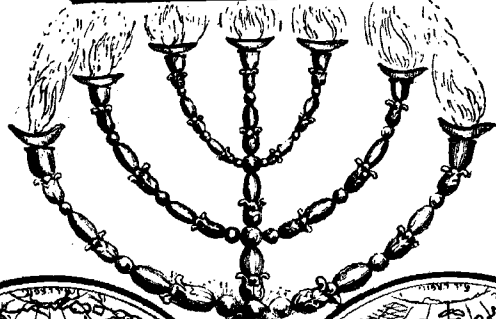

אוצר ישראל

אוצר קלופדיא

OZAR YISRAEL

אוצר ספרים וקלופדיא

www.hebrewbooks.org

ע"ז חיים תשס"ב

Encyclopedia

AN ENCYCLOPEDIA

OF ALL MATTERS CONCERNING
JEW^S AND JUDAISM, IN HEBREW

COMPLETE IN 10 VOLUMES

J. D. EISENSTEIN, Editor

ASSISTED BY SCHOLARS OF VARIOUS COUNTRIES

INCLUDING

REV. DR. J. L. LANDAU PROF. DR. LUDWIG BLAU
MEIER RAPAPORT-HARTSTEIN

חֲנֻכָּה וְחֻכְּמֵי לֵאמֹנֵי

www.hebrewbooks.org

עֵי חַיִּים תִּשְׁׁב
Volume V.

טאבאק-לוג

Published by

J. D. EISENSTEIN

165 EAST BROADWAY

NEW YORK

1911.

אוצר ישראל

אנציקלופדיא

לכל מקצועות תורת ישראל, ספרותו ודברי ימיו
בעשרה כרכים

ע"י העורך

יהודה דוד אייזענשטיין

בעזרת

הרב דר' יהודה ליב לנדא, פר' דר' יהודה ליב בלוי,
ר' מאיר אליעזר הכהן רפאפורט-הארטשטיין
ועוד חכמים וסופרים בארצות שונות

חלק חמישי

הוצעת ומוכנס לאינטרנט

www.hebrewbooks.org

ע"י חיים תשס"ב
טאבאק-לוג

בדפוס המיל

ר' ד' אייזענשטיין

165 איסט בראדוויי

נויארק • תרע"א

Copyright. All rights reserved.

לוח המפתחות לפי הענינים

[שמות אנשים ועמים בכתבי הקדש]

יאיר; יאשיהו; יבוס; יהוא; יהואחז; יהודה; יהויקים; יהורם; יהושע; יהושפט; יואב; יואל;
יואש; יוחנן בן קרח; יזבד; יון; יונה; יונתן; יוסף; יוחס; יחזקאל; יכניה; ימים; יעבץ; יעל;
יעקב אבינו; יפת; יפתח; יצחק אבינו; ירבעם בן נבט; ירבעם בן יואש; ירמאל; ירמיה; ישמעאל;
ישעיהו; ישראל; יששכר; יתרו; יורש; כלאב; כשרים; כתים; לאה; לבן.

[מדינות ערים ומקומות בכה"ק]

מגרום (חדקל); יבנה; יבק; נחל; יבש גלעד; יהודה, ארץ; יזרעאל; ים (ים הגדול, ים המלח,
ים סוף); יפו; ירדן; ירושלים; ירחו; כבול; כוש; כויב; כנען; כנרת; כפתור; כרמל; לבנון; לוב
(לובים).

[שמות תנאים ואמוראים ושמות פרטים, עד חתימת התלמוד]

טבי; טביוטי; טרפון, ר'; יהודה הנשיא, ר' (רבי); יהודה, רבי (השני); יהודה בר אילעי, ר';
יהודה בן טבאי; יהודה בר יחזקאל; יהושע בן נמלא; יהושע בן חנניה; יהושע בן לוי; יהושע בן פרחיה;
יהושע בן קרחה; יוהנן בן גודגדא; יוחנן מן גוש חלב; יוחנן בן זכאי; יוהנן בן נורי; יוחנן בן נפחא;
יוחנן הסנדלר; יוחנן חורתא; יונתן בן עוזיאל; יוסטוס מן טבריא; יוסי; יוסי הנלילי; יוסי בן חלפתא;
יוסי בן יהודה; יוסי בן יעזר איש ציריה; יוסי הכהן; יוסי בן קסמא; יוסיפוס פלאוויוס; יוסף בר חייא;
ינאי אלכסנדר; ינאי רבה; יעקב איש כפר נבוריא; יעקב איש כפר סכניא; יצחק בר אליעזר מקיסרין;
יצחק בר יוסף (סומקא); יצחק נפחא; ירמיה, ר'; ישמעאל בן אלישע; כהנא, ר'.

[אנשי שם שאחר התלמוד]

טאווס, יעקב בן יוסף; טאיטאעק, משפחת; טוב עלם, יוסף בר שמואל;—עמנואל בן יעקב; טוביה
בר אליעזר; טוביה בן משה המעתיק; טוליראנו, משפחת; טורה, יהודה; טיטלבוים, משה; טיקמין,
משפחת; טירנא, איזוק; טראני, משפחת; טרוש, משפחת; טרוקי, חכמי; יאסט, יצחק מרדכי; יאסטראוו,
מרדכי; יאקובסון, ישראל; יהודאי נאון; יהודה בן ברזילי הברצלוני; יהודה נבור בן אליהו; יהודה החסיד;
יהודה הלוי; יהודה ליווא בן בצלאל; יהודה בן קוריש; יהודה בן קלוג'מוס בן מאיר; יהושע העשיל בן
יוסף; יהושע העשיל ב"ר יעקב; יואל בן יצחק הלוי; יואל מנחם; יום טוב בן אברהם אשכלי (ריטביא);
יונה בן ננאח; יוסי בן יוסי; יוסף בן אברהם הרואה; יוסף בן בכתי; יוסף בן יהודה ו' עקנין; יוסף
בן יהושע בן טאיר הכהן; יוסף, יעקב; יוסף בן יעקב ו' צדיק; יוסף בן יצחק בכור שור; יוסף בן נתן
אופיצ'יאל; יוסף שלמה בן משה לוצקי; יחיאל מפארים; יחיאל, משפחת; יימליש, משפחת; יכניה אברהם;
ינאי הפיימן; יעבץ, יוסף בן חיים; יעלינעק, אהרן; יעקב ב"ר אבא מרי אנטולי; יעקב מן אורלייניש;
יעקב בן אליעזר; יעקב בן אשר; יעקב יהושע פאלק; יעקב בן יעקב משה מליסא; יעקב בן ראובן; יעקב
בן שמשון; יפה, מרדכי; יפת בן עלי הלוי; יצחק בר אבא מרי (בעל העיטור); יצחק ב"ר משה מווינא
(בעל אור זרוע); יצחק בר ששת ברפת (הריב"ש); יצחקי, אברהם בן דוד; ירא, משפחת; ירוחם ב"ר
משולם; ישועה בן יהודה; ישעיהו בן עוזיהו הכהן; ישראל המערבי; כהן, אלברט; כהן, יעקב דא סילוא
סוליס; כומיטינו, מרדכי; כספי, יוסף בן אבא מרי; כפוס, חיים; כרמולי, אליקים; כרמיו, יצחק;
לאזארוס, אמא; לאזארוס, משה; לאמיש, משפחת; לאניידו, אברהם; לאסאל, פרדינאנד; לאסקר,
עדוארד; לארא, דוד כהן ר'; לביא, משפחת; לואנץ, יוסף בן גרשון.

[שמות שרים וחכמי אוה"ע; אוהבי ושונאי ישראל]

טורנוסרופוס; טיטוס; טריינוס; יחני וממרא; יוליאנוס, פלאוויוס קלאודיוס; ישו.

[מדינות ומקומות בתלמוד ובקורות ישראל]

מבען; מבריה; מודילו (טולטולא); מור מלכא; מורין; מיראל; מיריא; מירנא; מעמעסוואר;
מעקסאס; מריש; מרוקי; מדיעסט; מריער; מריפולי; משארלסטון; יאהאנעסבורג; יאסי; יארק;
ירפת; כפר (כפרים שונים); כפר נחום; לאנקעסטער; לבוב; לובלין.

[עניני אמונה קבלה פילוסופיא והגדות-עם]

ידעה ובחירה; יהדות; יהודי נצחי; יצירה (ספר); יצר טוב ויצר רע.

II.

[עניני הלכה ואגדה, כללים מדות ומנהגים]

מבילת; מביעות עין; מובת ורעה; מוטאח ומהרה; מל ומטר; מלית; מעינה ופריקה; טעם (כעיקר); מעמא דקרא; מדפת; יאהרצייט; יארש; יבום; יחרג ועל יעבור; יולדת; יום ולילה (אודות קו היומי לענין שבת); יום טוב; יום כפורים; יתוד; יתיר ורבים; יין נסך; יציקה; יראת; ירשה; יתום; יתר כנמול דמי; כבוד (כבוד אב ואם); כביכול; כבס; כונח; כתא דהתירא עדיף; כל נדרי; כלאים; כלל ופרט; כעם; כפייה; כפרות; כרם (כרם רבעי); כרת; כשוף (כשפים); כתב; כתבת; כתובה; לבוד; לבנה; ברכת; ל"ג בעומר.

[שמות עצמים ודברים שונים]

מאבאק; מבעת; מבת; מופס וחורף; מולינרף ומליפון; מעות; מעמים; יניעה; יד (חכמת היר); ידיד; יהודי; יהודית שפת (לאדינו, יידיש); יוחס; יום ולילה; יום הלדת; יונח (עוף); יופי; יין; יישר כחך; ימי חבינים; ימין ושמאל; ינוברים; ינוקא; יסודות; יסורים; יער; יריד; ירק (אוכלי ירקות); ישיבה; כבד; כבוד; כבוש; כחן (כחנים); כובע; כרי; כוכין; כוכבים ומזלות; כוס; כיור; כיס; כלב; כליות; כלים; כמש; כמר; כנסת הגדולה; כסא; כסלו; כף הקלע; כרובים; כרונולוגיא; כרם; כרתי ופלתי; כשר; כתר; לב.

[חברות וכתות]

משאמאקווא, חברת; יודנאנים; יודעים; יק"א (ימ"א); כוורים; כותים; כל ישראל תברים; כתות.

[ספרים ועיתונים]

מבול יום; מהרוח; מוכי (מוכיה); ידים; יהודית, ספר; יהושע (ספר); יואל (ספר); יובלים, ספר; יומא; יונח (ספר); יוסיפון, ספר; ילקוט; יצירה, ספר; ירמיה (ספר); ישר, ספר; כוזרי, ספר; כלבו, ספר; כלה, מס'; כלילא ודמנה; כתבי הקדש; כתובות, מס'.

[ציורים ותמונות]

הציורים נעשו ע"י אפרים גראווער ע"פ התכנית של העורך.—דף מספר מורים עתיק שנמצא בנתיח (בראש הספר); ציורי הטעמים 28; אותות הקיים על היר 50; בתב לאדינו 75; קו היומי (מרידיאן) על שפת הארץ 111; ספת עיר ירושלם 214; קברות מלכי בית דוד; קברות המלכים 218; פנים ביהכ"ג „בית יעקב“; פנים ביהכ"ג של הכנסת אורחים; בית הכנסת אורחים עם צל המעלוח 220; תמונת נארסים לעווען ראש חברת ב"ח 275; כתבת השלח 302; כתבת המצבה בקרים 303.

ת קו נים

התקונים וההערות לחמשת החלקים הראשונים יצאו לאור בעוד חדש ימים, וכל דורשיהם ישינום. התקונים האלה ביחד עם התקונים וההערות לחמשת החלקים האחרונים יבואו בחוברת מיוחדת אתרי נמר הדפסת כל החלקים בתור הוספת לאוצר, ובוה הגני מביע תודה לאלה ששלחו לי תקונייהם והערותיהם עד עתה, ואקוה שיעשו כן גם להחלקים הבאים.

הערה ותודה

מראש החלטתי לעשות את האוצר „לנושא את עצמו“, ולא לבקש סעד ותמיכה מעשירים בשכר הניפה ושיתה נאה, או להיות נכנע תחת העומדים בראש בתי התכמה והמדורש שיהיו הם הסרסורים ביני ובין אילי הבסף. כי יש חשש נרמא לעקול המשפט ברברים הנוגעים לחכמים האלה ולהעשירים אשר יבואו בהאוצר, שצריך להיות נקי מכל השפעה של תערובות וסינים, ובכלל תבונת האוצר היא לצמצם בתולדות אנשים החיים אתנו ולמעט בתהלות ותשבחות של בני חדרו ההוה, אשר רק חדרו העתיד יוכל לשפוט עליהם כראוי.

אבל העשירים הרוצים לעשות דבר לטובת האוצר יוכלו לשלם בעד מספר אכסמפ' ולמסרם לתי"ח שאינם יכולים לקנותם בעצמם. כעין זה עשה הבנקיר ר' אלכסנדר יארמולאווסקי בנויארק, שהוא עשיר ולמך ביתר, ששלם להמירל מאה רולאר לשלוח כל חלקי האוצר בתנם לארבעה תי"ת, ותודה נתונה לו בזה מאת העורך והמירל

שמות הסופרים בחלק הזה :

י. ל. ל.	ד"ר יהודה לייב לנדא, רב ביאהאנעסבורג דרום אפריקא
י. מ. ג.	ד"ר יצחק מרעלי, רב באלג'יר ד"ר יחיאל מיכל הכהן גוטמאן, פרום' בבודא- פעשט
י. מ. מ.	יעקב משה מולידאנא, סבריא
י. מ. ז.	יחיאל מיכל מוקאצינסקי, ירושלים
י. צ. א.	ד"ר יצחק צבי אייזענבערג, רב בווייהאפען אוסטריא
י. ר.	ד"ר יוליוס רפאפורט, רב בשיקאגא
יש"ג	ד"ר ישראל נאלדבערגער, רב באויהעל אונ- גריא
ל.	נחום טוביה לונדון, ניוארק
מא"ה	מאיר אליעזר הכהן רפאפורט-דארטשטיין, אויהעל
מ. ג.	מנשה גראסבערג, לונדון
מ. ה.	מאנש היילפרין, לונדון
מ. ל. ב.	ד"ר משה אריה באמבערגער, רב בשענלאנקע גרמניא
מ. מ. ה.	מנחם מענדל האכמאן, פערעהינסקי, גליציא
נ. מ.	ד"ר נחמיה מואעסזאהן, פארטלאנד אר'
נע"ם	נ"ע מענדראכאוויץ, סטרי גליציא
ס.	ד"ר נחמן סירקין, ניוארק
ע. ג.	ד"ר ע' גינצני, רב בלאשיץ אוסטריא
צ. ה. ג.	צבי הירש געלבערג, לונדון
ר. ר.	ראובן ריבקיץ, רב בלויזינס, מאס'
ש. א. פ.	ד"ר שמואל אברהם פאזנאנסקי, רב בווארשא
ש"ר	ד"ר שלום אליה ראמנער, וויזבאדען גרמניא
ש. ב.	שלמה בערמאן, האמעל רוסיא
ש. י. ש.	שלמה יצחק שיינפעלד, רב במילוואקי וויס'
ש. ל.	שמואל הלוי לעווין, רב בהאמילטאן קאנאדא
ש. מ.	שמואל מיללער, יאנקערס נ"י
ש"ר	שלמה ב"ר אברהם רואניס, רוסטשוק, בולגריא
ש. ר-ן	ד"ר שלמה ראבין ז"ל, קראקא

א.	יהודה דוד אייזענשטיין, העורד
א. ג.	אהרן נארדאן, רב בניוארק
א. ד.	רעזל אהרן ראברזינסקי, ניוארק
א. ב.	א' כהן, רב במאנטשעסטר אנגליא
א. ממי"ש	ד"ר אברהם מרטרשטיין, רב במקאסשוו שלעזיא
ב. א. ע.	ד"ר ברנמ א' עלזאס, רב במשארלסטון
ב. ז. ב.	ד"ר בנימין זאב באכער, פרופיסור בבודאפעשט
ב. מ.	העחרים בבית המערכת
ב. ר.	דוב בער רעזעל, מורה בבית מדרש דראפסי בפילאדלפיא
ג. ד.	ד"ר ג' רייטש, פרופיסור בבית מדרש הרבנים במינסיאמי
הראלין	אשר ליפמאן זרחי, רב בלואיסוויל
הרח"ה	חיים הירשענזאהן, רב בהובאקן
ז. ק.	זלמן (איצ'ים) קאמלער, ניוארק
ח. א. ש.	חיים אלטר שלעזינגער, באניהאד אונגריא
ח. ב. ש.	חיים ברין, באניהאד
ת. י. ע.	חיים יהודה עהרענרייך, רב באונג אונגריא
י. א"ן	יצחק אבן, ניוארק
י. ב. ל.	ד"ר יעקב בצלאל לוימערבאך, רב בהונסטוויל אלא'
י. ג.	יעקב נארדאן, רב במרנמא קאנאדא
י. ד.	ד"ר ישראל דאוידזאהן, מורה בבית מדרש לרבנים בניוארק
י. ה. ש.	יוסף ה' שווארטמן, באניהאד אונגריא
י. ורס	יעקב ווייס, תלמיד בבית מדרש הרבנים בבודא- פעשט
י. וו. ה.	ישראל וואלף הורוויץ, ירושלים
י. ז. ר.	ישראל זיסל רובינשטיין, רב במראוויזענס
י. ח. י.	ד"ר יוסף חיים ירא, רב בפירארא איטליא
ייג"ר	יקותיאל יודא גרינוואלד, רב בסיגעט אונגריא
י. ל. ב.	ד"ר יהודה לייב בלוי, פרופיסור בודאפעשט
י. ל"ט	יחזקאל לעוויס, ניוארק

הודעה

חלק השני יכיל הערכים מסוף אות ל' וכל אות מ' ויוגמר בהדש אוגוסט 1911;
 " השביעי " מאות נ' ואות ס' " אפריל 1912
 " השמיני " מאות ע' ואות פ' " דעמבר 1912
 " התשעי " מאותיות צ' ק' ר' " אוגוסט 1913
 " העשירי " מאות ש' ואות ת' " אפריל 1914.
 חל נחשב בערך ולא בדיוק ואפשר שיוגמר קודם הזמן המוגבל ברצוח ה' את רכני.

אל החותמים על האוצר

בצד השני נרשמים החותמים החדשים שנתוספו במסך הרפסת החלק הזה. וכן בכל חלק וחלק יבואו שמות החותמים שנתחדשו בוטנו. אלה אשר לא ימצאו שמם ברשימה זו או הקודמות (מלבד בחלק הראשון) יודיעוני נא. וכן חלקחים מן חסוכנים אם יודיעו לי שמותם והאדריסא שלהם אוכיר אותם ברשימה בחלק הבא.
 העורד והמזיל

רוספה לרשימת החתומים בחלקי א'—ד'. (See List in Vols II.—IV.)

- Abelman, S. Maricana, Transvaal, S. Africa.
 Aronsohn, Harry, Paterson, N. J.
 Azoulay, Rabbi Saadia, St. Eugene, Alger.
 Bamberger, Dr. M. L., Schönlanke, Germany.
 Bergmann, Simon, Gorlice, Austria.
 Berlin, Chief Rabbi Chaim, Jerusalem, Palestine.
 Berman, Aaron, Philadelphia, Pa.
 Bernard, Morris, New York City.
 Bernstein, B., Bronx, New York City.
 Beth Hamidrash Verein, Mährisch-Ostrau, Austria.
 Bisco, L. A., Glasgow, England.
 Bloom, Rev. Julius, Pittsburg, Pa.
 Bloomberg, Dr. S., Pittsburg, Pa.
 Bochernek, Joseph, Toronto, Canada.
 Brann, Dr. M., Breslau, Germany.
 Brande, Rev. Moses J., Syracuse, N. Y.
 Braude, I., Johannesburg, S. Africa.
 Braveman, Harry, Rochester, N. Y.
 Brimberg, Henry, Brooklyn, N. Y.
 Campell, Rev. S., Manchester, England.
 Cantor, Elias, Blackpool, England.
 Caplan, Rabbi J., Rochester, N. Y.
 Caplansky, Rev. R., Montreal, Canada.
 Chaikin, Rabbi M. A., Manchester, England.
 Chotzner, Dr. J., London, England.
 Clevansky, D., Philadelphia, Pa.
 Cohen, Rev. A., Manchester, England.
 Cohen, Julius, Pittsburg, Pa.
 Cohen, S., Johannesburg, S. Africa.
 Congregation Beth Jacob, Chicago, Ill.
 Daiches, Rabbi Dr. Salis, Sunderland, England.
 Davidson, H., Baltimore, Md.
 Davidson, Dr. K., Boston, Mass. (Dulan & Co., London, England.)
 Edelstein, M., Johannesburg, S. Africa.
 Eichenbaum, Henrik, Nagy Michali, Hungary.
 Eliasoph, Rev. M. J., Quebec, Canada.
 Enoch, Leopold, New York City.
 Epstein, Salmon, Homel, Russia.
 Faust, A., Krakau, Austria.
 Frankel, Mandel, New York City.
 Frankfurt, L., New York City.
 Freed, Rev. M., Fitchburg, Mass.
 Freeman, B. L., Newcastle-on-Tyne, England.
 Friedman, D., Rochester, N. Y.
 Friedman, Dr. J. H., New York City.
 Friedman, Herman, M.-Siget, Hungary.
 Friedman, M., New Orleans, La.
 Friedman, Rabbi Dr. M., Troppau, Austria.
 Fürth, Mor, Miskolc, Hungary.
 Gable, Adolph, Manchester, England.
 Ganzer, P., Berlin, Germany.
 Gaster, Rev. Dr. M.D., London, England.
 Gillis, Chaskel, Sunderland, England.
 Ginsberg, Rabbi D., Rochester, N. Y.
 Goldberg, M., Providence, R. I.
 Goldschmidt, Rabbi Dr. Leopold, Prosnitz, Austria.
 Goldstein, Josef, S. A.-Ujhely, Hungary.
 Goldstein, Solomon, Manchester, England.
 Gordon, Rabbi Jacob, Toronto, Canada.
 Gordon, L., Baltimore, Md.
 Gordon, Mendel, Manchester, England.
 Greene, Rev. Elias, New York City.
 Günzburg, Baron David, St. Petersburg, Russia.
 Hackenberg, Wm. B., Philadelphia, Pa.
 Haim, M. F., P. Neamt, Roumania.
 Hanover, Rabbi Dr. S., Cologne, Germany.
 Hausdorff, S., Rotterdam, Holland.
 Hausner, Josef, Sztankocz, Hungary.
 Heller, Rev. Dr. H. N., Portland, Ore.
 Herrman, P., Toronto, Canada.
 Hershowitz, Rev. A. E., Benoni, Transvaal, S. Africa.
 Hilson, Aaron, Johannesburg, S. Africa.
 Horowitz, Rabbi Dr. Jacob, Frankfurt-on-Main, Germany.
 Horowitz, E., New York City.
 Hurwitz, Rabbi H., Sunderland, England.
 Isaacs, Abraham, Cincinnati, O.
 Isaacs, Samuel H., Brooklyn, N. Y.
 Jaffe, Mrs. B., Manchester, England.
 Jaffe, Rabbi Israel J., Manchester, England.
 Kahatz, Natan Samu, M.-Siget, Hungary.
 Kahanowitz, I. I., Winnipeg, Canada.
 Kelly, Morris, Manchester, England.
 Kinzler, Morris, New York City.
 Krenzel, Rabbi Dr. Johann, Böhm, Leipa, Austria.
 Kuper, Ch., Johannesburg, S. Africa.
 Kurländer, Philip, New York City.
 Landau, Rabbi Israel, Sadagoria, Bukowina.
 Leachinsky, Nathan, Oldham, England.
 Lefkowsky, Samuel, New York City.
 Leon, Simon, Manchester, England.
 Lerch, Jacob, Stryj, Galicia.
 Levin, Rabbi S., Hamilton, Canada.
 Levy, J., Fredrikstad, S. Africa.
 Lewenberg, Conrad, Glasgow, England.
 Lewendowsky, Abraham, New York City.
 Light, Jacob, Manchester, England.
 Lipman, Rabbi M., Passaic, N. J.
 Louis, Simon, London, England.
 Macht, Rabbi Hirsch, Easton, Pa.
 Makover, H. E., London, England.
 Mandel, Rabbi Dr. S., Neutitschein, Austria.
 Marcus, Rabbi I., Chicago, Ill.
 Marks, The Hon. Sen. Samuel, Johannesburg, S. Africa.
 Masur, Rev. Jacob, Wooster, Cape Colony, S. Africa.
 Mazin & Co., London, England.
 Mendrochowicz, N. E., Stryj, Galicia.
 Melamed, Dr. S. M., London, England.
 Michelson, Rabbi H., Plonsk, Russia.
 Michelson, Rev. L. B., New York City.
 Miller, Simon, Yonkers, N. Y.
 Mirvish, Rabbi M. Ch., Cape Town, S. Africa.
 Morgenstern, Joseph L., Manchester, England.
 Newheld, Rabbi Morris, Birmingham, Ala.
 Newman, A. J., Pittsburg, Pa.
 Oppenheim, Rabbi Dr. B., Olmütz, Austria.
 Osgood, D. S., Pittsburg, Pa.
 Osserman, J., New York City.
 Peck, William E., New York City.
 Raffalowitz, Samuel, Jerusalem, Palestine.
 Reach, Rabbi Dr. Julius, Gaya, Austria.
 Reich, Jose, Buenos Aires, Argentine.
 Robbins, Julius, Brooklyn, N. Y.
 Rogalsky, S. J., Pittsburg, Pa.
 Rosenblum, Rev. Isaac, Lima, O.
 Rosenmann, Rabbi Dr. G., Mähr. Schönberg, Austria.
 Rosenson, Rev. Benjamin, Rosenhaym, N. J.
 Rosenthal, Leib., New York City.
 Rosenzweig, Herman, Braila, Roumania.
 Rothman, Sruilo, Josephopol, Russia.
 Sadowsky, Rabbi Solomon, Rochester, N. Y.
 Sandberg, Hyman, Bridgeton, N. J.
 Sänger & Friedberg, Frankfurt a/M., Germany.
 Schechter, Rabbi Moses, Parincea, Roumania.
 Scheinberg, Louis, Providence, R. I.
 Schreiner, Dr. Philip, Brünn, Austria.
 Schwartz, S., Toronto, Canada.
 Schwager & Fränkel, Husiatyn, Austria.
 Schwartz, S., Toronto, Canada.
 Seltzer, Rabbi Louis, Paterson, N. J.
 Silverstone, Rabbi G., Washington, D. C.
 Silverstone, S., Manchester, England.
 Simonsen, Prof. D., Copenhagen, Denmark.
 Spira, Rabbi Dr. M., Mähr. Ostrau, Austria.
 Steif, Rabbi Dr. Max, Neu-Rausnitz, Austria.
 Stern, Harry, New York City.
 Sternberg, Moses, Krakau, Austria.
 Szper, L., Lublin, Austria.
 Teeger, H., Johannesburg, S. Africa.
 Toledano Bros., Tiberias, Palestine.
 Tolozki, Rev. H., Allegheny, Pa.
 Turkeltaub, M., New York City.
 Turtledove, B., Manchester, England.
 Unger, J., Hoboken, N. J.
 Urbach, Dr. Henrick, Zemun, Hungary.
 Vilkomirson, A. I., Spokane, Wash.
 Weldin, J. R., Pittsburg, Pa.
 Widder, S., New York City.
 Willner, Rabbi W., Houston, Tex.
 Winarsky, M., Brooklyn, N. Y.
 Yahrwois, Rev. B. M., Winnipeg, Can.
 Zausmer, Jacob, Philadelphia, Pa.
 Zuckermantl, Dr. S., Breslau, Germany.

ה ע ר ה

בספרי תאוצר מובא לרוב בתולדות הימים למה"נ. היינו למספר הנחוג (Common Era) ולפעמים מובא גם המספר ליצירה בהשוואת מספר הנחוג. מפני כי הסופרים והקוראים רגילים יותר במה"נ ונקל להם לצמצם הזמן במחשבתם. ואין כאן מקום למעות בהאלמים. במספר הנחוג אין שום חשש של אמונת הנצורים החושבים ג"כ למנין הזה. כי המספר התחיל אחר תולדות ישו והוא באמת למנין מלכות רומי כמו מנין השמרות למלכות יון שהשתמשו בו חז"ל. ע"י ערך כרונולוגיא בחלק הנוכחי.

בין סיבול לנפח הכל אחד פרת סלחת צריך לעול מכל אחד ואחד פרת אלה ואם עמאם לו
אפיקי או ודאי זכה הכל אחד זהם לא חרשן אם עמאם אפיקי חכמים מאמר לו לא
יהא לך שרשן לא חזו מטל מאמר הכל לא חרשן לא אפיקי חכמים לא סערה
לו כל נכסיו וקיים לו קרקע אחד במצרו (הואו תחלה לפרשן אם ירצה גובה חוקר הכל-
זהו דבר בסקל בעל חוב חייבוי בקנסת הנאום אי יתם לו חשב או מטלטל סקל הכל
אחד וחד לשם אפיקית לילת ברא סכולם מצוין לכנסת אכל אם חזון לכנסת חזון צריך לחזר
לאחיהם לא יקח כל חום חזונו סלכט וחזון יקח על החזיים דמו קרקשת והלקוס
מזכר חקר זהם הלקו או נכט בחזנית וברא בעל חוב חכמה לטרוף מהלוקח סקנת
זהו דבר ואחר הנתי לך נע חזון כד חזרם חוקר לגמב חזם כד חז חזם אל בתמורה
בחזין עם הנעל חוב לנן חזונו חזון גוסן חזכמים חזועכדים בחקוס סים כד חזון לאן
במעבר העל נכסיו הכל גם יורם או לקח סעככו לא חזונו חכי הילכך יטול חזי
החוב מהלוקח וחצי מהחזם יי **כה** **בין** סכופן היתומים לקרם חוב
חכמה חלוצ סגן למרם חזיתומים
הוא חלוצ על כח סחיכו גובה חז לקוחה גובה חזיתומים לבין תורה חזיקשתיהן ולתקנת
הנאום חז חזלטלן סלהם וחזן סחודת חכמה נכט חזונו סגן לנעל חוב זה עלו או
שהיתם ההעלה לבזון ועזין לא חגים חזניה סחזקה חזן חזם פורט תוך חזט ונזכה חרש
בלא סמעה חרש חזקטן וכזון סנתקבל העזוב בחיי חכמה סאס לא כן חזן חזקלטן עזוב
ככפ קטן חרל היבז סקס חעג דקסס העלה סלסס יוס עכר חזכס דכרס כתוך סלסס
חם וכן חס נדוהו על סלח רוצה לפרוע חזמה ככדונו באחד חזון הדרכים גוסן חזם חרש
חזלה על כה בלי סמעה הכל חס חזן כחן חזר חזון הדרכים חזן גוסן חזם חרש חס יס
עדים סלה חכמה דסחז פורט סהחזלה חכ חכר בעזים חזן צריך לפרוש בעזים וחרש
חס יס לו כתב יד סל חכמה חזן גוסן חזם סלזוהי חכמה חזיה כחזון לחזר כרעתי
וחזן טעעפן להס ויס חזורים צריך חזרם לנכט סחיכו חרס לו סוס זכוב כחזון סידס
חזכבו חרש סחיכו יכול לתוש ככרין חכך צויה לך סחקה חייב לו חנה חזן כיון סטוען
כרין לו סירסת חזכך חזון סיס לו ס זכוב חחמה סחזן חייב לו צריך למכט היסב סחיכו
סודס לו סוס זכוב כחז סירס חזכו חרש ככרתי לחעלה סחזן צריך סוס סמעה סלח חזיכו
סמעה יוריסם לא לגמב חכל לא לנכט וחס חזן החלה ויורשו בזון לגמב חזרביס העלה
חזלה על פח חס חזן על אחד חזון סלסת חזרכים כוטלן בלי סמעה חרש סחמה לנה כחיס
חזלה סחזי חכמה לא חזיה צריך סמעה וחס חזנה על אחד חזון סלסת חזרכים חזון סמעה חזיס סטעט
יורסי העלה חזר לכו סככו לוימי וכרעתי או סחזר סחזן פירס חככו חזן יורסי החלה גוסן
בלא חכל חס סומקז וחזן טועפן כלל כוטלן יורסי החלה חרש בלי סמעה סחזן טועפן לורסי
העלה למוב לורסי החלה : והחזיה כתב חרש לא טעעכו חזן טעעפן ליהו חכמי חסעכר וחס
חזלה חזנית על היתומים סערי חוב חזניים חס חס קטנס חזן גוסן חזם לא על אחד חזון

מ

ט' אות: ע' אלפא ביתא

מאבאק (מאבאקו=Tobacco, נקרא נ"ב מוטוק): עשב מעלה עשן שעושים מעליו צינארין, או שתוחבין העלים ומבניסין בשופרת ובערים אותם באש לשאוף מהם העשן דרך הפה, או ששוחקין העלים הדק היטב לאבק ושואפין הריח דרך הנחירים (Snuff), או שעושים מהם בעין עונה ולעסין אותה בפה ופולטין המין (Chew-tobacco). יש אומרים כי היהודי לואיס די טיריס (Terres) שנסע עם קולומבוס למצוא את ארץ ההודו בשנת 1492, נבואו לאי קובא למד מההודוים את שמו המאבאק, והביאו עמו לאירופא (Publica-tion Am. Jew. Hist. Society X. 52), מסחר המאבאק בכל הארצות. הבומרים התנגדו מתחלה להמאבאק ואמרו שהוא, "קטרת לשמן", ואיזה ממשלות נזרו שלא להכניסו בארצן. ובמקום שהחירה אותם הממשלה שמה עליו מס נדול. לפעמים קבלו עליהם היהודים לשלם מס קבוע לשנה לחממשלה במתיר המס שלקחו מהסוחרים. ומצינו שר"ת בנידון זה לענין השגת נבול כמו באירנדא ומערופיא. הקבלנות הזאת נקראת בפי יהודי איטליא, "אפאלמו", והוא בעין מאנופול שהיה ביד יהודי לסך שנים קצובות ויהודי אחר לקחו מן המלך אחר אותן השנים, ופסקו דלא מיקרי עני המהפך בחררה דאין ליהודי הראשון תוקה כלל משום דינא דמלכותא, ולא היו כמו תוקת הבתים (פתד יצחק ערך אפאלמו). מעת מציאות המאבאק עד ימינו אלה היה רוב מסחר המאבאק בידי היהודים.

[איסור המאבאק] ר' חיים בנבנשתי (1603—1673) בספרו בנסת הגדולה (שיויר א"ה ס"י תקס"ז) החמיר ב"שתיית" מוטוק ביו"ם ובתענית ובפרט בתשעה באב, וממה שכתב נראה עד כמה הגיע שימוש המאבאק בין היהודים בימינו למדה מנונה. לדעתו אסור אפילו בתענית יחיד וכ"ש בתענית צבור. אבל אין בה בידו לאסרו לאחרים ב"א בת"ב. ומלבד האיסור יש בזה גם תלול השם בשתותם אותו בתענית צבור בראש כל תוצות ואצל כל פנה, והגויס מלעינים ומלעיבים עלינו, שהם אינם שותים אותו ביום תעניתם ורואים ליהודים איש מקמרתו בידו מעלה עשן לנגדם, ובלולים יעלו להעלות עשן, כל מה דפשיט מפי עדיף" ונמצא שם שמים מתחלל על ידם. ובפרט בתענית ת"ב שאסרו בו חס"ה עניים של הנאות, לא גרע מהן הנאת של שתיית המוטוק מסיבה ורחיצת, ואין לך תענוג נדול מזה. והראיה כי בשעת הסכנה כשהמלכות

מכרות שלא לשחותו מסתכנים עצמם, ועבדי עובדא בנפשיהו לשחותו במסתרים בין תנור וכירים". ואין לדמות מוטוק לבס פלפלי או זאנבילא יבישתא ביה"כ דפטור משום דלא הוי לאבילה ואין בזה הנאה. אבל בשתיית מוטוק יש הנאה וזה דרכו בכך. ובל בונת המתירים אינה אלא, "לשים קטורה באפס, קטרת תועבה, עד אשר יצא מאפס והיה להם לזרה". ואפילו תימא דאין בו לא הנאת אבילה ולא הנאת שתייה יש בו הנאה שהגוף והנפש נהנים בשתייתו, ואהניא למי שהוא סר חוץ, ישתחו וישכח רישו וכל צרותיו לא תזכרנה, ואיך נחיר אותו לשחותו בת"ב, ביום שראוי להתאבל בו תחפך תונה לשמחה. ואפילו לדעת המתירים בתענית צבור מטעם דאבילה ושתייה קביל עליה והא ליבא אלא הנאה דלא קביל עליה, אבל השותה אותו בת"ב דאסור בהנאה, ונתתי פני באיש ההוא, ואינם אלא פנים של זעם ועברה, מנתיריו יצא עשן עד האבירו אותו האיש העושה זאת, ושוחתו בת"ב בר שמותי הוא הוית דרבנן לימקרה". ולמעטם אי ליבא אבילה ושתייה במוטוק אסור לשחותו ביו"ם, דלא הוי אובל נפש ואסור משום מבער ומכבה. ובאמת בן היתח דעתו של ר' יוסף אישקפה לאסרו ביו"ם. ובתענית עוברים כמה נפשך, אם אין בו אבילה ושתייה אסור ביו"ם ואם יש בו אבילה ושתייה אסור בתענית. בעל בנסת הגדולה מתרעם נ"ב על אלה אשר מחכים ומצפים ביום שבת קדש כי פנה חיים לערוב ונטו צללי ערב, "עיניהם ישופו לראות במחשך והביטו בבוכבים אם שלש אלה האירו פניהם; רבים שתו קודם הברלה ורבים שתו הבוקר אור קודם האמלה. שכל זה מורה כי שתיית המוטוק תביבה להם חיבה יתירה. וכל מאכל ומשתה בה יבחו לגבי שתיית המוטוק".

[בבית הכנסת] ר"י לאמפרונטי (במאה ח"ו) אומר כי ראוי לבטל חמנה הרע שנוהגין ליקח מאבאק באפס בבית"כ בין בשעת התפלה ובין שלא בשעת התפלה ומזמנים זה לזה, "ואי איישר תילי אבמליניה", כי פורקים יראת שמים מעליהם ומבטלים כונת התפלה בתת העפר (אבק המאבאק) לחבריהם וקוראים זה לזה בליצנות, "יקרוב אני לומר שארבע בתות שאין מקבלין פני שכינה איתנהו בהו; בת תנפים שמהניפים זה לזה כדי לקבל העפר, בת שקרנים שפעמים הרבה אדם שואל מחברו העפר והוא משיב שאין לו, וכת מספרו לשון הרע שמתציין דבה ומננין לעפר חבריהם וכו'. וכתב הרמב"ם המתעטש בתפלתו אם לרצונו הרי

זה מטונה, והאנשים האלה מתעמשים בודון בכל עת ובכל שעה ובכל רגע מחמת העפר הנ"ל. לכן צריך להוכיח אותם ברבים, השומע ישמע והחדל יחל, ואתה ילום" (פחד יצחק ערך מאבאקו). המנהג המטונה לשאוף מאבאק בבית החפלה היה שורר בפרט אצל החסידים. והמתנגדים נזרו עליהם והדביקו מודעות על כותלי ביהכ"ג לאסור שם שתיית המאבאק (ע"י המגיד שנה שלישית נליין ט"ז). גם הנשים שתו מאבאק (ע"י שו"ח ר' אליהו מלובלין "יד אליהו" סי' ס"ה אמשטרם 1712). בארצות המזרח ישתמשו הנשים בעישון הנארנלי. באירופא ישאפו הנשים הזקנות אבק מאבאק, וברוסיא יתחקו על הנשים הרוסיות לעשן צינארעטין.

ביבליוגרפיא: הצפירה שנהא גליון 8; הבקר אור ח"א 128; מכ"ע כנסת הגדולה ח"ג סוף.

א.
[הרינים המסתעפים מעישון מאבאק]: א) אם צריך לכרך על עישון מאבאק תחלה וסוף, מסתפק בעל מנן אברהם (א"ח סי' ר"י ט') ואומר: "ואחזן שנותנים עשב שקורין טובאק לתוך השופרת ומדליקין אותו ושואבין העשן לתוך פיהם וחוזרין ופולטין אותו, צ"ע אי דמי לטועם ופולט שא"צ ברכה או דלמא דומה לריח שצריך לכרף, ק"י כאן שגם הגוף נהנה, שהרבה שבעים ממנו כמו שאכלו ושתו". והאחרונים הכריעו שאין צריך לכרך (ע"י כתב סופר סי' כ"ד חומר לאברהם ח"א הל' ברכות אות ט'). ב) אי שרי להדליק המאבאק מנר של חלב רבו הדעות, אלו אוסרין ואלו מחירין: הפרי חדש סי' ק"ח אוסר, ובעל שו"ת יד אליהו סי' ס"ה הביא צדדים להקל. ג) אם מותר לעשן ביום יש דעות שרצו לאסור כיון דלא שוי לכל נפש, אך רבו המתירים, כמ"ש הכתב סופר א"ח סי' ס"ה וע"י מג"א סי' הקי"ד שהביא דברי בנח"ג שאסר ובעל שו"ת רדכי נועם סי' ט' דחה את דבריו. ד) בעל זכור לאברהם מחיר למלאוה בע"ש צלוחית עם עשן כדי לעשן ממנו בשבת, וצידד שם בשם ס' אדמת קודש להחיר לישראל לילך אצל גוי השותה מומן ומוציא עשן חרבה והישראל שואף העשן לחוך פיו, ורק מפני חלול השם אסור. ה) שתיית מומן בת"ב אסרה בעל בנה"ג ואחרים התירו לעשן אחר חצות היום, ו' רבים פסקו ע"ד שתיית מאבאק וצינארין בפסח מטעם שמדבקין העלים בחמץ, אך בעל שו"ת תפארת יוסף סי' כ"ז פסק להקל, מטעם שנפסל מאכילת בלב. אכן החרדים לדבר ה' מוקדקים לקנות צינארין שעבר עליהם משעת עשייתן י"ב חדש, ולענין אבק מאבאק להחיר שנותנים עליו שכר או י"ש התירו ג"כ לשאוף בפסח אם אין בו מוסח ע"מ להטמיה. ז) ביוה"כ מותר לשאוף האבק דרך הנתירים ואין בו איסור משום ענין (שו"ת בנה"ג א"ח סי' תקנ"א). ח) מותר לשתות מאבאק משוירי הכלי ששאפה ממנו מקודם אשתו

נדה (שו"ת יד אליהו סי' ס"ה).

ביבליוגרפיא: ש"ע א"ח סי' ר"י שערי השוכה; שם סי' תקי"ד באר היטב; ארחות חיים סי' ר"י תס"א, תקי"ד תקנ"א.

ס. ל. ב.

מאווים, יעקב בן יוסף: מחרגם התורה אל לשון פרס. תרגומו נדפס יחד עם תרגום אונקלוס ועם התרגום הערבי אשר לר' סעדיה גאון בדפוס התורה פולילוטא דקושטא (1546). והמציאו לאור ר' שלמה ב"ר משה מול טוב אמר עליו במבוא אל הספר: "ופרסי אשר באר לנו איש נבון וחכם ר' יעקב בכ"ר יוסף מאווים נ"ע הביאו אדוננו מאור נלותנו... החכם הרופא... משה המון". היוצא מהדברים האלה הוא שר' משה המון (ע"ע הרופא המפורסם אשר לשולמן סלימאן הראשון הביא את ר' יעקב מאווים לקושטא, והיה זה בלי ספק בלכתו עם ארוניו למלחמה אל פרס בשנת 1535, ושם ראה אה ר' יעקב מאווים והעיר את רוחו לעווב את ארצו, ובהיותו בקושטא בקשו ממנו שיחבר תרגום פרסי על התורה וימלא בקשתם, וכעשר שנים אחרי צאתו מארצו יצא תרגומו לאור. וזלח זה לא ירענו על מאווים מאומה וגם שמו לא נזכר עוד. רק בכ"ה שנה אהרי צאת תרגום מאווים לאור חיבר יעקב מאווים אחר ושם אביו יששכר תשובה שנמצאת בתשובות ר' משה אלשיך סי' ק"ג, וקרוב לומר שקרוב חייה זה לזה. ומאווים (הוא שם הצפור הנודע) שם משפחתם. תרגום מאווים שנדפס בכתב אשורי נדפס עוד פעם אחרת בכתב ערבי בחלק הרביעי מן הפולילוטא של וואלמאן (לונדון 1657) יחד עם העתקה רומית. והראשון שהכיר את מיבו והודיע מהותו היה ר' שלמה מונק בספרו של רס"ג (1838). ור"ח קאהוט (בעל ערוך השלם) עשה חבור ארוך על דרך מאווים בהרנומו (1871). ר' שמעון חכם אשר תרגם בימינו את התורה ללשון פרס (מקרא מפורש, ירושלם 1901) אמר בהקדמתו שאתר עלותו לירושלם ראה את הפולילוטא של וואלמאן ובה "תרגום פארסי בכתב ישמעאל" ולא נודע לו שהוא תרגום מאווים. ועוד הוא אוסר שם "אמנם בהיותי בארץ מולדתי בכארא בימי הרפי ראיתי ספר אחד ישן הנדפס בקונסטנטינא ובו תפסיר פארסי המתורגם מאת ר' יעקב בן יוסף מאווים... והספר ההוא אחד היה בעיר". יסוד תרגום מאווים היה התרגום בלשון פרס אשר כבר בדורות קדמונים נמסר מפח אל פה על ידי המתרגמים את התורה לבני ישראל אשר בארץ פרס בלשון ארצם. ועוד שאב מסימי תרגום אונקלוס וגם פירושי רש"י והראב"ע היו בעתו.

ביבליוגרפיא: אלכסנדר קאהוט קרימישע בעלייב- מונג דער פערזישען פענטאמייך-איבערזעצונג דעם יעקב בן יוסף מאווים, לייפציג, 1871; נייגער, וויסן צייטשריפט י"ד מהעאלאניע, ח"ד 391.

ב. ז. ב.

טאטרויות: עי תיאטרון

מאימאצק, משפחה: ראשי המשפחה ר' שלמה ובניו יוסף ויהודה היו מגולי ספרד (1492) שהתיישבו בשאלוניקי. ר' יוסף בר' שלמה מאימאצק היה רב גדול בדורו ומן הבני קורא לו, "אור ישראל וקדושה, עמרת בני הגולה, העומד לנס עמים ולצפירת תפארה, ראש ישיבת תורתם" וכו' (אבנת רובל סי' ג"ו). והעיד על עצמו כי בכל הכ"ד שעות איננו נפנה מהם לחיי גופו רק שש שעות (שירת שארית יהודה רף ע'). והיה נוהג בחסידות ופרישות ובנסופים, ומסופר עליו שארבעים שנה לא ישן במטה מצענת אלא משבת לשבת, והיה קם בחצות ממש (ראשית חכמה שער הקדושה פ"ו). ואמר עליו שהיה לו מגיד (שה"ג). ובהיות ר' שלמה מולכו (ע"ע) בשאלוניקי בשנת 1529 נמה אחריו ונכסף לשמוע דרשותיו וחזיונותיו. רובי ספריו הנודעים הם בפירושי המקרא, ונרפסו: א' "בן פורת" פ' על קהלת (ויניציא 1599), ב' "לחם סתרים" על דניאל וחמש מגלות (שם 1608), ופ' על משלי (נייבויער קאמולוג של ב"י סי' 206, 329, 969, 2270, 3521). תלמידו ר' יצחק ארבי בדרושו "דברי שלום" מביא כמה דברים מפירושו ומשבתם בהקדמתו. ונראה שחבר גם חירושים על האלפסי (דברי ריבות ס"ד) וקצת תשובות מובאות ממנו בס' "שארית יהודה", ותשובות נפרדות בס' שרית של חכמי דורו. בעל "הבית יוסף" מביאו במור י"ד סי' ס"ה ובס' ר"א. ר' יהודה בר' שלמה מאימאצק ואחי ר' יוסף הנ"ל חבר ס' "שארית יהודה", באור על הבי' טור י"ד בתוספת דברי שארי פוסקים שהשמיט הבי' ובסופו שרית של ר' מאימאצק (שאלוניקי 1599—1600).

ביבליוגרפיה: שלשלת הקבלה ס"ט. דפוס אמשטרדם; קורא הדורות הוצאת קאסעל צד ל"ד; שם הגדולים ח"א 40; פ"ן כנסת ישראל 471. ב. ט.

טבול יום: מסכתא מסדר מהרות, במשניות יש בה ארבעה פרקים ובתוספתא שני פרקים, ואין עליה תלמוד לא בבלי ולא ירושלמי. "טבול יום" נקרא מי שנמצא ומבל ולא העריב שמשו כמו שנאמר "ורחץ במים וממא עד הערב" (ויקרא מ"ו). בין ממומאה שיוצא מגופו כבעל קרי חב וכדומה, בין שננע באב המומאה. טבול יום אינו ממצא שום דבר בחולין אבל "פוסל" אוכלים ומשקים של תרומה ושל הקדש. ופוסל אצל תרומה היינו שעושה אותן שלשי ואצל קדש עושה רביעי אם ננע בהן (עי' רמב"ם אבות המומאה ומומאה אוכלין פ"ח).

ט. ל. ב.

טבח: עי מטבחים

טב"י: שם פרטי לאיזה אמוראים ושם בני לעבדי ר"ג דיבנה, של בית ר"ג היו קורין לעבדיהן ולשפחותיהן

"אבא טב"י, אמא טביתא" (ירושלמי גדה פ"א). מלשון טב לטימן טוב (מתנות כהונה ויקר פ"ט). ולדעת סאלנסקין היו נקראו כל עבדי ר"ג בשם אחד כנחוג אצל השרים לכל יאלצו לזכור את שם העבד. מבי עבד כשר היה (ברכות מ"ז): שר"ג קבל עליו תנחומין אע"פ שאין מקבלין תנחומין של העבדים. והיה מניח תפילין ולא מיהו בידו חכמים (ירושלמי ערוכין פ"א א', בבלי יומא פ"ו). ושבתהו חז"ל באמרם הרבת בנים היו לו לכנען שראוין ליסמך במבי עבדו של ר"ג. ואמר עליו ר"ג ראיתם מבי עבדי שהוא תלמיד חכם ויודע שעבדים פמורין מן הסוכה, לפיכך ישן הוא תחת חמטה בסוכה (סוכה כ"י): ר"ג רצה לשחררו ופעם אחת סימא את עינו ושמה על המקרה הזה ואמר לרבי יהושע אי אתה יודע שמבי עבדי יצא לחירות שסימתי את עינו, וחשיב לו ר"י שאין בדבריו כלום לפי שמורה בקנס פמור (בי"ק ע"ד):. ובויקרא רבה פ' בהר) אמר רבי שמעון בן גמליאל למבי עבדו פ"ק חזי לי צרו מבא והרר שלח ליה פ"ק זבין לי צדו בישא. וזבין ליה לישון, ואפשר שצריך לומר ר"ג במקום רשכ"ג. או כי הוא עבד אחר בשם מבי כי כל עבדי בית ר"ג ובניו נקראו בשם הזה כנ"ל.

א. ד. ט. ל. ב.

טביומי: שם אמורא בבבל במאה החמישית, והוא "מר" בר רב אשי; מת במצוא יום כפור בשנת ג"א רכ"ח (486). רב אסי איקלע לבי רב אשי בהלולית רמד בריח (כתובות ה'). כנראה היה רך בשנים במות רב אשי ולכן לא נתמנה תחתיו לריש מתיבתא בסורא עד שעברו כ"ח שנה למות אביו (455) והיה בראש הישיבה י"ג שנים עד יום מותו. יש הגדה כי מר בר רב אשי הוה קאים ברסחקא (שוק) דמחזא, שמעיה להחזא שומח רקאמר ריש מתיבתא דמלך במתא מחסיא טביומי חתים. אמר (מר) מאן חתים מביומי ברבנן אנא! שמע מינה לרדיי קיימא לי שענתא. קם אתא. אדאתו אימנו רבנן לאותביה לרב אחא מרפתי כרישא, כיון דשמעי דאתא, שדור (ריש גלותא) זוגא דרבנן לגביה לאימלוכי בית, עכביה וכו' עד דמלו בי עשרת. פתח הוא ותנא ודרש וכו'. קרי רב אחא אנפשיה כל המרעין לא במחרת מטיבין לו וכו'. (ב"ב י"ב:). ונראה כי השם מביומי = יום טוב היה כעין נבואה ותקוה לימים המובנים הקאים ושיעברו ימי הדיפות של הפרסיים תחת ממשלת חזר השלישי. וחמלך הזה מת בשנת 457 כי מביומי התפלל ובלעו תנין בבית משכבו ונתבמלו נזרותיו (אגרת ר' שירא (נייבויער ח"א 34, 187 ועי' יוחסין 144). דבינא ומר בר רב אשי ערכו את המהרורא האחרונה של התלמוד בבלי. ובכ"ז נראה כי פליגי אחרדי, כי מצינו הנהו אממהתא דאימליחו בי ריש גלותא בנידא נשיא. דבינא אסר וכו' אהו שילח למר בר רב אשי אמר לחו אבא שרי (חולין צ"ז):. והלכה כמר בר רב אשי

שהיחת בחל עיג שער המים (יומא פ"ג נ"ג). גר שנתנייר צריך טבילה ע"ע נר.

[טבילה בלים] כלים שנמסאו או שקנו מן תנו והונעלו צריכים טבילה וכן בלים חדשים. טבילת כלים היא דרבנן ויש אומרים שהיא מדאורייתא. מובלין במקוה שיש בה מ' סאה מים או במעיין. מעין שמקלה לתוך כלי פסול למבול בין במים שבתוך הבלי בין לאחר שיצאו מן הכלי (מקואות פ"ה א'). ואם יש בכלי נקב בשוליו בשופפת הנוד כשר למבול בכלי אם הוא במקוה או במעיין, ומותר למבול כלים בשק או בסל נצרת דכיון דאינו מחזיקים מים עדיף מפי מבלי המנוקב. הרב ר' אברהם יוסף א"ש (ע"ע) בנויראק החיר למבול כלים בכיור המחובר לצנורות המים בבית ובלבד שיפתח הפסק מלמטה כדי שירדו המים בעת הטבילה והוא כמו כלי מנוקב. טבילת כלים או אדם (טבילה מצוה) בשבת אסורה משום מתקן מנא. והמטביל כלים בשבת בשונג ישחמש בהם במוצאי שבת, מזיר לא ישחמש בהם (תרומות פ"ב נ', ש"ע א"ח ס' ש"ב ז'). טבילת כלים ביום ג"כ אסורה גזרה שמא ישהה מלמבול ויבא לירי תקלה. חל יום ל' ימות אחר השבת, בש"א מטבילין את הכל (אחד אדם אחר כלים) מלפני השבת, ובי"ה אומרים כלים מלפני השבת ואדם בשבת, בי אדם נראה כמיקר (ביצה י"ז: י"ח). ובברייתא שנינו (כל חייבי טבילות מובלין כררן בין בת"כ בין ביוה"כ (שם י"ח): ואע"פ שאסור ברחיצה משום עיני מותר בטבילת מצוה, ודוקא בימיהם שמבולו בזמנם ומבילת מצוה בזמנת מצוה (פרת פ"ג א'). אבל בזמן הזה ליבא טבילת בזמנה, ולכן נהגין שלא למבול אפילו במוצאי ת"כ ויוה"כ (ש"ע א"ח ס' תקנ"ד ח'). צריכין לברך אשר קבו, "על הטבילה" וכן, "על טבילת בלים" ומברך קודם הטבילה ורק בנר מברך אחר הטבילה ראיתי גברא לא חזי (פסחים ז':).

[טובלי שחרית] האסיים נתנו למבול בכל יום בבקר קודם התפלה ונקראו, "טובלי שחרית" והפרושים התנגדו להם. והיו אומרים לחפרושים קובלנו עליכם שאתם מזכירים את השם מן הגוף שיש בו טומאת (תוספתא סוף ידים), ור"ש משאנץ מביא בפירושו הנוסחא מהתוספתא: אומרים טובלי שחרית קבלנו עליכם פירושים שאתם מזכירים את השם בשחרית בלא טבילה; אומרים פירושים קובלנו עליכם טובלי שחרית שאתם מזכירים את השם מן הגוף שיש בו טומאה (ע"ש). והפרושים זלזלו בטבילה זו אע"ג שעזרא תקן הטבילה לבעלי קריין לא חזי מדקדיקין בה כל כך, כי לא הצריכו שיעור מקוה של ארבעים סאה ולא בבית כל הגוף במים כ"א בנתינת או זריקה של מ' קבין מים על הגוף. ולכן אמר ריב"ל מה טיבן של טובלי שחרית? וכו' מה טיבן במ' סאת אמשר בתשעה קבין. מה טיבן בטבילה אמשר בנתינת! אמר ר' הנינא גדר גדול גדרו בת (טובלי שחרית) וכו' (ברכות כ"ב.). ונראה

במיפך שבועת ואוריתא (סנהדרין כ"ט: תוס' ד"ה מר). ובסדר תנאים ואמוראים כתוב דבבלי הש"ס הלכתא כמר בר רב אשי בר מיפך שבועת ואידותא. וכן פסק בה"ג דלא מהפכינן בשבועת דאורייתא. מר בר רב אשי (קפיד שלא למנות דבר מהשולחן באמצע הסעודה) אפילו אאסיתא ובוכנא רתבלי מידי דצריכי לסעודתא (חולין ק"ה:). כל כך היתת אהבתו לת"ת עד שאמר, "פסילנא ליה לצורכא מרבנן לדינא, מ"ט דחביב עלי כנופאי ואין אדם רואה תוכה לעצמו" (שבת ק"מ.).

ביבליוגרפאי: סדר הדורות 158; רמפורט ערך מלין 87; ווייס ד"ד ח"ג 218; הלוי דורות הראשונים ח"ג 98.

א. ג

טְבִילָה: ביאת כל הגוף במים בשיעור מקוה (ע"ע) לטהרת מצוה. "רחיצה" תורה על שפשוף הגוף לצורך נקיטת טבילה היו השקעת הגוף במים (immersion), ונאמר וירד ויסבול בירדן (מ"ב ה' י"ד). ירד למבול (ברכות פ"ב ב'). ירד וסבל (יומא פ"ג ד') והלשון "ובא במים וטהר" שנאמר בתורת מורה על הטבילה, אך צריך רחיצה תחלה להעביר הלכלוך. טבילה צריכה בונה, והחכמים עשו מעלות בטבילה: מי שמבל סתם בלא בונה הרי הוא מהור לחולין, ואסור במעשר שני עד שיתבון למבול למעשה, מבל למעשה הרי זה בחוקת טהרת למעשר ואסור בתרומה, מבל לתרומה החזוק לתרומה ואסור בקדש, מבל לקדש החזוק לקדש ואסור לחטאת. מבל לחטאת החזוק לכל, שהמבול לחמור החזוק לקל (חגיגה י"ח: רמב"ם שאר אבות הטומאות פ"ג ב'). אמר רבא אמר רב חסדא שלשה קדאי כתיבי: כתיב לא יאכל מן הקדשים כ"א רחץ במים (ויקרא כ"ב ו') הא רחץ בשרו מהור, וכתיב ובה השמש וטהר (שם פסוק ז') וכתיב וכפר עליה הכהן וטהרה (שם י"ב ח'), וטהרה" מכלל שהיא טמאה, הא כיצד? כאן למעשה כאן לתרומה כאן לקדשים—מבל ועלה אוכל במעשר, העריב שמשו אוכל בתרומה, הביא כפרתו אוכל בקדשים (יבמות ע"ד:). דמעשר קיל מתרומה, שהאוכל מעשר בטומאה הוא בלאו והאוכל תרומה בטומאה הוא במיתה, וקדשים בכרות. טבילה שיעורה מהלך חמשים אמה (מנחת כהן) מבוא השמש דף י"ה. בשם הרא"ש. טבילה ביום דוקא, ונקרא טבול יום, ואוכל במעשר ולא בתרומה עד שהעריב שמשו, ואחר שתיבא כפרתו מותר בקדשים (נגעים פ"ד ג'). טבול יום הוא שני ואין שני עושה שלישי בחולין לבן מותר לאכול מעשר, אך תרומה הוא "פוסלי" ואינו מטמא (נדה פ"י ו'). אבל משעבר יום שביעי מותר למבול בלילה (מגילה פ"ב ד' ע"י חר"ף והר"ן). כל חייבי טבילות טבילתן ביום חוץ מנדה ויולדת שטבילתן בלילה (רמב"ם מקואות פ"א). ע"ע נדה. חמש כבילות ועשרה קודשין מובל כ"ג וסקדש בו ביוה"כ, וכלן בקדש על בית הפרוה, חוץ מהראשונה

מביעות עין : רשם דבר הנשאר מבעת כהרש העין; חכרה ע"י חוש הראות מבלי סימנים מיוחדים בדבר הניכר. כמו שמצינו ברכה בר בר חנה אירכס ליה גימא (שטר) בי מדרשא, אמר אי סימנא אית לי בניה אי מביעות עינא וכו', אהדרה ניהליה. ודוקא צורבא מרבנן אבל איניש דעלמא לא (בי"מ י"ט.) ופירשי מביעות עינא : מכירו אני בכתב ירי הסופר והעדים מרה ארכו ורחבו, כאדם המכיר את חברו במביעת עין ואין בו סימן. אבדה מחזירין לכל איש בסימנים ולצורבא מרבנן גם במביעות עין (גמין כ"ז:) ואמרו איהו ה"ח שמחזירין לו אבדתו במביעות עין וכו' (שבת ק"ד.). ובאמת אין חילוק בין סימנים למביעות עין אך בדיני ממונות שיש להוש להמאות החמירו בשאר אינשי שצריכין לחת סימנים מובהקים. והראיה כי בדיני איסורין די במביעות עין וכן בבשר כשר (הולין צ"ח:), וא"ר יצחק בריה דרב משרשיא תדע (רמביעות עינא עדיפא מסימנא) דאלו אהו בתרי ואמרי פלניא דהאי סימניה והאי סימניה קטל נפשא לא קטלינן ליה ואילו אית ליה מביעות עין בניה קטלינן ליה. אמר רב אשי תדע דאילו אמר ליה איניש לשלוהיה קרייא לפלוגי דהאי סימניה והאי סימניה ספק ידע ליה ספק לא ידע ליה, ואילו אית ליה מביעות עינא בניה כי חזי ליה ידע ליה (שם צ"ז.). לענין עוננה דעת הר"ת דהא דאין מעידין עליו אלא א"כ פדחתו והיטמו ופרצוף פניו קיימים דוקא בשאין שם אלא הראש אבל אם כל גופו שלם אפילו אין שם פרצוף ופדחת והוטמו יכולין לחכרו במביעות עין, והלכו עליו האחרונים (אה"ע ס"י י"ז ב"ח) ואם צורתו שלמה ומכירו במביעות עין כולו עלמא מודים שיכול להעיד עליו ולהתיר האשה מעיגון. אמנם כל שראת המביעה בעינין סימן ולא מהני מביעות עין (פרת מטה אהרן ח"א ל"ג) כי אם ראה אותו מוכע בודאי יש לו סימן בו וצריכין ראייה ברורה אם אפשר להשיגה.

[מביעות קול] סמכין אמביעות עינא דקלא, ולולא זאת לא היה סומא מותר באשתו ובני אדם בנשותיהם כלילה בחשך ואפילה (הולין צ"ו.). הבעל שכוח יעקב דף ק' גומה להקל בעונתה בעדות מביעות הקול, אך לא רצה לסמוך למעשה אם לא בהסכמת חרי רבנן סמיכי ררא (ע"ש).

א. ד. א.

טבל : ע' מעשר

טבעא ופירא : ע' מטבע

טבעון (טבעין) : שם מקום מוחת להר הכרמל במערבת של צפורי, ונקרא גם היום "טובון" (נייבויער 196). טבעון היתה סמיכה לערדיסקא ואדם אחד עירב בבצלים טעם למבעון ומסרחק היה כאלפים אמת וכו' לפני ר"מ בשבת וכו' (עירובין כ"ט.). ד' מאיר קרא חמילה מיושב בביהביג של מבעון (הוספתא מגילה

כי הפרושים הרחיקו מדרכם מעני כי היו הטובלי שחרין נומים להנצרים הראשונים והשתדלו להתחקות על מעשיהם, וביניהם יודן המטביל שנקרא ג"כ טובל שחרית (Hemerobabstist) וכן באנוס רבו של יוסיפוס היה טובל שחרית (2 Vita). ע"ע בעל קריי; סקוה; מרחץ; נטילת ידיים.

א.

[חציצה] כתב המלבי"ם בספרו "התורה והמצוה" (יקרא ט"ו אות קנ"א) : בכל מקום כתיב ורחץ במים סהם, לבר בשמנה מקומות כתיב ורחץ בשרו, וכולהו לדרכה : וכבס בגדיו ורחץ את בשרו (שם ט"ז כ"ז). להקיש בגדיו לבשרו שיהיה בנקיות. יכבס בגדיו ורחץ את בשרו (שם ב"ח). להקיש בגדיו לבשרו כמו שחציצה פוסל הטבילה לבשרו כך פוסל חציצה לבגדיו וכליו. ורחץ במים את כל בשרו (שם ט"ז ט"ז). מים שכל גופו עולה בהם. ורחץ במים את בשרו (שם ט"ז ד'). שלא יהיה דבר הוצץ בין בשרו למים, כי אם רחץ בשרו במים (כ"ב ו') שלא יהיה מרחץ אבר אבר וכו'. וגם דרשינן "את" בשרו הטפל לבשרו והוא השערות של ארם צריכין טבילה כמו הבשר היינו הגוף.

[חציצה ראויייתא ודרבנן] לרבני ר' יצחק, דבר חורה רובו ומקפיד עליו חוצץ ושאינו מקפיד עליו אינו חוצץ, וגזרו רבנן על רובו שאינו מקפיד משום רובו חמקפיד ועל מיעוט המקפיד משום רובו המקפיד (מוכח ו' :). וכתבו התוספות (שם ד"ה דבר תורה) יש מפרשים דהכא איירי בשער (והו דעת רש"י רוב שערו מנוגף במים) אבל בבשר חוצץ מן החורה אפילו מיעוט. ור"ת הולק עליהם ושיטתו דגם בבשר אינו חוצץ מן החורה רק רובו. ושיטת הרמב"ם (מקואות פ"ד ט"ז) דשער הוא בכלל גוף, וברוב שער לא הוה חציצה מן החורה (ואולי דעתו מפני שאינו מקפיד עליו, ועי' יבמות ע"ח : אמר רב כהנא דכולו חוצץ אף שאינו מקפיד). וכ"ז מן התורה. אבל מדרבנן הדבר כן הוא : שברוב חוצץ אפילו אינו מקפיד, ובמיעוט חוצץ אם מקפיד, אבל מיעוט ואינו מקפיד אינו חוצץ אפילו מדרבנן. וענין חציצה הוא שמעבבת המים לבוא בינה ובין הגוף, ולכן פסק הרמב"ם (שם פ"א ג') שכל חמטמאין שנמבלו בבגדיהן עלתה להן טבילה וכו' שמים באין בין בגדיהן לגוף. בית הקטמים ובית הסתרים אין צריכין לביאת מים (נדה ט"ו:) אבל ראוי לביאת מים בעינין, ואם נמצא בשר בין השיניים לא עלתה הטבילה (רמב"ם שם פ"א י"ג). ושיניים תחובות אין חוצצין אבל זה שסותמין נקבי השן כרי שלא תכניס בו הרוח חוצץ ותכמת אדם כלל קיי"ט י"ח). אבל שיניים התחובות בחיץ מלאכותי צריכין לחסיר קודם הטבילה וכו' דאי חוצצין. אבל מה שסותמים החופאים נקבי השן כותב או במתכות אחר אינו חוצץ. אחת מתקנות עזרא היא שתתא אשה חופפת וטובלת (ביק פב.) ע"ע ג"ה.

י"רנב

ביבליוגרפיה: מאגלשטיין אונר ריענער, געשיכטע דער יודען אין ראם, ח"ב 304 והלאה; האפמאן, איבער דען פערלאכונגס-אונד טרווייג, Cat. Anglo-Jew. Hist. Exhi. Nos. 1822-31, 1949-63. ב. ט.

מְבִיעָה (טבריה, Tiberias): עיר בגליל בארץ ישראל, במערבית ים כנרת ואצל מעינות מים חמים. העיר נבנתה ע"י הורדוס אנטיפס בשנת 26 לספער הנהוג. וקראה ע"ש טבריום הקיסר השלישי ברומי (ע"י יוסיפוס קדמוניות ס"ח). לדעת רכא רקת זו טבריא ולמה נקרא שמה רקת שאפילו ריקנין שבח מלאים מצוה בריסון, ור' ירמיה אמר רקת שמה (בעבור שעמדה על שפת הים כנרת כי רקת מלשון רקחא דנהרא) ולמה נקרא שמה טבריא שיושבת בטבורה של א"י (וגם זה אמת), ור' יוחנן אמר חמת זו טבריא ע"ש חמי טבריא, ולדעת רבי טבריא סוקפת חומה מימות יהושע בן נון (מגילה ו'). ונראה כי רקת שהיתה סוקפת חומה מימי קדם נעזבה מיושביה או שנהרסו ע"י האויבים והורדוס בנה אותה מחדש לשם הקיסר טרומי. ובמשך הזמן שהיתה העיר חרבה השתמשו איחה לבית הקברות, ולכן מנעו רבים ובפרט היהודים לישוב שם, והורדוס השתדל תחלה להושיב בה מדלת העם. אך בצאת רשב"י מן המערה שננטמן בה טיהר את טבריא מספק קברות (שבת ל"ד. ב"ר פ"ע"ט ויקרא רבה פ"ג.) ואפשר כי היא המערה הנדולה בטבריא שפעם אחת ברחו שמה אנשי העיר מפני חיל המלך והתביאו עצמן (ב"ר פ"א).

[קדוה העיר] טבריא היתה עיר תבירה של ארץ הגליל. ממשלת העיר החנהג ע"י חמש מאות יועצים ובראשם "ארכן" (ἀρχων). היועצים בחרו להם "עשרה זקנים" אשר העריכו את מס העיר ושמו על התושבים. הורדוס משל עליה עד שנת 39 עד אשר הגלה לעיר ליאון בצרפת. אה"כ היחה תחת ממשלת אנריפא הראשון עד יום מותו בשנת 44. בשנות 45-61 היתה תחת יד רומי ואה"כ נתנה הקיסר נירון לאנריפא השני. בשנת 66 סרדו יושבי א"י ברומי, ויושבי טבריא נחלקו לשלש מפלגות: אחת עמדה בצד אנריפא ורומי, רוב דלת העם היו בין הקשרים, וכת אחת לא היו נוטים לכאן או לכאן. בין הבינונים האלה היה יוסטוס מטבריא. בראש הקשרים היה ישו בן צופא שחיה ארכון העיר. יוסיפוס היה בראש החיל ויחזק את מצודת טבריא. אך אחרי שכבש אספסינוס את רוב ארץ הגליל פתחו לפניו יושבי טבריא את שערי העיר, והוא נטה להם חסד להחיותם. בשנת 637 כבשו הערבים את העיר. נוסעי הצלב הביאו את העיר תחת לממשלת הבישאף מנצרת. סלחדין נלחם על טבריא ואחרי נצחונו הגדול במלחמת האמין הביאה תחת ממשלתו. באמצע המאה הי"ח חזק וזריר אל עמד את חומותיה.

פ"ב וירוש' שם פ"ד א'). ר' צדוק הית במבעון והעלה שני מעשים משם: מעשה באשה שהיתה מפלת במין קליפות וכו' ובאו ושאלו לרופאים ואמרו להם וכו' (גדה ב"ב:). ומזה רצה להוכיח הר"ב עליסבער בהקדמה לס' מרפא לעם שטבעון זו היא העיר טהעבעון בארץ יון שהיה שם בית מדרש לרופאים. אך בעל תבואות הארץ השינו כי בזמן ר' צדוק כבר נחרבה טהעבעון ע"י הרומיים. ובאמת נמצאת טבעון בא"י ולדעתו היא "עין טב" שבגמרא. א"ל רבי לר' חייא זיל לעין טב וקדשיה לירחא וכו' כי היתה אז זמן שמד בא"י הווצרוה לקדש החדש בסתר ובירושלמי נאמר שבעין טב יודעים החדש וכו' בעבור ששם הקביעות (וברבות פ"ד י"א, וע' פסיקתא פ"א פ' תקעו בחדש שופר). בין הר תבור ובין בית שאן הכפר אום אל טאוב ושם ואדי טובעינא הוירד מחרי הגלבע, והיא טובינא, ונוכר כי אהיני (תמרים קמנים) דטוביני חייבין במעשר (פסחים נ"ג.).

ב. ט.

מְבִיעָה: עגיל של מחכות שנותנים על האצבע, ובולל טבעת שאין עליה חותם וטבעת שיש עליה חותם בין בולט בין שוקע (בראשית ל"ח י"ח, שמות ל"ה כ"ב, ר"ה כ"ד: ע"ז מ"ג:). בטבעת שיש בה חותם היו מאשרים תבני הפקידות של הממשלה כמו ונהתם בטבעת המלך (אסתר ג' י"ב) ומסירת הטבעת של המלך היא לאות מסירת פקידה נבונה. כמו ויסר פרעה את טבעתו (בראשית מ"א מ"ב). טבעת פשוטה היא תכשיט של אשה וטבעת עם חותם היא תכשיט של איש (שבת ס"ו.). בטבעות היו חותמים יין לשומרו מנסך (ע"ז ל"א.), וטבעת שיש עליה חותם ע"ז אסור לחתום בה (ירושלמי ע"ז פ"ג). לרב היה טבעת עם צורת דג, לר' חנינא בצורת תמרה, לרבה בר ר' הונא בצורת תורן של ספינה, ולר' יהודה ב"ר יחזקאל בצורת ראש אדם. בין הטבעות העתיקות שסיחסין לזמנו של רב (175-247) שנאספו בבית אלברטיוס בעיר דרעודען יש טבעת עם אבן אחלמה (amethyst) וחרות בו מנירה עם טבעת הקנים. בתלמוד נמצאו איזה שמות מיוחדים לטבעות, גושפנקא היא טבעת עם חותם ולרוב נעשית מברזל. גושפנקא דפרזלא (גטין נ"ז:). סיטוטתא היא טבעת עם חותם שטובעין הסותרים על העיסקא, ואמרו האי סיטוטתא קניא (בי"מ ע"ד).

[טבעת קדושין] המנהג לקדש בטבעת לא נוכר בתנ"ך או בתלמוד, והוא זמן הנאונים הראשונים (במאה ה' או ה"ח). הר"ת מזהיר שלא לקדש בטבעת עם אבן כי קשה לדעת שיה וחושיין לקדושין שלא חערבנה המתקדשת במחיר יותר משייה האמתית, ולכן מקדושין רק בטבעת פשוטה של זהב או כסף, אבל נהגו לתת טבעת עם אבנים למתנה לחתן ולכלה שלא לצורך קדושין ולפעמים חרתו עליהן "בטוב גרא" או "מזל טוב" ע"ע חותם; קדושין.

[בזמן התלמוד] אחר תרבן תבית גלתה הסנהדרין למבריא, כי הרומיים נטו להם שלום מפני שפתחו להם שערי העיר מבלי מלחמה ויחזו ליהודים הרשון לבנות שם ישיבות חכמים (ויסיפוס מלחמות ס"ג פ"ט ח'). ונחרו שם תלמידים רבים מצפורי ויבנה כי ישיבת מבריא היתה גדולה משל צפורי (סנהדרין ל"א רש"י). בן עזאי ישב במבריא וחיבב לכל שואל בשוקי העיר (קדושין כ"ג). רבן גמליאל התיב במבריא בבית ר' יוחנן הגזוף (שבת קמ"ו). ר' יהודה הנשיא (רבי) חבר שם המשנה, ותלמידו ר' יוחנן (ע"ז נ"ח). חבר התלמוד ירושלמי. ר' אמי ורב אסי ישבו שם (ברכות ס"ב. הלזין מ"ט). ר' בון ישב במבריא (קהלת רבה פ"א). ג' דברים התיר ר' חנניה בן עקביא לאנשי מבריא (עירובין פ"ג). כשבא רבי'ל למבריא שאל את ר' יוחנן ור"ל בכתובים (ב"ר פ"ד). רבי ראובן שבת פעם אחת בחבריא מצאו פילוסופוס וכו' (תוספתא שביעית פ"ג). איזה מתלמידי הישיבות במבריא ירדו לבבל ללמוד תורה וכאשר מתו שם היו מספידין אותם בדרך הזה: "גדול הוא בששף (בבל בחלוף אתב"ש) ושם לו ברקת" (מבריא), וכאשר הביאו ארונו לקבורה במבריא ספרו לו: "אהבי שרדים (ת"ח) יושבי רקת צאו וקבלו הרוגי עמק" (בבל), וכן הספידו לר"ו (מגילה ו'). מבריא היתה גם מקום לראשי הנקדנים כבן אשר וכן נפתלי (ע"ע).

[בתי כנסיות] תליסר בי כנישתא היו במבריא בכל זאת התפללו רב אמי ורב אסי בבית המדרש בני עמודי (ברכות ח'). וכנראה הוא הדיטום (בנין של אבנים) בנוי על עמודים גדולים (תנחומא ויחי סי' א'). והוא ביהמ"ד דסרוגנין המבזון לבארה של מרים בים כנרת (ויקרא רבה פכ"ב ירושלמי בלאים פ"ט ג'). ונקרא ג"כ סדרא רבא (ירוש' סנהדרין פ"א א'). בבית המדרש של מבריא נחלקו ר' אלעזר ור' יוסי ברין אחד מעניני שבת עד שנקרע ס"ח בחמתן והיה שם רבי יוסי בן קיסמא ואמר חמה אני אם לא יהיה בית הכנסת זה בית ע"ז וכן היה (עירובין ק"א: יבמות צ"ז). יש אומרים כי בית מדרשו של איוב היה במבריא (ב"ב מ"ו. ב"ר פס"ג). בית הכנסת עם העמודים היה מחוץ למבריא קרוב למעינות החמים, ועד היום נמצאו שם תרבות חבנין העתיק הזה. ולא רחוק משם עומד הצוק של קבר ר' מאיר בעל הנס (ע"ע).

[חמי מבריא] כחצי שעה לדרום מבריא נמצאים המעינות החמים שעוברים על פתח ניהנם והם תולדות האור (שבת ל"ט). והם רותחין מאד (במעין הראשי מימיו רותחין עד 143 מעלות פרנהיים) ואנשי מבריא היו ממשיכין לתוכן מים צוננין (שם ל"ח). חמי מבריא הם מרים ואין בהם שותה מהם ולכן פסולים לנטילת ידים (בב"ב פ"ז בשם ר' עטרם איש א"י). כי יש בהם סלפוד וקלודיד של מגניסיום. חמי מבריא טובים

לרפואה (שבת ק"ט). ובפרט לחולי הרומטיסם. השותה מי מבריא אע"פ שיצאין נקיים אינם מטמאים ואינן מכשירין (מכשירין פ"ז ז') ופי' הרמב"ם שחן משלשין במבעם וע"ז יוצאין נקיים. חמי מבריא נקראו דיומסת (דיומסית *δημοσία*) והיו נודעים עוד במאה השלישית (ירושלמי ברכות פ"ב ופ"ג). ר"א ור' יהושע ור"ע רחצו במרחץ של מבריא ואז הראה רבי יהושע את כחו בכשוף נגד טין אחד (ירושלמי סנהדרין סוף פ' ד' מתות). המקום שנמצאו בו חמי מבריא היה נקרא לפנים המתן או המתח והיתה עיר מיוחדת. בראשונה היו בני מבריא מהלכין (בשבת) את כל המתח ובני המתח אינן מגיעין אלא עד הכפה (של השער), ועכשיו בני המתח ובני מבריא עיר אחת היא (תוספתא עירובין פ"ה, ירוש' פ"ה ז').

[מצנח החומרי] מפני חום האויר במבריא לא יכלו רבים לשבת שם בימי הקיץ, ור"ל שישב ולמד בהרא אילסיס (רחוב בראש העיר) דמבריא שמע שתי נשים שהיו מן העיר מונא (שהיתה על החר ומונה טוב) שאמרה אחת להברחה בצאתם ממבריא, "ברוך המקום שהוציאנו מאויר הרע הזה" (ב"ר פ"ד). במבריא לא ישבו שמרונים או כותיים ולא חשו לבטל שם המשוואות לקדוש החדש (ירוש' ר"ה פ"ב א'). בכל רגל ורגל באו שרים וחיל המלך למבריא וצפורי לבח אותם (שבת קמ"ה:). פעם אחת השליכה המלכות דמי כלילא (לעשות עטרה למלך) על מבריא, וכאו עמי הארץ לפני רבי ובקשו שהת"ח יתנו ג"כ חלקם ולא רצה רבי ויעץ להם לברוח מן העיר וברחו כלם והת"ח נשארו ופקע כלילא, שהמלכות בטלה הגזרה. ואמר רבי שאין פורעניות באה לעולם אלא בשביל ע"ה (ב"ב ח'). ומאז השתדל רבי לשחרר בני מבריא ממש לפי שהיו ת"ח (ר"ה ל"א. רש"י). במבריא היו שוקים בשם גריבא ובר קרדימא (קה"ר פ"י) ושוק אחד שמכרו שם שקים (ב"ר פ"ט). והיה הנות לר' יהושעיה (ירושלמי סנהדרין פ"א א'). במבריא עשו מחצלות שקשין לשכוב עליהם (סוכה כ'): גם עשו כלי זכויות דקים מאד, ואידי דקליש נראה בו אדמומית היין (נדה כ"א). התבואה שבתחום מבריא לא הספיקה לבלבל את יושבי העיר, והיו צריכין להביא ממרחק לחם (ב"ר פ"צ). כל העיירות הסמוכות למבריא היו פוסקין השער כמו שיצא ממבריא (ירוש' ב"ט פ"ה ו'). אך לא פסקו השער על דגים (תוספתא ב"ט פ"ז) כי זה היה עיקר אכילתם וכל המרבה למכור בזול הרי זה משובה, ומפני שתיו רוכם בני תורה לא היו משיבמים ומעריבים למלאכתם כבני בית מעון שישבו בשפת החר קרוב למבריא (ירוש' ב"ט פ"ז סוף). והתגרין החמירו על עצמן שלא היו מוכרין כל עיקר בחול חטועד (מ"ק י"ג:). במבריא היו רגילים לנטר הכלים בבשמים ערב שבת (ברכות נ"ג).

[גם מבריא] באמצע המאה הי"ח היתה מבריא

חרבה ושטמה כשבעים שנה מבלי יהודים, וחרב ר' חיים אבולעפיא התנדב לעלות שם ולבנות הריסותיה. ובהסכמת זקן העיר השיך דהיר איל אמר התושב שם בחרש מיון שנת התיק ליצירה (1740). ובמשך שתי שנים בנה בתים וחצרות ליהודים ובית הכנסת מפואר ובית המרחץ וחניויות ליום השוק ובית הכר לשמן שומשמן, ונס צוה לנמוע שדות וכרמים. אך ביום כ"ב אב תק"ב חשני סכתב קהגבירים ר' חיים פרחי ור' יוסף לזאמי שהיו שולחני המשנה למלך הנקרא סולימאן פחה המושל בדמשק כי הפחה הזה נשלח מטעם המלך לעלות על סבריא למהר לצאת מן העיר עם קהל ערתו להמלט על נפשם ולהציל את מסונם ולעלות לצפת. אך הרב לא אבה לעזוב את העיר ולבטל הקהלה במבריא. ויבחר להשאיר בעיר ולסמוך על הנס. ביום השבת מ"ז אלול בא סולימאן פחה אל הרי סבריא בחיל גדול, ואנשי סבריא ידו עליהם מן המנדל העומד בהר ויהרגו מהם י"ד אנשי חיל. השונא השליך סוללות וכלי תוחת על העיר ונס גדול חיח שלא נהרג שום איש ולא נחרס אף בית אחד. ויהי כאשר קרב יום התג שיעושין המהמדינים אחר התענית ראמיזאן שחל אז ביום ד"ח כסלו ועדיין לא עשה מאומה הוכרח להשלים עם השיך שפיל מן המנדל ב' שורות אבנים ויתן לו שלושים נמלים למנחה. וביום ד' כסלו קם המשנה עם כל חילו וילך לו לארצו. ובני ישראל נתנו תודה לה' בביה"כ וחרב דרש לפנייהם וכולם ברכו ברכת הנוטל על הנס הגדול ונמרו עליו את ההלל ועשו אותו היום יום וקבלו עליהם ועל זרעם להיות עושים יום ד' כסלו בכל שנה ושנה יום משתה ושמחה.

[בזמן הזה] סבריא נחשבת בין ארבע הערים הקדושות בא"י, והן: ירושלים צפת סבריא וחרבן, ועל שם השיבוהן נקראו "ארבע ארצות", ורק סחערים האלה ישלחו כורשים או שרר"ם לקבוץ כסף מח"ל לצורך החלוקה. מספר התושבים הם כעשרת אלפים וסחם כשבעת אלפים יהודים ורובם אשכנזים סכת החסידים יש להם עשרה בתי כנסיות. חומי חציצת שיעושים שם טראש'ת חנו הם המוכחרים והמשובחים מציצית אחרות. כמעט כל היהודים מתפרנסים שם בדחוק. וכסף החלוקה לא יספיק להם, אף כ"ר מאיר בעל הנס, אשר על שמו מאספים מעוה רמבה"ן, שוכן בתוכם. ע ע כנרת; מאיר בעל הנס. ביבליוגרפיא: אבולעפיא, זמרת הארץ, ליוורנו 1820; רמפורט ערך מלין 54; לוח איי ח"א 18, ח"א 10; המעמר 216; שבע חכמות 117; קא מינקא שמויען צור געשיכטע גאלילעאס, ברלין 1889; Baedeker, Palestine & Syria 1906, p. 247 de Graaf, De Joodsche Wetgelurden in Tiberias .van 70—400 n. C. Croenigen 1908

סַבְרִיָּה: שם חדרש העשירי מניסן והרביעי מתשרי סזלו נדי. והוא לעולם חסר=כ"ס יום. ואינו חל (ב' דר"ח) כ"א בימי בנד"י. אמר רב יהודה מנא לשתא רמבת ארמלתא (מוכה לשנת ברכה אם בחדש סבת לא ירד הנשם). אם נבר ירדו הגשמים בזמנם במרחצון (תענית ו'). בחדש הזה רשימוח מאורעות רעות בקורות ישראל: בראשון לסבת יצא יכניה מלך יהודה בגולה; בחמשה לחדש סבת באה שמועה לגולה (אחרי י"ב שנה) שהוכתה ירושלם (יחזקאל ל"ג). ועשו יום שמועה כיום שרפה (ר"ה י"ח); בשמונה בסבת נשלמה העתקת השבעים ליונית; בחשעיה בסבת סת עזרא (א"ח ס"ו תק"ס); בעשרה בסבת חעניה צבור כי בו סמך מלך בבל על ירושלם (מ"ב כ"ה א', ירמיה נ"ב ד'), ויחזקאל הנביא נצמוה "כתב לך את שם היום את עצם היום הזה" (כ"ד א'), והוא צום העשירי (זכריה ח'). אם הוא חל בערב שבת מתענין בו ביום ואין לדהותו מפני שנאמר בו "בעצם היום הזה" (אבורדרם). וגם דוחה אחר משבעת ימי המשהה בחתן אם חל בעשרה בסבת, כי כתיב אם לא אעלה את יום ירושלם על ראש שמחתי (רימב"א סוף מס' תענית), יום עשרים בו סת הרמב"ם (1204). כ"ה סבת יתיבא כי כנישתא על דינא (נוסד בית דין בשביל הפרושים שנפרדו מהצדוקים). מפני כשהיו הצדוקין יושבין בסנהדרין שלהם ינאי המלך ושלמינון המלכה יושבת אצלו, ולא אחר מישראל יושב עמהם חוץ משמעון בן שמח, וזיה אומר להם כי מי שאינו יודע להביא ראייה מן התורה אינו ראוי לישב בסנהדרין וכו'. ובאותו היום שנסתלק סנהדרין של צדוקין וישבה סנהדרין של ישראל עשאוהו יום סבלת תענית פ"ו).

ס. ה.
סַבְרִיָּה (טיגריס) (Tigris): הוא נהר חדקל במקרא, אחד מארבעה הנהרות שנוכרו בראשית בריאת העולם שיצאו מן ערן (בראשית ב' י"ד, דינאל י' ד'), ומצוין "ההולך קדמת אשור", והיראת "קדמת" כמו קדם בארמית אשר ענינה הוא לפני, כי הולך לפניו על גבולה המערבי ומפריד בין אשור ובין ארם נחרים. הוא יוצא מהרי אררט לא רחוק מנהר פרת, ועובר דרך דיארבכר, מוסול, בנדאד ואצל קורנא נופל בנהר פרת. בלשון ארמי וכן בלשון חז"ל נקרא חדקל בשם דגלת (ביק ל'). והיונים הרומיים כינו אותו בשם טיגריס, וזה למרצת חנהר הזה, כי הוא סמחר מאד לרוץ כמו נמר (Tigris) שנס הוא שוטף במרוצתו, וגם לרעת רב אשי נקרא חדקל=חדקל, שמימו תדין וקלין ומוכים לשתיה (ברכות נ"ט). ומסופר כי התוא נברא ראמכע בדגלת ואסקוהו אנישרא רשביסחנא ואנסכא רבא לרבייתו אפומא רשוישניי לכתר חמשה יומי וכו' (יבמות קכ"א). שחמים צומתין צורת חפנים ואינם משתנים (רש"י). לעיל בדיגלת עד היבא? רב

אמר עד כגרא (בגראד) ואינוא, ושמואל אמר עד טושכני וכו' לתחתית בדיגלת עד היכא? איר שמואל עד אפיטיא וכו' (קרושין ע"א:).

ב. מ.

טהעאראר: ע' תיאודור [וכן כל מלה המתחלת בלשון העמים באותיות Th ע' באות ת'].

טהרה: ע' טומאה וטהרה

טהרות: סדר הששי הוא האחרון במשניות וקוספתא. השם טהרות הוא לשון נקיה לטומאה שבו יעסק הסדר הזה. בסדר טהרות יש י"ב מסכתות: כלים (שלישים פרקים), ובתוספתא נחלקת כלים לשלוש בבות), אהלות (י"ה פרקים), ננעים (י"ד), פרה (י"ב), טהרות (י'), מקואות (י'), נדה (י'), מכשירין (י'), זבים (ח'), טבול יום (ד'), ידים (ד'), עוקצין (י'). וראוי היה לסיים בטהרות דודאי נשנית אחרי עוקצין דפרק בתרא נוליה במחשבה וכשר איירי, נבלת בהמה טמאה בכל מקום ונבלת העוף המהור בכפרים וכו' (עוקצין פ"ג ג'). ומס' טהרות מתחלת ג"כ בדין נבלת עוף טהור שצריכה מחשבה והכשר, אלא שהתנא רצה לסיים ברבר טוב בעוקצין, ברברי ר"ש בן הלפתא. כי חקביה לא מצא כלי טחוק ברכה לישראל אלא השלום.

[מס' טהרות] במס' טהרות יש עשרה פרקים וצ"ו סעיפים (משנות). הפ"א: שלשה עשר דברים שצריכים כנבלת עוף טהור שתטמא, מחשבה וכו'. ונבלת חיינו מיתה טבעית בלי עחיפה, ומפרט הדברים הטמאים ושיעור הטומאה, ותערובות שיעור טומאה מאוכל ראשון שני ושלישי. פ"ב: אין אוכלין מטמאין במנע. הולין אין בהם משום שלישי אבל יש בהם שלישי ורביעי אם אוכל הולין על טהרת הקודש. פ"ג: דין הרש שומע וקטן ודין פרה ובלב לענין טומאה. פ"ד ופ"ה: ספק טומאות: פ"ו טמומות ורשיות שונות לענין ספק טומאה. פ"ז ופ"ח: טומאה אצל עם הארץ. פ"ט: מאימתי מקבלין זהים טומאה וכו'. בתוספתא יש י"א פרקים, ומפרט דברים רבים במשנה.

ב. מ.

טהרת כלים: ע' הנעלה; **טבילה** **טהרת מתים:** ע' קבורה

טוב עלם, יוסף בר שמואל: השם טוב עלם הוא העתקה עברית סמלת Bonifis בצרפתית שהיא שם כשפתתו. הוא חי במחוז נרבונא בצרפת במאה הי"א בדורו של רב האי נאון, והיה מגדולי המפרשים והפייסנים וגם פוסק להלכה למעשה. הוא עמד בראש הקהלה בעיר לימורג במחוז אנזשו (Anjou). ע' ספר הישר לר"ת הוצאת ראווענסהאל צד 90 ומהדרת וינא ע"ד. רשי מביא פירושו על התלמוד (כתובות י"ד הולין ק"ד), ובס' אור זרוע הל' בית הכנסת סי' ש"ד כתוב על עניני הקרובות בשמונה עשרה; וכבר

נחלקו בהם ר' יוסף טוב עלם ור' אליהו חזקן וצ"ל (ניסו של רב האי נאון) ועלתה בידם דמותר ומצוה מן המובחר". וכן נזכר בתוספות (פסחים ק"ד קמ"ו): ע"ז ע"ד. ושם טובא במעות ברוך טוב עלם תחת רבינו יוסף טוב עלם). ובמרדכי (ע"ז ס' ר' ישמעאל) הובא על ר' יוסף הגדול וגם ר' יוסי טוב עלם (שר"ל בית האוצר נ"ב: ג"ג). ויוסי הוא קצור מיוסף, ואין להחליפו עם ר' יוסף טוב עלם חברו של ר' שמחה בר שמואל תלמיד רש"י ומחבר המהור ויטרי, כי שני יוסף טוב עלם היו (רפאפורט בחקרמתו לתשובות הגאונים). בש"ת של ר' משה אלשקר (סי' ס', וסי' ק') נזכרו תשובות טוב עלם. ר' יוסף טוב עלם חבר ס' "תקון שמרות" הסובא בתוספות (נמין פ"ח:), ובס' שערי ציון להר"ש דילאטש נאמר שהברו חר' יוסף טוב עלם. הרב חיד"א מצא בספר קדמון כ"י שחבר פ"י נחמד על התורה. גם סידר ס' "הלכות נזילות" לר"י גאון בדרך משונה מנוסחא שלנו, וחבר סדר תנאים ואמוראים. בתור פייטן חבר מעריכי ויוצרות ליום שני שביעי ואחרון של פסח ולשבעות ולר"ה וסוכות, מליחות וקניות. מספר כל פיוטיו עולה ששים ושמונה.

ביבליוגרפיא: שם הגדולים ח"א 40; עמודי העבודה 96; החלוק ח"ה 189; צונץ לטעראטור גע-שיכמע 129, 138. ב. מ.

טוב עלם, עמנואל בן יעקב: רומא בעל השבון ותוכן; חי במאה הי"ד באורגן צרפת והיה שם מורה חכמת התכונה. הוא היה בן דורו של ר' לוי בן גרשון (רלב"ג). הוא חבר: א' ספר על מדת ההיקף (כ"י בבית אוצר הגניזונאלי בפאריס סי' 1290; ב') על דרכי השבון החילוק והעדות בחכמה התכונה (שם סי' 1081); ג') "דרך חילוק" הערות על מספרי עשריות (שם סי' 1054); ד') "באור מלחות" על כוכבי לכת (שם); ה') לוח על חילוק השמש; ו') "לוח מתנה טובה" על תנועת כוכב נוגה משנת 1300 עד 1337; ז') "באור עשיית האימטרולאב" (שם סי' 1050); ח') הערות על כחזורי השנה (נייבויער כ"י בדליי סי' 1483); ט') "בנפי נשרים" או "שש כנפים" על לקוי חמה ולבנה וכו'. הספר הזה נעתק ללשון רומית בשנת 1406. וזה מקרוב הוציאו לאור בעבריה נחום ביבאוויץ (זימטור 1872); י') "מאמר ערך החילוק" על חילוק החמה והלבנה (בית אוצר הגניזונאלי סי' 13, 1054); י"א) על שבעה כוכבי לכת (שם סי' 1048); י"ב) ביאור על פירוש הראב"ע שמות ל' ב' אדות שם המפורש (שם סי' 825); י"ג) "באור על מאזני הנדן" שמזכיר הראב"ע בספר התולדות (שם סי' 903); י"ד) הערות על תשעה כוכבי רשבים המיוחס לתלמי אך באמת כתבו טוב עלם; ט"ז) "תולדות אלכסנדר" העתקה מספר Proetius של היסטוריה של ליאון על הגרות אלכסנדר מקרון.

ביבליוגרפיה: שמינישניידער, העבר' איבער' צד
R. E. J. 177; J. E. III 306; 904

ב. ט.

טובה; רעה: מצב יפה נעים ורצוי, והיפכו. האדם באכלו מעץ הרעת ידע להבחין בין טוב לרע כפי השנתו האנושית, אך באמת אין טוב ואין רע בהחלט, וטובתן של רשעים רעה אצל צדיקים (יבמות ק"ג:), ודרשו הפסוק, "כי אינם יודעים לעשות רע" (קהלת ר') שהוטאים ומביאין קרבן ואינם יודעים אם על הטובה הם מביאים אם על הרעה הם מביאים. אכר הקב"ה בין טוב לרע אינם מבחינים והם מביאים קרבן לפני! (ברכות כ"ג.) ולכן חייב אדם לברך על הרעה כשם שאברך על הטובה (יבמות ל"ג:), כי כל מה דעביר רחמנא לטב עביר (ברכות ס:), ונחום איש גמזו אמר על כל צרה שבאה עליו, "גם זו לטובה" (תענית כ"א:). לפעמים אין טוב בלא רע, וישראל אינם יכולין לקבל לא רוב טובה ולא רוב רעה (יבמות מ"ו:). העמים הקדמונים ובפרט הפרסיים האמינו בשתי רשיות כי יש יוצר טוב ויוצר רע, אך הרעה הזאת מתנגדת לתורת ישראל, כי ה' הוא "עושה שלום ובורא רע" (ישעיה מ"ה ר'). ומה שנאמר: מפי עליון לא חצא הרעות והטוב (איכה ג') מפרשים בלשון בתמיה, או כי האחריות מוטלת על האדם החוטא המסבב ברעתו, אבל אמרו כי כל רביר שיצא מפי הקב"ה לטובה אפילו על תנאי לא חזר בו (ברכות ז:), ומרה טובה מרובה ממרת פרענות (יומא ע"ו:), אמנם בנוגע להשגת האדם ביריעת טוב ורע, אנו מצויים בלבנו כי ה' הוא טוב לכל, משה נקרא טוב (ותרא אותו כי טוב הוא) ואין טוב אלא תורה (כי לקח טוב, ברכות ה:), ועל ישראל נאמר הטובה ה' לטובים. וע"ז בא הפתגם: יבא טוב ויקבל טוב כטוב לטובים (מנחות נ"ג:). וראוי להיות טוב לזולתו, ומהיות טוב אל תקרי רע, ולדוגמא, הרי שכלו פירותיו מן השדה ואינו מניח בני אדם ליכנס בתוך שדהו, מה הכריות אומרות עליו? וכתיב על חמנע טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות (משלי ג', ב"ק פ"א:). לעולם ירבך אדם בטובים (ב"ב ק"ט:). תנחומי אבלים בקור חולים ונמילת חסדים מביאים טובה לעולם (אדר"ג פ"ל), ומי שהוא טוב מתחלתו לא במהרה יהפך לאיש רע, ואמר אב"י גמירי טבא לא הוי בישא, ומאי דכתיב ובשוב צריך מצדקתו ועשה עול (יהזקאל י"ח) שהיה רשע מעיקרו (ברכות כ"ט:), ועל הדרך הזה אמרו כל המריעין לו לא במהרה מטיבין לו וכל הכטיבין לו לא במהרה מריעין לו (ב"ק פ':). לפעמים השתמשו בלשון טוב לטימנא, ואמרו הרואה ט' בחלום סיכין יפה משום דכתיב טוב (ב"ק נ"ה:), ור' אלעזר מהגרוניא שמע בחלום שקראו לו, "שלום טב לרב טב מרבין טב דמטוביה מטיב לעמיה" והטבו שהוא עת רצון לו והתפלל על הגשמים ונענה (תענית כ"ד:). החושך

הוא סמל הרע והאור הוא סמל הטוב, ולכן אמר רב לעולם יכנס אדם (היוצא לדרך) בני טוב ויצא בני טוב (בזמן שהחמה זורחת) ובר (פסחים כ', רש"י). מי שאין לו אשה חי בלא טובה (יבמות פ"ב), ע"ד מצא אשה מצא טוב (משלי י"ח); ירושלם נקרא ההר הטוב והלבנון (ברכות מ"ח:); ממר נקרא טוב, ולא יראה כי יבא טוב (ירמיה י"ז); טוב מאד זה המות (ב"ר); מלאך המות איקרי טוב מאד (זהר שמות רס"ו); תפלה בלשון טוב, רחש לבי דבר טוב (תהלים מ"ה), צדקה, על חמנע טוב; שבת, מזמור שיר ליום השבת טוב ונ', ואמרו כי שבת מתנה טובה; וטוב שם משמן טוב (קהלת ט').

א.

טובי (טוביה Tobit), ספר: אחד מהספרים החיצוניים או כתובים אחרונים. אבות הנצרות בקארטני (397) ובטרינט (1516) קדשו (canonized) את הספר הזה, והפרוטסטנטים הכניסו אותו כהאפוקריפא. הספר הזה נכתב בעיקרו או באלכסנדריא בלשון יונית או בא"י בלשון סורית, ונעתק לרומית וגם לעברית. בהעתקות הראשונות יש נוסחאות שונות. בהעקקה מיונית לעברית של פראנקל' יש י"ד פרשיות.

[המפורס] תוכן הספר הוא סיפור המעשה שקרה לאיש אחד בשם טובי ממטה נפתלי בארץ הגליל שנגלה עם גלות עשרת השבטים ע"י שלמנאסר מלך אשור, וטובי היה איש תם וישר ועושה חסד. שם אשתו חנה ותוליד לו בן שקרא נ"ב טובי (או טוביה). ובהיותו גולה בעיר נינוה לא התגאל במאכלות אסורות והמלך בראותו צדקתו הסה אליו חסד ולא מנע ממנו לצאת ולבוא כאות נפשו, ויהן לו עשרה אדרכמונים למנחה, והכסף הזה הלוח טובי לאיש רל בשם נבאל בארץ מדי ויקח שטר מידו. אחרי מות שלמנאסר מלך סנחריב בנו תחתיו, ואחרי שובו מכפלתו בארץ יהודה שפך חמתו על בני ישראל הגולים בבבל ויהרוג מהם רבים, ומיביה נמל עמהם חסד של אמת ויביאם לקבורה. גם המלך שישב אחרי סנחריב הרע עם הגולים ועם טוביה ויגזור עליו שלא לקבור את המתים, אך טוביה היה ירא את ה' יותר מדבר המלך ויאסוף בסתר את החללים אל חצרו ויקבר אותם בלילה. וה' נסה את טובי ויקר מקרה כי עטלף אחד הריק את צאתו מקינז ונפלה על פני טובי ותעור את עיניו. בכל זאת החזיק בתומתו והתפלל לה'. וירל טובי מאד וישלח את בנו לגבות את החוב עשרת אדרכמונים שהלוח לנבאל במדי, ובדרכו פגע בו מלאך ה' רפאל, ובעברם נהר חדקל המציא ה' לפני טובי דג גדול והמלאך צוהו לשמור את הלב המרה והכבר לרפואה ולמנוחה. ויוליכו המלאך לבית רעואל במדי ולו בת יחידה שנשאת לשבעת אנשים זה אחר זה וכולם מתו ביום חתונתה. ורעואל היה שאר בשר לטובי וגם שם אשתו חנה, והמלאך יעץ את טובי לארש לו את בתו ישרה לאשה.

לנו עתה אלי"ם שהיא ד' תתנ"ז לעולם, ולא עוד שאנו מונין למלכות יונים א'תיו" (1107). ונמצא שנחמדך כתיבת הספר בין שמות ליתרו כעשר שנים, ואולי היתה המהדורה השנייה.

[מדרש לקח טוב] תכלית ספרו "לקח טוב" לבאר את התורה וחמש מגילות ע"פ מדרשי התלמוד מבילתא ספרא וספרי ויתר המדרשים הקדמונים. ולפעמים מפרש הכתוב לפי פשוטו או בדרך הרמז. לכל סדרא וסדרא יקדים הקדמה קצנה המתחלת תמיד בפסוק אשר נזכר בו מלת "טוב". ועל הפסוק הזה הורש לפי ענינו. הרבה מאמרים שכתבו בעלי המדרש בלשון ארמי תרגם המחבר ללשון עברי, המלות חזרות ביונות עתיקה או דומית שהשתמשו בהן בעלי המדרש השמיים בהעתקתו ומעמיד תחתיהן תרנומן בעברי המזבן יותר לקוראיו או בלשון יונית המובנת בארצו. לפעמים הוא מקטע את המאמר הנעתק מן התלמוד או המדרשים בהשמיטו כל מה שאין לו בו צורך לפירושו. בחלק המצות שבהורה מוסיף על מדרש הכתובים ונראה היה לו לעינוי ספר שאלהות דרב אחאי גאון אף שאינו מזכירו בשם. לפעמים מפרש את ההלכות לפי שקול דעתו. המחבר מפרש דברים רבים ע"פ יסודי תרדוק. ומדבר מן הניקוד והמעטים ומשפטיהם (בראשית ה' כ"ט), ונראה היה מבעלי השתים, שכן כתב בפ' אמור (ל"א ע"ג) מה אקוב לא קבא אל קורף ובי"ת עיקר המלה וכו' (עי' מבוא 30). דרך המדבר להציא מוסר השכל מן המסראות ע"פ פירושו. והשחרל לפרש המליצות הגשמיות בתנ"ך ובדברי חז"ל בדרך משל. ובה נמשך אחרי הגאונים וחכמי ספרד. גם התאמץ להשיב על מענות הקראים כמו בענין יבום (פ' וישב ל"ח ח') ומסחרת השבת (בשלה מ"ז ל"ח), והדלקת הנר בשבת (בשלה מ"ז ח'), ויקהל ל"ח ג'). ר' טוביה השתמש בספרים שקדמו לו בעניני הדרוש. ולרוב איננו מזכיר שם מחברים. הוא מזכיר ספר יצירה (בתחלת סדר בראשית). מדרש ילמדנו, חיבלות דר' ישמעאל, מדרש אבכיה, יוסיפון העברי אף שאינו מזכירו בשמו (עי' ר' שלמה אלקבץ בס' מנות הלוי קמ"ד). מזכיר את ר' אלעזר הקליר (תורת מ"ז:), ר' שבת דונולו (בראשית א' ב'), ר' מנחם בן סרוק, מדרש רבי משה הדרשן, בן אשר ובן נפתלי.

[שם ספרו] המחבר קרא ספרו בשם "לקח טוב" ברמו על שמו טוביה, גם הקדמונים אשר העתיקו מדבריו יכנהו בשם "לקח טוב" ובכל פרשה ופרשה פתח בפסוק שיש בו מלת טוב. אך ע"פ מעות שנפל בכ"י שנרשם בתחלת כל פסוק מלת "פס" להורות שזה התחלת הפסוק ומדרשו טעם המעתיק הבא אחריו לשער כי "פס" נארה על מלת "פסיקתא" וכדי לחברילו מהפסיקתא דבתי קראו את הספר הזה "פסיקתא זוטרתא", וכן מביא הרב חיד"א בסקרו שם הגדולים ת"א מ' אות ד' כי "רבנו טוביה בדבי אליעזר

באמרו כי אם ישא אותה בקדושה ובטהרה מבלי מהשבה וזה יראה זרע ויארץ ימים. בלילה הראשון השליף את כבוד הרג על הנחלים ויגרש את הרוח הרעה, ויתפללו החתן והכלה לה' ולא קרה להם שום אסון. גם נבח את החוב מיד גבאל. וחזתנו נתן למובי מחצת רכשו וישב עם שרה אשתו לבית אביו בנינוה. וקח את המרה וימשח בה את עיני אביו ותפקחנה עיניו. והנה ששן ושמחה בביהם, ויחי טובי הזקן מאח שנה ושנים שנים וימת ויקבר בנינוה, ויצו את בניו לפני מותו להעתיק משכנם מנינוה כי ראה כי איד נינוה קרוב לבוא כי כלתה בחמאיה, ויסעו משם לארץ מדי.

[זמנו של הספר] כנראה נכתב הספר הזה כמו כל הספרים החיצונים בסוף ימי הבית השני, וממה שנאמר בו שהיתה אז נורה שלא לקבור מתים משמע שמרומו על זמן השמד בימי אנטיוכס או בימי ארדיינוס. גם המעשה מנירוש הרוח הרע ע"י סגולה מוכיח על הזמן ההוא. וראיה כי חלו בו ידי אלכסנדריים שהלכו בדרך היונים, כי נזכר שם שכלב רץ אחרי טובי בלכתו למדי (שם ו' א'), וגם כי שם האב ושם הבן שוים שלא כמנהג ישראל. ונזכר שם תקיעת כף (שם ז' ט"ז) שהוא מזכין התנאים. ולפ"ז מה שנאמר שהיה טובי מגולי שלמנאסר הוא ספור בדוי. כי גלות עשרת השבטים היתה לפחות חמש מאות שנה קודם לעיקר המעשה אם נקוח שעיקר המעשה היתה עובדא קימא. ביבליוגרפיה: Bissel, The Apocrypha of the Old Testament; Neubauer, The Book of Tobit.

א.

טוביאדים: ע' תלמי

טוביה בר אליעזר: בעל מדרש "לקח טוב"; חי בכאה הי"א בעיר קסטוריא בבולגריא, כאשר מעיד עליו בן ארצו ר' יהודה ב"ר משה משקוני שכתב ביאור על פירוש הראב"ע, וכן מעיד עליו ר' מנחם תמר שגם הוא חבר פירוש על הראב"ע (עי' מבוא באבער 20). רבו היה ר' שמשון שמזכיר בפירושו לקהלת, ח"ל: "טוביה ב"ר אליעזר אמר משם רבו רבינו שמשון ז"ל דברי חכמים כרובנות, צריך לאדם שיאמר דברי תורה כפי רבו שיכניס דבריו בלבו כרובין" וכו'. ואולי היו ר' שמשון שמביא רש"י בפירושו (לישעיה נ"ח י"ד ועמוס ו' ג'). ר' טוביה מזכיר את גזרת תנ"י, ואומר בפ' אמור: ואני כותב להיות לזכרון מעשה שעשו קרושי עליון קהל מנצא שמסרו עצמם ואת נשיהם ובניהם ובנותיהם ביום אחד בפרס חג השבעות ונשחטו כאיש אחד על קידוש שם אלהי ישראל בשנת ר"א תתנ"ז לבריאת העולם". כנראה התחיל לערוך את המדרש לקח טוב שנים אחדות קודם זמן הנורה, ובפ' שמות (ג' ב') כתב: "ובשנת ד'א תתנ"ז שהיא שנת י"ב למחזור רנ"ז (1097), ובפ' יתרו (י"ט א') כתב: וזה

חבר פסיקתא זוטרתא וכו'. מספרי לקח טוב נרמס על יקרא במדבר דברים (בשם פסיקתא זוטרתא, ויניצא 1564). ונתקח ללשון רומי בשם פסיקתא. ע"י אונלינו בספרו Thesaurus (חלקי מ"ו ומ"ז). ואח"כ נרמס ע"י ר' אהרן משה פארוכה בשם מדרש "לקח טוב" עם ביאורו (ווילנא 1880). וע"י ר' שלמה באבער נרמס בראשית ושמות עם מבוא גדול ובאור (ווילנא 1884). דברים אחרים מספרו על המשל מנלות הוציא יעלינעק בשנת 1855. ופירושו על איכת נערך ע"י נאכט (פראנקפורט דמיין 1895). ופ"י רות ע"י באמ"ד בערגער (מייניץ 1887). ר' מוביה היה גם פיימן וחבר כמה חרזים בפתיחה וחתימה לספר בראשית ובחתימת ס' ויקרא, ונמצא ממנו סליחה המתחלת "אחיה אשר אחיה".

ביבליוגרפיה: שם הגדולים ה"א; מדרש לקח טוב הוצאה באבער, מבוא; המניח שנה ל"ט 86; פין כנסת ישראל 876; צונץ ג"ס 298 והלאה; ווינסער אונד ווינסער, יידישע ליטעראטור ה"ב 270; 169; J. E. xii. א.

טבירה בן משה המעתיק (או הבקי או העובד); כחבר ומתרגם קראי בארץ יון במחצית השניה למאה ה"א, הוא היה מקוטמא כמו שאמר זה מפורש הדסי באשכל הכפר (א"ב קפ"ז אות י'). ושאל ביהר עם בני ערחו שאלות מלפני חכמי הקראים בירושלם, גם עלה לעיר הקדש ולמד שם אצל המלמד הגדול של הקראים ישועה בן יהודה, ובחזירתו לעירו הנהיג שיהיו בני קוטמא נמשכים במסקיהם ובדיני העריות ע"פ ישועה ואגרת ניר הנשח לאליהו בשייצי. בירושלם למד לנכון שפת ערבית ובשבו לארצו תרגם ביהר עם הרבה מבני גילו (אשר רק האחד מהם יעקב בן שאעון נודע בשמו) את רוב ספרי בני דתו מערבית לעברית, והחשוב במתרגמים אלו הוא מוביה שהיה אחר המעתיקים הראשונים (בזמנו היו בספרד עוד שני מעתיקים והם ר' משה הכהן בן נקמילה ור' יצחק בן ראובן אלברגלוני הראשון מהם קדם למוביה, ע"י פאונאסקי Ibn Chiquitilla צד 73). סגנון תרגומו (ובן סגנון חבריו) הוא קשח למאד, והבמיום והשמות המלאכותיים אשר משתמש בהם נפלאים ונבדלים בתמותם תצורתם. בן למשל יאמר אפע במובן מקרה (ובגניוד לוח עינות), היותות במובן יש (מן היה), הקיץ במובן העיר (מהערבי נבה), השחתה במובן במול. חתיכה במובן דק (אמום), עברה במובן אפשרות, ומה נתעבר במובן יתכן (דומה להערבי יגח), עשר במובן די למשל ואנו בזה מעושרים, ר"ל אין לנו צורך בו, פרחים במובן עיניים מסתעפים בנגוד לעקרים שהם שרשים, רחישא והשכנה במובן תנועה ומנוחה וכדומה חרבה (ע"י הונגמאות אצל שמינישניידר ברשימת ב"י לידען צד 169 ולקומי קדמוניות לפינסקר צד 199) ובשביל זה טעמים חרבה אי אפשר לחבין את התרגום

אם אין לפנינו המקור הערבי. בן משתדל תוא לפעמים לתרגם את המלה הערבית במלה עברית דומה לה בחברתה וע"ז תשחת הכונה. הרבה מלים ומאמרים שלמים נשארו בתרגומם בלשון המקור (וקרא לה לשון ערב או לשון ישמעאל). ונפלא הדבר שיש בהם גם כאלה שהיה הנקל לו לתרגמם, וגם כאלה שפעם נתרגמו ופעם נשארו במקורם. עם זה הוסיף טוביה לתועלת בני ארצו מלים ובמיוס בלשון יון (שקראו לה לפעמים גם לשון ארום), מה שאמנם מצוין בכלל את המחברים הקראים בבזאנץ. לפעמים הוא מוסיף דברים להבנת המקור ומצוין אותם במלת יענה (הוא מהערבית יעני), ואף מכניס לרברי הספר שהוא מעתיק דברי זולתו, ולעומת זה הוא גם מקצר הרבה. הסרונות התרגומים נובעות ממה שכפי הנראה נעשו בחפזן רב מבלי התבוננות עמוקה, ואף מזה שכנראה היה חסר למוביה וחבריו ידיעת הלשון בשלמותה אבל לא ידיעת הענין. וכן יאמר גם אליהו בשייצי בחקרמטו לספרו אדרת אליהו על המעתיקים האלו כי "העתקתם בלשון הקדש לא יערב מפני קוצר ידיעת המעתיק הראשון בחבמת הלשון". בכ"ז היתה חשפתה העתקות האלה רבה מאד בי המחברים שבאו אחריהם השתמשו רק בהם ולא בחמקורים הערבים, ועל ידיהם נשתמרו נ"כ ספרים הרבה מתהום הנשיה.

[העתקות טוביה] הספרים שנודעו בברור כי נעתקו ע"י מוביה הם: א' "ספר נעיונות" (באשכל הכפר א"ב ר"ח אות נ' נקרא גם בשם "זכרון הדתות") והוא תרגום הספר הפילוסופי הנודע של יוסף הרואה הנקרא בערבית בשם "אלכתאב אלמחתי". שם מוביה לא נקרא בפירוש על התרגום, אבל יש ידים מוכיחות כי הוא המתרגם מפני כי נראה שנעתק ממתרגם הספר שגובר מיד אחר זה ופה אין כל ספק כי מוביה הוא המעתיק, ועוד כי טובא בתרגומו ספר אוצר נחמד שמחברו הוא מוביה (ע"י בסמוך), כמו שלהפך יאמר בעל ספר זה כי באר כבר את הדבר בס' אלמחתי (ע"י רשימת לייזן ח"ג צד 172) חיינו בתרגומו. התרגום מכיל ל"ט שערים לעומת ס' שערי המקור הערבי (ע"י רשימת תוכן השערים בלקומי קדמוניות 195 ובחוספה למחברת פראנקל "ביימרענע"). זה מפני כי ר' השערים האחרונים של המקור נתקצרו לשלשה. ובכלל נתקצרו השערים האחרונים האלה ע"י מוביה יותר מדי ועשה בהם כאדם העושה בתוך שלו (וע"ז תשבו פינסקר ושור ואתרים כי השערים האחרונים האלה אינם מיוסף הרואה). הוא מדבר פה מהמחבר בתמונה נסתרת וקראו בשם הזקן (אלשיך) או הזקן הגדול (אלשיך אלכביר) יוסף בן אברהם ובמקום שהמחבר מביא את ספריו מצוין תחתיהם מוביה את ספרי עצמו. התרגום ימצא בכ"ז בלייזן, בפאריס ובפטרבורג. דוגמאות שונות ממנו (מסעך י"ו כ"א ל"ג ול"ז) הדפים פנתס פראנקל בסוף מחברתו (וינא

1872), ובזמן האחרון נדפסו ממנו ע"י תלמידו בית מדרש לרבנים בבודאפשט (חורוויץ באגדה, נאלדברגר ושוארץ) שערים שונים (מ"ז כ"ג כ"ה—כ"ט קל"ד, ועוד לקומים משער י"ט כ"ב וכ"ד) בצרוף המקור הערבי ותרגום בלשון הנר. ב' "מחכימת פתי" הוא תרגום קצור הספר שנזכר לפני זה ושנתחבר נ"כ מוסף הרה"ה בערבית בשם "כתאב אלחמי" או "אלמנצור". פה נאמר בפירוש בסוף הספר כי "הוסיף על דברי הזקן המלמד הגדול רב י' (היינו הרה"ה) מוביה". ובאמת נרשמו חוספוחיו בשם "ו"ו תוספות באור". המלות הערביות מעמות בו, אף כי חסננו הוא כלו מושפע מהערבי, לעומת זה יש בו מלות יוניות למכביה. הספר כולל מלבד החקידמה לג' פרקים (ע' פינסקר בל"ק 198), ונמצא בכ"י באוקספורד, לידן, ופטרבורג וגם אצל דיינארד. דוגמאות מעמות ממנו (מפרק ב' ג' מ"ז וכ"ז) הרפ"ס פראנקל. ג' "ספר מועדים", והוא תרגום שער מספר המעות של יוסף הרה"ה הנקרא בערבית בשם "כתאב אלאסתבצאר" ושם השער בערבית הוא "מקאלה אלמועדים", כפי מה שהובא במחתי (אבל גם פה שנה המעתיק מוביה והביא במקומו את ספרו אוצר נחמד. ע' פראנקל "ביימרענע" צד 7). הספר הזה נחלק לח' פרקים ונמצא בכ"י בפטרבורג והוא עומד הבן לדפוס ע"י פאזנאנסקי. ד' בכ"י לידן 261 ימצא ספר חסר בתחלתו ונקרא בסופו בשם "פתרון עשרת הדברים", היינו באור רחב פילוסופי לעשרת הדברות (אבל הכ"י מכיל רק ד' הדברות הראשונות). הספר הזה מובא בשם "עשרת הדברים" אצל מחברים קראים שונים ומיוחס לישועה ומעתיקו מערבית לעברית הוא מוביה לפ"ד פראנקל ושמיינשניירר. זאין כל ספק כי מוביה העתיק עוד מספרי רבו ישועה (כמו שיאמר זה מפורש בשייצי באגרת גיד הנשח הנ"ל), אבל אין לנו ע"י ידיעות ברורות.

[חבורין] מספרי עצמו של מוביה נודעו: 1) "אוצר נחמד" ע"ס ויקרא ונמצא תחלתו (עד סי' י') בכ"י באוקספורד וגם זאת ההתחלה היא כבר ספר רב הכמות, ונראה שנתחבר על כל התורה כי מחברו יאמר: "אני מוביה חסופר האבל מאבלי ציון כתבתי זה הספר שהוא א' מספרי אוצר נחמד והוא סדר כהנים". ואולי זה שמוזכר באשכל הכפר ב' פעמים (א"ב ל"ג אות ח' וא"ב קפ"ז אות י') ביחד ויקרא חנדול ואוצר נחמד הכונה להלך שלנו שהוא הלך אחד מחלקי ספר אוצר נחמד. אבל גם פה מוביה הוא יותר מלקט ומעתיק דברי זולתו מאשר הוא מחבר, ובפי דבריו בעצמו בלל בו ע"ס הרוב דברי דוד בן בועז ויפת הלוי אף שהוסיף עליהם גם מסחברים אחרים ומבקש עם זה סליחה אם ימצא שבוש בלשון, כי "מלשון ישמעאל היה כתוב אל לשון עברי" היינו שהעתיק מערבית. וגם פה ימצאו הרבה מלים ומאמרים בערבית אכזבנית. הספר איננו באור במלא מובו המלה היא

דרישות מתיחסות אל המצות והענינים הנכללים בספר ויקרא. הוא מביא שם הרבה גם את רברי חיל מתורת כהנים ומתוספתא ומשאר ספרי תושבע"פ. וכן את פתרון רס"ג על ויקרא חולק עליו בדברי נאצה וכו'. אבל לא נודע אם זה דברי עצמו או דברי המקורות שמהם שאב. הספר הזה נזכר פעמים אחדות בתרגום הפרקים האחרונים של ספר נעיסות (ע' לעיל), וכן יחסחו למוביה אהרן השני בנן עדן (דף קמ"ה ע"ג) ויש"ד סקנדיא בספרו נובלות הכמה (נ"ז), ובאגרת אליהו (ענין שבתות פ"ג ופ"ד) ייחוס לישועה במעות. דוגמאות שונות מהספר הזה נדפסו ע"י פאזנאנסקי ובהם הכי נכבד הוא מאמר גדול ע"ד משו העכברי (R. E. J. xxxiv 181), 2) "משיבת נפש" מאמר פילוסופי ומוסרי, נמצא בכ"י בפאריס ובפטרבורג, גם הספר הזה מובא בתרגום ג' השערים האחרונים הנ"ל באופן שאין ספק כי חברו מוביה, למרות בעל האגרת (מבוא לסדר מילה) שמיחסו ליוסף הרה"ה ואחרים שמיחסים אותו לישועה, וכפי הנראה גם פה מלקט ומעתיק מוביה דברי זולתו. 3) "יהי מאורות" נזכר משייצי באגרת גיד הנשח הנ"ל ולא נודע מהותו. לפי דעת פינסקר הוא ספר מצות שלקומים ממנו נרפס בלקומי קרמוניות 94—97. אמנם פה צדק פירקאוויץ כי מחבר הלוקמים האלה הוא הרסי (ע' פראנקל, מאנאמסשריפט ל"א 77 והלאה והשחר ח"ז 50). 4) שירים ופיוטים (ובעל ארח צדיקים דף כ"א ע"ב שורה כ"א ול"ד חושב במעות את מוביה בן משה ומוביה המשורר לשני אנשים נפרדים). שני פיוטים ממנו יצאו בסדור תפלות הקראים האחד לשבת (תחלתו: אליהו מכל אמה אהבתנו) הוא ע"פ א"ב ואח"כ ר"ת "מוביה בן משה חזק" (סדור דפוס ווילנא ח"א 292 ח"ב 232 ועוד בחזוניה כ"י, ע' ל"ק 139), והפיוט השני (תחלתו: טוב לך נאה להלל) עם ר"ת "מוביה חזק" (סדור הנ"ל ח"ד 208). ועוד פיוט אחד בחזוניה הנ"ל (תחלתו: אשאלה מאל הכונה בשמים מעליותיו) בעל ל"ד בתים אשר ר"ת שלהם הם, אלה הפרקים למוביה בן משה העובר נכתו"א אמן". והנה פירקאוויץ מיהם למוביה עוד ספר אחד בשם "זאת התורה" פירוש על התורה אשר היה נמצא לפי דבריו בבית עקד הספרים של הקראים בנוולוא ואבד, ואח"כ חזר בו ואמר שמחבר הפירוש הזה הוא "מוביה חבקי בן משה האבל" אשר חי גם הוא בקושטא ונמצא אליו בסוף הפירוש הנ"ל מכתב מודד בן בועז הנשיא משנת 1009 (המכתב הזה נרפס בספרו בני רשף צד 15—17). אבל מוביה שלנו אשר היה מורעו ואשר נקרא בחברל להראשון בשם "מוביה המעתיק בן משה העובר" חבר ספר "זאת החיה" על הבהמות והחיות הטמאות והמחודות (ע' בקרת לתולדות הקראים צד 160). אולם לכל הדברים האלה אין כל יסוד והמכתב הנ"ל זיופו נבר מתוכו (ע' פראנקל, מאנאמסשריפט כ"ה 56 והלאה).

דרוש א' נזכר רבנים שונים מבני כשפתה זו בתורקיא, אמנם ביותר התרכז המשפחה הזאת במארוקו. ר' דניאל ב"ר יוסף סולידאנו, ראש חכמי קשמיליא שגורש עם אביו מספרד ויבוא לשאלוניקי, הלך אח"כ לפאס (במארוקו) ויהי שם ראש ישיבת, ובניו אחריו התיישבו במאה המ"ז בעיר הסמוכה לה מבנאס (Mequinez). יהיו אח"כ במשך דורות רבים למשפחה גדולה רבת האוכלוסין ורבת פעולה והשפעה בקרב יהודי מארוקו ויהודי עיר מבנאס בפרט, עד כי שומה בפי אלה הפתחם: «סוליראנים ומימראנים» (שם משפחה אחרת נרולה במבנאס) להם לברם נתנה הארץ או «עליהם נתיסדה הארץ». במשך שלש מאות השנים האחרונות נמנו רוב רבני העיר ההיא ודיניה ושוביה מתוך בני המשפחה הזאת. «חזקת השררה» ניתנה להם. גם בהערים ראבאס סאלי סאגניר (במארוקו) נמנו בדורות אחרים סקרב בני המשפחה הזאת לרבני העיר, ורבים מהם חברו ספרים שהם בכ"י. מהמצוינים שבהם היו: ר' חביב סולידאנו החסיד «נגיד» הערה (בערך 1620—1660). ר' דניאל סולידאנו (בערך 1670) ירדו של ר"י ששפורטש ואשר עזר לו לרכא את תנועת «שבתי צבי» במארוקו (ע"י ציצת נובל צבי ושית אהל יעקב להג"ל סי' י"ג), והוא ר' דניאל ובנו יוסף וחיים (1670—1700 בערך) נמנו ליועצי המלך מולאי ישמעאל ולאנשי סודו. יוסף סוליראנו נסנה אח"כ עוד לקתסול מארוקו בהולאנריא, ויעזור לכריחת ברית בין שתי הממשלות. גם אחיו חיים סלא תפקיד של שליח בעסק סריני לפני מלך אנגליא, וכן היו או במבנאס בני אחיו של ר' דניאל הנזכר חיים ואברהם סולידאנו, אשר גם להם היה מהלכים בתצר המלך ההוא, ואצלם הפקידה הסלכה ובניו סכומי כסף גדולים. אכן להאחרון אברהם סולידאנו הגיעו אח"כ ימים רעים, בגלל תואנה שהעליל עליו בן המלך מולאי עלי, ובשנת 1704 הושם במאסר ויהי נכון ליהרג, לולא הש לעזרתו אחיו חיים שהמציאו לו סכום כסף לפדיונו. בשנות 1690—1720 היו במבנאס ר' משה סולידאנו ור' חביב אחיו שהצטיינו בתורחם ונדולחם, כמו שניכר מהאנרות שנשלחו להם ע"י בלשון למודים כ"י ברלץ סי' 486). ר' ברוך סולידאנו ור' חיים ור' יעקב שלשה אחים, הראשון מת בירושלים בשנת תע"ב (1712) וחספידוהו שם ובאלג'יריא ומארוקו (ע"י לונץ «ירושלים» שנת תר"ע). ור"ח ור' יעקב נודעים בספרות הרבנית של רבני מארוקו בשם מהרח"ם ומחרי"ם (ע"י שו"ת זכות אבות פ"סא תקע"ב דף נ"ט) והשאירו הרבה ספרים בכ"י. ר' יעקב מת בשנת 1771 ועליו באו אנרות נחמח רבים בלשון למודים (ב"י הג"ל), המתארים אותו בתור גדול חדרו ואבי התוראה במערב. ר' משה סולידאנו מחבר ס' מלאכת הקדש על רשי עזית (ליהודי חק"ט) נולד תפ"ד וסת תקל"ג (1773). ר' יהודה ב"ר מאיר סולידאנו (1800—1840) חיבר כסף

[רעוהיו] כדעותיו של טוביה המובאות בספר הקראים יש להזכיר ביהוד מה שאמר שכל העתקה (קבלה) שהקראים מודים בה יש לה רמז מן הכתוב, ומי שאומר שיש העתקה שאין לה סיוע מן הכתוב אין זה אלא מסצין יד שכלו במצוה ההיא (גן ערן ח': אדרת אליהו בתקדמה. ענין קה"ת פ"י, ענין שבת פ"ד, רד סרדני ז': וע"י ר"ד ח"ד 78). בנגוד לכל חכמי הקראים הורה טוביה כי העומר נקצר ביום מקרא קדש לפי שנמ זה סמצות השם (מבחר ויקרא מ"א: גן ערן נ"ד ע"ג; אדרת אליהו ענין שבועות פ"ג, וע"י ל"ק 93). מי שנולד בין השמשות דוחין את המילה ליום א' מפני שאין ספק נעשה בשבת ואם היה יום ראשון סוער מל"ן אוהו ביום שני, וגם זה בניגוד סמה שהורה רבו ישועה (גן ערן ל"ג ע"ד וקס"ג ע"ג; אדרת אליהו סדר המילה פ"ב, וע"י משנה שבת פ"ס ה'). הווג לא יושלם בזולת שבועה וברית, ומפני זה נאמר בסומה ומעלה מעל לפי שהפרת השבועה (גן ערן קמ"ח ע"ג), הבן הבא מן חיבום נומל ירושת המת ואם ילדה היבמת בת אינה מעכבת את הכבוד (שם קס"ח ע"ג) וכרומה (ע"י אשבל הכפר א"ב רפ"א אות ב'; גן ערן ק"א ע"ג, ק"ד ע"א וקס"א ע"ב; בתר תורה לפ' שמיני דף ב"ח ע"א).

ביבליוגריא: פינסקער, לקוטי קדמוניות 219 והמקומות הנרשמים שם; גאטלאכער, בקרת לחולדות הקראים 169; שד"ל באוצר טוב 1888, 30; פון כנסת ישראל 377 (הוא רושם ע"פ פירקאוויץ ב' אנשים בשם טוביה); סמיינסנידור, פאלעם אונד אפאלאג' ליטעראטור 380; העברי איבערזעטצונגען 452, 940; אראבי ליטערא-טור דער יודען 89, 89, 90, 92; פירסט, געשיכטע דעם קארעערטהומס ח"ב 198—207 (מלא שגיאות); נייבויער, אים דער פעטערסבורגער ביבליאטעק 55 (דברים בלתי מדויקים); פראנקל בייטרעגע צור ליטעראטורגעשיכטע קארעערי, בערלין 1887 (חשוב מאד); J. E. xii 166 (הולך בעקבות פירסט ומכיל שגיאותיו); Poznanski, The Ka-raite Literary Opponents of Saadia Gaon 27 (ביחוד ע"י ספר אוצר נחמד).

ש. א. פ.

סולידאנו: שם משפחה ספרדית, מקורה מעיר סוליא, והגדה מספרת כי בעת הגירוש קבלו בני המשפחה זו חרם עליהם ועל זרעם לבלי שוב עוד לספרד ולכן קראו את שם משפחתם סולידאנו, לאמר סולידאלא בספרדית, אכן זאת רק הגדה בעלמא. עוד מהמאה ח"ג נזכר שם ר' יצחק סולידאנו, תוכן גדול שנחשב לאחד מהחכמים הנודעים שהיו אז בספרד, וחיבר בתכונה ס' רקיע עגול ורקיע ישר (ע"י המליץ 1389 גליון 55). ור"י בן חביב בתקדמת עין יעקב מזכיר את ר' אליעזר סולידאנו גדול ותכבד בלישבוה ש'עזר להתפתחות הדפוס בפורטינאל (ע"י דקדוקי סופרים במאסר על הדפסת התלמוד צד 98). וכשו"ת הרא"ם ח"א סי' ח' ח"ב סי' י', אהלי תפ' סי' קע"ב, שי למורא סי' ק"ו, ובס' יקרא דשכני דרוש א', וסירת כסף

בטולידו 1.062,902 מאראבידים, פתוח מעט ממחצית סכום המס שנבנה מכל תושבי העיר, וזאת המס ששלמו יהודים להארכיבישוף בשנה שלאחריה. ביום 7 מאי 1355 החנפל החטון ובראשם הנרי די טראסטמרא על היהודים הנרים בשכנת „אלקאנא“ בטולידו ויהרגו מהם כאלף ומאתים (Rios, II. 224). ביום 6 יוני 1369 הכריח המלך את היהודים לשלם לו מס עשרים אלפים כפולים (doublons). בשנת 1391 היתח עת צרה ליהודים, ההמון התנפל עליהם ביום 5 אונוסט וישללו שלל היהודים ויהרגו אותם לאלפים ויהרסו את בתיהם, ויהפכו בתי הכנסיות לבתי תפלות הנצורים. בין הנחרגים על קירוש השם חיו הרב ר' יהודה אשרי ור' ישראל בן יוסף אלנאקא, וכמעט לא נותר איש יהודי בטולידו מלבד אלה שהמירו את דתם. וגם המוסרים ההם שהיו אנוסים נרדפו באף וחמת והורירו אותם מפסידתם בעניני הממשלה וגזלו מהם הזכות לשאת כלי זין כדי להגין על עצמם מפני צר ואויב. האינקוויזיציא נוסדה בטולידו בשנת 1484 ואנוסים רבים נשרפו על האוטא דא פי.

[מצבם הרוחני] העיר טולידו היתה מבור היהדות בספרד קודם חרדיפות וההרנה בשנת 1391. ר' יהודה הלוי והראב"ע נולדו בטולידו. המשורר הערבי אברהם ן אלפכר מת שם בשנת 1231. ר' יהודה ב"ר יוסף ן עזרא (כנראה היה ממספחת הראב"ע) היה פרנס או „נשיא“ בטולידו בשנת 1147. במאה הי"ג הצטיינו שם בני משפחות שושן, אלפכר ואלנאקא. שמואל ן שושן היה הנשיא בשנת 1204 ובנו יוסף בנה ביהכ"ג שמזכירו ר' נחן טלוניל (המחנך סי' כ"ב) שבא לטולידו בשנת 1205. בין המעתיקים ספרי חכמה מערבית לספרדית נחשבו יהודה משה הכהן, אברהם מטולידו, שמואל הלוי אבולעפיא, וטודרוס הלוי, וכנראה נעשתה ההעתקה על „כליל וריסנא“ בטולידו בזמן התוא. בין הרופאים היהודים היו אברהם אלפקין, חיים ישראל ויהודה הכהן. הראב"ד הראשון נולד בטולידו. גם יהודה חריון, והתוכן ישראל, יוסף נחמיאס ואברהם ן צרצל. המדקדק יהודה ן בלעם, ובעל מקובל ר' שם טוב בן יעקב. בין הרבנים הצטיין בפרט הפוסק ר' אשר ב"ר יתיאל (הרא"ש) שחתוש בטולידו בערך שנת 1305. הוא יסד שם ישיבה גדולה, אשר החזיקו בה גם בניו ר' יעקב בעל המור, ור' יהודה שישב על כסא הרבנות אחרי מות אביו בשנת 1328. גם רבנו ירוחם בן משולם, ור' אהרן בן יוסף הלוי (הרא"ח), ור' יצחק אבי ר' יוסף קארו היו בטולידו.

[בתי כנסיות] בית הכנסת מפואר על עמודים וקשתות נבנה בטולידו תחת ממשלת אלפונסו, למרות צואת האפיפיור אינוענטס הרביעי שלא להרשות את היהודים לבנות בית כנסת מהודר ובפרט נזר שלא יהא נבנה מבתי תפלות הנצורים המקומיים. אך אחרי הגירוש נהפך ביחכ"ג לבית תפלתם בשם St. Maria

פה ישרים על הנדה ש"פ (ליוורנו תקצ"ט), וס' תרומת הקדש נגד ויכוח הקבלה לשר"ל (ליוורנו 1840). ר' תיים ב"ר יהודה טולידאנו חי בסאלי (1720—1783) והיה אב"ד יחד עם ר' אליעזר די אבילא (עי' גם בשו"ת באר מים חיים להנ"ל רף י"ב, ותהלה לרוד סר"ד חסין רף ס"ו ע"ג). וחיבר ספרים שנשארו עדיין בכ"י. ממכנאס נפוצה המשפחה הזאת ביתר ערי מרוקו, ובשנים האחרונות נאחזו מהם גם באליזריא ובערי המזרח. בא"י ובמצרים, ויש גם באירופא. ר' יהודה טולידאנו שהנהו רוד הרביעי למהר"ט התישב בטבריא בערך שנת 1870 והוא אחד מראשי העדה שם. בנו הגדול ר' יעקב משה הו"ל איזה חוכרות וס' „גד המערב“ לתולדות ישראל במרוקו (ירושלם חר"ע). גם בנו הצעיר ר' ברוך עוסק בספרות ישראל.

ביבליוגרפיא: גר המערב לתולדות ישראל במרוקו, ירושלם 1910; עי' מפתחות; הקדמת ס' מלאכת הקדש וס' פה ישרים הנ"ל.

י. ס. ט.

טוֹלִידוֹ (טוריליא, טוליטולא—Toledo): עיר הכירה בקסטיליא ספרד. היהודים התישבו שם עוד במאה הששית. בשנת 589 גזרו בעלי המועצה (council בטולידו על היהודים שלא יקבלו איזה פקודה בעיר ולא יקחו להם נשים ועבדים מן הנצורים. בעלי המועצה השמינית בטולידו (652) הסכימו להחוקים המועקים שיצאו מהמלך סיסענאנד (שערער, רעכטספערעהעלט" ניסע דער יודען 22—25). ולכן אין להתפלא כי היהודים היו עוזרים להערכים לכבוש את טולידו בשנת 711. מצב היהודים הוטב אז ויקחו חלק בהנהגת העיר ועניני המלוכה, גם למדו לרבר צחות בשפת ערבית, ובלשון הזאת נכתבו פנקסי הקהלה בטאה הי"ג (תשובות הרא"ש סי' נ"ו; רשב"א ח"ג סי' תכ"ז). גם אחר שכבשה מלכות ספרד את טולידו מן הערכים וחזרה לממשלתה הנוצרית ניתן ליהודים שיווי זכויות כמו לנצורים, אולם במשך הזמן נתהוו שנוים היהודים נרדפו בשביל אמונתם. ר' יצחק אלפסי מזכיר רדיפה בטולידו בשנת 1090 (שו"ת אלפסי סי' ר"ז). ובשנת 1108 נרצחו שם יהודים ובתוכם ר' שלמה בן פריצול (Rios, Hist. I 189, 297). בשנה הזאת הונבלו זכויות היהודים, ורפה כח בתי דיני ישראל. יהודים אחרים התנשאו לגדולה בחצר המלך אלפונזו השמיני ע"י השתדלות המסורניתא היהודית שלו בשם פירמוסא. אך עי"ז העירח עליה ועל היהודים בכלל את חמת החמון הפרוע אשר קמו עליהם וישללו את רכושם ויהרגו מהם רבים ופירמוסא בתוכם (Lindo, History of the Jews of Spain & Portugal p. 71). ובעת הזאת נהרגו גם ר' יהודה ור' שמואל אלנאקא על קירוש השם (צונץ, צור געשיכטע 434). בשנת 1219 הושם מס סך חלק ששי ממארק זהב על כל יהודי מבן עשרים ולמעלה. בשנת 1290 עלה המס שהעלו היהודים

la Blanca. בית הכנסת שכנה ר' שמאל אכולעפיא נהפך לבית תפלתם El Transito אשר על כתליו עוד נראים פסוקים מתהלים. ועתה נשארו שניהם בתור „עתיקים“ לחמציאום הנצינאלי. בית הקברות הישן של היהודים בטולידו עודנו מחקים ולצאמו העתיק המצבות כספרו „אבני זכרון“.

ביבליוגרפיה: צונץ, צור געשיכמע 404—441; Rios; Toledo (עין מפתחות) Jacobs, Sources Pintoresca, Toledo, 1848

ב. ט.

טוֹמְאָה וּמְתָרָה: הוראת מהרה היא בחירות ונחות, והחיהר להעברת לבלוך חלואה מן הנוף וטורה גם על נקיות חכות הנפש כמובן המוסרי. הוראת טומאה היא תיעוב וזהמא והפרשה מן הקדושה. התורה הזהירה מאד לבחור מהרה ולחשטר מן המטמאה: לפני ה' תמהרו (ויקרא מ"ז ל'), והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני ולא תמטאו את נפשותיכם (שם י"א מ"ד). ולא תמטאו בכל אלה כי ככל אלה נמטאו הגוים ונו' ותמטא הארץ ואפקוד עונה עליה ותקיא הארץ את יושביה (שם י"ח ב"ה). אל תשקצו את נפשותיכם ונו' אשר הבדלתי לכם למטא (שם ב' ב"ה). ולא ימטאו את מחניהם כי אני שוכן בתוכם (כמדבר ה' ג'). ולא תמטאו את הארץ אשר אתם יושבים בה כי אני שוכן בתוכה (שם ל"ה ל"ד). חוקי התורה המרחיקים את בני ישראל מדברים המשוקצים והמתועבים העלו אותם למצב גבוה והבדילם מכל העמים לחיות נוי קדוש. צורך המהרות והנקיות לשמירת הנוף ולזכות הנפש ידוע בזמננו בארצות הנאורות למדי מבלי התנצלות מצדנו, אף כי נמצאו עוד מחכמי העמים בארצות רבות המזלזלים במבילה ובפרט בנמילת ידים, ובעל החינוך היה מוכרח למצוא מעם לדבר כי „אפשר שהמוטאה תויק אל הנפש ותחלואיה קצת וכו' בלומר שמעיינות השכל שהוא הנפש הקיטת מתקלקלין קצת בענין המוטאה“ וכו' (מצוה קנ"ב). חכמי התלמוד, שחיו בזמן שחושך הכערות כסה שמי ארצות הגוים, אמרו: נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי מחרה, מהרה מביאה לידי הסירות וכו' (ע"ז ב'). ותנן כל המחובר למטא מטא כל המחובר למהור מהור, ולא לחנם הלך זריר אצל עורב אלא מפני שהוא מינו (ביק צ"ב:). וסימנך מטא מטא מהור מהור (קדושין ע' ע"ז ל"ט).

[דיני טומאה ומהרה] הדינים המסתעפים מטומאה ומחרה רבים הם ומטלאים סדר מהרות חיות נדול וחשוב בששה סדרי משנה וגם מפורים בסדרים אחרים. וכו"ב חיתה התעסקות כלמורדים האלה חשובה עד כי אמר ראב"ע לר"ע „עקיבא מה לך אצל אנדה, כלך מדברותיך ולך אצל ננעים ואחלות“ (הגינה י"ד. סנהדרין ל"ח:). ובאמת חיה תלימוד הזה חיותר נכבד וקשה, וגם חכמי התלמוד התקשו בהם חרבה, ואמרו כי הוה מטי רב

יתרה בעוקצין וכו' אמר חיות רבך ושמאל קא חזינא הכא (ברכות ב'); א"ל ניתי סר וניתני בעוקצין (הוריות י"ג:). ובבביתא אמרו כשנבנסו רבותינו לחרם כיכנה אמרו עתידה תורה שתשתבח מישאל וכו'; עתידה אשה שתמול בכר של תרומה ותחזור כבתי בנסיות ובבתי מדרשות לידע אם טמאה היא ואם מהורה היא ואין מבין וכו', לידע אם ראשונה היא אם שנייה (שבת קל"ח:). ואפילו הכהנים ששאל אותם חזי הנביא הן יבא איש כשר קדש בכנף כנדרו וננע בכנפו אל הלחם ואל חנויר ואל היין ואל שמן ואל כל מאכל הקדש? וענו הכהנים ויאמרו לא ונו' (חגי ב' י"ב).

ואמר רב אישתבש בהני (הכהנים מעו כתשובתם), רביעי בקדש בעא מיניהו ואמרו ליה מהור. ושמאל אמר לא אישתבש בהני, חמישי בקדש בעא מיניהו: לחם נזיר יין ושמן הרי ארכעה וררש בכנפו כמה שננע בכנפו הרי חמשה (פסחים י"ז). ואין חמישי אפילו בקדשים. והיו חלוקי דעות בין חכמי התלמוד בעניני טומאה ומהרה ולפעמים לא הבריעו הלכה כמי, עד אשר אמרו בדרך נחמא בדין בהרה ושער לבן כי הקבי"ה אומר מהור ומתיבתא דרקיע אמרו מטא וכו' (ב"מ פ"ז). וסוככום אמר על כל דבר טומאה ומהרה מ"ח מעמים ומטהר שרץ בק"ג מעמים (עירובין י"ג:). ואין משיבין בסנהדרין אלא למי שיועד לסחר את השרץ (סנהדרין י"ז). ומשמע כי על דיני המהרות היו סומכין רק על גדולי הדור, ואותו חיום שגרו את ר"א הביאו כל המהרות שמהיר ושרפום (ברכות י"ט). ואמרו המהרות והמטאות יש לחם על מה שיסמכו (הגינה י'). ובשמת ר"ג במלה מהרה (סוטה מ"ט). ערך חיריעה של טומאה ומהרה היה כ"כ גדול בעיניהם עד שאמרו על זמנו של יחוקיה כי בדקו סדן ועד באר שבע ולא מצאו ע"ה מנכת ועד אנטיפרס ולא מצאו תינוק ותינוקת איש ואשה שלא היו בקיאיין בהלכות טומאה ומהרה וכו' (סנהדרין צ"ד:). ונחמא קתני להורות על גדלות הדוד ההוא, שחשבו את יחוקיה למשיח, ומלאה הארץ דעה ותורה במים לים מכסים. וזה לנו לעד נאמן כי הלכות מהרות נחשבו להם ליריעה עמוקה ומשוכללת בכל מקצועותיה. ולכן אמר הרמב"ם (בהקדמתו למהרות): „לא יספיק לך הקריאה והעברה עליו (ספר מהרות) ואפילו קראת אותו אלף פעמים ולא תשמרתו, שזה בלתי מספיק לך עד שיהיה רגיל על לשונך כמו קריאת שמע“.

כידוע נתכ הרמב"ם גם הלכות המצוות התלויות בארץ ובזמן ביה"ק. אך האלפסי וחמור וש"ע השמיטו הדינים האלה שאינם נהגין בזמן הזה, שאין לנו מקדש ולא קרבנות. מיט יש לנו להתרחק מן המטמאה בי הנפש תתעלה במהרה (התנך). ורק חכהנים עוד נזהרים מטומאת מת. ע"ע בהג"מ: [חלקי המוטאות] יש שלשה מינים של טומאה: (1) טומאה חיצונית מן אבר ההולדה כמו קרי, זיבת, ודם נדה; (2) טומאה ע"י חולי העור כמו צרעת; (3)

קודם נמר מיתה וחצי רביעית אחר המיתה (מראורייתא מטמא לא פחות מרביעית דם שיצא ממנו בלו אחר נמר מיתתו). ואע"פ דטומאת מת תמורה בכל זאת אמרו שטומאת מת הותרה בצבור (פסחים ע"ז). לענין ב"ג ביוה"כ שמקריב קרבן צבור לא חיישינן ליה לטומאת מת אבל חיישינן ליה לטומאת היוצאת מן הגוף כוב ונדה ומצורע (יומא ו:). מפני טומאת מת נזרו רבנן על ארץ העמים ומדור העמים עד שיבדק שאין בו ספק קברות. הנזרה הזאת נגזרה ק"פ שנה עד שלא חרב הבית (שבת ט"ו.). ב"ב' בטומאת נבלה נזרו על שהיטת הגוי אפילו אינה תקרובת ע"ז, וכן נזרו על נבלת עוף טהור (שמותר מן התורה) שטמא כזית בבית הבליעה. אבל עוף טמא ורנים וחגבין בין ממאין בין טהורין אין להם טומאה כלל, וכל מיני חיות ועופות אין מטמאין עד שימותו לגמרי ולא בעורם מפרבסין. אמנם גם בהמה טהורה כשנפסלה בשחיטתה הרי הוא כנבלה, וכל ששחיטתה בראוי ודבר אחר גורם למרוף אותה אינה נבלה. ג' טומאת זבות נזרו על הגנים שטמאין ביזבה (ולא בשבכת זרע), וזכר תשע שנים ויום אחד ונקבה משלש שנים ויום אחד, ואמרו זוהרו מזבוכים של בעלי ראתן. ור' יירא לא יתיב בויקה (בתוכות ע"ז:). כי הוא מתלה מתרבת, וטומאה פורחת. ד' בטומאת יולדת נזרו שאם הוציא העובר ידו מכטן אמו והחזירה שתהא טמאה לידה (מראורייתא אינה טמאה עד שיצא העובר לגמרי). ה' טומאת נדה מרובנן מטמאת בועלה גם למפרע, מעת לעת ומפקידה לפקידה אם לא ברקה עצמה מקודם, (מראורייתא מטמאת רק להבא), ונזרו על הבתמים שטמאים ברם נדה. ו' טומאת ע"ז הוא מרובנן (שבת פ'). שאין לה שורש מראורייתא אלא רמז בדברי יעקב לבניו הסירו את אלהי הנבר וגוי ותמהרו, ונאמר שקץ תשקצו וגוי, ואמרו מה נדה מטמא במשא אף ע"ז (שבת פ"ב.). ע"ז עצמה וכן משמשה מטמאין כשרץ אדם ובלים, וכן תקרובת ע"ז ויין נסבם (ע"ז ב"ט.) וסתם יינם אינו מטמא אלא אוכלין ומשקין, אבל אמרו גוים שבחור"ל לאו עובדי ע"ז הם אלא מנהג אבותיהם כידיהם (חולין י"ג.). אין מקפידים בטומאת ע"ז בזמן הזה. טומאה דרבנן נדחית לדבר מצוה ואפילו לכבוד הכריות (הרי"ם זכות).

[טומאה כלים] כלים שנגעו במת או שהיו באהל המת או שנגעו בשרצים שמתו הם טמאין ומטמאין. הכלים המקבלים טומאה מראורייתא הם שבעה מינים: בנר, שק, בלי חרס, בלי עור, בלי עצם, בלי מתכות (והב בסף נחשת כרזל כרזל ועופרת), בלי עץ (ונבלל בהם קופות וסלים של גמי וקנים) ובלבד שיש להם בית קבול, יוסי בן יעזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלם נזרו טומאה על נלי זבובית (שבת י"ד.) ק"פ שנת קודם החורבן (שם ט"ז.) ושמעון בן שטח נזר טומאה על כלי מתכות אחר שנמחרו בשבירתן עד

טומאה ע"ז מנע ומשא בדבר טמא או קודש. כל הטומאות נחלקות לראורייתא ודרבנן. הטומאות שהן סדברי תורה הן י"א במספר: א' טומאת מת והוא הטומאה היותר תמורה והיא אבי אבות הטומאה, ואין חילוק אם המת היה ישראל או גוי מלבד שיצא מכלל נפל, אבל יש חילוק כי ישראל מטמא באוהל וגוי אינו מטמא באהל רק בטנע ובמשא, שנאמר אדם כי ימת באוהל, ולכן קברי גוים אינם מטמאין (יבמות ס"א.). ובן גוי שנגע במת אינו מטמא ישראל. ב' טומאת נבלה במיתה טבעית בכל מיני חיה ובהמה בין טהורים בין טמאים, ובטמאה אפילו נשחטה היא נבלה. חלב נבלת טמאה מטמא חלב נבלת טהורה אינו מטמא, דם נבלה אפילו של טמאה אינו מטמא, וכל העצמות המשוללים מבשר וכן הקרנים וצפרנים הנברלים מן הגוף אינם טמאים, אבל המוח בעצמים טמא בבשר. טומאת נבלה היא טומאה קלה בי הוא טומאת ערב לעומת טומאת מת ואהל המת שהיא טומאת שבעה. בעלי חיים אין טומאה אלא באדם בעורו חי. ג' טומאת שרץ והם שמונה שרצים האמורים בתורה: החולד והעכבר והצב האנקה והבז והלטאה חומט ותנשמת. כל אחד מהם שמת טמא ומטמא, ודם שרץ בשרו וחלבו שוים בטומאה. ועור האנקה והבז והלטאה והחומט ג"כ טמא. עצמות השרץ מגוררים אינם טמאים אבל המוח שבתוכו טמא, כי מוח הוא בבשר לכל דבר. ד' טומאת קדשים, העוסק בשרפת פויה ארומה ובפרים ושעירים הנשרפים שכולם מטמאין האדם ובגדיו, וכן המשלה השעיר לעזאזל. ה' טומאת מי תמאת כשיעור להזות מן על הטמא שאז הם מטמאין אדם ובלים בטנע או במשא, ואם אין בהם כרי הואה מטמאין רק במשא. ו' טומאת שבכת זרע שיצא מן תשע שנים ויום אחד ולמעלה, ופרט לקטן שנאמר ואיש כי תצא ממנו שבכת זרע, וע"ז דרשו מי יתן טהור מטמא זה ש"ז שהוא טמא והאדם הנוצר ממנו טהור (נדה ט"ו.). ז' פולטת ש"ז ביום ג' טמאה (שבת פ"ז.). ח' טומאת זב בכל אדם מישראל, אפילו גרים ועבדים וקטנים מטמאין בשתי ראיות (חזק מן הגוי). ט' טומאת זבא באשה ישראלית אפילו גיורת ושפחה וקטנה. ט" טומאת יולדת בכל אשה ישראלית בתוך שבעה ימים לזכר או שבעים לנקבה. י" טומאת נדה בכל אשה ישראלית אפילו קטנה. י"א טומאת צרעת באדם (ישראל) בכנר צמר ופשתן ובכל בלי עור, בבית כאבניו בעציו ובעפר.

[טומאה דרבנן] טומאה מדבריהם נחלקת לששה מינים, והם: א' טומאת מת מספק (בי מראורייתא אין טומאה מספק), ואפילו על עצם בשעורה (מראורייתא מטמא רק בשדרה, נלגלת שלמה, רוב בנין, רוב סנין, או רובע הקב); דם תבוסה והוא דם ההבאה והערכוב היוצא מן ההרונ בין החיים והמות, ואפילו חצי רביעית

היו נקראים ספרי חכמה או ספרי חיצונים.
 [מהרה מן המוטאה] האמצעים להמרה מן המוטאה שונים הם, ולפי חומרת המוטאה חמורה המהרה ותקל במוטאה קלה. המצורע צריך להיות מובדל מתוך המחנה עד אשר יתרפא. במוטאה חמורה דאורייתא כמו מוטאת מת, זיבה, נדה, יולדת ומצורע ביום ספרו צריכין שבעה ימי טהור, ומבילה והערב שמש, וטוכאה קלה כהוצאת שכבת זרע ומנע בנבלה ושאר מוטאות די מבילה באותו יום והערב שמש. ובמוטאה דרבנן די מבילה גם מבלי ערב שמש. במוטאת שבעה היו צריכין גם הזאה באזוב שמבל המזה בכלי הטלא מים חיים מעורב בעפר שרפת הפרה. האדומה ונקראים „מי נדה“, והזה המהור על הסמא ביום השלישי וביום השביעי למוטאתו, ובמוטאה באהל היה מזה על האהל ועל כל הכלים ועל הנפשות אשר היו שם, חמאו ביום השביעי ע"י כיבוס בגדים ומבילה במים והערב שמש, והבאת הקרבן ליולדת ומצורע. ומזה מי הנדה יכבס בגדיו (במדרב"י כ"א). הזאה דוקא ביום משתנץ החמה ואם הזה משעלה עמיד השחר יצא (סוף מס' פרה). הזאה היא שבות ואינה רוחה את השבת (ירושלמי פסחים פ"ו). גם הכהן המשיח בפר העלם דבר של צבור הזה מן הדם שבע פעמים לפני ה' את פני פרכת הקדש (ויקרא ד' ו'). וכן מרם פר ההטאת ודם השעיר הזה אהרן שבע פעמים על הכפרת ולפני הכפרת (אחת למעלה ושבע למטה) וכפר על הקדש ממוטאות בני ישראל (שם ט"ז ט"ז). חז"ל למדו מן הכתוב כי חייב אדם לטהר עצמו ברנל (ר"ה ט"ז:), כדי שיעלה לירושלם ויכנס לביהמ"ק במחרה, ולא יטמא אחרים במגעו, אך לא חששו למוטאת ע"ה ברנל וכמהרה שוינתו רבנן (נדה ל"ד). מפני צורך הרבים. גם אמרו אין דברי תורה מקבלין מוטאה, הזבין ומצורעין וכו' מותרין לקרות בתנ"ך (ברכות כ"ב). ע"ע אבות המוטאה; בעל קרי; הגעלה; זב וזבה; מבילה; כחן; ננעים; נטילת ידים; פרה אדומה; צרעת; קדשים; תרומה.

ביבליוגרפיה: הקדמת הרמב"ם לסדר טהרות; כללי מוטאות מספר אליהו רבה להגר"א; הקדמת בעל תפארת ישראל „יבקש דעת“ לסדר טהרות; הגרן ח"ב—ח"ה מאמר איש שלום על מוטאת ידים.

א.

מומטום: ע' אנדרווגינום
טונים: ע' תונם

טוען: ע' עורך דין

טופס; תורה: „טופס“ מלשון טיפוס ביונית במובן צורה או דוגמא (formula, model). כלומר נוסחא שממנה היו מעתיקים; כולל גוף ענינו של שמר ויש בו שורות פנויות באמצע מלמטה ומלמעלה למלאות בהן הזמן והמקום ושמות האנשים והערים, סך תכסף

שחטבול במי מקוה (שבת ט"ו.). כלי חרס מטמאין טאירן בהבלעה, היינו אפילו אם נתלית המוטאה באויר שלהם, ואם ננעה המוטאה מנבן טהורים אם צמיד פתיל עליו (במדרב"י ט"ו.). אויר כל הכלים (וזלת כלי חרס) טהור ומטמאין אפילו מנבן אם ננעה בהם המוטאה (רמב"ם כלים פ"ג א'). אבל כלי אבנים כלי גללים וכלי ארטה אין מקבלין מוטאה אפילו כדרבנן.

[אוכלין ומשקין] שבעה מיני משקין מקבלין מוטאה והם: טים, טל, שמן, יין, רבש של דבורים, חלב ודם. אוכלין ומשקין אין נעשין אב המוטאה אפילו ננעו במת אלא ראשון למוטאה, ופוסלין חולין בשני, מטמאין תרומה בשני ופוסלין בשלישי, ומטמאין קדשים בשני ושלישי ופוסלין ברביעי. כי אוכלין ומשקין מטמאים גם בולד המטאה (היינו מוטאה שלישיה) ונעשין רביעי. רבנן נווה על אוכלין ומשקין למטא כלים אמו משקה רוב וזבה (משירין פ"ד ח'). האוכלין מקבלין מוטאה אם הם תלושין וראוים לאכילה ואחר שבא עליהם מים (שבת י"ג:).

[מוטאת ידים] הכהנים נצטוו על קירוש ידים ורגלים בנשתם אל המזבח או בבואם אל אהל מועד ע"י רחיצה במים מן הכיור, ושלמה המלך שבנה את בית המקדש תקן נטילה לסתם ידים, וכלי מבילה היו שלישי למוטאה ופסלו את הקודש שנעשה רביעי למוטאה, עד שבאו שמאי והלל ועשו אותן כשניות לפסול אף התרומה (שבת י"ד:). וטפני שהירים עסקניות הן ואפשר שיטמאו מבלי רעת האדם, לכן הרחיבו התקנה לנטילת ידים גם למעשר ולחולין האוכלים אותם במהרה, משום סרך תרומה, חוץ מאוכלי פירות שאין צריכין נטילה (חגיגה י"ח:). ע"ע נטילת ידים.
 [מוטאה כמגע כתבי קדש] בעלית חנניה בן יחזקיה בן גרזן נמנו וגמרו חכמי הדור ההוא לגזור י"ח גזרות וביניהן לפסול תרומה במגע בכתבי קדש, ובגמרא אמרו „וספר מ"ם גזרו ביה רבנן מוטאה? אמר רב משרשיא שבתחלה היו מצניעין אוכלין דתרומה אצל ס"ת ואמרו האי קדש והאי קדש, כיון רחוו דקאתי לידי פסידא (ע"י עכברים) גזרו ביה רבנן מוטאה (שבת י"ג:). ובס' ידים (פמ"ז ו') שנינו כל הספרים מטמאין את הירים חוץ מספר העזרה, הוא ספר עזרא והיו משמ"ין בו רק יחיד סגולה וחם היו זרוזין, אך אם יצא לחוץ מטמא את הירים, ואפילו תיק הספרים ומטפחות ספרים וכו' כמטמאין את הירים (תוספתא שם). ולדעת ר' פרנך גזרו מוטאה על הירים מחמת ספר כדי להגדיל מעלת קדושתה בעיני העם כי לפי חיבתן היא מוטאתן (שבת שם, ידים פ"ד ו'). ומחלוקת בין ב"ש וב"ה אם קהלת מטמא את הירים ולאחרונה הסכימו חז"ל כי גם אסתר ברוח הקדש נאמרת (מגילה ז'). ובל ספרי תנ"ך מטמאין את הירים לגודל קדושתן ולפי זאת לא חכניו אותם אנשי כנה"ג בכתבי קדש

ועוד פרטים מיוחדים שנקרא "תורף". ונעשה לחקנת הסופר שיהא מוזמן לפניו בעת שיצטרך לאיזה שטר (נימין כ"א). ובגם צריך שיניח מקום גם "הרי את כותרת לכל ארם". התורף הוא העיקר ועדיף ממופס (רש"י ב"מ ז: ד"ה שניהם). התורף הוא מדאורייתא "וכתב לה" והמופס אינו אלא מדרבנן (המוסקים). מופס בלא תירף אינו שוח כלום, ולכן כותבין בשטר "ודלא כמופסא דעמרי" (רמב"ם מלוה ולוה פ"ד י"ב, ח"ט ס' קמ"ג י"א). אמנם אם חסר בשטר התורף בשורה העליונה שכותבין בה הכקום והזמן יכול המלה לגבות מנכסין בני חורין ולא משועבדים, אבלו אם קנו מסנו אחר נתינת השטר. בדין שנים ארוקים בשטר היו כמו שנים האוחזין במלית שיהלוקו, ואם אחד אוהו בתורף ואחר במופס, האוהו בתורף נוטל יתרון מעט משויו של השטר והשאר יחלקו (ח"ט ס' ס"ה ט"ו). וחכמים עשו תיקון בשטרות שצריך הסופר להזור מענינא של שטר בשיטת אחרונה, ואז גם אם יקרע התורף בשיטת הראשונה ישאר התורף בשטר בסופו. ע ע ש ט ר.

סוד מלכא (הר המלך): הר ביהורה (ירושלמי עביעית פ"ט ב) ואין ישראל מצין שם. ור' סיכון היה לו עם עדות וכרמים (שם דכ"א פ"ו א'). במקום הזה גדלו זיתים לרוב, וכפני ערוב התושבים היו גוים, היו היהודים מסתכנים ונהרגים כשהיו עולים שם ללקיט זיתים לשמנים כי לא יכלו לקנות חשמן מידי הגוים משום איסור שמן שנוד דניאל, וכשראה רבי הסכנה חתיר ליהודים לקנות שמן מן הגוים (ירושלמי ע"ז פ"ב ח'). רב ור' יוחנן אומרים ששים רבוא (נומא) עיירות היו לו לינאי המלך בהר המלך וכו' ועולא אמר שראה אותו המקום ואינו כחזיק אפילו ששים רבוא קנים (קנה היא מדת שש אמות). והשיב ר' חנינא למין אחר כי אי' היא ארץ צבי, כעורו המתכוון ומתרחב. ואמרו אילן אחד היה לו לינאי בהר המלך שהיו מורידין מסנו מ' סאה נחלות משלש בריכות בתורש וכו' (ברכות מ"ד.). הר המלך היה מקום פירות רבים ומאחרין בלקוטם (שביעית פ"ט ז'). אהרננאל ותרגנולתא חרוב סוד מלכא (רש"י הר המלך), שהיו נוהגין להוציא תרגנול ותרגנולתא לקראת חתן וכלה לסימן טוב. פעם אהת עברו חיל הרומיים וישללו אותם מהם, ויפלו אנשי סוד מלכא עליהם ויכנסו, וינידו לקיסר כי מרדו בו היהודים, ויבוא עליהם בחיל רב, ובראש היהודים עמר גבור חיל בשם בר דרומא, והיה הרג רב משני הצדדים וסוד מלכא נחרבה (נימין נ"ה). ויש עוד מקום בירושלם בשם סוד מלכא, ואולי ע"ז נאמר כי מכרו שם נחלות לקרבנות (מנחות פ"ז.).

ב. מ.

שורן, יהודה: בעל צדקה ועסקן בצרכי צבור; נולד בעיר נופארט, רתאד איילאנד בארצות הברית

16 יוני 1775, ומת בנוארלינס 13 יאנואר 1854 ונקבר בנופארט. אביו היה התון ר' יצחק סודו לעדת הספרדים ברשאמייקא, ונתמנה לחון בערת נופארט בשנת 1760. במשך מלחמת האמריקנים עם האנגלים נתדלדלה הקהלה וביהיבני נסגר ור' יצחק סודו חזר לרשאמייקא בעיר קינגסטון ומת שם 8 דעצ' 1783. יהודה סודו נתגדל בבית אחי אמו משה מיכאל ממספחה הא"ם בעיר באסטאן. בהיותו בן כ"א היה סוחר ושלת סחורתו בספינות ררך ים התיכון והצליח במעשיו. בשנת 1802 התישב בנוארלינס במחוז לואיסיאנא שהיתה שייכת אז לממלכת צרפת, ושם עשה חיל ועושר רב במסחריו. הוא עבר בחיל ארצות הברית ההת הנשיא אנדרו דשעקסאן להנין על העיר נוארלינס ונפצע במלחמה 1 יאנואר 1815. הוא נרב עשרת אלפים דולאר להשלים המצבה "בונקר היל" בבאסטאן (1843) לזכרון מלחמת החופש. הוא נתן כסף רב להחזקת ביהיבני ובית הקברות בעיר מולדתו נופארט ועיר מגורתו נוארלינס, וצדקת פרונוו לתמיכת עניים היתה לתהלה. בצואתו הנית סכומים גדולים למעשה הצדקה ובתוכם שמונים אלפים דולאר לבית עניים בנוארלינס, ושלישים אלפים דולאר נתן ביר ר' משה מונטיפיורי בעד עניי א"י, מחכפף הזה בנה מונטיפיורי לזכרון סודו בתים לעניי ירושלם מחוץ לחומת העיר.

ביבליוגרפיא: בנימין השני, דרין יאהרע אין אמע-ריקא, האנאווער 1862; וואכערמאן "יודא טורא" (ציפור בלשון אשכנז) לייפציג 1871. Wolf, The American Jew, p. 63-64; Daly, The Settlement of the Jews in North America. N. Y. 1898.

ב. מ.

שורין: עיר באיטליא על נהר פו. הרשות ניתן ליהודים להתישב במדין בשנת 1424, כרי שויריר את הרבית על הלאות כסף שקצבו הגוים לשרי ופקירי הממשלה. היהודי הראשון שבא שמה היה אליה אלמאנרי ואחריו נהרו יהודים רבים. ביום 17 יוני שנת 1430 יצא חוק מטעם אמאריאוס השמיני שהיהודים ישאו סימן אדום על לבושיהם ולא יגורו בשבת הגוים, וגאסר להם לבנות בית חכנסת. והוכרחו לשבת במקום מיוחד מחוץ לעיר. בכ"ז היתה הממשלה להם לבגן ומחסה מחמת ההסון, חלף המס שהושם עליהם. בעת ממשלת עמנואל פיליפרט (1553-1580) היתה עת צרה לכל יהודי איטליא, וגזר עליהם לנרשם מארצו אם לא ישלמו לו ארבעים אלף פלורין והב (1566). והיהודים התפשו עמו לשלם המתעית ועוד אלף וחמש מאות פלורין מס מדי שנה בשנה ובעד זה נתן להם רשות "תחוקה" ולהתאסף פעם אחת בשנה (ביודה"כ) להתפלל בצבור. בשנת 1604 התחייבו היהודים לשלם ששים אלפים סקודי במשך י"ב שנה ובמחיר זה נתנת להם תממשלה הרשות לסתור בארץ כאות נפשם ולשלם מס כללי כיתר תאורחים ולא יותר.

אותה בכח ושחק. בכח על האי שופרא דבלי בארעא ושחק שעתידה להתנייד, והלכה ותתניידה ונישאת לו (גדרים נ'. רשי' ור"ן שם). חו היא המטרונא הנזכרת באנדות חז"ל.

ביבליוגרפיה: יעלינגק. בית המדרש ח"א 75, מאנאמסטריום ח"ד 447, ח"ה 99.

א. ד.

טורקיא: ע תורקיא
טוטפת: ע תפלין

ט'ט'ט'ט' (שמו בטלואו הוא, מיטום פלאיופ סאביטס אספסיינוס". ובאנדה חז"ל מכונה, מיטום הרשע"): קיסר רוטי משנת 79 עד 81; נולד בערף שנת 10 ומת ביום 13 ספט' שנת 81. הוא למד בחצר קסרי קלאודיוס ונירון. הוא התחבר לחיל אביו שהיה בגרכניא ואה"כ באנגליא. גם עזרו הרבה להשקים המרודה ביהודה, והחריב את הערים יודפתא, טריכיא וגוש חלב. בטות נירון קיסר ביום 9 יוני שנת 68, הלך מיטום עם אנריפא השני לרומא וישבעו שבועת אומן להקיסר החדש הוא אביו אספסיינוס ששב ממלחמתו בארץ הנליל. מיטום נשלח בחיל גדול ועצום מקיסרין לירושלם להלחם עליה וינה סביב להעיר ימים אחדים אחד חג הפסח בשנת החרבן. מהחלה קרא לשלום ויבטח להם טובות אם יבהחו לבניו שערי העיר (Dion Cassius, Lxvi. 4). ואת יוסיפוס שלח אליהם פעמים רבות בהברים האלה, אך היהודים מאנו למסור את ירושלם בידו, ויהרסו את הסוללות שבנה כביב הער, ואבן אחת שידו מעל החומה פצעה את כתף מיטום (ט"ז 5). לפי עדות הסופר דיאון קאסיוס לא רצו חיל הרומיים להרוס את בית המקדש, ומיטוס הכריחם לעשות זאת. וזה מהנדר לדברי יוסיפוס האומר כי מיטוס מנע מתחלה לשלוח יד במקדש וגם אחרי ששרפוהו אנשי חילו (בתשעה באב) רצה לכבות האש (מלחמות ס"ד פ"ד 4). ועל חרבות בית המקדש כתרוהו צבאיו בשם קיסר, אך מאן לקבל התואר Judaeus למען לא יתראה כאלו הוא מקבל עליו או נוסה לרת יהודית (עי' יואל בליקע אין די רעליגיאנס-נעשיכמע ח"ב 46).

[קשת מיטוס] יוסיפוס בהיותו כותב תחת השפעת הממשלה ברומא השתדל לחפות על מעשי מיטוס בכל מה דאפשר, אך רשעות מיטוס נכרת ממעשיו שעשה בהרבן הבית וחרבן העיר ואכזריות אנשי חילו ביתר ערי א"י וסדריא. בקיסרין ובריהוס הכריח את היהודים השבויים ללחום עם חיות טורפות, ויהודים לאלפים נחרנו למלאות חפץ אויביהם היונים והסדריים. בעיד רומא חגג את נצחוננו הגדול, ועברו לפניו שבע מאות יהודים שבוים ובראשם הקנאים יוחנן מגוש חלב ושמעון בר גיורא. גם בנו לכבודו שני עמודי תפארה בצורת קשת, תאחד עודנו עומד היום ברומא ועליו חרותם צורות חשבים ושלל בית המקדש. הכלים והמטורה

היהודים לאמים. ירח. מילי ובריפא נדבו לתת אלפים דוקאטים ובעבור זה זכו שלא לשאת האות האדום על בגדיהם. בשנת 1216 נהרג יהודי אחד בשם ליאוני סגרי במושב היהודים, והיהודים נאשמו בהרציחה והוכרחו לשלם סכום רב לפדיונם. בשנת 1680 החליפו היהודים את מקום משכנם למקום שנקרא Beatus Amadeus בשנת 1828 ניתן הרשות לאיזה יהודים עשירים לגור גם מחוץ להניטו. בשנת 1780 היה מספר היהודים בטורין אלף וחמש מאות נפש.

[הרבנים] הרבנים המצוינים שנוולדו בטורין הם: ר' נתנאל בן שבתי הרני (מאה הטי"ז); ר' יוסף כלבו, ר' דניאל בן יוסף כלבו? ר' יוסף בן מיכאל רבינא (מאה הי"ז); ר' יהושע קולון, ר' יוסף פורמיגיני, ר' אברהם שמשון בן יעקב הלוי פוביני, ר' מיכאל שלמה יונה, ר' נבריאול פונטריומולי, ר' יעקב בן יהושע בניציון סגרי, ר' אברהם בן יהודה סגרי, ור' דניאל ואלאברינו (מאה הי"ח); ר' אברהם די קולוגיא, פיליצי באבי, אליהו אהרן לאמים, שמאל שלמה אולפר, ישעיה פוא, לילוי דילא טורי, שבתי נרציאדיו טרויש, יוסיפו לאמים, שמאל נירון, ג' פוא, ג' בולאפיו (מאה הי"ט). מספר היהודים בטורין בשנת 1901 היה 5,700.

ביבליוגרפיה: יוכף הכהן, עמק הבכא 102, 103, 126; Volino, *Condizioni degli Israeliti in Piemonte*, Turin 1904.

ב. מ.

טורנוסרופוס: פקיד רוטי ביהודה, והיה אכזרי כישראל בזמן התורכן במלחמת בר כוכבא (ע"ע). תחת ממשלת אדרינוס (ע"ע). שמו העצמי היה טיניוס (Tineius, Tinnius), ורופוס (Rufus) הוא שם תואר לשד צבא. גם בירושלמי נזכר שמו העצמי טונוס טרופוס (תענית פ"ד) וצל טיניוסרופוס. אולם חז"ל הסבו שמו טורנוס (עריץ=Tyrannus) ע"ש אכזריותו, ויקללו את זכרו בשם "שהיק עצמות" (שם). טורנוסרופוס העביר המחרשה על מקום ההיכל (תענית כ"ט), וזכה בזה את הקדש. הוא התוכח הרבה עם ר"ע ולבסוף דן אותו להריגה (קהלת רבה פ"א ט"ז). יש הנדות רבות בוכוחיו עם ר"ע, ובפרט בעניני שבת ומילה שגזרו עליהם הרומיים. פעם אחת ששאלו מה יום מיומים (במה נשתנה יום השבת מימות החול)? והשיבו ר"ע מה נבר בגוברין (במה זכית לגדולה יותר משאר אנשים)? וכן חזר ושאלו אם הקביה מכבד את השבת, אל ישיב רוחות ואל יוריד גשמים ואל יצמיח עשבים ביום השבת? אל אמשול לך משל וכו' (ביד פ"א ותנחומא תשא ל"ג). גם שאלו אם הקביה חפץ במילה למה אין הולד נולד טהול? וכו' (תנחומא תוריע ג'). אמנם במדה שהיה טורנוסרופוס רשע ואכזר היתה אשתו שנקראת ג'ב בשם התואר "רופינא" טובת לב וטלאה חמלה על היהודים והיתה נוטה להקל עולם הקשה. פעם אחת נתקשמה והלכה אצל ר"ע וכשראה

ושלחן לחם הפנים שנשאו השבויים לפניו לאות הכנעת. קשת טיטוס (Arch of Titus) עומד במקום Via Sacra כעשרים וחמש אמות ממעל לנהר טיבר, מצדו האחד הוא הקולוסיים ומצדו השני הוא הפורום. בין הצורות הבולמות נראה טיטוס יושב על נשר, כעין צורת המטבע שמבעו לכבודו. אומרים כי לפנים לא עברו היהודים ברומא דרך הקשת הזו, והלבו מהנימו סחור סחור דרך פאלאטינע אם חפצו לילך טהקולסיים להעיר.

[רשעות טיטוס] מחמת מעשיו האכזרים האלה ומפאת כי הוא היה בראש אלה ששרפו את בית ה', רחש לו השם טיטוס "חרשע" בספרות התלמודית אשר ידעו והכירו את טבעו יותר מסופרים הרומיים או היונים. אמנם גם הסופרים ההם מודים כי בעודנו נער בעבורת הצבא תחת אביו אספסינוס היה רע מעללים ונחשד כי רצה לחמית את אביו בסם הכות. בין האגדות הרבות שנאמרו אדות טיטוס יש אלה הסותרות זו את זו ואין לסמוך עליהן כעל עובדות היסטוריות, כי נאמרו רק בדרך תנחומין על אברן ממלכת ישראל ועל הרבן בית המקדש. כן האגדות האלה משמע כי אספסינוס היה דוד טיטוס ובאמת היה אביו. מעשה היתוש (נימין נ"ז): מבוארים על הנוחם שעבר עליו על אשר שרף את בית ה' ועשותו כלה בשארית ישראל. באגדה ערבית הסבו מעשה היתוש לנבוכדנצר שגם הוא שרף ביהמ"ק (R. E. J. Lxix 212). דומיטינוס שהיה אחי טיטוס היה ג"כ מלך רומי אכזרי, ונזכר שמו בירושלמי (שבת פ"ד, ע"ז פ"ב) ובזמנו נסער ר' אליעזר ור' יהושע ור' נמליאל לרומא (ע"י דרכי המשנה לפראנקל צד 184). ע"ע ירושלם; תשעה באב.

ביבליוגרפיה: פאנעלשטיין אונד רינגער, געשיכטע דער יודען אין ראם ח"א 23-25, 91; אורות האגדות על על טיטוס ע"י R. E. J. ח"ט 62-60.

ב. מ.

טייטעלבוים, משה: רב ומחבר ומיסד החסידות באונגריא וראש למשפחת טייטעלבוים. השם טייטעלבוים נלקח מן Dattelbaum באשכנזית שהוראתו תמר. ועליהם אמרו, "צריק כתמר" (חתם סופר אר"ח סי' קצ"ז). המשפחה מתיחסת להרמ"א (הקדמת ישמח משה לויקרא מ' סיגעט תרנ"ח), וממנה יצאו הרבה דבנים וצדיקים. ר' משה טייטעלבוים נולד בשנת 1759 בעיר פרעססלא (בהגותו על י"ד שנדפס בוילנא תרנ"ח סי' שמ"א הוא חתם עצמו "משה מפרעססלא"). ונמטר כ"ח תמוז תר"א (1841). ראשית למורו היתה אצל דודו ר' יוסף רב בעיר קאלבסוב ובין למודיו היה שער היחוד מחובות הלכות. גם למד בישיבת ר' יעקב מלובלין ובן דודו ר' אריה ליב הלוי הרב בסמרינאב מחבר דרישת ארי על אה"ע, ור' משה מביא ממנו חרשי תורה בהקדמת ספרו ישמח משה. בשנת תקמ"ד או תקמ"ה (1785) נתקבל לרב בעיר שינאווע, ובשנת תקס"ח (1808) נתקבל לרב באוהעל.

היה תופס ישיבה והרבין שם תורה קרוב לליג שנה. ונתפרסם שמו בתור גדול בתורה וחסיד בקדושה וטהרה, כי היה עוסק בגולה ובנסתר. ובמות רבו ר' יעקב מלובלין וחסידו מקאזניץ ר' ישראל בן שבת נהרו אליו החסידים ויבקשו ממנו לתח להם קמיעות לרפואה והוא לא מנע מהם חפצם. וגם בעל חתם סופר פנה אליו בחלות בנו ר' אברהם שמואל בנימין בעל כתב סופר, והיה נקרא בפי מעריציו בשם סבא קדישא. בשנת 1822 חעלילו עליו לפני הממשלה כי נתן קמיעות ליהודים שנלקחו לעבודת הצבא כדי שיעלה בידם לצאת לחירות, אך לא נענש בשביל זה, ועוד נתפרסם שמו בין הגוים בתור בעל מופת, ומספרים כי קשט ליש (Kossuth Layos) בלמדו בהגימנסיום באוהעל. הביאה אותו אמו לפני הרב ר' משה לברכו, ויקרא עליו חפסוק נתתה ליריאתך גם להתנוסס מפני קשט סלה (תהלים ס' ו'), ונתקיימה נביתו כי נבחר לנשיא אונגריא במלחמת החירות נגד אוסטריא בשנת 1848.

[ספריו ובניו] ר' משה חבר; א' ישמח משה על התורה ישעיה ירמיה יחזקאל תרי עשר ומשלי, ב' תפלה למשה על תהלים, ג' ישיר משה על שה"ש, ד' כליל תפארת על רות, ה' אבל משה על איכה, ו' מור ולבונה על סהלת, ז' עסיס רמוני על אסתר, ח' השיב משה שו"ת, ט' הנהות על ש"ע י"ד, י' יין הרקח על אגדות חז"ל ופולפולים, י"א שיה ספונים על תפלות ופיוטים ומידות לשבת, י"ב תוכחת חיים אמירה נעימה דרושים לחדש אלול וימי רצון, י"ג אבקת רובל לקומים רמזים ומעמים, בנו יחידו ר' אלעזר ניסן נולד בשנת תקמ"ז ונתקבל לרב בעיר מ' סיגעט ותקן שם תקנות רבות ונפטר בשנת תרמ"ז (1855). נכדו ר' יהודה יקותיאל (בן ר' אלעזר ניסן) נולד בדרוהביטש בשנת תקס"ח (1808) ונתקבל לרב בעיר סטראפקא (כחוז זעמפלין) ואחרי מות ר' משה מלא את מקומו ועלה על כסא הרבנות באוהעל; הוא הו"ל ספרי זקנו, וחסד: א' ייטב לב על התורה, ב' ייטב פנים דרושים, ג' שו"ת אבני צדק על ש"ע, ד' רב טוב עה"ת. בסוף ימיו עלה לא"י והיה אב"ד בצפת ומת שם בשנת תרנ"א (1891).

יש"ב.

טיסא-עסלאר: ע' עלילת דם

טיקטין, משפחה: שם משפחה שמקורה בעיר טיקטין בפולין, וממנה יצאו רבנים גדולים שחתשונו באשכנז. ר' אברהם בן גדליה טיקטין נולד בעיר שווערזענץ מחוז פחאט, ומת בברעסלוי כ"ב סבת תקפ"א (1820). אביו מת עליו בהיותו בבן שבע ונתגדל אצל גיסו ר' מרדכי שהיה רב בעיר גריץ. בשנת 1811 נתקבל לרב בעיר גלונא, ובשנת 1816 נתמנה לרב הגליל בברעסלוי בחסכתת הממשלה. הוא חבר ספרים הרבה אך לא נדפס כ"א ספרו "פתח הבית"

עלילת דם בעיר לונץ (Lienz). ע"ע עלילת דם. ביום 22 יאנואר 1520 הוציא בית המועצה (לאנדסמאן) חוק לנרש את היהודים ממתח מיראל. אחרי כן שבו היהודים לערי באזין ריווא ונאר. והוכרחו לשאת סימן על בגדיהם ולשלם מס לגלגלת. יהודי אינסבריק החיטבו שם בשנת 1578. במאה הי"ז נתנה הממשלה זכויות לאיזה יהודים ובפרט לצאצאי שלמה מבאסאנו. המלכה מריא תיריסא התאמצה לנרש את היהודים ממיראל בשנת 1742, ומאז נתמעטו יהודי מיראל עד כי בסוף המאה היא נכצאו רק שמונה משפחות בכל המחוז. בעת שהיתה מיראל תחת ממשלת בייערן (14-1806) הוטב מעט מצב היהודים, וגם אח"כ תחת ממשלה אוסטריא, אך טרם חותר להם לקנות קרקעות. ע"ע אוסטריא; בייערן.

ביבליוגרפיה: טענצער, געשיכטע דער יודען אין מיראל אונד פארארלבערג, ח"א, 1908; שערעד, דעכטער פערדעלטניסע דער יודען אין דען דייטשעסטעררייכישען לענדערן, צד 572 והלאה, לייפציג 1901.

ב. מ.

טִירִיאַ (Tyria): עיר באסיא הקטנה, כששים מיל מאזיר. ישוב היהודים בטיריא התחיל עוד קודם גירוש היהודים מספרד (1492). רוב היהודים הגרים כעת בטיריא באו מקושטא, ברוסא, שאלוניקי ואומיר, ואזכרים בלשון טורקית יונת ולאדינו, ויש להם שכונה מיוחדת. בית הקברות הוא עתיק ויש בו מצבה מר' יחיאל קארו שמת בשנת 1488. בין הרבנים שחיו בטיריא נחשבו: ר' חיים בנבנשתי מחבר כנה"ג, ר' בנימין לפא, ר' חיים דאנון, ר' דוד נארנביר, ר' חיים יצחק יפה, ר' משה קאפלומא, ר' אברהם ששון, ר' משה בר סימן טוב, ור' נסים יוסף לאחאנא (שהוא חרב כעת, 1910). לקהל טיריא יש שלשה בתי כנסיות, בית תלמוד תורה שבנה ר' חיים ירמיה דאנון בשנת 1837, בית ספר לחברת כ"ח, בתי הסדר וצדקה. מספר היהודים עולה אלף ויש מאות בין עשרים אלף מתושבי העיר, ועוסקים במסחר משי וצמר גפן ושולחים פירות וצמקים לארצות אחרות. גם יש מהם בעלי מלאכות ואומנות שונות.

ב. מ.

טִירְנָא (Tyrnau): באונגריה (Nagy-Szombath). עיר במערב אונגריא. בכתב יד המנוח אצל קהלת ישראל בקראקא נמצא קינה על מות קדושים, והרינת היהודים בטירנא בעת מלחמת הטורקים באונגריא בשנת 1529. בשנת 1536 נאשמו היהודים בעלילת דם והנאשמים נהרגו. לבקשת ראשי העיר צות המלך פרידינאנד לנרש את היהודים מטירנא ביום 19 פבר' 1539. המלך יוסף השני ביום 31 מארץ 1783 הרשה ליהודים לשבת בטירנא (J. E. xv. 836).

ב. מ.

טִירְנָא, אֵייזיק: רב ופוסק; חי במאה ה'יד וחסי'ן, והיה תלמיד ר' אברהם קלויזנר ר' שלום

שיע ח"ט בחריפות ובקיאות (דיהרנפורט 1822), ונשא ונתן עם הרב בצל חמדת שלמה. הרב ר' יעקב מליסא הספידו בספרו נחלת יעקב. בנו ר' שלמה זלמן טיקסין נולד בגלוגא ומת בברעסלוי ח"י אדר שני תר"ג (1843). אביו מזכירו בספרו פתח הבית, ובא בהלכה עם ר' משה סופר. ר' שלמה זלמן נתקבל לרב בברעסלוי בשנת 1824, ויצא להלחם נגד הריפורם שהתעורר אז באשכנז. בשנת 1836 הוציא איסור להדפיס בברעסלוי ספרו של משה בריק, "די רעפורם דעם יודענטומס". וביתר עז התנגד לאברהם נייגר (ע"ע) שהפץ להיות דיין בברעסלוי, ובבואו שם לדרוש ביום 21 יולי 1838 לפני איזה חברים מהקהלה שנמו לרוח הרשע בקש הרב מהממשלה למנוע את נייגר מלדרוש ברבים. טיקסין הדפיס שתיים ממחברותיו: "דארלענונג דעם זאכפעהרעלמניסעס אין זיינע היזענע ראבינאמסראנגעלענעהיים", "ענטגענונג אויף דען בעד ריכט דעם אבערפארשטעהערקאלעניומס דער היזענע איזראעליטעןגעמיינדע אן די מיטגלדער", ובו האשים את נייגר כי יחפוץ להרוס את יסודי הדת הישראלית. טיקסין לא הרשה את נייגר לשבת בבית דין ולהתערב בדיני גטין או חליצה. ר' גדליה ברי שלמה זלמן טיקסין נולד בשנת 1808 ומת בברעסלוי ז' אב תרס"ו (1886). הוא נחמנה למלאות מקום אביו בשנת 1843, וכמו אביו נלחם נגד הריפורם בכלל ונייגר בפרט. המלך פרידריך ווילהעלם הרביעי הסכים לרבנותו ואח"כ הרחיב את נבולו בתור "רב הגליל מטעם המלך" (קעניגליכער לאנדעסראבינער). ר' גדליה היה עסקן גדול בצרכי תצבור ומעשה הצדקה. במלחמת אשכנז וצרפת בשנת 1870 בקר את החולים והנפצעים במלחמה והשתדל להמציא להם עזר ותמיכה, ובעבור זה קבל אות כבוד של "הנשר האדום" מהממשלה. גם בקר בכל שבוע את היהודים הנעצרים בבית המאסר. הוא חבר חוברת בשם "כייטראנ צור בעארבייטונג דער פאן זייטען דער בעהערדע... געריכטעמען, דען יידישען קולטוס בעטרעפענדען פראגען" (ברעסלוי 1843).

ביבליוגרפיה: הצפירה שנה י"ג גליון 106; גייגער, נאכגעלאסענע שריפטען, ח"א 52 והלאה. מכ"ע "דער איזראעליט" שנת 1848 צד 64.

ב. מ.

טִירְאָל (Tyrol): מחוז באוסטריא. כנראה מחוז כתבי הממשלה התישבו היהודים בתחלת המאה ה'יד בערי באזין, מיראן, דיווא, רוזריטא, בריקס וטרענט, והתעסקו בהלואת כסף ומביעת מטבעות ומהם היו בעלי מוכסין. היהודי יצחק לונץ (Judeus de Lunec) היה עושה מטבעות בעיר מיראן בשנת 1308. בעת המגפה השחורה (1349) נאשמו גם יהודי מיראל. יהודי אחד בשם זעליגמאן היה רופא למלך זיגמונד (1450). בשנת 1475 נאשמו היהודים בטרענט בעלילת דם כי הרגו חילד סימן שנמבע בנהר. וכן היתה

מלה: ע' מזלות

מְלִיגָרָה; מְלִיפּוֹן: שתי מכוונות שהמציאו החכמים במאה ה"ט. המליגרה הוא מכוונת הכתיבה במרחק, והמליפון הוא מכוונה להשמיע קול במרחק. שניהם נוסדו באמצעות האלקטרי המאגנטי אשר כחו הנפלא נעלם מאתנו. כח המושך של המאגנט היה ידוע בשם אבן שואבת שאמרו באגדה, שהיתה נושאת את העמרה שלקה דוד ממלך עמון ומשקלה ככר זהב (ש"ב י"ב, ע"ז ס"ד). ואבן שואבת תלה לו לחמאת (עגל זהב) ירבעם והעמידו בין שמים לארץ (סוטה מ"ו). גם מה שהמציא בנימין פראנקלין בשנת 1752 להמשיך אליו האלקטרי של הברק ע"י עמוד ברזל כפוף למעלה העומד לפני הבית, כבר נזכר יסודו בתוספתא (שבת סוף פ"ז): הנותנת ברזל בין האפרוחים מפני הרעמים ומפני הברק הרי זה מותר ואינו מדרכי האמורי. כנראה היו יסודות המליגרה ידועים לחכמי ישראל כמה מאות שנים מקודם. ור' יהודה חיים בפירושו למערכות האלהות (שער המרכבה דף ר"ח: רפוס פירארא 1558) יאמר: "התחתונים מעוררים את העליונים וכו' כי באמצעות הדברים התחתונים נשיג העליונים יש רמז גדול בטבע מענין אבן מכניסם (מאגנט) השואבת הברזל, כי כשתחזקנה היטב ותסיר מעליה כל סוגיה ואח"כ תשברנה לשתיים ותשים התתיכה האחת בקרן זווית אחר אפילו שיהיו מרוחקין זו מזו כל מה שתדעה אפילו אלף מלין ותניח הברזל סמוך לאחת מההתיכות האלה תמצא כי כל התנועות שעושה אותה התתיכה עושה האחרת באותה שעה עצומה". לא נדע אם השתמשו אז בהתבולה הזאת לשלוח ידיעות למרחוק, רק ידענו כי השתמשו באבוקות להודיע חדשות למרחוק, וכאשר קדשו ב"ד את החדש בירושלם הודיעו את הזמן הנכון ע"י אנשים שעמדו בראשי הרים בדרך מירושלם לערי הגולה, והיו משיאין משואות, ומביאין כלונסאות של ארז ארוכין וקנים ועצי שמן ונעורת של פשתן וכורך במשיחה ועולה לראש ההר, ומצית בהן את האור ומוליך ומביא מעלה ומוריד עד שהוא רואה את חבריו שהוא עושה כן בראש ההר השני וכן בראש ההר השלישי וכו' עד שהיה רואה כל הגולה לפניו כמדרת איש (משנה ר"ה כ"ב:). וכן בשעיר שנשלח לעזאזל כשחגיע לצוק במדבר היו מודיעין לכ"ג בירושלם ע"י דירכאות (ע"י מרפא לשן 166) שחיו עושין ומניפין בסודרין (משנה יומא ס"ח:).

[מליפון] כברייאת אמרו: שלוש קולות הולכין מסוף העולם ועד סופו ואלו הן קול גלגל חמה וקול המכוונה של עיר וקול נשמה בשעה שיצאת מן הגוף וכו' (יומא כ':). ודרשו הפוסק באיוב ט' פלג לשמך תעלה ודרך לחיו קולות (ל"ח ב"ה), הרבה קולות בראתי בעבים וכל קול וקול בראתי שביל בפני עצמו כדי שלא יהו שתי קולות יוצאות משביל אחד וכו' (כ"ב מ"ו). על יסודו האלה המציא עדיסון את המליפון

מאוסטריא ור' מאיר הלוי מיינא. חברו היה ר' יעקב מלין (מהר"ל). ר' דוד נאנו בצמח דוד אומר כי ר' אייזק מיינא מת בשנת 1460 אך לפי חשבון נרעץ מת בשנת 1427. כמו מהר"ל כן גם הוא קבץ כל מנהגי ישראל באשכנז בשם "מנהגים לכל השנה". ובסופו "ארחות חיים" דרכי מוסר ור"א. בהקדמתו יאמר "וען נתמעטו הלומדים ות"ח בעוה"ד ואפסו אנשי אמונה ותורה, עד שראיתי ישוב או קהלה שלא נמצא בהם שנים או שלשה אנשים היודעים אמתת מנהגי עיר" וכו'. ספר המנהגים נרפס ראשונה בויניציא (1616) ונתקן ליהודית ע"י שמשון גינצבורג (מגטובה 1590). הספר הזה נתקבל בתפוצות ישראל, ר' מרדכי יפה מביאו בלבוש א"ה בסוף. והיה ראש ישיבה בפרעשבורג וגם בווינא. מספרים כי בן נשיא העיר נשא עיניו בבת ר' אייזק, ונתנייר ולמד תורה, וכיום החתונה הכירו אותו ונהרג על קדוש השם עם יהודים אחרים, ונשיא העיר צוה לגרש את כל היהודים ממינא. ישראל בעהמער חבר את הספור הזה בשם "אצבע אלהים" (קענינסבערג 1857).

ביבליוגרפיה: אולאן, שם הגדולים ח"א; גדינר וואלד, פארי חכמי מדינתנו מ' סיעט 1910.

מַל וּמֶטֶר: מל הוא דסיסי המים היורדים על הארץ בנחת להרטיב את הזרעים, ומטר נדרף עם גשם (ע"ע). מל ומטר יורדים בזמנים שונים. המל יורד בירחי הקיץ בבקר, בבקר היה שכבת המל (שמות מ"ו י"ג) וככל משכים (הושע ו' ד'), ואם נמלא ממנו שפופרת של ביצה ונסתום את פיו ונניחה בחמה עולה מעליה באויר (רש"י שמות מ"ז י"ד), המטר יורד לרוב בתחלת החורף ותחלת האביב ועותותיו משתנים לפי שנוי האויר והאקלים. אי נשתבחה ע"ז כי "למטר השמים תשתה מים", הפך ארץ מצרים שלא ירד שם מטר ורק הנילוס עולה ומשקה את השדות. עצירת מל ומטר הוא סימן קללה, אל מל ואל מטר עליכם (ש"ב א' כ"א). המל הוא סימן ברכה בכל עת, והמטר אם בא שלא בזמנו ובפרט בעת הקציר הוא מזיק (ש"א י"ב י"ט), ולכן היתה הברכה ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש (דברים י"א י"ד). מוסיפין "ותן מל ומטר" בברכת השנים בש"ע, בארץ ישראל משבעה מרחשון, ובגולה מליל יום ג"ט אחר התקופה (שהוא יום 5 דעצמבר כמשך המאה העשרים), עד הפסח. על זמן ירידת הגשמים בא"י ע"ע ארץ ישראל; גשם; תקופה.

[מל של תהיה] חז"ל דרשו על מל אורות מלך (ישעיה כ"ז י"ט) שהוא מל מאיר ומחיה, והוא מל של תהיה שעתידי הקב"ה לחיות בהם מתים (שבת פ"ח: חגיגה י"ב:). ולכן יסוד אנשי כנע"ג נבורות נשמים בברכת תחיית המתים.

א. ד.

לא יצא (ראה כ"ז). וכן הדין במכונת פונוגראף.

א.

טְלִית (רבים: טליות, טליתות, טליתים): מעיל מצויץ שמתעטפים בו בשעת התפלה כדי לצאת חובת ציצית, ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם (בכדבר ט"ו). הטלית היו נושאים לפנים רק הנשואין. וכעת נושאים אותה גם בחורים מזמן "בר מצוה". מלפנים נעשה הטלית רק מצמר, ותנא דבי ר' ישמעאל, הואיל ונאמר בתורה בגדים סתם ופרט לך הכתוב באחד מהם צמר ופשתים מה להלן צמר ופשתים אף כל צמר ופשתים (מקלות ל"ט). ועבשיו עושין הטלית גם משי. יש שעושין עטרה של רקמה בחוטי כסף או זהב כדי להכיר צד העליון של הטלית. כנראה היה הטלית בימים הראשונים כעין בגד, "אבאי" שנושאים הבידואינים בארצות המזרח שיש לו ג'כ פסים שחורים מצדיו, או כעין סדין אפילו שנשאו הרומיים רומי המעלה, וכן היו נושאים תלמיד חכמים מצוינים טלית של סדין לבן, וכך היה מנהגו של ר' יהודה בר אלעאי בערב שבת וכו' רוחץ פניו ידיו ורגליו בחטין ומתעטף ויושב בסדינין המצויצין ורומה למלאך ה' צבאות (שבת כ"ה:). ומשמע שהטלית בזמן התלמוד היה כפול על הכתפים (מנחות מ"א). ורבי יצא לשרה (בשבת) והיו שני צירי טליתין מונחין על כתפו, שלשל רבי מליחו וכו' (שבת קמ"ז). ובמדרש רשו "תרננה שפתי כי אומר לך ונפשי אשר פרית", אמר דוד אני משבחך בכל אברי ומקיים בהן המצות וכו'. בצוארי עטיפת ציצית וכו' בתוה, הציצית אני משים כנגד הלב כל זמן שאני קורא ק"ש, שנאמר הרברים האלה על לבבך. מאחרי ומלפני השלכתי שני כנפים של טלית כשאני עומד בתפלה וכו' ופי' בו הוד, "בצוארי" לפי שהיה להם ציצית כסודר שהוא מונח סביב הצואר (ילקוט תהלים רמז תשר"ג). למדנו מזה שעטיפתן היתה לקפל הטלית ולשלשלו סביב הצואר אלא שבשעת ק"ש שמו הציצית כנגד הלב, ובשעת התפלה הפשילו שני כנפים של טלית מלפניהם ומלאחריהם (פסיקתא רבתי פ"ט הערת איש שלום). ונהגין בשעת לבישת הטלית לעשות "עטיפה" על הראש ולהפשיל הכנפים משני הצדדים כעין סודר, והיו "עטיפת הישמעאלים". אמנם היו נהגין עד המאה ה"ח, להטיל ציצית בכגד פשוט שהיו נושאים כל היום, ועל טלית זה אמרו טלית של ת"ח כיצד כל שאינו חלוק נראה מתחתיו טפה (ב"ד נ"ז:). אולם מעת שגרו היהודים בין הגוים היו מתביישים לשאת בגד עליון בציצית, והתחילו לשאת "טלית קטן" או "ארבע כנפות" מתחת בגדיהם, ובעת התפלה בשחרית ומוסף נתעטפו בטלית. הש"ץ מתעטף בטלית גם במנחה בכל יום, ונושאים הטלית בערבית יוה"כ וכל יום כפור. בת"כ מתעטפין בטלית ותפילין למנחה ולא בשחרית. לפי הדין צריכין להתעטף בטלית תחלת ולכרד, "באי אמיה אקביז להתעטף בציצית" ולהניח

ומארקוני המציא את הטלגרף האוירי. ולמלא היא כי בשאלת ר' דוד אופנהיים הרב דפראנ בט"ו שבט תפ"ב (1722) לניסו ר' יעקב רישר בענין הדבור לטרחוק בשבת מפני איסור תחומין אוטר: "וביחוד ע"י כלים המיוחדים לדבור ומשמיעים קול על כמה וכמה מילין ברחוק מקום יכול אדם לדבר עם חבירו. דבר זה יהיה אסור לדבר עמו בשבת (בתמיה), ומעולם לא שמענו שום פוצה פה למקפס בנידון זה" (שבות יעקב ח"ג סי' ל"א רפוס ט"ז 1789 דף י"ד:). וכפי הידוע אצל חכמי האומות נעשה הטלפון למשחק של ילדים לא קודם משנת 1831, תודיסון עשה אותו לשימוש קבוע רק בשנת 1877 (עי' Encyc. Brit. ערך Telephone). על הטלפון יש חרזים יפים מהמשורר מ"ז גאלדבלום מלכוב (בה:חבר החדש פ"א צד 39):

על דרכי המדינות עמודים ערוכים,
ועל ווי השוקיהם קיום משוכים;
עליהם בני רשף כברק ירוצו,
וגלי הקולות יורובו יאיצו:
וקו לקו
צו לצו—
ועד ארגיעה
שמועה הגיעה!

[לדינא] יש מחירין להדליק אור האלקטרי ביו"ט, ואין זה מוליד אש ביו"ט כמו בחיכוך עצי נפרית, כי בכח האלקטרי יש אש ממש טמון, וכאשר נפגשים חוטי התיוב והשלילה יצא האש לפועל והטה כנחלת אשר ע"י נפיתת הפה יוצא השלהבת דאינו נולד, ואפילו אם נאמר שהוא גורם לתולדות האור לא אשכחן גרמא דאסור ואין כאן טעשה (ר' יתאל מיכל הלוי עפשטיין במ"ע בית ועד לחכמים שהול הרב אבראמאווין בניארק חרכ"ג). ואפילו בשבת גרם כבו שרי, כגון טלית שאחזו בה האור מצד אחד פושטה ומתכסה בה ואם ככתה ככתה (שבת ק"כ:). ר"ד בערנשטיין בניארק פוסק לאסור הדלקת עששית אלקטרי ביו"ט, ומביא ראיה מזכוכית לטושה אשר תקבץ קרני השמש ותוציא אש שאסור להשתמש בו ביו"ט (רמב"ם י"ט פ"ד א'. ע"י סוף קונטרס "הלכתא רבתא לשבתא" לר"ד בניארק 1910). ויש שנוטין להתיר מטעם כי אור אלקטרי הוא אור גנו ואינו אור טבעי כי זרם האלקטרי בעצמו אינו שורף ובוועד כמו אש, ואם תשים בגד בין שני זרמים של אלקטרי המחוברים יחדיו לא ישרף הבגד רק בחיבור חוטי נחושת וברזל שנתכו מאורו. וכן נושאים ונותנים הרבנים בענין שימוש הטלפון בשבת וי"ט. האוסרים אומרים כי ע"י הסרת המקבל (receiver) מהשפעת הטלפון יעורר זרם האלקטרי שהוא טבעי ומוליד, וגם טכנה כאשר ישיב, "המקבל" על מכונתו. תקיעת שופר ע"י הטלפון אין יוצאין בו בר"ה כמו התוקע לתוך הבור, שאם לא שמע קול שופר רק קול הברה

התפלג, אך מלשון הזהר משמע שהיו מניחין תפלין מקודם, וז"ל: דקביה אשתכח ביה כבר נש דאתעטר ביה בתפלין. ואתעטף בעיצית וכו' ועל דא מאן דלא אתעטף בהאי וכו' בגל יומא דמי ליה דלא שריא עמיא מהימנותא ואתעדי מיניה דחילו דמאריה וצלותא לא צלותא דקא יאות (זהר תולדות קמ"א). ובמקום אחר נאמר: "לבתר דקם אעל לבי כנשתא מעטר בוטפי אתכסי בכוסי דעיצית (זהר במדבר ק"ב:); משמע תפלין קודם המליה, אבל אח"כ מוסף: "בשעתא דבר נש קאים בעי לרכאה גרמיה בקדמייתא. לבתר יקבל עליה האי עול לפרשא על רשיה פרושא דמצוה (מליה). לבתר יתקשר קשורא דיתורא דאינון תפלין" וכו' (שם). אך נראה כי הוא הוספה מאוחרת כדי שלא יחנגר למנהגו, ובאמת מצינו המנהג הקדום גם בסדר רב עמרם נאון, אחר שמסדר הנחת תפלין אומר, "וכר מכסי בטלית אפילו מאה זימני מברך" וכו' ע"ע ציצית.

ביבליוגרפיא: ש"ע א"ח סי' ה'—כ"ד; D. de Ginsburg, R. E. J. (1890) xx. 16—22.

א

טעהראן : ע פרם

טעות : דומה לפעל תעה בעברית, והיא הנטיה מדרך השכל וההנין, או שגיאה ע"י שכחה, אין אדם בעולם שלא יטעה לפעמים כמאמר דוד "כל האדם כחב" הרומה למאמר הרומי humanum est errare. אך אדם גדול שמעה אינו מחזיק בטעותו ומודח על האמת, ואיש בער לא ידע ואינו מכיר בטעותו. מי לנו גדול משה רבנו שכתב ביה, "וישמע משה ויטב בעיניו" (ויקרא י"ט) הורה ולא בוש שמעה ברין (זבחים ק"א). וכן מצינו בחכמי התלמוד שטעו והודו על טעותם. כי סליק רב דימי לנהרדעא שלח להו (לא"י) דברים שאמרתו לכם טעות הם בירי. ברם כך אמרו וכו' (שבת ס"ג:). אמר רב יוסף תרי גברי רבדבי כרבנן ליטעו בהאי מילתא וכו' (עירובין ס"ח:). רב שילא התיר לאשה שטבע בעלה באגמא דסמקי (שאין בו מים חיים וכו') נחשבו כמים שאין להם סוף, ובאשר שלתו ליה רב ושמואל איך עבר הכי? אמר מיטעא טעינא, אנא סברי כיון דקווקיימו כמים שיש להם סוף דמי (יבמות קכ"א). ואמר רבי שאלתי את ר' יוסי וכו' בראשון לא שאלתי, ומעיתי שלא שאלתי וכו' (נדה ס"ח:).

[טעיות של מחברים] גם חכמים ומחברים גדולים טעו לפעמים בדברים פשוטים, כמו הראב"ע בזכרו פרטי החלופים שבין הדברות הראשונות והאחרונות שנג שגיאה גדולה, כי זכר שבדברות הראשונות כתוב עברו ואמתו קודם שורו וחמרו, ובשניות שורו וחמרו לפני עמדו ואמתו, ואין כן הדבר, כי גם בשניות כתוב ועברו ואמתו שורו וחמרו, והיא פליאה גדולה איך נפלה המכשלה הזאת תחת ידי הרב החזק החרד מאד אל

דבר ה' (כאור מנרלסן לשמות כ' י"ד). רש"י פ" וידבר אלי זח השלתן (יחזקאל מ"א כ"ב) זה המזבח כך שמעתי, ובאמת נמצא כן מפורש בנמרא (ברכות נ"ה. חגיגה כ"ז.). ר' יונתן אייבשיץ בכרתי ופלתי אומר כי מנקה אחד מפראג הגיד לו כי גיד הנשה נמצא רק בבהמות זכרים, ומקשה מיה שאמר הסמ"ג כי גיד הנשה נהוג בזכרים ובנקבות, ובמחילת כבודו טעה בפשט הרבנים וז"ל שגם הנקבות מצוות על איסור גיד הנשה (ע"י יו"ד סי' ס"ה ה' והתם סופר יו"ד סי' ס"ט). ר' יצחק בער לעווינסון בספרו שרשי לבנון ערך ברזל אומר כי ברזל הוא גרזן וההוראה הזאת נמצאת רק בנמרא, ובאמת הוא מקרא מלא ויהי האחד מפיל הקורה ואת הברזל נפל אל המים (מ"ב ו' ה'; ע"י חוט המשולש צד 16. ארעמא 1874). [טעיות של המעתיקים] הנוצרים שהעתיקו את התנ"ך ואיזה מספרי הרבנים טעו לרוב בכונת הדברים מחסרון ידיעת הלשון, בעת שהעתיקו מבלי עזרת מורה יהודי. בהעתקה האנגלית של התנ"ך שנתאשרה ע"י המלך דזשיימס (1611) יתרגמו "מלט אי נקי" (איוב כ"ב ל') He shall deliver the island of the innocent (הוא יסדר האי [אינועל] של איש נקי וחסר מפשע). "כי קרן עור משה" (שמות ל"ד כ"ט) מלשון קרן (horn) ומהטעות הזה נולד טעות אחר כי מעיירין את רמות משה בשני קרנים כקרני השור על ראשו. בוקסמורף הראשון בליקסיקון התלמודי שתר, מעתיק, קדישא דרבנן אחר השלמת המסכתא וכו'—Sanctus Rabbitorum absoluto Tractatu hoc dicet וחשב כי קדיש דרבנן הוא צור בא מרבנן, בוקסמורף חשני מעתיק, "המקשה עצמו לדעת" dissicilem se praebeus ad sciendum vel discendum (Lexicon Chaldaicum p. 1305) כי טעה בפירושו הדברים וחשב שהכוונה לאיש המשתדל ומחאמץ בכל כחו לדעת חכמה. רינאן בספרו תולדות עם ישראל ח"ד 8, מעתיק "ויהי מורא שמים עליכם" rosèe du ciel sèra sur vous (מל השמים יהיה עליכם) מורא מלשון "מורה" (יואל ב' כ"ג). טעיות כאלה עושים גם היהודים המעתיקים לעברית דברים מלשונות שלא יבינו כל צרכן. ויש שמבפילים המעיות ע"י שמעתיקים משתי לשונות כמו שמעתיק למשל מחבר אחד בספר למוד הקריאה המלח "כסיל" באנגלית gate (שער) מפני שלא ידע מיב הלשון הזאת, אך ידע תרגום כסיל באשכנזית הוא "טהאר" וחקר לדעת תרגומו במלון אשכנזית-אנגלית ומצא כי thor הוא gate, אך לא ידע כי יש שתי הוראות למלת "טהאר"—כסיל, וגם שער".

[טעיות הביבליוגרפים] פירסט בספרו Bibliotheca Judaica כותב על ספר "קדש הלויים" של לעווינשמיין: "אינע אבהאנדלונג איבער דיא דריי אנטווארטען וועלכע הילל דען הא נדיים (Hagrim) געגעבען האט", וחוה העתיק תדברים, "מיוסר על שלש תשובות שחשיב

שחוא בן ארבע אותיות ועולה בנטמריא אלהים. ובעל תי"ט מתפלא מה הוא החדוש שמחדש הר"ע על פירוש רש"י? ובאמת לא חידש כלום ומלות "אני שמעתי" מוסב על העד האומר "אני שמעתי" מפורש יוצא מפי הנזקב השם שהוא בן ארבע אותיות. על אדות מעות הצנזור ע"ע צנזוריא. ע"ע הנחה. אדות מעות נוי ע"ע נוי; אדות מעות בשטר ע"ע שטר.

ביבליוגרפיא: רייפמאן בהשחר ח"ב 845; אוצר הספרות ח"ב 129; Wheatly, Literary Blunders, London 1898.

א.

מְעִינָה ופְרִיקָה: אזהרה שלא לעזוב בהמח שנושאת משא כבדה לרובץ תחת משאה. ועל כל הרואה ועומר על נבה מוטל לעזור לפירוק המשא מהבהמה. שנאמר "כי תראה חמור שונאך רובץ תחת משאו וחדלת מעזוב לו—עזוב תעזוב עמו" (שמות כ"ג ה'). ונקרא שונא כגון שראהו עובר עברה שראוי לשנאותו (פסחים ק"ג:). ואעפ"כ מחויב לעזרו, ואם לא עבר עברה כבר מזהיר עליו לא תשנא את אחיך בלבבך. ומה שנאמר חמור לא דוקא אלא שדברה התורה בהוזה שהחמור למשא (ביק נ"ד:). ונאמר עזב תעזוב לרבות מצות המעינה, והזהיר במצוה זו גורם שלום עם שונאיו ואזהביו כד"א שלום שלום לרחוק ולקרוב (מאה שערים שער מ"א). ועוד למרו מלשון עזב תעזוב אפילו כמה פעמים (ב"מ ל"ב). ואפילו היה שם הבעלים והיה זקן או הולח חייב הרואה לעשות המעינה והפריקה בעצמו, אבל אם הלך הבעלים וישב לו ואמר לו הואיל ועליך מצוה אם רצונך לפרוק פרוק—פטור שנאמר "עמו" (שם ל"ב). והנה אף כי חז"ל הוציאו ממשמעות הכתוב את העברים. אבל הגנים המקיימים שבע מצות בני נח אין דינם חלוק מרין ישראל בנידון דידן. ובפרט בדין הפריקה שחייב בכל אופן משום צער בעלי חיים (ע"ע).

א.

מְעָע: עיקר הוראתו אכילה מעמת. כמו כי לא מעם כל העם לחם (ש"א י"ד כ"ד) כל הטועם כלום קודם שיבריל (פסחים ק"ה:); גם הבחנת איכות המאכל והרגשת מעם האוכל, כמו טועם ואין בכך כלום (יומא ע"ט:). בנותן מעם (ערלה פ"ב ז'). [מעם כעיקר] אם נשאר בהיתר מעם האימור אעפ"י שאין בו ממשות האימור. בדין נזיר אמר ר"ע אפילו שרה פיתו ביין ויש בה כדי לצרף כוית חייב ואטרינג בנטרא דר"ע יליף ליה, "מעם כעיקר" מניעולי גוים דאמר רחמנא כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש (במדבר ל"א כ"ב). ורבנן ילפיה ליה מרכתיב כל משרת ענבים לא ישתה וכו' (שם ר' נ'), שאם שורה ענביו במים יש בו מעם יין יהא חייב על המעם כמו על עיקר הפרי של ענבים וכו' (נזיר ל"ג רש"י). רבא

הלל להגרים" ודברי הלל עם נרי צדק ידועים (שבת ל"א.). הליקטיקון הביבליוגרפי של ליפפע הוא מלא שניאות נסוח. ועל פרידמאן אריה דוב אומר כי הוא Rabbi of Ancient Times (רב משנים קדמוניות) תחת לומר כי הבר ספר בשם Rabbis of Ancient Times (הרבנים בשנים קדמוניות). האנציקלופדיא היהודית בלשון אנגליא איננה נקיח משניאות רבות והעולה על כולן הוא כי שם אחד נזכר שלש פעמים א' יוסף שלים בן אליעזר ריקטי, ב' ריקטי (Richetti), יוסף שלים בן אליעזר, ג' ריקטי (Riquetti), יוסף שלים בן אליעזר, והתולדה בעצמה אינה חשובה כ"כ להזכירה. [מעות הדפוס] המחבר והמביא לבית הדפוס הורגלו להתנצל כי "שניאות מי יבין" ואי אפשר לבר בלי תבן. חוד גרינהום שה"ל והגיה ספר הנלגולים (פפרי"ט 1684) מבקש "אל תרין את חבירך עד שתני"ה למקומו". המחבר שהיה ירא מן הבקרת החדה, התפאר כי "נקל להיות סבקר מלהיות מחבר" ויוסף פלעש בספרו "רשימת אנשי מופת" (פראג 1738) אומר בדרך שיר: "ואתה עוין אל נא תבוני, מצאת בי עון שא נא חנני; הן ככל אדם תועה הנני: אחיך אני מתורתך תלמדי". ע"ע הנ"ה. המעיות שעושים מסדרי האותיות הם לרוב "מעשי שמן" (באנגלית devil's ink = דיו של שמן). למשל בעל שלשלת הקבלה בכתבו תולדות הגאונים אומר, ונתלה רב שרירא נאון בידו אחת ומת" ובעל סדר הדורות מעתיק דבריו כמו כן. ואין לדברים האלה שום מעם, עד אשר בא רייפמאן לתקן "ונח לה רב שרירא נאון כיד אחיך ומת". בעל הערוך ערך "אונים" מביא תרגום ירושלמי על כהן מדין (שמות ב' ט"ז=אונוס למדין "שכן בלשון יוני קורין לחמור אונוס", וההליף "כומר" בחמור (עי' קאהוס). המעות בש"ע אה"ע סי' ט"ז, בת ארוס תו מורדת" במקום בת אנוסתו הסב פסק רין מוטעה בעיני עריות בפרכיניצא בשנת 1557, ור' יצחק די לאמיס כתב תשובה ע"ז (שו"ת הוצאת פירלאנדרער ווין 1860).

[מעיות בנקודות] ויבא מעה בקריאת הכתוב מזה תמחה את זכר עמלק (דברים כ"ה י"ט) שקרא זכר ולכן הכרית כל זכר בארזים (מ"א י"א י"ד, ב"ב כ"א:). השבעים מעו לקרות וישתחו ישראל על המטה תחת מטה (בראשית מ"ז ל"א). גם בסימני ההפסקה מעו המדפיסים שגורם להתעקמות ההבנה. כמו על הפסוק ותעבור רמנחה על פניו (שמות ל"ב כ"ב) אף הוא שרוי בכעם שהיה צריך לכל זה (מ"ד ורש"י). וקשה להבין בזה מלת "אף הוא", כי אין זה סדרך חלשון. אך באמת צריך להיות סימן מפסיק אחר מלת "אף" שהוא הוראת "על פניו" מלשון אף וכעם. ומפרש "שרוי בכעם" שהיה צריך לכל זה. לענין גרוף בנוקב שם ח' היה העד מעיד כי שמע שהאיש הנאשם אומר "יכה יוסי את יוסי" (סנהדרין פ"ח ה') ומפרש רש"י כי "יוסי" בנטמריא אלהים. ת"ז אמר ר"ע מנדטנורא "אני שמעתי מפני

[מעיות בנקודות] ויבא מעה בקריאת הכתוב מזה תמחה את זכר עמלק (דברים כ"ה י"ט) שקרא זכר ולכן הכרית כל זכר בארזים (מ"א י"א י"ד, ב"ב כ"א:). השבעים מעו לקרות וישתחו ישראל על המטה תחת מטה (בראשית מ"ז ל"א). גם בסימני ההפסקה מעו המדפיסים שגורם להתעקמות ההבנה. כמו על הפסוק ותעבור רמנחה על פניו (שמות ל"ב כ"ב) אף הוא שרוי בכעם שהיה צריך לכל זה (מ"ד ורש"י). וקשה להבין בזה מלת "אף הוא", כי אין זה סדרך חלשון. אך באמת צריך להיות סימן מפסיק אחר מלת "אף" שהוא הוראת "על פניו" מלשון אף וכעם. ומפרש "שרוי בכעם" שהיה צריך לכל זה. לענין גרוף בנוקב שם ח' היה העד מעיד כי שמע שהאיש הנאשם אומר "יכה יוסי את יוסי" (סנהדרין פ"ח ה') ומפרש רש"י כי "יוסי" בנטמריא אלהים. ת"ז אמר ר"ע מנדטנורא "אני שמעתי מפני

סבירא ליה מעם כעיקר דאורייתא בקדשים, אבל בחולין מעם כעיקר רק מדרבנן (חולין צ"ח. לפי פירש"י ועי' תוס'). וכן אמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן מעמו ולא ממשו אסור ואין לוקין עליו (עי' ס"ז). דלאו דאורייתא הוא (עי' רש"י). אבל ר"ח (תוס' שם) והפוסקים האחרונים (ש"ע י"ד סי' צ"ח ב') סוברים מעם כעיקר דאורייתא גם בחולין. דכיון שנותן האיסור מעם בהיתר נהפך ההיתר להיות כלו איסור ואסור מדאורייתא. לפיכך אם נתערב בשאינו מינו וגשפך בענין שאין יכולין לעמוד עליו לשערו אפילו נודע שהיו רובו היתר אסור, דספיקא דאורייתא היא לתומרא.

ישגב

מעמא דקרא : תייגו שאין הולכין בדיוק אחר הוראת סתם ומלות (literal sense) באיזה דין בתורה, רק אחרי כונת המחוקק שהיא הטעם הנגזר בדבריו ואפילו אם עי' משנתה הדין באיזה פרטים. אחד מנדולי התנאים ר' שמעון בן יוחאי היה דורש תמיד מעמא דקרא, ואמר דאלמנה עשירה ממשכנן אותה, ומה שנאמר לא תחבול בנגד אלמנה שייך דוקא באלמנה עניה מפני שאתה צריך להחזיר לה עבומה לערב, ומתוך שאתה יוצא תמיד אצלה שתרית למשכן וערבית להחזיר לה משיאה שם רע בשכנותיה, מת שאינו כן באלמנה עשירה, ורבי יהודה סובר כיון שהכתוב אומר סתם לא תחבול בנגד אלמנה אין לנו לחלק בין עשירה לעניה, כי אין דורשין מעמא דקרא (ב"מ קמ"ז). ודכותיה גבי לא ירבה לו נשים ולא יסור, דלר"ש הוי האי לא יסור יתירא ודרש לא יסור אפילו אחת כשהיא מסירה (סנהדרין כ"א). וכשרות אפילו אלף מותרות (עי' הר"ן בחדושי שם ור"ע מברטנורא בפ' המשנה). וכן התייזון בשאר אומות אסור מלא יסיר (קדושין ס"ח:). ומצינו ג"כ איזה אמוראים דדרשו מעמא דקרא כר"ש, כמו רב ששת שאמר לר' הונא בר חיננא שממדרשו של ר"ש נשמע שהמוכר בית בבתי ערי חומה לזה וגואל וגואל לחצאין, דתניא אם נאל ינאל מלמד שלה וגואל וגואל לחצאין. אמר ר"ש מה מעם? לפי שמצינו במוכר שדה אחוזה שאם הניע יובל ולא נגאלה יוצאת לכהנים ביובל יפה כחו שלה וגואל וגואל לחצאין, האי מוכר בית בבתי ערי חומה נמי הואיל והורע כחו שאם מלאה שנה תמימה ולא נאלה נחלט יפה כחו שלה וגואל וגואל לחצאין (קדושין כ' ע"י רש"י). וגם ר' יעקב דס"ל דגומרין דינו של שור שלא בפניו דדרשינן מעמא דקרא דשור לאו בר מענה (בי"ק מ"ה).

[מעמי מצוות] פלוגתא דר"ש וחבריו אם דרשינן מעמא דקרא שייכא רק היכא דאיכא נפקותא לדינא כגון גבי תחיל בנגד אלמנה ונבי לא ירבה לו נשים וכדומה, אבל היכא דליכא שנינו ברין מצינו בכמה מקומות דדרשינן מעמא (תוס' גמין ס"ט: ד"ה ור"ש

היא). כגון ר"י הגלילי ברין בן סורר וזמורה (סנהדרין ע"ג). ובבא במתרת (שם). והמעם שנתן ר"י בן זכאי מפני טה החמירה תורה כנגב יותר מגולן לשלם כפל וארבעת וחמשה. וכן אמר ר"ש מפני מה אמרה תורה שנכסי צדיקים שבתוך עיר הנדחת ישרפו משום שנכסיהם נרמו לו לדור בת (סנהדרין ק"ב). ואפשר שלולי המעם הזה היה אומר להוציא משם נכסי הצדיקים שלא ישרפו אותם. על אדות מעמי המצוות בפרט ע"ע מצות.

ל

מעמים : במסורה נקראו סימני הנגינות (musical accents) המורים על המשך הקריאה בסטוכים והפסקות בחפזן או מתוך בשאלה ותשובה. וגם טעמים את הקריאה בנעימה (cantillation) אשר יטב לאוזן השומע, ולפי' נחשבו ג"כ כמו חיו זמרה. הטעמים להקריאה הם כנשמת לגוף. הטעמים הם הפירוש הראשון והיותר נכבד בין מפרשי התנ"ך. ואמר תראביע: "כל פירוש שאינו על הפירוש הטעמים לא תאבה ולא תשמע אליו". יש שני מיני טעמים: א') טעמים פשוטים לכ"א ספרים בכתיב, ב') טעמים בדרך שיר לספרי איוב משלי תהלים הנקראים בר"ח אמ"ה, ואף כי אינם שונים בצורתם, הם שונים בפירושם ובנעימתם, כי פחמת שנמש המשורר היא יותר רותנית, אמרותיו מתקצרות ויולידו נעימה יתירה והין חדש. ולא רצו להחליף הטעמים אפילו בפסוקים הספוריים באמ"ת וכן לא שינו הטעמים בפסוקים הקצרים ביתר כה"ק. ומפני שלא היו רגילים לקרות בכחובים (חין מחמש מגילות) לפני תצבור נשכה במשך הזמן אופן הקריאה ע"פ מעמי אמ"ה. [שמות הטעמים] שמות הטעמים העלו מבלל כי מכונים בלשון ארמית, אך מדקדקים אחרים העתיקו איזה משמות הטעמים ללשון עברית. על מספר הטעמים הסכימו בן אשר ובן בלעם ור"י חיוז והראב"ע שהם י"ב ועל המשרתים שהם תשעה. ויש שחלקו ל"ב מלכים ושמונה משרתים. בס"ה כ' טעמים. והמדקדקים האחרונים חושבים מספר הטעמים בכלל עשרים וששה (לפי סדר האשכנזים), מהם שמונה עשר מלכים או מפסיקים (Domini, distinctives) ושמונה משרתים או מעטפים (Servi, conjunctives). הטעמים המפסיקים נחלקים לארבע כתות, וכל הקורם גדול בהפסק ממה שאחריו, והם: קיסרים (Imperators), מלכים (Reges), משנים ושלישים. הקסרים הם: א') סלוק (סוף פסוק), ב') אחנת; המלכים הם: ג') סגול. ד') זקף קטן, ה') זקף גדול, ו') מפחא, ז') רביע; המשנים הם: ח') ת) זקא. ט') משטא, י') תביר, י"א) יתיב, י"ב) שלשלת; השלישים הם: י"ג) פוזר, י"ד) קרני פרה, ט"ו) תלישא גדולה, ט"ז) גרש (אזלא), י"ז) גרשים, י"ח) פסיק (לגרמית). השמונה משרתים הם: א') מונה, ב') מחפך, ג') קדמא, ד') דרנא, ה') תלישא קטנת, ו') מרכא, ז') מרכא כפולה, ח') ידה בן יטו. המתג הוא

שמות המעטים לפי סדר האשכנזים

זרקא סגול, מנח ומגה רביע, פזר, תלישא גדולה, תלישא קטנה, קדמא ואזלא, מהפך פשטא, זקה קטן, זקה גדול, דרגא תביר, מרכא טפחא, אתגהתא, אזלא גרש, גרשים, ותיב פסיק, שלשלת, ירח בדיזמו, קרגי סרה, מרכא בקסולה, טפחא מתג, מקתי, סוף פסוק:

שמות המעטים לפי סדר הספרדים

זרקא, מקתי שופר, הולך סגולתא, פזר גדול, ירח בן יזמו, קרגי סרה, נעיא, תלישא, אזלא גרש, פסק, רביע, שופר מהופך, קדמא, תרי קדמין, זקה קטן, זקה גדול, שלשלת, שני גרישין, תרי מעמי, דרגא תביר, מאריך טרחא, אתגה, רפא, דגש, יתיב, תרצא, שבולת, שבולת, מפיק בהא, שבא נעיא, נעיא שבא, סוף פסוק:

ואלה לפי סדר האיטלקים

זרקא שרי, פזר גדול, קרגי סרה, תלישא, תרסא לגרמיה, רביע פסיק, שלשלת, קדמא אזלא, זקה גדול, זקה קטן, שני גרישין, תריז חושרין, דרגא תביר, טרחא מאריך שופר, עלוי שופר, הסוף שופר, יתיב, שני פשטין, סמך אתגה, ירח בן יזמו, גרש, סוף פסוק:

כשיבואו שני נגלים זה אחר זה, הנגון לשני אע"פ שאינו מעם מפסיק, הגרמיה כשתבא עם הצנור תנעתה משוברת ויותר נמוכה, ו' הכתף ימין יבא לפעמים לבדו ולרוב עם המיושב, ז' הפונה אין לו נגון רק מלעיל ומלרע, ח' כשתבא הגרמיה ואח"כ המיושב עם היורד אין לה נגון, ט' מרעיש ומרעיד נקרא ג"כ מנענע ומנדנד, י' אם המיושב או הכתף ימין לבדו יבאו קודם הסוף פסוק עם איזה מעם אחר, נעשה המעם לנגלל (בעער בהקדמתו לתורת אמת). י"א) לגרמיה, לו שתי תנועות האחת רמות מקל בעין אזלא על האחת מלמעלה ואחריו רמות פסיק ונקרא אזלא לגרמיה, והאחרת היא רמות מהפך תחת האות ואחריו פסיק, והוא מהופך לגרמיה, ואם נחשוב שתי צורות לגרמיה יעלו המעטים י"ב במספר, וכן מאם בן אשר. [שמות משונים] שמות המעטים נשתנו ע"י המוקדקים שהעתיקו אותם ברצונם לפי מושג הנעימה או הצורה. זרקא או בעברית צינור, ובן אשר קורא לו מוחה. לגרמיה הוא פסיק, רביע הוא מיושב ובן אשר קורא לו תוקף. טפחא או טרחא כשאין משרתו לפניו או דחי כשמשרתו לפניו או כשתחיבה מלעיל ונקרא ג"כ ימנית ובן אשר קורא לה תרץ, עלוי אתגה או

הציננינה לעכב מהירת מבטא ההברה, והמקף (hyphen) עוקרת הנגינה על המלה שלפניה. הנגינה עומדת על אות הקריאה, ויש מהן עומדת באות ראשון (prepositive) ויש העומדת באות האחרון (postpositive). [מעמי אמ"ת] השמות במעמי אמ"ת נשארו לנו מן המוקדקים הראשונים ולכן יש ששמותם משונים ויש ששמותם הם בהעתקה עברית. ואלה הם המלכים במעמי אמ"ת: סלוק, עולה ויורד, אתגה, רביע, רביע מוגרש, צנור, דחי, פזר, שלשלת, אזלא לגרמיה, מהופך לגרמיה, לגרמיה, והמשרתים: מרכא, טרחא, אזלא, מונח, עלוי, נגלל, שלשלת קטנה, צנורית (pretonic). נמצא מספר המלכים י"ב, ומספר המשרתים שמונה. ר' אליעזר פרובינצאלי כתב עשרה כללים על מעמי אמ"ת, ודבריו מובאים במנחת שי: "שמות מעמי תהלים הם: מיושב, צנור, עולה ויורד, ימנית, חונה, גרמיה, צנורית, כתף ימין, נגלל, פונה, מרעיש, מרעיד, כתף ימין ומיושב, סוף פסוק. ואלה הם כלליהם: א' שני מיושב הם, אחד בראש הפסוק, והשני קודם הסוף פסוק, ב' צנור בסוף תחיבה ויש לו נגון, וצנורית בראש התחיבה ואין לה נגון, ג' הימנית היא שאנו קורין אותה טפחא במעמי נביאים, ויש לה דין מפסיק, ד'

נגינות, מעמי מקרא של תנ"ך גין בניקוד שבספר בין בהגבהת קול ובצלצול נעימת הנגינה של פשטא ודנא ושופר מחופף, מוליך ידו לפי מעם הנגינה. [כך] ראיתי בקוראים הבאים מא"י (שם). וכנראה זה הוא פירוש הנמדא, בני יהודה דדייקי לישנא ומתנחי להו סימני נתקיימו תורתם בידם (עירובין נ"ג). ר"ל סימני הנקודות היו ידועים בהברתן אך לא בצורתן עד אנשי כנה"ג. ובוחר נאמר: והמשכילים יזהירו. כנונא דתנתעי דמנגני ובנגנא דילהון אזלין אבתרייהו אתון ונקודי ומנענעין אבתרייהו כהילין בחר מלכיהון (בראשית ט"ז: ע' פרדס רמונים שער הטעמים).

[ספרים על טעמי המקרא] המרדקים הראשונים כר' לוי בן יוסף בעל ספר סמדר (הובא בס' מסורת המסורת ובס' ערוגת הבשם) ובעל ספר "הורית הקורא" המיוחס לבן בלעם ור' משה הנקדן מודים שנתנה התורה עם נקודות ומעמים במיני אלא ששכחום וחור עורא ויסדם. הספר הראשון שנודע לנו על הטעמים הוא מבן אשר (ע"ע) הנקרא "ספר דקרוקי הטעמים" (הוצאת בעער ושטראק לייפציג 1879) וספר "הורית הקורא" המיוחס ליהודה בלעם, ונמצא כמנו העתקה בלשון ערבית בכתב עברי בסוף ספרו של וויקעס Poetical Accentuation (אוקספורד 1881), והוא על טעמי אמ"ת ונקרא "אלכלאם פי אלהאן אלהלחת אספאר תהלות ואיוב ומשלי" ר' יהודה הי"ג בספרו הנקוד מבאר טעמי אמ"ת (הוצאת נום, לונדון 1870); ר' משה הנקדן, "דרכי הנסוד והנגינות" (הוצאת פרענס דארף הנובר 1847); ר' יוסף בר קלנימוס (במאה ה"ג) שיר בחרוים על טעמי אמ"ת (הוצאת ברלינר ברלין 1886). ומתחיל: "אנני בתהלים ואיוב ומשלים וצורי אל אלים יגלה לי סודי"; ר' זלמן הענא, שערי זמרה (פיוטרא 1762). ר' וואלף היידענהיים, משפטי הטעמים (רעדעלהיים 1808); ר' יצחק בן אריה יוסף בער, תורת אמת (רעדעלהיים 1852); יפת מורה הקורא (פפד'ים 1896). על אדות טעם העליון וטעם התחתון בעשרת הדברות ע"ע עשרת הדברות.

ביבליוגראפיה: מאור עינים פנים; אבן ספיר ח"א נ"ו; השלח ח"ג 572; אשתדלות שד"ל בית ווארשא 1896; Arthur Davis, *The Hebrew Accents*, London 1900; J. Adams, *Sermons in Accents*, Edinburgh, 1906.

א.

טעמעסוואר: עיר באונגריא. בין שנות 1552—1716 כאשר היתה העיר תחת שלטון הורקיא התישבו שם יהודים מגולי ספרד, אח"כ כאשר נספחה העיר לאונגריא הורע מצבם. בשנת 1718 הפצה הממשלה לגרש את היהודים משם כי תשרו אותם למרגלים שבידי תורקיא, אך הגורה נתבטלה בהשתרלות משה לופין פיריירו דיגו ד'אנוילאר. מיסד העדה הספרדית בטעמעסוואר. ומריא תוריסא חוסיפה להרשות עוד

חונה ובן אשר קורא לו תורף. פור הוא מרעיש ובן אשר קורא לו נצח, פור גדול הוא קרני פרה ובמסורה קראו לו אופן וענלה, הגרש נקרא ג"כ טרם, מרכא או מאריך ובן אשר קורא לו יורד, מונת או שופר מלמטה או שופר גלגל ובן אשר קורא לו עולה כי קולו עולה למעלה, שלשלת או רתן, רביע מוגרש או כתף ימין ובן אשר קורא לו גזור, אזלא נקרא בפי בן אשר מעולה, גלגל הוא ירח בן יומי ונקרא ג"כ אופן ובן אשר קורא לו ענול, מקף נקרא ספך.

[מקווי הטעמים] הספר תורה שמסר לנו משה רבנו למקרא לפני העדה היה בלי נקודות וטעמים, ומחספר הוזה שהיה בעורה נעחקו ספרים רבים (ע"ע ספר תורה). ספר כזה מבלי תקוני הקריין נמצא בכל תפוצות ישראל שקורין בו בצבור, אמנם לדעת רבים מחכמי ישראל כתב משה ספר תורה שני שהיה כעצם הספר הראשון אך בהוספות נקודות וטעמים ומסרו למלמדים הקריאה הנכונה ליחידים. כעין מגילת סתרים וכתורה שב"ב. בידוע לחכמי האמת יש בתורה צדופי שמות ומ"ט פנים לה, שאי אפשר בנקודות וטעמים שהם כמו פירוש קצוב מבלי שנוים. וכן דעת ר' יצחק מקרא סופרים ועמור סופרים וקריין ולא כתיבין הלכה למשה מסיני (נדרים ל"ז:). ויש עוד דעת אחרת. כי המבטא וההברה של הנקודות והטעמים תיחה ידועה מזמן משה, אך סימני הנקודות והטעמים נתחדשו ע"י עזרא ואנשי כנה"ג, כדי שלא ישכחחו מקרב העם. וכמו שהתיר רבי לכתוב את התורה שבע"פ משום עת לעשות לה, וכן דעת הכוזרי (מאמר ג') כי הקריאה הנכונה נמסרה מסיני אך צורות הנקודות והטעמים הושמו בזמן אכנה"ג. וכנראה לא היו הנקודות והטעמים ידועים מתחלה בשמותם רק ע"פ הברתם ונעימותם, ושמותיהם בלשון ארצי הביאו מבבל, אך המנקדים בא"י ובפרס במבריא עד בן אשרובן נפתלי החליפו שבותיהם ברצונם. נפלא הוא לראות איך המבקרים המתאמצים להוריד קדושת התנ"ך משתדלים בכל עו להוכיח כי הנקודות והטעמים לא היו ידועים לחכמי התלמוד (וכן היא דעת ר"א בחור) אולם בפירוש אמר רב איקא בר אבין בשם רב, מאי דכתיב ויקראו בספר תורת האלהים מפורש ושום שבל ויבינו במקרא (נחמיה ח') וכו' ויבינו במקרא אלו פיסקי טעמים ואמרי לה אלו המסורת (מגילה ג'). ופירש"י הנגינות קרוין טעמים). גם אמרו הנודר כחברו שלא להנות מטנו בכ"ז מלמדו מדרש והלכות ואגרות מפני שאסור לקבל שכר בעד הלימוד ואינו מרויח כלום במה שמלמדו בהם. אבל לא ילמדנו מקרא מפני שמותר לקבל שכר בעד הקריאה, ומפירש"י יוחנן שכר פיסוק טעמים (נדרים ל"ז). וברוד הוא שבזמן חכמי התלמוד כבר היו הנגינות בצורתן ולא רק המבטא וההברה. כי שאלו מפני מה אין מקנחין בימין ואמר ר' נתנן בר יצחק מפני שמראין בה טעמי תורה (ברכות ס"ב.) ופירש"י

בשנת 1853. יעקב די קרדובא בא גאלועסטון בשנת 1837 ורביש לו בתים וקרקעות ועשה בהם טו"ם. הוא הויל עתון יומי וחבר איזה ספרים בעניני מסחר. הנרי קשמרו (נולד בצרפת בינת 1786 וזח במעקסיא בשנת 1861) התעסק בהכבדת ראש המדינה להביא נרים מארצות אשכנז וצרפת להאחו במעקסאס. ובעסק הזה הפסיד במאה וחמישים א"ף דולאר.

[הקהלות הראשונות] הגרים היהודים יסדו קהלתם בראשונה בעיר יוכטן (Houston) בשנת 1844, ובנו בית הכנסת בשנת 1854; בעיר דאלאס בינת 1872. היהודים שבאו מרוסא בשנות 90-1880 בנו להם בתי תפלה לעצמם. יהודים רבים עברו בחיל הצבא תחת ממשלת הדרום במלחמה עם כמסלת הצבן (1863), גם במלחמת ארצות הברית וספרד (1898). היהודים לוקחים חלק גרול בעניני המדינה ונבחרים לפקידות שונות. מספר היהודים בשנת 1890 עלה לעשרים אלפים, בין יותר משלש מיליון חושבים. מספר היהודים נתרבה בשנים האחרונות טאלה שבאו מן החוץ וגם מאלה שהתיקו משכנם ממזרח ארצות הברית לדרום. ולפי הספירה האחרונה (1910) עלה מספר היהודים במעקסאס 52,232. ע"ע גאלוועס טון. ביבליוגרפא: Henry Cohen, The Jews of Texas.

ב. מ.

טפסר: ע' פקירים
טקסא: ע' מס הקהל

טראני, משפחה: מקור המשפחה הזאת בעיר טראני באיטליא, וענפיהם התפשטו בספרד, ליוואנט ובא"י. ר' ישעיה בר' מאלי די טראני הזקן, היה אחד מחבמי איטליא המצוינים; נולד בערך שנת 1180 בעיר טראני (קורא הדורות ט"ו). חי בויניציא וזח בשנת 1250. הוא הרביץ תורה במדינתו וחבר: א' פירושים ופסקים כסדר התלמוד, ותוספות ר"ד (ר"ח: ר"י טראני) כמעט על כל הש"ס ונדפס מהם רק על איזה מסכתות. ב' ס', "המכרע" בפסקי דינים (ליורנו 1792). ג' פירושים עדי"ח בשם "נמוקי החומש" שנדפסו בקונטרס פני רוד להרב חיד"א. ד' פסקי הלכות קטנות על דרך חר"ף. ה' שו"ת נזכרו בס' האגור. גם נמצא ממנו פיוט פתיחה: "איכה שפתי אהיה פותח" בסדר א"ב וזכיים בראשי חרוזים "ישעיה בירבי מאלי חזק" (צוגץ ז"פ צד 299; שם חנדולים ח"א; ברלינר פליטת סופרים צד 8, 13; עטורי העבודה 134; פין כנסת ישראל 678).

ר' ישעיה בר' אליהו די טראני האחרון (מכונה רביא אוריאל=ר"י אחרון ז"ל); נולד באיטליא במאה ה"ג, והיה (מצד אמו) נכד ר' ישעיה הזקן. הוא חבר פסקים על ספי ברכות ועל כל סדר מועד ונוקין על חולין והלכות קטנות, ופירושים על כמה ספרים מבה"ס ור"ע כן האדומים מזכיר פירושו לעזרא (מאור

המש משפחות ספרדיות לישוב שם. בשנת 1776 עלה מספר הספרדים עם אשכנזים אחרים לט"ם נפשות, ומשכנם היה בנימו בצעדות העיר, ורק שמונה יהודים הורצו לשלוח במסחר יריבה, ונאסר להם להשתמש בנצרים בתור עבר או שפחה. במשך מלוכת יוסף השני (90-1780) הוטב מצב היהודים במעמעותואר.

[הברות למעשי הצדקה] החברה קדישא נוסדה מזמן קדום, עדה המצבה בבית הקברות משנת 1636 ע"ש עזריאל אסאך מטאלוניקי. חברת נשים למעשה הצדקה נוסדה ע"י האשה שרולמא פישעל בשנת 1846. החברה הזאת עזרה בידו קאשוט בעת המרידה בבקף שמונה מאות כתרים. גם יש שם חברת משכיל אל דל ות"ת. בית החולים שהיה בהנימו נהרס. בית הכנסת מפואר נבנה בשנת 1865. הספרדים שמספרם עתה מעט יש להם בית כנסת קטן במצודה. בית הכנסת העתיק של הספרדים ברחוב היהודים שנבנה בשנת 1760 נהרס עתה ועליו נבנה ההיכל לדעת הריפורם.

[הרבנים ומספר היהודים] שמות הרבנים שהיו במעמעותואר הם: הספרדי ר' יעקב משה מבילגורדי (1739), ואח"כ אשכנזים: ר' אליעזר ליפמאן מחבר "סגול דוד" (1748). ר' יונתן טרעביטש רב הנליל (1752), ר' יוחנן ב"ר ישעיה (1775), ר' צבי הירש בר' ישראל (הכבונה ר' הירשלי חר"ף, 1782), ר' דוד בר' צבי אופנהיים (1801), ובנו ר' דוד הירש אופנהיים מחבר "עני הדעת" (בודאפעטס 1829). משנת 1860 ואילך נהלקה הקהלה לשתי מפלגות, והנהגים אחרי חדשות בחרו בהכסף מאריך לעווי, והיושבים במצודה בחרו ברב יעקב זיננער. בשנת 1840 היה מספר היהודים במעמעותואר 1,200 ומהם 750 אשר גרו במצודה; בשנת 1858 היה מספרם 2,202; בשנת 1901 עלה מספרם 5,788 בין 53,033 חושבים.

ביבליוגרפא: מ' לעווי, סקיצען צור געשיכטע דער יודען אין מעמעותואר; Jacob Singer, *Adat a Banati*, Zsidok Torten, Budapest 1905.

ב. מ.

טעקסאס: מדינה היותר גדולה בשמחה בארצות הברית באמריקא. נספתה לממשלת הברית בשנת 1846, ומקודם היתה ריפובליקא (45-1835). שמואל אייזקס מארצות הברית התישב במעקסאס בשנת 1921, והיה בין הקולוניסטים הראשונים, ובעד עבודתו בצבא הריפובליקא קבל במתנה 320 כפרות ארץ. יעקב הנרי בא מאנגליא והתישב בעיר ווילאסקו, והניח עובן לבנות שם בית חולים. שמעון מוסינא עם אחיו התישב בגאלועסטון (1836) והויל עתון והתעסק בתור עורך דין. איזה יהודים שהיו בצבא נפלו במלחמתם עם היהודים ואחר מהם בנימין ה' טרדכי נהרג בשנת 1840. מיכאל זעלינסון השתול שטרינת מעקסאס תוספת לארצות הברית, ונבחר לראש העיר גאלועסטון

מאיר (סיר ליאומין). ור' אליעזר ב"ר יהודה הנודע בשם ר' אליעזר הנדול תלמיד רבנו גרשם מאור תנולה. ששלחו להקהלה במרויש בערך שנת 1000. תשובת ארתר נשלחה ע"י ר' שמואל טוב עלם בראשית המאת ת"א. ובעת ההיא היו יהודים במרויש במצב טוב וקנו בתים וקרסים. בשנת 1288 נאשמו יהודי מרויש בעלילת דם, וביום 24 אפריל בשנה ההיא נשרפו י"ג יהודים על המוקד (אומו דא פי) ועליהם קונן ר' יעקב בן יהודה. בכ"ז הצליתו היהודים שם ועשו חיל עד אשר עלה המס ששלמו להממשלה בשנת 1301 יותר מאלף ליבר (livers). היהודים גורשו משם בשנת 1306 אך חזרו בשנת 1315. בין הרבנים וחכמי מרויש נחשבו: רש"י ותלמידו ר' שמחה מחבר מחזור ויטרי, ר' יהודה בר' נתן (הריב"ן), ר' יוסף בן שמעון קארא, ר' שמואל בר' מאיר (רשב"ם). ר' שמעיה ויהודה בני אברהם, ר' יעקב בר' מאיר (רבנו תם), ר' שמעון מבעלי התוספות. במרדכי סוף גימין סי' תניה, נאמר כי ר"ת ור' משה תלמידו וכל הגדולים גזרו בכנופיא של שוק מרויש באלה חמורה ובגזרת חמורה שלא שלא יקרא שום בר ישראל ערעור על שום גמ אחר נתינתו וכו'. וכנראה היא האספה הגדולה של רבנים שהיתה שם בשנת 1160. סדור כמנהג מרויש ע"י ר' מרדכי מרויש נדפס בספר חיובל לכבוד ר' משה בלאך (בוראפעשט 1905). מספר היהודים כעת (1910) במרויש כשתי מאות גפשות או ארבעים משפחות.

ביבליוגרפיה: Gross, *Gallia Judaica* 228-243; Renan-Neubauer, *Les Rabbins Français* 475; R. E. J. II 199.

ג. ס.

מרויש (מְרוּיֶשׁ), משפחה: מקור שם המשפחה הוא מעיר מרויש בצרפת שבה נולד רש"י, וקבלה בידי בני המשפחה כי מצאצאי בתו של רש"י, מרים אשת ר' יהודה בר נתן (הריב"ן). הם. שם המשפחה נשתבש לשם טרעוועס, מרויוואס, טרעפעס, דרייפוס, ועוד. ואלה ראשי המשפחה: א' ר' יוחנן אשכנזי שהיה כפי הנראה ממנוירשי צרפת בשנת 1306 והתישב באשכנז, וע"כ נקרא אשכנזי והיה רב ונדול בתורה. ב' יוסף בן יוחנן הנ"ל, שנודע בזמנו בשם "רבנו יוסף הנדול" נולד בערך שנת 1305 והיה רב במרסיליא במדינת פרובינצא בשנת 1343. הריב"ש כותב אליו בתשובותיו ומתארו: "האדם הנדול פאר החכמים המופלא שבסנהדרין מוה"ר יוסף בן יוחנן ג"ע" (שו"ת סי' רע"א). ר' יוסף היה הראשון שמכונה בשם "מרויש". אשתו חיתה מלומדת בתורה ותבאר מקומות אהדים בתלמוד (תשב"ץ ח"ג סי' ע"ח). ג' ר' מתתיהו בן יוסף בא מפרובינצא לפאריס ונתמנה שם לרב, וקבע ישיבת העמיד תלמידים רבים. כי עד בואו דללו וחרבו מעינות התורה. בצרפת מסאת הניררשים והתלאות שעברו על היהודים שם מימות לודוויג

עינים פ"ת). במקראות גדולות דפוס באוליאי נמצא פי קצר על שופטים ושמואל לרבנו ישעיה, וכנראה הוא ממנו ולא מאביו וקנו. גם נמצאו ממנו פיוטים וסליחות (צונץ, ליטעראטור געשיכטע 367, דו"ד ח"ה 95 והלאה).

ר' אהרן די טראני, נולד בקשמיליא, והיה תלמיד חבר לר' יוסף פאסי. בנעוריו נסע לאיטליא, ובשנת 1502 הלך לאנדרינופולי, ושם פגש בר' יוסף קארו שהלך שם להדפיס ספרו "בית יוסף" וגשא ונרן עכו ומזכירו בחו"מ סי' ג"א ובסי' ע"ן ובשו"ת אבקת רובל (סי' קע"ט ק"פ וקפ"א). ר' יוסף טראני היה מכונה "בעל התיספות" להיותו מכוינ בעיונו הישר לעוסק דברי חכמי התוספות (ע"י הקדמת סי' צפנת פענה למהר"י מטראני; אור החיים סי' 290). יוסף די טראני הזקן, חי בארץ יון בסוף המאת הטיז ומכונה מהרי"ט; חבר שו"ת בני חלקים (קושטא 1641, ויניציא 1645, ונדפס עוד במיורדא 1764). גם הידושים על מס' שבת, כתובות וקדושין (סדילקוב 1802), ותשובותיו נמצאו בהסגיד בראשית לאלפנדארי (קושטא 1710) ועוד כ"י.

ר' משה בן יוסף די טראני הזקן (מכונה המבי"ט), נולד בשאלוניקי בשנת 1505, ומת בירושלם בשנת 1585. בנערותו הלך לאדרינופולי ללמוד תורה אצל דודו ר' אהרן ובהיותו בן ט"ז הלך לישיבת ר' יעקב בירב בצפת. בשנת 1525 נתמנה לרב בצפת ובשנת 1535 עלת לירושלם. הוא חבר "קרית ספר" (ויניציא 1551), פירושים עה"ת ועל התלמוד ועל לשונות הרמב"ם; "ספר התחיה וחפזות" (מנומכה 1556) פי' הערות על ס' האמונות והדעות להרמ"ג פי' ופי"ח; "בית אלהים" (ויניציא 1576) מוסר ועקרי תאמונה; שו"ת ב"ח (ויניציא 1629).

יוסף די טראני בן המבי"ט, נולד בצפת בשנת 1573 ומת בקושטא בשנת 1644. במות עליו אביו היה בן י"ב שנה ונשלח למצרים ללמוד שם אצל דודו ר' שלמה די טראני ואחר סות דודו בשנת 1587 במגפה חזר ר' יוסף לצפת ולמד בישיבת ר' שלמה סאניס. אח"כ נשלח בתור ש"ר לקושטא ושם נתקבל לאב"ד ועשה תקנות הרבה, ומישיבתו יצאו תלמידים טובהקים וביניהם ר' חיים בנבנשתי בעל כנה"ג ור"ח אלנאוי בעל נתיבות המשפט. דאחים הנבירים בניו יעיש החזיקו אותו ונתנו לו חלק בנכסיהם כשותף. מחבוריו לא נשאר כ"א "צפנת פענה" (ויניציא 1653) פירושים כסדר הפרשיות ועל המועדים (שם הגדולים, שלשלת הקבלה, קורא הדורות; צונץ ליטעראטורגע-שיכטע 263; ברלינר פליטת מופרים 13).

א.

מְרוּיֶשׁ (ונכתב ג"כ מרויץ, מרויש—Troyes): עיר הבריה במחוז אויב בצרפת. היהודים ישבו שם עוד במאה העשירית, כנראה מתשובת ר' יהודה ב"ר

התשע"י ולא היו בארץ כ"א חמשה או ששה למדינה, ומתתיהו סמך שמנה רבנים להוראה, וכ"א מהם קבע ישיבה בפני עצמו. בעת ההיא מלך בצרפת קרלוס התשיעי שהמה חסד ליהודים, ומנה לגובה המס את השתרלן מנייטער די ביזו, והוא התחתן בהרב מתתיהו. בגלל זאת פטר קרלוס את הרב ובני משפחתו שלשאת אות הקלון, המטלית הצהובה, על בנדיהם, ויאשר את רבנותו להיות רב הכולל על כל קהלות צרפת. עליו כותב הריב"ש (שם): "בהרחיב ה' את פוזרי הגולה ונתן להם במלכות צרפת פליטה ושארית, ומלם ברחמיו וכרב חסדיו, ולהחיות עם רב שלח לפנים איש האלהים, חטר מגזע חכמה ותורה, ונצר משרשי ענוה וקדושה, אבן בחן פנת יקרת. היא האבן הראשה מוהר"ר מתתיהו וכו'. הכין לבבו ללמוד וללמד בארץ ההיא... והרכיץ תורה ברבים, ויצאו מלפניו הרבה רבנים תופשי ישיבה... ובזכות אבותיו שסייעו מצא חן בעיני המלך, ובאהבתו אותו היו כל היהודים היושבים בארץ משמרת אתו. היה להם צנה וסוחרה וכו'. וקבלוהו עליהם לשר ושופט רב ודיין... וגם המלך שמו ארון עליהם ומושל בכל משפטיהם". ר' מתתיהו קבל תורה מפי אביו וגם מהר"ן ומר' פרץ בן יצחק הכהן שהיה רב בברצלונא. ר' יוחנן בן מתתיהו ירש הרבנות מאביו עפ"י צו המלך, ולפי עדות הריב"ש גם הוא יושב בישיבה למורה הוראה ודן את הדין בכל המלכות ההיא ממעם המלך והקהלות שקבלוהו עליהן... ויצאו מתלמידיו שלשה רבנים ומורי הוראה בישראל אשר סמכם הוא לרבנים". אולם על ר' יוחנן קפץ רוגזו של חברו (שלמד בישיבת אביו) ר' ישעיהו אשתרוק בן אבא מרי, ויחפוץ להסיג גבולו ולפרוש ממשלתו על רבנו צרפת, וימצא לו עזר וסמיכה ברבו השני שהיה לו באשכנז, הוא הרב ר' מאיר הלוי מווינא (הרמ"ה). אז פנה ר' יוחנן במכתבו אל הריב"ש ואל ר' חסדאי בן אברהם קרשקש, שני גדולי קטלונא, ויתאונן לפניהם על מעשה אשתרוק, והם עמדו לימינו, וישלחו אגרות אל קהלות ישראל בצרפת שלא לחוש לגזרת הרב מווינא. אחרי כי ר' יוחנן "מלבד מה שירש מאביו את רבנותו בהרמנא דמלכא וברצון הקהלות, עוד הוא ראוי לה מצד תורתו ומצד מעשיו". שנים אחדות אחרי התגלות הריב הזה נגזרה גזרת גלות על יהודי צרפת בשנת 1395, ור' יוחנן יצא בראש הגולה עם בני ביתו ואחיו ר' יוסף לארץ איטליא. המשורר משה ריאמי שראה ענות עמו בהגלותו מארץ זו, קונן על נדודיו לאמר: "ושלשלת ראה מצרפת, הם מלאכים יורדים הלא תראם משלחן רם ונשא אוכלים פת. שם אומני עמי, שם אב ואם, והגדול מנורת ספירה, זה שמו יוחנן, הוא יביאם". ומסופך בהערתו על דבר הרב לאמר: "חכם צרפתי ר' יוחנן ומכנים אותו 'הגדול' למעלתו... והיה חכם יחיד בעולם בזכותו... ונפטר בתשעה באב קפ"ט (1429). ומעה ר' יוחנן

מרעועס בספרו, "הלכות שחיטה ובריקה" שמנה דורות אבותיו: "יוסף בן יוחנן בן יוסף בן משה בן יוחנן ואומר שהאתרון מת בשנת קע"ט. ה' יוסף בן יוחנן נסמך לרב באיטליא וישב בקראקא בשנות 5-1430, ומת בעיר קונסטאנץ. לפי דברי המשורר משה ריאמי היה ר' יוסף זה 'הדור השנים עשר ברבנות מאב לבן נוסעת'. ר' שמואל בן יוסף בן יוחנן, כנראה חי באיטליא, ויש מחליטין כי ישב בשלעמטמארט בעלזא, וכא בשורת עם מהר"ם הלוי מינץ. ר' אליעזר בן שמואל היה רב אב"ד בעיר שלעמטמארט, וגם הוא בא בשורת עם מהר"ם מינץ. ח' נפתלי הירץ בן אליעזר, חזן בפפד"ם היה תלמודי ומקובל. חבר ס' "דקדוק תפלה" על סדר התפלות ע"פ הקבלה, וס' "נפתולי אלהים" באור ע"פ קבלה לס' "סימני חרושי בחי"י". בשנת 1531 עוד נחשב בין החיים ובשנת 1556 נזכר בין המתים. ס' אליעזר בן נפתלי הירץ נשא אשה מפראג ממשפחת מויסקי, ואחרי מות חותנו העשיר נעשה שותף בעסקי בעל אחות אביו הקצין משה עברלש. וביחד העתיקו מושבם לקראקא בשנת 1520. ואחרי עבוד שנים מעטות קבע ר' אליעזר שם ישיבה, ויתאספו אליו תלמידים רבים והוא למד עמם שעורים משנת 1531 עד שנת 1545. בין תלמידיו היה ר' דוד גזו בעל צמח דוד. אח"כ נתמנה לאב"ד בפפד"ם, הוא האמין במפעלות שלמת מלכו ודוד ראובני ובהבטחתם כי הגאולה קרובה לבא, כנראה ממכתבו שכתב בשנת 1531 לאביו (דקדוק תפלה ר'). הוא חתום על חמכתבים שכתבו רבנו הועד בפפד"ם להעשיר שמעון גינצבורג בערב פסח שב"ד (1564) בדבר הסכסוך שהיה לו עם שותפו נתן הכהן שאטען, ולהרב אברהם יצחק אייזק אבד"ק גינצבורג ביום כ"ט לספירה שנה הנ"ל, וחתום בזה"ל: "נאם שפל הקומה הזקן ולא קנה חכמה הק' אליעזר מרייש". בשנת שב"ג (1563) בן ע"ב שנה, ואפשר שמת מעט אחר שנת 1564. או שצריכין לתקן שב"ג (1567) במקום שב"ג. ר' אליעזר הביא לדפוס בטיחינגען בשנת 1560 ס' "יסוד שירים" ונקרא ג"כ "תפוחי זהב" והוא מדרש הזהר על רות. י' אברהם בן שלמה מרייש צרפתי קרוב למהר"ק, נולד באיטליא בשנת 1470. כנראה התעסק מנעוריו בקבלה, כי בליל שבת פ' בשלח שנת ר"ן נראה אליו אליהו הנביא בחלום בהיותו בעיר רוביקו. הוא נסע לשאלוניקי ויסד שם ישיבה, ושם התוכח עם ר' יעקב בן תביב ובנו ר' לוי בן תביב, ומתווכח הזה נצטחה מחלוקת בין הרבנים שהתערבו ברבה, וביניהם ר' דוד הכהן ור' אברהם מינץ מויניציא. משאלוניקי יצא לקושטא, וישב בבית הרופא ר' משה הסון ושם השלים ספרו. אח"כ נסע לא"י וישב בצפת. הוא שקיל ומרי עם מון הכית יוסף והשיב תשובות רבות בפסקים שונים לגדולי הדור.

נחמנו לבעלי מוכסין להממשלה. יש שקבלו במתנה כל אחד כבת ארץ של 250 דעסיאטין לעבודת האדמה. בשנת 1507 בקשו הקראים מחטלך זינגיסמונד להוריד ערך חכס שהושם עליהם כי ירדו מכבסיהם. מאשלת רוסיא חתן לקראים זכיות מיוחדות יתר על היהודים הרבניים כי הושבת את הקראים ליהודים מוכתרים מפני שלא יאמינו בתורה שבועים. בימי הקיסר ניקולאי הראשון חסב אברהם פירקאוויץ (ע"ע) שנאח בין הקראים וחשומרים דת הרבניים בטרוקי. בשנת הששים למאה הי"ם נורה הממשלה על היהודים שאינם קראים שלא ישבו בעיר טרוקי, אך הגזרת נתבטלה. לפי עדות פירקאוויץ עלה מספר הקראים בטרוקי בסוף המאה הי"ז לחמש מאות משפחות, אך כנראה היה מגוון במספרם, כי לפי עדות אחרת לא היו שם יותר מ-200 משפחות בפעם אחת. בשנת 1710 טונו רוב הקראים בטרוקי במגפה, ומאו נתמעטו מאד. מהם התיישבו בעיר לוצק בוואלין ובעיר האליטש בנליצ'יא. בשנת 1897 היה מספר היהודים בטרוקי 818 ומהם 424 קראים. ה"חכס" של הקראים בטרוקי יושב בנחלוא, ויש להם שוחט מיוחד בטרוקי, אך המחל הוא מבני הרבנים. בין הרבנים הפרושים בטרוקי נחשב ר' צבי הירש (אבי הרב ר' שמואל סלאנט בירושלים), שהיה רב בטרוקי בשנות הארבעים למאה האחרונה, ואחריו ר' בנימין פרידמאן בשנות הששים, שנתמנה אח"כ לרב באנמאקאל אצל ווילנא.

ביבליוגרפיה: פירקאוויץ אבני זכרון 251, ווילנא 1871; הרבני אלט-יודישע דענקמעלער אויס דער קרים 1876; מגיד, צור געשיכטע אונד גענאלאגיע דער גינצבורגע 207, פברבורג 1899.

[הקראים כשם "טרוקי"] אברהם בן אהרן טרוקי, חי במאה הי"ז בעיר טרוקי ונמצא ממנו מיוט לפרשת בשלה, תחלתו, "אשורר לאדון עולם במורא" (סדר הקראים ח"א 315), ואולי הוא ג"כ בעל הפיוטים הנרשמים לאברהם סתם (כמו בח"ג 173, 214 ובמקומות אחרים).

אברהם בן יאשיהו החפא טרוקי, נולד שם ומת ז' כסלו תמ"ח (1687), והיה רופא למלך יהון השלישי סאביעסקי, ואח"כ רופא לנסיך זינגיסמונד השני. הוא חבר "בית האוצר" בחכמת הרפואה בשנת 1572; "משא העם" בשבעה טאמרים: א' שומר תורה, ב' ספר אותות בדים, ג' שי למורה, ד' שרף על הנס, ה' נפש עמל, ו' מבטח עז, ז' משפט בני ישראל. ספרו זה העתיק ללשון רומית ומכרו לבית עקד הספרים של כמרי הדומיניקנים בוילנא. שמחה לוצקי בעל ארה צדיק מביא עוד שני ספרים מאברהם החפא (וכנראה הוא זה), והם: "בית אברהם" לקומים שונים מסתרי הסודות; "פס ידא" לקומים בענינים שונים (תולדות הקראים מכתבי אבן רשף; לתולדות הקראים של נאמלאבער צד 151).

הוא חבר ס' "ברכת אברהם" שנחלק לעשרה חלקים ונאו בו שלש מאות דינים (נדפס בשנת שביב). י"א ר' שניאור בר' יוסף יוזל טרוק, חי במסר'ים במאה הי"ז. חבר חבורים בהלכה ומביאם בן נכדו בספרו "רביד חזק" עה"ת פ' אמור: "מצאתי בחבור אא"ז הנאן מחר"ר שניאור טרוק סקק פפר'ים שהיה נחמ שלא לאכול בסוכה בליל שמיני עצרת עמ"י מעשה דרש"י ראש משפחתנו". וע"ז כותב בעל "יוסף אומץ" סי' תרנ"ח: "רק משפחת טרוק האוכלים כל הסעודה ליל ש"ע חץ לסוכה יש להם על זה שיסמכו". בני ר' שניאור היו ר' יצחק אבדיק קופישאק ור' שמעון אביר דק' פפר'ים. נכדו (בן ר' שמעון) ר' יהודה טרוק היה דיין בק"ק מיטמן וחבר ס' "באר היטב" על ש"ע, ומת בשנת 1745 בעיר קעניגסבערג. י"ב ר' דוב בער בר' יהודה ב"ר יצחק סקופישאק היה אב"ד בזאנז, ואח"כ נתקבל לדיין בוילנא, חבר "רביד חזק" עה"ת שמטרתו. לחבר ולצרף שתי התורות שבכתב ושבע"פ שפה אחת ודברים אחרים, זה בזה אחודים ורמזים ונובעים מסעין התורה" ושי' פין מפליג בשבח הספר (נדפס בחוראדנא תקי"ז). עוד חבר ס' "שיר חדש" על ש"ש בדרך משל ומליצה, ובו יחזה דעתו כי עיקר התורה הוא חלק הנגלה שבה (באורו על הפסוק "לכבתי באחת מעיניך"). כנראה בן זמנו בלפי כת הסידר חב"ד שצמחה בעת החיא, וחריב בוילנא פרץ לרנלה מאד (נדפס בוילנא בשנת 1800). המחבר מת בשנת 1804. י"ג ר' הנוך זונדל בן ר' יצחק חני"ל היה מנכברי ווילנא וגדול בתורה. על ידו נתפרסמה רמאות נוכל אחד שהתחפש כבן הנאון מוילנא ואמר כי אביו הגר"א מתחרט על התננתו להחסידים, עד אשר בא ר' הנוך זונדל לברעסלוי ויגלה את תרמיתו. ר' הנוך זונדל מת בשנת 1812.

ביבליוגרפיה: בריל, יאהרביכער שנה א' 87-112; גרעץ דברי ימי ישראל ח"ו וח"ז ע"י ספתחות, גידעמאן התורה והחיים ח"א 204; יוסף ב"ץ דור ישרים; קריה נאמנה; כנסת ישראל 29, 246; חיים מיכל מהמבורג "אור החיים" סי' 245, 246; J. E. xii, 244

ש. ב. **טְרוּקִי** (טרָקִי): שם עיר במלך ווילנא, והיתה לפני עיר הראשית לקראים ברוסיא. מסורה בידי הקראים (לפי עדות פירקאוויץ) כי הנסיך הגדול וויטאלד מליטא, אחרי מלחמתו עם הפרטרים הביא עמו מארץ קרים 483 קראים, ויבחר מהם 330 והושיבם בעיר טרוקי שבנה בשבילם במאה הי"ד, ובזכות שנתן וויטאלד ליהודים בשנת 1388 נבללה גם קהלת טרוקי. בשנת 1441 נתן קאווימר הביעי לקראים זכיות מאנדעבורג והרשין לרן דיניהם לפני בית דין שלהם, ואם יהיה לאיזה מהם דין עם נוצרי ישפטו בערכאות ואחד מראשי הדיינים יהיה קראי. הזכיות האלה נתאשרו ע"י אלכסנדר יאנעלאן בשנת 1492. הקראים

זרת בן נתן המרוקי, נולד שם בשנת 1580. ר' יוסף שלמה דילמידנו (ישיר) ראה אותו בהיותו בליטא והתרעע עמו, ועל שאלותיו ששאלו ברברי תורה ותכמה השיבו ישיר תשובות ארוכות בס' "אלים", ואילו כתב את מכתבו "אגרת אתח". מכתבי זה לישיר ולר' מאיר מסיץ נדפסו ע"י נייגר בספרו מלא תפנים בשם "מכתב אתח". גם נמצאו ממנו פיוטים ותפלות בסדר הקראים. תפלת יחיד תחלתה "אברך אל ארון עולם ונעלם" (ח"א 102), ותפלה אחרת "אשרי נשוי פשע" (סוף ת"ד).

יוסף בן מרדכי מלינוסכי (מאלינאווסקי), חי במרוקי במאה המ"ז והיה תלמיד יצחק מרוקי בעל חזק אמונה. הוא תבר תפלה בשם "האלף לך" אשר כל חיבה מתחלת באות ה"א ובכל התפלה אלף חיבות. בח מבאר סודות קשורי המציאות וה"ז עקרים (אמשטרדם 1626). גם "קיצור ענין שחימה" לקוח מס' אדרת לאליהו בשייצי ונרפס עם "דוד מרדכי" (ווין 1830). שמחה לוצקי מיחס אליו עוד "ספר מנהגים" בעניני התפלות וקריאת התורה, ועל פיו נוהגין הקראים בליטא ופולין. גם תבר פ"י על "הקדמת אצולה" לאהרן הראשון, ופ"י על העיקרים, ופ"י על ענין עריות בס' האדרת (לקורות הקראים 178).

יצחק בן אברהם מרוקי, מתבר "חזק אמונה"; נולד במרוקי בשנת 1533 ומח שם בשנת 1594. רבו היה הקראי צפניה בן מרדכי. הוא השכיל בידעת הפילוסופיא והיה בקי בלשונות רומית ופולנית, ורב כחו בתור בעל יוכח בעניני האמונות והדעות, והשתדל להציל את דת ישראל ממענות הנוצרים. לתכלית הזאת חבר ס' "חזק אמונה" אך לא הספיק להשלימו כי קרמחו המות, ותלמידו יוסף מלינאווסקי השלים את המפתחות וכתב לו הקדמה. הספר הזה נתלק לשני חלקים ולכל חלק פרקים הרבה. בח"א מציע יסודות אמונה ישראל ומוכיח אמתתם; בח"ב מביא מאמרים מספרי און גליון ומעיר עליהם. הס' הזה עשה לו שם גרול בזמן ההוא ונעשה ממנו העתקות רבות, ובשנת 1615 עשה בו רבני אחד שנויים רבים לרחח הרבנות והשמים ממנו החקירות הפילוסופיות והתליף את מקום מרוקי לקראקא למען לא יכירו הקוראים כי בא ממקור הקראים. הספר הזה עם השנויים בא לירי החכם הנוצרי וואגענזייל והביאו לדפוס בשנת 1861 בעיר פרייבערג עם העתקה רומית בשם Tela Ignea Satanae (חצי אש של השמן), ומנהוסתא הזאת מבלי העתקה הרומית נדפסו כמה חצאות (אמשטרדם 1705, ירושלם 1845, לייפציג 1857). גם נעתק ללשון יהודית-אשכנזית (אמשטרדם 1717), וללשון אנגלית ע"י מוקאמא (לונדון 1851). יצחק מרוקי חבר עוד ס' על קידוש התורש עם ציורים ופי על שחימה, שניהם ע"פ ס' נן ערך, גם כתב שירים הרבה. אחד מהם מתחיל "אתלי לבי לצור",

ואחד מתחיל "אודה לאל מחסי עם תתנוני". ביבליוגרפיא: לחולדות הקראים 184; כנסת ישראל 614; נייגר באבגעלאסענע שריפסען 178—224, ברלין 1876. שלמה [הוקן] בן אהרן מרוקי, נולד במרוקי וחי בפאסטל כחזן זאמים בסוף המאה הי"ז ותחלת הי"ח, והיה קרוב למרדכי בן נסים מהבר "דוד מרדכי". שלמה תבר ס' "לחם שערים" בשני חלקים ולכל אחד חמשה פרקים, על יוכח בין קראים ורבנים בדרך שרת; "מגדל עז" שבעה פרקים נגד הנוצרים; "דך ומוב" כללים על דקדוק בדרך ש"ת; ס' "אפריון עשה לו" כולל כל המצות של הקראים ונתלק לשני חלקים: הא' נקרא החבעם בן שלמה בבאור כל המצות שבתורה וסנהגי הקראים, והב' נקרא ירבעם בן נבט במטל רת הרבנים ומענות עליהם (נדפס מכ"י בפמברורג עם הערות ע"י נייבוער, לייפציג 1866). ונמצא לו עוד שירים בסדר הקראים (ת"ד 94) המתחיל: "שחות עם שירים ליוצר היוצרים", ושיר אחר מתחיל: "שאי זמרה נפשי", ותחום בראש התרחים שר שלום, אבל לפניו רשום שהוא לשלמה בעל האפריון ועשהו ע"ש אחד מקרוביו.

ביבליוגרפיא: לבקורת הקראים צד 201; פירסם געשיכטע דעם קארעערטומס ח"ג; J. E. xii, 265. א.

מריטוריאליים: ע קא

מריינוס (ונשחבש לשמות שונים: טרניאנוס, טרנינוס, מרכינוס, טרוקויונוס, וכלם מלשון טרוק Trajanus=): מלך רומי האכזר שמלך קודם ארדיינוס בשנות 98—117 למספר חנהוג. היהודים במצרים טרדו בראשונה במרינוס, וישלח את לוסיוס קוירטוס להשקים המירדת ולרדותם. את"כ טרדו בו גם היהודים בארץ יהודה, וכנראה החיוקו ואמצו תתלה בירי אחיהם במצרים (ע"י אסתר רבת פ"ג). סיבת המירדת היתה כי נולד בן למריינוס בתשעה באב ביום שהיו היהודים מתעניין ונוהגין אבלות, ומתח בתו בתנוכה בעת שהדליקו היהודים נרות לזכר נצחון המכביים, ושלחה אשתו ואמרה לו "עד שאתה מכביש את הברבריים בוא וכבוש את היהודים שמרדו בך", ועלה עליהם בחיל רב וכניעם באכזריות הרבה (ירוש' סוכה פ"ה א'). ביום י"ב אדר נהרגו לוליינוס ופפוס בלודקיא אשר עמדו בקשר עם המורדים והיו מגדולי העם. אמרו לו וכו' אתח מלך רשע ואין ראוי לעשות נס על ירך (ספרי אמור פ"ח מ'; העניית י"ח: מס' שמחות פ"ח סוף; ביר פס"ד; איבת רבה על פסוק "על אלה אני בוכיה; קהלת רבה פ"ג. באיזה מקומות נאמר ארדיינוס וצ"ל מריינוס). ואותו היום י"ב אדר היה לפנים י"ט ובמלחמו מסבת האסון שקרה בו, ואמר ר' יעקב בר אבא במס יום מיריון יום שנתרנ לוליינוס ופפוס (ירושלמי מגילה פ"א ד'; ע"י ראטנער בספר חיובל לסוקולוב צד 507), דגרי מריינוס נוכרו בנמרא (ע"ז נ"ב:).

ביבליאגראפיה: שלאסער, די מאנע טראיאנוס אונד הערדיאנוס 88, גומערסלאח 1897.

א.

טְרֵיעַסְט: עיר על הוף ים האדריאטיק ושייכת לממכת אוסטריא אף כי רוב יושביה הם איטלקים. ישוב היהודים החל מעת שבאה העיר ברשות אוסטריא בשנת 1382. היהודים התעסקו אז בתור שלחנים ומלוו כסף. הקהלה הראשונה היתה של אשכנזים ובית הכנסת שלהם נבנה במקום *Via dei Capitelli* שהיה שם משכן היהודים שבחרו מעצמם ולא היה גיטו. במונח פֵּיֹזִם כי הורשו לשבת גם במקומות אחרים, וגם לא הכריחו אותם לשאת סימן מיוחד על בגדיהם. וכוה נבדלה מריעסט מערים אחרות באירופא בימי הביניים. כאשר נחרבו גבולות העיר נתקם משכן היהודים למקום שנקרא עתה *Piazza delle Scuole Ebraiche* (רחוב ביהב"ג של היהודים) ושם נבנה מחדש ביהב"ג לעדת האשכנזים בשנת 1787. הבנין הזה עורנו עומד היום ביפוי והדרו. ביה הכנסת לעדת הספרדים נבנה את"כ. גם בתי ת"ת בית חולים ובית יתומים וחברות למעשי הצדקה. ויש להם שני בתי קברות. המצבות העתיקות הם משנות 60—1750. וכנראה היה להקהלה הראשונה בית קברות עתיק שלא נודע עתה מקומו. מריעסט היא מקום הולדת גדול הרב ר' משה מעדעשי (אשכנזי) מחבר פי"ה, הואיל משה"ע על תנ"ך. מספר היהודים נתרבו בשנים האחרונות טהבאים מאוסטריא-אונגריא. בשנת 1905 היה מספר היהודים כחמשת אלפים בין 180,000 תושבים (J. E. II, 259).

ב. ט.

טְרֵיעַר (באנגלית Treves, ולפנים נקראת ברומית *Augusta Treverorum*): עיר בפרוסיה על נהר רהין. לפי המסורה גרו שם יהודים כמאות הראשונות ממספר הנהוג. כי מריער היתה עיר רובלת עמים רבים ומחברת את גליא ורומי. אולם זכרון היהודים במריער לא נרשם בפירוט עד שנת 1066 כאשר רצה הבישוף בעברהארד לנרשם מהעיר אם לא ימירו דתם. אך נצולו בדרך נס כי הבישוף נהרג בידי כומר אחר ביום 12 פברואר בשנה ההיא. והקול יצא כי היהודים עשו קשר עם הכומר להרגו. בשנת 1096 (גזרת תתנ"ו) התנפלו חברי עמיקאם ממוסעי הצלב על היהודים וישללו שללם ורבים המיתו באכזריות הרבה. איזה מהיהודים אבדו את עצמם לדעת מלפול בידי האכזרים ואחרים התחבאו בארמון הארכיבישוף ענילבערב אשר הסתירם בתנאי שימירו את דתם. הקיסר הנרי הרביעי נתן להם הרשיון אח"כ לשוב לרתם (נרעץ "געשיכטע" ח"ו 102; זאלפעלד-מארטיראלאגיום" צד 3, 19 [עבריה] וצר 98, 140 [אשכנזית] ושם רשימת הקדושיב). בשנת 1262 גורשו היהודים מהעיר ע"י הארכיבישוף היינריך מווינגסמינגען אך שבו את"כ, והנבחר באלדווין נשיא העיר (1323—

1336) הפקיד יהודים לסוכני הממשלה ועל חסם. מפני רדיפות ארמלעוועך ברחו היהודים ממריער, אך בשנת 1339 הניחם שר העיר לשוב בתנאי שישלמו מס מאה למרות העלער בכל שנה ושנה. בעת המגפה השחורה (1349) סבלו היהודים תלאות רבות (זאלפעלד שם 69, 78, 80, 84). הקיסר קרל החמישי במכתבו שכתב במיץ ביום 13 דעצמבר 1356 חרשה להנבחר במריער לקרוא ליהודים להתישב במריער. בשנת 1362 הורשו חמשים משפחות לישוב בעיר ולשלם מאה ליכר כסף מס בכל שנה.

[הגיטו במריער] מושב היהודים היה בתחלה במקום שמכונה או *Vicus Judaeorum* וזכר בכתבי הממשלה משנת 1284. ונקרא עתה "יודענפלאטין" ושם הרחוב הראשי "יודענמירערגאססע", והוא אצל בית הקברות של הקהלה, ושם היה בית הכנסת (*Scuola*) חישן, ובשנת 1235 היה להם גם בית של שמחה הנקרא "שפילהויז" ליומי הלולי ולחתנות. בראש היהודים עמד חפרנס שנקרא הבישוף של היהודים או *Magistratus Judaeorum*. בשנת 1418 נרש הארכיבישוף אטא פון צינענהיים את היהודים ממריער, ובמשך שבעים שנה אח"כ לא היו שם יהודים. בראשית המאה הט"ז התחילו היהודים לשוב שם. בשנת 1555 נתן להם הבישוף יוהן מאינבערג איזה זכויות אשר נתחדשו בשנת 1679 ואחת מן הזכויות היתה מניית חרב. אך הכריחם לשלם לו הוספה על חסם. אולם הגירושים לא פסקו גם אות הקלון הושם עליהם. בפנסק הזכרון (מימורבוך) של הקהלה נרשם כי ביום ט"ו אלול תל"ה (1675) התחילו רדיפות ונמשכו עד פורים בשנה שלאחרית, ופרנס הקהל הרופא טעבלי גזר תענית על הצבור ביום ט"ו אלול במשך שנים רבות אח"כ. התלאות במריער לא חדלו עד כבוש הצרפתים ביום 10 אוגוסט 1794, ומעת ההיא היה רוח והצלח ליהודים, כי הממשלה החדשה נתנה להם שיווי זכויות. בשנת 1859 נבנה בית הכנסת הגדול. מספר היהודים עתה (1910) כאלף נפשות ולהם איזה חברות לצדקה, וחברה לסורות ישראל וספרותו.

ביבליאגראפיה: יוסף הכהן, עסק הבכא צד 17, 168, 169; לעווין, דאס מרייערעך מעמארבוך, אין ראמעריס יודישע ליטעראטורבלאט 1881; שעמאן, אין יאהרעסכעריכט דער געזעלשאפט פיר ניצליכע פארשונג צו מרייער 1854. 1859 (ושם נרשמו המצבות משנת 1846); J. E. XII 242; ב. ט.

טְרֵיפּוּלִי (גם נקראת טראבולוס): עיר על תוף הים התיכון באפריקא הצפונית ושייכת לתורקיא. מסורת בידי היהודים כי התישבו עוד בזמן הבית השני, אך הנוסע בנימין כטורילא שהיה בתונים ואלכסנדריא בעפון אפריקא במאה ה"ב איננו מזכיר ישוב היהודים במריפולי. כנודע לא באו שמה היהודים שגורשו מספרד בשנת 1492. כי מריפולי היתה אז תחת ממשלת

ספרד, ורק אחרי שנכבשה העיר בידי השלטן סולטאן האדיר בשנת 1551 התחילו היהודים להאחו שם. בשנת 1705 עלה הביי מתונים על טריפולי שהיתה תחת ממשלת הליל פחה ורצה להרוג את כל אנשי העיר, ונצולו בדרך נס, כי היתה מנפה במחנה השונא והוכרה לחזור, ולזכרון הנס עושים היהודים יום משתה ושמתח ביום החוה כ"ד טבת ונקרא "פורים שריף" או "פורים קדבוני". בשנת 1792 התנפלו שודדים בראש הצורך בורגיל על העיר ויעשו שמות במושב היהודים ושרפו על המוקד את בן ר' אברהם חלמן שהיה ראש הקהל, אחרי שתי שנים התגבר עליהם עלי פחה קאראסאנלי ויגרש את השודדים מהעיר, ולזכרון יום הפדות בכ"ט טבת עושים אותו "פורים בורגיל". הנוסע בנימין השני היה בטריפולי בשנת 1850, ומספר כי מלפנים שמרו היהודים שם רק את יום השבת ולא ליל שבת מחסרון ידיעתם, עד אשר בא הכם אחד והורה להם כי קדושת השבת מתחלת מערב שבת אחר שקיעת החמה. הנוסע מצא שם כאלף משפחות יהודים ולחם ארבעה "הכמים": ר' אברהם אדארי, ר' שלום אגב, ר' ראובן ור' מרדכי, ולכולם יד ושם בידעת התלמוד והפוסקים. גם מצא שמונה בתי כנסיות ובתי ספר. נשיא העדה היה ר' שלום מיטו ולו בית אוצר ספרים גדול, ור' יעקב רוקח היה המשגיח על צרכי העניים. כל אחד מהסוחרים יתן מדי שבוע בשבוע חמשה למאה מרווח עסקיו לצדקה. בשני וחמישי ישבו הדיינים לשפוט את בני העדה וכי יהמא איש בעניני הדת יענשו אותו בכסף או במלקות על כפות רגליו. רוב אנשי העדה יתפללו בצבור ערב ובקר ורבים מהם יצומו בכל ערב ר"ח, ומריח אלול עד יוח"כ כמעט כל בני העדה יענו בצום נפשם. היהודים יושבים ברהובות מיוחדים אף כי רשות להם לשבת בכל מקום. הם חיו חיי שלוח ודרור. ועושים מסחר וק"ן עם הערביים הנבאים מסודאן עם מיני צבעים שונים ועצמות פילים וקתו תמורתם סחורות מאירופא. רבים מיהודי טריפולי עשו חיל במסחרם והם עשירים, ויש מהם מופקדים על עניני המדינה בשילום המסים והמכס. אולם אורי העיר רע ורבים מילודי הארץ סובלים ממחלת עינים, חלק עשירי מהם טוכים בסגורים. מספר היהודים בטריפולי י"ב אלפים מארבעים אלף תושבים. הם משלמים מס כחמשת אלפים פראנק כדי לפוטרים מעבודת הצבא (קודם שנעשה החוק החדש ע"פ הקונסטיטוציא שגם יהודים ונצרים מחויבים לצאת בצבא). ויש להם י"ח תפלה וי"א ישיבות ושני בתי ספר לחברת כ"ח. מלבד חברות למעשי הצדקה.

אלדי (בראשית ל"א ל"ט) פרשי ע"י ארי חאב, וחזיל השאלו השם חזו גם לנקיבת הריאה אפילו לא נטרפה ביד היה ואינה ניכר בה כריתה (רד"ק שרש מרף) ונתנו הכמים כלל בוח: "כל שאין כמות היה מרפה. פי כל בחמה חזיה מתורה שיש בה חולי בוח שאין יכולה לחיות י"ב חדש היא מרפה. (חולין מ"ב). ודקא בספק מרפה, אבל במרפה וראית אף אם תחיה ימים ושנים רבות אח"כ לא סהני בה הכלל היא מרפה (דגול מרבבה ס' כ"ט). מרפה אסורה באכילה מן התורה ומותרת בתנאה שנאמר, ובשר בשדה מרפה לא תאכלו לבלב תשליכון אותו (שמות כ"ב ל').

[מיני טרפות] עולא אמר שמונה מיני טרפות נאמרו ל' למשה במיני: נקובה ופסוקה נמולה ומסורה קרועה ודרוסה נפולה ושבורה (חולין מ"ג). והם אבות המרפות, וסימנם דין הנ"ק נפ"ש. היינו: א' דרוסה, שדרסה ארי וכראי גוני; ב' נקובה, ניקב קרום של מוח, ונקיבת הוושט ותורבץ הוושט, ונקיבת הקנה, הריאה, המרה, הלב, המחול, האם, הדקין, הקיבת, הכרס, המסס ובית הכוסות, והקורבן; ג' חסרה, האונה בתחלת ברייתו וכו'; ד' נמולה, נימל לחי התחתון והעליון, ונימלת הכבד וצומת הגידן, ובכלל נמולה היא ג"כ נלודה; ה' קרועה, שנקרע רוב בשד החופה את הכרס; ו' נפולה (ע"י י"ד ס' כ"ח); ז' פסוקה, פסיקת חוט השדרה, פסוקת הגרנת; ח' שבורה, שנשברה רוב צלעותיה הביסת הגלגלת ועקירת הצלע (שם ס' נ"ד). כל המרפות נכללות באלו השמונה אבות המרפות. ובמשנה וכן בברייתא דב"ר ישמעאל מני י"ח מרפות, היינו שהוסיפו עליהם עשרה תולדות ואלו הן: א' נקובת הוושט, ב' פסוקת הגרנת, ג' ניקב קרום של מוח, ד' ניקב הלב לבית הללו, ה' נשברה השדרה ונפסק החוט שלה, ו' נימל חכבד ולא נשתתיר הימנו כלום, ז' הריאה שניקבה, ח' או שחסרה, ט' ניקבה הקבה, י' ניקבה המרה, י"א ניקבו הדקין, י"ב הכרס הפנימי שניקבה, י"ג או שנקרע רוב החיצונה, י"ד המסס מ"ז ובית הכוסות שניקבו לחוץ, מ"ח נפלה מן הגג, י"ח נשתברו רוב צלעותיה, י"ח ודרוסת הזאב ובר (חולין מ"ב). הרמב"ם מונה שבעים מיני מרפות: א' א' דרוסה, ב' ניקב תורבץ הוושט, ג' ניקב קרום של מוח, ד' נתמסס המוח עצמו, ה' ניקב הלב עצמו לבית הללו, ו' ניקב קנה הלב, ז' ניקבה המרה, ח' ניקבו קני הכבד, ט' ניקבה הקיבת, י' ניקב הכרס, י"א ניקב המסס, י"ב ניקב בית הכוסות, י"ג ניקבו מעיה, י"ד יצאו המעים לחוץ ונחפכו, מ"ז ניקב הסתול בעביו, מ"ח חסרה המרה, י"ח נמצאו שתי מרות, י"ח חסרה הקיבת, י"ט נמצאו שתי קיבות, כ' חסר הכרס, כ"א נמצאו שני כרסים, כ"ב חסר המסס, כ"ג נמצאו שני מססים, כ"ד חסר בית הכוסות, כ"ח נמצאו שני בתי נוסות, כ"ח חסר אחד מן המעים,

ביבליוגרפיה: בנימין השני מסעי ישראל 106; מ"ע כנסת ישראל 780. J. E. xv. 261. ב. מ.

מְרַפֵּה: מלשון "מרף מרף" היינו דרוסה כריתה וריסוק אברים ע"י היה מרפה, כמו מרפה לא הבאתי

כ"ז) נמצאו שני מעים, כ"ח) ניקבה הריאה, כ"ט) ניקב הקנה למטה במקום שאינו ראוי לשחימה, ל') ניקב סימפון מסימפוני ריאה אפילו לחבירו, ל"א) נאמס מקום מן הריאה, ל"ב) ניסוק סמפון מסמפוני הריאה, ל"ג) נמצאה ליחה סרוחה בריאה, ל"ד) נמצאו בה מים סרוחים, ל"ה) נמצאו בה מים עכורין אע"פ שלא הסריחו, ל"ו) נתמססה הריאה, ל"ז) נשתנו מראיה, ל"ח) נהפך הושט במראיו, ל"ט) הסרה הריאה ממנין האונות, מ') נתחלפו האונות, מ"א) הותירו האונות מנה, מ"ב) נסרכה אונה לאונה שלא כסדרן, מ"ג) נמצאה הריאה בלא חיתוך אזנים, מ"ד) הסר מקצת הריאה, מ"ה) יבש מקצת גופה, מ"ו) נמצאה הריאה נפוחה ועומרת, מ"ז) צטקה הריאה מפהד אדם, מ"ח) הסר הרגל בין סתחלת ברייתו בין שנחתך, מ"ט) או שהיתה יתירה רגל, נ') ניטלה צומת הנידים, נ"א) ניטלה הכבד, נ"ב) ניטל לחי העליון, נ"ג) כוליא שחקמינה ביותר, נ"ד) כוליא שלקתה, נ"ה) כוליא שנמצאת בה ליחה, נ"ו) כוליא שנמצאו בה מים עכורין אע"פ שאינן סרוחין, נ"ז) כוליא שנמצאו בה מים סרוחין, נ"ח) נפסק חוט השדרה, נ"ט) נמרך מוח חוט השדרה ונתמסמס, ס') נקרע רוב הבשר החופה את הברם, ס"א) נגלד העור שעליה, ס"ב) גתרסק איבריה מנפילה, ס"ג) נתדלדלו הסימנין, ס"ד) נשתברו רוב צלעותיה, ס"ה) נעקרו רוב צלעותיה, ס"ו) נעקרה צלע אחת בחלייתה, ס"ז) נעקרה תוליה אתה, ס"ח) נשטמ הירף מעיקרו, ס"ט) תסרה הגולגולת כסלע, ע') נחבס רוב הגולגולת ונחרצץ (חל' שחיטה פ"י ט'). בעל כסף משנה מחלק השבעים מינים בסוג השמונה אבות בדרך הזה: תחת סוג נקובה פרט כ"ו טרפנות. תחת סוג הסרה פרט כ"ג טרפנות, תחת סוג פסוקה שתי טרפנות. תחת סוג נמולה ח' טרפנות, תחת סוג שבורה שש טרפנות, תחת סוג קרועה שתי טרפנות, ותחת סוג נמולה שתי טרפנות, ודרוסה הוא סוג בפני עצמו. שיטת הרמב"ם היתה למנות כל טרפה שמוכא בגמרא בפני עצמה אע"פ שאחת נכללת בחברתה. וכותב הרמב"ם, ואין לחוסף על טרפנות אלו כלל, שכל שאירע לבהמה או לחיה או לעוף חוץ מאלו שמנו חכמי דורות הראשונים חסמינו עליהן בבתי דיני ישראל אפשר שתהיה ואפילו נודע לנו סדרך הרפואה שאין סופה לחיות, וכן אלו שכנו ואמרו שהן טרפה אע"פ שיראה בדרכי הרפואה שבידינו שמקצתן אינן ממותן ואפשר שתהיה מהן אין לך אלא מה שמנו חכמים, שנאמר על פי התורה אשר יורדך (שם פ"י סעיף י"ב וי"ג), וכן אמר הריב"ש כי הלכות ודינים אין פוסקין ע"פ עדות הפילוסופים (שו"ת סי' תמ"ז). בעל פרי מגדים בפתיחה לחלכות טרפנות "שפתי דעת" מסופק אם מספר השבעים שמנה הרמב"ם הוא מוסכם לכל הדעות, מאחר שלא מצא מי שימנה אותם שבעים וזלת הרמב"ם. אולם אחרי השקלא ומריא ואחרי שמפיק

חמש טרפנות ומעיל חמש אחרות במקומן בא לירי החלטה שמנין שבעים טרפנות מקובל בישראל ודומה לתרי"ג מצות שנאמרו למשה בסנין. כל הטרפנות אין חילוק בין נעשו ע"י חיה אדם או ע"י חולי, גם אין לדמות טרפנות זו לזו, שחרי חותכה מכאן ומתה הוחכה מכאן והיה (חולין מ"ה). וכתב רש"י המעם ספני שאין חיות האברים שזה זה לזה (ב"ק ק"ל.), ואין לדמות טרפנות אדם לטרפנות בהמה משום דאדם אית ליה מזלא (תוס' ב"ק נ"א. ותוס' זבחים ק"ו. שו"ת תתם סופר י"ד סי' נ"ב). ע"ע בדיקה; בהמה וחיה; הדרא דכנהא; כשר; מאכלות אסורות; נבלה; נקור; שחיטה.

ביבליוגרפיה: ש"ע יו"ד סי' כ"ט—ס'; כוזרי מ"ג סי' מ"ט; אלכסנדר שור, תבואות שור, זאלקווא 1788; בנימין זאב ווינטערניץ גבול בנימין ווין 1824; החלוק ח"א 78, ח"ב 87, ח"ג 25; ווינער, יידישע שפיוע גע"עצטע 220—248, ברלין 1895; *Rabbinowicz Principes Talmudiques de Schechitah et de Terepha* Paris 1877.

ר. א. ד.

טרפון, ר': (חשם טרפון הוא מלשון יון *Τρόφος* = סדרך ומורה): תנא בבור השלישי; חי בסוף הבית חשני ובזמן החרבן עד חריסת ביהו. יש אומרים כי נהרג ביחד עם ר"ע וחבריו, וכן דרשו באיכה רבה (פ' בלע ה' ולא המל), ויש דמפקין ר"ם (שם), ולפ"ז כבר נסתפקו הקדמונים אם נהרג ר"ם בין הרוני מלכות, ואפשר שברה לחציל נמשו ולא נודע אנה מת, עכ"פ האריך שנים רבות. ר"ם היה כהן בבית המקדש, ואמר הייתי עומד בין אחי הכהנים בשורה והמיתי אזני כלפי כ"ג (ירוש' יומא פ"ג ז'), וכפי נוסחא אחרת אמר, עליתי עם שמעון (אתי אמו) על הדוכן והמיתי אזני כלפי כ"ג, ופעם אחת שמעתי (חשם) ונמלתי על פני (קהלת רבה פ' את הכל יפה עשה בעת). ואמרו אותו היום היו הכהנים בגדרות ובמרצות והצוצרות של זהב בידם ותוקעין ומריעין (לכבוד אנריפס) וכו'. בו ביום ראה ר"ם היגר עומד ומריע בחצוצרות, ומזה למד ר"ם היגר תוקע במקדש (תוספתא סוטה פ"ז מ"ז). גם אמו היתה כהנית (קדושין ע"א). והיה מכבדה מאד, וכל אימת דהוה בעי למיסק לפוריא נחין וסליק לח (שם ל"א). ר"ם היה רגיל להשבע בבניו, בלשון "אקפא את בני" אם כן היא החלכה או השמעתתא, ואמר אקפא את בני שהלכה זו מקופחת (תוספתא אהלות פ"טו י"ב), ובשביל זה נענש כי כתו בניו בחייו ולא נשאר לו כיא בת וכן בתו ורבי לסדו תורה ונתן לו את כתו לאשה (ב"מ פ"ה). אחד מבניו היה ר' שמעון בר' טרפון שנמצאים ממנו דברי הלכה (שבועות י"ז): ואמרו על ר"ם שלא רצה לייחד עם בלתו (קדושין פ"א): משמע שבנו כבר היה נשוי בחייו. כנראה היה עיקר מושבו בלוד, ומעשה וגמנו ל"ב זקנים בלוד וסחרוהו, באותו שעה

לו "עקיבא עד סתי אתה מנבב ומביא עלי, אקפת את בני אם לא הפרש שמעתי בין קבלה לזריקה (ברם). ואתה שית קבלה לזריקה. ור"ע השיבו בנחת: תרשני לומר לפניך מה שלמדתי, אמר לו אמור וכו' (תוספתא מנחות פ"א ח'). ור"ם היה מודה על האמת ולפעמים חזר לחיות שונה כדברי ר"ע (שם מכשירין פ"ב י"ד). ואמר לו "עקיבא! כל הפורש ממך כפורש מחייו" (שם מקואות סוף פ"א).

[בהלכה ואגדה] רוב הלכות של ר"ם נאמרו בלשון "מעשה בר"ם". הוא היה סדקס מאד בבדיקת העדים להחיר ענוה (תוספתא יבמות פ"ד י'). ומעשה בר"ם שהיה יושב בצילו של שובך בשבת במנחה הביאו לפניו דלי של צנון וכו', ולמד לתלמידיו כי השותה מים לצמא מבדק [לאחריו] בורא נפשות וחסרונן וכו' (שם ברכות פ"ד י"ד). מעשה בר"ם שיצא בלילי שבת לבהמ"ד ונתנו לו סדין ואהוו בשתי ידיו ויצא ספני הנשמים (שם שבת פ"ה י"ג). ר"ם חי בעת שהחלה כת המינים הם הנוצרים והיהודים להתפתח, והיה מתנגד להם יותר מהתנגדותו לעובדי אלילים, ואמר על האון גלוינים וספריהם: אקפה את בני שאם יבואו לירי שאני שורפן הן ואוכרותיהן, שאלו הרודף רודף אתי נכנסתי לבית ע"ז ואינו נכנס לבתיהן, כי עובדי אלילים אין מכירין אותו (הקב"ה) וכופרין בו והללו מכירין אותו וכופרין בו (שם שבת פ"ג ה'). מאמרו באגדה הם מעט. הוא היה אומר כל זכרונות שבתורה נאמרו למוכה תוך מזו (בסוטה) שנאמר מנתח זכרון מזכרת עון, ור"ע אומר אף זו למוכה (שם סוטה פ"א ד'). מאמרו הנפלא באגדה הוא: היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר הרבה ובעל הבית רוחק; לא עליך המלאכה לממור ולא אתה בן תורין להפטר ממנה וכו' (אבות פ"ב סוף). גם אמר לא השרה הקב"ה שכניחו על ישראל עד שעשו מלאכה, שנאמר ועשו לי מקדש, ואין אדם מת אלא מחוך הבטלה (אדר"ג פ"ב סוף).

קרא ר"ם המקרא הזה ראיתי את האיל מננה ימח וצפונה וני' (שם סוף מקואות). ומעשה שמת אלכסא בלוד ובאו אנשי עיירות להספידו (בעצרת), אמר להם ר"ם צאו אין ספפידין בידי' (שם חגיגה פ"ב י"ג). ר"ם נקרא גל של אנשים (גמין ס"ז). ומפרש באדר"ג (פ"ח) מה גל של אנשים אדם נוטל אתה סדן והם נקבצות ונפולות זו ע"ז כך ר"ם בא תלמיד ושאלו דבר היה כביא לו ראיה מקרא מרש משנה הלכה ואגדה הכל ביחד. ר"ם היה מקבל מתנות כהונה ותרומה, ואמרו מעשה בר"ם שהיה סהלך בדרך מצאו זקן אחד אמר לו ספני מה חבריות מרגנות אחרוך והלא כל דרכיך אמת וישר הן אלא שאתה מקבל תרומה בשאר ימות השנה מכל אדם, אמר ר"ם אקפת את בני אם אין הלכה בידי מרבן גמליאל ור' יוחנן בן זכאי וכו' (תוספתא סוף חגיגה). וכנראה היתה בנותו לחבב את הכהונה גם אחר החרבן, וכמו שאמר תאיבני שתהא לי צרת הבת ואישאנה לכהונה (שם יבמות פ"א י'). וכן לענין מום בכהן שהיו אצבעות ידיו ואצבעות רגליו שש ושש אמר ר"ם מעשה בא לפני ר"ם ואמר כמותו ירבו כהנים גדולים בישראל זכו (שם בכורות פ"ה ו'). ומעשה בר"ם שקידש שלש סאות נשים בשני בצורת כדי להאכילן בתרומה (שם בתובות פ"ה א'). יש רוצים להוכיח כי ר"ם היה מתלמידו ב"ש מפני שאמר אני הסתי כדברי ב"ש (ברכות י'): ואינו כן כי בירושלמי נאמר שנהג כב"ש דק בשני דברים (שביעית פ"ד), וגם היה חולק על ב"ש זביח (מעשר שני פ"ב מ'), אך משמע שהיה תלמיד רבן גמליאל שמביא דבריו (לעיל) וגם תלמיד אבא שאול שהיה גדול מר"ם והניע עד כתפו, ור"ם היה גדול מר' מאיר, היינו שר"ם היה תלמידו (גדה כ"ד): ר' עקיבא היה חברו המובהק, אך כפני שר"ם כבר היה זקן בזמנו (מנחות ס"ח): היה נהג בו כבוד כמו ברבן. ר"ם היה בין ארבעה זקנים שנכנסו לבקר את רבי אליעזר (שמיטת) והם רבי מרפון רבי יהושע ור"א בן עזריה ור"ע. נענה ר' מרפון ואמר טוב אתה לישראל ממפה של גשמים וכו' (סנהדרין ק"א). ר"ם היה עשיר מופלג, (גדרים ס"ב): אולי מהכנסות התרומה בי בהיותו גדול הרור היו כולם מכבדים אותו במתנות בהונה. אך לא היה רגיל מתחלה לעשות צדקה לפי עשרו. פעם אחת מצאו ר"ע, א"ל רצונך שאקח לך עיר אחת? מיר נתן לו ארבעת אלפים דגרי זהב, נתן ר"ע וחלקן לעניים. לימים מצאו ר"ם וא"ל "היכן הן העיירות שקנית?" לקחו בידו והוליכו לבהמ"ד, והביא ס' תהלים והיו הולכים וקוראים עד שהגיעו לפסוק פזר נתן לאביונים, א"ל "זו העיר שקנית עבודך!" עמד ר"ם ונשקו על ראשו, וא"ל "רבי ואלופי! רבי בתכמה ואלופי בדרך ארץ" והוסיף לו עוד ממך לבזבז (מס' כלה כ"ז). עיקר השקלות ומדות של ר"ם היה עם ר"ע, והיה קורא לו "עקיבא" סתם. פעם אחת אמר

ביבליוגרפיה: פראנקעל דרכי המשנה 101—
 105; בריל מבוא המשנה ח"א 100; סלוצקי מבוא
 לכוזרי ווארשא 1867; באכעה האגדה של התנאים 53—
 342; שירער "געשיכטע" ח"ב 378 ושם בתערה 87 רשומים
 דברי ר"ם בתלמוד ומדרש.

מ. מ. ה. — א. ד.

משאמאקווא, חברה: חבורה להפצת ספרות ישראל בלשון אנגלית; נוסדה 29 אפריל 1899 בפילאדלפיה בארצות הברית, ע"י דר' הנרי ברקאוויץ המטיף לעדת הרפורם בעיר החיא. מטרת החברה להתחקות על מעשה החברה שנוסדה ע"י הנוצרים במחוז ניוארק על ים משאמאקווא (Chautauqua) ונדעה בשם "שיבת משאמאקווא", אשר תכליתת להפיץ ידיעות ספרותיות להעם ע"י מתברות ומכתבים אשר ישלחו ראשי החברה לבית החברים, להורות

הצבר לשם שמים, ובימי השכונת היו עוסקים במסחר להחיות נפשם. בין חברי הקהלה היו בעלי ספינות שהצליחו במשלח ידם להוציא ולתביא סחורות בין אמריקא לאנגליא ואיי הים ובפרט בחבאת תבואת אורז וצבע תחכלת (Indigo). ביחוד הצמיח בזה היחודי האנגלי משה לינר שבא למשארלסטון בשנת 1757 (מת שם בשנת 1774) ופעל ועשה הרבה להרחיב נבולות המסחר והקנין ולהרבות הכנסות המדינה.

[בעת המדינה] בין החושבים שהתאמצו להסיר מעליהם עול אנגליא נמצאו 34 יהודים בסאומ קארולינא, ובין ראשי הקושרים היה פראנצ'יס סאלוואדור. אחר המהפכה, ובפרט משנת 1800 ואילך נהרו יהודים רבים למשארלסטון, ובעת ההיא היתה קהלת העיר הזאת היותר גדולה באוכלוסין ובעשירות וחיות נכבדה והשובה באמריקא. עוד קודם שנת 1800 היו יהודים נבחרים לבית המחוקקים בסאומ קארולינא, ובשנת 1800 עד 1860 רב מאד מספר היהודים הנבחרים לפקידות נכבדות במדינה, הן בתור עורכי דינים, מחוקקים שופטים ומורי דעת, הן בתור דופאים סופרים ובעלי אומניות מצוינות, הן בתור ממציאים דברים חדשים לתועלת ותכלית נרצה, ומלבד שעזרו למסחר בכלל להתפתח במדינה, נמנו בין החברות העיסוקות במסלות הברזל ומעברות דרך הים ועוד דברים כאלה שהם צרכי רבים.

[במלחמת האזרחים] במלחמת אזרחי דרום עם אזרחי צפון תחת הפריזדנט לינקולן, נמו יהודי משארלסטון מן לצד דרום, והראו את עוצם אהבתם לארצם, וכמעט כל איש יהודי שהגיע לשנות איש מלחמה יצא בצבא, והקריב את נפשו על מזבח מדינתו, מבלי לחשוב אם הצדק הוא בצד הדרום או בצד הצפון. יהודי אחד במשארלסטון נדב הסכום היותר גדול לצורך המלחמה, ונשי משארלסטון היהודיות היו הראשונות לעזור להנפצעים ביד נדיבה.

[בענייני אמונה] תנועת הריפורם במהנה ישראל באמריקא התחילה מקהלת משארלסטון בשנת 1824 ע"י יצחק הארבי (ע"ע) ואברהם משה (Moise) שהגיע עליהם מהשפעת יאקאבסון בגרמניא בשנת 1810. מטרת הריפורם היתה לקצר הפיוטים והתפלות ולהעתיקם גם בלשון המדוברת ומובנת להמון, והדרשנים הטיפו בלשון אנגלית. לתנועה הזאת התחברו רבים מהחברים המשכילים אך התנועה נפסקה לגמרי אחרי עבור שמונה שנים, והסבה היתה כי נולדה קודם זמנה וגם כי יצחק הארבי שהיה תרם באופני התנועה עזב את משארלסטון. תנועת תרשה של הריפורם התעוררה במשארלסטון ע"י המטיף נוסמאו פאונאנסקי יליד שמארבנקסט פחנא בשנת 1838. דר' ברנט אברהם עלזאס (נולד באיידקוהנען גרמניא בשנת 1867) היה מטיף קהלה "בית אלהים" בשנות 1894—1910. לקהלה הזאת יש בית הכנסת מפואר וארבעה בתי קברות.

להם איזה ספרים לקנות ואיך ובאיזה זמן לקרותם. החברים היהודים מתאספים במעונות הקיץ באטלאנטיק סיטי על חוף הים במשך שני שבועות בחדש יולי בכל שנה ושנה. ובזמן הזה הורשים לפניהם דרשות מענייני הספרות, ומודיעים אותם ע"י מכתבים איך להשתמש בספרי החברה של היהודים המצויאים לאור ספרים בספרות ישראל (Jewish Publication Society) ובספרים אחרים שנכתבו במסצ'וזת הספרות בלשון אנגלית, וכמה דפים לקרות בכל יום מקורות ישראל בזמן התניך ובזמן התלמוד ואחריו. המורה הזה נקרא Syllabi והוא בעין "חק לישראל" אשר ישתמשו בו היראים בכל יום. (J. E. 682) ב. מ.

משארלסטון (Charleston): עיר במחוז סאומ קארולינא בדרום ארצות הברית, והיא אחת הערים שהתיישבו בהן היהודים בראשית בואם לצפון אמריקא. הקולוניא סאומ קארולינא שיסר לאקע (Locke) בשנת 1670 התנהגה ע"פ הקונסטיתוציא של סבלנות, ובחוקים האלה נכללים היהודים בפירוש. רוב היהודים במשארלסטון באו מלונדון ומעמם מנואמשטרדם (בעת ניוארק). ואחרים מאיי הודו המערביים. הסבלנות ומצב המסחר הטוב עוררו אותם להעתיק משכנם למשארלסטון, ובאמת הצטיינה הקולוניא הזאת בסבלנות יתירה, ומעולם לא נבדלו בה היהודים מיתר התושבים לרעה, בין בנוגע לחופש הדת ובין בנוגע ליכולתם המדינית, ובאותו הזמן היה שורר עוד אי סבלנות באנגליא נגד היהודים הן בדרכי חייהם החברתיים והן בענייני המדינה, כי לא השיגו שיווי זכויות עד שנת 1853. וזהו הסבה שהניעה את היהודים לעזוב את אנגליא ולבחור לשבה בסאומ קארולינא. רוב הבאים לראשונה היו מצאצאי ספרד ופורטינאל אשר ברחו מחמת האינקוויזיציא, והם היו מלומדים בלשונות אירופא ויודעים במיב המשא ומתן ובזמן קצר התקשרו בעבותות המסחר עם אנגליא הולאנד ואיי הודו המערביים, וגם עם הקולוניות שיסדה ספרד באמריקא הדרומית, והם היו הסרסורים של המסחר הגדול שהתפתח בסאומ קארולינא. יהודי אחד היה המליץ לנציב המדינה ושמו ארטשרייל בשנת 1695, ואיזה יהודים נעשו אזרחים ע"פ החוק משנות 7—1696. היהודים במשארלסטון החלו להתערב בענייני הפוליטיק בשנת 1703, וביניהם היו אז אנשים חשובים ונכבדים וגם עשירים. בשנת 1741 נתוספו עליהם יהודים מהקולוניא הסמוכה דשארדשי. קהלת משארלסטון נוסדה ביום ב' דר"ה שנת תק"י (1749), ור' משה בן נבחר ל"חכם ואב"ד", ר' יצחק דא קוסטא לחן, דיוסף טוביה (Tobias) לפרנס. שם עדתם "בית אלהים יגות שלום", והתחננו כמנהג הספרדי האורתודוקסים בלונדון ואמשטרדם. הרבנים או המטיפים הראשונים לא לקחו אום פרם מהקהלה כי היו עוסקים בצרכי

אורתודוקסים, גם שני בתי קברות.

ביבליוגרפיה: B. A. Elzas, *The Jews of South Carolina from the Earliest Time to the Present Day*, Philadelphia 1905; *Leaves from My Historical Scrap Book*, Charleston S. C. 1907-8; *The First American Jewish Reform Prayer Book*, in *Jewish Voice*, May 21, 1909. ב. א. ע.

[מספר היהודים] במשך חמשים שנים האחרונות לא נתרבו היהודים במשארלסטון ומספרם כמו שהיה אז בערך אלף וחמש מאות נמשות. כי מסכות שונות פנה מסחר העיר למקומות אחרים. אך תכונת היהודים נשתנה שנוי נמור, ע"י הבאים מרוסיה ופולין שהם רוב מנן ורוב בנן של היהודים במשארלסטון. ויש להם עדה מיוחדת ובית הכנסת ומנינים כמנהג

9

מקימברלי לחיות שיץ ודרשן. הוא היה עסקן צבורי גדול. ברברים הנוגעים בדת השתתפה עם חברי בה"מ. היינו, לבנות בית טבילה, ובבוא הרב ר' משה פרידמאן מרוסיה לחיות מוצץ, לשלם גם חלק ממשכרתו. באין אז בתי ספר גדולים אף ללמורי חול יסדה ב"ים מיוחד לילדי ישראל, ובשנת 1897 בנתה בית גדול לתכלית זאת קרוב לבית הכנסת, ומספר תלמידיו היום כחמש מאות וחמשים. בה"מ הזה היה תחת השגחת הקהלה עד שנת 1902. אז נמסר בירי הממשלה אבל בתנאי שהמורים יהיו המיד יהודים ועליהם התובה ללמד את הילדים עברית ודי שעה אחת בכל יום, והקהלה מצדה נותנת להממשלה עוד היום את הבית הנם. בשנת 1898 נקרא דר' יוסף צבי הירץ מסיראקוס (ניוארק) לקחת את מקומו של מר האריס ולהיות הרב של הקהלה הישנה, והקהלה החדשה החליטה גם היא מצדה למנות עליה רב אורתודוקסי (שתהיה לו התרת הוראה מרב אורתודוקסי) ודר' פילוסופיא מאוניברסיטא אירופית. בשעת המלחמה בין אנגליא והרפובליקא בא מר דוד וואסרצונ (תלמיד הקולרו בלוגרון ליהואניסבורג ויחי דרשן הקהלה, ועת נגמרה המלחמה והוא שב לונדונת, נקרא דר' יהודה ליב לנרא, שהיה אז רב בסנשסטר אנגליא, לחיות רב הקהלה (1903).

[מוסדות לצדקה] בינתים התרחבה העיר וקהלות חדשות נוסדו בקצותיה, שבנו להן בתי כנסת ויסוד בתי תלמוד תורה, בדו"פים, פורדסבורג, דורנפונמיין ואופירמון. (הרב של דו"פים הוא מר צבי ליפשימיץ). חברים משלש הקהלות הראשיות יסדו בית ת"ת גדול ומרזיו (בני דוסיא) מצוינים בידעתם העברית. החיק התפתחה ותגדל במספר חבריה, כי בידה ניב קופת הצדקה הגדולה של כל הקהלות. בית יתומים נפתח בשנת תרס"ג, וחברות נשים שונות מתעסקות במעשי הצדקה השונים. יש חברה נגיליות הסדים, בית תבשיל כשר כבה"ח הכללי, עקר-ספרים (עברים ולועזים),

יאהאניסבורג: העיר חיותר גדולה באוכלוסין ובעושר ומסחר בכל דרום אפריקא. רחוקה מפרמוריא, בירת הארץ, בארבעים וחמש פרסאות אנגליות. נוסדה בשנת 1886. עת שנתגלו בה מכרי הזהב בפעם הראשונה. בין הקופצים הראשונים שבאו לסחור או להתישב בה היו ניב יהודים, ומיום בואם היתה השמעתם גדולה ומדרגשה בכל ענפי החיים והמסחר. היום (1910) ראש אזרחי העיר הוא יהודי. קהלת ישראל בה היא ניב חיותר גדולה בכל דרום אפריקא. מספר היהודים בה 10-12 אלפים נפש, חלק העשירי מכל יושבי העיר. בחרש אב שנת 1887 יסרו את החברה הראשונה שעיקר תכליתה היה לפקח על צרכי מתיים (חיק), והממשלה (או הבורים) נתנה להם כברת ארץ בעד "בית חיים" חנם. בשנת 1888 בנתה החברה ביהכ"נ שהיה הראשון במראנסוואל. הפרנס הראשון היה עמנואל מנדלסון, ונבאי החיק מאקס ראפאלי (שניהם יהודים אשכנזים) והמיניסטר (שיץ וררשן) הראשון היה מר מררכי האריס, שהיה לפנים בקימברלי. חברי הקהלה, שבאו מארצות שונות, (אנגליא, אשכנז ורוסיא), היו נפרדים בדעותיהם ובדרכי חייהם, ובפרט לא יכלו לעבוד שכם אחד בענינים הנוגעים במנהגים או בדת. ואהרי שלש שנים למרות המספר הקטן של החברים בכלל, יצאה בתה של יהודי רוסיא וייסדו בית מדרש להם לבדם. ובאותה שנה עצמה יצאה בתה שניה של יהודי אנגליא, אשכנז ורוסיא, ליסד קהלה אשר תעמוד בין שתי הקצוות. והקהלה הזאת נקראת J. Hebrew Congregation. במשך זמן קצד גדל מספר חבריה וסקור הכנסותיה על אלה של רעותיה. בשנת 1892 בנתה בית כנסת גדול שנפתח ע"י נשיא הריפובליקא המראנסוואלית (פאול קרוגה, וכראי להכחיש פה את השמעת הכחבת אשר פשמה בעת, שפתח אותו בשם חנצרי, וערי ראייה נא מנים העידו בפני ששקר הדבר), ונקרא את מר ה' אייזקס

יש מהם שמתנהגים כן גם ביהודיים של אבותם. באמרם כי ביום היהודיים תעלה נשמת המתים למדרגה רמה בניע (נשמת תיים ח"ב כ"ו, מקורי המנהגים סי' צ"ח).

ביבליוגרפיה: שטראשן, לקומי שושנום, סי' 1244 ברלין 1889; קייזערלינג, שמערנעמאנע אויס אלטער אונג ניייערצייט, פראג 1891; J. D. Eisenstein, Mourner's Almanac New York 1900.

א.

[יום היהודיים] יש אומרים שבשנה הראשונה מונים את היהודיים מיום הקבורה השנים שאחריה מיום המיתה (הרמ"א ש"ע י"ד סי' ת"ב י"ב, ש"ת משאת בנימין פ"ד), ודעת הט"ז והש"ך כי גם בשנה הראשונה מונים מיום המיתה, אך אם נחרק יום הקבורה מיום המיתה יוחר מנ' ימים סובר הש"ך שמונים בשנה הראשונה מיום הקבורה, ובמדינות אחרות פוסקים כהט"ז למנות מיום המיתה אפילו נחרק יום הקבורה הרבה, אם יום המיתה הוא באדר בשנה פשוטה כשהגיעה שנה מעוברת יש מחלוקת אם נופל באדר ראשון או שני. לר' יהודה עיקר אדר הוא הראשון ור' מאיר עיקר אדר הוא השני (נדרים ס"ג). הרא"ש ושאר פוסקים סוברים כר"י ובכן היהודיים הוא באדר ראשון, בש"ע (א"ח תקס"ח ג') פוסק המחבר כי היהודיים הוא באדר ב', והרמ"א מסיים שהמנהג הוא לעשות היהודיים באדר א' אך נהגו רבים לעשותו בשני אדרין משום ספק. אבל אם יום המיתה הוא באדר של שנה מעוברת, היהודיים הוא באותו אדר שמת בו אביו או אמו. אם יום המיתה הוא ביום א' ד"ח (בהרשים שלפטים מלא ופעמים הסד) אם בשנה אחרת רק יום אחד ד"ח יעשה היהודיים בסוף החדש שלפניו כי יום א' ד"ח נחשב ליום ל' והוא היום האחרון מחדש העבר (קצור ש"ע סי' רכ"א ד). אם אינו יודע יום המיתה יבחר לו יום אחד לחיהודיים, וטוב שיום זה יהיה מאוחר מלחיות מוקדם. רבים נהגו לעשות יהודיים ליום מיתה בן גדול שלא הניח מי לומר קריש אחריו. כתב חמנו אברחם (א"ח סי' רפ"ב ס"ק י"ז) אם חל יום היהודיים בשבת חייב הוא לעלות לתורה, ומנהגינו גם אם חל בחול ביום שקוראים בתורה עולה לתורה. יש"ב.

[סדר הלימוד ביום היהודיים] נהגים ללמוד פרק משניות לעלי נשמת המת ביום היהודיים, ע"פ סדר שם הנפטר, למשל אם שמו היה נפתלי לומדין פכ"א רשבה שמתחיל באות נו"ן, פ"ד פרה שמתחיל פ"א, פ"ה דפסחים תי"ו, פ"ג דסוכה למ"ד, ופ"א דשבת ימתחיל ביו"ד. יש עוסקים רק במשניות מהרות. הפרק כ"ד מכלים מסתל ביוחר שיש בו מ"ב משנות וכל משנה מסיימת במלת מהור או מהורה, וגם לומדים פ"ד דמקואות משום דארבע משנות האחרונות: נפל,

חברת ציון, חברת צעירים להפצת השכלה חברת עבריה—עתון אחד בשפת אנגלית S. A. Jewish Chronicle ועתון בשפת יהודית המדוברת ידע מאתך (הדגל), העורך של הדגל הוא מר בן ציון הירש. בה משב העד הראשי של האגודות הציוניות שבדרום אמריקה ושל שליחי הקהלות שבטראנסוואל. ע"ע דרום אמריקה.

ביבליוגרפיה: Annual Reports: Witw. Hebrew Congregation, Johannesburg Hebrew Congregation, Souvenir, Decennial Celebration Witwaterst. Hebrew Coegregation. Jewish Year Book (London), S. Raphaely: The Government & Jewish Education (Pamphlet) ומאמרים שונים בהעתונים י. ג. ל.

יהודיים: יום שמת בו אביו או אמו. ומדליק נר בליל שלפניו לנשמת המת ע"ש, נד"ח נשמת אדם", ואומר קריש בתפלה או מחפלל לפני התיבה, ויש נהגין להענות באותו היום ולכקר את הקבר, דוד המלך והעם צמו עד הערב על מות שאול ויונתן, ביחזקיה המלך כתוב, "וכבור עשו לו במותו (דה"ב ל"ב) מלמד שהושיבו ישיבה על קברו (ב"ק מ"ז): לעסוק שם בחורה ביום מותו (רש"י) וכן משמע מפרשי ליבמות (כ"ב. ד"ה תלחא רינלי) שמביא מתשובות הנאונים: מצאתי כל הנך רינלי דאמוראי היינו יום שמת בו אדם גדול קובעים אותו לכבודו ומדי שנה בשנה כשמגיע אוהו יום מתקבצים ת"ח מכל סביבו ובאים על קברו עם שאר העם להושיב ישיבה שם. כנראה החמירו על עצמם שלא לאכול בשר ושלא לשחוח יין ביום המיתה של אב ואם, ואמרו איהו איסור האסור בחורה, "שבוטת איסור" (במדבר ל') האומר הרי עלי שלא אוכל בשר ולא אשתה יין ביום שמת בו אביו ביום שמת בו מלוני ביום שנהרג גדליה בן אחיקם וכו' (נדרים י"ב), ומפרש רש"י שקיבל עליו כבר בנדר שלא יאכל בשר, ולא שהתוב מוטל עליו מעיקרו, וכן משמע מהגמרא דמקשי ביום שמת בו אביו פשימא! ומשני ביום שנהרג בו גדליה בן אחיקם איצטרך ליה סלקא דעתך אמינא דכיון דכני לא נדר נמי אסור וכו' (שבוטת ב'). ויש שהחמירו עוד להתענות כל היום, והעיקר הוא משום כבוד אב ואם, כאמרם שצריך לכבדם בחייהם ובמותם (קדושין ל"א:). וחו המעם של הזכרת נשמות, וקדיש (ע"ע). ר' אייזק מירנא היה הראשון שמכיר יום המיתה בשם "יהודיים", ר' מרדכי יפה הוא השני שמכיר השם הזה בלבוש החכלה סי' קל"ג. והספרדים קוראים את היהודיים בשם "נהלת". ימי היהודיים מנהגלי האומה הידועים הם: היהודיים של משה רבנו בן אדר, של רשב"י בל"ג בעומר (י"ח אייר) במירון, של ר"מ בעל הנס במ"ו אייר בטבריא, של ר"מ איסרלש (הרמ"א) ב"ח אייר בקראקא, והחסידים חוגגים את ימי היהודיים של צדיקים יחידים אותו יום הלולא,

אחר שלקח הרבר מבלי דעת כי גנוב או גזול הוא (שם סמ"ז). ביארש שלא מדעת יש מחלוקת אב"י ורבא, כגון באבדה שאינו יודע עדיין שנאבדה בעת שמצאת איש אחר, אם אומרים דהוה יארש למפרע, כיון שסוף סוף כשיוודע שנאבדה בודאי יתייאש ממנה כיון שאין לו בה סימנים. אב"י אמר לא הוי יארש ורבא אמר הוי יארש, ואם יש בה סימנים כולי עלמא לא פליגי דלא הוי יארש (ב"מ כ"א:).

א.

יאיר (באור השם „אור“): בן מנשה, ר"ל בן מכיר בן מנשה. במלחמת משה עם סיוחן ועוגן הלך יאיר וילכוד את חות הגלעד (הגלעד עצמה נתנה למכיר אביו) ויקרא אותן חות יאיר (במדבר ל"ב מ"א). והיו בחבל ארנב (דברים ג' י"ד), ששים ערים גדולות חומה ובריה נחשת (מ"א ד' י"ג). במקום אחר נאמר כי שנוב הוליד את יאיר ויהי לו עשרים ושלוש ערים בארץ הגלעד, ויקח נשור ואדם את חות יאיר מאתם את קנת ואת בנותיה ששים עיר וגו' (דח"א ב' כ"ב, כ"ג). ואב"י שנוב היה חצרון משבט יהודה, ואמו היתה בת מכיר בן מנשה. בנמרא שאלו וכי מניין ליאיר (כ"ג ע"ג) שלא היו לשנוב אביו? מלמד שנשא יאיר אשה ומתה וירשה וכו' (ב"ב קי"ב, קי"ג). והיא היתה בת מכיר וירש יאיר שהיה ממשפחת יהודה אה חלקה מנחלת מנשה, ואולי נשא אח"כ בת שניה ממכיר, ובס"ה נפלה לו בירושה ששים ערים, וכנראה היה עירא היאירי כהן (רב) לדוד (ש"ב כ' כ"ז; עירובין ס"ג). מוצאי חלצי יאיר, לדעת רש"י עירא זהו יצחק שהיה מן תקוע מארץ יהודה ונקרא שמו יאירי שהיה מאיר בתורת. ואמרו כי מה שנאסר ויגו מהם אנשי העי בשלשים וששה איש (יהושע ז') שמרומו על יאיר בן מנשה ששקול כנגד רובה של סנהדרין (סנהדרין מ"ד). יאיר הגלעדי השופט היה ממשפחת יאיר בן מנשה, והוא שפט את ישראל כ"ב שנה ויהי לו שלשים בניו ולהם שלשים ערים שנקראות ג"כ חות יאיר (שופטים י' ג—ד), ואפשר ששלשים ערים אחרות מחות יאיר נתחלקו בין יתר בני השבט.

א.

יאמאיכא: ע' דושאמייכא

יאָסְמֵ, יצחק מרדכי: כותב קורות ישראל; נולד בעיר בערנבורג גרמניא, 22 פברואר 1793, ומת בפפד' 22 נאו' 1860. חנוכו היה בחדר ע"פ הדרך הישן, אח"כ התרועע עם צונץ ויחריו הלכו ללמוד בהגימנסיום בברוינשוויץ, ומשם לברלין והתפרנס עצמו בלמדו עם תלמידים. ישראל יאקאבסון רצה לתמכו כדי להשתלם בחדר רב ריפורטי אך יאסמ מאן לשמוע לו. באמרו כי היהדות צריכה שתתבסס ע"י תקונים בידיעות וחכמות ולא ע"י תיקונים בתפלה בביחב"נ. בשנת 1835 נעשה למורה בבית הספר „פילאנדראפין“ בפפד'ט, ובמשמרתו זאת עמד עד יום מותו. הוא כתב

שלשה, מקוה, המביל ר"ת „נשמה“. וקבלה הוא מאליהו הנביא שבפרק זה מעלין הנשמה של הנפטר למקומה בג"ע (ע"י ס' מעשה אורג שהאריון בזה). ויש לומדים במס' חגיגה, ואחריו פ"ה דיוכא, ולמד המשניות הוא תיקן גדול. הספרדים נוהגין ללמוד בספר הזהר, והעשירים שבהם כשיש לו יא"צ מאסף לביתו כמו עשרים חכמים ומחלק ביניהם את ספר הזהר לכל אחד בשלשים דפים, והם יגמרו קריאת כל הזהר באותו חלילה ואח"כ עושה מעודה לפניהם ועושים „אל מלא רחמים“ להנפטר ומי שברך להבעה"ב וכו' (ס' שערי ירושלם שער מנהג אח"ק).

י. ה. ש.

יאר מצרים: ע' גילום

יאָרְשׁ: הסחת הדעת; עויבה ונמישה מן הלכ, ואפיסת התקוה למצוא או להשיג הרבר שנאבד או שנחסר ממנו. במקרא מצינו ונואש ממני שאול (ש"א כ"ז א'), ובחלמוד הוא מושג של קנין בדרך שלילה. היינו שהאיש המתיאש מן הרבר שהיה רכושו נחשב כאלו אינו ברשותו עוד ונעשה הפקר, והאיש הזוכה בו הרי הוא שלו. יארש נקרא אם יאמרו הבעלים „וי לחסרון כיס“ (ב"ק פ"י ב'). ודוקא באבדה די אם אומר וי לחסרון כיס, שנראה שמיאש עצמו מלמצוא עוד. אבל אצל חוב אינו יארש אע"פ שאמר וי לחסרון כיס, הואיל שכל חוב הוי ספק אי משתלם או לא. ואמר כך מספיקא ולא נמר ומיארש (מהר"ק שורש ד', ש"ע ח"ט ס' רס"ב ח'), ובכיוצא בו הולכין אחרי השבל שמחייב ונחר שיש בו יארש (רש"י ח"ד ס' קנ"ז). ולכן אם נגבו ניים ספרי ישראל שסופם לבוא ליד ישראל לא נתייאשו הבעלים מהם (חשובות הנאונים ס' רפ"ה). בחוקי אנגליא ואמריקא יש דין כמו זה הנקרא Statute of Limitation (חוק המגביל), היינו אם עברו שבע שנים או יותר על החוב בלי שמד או כ"א שנה על שמד או על פסק הדין (judgement) ולא נבה חיבו או לא תבעו בדין, לא יוכל עוד לנבות חובה, כי כבר נתייאשו הבעלים ממנו.

[אם יארש קונה] בעיקר הדין אם יארש קונה

או לא פליגי חכמי התלמוד. עולא אמר מנין ליארש שאינו קונה מן התורה שנאמר והבאתם גזול את הפסח ואת החולה (מלאכי א') גזול דומיא דפסח, מה פסח דלית ליה תקנתא כלל אף גזול דלית ליה תקנתא לא שנא לפני יארש ול"ש לאחד יארש וכן אמר רבא. ר' יוסף אמר יארש אינו קונה אפילו מדרבנן, רב אמר לאחר יארש קנאו נגב (ב"ק ס"ז: ס"ז:). ואמרו במשנה נמלו מוכסין את חמורו ונתנו לו חמור אחר, נמלו לסמים את כסותו ונתנו לו כסות אחרת, הרי אלו שלו מפני שחבעלים מתייאשין מהן (שם ק"ד). וגם מזה משמע דיארש בכדי לא קני, היינו שיארש לבד לא מחני וצריך גם שנוי רשות ע"י הליפין או

הוא כתב ספר על אדות האמונות של תבליים והאשוריים (באסטאן 1898). וספרו נעזק לאשכנז בשם די רעליגיאן באבילאניענס אונד אסיריענס (1902). הוא תייל שני ספרי דקדוק של אבו זכריה היוני (ליידען 1897). ועוד ספרים אחרים במקצוע שלו.

ב. מ.

יאסי (יאשי): עיר ברומניא. לפנים היתה בירת מאלדאוויא. ובה הקהלה היותר נכבדה במחוז ההוא. בבית הקברות העתיק של היהודים נמצאו מצבות משנות 1467, 1549. היהודים היו שם הסוחרים הסרוסרים אשר הברו את תורקיא ופולין בעבודות המסחר במאה המיו. הרב ר' יעקב ארבי שמש שם ברכנות במשך ארבעים שנה ומוכירו ר"י שלמה דילמיריגו שהיה רופא ובעל מקובל. ובסוף ימיו נסע לא"י. במרידת הנשיא אאראן בשנת 1594 הרג את התורקים ועמם י"מ יהודים ביאסי. בגורת תיח ברחו יהודים רבים ליאסי. והקהלה פתחה אותם מיד המסורים. בשנת 1652 בא שם מימוש בן המעלינצקי וממנו סבלו הרבה יהודי יאסי. בין הבאים היה ר' נתן נטע הנובר מחבר "יון מצולה" שנתמנה שם לרב. ועמו עוד חכמים שבאו מפולין. בראשית המאה הי"ח נתמנה שם לרב ר' פתחיה לידא בר' דוד לידא שברח מלכוב בעת שהתנפלו השוערין על העיר החיא, ומצא מקום מפלט ביאסי. אחריו היה ר' בצלאל הכהן שנעשה "התכם באשי" ואת כסא רבנותו ירשו בנו ובן בנו. במות ר' יצחק הכהן בשנת 1777 נתחלקה הקהלה, יש שהיו נוהים אחרי בנו ר' נפתלי ויש שנמו מאחריו ובתרו להם את ר' סרדכי בר' משה חיים. המחלוקת התפרצה בעצם תקפה אך בשנת 1782 התפשרו שרי נפתלי הכהן ישאר בתור חכם באשי ור' סרדכי יהיה האב"ד. ע"י המחלוקת נתבטלה פקודת החכם באשי בשנת 1832. שרפה גדולה היתה ביאסי ביום 29 יולי 1822 ונשרפו כל בתי הכנסיות ומאתים בתים של יהודים ואיזה יהודים נשרפו באש. עוד שרפה אחרת היתה בשנת 1827 ורוב היהודים נחלדלו ונתרוקנו. נוסף לזה היתה מגפה בשנת 1829 וכמעט כל העשירים עזבו את העיר ונותרו רק מדלת העם.

[בתי כנסיות וחברות] בית הכנסת העתיק שנשרף

נבנה מחדש בשנת 1764. בראשית המאה הי"ט בנו עוד בית הכנסת וקודם השרפה בשנת 1822 היה מספר ביהכ"ע ביאסי תמשה. וכעת (1910) יש להם היכל מודרני ואיזה בתי כנסיות גדולות וכמאה מגינים. הרב הוא דר' ניעמידאו (1903—1910) מחבר המאמר "מאדערנע יבנה אקאדעמיא" (ווי 1909) ונעזק לעברית ע"י המתבר. במכ"ע "הצופה". בין מוסדות הצדקה הם בית חולים ובית מרקחות לעניים, בית אוסף של זקנים וחלשים ובית יתומים. ותברות לתמיכת אביונים ומעות חמים לפסה. בין בתי הלמוד הם התי"ת בתי ספר לנערים ונערות וחברה "קולמורא".

ספרי חנוך ולמוד כללים, ועסק בפרט בספרות ישראל ודברי ימי. ספרו הראשון במקצוע זה הוא "געשיכטע דער איזראעלישען וייט דער צייט דעד מאקאבעער בזאויף אונזערע מאנע" (חשעה חלקים, ברלין 8—1820). וקצור מזה בשם "געשיכטע דעם איזראעלישען פאלקעס... פיד וויסענשאפטליך געבילדעטע לעזער" (שני חלקים ברלין 1832). בסוף חייו כתב ספרו "געשיכטע דעם יורענבוסם אונד זיינער סעקטען" (ג"ה לייפציג 9—1857). גם הו"ל ששה סררי משנה מוקדים עם העתקתו האשכנזית (ברלין 6—1832). הוא כתב בקרת על ספרי שאיריני ושמרעמקוס, והתנצלות על היהודים וספרותם ויבטל את האשמות שהעלילו עליהם צורדי ישראל אלה. הוא העריך את מכ"ע השבתי "איזראעלר טישע אנאלען" (2—1841) ובו מאמרים רבים הנתנים לקורות ישראל, גם הו"ל עתון מדעי בלשון עברית בשם "ציון". הוא התנגד מאד לשימוש לשון יהודית אשכנזית (יאהרבוך ח"ב 43). יאסמ עסק גם בערכי הצבור ויסד בית יתומים בפפר"ט בשנת 1853. ואסד למורים זקנים ("קרייצענאך שמיפמאנג" בשנת 1842).

ביבליוגרפיא: יאסטיס אויסבאיוגראפיע; צירנדארף, יצחק מארקוס יאסמ אונד זיינע פריינדע, סינסינאטי 1886 J. E. VII, 296.

ב. מ.

יאסטרואו, מרדכי: רב ומחבר, נולד בשנת 1829 בעיר ראנאזין בפולין הפרוסית, ומת 13 אקטבר 1903 בעיר גרמאנון קרוב לפילאדלפיא בארצות הברית. בידותו למד בחור, ובשנת 1844 נכנס לבית הגימנסיום בפוזנא ונמר חוק לטורו בשנת 1852. משם הלך לברלין ולמד בהאוניברסיטא, ובבית הרב ר' מיכל זקש. בשנת 1858 נתמנה לרב וטטיף בווארשא ולמד לשון פולנית. כאשר נתפרצה המרידה של הפולנים נגד רוסיא בשנת 1861 היה נוסח להפולנים. ובעבור זה נאסר בבית האסורים ביתר עם הרב הראשי ר' דובעדרוש מייזלש. בראשית שנת 1862 יצא מבית האסורים והממשלה גרשתהו מפולין, ויבא לעיר ברעסלוי ומשם לדרעודען. והקהלה במאנהיים בהרתהו לרב. בשנת 1864 נקרא להיות רב בווארטס. בשנת 1866 נבחר לרב בפילאדלפיא בקהלת רודף שלום, ומשטרות זאת שמר עד יום מותו. בעזרת הרב בנימין סאלר העריך סדר הפלה עבודת ישראל והגיון לב, ובסדרו זה הוא נוסח לצד ריפורם. תבורו היותר נכבד הוא המלון התלמודי על התרגומים לתלמוד בבלי וירושלמי ומדרשים בלשון אנגלית (1886—1903).

בנו מארים יאסטרואו נולד בווארשא בשנת 1861 ובה עם אביו לאמריקא. בשנת 1877 נכנס בהאוניברסיטא בפילאדלפיא ונמר חוק למוריו בשנת 1881. אח"כ נסע לאירופא ושם השתלם בלמודי לשונות בני קדם. בשונו לפילאדלפיא נתמנה לפרופיסור בלשונות שם בהאוניברסיטא של פנסילוויניא.

גם חברת "בני ברית" וחברת נשים. מתבררת ציון הרבות נותרו עוד שתיים. לפנים היה מס הבשר כשר לצורך כל התצאות הצבור ובשנת 1866 עלה המס למאתים אלפים פראנק לשנה. אך מחשבת הזאת במל המס וכל בעל הבית יתן כפי נדבת לבו. מספר היהודים ביאסי בשנת 1859 היה 31,000, ובשנת 1899 עלה מספרם 39,441, ובכל מחוז יאסי היה מספרם 46,696 בין 191,828 תושבים. היהודים עוסקים בכל ענפי המסחר ובאומניות שונות ויש מהם הרבה בעלי מלאכות. ע"ע רומניא.

ב. מ.

יאקובסון, ישראל: אחד מבעלי הריפורם הראשונים באשכנז; נולד בעיר האלבערשטאדט 17 אקט' 1768, ומת בהנובר 14 ספט' 1828. יאקובסון נשא לאשה נכרת פילים שמשן, מיסד "בית הספר שמשן" בעיר וואלפענביטעל במקום שלמדו שם צונץ ופירסט. יאקובסון הצליח בעסקיו ונתעשר, והעתיק משכנו לעיר ברונשווייג. בשנת 1801 התישב בזעזען ויסד שם בית ספר אשר בו למרו ארבעים נערים יהודים ועשרים נערים מנויי הארץ, ויתן להם לינה ואכילה וכל צרכיהם חנם, כי לפי דעתו תלוי בתערובת זאת גאולת ישראל משנאת הנזים. בית הספר הזה היה נודע לתהלה בסביבות המדינה וכבר עברו עליו מאה שנה ועודנו עומד היום בפעולתו כבראשונה. יאקובסון בנה "היכל" לתפלה בחצר בית הספר והכין בו עונב לנגן תחלות ותשבחות. זה היה העונב הראשון שחושם בבית תפלה של יהודים. הנערים שרו שירי חימן בלשון אשכנז ומקצת התפלות נעתקו ללשון הזאת. גם המציא את הקונפירמציון כעין הנוד לנער כשחניע לשנת י"ג ונעשה בר מצוה. בעת ההיא היתה ועמספאליא תחת הירונימוס אחי נפוליון וישב בעיר קאסעל, גם יאקובסון התישב שם ונתמנה ע"י הממשלה לראש הקהלה בקאסעל והגליל, וייסד גם שם בית תפלה בדרך ריפורם, והיה בדעתו ליסד סמינאר לרבנים חרשים. אמנם אחר מפלת נפוליון בשנת 1815 תקע יאקובסון את אהלו בברלין, וגם שם נסח לפתוח בית תפלה כזה, ויבקש את צונץ קליי ואויערבאך להטיף שם דרשותיהם. אך ממשלת פרוסיא לא היתה נחזה ממעשי יאקובסון מפני נטיותו לנפוליון, וגם חרבנים בברלין מהאו להממשלה על הריפורם שרצה יאקובסון לנמנע בברלין וחסנר את בית תפלתו, והריפורם נפסק במשך זמן רב. (J. E. vii 47)

ב. מ.

יאָרְק: בירת יארקשייר באנגליא. במאה הי"ב ישבו יהודים רבים בעיר יארק, וכאשר נבחר המלך ריכארד הראשון שלחה קהלת יארק שני "אצילים" את יוסי וברוך מיארק לברך את המלך. בפרעות שהיו אחרי "כתרתו" אלצו את ברוך להמבל לשם נצרות, אך

ברשון המלך ריכארד שב לדתו למחרת היום, ומת מיד אחר המאורע הזאת בעיר נאדרהאמפמן. יוסי נמלט ושב לביתו ביארק. יוסי היה הסוכן של אהרן מלינקלן וגובה חובותיו. בין הנוצרים הלויים היה ריכארד די מאלביס שהיה חייב ליוסי סכום רב בשנת 1182, וכמו כן היו תיביים יתר האצילים מכימים רבים למלו יהודים באנגליא. מאלביס וחבריו האצילים עשו חכנות ללחום בראש הכת השלישית מנוסעי הצלב תחת הנהגת המלך ריכארד, ובעודם ביארק הסיתו את ההמון להתנפל על היהודים ולבח את רכושם. וכל מגמתם היתה לגזול את שמרי החובות שהיו ביד היהודים עליהם. היהודים עם ספם ונשיהם נמלמו לחארמן או המצודה שכפי הנראה הוא "מנדל קליפארד", אך החמון הסבו אותם מסביב וכומר אחד עמד בראשם. לאסן היהודים הפיל אחד מהיהודים אבן מחומת המצודה ותרוצץ את ראש הכומר, וכראות היהודים כי בלחה אליהם הרעה, וכי אין להם ברירה אחרת כי"א למות ביד החמון האכזרים או לחמיר דתם, בהרו לקרש את השם ולהטית את עצמם. הרב ר' יום טוב משויני (Joigny) שהיה בתוכם עורר אותם לדבר חזה. יוסי לקח את המאכלת ושחט את אשתו חנה, והרב שחט את יוסי ולאחרונה שחט את עצמו, ומקודם שרפו את בגדיהם וכל אשר להם באש. גם עוד יהודים עשו כמעשיהם, ויהודים אחרים יצאו מהמצודה ורצו להמיר דתם אך החמון כלו חמתם בהם ויהרגו אותם, ורק אחדים הגיחו בחיים והביאום ללונדון. החמון בזזו את שלל היהודים והאצילים לקחו את השמרות וגם רשימות החובות מאוצר העיר. כשמוע זאת וויליאם די לאנגשאמפ שהיה המושל במקום ריכארד שהלך עם הצלבים הימב חרה לו על הדבר הזה, כי היהודים עמדו ברשות המלך והביאו לו מס קצוב מדי שנה. ואחר הקירה ורדישה העניש 5/2 אזרחים מפורעי הפרעות ואת מאלביס גרש מן הארץ. זמן רב אחר המאורע לא נשמע מיהודי יארק אך כנראה שבו היהודים ליארק אחרי עבור עשרים שנה. אהרן בן יוסי מיארק היה רב היהודים ומכונה בשם התואר Presbyter בשנת 1237 בימי הנרי השלישי. בגירוש היהודים מאנגליא (1406) נזכרו גם יהודי יארק. בית הקברות של היהודים ביארק היה בין סמ' מאדים ונהר פאסי. בית הכנסת העתיק היה בצד צפונית לשער יובער (Jubbergate) לא רחוק מהארמן. בשוב היהודים לאנגליא במאה הי"ז לא התישבו ביארק ולא נמצא שם ישוב יהודים עד שנת 1890, ונבנה שם בית הכנסת קמן במקום אלדוואק בשנת 1892.

ביבליוגרפיא: R. Davies, *The Medieval Jews of York, in Yorkshire Arch. and Topogr. Journal* III 147—197; Jacobs, *Jews of Engewin England*; J. E. xii. 629.

ב. מ.

נאמר כי היתה "ספר תורת ה' ביד משה" (דחי"ב ל"ד י"ד) ולא כמו שרצו החוקרים המתחכמים לומר כי "מצא" תורה חדשה (ע"ע בקרת בת"ק; ספר תורה). ומלך מצא כתוב בו יולך ה' אותך ואת מלכך אשר תמים עליך אל גוי אשר לא ידעת וגו' (דברים כ"ח ל"ז). וישלח לדרוש את ה' ספי חולדה ולא שלח לירמיה הנביא. אמר רבי ר' שילא מפני שחנשים רחמניות הן, ר' יוחנן אמר ירמיה לא היה התם שחלך להחזיר עשרת השבטים, ויאשיהו מלך על כל ישראל (מגילה י"ד:). חולדה הבטיחהו בשם ה' שלא יראה החורבן בעיניו. לדעת חז"ל לא נתן יאשיהו הבמות לשלכה שבנה לעשתרות שקוף צדונים (מ"ב כ"ג) כי אסא המלך בער כל ע"ז שהיתה בימיו, ושלמה בעצמו לא בנה הבמות רק בקש לבנות ולא בנה, ובשביל כוונתו הרעה תלה בו הכתוב לגנאי. וכן יאשיהו מפני שבער הבמות שנעשו משמת יהושפט ואילך תלו לו מן השמים לשבח (שבת נ"ז: רש"י). חרב של פרעה נבו היה חרב של שלום ואעפ"כ נכשל בה יאשיהו: וא"ר יוחנן מפני כה נענש יאשיהו מפני שהיה לו לימלך בירמיהו ולא נמלך (תענית כ"ב:). על כיתת יאשיהו מרומו, והבאתי השמש בצהרים" (עמוס ח'). ועל הספרו, "מספר הדרומן בבקעת מנח" (זכריה י"ב י"א) מתרגם רב יוסף, "במספר ד'אשיהו בר אמון דקטל יתיה פרעה חנירא נבקעת מנידו" (מ"ק כ"ח:). ועליו קונן ירמיהו, "איכה יעם", רוח אפינו משיח ה'" (איכה ד' ע"י איכה רבתי).

א.

יָבוּם (יָבֵם): כניסת אשת אחי המת בלי בניו לו לאשה. אחי הבעל הוא הַיָּבֵם ואשת אחיו היא יָבֵמָה או יָבֵמָה. הדין מפורש בתורה, כי ישבו אחים יהודי וסת אחד מהם ובן אין לו לא תהיה לאיש זר, יבכה יבא עליה ולקחה לו לאשה, והיה הכבוד אשר תלך יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מישראל, ואם לא יחפרץ ליבמה צריכה חליצה (ע"י דברים כ"ה). ודרשו בגמרא כי ישבו אחים יהודי פרים לאחים מן האם ולא מן האב, שאינם סמוכין בבית אביהם ואינם יחודי (יבמות י"ז:). ובן אין לו. אחד חבן ואחד הבת ואפילו בן הבת ובת הבן (ב"ב ק"ט. קמ"ג). ואפילו ממזר או ממזרת פוטר את אשת אביו מן היבום (יבמות כ"ב:). גם השבעים וקנים העתיקו מלת "בן", "ילד". וכן הבינו הצדוקים (און גליין מרקוס י"ב י"ט. וע"י יוס'פום קרמוניות ס"ד פ"ח 26). ואם היה היבמה מעוברת מבעלה המת אינה זקוקה ליבום אך לא תנשא לאחר עד שתדע שכלו לו תרשיו והוא בן קיימא (ירושלמי יבמות פ"ד א'). היבם אפילו הוא תינוק בן יומם כשמת אחיו בלא זרע קיימא הוא זקוק ליבום (נדה מ"ד). מצות יבום הוא בבכור או בגדול מן האחים ואם קדם הקטן ויבם זכה (יבמות ב"ד). דין יבום נוהג בין מן חנשואין בין מן האירוסין (יבמות י"ג).

יְאִשְׁיָהוּ: מלך יהודה משנת ג"א רמ"ה עד שנת שמי' (475—444 קודם מספר תנחומי). הוא היה בן אמון בן מנשה, ושניהם היו רשעים אך הוא היה מלך כשר. בן שמונה שנים היה במלכו ומלך ל"א שנה. "עם הארץ" המליכו אותו אחרי שנקמו מות אמון אביו שקשרו עליו עבדיו ויהרנחו (מ"ב כ"א כ"ג). מפעולותיו ברוב שנות מלכותו לא נרשם בכתוב, ורק אחרי שמונה עשרה שנה למלכו השתדל לחזק את בדיק הבית, ושלח את שפן הסופר לחלקיהו הכהן הגדול לקבץ ולמסור את כסף ההכנסה מבית ה' ליר הפקידים על עושי המלאכה. ובעודנו מקבץ את הכסף שמצא בלשכות העזרה מצא ספר התורה ויתננה לשפן הסופר והוא קרא אותו לפני יאשיהו, והמלך חרד מאוד בשמעו את הווכחה הכתובה בו וקרע את בגדיו, ויצו לדרוש את ה'. וילכו חלקיהו ואחיקם בן עז; לחולדה הנביאה, ותאמר אליהם: כה אמר ה' הנני מביא רעה אל המקום הזה ועל יושביו ככל דברי הספר אשר קרא המלך תחת אשר עובדו וגו' אך יען כי רך לבב המלך ונכנע מפני ה' לא יראה בחייו את הרעה הזאת. המלך קרא את דברי הספר לפני העם ויצו למחר את בית המקדש מכל עבודת זרה והשביח את חכמרים ויתן את מצבותם ויהרוג את כהני הבעל. וכהני ה' שחקרבו בבמות לא הניח עוד לעלות על מזבח ה' בירושלם. ואחרי שטחר את המקדש צוה לעשות את הקרבן פסח בזמנו כהלכתו, והטן העם מכל ערי ארץ ישראל באו לירושלם לחונן את החג. בסוף ימיו עלה פרעה נכה מלך מצרים על מלך אשור על נהר פרת לכבוש את סוריא, וילך המלך יאשיהו לקראתו לעזרת אשור כי היה בברית עמו, וימיתו פרעה נכה במגדו כראותו אותו, ויביאותו עבדיו לירושלם ויקברוהו בקברי המלכים ויהואחו בנו מלך אחריו (מ"ב כ"ג). בדברי הימים נאמר כי פרעה נבו לא רצה להלחם עם מלך יהודה ושלח אליו מלאכים לאמר, "מה לי ולך מלך יהודה וגו' חדל לך מאלהים אשר עמי ואל ישחיתך" אך יאשיהו לא שמע אליו. ויקונן ירמיהו על יאשיהו והספידו (דחי"ב ל"ה).

[בתלמוד] חז"ל חושבים את יאשיהו לצדיק נמר, ואין לך גדול מבעלי תשובה יותר מיאשיהו בדורו (שבת מ"ג). והוא היה אחד משלשה גדולים שנקראו בשמם לפני הקב"ה עד שלא נוצרו: יצחק שלמה ויאשיהו (ב"ר פמ"ה) בי נאמר הנח בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו ועדיין לא נולד (יבמות נ"ג). ולכבודו לא מנו חכמי המשנה את אמון אביו בין אלה שאין להם חלק לעו"ב, אף בי מנו את מנשה ולא חשו לכבודו של חזקיה אביו, כי ברא מזכי אבא ואבא לא מזכי ברא (מנהדרין ק"ד). ודרשו מי יתן מהוד מממא כנון יאשיהו מאמון (במדבר רבה פ"ח). המלכים שקרמוהו אחו ומנשה שרפו את החורה. חו שמצא חלקיהו היתה ממונה ונגחה בעזרה. ובפירוש

חלקו לזכרון בחיים למלאות מקומו בעולם לעבודת הבורא ולזכות אותו בעולם הנפשית, כי ברא מזכה אבא, וההוא רוחא אויל נע ונר עד ראשתבח פרוקא. היא הוא דכתיב או חודו או בן דודו ינאלנו או משאר בשרו ונוי. ואי לא אשכח והשיגה ידו ונגאל כארת דאויל מאתר לאתר או כעבר דאויל בשלשלת על צואריה עד דאשכח פדיון סאדון דליה על חבייה. ווי למאן דלא אנח בן למפרק יתיה (זהר כי תצא רפ"א). מצות יבום היתה ידועה בישראל עוד קודם מכן תורה. והיה צוה לאונן בנו לבוא לחמד אשת אחיו עד וליבם אותה להקים זרע לאחיו. ואונן ידע כי לא לו יהיה הזרע ושחת ארצה לבלתי נחן זרע לאחיו ובעבור זאת נענש כי המיתוהו (בראשית ל"ח). ואמר בוהר: וכלהו שכמין הוו ידעי דא ועיקרא דמלתא והקם זרע בנך ההוא זרע אצטריך לאתקנא מלה ולמגלם גולמא לתקנא דלא יתפרש גזע משרשיה וכי (זהר וישב קפ"ו): וע"ד הפשט כדי שלא להעביר נחלת האב המת לשבט אחר אם הנשא היבמה לחוץ לאיש זר. ולכן נזהרו בנות צלפחד: אך למשפחת מטה אביהם תהיינה לנשים ולא תסוב נחלה לבני ישראל מטמה אל מטמה, כי איש בנחלת אבותיו ידבקו בני ישראל ובמדבר ל"ו). וכן מצינו ברות המואביה שרצה הגואל לקנות את נחלת נעמי חתנה עמו לשאת את רות להקים שם המת על נחלתו. והגואל מאן לשאת את רות מפני שהיתה מואביה באמרו, "פן אשחית את נחלתי" אך בועז שידע כי נשי מואב אינן אסורות נשא אותה למען "לא יכרת שם המת מעם אחיו ומשער מקומו". וכאשר נולד לו בן מרות היתה נעמי לו לאומנת והשכנות אמרו "יולד בן לנעמי" (רות ד'). אמנם התורה הנבילה את חוק היבום רק באחים.

[עשר שאלות ביבום] ר' מנשה בן ישראל בספרו "נשמת חיים" שואל ומשיב עשרה דברים בענין יבום: א) מדוע נדחה איסור כרת של אשת אח ביבום אם היה אפשר לעשות חתקון באחר משאר הקרובים שאין אשתו אסורה לו? תשובה: לפי שהאח הוא היותר קרוב ונשמות שני אחים חשובות כאחת; ב) אם חתקן היבום הוא להקים זרע כדי לקיים מצות פריה ורבייה, קשה למה יביאו אותו בגוף אחיו לעבור על עונש כרת ולחייב את נפשו כדי לקיים המצוה? תשובה: באמת מצות פריה ורבייה היא עמוד שכל העולם עומד עליו וחשובה כנגד כלם, למען לא האבד נפשו ותשוב נקיה אל האלחים אשר נתנה; ג) אם נפש אחיו תבוא בו להוליד זרע, למה לא יעשה אחיו חתקן באשת עצמו ולקראו הבן הנולד על שם אחיו? תשובה: לפי שחמת רגיל באשת חיקו ובאחבתה ישגה תמיד, ומיותה בת זוגו היא כלי יוחד מוכן לקבל נשמתו; ד) אם המעם הוא מפני שלא קיים מצות פריה ורבייה למה לא צותח התורה יבום גם אם הניח בת, הלא בבת בלא בן לא קיים עדין המצוה? תשובה: הוא

ואסור לבוא על יבמתו עד שיקדש אותה בפני עדים וזה נקרא בתלמוד עשה בה "מאמר", ואינו קונה אותה עד שיבא עליה. הכונס את יבמתו הרי היא כאשתו לכל דבר ומגדלה בנט ומחזירה (יבמות ל"ט). והיבם זוכה בנכסי אחיו (יבמות מ'). והא דכתיב "יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו בישראל" אינו בפשוטו שאם היה שמו יוכף קורין אותו יוסף יוחנן קורין אותו יוחנן, אלא הודאת "על שם אחיו" היא לנחלה שיוורש אותו (יבמות כ"ד). אם נשאת הזקוקה ליבם לאיש אחר אין קדושין תופסין בה, ושמואל אמר אע"כ צריכה נט מספק (יבמות צ"ב).

[חליצה במקום יבום] במקום שאין מצות יבום יש אמור "ערות אשת אחיך לא תגלה" (ויקרא י"ח ט"ז) ותניא "ערות אשת אחיך" ו"יבמה יבא עליה" בדבר אחר נאמרו (ירוש' נדרים פ"ג ב') כיון דשתי מצוות אלה סותרות זו את זו, ואם נאמרה מצוה אחת היתה מבטלת השניה ולכן התצרכו להאמר כאחת, כמו לא תלבש שעמנו גדילים תעשה לך, ואו אין אחת דוחה את חברתה, כי נאמרו על תנאי וכיצא מן הכלל. ע"כ צריכין להזהר מאד במצות יבום שלא יהיה שום ספק ערוה או איזה פגועה בדבר. ואמר אבא שאול הכונס את יבמתו לשם נוי ולשם אישות ולשם דבר אחר (ולא לשם מצות יבום) כאלו פוגע בערוה וקרוב בעיני להיות הולד ממזר (יבמות ל"ט). ואע"פ שאין הלכה כמותו כי חכמים אמרו יבמה יבא עליה מכל מקום, חששו בזה להצריכה תליצה במקום יבום. ר' אליעזר בן עזריה דרש סמוכין לא תחטום שור בדישו וסמך ליה בי ישבו אחים יחדו, שאם נפלה היבמה לפני סוכה שחין אין חומסין אותה להנשא ליבם (יבמות ד'). ואם מוענת שאינה יכולה לדרו עמו כופין אותו לחלוץ. אבל אם אין לה סבה להתמאן כותבין עליה אגרת מדר והולצת (רמב"ם יבום פ"ב ה'). וכן דרשו לא תהיה לאיש זר לאיש שהיא זרה לו, אלא הולצת (ירושלמי יבמות פ"א א'). וכן בכל מקום שיש איזה חשש הולצין ולא מתיבטין. ואמרו חז"ל מצות הייבום קורמח למצות חליצה בראשונה שהיו מתכוונין לשם מצוה, ועכשיו שאין מתכוונין לשם מצוה אמרו מצות חליצה קורמח למצות יבום (בבבורות י"ג). וכן תני בר קפרא לעולם ידבק אדם בשלשה דברים בחליצה באבא שאול וכי (יבמות ק"ט). והנה חר"ף הרמב"ם והפוסקים הספרדים התירו יבום גם בזמניהם, אך מתקנת רבנו גרשם לאסור רבוי נשים נתבטלה ממילא מצות יבום והיו צריכין חליצה בכל מקום אפילו אם היה היבם פגוע, וכן פסקו ר"ת ורבני צרפת ואשכנז. מומר חייב בחליצה כי אע"פ שחמא ישראל הוא (הריב"ש סי' א').

[המעם למצות יבום] בעל החנוך (פ' כי תצא) נותן מעם לחמצוה הזאת, כי האשה שנשאת לאיש היא כאחד מאבריו, והאיש שמת בלא בנים לא נשאר

מחוקן מאחר שיש לו איזה זרע או אפילו זרע הזרע. כי נעשה מחובר ונרבק ונקשר בזרעו, ולא היה כן הצורך להתיר ערוה בשביל שלא קיים המצוה בשלמות כראוי; ה' אם ילדה היבמה בת מן חיבם מה תהא נפש המת המתגלגל בה? תשובה: אם היה צדיק הבת תהווה ע"י הבן שהלך, ואם היה בו עון אשר יחייבו להתגלגל באשה הוא קבל עונשו; ו' אם חיבמה לא ילדה ליבם בן ולא הקימה זרע לאחיו, מה תהיה מנפש המת? תשובה: אולי לא היתה הכוונה בשעת הזווג להמשיך נפש האה, ואם היתה הכוונה רצויה נוכל לשפוט שחיא עקרה או הוא עקר, ואפשר שיתוקן ע"י קרובים אחרים; ז' אם הניח אשתו מעוכרה וילדה והולך חי שעה אחת שפוטרי טיבום איך נעשה התקון? תשובה: זה דומה לגי שקיים מצות פריה ורביה ומחו בניו אחריו, שכיון שזכה ונכלל בצרור החיים שוב אין מורידין אותו מטהינתו; ח' למה מצות יבום בגדול? תשובה: ידוע הוא שענין הגלגול הוא מצד החסד וכמו שנאמר והשב מחשבות לבלתי ידה ממנו נדה, וע"י החסד נמשכה הנשמה אצל אשתו ואחיו והגדול רומז למדת הגרולה; ט' למה אמרו חז"ל סרים אין מיבמין את אשחו? תשובה: אשת הסרים אינה כאשתו ממש כי לא היחה אשת חיקו, ולכן אין רשאי להתיר בעבורו אשת האת שהיא כעין ערוה; ו' אם הוליד חיבם רק בן אחד על שם אחיו, נמצא כי היבם בעצמו אין לו זרע ולמה לא תתיבם אשתו? תשובה: בכלל חבן הנולד הוא האח המת וחיבם, נמצא שהבן הוא ילד של שניהם (ע"י ילקוט יצחק מצוה תקצ"ט).

[ד"ר יבוס אצל השמרונים והקראים] חכמים שהיו גרי אריות והם השמרונים היו מתייבמים את הארוסות ופוטרים את הנשואות מיבום. מאי דרשי? לא תהיה אשת חמת החוצה לאיש זר הך דיתבה חוצה היא לא תחיה לאיש זר, אבל הך דלא יחבה חוצה תהי לאיש זר (קדושין ע"ב). ירושלמי יבמות פ"א ר'. ולכן מעתיק התרנום השמרוני החוצה, בראיתה" (ברייתא). אבל חז"ל למדו מן "החוצה" לרבות את הארוסה (יומא י"ג:). כי חז"ל לא הבדילו בין ארוסה לנשואה, חכמים ספרשים, "כי ישבו אחים יחד" בן דוד וקרובו ולא אחים ממש, וכן פ"י השמרוני אבראחים למשפחת יעקוב על מעשה בני יהודה ותמר, כי קודם מתן תורה היה האח מותר באשת אחיו המת ותזקק ליבום אם המת לא חנית בניו, וכמו שהיו מותרות שתי אחיות לאיש אחד, ובאה התורה ואסרה אשת האת וע"כ אינו זקוק עוד ליבום ואינו רשאי לשאת את יבמתו כ"א בן דודו הוא ינאלנה כאשר מצינו בבנות צלפחד, וכן דעת רוב הקראים האחרונים, אבל הקראים הראשונים היו מודים כי חיבום הוא באשת את ממש, אך דוקא בארוסה כי אז אין גלוי ערוה לדעתם ולא בנשואה. וכן דעת בנימין בן משה הנאתנדי ודעה

אליהו בשייצי באדרת אליהו (נשים פ"ה) ובגן עזר (נשים פ"א), וגם יוכף בן יעקב הקרסקאני ספרש אחים ממש (ס' הישר הוא ס' ישועה בן יהודה, ע"י נספחים ללקוטי קדמוניות 67). התורה הזאת לכתות האלה באה להם כבלי ספק מאת הצדוקים שהתנגדו להפרושים ולענו להם והשתדלו תמיד לבטל מסורותיהם. דאיה לדבר מספרי און גליון של הנצרים, כי שאלו הצדוקים או הביתוסים לישו אם יש שבעה אחים ומת הראשון בלי בנים והשני יבם את אשתו ומת גם הוא בלי בנים ויבמה השלישי וכן כלם עד השביעי, ושאלו לעתיד לבא כאשר יהיו המתים אשת מי היא? ושאלתם היתה לפי דברי הפרושים ולפי דבריו שהורה להם בחחיית המתים, כי הצדוקים לענו גם על אמונת תחיית המתים (מתי כ"ב כ"ג, מרקוס י"ב י"ח, לוקאס כ' כ"ז). אמנם הקראים האחרונים שרצו להראות כי הם מחמירים בעניני עריות יותר מחפרושים, אסרו את תיבום גם בארוסה, ופירשו "אחים" בחוראת, "קרובים" שאין בהם איסור ערוה (החלץ ח"ז 26). ע"ע ח"ל"צ; עריות; קראים.

א.

יבוסים: שם עם שצא מבן כנען שנחשב בין חתי ובין אמורי (בראשית י"ט ט"ז) ולפעמים בין הפרזי והחוי (יהושע י"א ג'). ונחשב לאחרונה בין העמים שישבו בא"י (בראשית מ"ז כ"א, שמות ג' ח'). החתי והיבוסים והאמורי ישבו בהר (במדבר י"ג כ"ז). ירושלם נקראת לפנים בשם יבוס ואדני צדק מלך שם (יהושע ט' א'). בימי השופטים חיתה אז "עיר נכרי אשר לא מבני ישראל המה". בי לא יכלו בני יהודה להורישם (יהושע מ"ז ס"ג, שופטים א' כ"א), עד אשר כבש דוד את ירושלם (ש"ב ה' ו-ח), אחר שנענש דוד על אשר מנח את ישראל והמנפת נעצרה בגרן ארונת היבוסים חקים שם דוד מנזה לה' ויעל עולות ושלמים (ש"ב סוף). מן הנותרים בא"י מעמי כנען ובתוכם היבוסים אשר לא יכלו בני ישראל להחריםם העלה עליהם שלמה המלך מס עבדות (מ"א ט' כ'). ע"ע ארונה; ירושלם.

ב. ט.

יבנה (Jamnia): עיר בארץ פלשתיים על שפת הים התיכון בין אשקלון ובין יפת עזיהו מלך יהודה לכרה ויפרוץ את הומונית (ד"ה"ב כ"ו ר'). יש אומרים שהיא אחת עם יבנאל (יהושע מ"ז י"א). בימי בית שני היתה יבנה עיר בצורה מאד ומלחמות רבות נעשו עליה. אנשי יבנה היו או מרובים כ"כ עד שיכלה לשלוח בארבעים אלף אנשי חיל למלחמה (Strabo 759 צ"ג). יהודה המכבי שרפה באש (ב' חשמונאים י"ב). גם שמעון המכבי לכרה אך היהודים לא התישבו שם עד ימי אלכסנדר ינאי. הקיסר פומפיי חשיבה לחסוריים ונבנתה מחדש ע"י גבינוס (בשנת 57 קודם

יד ושם לנחל יבן להצניב גבולות עמים. לפניו טרם כבש ישראל את ארץ סיחון היה הנחל הגבול בין ארץ עמון ומואב, ואחרי שנלחם סיחון מלך האמורי במלך מואב ויקח את כל ארצו מידו סארנון ועד היבן ועד הירדן (במדבר כ"א ב"ד, דברים ב' ל"ג, יהושע י"ב ב', שופטים י"א י"ג). מאז היה ארנון הגבול הדרומי לממלכת סיחון, היבן הגבול הצפוני, והירדן הגבול המערבי. ואחרי שלקחו בני ישראל את ארצות סיחון ועונ בעבר הירדן היה נחל יבן הגבול בין נחלת הראובני והגדי לנחלת חצי שבט המנשה (דברים ג' מ"ז). נחל יבן יקרא היום ואדי או נהר אלורקי (נחל או נהר התכלת). מתחיל מהרי חוראן והולך ומתרחב ושופך אל הירדן בין נניסר וים המלח. מימיו צלולים וידיים ורדו צמאון חשותה (כפתור ופרח הנצאת לונץ 67).

הראליז

יבש גלעד: עיר חבירה בארץ גלעד בנחלת חצי שבט המנשה בעבר הירדן. במלחמת פלנש בנבעה עם בני בנימין לא התמקדו אנשי יבש גלעד, וישלחו שם העדה שנים עשר אלף מבני החיל ויכו את יושבי יבש גלעד לפי חרב, וחשאיורו רק ארבע מאות בתולות אשר הביאו אל המחנה בעיד שלת, ויתנו אותן לבני בנימין לגשים, כי נשבע ישראל במצפה שלא להתחתן עם (שופטים ב"א י"ב). בעיר יבש עלתה שמש הצלחתו של שאול המלך, ושם מצא גם קברו אחרי מפלתו ביד הפלשתים. מיד כאשר נבחר שאול למלך על ישראל עלה נחש העמנוני על יבש, ורחו ה' צלחה על שאול ויפקד חיל גדול מישראל ויהודה ויכו את עמון מכה רבה (ש"א י"א). ובמלחמתו האחרונה עם הפלשתים נפלו שלשת בני שאול והוא נפל על חרבו ומת. הפלשתים תקעו את גיית שאול אל חומת בית שאן, ויושבי יבש גלעד היו מכירי מובה ושמו נפשם בכפם לקחת את עצמות מושיעם שאול עם בניו מחומת בית שאן ויקברו תחת האשל ביבש (שם ל"א י"ב). לדעת בעלי החוסמות (תענית ג'). היה אליהו הנביא מתושבי יבש גלעד אף כי בכתוב נאמר שהיה מתושבי גלעד לבר, כי יבש גלעד, ויבש גלעד כלם שם עיר אחת. בימי חידונומוס עוד עמדה העיר הזאת על תלה. ואויביוס - Onomas-ticon) יאמר שהוא כפר רחוק ששח מילין רומיים מן פילא בדרף גירשא. לדעת רובינוסן עמדה יבש גלעד במקום שנמצאות בו כעת חרבות אלדאיר.

הראליז

יגל, אברהם בן הנניה: ע' גאלימו **יגיעה**: תנועה והתעסקות בעבודה עד שנתייעצ ונחלשו אבריו הנצרכים אל הפעולה. "יגע" מורה על ליאות עצמית וטבעית, "עוף" שהוא שם נרדף מורה על יגיעת מקרית (יאיר אור אות מ' ב'). היגיעה במדה קצובה מביאה תועלת בין לנוף בין לנפש, ואמר

מח"ג). הקיסר אוגוסטוס מסר יבנה להורדוס והוא נתנה לאחותו שלומית (יוסיפוס קדמוניות ובמלחמות). חיילי רומי הקימו שם מזבח של ארסה לקאליגולא והיהודים הרסו אותו (Philo; Legatis ad Caium 80). אספסיינוס צר על יבנה ויבניע את יבניה היהודים שמרדו בקיסר (יוסיפוס מלחמות ספר ד').

[יבנה בזמן התלמוד] בחרבן הבית בקש ריב"ז את טימוס להניח לו את יבנה למקום תורה לחכמי ישראל (גימין נ"ז:). ונעשה שם מקום מרכז להפרושים, ושם היה מושב הסנהדרין עד ימי רשב"ג ובר כוכבא. ואמרו נלתה סנהדרין מירושלם ליבנה ומיבנה לאושא. ועוד הפעם מאושא ליבנה ומיבנה לאושא וכו' (ר"ה ל"א:). ביבנת היו ארבעה חכמים שידעו שבעים לשון: ר"א וד' יהושע ור"ע ושמעון התימני (סנהדרין י"ז:). ולפי נוסחא אחרת: בן עזאי בן זומא אליעזר בן מתתיהו והנניא בן הנילאי (ירוש' שקלים פ"ה א'). החכמים ישבו בכרם ביבנה (שבת קל"ה:). ופירשיי שישבו ביישיבת שורות שורות כמו בכרם. ומיבנה יצאת בת קול שהלכה כב"ה (ירושלמי ברכות פ"א ד'). פעם אחת היו החכמים מסובין בעליה ביבנה ושמו בת קול מן השמים שאמרה יש בכם אחד שראוי שחשרה עליו שכינה, ונתנו עיניהם בשמאל הקמן (סוטה מ"ח:). ור' שמאל זה תיקן ברכת המינים ביבנה בימי ר"ג (ברכות כ"ה:). ושם עשו עוד תקנות ופסקו דינים להלכה (זבחים נ"ז:). ביבנה קרשו החרש וקבעו המועדים, ואמר ר"א בר' צדוק כשהיינו עוסקים בעיבור השנה ביבנה לא היינו טפסיקים לא לק"ש ולא לתפלה (שבת י"א:). בזמן רבי היו אצרות חמין ביבנה למכור (ב"ד פ"ז ע"ש). הנוסע בנימין ממורילא אומד בי יבנה היא איבלין שנוכרה בקורות נוסעי הצלב, ג' פרסאות מיפו ושתיים מאשרוד (עזומוס), וניבדת שם חרכת הישיבה אך לא מצא שום יהודי (הנצאת אשר ח"א 48). כעת היא יבנה כפר בנבעה לדרום ואדי דובן.

ביבליזנרפ"א: רפאפורט ערך מלין 4; לונץ המעמר 217; שבע חכמות 128; Robinson, Researches II. 420; III 22.

א.

יבן, נחל: הנחל מים הזה מצואו בעבר הירדן מזרחה מבין הרי חורן ואחר אשר יעבור דרך מערבה בששים חמשה מיל שופך מימיו אל הירדן, כשלשים מיל רחוק מים כנרת. השם יבן נגזר מלשון "בקס" וענינו הערה ושפיכה, ולכן לפעמים השם יבן הוא תואר להנחל כמו יבן הנחל (דברים ג' מ"ז, יהושע י"ב ב'). להורות כי לא מכל אורך הנחל ידבר רק ממקום אשר יפול אל הירדן, וכן דעת אונקלס ויונתן שתרמו "יבן דנחלא". הנחל הזה נובד ראשונה בשם מעבר יבן, חסקום אשר שם העביר יעקב אבינו את כל אשר לו בשונו מחון (בראשית ל"ב כ"ג). גם

כן ע"ש שהציבו שם מצבת אבן שנפסלה בחטות כהן יד (אנדול) לכבוד נבור חיל בשם בן דראובן. יד לספר תורה נעשית מעצם או מתבות ברמות ורע עם כף יד ואצבע המורה לחקורא לקרות. טעם היא כף יד קטצה שהיא מרת ארבע אצבעות. ע"ע מדות ומשקלות. גם ע"ע אנרוף; אצבעות; טומאת ידים; ימין ושמאל; קומץ; תקיעת כף.

[הכמת היד] החכמה לחכיד בשרטומי הידים ובאופן גדולן סימני הצלחה או סימני אסון בחיי האדם היא עתיקה מאד, ונזכרת בזהר: זה ספר תולדות אדם לדיוקנין ברזי דדיוקנין דבר נש לאשתמודעא באינן תולדות דבר נש דיוקנא דרזין דבר נש בשערא דמצחא, בעיינין באנפין, בחומסא, בשפון, ובשרטומי ידן, ובאודנין. באלין שבע בני נשא אשתמודעין וכו' שרטומי ידן ושרטומי אצבען לנו כלהו קיימין ברזין אחרנין למנדע במלין סתימין ואלין אינן כוכבייא דנהירין לאסתכלא נו מזלי בסטירין עלאין אצבעאן קיימי ברזין עלאין, סופרי אצבעאן (צפרנים) דקיימן דחפיין לבר וכו' אית זמנין דנהירין בהו כוכבין חורזין דקיימין, ואלין אינן כתולדא דמלופחין (עודשים) ואינן שקיעין כהאי מסמרא על לחא, ולא אינן כאינן חורזין אחרנין דלא שקיעין אלא דקיימין לעילא. בהני דלא שקיעין לית בהו מסמא, אבל הני דשקיעין חורזין בתולדא דמלופחין (ר"ל נקודות עגולות כעודשים), אית בהו מסמא, ואית סימנא טבא ליה לבר נש בהו ויצלח בההוא זמנא, או נזח אתנור עליה ואשתויב מיניה וכו'. בידן שרטומין רברבין שרטומין זעירין וכו' באצבעא זעירא דימינא אית רשימין דקיימין וכו' אי אתוספן תרין אחרנין על ההוא שרטומא דאחכפל בהו ארחא לא אודמן ליה, ואי יעבד לא יצלה. בר אי קיימן בארכא בין רשימא לרשימא בזמנא דיתמשך משכא לאחורא ואשתארו אינן רשימין דאשתמודעין האי יצלה בארחא. וסימן דא תלת תלת בפותיאי וארבע בארכא וכו' ורזין אלן באצבע דימינא בזעירא וברברבא, וסימן קטמן כנדול תשמעון וכו' בזמנא דאשתכח ההוא שרטומא דאמצעייתא דעאל ואחיד נו אינן חמש שרטומין דפותיאי, דא איהו בר נש עציב ורגיו נו ביתיה וכו' בני נשא לאו הכי; קמצן איהו בביתיה ורגיו וכפין ולזמנין לא, לבר מביתיה לאו הכי; אצלה בעובדי עלמא, כד אשתדל באורייתא אסתכל זעיר ואתחדר בה; מהימנא איהו אבל לאו כל זמנא, וההוא זמנא דלאו מהימנא אחוי גוון קשום ולא קשום בשלימו; בדינא יצלה וכו'. ואי ארבע שרטומין בפותיאי וחמש בארכא, תרין מאינן דארכא עאלין נו אינן ארבע דא, איהו בר נש חדיה בביתיה ואתחיה עציב לבא לבר, ולאוי הכי דכין דמליל עם בני נשא אחוי הידו ואתכוון במלוי וכו' (זהר פ' יתרו).

[סימנים באצבעות] הידים הן רמז לעשרת הדברות חמש מימינא וחמש משמאלא. תריכין האצבעות

איהו עשיר השמת בחלקו שנאמר יגיע כפיך כי תאכל וגו' ונדול חנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים (אבות פ"ד, ברכות ח"ג). ומודדין לפני התבה מי שיש לו יגיעה בשרה (תענית ט"ז). ומשבחין לאדם אחר פטירתו כי נחנה מיגיעו (ברכות ט"ז). גם בלמודים תועיל היגיעה הרבה, ואמר ר' יצחק אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, לא יגעתי ומצאתי אל תאמין, יגעתי ומצאתי תאמין וכו' (מגילה ו'). ויש חילוק בין יגיעה ליגיעה, ור' בון יגע בתורה בכ"ה שנה מה שלא יגע תלמיד ותיק במאה שנה (ירושלמי ברכות פ"ב). ודרש מר זוטרא כל מי שקורא ושונה ורואה מרפה לעצמו עליו הכתוב אומר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (חולין מ"ד). וכתבו הסקובלים כל מי שנתייגע בעשיית המצות עד שהזיעה יצאה ממנו הוא תיסק נדול לנשמה.

ש. ל.

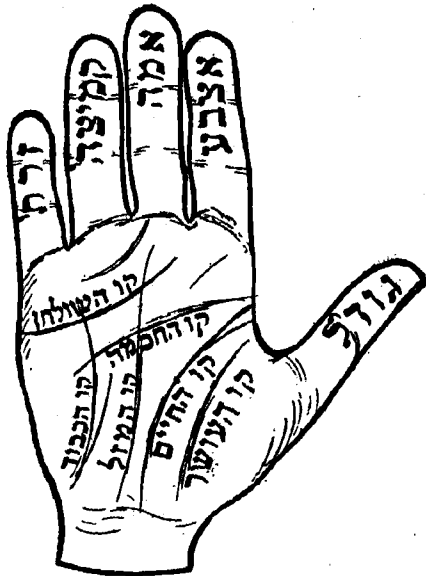
י"ך: אבר תאחזה באדם. שתי הידים עסקניות הן, ועיקר שמושן ביד ימנית, ולהפך נקרא אמר יד ימינו (שופטים נ' ט"ז), יד שמאלית נקראת נ"ב ידכה (שמות י"ג ט"ז) שהיא ידכחה, היינו יותר חולשית מהימנית ועליה מניחין תפילין של יד (מנחות ל"ג). יד ימנית נקראת סתם, "ימין" לחורות על הכה ועצמה, ימינה תמצא שנאך (ההלים כ"א ט'). שימת יד לפה (איוב כ"א ה') מורה על השתיקה, שימת היד על הפה דרך נשיקה הוא סימן עבדות והכנעה, ותשק ידי לפי (שם ל"א כ"ז), המדיים היו נשקים על היד (ברכות ח"ג), וכן נוהגין בכל ארצות המזרח לנשק ידי אדם גדול. ע"ע נשיקה, לסימן אבל תעור, וידיך על ראשך (ירמיה ב' ל"ז) ולסימן שמחה למחות כף על כף. מגדלסון יתרגם, וכתוב ידו לח' (ישעיה מ"ד ה') "יך אונטערזוערפען" שהוא סימן הכנעה בכפיפת הידים, ושר"ל יבאר: יכתוב ויחתום שמו בידו על כתב אמנה שהוא מקבל עליו עול מלכות שמים. חרמת היד לשבתה, "הרימותי ידי אל ה'" (בראשית י"ד כ"ב), שים נא ידך תחת ירכי" (שם כ"ד ב'), ברכת הילדים היתה בידים סמוכות על הראש, ביד ימנית על הנדול וביד שמאלית על הצעיר (שם מ"ה י"ח). גם התפלה היתה בידים פרושות השמימה או אל מקום המקדש (מ"א ח' ל"ח), וכן פרישת כפים על הדוכן, הסמיכה היתה ביד ימין או בשתי ידיו על ראש המוסמך. אמר לו הקב"ה למשת ומטכת את ידך עליו (על יהושע) יד אחת, טח עשה משה סמך שתי ידיו עליו, שנאמר ויסמך את ידיו עליו (במדבר כ"ז י"ח—כ"ג), לקיים מה שנאמר וטוב עין הוא יבורך (ילקוט משלי רמז תתק"ם בשם ילמדנו), וכן סמיכה בידים על הקרבן, והזייה על בוקן ידו הימנית וגו' במצורע (ויקרא י"ד כ"ח). כלאתר יד (פסחים ט"ז); הוא שלא כדרך הנהוג. יד אבשלום הוא בנין תימן שהציב לו בחייו ע"ע אבשלום. ואפשר שגם אבן בוקן בן ראובן (יהושע ט"ז ו') נקרא

הראש והמוח ומתחיל מבין האגודל והאצבע חסמוך לאגודל והולך על שטח היד לרחבו. ח"י קו השלחן הוא בא מקיבה ובני מעיים ומתחיל תחת אצבע הקטנה והולך על שטח היד לרחבו עד בין האגודל, ופעמים מתפלצין מקצהו כמו עלין של לולב. ויש מוסיפין עוד להשוב את קו העושר שהוא אצל קו החיים, אף כי באמת כבר נכלל מול עשירות בקו השלחן או פרנסה, להורות על עושר גדול, ותוכל לשער אם הוא ארוך או רחב או סמוך לקו החיים ולא נפסק ולא נכרת אזי הוא עושר גדול כל ימיו, ואם נפסק יהיה לו חסרון כיום באחד מן הפרקים כפי אורך ורוחב ההפסק בהקו.

[פרטי הקיום] אם קו החיים הוא ארוך עד פרק התחתון של יד ורחב ויפה וצבעו טוב אזי הוא רמז על חיים ארוכים מבלי חולאים, ואם קצר לא יאריך ימיו, ואם נפסק או נכרת מרומז על חולאים, ותוכל לשער אם יהיה האסון בבחרותו באמצעותו או בזקנותו אם תתחיל למעלה מן האגודל. אם נמצא שקו החיים עקום למטה יורח שיטות בכלי זיין או חנק. אם קו החכמה הוא ארוך עד אצל נב היד באורה ישר, אותו האיש אינו ביראת חטא, ואם הולך מעט עקום עד שטח היד אותו אדם הוא חכם ובעל תורה ואין לו כאב הראש, ואם הוא דק וקצר אותו האדם לאו חכם ויש לו כאב ראש, אם הוא דק ונפסק אותו אדם יהיה משוגע באותו זמן, ומשערין מבין האגודל והאצבע, אם קו הכבוד הוא ארוך עד למעלה מקו החכמה ובמצב טוב אזי טוב לאדם כל ימיו ולא יבא לידי חרפה ולא יצטרך לבריות, ולהיפך אם הוא קצר או נכרת, ואם נפסק אצל קו החכמה יהיה חולה מראש או מקיבת, ואם נפסק אצל קו החיים יהיה כואב לב ושאר חולאים. בין קו החכמה לקו השלחן הוא מקום פנוי ומרומז על הפרנסה היינו אכילה ושתיה דוקא, היכא דרחב רחב מזונו ועולה על שלחן מלכים, והיכא דקא רחב לא יחא לו כל צרכו, אם הוא עושר יהיה קמזן גדול ואינו אוכל לשובע. אם קו השלחן בא עד בין אצבע השני והאצבע השלישי עד קצתו, הוא רגזן גדול ובעל מחלוקת, אם קו השלחן נדבק בקו החיים הוא רמאי גדול ובעל עולה, אם קו המזל הוא ארוך ובמצב טוב אז מזלו טוב כל ימיו ולהיפך הוא רע.

[סמני הצפרנים] אם יש לאדם צפרנים ברחב מראה על ברשה ונכה רוח, ואם העור נפרד מהצפרנים מראה שאדם אינו רואה מה שיבא אחריו, צפרנים קמיצות מראין על למוד חכמות אבל אין שלום בשכנותו; צפרנים ארוכות וישרות מראין על דברים שאדם מבקש ואינו משיגם; צפרנים ארוכות ולבנות מראין על תולאים רעים; צפרנים בצבע עופר מראין על משוגעת וקצר ימים; צפרנים עגולות מראין על רוח נפש טוב; צפרנים ארוכות מראין על מזג השוה; צפרנים שיש להן סימנים לבנים מראין על רמאות וחשק לעשירות;

להיות סמוכים זה לזה ולא יהיה חלל או נקב ביניהם ואז יצליח במעשיו, ורמז לדבר "כף אחת עשרה זהב מלאה קטרת" פי' אם שתי כפים מלאות אזי יהיה זהב ויצליח, ואם יהיה חלל או נקב בין אצבע לחבירו לא יצליח ויהיה לו חזק באותו זמן, וחושבים כל העת של הארבעה איורים לשבעים שנה נמצא כל איור שעור י"ז שנה ומחצה, ואם הוא באיור אחד אזי יהיה ההיזק בבחרותו ואם בשנים יהיה בחצי ימיו, ואם בשלשה יורמן אח"כ ואם בארבעה יהיה בסוף ימיו, ורמז לדבר ואם דל הוא ואין ידו משגת, תרנומו ולית ידיו מתדבקין, ואם חראה אדם שאצבע קמן שלו (הורת) הוא קצר ואינו נוגע עד פרק הג' של קמיצה הסמוך לו אזי תדע שבעליו הוא איש בליעל, לפי הוזהר חני"ל אם יהיו נקבים שקועים כעודשים על הצפרנים הוא סימן להצלחה גדולה או כי ניצול מנזרה רעה, ואם בהרת לבנה אין בה ממש, ולפי רבוי השקועים נדלם כן ריב ההצלחה.

אותות הקו ע היד
[השרטוטין או הקוים] בפס היד יש ג' שרטוטין ראשיים שהם חמשה היינו שלשה אבות ושנים חולדות. השרטוטין הראשיים נזונים כן הלכ המוח והכבר, והתולדות נזונים משאר האברים, לפיכך כל אחד יתן אות אם הוא בריא ובמצב טוב אם הקו שלו הוא גדול ומדויק והולך בלי הפסק, ואם אינו כן והוא נכרת אותו האבר הוא חולה: א') קו החיים הוא בא מן הלב, ומתחיל מן האצבע אגודל והולך סביב החרש לאגודל עד פרק הזרוע. ב') קו המזל הוא בא מכל האברים ומתחיל באצבע ג' והולך עד פרק הזרוע. ג') קו הכבוד הוא בא מן הכבר ומתחיל מקצה התחתון של קו החיים והולך באלכסון ולפעמים מגיע עד האצבע הקטנה. ד') קו החכמה הוא בא מן

את ידיות נפשי בכף אויביה (ירמיה י"ב) וכי
(מנחות נ"ג:).

ב. מ.

ידידה האלכסנדרני: ע פילון

ידים, מסכת: המסכתא הי"ג מסדר מחרות, במשניות ותוספתא, וכללים בה בפרט הדינים על טהרת הידים ונטילתן. הפרק הא' ידבר מן שעור המים לנטילת ידים ובאיזה כלים ואיזה מים כשרים ואיזה פסולים לנטילה. הפ"ב בדיני נטילת ידים בשטיפת המים הראשונים והאחרונים, כיצד הידים מטמאות ומטהרות עד הפרק, ואיך הידים מטמאות זו בזו וכל ספיקות הידים. הפ"ג ידבר מכל הדברים שמטמאין את הידים. הפ"ד מביא ארבעה דברים שנמנו ונמרו בו ביום, ואפרקן דלעיל קאי ביום שהושיבו את דאביע ביישיבה, וגזרו שתרנום שבצורא ושבדניאל מטמא את הידים אם נכתב אשורית על העור ובדיו ותרנום אחד אינו מטמא, ומה שהצדוקים קובלים על הפרושים שזוהו על טומאת הספרים, ואנב גררא תנא מילי טובא שצדוקין קובלין על הפרושין ולהיפך.

מ. מ. ה.

ידיעה ובהירה: שני עקריו בדת ישראל. ידיעה היא ידיעת השם בכל אשר זולתו, והוא העיקר העשירי לדעה הרמב"ם (בפ"י המשניות למס' סנהדרין פ"י ח"ל: "כי הוא השי"ת יודע מעשיהם של בני אדם ואינו מעלים עינו מהם, לא כדעת מי שאומר עוב ה' את ארצו אלא כמו שנאמר גדול העצה ורב העלילה אשר עיניך פקוחות על כל רדכי בני אדם וגו' ומורה על היסוד העשירי הזה". ע"ע השנתה. הבהירה היא הכח שיש לאדם לבחור בטוב או ברע (Free Will) וחיא תליח ביצר טוב ויצר הרע (ע"ע). והיא השרש לזה האלהית וגם לדתות הנמוסיות (ע"י ספר המדות לאריסטו מאמר ג' פ"ה ופ"ו), ובה תלוי העיקר שבו ועונש (ע"ע). ומפורשת בתורה: ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב וגו' ובהרת בחיים (דברים ל' מ"ו י"ט). יוספוס אומר כי הפרושים האמינו בבחידה נגד דעת הצדוקים שחשבו שהכל בא במקרה (Predestination) ואין נח בידי האדם לשנות דרכו (קדמוניות ס"ג פ"ה ס"ו מ'). גם פילון האמין בבחירת האדם (Quod Deus Sit Immu- tabilis) ובעלי התלמוד אמרו הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים (ברכות ל"ג: נדה ס"ז:). להורות כי יש בכח האדם לשנות את דרכו הרע ולהטיב מעשיו כרצונו.

[דעות הפילוסופים היהודים] ר' סעדיה גאון בספרו האמונות והדעות (מאמר רביעי פ"ד) בדבר הידיעה אומר: ה' יודע הדברים על אמתת היותם, ומה שיש מהם ממה שיחוששו הוא כבר ידע שיחוששו ומת שיש מהם מה שיבחרו האדם כבר ידע שהאדם

צפרנים עם הרבה בשר מראין על פועל במל ואכילה ושתיה ושינה הרבה מאד; צפרנים ארוכות ונקודות מראין על מחלוקת וריבות.

[אם יש לסמוך על הסימנים] האמונה בסימני היד בפרט ובאצטמנוניות בכלל ידועה אצל כל העמים העתיקים וגם האחרונים, ואומרים כי מקורה מן הברהמינים שלמדו זאת מאברהם אבינו. אך כבר אמרו כי ישראל למעלה מן המזל ולמעלה מן הסימנים שהם ע"פ דרך הטבע, וגם ע"י תפלות ותשובה יש בכח האדם לשנות מזלו ולהפוך כח הסימנים לטוב. ר' יעקב ב"ר מרדכי מחבר "שושנת יעקב" על הכמת היד מעיד כי ע"י תפלה וצדקה ישונו הקיום, ומעשה באשתו שהיה קו החיים שלה קצר מאד בעת שנשאה בשנת 1685, והיה מפורד שמא תמות בלא זמנה, ובאמת חלתה ונטתה למות באותה השנה אך ע"י תפלה וצדקה נתרחה קו החיים ותוספו עוד שני קיום אצלו, ובעת כתבו זאת בשנת 1706 היתה עוד בחיים (שם דף ז'). אמנם החכמה הזאת הולידה גם רמאים ונוכלים הרבה בכל הארצות ובין כל העמים ובפרט בין הצוענים, גם בין היהודים נמצאים בורים נמורים שאין להם שום ידיעה בחכמת הטבע ומכנים עצמם בשם חכמים גדולים באצטמנוניות ובידיעות חכמת היד והפרצוף ומרמים את הבריות בעד מחיר כסף לנבאות נסתרות ולגלות להם מצפונות ועתידות כפי העולח על רוחם שהוא ושקר. ונפלא הדבר כי גם אלה אשר כבר אכרה אמונה מקרב לבם בעקרי דת היהדות מאמינים לכל היוצא מפי נביאי השקר האלה. ע"ע אמונה ספלה; אצטמנוניות.

א.

ידיד: אהוב וחביב, ובא ביחוד ביחס אל ה', כמו ידיד ה' (דברים ל"ג י"ב), אשרה נא לידידי (ישעיה ה' א'). בברכת המילה "אשר קדש יריד מבטן" (שבת קל"ז:). שהוא אברהם, כמו שנאמר ורע אברהם אוחבי (ישעיה מ"א ה'), וגם הערביים קורין אותו אל כליל = האהוב. רש"י פי' שיצחק קרוי יריד מבטן דקודם שנולד נתקדש למצוה זו וכי' והקיסמותי את בריתי היינו מילה. ואבודרהם בהלכות ברכת המילה הוסיף לזה אקים (בראשית י"ז כ"א) נוטריקון אשר ק' יריד מבטן. ר' שרירא גאון פי' על יעקב דכתיב בית ואהב את יעקב (מלאכי א' ב') והוא המקודש מבטן בעורנו במעי אמו שנאמר ורב יעבוד צעיר (בראשית כ"ח כ"ג). שלמה נקרא יודיה = יודיית (ש"ב י"ב כ"ח). וע"ז אמרו בגמרא "בא ידיד בן ידיד ויבנה ידיד לידיד בחלקו של ידיד ויתכפרו בו יודים" — ידיד זה שלמה המלך שנקרא יודיה. בן ידיד זה אברהם, בית המקדש נקרא ידיד (מה ידיות משכנותיו) לידיד זה הקב"ה (אשריה נא לידידי), בחלקו של ידיד זה בנימין (ולבנימין אמר ידיד ה') ויתכפרו בו יודים אלו ישראל דכתיב נתתי

יבחרוהו. ואם תאמר, כאשר ידע הכורא שהאדם עתיד לדבר היתכן שיחריש או שישתוק? נאמר וכו' כי הוא ידע העולה מפעל האדם הגופל אחר כל מחשבה וחקרמה ואיחור, כי ה' יודע מחשבות אדם ונאמר כי ידעתי את יצרו (דברים ל"א). ר' יהודה הלוי בס' הכוזרי (מאמר חמישי התצאת קאסעל 418) נמשך אחר הרס"ג ואומר: כי אין ידעת חרבר סבה להיותו, ולא תדחה ידעת ה' בתוהו, ואפשר שיהיה וטלא יהיה (ע' בפ"י קול יהודה ואוצר נחמד). הרמב"ם במורה (ח"ג פ"ט כ"י וכו"א) אומר: הש"ת יודע כל דבר, וזה ענין כוסכם מבעלי התורה והפילוסופים, שלא יתכן שתתחדש לו ידעת, עד שידע עתה מה שלא ידע מקודם, ולא יתכן שיהיו לו ידעות רבות. רק שבירדעה אחת ידע הדברים הרבים וכו', וידעתו כמה שיחיה לא יציא הדבר האפשר ההיא ממבע"ו ופעולות האדם מסורות לו, ברשותו להיות צדיק או רשע מבלי הכרחה ה' עליו וכו'. ובאמת אי אפשר לנו לחשיג ידעתו כי אין ידעת חשי' כידעתנו ואין בנו כח למצוא דעתו כי הוא ודעתו אחר, לא כדעת האדם שהוא ודעתו שנים, וחוא שהנביא אומר כי לא מחשבותי מחשבותיכם (ישעיה נ"ח ה'). ועל אדות הבחירה החפשית דעת הרמב"ם בפ"י למס' אבות (פ"ג ט"ז), "הכל צפוי וחרשות נתנה" שכונו בזה לומר שעקר הידעה והבחירה שניהם אמת אע"פ שנראים כסותרים זה את זה (ע' עקרים מ"ד סוף פ"ג. עקידה שער י"ט). ולפעמים מבמל השי' הבחירה החפשית על צד העונש (רמב"ם הל' תשובה ובפרק האחרון משמונה פרקים למס' אבות). הריב"ש בתשובותיו (ס' ק"ט) יאמר: "אין מעשה האדם נמשך לידעת ה' מרם יצא לפועל, אבל ידעתו נמשכת למעשה ההוא אחרי שנעשה בבחירה, ובוה נשאר האדם בתירי ידעת השי' שלמה".

[לדעת המקובלים] ר' יונתן אייבשיץ בספרו "שם עולם" (ווין תרנ"א) משתדל לתרץ קושי' ידעה ובחירה ע"פ חכמת הקבלה. לדעתו אין ידעת ה' גורה רק בדרך השכלת וע"ז כיון הראב"ד באמרו שידעת הקב"ה כמב"ט באצמנינות וידעתו מוחלמת בשכבר נעשה. ולדעת השלי"ח: ידעת השם בעתידות היא כפי הראוי ולא במוחזק, ר"ל שכך יהיה ראוי לעשות, והרשות נתנה בידי האדם לעשות כרצונו, והיכולת באיש להתנבד בעוז התורה ותפלה להפך הענין, וזהו שאמרו "נצחוני בני" (ע' השלי"ח בהקדמתו שער בית הבחירה).

[לפי החקירה החפשית] שפינזא היה כופר בבחירה

שפינזא ל"ש רובין פ"ג אות ר'.

ביבליותרפאי: שפיין, די ווילנעספרוייהיים אונד איהר פעהעלשנים צור געמליכען פרעסציענן אונד פראוויידענן ביי דען יידישען פילאזאפען דעם מוסעלאלמערס, ברלין 1882; קויפמאן, די אמריבוטענלעזערע 218 ותלאת. מ. מ. ה.

ידעוני: ע' אוב וידעוני

יִדְעָתָהּ (יִדְעָתָהּ Jotapata): עיר בגליל לצפון צפודי ונקראת ג"כ ניבכתא של צפורי (ב"ר פצ"ח). ונקראת כעת תליפת. אספסיינוס הביא את העיר במצוד ויוסיפוס הגן עליה ועמו היו אלעזר בן שמוע מסבא, גביר, ופיליפ מרומא. ימי המצוד נמשכו מ"ז ימים ובאחד בתמוז נכבשת. יותר מארבעים אלף יהודים נהרגו ואלף נשים נמכרו לשפחות. ע"ע יוסיפוס. ואמרו במשנה, יודפת, "הישנה" מוקפת חומה טימות יחושע בן נון (ערכין ל"ב). בבקעת יודפת האדמה שטנה ואדומה (נדה כ"ג) ובתוספתא (שם פ"ג) חנירסא בקעת ימבת, ר' מנחם מכוה יודפאה שבא מעיר יודפת (זבחים ק"י: רש"י).

ביבליורפא: שירער, געשיכטע ח"א 611; Parent, Siége de Jotapata 1866.

ב. מ.

יְהוּדָיִת (Judaism): מושג סקוף וכולל כל אוצר הקנינים הרוחניים של עם היהודים, כלומר, המסורת הדתית והלאומית, כפי שחתפתחה משך החזרות בכל אלפי שנות קיומו. השם יהדות כבר נמצא במדרש אסתר רבה (פ"ג ז') "שלא שנו אלתיהם... והחזיקו ביחודות" וביניית נזכר שלש פעמים בספר שני של החשמונאים. בכל הזמנים תיו, כידוע, כתות שונות בישראל שנתלקו ונפררו בדעותיהן על אדות חובותיו הדתיות והלאומיות של איש ישראל, גם בדעות הנוגעות לעיקרי הדת. בפרט רבו מאד הלוקי הדעות מימי בך מנחם. המתקנים בדת והחכמים והרבנים הרוצים בהתבוללות יצרו להם איש איש מושגי יהדות לפי רוחם, לפעמים גם ברצונם לברא אמצעי לקרב את הרחוקים בתוך קהילות. מחם המכווצים את כל היהדות לתוך תחומי בית הכנסת, ומחם הסורים רק ביחוד וסוסכים על סאמר חז"ל (נדרים כ"ה), "שכל הכופר בע"ז כאלו מודה בתורה כולה", או "נקרא יהודי" (מגילה ג"ג). ויש הכופרים במציאותה של האומה הישראלית. ומיום שנבר הרעיון הציוני משמט השיטח המעמדת את כל היהדות על בסיס לאומי-מדיני, וחמודים בעתידות העם, אם גם כופרים בכל עיקרי הדת, נקראים לדעתם יהודים נאמנים. כה היחדות לובשת ופושטת צורות אתרי צורות שונות המכחישות אלה את אלה, ונהוץ לדעת מה הם באמת עיקרי היחדות, אבני היסוד שכל בית ישראל עומד עליו, לא לפי רוח תקופות היסטוריות שונות כ"א לפי רוח מסורת עמנו, לפי התורה והתלמוד ורוחם של ראשי

האומה נושאי דגלה, שדעותיהם נתקבלו בחסכם כל האומה בכל תפוצות הגולה.

[בעלי העיקרים] חכמי המשנה (סנהדרין פרק חלק) מדברים רק מכתות ידועות שהשפעתן גברה בימים ההם, אבל אינם נוגעים בעיקרו של ענינו. הראשון מגדולי הרבנים אחרי חתימת התלמוד שהרניש את הצורך להעמיד את היהדות על יסודות קבועים שאינם משתנים לפי רוח הזמן, היה רב סעדיה גאון, (804-892) בספרו "האמונות והדעות", מפני שראה שאמונתם של הרבה מאמינים לא היתה זכה, ומכעו בימי הספקות וכבר כסו אותם מימי השבושים" (שם בהקדמה). כן היתה מפורסמים אחריו נזכיר את ר' יהודה הלוי (הפילוסוף היותר לאומי בין חכמי החקובה ההיא), בספרו "הכוזרי", ר' אברהם בן דאוד בספרו "האמונה הרמח", והרמב"ם (בפירושו ל"חלק), שכלל כל העקרין בשלשה עשר יסודות (ע"ע עקרים). שנעשו היום לקנין כל העם ונדפסו בכל סדרי התפלות. עליו נחלקו רבים מחכמי ישראל שבאו אחריו והמפורסמים שבמנתגדו הם ר' חסדאי קרשקש, בעל "אור ה'" ור' יוסף אלבו בעל "העקרין". קרשקש היה כמעט הראשון להמעים את ההבדל אשר בין האמונות היסודיות של היהדות ובין אלה המפלול לה, שאפשר לה להתקייב בלחן. מני אז רבו החקירות והעיונים במהותה של הרת היהדות כנוגע לעקרי הרת ומלאום, עד ימי בךמנחם, שקמו מחדשים ומתקנים שכחשו במציאותם (ורבים מהם בשמו), ויעשו את התורה ואת היהדות הפקר. אבל למרות כל הדעות השונות השולמות היום בחיים ובספרות, על כל חכם אמתי שאין לו שום דעה מוקרמת ומשובשת או פניה צדריה, להורות שכמה עיקרים יוצאים וכולמים מתוך כתבי הקדש, הספרות התלמודית ומכל ההפתחות של תולדות עמנו, שאי אפשר כלל להכחישם.

[בית ישראל] מהעובדא שמחמשים הפרקים של ספר בראשית ארבעים עוסקים בתולדותם ובהייהם של שלשת האבות, כאברהם עד מות יעקב, אנו למדים את חשיבותו הגדולה של הרעיון, שכל היהודים הם בני משפחה אחת מצוינת מימי קרמיתה, שרצון אלהי שלם בכל השתלשלות מקריה החומרים והרוחניים למן היום אשר אברהם הכיר את בוראו, לזה רמזו דברי תנביא (ישעיה נ"א, א'): "הביטו אל צור הצבתם ואל סקבת בור נקרתם. הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם, כי אחד קראתיו ואברכהו וארבהו". הרעיון האחד הצפון בפסוק זה הוא, שכל רבבות ישראל הם כני אב אחד. שאיש יהודי אינו יכול להתחכם לעם אחר. ועיש יעקב (להוציא ישמעאל ועשו) נקראו כל שבטי העם; בני ישראל, בית ישראל ובית יעקב, כלומר, שאינם רק כתה דתית, בני שבטים ועמים שונים העוברים יתר אלהים אחד, כיא שמתיחסים כלם למשפחה אחת. ושאבות המשפחה הזאת היו כבר

מצוינים בימי קדומים, שהיו נשיאים ומבורכים בעשר ונכסים ושהיו אנשי חיל, עד שמלכי ארצות המורה כרתו אתם ברית שלום.— והרעיון השני העקרי הוא, שאומתנו הצטיינה מראשית צמיחתה והתפתחותה באותן המעלות הסגוליות והנימוסים הישירים, אשר ברבות הימים השתלמו ונצטרפו להיות קנינה הרוחני ושלמותה; המוסרית מהשקפה דתית ולאומית. חיינו: טהרת וקדושת משפחה, רנשי ישר וצניעות, ומחשבת צרופה בנוגע להכרת העולם והחיים. כמאמר הכתוב: (שם י"ה י"ט) "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". וירשת האבות הזאת אשר התפתחה והתרחבה משך הדורות היתה נחלת בית ישראל, או האוצר הרוחני של היהדות.

[יהודי ה'] אם גם נחלקו הדעות בנוגע למנינם וחשיבותם של יסודי היהדות, הנה כל חכמינו המאמינים בדת ישראל מסכימים, "שיסוד היסודות הוא שיש מצוי ראשון... והמצוי הזה הוא אלהי העולם וארון כל הארץ". (הרמב"ם, הלכות יסודי התורה.) וההכרה הזאת של "יהוד" או "אחרות הבורא" לא קדמה לעמנו, כאשר אומרים איזה חוקרים מחכמי האומות אשר משנאתם רוצים לנוול מעכנו את פליטת ירושתם, לא באה אלינו מבבל או מצרים או מאיזה ארץ אחרת, כיא נולדה בנפש אבותינו אחרי שיצא אברהם מארץ הכשדים, או הכרה זו היתה הסבה שיצא מהארץ שהיתה שמופה בע"ז. זה יוצא גם מדברי יהושע אל העם: "בעבר הנחר ישבו אבותיכם מעולם... ויעברו אלהים אחרים, ואקח את אביכם את אברהם מעבר נהר" (נידמין). ועת בא משה לרבר אל העם במצרים כבר דבר אליהם בשם אלהי אבותיהם. ובכן לא התורה יצרה את העם כיא ראשי האומה היו יצריה, ולולא בני ישראל לא היה התורה, ועוד כי לא חיתה מעלתם בעבור משה אבל מעלת משה היחה בעבורם, ואנחנו אין אנו נקראים עם משה אלא עם ה' (וכחרי כ' נ"ז). וממעם זה נקרא הבורא כל העולם, קנת השמים והארץ, "אלהי ישראל", "אלהי יעקב", ו"אלהי אבותינו". לא מפני שלא באו אבותינו בדורות הראשונים שקרמו לנביאים לידי הכרה אוניברסלית, לידי השקפה המקפת את כל החיים כל העולמים ואת כל הזמנים, לא מפני שהיה לאבותינו אלהי שבם מיוחד שהבדילו אותו מאלהי שאר העמים, כיא מפני שהם היו הראשונים להכיר את השליט היתירי בכל קצות חבריאה, ע"כ תורה זו נקראת על שמם. אבל למרות זאת הנת קבלו עליהם להודיע את מציאותו בעולם ולהפיץ דעת האחדות עד שהיה ה"מלך על כל הארץ" ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים". ובאמת היו בני ישראל היחידים שנלחמו בעד הרעיון הזה ומתו על קידוש השם, ובה נקשרו ונבלעו זו בון שני המושגים של עם ישראל ואחדות אלהים שכל איש

עברו לאילילים, אם גם לכל אחד מאיליהם היתה תכונה מיוחדת ושליטה מאד מוגבלת. הרעה שהאל העליון אינו משגיח בעולם השפל ובפרט ביצורים פרטים. היתה כבר תולדות הסתכלות פילוסופית המאחרת חרבה.

[אלהים והאדם] השיטה שיצרה היהדות בנוגע להיחס אשר בין אלהים והאדם, היא שכל דבר אשר נברא ע"פ ה' כקטן כגדול, מן המאורות הגדולים אשר כמעט עד ביצי הכנס, לא נברא לתהו, אבל יש לו תעודה מיוחדת למלאות איזה תכלית שעלחה במחשבתו של הבורא, ואחד מעיקרי תעודתם הוא, לשמש את האדם כי הוא בחיר היצורים פה תחת השמים, ומפאת השקפה רחית גם תכלית הבריאה. ע"כ אמרה התורה (בראש"א י"ד). שהשמש והירח נבראו להיות "לאותות ולמועדים ולימים ולשנים" ולאדם אמר אלהים: "ומלאו את הארץ וכבשוה ורדו ברגת הים ובעוף השמים ובכל חיה הרומשת על הארץ". וכתוב (תהל קט"ו מ"ז): "השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם", או: "תמשיכהו בכעשי ידך, כל שחה תחת רגליו". (שם ח' ז'). הארץ לא נתנה למלאכים ולאילילים שהוא יהיה עבד למו לשרתם או לעבדם. ה' הוא ארון כל הארץ והמנהיג היחיד שעניו משוממות בכל, והוא "אל רחום וחנון, ארך אפים ורב חסד", וכל הפצו הוא רק אשר האדם. ע"כ העולם הזה מלא ברכותיו והכל מוכן לשעודה, ומה היא תכליתו של האדם? במה ימלא הוא, בחיר הבריאה, את תעודתו בחיים וחובתו לאלהיו? במה יעשה רצון קונו? כ"א בעשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיו (מכה ו' ח'). זו היא תכלית כל עבודותיו ושיבותיו, כל עמל גופו ונפשו, לא לשרת איזה תכלית אחרת הטובה ונעלה ממנה, כ"א לה לעצמה. (Lazarus, Ethik des Juden-thums 116) האדם נברא בצלם אלהים ע"כ עליו ללכת בדרכי ה' ולהיות דומה לו: "מה הוא רחום וחנון אף אתה רחום וחנון". (שבת קל"ג:) והתורה אומרת: "קרושים יהיו כי קרוש אני ה' אלהיכם" (ויקרא י"ט ב'). והאדם הוא חפשי במעשיו, בנוגע לחקי המוסר הוא ארון לעצמו לעשות כרצונו, שאם גם הכל צפוי ובידי שמים, הרשות נתונה לו ללכת אל כל אשר ברוחו, לבחור באיזה דרך הטוב בעיניו, וה' חננו בלב מבין ומרגיש לדעת לחבתין בן האור והחשך, ובין הטוב והרע, כמאמרם (יומא כ"ז): "את משפטי תעשו, דברים שאלמלא לא נכתבו דין הוא שיכתבו". כלומר, שבשכל האדם נטוע בת הבחינה לדעת מה טוב.

[שכר ועונש] אבל יצר לב האדם רע מנעוריו. כת התמרי שבו לפעמים מתגבר על הכחות הרחוניים, מלחמת הקיום קשה מאד, על האדם לכבוש לו דרך בחיים, ומשגשגים והנסיגות רבים, נחש אורב לו בן הערן, ואדם חווה אוכלים דברים האסורים להם, קין בקנאתו הורג את אחיו וכמעט כל בני האדם

יהודי מת בהקריאה ובחודו של "שמע ישראל", ולמותר להזכיר פה שהכרת היחוד לא נברה עוד על עבודת האילילים בין האומות, בעוד—כאשר הורה החכם קודניל—שלא נמצא שום מיחילוניא בכל ספרות ישראל. [הנבואה] ליד הכרה זו הגיעו אבותינו ע"י כח

רוחני מיוחד, לא ע"י עין שכלי וחקירה מדעית, ולא ע"פ הסכם האומה, לא ע"י השפעת הארץ המסוגלת לכך (דעת ר"י הלוי), ולא ע"פ תנאי הטבע והחיים הכמים את המחשבה לפאת השקפה צדדית. כי ההסתכלות וההשפעה הנמשכות מתנאים כאלה לא נתנו לבני עמנו לברם, כמה וכמה שבטים נרו בארצות המזרח האלה לפניהם ואתם יחד באותו זמן עצמו והיו משועבדים לכל ההשפעות ההן ובכל זאת עמדו במצבם הקודם עד שעת כלותם, ולא הראו שום אות של התקרבות ושום שנוי לטובה. הדעות בנוגע לכעלות המכשירות איש לנבואה, (ע"ע) שתשרה עליו שכינה רבות ישונות מימי חכמי התלמוד עד היום, ובכל זאת הנה גם הרמב"ם האומר (מ"ג, ב' ל"ב): שיסוד דתנו הוא שרק הוא המכין את עצמו (ע"י למוד צניעות ופרישות) ראוי לנבואה, מודה שאחרי כל ההכנות לא יתנבא איש כ"א ברצון האלהים. זה אצלו הוא "ברכות הנפלאות כלם". והנפלא בזה היא הסכמת התנאים הטבעיים והשלמת ההכנות הנפשיות (אור ה' ב' ד'). ובכן נאצל הרוח הזה על עמנו לא מן החוץ כ"א מכח הרגשה נפשית שהיתה מיוחדת להם לברם, את כח ההרגשה הזה אנו קוראים רוח הקודש, גלוי שכינה או נבואה. וע"כ התכונה הזאת היא אחת הסגולות הלאומיות של עם ישראל, אחד הכחות היחידים חשובים ומצוינים באוצרה הרוחני של היהדות. [אלהים והעולם] בכח הרוחני הזה הכירו ג"כ אבות האומה הישראלית שהאל אשר הוא יחיד מוחלט ואין בלתי אי אפשר שתהיה לו סבה אחרת מן החוץ, סבה הקודמת לו, ובכן תתחייב המחשבה שהוא קדמון לכל דבר, "אין סוף". השמים וכל צבאם, כל העולמים אשר בבריאה נבראו על פיו, היינו שהוא סבת מציאותם, והם תלויים בדעתו ועומדים ברצונו. הוא יוצר אור ובורא חשך, נוטה שמים ומספר שחקים, וכל הכחות שבבריאה שומעים לקולו. ובכן רצון אחד שולט בכל רוח אחד מקשרם וכוללם יחד, ומזה יוצא הרעיון הקוסמולוגי, וגם הדעת שהאל הגדול הזה הוא מנהיג ברצונו לא רק את צבאות היזמים, כ"א גם את האדם שהוא אחד מיציריו. זו היא האמונה בהשגחה פרטית המשפיעה בדעתה, ובכחה על חיי כל נברא ודורשת חשבון מכל מעשיו ותקרבהו או תרחקו לפי מעשיו. זאת ידעו בני ישראל מראשית ימי חיותם, כי רק ע"י השיטה היסודית הזאת אפשר היה להם להאמין שה' בחר באבותיהם וכי עשה להם כל הנסים אשר זכרונם היה או בפי העם ובלים בהגדות רבות, ובאמת השתתפו באמונה זאת כל עמי הקדם אשר

משחיתים את דרכם על הארץ. וזרח בהם אף ה' ויסרם על עונם חדונם. לא מפני שהאלהים הוא מתקנא ביצוריו או מפני שהוא צריך להם. כ"א כאשר ייסר איש את בנו ואת אשר יאהב יוכיח. תעודת העונשים לפקוד עיני הנפתים בשקר וההולכים אחרי יצרם הרע, להחזירם למוטב. ואיש העומד ברשעתו עליו למות למען תכחד רשעתו מן הארץ ולא יהיה לאחרים למכשול. והעושה רצונו של קונו. היינו הממלא את תעודתו בחייו. הרי הוא מתבודד במעשיו. כמאמר הנביא (ישעיה א' י"ט): „אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו, ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו". העונש הוא תולדת החטא כמו שהשכר בדרך צדקה ימצא איך אלעזר... מפי עליון לא תצא הרעות והטוב, אלא מאליה הרעה באה לעושה הרעה והטובה על עושה הטובה (מ"ד דברים ד'). ע"ע ש"כ ועונש.

[גוי קרוש] אך מפני שתכלית בני האדם היא השתלמותם הרוחנית ורובם הם צריכים למורים ומדריכים אשר ינחום ויורום את הדרך שילכו בה, בחר לו אלהים אנשי סגולה המצוינים בתכונת דוחם וכמעשיהם לחיות כהניו ונביאייו, לדבר בשמו ולהורות הבאים אחריהם את הדרך העולה חרמתה. ואחד מיסורי היחדות הוא האמונה שהאבות אברהם יצחק ויעקב ובניהם אחריהם נבחרו לעבודת הקדש הזאת, להיות למאור העמים. לאברהם אמר ה': „ונברכוכך כל משפחות האדמה" (בראשית ג' ג'). „והתברכו בורעך כל גויי הארץ" (שם, כ"ב י"ח). וליעקב אמר ה' בתלום הלילה: „ונברכו בך כל משפחות האדמה ובורעך" (שם, כ"ה י"ד). ויכרות אתם ברית שנתיקיימה בורעם שבחר בהם להיות לו ממלכת כהנים וגוי קדוש. (שמות י"ט ו'). ולפני הר סיני נתגלה להם ויחדש את בריתו אתם, וימסור להם את עשרת הדברים ואת כל חקותיו ומשפטיו. זו היא ססרת רחית ולאומית, מלבד העובדה ההיסטורית, ועליה נתבססו כמה וכמה תקוות של כל העם, וכל שלפולם של מתקני הדת שבנו וקריאתם: נהיה ככל הנוגים, לא יוכלו להוציא אמונה זאת מלב העם ולא יוכלו להחריש את קול הנביאים המקימים בכמה פסוקים את דברי ההבטחה הזאת.

[אותות הברית] וכיון שרצה ה' לזכות את ישראל הרבה להם תורה ומצוות, כי כל המצוות יש להן מעם זמכה, וכונת כל התורה היא תקן הנפש והגוף (מו"ג, ח"ג, כ"ו כ"ז). ושתי המצוות הנושאות עליהן חותם כפול של קדושה, מפני שהן אותות ברית בין אלהים וישראל, הן: סילה ושבת. הראשונה לא נזכרה בעשרת הדברות ובכל זאת שמרוה בני ישראל בכל הזמנים ובכל המקומות כאחד משרשי אמונתם ובימי הגזרות הפקירו את חייהם עליה, יהושע מל את כל העם תיכף אחרי שנכנסו לארץ למען גלות הרפת מצרים מעליהם, ובני יעקב כבר אמרו לשכם ולחמד בנו שלא יוכלו לתת אחותם לאיש אשר לו ערלה. כי

חרפה היא להם (בראש' ל"ד י"ד). הורקנוס התנה עם האדומים אחרי שכבש את ארצם, או לעזוב את הארץ או למול את בשר ערלתם. בספר היובלים, שנכתב בזמן ההוא, כתוב (מ"ו, ל"ח-מ"א): „כי רבים מבני ישראל, וכלם בני בלעל, יחדלו מחמול את בניהם וקצף גדול יצא על העם על אשר עזבו את בריתם. ור' אלעזר המודעי אמר, שכל המפיר בריתו של א"א אע"פ שיש בידו חורת ומעשים טובים אין לו חלק לעוה"ב (אבות ג' מ"ו). ומצות שבת היא אחת מעשרת הדברות ונתנו לה שני מעמים העולים כאחד, בריאת העולם ויציאת מצרים, וקדושתה נדלה כ"ב בעיני העם עד שאמרו (כזרי, מ"ב ג'): „ששמירת שבת מקרבת אל הבורא יותר מהפרישות והניירות", והחכמים התקינו להתפלל: „ולא נתתו ה' אלהינו לנווי הארצות, ולא הנחלתו מלכנו לעובדי עסילים וגם במנוחתו לא ישכנו ערלים, כי לישראל עמך נתתו באהבה, לזרע יעקב אשר במ בחרת". הרברים האלה כל כך ברורים ומפורשים עד שאין כל צורך עוד להוסיף עליהם.

[השקפת החיים] המצוות לא נתנו לישראל להכביד עליהם את עולן, למרר את חייהם ולמנוע מהם כל תענוגי העולם הזה, כאשר אומרים איזה מחכמי האומות, כ"א להבב עלינו את החיים. „תורתנו, אומר ר' יהודה הלוי (כזרי, ב' ג'), נחלקת בין היראה האהבה והשמחה, תתקרב אל אלהיך בכל אחת מאלה ואין כניעתך בימי התענית יותר קרובה אל האלהים משמחתך בימי השבת והמועדים, וכו'. ישעיה אמר (נ"ח י"ג) וקראת לשבת עונג, וכל המועדים נקראו בתורה זמן שמחה (ויקרא י"ג מ', דברים י"ב י"ב). נחמיה ועזרא אמרו אל העם: „אל תתאבלו ואל תבכו... כי קדוש היום לאדוננו ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעוזכם". ותכמינו אמרו (שבת ל'): „אין השכינה שורה לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות... אלא מתוך שמחה של מצוה, ואמרו (תענית י"א) כל היושב בתענית נקרא חומא, מה נזיר שלא ציער עצמו אלא מן היין נקרא חומא המצער עצמו מכל דבר ודבר עאכו"ב. והרעה הזאת היחה השלמת בישראל. בן סירא (ל' כ"א-כ"ו, תרגום י"ז פרענקיל) מאדיר את השפעת השמחה על החיים ואומר: „אל תתן לתונה נפשך ואל תכאיב לבבך ברעיוני הבל, כי חיי האדם לב שמח ותבואת שמחה ארך ימים". והלשון העברית עשירה מאד בניבים המסמנים את שפעת השמחה בכל גוניה השונים (עי' ווינשע, דיע פריידע א' ד' שריפט ד' אלט' בוני דעם, וויימאר). אבל השמחה לפי רוח היהדות איננה הוללות ותאוה ולצנות, כ"א עונג דוחני שמחה של מצוה, הרומסת את הרוח ומרחבת רעתו של אדם ומכשרתו לעשות את תובתו לקונו ולו ולעצמו. (לאזארום, עמיק). ע"כ החובה ללמוד תורת ה', כי היא מורה לאדם להקדיש את חייו במחשבה ובמעשה, ותנשאחו

למעלה מפני הזמן המכאיבים את חלב ומעבירים אותו על דעת קונו. ע"כ אמר המפורד: "טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף", לולא תורתך שעשועי אז אברתי בעניי". (תהיל' ק"ט.) אבל מלבד הענג הרוחני הנה הבטיחה התורה גם אריכות ימים, וכל ברכות הארץ. [העוה"ב והעוה"ב] העובדה שהתורה בכל הבטחותיה הזכירה רק ברכות הארץ המעשיות חיי העולם הזה, ולא דברה בפירוש מנשמת האדם וחייה הנצחיים או ע"ד תקוותיו. לעתיד, היתה הסבה שכמה מינים בישראל בימי חתנאים והאמוראים סברו ושכמה מחכמי אומות העולם סוברים גם חיום, שיהדות שקדמה לחקופת הנביאים של בית ראשון לא ידעה כלל מחיי העולם הבא ומנצחיותה של הנפש שהיא חלק אלוהי. אבל כל חכמי ישראל יודעי התורה והנאמנים עם עמם סותרים ומכחישים את הדעה הכחבת והיא העושה תורתנו פלסטר. הספרות העוסקת בשאלה זו משני הצדדים עשירה מאד ומקפת ספרים הכתובים בכמה לשונות מסוף ימי הבית השני. כי אחת המענות של כת הצדוקים היתה גם כן שלפי התשביב העולם הזה הוא העיקר ואין חשבון בקבר ואין נמול בעולם הנשמות. אבל המצית דעת חכמינו, ובה גם שימתה של היהדות הרבנית, היא שהשארית הנפש ושכרה וענשה אחר המות רמזים בתורה. מחנוך אמר הבחוב: ואינו כי לקח אותו אלהים (בראש' ה' כ"ד), וכן עלה אליהו בסערה השמים, ומסופר שבעלת האוב העלתה את צלו של שמואל הנביא מקברו והוא ניבא אחרי מותו ששאל ובניו יפלו בידי הפלשתים. ובכן יש דעת בשאול. וקהלת אומר בפירוש: "ישב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (י"ב ז'). ספרות ישראל אחרי כה"ק שיצאה כולה מרוח היהדות, מעידה שהאמונה בהשארית הנפש ובחיי העוה"ב היא אחד מעיקריה. ר' יעקב אומר (אבות ד' כ"א וכ"ב): "העולם הזה דומה לפרהודור בפני העוה"ב ויפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי העוה"ב". ואמרו (ברכות י"ז). העוה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה... אלא צדיקים יושבים ונחנים מזיו השכינה. ועי' (הרמב"ם בפירושו לפ' חלק). בשני התלמודים ובפרט במדרשים, ספרי הקבלה והמסור, מובאים כמה וכמה מאמרים ע"ד חיי העוה"ב וספורים מרוחות מספרות בחלום ובחקיץ. (עי' ברכות י"ח, ובספר חסידים.)

[היהדות ואומות העולם] ולא רק בני ישראל כ"א גם הצדיקים שבאומות יש להם חלק לעוה"ב. (תוספתא סנהדר' פ"ג) ואף שאם אדם מבקש לחיות כהן אינו יכול אם מבקש לחיות צדיק אפילו הגוי יכול (זהר חדש ס"ד א'). אמת שהיהדות מתנגדת לע"א, מפני שעיקרה הראשון הוא שח' הוא אחד ואינו גוף, ואי אפשר שיתגלה בדמות איזה גוף, יהיה מי שהיה. כי כתוב בתורה (שמות ל"ג כ'): כי לא יראני האדם וחי. והאלילים הם — לפי דעת היהדות — משהיתם מדות

האדם ומטמאים ומשקצים את נפשו. אבל תפלת היהודי היא רק שהאלילים כרת יכרתן והרשעה שתכלה, ואחת מתעודותיו היא להודיע בעולם טבעה של האמונה הצרופה למען יתברכו בה כל ניי הארץ. ע"כ אומרת האגדה. היו אברהם ושרה מכניסים נפשות תחת כנפי השכינה, והתורה נתנה במדבר שלא לתן פהחן פה לאומות לומר שאין להם חלק בה, לפיכך ניתנה רימס במקום הפקר וכל הרוצה לקבל יבא ויקבל, (יתר מכילתא). וממעם זה הרשות והמצוה לכל ב"ד לקבל נרי צדק, אם גם רמו של אברהם אבינו אינו נוזל בעורקיהם ואין להם חלק בהיסוד הלאומי של ישראל. ור"א אמר (פסחים פ"ז): לא הגלה הקב"ה ישראל לבין האומות אלא כדי שיתוספו אליהם גרים—ועוד אמרו. גם נוי ועושה את התורה הרי הוא כבהן גדול (ספרא אחרי פ"ג). אברהם היה מתפלל בעד אנשי סדום ולו היו שם רק עשרה צדיקים לא היה ה' משחיתם בעבור העשרה. וליונה אמר ה' (ד' י"א) "ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבוא אדם...?" ואת כורש קרא הנביא משיח ה'. ובנוגע להאומות בארצות ההשכלה בזמן הזה הנה אמרו גדולי הרבנים, שאע"פ שמשתפים ש"ש ודבר אחר מ"ם אין זה עבודת כוכבים ודעתם וכונתם לעושה שמים וארץ. (סנהדר' ס"ג: תוס' ד"ה אסור, ר"ן ספ"ק דע"ז, והרמ"א אורח סי' קנ"ז). והרמב"ם (הלכות מלכים פ"א) וכן ר"י הלוי (כתרי ד' כ"ג) אומרים, שההגרים וכן הנוצרים מתקנים הדרך בעד מלך המשיח. מלבד דברי הנביאים (ירמיה כ"ט ז') והחכמים. (גמ' ס"א. והרמב"ם הל' מלכים) לדרוש בשלום עכרים, ואין ספק שהרעיון הראשי של בחירת ישראל להיות ממלכת כהנים היה לקרב את האומות לעבודת ה' ולהחיש את קץ היסין, ביאת המשיח.

[אחרית הימים] כל הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח, (ברכות ל"ד) שבבוא היום הגדול יבנה ה' הריסות יהודה ושפך מרוחו על כל בשר ונהרו כל העמים אל בית ה', למרום הר ציון שממנו תצא תורה לכל הארצות. התקוה הזאת הכתה שרש בלבב העם בימי קדם ותחיה את רוחו בכל התחפובות המדיניות שעברו עליו. כאמור עמוס (ט' י"ב) שכית יהודה יירש כל הגוים אשר יקרא שם ה' עליהם. הוא מתנבא ככל אחיו הנביאים (הושע, ישעיהו ומיכה) שיהפך לכלם לב אחד לעבוד את ה', ושלום ואהבה ישלמו בכל אפסרי הארץ ממזרח שמש עד מבואו (עי' גם מוביא י"ג). זו היא השלמת מין האדם אשר אליה נשאו כלם את נפשם. האיש אשר על ידו ימלא ה' את הבטחתו זו יהיה צמח מבית דוד, מלך המשיח (ירמיה ב"ג ח'—ה'). הרמב"ם עשה את האמונה הזאת אחד העיקרים. יחד עם האמונה בכיאת המשיח החלה לחשוש בלב העם גם התקוה של תחיית המתים (עי', חיינו, שאוכני העפר יקומן מקברותם להתהלך שנית בארץ החיים

אלא מפני מחלוקתו של יורם, כי בלא מחלוקת אין המלך צריך משיחה (הוריות י"א:).

ב. מ.

יהואִתָּן: (ו) מלך ישראל בשנות ג"א מ"ג-ק' (677-660 קמ"ג). הוא היה בן יהוא, ויעש חרץ והלך אחר תמאת ירבעם בן נבט, ויחר אף ה' בישראל וימסרם בידו תואל וביד בן הדד מלכי ארם, ולא השאירו מחיל יהואחז כ"א מתי מעט (מ"ב י"ג), ככל אשר חזק עליו אלישע בנבואתו (שם ה' י"ב). יהואחז חזר בתשובה ויחל את פני ה', ויתן לישראל מושע אשר הוציאם מתחת יד ארם, (שם י"ג ד') והוא יהואש בן יהואחז ע"ע יואש. לדעת שמואל תמה זכות אבות בימי יהואחז, כי זאת הפעם האחרונה שזכר הכתוב וכותם, שנאמר ויפן אליהם למען בריתו את אברהם יצחק ויעקב ולא אבה השחיתם ולא השליכם מעל פניו עד עתה (שבת נ"ח.). (2) יהואחז מלך יהודה: מלך בשנות ג"א שט"ז (441 קמ"ג), ומלך שלשה חדשים (מ"ב ב"ג ל"א). הוא היה בן יאשיהו המלך, וימשחו אותו עם הארץ למלך תחת אביו (דה"ב ל"ו א'). ואמרו מפני מה נמשח יהואחז מפני יהויקים אחיו שחיה גדול ממנו שתי שנים (שקלים פ"ו א', הוריות י"ג:). ואפשר שסבת החרב היא מפני שיהויקים היה נומה למרעה נכה וחתנגד לעשות ברית עם אשור. ויהואחז עם עתרו מעם הארץ היו מתנגדים למלך מצרים והתקשרו עליו. לבסוף עלה פרעה נכה על מלך יהואחז אשר מצאו ברבלה בארץ חמת וכנראה פגש אותו שם במלחמה, וישם עונש כסף על הארץ, וימלך את יהויקים, ואת יהואחז לקח עמו למצרים ומת שם. בדה"י (א' ג' ט"ז) נמנו בני יאשיהו: חכבור יחנן השני יהויקים השלישי צדקיהו הרביעי שלום. ואמרו חז"ל הוא שלום הוא צדקיהו הוא יחנן הוא יהואחז (הוריות י"א:). ובאמת מכונה יהואחז בשם שלום, ועליו ניבא ירמיהו, "בכו בכו לחולך כי לא ישוב עוד וראה את ארץ מולדתו" (ירמיה כ"ב י"א). ויהזקאל ניבא עליו קינח: "מה אמך לביא בין אריות רבצה וגו' ותעל אחד מגוריה כסיר היה וגו' וישמעו אליו נזים בשחתם נתפש ויבאוהו בתחים אל ארץ מצרים" (יהזקאל י"ט א'-ד').

ב. מ.

יהואש: ע' יואש

יהודאי גאון, רב (בר סר רב נחמן): גאון בסוריא בשנות 760-764, אחר סר אחא גאון. ואע"פ שהיה רב יהודאי מחכמי ישיבת פומבדיתא לא נמצע ר' שלמה ריש גלותא למנותו לגאון בסוריא נגר חמנהג הקבוצ למנות שם גאון מחכמי הישיבה באותה העיר. רב יהודאי היה סני נאור, ובכ"ז נבחר להיות ראש תדיינים שהוא נגר שורת הדין, כי סומא בשתי עיניו פסול לרין (סנהדרין מ"ט.). וראוי להעיר כי בשורת

(ישעיה כ"ז י"ט). שלא כל העם ואף לא כל ראשי העם האמינו בזה יוצא מכמה כתובים בניך ומדח"י. אבל דניאל הביע תקווה זו ברברים כל כך טפורשים שנראה שבימיו כבר חיתה לקנין רוב העם. ויען הצדוקים והמינים התנגדו לה. הורו הפרושים, שבל הכופר בתחיית המתים אין לו חלק לעוה"ב (סנהדרין פ"י א', וע"י פי' הרמב"ם על המשנה ושיטתו).

ביבליורפויא: ריב"ל בית יהודה; קלויזנה יהדות ואנושיות; ל' לעונ. געזאמי שריפטען ח"א; גרימון, דאס יורענמחום, ווין 1802; שירעה געשיכטע דעס יידישען פאלקעס, ח"ב וחי"ג; לאצנרוס, עטהוק דעס יורענ-טהובס, 1898; C. G.; Charles Eschatology, 1899; Montefiore, Liberal Judaism, 1903.

י. ל. ל.

יהוא: מלך ישראל בשנות ג"א נ"ה-פ"ג (705-677 קודם מה"ג). הוא היה בן יהושפט וכבד נמשי, ובכל אחרי יהורם בן אחאב. אלישע הנביא שלח אחר מבני הנביאים למשוח את יהוא למלך על ישראל, ויצוהו להכרית את בית אחאב. ויתקשר יהוא על יהורם שהיה אז ביורעאל להלחם עם חזאל מלך ארם. וילך יהוא לקראת יהורם וירעאלה, ויפגש אותו בחלקת נבות הזירעאלי. ויהוא מלא ירו בקשת ויך את יהורם וימיתו. ויהרוג את איזבל אשת אחאב ושבעים בני אחאב נהרגו בשמרון, ויך את כל הנשארים לבית אחאב עד בלתי השאיר לו שריד. אח"כ קבץ יהוא את כל נביאי הבעל בערמה ויכם לפי חרב, וישמד יהוא את הבעל בישראל. בכל זאת לא סר מחמאת ירבעם בן נבט ולא הסיר את עגלי חזוב אשר בבית אל וברן. כי ירא פן ילכו בני ישראל לירושלם ויכנעו תחת מלך יהודה. בסוף ימיו התנפל מלך ארם בנבולי ישראל מעבר הירדן, יהוא נקבר בשמרון ויהואחז בנו מלך אחריו (מ"ב ט' וי"ד). מעשיו באחאב היו רצוים אך כחשבתו לא היתה רצויה כי כל נמנתו חיתה לבונן אח ממשלתו על בסיס חזק, ולכן השמיד את כל זרע מלכות המלך ישקדמה וגם תבעלים שחיתה העיז של איזבל אשת אחאב עם נביאי הבעל שהיו עוזרים למלכות בית אחאב. ולכבו לא היה תמים להשמיר גם את תמאת ירבעם בן נבט, ולכן נפקד עליו עון אבוהיותו בעסק יורעאל שלא עשה בכונה רצויה למלאות את דבר ה' רק למובת עצמו, ועליו ניבא הושע, "ופקרתי את דמי יורעאל על בית יהוא וחשבתו ממלכות בית ישראל" (הושע א' ד'). חז"ל רוצים למצוא סבה על שלא ביער יהוא את עגלי חזוב, ואמרו מאי גרמא ליח? אמר אב"י ברית כרותה לשפתים. מפני שאמר: אחאב עבד הבעל מעט יהוא יעבדנו הרבה (סנהדרין ק"ב.). יהוא נחשב בין שבעת הסלבים שעבדו לעגלי חזוב ואלו הם: ירבעם בעשא אחאב יהוא מקח מנחם והושע (גמ' פ"ה.). בתלמוד אמרו, דוד ושלמה שנמשחו בקרן נמשכה מלכותן, שאול ויהוא שנמשחו בפך לא נמשכה מלכותן (פג"ל י"ד. שקלים פ"ו א'). יהוא לא נמשח

שערי צדק חיה ש"ז סי' י"א כתב רב נחשון לחתיר
 לבתחילה להושיב דין סומא בשתי עיניו אם הוא
 חכם ונבון ורבים צריכים לו. ונראה כי ההלכה הזאת
 נקבעה סמוך להמאורע ההוא. ור' יהודאי בעצמו התיר
 לחזן סומא להתפלל לפני התיבה אם הוא מרצה לקהל
 (אור זרע ח"א 116). לר"י היה בן בשם ר' יוסף
 (הלכות פסוקות הוצאת שלאסבערנ 122). מר אחינאי
 היה בין תלמידיו. רב יהודאי נחשב בין גדולי הגאונים
 ונכבד מאד בעיני חכמי דורו וחכמי הדורות הבאים
 אחריו. רב שירא נאון אומר עליו "דלא היה בסורא
 מאן דמפלג בחכמה כותיה". ונתקבל לפוסק מומחה
 וכסכו על הלכותיו (תשובות הגאונים הוצאת ליק סי'
 מ"ג; ר' יעקב עמרין שאלות ועב"ץ ח"א סי' קמ"ה).
 [תשובותיו ופירושיהן] תשובותיו לרוב קצרות מאד.
 לפעמים כוללת תשובתו מלים אחדות וגם מלה אחת.
 זהו מפני שהיה משיב כמה מאות שאלות שנשלחו
 להישיבה לפסוק ההלכה למעשה. והנאון היה בתור
 בכריע ופוסק. ולא נתן מעט לדבריו גם לא העיר מקור
 הדברים בתלמוד. ורק לתלמידיו היושבים לפניו באר
 הדברים היסב. בשערי צדק נמצאו ממנו י"ג תשובות.
 לדוגמא: ישראל שיש לו קרובים סומים מאי להברות?
 ואמר "לא מתבעי" (ח"א ש"ד סי' י"ג); עבד שומה
 וקסן מאי להמבילין? ואמר "בגד" (שם ש"ה סי' ד');
 מאי למולע"ג עפר? ואמר "שפיר דמי" (שם סי' י"ב).
 בתשובות הגאונים דפוס קושטא יש ממנו חמש תשובות
 קצרות כדרכו ושלש בהכרעת הלכה. בתשובות הגאונים
 דפוס ליק סי' מ"ה הובאו ממנו מ"ב תשובות. ומתן
 עשר שכבר נזכרו בספרי תשובות הג"ל. בשערי תשובה
 יש ממנו ב' תשובות. ונמצאו ממנו גם תשובות ארוכות
 בעיני קרקעות (הורו"ץ "הלכה" שע שריפמען דער
 גאונים" ח"א 45 והלאה, מילער, "מפתח לתשובות
 הגאונים" 66). גם הואיל לפרש את דברי המטרא,
 כמו שמצינו: ושאלו מקמיה ההוא פסוקא מי עלה
 למרום. ומאי צנים ופחים (שערי צדק ש"ז סי' ל"ב).
 והמעם שלא נשק יעקב ליוסף ואמר דהוה קרי ק"ש
 ולא פסק (שם). פירושו על התלמוד רבים הם נערכים
 בלשון קצר וצח. עד שבני הישיבה גרסום בלימודם
 בלשוננו ממש. והרבה מהם כתבו אותם בגליון הש"ס.
 ומכני שהיה לשוננו בלשון הגמרא מעו המעתקים
 והכניסו אותם באיזה מקומות גם מכפנים. עד שגדולי
 הראשונים הוכרחו להעיר עליהם שזהו מעות המעתקים
 ואינו מעיקר הגמרא (עי' תוס' ב"ק נ"ג: ד"ח שור
 ושור. שנותוספו בגמרא המלים "מאי ניהו שור בכור
 דלא פריק ליה" והם מפורשי ר"י). בענין התרת נדרים
 החמיר ר"י ואמר "אין בנו מי שיודע להתיר נדרים
 ושבעות ואין בנו לשון מרפא" ובעבור זאת לא שנה
 מסכת נדרים לפני התלמידים בישיבה. והגאונים שבאו
 אחריו נמנעו מלהתיר נדרים אלא לדבר מצוה ובנון
 לשלמא דצבורא וכדומה. ודוקא בהתרת תכם החמירו

ולא בהפרת בעל (עי' אלפסי סוף מס' נדרים). כי
 בימיו הרבו החכמים בהתרת נדרים עד שנעשית לזילותא
 בעיני הבריות והקראים לענו להם. ולכן עשה תקנה
 לעצור בעד הרבנים מלהתיר נדרים ושבעות.
 [מחבר "הלכות"] ר"י חבר הלכות רבות כקבוצים
 שונים ונקראו בפי התלמידים: בשם "הלכות דר'
 יהודאי נאון", "הלכות פסוקות", "הלכות ראו", "הלכות
 קטעות", "הלכות קבוצות", "הלכות קטנות" ולעומת
 הלכות רבות של ר"ש מקיירא). בסוף שו"ת של
 מהר"ם מרוטנבורג (כ"י פראג) יש איזה "הלכות קטנות
 דר' יהודאי" ושו"ת המתחילות במלת "ושאלתם" או
 "ושאמרתם". ההלכות האלה נרפסו ע"י יואל מילער
 בשם "האנדרשיפמע יהודאי נאון צונעוויזענע לעהר
 וצמצע". "הלכות פסוקות" מר"י נעתקו מלשון ארמית
 ללשון עברית כנראה לצורך היהודים הגרים בארץ יון
 שלא הבינו היטב ללשון הגמרא והם בכ"י אוקספורד
 שהו"ל שלאסבערנ בשנת 1886. ואין ספק שיש בהן
 הוספות רבות מהתלמידים, ואמרו בשם ר"ת כי להיות
 ר"י מאור עינים פעמים שהיו תלמידיו כותבים בשמו
 מה שלא יצא מפיו ולא עלה על דעתו, ולכן אין לסמוך
 על קצת דברים מהלכותיו. במקומות אחדים מביא
 ר"י דברי גאונים שקדמוהו ומזכירם גם בשם (הלכות
 גדולות דפוס ווין דף י"ג ע"ד). לעומת זה נכללו הלכות
 ודינים רבים מר"י בהלכות גדולות ובספרי הראשונים
 מבלי הזכיר שמו. ע"ע הלכות גדולות.

ביבליוגרפיא: דו"ד ח"ד 81; דורות הראשונים
 ח"ג 194, 200; מין כנסת ישראל 885; כרם חמד
 ח"ו 288 והלאה.

א

יהו"ד: הן הרביעי שילדה לאה ליעקב בפרץ ארם.
 ונקרא כן ע"ש שאמרה הפעם אודה את ה' (בראשית
 כ"ט ל"ה). שבמו נקרא על שמו ועליו נאמר לא יסור
 שבם מיהודה (שם ס"ט י'). יהודה נבר באחיו ולנגיד
 ממנו (דה"א ה' ב'), ונבחר למלך השבטים (ב"ר
 פ"ד מ"ז). וממנו יצא דוד ראש לבית יהודה ומשיח
 אלהי יעקב, ועל השבט הזה תליה תקות ישראל כי
 יציי שבט מושלים ונזר מלוכה באחרית הימים. יהודה
 פרדה את יוסף ממות מיד אחיו, באמרו לכו ומכרנו
 לישמעאלים וידינו אל תהי בו כי אחינו בשרנו הוא
 (בראשית ל"ז כ"ז). הוא התרצה לחיות ערב בעד בנימין
 אחיו למען ישלחו אביו למצרים למלאות בקשת המשנה
 למלך (יוסף). וידבר קשות עמו על שתפש את בנימין
 ולא הניחו לשוב עמו לארץ כנען (שם מ"ד). יהודה
 נשא לאשה בת איש כנעני ושמו שוע ותלד לו שלשה
 בנים ער אונן ושלה בעיר כזיב. ער נשא את תמר
 וסת בלא בנים ויהודה צוה לאונן ליבם אותה אך גם
 הוא סת כי היה רע בעיני ה'. ולא הנית יהודה לשלה
 לשאת אותה כי ירא פן ימות גם הוא כאחיו. ברבות
 הימים מתה אשת יהודה, וכשמעו תמר שיהודה עלה

לחסנה לגזוז את צאנו, התחפשה בצעיף כוונה, ויבא אליה ותלך לו תאומים פרץ חרה. כונתה היתה רצויה להקים זרע מיהודה, ויהודה הכיר ותודה כי "צדקה ממנו" יען מנע לתת לה שלח בנו, אך לא יסף עוד לדעתה (שם ל"ז). מפרץ יצא דוד (רות ד', דה"ב ב'). ע"ע שבטים; תמר.

[בתלמוד ומדרשים] בשם יהודה נכללו אותיות של שם המפורש, ואמר ר' שמעון הסידי, יוסף שקידש ש"ש בסתר זכה הוסיפו לו אות אחת משמו של הקב"ה (ויהוה), יהודה שקדש ש"ש בפרהסיא זכה ונקרא כלו על שמו של הקב"ה. כיון שהודה ואמר צדקה ממני יצתה בת קול ואמרה, אתה הצלת תמר ושני בניה מן האור (שרפה) חיך שאני מציל בזכותך ג' מבניך מן האור מאן נינהו חנניה מישאל ועזריה (סוטה י'). יהודה הודה ולא בוש מה היה סופו? גוחל חיי העולם וכו'. ודרש ר' יוחנן, "יחי ראובן ואל ימות וגו' חאת ליהודה" כל אותן שנים שהיו ישראל במדבר היו עצמותיו של יהודה מנוגלגין בארון עד שעמד משה ובקש עליו רחמים. אמר לפניו רבש"ע! מי גרם לראובן שחודה—יהודה! מיד שמע ה' קול יהודה וכו' (סוטה ז': מכות י"א:). ופירש"י עצמות כל השבטים שלדן קימת ויהודה אבריו מחפרקין ומתנלגלין בארונו מפני שנידה את עצמו בערבנו של בנימין וחטאתו לפניך כל הימים אפילו עולם הבא (שם). גבורתו של יהודה וכתו העצום כארי טורף סחוארים כנחמאות רבות באגדות שונות (ספר הישר פ' וישב), בי קולו נשמע למרחוק ארבע מאות פרסאות, וכאשר בא לכלל כעס קמו שערות גופו וחדרו לתוך בגדיו, ויגרם חתיכות ברזל בתוך פיו ויהדק אותם לאפר (ב"ר צ"ג ו'). מלחמותיו ונצחונותיו בשכם רשומים בחרגום יונתן (בראשית מ"ח כ"ב) ומדרש ויסעו (יעלינעק בית המדרש ח"ג. ע"י בספר הישר פ' וישלח ובספר היובלים פל"ד). אשת יהודה לא היתה כנענית כי איך אפשר לאמר שארזי שנתחו יצחק ויעקב שלא לישא אשה מבנות הכנעני יהודה אויזל ונסיב? אלא ארשב"ל בת גברא תגרא, דכתיב אשר סחרית שרים כנעניה נכבדי ארץ (ישעיה כ"ג; פסחים נ').

[ממלכת יהודה] עוד בצאת ישראל ממצרים כאשר עמדו על הים היו השבטים מנצחים זא"ז וכו'. קמץ שבמו של בנימין וירד לים תחלה שנאמר שם בנימין צעיר רודם (תהלים ס"ח) וכו', והיו שרי יהודה רוגמים אותם שנאמר שרי יהודה רגמתם. לפיכך זכה בנימין הצדיק ונעשה אושפיזן לגבורה שנאמר ובין כתפיו שכן, לדברי ר' יהודה קמץ נחשן בן עמינדב (משבט יהודה) וירד לים תחלה שנאמר סבבני בכחש אפרים ובמרמה בית ישראל ויהודה עוד רד עם אל (הושע י"ב, סוטה ל"ז). מזה נראת כי בני בנימין ובני יהודה עמדו אז בראש היוצאים ממצרים וחס היו גבורי ישראל ומשוליו, ויהודה גבר לאחרונה על בנימין. וכן מצינו

כי המלך הראשון היה שאול משבט בנימין אך לא ארכה מלכותו, ואחריו תתנשא דוד משבט יהודה ומסנו התחילה מלכות בית דוד, ותחת ממלכתו עמדו עוד כל בית ישראל וכן תחת שלמה בנו, אך אחריו מות שלמה נתחלקה מלכותו לשתיים, ועשרת השבטים ובראשם ירבעם בן נבט נפרדו מרחבעם בן שלמה ויכונו להם ממלכה לעצמם בשם "בית אפרים". ע"ע אפרים. ורחבעם מלך בירושלם על שבט יהודה ובנימין אשר ישבו בערי הנגב בא"י למערב הירדן, בני יהודה היו תופשי התורה ונאמנים לה, ועמם שבט לוי שהיו הכהנים והלויים בבית ה'. כי בחלקו של יהודה היתה ירושלם ובית המקדש והר הבית הלשכות והעזרות, ורצועה יוצאת מחלקו של יהודה לבנימין ובה חיה המזבח בנוי (יומא י"ב). קורות ממלכת יהודה נובל לחלק לשלוש פרקים: א' מזמן רחבעם עד יותם; ב' מזמן אהז עד יאשיהו; ג' מזמן יהואחז עד צדקיהו וחרבן ירושלם. בתקופת הראשונה אחרי מות שלמה כאשר נפרדו בני אפרים מבני יהודה נחוללה מלכות בית יהודה ויששק מלך מצרים עלה על יהודה וילכוד את ערי הבצורות ואח"כ עלה על ירושלם ויקח את אוצרות בית המקדש ואוצרות המלך. ומלחמה היתה בין רחבעם לירבעם בכל משך זמן מלכותם. ורק במלחמת אביה בן רחבעם עם ירבעם נפלו בני ישראל לפני בני יהודה, אולם במלחמת בעשא מלך ישראל עם אסא מלך יהודה הוכרח אסא לברות ברית עם בן תדר מלך ארם לעזור לו, אך אסא גבר על הכושים במרשה ויפיל מהם חללים רבים בסביבות גרר, וקודם מותו עשה שלום עם עמרי מלך ישראל שלא היה מזרע המלוכה הקודמת, ומעתה היה לא נלחמו עוד איש באחיו. ויהושפט בן אסא התחתן באחאב מלך ישראל ועלה להושיע לו במלחמתו נגד ארם ברמת גלעד. יהושפט נלחם עם עמון ומאב וינצחם. אח"כ התחבר עם אחזיה מלך ישראל לעשות אניוה ללכה תרשיש אך האניות נשברו. בימי יהורם בנו פשע אדום מתחת יד יהודה, והפלשתים והערביים נלחמו עמו ויעלו ביהודה ויבקעוה וישבו דכוש המלך ובני ביתו ולא השאירו לו כ"א יהואחז בנו הקטן, ושם אמו עתליה בת עמרי, ואחרי מות בנה היתה מולכת תחתיו. אך בעזרת יהוידע וכהני ה' המיתו את עתליה ויואש בן אחזיה מלך ביהודה, והוא חזק את בדיק בית ה'. בימיו עלה חיל ארם על ירושלם וישללו שלל ויביאו לרמשק, אמציה בנו התחזק במלכותו ויך את אדום ובני שעיר. אח"כ יצא להלחם עם יואש מלך ישראל בבית שמש וינגף יהודה לפני ישראל, ויעל מלך ישראל על ירושלם ויפרוץ בחומת העיר ויקח שלל רב מבית ה' וישב לשטרן, עזיהו בן אמציה הצליח במלחמתו עם הפלשתים, ויעזרוהו אלחיים (ובעבור זה מכונה עזריה בס' מלכים). ויבן בירושלם מנדלים, אך כאשר החל לחקמיר על מזבח ה' שלא כדת נצטרע

ובמותו מלך יותם בנו תחיו. הוא בנה ערים בהר יהודה ונלחם עם מלך בני עמון ויחזק עליהם ויהיו לו למס. התקופה השנייה החלה ממלך אחז בן יותם שהיה לו מלחמה עם רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל שחיו בעלי ברית, ויכו בו סכה רבה זרבים לקחו בשביה ויהרג פקח ביהודה מאה ועשרים אלף בני חיל וישבו בני ישראל מאחיבם שביה גדולה. אך אותם השיבו לארץ יהודה. גם האדומיים והפלשתים נפלו על יהודה וילכדו ערים רבות. ובראות אחז כי סכבוהו אויביו מכל צד, שלח אל מלכי אשור לעזור לו מכף מלך ארם ומכף מלך ישראל. ויתן לו שוחר את הכסף והזהב הנמצא בבית ה' ובאוצרות המלך. ויעל תגלת פלאסר על רמשק ויתפשה ואת רצין המית, וגם יהודה היתה לו למס, ולאט לאט פרשו מלכי אשור ממשלחם על כל ערי ישראל ויהודה. בימי חזקיהו בן אחז עלה סנחריב מלך אשור על יהודה ויחן לו חזקיהו כל האצרות הנמצאות בבית ה' ובבית המלך. אח"כ שלח מלך אשור את רבשקה בחיל כבד על ירושלים, ויחרף את מערכות אלהים חיים, אך כל חילו נפלו במגפת. מנשה בן יחזקיהו עשה הרע בעיני ה', ואחריו אמון בנו, ושניהם היו חתת ממשלת אשור. בימי יאשיהו בן אמון עלה פרעה נכה ויאשיהו נלהם עמו במגירו ונפל בירו. התקופה השלישית החלה מזמן יהואחז בן יאשיהו, שמלך רק שלשה חדשים כי פרעה נכה חורידו ממלכותו ויוליכו למצרים וחקים תחתיו את אחיו יהויקים למלך על יהודה. בימיו עלה נבוכדנצר מלך בבל ויהי לו יהויקים עבד למס. גם כבש מלך בבל את כל ארץ מצרים. יהויכין בן יהויקים מלך אחריו, וגם עליו עלה נבוכדנצר וירושלים ויגל את יהויכין וכל שרי הממלכה לבבל וימליך את צדקיהו למלך יהודה. וימרד במלך בבל, ויעל עליו ירושלימה ותבוא העיר במצור וחבקע העיר וצדקיהו ברח במערה, אך היל בבל השיגוהו ויעורו את עיניו ויביאוהו לבבל. ואת בית ה' שרף מלך בבל באש ויגל יהודה מעל ארסות, וזהו החרבן הראשון. בס"ה נמשכה ממלכת יהודה מזמן דוד המלך ב"א תתצ"ב עד חרבן הבית הראשון ג"א שלי"ח (868-422)=446 שנה. ע"ע ארץ ישראל; ישראל; מלכים.

[בני יהודה] אחר החרבן נתחלקה א"י לשלש ארצות: יהודה ועבר הירדן והגליל. לענין מעשרות (שביעית פ"ט ב') ולענין עבוד השנים, ואמרו אין מעברין אלא ביהודה ואם עיברה בגליל מעוברת (סנהדרין י"א: ועי' תוס' שם). רצועה חיתה מפסקת בין גליל ליהודה שנחשבת לארץ העמים (תנינה ב"ה). ובירושלמי (שם) אמרו פסקייתא של כותים מפסקת, והכותים הם השמרגלים. בזמן התלמוד לא היו שירות מצויות בין יהודה וגליל ואמרו סתם יהודה וגליל כשעת הירום דמי, ולכן העושה מחאה בגליל נגד המחזיק קרקע ביהודה אינה מחאה וכן לחימך (ב"ב ל"ח:). בני יהודה

היו מצוינים בנבחרתם. ואמרו עשרה חלקים נבחרה ירדו לעולם תשעה נטלה יהודה ואחד כל העולם כלו (אסתר רבא פ"א). בני יהודה היו מרדוקין בלשונם אפילו במילי דעלמא ולמדו מרב אחר (שלא בבני גליל) ולכן נתקיימה תורתן בידם. רבינא אמר בני יהודה גלו מסכתא. היינו שהיו מפרשים שמעותיהן במעם ודעת (עירובין נ"ג). ורובן של סנהדרין היו מיהודה (ב"ר פצ"ט). בארץ יהודה גדלו תבואות הרבה. דגן ביהודה וחבן בגליל (אדר"ג פכ"ז). ביהודה היו כרמים רבים ומגדלין ענבים שעושין יין טוב ולא היה יינם מחמיץ עד שנותנין לחטובי שעורין, וכראשונה היו עושין חומץ מן החמט, שנותנין מים על הגרענים או השמרים ואח"כ עשו מן היין (פסחים מ"ב:). בגליל גדלו פירות ובפרט זתים לרוב והיו מעלין פירות משם ליהודה (מעשרות פ"ב ג'). ארמת יהודה היתה ביוקד לעומת ארמת גליל, ואמרו סאה ביהודה שוה חמשה סאין בגליל, חבוונה על מקום ביה סאה (ב"ב קכ"ב). ובמקום אחר אמר ר' יוסי סאה ביהודה היחה עושה חמשה סאין: סאה קמה סאה סולת סאה סובין סאה מורסין וסאה קיבוריא (ע' פירש"י), וחבוונה פה על סאה חיסין שזרעו בקרקע, כי על מקום בית סאה אמרו שעשה עד חמשה רבוא כורים (כתובות ק"ב:). גם המשקלים היו כבדים וגדולים ביהודה, כי עשרה זוז ביהודה הן חמש סלעים בגליל. (תרומות פ"י ח'). ומשקל חמש סלעים ביהודה הן עשר בגליל (ערכין ל"ב). וכוס ביהודה הוא גדול מכוס בגליל, ולכן שוהה כל צרכו ושוחה (ד"א פ"ח). ביהודה היו נאמנים על מהרת יין ושמן כל ימות השנה ולא בגליל (תנינה ב"ה). מגדלין בהמה דקה במדבר שביחודה (ב"ק ע"ט:). ולתקוין מן הנשים בלי צמר ביהודה, דזו היא מלאכתן ויבולין למכור גם שלא מדעה בעליהן ולא חיישינן לנכבה (שם ק"ח:). סתם תרומה ביהודה אמורה סתם חרמים מותרין (גדרים י"ח: י"ט). לא דגו ביהודה דיני סיקריקין (גמין נ"ה:). אנשי יהודה היו כותבין בכתובה עד שירצו חירושין ליתן לך כתובתיך לפיכך אם רצו יורשין נותנין לה כתובתה ופוטרין אותה, והלכה כאנשי יהודה (כתובות נ"ב: ג"ד). שלש ארצות לנשואין: יהודה עבר הירדן והגליל ואם נשא אשה באחת מהן אינו יכול לכופה לילך אחריו מזו לזו (כתובות ק"א:). ויש עוד חלוקים הרבה ביניהם לענין הכתובה (כתובות נ"ב: צ"ה:). ביהודה היו קורין לארוסה חרופה (קדושין ו'). והיה חתן רגיל לאכול אצל חמיו עם ארוסתו, ולכן אינו יכול למען מענת בתולים (כתובות מ:). ביהודה היו מחרין את החתן והכלה קודם החופה כדי שיהא לבו גם בה (ערכין מ"ז:), ומעמידין להם שני שושבינין (כתובות י"ב:). מנהגים רבים היו שונים בין יהודה וגליל: ביהודה היו עושין מלאכה בע"פ עד הצות (פסחים נ"ה:). ויש חילוקיבניהם לענין ברכות ראש השנה (ירושלמי ר"ה פ"ד ו'). ולענין אבלות

בשבת (מ"ק כ"ג:). ביהודה הלכו הספרנים לאחור המטח של המט ובגליל לפני מטתו (שבת קנ"ג.). ביהודה לא היו פוחתין משבעה מעמדות ומושבבות למט, לומר להמליים עמדו יקרים עמדו, שבו יקרים שבו (ב"ב ק':). א"ר אלעזר הרואה ערי יהודה בחורבנה, אומר ערי קדשך היו מדבר וקודע וכו' (מ"ק כ"ז.) ע"ע גליל.

א.

יהודה, אר"י: ארץ יהודה היא בדרום א"י למזרח יהודה הוא ים המלח וארכו בערך ארבעים פרסאות אנגליות, ונבול לפאת צפונה מלשון הים מצפה הירדן, ועלה הגבול בית הגל"ה (יהושע מ"ו ח-ד) הוא, "עין הגל"ה" בתוך חורשה אחת כשעה אחת צפונה מערב משפת הירדן במקום רדתו הימח. ועבר מצפון בית המערב, הוא הנקראת כיום, "קיסר הגל"ה" (מבצר הגל"ה) וסמוך להראשון. ועלה הגבול רב"ר מעמק עברו, כבר החלם שחוא, "ואדי בלח" היוורד לכבר הירדן לדרום יריחו, ושם נסקל עכו, והמסלח מיריחו לירושלם עוברת דרך עליו, ודביר זה הוא מקום הנקרא, "תולדת אל"רבר" תרחוק מירושלם בשתי שעות מזרח, וסמוך לו נמצאת נבעה אחת שכל אבניה הן סמין אבני אש ונקראת, "תל אדום", והוא "מעלה עקרב", ואצלו היתה העיר, "גלגל", ועבר אל מי עין שמש", הוא עמק רחב בצד עמק עכו ושם מעין, "ואדי חור" והוא כחצי שעה למזרח כפר עזריח" אשר לגלילי הר הזחיים מזרח. והיו תוצאותיו אל עין רגל" הוא, "באר איוב" לדעת טובי החוקרים. ועלה הגבול גי בן הנם אל כתף חיבוסי מנגב היא ירושלם. ופי' בבאר "ועלה" לגבי המקום שקדם לו. זנראה שהוא העמק אשר לגלילי הר הזחיים. בינו ובין הר המוריה, אשר יקראוהו "נחל קדרון" ונקרא בשם זה בזמן מאוחר, אחרי הוקם שם התופת). ועלה הגבול אל ראש ההר" והוא הר המוריה (או קבוצת בלם: המוריה, הר ציון, עזל, אקרא, כי רק חריצים קטנים ישמעו אותם, וכלם נראים כהר אחד), והוא למערב גי הנם או קדרון, ולצפון, "עמק רפאים", ולפי קבלה חז"ל היה מזבח אוכל בהלקו של יהודה ונכנסת בהלקו של בנימין וכו' (זבחים נ"ג:). ובאדר"ג פליח מסיים: "וכראש תור היה נכנס ויוצא והיה חחר לאחוריו ועליו מזבח בניו" (ועי' ספרי ואת הברכה). "ותאר ונר" אל מעין מי נפתוח". ואמרו, סבור למבנייה בעין עיטם דמדלי אמרי נחתי ביה קליל (זבחים נ"ד:). ופרש"י: נראה בעיני שהוא מעין מי נפתוח (שם). ובאמת אם נחקור על גובה ירושלם נמצא שהיא גבוהה 2724 רגל מעל שטח הים, ולגובה כזה לא יגיע כל הר שבא"י זולתי הר צפת (2775 רגל) וחר סעמע הסמוך לו (4000 רגל), אבל בהיחם בין הרי הגליל לא השבו אותם. ואם חז"ל אמרו שעין עיטם הוא גבוה מהר המוריה בודאי הוא דוקא בשטח חחר הזה בהלקו

העליון. ויצא אל ערי הר עפרון", בלי ספק הוא החר אשר סביב לו הם, "ואדי בית הנינא" ממזרח, "ואד עורב" ממערב, "ואדי איסמעין" סדרום, ועריו הם כהיום: קולניא, סובה, קסטל, תוד, "ותאר הגבול בעלה היא קרית יערים", היא קרית אל-ענב, ולפי הירוגימוס היא תשעה מיל מירושלם על דרך דיאספוליס, לוד, ושם יש גם, "קרית אס"מאידה" ומדכתיב ו, "תאר" מורה שהחוט הקיף את קרית יערים והכניסה לתחום יהודה. ונסב הגבול מבעלה ימח אל הר שער". לשון ונסב" מורה על שיבת החוט מנליתו אל מול מצבו הקודם, לכן יתכן שמבעלה עבר שוב דרומה אל "סאריס" או "סערס" (חוא "שעיר" בתוספות ס'). "ועבר אל... כסלון, היא "כסלה" אשר לדרום "סובה" ולצפון "ומיא" "וירד בית שמש" היא "עין שמש" לדרום "ארתוף" ולצפון "ואדי סומט". "ועבר תמנה" היא "תבנה". ויצא הגבול אל כתף עקרון צפונה, היא "עקיר" וידועה. ותאר הגבול שכרונה ועבר הר חבעלה ויצא יבנאל" היא יבנה (ע"ע). ומובן כי שני המקומות שכרונה וחר הבעלה חבלתי ידועים היום היו בין עקיר ובין יבנה. והיו תוצאות הגבול ימח". ולפי נמשך חוט הצפוני שלו: מהירדן לבית הגל"ה ומשם צפונה לקיסר הגל"ה, ומשם עלה בוארי אל בלח עד דביר, ומשם לבוארי אל חור, ומשם עלה לראש חותים דרך עזריח. אבורים, וירד לבאר איוב ומשם לחר המוריה, ומשם למי נפתוח בראש חחר, ומשם לחר קולניא, ומשם לקרית אל ענב, ומשם לסאריס, כסלה, עין שמש, תמנה, עקרון, ומשם ליבנאל ולים.

י. וו. ה.

יהודה, רב"י (ונקרא גם "רב"י סחם): תנא ומסדר המשנה; נולד בשנת 135 ומת בשנת 220 למספר הנהוג. הוא היה בן רשב"ג השני, ובחיותו כבן שלשים (בשנת 165 בימי מרקוס אוריליוס ולוקיוס יוריס) נתמנה לפקודת "נשיא" שנבחר בו חלל. כי היה ממשפחתו והתיחס עד דוד המלך (שבת נ"ז.). השם התואר, "נשיא" הוא "רב"י באשורית (Prince) שנשתנה אח"כ לשם "גאון" ואח"כ לשם "פרנס" ועניני ראש הקהל. רבי יהודה היה מכונה מתחלה בשם "הנשיא" בא"י ובשם "רב"י בבבל (כי רבי הוא פירוש נשיא), אך במשך הזמן נתערבו התוארים בשתי הארצות. מרוב גדלו בתורה ובחכמה מכונה ג"כ בשם "רבנו" או "הקדוש" או "רבנו הקדוש" (פסחים ל"ז: יבמות מ"ה, מנחות ל"ב:). וע"ש הסידרות שלא שלח ידו מאבנתו ולמטה (שבת ק"ח:), ולפי הירושלמי (שם) נקרא "קדוש" מפני שאביו קדשו לשמים לחכניסו בבית אברהם נדר גזרת השמר, כי נולד בימי ארדיניוס ובאותו היום (ר"ל הזמן) שנחרג ר"ע נולד רבי (קדושין ע"ב:). ויש הגדה כי אשת המלך חיתה אוהבת לאמו של רבי ונתנה לה את בנה אנטונינוס הלך רבי

הניקתו, ואם רבי הניקה את אנטונינוס והביאה אותו להראות כי בנה הוא ערל ופטרוה בשלום (תוס' ע"ז י"ג). ונראה כי מפני ההגדה הזאת שנחלף רבי באנטונינוס היו לפני הדור מוצאים לעז על אם רבי, והוא דאיתו לקמי דרבי אמר אמך אשתי וכו' (שבת ע"ג:). ועליהם התפלל רבי י"ד שתצילני מעוז פנים ומעוזת פנים (ברכות ט"ז: ע"י רש"י). מפאת נשיאותו ומפאת חכמתו נעשה קרוב למלכות היה ידו של אנטונינוס, והוא יהיב, לרבי תרין אלפי דשנין באריסות (ירושלמי שביעית פ"ו א'), ונעשה עשיר גדול, עד כי אמרו עליו אהוריירא דרבי (שומר ארות סוסיו) עתיר משבור מלכא (שבת ק"ג:), ופתח אוצרותיו בשני בצורת לעניים, ופרנס את תלמידיו (ערובין נ"ג:), ואע"פ שהיה עשיר בעצמו היה מכבד עשירים (שם פ"ז). ואמר רב אחא בריה דרבא מימות רבי ועד רב אשי לא סצינו תורה ונדולה במקום אחד (ניטין ג"ט. סנהדרין ל"ו). רבי היה מדבר בלשון יונית שהיתה אז השפה לחכמים ונחלי המדינה והתנגד ללשון סורית שהיתה הלשון המדוברת בין ההמון, ואמר רבי בא"י לשון סורסי למה? אלא אי לשון הקדש אי לשון יונית (סוטה מ"ט:). ובביתו היה מדבר בלשון הקדש, וגם אמתא דבי רבי ידעה בלשון עברית (מגילה י"ח. ר"ה כ"ז: נזיר ג').

[יבנותו ותלמידיו] מקומו של רבי היה באושא ואח"כ בשפרעם ורוב תורתו למד ולימד בבית שערים (סנהדרין ל"ב:). וי"ז שנים האחרונות חי בצפורי דמדלי ובסיים אורא, כי היה אז חולה, ואחרי מותו הולכיהו דרך כרכים לכבודו לבית שערים (ב"ר פצ"ו) וכנראה נקבר שם. הוא למד אצל ר' יהודה בר אילעאי שהיה מורינא דבי נשיאה, היינו מורה הוראות ועל פיו היו עושין כל דבריהם (שבעות י"ג. מנחות ק"ד). רבי מספר איך בהיותו קטן היה קורא המגילה למעלה מרבי יהודה [בר אילעאי] (מגילה כ'), וקבל תורה מר' יוסי ורשב"י (גדה ס"ח:). ואמר כשהיינו למדין תורה אצל ר"ש בתקוע (היא מרון אצל צפת) היינו מעלין שמן ואלונותי מחצר לנג וכו' (שבת קמ"ז: תוספתא עירובין פ"ח ו'). אף למד מר' אלעזר בן שמע (עירובין נ"ג. יבמות פ"ד). ומר' יעקב בן חנינא (ספרי דברים ס"ו ש"ז). גם למד מר' מאיר אף כי הוא נבאש באביו ובית נשיאה (ע"י הוריות י"ג: י"ד). ואמר רבי האי דמחדדנא מחבראי דחזיתיה לר"ם מאחוריה ואילו חזיתיה מקמיה הוה מחדדנא טפי דכתיב והיו עיניך רואות את מוריד (עירובין י"ג: רש"י). ואפשר שבעבור התנגדות ר"ם לבית נשיאה לא ישב לפניו רק מאחוריו, או אפשר שהיא מליצה לומר שלא לכד מר"ם בעצמו רק שמע דברי ר"ם טפי אחריים, והיינו מאחוריו. בנערותו היה בישיבת ר' נתן הבבלי והיה מצמער כי לא ענה אותו כהונן, ואמר ילדות חזיה בי והעתי פני בנתן חבבלי (ב"ב קל"א.

ונוסחא אתרת בירושלמי קדושן כ"ט. שם ב"ב ט"ז.). אמנם רבו המובהק היה ר' יהודה בן קורשאי חברו של רשב"ג (הוריות י"ג:). וממנו למד רובי תורתו. אביו ר"ש היה ג"כ מלמדו, ומסופר כי הווי יתבי רשב"ג ור' יהושע בן קרחה אספסלי יתבי קמיהו ר"א ור"ש ורבי אארעא (כתלמידים) מקשו ומפרקו. אמרו מימיהן אנו שותים והם יושבים ע"ג קרקע? עבדו להו ספסלי. אמר להן רשב"ג פרידה אחת (בן יחיד) יש לי ביניכם ואתם מבקשים לאברה הימני (כי ירא שלא תשלום בו עין הרע). אחתהו לרבי וכו'. א"ל ר' אלעזר בר"ש כך וכך יש לך להשיב וכו'. חלש דעתיה דרבי. א"ל אבות בני אל ירע לך שהוא ארי בן ארי ואתה ארי בן שתול (ב"מ פ"ד:). ובב"ז חלק לרוב על אביו בהלכותיו אף כי נתון טעם לדבריו (ע"י ערכין ל"ב). בין תלמידיו היו בר קפרא ר' חייא ור' יוחנן רב, ורבא קרא עליה דרב "דולה מים מבארות עמוקים" (שביעית ז'). ואמר רבי הרבה למדתי מרבתי, ומחבריי יותר מהם, ומתלמידי יותר מכולן (הענין ז'. מכות י'). בין תביריו היה לוי דאחזיה קידה קמי רבי. פעם אחת שאל לוי לרבי מאי איריא דתנא מ"ו (נשים הפוטרות צרותיהן מיבום) ליתני מ"ז? א"ל כמדומה לי שאין לו מוח בקדקדו וכו' (יבמות ט'). ופי' בעל הות יאיר (ס"י קנ"ב) רבי ידע שאדם גדול הוא ואינו ראוי שיטעה רק ממועט עיון והשגחה לכן דבר קשות לא טבעס או נובה רוח (ע"י י"ד ס"י רמ"ז י"א). אחד מחבריו היה ר' אלעזר בר' שמעון ואחר מיתתו ביקש רבי לישא את אשתו ולא רצה ואמרה כלי שנשתמש בו קודש ישתמש בו חול? שלח לה נהי דבתורה גדול ממני אבל במעשים טובים מגדול ממני? אמרה לו בתורה גדול ממך לא ידענא [אלא שפיך ענה בך] אבל במעשים ידענא, דהא קבל עליה יסורים. ומאן קבל גם רבי עליו יסורים י"ג שנים, שית בצמירתא (קדחת) ושבע בצפרנא (חולי שנים) ולבסוף מת מחולי מעיים. וכלהו שני דיסורי דרבי לא הוה מצטרך עלמא למטרא (ב"מ פ"ד: פ"ה).

[פטירת רבי] בשעת פטירתו אמר לבניו הזהרו בכבוד אמכם; נר יהא דלוק במקומו שלחן יהא ערוך במקומו מטה מוצעת במקומה; יוסף חפני שמעון אפרתי הם שמשוני בחיי והם ישמשוני במותי. ולחכמי ישראל אמר אל תספדוני בעיירות והושיבו ישיבה לאחר שלשים יום; שמעון בני חכם, גמליאל בני נשיא, תנינא בר חמא ישב בראש. כשנכנס ר' חייא אצלו מצאו בוכה, א"ל רבנו מפני מה אתה בוכה? וכו'. א"ל אנא אתורה ומצות קא בבינא וכו'. ההוא יומא רנח נפשיה דרבי נזרו רבנן תעניתא ובעו רחמי ואמרי כל מאן דאמר נח נפשיה דרבי ידקר גחרב. סליקא אמתיה דרבי לאינרא, אמרה עליונים מבקשין את רבי והתחתונים מבקשין את רבי וכו'. אמרו ליה לבר קפרא זיל עיין, אזל אשכחיה דנח נפשיה, קרעיה

ונבורתו והעולה על כלם היחה פעולתו העצומה לכתוב את התורה שבעל פה ולחבר את המשניות. בדרשו עת לעשות לה' הפרו תורתך. וללא הוא נשתכחה תורה מישראל. ע"ע משניות.

[בתור מקור ומקיל] רבי היה חולק גם על חכמים קדומים ולפעמים בלשון "אומר אני" (ב"ב קכ"ג:). חולק גם על דברי אביו רשב"ג ואמר נראין דברי מדברי אבא (עירובין ל"א.). ולפעמים אמר הנה דברי ואחוז דברי ר"ה (ע"ז ל"ו:). וכן תור מדבריו אם שמע דעת אחרת הטובה יותר בעיניו (שבת ל"ב:) והרכה פעמים אמר רואה אני את דבריו מדברי, וגם כענין חכמי האומות שדבריהם יותר נכונים מדברי חכמי ישראל (פסחים צ"ד:). גם דרך למורו לקרב החולקים ולהכריע ביניהם. כמו נראין דברי כעריפה ודברי ר"ש כסמיכה (ירושלמי סנהדרין פ"א ב.). נראין דברי כשמכרה ודברי חברי לעובדה (ע"ז נ"ג:). רבי היה מקיל בדברים רבים ואמר, כל דבר שהוא משום שבות לא גזרו עליו בין השמשות (שבת ח"י). לא חייב אלא ברה"י מקורה (שם). זוג נא מחמתן לפני רבי וכקשו ממנו צפרנים (לימל בימי אבלות) והתיר להם, ושמואל אמר אף בקשו ממנו שפה והתיר להם (מ"ק י"ח.). לא אסרו אלא כלים חדשים בלבד (שם כ"ג:). התיר רבי שיהו בני חמת עולין וכו' (עירובין ס"ח.). רבי התיר בית גוברין וכו' התיר לקח ירק כמציא שביעית (ירוש' דמאי פ"ב א'), מקולין וטבחי ישראל בשד הנמצא ביד גוי מותר וכו' וכי מפני שוטה זה נאסר כל המקולין (חולין צ"ה:). כמה נאה פת זו מה ראו חכמים לאסרה (ע"ז ל"ה:). ולפלא גדול הוא מה שאמר ר' אלעזר ב"ר חנינא: רבי נטע נטיעה כפורים ורחץ בקרונה (ביום השוק כפרהסיא) של צפורי בי"ז בתמוז וכקש לעקור ת"ב ולא הורו לו חכמים. אמר לפני ר' אבא בר זבדא, רבי לא כך היח מעשה, אלא ת"ב שחל להיות בשבת היה ודחנותו לאחר השבת, ואמר רבי הואיל ונדרתה ידחת, ולא הורו לו חכמים (מנילה ה'!). ונוכל לכאר את הדבר הנפלא הזה רק בהשערה כי רבי בחיותו קרוב למלכות השתדל תמיד לבטל השמדות שגזרו הרומיים על היהודים, וחפץ לחסיר כל חשד של מידה מצד היהודים נגד הממשלה, ולכן חשב לעשות הוראת שעה לבטל שמחת פורים שבו שמחו היהודים בנצחונם נגד אויביהם המן, וכן בי"ז בתמוז ות"ב בימים שהתענו היהודים ואבלו על החורבן שעשו שנאיהם הרומיים. וכעין זה ראינו בטענת אשת טריינוס שחשבה כי היהודים אבלים בת"כ ביום שנולד לה בן ושמים בתנוכה ביום שמתה בתה, וכעבוד זאת רדפם באכזריות יתירה (ירוש' סיכה פ"ח א'). והוא כעצמו רחץ בפרהסיא כדי להורות שאין בלבם שום טינא על הדומיים מסיבת חורבן. ואין ספק כי עי"ז הסיר אז רדיפה גדולה וגזרה רעה מעל ישראל, וכאשר עברה הסכנה חזרו ימי האבל של י"ז בתמוז

ללבושה ואהרדיה לקרעיה לאחוריה. פתח ואמר אראלים ומצוקים אחוז בארון הקדש נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקדש. אמרו ליה נח נפשיה? אמר-להו אתון קאמריחו ואנא לא קאמינא. בשעת פטירתו של רבי זקף עשר אצבעותיו כלפי מעלה, אמר רבש"ע גלוי וידוע לפניך שינעתי בעשר אצבעותי כתורה ולא נהניתי אפילו באצבע קטנה. י"ר מלפניך שיהא שלום במנוחתו! יצאה ב"ק ואמרה יבא שלום ינוחו על משכבתם וכו' (כתובות ק"ג: ק"ד.). כד דמ"ך ר' יהודה הנשיא מברז ר' ינאי אין כהונה היום (ירושלמי נזיר פ"ז א'), והכהנים היו מטמאין לו ועשאוהו לנבי כהונה כמת מצוה. והוה שאמרו משמת רבי כמלה קדושה (סוטה סוף). ונראה כי בעת פטירתו היה זמן גזרה, אך מפני כבודו של רבי עזרה המלכות להתייאה לפתול ולכן לא רצו חכמים לגלות כי רבי מת ואמרו כי המגלה הסוד, "יודקר כחרכ". ורבי בעצמו צוה שיהיה נר דלוק במקומו ושלחן ערוך ומטה מוצעת כאלו הוא בביתו. וגם אחרי מוחו כספרים רכל כי שמי הוה אתי לביתו (כתובות ק"ג). ער אשר לא יכלו עוד להצפין חרכו, וכאשר נתודעה ממלכת רומי כי מת רבי, "הוכפלו הצרות" (סוטה סוף). ובמות רבי כמלה ענוה ויראה חטא (שם).

[דרשוהו והלכותיו] ררכי לימוד של רבי היו ע"פ סברה וכן ע"פ דרשה כמו הטעם שנותן על מה שנאמר כבד את אביך ואת אמך (אב קודם לאם) ונאמר איש אמו ואביו תיראו: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שכן מכבד את אמו יותר מאביו שמשדלתו כדברים לפיכך הקדים הקב"ה כיבוד אב לכיבוד אם, ונלוי וידוע לפניו שהבן מתיירא מאביו יותר מאמו מפני שמלמדו תורה לפיכך הקדים מורא האם למורא האב (קדושין ל"א.). ובדרך הזה אמר: גלוי וידוע לפני מי שיה"ע שבהמה טמאה מרוכה מן הטורה לפיכך מנה הכתוב כטהורה וכן בעופות (חולין ס"ג:). למה נסמכה פ' סוטה לפ' נזיר? לומר לך שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין (סוטה י'). ודברי מוסרו: איזהו דרך ישרה שיכור לו האדם? כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם וכו' והסתכל בשלשה דברים ואין אתה כא לירי עברה: דע מה למעלה ממך עין רואה ואוזן שומעת וכל מעשיך כספר נכתבים (אבות פ"ב א'). וע"ד המשל השיב לאנטונינוס ששאל גוף ונשמה יכולין לפטור עצמן מן הדין. כיצד? גוף אמר נשמה הטאת וכו'. א"ל אמשול לך משל למח"ד לחיגר וסומא וכו' היגר אומר כלום יש לי רגלים להלך בהן וסומא אומר כלום יש לי עינים לראות? מה עשה הרביב חיגר ע"ג סומא ודן אותן גאחד וכו' (סנהדרין צ"א:). מפני מה חמה שוקעת במערב כדי ליתן שלום לקונה שנאמר וצבא השמים לך משתחיים כי השכינה במערב (סנהדרין צ"א.). אטנם כל גדלו

ותיב. ע"ע משניות.

ביבליוגרפיה: משה קונץ בית רבי וויין 1805; פראנקעל דרכי המשנה; יאקוב בריל סבוא המשנה ח"א 228; יעבץ תולדות ישראל ח"ו 184, 820; Bacher, Ag. Tan. II. 454-486.

א.

יהודה, רבי (השני, נקרא לרוב "ר' יהודה נשיאה" ולפעמים גם "רבי" סתם): נשיא ואמורא בא"י. בן ר' גמליאל השלישי ונכד רבי. חי במבריא באמצע המאה השלישית למספר הנהוג, והיה תלמיד ר' חייא (ירוש' שבת פ"ג, סנהדרין פ"ו), ור' הושעיה רבה היה חברו ושלה ליה סנות בפורים (מנילה פ"א ז'). הוא ובית דינו נמנו על שמן של גוים והתירוהו, ולא היה רב רוצה לאכול מצנו, וא"ל שמואל אכול ואם לא כתיבנא עלך זקן מסרא, אמר עליה ואכל (ע"ז פ"ב ס', תוספתא שם פ"ד י"א). ר' שמלאי רצה שיתירו גם פת פלטר ואמר ליה ר' אם כן קרו לן בית דינא שריא. בית דינו עשו תקנה בגם דאם אמר הרי זה ניטך אם לא באתי מכאן עד י"ב חדש, ומת בתוך י"ב חדש הרי זה נט (ע"ז ל"ז). ר' נשיאה השני לא היה חשוב בעיני ר' ינאי שחיה סני נהור וסמך אכתפיה דר' שמלאי שמעיה, וכאשר בא ר' לקראתו א"ל (ר' שמלאי לר' ינאי) אינש דאתא לקיבלנא הוא יאי וגולתיה יאי (כי היה לבוש בבגד שרד כדרך הנשיא). כי מטא לגביה נששה א"ל דין שעוריה כשק (בגד עב וגרעו שיעורו לקבל מוטאה כשק ד' על ד' טפחים, ונראה מזה שהיה לועג על בגד נשיאותו). בעא מיניה (ר' יהודה נשיאה לר' ינאי) טנין לכן שקודם לבת בנכסי האם וכו'. א"ל לשמעיה גור (משוך אותי ואלך) לית דין צבי למילף וכו' (ב"ב ק"א:). מזה משמע שלא חשבנו לנברא רבה, אבל חכמי דורו נהגו בו כבוד, ורב חנינא כדסליק גבי ר' יודן נשייא נפק לגביה לבוש אותניתה א"ל חזור ולבוש לגין דירך משום שלך ביפיו תחוינה עיניך (ירוש' סנהדרין פ"ב). ר' נשיאה גור תעניתא, בעא רחמי ולא אתא מסרא, אמר כמה איבא משמואל הרמתי ליהודה בן גמליאל (ר"ל ששמואל בחרו בן היה צריך להיות רבי בדרור), או לדור וכו' אוי למי שעלתה בימיו כך, הלש דעתיה ואתא מסרא (ב"ק כ"ד). והוא צורבא מרכנן דשמתייה רב יהודה (בר יחזקאל) ומת רב יהודה אמרו ליה לרבנן גברא רבה דחשיב כרב יהודה ליבא הכא דלישרי לך אלא זיל לגבי דר' יהודה נשיאה וכו' (מ"ק י"ז). ויש אומרים שזוהו ר' נשיאה השני היינו דור חמישי לרבי והוא היה תלמיד ר' אמי (ע"ז ל"ג: מנחות כ"ט:), ועליו אמרו בימי ר' נשיאה הוה צערא גור י"ג תעניות ולא נענה סבר למגור טמי א"ל ר' אמי אין מטרחין על הצבור וכו' (תענית י"ד:).

[תכונתו] ר' יהודה נשיאה כמו אביו זקני רבי היה משוכח במדת הענוה, וכאשר דרש יומי מעוני

בכנישתא דמבריא נגד בית הנשיא דברים הדים וקשים בנידין, שמע ר' יהודה נשיאה לפיוסין דר' יוחנן ויריש לקיש ואיפייס, וכאשר קפץ פעם אחת על ר"ל וברח ר"ל מפניו שמע לדברי ר' יוחנן והלך בעצמו וחשיבו (ירוש' סנהדרין פ"ב א'). ומצינו ג"כ ששלח ר' נשיאה שאלה לפני ר"ל (ירושלמי ע"ז פ"א א'), ע"ד המאורע שקרה לו עם דיקלטינוס (תרוכות פ"ח סוף) ע"ע דיקלטינוס. ר' יהודה נשיאה האריך ימים שהרי היה עם ר' הושעיה רבת רבו של ר' יוחנן ומת אחר ר' יוחנן, ור' יוחנן מת בשנת דיא מ"ט (289), ונראה שר' נשיאה מת מרם מלך קונסטנטינוס (ע"ע), ומפני הרעה נאסף הצריק.

ביבליוגרפיה: סדר הדורות ח"ב 175; ווייס ד"ר ח"ג 65; פראנקעל סבוא הירושלמי 92 והלאה; הלוי דורות הראשונים ח"ב 86 והלאה. ג. ס.

יהודה בר אלעאי (וסתם "רבי יהודה"): תנא מדור השלישי במאה השנייה, נולד בארשא בגליל (שה"ש רבת פ"ב) והאריך ימים. רבותיו היו ר"ע ור' טרפון (מנילה כ"ו). יהודה בן בבא סמכוו בשעת הגזרה והוכרח לברוח מחמת המציק אדריינוס (תוספתא ערובין פ"ח ז', סוכה פ"א ז'). ר' היה מורינה (מורה הוראה) דבי נשיאה (מנחות ק"ד), והיה חסיד מעיקרא (ב"ק ק"ג:). ועליו נאמר מעשה בחסיד אחד (כרכות י"ח: ע"י מהרש"א ושבת קכ"ז: ברש"י). ומשנולד ועד מותו לא נמצא בו שום חסא. זולת מה שהיה מגדל עז לחשתמש מחלבת שהיה שותה, כי היה נוגח מלכו והרומא צוהו לשחות חלב עזים, הפך תקנת תחכמים שאסרו לגדל בהמה דקה בא"י (תמורה ט"ו:). הוא היה "ראש המדברים" בכל מקום בין בעלי האמפות עושי התקנות, ונתעלה בצוי המלך (שבת ל"ג: מנחות ק"ג:). בני דורו עסקו בתורה יותר מדורו של משה ויהושע וחזקיה, ואמרו עליו שהיו בישיבתו ששה תלמידים סתכסין בסלית אחת ועוסקין בתורה (סנהדרין כ"ו). תואר פניו היה יפה מאד, ואמרה ליה מטרותיתא פניך דומין למלוח ברבית ומגדלי חזירין (שהיו פניו צהובין) אמר לה שניהם אסורים לנו, אלא כ"ד בתי כסאות יש לי ואני בודק עצמי בהן, חד מטרונא חמטא אפיי נהירין אמרה ליה סבא סבא חד מן תלת מילין איח בך או את שתי חמר או מלוח ברבית או מגדל חזירין: א"ל תיפח רוחא דהיא אתתא, חרא מן תלת אלין לית בי אלא אולפנא שכיח לי דבתיב חכמת אדם תאיר פניו (קהלת ח' א', ברכות נ"ה), ובאמת לא היה שותה יין כלל לבר מקידוש וחבדלה, ודי כוסות דלילי פסחא היו משכרין אותו כ"כ עד שהיה מחזיק רישיה עד חג הסוכות (שם). מנהגו היה בכל ערב שבת להתעסף בסדינין המצויצין ודומח למלאך ה' צבאות (שבת כ"ה:). והיה נוטל בר של הדס ומסרד לפני הכלה (כתובות י"ז:). בערב תשעה באב מביאין לו פת

יהודה בן בתירא (ונקרא ג"כ רבי יהודה בתירא): תנא וחי בנציבין (Nisibis) במסופוטמיה בבל. חי עוד קודם החרבן והארץ ימים אחר החרבן. הוא היה הראש לבני בתירא שהיו נשיאים זמן קצר אחר שמעיה ואבמליון אך מפני שנתעלמה מהם ההלכה אם פסח דוחה את השבת, הלל שחיה ידע ההלכה נתמנה לנשיא (ע"ע בח'ירה). ריב"ב היה ממשפחה ישנה ונכבדה, והתפאר שהוא מבני בניהם שהחיה יחזקאל הנביא, וראה התפילין שחניה לו אבי אביו כהם (סנהדרין צ"ב.). בנראה עזב את א"י וחלך לנציבין לערך עשרים שנה קודם החרבן בימי קאמונוס האכור שהכביד עולו על היהודים והצר להם מאד והלל את הקדש בלשכות הר הבית שהעמיד שם אנשי חיל ומנע את ישראל מלעלות לזבח הפסח. ובעת ההיא קרה המאורע שגוי אתר התערב בין היהודים ואכל מקרבן פסח, ובאשר התפאר לפני ריב"ב כי אכיל משופרא דשופרי נגד הדין המפורש כל ערל לא יאכל בו, א"ל ריב"ב מי קא ספו לך מאליה? וכו' כי סליק אמר לחו מאליה ספו לי. אמרו ליה אליה לנבוה סלקא, א"ל מאן אמר לך הכי? א"ל ריב"ב. וכו' בדקו בתריח ואשכחיתו דגוי הוא וקמלוהו. שלחו ליה (חכמי ירושלם) לריב"ב שלם לך ריב"ב! דאת בנציבין ומעודתך פרוסה בירושלם (פסחים ג.). ומפני הסכנה לא עלה בעצמו לירושלם, או שלא היה לו קרקע בא"י ופטור מראה (רשב"ם שם). ריב"ב בא לנציבין בערב ת"ב אחר שאכל סעודתו ואכל פעם שנית אצל ריש כנישתא (איכה רבה פ"ג י"ז). ר' אלעזר בן שמעון ור' יוחנן הסנדלר הלכו לנציבין ללמוד תורה אצל ריב"ב וחזרו לאחוריהם כי היה קשה להם לעזוב את א"י (ספרי דברים ס"ו פ'). במשנה נשנו י"ז הלכות ובברייתא כארבעים הלכות מריב"ב וכמה מאמרים באגדה. אך כנראה חיו שני תנאים בשם ריב"ב כי אי אפשר שחי מקודם החרבן ועד זמנו של שמואל (ע"י תוס' מנחות ס"ה:). או שנתחלף ר' יהושע בן בתירא בר' יהודה ב"ב. ב. מ.

יהודה גבור בן אליהו בן יוסף: מחבר ומשורר קראי בקושטא במחצית השנייה למאה המ"ו ובתחלת המאה המ"ז. השם גבור בתחלה היה רק כנוי להשם יהודה (ע"פ הכתוב בדה"א ה' ז' כי יהודה גבר באחיו) ואולם אח"כ נתהוו מזה שם משפחה כמו שמצינו בדומה לזה אצל הקראים עם השם "תשבי". מקורות ימי חייו ידענו רק כי כלבניו סתו בחייו במנפה ובתובם גם בנו בכורו אליהו שובשי, ולמען הקים לו זכר במקום בנים חבר את ספרו היותר מפורסם הוא: 1) ספר "מנחת יהודה" הכולל תרחים כפי סדר הפרשיות ובתוכם גם ספורי כל פרשה ופרשה גם הוראת סודותיהם במקום שיש בהם סוד לפי דעת המחבר. ובזה הלך גבור פעמים הרבה בעקבות בעלי

חרכה במלח ויושב בין תנור וכירים ואוכל ושותה עליה קיתון של מים ודומה כמי שמתו מוטל לפניו (תענית ל.). הוא התפרנס מיניע כפז, וכד אויל לבי מדרשא שקיל גולפא על כתפיה אכר גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה (גרים ס"ט:). והיה עני ביותר עד שהוא ואשתו התכסו במעיל אחד, זימנא חדא נזר רשב"ג תעניתא ור"י לא אתי לבי תעניתא, אמרין ליה "לא אית ליה כסויה" שדר ליה גלימא ולא קביל, דלי ציפתא (מחצלת) ואמר ליה לשלחא חזי מאי איכא! (שנעשה לו נס ונתמלא כל אותו מקום והובים) מידו לא ניהא לי ראיתחני בהדין עלמא (שם). ולא קבל עליו משרת חכם מפני שדעתו לא חיתה מתיישבת בו שהיו בניו כותים בחייו (מ"ק כ"א. שמחות פ"י) ולכן אמרו עליו חכם לכשירצה (גיטין ס"ז.). ונקבר בכפר עין זיתן אצל צפת. הלכותיו רבות מאד בתלמוד (ע"י ספר כריתות ימות עולם ש"ג הגהת מיימוני שבת פמ"ז ובכנסת הגדולה א"ת ס' שני"ח).

ביבליוגרפיה: רמב"ם הקדמה לסדר זרעים; סה"ד 168.

יהודה בן בכא: ע' הרוגי מלכות יהודה בן בלעם: ע' בלעם

יהודה בן ברזילי חברצ'לני (נקרא ג"כ אלברנלני=אלברצ'וני): תלמודי ומחבר ס' השמרות; נולד בברצ'לונא ספרד בסוף המאה הי"א. הוא היה מגדולי החיים ממשפחת בני שאלתיאל אשר בקמלוניא, ומתואר לפעמים "הנשיא". יש אומרים כי רבו היה ר' יצחק בן ראובן, ובין תלמידיו נחשב ר' אברהם בן יצחק אב ב"ד מלגיל (הראב"ד השני). וכן דורו היה ר' אברהם בר חייא הספרדי. ונמצא עמו במקום אחד, ועברו דברי מענות ביניהם באגרת שיעץ ר"א לתלמידו להכניס כלתו לחופה בשעה מיוחדת המסוגלת לפי מערכת הכוכבים, ור"י התנגד לזה כי חשש לניחוש וכשואל בכלדיים. האגרת הזאת נדפסה בלבנון (שנה ג' צד 315). הוא חבר ספרים רבים: האחד בדיני נשים בשם "יחוס שאר בשר", השני בדיני הסעודות בשם "ס' העתים", השלישי בדיני סמונות, תקון שמרות" (תשב"ץ ח"א ס' ט"ז). דבריו מובאים בתוספות ובפוסקים הראשונים. בעל העטור מזכירו בשם "הרב המחבר" סתם. קצת מספר העתים נדפס בזכר נתן שהו"ל נתן קורניל (ות' 1872). גם כתב פירוש על ספר יצירת שהו"ל שו"ח האלבערשטאם (ברלין 1885). וספר "השמרות" ע"פ כ"י אוקספורד שהו"ל שו"ח" (ברלין 1898). אלקן אולדף מיחס עליו עוד מאמר על תקון ספר תורה (J. Q. R. ix. 681).

ביבליוגרפיה: שו"ח"ה בהקדמתו לס' יצירת וס' השמרות; ווייס בהאסיף. ח"ד 281; פין כנסת ישראל 887. ב. מ.

מתעדים" כולל נ' ענינים מוכרז מתעדים והם: ענין יום תרועה וענין חג הסוכות וענין פורים, וכל ענין נחלק לפרקים רבים. נמצא ניב בהעתקת ש"י לוצקי בכ"י הג"ל (שם צד 14).

בנו הבכור אליהו טובשי (נמצא גם נוסחאות מומעות "שושבי" ואף "ששבזי") נולד בשבת ביה"כ רמ"ד (1484) ומת ברמז ימיו בשנת 1501 או 1502. הוא חבר קרוב לשנת י"ז להולדתו (בראשית שנת רס"א) פירוש על לחות שש כנפים לעמנואל בן יעקב ממרסקון ובסופו שיר מהמפרש. הפירוש הזה נמצא בכ"י באוקספורד סי' 2399² ועוד נמצא ראשיתו שם בכ"י סי' 2777¹⁰.

ביבליוגרפיה: גאטלאבער, בקרת לתולדות הקדאים 158, 174; יאסני, געשיכטע דעס יודענמוס ח"ג 6; ניד בויער, אויס דער פעטערסבורגער ביבליאמעק 62; הרבני אלטיידישע דענקמעלער אויס דער קרום 44; Steinschneider, Cat. Bodl. 1327; idem, Bibliotheca Mathematica 1901, p 73; Monatschrift HL 730. ש. א. פ.

יהודה הרסי: ע' הרסי

יהודה החסיד (בר' שמואל בר' קלונימוס בר' יצחק בר' אליעזר הגדול): איש קדוש מחבר "ס' חסידים"; חי במאה הי"ב ומת בחדש אדר שנת תתקע"ז (1217). הוא ואחיו ר' אברהם נולדו בשפירא אשכנז מקום מנורת אבותיו שבאו שם מארץ הקדם (תשובות מהרש"ל סי' כ"מ. ותוס' יבמות ס"א. ד"ה וכן, ותשובות מהר"ם סי' ת"ג). המהרש"ל (שם) יתארו "חסיד קדוש ונביא". ונלה מארץ מולדתו ע"י מעשה שחייה (מהרש"ל שם). ר"ח חתישב ברודיש ומשם רצה לילך לא"י, כי נכספה נפשו לראות את פני מן הבי"ב בצפת, אך סחמת המנפה שהיתה אז בצפת נתעכב ברננשבורג וישב שם עד יום מותו. ר"י קארו השיב על שאלתו (באבקת רובל סי' ק'). הוא יסד ביה הבנסת בקדושה ומהר"ח (ש"ת מהר"ם סיני סי' ע"ו), ושיבה גדולה ברננשבורג והרביץ תורה ברבים. בין תלמידיו נחשבו ר' אליעזר מנרטייזה מחבר "הרוקח", ור' יצחק ב"ר משה מווינא מחבר "אור זרוע", ור' ברוך ממנצא מחבר "ספר החכמה". ר"ה הגיה בין יחיד ר' משה זאלטמאן מחבר פ"י על איזה ספרים מתניך.

[ספר חסידים] חספר היותר נכבד שחבר הרי"ה היא "ספר חסידים" היחיד בימינו בספרות ישראל בו הפליא להאיר את מצפוני הנפש ולגלות כל סתרי הרגשותיה בעניני מוסר וסדרות טובות ומנהגים ישרים בין איש לחברו ובין אדם למקום. גם סגנון לשונו חביב ונעלה במשלים ומליצות לקוחים מחיי היהודים. הספר הזה נדפס במהדורות שונות אבל בשבועים ושניאות המשחיתים את הכונת, גם גתוספו בו דברים הרבה ע"י המעתקים מכתב לכתב. נדפס בראשונה

הרכו של הפילוסופים הרבנים וברוחם. כמו למשל באמרו כי ארבעת הנהרות בני"ע הם רמז לר' יסורות המכע (פ' בראשית), או כי התאבקות יעקב עם המלאך היתה התאבקות השכלים כי הלא המלאך איננו גוף (פ' וישלח), וכי המלאך הזה היה מיכאל (פ' ויחי). או כי ארבעת הדגלים במחנה ישראל במדבר חיו מקבילים לארבעת הפנים שראח יחזקאל (פ' במדבר) וכדומה. אבל לעומת זה יאמר למשל כי הנסיון שנסה ה' את אברהם היה לפרסם חזיון "ואין בו שום רמיון" (פ' וירא). לפעמים נמצאהו הולך בעקבות דרשות חז"ל, כמו למשל באמרו כי רבקה הלכה לררש את ה' אל בית שם (פ' תולדות). אבל לעומת זה מזהיר שלא לטעות אל דברי האומרים כי "לחם" בבראשית ל"ט ו' הוא אשה (פ' וישב) רבר שגורש כפי הירוע במדרש. כן הוא מבליט במקומות הראויים לזה את יסודי דתו ובפרט בפ' במדבר אשר שם מזכיר את שלשת העכורים אשר ישענו עליהם הקדאים והם: כתב והיקט וסבל הירושח (ועי' עוד למשל בפ' בא ברבר קה"ח ובפ' אמור ברבר מחתרת השבת). ומזכיר בשם את הראבי"ע ואת טענותיו עם הצדוקי (ר"ל חקראי) ברבר אסור אליה (פ' ויקרא). את הרמב"ם אשר מהלל מאד את חכמתו וספריו (פ' משפטים) ועוד את בן דתו ישועה בן יהודה וספרו שחבר על העריות (פ' אחרי). ספר מנחת יהודה גמר ביום ב' י"ב מבת רס"ג (12) דע"י (1502). ונדפס בכל סדורי תפלות הקדאים. הוא כולל אלף ותשע מאות ושנים עשר בתים המסיימים כלם בחו"ח—"רים", ואין כל ספק כי לקח לו גבור לקו את אהרן הראשון אשר חבר נם הוא פיומים לכל פרשיות התורה. את חשיבות הספר בעיני הקדאים נלמד ממה שחברו עליו הרבה פרושים, והם: א) "ביציר אליעזר" מאליעזר בן יהודה (ב' "קבוץ יהודה" מאת יהודה המרוקי בן אהרן, נ' "צדור הכור" מאליהו בן ברוך ירושלמי (נמצא בכ"י אצל שמואל נאמן חזן הקדאים בנלווא. ר') "באר יצחק" מאת שכחה יצחק לוצקי (נמצא בכ"י בבית מדרש הרבנים בנויארק). 2) "הלכות שחיטה" נחלק לה' פרקים ונוכר מאת שמתה יצחק לוצקי באורח צדיקים בערכו, אבל לא נודע ממנו בכ"י. 3) ספר "מועד קטן" נתלק גם הוא לה' חלקים וכל חלק לפרקים והחלק הראשון יכיל גם באור סתרי התורה וסודותיה וקצור יסודות חכמת הקבלה העיונית אשר המחבר מחשיבה למאד ואמר עליה כי "היא קרובה אל האמת והיא פרי הרת והיא כלה אלהית ואינה בדרך הפילוסופיא חס ושלום". ובהקדמתו לספרו זה (אשר כנראה נתחבר על המועדים בכלל) הוא מצדד בזכות הסתירים להדליק נר מבעוד יום בביהכ"נ במועד. ספרו זה היה מונת נם לפני ש"י לוצקי חסד מסופו (עי' ארח צדיקים בערכו). ומה שנשאר ממנו נמצא בהעתקתו בביהמ"ד בווינא מעוזבן פ"נסקר סי' 6² (כ' דפים. עי' מזכיר לבני רשף לברד"ח צד 13). 4) "ספר

בבולוניה 1538 ועוד בבאזיליא 1580 וכמה פעמים בדפוסים שונים. הוצאת מקיצי נרדמים היא משנת 1891-3. ברפוס באזיליא נמצאו 1172 סימנים ורפוס האחרון 1903 סימנים. סימנים נבחרים נעתקו לאשכנזית ע"י צונץ (צור נעשיכמע 42-135 ע"י ליטעראטורנעשיכמע 299). בספר הזה נמצאו מקורים רבים לקורות הקולטורא של היהודים בימי הביניים. מחמת כי נמצאות בספר הסידים איזה מלים בלשון צרפתית מעו רבים לערבב אח ר"ה עם ר"י סיר ליאון ספאריס שמכונה נ"כ, "החסיד". עוד חבר, ס' הכבוד" מוזכר כמה פעמים בס' החסידים (ס' קצ"ו שכ"א רנ"ט תס"ב תת"ח). ומן המקומות שמזכירו נראה שיסודו היה בכאור כבוד ה'. הוא מחלק בין עצם אלהות ובין כבוד ה'. השכינה שהיא הקדושה שוכנת במערב והוא רואה ואינה נראה לא לאנשים אף לא למלאכים. עצמות ה' נעלה היא מהשנת האדם. ובהתנלות אליהם, לאנשים ולמלאכים הוא לובש לבוש "כבוד" ויושב על, "כסא הכבוד". הכסא מעומר משלש רוחות דרום מזרח וצפון, ופתוח ממערב שהוא מקום השכינה, וסביב לו כל צבא מרום המשכבים את שמו (עפשטיין החוקר ח"ב 37). ומיחס אליו עוד ספר החכמה על התנין ונמטריאות (אזולאי שם הגדולים ח"ב ס' 27). ונמצאים ממנו פירושים ופיוטים קדמונים. ור' אברהם אבולעפאי מיחס אליו גם פ' על ספר יצירה (בית מדרש ליעלינעק ח"ג צד. VLIII) ונדפס תוספות לרבנו יהודה החסיד על מס' ברכות (ווארשא 1863). לדעת צונץ תבר ר"ה שיר, "אנעים זמרות" הנודע בשם שיר חכבוד. הבקשה, "ירבה רמעות", והסליחה, "אלהים גדל יחורד". תחנה המתחלת "אזכרה יום מותי" ע"ס א"ב נדפסה באור קרמון לר' משה האגוזי וכתוב עליה, "לר' יהודה החסיד" והיא בסדר דפוס אמשטרם 1678 דף ב"א. ובליטעראטור בלאם 1846 צד 502. הוא אסף את החומר לר' פתחיה הנוסע אך לא נסדר כראוי. ספק גדול הוא אם "הצואה" שנתחסה על שמו, "צואת ר' יהודה החסיד" היא ממנו. הצואה נדפסה בשנת 1583 ונעתקה ליהודית אשכנזית בפראג. בצואה הזאת אסר נשואין בין בני חורנים (לא מאב אחד ולא מאם אחת) ובין בני אח ואחות, ושלא לשרך אם שמות החתן והכלה כשמות חמהותנים ועוד מנהגים זרים (סימני כ"ב עד נמירא).

ביבליוגרפיה: סין כנסת ישראל 421; מיכאל אור התיים ס' 990; רייסמאן אוצר סוב 1885 צד 26 והלאה; לאנדסהוט. עמודי העבודה הגורן ח"ד 81; ווערטהיימער ס' לשון הסידים ב"ה ירושלים 1889.

ב. מ.

יהודה בן מבאי: הוא שמעון בן שטח בן שמואל הראשונים, אחד מהם היה הנשיא והשני האב"ד, ונחלקו בכחלוקת הראשונה שהיחה בישראל

ביבליוגרפיה: דוד סלוצקי במבוא לתחזויו ווארשא 1867.

א. ד.

יהודה בר יחזקאל, רב: אמורא בבל בדור השני; נולד בשנת 220 (בשנה שמת רבי) ומת בפומבדיתא בשנת 299. הוא היה תלמיד מובהק של רב (אבא אריכא), ויושב בביתו ולמד עם בנו ר' חייא (עירובין ב'). אחרי מות רב הלך רב יהודה אצל שמואל, והוא חבב אותו וקראו, "שיננא" (ברכות ל"ז). פ' מחודד מלשון חץ שנקו. ואמר עליו אין זה ילוד אשה (נדה י"ג). וכ"כ היה טרוד בתלמודו עד שלא היה לו פנאי להפסיק אפילו לתפלה רק לשלשים יום כאשר שחזר על תלמודו (ר"ה ל"ה). רב יהודה למד גם אצל אביו רב יחזקאל, פעם אחת אמר לאביו "אבא לא תתנייה הכי" וא"ל שמואל שיננא לא תיטא הכי לאבוך (קרושין ע'). ולא חש גם להוכיח את שמואל רבו כאשר באה אשה אחת וצווחה קמה ולא היה משנח בה, אמר ליה לא סבר מר אומס אונז מועקת רל גם הוא יקרא וקא יענה (משלי כ"א). א"ל שיננא רישך (על עצמו אמר בן שהיה רבו) בקרירי, רישא דרישך בחמימי, הא יתיב מר עוקבא אב ביד! (שבת נ"ה). והיה עם שמואל עד אשר יסד ישיבה לעצמו בפומבדיתא. בת זכרונו היה חזק מאד, ומביא כארבע מאות מאמרים בהלכה בשם רב ושמואל, והיה מרייק מאד להביא בשם אמרם ואפילו ספיקי דגברי גרם (חולין י"ח: בכורות ל"ז). בישיבתו למד ר' זעירא שרצת לעלות לא"י אך התעכב מלצאת כי לדעת רב יהודה כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה שנאמר בבבלה יבואו ושמה יהיו ער יום פקדי אותם (כתובות קי"א). רב יהודה החריס צורבא מרבנן דהו סנו שומעניה לסוף אחלש ר"י ואתא גם ההוא צורבא מרבנן, כדחוייה ר"י אחיך וכו'. א"ל לא בדיך סמחייכנא אלא דבי אזילנא לעלמא דאחי בדיחנא

דעתאי, דאפילו גברא רבה כותך לא הניפי ליה וכו'. ובמות ר"י אול לרבנן למישרי ליה, ואיל גברא רבה כרב יהודה ליבא הכא דלישרי לך (מ"ק י"ז.). ההוא גברא אמר למבת הבו לי בישראל, איל נטור עד דשקל שמעיה דרב יהודה בר יחזקאל ברישא, אמר מאן יהודה בר שויסקל (גנרן). אפיך ר"י שיפורא ושמתיה. אמרו לרב יהודה רגיל ההוא גברא דקרי לאינשי עברי. אכריו עליה דעבדא הוא וכו' (קדושין ע"ג.). דבריו באגדה מעטים הם, וביניהם המאמד היפה: האי מאן דנפיך ביומי ניסן והוי אילני דמלכלבי, אומר ברוך שלא חיסר מעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות להתנאות בהן בני אדם (ר"ה י"א.). לדעת ר"י עיקר תורת החסידות הוא בין אדם לחברו. ואמד האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנויקין (בי"ט ל.). וגם בישיבתו של ר"י כלחו תנוי הוי בנויקין (תענית כ"ד.). אשתו חיתה קנטרנית. נסיב כהנתא וחליש, אמר לא ניהא לאהרן דאידיבך בזרעיה? ואיתסי (פסחים מ"ט.). לעת זקנתו היו עיניו כהות והיה מצטער וקרא והתם (גיטין י"ט: ע"י רש"י).

ב. מ.

יהודה הלוי (בערבית: אבו אל חסן אל-לאוי): פילוסוף ומשורר, נולד בטולידו בדרום קשמיליא בספרד בסוף המאה הי"א, ומת בארץ חקדם אחר שנת 1140. לפי דפאפורט נולד בשנת 1085 או 1086 (כרם חמד ח"ו 265) והוא הזמן (24 מאי 1085) שנכבשה טולידו ע"י המלך הנוצרי אלפונזו הששי. הוא היה בן יחיד לאביו ר' שמואל הקסטוליני והוא שלחו אל הישיבה של ר' יצחק אלפסי בלוסינא, ובמות האלפסי בתב עליו קינה (ריואן ח"ב סי' י"ד צד 100 הוצאת היים בראדי). שם התחבר והתרועע עם ר' יוסף נ' מינאש ור' ברוך אלבליא. ופני מורים אחרים למד חכמת הרפואה והשפה הערבית והגה בהפילוסופיא היונית הערבית. אולם יותר מכל למודיו דבקה נפשו בשפה העברית, ורוח השירה החל לפעמו ולשים דבריה בפיו ושיריו שכתב בנעוריו הפליאו את לב המשורר ד' משה אבן עזרא ויחללו (שד"ל כרם חמד ח"ד 86). אחרי התימו חוק למודיו העתיק משכנו לקורדובה במערב ספרד שהיתה אז קן החכמות והמדעים. כהיותו כבן ששים החליט לעזוב את ספרד ולהרים פעמיו למשוואות ירושלים אשר חשקה נפשו לחונן עפרה. להשתפך נפשו במקום אשר רוח אלהים שפוכה ולשאוף חיי נשמות אויר ארץ הקדש. ויפרד ר"ה מכל מחמדיו ויסע וילך לעיר הקדושה ויעבור דרך אלכסנדריא של מצרים ונתענב שם בשלשה חדשים ובה לדמיטא ושם מצא את הלפון הלוי שבקשהו לישיב בביתו. ומשם הלך באניה לירושלם—אכן מה נעלם פתאום מאתנו ולא ידענו מה היה לו! אגדה אחת מספרת כי כאשר בא לפני שיערי ירושלם ועיניו חזו משוואות עיר חסדתו סרץ עליו חסן רגשותיו וקרע בגדיו והלך על ברכיו

ויקונן את קינתו חידועה, "ציון הלא תשאל" ופרש ערבי לבש קנאה עליו לראות ביהודי אהבה עצומה לעיר הקדש וירמסחו בפרסות סוסו ומח (שלשלת הקבלה דפוס וינציא מ:). אבל בנראח אין נכונה בפי האגדה הזאת, כי מחרתי הקינה משמע שחוברה בארץ המערב הרחק מירושלם ואה"ק. ויותר נראה כי לא הניע למחח הפצו ומת בדרך מצרים עד דמשק, בכל מקום בואו קבלוהו גדולי הדור בכבוד גדול והעשירים העתירו עליו דברים להשאר עמם, ולפעמים בקשו ממנו לחכניסו בביתם מנראה שמכתבו לר' שמואל הנגיד באמרו: "אם רצון נפשכם למלאות רצוני שלחוני ואלכה לאדוני וכו', ור' ברכני ולא הצרכוני, רק אין דבר ברנלי אעבורה, הבאתי ביד ר"י והשארתני אחרי ברכה, והיה עם לבבי שאכבד ולא אכבד על אדם, ודמיתילעשות אלכסנדריא—קפנדריא, ונא נתתי לפעמי המרכבה—עכבה, עד שפנעתי במי שתקיף ממני, משרת משרת אדוני וכו' מרנו ורבנו אחן הדיין וכו' (ריואן חלק המכתבים).

[שיריו] שירי ר"ה ופיוטיו שבאו בסדרי התפלות במחזורים בסליחות ובקינות מפורסם יותר משלש מאות (ע"י עטורי העבודה צד 70 והלאה). שיריו נאספו תחלה ע"י ר' חייא אלדאודי (מת בשנת 1154), ועוד ע"י מאסף שני, ומקובץ חזו הוציא שד"ל איזה לקוטים בספרו "בתולת בת יהודה" (פראג 1800), ואח"כ התחיל להוציא את הריואן כלו ע"פ כ"י שהיה בידו בסדר חדש עם הערות ובאורים ולא הוציא כ"א המנלה הראשונה כולל פ"ז שירים (ליק 1864). חברת אחיאסף הוציאה לאוד קובץ משיריו ומלציותיו שנערמו ע"י הרכבי (ווארשא 1893), וחברת מקיצי נרדמים הוציאה את כל הריואן בית שנערך ע"י היים בראדי (ברלין 1905). אחריו בס' תחבמוני (ת"ג פייח) אומר עליו: "שירי הלוי ר' יהודה, לית הן לראש התעודה... הוא לבית השיר העמוד הימיני... הוא בא באוצר השיר ושלל בית נכותה ולקח כל בלי חסדתו, ויצא וסגר השער אחרי צאחו, וכל היוצאים בעקבותיו ללמוד מלאכת שירותיו, לא השיגו אבק מרכבותיו... כי במלאכת הפיוט לשונו ברור ושחום, ובשירי תפלותיו—משוף כל לב ויבשנו, ובשירי תשק ניבו כשכתב הטל ונהלים בערו ממנו, ובקינתיו יזיל ענן חבכי ויבקיענו, ואם יחבר אגרת או מגלה, תמצא כל מליצה יפה בר כלולה, כאלו מנוכבי רום גדולה, או סדוח הקדש אצולה, ובאחל השיר נפתחו לו שערי נבואים, כי שם נגלו אליו האלהים" וכו'. ר' אברהם ברדשי (אבי ר' ירמיה בעל ס' בחינת עולם) יכנה את ר"ה בשם "אודים ותומים". הרכבי יאמר "אכן בשירה אחד הוא הלוי ואין דוגמתו ככל משוררי ישראל עד דוד אחרון על עפר יקום" (בסוף הקובץ שהחיל ת' אחיאסף).

[תכונתו] פעולת ר"ה היותר גדולה בספרות ישראל היא ספרו "החבר" שהוא כעין ויכוח בפילוסופיא יהודית

ע"ד בריאת שמים וארץ שאינה מחייבת לו נשמות כלל (מ"א סי' צ"א).

[מעלה הנפש] המחבר מכאר את הנפש ואומר כי יש בה שלשה בחות: א' כח הצמיחה והנדול שהוא נפש הצמח, ב' כח החיות ושמירת המין שהוא נפש החי, ג' כח הדברי שהוא נפש האדם המשכלת. בכח הזה קבועים גם חתומים וההרנסות והציורים שבמת, שיש גם לשאר בעלי חיים, אבל יתרון לאדם בזה כי כח המחשבי שלו יותר חשוב ונכבד, והכח הזה בנפש הוא למעלה מדרך הטבע. הנפש המשכלת איננה נשמית ולא מקרה, "לא תחלק בעצמותה כחתחלק הנשם, ולא במקרה כהחלק המקרה כחתלק נשאו". כלומר שאינה נפסדת כמות הנוף, כ"א שחיא, עצם עומד בעצמו, מתואר בתוארי המלאכים והעצמים האלהיים" בליה הם צורות רוחניות ולכן לא תפסיד כחה בחולשת הנוף, "כי הזוקו ישיג הנוף ולא ישיג הנפש", וכאשר תמלאינה לאיש חמשים שנה תתגבר הנפש המדרכת בעת שהנוף בירידה. בכח הנפש להתדבק בשכינת אם תשקוד להתדבק בעצם השכלי. והמדה הזאת נקנית רק על ידי הרחקת כל חשקי הנוף ומאוייו, ולכן אם תפרד ממנו אחרי המות תצא לתפשי ממאסרה והיא "נצולית במח שחיה אפשר לה מן ההפסד" ומתדבקת בעולם העליון.

[הידיעה והבחירה] ר"ה חוקר על דבר "הנורה והבחירה", שאם נאמר שחמצוי הראשון יודע הכל ובורא הכל א"כ אין בחירה כמעשה בני אדם, ואם נאמר שהאדם יבחר דרכו כטוב בעיניו אז הלא יש קצבה ונבול בבת הכורא. וכא לירי מסקנא כי הבחירה באדם, וראיה לדבר, השתדלות בני אדם ועמלם במלחמת הקיום, והיא ערות נאמנה שהאדם מניש שהמעשים הם בידו, "אם ירצה יעשה ואם ירצה יניח" אבל אם קשה א"כ אין חכוא בזה ידיעת ה' ? ע"ז משיב המתבר כי "הכל שב אליו אל פנים מתחלפים". ר"ל כי סוף סוף הכל נעשה בידעתו. ומפרש כי היכולת ביד האדם לשפר מעשיו ולעשות הטוב והישר, ומה שנמנע לו, איננו נמנע מצד נורה קודמת, כ"א מצד סבות אמצעיות אשר לפעמים יש שיבטלן. וכל בעל דת יאמין בבחירת, וכלי בחירה אי אפשר לגמול ועונש. כי רק עתה תורה יאבד עצות ויאמין כי הכל בנורה, וגם מה שלא יבין בשכלו כמו שאלת, "צדיק ורע לו רשע וטוב לו", ימסור הדבר אל דעת האלהים וצדקו, כי אי אפשר להחשנה האנושית לרדת לסוף בנות החשנה האלהית.

[דת לאומית] לדעתו לא נבראה דת ישראל לחכמים בה כל עמי התבל, ומי שיתקשה בזה, למח לא בחר ת' לאחר את כל האומות בדת אחת, אינו מבין סוד הסדר האלהי ביצירת, וכשם שיש שנוי בכל הנבראים, כך יש שנוי בדעות בני האדם, גם בדבר דת ואמונה. ולא עוד אלא שהפירוד בדעות הוא

וסננוריא על היהדות. בו יתוה המחבר דעתו על כל הענינים הנכבדים העומדים ברום החקירה והאמונה, ומדבריו נשקף לב מהור ואהבה לכל הנברא כצלם וזכה יתירה ללאום ישראל וכל קדושו, ומתאמץ להוכיח אמתת דת ישראל וערכה הרב ע"פ ההניין ומוסרות החכמה. הספר הזה נכתב בשפת ערבית ושמו בהרזים: "כתאב אל-חונה ואל-דלילי פי נוצרה אל-דיני אל-דלילי" (ספר הוכחה ומופת להנן על האמונה הנשפלה), ובהעתקה העברית של ר' יהודה אבן תבון נקרא ס' הכוזרי. בספרו הוא מזכיר שמות חכמי היונים וביחוד אפלטון ואריסטו, ומדבר כחכה יתירה מסוקרטססנונווושלימות שכלו (מאמר ד' י"ג ומ"ח י"ד) אע"פ שאינה מניעה למדרגת הייחודים מכני עמנו. שאין תקוה לכן חנבר לחניע אליה (מ"ג א'). ובאמת השתמש בדברי חכמי היונים רק לחזק את דבריו ולא האמין בהם אם יתנגדו ליהדות, וע"ז יאמר בשירו:

ואל תשיאך חכמת יונית
אשר אין לה פרי כי אם פרחים.
שמע דברי נבונה נבוכים
בנים על יסודי תהו ומוחים.

(דיוואן ח"א הוצאת אחיאסף 19).

[הויכוח] ר"ה ברא בדמיונו ויכוח בין המלך הכוזרי והחבר ר' יצחק סננורי שבת לנייר אותו ולהוכיח לו כי דת ישראל היא אמתית ויתרון לה על דתות הנוצרית והמתמדית במצוות השכליות והמעשיות. ראשית כל הראה לדעת כי יתרון השכליות והמעשיות. טבעית היינו הנמוסים השכלים שחברו הפילוסופים. כי העיקר בתנוך המוסרי אינו רק כוונות ישרות כ"א מעשים טובים, והפילוסופיא לא תרניל את האדם למעשים טובים, כי הפילוסופים בעצמם לא כאו עדיין לירי מסקנא מה הוא הטוב הנמור כמדות האדם. והחנוך המוסרי צריך למסורת אבות לדעת טוב ורע ולא די בדרך המחקר לבד. ואין לכל דתי העולם מסורה מדור לדור כמו לעם ישראל, ותורת ישראל מספרת לנו מחידוש העולם, חזק יחייב לנו לחאמין במציאות הכורא המניע הראשון, ואם הכורא בעצמו אינו מחורש יתחייב לחיות נצחי, ודבר שהוא נצחי איננו נוף ודבר טבעי הנופל תחת ההפסד, והיוצא מה היא האחרות הנמורה של חמצוי הראשון שאינו מחורש. והתוארים השונים הם רק כנויים להורות על הפעולות השונות. וכדי לקרב אל השכל אפשרות התנלות השיי, היא הנבואה, הציע הר"ה סדרי הטבע: רוסמות האדם על בעל היומעות הנביא שמושך אליו התחברות אלהות, ואין כחתחברות הזאת שום הנשמה, כמו שאין הנשמה בכריאתו את החמרים האחרים. בתתו להם הצורה המיוערת בשבילם (מאמר א' מ"ב). ובאה העת למתן תורה וגלוי שכינה ע"י משה רבנו אב לנביאים, למען לא ישאר שום מקם בלב העם באמתת אלהית ויאמינו לעולם, ובמעמד תר סיני אין הנשמה כ"א בריאה חדשה

עוד גדול להתפתחות המין האנושי (מ"א סי' ק'), וכשם שהדת הוא נמוס לאומי, כן העוירים הם לצורך החזקת הלאום וקיומו, וע"כ לא נזכר בתורה יעוד הגן עדן אחר המות. אבל הוא מבטיח, "ואתם תהיו לי לעם ואני אהיה לכם לאלהים" ושכינתי חשרה ביניכם. אמנם גם עמים אחרים יקבלו שכר על מעשיהם המובים, אבל ההבדל הוא בזה, כי העמים שאין להם תורה מן השמים מניעים על מעלת המוסר בדרך החקירה, וישארו במצב הבהמי, אבל היהודים המאמינים בתורת משה יזכו להנות מזיו השכינה בתור עם סגולה. וכמו שעם ישראל נעלים בזה מעמים אחרים, כן יש יתרון לארץ ישראל מפאת סגולת טבעה ואקלימה שתהא הנבואה שורה שם. וכמו שאין כל חלקי הארץ שוים לנטיעה חמרית, כן אינם שוים לנטיעה מוסרית ורוחנית. ר"ה מבאר את מצוות התורה שיש מהן שכליות ומהן מעשיות, בין אדם למקום ובין אדם לחברו, וכל דרכיה דרכי נועם. ואחר שמבאר עקרי הדת מבטל מענות הקראים נגד הפרושים מקבלי התורה שבע"פ. הם נחלק לחמשה מאמרים וכל מאמר לכמה סימנים. נדפס ראשונה בקושטא 1506, ועם פי' קול יהודה לר"י מוסקאטו בויניציא 1594, ועוד כמה פירושים ורפוסים שונים. הכוזרי נעתק ללשונות הרבה. על שירי ר"ה וספריו נזכר לומר מה שכתב הוא בעצמו לר' יהודה בן גיאת בשיר המתחיל "לבבי אליכם".

ושירי יהודה כפיר התעורה
חרוים אחוים בכנפי כרובים.
היוכלון ספריו להכיל דבריו
ואינם באצבע אלהים כתובים?

ביבליוגרפיה: גיגה, דיוואן דעס קאסטיליעריס אבול
דאסאן יודא הלוי, ברעסלוי 1851; קויפמאן, יהודה הלוי,
ברעסלוי 1877; פון, כנסת ישראל 400; הרמב"ם מ"ע כנסת
ישראל ח"א 49, 77; ברנפלד, דעת אלהים צד 182; איש
הרוויק, העתיד א' צד 47.

א.

יהודה ליווא בן בצלאל

(המכונה "דער האהע רבי לעוו" וגם "מהר"ל מפראג"): רב ובעל שם; נולד בערך שנת 1515 בפוזנא, כי שם התישבו אבותיו שבאו מעיר ווארסא בסוף המאה הטי', ומת בפראג ח"י אלול שס"ט (1609). בשנת 1573 נתמנה לראש ישיבה בבית התלמוד (קלויז) שיסד שם ר' מרדכי מיזעל, ועמד במסגרתו זאת י"א שנה, ואז נתקבל לרב בפוזנא, ועל פסק ענונה משנת 1584 חוהם מהר"ל "פה פוזנא". כנראה שב אח"כ לפראג, וביום 16 פברואר 1592 קרא הקיסר לקרוא למהר"ל וישוחח אתו איזה שעות. דברי השיחת לא נודעו בקהל. נרעץ משער, "כי לא מצא הרב נחת בשיחת הזאת", כי ירתים אחדים אח"כ עזב מהר"ל את פראג ונתקבל שנית לרב בפוזנא והגליל, אך אחר זמן קצר שב לפראג בתור אב"ד עד יום מותו. הוא נהניג שם חרבה תקנות ויסד

החברה קדישא, וחברה משניות (בעל תיו"ט בהקדמתו, והוא היה תלמידו המובהק).

[תכונתו וספריו] מהר"ל היה גדול בדורו. ר"א מסודינא מתארו בתואר "הגאון וכו' הארו אשר בלבנק". בנוסח מצבתו חרות: "שבכחב ושבע"פ בשמלתו צדורים, ובכל חכמה ומדע ירו הרים" וכו'. גם המהרש"ל מתארו בתוארים רמים. מהר"ל למד חכמות התבל וקרא ושנה הרבה בספרי המחקר התכונה וגלילות הארץ. והשתדל להראות כי ראוי ונכון לאיש יהודי ללמוד בתכונות השמים ושאר חכמות (נתיבות עולם נתיב התורה פ"ד). מהר"ל עסק גם בקבלה ובצירופי שמות ונכדו ר' נפתלי כהן אומר עליו כי שמש ברוה"ק. ובשביל זה מיחסים לו עשיית הנזקם שהיה מונח בביהכ"נ הישן בפראג (ע"ע גולם). ואלה הם ספריו שנדפסו: א' "גור אריה" פ" על רש"י עה"ת (פראג 1578). ב' "גבורות השם" פ" על הגדה ש"פ (קראקא 1582). ג' "דרוש לשבת שובה" (פראג 1584). ד' "דרך חיים" פ" לפרקי אבות (קראקא 1589). ה' "דרוש לשבת הגדול" (פראג 1589). ו' "דרוש על תורה ועבודה" (פוזנא 1592). ז' "פסק על ענונה" (פראג 1594). ח' "נתיבות עולם" ב"ח במוסר ומדות (שם 1596). ט' "הספר על ר"ע נינצבורג" (שם 1599). י' "באר הגולה" על אגרות התלמוד (שם 1598). י"א "נצה ישראל" על הגלות והנאולה (שם 1599). י"ב "תפארת ישראל" על מעלת התורה (ויניציא 1599). י"ג "אור תוש" על מעלת התורה (פראג 1600). י"ד "גד מצוה" דינים לחנוכה (שם). ט"ז באורי י"ד (שם 1775). ועוד איזה כ"י.

[משפחתו ובניו] מהר"ל היה בן אחי ר' יעקב מווארסא שהיה ראש הרבנים באשכנז (מת בשנת 1563). והיו לו עוד שלשה אחים תלמודיים, בשמותם: חיים סיני ושמשון. מהר"ל אסר בחרם (בשבת שובה שנת שמי"ג) לכנות לחברו כנוי "נארלער" שהיה שם גנאי וסימן שמשפחתו איננה נקיה מחשש סמורות. אך היו אנשים שהטילו גם ספק במהרת יחוסה של משפחת מהר"ל. וכנגדם יצא המהרש"ל לקנא קנאת המשפחה הספוארה הזאת, כדי שלא להוציא לעז על המהר"ל ועל בניו הנכונים להיות רבנים בישראל. בנו הבכור ר' חיים היה תכרו של הרמ"א ולמדו יחד אצל ר' שלום שכנא הרב בלובלין, ונתמנה לרב בפרידברג (מת בתג השבתות שנת שס"ה). וחבר ספר "מים חיים" (אמשטרדם 1712). בקרת על תורת החסאת של הרמ"א, ו"ספר החיים" על מוסר ומדות. אחיו סיני מתואר בפי בעל צמת דוד בשם "הגאון". הנוצרי יאראסלאוו ארכעליצקי חבר בשפת ביהם (ונעתק לאשכנזית) חזיון משחק בשם "דער האהע ר' לעוו" המציג את מהר"ל בתמונה מפוארה ונהדרת.

ביבליוגרפיה: שו"ר בהקדמתו לספר "גלעד" של ליבען פראג תרמ"ז; פרידלענדער, לעבען אונד ווירקען הערפארראגענדסטען ראבינישען אויטאריטעטען פראג'ס

זיון 1903; גרעץ דברי ימי ישראל ח"ז 861.

י. א.

יהודה המכבי: ע מכבי

יהודה בן קורישי: מדקדק ומחבר ספר שרשים; נולד בעיר טאהורט בצפון אפריקא בסוף המאה השמינית, וראה את אלדד הדני. הראביע מזכירו בספרו מאונים ואומר עליו שהוא חבר ספר היחס ונקרא שמו "אב ואם" וראוי להנחיג בו כבוד. הוא חבר ספר "הרסאלה", והוא אנרת בלשון ערבית שלוחה לקהל היהודים בפיס, וענינה לבאר שרשי לה"ק ע"פ שרשי לשון הארמית והערבית, ולשונות פרסית וברברית. הספר נתלק לשלשה חלקים: א' באורי מלות עבריות ע"פ הלשון הארמית, ב' ע"פ המלות הבאות במשנה ותלמוד, ג' באור כללי האותיות השמשיות בלשון עברית. ערבית וארמית בסדר א"ב, ובהקדמתו הוא מתרעם ומוכיח את היהודים בפיס על עזבם את הלשון הארמית והרחיקו גם את התרגום סבתי מקדשם. הספר הזה הו"ל ב"נ ובארנעס (פאריס 1857). הוא ספר היחס שמזכיר ממנו הראביע, שעיקרו להורות היחס בין לשונות בני שם, הוא הספר הראשון במקצוע הזה, והספר השרשים הזה נזכר באנרת הרסאלה ערך מזלות (ע' לקומי קדמוניות 108). הקראים הראשונים חשבו את ר"י בן קריש לקראי, אך ממה שהזכיר על למוד התרגום וממה שהשתמש בלשון המשנה והתלמוד נראה שהיה רבני.

ביבליורפא: קארפעלעס געשיכטע דער יודישען ליטעראטור ח"א 485 והלאה; ווינטער אונד ווינטע, די יודישע ליטעראטור ח"ב 142.

ב. ס.

יהודה בן קלונימוס בן מאיר: מחבר ספר שרשים ותולדות בעלי התלמוד; חי באשכנז בסוף המאה ה"ב. הוא חבר: א' ספר "אגרון" והוא כעין ערוך, ב' על לשון הברכות, ג' תוספות על מס' ביצה וסוטה, ד' תולדות בעלי התלמוד וסדרשים, לקומים ממנו נדפס באוצר נחמד (ח"ב 29) ובהמגיד (שנה י"א 85, 93). והחלק הכולל אות ב' נדפס ע"י חברת מקיצי נרדמים בשם "יחוס תנאים ואמוראים" (ליק 1874). ונמצא בלתי שלם בכ"י בודלי סי' 1299 לערך שמונה מאות דפים. להספר הזה יש ערך גדול, כי בחבורו מכאי דברים חשובים מהכמי דורו באשכנז מזמן המאה ה"א וה"ב.

ב. ס.

יהודי, יהודים: בן ישראל, ישראלים, בתחלה היו נקראים היהודים בשם "עברים" ע"ש אברהם העברי (בראשית י"ד י"ג) שבא מעבר הנחל פרת, וכן מצוין יוסף "נער עברי" (שם מ"א י"ב). ויונה הנביא אמר "עברי אנכי" (יונה א' ט'), והמלשתיים אמרו "הנה עברים יוצאים מן החורים" (יש"א י"ד י"א). בשם "בני ישראל" נקראו שבטי יעקב וצאצאיהם אחריהם, ואחר שגפרדו

בני אמרים שהם עשרת השבטים ממלכות בית דוד בימי רחבעם בן שלמה ונשארו רק בני יהודה ובני בנימין תחת מלכותו, נקראו יהודים ע"ש השבט יהודה שהוא היה העיקר וע"ש ארץ יהודה שישבו בה, וכמו שנקרא בן אמרים בשם "אפרתי" כן נקרא בן יהודה בשם "יהודי", ואחרי גלות עשרת השבטים נשארו בא"י רק בני יהודה ובנימין ומכונים בשם יהודים, ושפתם לשון יהודית (ישעיה ל"ו י"א). ואפילו לאחר גלותם נקראו כן. מרדכי שהיה משבט בנימין נקרא נ"כ "איש יהודי" (אסתר ב' ה'). אצל חז"ל היה מורה השם יהודי לא רק על גזע מחצבתו כי שמעי יהודה יצא, כ"א גם על איש שלא האמין באלהות אהרת וזלת ה' אלהי ישראל, וא"ר יוחנן לעולם סבנימין קאתי (מרדכי) ואמאי קראו לו יהודי? על שום שכפר בע"ז, שכל הכופר בע"ז נקרא יהודי (מנילה י"ג). ואשתו היהודיה ילדה את ירד ונו' (דה"א ד') אמאי קרי לה יהודיה והלא בתיה שמח? על שום שכפרה בע"ז וכו' (שם). אמנם בתלמוד וסדרשים עוד נקראו היהודים בשם הישן "יש-אל" או "בן ישראל ובת ישראל", רק אם יביאו מדברי הניום מזכירים בפיהם השם "יהודאי". בתלמוד נקרא כל מנהג צניעות שנהגו בו בנות ישראל אע"פ שלא נכתב בתורה בפירוש בשם "דת יהודית", ועבירה היוצאת וראשה פרוע או שטווה בטוק ומראה זרעוניה לבני אדם וכו' (כתובות ע"ב). השם "יהודי" נחשב לפנים לשם ננאי וכו' בפ"י אוה"ע, וכן אם לא רצו לבנות איזה יהודי קראו לו בשם עברי (Hebrew) או ישראלי (Israelite). וגם כעת נחשב השם "זשיר" או "יודע" או Jew לשם ננאי בהרבה מדינות, אבל היהודים בארצות הנאורות משתדלים לעשות את השם יהודי לשם נאה ומרצה, ורבים מהכמי היהודים משתמשים בעצמם בחשם הזה. הכותבים קורות היהודים צריכים להשתמש בשם "עברי" עד זמנו של יעקב, ובשם "ישראל" מזמן שבטי יה עד החרבן הראשון, ומאז והלאה בשם "יהודי".

ש. ל.

יהודי, יהודים (יהודי תועה): הנדה מפורסמת בפ"י הנוצרים כי יהודי רצען אחד היה מלגל על ישו בשעה שהובל אל הצלב והוא ענהו לאמר: לך לך ותהיה נע ונר בארץ תמיד עד שובי הנח! האגרה נדפסה לראשונה בחוברת קטנה של ארבעה דפים בעיר ליידען בשנת 1602 בשם "קורצע בעשרייובונג אונד ערצעחלונג פאן איינעם יודען מיט נאמען אהשורוש". האגרה הזאת נתפשטה במהרה באירופא ונדפסה פעמים רבות בלשונות שונות, ורבים מהנוצרים האמינו כי עוד נמצא בחיים היהודי החוטא אשר קללו ישו כי יהיה נע ונר בארץ כל ימי חייו, ויש מהנוצרים אשר העירו כי ראו בעיניהם את היהודי התועה במקומות שונים ועתים שונות: בחמבורג בשנת 1547, בספרד בשנת 1575, בוויץ בשנת 1599, בפראג

ניכר כחוכו ברשמו זמן הספור בשנת י"ב למלך נבוכדנצר בנינו והמעשה קרה בזמן בית השני "כי לא ארכו הימים אשר שבו מן הגולה וכי התאספו כל אנשי יהודה לחמא את כלי הקדש ואת המזבח" (שם ד' ד'), משמע שהיה בזמן החשמונאים, גם המקום בתול או בתוליא (Baitrouleva. Betulua) לא נמצא כלל בא"י. כנראה נכתב הספור בלשון הקדש ונתקן ליונית ע"י יהודי אלכסנדריא ועוד ניכרות בו המליצות העבריות. הספור המקורי נאבד, והנוסחאות העבריות הנמצאות בידנו (יעלינעק, בית המדרש ח"א 130—141, ח"ב 12—22; גאסמר, Proc. Soc. Bibl. Arch. xvi.) 163—156) הן העתקות מיונית או רומית.

ביבליוגרפיה: ועקיל פראנקל, כתובים אחרונים דף נ"ה, ווארשא 1888; פין, דברי הימים לבני ישראל ח"א 209.

ב. מ.

יהודית, שפת: השפה המדוברת בין המון העם מבני ישראל. היהודים דברו תמיד בשפת הארץ שגלו לתוכה. בגלות בבל דברו בלשון ארמית, ובגלות השני דברו יונית וסורית ואח"כ בלשון איטלקית, אולם בהיותם יושבים צפופים במקום מיוחד להם נשארה השפה שקבלו בבואם שמה על עמדתה ולא נשתנתה במשך הזמן במדה שנתפתחה בין הגוים אדוני הארץ. גם נתערבו בלשון היהודים מלות עבריות סתמי' והתלמדו אשר למדו והגו בהם, ועוד הוסיפו מלות משפה נכריה אשר ירשו מאבותיהם שבאו מארצות אחרות והתישבו שם. באופן בזה נולד דיבור (Dialect) חדש מהשפה הזאת שגתיהדה, וראוי לתארה בשם "יהודית", היינו: יהודית-יונית, יהודית-ערבית, יהודית-איטלקית, יהודית-פרסית, יהודית-ספרדית. יהודית-אשכנזית. והלשונות האלה כתבו היהודים באותיות עבריות. מוכן כי במקומות שישבו שם היהודים זמן קצר לא שנו לשונם שנוי ניכר, גם במקומות שלא נרדפו ולא נסגרו בניטו ולא נפרדו כ"כ משכניהם נזי הארץ לא שלטה יד השניר והחילוף כ"כ ולא נבלעה "היהודית" בהשפה במדה גדושה. הלשונות שסבלו ביותר מהשינוי לעשות את שפת היהודית לשפת עלנים (Jargon) הם הלשונות יהודית-ספרדית או "לאדינו", ויהודית-אשכנזית היא "ידיש".

א.

— [יהודית-ספרדית] השפה אשר ידברו ביניהם היהודים יוצאי ספרד נקראת במיהם בעברית בלעז ובספרדית לאדינו (Ladino). ר' דוד קמחי מבאר המלה "לעז" לשון אחר שאינו לשון הקדש, התרגום הספרדי נקרא לאדינו או בארמארו לאדינו (ותהלים ויניציא שצ"ט). בספרד היו קוראים לשפה הספרדית לעז (שרת ר' יצחק ן ששת סי' נ"ב בסנת 1401) או לאדינו שפירושו לאמינו (לאמינית—לשון רומית), כי היהודים הראשונים שהתישבו בספרד השתמשו בתרגום

בשנת 1602, בביעון בשנת 1604. בבריסעל בשנת 1640, בלייפציג בשנת 1642, בסמאספארד אנגליא בשנת 1658, באסמראבאן בשנת 1672, במינכען בשנת 1721, באלמבאך בשנת 1766, בנוקאסעל אנגליא בשנת 1790, וגם באמריקא בשנת 1868 ושם נראה למורמוני אחר (המאמין בנשואין לרבי נשים) בשם א' ג'רידי. ההגדה הזאת הכניסו הסופרים בספרות העמים בשתי צורות משונות: האחת בתור יהודי חומא והעצה תמיד על דרכו מבלי מנוח ונקרא באנגלית The Wandering Jew ובצרפתית le Juif Errant, והצורה השניה בתור יהודי נצחי "דער עווינער יודע", וספורים ושירים ומליצות נכתבו על היהודי האומלל בשם אחשורוש; ע"י האמערלינג בספרו "אחשורוש אין ראם" (ווין 1866) ובו יגלה דעתו שהוא נירון קיסר, ויש מיחסים את הורדוס להכניו אחשורוש. נעמעה כתב שיר ע"י הנקרא "דיכמונאונד וואהרהייט".

ולין סי חבר ספרו Juif Errant בשנת 1844, וקודם לו חבר אנדרו פראנקלין ספרו The Wandering Jew בשנת 1797. מקור ההגדה נמצא באון גליון באמרו: דאית אנשא דקיסין תנן דלא נמעמן מותא עדמא דנחון לברא דאנשא דאתא במלכותה" (מתי סוף מ"ז).

ביבליוגרפיה: הדור שנת 1901 גליון 9 והלאה; גייבויער, די זאגע פאם עווינען יודען, הוצאה שניה לייפציג J. E. xii. 462; 1898.

א.

יהודית, ספר: אחד מהספרים החיצונים הנקראים כתובים אחרונים; יש בו מ"ז פרשיות, והוא ספור המעשה מיהודית (Judith) והולופרניס משנה למלך נבוכדנצר (?) ושר צבא ארם (?) אשר עלה בחיל גדול על ארץ יהודה ויצר את עיר בתול שהיתה בחר, וילכוד את הבארות וכל עינות המים סביב בתול ולא היה מים להיושבים בעיר ויתפללו לה' להושיעם. ושם אשה אלמנה בשם יהודית בת מררי ושם בעלה חמת מנשה, והיא היתה יפת תאר מאד ועשירה ולא נמצא בה ערות דבר, ותאמר להציל את עמה, ותלבש את בגדיה החמודות ותצא מן העיר ותרד אל מחנה האויב ותספר להולופרניס כי אפסח תקה ליהודים בבתול ותחלים לפול בידו למען הציל את נפשה. והולופרניס השתומם על יפיה ויבטיחה כי לא יאונה לה כל רע ויבקשה שתאכל ותשתה בחדרו, והוא שותה שכור כל הלילה וישכב וירדם, ותקח יהודית את הרבו ותכרות ראשו ותצננהו בשק, ותצא בלאם ותבא לפני שערי בתול ותראה את ראש הולופרניס, וידו לה' על הסדו ביד יהודית וויקעו את ראשו על החומה, ואנשי החיל בראותם כי מת גבורם ויגוסו, והיהודים רדפו אחריהם עד "חרמה" ויכו בהם מכה רבה וישללו שללם.

[בקרת] הספור של יהודית והולופרניס הומה קצת לספור יעל וסיסרא, אך זיופו של הספר יהודית

דמי למען יבינו העם, גם אחרי שנשכחה השפה הזאת ובמקומה באה השפה הספרדית לא הדלו לקרות הלשון המדוברת בשם הקרמון לאדינו. באיזה מקומות יקראו חשפה הזאת "ליבראן" (Libran) והוא שבט או קצור המלות טריואלדו דיל איבראו (treslado del Ebreo) שענינו תרגום העברית. בשמות האלה לאדינו או ליבראן כשתמשים רק בהפצם לחורות על החעתקה מעבריה, אבל אם יהפצו לכנותה בשם היא גודיזמו (Judismo) כמו שהאשכנזים קוראים ליהודית-אשכנזית בשם "יודיש" וענינה נ"כ יהודית, או במי הספרדים "פראנקו" בהיות שהיא קרובה לצרפתית שקדמו לבוא לפנייהם לארצות הקדם. היהודים אשר ישבו בכום טאת של ברצלונה בערף שנת 1200 היו הראשונים שהחלו לדבר בשפת העם ספרדית (כי מתחלה דברו בלשון ערבית). בשנת 1228 תקנה הממשלה בעבורם נוסח השבועה בספרדית, ומה נראה שכבר היתה אז רגילה בפייהם. יהודי קסטיליא וראאנן אחרי אשר נכבשו בידי הנצודים החרגלו גם הם לדבר בשפה הזאת. ובחצי המאה הי"ג היתה השפה המדוברת לכל יהודי ספרד. הרמב"ן השתמש בה בוויכוח שתיה לו עם המומר פאבלו כריסטיני לפני המלך יעקב מאראנן ושרי המלוכה. בשנת 1375 כתב ר' יצחק ז' ששת מסוקסמא למורה ר' נסים שנודע לו כי מזמן שלשים שנה קודם לכן (היינו בשנת 1345) חרגלו בעירו לקרוא המגילה בפורים מתוך מגילה כתובה בלעז ספרדית באותיות עברית כדי שיבינו העם והנשים (שרית הריב"ש סי' שפ"ח). בבית אוצר הספרים בפאריס נמצא ספר תפלות כל השנה בשפת יהודית ספרדית שנכתב כמאה שנה לפני הגרש משנת רנ"ב (היינו מסוף המאה הי"ד). ע"י הילוף הכתב מספרדית ליהודית באו שניים אחרים בשפה, היותר נרגשים הם תפלות אשר תכילנה אות J ואות S, כי הספרדים יכטאו אות J כמו ה' והיהודים יכטאו אות ה' היא כעין ג' בימי קדם, וכעין ז' כעת, כמו J צרפתית. למשל הספרדים יכטאו ojos אחום (עינים), mujer מחיר (אשת), והיהודים יכטאו: אחום, מחיר; הילוף ש' ימנית בש' שמאלית, וב' דנושה בב' רפודה, הילוף אות B עם M כמו membrillo (תפוחים חמוצים) ביימברליין, berengena (פקיע) מירינגינה; הילוף אות N באות M, והוספת אות N כמו mucho (הרבה) מוגו, asi (כן) אנסי, (ממעמים) מאנאנארי; מלות ישנות מלשון ספרדית שאינם נהוגות עוד בזמן הזה; חלוף המינים מזכר לנקבה. מלבד השינויים האלה העשירו שפתם במלות זרות אחרות אשר הביאו עמחם יתר בני הגולה שהתבללו עמחם, ועל הרוב במלות אשר סקרו מן השפה העברית.

[תערוכות מלשונות אחרות] מלות עבריות אשר ישתמשו הספרדים לענין משונה ממשמען האמיתי הן: בכפתור או כפתור על כל דבר אשר חחר חלילה

או אשר יחודש כפעם בפעם. הוא ע"ם המקרא ובפתור תחת שני הקנים מטנה וכפתור ונו'; "חתיכות" ענינו ממבעות כסף ויצא מחתיכות כסף; "חרפות" ענינו שאול וניהנום; "סגל" ענינו צבור ואספה במקום אחד, ע"ש התנועה סגל בעלת שלש נקודות. שמת התואר והיחס ממקור עברי: נאוח, נאבינמו (נאח), זכות, זכותיירו (בעל זכות), חן, חנחו (בעל חן), חריפות, חורפיטאן, לשון התול על מי שמראה את עצמו כחריף ואינו כן; מזל, מזלורו (מוצלח), דיומזל, דיומזלורו (איש שאינו מוצלח); כפר, כפראדור (כופר); שכל, שכלידי (בעל שכל), פעלים ממקור עברי: דחי, אינדיחיאור, אינדיחיארו (נדחה); דרוש, דרשאר; תרפה, חרפאלאדיאר; חרם, אינחריסאר, אינחריסאורו (מוחרם); חסין, אינחמינאר, אינחמינאורו (אשר חוסם); חסין, דיסחמיציאר (איסתמיסאר); חלץ, חליציאר (חליסיאר); מבילה, מביליאר, מביליאנדיח (מובלת); מלשין, מלשינאר (מלסינאר); צער, אצעראר (אסאראר); שמן, אינשמנאר, אינשמנאורו. מלות מחוברות או משובשות: חבמונה, חבמוניאר (מבה, הבות, וננור מחבט), פרייו כשר (קוד קשה, ומחלף קשה בכשר), מלדאר (מלמד), חידים (חקרש) ועוד. אחר העברית, השפה שהשפיעה ביותר על לאדינו, תבוא לשון תוגרמית בחיזתה שפת הארץ אשר היו בה הספרדים ארבע מאות שנה, הסימנים "ל" "ז" אחרי שמות הפרטים, לחפוך אותם לשמות התואר אצל התוגרמים, הובאו אל הספרדית. היהודים אומרים ניקופולי, וידינלי, סופיאלי, לתושביניקופול וידין וסופיא, וכן קונטראקלי (הוכר) וכדומה. פעמים עושים הפעלים התוגרמים לפעלים ספרדים, כמו סילמיק (מחוק) הסתפרד סילדיאר, בחמאק (קללל) הסתפרד בחיאר, תושבי הערים הקטנות ברוסיליא ואנאטוליא, החיים בין התוגרמים, ישתמשו במלות תוגרמיות במדה יותר נפרחה מהנרים בערים הגדולות כקושטא ושאלוניקי ואזמיר. ולכן יאמרו יהודי בולגריא דולאפ (ארגו). קימוד (פחם) בעוד אשר יהודי קושטא ישתמשו במלות הספרדיות ארמארו (armario) קארבן (carbon), השפה הערבית השפיעה על הספרדית בהיותם בחצי האי הפיראני, ועד היום יאמרו היהודים אלה במקום Domingo ליום הראשון בשבוע, לידד (חרש), אלכירקה (ברכה) וכו'. וכן ישתמשו במקום הפעל הספרדי פוודד (poder) יכול, בצירוף המלה הערבית קאדיר יכול, הפעל הספרדי סיר (ser) היות, וינורו הפעל סיר קאדיר (היות ביכולת), גם עקבות השפה היונית נראו בלאדינו, אשר השאירו היהודים הנקראים רומניוטים שהיו מדברים יונית במרם שנתערבו בחם היהודים שבאו מספרד. בקושטא וערי אלבאניא ישתמשו היהודים במלות יונית במדת יותר נפרחה, כמו מאנא=אם, ניקולידה=אשה הנונה, פילומיאי=אהבת עצמו, באנא=אם זקנה, פאפו=אב זקן, פאפאס=סמר, ועוד. הרבה מלות

מלשון איטלקית התבללו בלאדינו לרגלי הנרודים של יהודי איטליא ציציליא אפוליא וקאלאבריא בתוגרמה, ועוד היום נודעו עקבותיהן כמו: איסטאמפאר (stampare) הדפוס, ליטרה (letra) מכתב, זינגאר (zingaro) צועני, קומירנו (נגור מהמלה comercio מסחר) מכס על הסחורה, מאלאמו (malato) חולה. בשאלוניקי ישמשו הרבה במלות איטליאניות עד היום. מלבד שהשאלו משפות אחרות. מלות אחרות מאשכנזית, ואלאכית, סלאווית. ומעת שפתחה חברת כ"ח בתי הספר ליהודים בארצות הקדם והרגילו על לשונם השפה הצרפתית נבלעו ממנה מלות רבות בשפת לאדינו.

[כפרות ישראל בלשון לאדינו] הספרים שנכתבו בלשון יהודית-ספרדית או אישפניולית, נודומו או לאדינו, רבים הם. המפלגה הזאת מספרות: ישראל עשירה יותר וגדולה מכל יתר המפלגות הלועזיות. עוד בשבת היהודים בספרד כתבו ספרים בלשונם, והגולים לאיטליא והולאנד כתבו גם הם ספרים שונים בשפת ספרד צחה מבלי תערובות מלות זרות, ולכן תרגום כתבי הקדש שנרפס בעוד שהשפה היתה ותר צחה ונקיה, מיד אחרי הנירוש מחצי האי הפיראני, קשה לתלמידים להבין, והמורים צריכים לבאר המלות הספרדיות שאינן נוהגין עוד בדבור אצל ההמון. וכן האנדה של פסח אשר תרגמה משנים קדמוניות תכיל מלות רבות שאינן מוכנות לעם, ובכל זאת יקראו התרגום, וכן הפמרת תשעה באב ע"פ מנהגם לקרוא תרגומה בבתי הכנסיות. גם בתוגרמה חברו חבורים רבים בלשון לאדינו ורובם כבר נאברו מאתנו בהעדר כבליותקאות המוניות בארצות הקדם. הנוסע הצרפתי ניקולאי די ניקולאי שחיה בשנת 1551 בקושטא כתב שהיהודים היו מדפיסים ספרים בשפות שונות וגם בספרדית. ר' יעקב ן' חביב מזכיר גם הוא בהקדמת ספרו עין יעקב שמצא ספרים רבים בספרדית. בין הספרים הקדמונים הם: ה' "נחר פישן" לר' יעקב בן ר' יצחק אבהב, (קושטא 1538); ס' "הנהגת החיים" או ריגמליינטו די לה וירח (Regimiento de la Vida) שחבר ר' משה אלמטשינו, לבקשת שארו בן אחותו ונרפס ברפוס יעבץ בשאלוניקי בשנת שכ"ד (1564). ובסוף הספר עשה רשימה מהמלות היותר קשות ויתרגם אותן בעברית. הוא יכנה את השפה הספרדית "רומנטי" ונראה שענינו Romano כמו לאדינו— Latino; נביאים אחרונים "קון לאדינו" (עם לאדינו) נרפס בבית יוסף יעבץ ר' חשרי שב"ט (1568), והמדפיס הבטיח להוציא לאור גם יתר כתיק ולא נדע אם מלא הבטחהו; "ליברו ליאמארו אין לשון הקדש שלהן הפנים" אכפת דינים מס' ע"ר קארו (שאלוניקי 1568); "חובות הלכות" בלאדינו ע"ר ר' צדיק ן' די יוסף פירמאן מפאטראס (קושטא חסר שנת הדפוס); אפולוניא פור לה נובלי נאסיוו די לוס זידיוס" מאת

הנצרי הירוארד ניקולאש (אזמיר 1659). אמנם החבור היותר גדול אשר עלה ביד גולי ספרד לתבר בשפה הזאת הוא ס' "מעם לועז" הוא פירוש מודשי מכל ספרי הקדש בתמונת גליון שלם שהתחיל לחבר ר' יעקב כולי בקושטא, ולא עלה בידו להשלים כ"ח החלק הראשון "בראשית" (קושטא 1733). החלק השני השלישי והרביעי חבר ר' יצחק מאנריסו (שם בשנה ההיא). החלק החמישי חבר ר' יצחק שמריה אלגומאיטי (שם באותה השנה). החלק השלישי והרביעי אינם עוד בנמצא מדפוס ראשון ונרפסו מחדש (ויקרא דפוס אזמיר 1871, ובמדבר שם 1872). ס' יהושע ע"ר מנתם ממראני ב"ת (ווינא 1858, אזמיר 1858), ומנלת אסתר ע"ר ר' רפאל פונטריוולי (אזמיר 1864). במאה ה"ח יצאו לאור ספרים רבים, והמשיבדים שבהם: פמירת משה (קושטא 1763), שלהן הכלך (שם 1744), עמודי רש"י (שם 1747), ס' משיבת נפש (שם 1743), בן גריון ונוספות ע"ר יונה ן' יעקב אשכנזי (שם 1741), פרקי אבות בלאדינו ע"ר בניו ראובן ונסים אשכנזי (שם 1750). במאה ה"ט: תרגום לאדינו על תנ"ך ע"ר ר' חיים בן ישראל מבלגראדו והדפיסו בווינא ס' בן סירא (1818), חנוך לעזר (1828), אוצר חיים (1823), ס' תפלת כל פה (1824). אחריו הצטיין ר' יהודה אלקלעי בספריו דרכי נועם (1858), שלום ירושלם (אובין 1860), וקרובו ר' רוד אלקלעי בספריו: שבט יהודה (1859), ועוד נרפסו: אלדד הדני (קושטא 1806), סקרא קדש (שם 1818), חווק אמונה (אזמיר 1840), קול מבשר (שאלוניקי 1847), זכות ומישור (אזמיר 1850), טוסר השכל (קושטא 1854), סקור חיים (אזמיר 1859), אננא מיראנדה אלה איסטוריא אומוטאנה (שאלוניקי 1860), אמרי בינה (קושטא 1863), עקדת יצחק (אזמיר 1864), פלא יועץ (נינה 1870), זכרון תימן (קושטא 1874), זכרון טוב (שאלוניקי 1877), לאם סוריטיראס, על ידי הבתולה רחה גבאי (קושטא 1878), רב פעלים, ע"ר ר' מנחם פרחי (שם 1880), די פינטו (שם 1888), לה נודיאה (שם 1891), שבחי מוהר"ן (ר' חיים ויטאל, שאלוניקי 1892) ועוד.

[העתונים בלשון לאדינו] בקושטא: 1) "אוד ישראל", העורך ליאון חיים די קאסטרו בשנת 1853; 2) "זורנאל ישראלית", ע"י יחוקאל גבאי 1860; 3) "איל לחידו", ע"י רוד פריסקו 1871; 4) "איל נאסיונאל" ע"י משה דיל סריקו 1871; 5) איל מימפו היותר גדול בעתונים הספרדים יו"ל פעמים בשבוע, בעת ע"י רוד פריסקו, משנת 1871; 6) "איל פרוגריסו" ע"י בכוד מולכו 1871; 7) "איל טיליגראפו", יו"ל עתה שלש פעמים בשבוע, ע"י מארקו מאיורקאס, משנת 1872; 8) "איל כול" עתון למדעים ע"י רוד פריסקו 1879; 9) "איל דאדו די לח" עתון מצודר ע"י וקטור לוי 1885; 10) "איל אמינו די לה פאמיליה", עתון מצודר ע"י רוד

קאפון 1884, ומיל העתק חזה גם בברשנח-שאר"י 1900. בקהירא מצדים; 1) "לח בארה" ע"י ר' אברהם נאלאנמי 1904—1907; 2) "לח לח" ע"י משה ן גיאת 1907. מלבד העתונים האלה אשר יופיעו בארצות הקדם, מיל- הספרדים במדינות אחרות עתונים ספרדים באותיות עברית ליהודי תגרמה החיים באירופא ובמקומות אחרים, בווינא: 1) "איל דראנומאן, ע"י שם טוב סימו ויוסף קאלבו 1856; 2) "איל נאסיונאל" ע"י יוסף קאלבו 1866; 3) ריו-ביזי, עתון לשחוק והחולים, ע"י הנ"ל 1867; 4) "איל קוריאודי בינת" ע"י שם טוב סימו 1870; 5) "גואירמה די איסטוריה" ע"י הנ"ל בימי 1872; 6) "לח פולטיקה" ע"י אולדלפו די זימלינסקי 1877. בפאריס: "איל בירדאדירח פרוגריסו ישראליתה" ע"י עזרא ן וינשתי 1864. בניבראלטאר: המזכיר או "קרניקה ישראלחה" ע"י יהודה הצרפתי 1843. בקוראסא: "שמע ישראל". ספרדית באותיות עברית 5—1864. יהודה פררו מאזמר דבר מלון לאדינו (קרוב למ"ז אלפים מלות) עם מקור כל המלות וחלופיהן (בכ"י).

[הכתב הספרדי] היהודים בארצות הקדם ישתמשו כעת באותיות משונות מכתב רש"י. וכותבים בקולמוס או בנצות עופות שני מיני כתב: כתב עב הנקרא "כתב של חכמים" והוא שארית הכתב הישן ונהוג בפרט בין החכמים בא"י, וכתב דק המקשר את באות והוא "כתב העממי".

ביבליוגרפיה: רוזאניס, דברי ימי ישראל מתורגמה ח"א ציון עשירי; גאספר בספר השנתי Anuarul p. Israelite בבוקארעשט.

ש"ד

— [יהודית-אשכנזית] לשון "יהודית-אשכנזית" או "יודיש-דייטש" וסתם "יודיש" היא לשון המדוברת בין היהודים ברוסיה פולין אוסטריא-אונגריא רומאניא, והקס קמן מהיהודים באשכנז, וגם באמריקא ובררום-אפריקא בין הבאים מארצות הנ"ל, ובא"י בין האשכנזים. מחלה היתה לשונם אשכנזית או איזה דיאלקט מהשפת הזאת שלמדו במקום שהתיישבו שם במספר רב במאה ה"א והי"ב. והחילוק הוא רק שבמשך הזמן התפתחה הלשון בקרב הנוצרים עד אשר לבשה צורה חדשה, ובקרב היהודים שנסגרו בנימועמדה על מקומה ונחיהדה בנבולם, עד אשר לא הכירוה חכמי הנוצרים במאה ה"ט והאשימו את היהודים כי השחיתו את לשונם היפסיה והפכה לזשארנן נבזה. כי מלבד המלות הישנות שכבר אבדו מובנן האמתי בשנות המפכה והריפורמציא, נתבוללו בלשון היהודים מלות עבריות בערך עשרים למאה, ומלות סלאווית בערך עשרה למאה שלמדו מהיהודים שבאו מארצות החן להתישב עמהם. ואח"כ כאשר התגוררו יהודי אשכנז לארצות הסלאווים לא רצו עוד להחליף לשונם בלשון המדינה מסיבות ישנות שאינן ידועות לנו, והיותר נבן מפני

פריסקו 1888. בעיר שאלוניקי: 1) "איל לונאר", ע"י יהודה נחמה 1865, 2) "שילאניק", חציו ספרדית וחציו בולגאריה, אורגאן של הממשלה למסחר ועבודת הארמה 1869; 3) "לה איפוקה" שלש פעמים בשבוע, ע"י בעלאל הלוי אשכנזי, משנת 1975 וחלחה. באזמיר: 1) "שערי מזרח", והוא העתון הראשון הספרדי, ע"י ר' פינזילי 1846; 2) "לה איספיראנסה" ואח"כ "לה בואינה איספיראנסה" ע"י אהרן יוסף חון, משנת 1874; 3) "מיסיריט" חציו ספרדית וחציו תוגרמיה, ע"י אלכסנדר ן גיאת 1891; 4) "לה בירדאר", ע"י בבור ן גיאת 1884; 5) Le Nouvelliste בתחלה בצרפתית ועתה בספרדית ע"י ליאון פיריסקי 1890. באדרינופלי: 1) "כרמ" ע"י ר' ברוך מטראני חציו ספרדית וחציו עברית (נרפס בווינא) 1882; 2) "יוסף דעת" ע"י ר' אברהם ראנו, מוקדש לחקירת קורות ימי ישראל

חינצחחמוס קון קאטיקסלחקסיון קי חיל סריקיד צ'ולונן דילה גרלחנה חינקיקלופידיחה ג'רדיחה קי פונליקה חין נוהצ'ה-יורק חיל חידיעור חיניקסלחחין צ'יני די אסאריקיר חיל די קיר ניע'לה חין צ'ינדיל'ה..

חיקטה חינקיקלופידיחה חיל חונה קועפ'י לחקסיון דילה חקטיצ'דל' חיל דילה חיקטורייה דיל ג'ורחחיסונו חין עול'חס קוס על'חיס. חיל-לייה חיל די חון צ'חטט'ח'י פרינורדייחל פח-דה קולטיצ'חזר לה סינקייה חיל, חיל חחלחין קודייוזו די קאל'ה פחלח'צ'רה, חיל חיקקל'ח' ניינעו ז'ודיקסיון, לה פ'רדיחה די לה ח'ל'לה, לה רידלחקסיון קועפיעינטי קועטריצ'וחין ח'ל'ה חיקקיל'נקייה דיל ערלח'ח'ו.

(שן; לאדינו בכתב עברית)

בתורגמה, חציו עברית וחציו ספרדית 1888. בירושלם: "חבצ'לח" ספרדית ע"י חוב פרוסקין שנה א' 1874. בבילונגראדי סרביא: "איל אמינו דיל פואיבל", ע"י שמואל בן אליה 1878, אח"כ הופיע ברוסוק בולגריא. בפיליפופולי: 1) "השופר" אורגאן ציוני ע"י הועד המרכזי, י"ל משנת 1900, ואח"כ בסופיא; 2) "איל דיאח", ע"י ברוך פאררו 1901, ועתה בסופיא; 3) "המשפט" ע"י חברת בחורים 1904; 4) "לה סימאנה" 1905. בסופיא: 1) "לה קונטינטיירא", ע"י ליאון כהן 1900; 2) "לה סולירינסויא", ע"י החברה הציונית העירונית 1906; 3) "לה לח" ברפוס רחמים שמען 1907. ברוסוק: "לה אלבוראדה", ע"י ר' אברהם

[מלות זרות] בלשון יהודית המדוברת כעת נשאר עוד כמה מלות משפת אשכנז בימי הביניים, כמו: שווער (תותן) (awehr), אכפערקייט (כבוד) (achperkeit), בשיינפערליך (ברור) (scheinperlich), יעמוירער (כל אתר) (itwider) ניט (לא) (nit) ועוד. יש מהן שנשתבשו כמו: קינפעט (משכב לדה) (kindbett), פוטער (חמאה) (butter), קוקען (הבט) (gucken), לעבען (אצל) (neben) מוקערעק (האשה המטשנת על טבילת הנשים) ותעוור להן למבול, מפעל האשכנזי (ducken); עקרעש (עקרב) ממלת egedebae באשכנזית עתיקה), מויטע קללות (קללות נמרצות, קללה עם אלה ושבעה מלטון אייטע או eide ונוסף הם מפני שאומרים "מיט מויטע" קללות וכפלו הם; פאלמעסן (חנוט) ממלת balsamieren באשכנזית ובחלוף מקום האותיות. ויש מלות יהודיות שמקורן בלשונות אחרות, כמו: שמיבלען (צחוק) שהוא משורש הסלאו "סמיע" בחבור ההברה "לען" שבסוף פעלים אשכנזים, ואינה מלת schmeichlen באשכנזית שהוראתה חנופה; גאלאך (כומר) הוא קצור ממלת gallicanus שענינו חבר לכנסת הקטוליקים. ויש כותבים נלח והוא מלשון נלוה מפני שהכומרים הם מנולחי זקן; גרייז (חמא, שניאה) ממלת סלאית "גריעש"; כאדראניע (דברי הבל) ממלת פולנית androny שענינה דברי רוח; כאכמיסע (בטוי לאות רצון) משתי מלות רוסית "גאייא אומיישא" (לי לעונג ולרצון) ויש אומרים שהוא שבש "מהיכאיתחא"; מיירע (מרת) הבצק למצה) ממלת רוסית "מיערא" שענינה מרה; נישקאשע (בינוני) ממלת nieczego ze בפולנית ויש משבשים נישמקשה; נעבאך (אומלל) ממלת nieboga בפולנית; ספאקולן (בתי עינים) ממלת speculum ברוסית. spectacles באנגלית; פאליש (אולם בית הכנסת) מחמלה היונית πωλος שענינה שער או מבוא (ועי' מ"ד פמ"ח י"ב המלה פלן); פיפערנאטער (שפיפון) משתי מלות viper ונמ nater שהם שני נחשים שרפים; פלוין (כבר) ממלת plain באנגלית וצרפתית; פער (אדם נכבד) ממלת peer באנגלית או pair בצרפתית שענינה איש מנולי חיחס, ויש משבשים אותה למלה עברית "פאר"; קאפיר (הפוך מלמטה למעלה) מפעל הרוסי "קאוואר"; קאטאוועס (צחוק הלצה) ממלת gadatywus בפולנית שענינה מדבר דברי רוח, ויש שמועים במלה הזאת וחושבים שהיא "כתבות" בעברית; קונדס (איש שובב) בדרך השאלה מחמלה הפולנית kundys=כלב; שלימאזאליק (איש לא יוצלח למאוסה) ממלת slamazarny בפולנית שענינה עצל ובזוי, ויש שכותבים שלימזאליק=רעד מזל, המלה הראשונה אשכנזית והשנית עברית; קינד און קייט (כלם ער אחד), והוא הבטוי האנגלי kith and kin, וכנראה הביאו הבטוי הזה היהודים שלנו מאנגליא, וכמו שהביאו השם אייוק לפי הברת האנגלי השם יצחק (Isaac). וראוי להעיר כי איזה מלות שלא נודע

שלא התערכו כיצד בן גוי הארץ היא כמו שחיו נחוגים בישבם בין הנזרים באשכנז. היהודים היו מעתיקים את התנ"ך והתלמוד וכל ספרי למדס בלשון "מייטש", ועשו ממנו פעל "פערמייטשען" להעתיק ולתרגם, ומזה נתהוה השם "סמייטש" היינו מה דעתך? כלומר איך תוכל להעתיק ולפרש הדבר, והוא קיצור מן "וואס איזט דאס אויף דייטש?" הכתב כתבו באותיות עברית ולכן נקרא "עברי-מייטש", והנכתב באותיות של שמרי הדיוטות או הספרים שנכתבו בשביל הנשים כמו "צאינה וראינה" תחינות ומעשיות נקרא "ווייבער מייטש".

[שניים בלשון יידיש] אי אפשר לנו לדעת מצב הלשון היהודית-האשכנזית בימי הביניים, כי לא נשארו כ"י בלשון הזה, מפני שלא חשבו אותה לכתוב בה דברים שצריכים להערך בכתב ולהשמר לדור יבא, כי השתמשו בה רק לצורך שעה בלבד. אך נוכל לשער כי גם בהגיונו התפתחה הלשון היהודית לאט לאט, אף כי לא השיגה את ההתפתחות הכללית של הלשון האשכנזית הדבר הזה יש לשפוט מהשנוי הרב שסבלה הלשון מהמאה ה"ז שנדפסו הספרים בלשון יהודית אם נדמה ונשוה אותה ללשון היהודית המדוברת בקרב היהודים בימינו אלה. ואלה הן דוגמאות מהלשון בזמן ההוא:

איין גזאנג צו דור, גאט איז מיין הירם איך ווערר ניט גיברעכן. איין וואונג ריש גראז סכס ער טיך, הירין אויף וואשרן דר רואונג בויערס ער טיך. ער דרקוויקט מיין זיל ער בורט מיך אין דען שמיין דר גירעכטיגקייט, אום זייגש נאמן ווילן. אך ווען איך גיא אים מאל רעש שאמן ריש סוטש בורכט איך מיך ניט בוויזש. דען רו בישט מיט מיר, ריין רוט אין ריין שטאב די טריישטן מיך (העתק ממזמור כ"ג בתהלים בראשית המאה ה"ז). בספרו של בוקסמארף.

איין ציקליין איין ציקליין, דאס האט גיקופט דאז פעטרליין, אום צווייא שילונג פענונג, איין ציקליין איין ציקליין וכו'. דא קאט אונזר ליכר הער גאט, אונ' שעכט רען סלאך חסות, דער דא האט גישעכט רען שוחט, דו ער האט גישעכט רען אקסן, דו ער האט גיסרונקן דאז וושרליין, דו דא האט פר לעשט דאס פיירליין, דו דא האט פר ברענט דאז שמעקליין, דו דא האט גישלאגן דו הינטליין, דו דא האט גבושן דאז קעצליין, דו דא האט גוגעשן דו ציקליין, דו דא האט גיקופט דו פעטרליין אים צווייא שילונג פענונג וכו'. (העתק "הר גריא" בספרו של וואגענוויל 108).

איין שין מעשה פון קיניג ארטיש הוף. וויא ער זיך אין זיינט קיניגרייך האט מן פוין, און וואס ער האט גיהאט פר מאנירן, אונ' פון רעם ברמטן ריסר ווירווילט דעם שפרייטבארן העלר, גאר שין אין רייט גישמעלט, ווען איר ווערס דרינגן לייאן, ווערס זיך אייער הערץ ארפרייאן (השער על מעשה בוך, וואגענואל 157).

מקורו להחמקו ישתדלו לקדנן ולהשוותן למלות עבריות, כמו קריע (גוש קרח) שהיא ממלת *gza* בפולנית; נעשית קריעה, והמלה מאכטייסע=מתיכא תיחא, או קרשים קלים (שחוק הירכים) משתי מלות פולנית *Kosci kulazow* (עצמות הירכים), ודרך השחוק הוא: החברים יושבים בחוג ואחד מהם הנבחר לראש יושב במבור ומפיל גורלות בקלפי ומי שיפול עליו הנורל יכסה את עיניו וזאת מן המשחקים יכה בידו על ירכיו, אח"כ תוסר תמסכה ועליו להניד מי הכהו, ואם יגיד יקה חברו את מקומו. יש במינים רבים ביהודית שנשתכשו עד כי אי אפשר לברר ביונתם, כמו: רנילים בני לימא לומר באשר יראו שמובילין לקבד מת נוצרי שהוא שונא ישראל אומרים "חיים האפ מרדכי טרען" (חיים המוף ומרדכי קרע) שאין לו שום הבנה, ונשתבש מן "היום חד ומחר תרין" כלומר הלואי שימותו עוד שנים מהם למחר. כמו אחד הרניל כמעט בכל המקומות הוא "ארימאן זיפ יוך" (עני אכול רומב) והוא משובש מן "ארימאנים זיפ אויך" ע"ד שאמרו במשנה בכורים כי העשירים מביאים בכלי כסף והעניים בסלי נצרים (ויפ), כלומר שאין נפקא מינה בין עשיר לעני ושניהם שווים בנידון שעוסקים בו. או השיר היהודי חירוע "ציגעלע מיגעלע" המשובש מן "צאו גולים מגולה" קעלבענע ייצרות=כל בו ייצרות, וכדומה הרבה.

[ספרות יהודית-אשכנזית] הספרות היהודית נוסדה בדרך שלילי ולא על דרך החיוב, רצוני לומר שהמחברים הראשונים כתבו ספריהם ביהודית לא מפני שמצאו חשיבות בלשון, אלא משום אונס כי הוכרחו לכתוב בלשון חול כדי שיבינו המון העם והנשים שלא ידעו לשון הקדש. ולכן ראשית מעשיהם היתה ההעתקה לתרגם את הדברים הנחוצים שנכתבו בלשון, כמו ספרי הקדש, וראשון במקצוע הזה היה ר' אליהו ב"ר אשכנז הלוי שהעתיק את התורה עם חמש מנלות והפטרות מלה במלה בלשון יהודית אשכנזית שנקרא אז "אשכנזית" סתם (קושמנצינא בשוויץ 1544). ואחריו ר' נתן ב"ר אליעזר מיכלבאך שחבר ס' שמואל בוך על ס' שמואל עם המשך הפסוקים ע"פ מדרשים בחרוזים (קראקא 1593); ר' יקותיאל ב"ר יצחק בליץ העתיק התנ"ך בלשון אשכנזית, "המגני" מלה במלה מיסוד לה"ק, ובסופו תעליות הרלב"ג על יהושע שופטים ושמואל בל"א (אמשטרדם 8—1676). ר' אליהו בחור העתיק ג"כ סדר התפלות מכל השנה עם ס' תהלים (מנטובה 1562). ר' יעקב ב"ר יצחק אשכנזי מפראנ (או מיאנוב) חבר ס' "צאינה וראינה" שהיא בעין פירוש מדרשי עה"ת (אמשטרדם 1648) והוא בעין ילקום לנשים והוא הספר היותר נכבד בספרות היהודית. ר' שמעון עקיבא בער ב"ר יוסף ר' הענוכש מוין חבר ס' "אביר יעקב" לקומים כס' הזהר ומדרש חנעלם על ס' בראשית (זולצבאך 1700). גם נתחברו איזה ספרים במנהגים להודות לנשים מנהגי ישראל והדינים שנצטוו

עליהם ובפרט דיני ח"ה (חלה נדה הדלקת הנר), כמו: ס' מנהגים ומפורש ושום שכל לתבין להמון ולנשים (אמשטרדם 1663); משיב חמח או מנהגי אשת חיל (פפרים 1715). ואיזה ספרים בדרכי המוסר, כמו: קוא בוך, משלי מוסר השכל מלקטים מס' משל הקדמוני ומשלי שועלים ובסוף כל משל המוסר היוצא ממנו בחרוזים, מר' אברהם ב"ר מתתיהו (בערן 1555); דער קליינער ברנס (בראנט) שפיגל מר' משה הענוכש איש ירושלמי (באזיל 1602) ועוד לפני זה; לב טוב, מוסר השכל ודינים, מר' חיים ב"ר יעקב ארביך מדפים (קראקא 1611); ס' המוסר או בוך דער צובט, מוסר השכל בחמשים פרקים, וס' דניאל בחרוזים ובאור המלות על אקדמות (כי אוצר הספרים לכ"ד יעקב 307). הרבה תחנות וכקשות חוברו בשביל הנשים בזמן קדום אך מפני אי חשיבותן נאבדו. ר' עקיבא ב"ר יעקב פראנקפורט חבר תחנות לכל יום חמירות לשבת, קצתם עם לשון יהודית בחרוזים, ובסופו יובח היין עם המים בהעתקה ל"א בחרוזים ועם פירוש מר' אליהו ב"ר משה לואנץ (באזיל 1599). ע"ע תחנות; מענה לשון, על קברי אבות עם כמה תחנות בל"א ע"י אליעזר ליבערמאן סופר (אמשטרדם 1715). בשפת יהודית השתמשו ג"כ לחבר ספורי מעשיות שחשבו אותם לדבר חול ולא רצו לחלל את לשון הקדש בשביל דברים של מה בכך. גם הספרים החיצוניים (אפוקריפא) שלא רצו לתרגמם עברית פן יעטה העם לחשבם בשורה אחת עם כה"ק, הרשו לעצמם לתרגמם יהודית, ור' חיים ב"ר נתן העתיק לל"א ס' יהודית, ספרי החשמנאים, ס' מוכיה, ס' ברוך ואנרת ירמיה לבלל, ס' בל' ס' שושנה ותפלת מנשה (באזיל 1612). ובפרט מעשיות והנהגות שהיו קוראים המון העם והנשים, ולפעמים הדפיסו בתחלת הספר מעשיות מתלמוד ומדרשים כדי שלא לחוציא כל הספר לבלמה, ולכסוף חכמינו גם מעשיות של חול, כמו: ס' המעשה כולל שני ספורים ומאורעות מלוקטים מגמרא ומדרשים וס' חסידים וכו' ונקרא ג"כ בשם מעשה בוך גם אלירלייא נשיכבי (באזיל 1602); בבא בוך או בבא מעשה (ע"ע) מאת אליהו בחור (נכתב בשנת 1508 ונדפס בעיר אייני או ויניציא בשנת 1540); מעשה... פון איין נליק ראד פון איין מינג פון עכרס אוני פון ארוימן יידן אוני ווארום מיר אקדמות זאנין, ונלוה אקדמות וארכן בל"א (פיוורא 1694). איזה ספרים נתחברו בדרך שיחה (דראמא) ושחוק ונוסדו לרוב על ספורי כה"ק, כמו, אקציאהן פון קיני דוד, ונקרא ג"כ גלית שפיל, על מעשה גלית ודוד (הענא 1711); מכירת יוסף, על ספור יוסף ואחיו בחרוזים (פפרים 1712). בידעת גלילות הארץ נחשב "קורצע בעשריבונג פון א"י" בצירוף מעשה בוך, מר' גרשון ב"ר אליעזר הלוי יידלש מפראנ (אמשטרדם 1723); ובקורות תולדות ישראל "שארית ישראל" והוא ח"ב מהיוסיפון עד זמן המחבר

ואמיע חאס זי איז און זי האט זיך ענטוויקעלט; אלכסנדר הארקאווי, ווערטערביכער; יהואש (שלמה בלומעננארטען) שריפטען, ובפרט העתקתו היפה על תנ"ך, וכבר יצאו לאור ישעיה איוב שה"ש רוח וקהלת. [עתונים בלשון יהודית-אשכנזית] העתק הראשון באותיות צאינה וראינה בלשון צחה נקרא "דירנפארטער פריילענירטע צייטונג" ש"ל בעיר דיהרנפורט באשכנז פעם אחת בשבוע בסוף שנת 1771 ותחלת שנת 1772 (הגליון השני נרשם 13 דעצ' 1771). ובו מודעות מברלין (3 דעצ') קושטא (17 אקט') ווארשא (30 נאו'); הירחון "ידישע מאנאטסשריפט" יצא לאור בפראג ביהם ע"י חברה ספרותית בשנת 1802; אנכאן אייזענברג (1791—1852) יסד עתון בווארשא בשנת 1832 חצי יהודית חצי פולנית בשם "דער בעאבאכטער אן דער ווייכסעל" (בפולנית - Dostezegacz Nadwisian-ski); אלכסנדר צעדערבוים בעל "המליץ" הו"ל באדעסא בשנת 1863 העתון "קול מבשר" ביהודית פשוטה. איזה עתונים יצאו לאור בבלבד ווין ובוקארעשט. התקופה החדשה לעתונים יהודים החלה באמריקא בשנת 1874 בעת שנוסד בניוארק העתון השבועי "ידישע גאזעטען" ע"י ר' כהריאל צבי שרהזאהן, וניסו המשכיל מורכי יהלמסטיין (1835—1897) היה העורך. הוא היה בעל סגנון נעלה בעברית וכתב מאמרים בהמליץ וחבר "דברי ימי ארצות הברית" (1893). ובשנת 1885 הוציא לאור שרהזאהן העתון היומי "אידישעס מאגעבלאט" ועורכו היה יהלמסטיין עד יום מותו. באותה השנה 1885 יסדו ברודי ומינץ בניוארק העתון השבועי "פאלקס-אדווא" קאט" ועורכו היה נעציל זעליקאוויץ שהחם עצמו בשם "דער ליטווישער פילאזאף", והוא המציא במינים חדשים בלשון היהודית כדי להכשירה לתנאי החיים באמריקא. ועד היום ניכר סגנונו של זעליקאוויץ ביהודית. אברהם גאלדפארדען בבואו לאמריקא הו"ל השבועון "ניוארקער איללוסטרירטע ידישע צייטונג" (1887), וניס שייקעוויץ הו"ל "ידישער פאק" (6—1894) עם ציורים להתול ושחוק ע"פ העתון האנגלי Puck. יותר מעשרים חמשה עתונים יצאו לאור באמריקא ברבע האחרון מסאה הי"ט, ורובם לא הוציאו את שנתם. בעת (1910) הו"ל בניוארק העתונים האלה בשפת יהודית: "אידישעס מאגעבלאט" ע"י יחזקאל שרהזאהן (בן ר' כהריאל צבי) וניסו לייאן קאמייקא, "מארנען זשורנאל" ע"י יעקב סאפירשטיין, והם אורגנים קונסרביטיביים; "פארוערטס" ע"י חברה של סאציאלים ואברהם קאהאן הוא העורך. "ווארהיים" ע"י לואיס מיללער, ואין לו תכונה מיוחדת. ובפאליטיק נוסח לכאן ולכאן, שני העתונים האחרונים יו"ל גם ביום השבת ובהפקרות ניהא להו. עורכי העתון מאגעבלאט מו"ל עתון שבתי, "ידישע גאזעטען" שמאסף המאמרים הראשים מעתון היומי, ומעתון ווארהיים יוצא ה"פאלקס-אדוואקאט" השבועי. מעורך המארנען זשורנאל יו"ל השבועון "דער אמעריקאנער" שהוא עתון לעצמו והיותו

ח"ק (1740) וכולל בו ס' קול מבשר לר"י ן עקרא על עשרת השבטים וראשי גליות והנאונים והרבנים (אמסטודם 1741). כל הספרים בלשון יהודית עד שנת ח"ק (1740) כפי רשימת שטיינשניידר מאוצר הספרים של אופנהיים עולה 385. [ספרות היהודית החדשה] בזמן המאספים וההשכלה שלמה הנברת העבריה, והשפחה היהודית התענה תחת ידיה ולא הריטה ראש, וספרותה ירדה למדרגה פחותה. בי לא חוברו אז רק תחנות וספורים מרביי החסידים גם שירי עם "פאלקסגערביכע" ובפרט אלה שכתב וועלוויל זבאריזשער בגליצא; וישראל אקסענפעלד (1798—1868) באדעסא, שכתב שיחה של חוגה "דער ערשטער יידישער רעקרוט" משנת 1827 בעת שהתחילה ממשלת רוסיא לקחת יהודים לחיל הצבא, וחוברו "דאס שטערנטיבעל" הלצה על החסידים; ושירי מיכל נארדאן (1823—1890) בוילנא שכתב "ידישע לידער" ואחד מהם "שטעה אויף מיין פאלק" לעוררם אל ההשכלה; אייזק טאיר דיק (1808—1893) בוילנא כתב כמאה ספורים בלשון יהודית שנהפסמו בקרב ההמון; נחום טאיר שייקעוויץ=שמר (1849—1906) מפלך מינסק ברוסיא שבא לניוארק בשנת 1888 ומת שם, חיבר כשלוש מאות ספורים שקראו לרוב הנערות והנשים. תקופה חדשה לספרות היהודית המודרנית התחילה עם שלום יעקב אברמזוויץ (ע"ע) הסכונה "מענדעלע" מוכד ספרים, בספריו "דאס קליינע מענטשעלע", "דיא טאקסע", "דיא קליאטשע" אללע כתבים פון מ"ס; יואל יצחק לינעצקי, דאס חסידישע יונגעל. דער וועלט לוח פונ'ם יאהר אין כסף; י' דינע זאהן, אבן נגף, הנאהבים והנעימים, וועלמנעשיכטע; אברהם רייזן, שריפטען; יונה ראזענפעלד, שריפטען; יצחק קאצעלסון, קאריקאטורען; מ' ספעקטאר, הויד פריינד זאמלונג; ש' פרוג, אללע ווערק; דוד פריש מאן, אללע שריפטען; יו"ל פרוץ, שריפטען, פאלקטהימ-ליכע געשיכטען; שלום ראבינאוויץ (שלום עליכם) ווערק. גם חשובים הם: גרשם באדער, קאלענדאר; איגנאץ בערנשטיין אידישע שפריכטערמהר און רע דענסארטען. ע"ד גאלדפארדען ועוד ע"ע דראמא. באמדיקא חשובים ביותר: איה פריינקעל, לא תרצח איין אבהאנדלונג איבער די וועגעמאריאניזם; ל' קאברין, די אימיגראנמען; ב' פייגענבוים, דזשארדש וואשינג טאניס ביאגראפיע; ד"ט הערמאלין, דער שפאניש אמעריקאנישער קריגע. אויסגעוועהלטע ווערק פון שעקספיר; מ' וויפערט, איטעלע און גיטעלע; א' מא-נעכנים, גאלדנרובען פון קאליפארניע, הימעל און וואסער, א וויסענשאפטליכער ראמאן; פרוץ ווערניק, אידישע געשיכטע; י"י זעווין (תשריך) געקליבענע שריפטען; מאריס ראזענפעלד, געזאמעלטע ווערקע; מ' ווינטשעווסקי (בן נץ) שריפטען; פיליפ קראניץ, קולטור געשיכטע; דד' חיים זשיטלאווסקי, די פילא-

מלדבר דברי רוח בשפה יפה. גם תועלת גדולה בספרות היהודית שהיא כמעברה לספרות העמים. וכל זמן שאינם מבינים לשון אחר מוטב לתת לפניהם מזון רוחני זה לפי שעה כדי שלא יתעו ברעב הכערות. ואם נברית את הזארגון כלו ישארו קרה מכאן וקרה מכאן. אבל עלינו לשום אל לב כי תנאי החיים נשתנו הרבה בזמנינו. ובנינו ובנותינו הלומדים בבתי ספר אשר לעם יודעים היטב לשון המדינה ואינם משתדלים כלל להבין לשון יהודית. ואין ספק כי בעוד דור אחד או שנים תשכה הלשון הזאת מפהם והיתח כלא היתה. ותשאר רק צלה בבתי עקר הספרים העתיקים כמו שפת רומי. וצחקו עשו לנו הזשארנוניסטים הנלחבים שהתאספו במשערינאוויץ בשנת 1908 ו, "החליטו" בהסכם כל הצעירים אשר מוחם עודנו רופף לעשות את הזשארנק לשפה לאומית. ויש מהם שעשו פשרה לעשות הנבירתה עם שפחה, העברית והיהודית. לשפות לאומיות, כאלו אפשר שיהא לאיש אחד שתי אמהות. אחד העם (אשר גינצבורג) יאמר: ספרות לאומית לא יבדאו בו (בוזשארנק), מה שראוי להשתמר לדורות ישחמר כהדרום עברי, כמו שכך נשתמרו ספרים שנכתבו ערבית וכל השאר ישתכח ביהר עם הזשארנק וכו' (השלה כרף כיב 163) וספק גדול הוא אם יש כספרות הזשארנק איזה דבר נכבד שראוי להעתיקו לשמירה לדורות, כי מה לתבן את חבר? ע"ע בלע"ז; לשונות; ספרות.

ביבליוגרפיה: השלה כרף י"א 876; אחד העם על פרשת דרכים ח"ב 126; הילדעסחיימער שי למורה 126; אלכסנדר הרבני, היש משפס לשון לשפת יהודית, נויארק 1896; שולמאן אין "ידישע פאלקסביבליא-טעק" (יהודית) ח"ב 115 ותלחה; קאללענבערג, יודיש-דייטשעס ווערערביבליון, האללע 1736; וואגענזוילט יודיש-דייטשען רעד-אונד שרייב-ארט, פראנקפורט 1787; אונטערריכט אין דער יודענשפראכע אונד שרייב, פרענצלאו 1794; אנטאן רעע, די שפראכפערטעלענסטע דער היינטיגע יודען, המבורג 1844; מאקס גרינבוים, יודיש-דייטשע כרעס-טאמאטיע, ליפציג 1852; ראזענבערג, איבער איינע זאמט לונג דייטשע פאלקס-אונד געזעלשאפט-לידער אין העברעאישען לעטטערן, ברלין 1888; א' לנדא, דייטשע מונדארטען ח"א ח"ב, ווין 1896; יעקב גערצמאן, די יודיש-דייטשע שפראכע, פראנקפורט 1908; L. Saineanu, *Studiu Dialectologic Asupra Graiului Evreos-German*, Bucharest 1889; L. Wiener, *The History of Yiddish Literature in the Nineteenth Century*, ch. II, New York 1899; Bourgeois, *Le Jargon ou Judéo-Allemand*, Paris 1909.

יהודיע: ע' בניה
יהויכין: ע' יכניה

יהויקים: מלך יהודה בשנות ג'א שי"ז-ש"ח (440-429 קמח"נ). שמו היה בתחלה אליקים ומלך בבל הסב שמו ליהויקים וימליכו תחת יהואחז אביו

מבחר בין עתונים השבועיים באמריקא. גם י"ל עתונים האלה בכל שבוע: "ידישעס וואכענבלאט" נערך ע"י פפעמער; "דאס יודישע פאלק" ע"י אגודת הציונים; "דער קעמפפער" ע"י חברת פועלי ציון; "פרייע ארבייטער שטימטע" ע"י חברת אנארכיסטים. ושני עתונים הי"ל פעמים בחדש ומיוחדים להתול וצוידים בשם "דער קיבעמזער" "דער נרויסער קורס". "דיא צוקונפט" ירחון הי"ל משנת 1892 מתחלה היתה תכונה אנארכית ועתה היא סאציאלית. וירחון "דאס נייע לעבען" ע"י ר' חיים זשיטלאווסקי שנוטה לצד הריבולוציונרים. עתון חשוב הוא "יום טוב" דינע בלע" מער" שו"ל ע"י ח"י מיניקעס. ונמצאים עוד איזה עתונים בערי המדינה והנדול שבהם הוא העתון היומי בשיקאגא, "דער מענליכער קוריער". נחשב כי מספר הקוראים של ה"מאנעבלאט" עולה לששים אלפים בכל יום וכן בערך ה"מארגען זשורנאל", הפארווערטס חמשים אלף, והוואדהייט בשלשים אלף. בס"ה נמצאו בניוארק כשלוש מאות אלף קוראים עתונים יומיים ושבתיים בלשון יהודית. ברוסיה היא העיר ווארשא המרכז לעתונים בלשון יהודית ושם י"ל, "דער פריינד" "היינט" "נייע וועלט" "אונזער לעבען", ובעיר לאדו "לאדער מאנעבלאט". באוסטריא י"ל עתון יומי "מאנבלאט" ע"י חברת הציונים בלבוב; "דער מאנ" בקראקא ע"י יונה קרעפיל, והשבתון "ידישע איללוסטריטע צייטונג". ועוד איזה עתונים בגליציה ובלונדא, בדרום אמריקא ובארנטינא.

[התנגדות ללשון יהודית] בעלי ההשכלה מימי מנדלסון ואילך התנגדו תמיד לריבוד ולקריאה בלשון יהודית שקראו שפה בלולה "זשארנק". ואמרו שאינה לשון כלל מפני שאין לה כללי דקדוק וחסרים לה טושנים הנונים, וכשביל זה אינה מסוגלת ללשון חכמים ולמאמרים מדעים. וראוי להסיר מעלינו חרפת הגוים אשר מבוים אותנו כי בחרנו לנו זשארנק שהיא שפה אשכנזית נשהתה. ומלבד זה צריכים אנו לדבר בלשון המדינה בכל מקום שנחשב ונתאחו בארץ. אולם יש מצדדים בזכות הלשון היהודית כי היא כתרם בפני התבוללות, והראית כי בארצות ששם שורר הזשארנק השתמר עוד רוח היהדות, ומאחר שאי אפשר שכל המון בית ישראל יבינו בלשון הקדש לאחד אותם בקשר לאומי בכל ארצות תבל, עלינו להשתמש באמצעי השני והוא הזשארנק כדי לקיים בנו הרוח הלאומי. אמנם אי אפשר לכתד כי עוד נמצאים בארבעה מילין יהודים המדברים יהודית-אשכנזית והם אינם יכולים להפוך לשונם ביום אחד. וכל זמן שיש הסכם של צבור גדול כוח על הלשון, אוי יש לה הזכות להתקיים כמו לשונות אחרות שאין להם מדברים במספר רב באוה. וסוף סוף הלשון היא רק אמצעי ולבוש ואינו תכלית תיקר כי במחשבה ורעיון תליא מלתא, ומוטב לחשוב מחשבות טובות ורעיונות נשגבים בזשארנק

וקרע את החמור והכניסוהו לתוכו וכו', שהיה מחתך ממנו כוחים והשליך לכלבים (ויקרא רבה פ"ט).
ג. מ.

יהונדב: ע' רכבים
יהונתן: ע' יונתן

יהורם (יורם): (1) מלך יהודה בשנות ג'א מ"ז—ג"ה (713—705 קס"ג), אחר יהושפט אביו, וכן שלשים ושנים שנה היה במלכו. לדעת בעל סדר עולם המליכו אביו שתי שנים מקודם, בעת צאתו למלחמה לעזור את אחאב ברמות גלעד. יהורם נשא את בת אחאב בתפצו לחזק את ברית השלום בין יהודה ואפרים. אך הרתחברו עם אחאב למד ללכת בדרך הרע. ששה אחים היו לו ואביו נתן להם מתנות ולכל אחד עיר מבצר ביהודה, אך את המלוכה מסר בידו כי הוא היה הבכור, אולם כאשר התחזק יהורם בממלכתו הרג את כל אחיו עם השרים שעזרו על ידיהם. בימיו פשע אדום מתחת יד יהודה וימליכו עליהם מלך, אחד מבני הנביאים שלח אליו מכתב מאליהו הנביא שניבא עליו עתידות בטרם עלותו בסערה השמימה, כי ינגף במנפה ויסוח בתליים רבים, וה' העיר עליו את הפלשתים ואת הערביים ועלו בערי יהודה ויכבשו אותן וישללו שללן וגם רכוש המלך ואת בניו ונשיו ולא השאירו לו רק בן קטן יהואחז אשר מלך תחתיו. ויהורם מת בתחלואים דעים ויקברוהו בעיר דוד, אך לא בכבוד מלכים (דה"ב כ"א).

(2) יהורם (יורם) מלך ישראל בשנות ג'א מ"ז—ג"ה (717—705). הוא היה בן אחאב ואחי אחזיה שמלך אחריו. כי לא השאיר אחזיה בן לירש מלכותו. ויעש יהורם הרע בעיני ה' ללכת בחטאת ירבעם בן נבט, אך לא הרבה לחטוא כאחאב אביו בעבודת הבעל, כי הוא חרס את מצבת הבעל שהביאה עמה איזבל אמו. יהורם נלחם עם מואב שפשע באחאב ותדל לחת מס לישראל כמלפנים, ויערוך יהורם מלחמה על מואב וישלח ליהושפט מלך יהודה לעזור לו, וגם מלך אדום נלוח עמהם. ואלישע ניבא להם כי ה' ישעם בזכות יהושפט שהיה מלך ישר. ויכו את מואב ויהרסו את מבצרו ויסתמו את מעינות המים ויצורו על קיר מואב, ומלך מואב ראה כי חזקה עליו המלחמה ולא יכול להבקיע דרך ולנוס, ויקח את בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו ויעלהו לעולה על החומה, ויחי קצף גדול על ישראל על שלא נתנו לו ירים לנוס (כמו שעשה יהושע עם הכנענים, כי אין זה מדרכי המלחמה שעשו ישראל עם העמים ללחץ אותם אל הקיר. ע"ע יהושע), וכנראה הוכיחם אלישע ע"ז, ולכן נסעו משם וישבו לארצם (מ"ב ג'). אח"כ הלך יהורם למלחמה עם הואל מלך ארם ברמות גלעד ויכו הארמים את יהורם ויפצעוהו, ואחזיהו מלך יהודה ירד לבקרו בזרעאל, אך לא יכול לחושעו מפני ארם,

(מ"ב כ"ג ל"ד). בן כ"ה שנה היה במלכו, ויהי עבד למלך בבל שלש שנים ויטרוד בו, ויעש חרע גם בעיני ה', ועלו גזריו כשדים וגדודי ארם ועמק ומואב על יהודה, בשנה תרבעית ליהויקים העיר ירמיה הנביא למסור את המלך יהויקים ושלח אליו את ברוך בן נריה לקרוא לפניו המגלה שכתב עליו את נבואתו להזהירו על חרבן ירושלם וגלות יהודה. ובשנה התמישית למלכו קראו זקני העם צום לפני ה' וברוך קרא את המגלה לפניהם, והמלך שלח את יהודי לקחת את המגלה וישרפה באש. ונבואת ירמיה נתקיימה כי המלך נבוכדנצר עלה עליו ויאסרהו בנחשתים להוליכו בבלה, אך כנראה הומת בדרך ונקבר קבורת חמור סחוב והשלך כהלאה לשערי ירושלם (ירמיה כ"ב י"ט) ואח"כ חזב לקבר עם אבותיו וימלך יהויכין בנו תחתיו (מ"ב כ"ד ו'). יהויקים המית את הנביא אוריה בן שמעיהו מקרית יערים אשר ניבא על חרבן ירושלם ככל דברי ירמיהו, ויכהו בחרב והשליך את נבלתו על קברי בני העם, וגם את ירמיהו רצו שרי המלך להרוג, אך אחיכם בן שפן לא הניחם להמיתו (ירמיה כ"ז).

[בתלמוד] חז"ל אמרו כי בני דודו של יהויקים הוח מעלי והוא לבדו היה רשע (ערכין י"ז). והיה עושה מעשים להכעיס את ה' כביכול. כי אתי יהויקים אמר קמאי לא ידעי לארנזי, כלום אנו צריכין לאודו? יש לנו זהב פרוים שאנו משחמשין בו, יטול אודו! אמרו לו והלא כסף זהב שלו הוא שנאמר לי הכסף ולי הזהב נאם ה'. א"ל כבר נתנו לי שנאמר והארץ נתן לבני אדם (סנהדרין ק"ג: ועי' ויקרא רבה פ"ט, תנחומא לך לך סוף, מדרש אנדוח בראשית פמ"ח). המגלה ששרף יהויקים היתה ספר הקנות (איכה) שכתב ירמיה, אמר להו מה כתיב בית איכה ישבה בדר העיר, אמר להו אנא מלכא (ואמלכא לא כתיב כלום אלא על ירושלם), וכו' אמרו ליה כתיב היו צריח לראש, אמר להו מאן אמרה? כי ה' הנה על רוב פשעיה, מיד קדר כל אזכרות שבה וישרפן באש (מ"ק ב"ז). מלבד קבורת חמור שנקבר יהויקים נעשה בו עוד נקמה אחרת, וא"ז חייב בר אבויה, כתוב על גלגלתו של יהויקים זאת ועוד אחרת. זקינו דרבי פרידא אשבח ההוא גלגלתא דהות שדיא בשערי ירושלם והוה כתוב עליה זאת ועוד אחרת. קברה ותוד נבו (בצבצה ויצאת מקבורתה); קברה ותוד נבו, אמר האי גלגלתא של יהויקים דכתיב קבורת חמור יקבר סחוב והשלך וכו'. אמר מלכא הוא ולא אורח ארעא לבוויי, שקלה ברכה בשיראי ואותיות בסופמא (ארנז) אתאי דכיתור חזיתה, נפקת אמרה להו לשיבתהא (שכנים) אמרי לה האי דאיתתא קמיתתא היא דלא קא מנשי לה (אשתו הראשונה שלא שכתה), שנתתא לתנורא וקלתה (שרפתו). כי אתא אמר חיינו דכתיב עליה זאת ועוד אחרת (סנהדרין פ"ב). מה עשה לו נבוכדנצר נטלו וחתירו בכל ערי יהודה לישב עליו בפרדיסם והרגו

ובעוד בדרכו התקשר עליו יהוא ומצאנו בחלקת
 גבות חזרזאלי יורה עליו בקשת ומיתתו ומלך
 אחריו. תם יהודם נכרתה וכלתה מלכות עמרי.
 א.

יהושע: משרת משה רבנו (יהושע א' א', נחמיה
 ח' י"ז), ראש לצבאות ישראל והוא הביאם לארץ כנען.
 לדעת חסרד עולם שפט את ישראל כ"ח שנה, בשנות
 ביא תפ"ח—תקמ"ז (1272—1244). הוא היה בן נון
 ונכד אלישבע ממטפתה אפרים (דח"א ז'). מתחלה
 היה שמו יהושע אך בשלוח אותו משה לתור את ארץ
 כנען עם המרגלים קרא שמו יהושע (במדבר י"ג מ"ו).
 לאמר לה—וישעך מעצת מרגלים (סומה ל"ד): והרשבים
 פירש ששינה שמו בשנעדה משרתו והפקידו על ביתו.
 שכן היה מנהגם, כמו שקרא פרעה ליוסף משנהו
 צפנת פנעה, ונבוכדנצר הסב שם אליקים יהויקים.
 ולדניאל בלמשצר. פקודת יהושע הראשונה היתה
 לבחור אנשים להלחם בעמלק, ויחלוש יהושע את עמלק
 ואת עמו לפי חרב (שמות י"ז). כאשר עלה משה על
 הר סיני לקחת הלוחות הלך עמו יהושע משרתו (שם
 כ"ד י"ג) ואחר חמא העגל כאשר נטה לו משה את
 מחוץ למחנה משרתו יהושע לא ימוש מתוך האהל
 (שם ל"ג י"א). יהושע בקש ממשח לכלוא את אלרד
 ומידד שהתנבאו במחנה חוץ משבעים הזקנים שבתר
 בהם משה ויאצל מרוחו עליהם, אך משה השיבו
 המקנא אתה לי? ומי יתן כל עם ה' נביאים (במדבר
 י"א כ"ט). יהושע וכלב בן יפונה היו מן התרים את
 ארץ כנען שלא הלכו בעצת המרגלים להוציא שם רע
 על הארץ (שם י"ד ו') וה' הבטיחם שיבואו שמה (שם
 פסוק ל'). במשך ל"ח שנה שהיו ישראל אח"כ במדבר
 לא נזכר מסעולות יהושע דבר, ורק אחרי חמא משה
 במי מריבת כאשר נגזר עליו למות במדבר צוהו ה'
 "קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו וסמכת
 את ידך עליו... ונתתה מהודך עליו למען ישמעו כל
 עדת בני ישראל" (שם כ"ז). בתנאי בני גר ובני ראובן
 צוה משה את יהושע ואלעזר חבהן לתת להם ארץ
 הנלעד אם יעברו חלוצים ואחד כבוש הארץ (שם ל"ב
 כ"ח). קודם פמירת משה צוה את יהושע בשם ה'
 ויאמר "חזק ואמץ בי אתה תביא את בני ישראל אל
 הארץ אשר נשבעתי להם ואנכי אחיה עמך" (דברים
 ל"א כ"ג). ואחרי מות משה לקח עמדתו ובני ישראל
 שמעו לו (שם ל"ד מ'). וה' חופיע אליו ויאמר לו
 "קום עבור את הירדן הזה אתה וכל העם הזה... לא
 יתיצב איש לפניך כל ימי חיך, כאשר הייתי עם משה
 אחיה עמך... כי אתה נתחיל את העם הזה את הארץ
 אשר נשבעתי לאבותם לתת להם, רק חזק ואמץ מאד
 לשמור לעשות ככל התורה אשר צוה משה עבדי" ונ"ו
 (יהושע א'). וישלח יהושע שני מרגלים לתור את ארץ
 כנען בצד יריחו ויהתבאו בבית רחב הזונה, וישבו
 ויספרו לו כי נמונו כל יושבי הארץ מלפני בני ישראל.

ויסעו מחשמים ועברו את הירדן נגד יריחו, כי נכרתו
 מי הירדן מפני ארון ברית ה' שחביאו עמחם, ולזכר
 הגם חקים יהושע י"ב אבנים למספר שבטי ישראל
 בגלגל, ושם מל יהושע את בני ישראל הדור החדש
 שגולדו במדבר, גם עשו שם את הפסח כחלבתו.
 ויריחו היתה עיר בצורה מאד ומסוגרת מפני בני
 ישראל, אך נפלה בידיהם ע"י נם, אחרי שהקיפו את
 החומה ששת ימים ובוים חשביעי הקיפו שבע פעמים
 והקעו בשופרות וההלחץ הולך לפניהם, וילכדו את
 העיר וישרפוה באש ויחרמו את כל אשר בעיר לה'
 רק את בית רחב הזונה תצילו כאשר הבטיחו לה
 המרגלים. אך עכן מעל בחרם יריחו ובעבור חמא
 הזה לא יכלו בני ישראל לכבוש את העיר עי וגם נפלו
 ל"ז איש מישראל ויחר הצבא נפו. יהושע ירא מאד
 פן ישמעו יושבי הארץ כי "הפך ישראל עורף לפני
 אויביו" וה' הודיעו כי כל זה נרם חמא עכן, ולא
 חוכל לקום לפני אויבך עד הסירכם החרם מקרבכם"
 ואחרי שהודה עכן ונענש לכד את עי בערמה ע"י
 אורבים ושלישים אלף גבורי חיל, ושלל העיר הזאת
 לא החרים, וכל יושבי עי כשנים עשר אלף נפלו
 לפניהם לחרב ואת מלך עי חפשו חי וחלו אותו על
 העץ. ויושבי גבעון בשמעם מפלת יריחו ועי החפשו
 ויבואו לפני יהושע להשלים עמו בכריתת ברית למען
 לא יהרונ אוחם, ויתנם יהושע לחוטבי עצים ולזואבי
 מים לעדה. אח"כ עשה יהושע מלחמה עם ל"א מלבים
 ויהרונ אוחם וכל חילם (שם י"ב כ"ד). לעת זקנתו
 חלק הארץ להשבטים ע"פ גורל ולשבטי ראובן נד וחצי
 מנשה מסר נחלם בעבר הירדן, וללוים והכהנים נת
 נחלה בחוף השבטים במנרשי הערים, וגם הבדיל ערי
 מקלט לגוס שמה רוצח בשננה, כאשר צוה משה (שם
 כ'). קודם מותו אסף זקני ישראל בשכם ויצום לשמור
 את תורת משה ויכרות להם ברית וישם חוק ומשפט
 (שם כ"ד כ"ח). וימת יהושע בן מאה ועשר שנים,
 ויקברוהו בנחלתו חמנת סרח בהר אפרים (שם סוף).
 [בתלמוד ומדרשים] יהושע הוא אחד משבעה בני
 אדם שנקרא להם שמות (שמות רבה פ"ט), ונטל
 שכר עשרה אנשים מרגלים שנתוסף בו י"ד (במדבר
 רבה פמ"ו). י"ד שנטל משרי עמד וצווה כמה שנים
 עד שבא יהושע ונוסף על שמו (סנהדרין ק"ז). ודרשו
 וידנו לרוב בקרב הארץ (בראשית מ"ט) מי ששמו כשם
 הדג (נון) בנו מכניסן לארץ. (ילקוט שם) יהושע לא
 חייה לו בן דכתיב נון בנו יהושע בנו (דח"א ז') ולא
 נזכר שם בנו. ונענש מפני שדבר בפני רבו משה,
 דאמר ריב"ל כל דמותיב מלה קסיה רביה אויל לשאול
 בלא ולר, שאמר "אדני משה כלאם" ולא היה לו
 להורות בפני רבו מה לעשות עם אלרד (עירובין
 סי"ג): ולכן בסעודה לעתיד לא יברך יהושע ברכת המזון
 בו"מון באמרו "שלא זכיתי לכן" (פסחים ק"מ:). ויש
 אומרים בני לא הוו ליה בנתן הוו ליה, ולדעת אחרת

נתגירה רחב חזונה ונסכה יהושע ויצאו ממנה ח' נביאים כהנים (מגילת י"ד): משה מסר התורה ליהושע ויהושע לזקנים (אבות פ"א א'). וכשהיה יהושע יושב ודורש יודעין הכל שהתורה היא של משה (שקלים פ"ב ו'). וארשב"י ספר משנה תורה היה סגנון (חותם) ליהושע. בשעה שנגלה אליו הקב"ח מצאו יושב וספר משנה חזרה בירו אמר לו חזק יהושע אמץ יהושע, לא יכזב כבר התורה הזה כפיך ונו' (ב"ר פ"ו סוף). יהושע בתב סכרו ושמונה פסוקים שבתורה (ב"ב י"ד: מ"ו). כן וימת עם משה עד נמירא. בכל זאת עשה יהושע ב' דברים שלא ישרו בעיני משה וחשש שמא לא יוכל לקחת עמדתו: במנוי הזקנים שלא ידע יהושע כי גם אלרד ומירד נכללו עמם, ובמעשה הענל ששמע קול העם ולא ידע להבחין בין קול מלחמה לקול ענות (שמות ל"ב י"ח). אמר משה ליהושע: אדם שעתיד להנהיג ששים דבוא אינו יודע להבחין בין קול לקול (קהלת רבה פסוק טובה חכמה). והיה משה חושש למסור ההנהגה בירו, וא"ר יוחנן אמר לו משה ליהושע אתה והזקנים שברוך עמם (על פיהם עשה מעשה ולא חשתר עליהם) א"ל הקב"ה (ליהושע) מול מקל הדין על קרקס, דבר אחד לרור ואין שני דברין לרור (סנהדרין ח'). ודרשו, "נתת מהורד" ולא כל הורד, זקנים שבאוהו הרור אמרו פני משה כפני המה פני יהושע כפני לבנה אוי לה לאוחה בושא אוי לה לאותה בלימה (ב"ב ע"ה), כי לא קם נביא כמשה. ובשביל זה נענש יהושע שחשב את עצמו כמשה ברורו ובקי בכל החזרה. וא"ר יהודה אמר רב בשעה שנפטר משה רבינו לנן עדן אמר לו ליהושע שאל ממני כל ספיקות שיש לך, אמר לו רבי כלום הנהתיך שעה אחת והלכתי למקום אחר? לא כך כחבת בי ומשרתו יהושע בן נון גער לא ימוש מתוך האהל. מיד תשש כחו של יהושע ונשתכחו ממנו שלש כאות חלכות, ונולדו לו שבע מאות ספיקות. ועמד כל ישראל להורגו. א"ל הקב"ה לומר לך אי אפשר, לך וטורדם במלחמה וכו'. אע"פ כן החזיר עתניאל בן קנז מתוך פלפולו (תמורה מ"ג). גם נגד קב"ה היה מדבר בלשון גבוה, ואמר ר' נחמן אמר רב מאי רכתיב תחנונים ידבר רש ועשיר יענה עזות (משלי י"ח), תחנונים ידבר רש זה משה (שהתפלל לפני הקב"ה בבקשה), ועשיר יענה עזות זה יהושע, ובמעשה עכן נאמר ויציקום לפני ח'. בא וחבטם לפני המקום, אמר לפניו רבש"ע על אלו תיהרג רובח של סנהדרין! שהם ל"ו אנשים שנהרגו אצל עי (סנהדרין מ"ד).

יריחו היתה ע"פ נס שנבלעה במקומה ולכן חרואה מעברות הירדן ויריחו צריך ליתן הוראה ושבח לפני המקום (ברכות נ"ד). לרברי ר' ישמעאל בר נחמן, שלח יהושע להכנענים נ' פרוזנומות: הרוצה לפנות יפנה, להשלים ישלים, לעשות מלחמה יעשה. נרגשי עמד ופנה סאליו, לפיכך נתנה לו ארץ יפה כארצו וכו'. נבעונים השלימו וכו', ל"א מלכים עשו מלחמה ונפלו (ויקרא רבה פ"ז ו'). ובשעה שאמרו הנבעונים ליהושע עלה אלינו מדרה, אמר יהושע וכו' בשביל הגרים אנו ממריחים על הצבוא, אמר הקב"ה יהושע אם תרחיק את חרחוקים סופך להרחיק את הקרובים וכו' (במדבר רבה פ"ז). מזה משמע כי כל דרכי המלחמה היו ע"פ חוקים מוגבלים, ונאותים ע"פ התורה. במלחמתו עם מלכי האמורי אמר יהושע לעיני ישראל "שמע בגבעון דום יורה בעמק אילון" וגו', ויעמוד השמש בחצי השמים ולא אץ לבוא ביום המים, ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו לשמעה ה' בקול איש. כי ה' נלחם לישראל" (יהושע י"ג—ד'). וארבי"ל ב"ד שעי אויל שית (עד הצות) וקם שית וכו', ר"מ אמר לי ושית וכו' ר' שמואל בר נחמני אמר מ"ח שעות (כי היה יום חמים נוסף על היום ההוא). חנא כשם שעמדה לו חמה ליהושע כך עמדה לו חמה למשה ולנקדימון בן גוריון (ע"ז כ"ה): זהו נגד חפסוק המפורש כי לא היה ביום ההוא לפניו ואחריו. יהושע עשה חקנות נחוצות לצורך זמנו, כי בחלוקת הארץ בין השבטים נבדלו נכסים של יחיד מנכסים של רבים, ועשה חקנות להפקיר לפעמים רשות יחיד לצורך רבים. חקנות האלה היו חתנאים שהתנה בעת שנתן לכל אחד חלקו כדי שלא יעזרו אח"כ, כי על מנת כן חלק להם. ות"ר עשרה תנאים התנה יהושע: א' שיחיו מרעין בחורשין, ב' ומלקטין עצים בשדותיהם, ג' ומלקטין עשבים בכל מקום חוץ מחלחן, וקוטטים נמיעות בכ"ס חוץ מנרופיות של זית, ד' ומעין היוצא בתחלה (מחוש) בני חעיר מכתפקין ממנו ה' ומחכין (ממילין חכה לצוד דנים) בים של מבריא ובלבד שלא יפרוס קלע ויעמיד את חספינה, ו' ונפנץ לאחורי הנדר אפילו בשדה מלאח ברכום, ז' ומהלכין בשבילי הרשות עד שתדר רביעה שניה, ח' ומסתלקין לצדי הדרכים מפני יתירות הדרכים, ט' והתועה בין הכרמים מפסיג (מנתק הזמורות כדי לעשותו דרך לצאת) ועלה מפסיג ויורד, י' ומת מצוה קונה מקומו (בי"ט פ"א). יהושע אוהב ישראל היה, עמד ותיקן לחם דרכים, וסריא, כל היכא דניחא תשמשתא מסרה לרבים, כל היכא ולא ניהא תשמשתא מסרה ליחיד (ערוכין כ"ב): יהושע תקן לישראל ברכת הארץ (ברכות מ"ח) בברכת חמון, לענין ערים בצורות ומקופות חוסה שקורין בתן המגילה במ"ז כמו בשושן הבירה, חשבו מקמיין חומת מימות יהושע בן נון (מגילה ב'). כדי לתת כבוד לערי אי"י. ובין הערים האלה נחשבו לוד

יהושע" (יהושע ח' ד') = רמז נגנס כלומר, "ממא חוללה" ובפ"ו כתב ויהנו בערבות יריחו תחת, ויהנו בני ישראל בגלגל" ועוד שינויים אחרים כהנה, ובהעתקה היונית לא השתמשו אז רק השוכנים באלכסנדריא. גם ראה כמה שמנה חשבון השנים לשנות היצירה כמו היחודים שישבו במצרים ולא לשמרות כמו שמנו בא"י ובארצות המערב. בתרגום המקראות חלך למעטים את תרגום רב סעדיה גאון. לא נודע שם המחבר חסנו, והראשון שמזכירו הוא אבולפחח שכתב חבורו בשנת 1355 והערבי מקריצי שמת בשנת 1441 שלקחו דברים רבים מספוריו וחלומותיו. בפרק ב' נאמר: ויהי מקץ ק"ט שנה בעשתי עשר הרש באחד לחדש לשנת ארזנונו משה הנביא ע"ה, ויצוהו ה' בערבות מואב לסמוך את ידו על ראש יהושע בן נון אשר רוח אלהים בו. הנהנה בוח שיגלה משה להושע בן נון מסודות הרזים וכן חכמתו אשר ניתנה לו וכן הידיעות כפי סדרנתו, אשר יחוקרו ויאמצוהו ויעידו את רוחו ויקלו אותו ממטלת הברואים, וילמדוהו את השם אשר בכחו ירצץ תיל אויביו וכו' וידע משה את יהושע כי איש מלחמה הוא, ויצו לבחור י"ב אלפים איש אלף לכמה ללחום את המדינים" וכו', בפ"ו נכתבה קינת יהושע על משה, והיא מליצת המחבר מן הנסים והנפלאות שעשה משה, ומוסיף לאמר, "מי כמכה אשר החיה המתים והמית החיים בהסכמת ה'... הצע עור נביא מבלעדך ק"ב ימים ליליות לפני אלהיו?" פ"ב: יהושע פקד את בני ישראל ומצא שמספרם 601,730 ובתוכם שבמי ראובן וגד ותצי המנשי שעלה מספרם 110,580. והלויים לא נפקדו למלחמה כי עבדו את עבודת ה', ויהי מספרם מכן חדש ולמעלה שלשה ועשרים אלף. פמ"ו: בני ישראל עברו את הירדן בשנת 2794 מזמן בריאת העולם. (כפי החשבון שלנו נכנסו לא"י בשנת 2489 לבריאה). פ"ח: עכן (איבן) ממטפת זרה בן יהודה מעל בחרם ולקח חפץ טוב מזהב ולשון זהב משקלם 2250 שקל. ושרפו את עכן באש וסקלו את עפרו באבנים בעמק עכור. פכ"ג: יהושע מסר לאלעזר הכהן, את ספר תורת משה בן עמרם הנביא ויצוהו להגות בו יומם ולילה, והראהו בו רמזים נפלאים וברורים על אריכת הימים בעולם הזה ובעה"ב, ובקריאת התורה ישמור את עצמו מן הרחחות ומן עין הרע, מנחש ומקסם ומנקטת האויבים". פכ"ד: אלעזר הכהן בנה המקדש על ראש הר ברכה (גרוזים) וישכן שם את משכן ה', בעד הכתנים והלויים. פכ"ז—כ"ח: ספור מן חמס בן רעואן מלך פרס שהרג יהושע, וכן המלך שובח אסר לנקום דם אביו, וישלח אגרות אל פליטת הכנענים ויעוררם לנקמה. גם שלח אל מלך ארמיניא הנדולה ורומיא הקטנה (אסיא הקטנה), והתקשר עמו הענק בן יפת, וכתב אל מלך צידון וקיסון (ע"י שופטים י' ה') ואל מלך אלשאם, ויבקשם שיאספו את תיליהם ויבואו יחד בעיד קיסון, וישלחו אגרת ביד שליח אל יהושע, וזת התלתו: "מכל

ואתו וני החרשים מבריא והצל (שם ד. ה':) חוקנים ברורו של יהושע נענשו על שהתעצלו בהספרו של יהושע, שנאמר ויקברו אותו וני מצפון להר געש מלמד שרגש עליהו הר להורגן (שבת ק"ה:;) ונאמר על חוקנים "אשר האריכו ימים אחרי יהושע" ימים האריכו שנים לא האריכו (שם), ודרשו על הפסוק, "עצלה תזיל תרדמה" ע"י שנתעצלו ישראל לעשות גמילות חסד ליהושע בקש הקב"ה להרעיש כל עולם כלו (רוח רבה פ"א).

[ספר יהושע] ס' יהושע הוא הספר הראשון מנביאים ראשונים שהם הספרים המספרים מקורות ישראל בארץ כנען. ויש בו כ"ד פרשיות. ונוכל לחלק הספר לשני חלקים והוספה אחת: (1) המקרים שקרו אחרי מות משה וכבוש הארץ (א'—י"ב); (2) חלוקת הארץ (י"ג—כ"א); (3) ע"ד שבט הראובני שבט הגדי וחצי שבט המנשי שלקחו נחלתם מעבר לירדן. והמשא שנשא יהושע להעם להזהירם על שמירת התורה והמצוות; מות יהושע (כ"ב—כ"ד). ס' יהושע מחובר אל סדר התורה המסיימת בפסירת משה. ומתחיל: ויהי אחרי מות משה וגו' (רש"י). וחז"ל אמרו אלמלא חמאו ישראל לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע (גדרים כ"ב:). כי לא היה מקום לרברי הנביאים שהוכיחו את העם על עזבם את ברית ה', ולא גלו מארצם וממילא לא היה צורך לגאולה. אך אולח היא לחשוב כי ס' יהושע הוא חלק מהתורה או כי יש בו הקדושה של התורה, כמו שחושבים החוקרים החדשים ונדו לחבור התורה עם יהושע שם חדש Hexateuch, כי מגמתם איננה להעלות ערך ס' יהושע רק להוריד קדושת התורה. גם השמרונים שאין להם רק התורה וס' יהושע אינם חושבים שניהם לחבור אחד ויודעים כי קדושת התורה המורה מקדושת ס' יהושע (ע"ע בקרת בה"ק).

[ספר ישע בן גון של השמרונים] ס' יהושע לשמרונים היה ידוע שהוא בנמצא בלשון ערבית באוצר הספרים בליידען, ונשלח בשנת 1584 מהשמרונים בקאהירו ליוסף זקאלינער. הכ"י הזה נכתב באותיות שמרונית ובלשון ערבי. וניכר שנתקבץ משתי כתיבות יד. החלק הראשון נכתב בשנת 764 לחשבון הישמעאלים (1362) והחלק האחרון בשנת 919 (1513). וי"ל ע"י שנבאלל בליידען בשנת 1848 עם העתקת רומית הערות ומבוא. הספר נחלק לחמשים פרקים ונכללו במ' גם ספורים מאותרים. ח' פרקים הראשונים הם כמו הקדמה. והתחלת הספר היא ספ"ט. ומפרק ט' והלאה יבואו קורות השמרונים בימי נבוכדנצר. אלכסנדר סקרון ואודריינוס עד ימי קסרי הרומיים הנצורים, ולא נשלם הספר עד תומו. המחבר אסף ספוריו מתבורים קדמונים שנמצאו בין השמרונים בלשון עברי וערבי. ונראה כי נתחבר הספר במצרים, כי נמצא בו שינויים במקראות כפי נוסחת העתקת יונית, כמו שתרנגם בפרק מ"ו, מל

הגבורים יחדו נאחזים, הירועים ומפורסמים המנצחים נבורי סז במלחמה, הבוטחים בסתר אפיקי מנינם, הראשונים מכל בני אדם—אל יהושע בן נון ראש עמו ורועו שלום. זאב טורף! ידענו מה שעשית לערי אנשי בריתנו, הרגת ראשיהם והורדת אותם על ארץ החתית. את מבצרו אשר במחנה בהם החרבת... יותר משלשים ערים מלכד הכפרים והערים הקטנות... ועתה דע זאב טורף, כי יצאנו לקדאתך עם כל המלכים ודעת אחת לכולם ודחם שבו אליהם ובאו בברית ותקעו כף, כי הרעות הגיעו עד קצה האחרון וסאה האיבה מלא וגדש. ועתה עוד שלשים יום ונערוך עליך מלחמה בשדה בלאטא אצל ההר אשר תעבוד שם אלהיך ושמו הר הברכה... ודע כי בקרב מחננו ליו מלכים ולכל אחד מהם ששים אלף רוכבים מלכד הרגלים אשר לא יספרו סרוב. ועמנו הגבור בן יפת אשר בידו ברק בחול אשר יעוררהו על אלף איש וגם אם יהלש ימית חמש מאות איש, ועמו מלכים אשר כלי מלחמתם נכונו לקרב, זירושת אבותם נח ע"ה הם". השליח הגיע בעשירי לחדש השני בשנת אחר ועשרים למלכות ישראל מעת בואם אל הארץ. פ"ט: יהושע ענה על האגרת שקבל לאמר: בשם ה' הכל יכול ולו הממשלה... אנכי יהושע בן נון בכמעי האנושית והרוחנית, תלמיד הדבר עם ה', בן אהוב ה'. עלי ועל עמי שלום ורחמים וחסד, ואחם הכופרים וחמינים הרשעים... אתם הבמזחם על בוחכם וחילכם כי רבו ותאמדו על הרי תבוטוני, על הר הברכה מקום תפלתי לאל חי... והנה המועד אשר קצבתם לשלשים יום לא יאכה ה' לתת לכם, כי לא אחר מלבוא אליכם, ורק זמן שבעת ימים אתן לכם, ואחרי כן אצא בצבאותי אשר בחרתי לקראתכם... כי לימיני עומדים שש מאות אלף דגלי אשר בזוו מיצר (מצרים) הגדולה... והרגו את סיחון ועוג" והולך ומפרט את כל הנסים שקרו להם. על גב האגרת כתוב: „אל גוים זדונים מורדים רשעים כופרים הולכי רביל קשי עורף מטאים ומדיחים, אשר קרב קציהם ופקודתם בא. מן הצדיקים והחסידים והטהורים והבורים, נבורי כח אנשי שם, המהוללים והנבחרים והנעורים בה' וחוסים בצל רחמי וחסדיו והוא יספיק להם ומבטיחם". והשליח קרא את האגרת באוני המלכים וימס לבם, ויבא אליהם איש מראשי החרטומים ואמו של שוכח בן היכס שידעה לקכום קסם והמין רב מן המכשפים והייעצו איך לצאת נגד האויב בקסמים אשר בידיהם. ויהושע הכין את העם למלחמה ואלעזר הכהן התפלל בעד העם ויברכה, וירכבו על סוסיהם שלש מאות אלף איש ויבואו עגלניה, ומרם כלו לכצר מחניהם והנה יהושע והעם אשר עמו נסגרו ע"י כישף בתוך שבע חומות ברזל. ויהושע התפלל לה' והנה יונה פרחת אליו וישלח בידה אגרת לנביח מלך השבטים דאוכן גר וחצי מנשה מעבר לירדן שיבואו לעזרתו. וכאשר צר יהושע האגרת לא הניחה אותו חיונה

לחקשיר האגרת תחת כנמיה וקבלה אותה בפיה ופרחה אל גבהי שמים. ותגע עד היכל נביח ותורה האגרת לתוך חדרו. ובקראו את תוכן האגרת מהר לקבוץ כל אנשי חילו והוא דרב בראשם על סוס תנומר. וצא לקראתו שוכח והוא לבש שריון וקח קשת וחצים בידו, וכאשר הקריב אליו קרא לו „הה נביח למה תנבח", ועין ויאמר „אנכי נביח בן גלעד בן מנשה בן יוסף אשר ניתן לו המלכות מאת יעקב בן יצחק בן אברהם, שחרג מלכי אלשאם, ואנכי שלוח אליך מאת ה' להחרימך ולאכרך", ויורה חץ השמימה וירד על ראש שוכח וימבע בתוך מעיו ומשם ירד וחדר בקרב סוסו ומעך בארץ חמש אמות מלכי והם י"ב אמות שלנו. ומיד יצא משם מעין מים הנקרא מעין החץ עד תיום הזה. והבהנים תקעו בשופרות, וכאשר עשו כן נפלו החומות ויצאו בני ישראל וסבבו את האויבים ונשמעה תרועת המלאכים מן השמים. ויאמר יהושע אל השמש חב! ירם השמש, ואל הרוחות אמר בואו לעזרתי, ויבואו על האויבים מקדמה ומימה ופיצוים, ויכו מן האויבים ונשפך דמם עד כי הסוסים עברו עד נחירם בדם. וישירו יהושע ובני ישראל שירה לה' וכו' (פרק ל"ז). פ"ט: וימלך יהושע בן נון מ"ה שנים. וימת יהושע ויקברו אותו בכפר עוירה, וביום ההוא מת חברו בלב ויקברוהו סמוך לקבורת יהושע. וגם אלעזר הכהן נקבר שם (פ"ט; ע"י יוחסין דף קל"ג).

[ספר יהושע השמרוני בלשון עברית] בשנת 1902

נתגלה נוסחא מס' יהושע של השמרונים בלשון עברית והוא משונה מהנוסח הערבי הנ"ל. הוא נמצא בכ"י אצל השמרונים בשכם ודוד ילין העתיק ממנו. העתק כזה נמצא גם בידו דר' משה גאסמר (ע"ע) והוא האמין כי הכ"י הוא ישן מאד מזמן היותר קדום. ובאמת יש לחשוד את השמרונים בזיוף הניכר וכולם גם מתוך הכ"י הערבי. זה שיכתב בעברית הוא זיוף חדש, ואפשר שנעשה ע"י מוכר ספרים „עתיקים" באמצעות חכם שמרוני, והלך בדרך הנוסחא הערבית אך עשה בה שינוים בכונה כדי לשבח את סדורתו. וזה נוסחו: בשנת אלפים ושבע מאות וארבע ותשעים שנה לבראות העולם (כמו בנוסחא הערבית פט"ז) בחדש שנים עשר באחד לחדש מת אדון הנביאים משה בן עמרם ע"ה. בעת ההיא אמר ה' אל יהושע בן נון משרת משה: משה עבדי מת וגו' ופקידי בני ישראל מבן עשרים ולמעלה עד בן חמשים שש מאות אלף ואלף ושבע מאות ושלושים, ומספר שבט לוי מבן חדש ולמעלה שלשה ועשרים אלף (כמו בנוסח הערבי). ובערבם את הירדן שרו הבהנים: יתהלל מי גאותו על כל מאום, יתהלל אלהי האלהים ואדוני האדונים וכו'. וישמעו מלכי דמשק (?) במעבר בני ישראל את הירדן ותפל עליהם אימה ופחד. בנוסחא הזאת נאמר כי איש מבני ישראל שמעל בחרם יריחו בא לבית אחד מבתי צלמי עיר יריחו ויקח צלם זהב ולשון זהב משקלם

ס' "מניני שלמה" חרושים על ש"ס ומיישב קהילות
התוספות על רש"י (אמסטרדם 1715). "פני יהושע"
שרית על ארבעה טורים (שם) ועוד ספרים בכ"י.

ביבליוגרפיה: דעמביצר, כלילת יופי, ה"א 169
וה"ב 1, קראקא 1688; י"ם צונק, עיר הצדק 79, לבוב
1874; פרידבערג, לחות זכרון 11, דרהאביטץ 1897;
באר כהונת 5, שם 1898; באכער, אנשי שם 82, קראקא
1895; ראבינאוויץ, חסרות ותקונים 13, ליק 1875; הורר-
ויץ, רחובות עיר 10, ווילנא 1890; מין כנסת ישראל
429.

ב. מ.

יהושע העשיל בר' יעקב (ונודע בשם "רבי
ר' העשיל") רב ומחבר: נולד בלובלין בערך שנת 1595
ומת בקראקא כ' תשרי תכ"ד (1663). אביו ר' יעקב
בר' אפרים נפתלי הירש היה חתן ר' מאיר וואל אב"ד
דבריסק רלימא וימלא מקומו אחרי מותו, ובשנת 1635
נתמנה לאב"ד בלובלין. ר' יהושע העשיל בנו התחתן
בבריסק עם בת הנביר ר' משה ר' לירש, ואחרי שמתה
עליו אשתו, לקח לו לאשה הנבירה בת ר' יהודה וואל,
ומסופר עליה כי היא בעצמה בהזתה בעזרת נשים
בביהכ"נ שלחה אל הרב כי אשה מבקשת לזכור אתו
ובהופיעו על ספתן החרד של העזרת חררה לקראתו
ותאמר אליו בחכמה, "נתית רגנא נסיב אתמא" ועל
חשובתו כי כבר נדר להתרחק מבית אביו, יעצה אותו
לשאול על נדרו, וב"ד התירו לו (גדולת שאול רף ד').
הוא יסד ישיבת גדולה בקראקא וכאשר נתקבל אח"כ
לרב בלובלין קבע שם ישיבתו ובמות אביו בלובלין
במ"ז כסלו ת"ד (1644) מלא מקומו בתור אב"ד. אחר
פטירת בעל תו"ם בשנת 1655 שלחו אחרי ר' יהושע
העשיל ויושיבוהו על כסא הרבנות בקראקא וישב שם
עד יום מותו. אמרו עליו כי היה מחזיק אצלו איש
צדיק שהיה לו למוכיח תמיד. באיסור חדש תפס
דעת המחמירים, ולא רצה להסנות בין הרבנים המקילים
במעוברת ומינקת חברו לישא אותה בתוך כ"ד חדשים,
אף שמצאו בה כמה צדדי היתר. אבל היה כקיל
מעט בהתרת עגנות בדורו, עד שנכשל פעם אחת
בעדות אשה עגונה וקבל על עצמו שלא להתיר בזמן
הגזרות אפילו במקום עדים.

[הבורין] הוא חבר: א' חרושי הלכות על ב"ק
ב"מ וב"ב שנרפסו בלובלין בשנת 1682, ב' חרושים
על הש"ע בכ"י באוצר הספרים של ר"ד אופנהיים, ג'
חרושים והנהגות על הסמינ' גרפסו עם הסמינ' דפוס
קאפוסט 1807, ד' תבור על סוד ח"ם בכ"י כניל, ה'
חנוכת התורה, קובץ חרושים שלקט מרביו וכתביו
תנוך העניך ערזאהן (מיטרקוב 1900). בין תלמידיו
הרבים נתשבו בפרט: ר' דוד בעל סודי זהב, ר' שבתי
כהן בעל השיך, ר' אהרן שמואל קאידנובר מוילנא,
ר' נרשון אשכנזי בעל ספר עבודת הגרשוני, ועוד. בעל
חות יאיר בהקדמת ספרו יאיר נתיב כתב עליו תעל

אלפים ומאתים שקל. ואלעזר הכהן כהן את שבטי
ישראל אשר שמום חרות באבני האפור וידע להבחין
על ידי האבן שנחשך מראתו. והאיש הנלכד היה עילן
(תחת ענף) בן כרמי בן זכרי למטה יהודה. יהושע
כבש את עי שהיתה מקדם להר נרזים אשר שמו בית
אל. ויבן יהושע מזבח אבנים בהר נרזים. וגם את
הקרנן פסח עשו, במקום המבחר הר נרזים. ויקימו
את המשכן על גבעת הר נרזים ואת קדש הקדשים.
ויבן חצר על ההר ההוא סמאת צפונה. ומוסיף
לאמר עוד הפעם, "ויבן יהושע בן נון היכל על ראש
הר נרזים וישם בו את אהל מועד עם ארון העדות"
וכו'. וגם פה המעשה משוכך בן חם בן רעואן, הכל
כאשר לכל כמו בנוסחא הערבית. וגם כה המסא
שנשא יהושע לפני העם. ומוסיף לאמור כי יהושע לקח
אבן גדולה ויקימה תחת האלה אשר ביסוד הר נרזים
מקום מקדש ה', ומסיים: "והיה כל ימי כהנתו חמשים
שנה במקום המבחר הר נרזים בית אל". ע"ע
שמרונים.

ביבליוגרפיה: הנוסחא השמרנית בכרמי שמרון
הוצאת קירבהיים פדרים 1851 צד 55; הנוסחא העברי
בירושלם הוצאת לינץ כרך ו' 188.

א.

יהושע בן נמלא: כהן גדול כשש שנים קודם
החרבן. הוא נשא מרתא בת בייחוס שהיתה עשרה
גדולה (יבמות פ"ד ד') וקודם שנשאה נתנה לאגריפא
השני (בטעות ינאי) תרקבא דדינרי שיעשה ליהושע
כהן גדול, וקדשה ואח"כ נעשה לכ"ג (יומא י"ח. יבמות
ס"א.). הוא לא היה תלמיד חכם אך היה אוהב תורה
ועשה תקנה שיהיו מושיבין סלמדי תינוקות בכל מדינה
ומדינה ובכל עיר ועיר ומכניסין אוהן כבן שש וכבן
שבע וחברוהו חכמים למוב (ב"ב כ"א.). גם תיקן
לעשות הגורלות לשעירי יוה"כ משל זהב והיו מוכרין
אותו לשבח (יומא פ"ג ס"ו). בשנה השניה רחו אותו
מן הכהונה ומקומו לקח מתתיהו בן תיאופיל (יוסיפוס)
קדמניות ס"ב פ"ם ז'). הוא וענן הכ"ג שקדמוהו
התנגדו להאדומיים ליכנס לירושלם, ואחר שכבשו את
העיר לקחו נקמתם מהם ויהרגו אותם בשתי שנים
קודם החרבן (שם מלחמות ס"ד פ"ה ב').

ב. מ.

יהושע העשיל בן יוסף: רב ופוסק, נולד
בוילנא בערך שנת 1578 ומת בקראקא כ"ז מנחם אב
תי"ח (1648). בימי נערוהו הלך לפרומשיל גליצא ללמוד
תורה אצל ר' שמואל בן פיבוש מקראקא. אח"כ חזר
לארצו ולמד אצל ר' יהושע פאלק ביישיבת וולאדמיר פלך
וואליניא, ואחר שנשא בת ר' שמואל מבריסק דלימא
נתמנה לרב בהוראדנא, ומשם נקרא לרב במיקטין ומשם
לרב בפרומשיל. בשנת 1639 נבחר לרב בלבוב ובשנה
שלאחריה נעשה לראש ישיבת בקראקא והיה שם אב"ד
ולא קבל שום פרס בעבודתו כי היה עשיר. הוא חבר

ושמאי, ר"א כמו שמאי היה נח לבעוס ולהחמיר בגזרות, ור"י כמו הלל היה ענו ונזה לבריות ומסיל במקום דאפשר (עי' ב"ר פ"ע א'; קהלת רבה פ"א ח"י קדושין ל"א.).

[מלאכתו של ר' יהושע]. ר"י היה עני ונתנו לו מעשר ראשון שהיתה פרנסתו ברוחק, ואע"ג דקנס עזרא את הלויים, נתן ר"ג המעשר לר"י מפני תורתו (יבמות פ"ו:). והיה עושה סחמין (ירוש' ברכות ז' ע"ד). ע"י מלאכת הפחמי והושחרו פניו ואכרו עליו חכמה מפוארה בכלי מכתור (תענית ז'. נדרים נ"ו:). ובכ"ז לא נמנעו לתת לו כבוד הראוי לו מצד תורתו. פעם אחת כאשר קבל ר"ג ערות החדש היה ר"י נומה שלא להאמין להעדים, ונזר עליו ר"ג לבוא אצלו במקלו ובמעותיו ביה"ב שחל להיות בחשבוננו. ואחר שקבל עליו הדין עמד ר"ג ונשקו על ראשו, אמר לו בוא בשלום רבי ותלמידי, רבי בחכמה ותלמידי שקבלת את דברי (ר"ה כ"ה.). גם במחלוקתו עם ר"ג הנשיא היה ר"י המסיל, בתפלת ערבית אמר ר"ג שהיא חובה ור"י הורה שהיא רשות, ובשביל שחלק עליו העמידו על רגליו, עד שרגנו כל חעם על ר"ג והעבירוהו מנשיאותו, ור"ג הלך לפייסו בביתו וראה כי כותלי ביתו שחורין, א"ל ר"י אוי לו לדור שאתה פרנסו שאי אתה יודע בעצרך של ת"ח במה הם מתפרנסים ובמה הם נוזנים וכו' (ברכות ב"ה.). ר"י התיר לגר עמוני לבוא בקהל גגד הרין המפורש לא יבא עמוני ומאבי בקהל ה' (דברים כ"ג) מפני שסנחריב כלכל את כל האומות וכל דפריש טרובא פריש, נגד דעת ר"ג שאסרו (שם), וגם ביה הננו רואים תכונתו בתכונת הלל לקרב הגרים ולהכניסם תחת בנפי השכינה. תלמידיו ר' יוחנן בן ברוקה ור"א בן תסמא הלכו להקביל פניו בפקיעין, אמר להם ר"י מה חירוש היה בביהמ"ד היום, אמרו לו תלמידיו אנו ומימ"ד אנו שותין (כלומר שכל הדינים המחורשים ישמעו ממנו ולא יחשבו התידישים שנתחדשו ע"י אחרים) אמר להם אעפ"י אי אפשר לכהמ"ד בלא חירוש. שבת של מי היתה, שבת של ראב"ע היתה ובמה היתה אנדה היום? וכו' (חגיגה ג'. חוספתא שם פ"ז). מזה משמע כי אחר שנתמנה ראב"ע במקום ר"ג ולא רצו למנות את ר"י מפני שהוא היה בעל פלונתא דר"ג. נמנע ר"י מללמוד בביהמ"ד של יבנה והלך לו לפקיעין. ר"ג בעצמו לא ירד לעוסקו של ר"י עד במה גדלה חכמתו גם ביריעות העולם והמבע, פעם אחת הוו אולי במפינתא, בהדי דר"ג תה פיתה בהרי ר"י הוה פיתא וסולתא (כי ירא פן יתעבב בדרך והכין לו צידה), א"ל כוכב אחד לע' שנה עולה ומתעה את הספנים ואמרתו שמא יעלה ויתעה אותנו א"ל ר"ג כל כך בירך וכו' (הוריות י'). אחרי מות ר"ג (מ"ק כ"ז). נתמנה ר"י לראש החכמים כי ר"א בן הורקנוס היה שמותי, ורצה ר"י להפך דברי ר"ג באיזה הלבות, עמד ר' יוחנן בן נורי על רגליו

אביו: פלפולי הנאון מ"ה יעקב ובנו הנאון מ"ה העשיל הם על קשיות ותירתיים אמתיים ותורת אמת יהיתה בפייהם וכו'.

ביבליזנרפ"א: האשכול ח"ד 182; חנוכה הבית בסוף, פיטרקוב 1900.

ב. מ.

יהושע בן חנניה: תנא בעת החרבן. סתם ר' יהושע במשנה הוא בן חנניה (נזיר נ"ו: רש"י) והיה בפקיעין (מנהדרין ל"ב:). הוא ראה בנין בית המקדש בהדרו והיה לוי בין המשוררים (מעשר שני פ"ה ט'. ערכין י"א:). אמו הביאה אותו בעריסתו לבית המדרש כדי שיתגיל לשמוע דברי תורה (ירושלמי יבמות פ"א א'). ואל"ה כ"ן ריב"ז באמרו עליו אשרי יולדתו (אבות פ"ב ח'). וכן כשהלך עם ר' יוסי הבהן ואמרו נדרש במעשה מרכבה אמר ריב"ז עליהם אשריכם ואשרי יולדתכם (חגיגה י"ד:). וקרא אותו חוט המשולש לא במהרה ינתק (אדר"ג פ"ד) שכ"ן בזה לומר שנתאחדו בו תורה ורחם וחכמה, או כי אבותיו ואבות אבותיו היו חכמים (עי' ביב נ"ט. וקהלת רבה ד' י"ד). הוא היה בין החמשה תלמידים של ריב"ז (אבות פ"ב ח'). ר"י ור' אליעזר בן הורקנוס היו בירושלם בבית שהכניסו את אלישע בן אבויה (אחר) בביתו של א"א (ירוש' חגיגה ע"ו:). ר"א ור"י הצילו את ריב"ז בערמה מיד הקנאים בירושלם והוציאוהו מהעיר והביאו אותו למחנה אספסיינוס לבקש ממנו על יבנה וחבסיה (גימין נ"ו:). הוא דבר תמיד על לב העם שלא ימרו ובו במלכות (מ"ר פס"ד). אחר החרבן השתדל להפיה רוח חיים בין הת"ח, והיה חושש פן ע"י האבלות יבטלו מח"ת, ולכן צוה שלא יתאבלו יותר מדי, כי אז רבו הפרושין בישראל שמנעו לאכול בשר ולשתות יין, נספל להם ר"י ואמר להם: בני מפני מה אי אתם אוכלין בשר ואין אתם שותים יין? אמרו לו נאכל בשר שממנו מקריבין ע"ג המזבח ועבשין במל! נשתה יין שמנסכין ע"ג המזבח ועבשין במל! אמר להם, א"ב לחם לא נאכל שבבר בטלו מנחות וכו' מים לא נשתה שכבר בטל ניסוך המים! שתקו. אמר להם בני בואו ואומר לכם; שלא להתאבל כל עיקר א"א שכבר נגזרה גזרה, ולהתאבל יותר מדי אי אפשר שאין גחרין גזרה על הצבור א"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה וכו' (ב"ב ס': תוספתא סוף סומה). ר"י היה ירא מאד לעשות סייגים רבים, ועל כגון זה אמר בו ביום מחקו סאה (ביום שהרבו לגזור יותר מדי) ומשל דר"י דומה לעריבה מלאה דבש נתון לתובה רמונים ואנזים והיא מקיאה (שבת קנ"ג:). והיה מתנגד לצביעות ואמר: חסיד שומה ורשע עוים ואשה פרושה ומכות פרושין (סנופין) הרי אלו מבלי עולם (סוטה ב'). ר"י אומר עין הרע וצד הרע ושגאת יחבריות מציאין את האדם כן העולם (אבות פ"ב י"א). ר"א ור"י נחלקו תמיד ותכונתם דומות לתכונת הלל

ואמר חזי אנא דבתי רישא נופא אזיל, כל ימיו של ר'ג קבענו הלכה כמותו, עכשיו אתה מבקש לבטל דבריו, יהושע! אין שומעין לך (ערובין מ"א). כשחלה ר"א בעל פלוגתיה נכנסו ארבעה זקנים לבקרו וביניהם ר"י שאמר לר"א טוב אתה לישראל יותר מנגלגל המה שנגלגל המה בעוה"ז ורבי בעוה"ז ובעוה"ב (סנהדרין ק"א, ועי' מכילתא יתרופ' בחדש סי' י', ספרי דברים סי' ל"ב). ונראה שר"א מת זמן רב קודם ר"י.

[ר"י בימי אדריינוס] ר"י עודנו חי בזמן שאדריינוס קיסר בא לא"י (130). והיה אז ר"י בראש חכמי ישראל, ר"י הזהיר את העם שלא למרוד ברומי ונשא להם משל של האיטופי של הארי והרחם (ב"ד פס"ד סוף). ונראה מת בזמן ההוא קודם מלחמת בר כוכבא, ואפשר שאם היה ר"י בחיים היה מעכב המלחמה כי התאמץ תמיד להשקיט את רוח העם הסוער, ועי' אמרו משמת ר"י בטל עצה ומחשבה (סוף סוטה). ברוח חכמה השיב על שאלות אדריינוס ומענות המינים. ר"י היה יוצא ונכנס בבית הסיני, והיה לו ויכוחים רבים עם הקיסר ובתו כי חשבוהו לחכם גדול, א"ל קיסר לר"י אמריתו דחכימא טובא, אימא לי מאי חזינא בחלמאי (מה אראה בחלומי בלילה הבא). א"ל חזית דמשחתי לך פרסאי (הפרתים Parthians ישלמו בך) וכו'. הרהר גוליה יומא ולאורתא חזי (ברכות נ"ו). א"ל קיסר לר"י מפני מה חבשיל של שבת ריהו נודף? א"ל תכלין אחד יש לנו ושבת שמו שאנו מטילין לתוכו וריחו נודף. א"ל תן לנו חימנו. א"ל כל המשמר את השבת מועיל לו ושאינו משמר את השבת אינו מועיל לו (שבת ק"מ). והשיב כמה שאלות על בריאת העולם (ב"ד פ"ו) ועל המלאכים (שם פ"ח א'; איכה רבה פ"ג כ"א), ועל תחיית המתים (סנהדרין צ"ו; ב"ד פכ"ח, קהלת רבה פ"ב ה'), ועל עשרת הדברות (פסיקתא רבה כ"א). א"ל קיסר לר"י בעינא דאיחוי לאלהיכי, א"ל לא מצית חזית ליה (אי אפשר לך להביט בו). א"ל איברא חזינא ליה! אול אוקמיה להדיה יומא בתקופת תמוז א"ל איסתכיל ביה (בשמש) א"ל לא מצינא! א"ל יומא דחד משמשי רקיימי קמי דקב"ה אמרת לא מצינא לאיסתכלא ביה שכינה לא כ"ש! אמר ליה קיסר לר"י בעינא דאיצבית ליה נהמא לאלהיכו (אתקן מעודה לה'), א"ל לא מצית וכו'. אמרה ליה בת קיסר לר"י אלתיכון נגרא הוא וכו' (חולין נ"ט; ס"ו). א"ל קיסר לר"י נחש לכמה מיעבר ומוליד? א"ל לשב שני, והאי סבי רבי אתונא ארבעינהו ואוליד לתלת? — הנהו מיעברו הוו מעיקרא ד' שגן וכו' (בכורות ח'); ע"ע אתונא. ר"י הוה קאי בי קיסר אחוי ליה (ברמז) ההוא מין עמא דאהרדינהו מדיח ללאפיה מיניה (לרמז על ה' אשר הפך פניו לישראל), אחוי ליה ר"י (נ"ב ברמז) ידו נטויה אלינו. אמרו ליה ליהוה מינא מאי אחוי לך? — לא ידענא. אמרו גברא דלא ידע מאי מהו ליה במחוג (pantomime) יתוי קמי

מלכא, אפקחו וקטלוהו (תנינא ח''). וכן אמר ליה ההוא מין לר"י, "הדקאה" דכתיב בכו טובם כחוק (מיכה ז'). א"ל שמיא שפיל לסיפית דקרא דכתיב ישר ממסוכה וכו'. (ערובין ק"א). י"ב דברים שאלו אנשי אלכסנדריא את ר"י: ג' דברי חכמה, ג' דברי הגדה, ג' דברי בורות, ג' דברי רך ארץ. דברי הגדה הם הסתירות במקראות: כתוב אחד אומר כי לא אחפץ במות המת, וכתוב אחד אומר כי הפך ה' להמיתם (ש"ב ב') — כאן בעושין תשובה כאן בשאין עושין תשובה; כתוב אחד אומר כי לא ישא פנים ולא יקח שוחד, וכתוב אחד אומר ישא ה' פניו אליך — הא קודם נור דין וכו'; כתוב אחד אומר כי בחר ה' בציון וכתוב אחד אומר על אפי ועל חמתי היתה העיר הזאת וכו' (ירמיה ל"ב) — כאן קודם שנשא שלמה את בת פרעה וכו'. ג' דברים בדרך ארץ הם: מה יעשה אדם ויחכם? אמר להם ירבה בישיבה ויעט בסחורה; מה יעשה אדם ויתעשר? ירבה בסחורה וישא ויתן באמונה; מה יעשה אדם ויהיו לו בנים זכרים? ישא אישה ההוגנת לו וכו'. אחד מדברי בורות הוא: מתים לעתיד לבא צריכין הזאה שלישי ורביעי? אמר להם: לכשיחיו נחכם (גדה ע'). חמינים האלה הם היהודים הנוצרים הראשונים אשר סבלו מהם הפרושים והכריתו תמיד להתוכח עמם לפני קסרי רומי וחכמיה, ור"י בהכמתו השיבם לפעמים ביאות ולפעמים בהתול ודחה אותם בקש. כי נחא נפשה דר"י אמרו ליה רבנן מאי תיהוי עלן ממינין? א"ל אבריה עצה מבנים נסרחה חכמתם, כיון שאבריה עצה מבנים נסרחה חכמתם של ניום וכו', כלומר כשם שירדה חכמת חכמינו כך ירדה חכמתם כי זה לעומת זה עשה אלהים (תנינא ח''). חכמת ר"י היתה מפורסמת בדורו, ובפרט בעיני ויכוחים, והוא בעצמו התפאר: מימי לא נצחני אדם חוץ מאשה תינוק ותינוקת וכו' (ערובין נ"ג).

[דרכו בהלכה] דעת ר"י שכל דין מתושבעי יש לו סמך בתורה שבכתב, ונס על חיתר נדרים שאמרו חכמים כי פורחין באויר ואין להם על מה שיסמוכו, אמר ר"י יש להם על מה שיסמוכו שנאמר אשר נשבעתי באפי, באפי נשבעתי וחזרתי בי (תנינא י'). וכאשר מצא ר"ע סמך מהפסוק לטמא אוכלין שלישי שהיה עד אז רק בקבלה היה שמה, ואמר מי יגלה עפר מעיניך ריב"ז שהיות אומר עתיד דוד אזור לטהר ככר שלישי שאין לו מקרא מן התורה שהוא טמא, והלא ר"ע תלמידך מביא לו מקרא מן התורה שהוא טמא שדרש כל אשר בתוכו, "וטמא" לטמא אחרים (סוטה כ"ז): ועי' אמר ר"י צבתא בצבתא מתעברא צבתא קמייתא מאי הוית הא לא בריה הוית (תוספתא פסחים פ"ד ועי' גמרא פסחים נ"ד, שכתב במעתי ר' יהודה). פי' כל חדינים בתושבעי נסתעפו אלו מאלו ועיקרם בתורה שבכתב אבל אם אין להם אב מן התורה קשיא, צבתא קמייתא מאי הוית הא לא בריה הוית"

מי עשה חדין הראשון, האם נולד מעצמו? אם אין לו שורש בתורה, ונראה כי לדעתו גם אלה שנלמד ממדות התורה היה להם עיקר בתורה ורק נשכח ונאבד ממנו. הוא היה אומר כי גם חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא (תוספתא סנהדרין פ"ג ב' ועי' סנהדרין ק"ח). כל שירות והשבתות שאמר רוד בספר תהלים כנגד צבוד אמר ולא כנגד עצמו (פסחים ק"ז). הלומד הלכה אחת בבקר ושתי הלכות בערב תוסק בדין כל היום נחשב כאלו קיים כל התורה (מבילתא בשלח פ' ויסעו סי' ב'). יום טוב צריך להיות חצוי לח' וחציו לכם, מחצית היום ללמוד תורה ומחציתו לעונג ימים באכילה ושתייה (ביצה מ"ז:). עני המסבל צדקה עישה טובה להנותן יותר ממה שהנותן עושה להמסבל (ויקרא רבה פ"ד).

ביבליגורפיא; בכורים ח"א 26-86; בריל מבוא המשנה ח"ב 82; Bacher, Ag. Tan. 123, 196.

יהושע בן לוי: אמורא ירושלמי ברוד הראשון, בראשית המאה השלישית. אביו היה לוי בר סוסי ולדעת א"ה ווייס התואר "בן לוי" אין פירושו שהוא בן לאיש ששמו לוי אלא נקרא כן על היותו משבט לוי ומכונה נ"כ, "בר לוי" (שבת קנ"ו). וריב"ל לא זכר את שם אביו בשום מקום. הוא היה תלמיד בר קפרא, אך רבו המוכחק היה ר' יהודה בן פדיה (שמות רבה פ"ו; קהלת רבה פ"ז ז'). ריב"ל היה ריש מתיבתא בלוד, ורק בסוף ימיו היתה ישיבתו במכריא (ירוש' שבת פ"א ב'). ובהיותו בדרום היה בתפלחו למחסה ולמסתוד לבני דרום בעת הרבר ועצירת גשם, עד שאנשי צפודי התמרמרו על ר' חנינא שלא הניח גם הוא עליהם (ירוש' תענית פ"ג ד'). ר' חנינא היה חבירו וקשיש קצת מריב"ל, גם ר' יונתן היה חבירו ושלשתם עלו לירושלם ונתמנו להן פירות ובקשו לפדותן בגבולין וכו' (מעשרות פ"ג). מגדולי תלמידיו היו ר' סימון שישב בדרום, ר' חייא בר אבא, ר' המא בר עוקבא, ריש לקיש ור' אלעזר. ריב"ל היה עשיר ובעל נכסים, ויסופר עליו כי פעם התאכזן בביתו ר' חייא רבה וביאו לפניו כ"ד מיני תבשילים, וימי המעשה היו, ויחכה ר"ה ויאמר אם כן בימי החול מה הנחת לכבוד השבת? ויענהו ריב"ל כי ביום השבת יאכלו להם משנה ומ"ח מיני תבשילים (איכה דבתי פ' וחזנה). הוא עסק בצדכי צבור (קהלת רבה פ' כי העשק) והשתדל למצות בני עמו מלפני שרי הממשלה (ברכות פ"ה א' העניית פ"ג ד') ובהיותו נכבד בעמיו התחתנו בו בבית הנשיא לתת את בתם לבנו לאשה (קדושין ל"ג:).

[תכונתו] מאמרי ריב"ל חן בהלכה והן באגדה רבים הם, ויעידו על מהרת מחשבותיו במדות ובמוסר השכל, ובני זמנו היו משבחים אותו וקראוהו בעל אגדה (ביק נ"ה). וכתב ספר הנקרא פנקסיה דריב"ל מעניני אגדה (שבת קנ"ז). ונגד זה נמצא שהוא מנגה

את האגדה וא! דורשיה ואמר הלא אנרתא הכותבה אין לו חלק הדורשה מתחרך והשומעה אינו מסבל שכר (ירושלמי שבת פמ"ז א'). ולכן משער ווייס כי שני ריב"ל הוו. אבל אין מזה ראיה, וכנראה כיון ריב"ל בזה לאנרתא של המינים שרבו בימיו, והיו לו יוכחים רבים עמהם. פעם אחת הלך בן בנו ואחד מן המינים עשה לו לחש בשם משיחם, וכשמעו זאת ריב"ל אמר שהיה טוב לו לנכדו למות מחלו מלחיות נחרפא ע"י הלחש (ירוש' שבת פמ"ד ד', ע"ז פ"ב ב'). אמנם לא נלחם עמהם בקנאה וחמה, ואחד מהם שהיה דר בשכונתו ומעצרו במענותיו על עניני אמנותו וכבר רצה לקללו, אף משל ברוח סבלנותו חזר עליו הכתוב, "ורחמיו על כל מעשיו" (ברכות ז'). גם לא רצה לחשוך השליח צבוד במינות אם אירע שדלג על אחת משלש ברכות: מחיה המתים ומלשינים וכונת ירושלם, שחשדו את המינים בהם, ורגיל בפיו החושד בכשרים לוקה בגופו (יומא י"ט:). כמה מאמרו מראים על צדקתו ונדיבת רוחו גם במקום פסידא לעצמו. ומסופר ביזמוי דריב"ל בקשו להימנות שלא ליתן מעשר לכהונה, אמרין מאן ייעול ריב"ל והוא מסייע ללויאי, עאל וסייע לכהני, אמר בכ"ד מקומות נקראו חכהנים לויים וכו' (ירוש' מעשר שני פ"ה, חולין כ"ד). מאמרו עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק ש"י עולמות הוא סיום מס' עוקצין וסוף המשניות אע"פ שהוא היה אכזרא, כי חי בימי רבי וכאשר אמרו לפניו כתב בשמו. ספורי נפלאותיו של ריב"ל רבים הם בבבלי (כתובות סוף פ"ז) ובספרים אחרונים הוסיפו עליהם במדה נרושה, אך בירושלמי לא נמצא מזה דבר אף כי היה ריב"ל חי בזמן ר' יוחנן מסדר הירושלמי (עיין כל ההגדות בסוף ס' בר ליואי ליצחק רחלין ניוארק 1906).

[דרכו בהלכה] ריב"ל אף כי היה מחכמי הדרום הלך בדרך משנתו של רבי, ואמר, "עמוד בחלו זו המשנה" (ויקרא רבה פכ"א). ויודקק בה לפרשה ולבא עד תכונתה (ירוש' ברכות פ"א א', ובכמה דוכתא). וחקר לדעת פירוש הדברים שנאמרו במשניות ובבריייתות, כמו בין הערבים כיצד (פסחים פ"ה א'), השתחווה כיצד (יומא פ"ג ג'), למה נקרא שמה בית השואבה (סוכה פ"ה א') וכדומה, פעם אחת מצא בבריייתא מלה זרה שלא ידע פתרונה וחזר על כל בעלי הלשון לידע מה היא (ירוש' ביב פ"ט סוף). לדעתו כל מה שתלמיד ותיק עתיד להורות כבר נאמר למשה מסיני (ירוש' פאה פ"ב ו') ר"ל שיש לו עיקר מן התורה כדעת ריב"ת (עי' ערכו מקורם). וכלל בידו: כל הלכה שהיא רופפת בבית דין ואין אחד יודע מה טיבה צא וראת מה הצבור נהגו ונהגו (שם פ"ז'). הוא התאמץ לבאר ולברר מקורן של התקנות הקדומות ואמר תפלות כנגד תמידים תקנו (ירוש' ברכות פ"ד א'), למח מצויאין התיבה לרחוב (תענית פ"ב ח'), למח אסרו גבינות של גיים (ע"ז פ"ב ח'), מה טיבן של טובלי שחרית (ברכות

ומיחם אליו המאמר: בתחלה כל האומר לי עלה לנחלה אני כופתו ונותנו לפני הארי, ועכשיו כל האומר לי לירד ממנה אני ממיל עליו קומקום של חמין (מנחות ק"ט:). וכעין זה מיחם ליהודה בן טבאי (ע"ע).

ב. מ.

יהושע בן קרחה: תנא במאה השנייה, בדור של רשב"ג חשני. יש אומרים שהוא ר' יהושע בן רע, כי רע היה קרח ועליו אמר בן עזאי כל חכמי ישראל כקליפת השם חוץ מן הקרח הזה (בכורות נ"ח. ע"י פירש"י שם ופירושו רשב"ם בפסחים ק"ב.). והוא ר"י בן רע שנשא אשה והתנה עמה שלא לזונה ולא לפרנסה אלא שתהא זונתו ומפרנסתו ומלמדתו תורה (תוספתא כתובות פ"ד). אולם זה אינו מחזור כי ריב"ק אינו מזכיר בשום מקום שם אביו רע, וגם היה חי קודם זמנו של ר"י בן רע, וכן דעת התוספות (בפסחים שם) שהוא שם פרטי של אדם. ריב"ק האריך שנים רבות והיה קשיש מרבי יהודה הנשיא. וכאשר שאלו רבי במה הארכת ימים א"ל קצת בחיי? א"ל רבי תודה היא וללמוד אני צריך. א"ל מימי לא נסתכלתי בדמות אדם רשע וכו'. בשעת פטירתו א"ל רבי ברכני, א"ל "חיי רצון שחניע לחצי ימי", ולכולהו לא? א"ל "הבאים אחרוך בהמה ירעו?" (מגילה כ"ח.). כלומר שקשה למי שיש לו "נשיאות" הקהל לחיות שנים רבות כמו אדם פרטי. כנראה לא רצה להשתמש באיזה נשיאות, והתנגד גם למשרה מהממשלה כי לא האמין שכוונתה רצויה וכי רק טובת עצמה היא דורשת. תכונתו זאת נראה ממה שאמר לר"א ברשב"י שהיה ממנה מהמלך לתפוס נגבים מישראל, שלח ליה ריב"ק חוכך בן יין (רשע בן צדיק) עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להרינה? שלח ליה קוצים אני מכלת מן הכרם, שלח ליה יבוא בעל הכרם (הקב"ה) ויכלת את קוציו (ב"מ פ"ג:). ונפלא הוא כי אח"כ הוכרח ר"א ואביו לברוח בעצמם ולהתחבא במערה מפני הממשלה שרדפת אותם. לריב"ק היה יריעה פרטיות מקורות החרבן הראשון, ואמר סח לי זקן אחד מאנשי ירושלם בבקעה זו (בקעת ידים) הרג נבזוראדן רב טבחים מאתים ואחת רבוא וכו' עד שהלך דמן ונעע בדמו של זכריה (נימין נ"ז:). ואמר איוב בימי אחרורו היה (ב"ב ט"ז.), מלאכי זה עזרא (מגילה ט"ז.). על מחלק וכליון אמר חס ושלום שאפילו מצאו סובין בא"י לא היו יוצאין לח"ל, ונענשו מפני שהיה להם לבקש רחמים על דורם ולא בקשו (ב"ב צ"א.). והיה ריב"ק דורש שמות, ושם האיש אלימלך וכו' (רות רבה פ"א). נמצאות ממנו איזה הלכות, כמורכבן המוקפין חומה מימות אחרורו קורין בט"ו, ולא צדיקין שיהיו מוקפין מימות יהושע בן נון (מגלה ב.); שלוחו של אדם כמותו (קדושין ט"א:); בשל תורה הלך אחר המחמיר ובשל סופרים אחר המיקל (ע"ז ז'.);

כ"ב.). עשרה פפוקים שקורין בתורה כנגד מי (מגילה כ"ב:). וכדומה. הוא הוח מקיל במקום פכנה ובהיותו אסתנים התיר לעצמו נעילת הסנדל ביוה"כ (ירוש' פ"ח א'). והתיר לחרוג כל המזקין בשבת אע"פ שרוח החסידים לא היחה נוחה מזה (שבת כ"א:). הוא עשה קולא גדולה בענין ערות שבויה (ירוש' כתובות פ"ב ז'), ואמר שאין מקום עוד לחקנה שהמביא נט מבבל צריך לומר בפני נכתב ובפני נתחם, כי בעת התקנה לא היו חברים מצוים בה ועכשיו שהחברים מצוים שם אינו צריך (נמין פ"א א.). ועל גזרת נבינות של בית אוניקי אמר שרק עליהם גזרו מפני שהענלים במקום הזה נשחטים לע"ז (ירוש' ע"ז פ"ב ז'). ריב"ל בהיותו בלוד לא היה חושש לזכות הנשיאות למנות תלמידים ולחת להם סמיכה, כי בימי רבי תקנו שיהיה המניי ביד הנשיא למנות לכל מי שירצה ואף בלא דשות ב"ד (ירוש' סנהדרין פ"א א.). וריב"ל עבר על המנהג הזה, והיה ממנה את כל תלמידיו וסמך ידם לדון ביחידי ולהתיר נדרים ולראות כתמים ולהתיר בכורות (שם ונדרים סוף פ"ו). ואולי לוח כיון במה שדרש: כל מקום שהשרה הקב"ה תורתו השרה שכניתו (שה"ש רבה פ' כ"ט היה). לאמר שהתורה בעצמה תזכה את האדם, מבלי יחוס ובזכות הנשיאות, והרבה מאד בשבח לימוד התורה (מגילה כ"ז. מכות י').

ביבליוגרפיה: פראנקל מבוא הירושלמי צ"א; ווייס, דר"ד ח"ג 59; הלוי דורות הראשונים ח"ב 298; סח"ד ח"ב 191.

ב. מ.

יהושע בן פרתיה: נשיא הסנהדרין בשנת ג"א תק"ט, מאתים שנים קודם החרבן. הוא היה בזמן החשמנאים והיה עם נתאי הארכלי מהזוג השני (אבות פ"א ו'). ובמחלוקת הראשונה על סמיכת הקרבן ביו"ט הורה שלא לסמוך (חגיגה ט"ז.). וכאשר נדרפו הפרושים ע"י יוחנן הורקנוס הנקרא ינאי שהרג את חכמי ישראל ברח ריב"פ לאלכסנדריא (מנחות ק"ט:). וכאשר נברה יד הפרושים על הצדוקים בקשו ממנו שיחזור וכתבולו, "מני ירושלם עיר הקדש לכי אלכסנדריא בעלי שררי בתוכך ואני יושבת שוממה" אמר ש"מ שלמא הוי (סופה מ"ז). ושם לירושלם בשנת ג"א תש"ד או 56 שנה קודם החרבן ושני הנוצרי היה תלמידו. אך קשה להאמין שיהושע ב"פ חי זמן רב כזה, 144 שנה אחר שנבחר לנשיא וגם אז כבר היה בא בימים. ולכן אי אפשר לחבר אליו ההנדה ע"ד יש"ו (ע"ע). שאמרו עליו לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת לא כיהושע ב"פ שדחפו לישו בשתי ידים (סופה שם). ונמצא ממנו הלכה אחת: חטים הבאים מאלכסנדריא טמאים מפני אנטוליא שלהן, ואמרו חכמים א"כ יהיו טמאים ליהושע ב"פ וטהורים לכל ישראל (תוספתא מכשירין פ"ג ד'). הוא היה אומר עשה לך רב וקנה לך חבר והוי דן את כל האדם לבקף וזכות (אבות פ"א).

ק"צ:). יהושפט הבין כי תנביאים שהתנבאו לפני אחאב היו נביאי שקר כי כולם התנבאו בסגנון אחד. ולכן אמר האין פת נביא עוד לה? (שם פ"ט).

א.

יהושפט, עמה: ע' סדרון, נחל

יהרג ואל יעבור: לשון מרגל בפי חז"ל אם כופין יהודי לעבור על שלש מצוות לא תעשה: עבודה זרה, גלוי עריות ושפיכת דמים. וכל שאר המצוות בין עשה ובין לא תעשה נדחות מפני סכנת נפש, ועל אלה דרשו, "ושמרתם את חקותי... וחי בהם" ולא שימות בהם, ואפילו מפני ספק סכנת נפשות נדחה שבת החמורה (יוטא פ"ד), ועל שלש העבירות הנ"ל נמנו ונמרו בעליית בית נחזה בלוד, ובאחרות השם כתיב בפירוש ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאורך, בין בנופו בין בממונו. ולאו דוקא אינהו גופיהו (ע"ז נ"ע וש"ד) בי גם כל אבזרייהו אסירו במקום סכנה, ואין מתרפאין בעצי אשרה אפילו במקום סכנה אף שאין זה אסור אלא משום, "ולא ירבק בירך" (פסחים כ"ה), ובגלוי עריות אמרינן ימות ואל ירכר עמה אחורי הנדר (סנהדרין ע"ד). וכל זה נאמר רק בעושה מעשה בפתול אבל אם אינו עושה מעשה אין צריך למסור נפשו (שי"ע י"ד סי' קנ"ז הרמ"א). אבל במקום שיש חלול השם או קידוש השם, מצוות עשה לקדש שמו גם על שאר עבירות, ויהרג ולא יעבור. ולכן גוי שאמר לישראל שיעבור על עבירה או יהרג, אם בצנעא יעבור ולא יהרג, ואם בפרהסיא בפני עשרה ישראלים, אם הגוי מכוון להנאתו יעבור ולא יהרג, ואם נתכוון להעבירו על הרת יהרג ולא יעבור, וכן אם הוא נזרת המלכות על ישראל לברם יהרג ולא יעבור (שם). שימת הרמב"ם היא במקום שאמרו יעבור ולא יהרג אסור לו להחמיר על עצמו, והרי הוא כמאבד עצמו לדעת, ויש סוכרים (הרמ"א שם) דרשאי להחמיר והשי"ף לא הכריע ברבר (שם). אם גזרה הממשלה נזירה לעבור על איזה עבירה ויכולין לברוח משם, משמע לכאורה מברבי התוספות (פסחים נ"ג) דאין להם לברוח, אבל סכמה סוגיות בנמרא מוכח דעדיף לברוח, ומנניה מישראל ועוריה הא דלא ברחו שכבר יצאה ב"ק שינצלו. והרצתה להחמיר על עצמו למסור נפשו, שממנו ילמדו אחרים לקדש השם ברבים זכור הוא לטוב (שבות יעקב ח"ב סי' ק"ו). אסור לישראל לומר שהוא גוי כדי להציל את עצמו אך לשנות מלבשו ולדבר בלשון שלא יכירו שהוא יהודי מותר במקום סכנת נפשות, אבל כדי להרוויח ממון אסור. גויים שאמרו לישראל תנו לנו אחד מכם ונהרגנו לא יחנו להם אפילו כולם בסכנה, ואם יתדוהו ואמרו תנו לנו פלוני לא ימסרוהו אלא אי"כ תייב מיתה ואפילו מורד במלכות (ט"ו שם). כל מקום שאמרו יהרג ולא יעבור אם עבר בחכרה ולא מסר נפשו, אף

היה דורש לשון הדיוט כמו הלל (ב"מ ק"ד); כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לזורע ואינו קוצר (סנהדרין צ"א). מאמרו באנדה ג"כ קצובות הן. לדעתו כל הבריאה בעולם הזה הוא בשביל האדם, ואמר הקב"ה כלום בראתי בהמה ותיה אלא בשביל אדם. עכשיו שאדם תומא בהמה ותיה למה לי? (סנהדרין ק"ח), הבל הבלים וגו' (שבעה מיני הבל), משל לאדם ששופת ו' קדרות זו למעלה מזו והבל של עליונה אין בו טמט (קהלת רבה פ"א א'). לריב"ק היה ויכוחים עם המינים ומצינו כמה שאלות ששאל ממנו גוי אחר (ב"ר פ"ג, פכ"ז; שמות רבה פ"ב, פ"ד; רות רבה פ"א).

ב. מ.

יהושפט: מלך יהודה בשנות ג"א כ"ד—מ"ט (711—736 קמ"ג). וכן שלשים וחמש שנה היה במלכו. הוא היה בן אסא, וילך בדרך אביו לעשות הישר בעיני ה', אך לא יכול לבטל את הבמות מקרב העם. הוא מלך בשנת ארבע לאחאב מלך ישראל וישלם עמו, וילך לדאות את אחאב בשמרון, ואחאב הציע לפניו ללכת לנבוש את רמות גלעד סירי ארם, ובמלחמת ההיא הומת אחאב. ויהי בשוב יהושפט לירושלם ויוכיחהו יהוא בן תנני החחה לאמר: "הלרשע לעזור ולשונאי ה' תאהב?" (דהיי"ב י"ט ב'). גם עם אחויהו בן אחאב התחבר יהושפט ללכת באניות תרשיש ואופירה לזהב, ונשכרו האניות בעציון גבר, כמו שניבא עליו אליעזר בן דודוהו ממורשה ויאמר לו, "בהתחברך עם אחויהו פרץ ה' את מעשיך" (דהיי"ב כ' ל"ז). יהודם בן אחאב מלך ישראל כרת ג"כ ברית עם יהושפט ויבקשהו לעזור לו במלחמתו עם מישע מלך מואב, תעם מלך ישראל ומלך יהודה התחבר מלך אדום ויתגברו על מואב רק בשביל זכות יהושפט כמו שניבא אלישע (מ"ב ג'). וכאשר עלו אח"כ בני מואב עם בני עמון על יהושפט למלחמה התפלל לה' עם כל קהל ישראל בירושלם, והנביא יחזיאל בן זכריה הבטיח לבני יהודה כי ה' יעזור להם מאויביהם בדרך נס, וכן היה כי מתו כל חיל עמון ומואב במנפה ויבחו את שללם (דהיי"ב כ'). הפעולה היותר גדולה שעשה יהושפט במלכותו היא להעמיד שופטים בכל ערי יהודה ויזחירם לאמר: "דאו מה אתם עושים, בי לא לארם תשפמו כי לה' זעמכם בדבר משפט. ותעה יהי פחד ה' עליכם, שמו ותשו, כי אין עם ה' אלהינו עולה ומשא פנים ומקח שחד" (דהיי"ב י"ט ו' ז'). בכל קודות מלכי יהודה וישראל לא מצינו דברים יותר יקרים מאלה. וחז"ל פירשו: שמה יאמר הדין מה לי בעצור הזה (למה לי להתערב בדין שמה אמעה ואיענש) ת"ל, "ועמכם ברבר המשפט" אין לא לדין אלא מה שענינו רואות (סנהדרין ג' :). ודרשו הפסוק ואת ראי ה' יבבר (תהלים מ"ו) על יהושפט, כשהיה רואה ת"ת היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו רבי רבי מרי מרי (כתובות

שחלל השם נקרא אונם ופטור. ע"ע אנוסים; חלול השם.

י"א

י"א: שר הצבא לדוד. הוא היה בן צרויה אחות דוד, ואחי יואב היו אבשי ועשהאל (דח"א ב' ט"ז). קבר אביו היה בבית לחם (ש"ב ב' ל"ב). החלת פעולתו היתה עם עבדי דוד אחר שמשחו בני יהודה את דוד למלך בחברון. ויפגשו באבנר ועבדי איש בשת בן שאול וילחמו אנשיהם איש באחיו וינגף אבנר ואנשיו לפני אנשי יואב בחלקת הצורים אשר בנבעון, ואבנר המית את עשהאל (ש"ב ב'). יואב שמר עברתו לאבנר גם אחרי שברת ברית עם דוד, ויטרו יואב אל תוך השער לדבר אתו בשלי ויכרו שם וימת בדם עשהאל אחיו. אך הדבר הזה הרע לדוד ויקלל את יואב כי רמי אבנר יהולו על ראשו, ולא יכרת מבית יואב זב ומצורע ומחויק בפלך ונופל בחרב וחמר לחם" (שם ג' כ"ט). אך ירא לענש אותו (שם ג' ל"ט). במלחמת יבוס הוא ירושלם הצטיין יואב ונעשה לראש הצבא (דח"א י"א ו'). וצלק העמוני ונחרי הבארתי היו נושאי כליו (ש"ב כ"ג ל"ז). ליואב היה חלקת שדה בירושלם (שם י"ד ל') והיה לו בית במדבר (מ"א ב' ל"ד). יואב עם אבשי אחיו נלחמו עם ארם ועמון וינצחום (ש"ב י') וילכוד את רבת בני עמון (שם י"ב) וששת חדשים ישב בארם עד הכרית שם כל זכר (מ"א י"א ט"ז). יואב השתרל להחזיר אה אבשלום לירושלם אל רוד אביו באמצעות האשה החכמה מתקוע (ש"ב י"ד). אח"כ במרידת אבשלום היה יואב עם רוד וברריפת אבשלום אחרי דוד נתלה אבשלום בשערות ראשו באלה יואב חקע שבטים בלבו וימיתוהו, נגד הצוי של דוד שלא להמיתו (שם י"ח). מעשי יואב אלה לא ישרו בעיני דוד, ולכן כאשר הושב דוד על כסא ממלכתו בירושלם חפץ להטות אליו לבב זקני יהודה ויתר בני משפחתו שהיו לפנים עם אבשלום. ויבטיח לעמשא בן אחותו אביגיל כי ימנה אותו לשר הצבא תחת יואב (ש"ב י"ט י"ד). אולם במרידת שבע בן בכרי, כאשר צוה דוד לעמשא לאסוף את חיל יהודה במשך שלשת ימים אחר המועד, ודוד הוכרח למסור עבריו בירי אבישי לרדוף עם אנשי יואב אחרי שבע בן בכרי ויואב פגש את עמשא וימיתוהו בערמה גם הצליח לחרוג את שבע, והושב על כנו כבראשונה בראש הצבא (ש"ב ב'). דוד צוה את יואב למנות את מספר העם, ויואב לא יכול לעצור בעד החלטתו זאת אך הדל למנות את שבט לוי ובנימין (ש"ב כ"ד, דח"ב כ"א ו'). יואב נענש בהתקשרו עם אדוניה שרצה למלוך אחרי דוד אביו, נגד חפץ המלך להוריש כסאו לשלמה שהיה צעיר לימים מאדוניה (מ"א א'). ויצו דוד לשלמה לעשות בחכמתו ולקחת נקם מיואב על הרגו לאבנר ועמשא וישם דמי מלחמתו בשלום (מ"א ב' ה'). ובעלות שלמה למלוכה המית את אדוניה, וכשמוע זאת יואב

גם לאהל ח' ויאהז בקרנות המזבח, בחשבו כי שם ינצל מסיחה, אך שלמה שלח את בניו ויפגע בו וימיתוהו ויקבר בביתו במדבר (מ"א ב' ל"ד).

[בתלמוד] חז"ל יאסרו כי יואב, הכרית כל זכר באדום" (מ"א י"א) מפני שמעו לקרות, תמחה את זכר עמלק" (תחת זכר), וכי דוד חמלך בקש להרוג את רבו של יואב על ששנה את תלמידו חשיבוש הזה (ב"ב כ"א:). יואב בפקדו את העם עשה שני אנפריאות (census) גדולה וקטנה, הקטנה הראה לדוד והגדולה לא הראה לו (במדבר רבה פ"ב י'). דוד כעס על יואב מפני שהראה את הכתב שכתב לו להביא את אוריה אל מול פני המלחמה החזקה לכען ירנה והתרעם עליו על חרינת אבנר כי חיו סבורין כל ישראל שדוד צוהו להרגו מצני שאבנר היה בן חדו של שאול (שם פכ"ג י"ב). דוד קלל את יואב בצרעת שבאח על שפיכת דמים (שם פ"ו ח'). וא"ר יהודה כל הקללות שקלל דוד את יואב נחסימו בורעו של דוד וכי (סנהדרין מ"ח:). יואב נטה אחרי אדניה ואחרי אבשלום לא נטה, אר"י שביקש לנטות ולא נטה. ומ"ט לא נטה? אר"י עדין לחלוותי של דוד קיימת (אבל עכשיו כשהוקין נטח אחרי אדוניה. סנהדרין מ"ט). יואב אחז בקדנות המזבח. אע"פ שהיה יודע הדין מעם מזבחי תקחנו למות (שמות כ"א). אבל אמר הרוני ב"ד אין נקברין בקבורת אבותיהם אלא הם לעצמן. מוטב לי שאמות כאן (שלא בפני ב"ד) ואקבר בקבורת אבותי (במדבר רבה פכ"ג י"ב). ויקברוהו, בביתו במדבר, אמו ביתו מדבר הוא? אמר ר"י אמר רב כמדבר, מה מדבר מופקר לכל אף ביתו מופקר לכל (לעניים שנתפרנסו שם). דבר אחר כמדבר מנוקה מגזל ועריות (סנהדרין מ"ט). כתיב והודד שמע במצרים כי שכב דוד עם אבותיו וכי מת יואב שר הצבא (מ"א י"א), דוד שהניח בן נאמרה בו שכיבה יואב שלא הניח בן נאמרה בו מיתה, והכתיב מבני יואב עובדיה בן יהואל? (עזרא ח'). אלא יואב שלא הניח בן כמותו נאמרה בו מיתה (ב"ב קט"ז). כי לא ירשו בניו את מקומו (קהלח רבה פסוק טוב שם). לדברי ר' יוסי מה שנאמר במשנה כי בעשרים באב התנרכו בני פחת מואב בן יהודה עצים לקרבנות הן חן בני יואב בן צרויה (תענית כ"ח. וע"י יעלינעק בית חמרש ח"ה הגדה על יואב צד 53, 146).

י"א: הנביא, בן פתואל, ולא נזכר שם עירו, ובנמרא נתן עולא כלל: כל מקום ששמו ושם אביו בנביאות בידוע שהוא נביא בן נביא וכי; שמו ולא שם עירו בידוע שהוא מירושלם (מגילה ט"ז). ואפשר שהיה משבט הלוי ממה שמזכיר בפרט אבלות חכהנים (א' ט'—ג'). עכ"פ מנבואתו על יהודה וירושלם ולא הזכיר מלכות ישראל נראה כי היה מארץ יהודה. אחר שגלו עשרת השבטים ובית המקדש הראשון עוררו

עליו קינת. ר' יואל כתב תוספות ופירושים על הש"ס שנאברו אך נזכרו במדרכי בשם "יסוד" ו"פרישה". איזה מתשובותיו נזכרו במדרכי ואור זרוע והלכות אשרי. גם חבר פיוטים וקינות על הרדיפות באשכנז בזמנו.

ביבליוגרפיה: מדרכי הוצאת כהן דף 118, 182; עמודי העבודה 81; אור החיים סי' 1086; צונקי ליטעראטוריעשיכטע 269.

ב. ט.

יואל, מנחם (עמנואל): רב באשכנז; נולד בעיר בירנבים בשנת 1826, ומת בברעסלוי כ' מרחשון הרנ"א (3 נאו' 1890). הוא למד בהאוניברסיטא בברלין בשנת 1849. ויצא בשם התואר "דוקטור לפילוסופיא" מעיר האללע בשנת 1854. ובשנה ההיא נתמנה למורה בבית מדרש הרבנים בברעסלוי, ובשנת 1864 נבחר למלאות שם מקום הרבנות של אברהם נייגר. יואל כתב תולדות גדולי התנאים (מאנאסט-שריפט 1855). והיה הראשון בין רבני אשכנז לכתוב על הפילוסופיא הרתית. בסמטרוי על בן גבירול (שם 9—1557), ועל הרמב"ם, ועל הרלב"ג וחסדאי קרשקש, והראה כי השפעתם היתה רבה על חכמי העמים בני דורם. בין ספריו נחשבו: בייטרענע צור געשיכטע דער פילאזאפיע 1876; רעליגיאנס-פילאזאפיע צייטפראגען 1876; גוטאכטען איבער דען תלמוד 1877, די אנגריפע דעם היידענטהומס געגען יודען אונד קריסטען 1879; בליקע אין די רעליגיאנסגעשיכטע (ב"ח 3—1880; פערדיינטען (ג"ח) 8—1892).

ביבליוגרפיה: געדענקבלעטער צור ערינדערונג אן דר' מנאל יואל, ברעסלוי 1890.

ג. ב.

יוֹאֵשׁ (יְהוֹאֵשׁ): (1) מלך יהודה השמיני, בשנות ג"א ס"א—ק"א (659—699). אחרי מות אחזיהו אביו קמה עתליה אם אחזיהו ותאבד את כל זרע המלוכה ותמלך אחריה. אך יהושבע אחות אחזיהו הסתירה את הילד יואש בן אחזיה בבית ה' שש שנים, ובשנה השביעית בהיותו בן שבע המליכו אותו יהודע הכהן הגדול ועם הארץ על כסא דוד, וימיתו את עתליה בחרב. (מ"ב י"א, דה"ב כ"ב). יעש יואש הישר בעיני ה', ויחרסו את מזבחות הבעל ואת מתן כהן הבעל הרגו. רק הבמות לא סרו. ויצו לקבץ גדבות לבדק חבית, ויחדשו את בית ה' וכלי השרת, ו"אחרי מות יהודע באי שרי יהודה וישתחוו למלך אז שמע המלך אליהם, ויעזבו את בית ה' אלהי אבותיהם ויעבדו את האשרים ואת העצבים ויהי קצף על יהודה וירושלם באשמתם זאת" (דה"ב כ"ד י"ז—י"ח). וכאשר הוכיחם זכריה בן יהודע קשרו עליו העם וימיתוהו במצות המלך בחצר בית ה' ולא זכר יואש חסד אשר עשה יהודע אביו עמו, וגענש יואש כי עלה חואל מלך ארם על ירושלם, ויקח יואש את כל הכסף והזהב באוצרות בית ה' ובית המלך ויתנם למלך ארם ועל מעליו (מ"ב י"ב) אך

קיים. והוא קובל כי איזה פעמים נשכחה עבודת המזבח בחכר יין וסלת (א' ט' ו"ג. ב' י"ד). למי בעל מדר עולם ניבא יואל בימי מנשה בן חזקיה מלך יהודה, וגם נתום וחבקוק ניבאו בזמנו. אבל אין לאחר את יואל ולאמר שהיה בבית שני, כי עם חגי זכריה ומלאכי פסקה הנבואה. גם צחות לשונו ונעמיות שפתיו מעירות כי לא ניבא בבית השני שאז כבר נשחתה הלשון העבריה במי המדברים, ואנשי כנה"ג שסדרו את יואל בין השע ועמוס ידעו כי היה בין הנביאים הראשונים, בין זמן ישעיה וירמיהו.

[ספר יואל] בס' יואל יש ארבע פרשיות, וכולל שני ענינים שונים: פרשיות א' וב' ספור משלחת מיני ארבה המשחיתים את הארץ ויבולה, והנביא מתאר בשרד מליצה שנשבה מאד מעשה ידי אמן נפלא, ומצייר חיל הארבה ברמיון חיל גבורים ערוכים למלחמה, ויקונן על שמנת הארץ ע"י מכת הארבה ויעורר העם לתשובה, "מי יודע ישוב ונחם", והם עושים כמצותו וקוראים אל ה', והנביא יבטיחם בהסרת המשלחת. הענין השני פרשיות ג' וד' בשורות ויעודים טובים לישראל ושפטים בגוים הלוחצים אותם. "ונשפמתי עמם שם על עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגוים ואת ארצו חלקו" (ד' ב') היינו עשרת השבטים. כי ינקום ה' נקמתם מהגוים ושוסייהם יהיו למשיסה, וישראל יהיה לעזבי ולנאון ולתפארת, באחרית הימים. דעת האברבנאל כי ספור משלחת הארבה הוא משל במי הנביא על הסון הגוים שבאו על הארץ כדי ארבה לרוב: ארם עמון ומואב אדום ומצרים וישחיהו את ארץ ישראל ויהודה (וכן מליצת ברי ארבה בשופטים ו' ה'). זה היה מנהג הנביאים לפחות דבריהם במשל כמו השע באשת זנונים וילדי זנונים. ונבואת יואל היא כללית ואינה מוגבלת בזמן מלך מיוחד. ואחר שמתאר המשל יעורר העם לתשובה ולתפלה. כי רחוק למר שיואל מספר דבר הארבה בפשמות, כי מה כל החרדה הזאת? ומעשה הארבה בארצות הקדם אינו זר כל כך כי הוא מכת מדינה שיקרה בכל פעם. וגם אומר ואת "הצפוני" ארחיק מעליכם על הארבה, והוא בא תמיד מדרום א"י ולא מצפונה, אולם בדרך משל כונתו על ארם ודמשק שהיו בצפון א"י.

ביבליוגרפיה: מכוא בן-זאב לתרי עשר; מכוא ווינקאם ליואל הוצאת אברהם כהנא קיוב 1907.

א.

יואל בן יצחק הלוי: אחד מבעלי התוספות במאה ה"ב. כנראה נולד בעיר בונא ומת בקולוניא בערך שנת 1200. בנערותו למד ברנגשבורג אצל ר' אפרים בר' יצחק, ר' יצחק בר' מרדכי, ור' משה בר' יואל. גם למד בשיבות ווירצבורג ומאינץ אצל ר' אליעזר בר' נתן (הראב"ן) שהיה חותנו. בנו ר' אליעזר בר' יואל היה רב בקולוניא, ובנו אורי נשרף שם על קדש השם בשנת 1216, ור' מרדכי בר' אליעזר נשא

גורל כל ספרי הנגיחה שבמשך הימים נאבדו בלשונם המקורית, כי בשעה שנברו הנזרות, והנזרות ורדיפות תקפו על אבותינו, לא הצילו מאומה מספרותם העתיקה מלבד כתבי הקדש והחלכות, בספרותנו העברית העתיקה אשר בידנו, היינו המדרשים וספרי ההלכה. לא נזכר כלל, רק בספריהם של אבות הנביאים הנזרית, שנכתבו בשלש מאות שנה אחרי התורבן. מובאים כמה מאמרים בשמו. וע"כ חשבו החכמים שכבר נאבד כולו ונתיאשו ממנו. והנה בשנות הארבעים של המאה ה"ט נמצאו כ"י שלמים בארץ אביסיניא בבית תפלה נוצרי בשפת כושית. בשנות 50—51 פרסם דילמן תרגום אשכנזי מספר היובלים בעתונת המדעי של עוואלד, ובשנת 1859 פרסם את כה"י בשפתם הכושית. בשנת 1861 מצא החכם Ceriani גם חלק גדול (כשליש הספר) בתרגום רוסי, שהדפיס בספרו Monumenta Sacra et profana, 1861, Tom I Fasc. I כעת ישנם ארבעה כ"י בבתי עקד הספרים אשר באירופא (פאריס, ולונדון, טיבינגן ואוסף ספרים פרטי). בין המתרגמים הראשונים היה ר"ש רובין, שהעתיקו לשפת עבר בסגנון תנכי ונרפס בכרך הראשון של "השחר" (תרכ"ט). עם "מבוא גורל על הספרים הנגזרים בכלל וספר זה בפרט ועם הערות מאירות". ולפי תרגומו אני מעתיק פה. מן התרגומים הלועזים חיותר טובים הם: האנגלי של Charles (לונדון 1902) והאשכנזי של ליטמן (בהוצאת ספרי הנגיחה של קויטש).

[תוכן הספר] המחבר מספר ש, בשנה הראשונה לצאת בני ישראל מארץ מצרים, בחדש השלישי בששה עשר בו', קרא ה' אל משה לעלות אליו ההרה והי שם ארבעים יום וארבעים לילה וה' למדהו את כל סערי השנה לפי שבועים (שמימות) ויובלות ע"פ ספר התורה. היינו כל החוקים שהיו כבר כתובים על לוחות השמים. ויצו את מלאך הפנים (הוא מטטרון הנזכר בסנהדרין ל"ח): לכתוב בערו בספר את כל דברי הימים מבריאת העולם עד היום ההוא, יום עלותו על ההר. והמלאך אשר הלך לפני מחנה בני ישראל לקח את לוחות השמים ויקרא באזני משה סראשית ימי הבריאה עד בנין המקדש על הר ציון ויאמר למשה לכתוב את כל הדברים בספר. כל מקרי הימים הם מסודרים בשבועים ויובלות. חוה לא ילדה את בנה הראשון עד תום היובל הראשון. בשבת השלישי ליובל השני ילדה את קין וברביעי ילדה את הבל ובחמישי את בתה און. בשנה הראשונה של שבע הראשון ליובל החמישי החלו בני האדם לבנות להם בתים וערים. כה מוסף המחבר לסדר כל הדורות וכל מקריהם ע"פ יובלים (וע"כ נקרא, "ספר היובלים"), ולפי חשבוננו עברו המשים יובלים בדיוק מבריאת העולם עד כניסתם של ישראל לארץ. ועין הוא מונה מ"ט שנה ליובל נכנסו בשנת 2450. אבל לפי חשבון תיול לא

לחקופת השנה עלה תיול ארם עוד הפעם על ירושלים ויהרגו את שרי העם וישללו את שללם. ואת יואש עשו שפטים ועובדו במתליים רבים, ועבדו התקשרו עליו בבית מלוא ויהרגוהו על מטתו ויקברוהו בעיר דוד אך לא בקברות המלכים (דה"י כ"ד).

[בתלמוד] את המלך יואש משחו למלכה מפני עתליה שנחלקה על מלכותו (הוריות ה'). ויקרא רבה פ' ח'). יואש היה אחר מארבעה בני אדם שעשו עצמן אלהות והרעו לנפשם: פרעה נבוכדנצר וחירם ויואש מלך יהודה, אמרו לו אלולי שאתה אלוה לא היית יוצא לאהר שבע שנים מבית קדשי הקדשים, ויקבל על עצמו להעשות אלוה והשחית לנפשו (שמות רבה פ"ח), ושמע לשרי יהודה שבאו אליו והשתחוהו לו, לפיכך ואת יואש עשו שפטים (שם). נזכר שמות האנשים שהרגוהו: זכר בן שמעת העמונית ויהחבר בן שמרית המואבית (דה"י כ"ד כ"ז. עי. מ"ב י"ב כ"ב). למה פירשום הכתוב? ללמדך שנפרע ממנו הקב"ה ע"י אנשים כיוצא בו, יבואו עמונים ומואבים כפויי מובה שכפו בטובתו של אברהם אבינו שעשה ללוט להצילו והם שכרו את בלעם לקלל את בניו, ויפרע מיואש שכפה בטובתו של יהודע והרג את זכריה בנו (ילקוט ח"ב רמז ר"ב).

(2) יואש (יהואש) מלך ישראל בשנות ג"א צ"ח—ק"ד (662—646 קס"ג), הוא היה בן יהואחז, ויעש הרע בעיני ה'. יואש ירד לבקר את אלישע בחליו ויבך על פניו ויאמר, "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו", ובטרם סותו הבטיחו כי יצליחו ה' במלחמתו עם ארם שלש פעמים וישב יואש ויקח את הערים סיר הרר בן תזאל מלך ארם אשר לקח סיר יהואחז אביו (מ"ב י"ג). אמציהו מלך יהודה שלח אליו להלחם עמו, ויואש נשא עליו משל לאמר: "החוח אשר בלבנן שלח אל הארז אשר בלבנן לאמר תנה את בתך לבני לאשה, ותעבור חית השדה אשר בלבנן ותרטום את החוח". לאמר איך יוכל שפל רוח כמוד לדמות אל שר וגבור כמוני. וינגף יהודה לפני ישראל ואת אמציה תפש יואש בבית שמש ויפרוץ בחוסת ירושלים ויקח כל הזהב והכסף והכלים בבית ה' ובאוצרות המלך, וישב שמרון. יואש מת אחר מלחמתו עם אמציהו ויקבר בשמרון עם מלכי ישראל (מ"ב י"ד מ"ז). ע"ע יהואחז.

ב. ט.

יובל: ע' שמיטה ויובל

יובלים, ספר: אחד הספרים החזונים העתיקים שנכתבו בימי הבית השני. ביוסיפוס נזכר בשם "ספר היובלות" (עי' עפשטיין XXII 1891 XXI 1890 R. E. J.) נקרא ג"כ בשם "בראשית זוטא" ונודע כ"ספרא דארם הראשון" (עי' יעלינק בה"מ הר"ב). חשיבותו כפאת ערכו החיסורי ותספורתי גדול מאד. אבל גורלו היה

נכנסו עד שנת 2488. (אם מנין מ"ט או נ' שנה ל'ובל מחלוקת ר' יהודה ורבנן, נדרים ס"א: ועי' הרמב"ם הלכות שמטה ויובל). המחבר יודע את שמותן של בנות אדם וכי ילדה חוה עוד תשעה בניו. דבר שלא נזכר כלל באנדה אחרת. הוא יודע שמות כל הנשים שהתורה עברה עליהם בשתיקה עד נשי בני יעקב. חנוך היה הראשון אשר המציא את הכתב ויערוך את הזמן בשבתות ובהדרים וילמד אותם לבני דורו (פ"ד). אברהם נקרא בשם אבי אמו אשר מת בטרם שנולד הוא. מלבד מלאך הפנים אנו רואים שם השטן, השר משטמה, הוא אחד המשפיעים הנדולים על חיי האדם, הוא השטן הנזכר בספר איוב ובכמה מקומות בתלמוד (ב"ב פ"ז). שוירד ומסית ועולה ומקטרג. לא ה' נסה את אברהם כ"א משטמה הסית אותו בו (ויבליים י"ז פ"ז, ועי' ג"כ סנהדרין פ"ט:), וכן נסה הוא להרוג את משה על דרכו ממדין מצרימה ושר הפנים הצילו מידו. אף הוא וחילו עברו בארץ מצרים והרגו את הבכורים. (ובמכילתא דרש"י: והכיתי כל בכור, לא ע"י מלאך ולא ע"י שליח).

[סתירות מהמסורת שלנו] כמה מאמרים והנודות שבספר זה סותרים אלה שבמדרשים אחרים הנודעים לנו, ומתנגדים לקבלות חז"ל, לחלכות מפורשות וכתובים שבתורה. למשל: נח חנן את חג חשבונות בפעם הראשונה לזכרון הברית שכרת עמו ה' אחרי המבול ולזכרון בריאת העולם. זה היה חוק שהיה חרות על לחות השמים למען יעמוד לדורות (שם פ"ז). לפי הקבלה עקר אברהם את יצחק ברה"ו ובספר זה עשה אברהם אחרי הנסיון חג של שבעת ימים ומאז נעשה לחוק לישראל ולזרעם לחוג את החג הזה. לפי הקבלה נולד יצחק בפסח (ר"ה י"ז), ולפי הספר הזה ילדה שרה את יצחק בחדש השלישי בחג בכורי הקציר (שם פ"ט ז'). עת שבו המלאכים ויברכו את שרה ויבשרו לאברהם שיוליד עוד ששח בניו אבל רק ביצחק יקרא לו זרע, שמח אברהם ויבן מזבח ויסב אותו משך שבעה ימים שבע פעמים בכל יום והוא ועבריו ישבו בסוכות שבעה ימים. והחג הזה נועד לבני ישראל לחוג אותו עד קץ הימים. אבל בתורה (ויקרא כ"ג מ"ב—מ"ג) כתוב: בסוכות תשבנו שבעת ימים... למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים (ועי' גם במשנה סוכה מ"ה. "בכל יום מקיפין את המזבח פעם אחת... ואותו יום מקיפין אוהו שבע פעמים"). גם יפלא שלא הזכיר את ר"ה אם גם מביא פעמים את היום הראשון של החדש השביעי. ולפי דבריו רק חשבון היובלים הוא הנכון וכל חשבון אחר טעות הוא וההולך אחריו עושה פסח, יוה"כ וכל המועדים שלא בזמנם (סוף פ"ז). לפי דבריו כתיב קין תחת בית אבנים אשר נפל עליו מפני שהוא הרג את הבל באבן, ובלוחות השמים כתוב, כי כל איש יענש לפי חטאו מדה כנגד

מדה, כאשר עשה כן יעשה לו. זה נגד התלכה (סנהדרין נ"ב:): שנקימת רק בסייף, בין שהרג חברו באבן או בברזל או ששרפו באש (ועי' הרמב"ם הלכות רצח פ"א א' ומ"ט שם). המעשה של ראובן ובלחה נזכר בתורה רק ברמזיה, ואין ספק שכל הדרשות של חז"ל נתכוונו לדבר אחר, לכסות על עונו. לכן אמרו חז"ל (שבת נ"ה:): שהאומר ראובן חטא אינו אלא טועה. וכי אפשר לזרעו לעמוד על הר עיבל ולומר ארור ויבא חטא זה לידו? ודרשו במדרש, בכורת ממון נוסלה ממנו ולא בכורת יחסין, כה חסו על כבודם של האבות, ויובלים מספר ספור ארוך ונותן בל הפרטים של פנישת ראובן ובלחה. שראה אותה במקום הרצה ותחשק נפשו בה. יהי מעשהו רע מאד בעיני ה' וע"כ כתוב על לחות השמים שלא ישב איש עם אשת אביו (הראב"ע בפ"י על התורה אומר והדבר מפורש בדה"י. ויען לא נמצא שום מקום בכתיב שמפרש את מעשהו של ראובן אפשר שרמז לספר היובלים). לעומת זאת אנו רואים שהמחבר מעריך זכרון האבות ומוקיר את ישראל כסגולת כל עמי הארצות. הוא מאדיר את חשיבותן של המצוות ומזהיר על שמירתן. לשון עבר קדושה בעיניו גם היא. מלאך חפנים פתח את פי אברהם ואת שפתיו וילמדוהו לדבר עברית, השפה שבה נברא העולם (שם י"ב כ"ז). אברהם הכיר את בוראו כשהיה ילד (עי' ב"ר פס"ד, שלפי ר"ל היה אז בן שלש שנים). ואחרי כן קיים כל המצוות ויקדש את המועדים ולפני מותו צוה ליצחק להזהר בכל מצוות של קדושה ומהרה וילמדוהו תורת הקרבנות. ובסננון כזה מספר את חיי יעקב ומשמיט כל דבר שיוכל ליתן פתחן פה למשטינים. בני ישראל הם זרע קדש. בני אלהים אשר אוהב בצדק (פ"א). ויקדשם אף קרבם אליו מכל בני האדם (פס"ו). בפרט הוא מעריך את שתי המצוות שבני ישראל מצוים בהם: מילה ושבת. בנוגע למילה, חק הוא לכל הדורות ואין לעבור על יום אחד משמנת הימים (אולי דעתו שאין לדחות המילה מפני שום טעם חמחר בשבת פ"ט מ"ה, בעער). כי ברכת עולם היא וכל בן ישראל אשר לא נמול אין לו חלק בברית ה' אשר כרת את אברהם. רק בני בליעל אינם מלים את בניהם וקצף גדול על ישראל על אשר עזבו את בריתו (פס"ו). השבת היא יום קדוש ומלכות לכל ישראל, וע"כ אסור לעשות בו כל מלאכה לצאת לדרך או לשאת כל משא מבית איש החוצה. איש אשר יעיר איש או ירכב על בהמה או ילך באניה על הים ואשר יענה את נפשו ואשר יעשה מלחמה ביום חשבת מות ימות (שם פ"ג). הנמרא מביאה מעשה באחד (סנהדר' מ"ו). שהיה רוכב בשבת בימי הנזרות של יון וסקלוהו הב"ד, לא מפני שהיה ראוי לכך ע"פ חז"ל, אלא שהשעת היתה צריכה לכך. וידוע שניב בימי היונים, נהרגו כמה יהודים מפני שלא נלחמו בשבת, אבל

עמנו בזמן ההוא.

ביבליוגרפיה: רובין, ספר היובלים, ויין תרכ"ט. ילינק, בית המדרש חיג לייפציג 1855; בעצה דאס בוך דער יובילעען לייפציג 1856; דילמן, דאס בוך דער יובילעען (עוואלדס יאהרביכער ביבל וויססענשאפט, III, 1851; ליטמן, דאס בוך דער יובילעען... (אפוקריפן... הוצאת קויטש, II, 1900; שירעה געש'רעם יודי פאלקס... 1902; Charles, The Book of Jubilees, London 1902.

י. ל. 5.

יודאנים (יודאניה): שם נתח בישאל בארצות המזרח הנקראת על שם מוסדה יודאן. הוא היה אחרי אבו עיסי או עובדיה האספחאני ואמרו עליו כי היה תלמידו, ואחרי כי אבו עיסי חי בזמן הכליפה עבר אלמלך בן אלמרוואן (מלך בשנות 685-705) הנה חי יודאן בתחלת או במחצית הראשונה למאה השמינית. הידיעות עליו ועל הכתה בכלל רלות מאד, והמחברים אשר הצילו לנו מעט על אודותיהם הם הקראים: קרקסאני (כתב אלנאר מאמר א' הוצאת הרבני צד 284, 312, 317, ועי' Arabic Chrestomathy להירשפעלר צד 121, ומ'ע Z. F. H. B. ח"ג 176). יפת בן עלי בפירושו לרברים ל' ב' (עי' לקומי קרמוניות לפינסקר כ"ו) וחרסי (אשכל הכפר א"ב צ"י אות נ'), ועוד הסופר הערבי שהרסאני (הוצאת Cureton ח"א 168 ובהעתקתו של Hsarbrücker ח"א 255). כמו אבו עיסי התאמר גם יודאן להיות נביא, ותלמידו אמרו עליו כי הוא המשיח וכי לא מת ויחכו להתגלותו שנית. כן קראו לו בני סיעתו בשם "הרועה" ואבו עיסי ועוד הרבה רמו שהם שליחי הנשיח מפני שסברו כי כבר עברו אלף ושליה שנה אשר התנבא עליהם דניאל. מלת הרועה (אלראעי בערבית) נשתבשה אצל שהרסאני לקורא (אלראעי בערבית). ופינסקר וגרעץ בנו על זה השבוש דברים בלתי נכונים, במה שנוגע לדעותיו יסופר עליו כי הזהיר יודאן על הפרישות ועל ריבוי הצומות והתפלות, וכמו אבו עיסי אסר גם הוא בשך ויין בזמן הוה, ולעומת זה אמר כי השבתות והמטערים אינם חיוב בגלות וכי נשמרם רק זכרון למה שהיו אבותינו עושים, והלכו בעקבותיו קראים מבני בצרת (עי' R. E. J. 50, 17). וכדומה, ומה נראה כי סבר יודאן אשר רת ישראל תוכל להשמר במלואת ובמהרתה רק בארץ ובזמן שבית המקדש קיים, ולכן נראהו מצד אחד נומה לסגופים וענויים (מה שנמצא גם אצל שאר מיסדי כתות בזמנו), ומצד השני מתנגד להרבה מצות מעשיות בגלות, דברים הנראים כסותרים זה את זה. עוד יספר שהרסאני כי חשב יודאן שיש בתורה נגלה ונסתר וכי דבריה מתבארים לפי הפשט והרמז, ואמנם נבדל משאר היהודים בהרבה רמזי תורה, וכן במה שנוגע לרמזיון הבורא לנבארים, ונמטה לאלו האומרים שיש לאדם בחירה חפשית וכי ממנו בעצמו תלויים מצעויו ולכן מקבל עליהם שכר ועונש, ומה נראה כי

שכאי הזקן דרש: עד רדתה אפילו בשבת (שבת י"מ). והחשמונאים עמרו על נפשם אפילו בשבת, וכך היא ההלכה (רמב"ם, הל' שבת פ"ב כ"ה), אפילו במלחמת רשות, ובנוגע להלכה אם מותר להפליג בספינה בים תלויים בה כמה דינים.

[מחבר הספר וזמנו] מכל הסתירות האלה יוצא שבעת שנכתב הספר הזה לא היה עוד חשבון השנים קבוע (ילינק), אמנם החשבון לפי שבועים יובלים נזכר גם ברניאל (מ' כ"ד-כ"ז), ובנמרא (ערוכין י"ב); אמרו: שבעה עשר יובלות מנו משעה שנכנסו לארץ עד שיצאו. גם נראה שהרבה ספרים נגזרים שמהם שאב המחבר את הגרותיו היו יודעים בימיו בעוד שכה"ק לא היו כל כך מפורסמים בין העם, לולא זאת לא העיז המחבר להכחיש דברים המפורסמים בתורה, הן בנוגע להלכה והן בנוגע לקורות הימים. ואפשר שהמחבר בעצמו לא ידע את דברי התורה, כי קשה להאמין שיצא לערער עליהם. לדעת פראנקל נכתב ספר היובלים בראשונה בשפת עבר ולא ביונית, וכל המבקרים כבר הודו לזה. המחבר בעצמו היה מעריץ את לשון אבותיו כשפת המלאכים, גם מפרש את השמות לפי פירושה העברי. לדוגמא: (פ"ד, מ"ו) ויקרא את שמו ירד כי בימיו ירדו מלאכי אלהים ארצה, (פ"א י"ב) ויקרא את שמו תרה כי התחרו בהם העורבים (תרגום רובין, יותר טוב מתרגומו של משארלס "כי העורבים תרעו בהם", ומלת תרע היא כשרית). כמה מאמרים בהתרגום הכושי והלטיני (שהם העתקות משפת יונית, וכן כבר הורקו מכלי אל כלי) ויבנו רק אם נשוב לתרגום לש"ע, לשונם המקורית. למשל: בת פרעה תחת בית פרעה. (עי' ההקדמה בספרו של משארלס), וישנן עוד ראיות המוכיחות שהמחבר כתב ספרו זה עברית. דעת ילינק שהמחבר היה מכת האיסיים במל שירר במענות, גם דעתו של בעער שנכתב בירי אחר השטרונים רחוקה מאד מן האמת, כי המחבר הזכיר ארבעת הרי הקדש, ובפרט הר ציון או הר המוריה כמבור הארץ (גם לפי דעת חז"ל ביומא נ"ד: ובסנהדרין ל"ז). ואינו מזכיר כלל את הר גריזים. דעתו של משארלס היא שהוא היה אחד הפרושים, מוקיר התורה, מתבן המצוות של שבת ומילה ודורש מבני עמו שיבדלו מאד משכניהם הגוים. הוא האמין בהשארית הנפש ובמלאכים ובימות המשיח לפי קבלת כתה זו, והשתמש בכמה מדרשים הנראים עליהם הותמה. גם שירר נומה לדעה זו רק קשה בעיניו התנגדותו של המחבר להרבה דעות של הפרושים. ספר היובלים הקלים אל תוכו הרבה הגרות ממדרשים אשר קרמו לו והוא מצדו היה מקור למדרשים מאוחרים, כאשר הוכיח ילינק בבית מדרשו תרד ג', והמדרשים ההם הנם היום לפנינו, כמו מדרש ויסע וספר נח, ובחם נמצא חלק אחד מספר זה בשפתו המקורית, ואפשר לנו לראות מתוכו את השפה הספרותית שהשתמשו בה סופרי

11; פירסט, געשיכטע דעס קארעקטורס ח"א 83, 80, 82; יאסט, געשיכטע דעס יודענבוכס ח"ב 850; גרעץ געשיכטע ח"ה מהדורא רביעית 218, 213, 510; הרבני, קרקסאני צד 205; שטיינשניידר J. Q. R xi, 119, 624; J. E. xii. ש. א. פ.

יודעים (ידעות Gnosticism): כת תברים הנודעים בשם „היודעים“ שהיו דורשים וחקרו לדעת סתרי אלהות ודברים מופלאים במבט, מה למעלה ומה למטה. הם היו מן ה„מינים“ שהתעברו בין תנוצרים־יהודים במאה הראשונה והשנייה, אך מקורם מכת האיסיים כמאה וחמשים שנה קודם החרבן. מתחלה הייתה מחשבתם זכה ומהורה ברוח היהדות, אך לאט לאט שאפו אל קרבם דעות זרות מחכמי בבל פרס ויון והגשימו את רעיונותיהם הרוחניים, והיו למקור הראשון לתורת הנצרות ברבי רשויות, ולאחרונה לבשו צורה תרשה של אמונה מיוחדת, ואז נדחו היודעים גם מאבות הכנסייה הנוצרית ויאבדו מתוך חקלה. רשמי הכת תואת בזמן הראשון בעוד שהייתה במצב היהדות, נאים מטה שאמרו חז"ל במשנה וברייתא: אין דורשין... ולא במעשה בראשית לשנים אבל דורשין ליחיד, ולא במרכבה ליתיד אלא א"כ היה תכם ומבין מדעתו. מעשה בר' אלעזר בן ערך שהיה מחמר אתר ריב"ז א"ל דרש לי פרק אתר במעשה מרכבה וכו' עמד ונשקו על ראשו ואמר ברוך ה' אלהי ישראל שנתן בן לאברהם אבינו שיוודע לדרש ולח ב"ן בכבוד אבינו שבשמים וכו' (תוספתא הגינה פ"ב א'). התואר „תכם ומבין מדעתו“ מתאים עם תואר היווני *γνωσις* או *γνωστικὸς* (ע' קודינתיא א' ת' 1: ידעין דבכלן אית ידעתא וידעתא מתחרא תובא דין בנא). היודעים הראשונים הם מבעלי הקבלה אשר התעסקו במעשה בראשית ומעשה מרכבה, אמנם חלק גדול מהם נבדלו מחטוקבלים האמתיים ובדעותיהם התעברו סוגי משגי הכשרים האמנטיים הפרסיים ותכמי היונים להאמין בכחות נפרדים ורבי פועלים באלהות, ועליהם הזהירו חז"ל שלא ללמוד מהם כי תורתם שקר, ואמרו במשנה: לידע ולהודיע ולהודיע שהוא אל הוא היוצר הוא הבורא (אבות פ"ד). כלומר שחבל אחד ואין חילוק בין אל ובין יוצר הפועלה (demiurge) כמו שהאמינו היודעים. ור"מ קרא אשכח ודרש: המ אונך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי (משלי כ"ב) לדעתם לא נאמר אלא לדעתי (חגיגה מ"ז:). ושמואל תיקן נוסח תפלה קצרה של ש"ע: והתועים על דעתך ישפטו, והפסוק אל תפנו אל האלילים דרש ר' תנין אל תפנו אל מדעתכם (שבת קמ"ט). היודעים באו בברית אלה שלא לנלות סודם לחוץ, והיו מתעצמים יתר בפרדם (ע"י בלוי, אלטיידישע ציבערוועזען, 116 והלאה). וע"ז מרומז המאמר ארבעה נכנסו לפרדם בן עזאי בן זומא אחר (אלישע בן אבויה) ור"ע. בן עזאי הציץ ומת וכו' בן זומא הציץ ונפגע ועליו הכתוב אושר דבש

הלך יודנאן בעקבות בעלי המעחולה. בזמנו של הקרקסאני (מחצית הראשונה למאה העשירית) נשארה מהיודנאנים רק קבוצה קטנה באספהאואן, וקרוב הדבר כי רובם נשתקעו בהקראים. והנה שהרסתאני יאמר על יודנאן כי היה מהמדאן וכי נקרא בעברית בשם יהודה ועפ"ז החליטו פינסקר וגרעץ כי הוא אחד עם יהודה הפרסי, הראביע (בהקדמה לפירוש עזיית; פ' בראשית ח' נ, שמות י"ב ב', ויקרא כ"ה ט', ס' העבור דף ח'. ואגרת השבת בכרם חמד ח"ד 162) ואמר כי „יהודה הפרסי חבר ספר ואמר כי שנות ישראל היו מחשבין לתמח" (ע' פאזאנאסקי 19, 50, R. E. J. 262; J. Q. R. 10). ועוד מביא ממנו פירוש להכתוב במדבר ג' ל"ט. אבל לא נדע מיהודה זה מתי ה', ואם בכלל נחשב על כחה מהכתות שהיו אז כמו שלא נדע בחפך מיודנאן אם נמה להדעות המזבאות בשם יהודה הפרסי. והנה שמחה יצחק לוצקי חושב את זה האתרון בין חכמי הקראים, אף מביא ממנו פירוש לתורה. (ארת צריקים דף כ"א ע"ב שורה י"ז ודף כ"ה ע"ב שורה ל'). אבל הקראי המאוחר הזה איננו בר סמכא.

[כת המושכאנים] לפי דברי שהרסתאני הלכו המושכאנים (אלמושכאניה) בעקבות היודנאנים. ונקראו נ"כ על שם מיסדם מושכא, והיה נפרד מיודנאן בזה שאמר כי החוב להלחם עם אותם אשר נומים לדעה אחרת, אף אמרו עליו כי יצא להלחם בחברת י"מ איש ונהרג בסביבות עיר קום בפרס. ויש מהמושכאנים אשר אמרו כי מחמד היה נביא אמת וכי שלחו ה' אל הערבים ושאר אומות אבל לא לבני ישראל, דבר אשר יאמר גם אבו עיסי רבו של יודנאן. ביחד עם היודנאנים יפרט יפת בן עלי (במקום המסומן) את השאדנאנים (אלשאדנאניה), אשר גם הם אמרו כי אין עלינו שמירת המועדים ושמירת מוסאח ומהרה בגלות והקלו על ישראל הרבה מן המצוות (ועוד זיכירו את הכתה הזאת הקראים יוסף הרואח וישעיה בן יהודה). וממסרה שאדנאן יסופר עוד דבר מתמיה היינו כי יש להכריח את החומא לצום מ' יום. באמרו כי פירוש ארבעים יכנו (רברים כ"ה ג') הוא יצום ומביא ראיה מהכתוב מכות חרדי במן (משלי כ' ל'), וכי יהיה בכללם החדש שבט הדומה בכניו למלות שבט מוסר (שם כ"ה מ"ו). לפי דעת גרעץ השאדנאנים הם אחד עם המושכאנים, ויותר נראית דעתו של שריינד (R. E. J. 29, 207) כי הם אחד עם השארכאנים (אלשארכאניה), אשר גם מיסדה שארכאן, יאמר הסופר הערבי עבד אלקאהר אלבנדארי, כי הודה בבניאות מחמד ובחקראן ובעקרי האסלאם רק אחר כמו אבו עיסי וקצת המושכאנים כי זה חבל יתחייב על הערבים ועל שאר האומות אבל לא על בני ישראל.

ביבליורפיא: פינסקר, לקושי קדמוניות י' מ"ז וב"ה; גאמלאבער, בקרת לתולדות הקראים 171, 188 (ובטעות 188); ווייס, ר"ד ח"ד 66; הרבני, לקורות הכתות בישראל

מנאת אכול דיד, אתר הציץ וקיצץ את הנטיעות וכו' ריע נכנס בשלום ויצא בשלום (תוספתא חגיגה פ"ב ג'). גם מה שרמזו חז"ל על הפסוק דבש וחלב תחת לשונך (שה"ש ר' י"א) למעשה מרכבה (חגיגה י"ג). נמצא כתוב על פאפירוס (באוצר הספרים) כברלין, לאמר: אכול חלב ודבש ודוח אלהות תתעורר בלבבך. הדמבין במירושו לפ' וירא, באמרו, הוא כבוד נברא במלאכים יקרא אצל חידועים מלבוש ולא אוכל לפרש' וכו' אפשר שרמז לכת חידועים.

א.

[מפלגות היודעים ושיטתם] בכת היודעים היו מפלגות שונות. בראש חידועים במאה הראשונה קודם התרבו עמר שמעון המגי (אמגושי Magus), שמרוני או כותי מעיר ניהון, והיה מבשף יהודי (יוסיפוס קדמוניות 20, 7). והרבה תלמידים היו לו ולפיהם נפלגו היודעים למפלגות שונות בשימותיהן, ואלה ראשי בית מדרשם: מענא נדער השמרני שאמר על עצמו שהוא משיח, וחורה כי העולם נברא ע"י מלאכים. סלכיו (שמו ביונית בסילידוס) מסוריא חזי ברורו של ריע, ולימד באלכסנדריא. הוא ערכב בסודותיו סתרי היהודים והמצרים והאפלטונים החדשים, וזאת שימתו באלהות: תעילה העליונה, "אי'שם" (אין סוף) מסתתר בחביון עוז אצל שבעה כחות רוחניים לתכלית הבריאה הנשמית, ועליהם חופף רוח אלהים ומחשבתו, ושבעה הכחות הם: הבינה הרעת החכמה הגבורה (שעל ידה יצאו המחשבות לפועל), הצדק (המשפט וההנהגה האלהית), והשלום. והמדה הזאת נקראת השמיניות הקדמונה, שהיא שורש לכל המציאות שלאחריה, ודומה לזה שבעה גלגלים ועל כולן המזל אשר לו הבח לצמצ המערכה, ודמות אחרת שית אלפי שנות העולם והשביעי ימות מרנע ומנחת לקץ העולם הזמני, ואלף השמיני תהיה כוללת מלכות שמים ועולם הנצחי. מן השמיניות הקדמונה נאצלים ג"כ שבעה כחות ושמיני עליהם, חסדה הזאת היא שמיניות שניה ואהריה שמיניות שלישיה וכו' עד המספר של שס"ה עולמות רוחניים הכוללים כל החיות הרחמי המתגלה בעולם ונקרא בשם "בראקאס" המשונת, ולכל אחד מהם מניע שכל נפרד, והם משתלשלים יורדים מן הרחמי תבוי הראשון עד הנלוי הנשמי האחרון בנשמות המציאות, כסולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה, ושלביו מחברים את האי'שם עם המציאות ע"י שלשלת סדרי הכחות ההם, שחם כלם אורות בסטרא דימינא ברשות המוכ, ולמטה מהם כחות התשך בסטרא דיגמאלא ברשות הרע, וכאשר נפלו האורות למטה נתערבו עם כחות התשך ונתהוו מזה בלבול היסודות המובים והרעים בתבל: נפש מאירה אסורה בנוף תשך, יצר הרע כרוך בנפש ביצר הטוב, עד שיתקנו ע"י מעשים טובים בעולם השפל ויצרפו האורות וישוכו למעון האור הקדמוני, והרע יתם ויכלת לצמצ, ואז נפש האדם תתגלגל לאתור

מן התשך אל האור, עד שובח למקור מחצבתה. ותביא ראייה לאמונת הגלגל הפסוק, "מי יחן מחור מטמא" והפסוק, "הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם נבר" באיוב, ויקשר שימתו ביסודות אמונת המשיחית המפורסמת לנוצרים. תלמידו מלכיו תקפו וחרתו קמיעות אבראקאס במספר שס"ה על אבנים קמנים עם ציורי חיות שרפים ואופנים ושמות קדושים. קמיעות כאלה נמצאות עד היום באוצרי קדמוניות. יהודי גנוסטיקי אחר היה סתורנין הסורי בימי בר כוכבא, ולימד באלכסנדריא. בשימתו נאצל העולם עפי' מדרגות ספירות או נצחיים, אשר שבעת תאחזנים מהם הן נפשות כוכבי הלכת, והם בראות העולם המחוש ואת האדם, ומלחמה להם תמיד נגד ממשלת השמן. אבל האדם אף שנברא בצלם אלהים אין בכדו להלחם נגד השמן. ע"כ נפתו בו נשמת חיים הלך אלוה ממעל. ולעומת זה ברא גם השמן מין ארם מחומר היולי לעוזר לו נגד האדם הנבחר, וירד הנצח נאום מן השמים ארצה במראה אור לפדות את האדם מיד השמן וממשלת הכוכבים. לדעתו אכילת בשר ותשמיש אשה נותנים לתומר חזילי תוקף ועוז לשלום על האדם, ע"כ אוהב נפשו ירחק מהם. סתורנין כתב ספר מלא נבואות וחזיונות, ואמר כי מלאכי מרום ספרו לו את הספור הזה. היהודי קרינת (Cerinth) חי בזמן חורבן הבית, ובית מדרשו היה באלכסנדריא, והאמין כי אל אחד למטה מאלהות העליונה ברא את העולם, והוא הוליד כח המאמר (Logos). בשימתו מלאכים שונים ומפירות בשמות: השתיקה, העומק, המלוא וכו'. תלמידו של קרינת היה חזקיא (ע"י להלן). גנוסטיקים אחרים היו עוד צרדן מסוריא במאה השניה ותלמידו טרציון עם דעותיהם המבהילות, קרפוקרטס ובנו עפיפאנעס באלכסנדריא במאה השניה, גם מרדכי הוא מרקא מארץ ישראל כמאה שנים אחר התרבו, הוא היה אומר כי רוח הקדש מגלה לו סודות, והתעסק הרבה בצרופי אותיות השם המפורש ע"י גימטריאות וחשבון אותיות האי"ב. סגנון לשון הפילוסוף הזה קרוב לדרך תבא אצלנו בספר היצירה, ואצלו נמצא הדבור, השיג ולא השיג, הוליד ולא הוליד, להורות שאין חוכרים בפשומם, והוא מסר כתבי סתריו בלשון ארמי. גם היה בר דיג'ן (Bardesanes) מארם נחרים בימים ההם, והורה בסוריא בצורת חרזים בלשון ארמית, ונשאר מהם בספרי אפרים סוראת. במאה החמי' היה יוספין הנשען ברעוהיו על "ספר ברוך". לחידועים תחשב גם כת יהודים-מתנצרים בראשית המאה הראשונה או בשם אביוניים (ע"ע), ובספרם בלשון סורית נאמר: "לפני היצירה לא היה כ"א העצם התבוי הנצחי והנעלם בלי אור ובלי צורה, ממנו נאצל אור וזו הנקרא, "מטללא" או "לבושא" או "הנהר" הרוכז על החכמה שטמנת בתחו שלשה פרצוסים ועשר ספירות ושם הפרצוף השלישי אב יתיר או עתיק יומין מסתתר ושם הקליפות

הוא נוף בלשון הספר ההוא. בהדרגה היוודעים נחלקים כל בני אדם לשלושה ראשים: הנשמיים היוודעים והנפשיים, העומדים באמצע הם היהודים. חברי היוודעים היו נבדלים ופרושים מהמון העם, מסתתרים בחביונם בחיוב שתיקה, וסימן להם „רמטה“.

[חברי הנחש] עוד מפלגות אחרות בין היוודעים היו: הקינים (Kainiti) והשתים (Sethiani) ע"ש קין ושת בני אדם והוה. ומפלגת אחת במצרים בסוף בית שני נקרא „חברי הנחש“ או „נחשיים“ (Ophiti), אשר חלקו כבוד גדול אל הנחש שהסית אדם והוה לאכול מפרי עץ הדעת. כל סודותיהם היו מפותחים ומצויים על לוחות בצורות ספירות עגולות. ועל אחת מהן היה רשום „לויית נחש עקלתון“ ברמז על רשות החשך. ועל ספירה אחרת היה רשום „לויית נחש בריח“ ברמז על נפש העולם. ואת שיטתם: האין סוף המחתר בחביון השתיקה טמיר ונעלם עד שעלה במחשבתו להגלות ואצל מרוחו „בן בבור“ או אדם קרמון והוא הוליד בן אחר, ואח"כ נולדה מסמרא דנוקבא האשה הקרמוניתה אם כל חי, ומשפע זרע האור הנובע מהם נולד מסמרא דמינא משיח ומסמרא שמאלא חכמה עם שבעת בניה וכו'.

ש. רין.

— [שיטת חזקיה] אחד מראשי כת היוודעים היה חזקיה או „וואלינטינוס“ בזמן פולמוס של ארדיינוס בשנות המאה השנייה ולימר דעת אלהים באלכסנדריא ואח"כ ברומא ומת בקפריסין קרוב לשנת 165 למספר הרגיל. לפי שמתו מקור כל הנמצאים ויסוד ההשלמה הוא העצם הנעלה יחיד ומיוחד, שאינו נוף ולא יפול בו מושג הזמן. לפי שהוא בלי ראשית וכלי אחרית. למצוי הראשון הוה קרא בשם „אב קרמוני“ או „עומק בלי חקר“, כלומר עצם שאין אנו יכולים לבוא בהשגתנו עד חקרו, או „עלה ראשונה“ או „נצח הנצחים“. ומן העצם הראשון נאצלים כחות והם נ"כ נצחיים, והם מתאחדים כלם בעצם האחר. הגם שהם נפרדים ונבדלים בנבולים מיוחדים לכל אחד ואחד. חזקיה לא פרש את סברתו כראוי, אם הנצחיים האלה הם רק תארי העצם הראשון, או שיחס להם מציאות בפני עצמם, ע"כ נפלה מחלוקת בין תלמידיו הנגררים אחריו (תלמי, סרקא, ברדיצן ואפרים הסורי), ע"ד מהות הנצחיים האלה ואיכותם, והרבה ויכחים נתווכחו בזה כל הימים שעסקו בשיטתו הפילוסופית. לפי דעת חזקיה יש בנצחיים האלה זכר ונקבה, לפי שרק טבעו של העצם הראשון הוא התאחדות הנמורה, אבל בכחות הנאצלים ממנו יש הכולל בין זכר ונקבה. כלומר שבכל סררי בראשית וחוקי הטבע אנו מוצאים הזדווגות הכחות, באופן שלכל כח שבעולם יש כח מתאים לעומתו. לדעתו ענין הזווג הוא: שכל הארה והתגלות של האור הגנוז והשפעת החיים ממקור החיים נעשית על ידי זה שהנצחיים מאירים זה לזה ומתאימים ומשלימים זה

את זה, באופן שכח אחד הוא הפועל והיוצר המשלים, והכח השני לעומתו הוא מקבל הפעולה וההשלמה ומוליד ע"י כח חרש. יש מתלמידי חזקיה שאמרו כי בעצם הראשון לא יתכן הזווג, אבל דעת עצמותו היא בת זוגו. בנוגע למספר הנצחיים אין הדעות שוות לתלמידי חזקיה, קצתם מוסיפים ומזנים נצח אחד לפי התחלקות תארו ופעולותיו לנצחיים רבים, וקצתם נודעים וכוללים יחד איזה מהנצחיים לנצח אחת, ובאופן זה יפחת במותם ויקטן מספרם במדה מרובה, אולם רובם כללו הנצחיים שלהם במספר שלשים. חזקיה הולך ודורש בשורש ומקור הרע הטבעי והמסורי, היינו הרעות בעולם והחטאים בנפש ומבאר הסתירה הגלויה בבריאת העולם ואופן היותו, שהרי „אנו רואים בו כחות חיוניות מדובקות בחומר מת, יופי וסדר מעולה ונעלה, אך ברוך בעקבו תהו וצלמות ולא סדרים, כח ואור אלהי מתפשט בחיותו והרו וסדורו במדרגות כל היצור, אך מתחסר ומתמעט ממדרגה למדרגה. עד שנראה כאיבר לגמרי ברוממים ובברואים פחותים משוקצים ונתעבים“. וכן בנפשות בני אדם אנחנו מוצאים שלשה סוגים: כת אחת רודפים אחר חנאת החומר לבד, מתפעלים רק מדברים גופניים למלאות כל תאוה ושדירות לב, וכאלו לא היה להם שום רושם והכנה לחפצי שמים וענינים רוחניים; וכת אחרת בינונים, אף לא פעלו עולה, ומבקשים הטוב והישר במעשה עולמם, אולם לכב צפון משבל מהשתדל לרדוף אחרי חרברים הנצחיים האלהיים; וכת שלישית מואסים בחמדות העולם הזה. וחושבים עצמם כגרים בו וכאסורים בבית כלא, נכספים לעלות לעולם עליון. בהרגישם כי משם באו, וכל השתדלותם להסיר ולבטל המנוע והמסך המבדיל בינם ובין טובקשם הגדול. וכמו כן באדם הפרטי שני יצרים: אחד המושכו לדברים אלהיים, ואחד המסיתו לתאוות נמכות ובהמיות. בכלל אנו רואים את העולם הזה טוב ויפה מצד אחד, ומצד השני חסר ומלא פרוצות וצורך תיקון והשלמה. ואיך נהיה כדבר הזה? חזקיה לא חטיל ספק באחדות הבורא ולא חפץ לבאר את הסתירה הזאת ע"י האכונה בשתי רשויות יוצר טוב ובורע רע, כמו שסבר המין מלכיו לפניו, אלא אמר שיש תוסר אחד חיולי, חשוך מת בעצמו והוא כמו צל לאור והיי אלהות, תחום ריקן נגר המלוא העליון. ולחיולי הזה אין שום חיות, כ"א בהתערבו עם איזה כח ואור מן הכחות והאורות של תמלוא, הפועל בו יוצרו ומכיני בקרשי, והוא המסמין ומתנגד בכבודו וחסרוך כחותיו אל הפעולה הרוחנית, והתתנגדות הזאת כשהיא בגדלה ויתרונה תקרא שטן. הלמודים חאלה שיצאו מבית מדרשו של חזקיה נתפשטו ע"י תלמידיו לרוב בא"י. ולא נתקבלו מחכמי ישראל, אבל פעולתם היתה גדולה על תורת הנוצרית. ע"ע אחדות; בריאה; רשויות. ביבליוגרפיה: קראכמאל, מורה נבוכי הזמן שער ט"ז; כדנפלה דעת אלהים ח"א 106. ע. ג.

יופא: ע' יעקב יוסף

יוחני וממרא (ונקרא ג'כ"גים וינברים Jannes & Jambere): שני שמות הנריים סחרטומי מצרים; שני מכשפים היו במצרים יוחני וממרא ועשו להם נפמים בכשפים ופרחו באור וכו' (ילקוט שמעוני בשלח רמז רל"ה ובילקוט שמות רמז קס"ח איתא ינוס וימברים. ובילקוט ראובני פ' וארא נאמר כי ינוס יוחני וממרא היו ראשי חכשפים, ונראת כי ההערבו פה השמות. כי ינוס ויוחני הם שמות של אדם אחד). א"ל יוחני וממרא למשה תבן אחת מכנים לעפרים? וכו' (מנחות פ"ה); זו היא מלאכתנו ואנו יכולין לעשות כן בלהמינו, ואתה דומה כמי שמביא תבן לעפרים שהיא עיר תבואה וממנה שבר למקומות הרבה וכו'; עד שבררו לו מן השמים והכריעוהו ויבלע ממה אהרן את מטותם (שקלים פ"ג ג'). בארן גליון נאמר: איכנא דין דינים וינברם קמו לוקבל מושא (טימתאוס ב' ג' 8). והם היו מן הערב רב שעלו עם ישראל ממצרים ועשו את הענל (סדרש ילמדנו פ' כי תשא. שמות ל"ב). והם היו שני הנערים שהלכו עם בלעם. תתי עולימוי ינים וימרים [וינברים] עמיה (ת"י במדבר כ"ב כ"ב). ולפי הזהר היו בניו של בלעם: „כיון דחמא לפנחם פרח (בלעם) באורא ותרין בניו עמיה ינוס וימברוס וכו'. (זהר בלק קצ"ד. ועי' ת"י במדבר ל"א ט'). במאה השלישית הראו את מקום קברם של יוחני וממרא במצרים, ושם התכנסו חסידי הנוצרים לעשות כשוף עם השדים (עי' ספור מאקאריום בספר של פאלאדיום Historia Lausiaca וספרו של פאבריקוס Codex Pseudepigraphicus Raphus Vet. Test. I. 181, II, 106—111 אריגינס במירושו למתי (כ"ז 9) מזכיר הגדות על יוחני וממרא. חשם יוחני או יוחני בת רטיבי הושאל לאשת מכשפה האוסרת נשים מעוברות שלא תלנה עד אשר תתיר הכשפים, ונתגלה הדבר והרגוה (סומה כ"ב). ובספר מעשיות המיוחס לר' נסים יסופר שהיתה אלמנה שוכבת ומוכה בעיני בני אדם והיתה מכשפת לכל אשה הרת שלא תלד וכשמרבין צירי חיולדה באה האלמנה הזאת ואוסרת הנני חולכת לביתה לחסיר הכשפים והיתה יולדת מיד וכו'. יוחני הוא שם פרטי לאשה ור' מרפון אומר כי קמורה היא יוחני (זכתיים ס"ב):

ונלחמו עמו אצל גבעון, וחשיב אה כל העם וישמעאל נמלט עם שמונה אנשים לעמון. יוחנן ירא לשוב ליהודה מפני מלך בבל, ויבא את העם למצרים, נגד עצת ירמיה שתבטחו כי מלך בבל לא ירע לו, כי ה' עמכם לחצילם, ואם יגורו במצרים ימותו בחרב וברעב (ירמיה מ'—מ"ב). כנראה נחרגו ע"י הכשדים שלכדו את מצרים בזמן פרעה הפרע ורק מתי טעם מפליטי חרב שבו לארץ יהודה (שם מ"ד כ"ח). בשלשה מקומות הקב"ה הזהיר לישראל שלא יתורו למצרים ובשלשתן לקו וכו' בימי יוחנן בן קרח (אסתר רבה פ"א). ע"ע גדליה בן אחיקם.

ב. מ.

יוחנן (כהן גדול): ע' הורסנוס; ינאי

יוחנן בן גודגדא: חכם ולוי מן השוערים בבית המקדש קודם החרבן (תוספתא שקלים פ"ב י"ד) והיה קשיש מיהושע בן חנניה. הוא חי גם אחר החרבן. והיה חכם ואכל חולין על סהרת הקדש (חגיגה ת"י. חולין נ"ה:). הועיד על כמה דברים לפני החכמים ביבנת (יבמות פ"ד ב', גיטין פ"ח ח' ועי' ערוות פ"ז מ'). חכמתו רבה בחשבון ובחכמה (חוריות י'): והיה עני חסר לחם ובגר ללבוש. וכאשר רצת ר"צ הנשיא לתת לו משמרת כבוד ולהחשיבו בראש לא רצת לקבלה (שם). בניו החכמים היו תרשים ובכ"ז היו מורים דינים בירושלם (תוספתא תרומות פ"א ירושלמי שם). נכדיו בני ברתיה היו נ"כ אלמים והוו עיילי לבי מדרשא דרבי יוחני קמיהו ומגיידו ברישיהו ומרחשין שפוחיתיהו, ובעי רבי רחמי עלייהו ואיתמי, ואישתבת דהוו גמירי הלכתא וספרא וספרי וכולהו הש"ס (הגינה ג'). כנראה הארץ ר"י בן גודגדא ובניו שנים רבות, עד כי ימי נכדיו הגיעו לזמן רבי.

ביבלינופריא: סדר התורות ח"ב 184; דדני המשנה 99; דויד ח"ב 122.

ת. י. ע.

יוחנן מן גוש חלב (ונודע ג"כ בשם יוחנן בן לוי): איש חיל בימי החרבן. הוא נולד בגליל בעיר גוש חלב (Giscala) והיה עני ודל בשד, בכ"ז הצליח ללחום נגד רומי. יוסיפוס שהתקנא בו יתאדחו בצבעים מכוערים כי היה איש דמים ובעל תאוה ומלא מרמה וכחש (מלחמות ס"ב פכ"א א', ס"ד פ"ב א', ועי' שם ס"ז פ"ח א'). מתחלה היה נוסה לשלום, אך כאשר צרו הרומיים על עירו ולכדוה וישרפוה באש, היה מדרר את העם למלחמה והוא עמד בראש הצבא ויגרו את האויב מקרבם וכנו את גוש חלב מחדש ביתר פאר ויופי, גם בנה תומה סביבה (יוסיפוס שם ס"ב פ"ב ב'). יהודים מטהח צוד נספתו אליו, עד כי עלה מספר תיילותיו לחמשת אלפים איש. וימכר זהים ושמן רב ליהודים הנרים בקיסרון ופיליפי והוציא לבלכלת הצבא. גם תפס התבואות שאצר יוסיפוס, בהיותו הנציב בארץ הגליל.

יוחנן (בן קרת): שר הצבא לשארית בני יהודה. אחר שלכד נבוכדנצר את ירושלם והגלה את ראשי העם לכבל הפקיר את גדליה בן אחיקם בארץ יהודה על שארית הפליטה מלדת העם והנשים וחטף, ויוחנן בן קרח בא אל גדליה במצפת והזהירו כי בעלים מלך בני עמון שלח את ישמעאל בן נתניה להרוג אותו, אך גדליה לא האמין בו, ואחד שהרג ישמעאל את גדליה לקח את העם בשכי לחעברים אל מלך בני עמון. אך יוחנן ושרי החיילים רדפו אחרי ישמעאל

למסור למלך רומי. ומהכנסת התבואה בנה יוחנן החומה לבצר את גוש חלב. מעת ההיא נפרצה המחלוקת בין יוסיפוס ליוחנן. יוסיפוס החזיק בפרט במבריא ומאריכיי, ויוחנן החזיק בגוש חלב וגברא. פעם אחת בהיות יוחנן במבריא חפץ לעשות קשר נגד יוסיפוס ולהרגו אך לא עלתה בידו. יוחנן שלח את אחיו שמעון עם מאה אנשים לירושלם, ויבקש את ראשי העם להוריד את יוסיפוס מפקודתו. רשביץ נשיא הפרושים היה נוטה למלאות בקשת יוחנן, אך הכתן הגדול וסיעתו חסכו ביד יוסיפוס. יוחנן שלח מכתבו למבריא להכריח את יוסיפוס לעזוב את פקודתו, ויוסיפוס נלחם כנגדו בארבעת אלפים איש ויוכל לו, ויוחנן שב לגוש חלב באלף וחמש מאות איש, ולא התנשא עוד נגדו. יוחנן נלחם ברוח גבורה נגד הרומיים. כאשר עלה מימוס עם אלף רוכבים על גוש חלב בקש ממנו הרשיון שלא ללחום נגדו ביום השבת ומימוס מלא בקשתו. אך בליל שבת התנגב יוחנן עם אנשיו ויברח לירושלם, ולקח עמו שני אלפים אנשי חיל מטבריא. יוחנן היה מעורר את אנשי ירושלם לעמוד נגד הרומיים, הוא ומחנהו ישבו בעופל. והקנאים לקחו עמדתם בחד המוריה. האדומיים עזרו בצד יוחנן, ושמעון בר גיורא היה בראש המפלגה שהפצו להשלים עם הרומיים. חלק מחיל יוחנן נפרדו ממנו ושימו עליהם ראש חדש את אליעזר בר שמעון, ויתערבו עם הקנאים בבית ה'. האדומיים בהסכמת יוחנן הרגו את הכהן גדול ענן בן ענן, ובבוא בני ישראל לחוג את חג הפסח האחרון בבית ה', באו עמסה אנשי יוחנן וכלי זינם סתחת לבושם ויפלו על אנשי אליעזר וינסו מפניהם. וילכדו אנשי יוחנן את הר המוריה ומספרם היה 8400 איש וביניהם 2400 קנאים. מתחלה נלחמו עם אנשי שמעון בר גיורא, אך כאשר קרבו הרומיים לשערי העיר התאחדו יחד ללחום נגד מימוס. יוחנן נצב להגין על החומה אצל אנטוניה בצד הצפוני של המקדש ואנשי שמעון הגינו על יתר תחומה. ולא שמעו לדברי יוסיפוס ששלח מימוס למסור לו העיר בשלום, וגם אחר שנשרף בית המקדש התחזק יוחנן ויתבצר בעיד העליונה, אך חוכרה לחניה את בלי זיינו וליפול ביד האויב. יוחנן הושם בכבלי ברזל והובל לרומא וכנראה מת שם בבית האסורים. ע"ע יוסיפוס.

ביבליוגרפיה: גרעץ, געשיכטע מהדורא רביעית, ח"ג 478-546; שירער, געשיכטע ח"א, 608 והלאה; וועלהייזען, געשיכטע, 870 והלאה.

ב. מ.

יוחנן בן זכאי (זכאי) רבן: תנא בזמן החורבן, ומיסר הישיבת ביבנה. ריב"ז קבל התורה מהלל ושמואי, והיה תלמיד מובהק להלל. ואף בי נחשב לתלמיד „קטן“ בין השמונים תלמידים שהיו לו להלל, בכל זאת למד סקרא ומשנה נמרא הלכות ואגדות וכו' דבר גדול ודבר קטן—דבר גדול מעשה מרכבה דבר קטן

שקלא ומריא כהיות דאביי ורבא וכו' (סוכה כ"ה.). והלל קודם פטירתו אמר עליו שהוא אב לחכמה ואב לדורות (ירוש' נדרים פ"ה סוף). בהיותו תלמיד לפני רבו נקרא בן זכאי, כי הוה לימד הוה קרי ליה רבן יוחנן בן זכאי (סנהדרין מ"א.). כמו הלל ומשת רבנו חי ריב"ז מאה ועשרים שנה: מ' שנה עסק בפרקמטיא, מ' שנה למד, מ' שנה לימד (ר"ה ל"ב.), ובארבעים שנה האחרונות היה נשיא בישראל (ספרי דברים ס"י שני.). וכנראה התחיל נשיאותו איזה שנים קודם החרבן, ריב"ז ידע כי עתיד ביהמ"ק ליחרב, ופעם אחת היו דלתות ההיכל נפתחות מעליהן עד שגער בתן ריב"ז, אמר לו היכל היכל! מפני מה אתה מבעית עצמך? יודע אני בך שסופך עתיד ליחרב (יוסא ל"מ.). ולכן היה מבעלי השלום בירושלם ויעץ שלא ללחום עם הרומיים. ריב"ז היה יושב בכפר „ערב“ בגליל (שבת קכ"א. קמ"ו.). אך כאשר נכבשה הארץ לפני אספסינוס שלח אחרי אבא סקרא ריש בריוני בירושלם שהיה בר אחתיה, שלח ליה „תא בצנעא לנבאי“. אתא, א"ל עד אימת עבדיתו הכי ומליתו ליה לעלמא בכפנא? א"ל מאי איעבד דאי אמינא לתו מירי קמלו לי. א"ל חזי לי תקנתא לרירי דאיפוק, אפשר דהוי הצלה פורתא. ויעצה להוציא קול כי הוא חולה וכאשר יאמינו הקנאים כי הוא מת יוציאוהו תלמידיו מירושלם לקבורה. כי סמו לפיתחא בעו למדקריה (ברמחים שטא מערים הוא) אמד לחו אבא סקרא יאמרו (הרומיים) רבם דקרו וכו', כי סמא להתם, אמר שלמא עלך מלכא! א"ל מחייבת תרי קמלי, חדא דלאו מלכא אנא, ותו עד האידנא אמאי לא אתית לנבאי? אמר ליה איברא מלכא את וכו' ועד האידנא בריוני דאית בן לא שבקינן וכו'. אמד ליה תן לי יבנת וחכמיה ושושילתא דרבן נמליאל ומשפחת הנשיא שלא תהרגם שלא חכלה שולמנות לבית דוד) ואסותא דמטיין ליה לר' צדוק וכו' (גיטין נ"ו.). ואחר שניתן לו הרשות יסד הישיבה ביבנה ושם שמע כחרבן הבית וקרע בגדיו והתאבל כמו על המת (אדר"נ פ"ד). יבנה נעשית המרכז ליהדות עם הסנהדרין בראשה. ע"ע יבנה, ולולא פעולת ריב"ז ביבנה נשתכחה תורה מישראל חלילה, והיה קשה לישראל יותר מנלותם וחרבן הבית, ריב"ז מסר הנשיאות לרבן נמליאל השני שהיה מזרע דוד המלך והוא בעצמו התישב בכפר חיל ברור (סנהדרין ל"ב: ספרי דברים ס"י קמ"ד) וכנראה מת שם, אך מסורה בפי העם כי כת במירון, וקברו הוא לא רחוק מחקבר המיוחס לרשב"י. ומשמת ריב"ז בשלל זיו התכבס (סוטה מ"ט.). כשחלה ריב"ז נכנסו תלמידיו לבקרו, כיון שראה אותם התחיל לבכות, א"ל תלמידיו נר ישראל עמוד הימיני פטיש החוק, מפני מה אתה בוכה? א"ל אלו לפני מלך ב"י היו מוליכין אותי שתיום כאן ומחר בקבר, שאם כעס אין כעסו כעס עולם ואם אוסרני אין איסורו איסור עולם, ואם מסיתני אין מיתתו מיתת עולם, ואני יכול

מפסמם כננדרו, ואמר משה רבנו אהב ישראל היה וכו'. קרא עליו מקרא זה, אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר, ואם משה רבנו אהב ישראל זיזה למה איתרן במדבר ארבעים שנה? א"ל רבי בכך פוטרני? אמר לו שומה ולא תחא תורה שלמה שלנו כשיחה במילה שלכם (מנחות ס"ה:). ובדרך הזה השיב להצרוקין שאמרו תירש הבת עם הבן, ונצחום, ואותו היום עשאותו י"ט (כ"ב קמ"ו: קמ"א). ישיבתו בירושלם נקראת ה"בית הנדול" (ע"ד מ"ב כ"ה ט, ירש' מנילה דף ע"ג ע"ד, וע"י איכה הכתי פ"א י"ב והלאה, ב"ר פ"ד). [תלמידיו ולמודיו] המשה תלמידים היו לו: ר' אליעזר בן הורקנוס ור' יהושע בן הנניה ור' יוסי הכהן ורבי שמעון בן נתנאל ור' אליעזר בן ערך. ורגיל היה על פיו לחזהירם: אם למדת תורה תרבה אל תחויק טובה לעצמך כי לכך נצרת (אבות פ"ה תי). אמרו עליו על ריב"ז מימיו לא שח שיחה חולץ ולא הלך ארבע אמות בלי תורה ובלא תפלין, ולא קדמו אדם בבית המדרש, ולא ישן בביהמ"ד לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא הרהר (בתורה) במבואות המטונפות, ולא הניח אדם בביהמ"ד וצא, ולא מצאו אדם יושב ודומם אלא יושב ושונה, ולא פתח אדם דלת לתלמידיו אלא הוא בעצמו, ולא אמר דבר שלא שמע מפי רבו לעולם, ולא אמר הניע עת לעמוד מבית המדרש חוץ מערבי פסחים וערבי יו"ט (סוכה כ"ת). הוא סמך על קבלת הכמים ומסורתם ולא על בת קול או גלוי אליהו, כי לא בשמים היא, ולזה ביון ר' יהושע ששמע מכנו שאמר סרבו ורבו מרבו הלל"ט, שאין אליהו כא לטמא ולטהר לרחק ולקרוב, אלא לרחק המסורבין בורע (באונס ובספק) ולקרוב המרוחקין בורע (הוריות י"ד). שאלו תלמידיו את ריב"ז פרה במה נעשית? וכו' אמר להם יפה אמרתם ומעשת שעשו ידו וראו עיני ושכחתה, כששמעו אוני עאכו"ב, ואמרו לא שלא היה יודע אלא שהיה מבקש לזרז את התלמידים (תוספתא פרה פ"ד ז'). וכדברים האלה מצינו שאמר: תבדוק את העפר ממקום המוטאה אוכל ברמעה (שם אהלות פמ"ז נ'). על קני טאונים והמחוק שיש להם בית קבול וכו' על בולן אמר ריב"ז אוי לי אם אומר (הדין שאינו טמא) אוי לי אם לא אומר. אם אומר עכשיו מלמד אני את הרמאין לרמות, (לומר שורך שמושו בבן), אם לא אומר עכשיו אני מונע את התלמוד ואמטא את המתורת (תוספתא כלים כ"ב פ"ז מ'). אמר להן ריב"ז לתלמידיו בני! מהו שאמר הכתוב צדקה תרוםנו ויחסר לאומים הטאת (משלי י"ד) וכו'. אמר להם ריב"ז כשם שהחטאת מכפרת על ישראל כך צדקה מכפרת על גוים (כ"ב י:). ופירש הכתוב חסר לאומים חיינו צדקה היא כמו הטאת לתם לכפרה. לענת ריב"ז מונותיו של אדם קצובות לו בכל שנה וכן חסרונותיו ופסידיו, אך הצדקה שעושה ינבט ח' מפסידו, ומסופר עליו כי חזר בתלמא כי בני אחתיה ימסדו שבע טאה

לפיסו בדברים ולשתרו במטון אעפ"כ הייתי בוכה, ועכשיו שמליכין אותי לפני סמ"ח הקב"ח שהוא חי וקיים לעולם וכו'. ולא עוד אלא שיש לפני שני דרכים אחת של גיע ואחת של גיהנום ואיני יודע באיזו מוליכים אותי ולא אבכה? אמרו לו רבנו ברכנו. אמר להם יהיך שתהא מורא שמים עליכם כמורא כשר ודם. אמרו לו תלמידיו עד כאן? אמר להם ולוא! תדעו כשאדם עובר עברה אומר שלא יראני אדם. בשעת פטירתו אמר להם פנו כלים מפני המוטאה והבינו כסא לחזקיה מלך יהודה שבא (ברכות כ"ח:).

[פעולתו קודם חתובין] אמרו עליו על ריב"ז שהיה יושב בצילו של חיכל ודורש כל היום כלו (שהיכל נבחר מאה אמה תצילו הולך למרחוק עד הרחוב שלפני הר הבית, מפסחים כ"ג רש"י). משפחה אחת היתה בירושלם שהיו מתיח סתין בני י"ח שנה, באו והודיעו את ריב"ז, אמר להם שטא ממשפחת עלי אתם דכתיב ביה וכל מרבית ביתך ימותו אנשים, לכו עסקו בתורה וחיו! הלכו ועסקו בתורה וחיו, והיו קוראין אותה משפחת ריב"ז על שמו (ר"ה י"ח). מעשה בריב"ז שהיה רוכב על החמור ותיה יצא מירושלם והיו תלמידיו מהלכין אחריו, ראה ריב"ז אחת שהיה מלקטת שעורים מבין נללי בהמתן של ערבים וכו'. אמרה לו בת נקדיסון בן גוריון אני וכו' זכור אתה כשחתמת על כתובתי? וכו' (כתובות ס"ז:). איזה מדבריו הלכות למעשה נשנו בירושלם בעוד חבית על מכונו, ומעשת בשמיעה איש כפר עותני שהיה בידו לגין מלא מי הטאת והניף את הדלת שמפתת טמא טמא מת תלוי בה, וכו' ושאל את ריב"ז ואמר לו: שמעיה צא והזה את מימך! (תוספתא פרה פ"ב ב'). ריב"ז ראה כי אלו שהיו מושבין את העגל להקרבה היו נוקפין אותו בין קרניו כדרך שעושין לע"ז, אמר להם עד מתי אתם מאכילין את המזבח טרפות, עד ימיו היה מכה פטיש בירושלם בתולו של מועד, והוא כמלו, (ויש מיחסים זאת לר"י ב"ג) וביטל את הרמאי, לפי ששלח בכל עיירות אי"ו וראה שלא היו מפרשין אלא תרומה גדולה בלבד (תוספתא סוטה פ"ג י'). משרבו המנאפין פסקו המים המרים, וריב"ז הפסיקן (סוטה מ"ז). מעשה בצדוקי אחד שהעריב שמשו וכו' לשרוף את הפרה, וידע בו ריב"ז וכו' ופסק עתי ידיו עליו ואמר לו אישי כ"ג מה נאה אתה להיות כ"ג רד מכול אחד, ירד ומכל ועלה. אחרי שעלה צרם לו (הבהן) באונו אמר לו בן זכאי! לכשאפנה לך (פ"י ריב"ז הכריהו לעשות עמ"י תורת הפרושים והבחן התרעם עליו ע"ז ואמר שיקח נקמתו ממנו). א"ל כשתפנה (בלומר, תפנה מן העולם מקודם), לא שהה שלשה ימים עד שתגוהו בקבר, בא אביו לפני ריב"ז אמר לו נפנה בני (תוספתא פרה פ"ג ת'). ריב"זו עם הצדוקים היו קודם חתובין: שהיו בייתוסין אומרים עצרת אחר השבת, ניטפל להם ריב"ז ואמר להם שומים מנין לכם? ולא היה אדם שהיה משיבו חוץ מזקן אחד שהיה

דינר באתח השנה, ויעוררם לתת צדקה לעניים עד הסכום הזה פחות י"ז דינר. כי מנא מעלי יומא דכיפורי שדר רב"ז קיסר נקמינהו. אמר להו ריב"ז לא תחלקו, שיבסר דינרי נבייכו שקלינהו מינייכו. אמרי ליה מנא ידעת? אמר להו חלמא חזאי לכו. א"ל ואמאי לא אמרת לן דניתבינהו? א"ל אמינא כי חיכא דתעברו מצוה לשמה (ב"ב י'). מפירושו של חסד לאומים חמאת נראה כי צדקת הגוים היתה חשובה בעיניו, וכן בכל עניני ר"א התנחנ עמהם כמו עם ישראל, ואמרו עליו שלא הקדימו ארם שלום מעולם ואפילו נ"י בשוק (ברכות י"ח). כי הוא שאל תחלה בשלום הנוי שפגשו בשוק. גם היה לו ויכחיים עם נ"ים והשיב להם בדרך כבוד, ולא כמו שהשיב לצדוקים בהתול לדחותם בקש. נ"י אחר שאל את ריב"ז איזה יום שאנו ואתם שמחים? א"ל זה יום ירדת הגשם (ורכרים רבה פ"ה). שאל נ"י אחר את ריב"ז אילן עובדייא דאתון עברין (בפרה ארומה) נראין קעין כשפים, אתם מביאים פרה ושורפין אותה וכו' א"ל לא נכנסה בך רוח תזית מיסך וכו'. א"ל ישמעו אוניך מה שאתה מוציא מפיך זכו' (במדרש פ"ט ד'). שאל קונטרקוס השר את ריב"ז בפרמן של ל"ים אתה מוציא כ"ב אלף ושלוש מאות, בכללן אתה מוציא כ"ב אלף, ושלוש מאות להיכן הלכו? א"ל אותן שלש מאות בכורוח היו, ואין בכור מפקיע בכור (הוריות ה').

[תקנתיו ודרשותיו] ריב"ז תיקן תשע תקנות, יש מהן קודם החרבן ומהן לאחר החרבן שתיקן זכר למקדש, כמו: א' בתקיעת שופר ברי"ה שחל בשבת, במקדש היו תוקעין אבל לא במדינה, ומשחרב ביהמ"ק התקין ריב"ז שיהו תוקעין בכל מקום שיש בו ב"ד, ור"א אמר לא התקין אלא ביבנה בלבד (ר"ה כ"ט); ב' הלולב היה ניטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד, ומשחרב ביהמ"ק התקין ריב"ז שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש (שם ל'); ג' ועוד התקין לענין קרש החרש שלא יהו העדים הולכים אלא למקום הוועד (שם ל"א); ד' ואין חכמים רשאים לעלות בסנדליהם לדוכן (שם); ה' נר שנתנייר בזמן הזה צריך שיפריש רובע לקינו, ונמנה עליה ריב"ז וביטלה מפני התקלה (דלמא אתי להתהני מיניה); ו' לשון של זחורית שהיו קושרין על פתח אולם מבחין, הלכין פניו שמחין לא הלכין היו עצבין, התקינו שיהיו קושרין אותו מבמנים וכו' (שם). וכנראה היתה התקנה מ' שנים קודם החרבן בזמן שהתחיל ריב"ז ללמד לאחרים; ז' כרם רבעי היה לר"א במזרח לוד וביקש להפקירו לעניים, אמרו לו תלמידיו רבי כבר נמנו תכריך עליו והתירוהו, וחברו המוכחק הוא ריב"ז (שם); ח' משקרב העומר הותר החוש וכו', משחרב חבית התקין ריב"ז שיהא יום הנף כלו אסור (תוספתא מנחות פ"י ב"ז); ט' הוא נור מוטאה על הידים לממא בח"ק, כי חיבתן מוטאתן, שלא יעשת אותן שמיחין לבהמה (תוספתא

ירים פ"ב י"ט), ואם יש ספק על איזה מהן שאינן תקנתיו נוכל לצרף להתשע תקנות הנזרה שגור שלא להושיב ב"ד לסהר אלמנת עיסה ושאר ספיקות שנתערבו במשפחה (כתובות י"ד), ומה שיביטל השקאת מים חמרים לסוטה כנ"ל. ריב"ז היה עוסק הרבה בחקירה ודרישה במעשה מרכבה, והוא וחברו ר"א בן ערך נתעמפו וישבו שניהם על גבי אבן תחת הוית וחרצה לפניו פרק אחד במעשה מרכבה (תוספתא חגיגה פ"ב א'). בנגלה היה דורש ומבקש סמך מן התורה כדי לחזק דברי הסופרים, וזיה אומר עתיד דוד אחר למהר את כבר השלישי שאין (ראיה) מן התורה (תוס' סוטה פ"ה י"ג). נעים ויפים מאד דרושיו בהלכה, וכאשר שאלו לו תלמידיו: מפני מה ראתה חורח לחמיר בנבב יוחר מבנונן, אמר להן: גולן חשוח כבוד עבר לכבוד קונו, נבב חלץ כבוד לעבר יותר על כבוד קונו, כביכול עשה נבב עין העליונה כאילו אינה רואה ואת האותן שאינה שומעת וכו' (תוספתא ב"ק פ"א א'). הוא היה מן הראשונים שדרשו את התורה כעין חומר (ע"ע דורשי חבורות). ודרש חמשה דברים: מפני מה נלו ישראל לבכל יותר מכל שאר הארצות כולן? מפני שבת אברהם משם, משלו משל וכו' ורצע אדניו את אונו במרצע, מה ראתה און לרצע יותר מכל האיברים כולן? לפי ששמעה מחר סיני כי לי בני ישראל עבדים, עברי הם. ופרקו מעליהם עול מלכות שמים והמליכו עליהם עול בשר לפיכך אמר הכתוב תבוא און ותרצע שלא שמרה מה ששמעה. ועל מזבח אבנים לא תניף עליה ברזל, וכי מה ראה ברזל ליפסל יותר מכל מיני מתכות? מפני שהחרב ראייה לעשות חימנן. חרב סימן פורענות ומזבח סימן כפרה, מעבייין דבר שסימן פורענות מדבר שהוא סימן כפרה (תוס' ב"ק פ"א ג'—ד').

ביבליוגרפיה: פראנקל, מבוא הירושלמי; בריל, מבוא המשנה ח"ב 57; באכער, אגדה פאל תנאיטען מהדורא תנינא ח"א 23—42; יוסף שפיג, ר' יוחנן בן זכאי (אשכנזית) 1888; שלאטער, יוחנן בן זכאי, דער צייטגעב- נאסע דער אפעסטעל 1899.

א.

יוחנן בן נורי: תנא בסוף המאה הראשונה, צעיר מרבן גמליאל דיבנה וקשיש מר"ע (סיפרא קדושים פ"ד ס' מ'; ערכין מ"ז; ועי' ספרי דברים ס"א א'), וכנראה מת קודם נורת ארדייננס. ריב"ז היה בעל הלכות הרבה והשיב תשובה נכונה לכל שאלה ולכן כנהו בשם "קופת הרוכלים" (נמין ס"ז. ארד"נ פ"ח). מקום מושבו היה בבית שערים (תוס' תרומות פ"ז) וגם בצפורי ודבר עם חלפתא פא"פ על כמה דינים. מספר חלכותיו במשנה וברייתא עולה לארבעים ושנים. ובאגדה רק במקום אחד: המקרע בגדיו בחמתו והמשבד כליו בחמתו והמפור מעותיו בחמתו יחא בעיניך כעובד ע"ז שכן אומנתו של יצר הרע, היום אומר לך עשה כך ולמחר אומר לך עשה כך עד שאומר לו לעבוד ע"ז

הולך ועובר (שבת ק"ה:), ובמס' אבות לא נזכר שמו. הוא היה בקי גם בחכמות אחרות ובפרט בחכמת מדות ומשקלות, ואמרו עליו כמו על תברו ר' אלעזר חסמא שהיה יכול לשער כמה טיפים יש בים (הוריות י'). שניהם היו עניים חסרים לתם ומלבוש, ור"צ מנה אותם לאיזה פקודה ומצאו פרנסתם בכבוד (ספרי דברים פ"י י"ד, ובהוריות שם במעות ר"י בן נודנא כי נתחלף ריב"ג בריב"ג—אות נ' במקום נ'). ריב"ג היה סביר טובה לר"ג לאחר פטירתו, כשבקש ר' יהושע לבטל את דברי ר"ג עמד ריב"ג על דגליו ואמר חזי אנא דבתי רישא גיפא אויל, כל זמן שהיה ר"ג קיים הלכה נוהגת כדבריו עכשיו שמת אתם מבטלין את דבריו, אומר לו ר' יהושע אין אנו שומעין לך וכו' (תוספתא תענית פ"ב ח' ועי' עירובין מ"א). הוא היה חבר טובהק לר' חלפתא ועסק עמו בהרבה הלכות (עי' ב"ב נ"ו:), ונחשב בין הארבעה זקנים שחיו וישבין אצל ר' אליעזר בן עזריה הרש בציפורי: ר' הוצפית ור' ישבב ור' חלפתא וריב"ג (תוספתא כלים ב"ב פ"ב ב').

ביבליוגרפיה: דרכי המשנה צד 128; סבא המשנה ח"א 123; דויד ח"ב 118.

ב. מ.

יוחנן ; בן נפתא (והוא סתם ר' יוחנן): ראש לאמוראי א"י ומסדר הירושלמי; נולד בצפורי בערך שנת 180 ומת במבריא בשנת 279 למספר הרגיל. בכמה מקומות נזכר בשם „בן הנפח“ או „בר נפתא“ (ירוש' ר"ה פ"ב ו', בבלי ב"מ פ"ה: מכות ה':), וע"ז אמר ריש לקיש: טבא הנפחא (דברי ר' יצחק נפתא) מרבך נפתא (סנהדרין צ"ג), ומביא רש"י בשם מרדכי ראביו של ר"י הוה נפתא, ואית דמפרשי בר נפתא על שם יפיו (שם), כמו שאומרים גם לחפך לסומא סני נהור, הוא לא ידע אביו ואמו, כי אביו מת כשעברתהו אמו, והיא מתה כשהולידתהו (קדושין ל"א:). בהיותה מעוברת הריחה תבשיל ביוה"כ, אתו לקמיה דרבי, ולהשו באזנה שהוא יוה"כ והשקיט חילד מיד, ואמר ע"ז במרם אערך בכמן וגו', ונולד ר"י (יומא פ"ב:). הוא היה יפה תואר וישב בשערי מבילת כרי שישתבלו בו הנשים העולות מן הרחצה וילדו בנים כמותו, ולא חש לעין הרע, באמרו: אנא מורעיה דיוסף קאתינא דלא שלמא ביה עינא בישא (ברכות כ'). אך לא היה לו הדרת פנים כי נשרו שערות זקנו מחמת חולי (ב"מ פ"ד נ"ז מ'). ולעת זקנתו היו עפעפיו מכסין עיניו ומגביהן במזלגא דכמפא (תענית מ' רש"י ב"ק ק"י:), ושתה המין ואמר שהם החזירוהו לנעדרתו (שבת ק"א). גטין ע'.), ומחמת חולשו או מפני שהיה בעל בר קשה לו העמידה וקרא קיש כי מצלי ומונה על צדו (ברכות י"ג). ולא הנית תפילין של ראש בחורף מפני שהיה מויק לו (ירוש' ברכות פ"ב נ'), היינו שלא בשעת התפלה כי היו רגילים להניח תפילין כל היום, והוא היה חושש בראשו מפני הצינה. עשרה בנים היו לו וכלם מחו בחייו, ואמר לר"א בן פדת (כר' לנחמו מאבלות) דין נרמא דעשיראח ביר, וחזי לו בנות שהיה רצה שיקח זעירי (ב"ב קמ"ו. רשב"ם), ר"י היה רופא מוכחא (ע"ז כ"ח:), והתפרנס בדוחק. אנדה מספרת כי ר"י ואילפא הוו נרסי באורייתא, דחיקא להו מילתא מוכא אמרי ניקום וניזיל ונעביד עיסקא ונקיים בנפשין אפס כי לא יהיה כך אביו, אולי אותבי תותי נודא רעיעא הוו קא כרכי ריפתא, אתו תרי מלאכי השרת, שמעיה ר"י דאמר תר לחבריה נישדי עלייתו האי נודא

הולך ועובר (שבת ק"ה:), ובמס' אבות לא נזכר שמו. הוא היה בקי גם בחכמות אחרות ובפרט בחכמת מדות ומשקלות, ואמרו עליו כמו על תברו ר' אלעזר חסמא שהיה יכול לשער כמה טיפים יש בים (הוריות י'). שניהם היו עניים חסרים לתם ומלבוש, ור"צ מנה אותם לאיזה פקודה ומצאו פרנסתם בכבוד (ספרי דברים פ"י י"ד, ובהוריות שם במעות ר"י בן נודנא כי נתחלף ריב"ג בריב"ג—אות נ' במקום נ'). ריב"ג היה סביר טובה לר"ג לאחר פטירתו, כשבקש ר' יהושע לבטל את דברי ר"ג עמד ריב"ג על דגליו ואמר חזי אנא דבתי רישא גיפא אויל, כל זמן שהיה ר"ג קיים הלכה נוהגת כדבריו עכשיו שמת אתם מבטלין את דבריו, אומר לו ר' יהושע אין אנו שומעין לך וכו' (תוספתא תענית פ"ב ח' ועי' עירובין מ"א). הוא היה חבר טובהק לר' חלפתא ועסק עמו בהרבה הלכות (עי' ב"ב נ"ו:), ונחשב בין הארבעה זקנים שחיו וישבין אצל ר' אליעזר בן עזריה הרש בציפורי: ר' הוצפית ור' ישבב ור' חלפתא וריב"ג (תוספתא כלים ב"ב פ"ב ב').

[דרבנן בהלכה] ריב"ג היה חולק הרבה עם ר"ע בענין טומאה ומהרה ובענין טרפות היה מהמיר נגד ר"ע, בפרה של בית מנחם שהושיבה על עכוזו וסיעכהו בביצים ולא יצאת אלא אחת ונשחטה, ונמצאת שניה דבקה על הכסל, ובא מעשה לפני ר"ע והכשיר, וכשנאמר דבריו לפני ריב"ג אמר האכילכם עקיבא נבלות (חוס' בכורות פ"ד ח'). ריב"ג מספר כי זקן אחד סבית אבטינס התנצל לפניו כי בתחלה שהיו בית אבא צנועין היו מוסרין מנילוותיהו זה לזה (מגילת הסימנים איך לעשות הקמרת) עכשיו אומר לך הוהר בהם שמגילת סמנין הוא (וחשש פן יעשו כמתכונתו לע"ז), וכשבאתי והרציתי דבריו לפני ר"ע ולגו עיניו דמעות אמר לי מעתה אין אנו רשאין לספר בנגותן של אלו (תוספתא יומא פ"ב ז'). כי במשנה נזכרין שמותם לנגאי מפני שלא רצו לנלות מעשה הקמרת לאחרים. ריב"ג הורה הלכותיו לפי המקום והזמן וידע כי לא נתנה תורה למלאכי השרת כ"א לבני אדם, ולכן בענין נידושין משום פריצותא שאמר ר"ט יוצאת אם אכלה בשוק נגרה בשוק הניקה בשוק, ור"ע אומר משישאו ויתנו בת מחרות בלבנה, אמר לו ריב"ג א"כ לא הנחת בת לאברהם אבינו שיושבת תחת בעלה, והתורה אמרה כי מצא בה ערות דבר—דבר ברור (גמין פ"ט). בענין הדלקת הנר בשבת אמר ר' מרפון אין מדליקין אלא בשמן זית בלבד, עמד ריב"ג על דגליו ואמר מה יעשו אנשי בבל שאין להם אלא שמן שומשמיין, מה יעשו אנשי מדי שאין להם אלא שמן אנוחיים, מה יעשו אנשי אלכסנדריא שאין להם אלא שמן צנונית, מה יעשו אנשי קפוטקיא שאין להם לא כך ולא כך, אלא אין לך אלא מה שאמרו חכמים וכו' (תוס' שבת פ"ב נ'). גם חפץ לעשות חקונים בענין יבום וחליצה, כי ראה הקלקול שעתידי לחיות ע"י מהלוקת ב"ש ובית שאם

וקטלינו שמיחיק חי עולם תעסקן בחיי שעה. א"ל איך שבקינו דאיכא בהו חד דקיימא ליה שעתא. ר"י שמע, אילפא לא שמע. אמר מרשמע אנא ואילפא לא שמע ש"מ לדדי קיימא לי שעתא. א"ל ר"י איהדר ואוקי בנפשאי כי לא יחדל אבין מקרב הארץ וכו' (תענית כ"א.). ומבית הנשיא תמכו בו להשתלם בלמודיו.

[בביתו ותלמידיו] רביתו היו: ר' ינאי, ר' חנינא בן חסא, ר' הושעיא רבה, ור' יהודה הנשיא (רבי), ואמר ר' רבינא כד הוה יתיבנא י"ז שורין אחוריה דרב קמיה דרבי וכו' (פסחים ג'): חולין קל"ז: ועי"ש ג"ד.). ובירושלמי (ביצה פ"ה ב') משמע שלא שימש את רבי אלא שראה אותו: ר"י ור' שמעון ב"ל תריון אמרין אנן לא זכינן לאורייתא אלא בגין דחמינן אצבעתיה דרבי מן גולניקין דידה, ואפשר שהוא בדרך מליצה ששימש אותו מרחוק בשורות האחרונות. ר' ינאי משבח מאד את ר"י וקרא עליו: הולים זהב מכים, בני אל ילוו מעיניך, תן לחכם ויחכם עוד (ירוש' בלאים פ"ח, יבכות פ"ב). ר"י למד אצל ר' הושעיא רבה בקיסרין י"ג שנים והלך אצלו מטבריא אף שלא היה צריך ללמוד עוד (ירוש' סנהדרין פ"א א.). אך בבבלי אמר ר' יוחנן: י"ח שנים גירלתי אצל ר' אושעיא בריבי ולא למדתי ממנו אלא דבר אחד במשנתו וכו' (ערוכין ג"ג.). הוא התחיל ללמד בצפורי בישיבת ר' בנאה, ור' חנינא רבו היה שמת מאד שנתרבו תלמידיו ר"י הבאים לשמוע לקחו, וכי מעשי ידיו להתפאר, אך כאשר נחלק ר"י על רבו באיזה דינים ולא רצה להתנגד לו בעירו, העתיק ר"י את ישיבתו למבריא (ירוש' ביצה פ"א שם שבועות פ"ט). בין תלמידיו במבריא היו: ר' אבהו, ר' אמי, ר' אשי השני, ר' אלעזר בן פרת, ר' חייא בר אבא, ר' יוסי בר חנינא, ור' שמעון בר אבא. גם חכמי בבל חיבבו דבריו מאד, והבבלי מלא על כל נזותיו ממאמר ר"י אשר הביאו התלמידים שהלכו ובאו בין א"י לבבל. ר"י בעצמו לא ירד לבבל מימיו, והיה בדעתו לילך ולקבל פני שמואל, אך כאשר שם לדרך פעמיו שמע שמועה שמת שמואל (חולין צ"ה:). רב היה יקר מאד בעיני ר"י וקראוהו רבנו שבבבל (שם) ובכל זאת לא נשא לו פנים בתורה ושלה לבבל שאין הדין עם רב באיזה מהלכותיו: ר"י שלח לרבנן דתמן תרתין מלין אתון אמרין בשם רב ולית אינון כן, אתון אמרין יפת תואר לא התייר בה אלא בעילה ראשונה לבד ואני אומר וכו'; ואתון אמרין בשם רב סבור היה יואב שקרנות המזבח קולטות ואינו קולט אלא נגו, ואני אומר לא מזבח קולט ולא נגו קולט (ירוש' מכות פ"ב דף ל"א ע"ד).

[היו בהלכה ואגדה] ר"י היה אוהב לתת כללים, כמו: שישה ספקות הן, הצלוף באילן בבית שמאי וכו' (ירוש' בלאים פ"ח); כותת וקיריח ומבוי ונר ועם הא"ן

חמרים או חומרין (שם ערוכין פ"ט, חנינה פ"ג). לר"י נראה יותר טוב לאוקמי המשנה כתיי תנאי ובהך מעמא מלאוקמי בחד תנא ולשבש המשנה בתרי מעמי (שם חלה פ"א), ולכן אמר, מאן דמתרגם חבית אליבא דחד תנא טובילנא מאניה בתריה לבי מסותא (בבלי ב"מ מ"א.). גם היה אוהב לפעמים לשון נופל על לשון: אמר ר"י אם הזכירוך לבולי יהא הירדן בעל גבולך (שם מ"ק פ"ב א.). בימי ר"י התחילו לצייר על הכותל ור"י לא נערבם (שם ע"ז פ"ג ג'). כי קורם לכן היו אוסרים הציור כמו הפיסול, ובימי באו חברים לבבל (בבלי יבמות פ"ג:), ונשבתה המלוכה הישנה ובאה מלוכה אחרת חידועה בשם ממשלת "סאסאנידים" בשנת 228. ובסוף ימיו התחילו נורות השמר, ובפרט: ההאמצו אז למנוע את הרבנים מלקבוע המועדים. ולעבר השנה, וזהו מה ששלח רב יצחק בר יעקב בר ניווי משמיה דר': שנג בשבת והויר ביה"כ חייב, הויר בשבת ושנג ביה"כ פטור, מ"ט אמר אב"י שבת קבועה וקיימא וכו'. אלא אמר רבא שמדה הוה (בעת ההיא) ושלחו מתם ריומי דכפורי דהאי שתא שבתא. הוא וכו' (חולין ק"א:), ופירש"י: שמרא הוה ונודר שלא לעשות יוה"כ, ושלחו מתם יוה"כ דהאידינא שבתא. הוא, עשו יוה"כ בשבת אע"פ שאינו חל להיות בו, שלא תשתבח תורת יוה"כ, והאויבים לא יבינו משום. דבכל שבת נמי לא עבדי מלאכה. גם נרול שמו באגדה: ואמר מפני מה לא נאמר כי טוב בהחזאת זו, "בצאת לפני החלץ ואומרים הורו לה' כי לעולם חסדו" (דהיי"ב ב') לפי שאין הקב"ה שמח במפלתן של רשעים; מאי דכתיב ולא קרב זה אל זה כל הלילה. (שמות י"ד). בקשו מלאכי השרת לומר שירה, אמר הקב"ה מעשה ידי טובעין בים ואתם אומרים שירה? (מגילה י"ג:). והיה ענו מאד ובפרט לתלמידיו, וכאשר החזיר ריש לקיש דינו של ר"י לא קצף עליו ואמו בנחת מה אעשה שכנגדי חלוק עלי (כתובות ג"ד: פ"ד:). גם עם עבריו היה מתנהג במרת חסידות: ר"י אכיל קופד ויהיב לעבריה, שתי חמר ויהיב לעבריה, וקרי אנפשיה חלוא בבטן עושני עשהו (ירוש' ב"ק פ"ח ו').

ביבליוגרפיה: מבוא הירושלמי צ"ח: דורות הראשונים ח"ב קמ"ט: ד"ד ח"ג 69; יאכס געשיכמע דעס יודענר פומס ח"ב 149; באכער, אגדה פאל אקורא ח"א 206. א.

יוחנן הסנדלר: תנא במאה השניה, ותלמיד ר"ע שנשאד בחיים אחרי נורת ארריינוס, ומסר הלכות משמו (ב"ד פס"א ג', קהלת רבה פ"א ו'). הוא היה בין שבעה זקנים שנכנסו לעבר השנה בבקעת רימון: ר"מ, רבי יהודה, רבי יוסי, ר"ש, ר' נחמיה, ראביא, ור"י הסנדלר. אמרו כצח מעלות בקדש? ר"מ אומר י"ג וכן שמע כ"ד, א"ל ר"י הסנדלר שימשת את ר"ע עימדות מה שלא שמשת ישיבות (בישיבה). אמר

בו רשומים כל אנשי המשפחה כסדרם. זה ספר תולדות אדם (בראשית ה' א') תי' דין ספר יחוס. משפחות המיוחסות בישראל (קדושין ע':) היינו שאין בהם פגם. יחוס נאמר לשבח וגם לגנאי: עשרה יחסין עלו מבבל כהני לוי וכו' הללי גרי חרורי (קדושין מ"א). שבמי ראובן שמעון ולוי שמרו יחוסיהן במצרים ולא יתר השבטים (במדבר רבה פ"ג, שהש"ר פ' כולך יפת). בתנ"ך נרשמו גם יחוסי האבות מאדם עד נת. ותולדות בניו שם הם יפת, ומהם נולדו שבעים אומות (בראשית י' דה"א ב'). ומשם עד אברהם יצחק ויעקב ושנים עשר שבטיו. השבטים נחלקו לבתי אבות ומשפחות (במדבר א'); תולדות בני לוי הלויים בכלל ובני אהרן הכהנים בפרט (במדבר ג'); תולדות בני ישראל למי מחלקותם בגורל בא"י, ומשפחות הלויים בערי מגרשיהם (במדבר כ"ו). תולדות בני הגולה השבים עם עזרא מבבל לא"י (עזרא ב' ח'); תולדות עזרא בעצמו (שם ז' א'—ד'); רשימת כהנים לויים וישראלים שנשאו נשים נכריות (שם י' י"ח והלאה); תולדות יהודה ובנימין (נחמיה י"א ד' והלאה); רשימת כהנים ולויים (שם י"ב); תולדות דוד המלך (רות ד' י"א—כ"ב; ש"ב ג'—ח'; ה' י"ד—ט"ז; דה"א ג' א'—ט'). תולדות שלמה והיוקים, זרובבל ותנחיה (דה"א נ' י'—כ"א), ושל אנשי ירושלים (דה"א ט'). ע"ע דורות.

[יחוסים שונים] ר' יהודה אומר ארבע קהלות הן: קהל כהנים קהל לויים קהל ישראל קהל גרים (ירוש' קדושין פ"ד א'). וקודם שנתנה התורה לקהל הכהנים את יחוס הכהנים והלויים (במדבר ג' י"א. זבחים ק"ב). ואחר שעלו הכהנים מן הגולה נמצאו בהם פסולים רבים כי נשאו נשים נכריות, הורע יחוסם, והצריכו בדיקה ובפרט אם היה הכהן עם הארץ. ואמר במשנה: כהן קודם ללוי לוי לישראל, ישראל לממזר וממזר לנתן, ונתן לגר, וגר לעבד משוחרר. אימתי בזמן שכולם שוים, אבל אם היה ממזר ת"ח וכ"ג ע"ה ממזר ת"ח קודם לכ"ג ע"ה וכו'. ובגמרא מפרשים: ישראל קודם לממזר שזה מיוחס וזה אינו מיוחס, ממזר קודם לנתן, זה בא ממפה כשרה וזה בא ממפה כסילה, נתן קודם לגר זה גדל עמנו בקדושה וזה לא גדל עמנו בקדושה, גר קודם לעבד משוחרר זה היה בכלל ארור וזה לא היה בכלל ארור (הוריות י"ג). עזרא הפריש והבריל את הכהנים המיוחסים שתביא עמו מבבל, ולגנדם נחשבו הכהנים האחרים בא"י כ"עיסה" היינו ספק התבוללות כעיסה זו שמעורבת בסולת וסובין מלח ומים. ואמר שמואל כל ארצות ע"ה לא"י וא"י ע"ה לבבל (קדושין ס"ט:). ושלש עשרה עיירות נשתקעו בכותים בימי השמר והם עוי פנים שבכהונה (ירוש' קדושין פ"ד א'). והאומר מבית השמונאי קאתינא עבדא הוא (קדושין ע':). ובירושלם תנו יושבין מייחסי כהונה ומייחסי ליה, והיה בחורים רק אלה שמנוקין משמץ פסול. ואמר הנשוא אשה

כלם: ר' יוחנן הסנדלר אלכסנדר ל אמיתו (קראוהו ע"ש עירו אלכסנדריא ואמרו שהוא אלכסנדר ל אמיתי ואינו משנה מבעו, כי היה מדבר נגד ר"ט שלא כהוגן). אעפ"כ עמדו משם בנשיקה ובחיבה שלא הקפידו זה על זה (ירוש' חגיגה פ"ג ע"ה ע"ה, ע"י רפאפורט ערך מלין ק"ב). כאשר נתפס ר"ע רצה רבי"ג לשאלו בדבר הלכה בחליצה, והערים להתחמק כמו הוכל, ועבר קמי בית שהיה ר"ע חבוש והיה מכרו; מאן בעי מחמין? חלצה בניו לכינה כהו? אודיק ר"ע ואמר אית לך כושין אית לך כשר (ירושל' יבמות פ"ב י"ב ע"ד). בימי השמר החליט ר"י הסנדלר ור' יהושע לעזוב א"י וללך לנציבין במקומו של ר"י בן בתירא, אך כאשר תגיעו לצירון חזרו לאחוריהם מפני אהבתם לא"י (ספרי דברים ס"ו פ'). ר"י הסנדלר אומר כל כנסיה שהיא לשם שמים סופה להתקיים ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים (אבות פ"ד י"א). בחלכה אמר המבשל בשבת בשונג יאכל למוצאי שבת לאחרים ולא לו, במזיד לא יאכל עולמית לא לו ולא לאחרים (תוספתא שבת פ"ב ה'), ורשב"ג אומר בשמו ב' הלכות (שם כלים פ"ה ה').

ביבליוגרפיה: סה"ד 190; מבוא המשנה ח"א 198; פראנקעל דרכי המשנה 175; ווייס, דויד ח"ב 166. ב. מ.

יוחנן תורתא: חכם, בסוף המאה הראשונה, הושיב לר"ע שהאמין בבר כוכבא שהוא משיח, ואמר ליה: עקיבא! יעלו עשבים בלחייך ועדיין אין בן דוד בא (ירוש' תענית פ"ה ס' ע"ד; איכה רבתי פ"ב ס' ב'). הוא נקרא בן תורתא ע"ש פרה שעל ידה נתגיד, כי יסופר עליו שמכר פרתו לגוי ולא רצה להרוש בשבת עד שלחש לה (פסוקתא רבתי פ"ד דף נ"ו:). פעם אחת בא לפני ר"ע וקרא לעלות לתורה. א"ל לא עברתי על הפרשה ושבתהו (שמות רבה פ"מ א'). מיוחס אליו הגדה חשובה: מפני מה חרבה שילח? מפני בזיון קדשים שבתוכה; ירושלם בנין ראשון מפני מה חרבה? מפני ע"ז וגלוי עריות ושפיכות דמים שהיו בחובה; אבל באחרונה מכירין אנו בהן שהן עמלים בתורה חזירין במעשרות מפני מה נלו? מפני שאהבין את המסון ושונאים איש את רעהו. ללמדך שקשה שנאת איש את רעהו לפני המקום, ושקלה תכתוב כנגד ע"ז ונ"ע וש"ד. אבל בבנין האחרון שעתידיה ירושלם לחבנות בחיינו ובימינו מה נאמר בו? והיה באתרית תימים נכח היה הר בית ה' (תוספתא סוף מנחות. ועי' יוסא ט').

ב. מ.
יוחם, יוחסין (יחש): סדר השתלשלות המשפחה מנזע זאב הראשון ראש המשפחה, והענפים אשר הסתעפו ממנו למשפחות רבות עד דוד ההוה, וזה נקרא שלשלת היוחסין (שח"ש דבה פ"א א'). המשפחה יודעת בתולדהיה ויתוסה ע"י ספר היחש (נחמיה ז' ת') אשר

וכו' ? לאמר קוצץ בן קוצץ (רשע בן רשע), כמה דאת אמר חמץ בן חמץ, וכי בן המרתא, וכי בן המרתא חיה? אלא צורר בן צורר (ירוש' יבמות פ"ב ו'). אבל הכל מודים בעבר שאין לו חיים, דכתיב שבו לכם פה עם החמור עם הדומה לחמור (בבלי יבמות ס"ב).

[ספר יוחסין] בתלמוד מצינו „מגילת יוחסין“ ו„ספר יוחסין“. במגילה היו רשימת הדורות לתולדות היחש והספר הוא כעין פנקס הקהל שכתבו בו גם יוחסי איזה משפחות ונם דברי אנדה והלכה ומעמי תורה (נזכר בתוספות חולין ס'. וילקוט ראובני כ"ג; ובכלבו ס' ד'). עזרא כתב ספרו ויחש של דברי הימים וכו' ואמר ר"י אמר רב לא עלה עזרא מבבל עד שיחם עצמו ועלה (ב"ב מ"ג). שמעון בן עזאי אומר מצאתי מגלת יוחסין בירושלם וכחוב בה איש פלוני ממור מאשת איש, וכחוב בה משנת ראב"י קב ונקי וכחוב בה מנשה הרג את ישעיה וכו' (יבמות מ"ט); וחו באמת ספר היוחסין כגל. א"ר לוי מגילת יוחסין מצאו בירושלם וכחוב בה הלל מן דודו, בן יצף מן דאסף, בן ציציית הכסת מן דאבנר, בן קוביסין מן דאחאב, בן כלבא שבוע מן דכלב, רבי ינאי (ינאי) מן דעלי בן יהוד מן צפורן, רבי חייא רבה מבני שפמיה בן אבימל, רבי יוסי בי רבי חלפתא מבני יונדב בן רכב, רבי נחמיה מן נחמיה התרשאת (ירוש' תענית פ"ד ב'). ראב"ע היה עשירי לעזרא (ברכות נ"ז:). אמר רמי בר רב יודא אמר רב מיום שנננו ספר יוחסין תשש כחן של חכמים ובהה מאור עיניהם (כי לא ידעו את מי לרחק ומי לקרב). והמעם שנננו מפני שנתערבו כמה משפחות בפסולים והם הולידו גדולי החרד וחששו לזילותא. ונח קודם שנננו היו לומדים אותו בסתר, ור' יוחנן היה חושש ללמד סדר היוחסין לר' שמלאי וכאשר בא לפניו וא"ל ליחני לי מר ספר יוחסין, א"ל כהיבן את א"ל מלוד והיבן מושבך בנתרדעא. א"ל אין נידחני לא ללודים ולא לנהרדעים (פסחים ס"ב); וכיון לרחותו או מפני שאינן מיוחסים (רש"י). ספר יוחסין הנמצא בידינו הוא מר' אברהם זכות ובעל סדר הדורות חבר עליו הוספות רבות. היוחסין השלם הו"ל ר' צבי פיליפאוסקי (לונדון 1857).

[שלשלת היוחסין] ברוב ספרי או אגרות היוחסין רשומים שמות בחי האבות המיוחסים לדוד המלך שהוא ראש לבית דוד או מלכות בית דוד. אחר התרכן התיחסו ראשי הגולה לבית דוד ואמרו על בוסתנאי (ע"ע) שהוא לברו נשאר לחבר השלשלת הגדולה של יחוס בית דוד עם הרורות הבאים. ר' בנימין מטודיליא במסעותיו מזכיר כי בעיר נרבינה היה חנשיא ר' קלונימוס מורע בית דוד. ובעיר מועל בבבל מצא את הנשיא ר' זכאי מורע בית דוד. לר' דניאל בן חסדאי היה ספר היחס עד דוד המלך וקוראים אותו היהודים אודנינו ראש הגולה והישמעאליים קוראים אותו סיינא בן דוד. וכתב האברבנאל (בפ"י לזכרית י"ב ו' דפום

כהנת צריך לברוק אחריה ארבע אמהות שהן שמונה מצד האב ומצד האם. אך אין בורקין מן המזבח ולמעלה ולא מן חרוכין ולמעלה ולא מן הסנהדרין ולמעלה, וכל שהחוקו אבותיו משומרי הדבים וגבאי צדקה משיאין לכהונה וא"צ לברוק אחריהן (קדושין ע"ו). ור' יהושע אומר אני מעיד לכם על ב' משפחות גדולות שהיו בירושלם משפחות בית צבעים מבן עכמאי ומשפחת בית קופאי מן מקושש שהם בני צרות ומהם כהנים גדולים ושמשו על גבי המזבח (יבמות מ"ו). גם ביוחסין של ישראלים היו מדקרקין מאוד, וא"ר אליעזר לעולם ידבק אדם במונים שהרי משה שנשא בת יתרו יצא ממנו יהונתן (שעשה כעשה מנשה), אהרן שנשא בת עמינדב יצא ממנו פנחס (ב"ב ק"ט:), והנושא אשה צריך שיברוק באחיה, שרוב בנים דומין לאחי האם (שם ק"י). ורב המנוא אמר הנושא אשה שאינה הוננת לו (פסולה) אליהו כותב והקב"ה חותם אוי לו לפוסל את זרעו ולפונם את משפחתו (קדושין ס"ט:). בנות ישראל בירושלם המיוחסות שבהן היו אומרות (לבחורים) חנו עיניכם למשפחה לפי שאין האשה אלא לבנים (תענית ל"א). אם מצאו פסול באיזה אדם חששו לכל משפחתו, ודרשו ושמתו אני את פני באיש ההוא ובמשפחתו, ותניא אמר ר"ש אם הוא חסא משפחתו מה חמאת? לומר לך אין לך משפחה שיש בה מוכס שאין כולה מוכסין, ויש בה לסמין שאין כולה לסמין וכו' (שבתות ל"מ). וכל כך נחשב היחוס בנשואין עד שאמרו כי המקדש שקידש אשה על מנת שהוא כהן ונמצא לוי, לוי ונמצא כהן אינה מקורשת. ואפילו המעה בשבח דיוחסין, דלא ניהא לה בשבחן שחוא מתנאה עליה (ירוש' קדושין פ"ב ב'). מצד אחר חשו חז"ל על היחוס שלא להוציא לעו על איזה כשפחה על הספק, ואמרו „בל הפוסל פסול“ ואמר שמואל „במומו פוסל“ (קדושין ס"ט:). היינו שהמגדף ומצא שם פסול על משפחה ואינו מביא ראיה מוכחת על דבריו מוכח שהוא בעצמו הוא פסול משפחה באותו המום ואם קורא לחברו עבד הוא בעצמו עבד. ואמר ר' יוחנן כל משפחה שנשתקע בה פסול אין מדקרקין אחריה, וא"ר יצחק צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שמשפחה שנממאח נממאה (קדושין ע"א). משפחת בני צריפה היחה בעבר הירדן וריחקה בן ציון בזרוע, ועוד אחרת היתה שם וקרבה בן ציון בזרוע ולא בקשו חכמים לפרסמן (כי היו יראים ממנו) אבל מסרו אותה לבניהן והלמידיהן פעמים בשבוע (בכל שמימה). א"ר יוחנן העבודה שאני מכירן ומה נעשה ונשתקעו בהן גדולי החרד (שם). יש מחלוקת אם יש יחוס לגרים, ר' יוחנן אמר יש להם יוחסין ור"ש אמר אין להם יוחסין, והא כתיב בעת ההיא שלח מדרך בלארן בן בלארן (מ"ב כ') שנתיחס לאביו? התם שאני כי ע"י שכיבתי את אביו וקנו זכה להתיחס. והא כתיב וישלח המלך אסא אל בן חרד בן סברימן בן חזיון מלך ארם

אמשטרדם 1641 דף רצ"ג): בית דוד שזכר כאן פירושו המפרשים על זרע בית דוד ומשפחתו, וכתב הראב"ע: בית דוד עד היום בעיר בגדאד עיר מלכות ישמעאל והם ראשי הגולה משפחה רבה ולהם ספר היחס משנים קדמוניות, ואמת הוא כי שם ישבו בסאות למשפט בסאות לבית דוד, וכמו שכתב ר' בנימין במסעותיו וכו'. וגם בספרד בחרבן בית ראשון כתב הרב ר' יצחק בן גיאת שבאו שתי משפחות מבית דוד, האחת משפחת בני דאוד שנתישבה באלוסנה ומשפחת בני אברבנאל שנתישבה בשיביליא זממנה אלפי הרל (משפחת האברבנאל). הרב המקובל ר' אליעזר חרלפ מעיר מעזרימיש (1850) בפולין בהקדמת ספרו „מגרות אליעזר“ (ווארשא 1890) מביא שלשלת יוחסו עד דוד המלך. ע"ע זכות אבות.

[משפחות מיוחסות] בספרתנו נמצאים כמה ספרים המספרים תולדות משפחות מיוחסות, וביניהם: ספרו של אליקים כרמלי, „דברי הימים לבני יחיאל“ מפר"ט 1850, וספרו „העורבים ובני יונה“ על משפחת רמפורט ומשפחת יוניטובין (רעדלהיים 1861); ישראל טוביה אייוענשטאט „דעת קדושים“ משפחות אייועני שטאט, בכרך, ניצבורג ועוד; דוד מניד „משפחת ניצבורג“ מפרבורג 1899; אברהם סגל אימינגא קונטרס „יקרא דשכבי“ תולדות משפחת הורוויץ בס' תהלוכות עולם, לבוב 1901; אברהם עפשטיין „משפחת לוריא“ וין 1901; פנחס פעסיס „עמרת הלויים“ תולדות ר' ישעיה הורוויץ ומשפחתו ווארשא 1902; שמואל זינוויל כהנא, „ענף עץ אבות“ משפחות הורוויץ דיילפרן, רמפורט וכו', קראקא 1903; בלשון אשכנזית: של דוד קופמאן, „די פאמיליע צונג“ ברלין 1884, וספרו „אויס היינריך היינעם אהנענזאאל“, ברעסלוי 1896; אלכסנדר דיעטץ „שטאמבוך דער פראנקפורטער יודען“ מפר"ט 1907; רוד קופמאן „די פאמיליע נאמפערען“, מפר"ט 1907. גם בשפות אחרות: Carmoli, La Famille Almosnino, l'Univers Israélite 1850; Wellhausen, Gentibus et Familis Judaeis, Gottingae 1870.

א.

[ענינים שונים ביוחסין] בעברית הקדומה נקרא יוחסין „התולדות“, ויתלדו על משפחותם לבית אבותם (במדבר א' י"ח). בראשונה היה משחמש שם יחוס לכל החיחסות למשפחה, כבודה או בווייה כשרה או פסולה אבל באהרונה נעשה השם „מיוחס“ בני למשפחה מיוחסת בישראל. ובלשון העם הוא שם כבוד לכל דבר הנכבד מחבריו. אף שלא שייך כלל ביחוס משפחה. ושמט בזה הפיימן „יום מימים יחוס יום כבוד מיוחס“ (גבורות מוסף י"ב). ונהגין לקרוא את יום ב' לחדש סיון בשם יום המיוחס. משום דבשני בחדש נאמר לישראל ואתם תהיו לי סמלכת כהנים וחד קדוש (שבת פ"ז: ופי"ז). ר"ל שבו נעשו ישראל

מיוחסים ונכבדים יותר מכל העמים (עי' מנ"א סי' תנ"ד ס"ק ד'). וכנראה נחשמש משג זה בעם מפני שמצאו את שם יחוס גם על שייכות לפקידה למשרה ולמעלה (דהיי"א ד' ל"ג, ח' א', ז' מ', מ' כ"ג). ואף שאין עיקר יסוד דין ולאומית תלוי בנוע, כי גם הנכרי הבא מארץ רחוקה כאשר מקבל עליו עול מצות תקשר לאומי לאמר לנו עמך עמי ואלחיד אלהי (רות א' ט"ז) כישראל נמור יחשב, וברוב הדברים חוקה אחת לו ולהאזרח בישראל. ואפילו האסורים לבוא בקהל ישראלים נמורים נחשבים בגרותם ורק נאסרו בבית ישראל (ויכמות ע"ז:), בכל זאת היה ענין היחוס למעלה נדולה בישראל מאז היותו לגוי. וגם במרם נחשבו לעם רק למשפחה קטנה מבני עבר, צוח אברהם את זמן ביתו לא חקה אשה לבני מבנות חנעני כי"א אל ארצי ואל מולדתי חלך ולקחת אשה לבני ליצחק (בראשית כ"ד ד'), ויצחק צוח ליעקב ללכת לפון ארם ביתח בתואל אבי אמו לקחת לו משם אשה (שם כ"ח ב'). בשנה השניה מעת היות ישראל לעם נצטוו משה שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחותם לבית אבותם, כרי להבדילם מן הערב רב שעלו עמחם מארץ מצרים, בימי ירבעם בן יואש החלו עוד הפעם להתייש לתולדותם ונמטר בימי יותם מלך יהודה (דהיי"ב ה' י"ז, ועי' ימים מקדם פרק י"א וי"ב, ובס' איוו היא משנה פכ"ב). בימי חזקיהו התיישו חבהנים והלויים בעמרם על משמורתיהם למחלקותיהם וגם ספס ונשיהם (דהיי"ב ל"א י"ז י"ח). עזרא יחש את העולים עמו במלכות ארתחששתא (עזרא ח' א'), ונחמיה קבץ את החורים והסננים והעם להתייש (נחמיה ז' ס"ה). בימי שני תיחה עיקר ההתייחסות לברר משפחות הכשרות מן הפסולות, וסנהדרין ישבו בלשכת חנוית וברקו יחוס כהונה ולויה, ונהן שנמצא בו פסול היה לובש שחורים ומתעמף שחורים ויוצא (משנה סוף מדות ובתוספתא חגיגה פ"ב). בדבר הפסקות ביוחסין החמירו החכמים בהם יותר משאר ספקי דאורייתא, ואמרו ע"ז, „מעלה עשו ביוחסין“, ובלערי זה היה ספק מסוד מותר לבא בקהל (קדושין ע"ג). ולדברי ר' יהושע אם נתיחדה פניה עם איש בלתי ידוע אינה נאמנת עוד על יחוס בנה הנולד בפניותה מפני „מעלה עשו ביוחסין“ (כתובות י"ג). ומעם זה נהגו הכהנים מיום שחרב ביהמ"ק „סלסול“ בעצמם שלא יקחו בת נר שנשא נירת (קדושין ע"ח:). וחלו זה בחורבן ביהמ"ק, כנראה, מפני שרוב הנרים אחר החורבן נעשו ליחורים נצרנים ופקפקו בגרותם אע"פ שכלו ומבלו עוד בזמן חווא. ונעצה היחוס בישראל לאחד מעיקרי ויסודי חיי המשפחה. ובנכוסקי הרמ"א מוסק שהחפץ לישא אשה שאינה הוגנת לו בני משפחתו יכולין למחות בירו (פחד יצחק ערך אשה), ובתשובת עבודת הגרשוני (סי' מ"ט) חוקר אם יכולים הקהל לחדות משפחה פגומה מהחעמקת בעניני בית הכנסת. סימני חשש פסול יחוס הם:

משפחות המתגרות זו בזו תמיד, או איש שהוא בעל מצה ומריבה עם הבל, או עז פנים ביותר, והפוסל את הבירו תמיד, האכזר, השונא חבריות, מי שאינו גומל חסד. כן עז פנים הוא מעבדי פשהור בן אמור שהתערבו בבתנים. סימן היחס הוא השומע הרפתו ושוקק (קדושין ע"א: ש"ע אהע"ז ס" ב' ונ').

הרח"ה

יִלְדָה: בת לוי אשת עמרם (דודתו) ואם משה רבנו (שמות ר' כ', במדבר כ' ג"ט). הורתה היתה בדרך ולידתה בין החמוטות בבוא יעקב למצרים והשלימה טנין של ישראל במצרים שבעים נפש (סוכה י"ב. ב"ר פצ"ד). והיתה צדקנית ובת ק"ל שנה בעת שילדה את משה (ב"ב ק"ב.). יוכבד נטלה בהוגה ומלכות שילדה אהרן ומשה (שמות רבה פמ"ח) ומרים. יוכבד נקראת ניב יהודיה (דה"א ר' י"ח). וכי משבטו של יהודה היתה והלא משבטו של לוי היתה? וכו' ע"ש שהעמידה יהודים בעולם (ויקרא רבה פ"א). בשעה שגזר פרעה ואמר כל הבן היולד היאורה תשליכוהו, אמר עמרם ולריק ישראל מולידים? עמד והוציא את יוכבד, ופירש ממנה כשהיא מעוברת נ' חדשים. עמדו כל ישראל וגרשו את נשותיהן. אמרה לו בתו (כרים) גזרתך קשה משל פרעה. שפרעה לא נזר אלא על הזכרים ואתה על הזכרים ונקבות וכו'. עמד הוא והחזיר את אשתו וכו' (שכות רבה פ"א י"ז) הושיבה באפריון ומרים ואהרן מרקדים לפניה ומלאכי השרת אנמרים אם הבנים שמחה (שם ס' כ"ג וע"י ב"ב ק"ב.). יוכבד היא שפרה בין המילדות העבריות (סוכה י"א:) כשרצה רבי לעזרר שתנוכחם את היושבים לשמוע דרשתו סיפר להם מעשה נפלא כי אשה אחת במצרים ילדה שש"ם רבוא, וכאשר שאלו לדעת פח שמה, ואיך אפשר הדבר. אמר שהיא יוכבד שילדה משה ששקול כנגד ששים רבוא מישראל (שח"ש רבה פ' חנך יפח). במחזור רומי (מנמוכה 1718 דף ע"ט.) יש פיוט לשמחת תורה המתחיל "אולית יוכבד" על מות משה (ע"י עפשטיין סקדמוניות היהודים צד 128).

ב. מ.

יִלְדָה: האשה נקראת "יולדה" בשעה שהיא יושבת על המסבר, ו"יולדת" סמוך אחר לידתה. תורת היולדת היא: אם ילדה זכר היא מטמאה שבעת ימים כמו נדה. וצריכה טבילה לסוף שבוע (בלילה) ואח"כ תספור ל"ג יום שנקראים דמי טהרה ולא תבא אל המקדש ולא תגע בכל קדש ותרומה (יבמות ע"ה). במשך הזמן הזה ער הערב השמש של יום הארבעים ועד אשר תביא למחרתו את כפרת טהרתה. ואם תלד נקבה יכפלו ימי טומאתה, ומטמאה שבועים כמו נדה ותטבול בסוף י"ד יום ואח"כ תספור ס"ז ימי טהרה, ומטמאת קדש ותרומה עד אשר יערב השמש ביום הששנים ולמחרתו תביא קרבן, במלאות ימי הטהרה לכן או לכת תביא כבש בן שנתו לעולה וכן יונה או

תור לחמאת לחקריב על המזבח במשכן או במקדש. ואם היא עניה תביא שתי תורים או שני בני יונה אחד לעולה ואחד לחמאת (ויקרא י"ב). המפלת מטמאה לידה ביולדת (נדה כ"ז:). אך היוצא דופן, אם לא יצא דם אלא רך דופן, אין יושבת עליו ימי מטמאה ומהרה ואין חייבת עליו קרבן, דכתיב אשה כי תזרע וילדה עד שתלד ממקום שמורת (שם מ.). שאלו התלמידים את רשב"י מפני מה אמרה תורה לזכר מטמאה נ' ימים ולנקבה י"ד יום? אמר להם בשעה שהאשה כורעת לילד נשבעה שלא תזקק לבעלה, וכשיוולדת זכר שהכל שמחין בו מתחרמת לשבעה, וכשיוולדת נקבה שהכל עצבין בה מתחרמת ל"ד (נדה ל"א:). ומביאה קרבן אחד על ולדות הרבה (כריתות מ'.). ובזמן הזה נוהגין שהיוולדת זכר צריכה לספור ז' ללידה ונ' נקיים לזיבה, והיוולדת נקבה תספור י"ד ללידה ונ' נקיים לזיבה, ומובלת ומותרת לבעלה. אך יש מחמירים שאין מובלים עד סוף מ' לזכר ופ' לנקבה, ואין להתיר במקום שנהגו להחמיר (ריב"ש). אבל במקום שאין מנהג אין להחמיר כלל (תרומת הדשן מ' נ"ה). וכתב הרמ"א בתשובותיו (ס' צ"ד) דנהגו להקל במדינתנו אלו ביולדת שמובלת קודם מ' לזכר וכו', בפרט שכתבו כמה גדולים ע"ז שקרוב הוא למנהג הצדוקים [הקראים] [ש"ע י"ד ס' קצ"ד הג"ה]. לרברי שמואל האשה מתעברת לרע"א יום או לרע"ג יום (אם יולדת לתשעה חדשים). היוולדת לתשעה חדשים אינה יולדת למקומעין (פתות כתשעה). יולדת לשבעה יולדת למקומעין (פתות מז' עד ששה חדשים ושני ימים), ואם נולד במשך החדש הסמיני או אם נולד פחות מששה וכו' ימים אינו מתקיים. אולם דוקא אם נתעברה בתחלת החדש אבל אם נתעברה בסוף החדש סבר ר' יהודא שיפורא גרים כלומר השופר שתוקעין בו ב"ד בקידוש החדש, כי כניסת החדש התשיעי גורם לידת חולד. ולכן אם נתעברה למשל בסוף ניסן (בכ"ט בו) תוכל לילד אחר שמקדשין ההדש של כסלו שהוא ר"ת התשיעי. ואם ילדה באחד בו הוח לידה נמורה והולד בן קיימא, רבזה אמרינן הלכה כמ"ד ריוולדת לתשעה יולדת למקומעין. בספר האגודה יש תשובה: אשה שנתעברה סוף ניסן וילדה תחלת כסלו ובעלה היה בארץ רחוקה עד סוף ניסן והיו סרנגים אחר הולד. והגדולים הכשירוהו דשיפורא גרים (שר"ת מהר"י מינץ ס' ו'). וגדולה מזו הורה רבא תוספאה בעובדא שהלך הבעל למדינת הים ואישתו ער תריסר ירחי שתא, ואחרי שובו לביתו ילדה אשתו הולד ואכזריה, כמאן כרבי דאמר משתהא, כלומר שהולד נתעבב בבטן אמו נ' חדשים אחר שנמד צורתו ולא חיישינן שמא נתעברה מאהר (יבמות פ' ; רש"י). ר' יצחק בר' אמי למד מהפסוק "א"ה בי תזרע וילדה זכר" וכו' איש מזרע תחלה יולדת נקבה (נדה ל"א.), פי הילד נגמר מבח מין האחרון. האשה העזרת את היולדת ללדת נקראת מילדת (בראשית ל"ה י"ז). וכמשתנה

ורדו קונסטאנטין הגדול נתן עוז לדת הנוצרית בשנת 312 ורדף את היהודים. אך יוליאנוס נתן חופש לכל בעלי הדתות, והשתדל לעזור בעד תתפשטות הנוצרה, ונטח חסר ליהודים. מכתביו וספריו נראה שירע דברים רבים מדת ישראל, כמו דיני שבת ופסח, ומאכלות אסורות, קרבנות ומילה. אשר שאב ממקור ההעתקה של השבעים. הוא נתן תרשוק ליהודים בא"י למנות להם אבות בתי דינים שקרא בשם Primates וכדברי חז"ל מכוונים „אריסטא". הוא לא תאמן בספורי התורה ע"ד הבריאה הניע והמבול, והתנגד לאמונת היתוד ופגולת ישראל. לדעתו היתרון לדת היהודים מדת הנוצרים אך תורת היונים עולה על כולנה. כאשר הלך למלחמה על הפרסיים כתב אגרת בשנת 363 ל„קהל היהודים" ויבקשם לתתפלל בעד מלכותו וחיי. ויסיר המס המיוחד שהושם עליהם, ויבטיחם כי בשונו בשלום יבנה את ירושלם ויבנון בה את בית המקדש מכספו. אך מותו במלחמה ההיא שם קץ לתקוה הזאת. באכער משער כי ר' אחא שהיה בומנו הבין את רוח היהודים לחכות על חבנין, באמרו כי ביהמ"ק יבנה קודם ביאת המשיח (ירוש' מעשר שני נ"ז). וכי גם בבית השני נחסרו חמשה דברים, האש הארון אורים ותומים ושמן המסחה ושכינת (שם תענית ס"ה.).

ביבליוגרפיה: גרעץ געשיכטע ח"ד 371 J. Q. R. July 1898

ב. מ.

יום; לילה: זמן הארת אור השמש על הארץ, והפוכו לילה זמן החשך הטבעי בעולם בסור אור השמש. היום והלילה כל אחד נחלק לאשמורות (ברכות ג'.): חמשים אומרים שנחלקו לארבע אשמורות ור' נתן אומר שלש (ירוש' ברכות פ"א). בתנ"ך מינינו שלש: ראש אשמורות (איכה ב' י"ג), אשמורה התיכונה (שופטים ז' י"ט), ואשמורת הבקר (שמות י"ד כ"ד). תרי נשפי הזו נשף ליליא ואתי יממא. נשף יממא ואתי ליליא, ולכן כתוב אחד אומר בנשף בערב יום (משלי ז') וכתוב אחד אומר קרמתי בנשף ואשע (תהלים קי"ט). ע"ע תצות, חצות היום נקרא בתוארים שונים, לדוח היום, כחום היום, צהרים, נכון היום (משלי ר' י"ח) בזמן לצאור היום הוא על מכונו בטבור הארץ. היום הוא כולל יום ולילה מעת לעת, כ"ד שעות, כמו שנאמר ויהי ערב והי בקר יום אחד. דרך יום (מ"א י"ט ד') הוא מהלך השמש ליום אחד ולפי חז"ל הוא מרחק עשרה פרסאות. יום של הורה מתחיל מן הלילה, כמו שנאמר „ויהי ערב והי בקר—יום אחד" ר"ל כי הלילה והיום הבא אחריו כצטרפים ליום אחד. ונאמר מערב עד ערב תשבהו שבתכם (ויקרא כ"ג כ"ח), לשמירת שבת ומעודים. אולם בקרבנות היום הולך אחר הלילה שלאחריו, ונאמר ביום קרבנו יאכל (ויקרא ז' ט"ז ע"י הביאור). השעות מתחילות בלילה משקיעת החמה עד זריחת החמה י"ב שעות

נקראת „אשה חכמה" (שבת פ"ה) וכן הוא בכנוי הצרפתי Sage-femme, ותרנום אונקלס על חיות הנח חכימן איגן.

[דיני יולדת] יולדת בשלש ימים הראשונים, בין אמרה צריכה אני בין לא אמרה צריכה אני מחללין עליה את השבת; משלש ועד שבעה אמרה צריכה אני מחללין לא אמרה אין מחללין; משבעה עד ל' אפילו אמרה צריכה אני אין מחללין אבל עושין ע"י גוי כשאר חולה שאין בו סכנה. ובכלל נחשבת היולדת כחולה שאין בה סכנה, ומפלת היא בחוקת סכנה (ע"י ש"ע א"ח סי' ש"ל. לענין יוח"כ ע"י א"ח סי' תר"ז, ולענין ח"ב ע"י א"ח סי' תקנ"ד). ומחללין עליה השבת לכל צרכיה: קורין לה חכמה מסקום למקום ומילרין אותה ומדליקין לה נר אפילו היא סומא. ועושין מדרה ליולדת כל ל' יום אפילו בתקופת תמוז אם צריכה לה (ש"ע א"ח סי' רע"ז). אשה המקשה לילד אסור להביא ספר תורה אצלה, אבל מביאין לפתח ביתה שזכות התורה תגן בעדה ולא משום סנולה (ש"ת הנוך בית יהודה סי' ע"א). יולדת שבתה קוברים אותה בבגדיה בלא תכריכין ובלא מטהר ככו הרוג, ונתנו לשום סדין למעלה ולא תכריכין (ש"ע סי' שס"ד ד' בהנה"ה). כי חוששין לרביעית דם הנפש הנבלע בבגדיה, אבל אם כותה לאחר כמה ימים, לאחר שפסק הדם קוברים אותה במהרה ותכריכין כשאר מתים.

[מנהגים] מנהג הוא באשכנז לעשות עגול בנחר או נחלים בכותל. בחדר שיכוכת בו היולדת, וכותבים עליהם אדם והיה הוץ לילית, ובפתח החדר בפנים כותבים שמות שלשה מלאכים סנוי וסנסנוי וסנסנוף, והכתב הזה יועיל לגרש את לילית השידה ההורגת את הילדים הנולדים, והוא גם שמירה ליולדת. ועכשיו נוהגין לרבק ניירות בחדר היולדות שכתוב עליהן „שיר המעלות" מזמור קכ"א, עם שמות האבות, וחמלאבים, לילית וכל בת דילה חוצה, גם נהגו להיות נעורים וללמוד בחדר היולדות בליל קודם המילה, והסקרי דרדקי או הריש דוננא יבא עם התלמידים הקטנים לקרא ק"ש והפסוק המלאך הנואל, בכל לילה קודם המילה, ועושים סעודה בליל שבת שלאחר לירת זכר ונקרא „שלום זכר" ע"ד שאמרו בא זכר בעולם בא שלום בעולם, וזהו לדעת התוספות „ישוע הבן" שזכר בגמרא (בי"ק פ'). ע"ש שהולך נשע ונמלט ממעי אמו כדכתיב והמלטה זכר נקים לשון ישועה, והיו רגילים לעשות סעודה, וכתב בעל תרומת הדשן (סי' רס"ט) דכונתו על סעודת ליל שבת הנקרא „זכר" (ט"ז ב"ור סי' רס"ח רס"ט י"ג).

א.

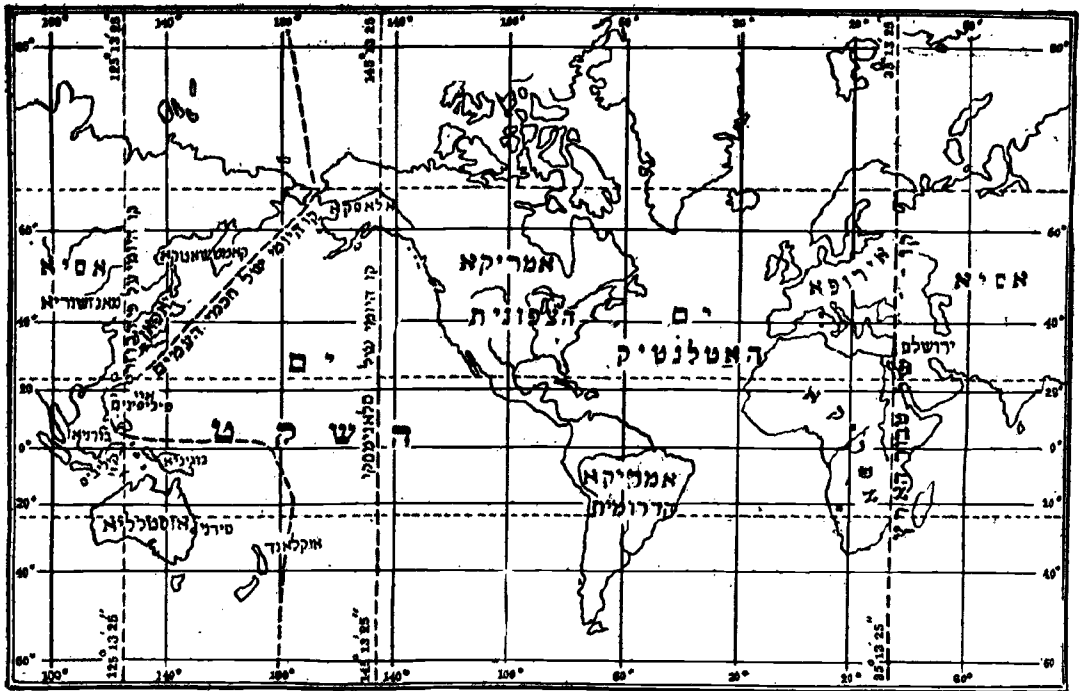
יוליאנוס, פלאויוס קלאודיוס: מלך רומי הנווד בשם „יוקיאן האפיקורס" ובדברי חז"ל נזכר בשם „וליאנוס" שנלחם עם הברסיות (ירוש' נדרים ל"ז ע"ד). נולד בשנת 331, ומלך בשנת 3-361.

חוק לדלג את היום האחד העודף כדי שישתוו היום למנין שכניהם היושבים על גבולם. וכן נתחלק היום באיי פיליפינים שהיו מונים שם לפנים כמו הספרדים שבבשו הארץ ובאו בדרך מערב, ורק משנת 1845 הוסיפו להם יום אחד כדי שישתוו למנין אנשי המזרח שכניהם—השאלה היא איזה שבת ישבתו היהודים הנגרים שם, האם ישנו את שבתם תמיד לפי חוק הממשלה?

[קו טבור הארץ] כל חכמי ישראל מסכימים כי הקו הארוך של טבור הארץ עובר דרך ירושלים וממנו מתחילים למנות חיקף הארץ אשר חלקו החכמים הכוללים לשלש מאות וששים מעלות. כי המקום שעומדת שם עתה עיר האלהים היה לפי המסורה שבידינו תחלת הישוב, וב"מרה" נצטוו ישראל על השבת והמקום הזה שהוא במדבר לדרומית ירושלים הוא נ"ב באורך הקו של טבור הארץ נכח ירושלים. ומן הקו הזה מתחילים למנות ממחצית היום בעת שתעמוד השמש בראש האדום (Zenith) ותאיר תשעים מעלות מצד מזרח ותשעים מצד מערב, בס"ה 180 מעלות שהם חצי כדור הארץ, והליכת השמש במרחק הזה הוא י"ב שעות. ונוסף לזה עוד 90 מעלות או שש שעות שהקדימה השמש להאיר לאנשי המזרח בעת שעלה השחר בירושלים ונתקדש היום, בס"ה 270 מעלות מקו טבור הארץ לצד מזרח או י"ח שעות. ובתשעים מעלות הנותרות, היינו ממעלה 91 למערב ירושלים ומן מעלה 271 למזרח ירושלים יום השבת מתחיל ביום המחרת, ובאופן זה יתקיים הזהרת התורה "שבת היא לה' בכל מושבותיכם", היינו באותו היום שהיא שבת לה' בירושלים במקום המקדש מחוייבים כל ישראל לשמור את יום השבת עכ"פ מקצת היום, ולכן כל זמן שזרחת השמש בירושלים, מן נץ החמה עד שקיעת החמה, ובאותו הזמן זורחת גם במקצת במקום אחר בין מתחלת היום בין בסופו שבת אחת להם, ובמקומות שתתחיל השמש להאיר אחר ששקעה בירושלים, יום השבת מתחיל שם ביום מאוחר. ועכ"פ ישמרו את ליל השבת בשעה שהוא יום שבת בירושלים, שהוא נ"ב שבת לה'. נמצא כולם שובתים ביום אחד. כנראה זאת היא דעת הכתוב (מאמר ב' ס"ב) באמרו: התחלת השבת אינה כ"א מסיני וכו' ואח"כ עד הצין (חינא) וכו' ויקרח השבת לצין אחר א"י בשמונה עשר שעות מפני שא"י באמצע ליישוב וכו' שהיא מקום התורה והוא המקום שהורד בו אדם מן ערן בליל שבת, וממנו תחלת המנין סמוך לששת ימי בראשית, והתחיל אדם לקרוא שם לימים, וכל אשר נושבה הארץ ורבו בני אדם היו סופרים הימים כאשר יסד אותם אדם וכו'. וכן היא דעת הר"ה באמרו (המאמר הקטן ר"ה פ"א ד"ה כי סליק ר' זירא): דע לך כי אין היום והלילה שוים בומנם כאתה בכל מקומות הישוב וכו' כי כל כ"ד שעות מן היום והלילה כל שעה מהן הוא

וזמנית, וביום מזריחת החמה עד שקיעת החמה עוד י"ב שעות וזמנית. וכן חושבים עמי המזרח ובפרט הערביים. ע"ע ותיקין; שמש; שעות.

[קו היומי לשאלת יום השבת] שאלה נכבדה לענין שמירת יום השבת בדיוק בכל חלקי העולם התעוררה ע"י רח"ו סלאנימסקי עורך הצפירה בשנות השבעים במאה ה"ט. כי לרגלי התפשטות המסחר למדינות הרחוקות בקצה המזרח, לא יכלט עוד אשר אנשים סוחרים מאחזי העוברים את רוחב הים הגדול המפסיק בין אמריקה לארץ אסיה, כי יבואו בטבוכה גדולה בענין שמירת יום השבת, לפי שבין השוכנים על חוף הים מזה והשוכנים בכל הארצות בחוף השני נמצא הברדל יום אחד במנין ימות השבוע וההודש". והסבה היא כי כדור הארץ יסובב על צירו במשך כ"ד שעות, והנוסע בדרך מזרח למערב ירויה משעות היום לפי מהירות הנסיעה, ולהפך הנוסע ממערב למזרח, יפסיד שעת נסיעתו. ונמצא שכאשר יפגשו שני הנוסעים זה את זה אחרי שעזבו למשל את העיר ניוארק, והראשון נוסע למזרח דרך ים האטלנטיק לאירופא ועובר דרך סיביריא ברוסיא ויגיע ליאפאן, והשני נוסע למערב דרך סאנפראנציסקא וים השמש ויגיע ליאפאן—להראשון יתוסף יום שלם ולהשני ינרע יום שלם. ולכן תקנו אומות העולם ויסדו חוק שכאשר יעברו הספינות בים השקט את גבול המרידיאן (Meridian) או קו היומי (date-line) הרשום על המפה במעלה 180 מן נרינוויטש או ישנו חובלי היום את מנין היום בלוח המסעות שלהם בתוספות או גרעון יום אחד. למשל: אם הספינה עוברת מצד מזרח למערב ותגיע לקו היומי ביום 1 יאנואר, ידלג רב החובל בלוח מסעותיו למחרתו את יום 2 יאנואר וירשם תחתיו יום 3 יאנואר. ולהיפך אם ספינתו תעבור מצד מערב למזרח ויגע בקו היומי ביום 1 יאנואר, יוסיף בלוח מסעותיו למחרתו את יום 1 יאנואר וכותבו פעם שנית. והשאלה הנוגעת ליהדות היא: (1) באיזה יום ישמור הנוסע את יום השבת, למשל אם יגיע לקו היומי כצד מזרח ביום הששי, הכי ימנה למחרתו יום הראשון כמו רב החובל ויאבד את יום השבת לנמרי? או אם יגיע לקו היומי מצד מערב ביום השבת הכי ישמור למחרת עוד הפעם את יום השבת? וכן השאלה לענין פסח בדין חמץ ומצה, וביה"כ לתענית, ולר"ח וכל המועדים? (2) ושאלה אחרת, הכי אפשר לסמוך על חכמי העמים אשר הציבו להם קו היומי לשני העת 180 מעלות מגרינוויטש, ובפרט כי יש חולקים עליהם ורושמים את הקו במקום אחר, ומי יכריע ביניהם לרין ישראל? (3) ועוד אחרת, כי ישנם מקומות שהממשלה נתנה חוק לשנות את היום שקבעו לפניהם, למשל מדינת אלסקא שהיתה לפנים אחוזת רוסיא והיו מונים שם הימים כמו אנשי רוסיא באסיה ואירופא, רק אחר שנת 1867 כאשר סברה רוסיא את חלקה באלסקא לממשלת ארצות הברית, נתנה הממשלה האחרונה

קו היומי (מרדיאן) לפי דעות שונות

תלוי בישראל ואין תלוי בארץ ישראל, כי הוא קבע וקים מימות אדם הראשון ואז עדיין לא נתקדשה הארץ. ובמשנה (כלים פ"א) חשבו קדושות א"י ולא קחשיב שממנה מנין הימים לקביעות שבתות ומעודים. לדעתו חשבת מתחיל מאדה"ר חרעו שהיו באסיא הגדולה בפרס או בהורו ומנו הימים בנסעם למערב לצד א"י מהערב שמש שלהם, והנה כשמצאו את אמריקא נסעו ממזרח למערב ונאחר להם היום. ואלה שמצאו את אוסטרליא נסעו אז למזרח ומסילא קבעותו כאנשי המזרח ביום קודם. אבל אם היו מצאים את אוסטרליא בנסיעה מבראזיל דרך ים השקט או היו מאחרין היום יום שלם, וכן אם היו מצאים את אמריקא דרך ים השקט מחינא היו מקדימים שם יום שלם. כי הכל הולך אחר הגסיעה הראשונה במציאת הארצות, ותלוי בחשבון האדם הנוסע ולא בחשבון המקום לפי מצבו בכדור הארץ, ולפ"ז אנשי אוסטרליא וקמטשאסקא ישבתו יום השבת כאשר שבתו עד הנה כי הם באו שמה בנסעם למזרח, ואותם שבצד השני ישבתו למחרת, כי ע"פ טבע נתאחר יום שמשם בנסעם למערב, וכל איש ישמור השבת עם מועדי ה' כאשר עשה עד הנה, חוה לדעתו קו יומי "טבעי". אולם דבריו אלה לא נכונים, כי איך אפשר לקבוע שבת ומועד ע"פ מקרה של הנסיעה? ובדרך חוה יוכל להיות כי ימצאו ארץ בים השקט קרובה לאמריקא בנסעם מן המזרח, וארץ אחרת קרובה אל יאפאן בנסעם מן המערב, והקרובה ליאפאן האחר את יום השבת והקרובה לאמריקא תקדם

ערב במקום אחד ובקר במקום אחר וכו'. הקו המקיף את אורך הארץ וכו' יש לו ד' נקודות כנגד ד' רבעי היום וכו' הראשונה קצה המזרח ויושביה הם השוכנים על שפת ים אוקינוס במזרח, והנקודה השנייה היא שכנגדה והוא קצה המערב ויושביה שוכנים על שפת ים אוקינוס במערב, והנקודה השלישית היא האמצעית בין שתי הנקודות הראשונות האלה על פני כל הארץ והיא נקראת טבור הארץ ויושביה הם יושבי ירושלים וכל ארץ ישראל, והנקודה הרביעית שכנגדה מתחת לארץ וגם היא אמצעית בין שתי הנקודות הראשונות והיא נקראת טבור הים או לב הים או נקודת התחום וכו' ומכל נקודה אל נקודה הסמוכה לה מהלך שש שעות באורך הארץ וכו' ודע כי חשבון הימים הנמנים מימי השבוע תחלתו מן הנקודה השלישית שהיא טבור הארץ והיא ארץ ישראל וכו' ונתברר לך מזה כי יש הקדמת שמונה עשר שעות במנין ימי השבוע ביניהם. בהגיעו אל היבשה ימנה כמו אנשי המקום החוה, ובעודו נוסע על הים ישמור שבתו הראשון.

[לחינא] איזה רבנים שקלו וטרו בשאלה הזאת: ר' אלכסנדר משה בר' צבי לפידות מדאסיין ברוסיא, ור' ישעיה מאיר כהנא שפירא מעיר טשארטקוב בגליציא הסכימו לדברי הכותרי, אך האחרון אומר כי הקו מתחיל מהירדן כעשרים פרסאות אנגליות מירושלים ולא מירושלים גופא (עי' ירוש' חלה פ"ד). ר' בנימין זאב ווילנר מיארוסלוב גליציא אומר כי אין לנו לקבל דברי הקורותיו של הכותרי להלכת, כי יום השבת אין

משתה לכל עבדיו (בראשית מ' כ'). גם הודים המלך עשה משתה לכל בני ביתו אותבו ושריו ביום הולדתו (ע' און נליון מתי י"ד ר'). בלשון המסנה והגמרא נקרא יום הולדת של מלכים "יום גניסיא" (ע"ז פ"א ב') "יום הלידה יום גניסיא" (ב"ר פ' כ"ח). בהרנום התורה המיוחס לבי"ע (בראשית מ' כ') ובתרגום אסתר (ג' ח'): "יומי גניסיא". בירושלמי (ר"ה דף י"ט ע"ד) אמר ריב"ל עמלק כשפן היה. מה עשה? היה מעמיד בני אדם ביום גניסיא שלו. אמר לא במהרה אדם נופל ביום גניסיא שלו. יום גניסיא נמצא גם בהוראת י"ט. בילקום (שמות ס" קע"ח) אמר ר' חייא בר אבא יום גניסיא היה וכל המלכים באים ומעמרין אותו שהיה קמוקרמר וכו'. גם מחשקלא ומריא בנמרא (בבלי יורש' ע"ז י'). מוכח כי בימי האמוראים נעלם פירש מעלת יום גניסיא ודחקו את עצמם לפרשו. אולם מספרו של שמידט הכותב בפרמית אודות יום הולדת אצל הרומיים ויונים מבורר כי שני העמים האלו וכל השייכים להם חגגו לא רק את יום הולדת של החיים אלא גם יום הולדת של אנשים שכבר מתו. אצל היונים נקרא הראשון *γενέθλια* והשני *γενέσια*. והסופרים האחרונים ערכבו את שניהם בשם השני. גם אצל הרומיים שניהם בשם אחד *dies natalis*. חכמי המשנה ידעו פשר דבר וע"כ דברו מיום גניסיא שהוא יום הולדת שכבר מתו ויום הלידה של החיים. בימי אנטיוכס אפיפנס נזרו על היהודים לחוג חגים כאלה (ב' חשמנאים ו' ז'). ומצינו חג גניסיא אחר המיתה. במכילתא: "וכי לא היו שם בתים אשר אין שם בכורות? אלא כיון שהיה הבכור מת לאחד מהם היו עושין לו איקונין ומעמידו בביתו. ואוהו היום נשחקת ונידקות וגזרות. והיה אותו היום קשה להן כיום הקבורה" (ע' מכילתא הוצאת איש שלום י"ג: שורה כ"ז). בחנים אלו היו מקריבים ועובדים לע"ז שלהם. לפיכך אסרו אותם חכמי המשנה. וזכר לחגיגת יום הולדת נשאר אצלנו בו' באדר יום שנולד בו משה ומת בו (תענית ב').

ביבליוגרפיה: ו' שמידט, געבורטסמאג אים אלטער-טום, גיסען 1908 צד 87; ה' בלוזוס, רעמישע מעסטע אונד פייערמאגע נאך דען טראקטאטען איבער פרעמדען דיענסט, נירנבערג 9—1908; ס' מררשטיין, ארכיוו פיר רעליגיאנשוויסענשאפט, 1910 צד 340.

א. מ"ש.

יום טוב: יום מועד וחג שבמלים בו מצלאכה ומנבדים אותו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה. בשם חג נקראים השלש רגלים, חג המצות חג השבועות וחג הסוכות (דברים מ"ז מ"ז) ע"ש הקרבנות משלמי החגיגה שחיו מביאים בהם, ונקראו ג"כ מועדי ה' (ויקרא כ"ג ד') ונכללים בהם ר"ה ויוה"כ שאין חיוב לעלות בהם לרגל ואין בהם קרבנות שלמי חגיגה. בלשון החלמוד נקראים המועדים י"ט ורגל: ביצת שנולדה ביו"ט (תחלת ביצח), חייב אדם להקטיל פני רבו ברגל (ר"ה מ"ז).

יום השבת, ממש ההיפך ממקום מצבם בכדור העולם? ומי יביא ראיה כי הארצות האלה מצאו הנוסעים ממזרח או ממערב? ואפשר שנוסע שקרמחו מצא הארץ מצד האחר? ר' שמואל סאליווער הרב בראדום פולין הסכים לדעת סלאנימסקי לחשוב את קו היום 180 מעלות מירושלם שהוא 140 מעלות 13 חלקים 25 דקים למערב נרנווימס. אבל באופן זה יעבור הקו דרך אלאסקא ולפי הוראתו יהיו צריכין היהודים היושבים באלאסקא ובאיי הפיליפינים לשבות ביום הראשון ככו הנצורים. ולכן יותר נכון להסכים לדעת הכחרי. אך מוכרחים אנו לתקן הקו שיעבור לפני יאפאן ולהכניסה בין ארצות המזרח, ובודאי אין מדקדקין בקו היום כ"כ. כי כל הארצות הסמוכות דנגן שוה. ובנוגע לקממשאמקא ואיי סאבאלין לפי הכחרי הם חוץ לקו היום ושייכים למערב. אמנם אם ככר החישכו שם היהודים שבאו מן מזרח ושומרים חשבת כמו אנשי המזרח, בלי ספק מחויבים לשמרו גם להלאה כן, וגם היהודים אשר יתוספו עליהם מן המערב מחויבים לעשות כאנשי המקום. וחזקת שבת אינה גריעה משאר חזקות שסוקלים ושורפין עליהן (קדושין פ'). ואינו מועיל השנוי שחעשה הממשלה להוסיף או לגרוע יום אחד. אבל אם הוא ישוב הרש של יהודים ואין שם חזקת שבת מחויבים היהודים לקבל על עצמם השבת לפי מנין רוב אנשי המקום, אם הם מחולקים. והנוסעים ממקום למקום ישמרו את השבת כפי חשבונם עד אשר יבואו למחוז הפצם ואז ישמרו השבת של אנשי המקום ואין חילוק בזה אם דעתו לחזור או לא כמו לענין י"ט שני של גליות, כי יום השבת אינו תלוי בחשבון או בקביעות, ואם יעבור אדם את קו היום ממערב בעש"ק בין השמשות שלו בבואו למזרח ימצא שם עת צאת השבת יאבד את יום השבת ויעבור עליו י"ב ימי המעשה, וכן הדין במהלך בדרך או במדבר ואינו יודע מתי שבת וכו' (ש"ע א"ח ס' ש"ד). אך אם אפשר לו יחכה עד אשר יעבור עליו השבת בתוך גבולו.

[יום האריך] ר' פנחס אליהו בספר חברית (מאמר ד') שואל מה יעשה היהודי בבואו סמוך לציר הצפוני או הדרומי במקום שהיום יתארך עד ב' ו' חרשים ויותר לענין שמירת שבת ומועד? ומשיב שבמקומות שהיום יתארך יותר מכ"ד שעות יחלק המענה לעת לשני חלקים של י"ב שעות. הרב ווילעד הנ"ל שואל ג"כ אם יהודי עלה במצאי שבת בכדור פורח ושם עור היום יאיר לו אם מותר לו לעשות מצלאכה? אך ברבר הזה בודאי הננו חולכים באופק המקום לפי ראות עיני היושבים על הארץ (מרדכי צבי הלוי, דברי חכמים, ואראש 1876).

א.

יום הרין: ע' ראש השנה

יום הולדת: המנהג לחגוג את יום הלידה נזכר בראשונה אצל המצריים, יום הולדת את פרעה יעש

[אסור מלאכה ביום] כל מלאכה האסורה בשבת אסורה ג"כ ביום מלבד מלאכת אובל נפש (ע"ע). בשבת חייבים על המלאכה במזיד סקילה ובשונג המאת, וביום לוקה (מנילה ז' : תוס'). ומלאכת קצירה ומחינה בצידה וצידה אע"פ שהם מלאכה אוכל נפש אסור חכמים אפילו ביום, ראש דניל לקצור שדה ולבצור כרמו הכל בפעם אחת, וכן למחן הרבה ביחד, וחששו חכמים פן יהיה קוצר את כל שדה וכו' את כל כרמו אם נחיר לו לקצור ולבצור לצורך רימנע משמחת יום. וי"א שהמלאכות האלה אסורות מדאורייתא, כי לא התירה תורה לצורך אוכל נפש אלא ממלאכת "לישה" ואילך, ופירשו המעם, כי בתורה כתיב כל מלאכה עבודה לא תעשו (ויסרא כ"ג), ומלאכות אלו כמו קצירה ומחינה וכדומה הם, "עבודה" וצריך לזה עבדים לעשותה (מניד משנה והרשב"א). ד"ל שהיא עבודה יותר גסה מעבודת אוכל נפש שמוחרת ביום. וחולת אוכל נפש אפילו מלאכה שאסורה בשבת רק מדרבנן אסורה ג"כ ביום, וכן אדם מצווה על שבתות בהמחו ביום כמו בשבת (א"ח ס' תצ"ה).

[שמחת יום] יום טוב נחלק, "הציו לה" והציו לכם", ר"ל חצי היום יעסוק בצרכי ה' בתפלה ובתורה והציו היום לאכילה ושחיה ווענוג (פסחים ס"ה, ביצה ס"ו), וחייב אדם להיות שמח הוא ואשתו ובני ביתו. כיצד משמח? הקטנים נותן להם קליות ואנחים, והנשים קונה להם בגדים ותכשיטין לפי מצבו וממונו, וחייב להאכיל לגד וליתום ואלמנה עם שאר עניים. בשאנת אריה (מסין ס"ח עד ס"ט) העלה דמעות שמחה יום הוא מצות עשה מן התורה אפילו בזמן הזה, אף שבמלו הקרבנות. רק בליל ראשון של יום אין מצות שמחה נזהנת בו מן התורה אלא מדרבנן, ומדברי המג"א (סי' תקמ"ז ס"ק ד') נראה שגם בלילה הראשונה חיוב השמחה מדאורייתא, ונהג זאת בנשים, היינו שמוטל על הבעל לשמחה, ובאלמנה החוב מוטל על מי ששרייה אצלו יצריך לשמחה (קרושין ל"ד). הפוסקים חלוקים באיזה דבר אנו יוצאים ידי שמחת יום בזמן הזה, אם בשר או בייץ? מהרמב"ם משמע שיוצאים באחד מהם או בשר או יין, אך ר' זלמן שניאור מלידא בש"ע שלו בתב, רבזמן הזה שבמלו הקרבנות אין יוצאים ידי שמחה אלא בייץ. ביום צריך לאכול שתי מעורות אחת בלילה ואחת ביום, אבל סעודה שלישית אין נוחגין לאכול. וצריך לבצוע על שתי בברות שלמות כמו בשבת (א"ח ס' קכ"ט). מצוה להחלף בערב יום כדי שלא יכנס לרגל כשהוא מנוול (ע"ע גלוח), וכן מצוה לרחוץ בחמין כמו בערב שבת, כי חייב אדם לטהר עצמו ברגל, אך יש אומרים כי אינו נוהג בזמן הזה (יד אליהו). חייב אדם להקביל פני רבו ברגל וכו', ונחשב כמו הראיון בביהמ"ק. אבל אם יבטל ע"י שמחת ביתו מוטב שלא להקביל פני רבו (ע"י סוכה כ"ז).

[אסור חג] נוחגין לתרבות קצת באכילה ובשחית ביום של אחד חגג משלש רגלים, והוא נקרא "אסור חג", ואסרו כל העושה איסור לחג באכילה ובשחית מעלה עליו הכתוב באלו בנת המזבח והקריב עליו קרבן שנאמר אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח, ופירש"י בשם י"א שהוא קאי על היום שאחר החג, חחו הבאור "אסרו חג" היום שהוא אסור ואסור לחג (סוכה מ"ה). [יומא ט"א לרבנן] חז"ל השתמשו בהוראת "יום טוב" ליומא ט"א לכני השיבה או לח"ת, ואמר אב"י תיתי לי דכי הוינא צורבא מרבנן דשלים מסכתיה עבידנא יומא ט"א לרבנן וכו', אי מתפח קמינא חרין שקיה עבידנא יומא ט"א לרבנן (שבת ק"יט). והיו עושין יום וסעודה ביום הזה לכבוד התורה ולומדת ונקראת "סעודת מצוה" (ע"ע ס"ו).

ש. ל.

— [הוראת השם "יום טוב"] מלות "יום טוב" הוראתן יום הדרה, כמו על יום טוב באנו (ש"א כ"ח ח') וכן מאבל ליום טוב (אסתר ט' כ"ב), וחז"ל השתמשו תמיד במלות יום טוב על המניעה מעשיית מלאכה, כמו שאמר רב יוסף, "יום" מלמד שאסור בעשיית מלאכה (מנילה ח' :), אלא מלאכה בפורים לא קבלו עליהו, בלומד שלא חפצו לקבל עליהם איסור עשיית מלאכה בפורים, לפי שהיו בני הדור ההוא עניים, ולא רצו לנוור נורה שלא היו יכולין לעמוד בה, שיבמלו מלעשות מלאכתן (ע"י מנילת תענית פ"א הערה ג' הוצאת גראסבערג). והולו של מועד נקראים יום שניים, שני במעלה, להכבדילם מיום הראשון יום האחרון של פסח וסוכות, שאסורין ג"כ במלאכה אבל מחירין לעשות בהם דבר האבוד, ולמי שאין לו מה לאכול חתירו לעשות כל מלאכה (וע"י יפה בחנוך מצוה ש"ג). מס' ביצה נקראת כפי הראשונים מס' יום ע"ש שעיקרה כגוי על עניני הלכות יום שאסורין במלאכה.

מ. נ.

[יום טוב שני של גליות] בזמן הבית וגם זמן רב אח"כ בעת שקדשו את החדש בכ"ד מוססך עפ"י ערי ראייה היו עושין יום אחד יום ככתוב בתורה, וכן בכל מקום בא"י שהגיעו שלוחי ב"ד להודיעם קבועת היום קודם המועד, ויש מקומות שהיו מניעין אליהם שלוחי ניסן ולא היו מניעין אליהם שלוחי חשרי עושין שני ימים טובים גם לפסח ואפילו לשמיני עצרת כדי שלא לחלוק במועדים (רמב"ם קדוש החדש פ"ג י"ב), ונראה שכן הדין בחג השבועות, אבל ר"ה חיו עושים גם בירושלם שני ימים מספיקא, כי ר"ה הוא ראש החדש וחששו שמא יבאו העדים מן המנחה ולמעלה ויהיו צריכין לקדשו למחר, ולכן נחשבו שני הימים ביומא אריכתא. אך יוח"כ עשו בכל מקום רק יום אחד מפני מירחא דצבורא שלא יהיו צריכין לתענות שני ימים רצופין (ע"ע יוח"כ הללו), ואע"ג שחב"ד בא"י ירעו בקיבועא דירחא גם ע"ם החשבון (סוכה מ"ג) לא שינו

ור' שלמה בן אדרת (הרשב"א) בברצלונה, ויש אומרים שלמד גם אצל ר' מאיר הלוי אבולעפיה (פערלעס) בתולדות הרשב"א צד 59 ברעסלי 1863, והתוכח עם רבי דן אשכנזי שבא לספרד. הרשב"א בתב ספרים רבים ומהם נתחברו תחת השם חדושי הרשב"א בשני כרכים גדולים (לכוב 3—1861). בעל עין יעקב מביא ממנו כמה מפירושו על האגרות, גם חבר פי' על האלפסי, פסקי הלכות על הרמב"ם, ס' "חוקי הדינים" שמזכירים הפוסקים, ש"ת, ספר הזכרון להמליץ על הרמב"ם מהשנות הרמב"ן הוציאו לאור הרשתי"ח בשנת 1868, פי' על הנדה של פסח שנדפס בליוורנו 138. עוד מזכיר הרשב"א "ס' הדרשות", ופי' לס' יצירה בחידושו לביב בפי' חספינה המובאים בעין יעקב בענין עשר חופות שעשה הקב"ח לאדרי"ה בגי'ע ואמר "ופירשתי בתחלת ס' יצירה", גם מיוחסים אליו במעות "מנדול עז" לר' שם טוב בן נאון, ו"מניד משנה" לר' ויראל ממולוסא.

ביבליוגרפיה: יד מלאכי צד קליא דפוס ברלין; שם הגדולים ח"א כ"י 72; פין כנסת ישראל 440; אור החיים ס"י 1087.

ב. מ.

יום כפורים (יום הכפורים): אחד ממועדי ה' בעשור לחדש השביעי הוא תשרי, והוא יום קדוש ויום סליחה וכפרה, ואסור בעשיית מלאכה כמו בשבת, אלא שזרון מלאכה בשבת במקילה וביה"כ בכרת, והוא יום צום ומתענים בו, שנאמר "ועניתם את נפשותיכם" וגו' וכל הנפש אשר לא תעונה ביום ההוא ונכרתה מעמיה, "כי יום כפורים הוא לכפר עליכם (ויקרא כ"ג ל"ב). ופירשו חז"ל "ענוי נפש" שהוא אכרת הנפש זה אכילה רשתיה, ועוד באה הקבלה לאסור הרחיצה והסיכה ונעילת הסנדל ותשמיש המטה, ר"א הוציא מאיסור הרחיצה המלך והכלה שמותרים להחין פניהם ביה"כ, וחחיה תנעול את הסנדל, וחכמים אסורים. שיעור איסור האכילה ביה"כ כנותבת הגסה עם: גרענתח ושיעור שתיה מלא לונטיו. ושיעור כותבת הגסה הוא כשני זיתים והוא שיעור כפול מבבל מאכלות אסורות, מפני שהורה אמרה האכילה ביה"כ משום ענוי וקים להו לרבנן דבהכי מיתבא דעתיה, ואין דעתו של אדם כתישבת בפחות מזה (ע"ע מדות ומשקלות). וריש לקיש אמר האוכל אכילה נסה ביה"כ פטור, מי"ט דכתיב אשר לא תעונה פרם למזיק (וימא פ' :). אבל בכל ענין שאוכל ושותה ואפילו פחות מבישעור אסור מדרבנן, יש אומרים דשתיה דאסרה התורה הוא יין דבש וחלב חזנין את הנוף אבל מים אסור רק מדרבנן דלא מיון (הלק"ט ח"ב תשובה רפ"ג). אבל מלשון המשנה לא משמע כן דסתם שתיה היא של מים, ביה"כ נאמר "בעצם היום" היינו בעיקרו של יום ולא התוספות שמוסיפין מחול על הקדש בכניסה וביציאה, ואם אוכל ושותה בתוספות הואת תיב רק מדרבנן

ממנהגיהם בבבל לעשות שני ימים טובים של גליות, בי שלחו מתם הוזהרו במנהג אבותיכם. ורב ושמואל דאמרי תרווייהו מנדין על שני ימים טובים של גליות. וצורבא מרבנן אין כנדין אבל מלקין אותו (פסחים ג"ב). ואפילו אחר ענהקבלה תקופת רב אחא בר אבהו והשבון הכדויק שלו וקדשו החדש עם החשבון ובמלו קדוש הראיה בא"י כי לא היה שם עוד ב"ד מוסמכין, בכ"ז לא במלו י"מ שני של גליות כי מנהג אבותיהם בידיהם, אף כי אין עוד שום ספק בקביעת המועדים (רמב"ם קדוש החדש פי"ג י"ב וי"ג). ואין חילוק בין י"מ ראשון לי"מ שני כלל אפילו במלאכה דרבנן (ש"ע א"ח ס' תצ"ו). רק לענין קבורת המת שיו"מ שני בחול שוינהו רבנן, והוא הדין ביו"מ שני של ר"ה, כי לא רצו ללין את המת שני ימים רצופין, ונוהגין כל מה דאפשר לעשות בעמטין עושין ושאר דברים עושים ישראל, ויש שמחמירין שלא לעשות שום אב מלאכה לצורך המת דק שבות דרבנן. בני א"י הבאים לחול ודעתם לחזור אין שומרים את יום טוב שני אבל לא יעשו מלאכה בפרהסיא, ונוהגין בתפלה ובכל דבר שיכולין לעשות בצנעא כמו בחול ולזכשים בגדי י"מ משום דהוו דברים של פרהסיא. ומי שאין דעתו לחזור נוהג כאנשי המקום שהתישב שם, והבאים לא"י מחול שומרים י"מ שני בצנעא, ואם דעתו לחזור לאחר זמן, כגון שבא לישא וליתן ולהרוויח, אפילו לא עקר דירתו מן מקומו הראשון, אינו נוהג קולי מקום שיצא משם אפילו בצנעא אבל נוהג חומרותיו (ש"ת רדב"ן ס' ע"ג). איש אחד הלך מצפת לרמשק ובליל י"מ שני של גליות לקח הכינור ונגן בידו לאו בר נודי הוא (מהר"ם ממראני ח"ב דף קמ"ט), שדעתו היה לחזור, ועל מה שעבר לנגן בפרהסיא אינו חייב נדוי אבל אסור לעשות כן, ויש נוסין להקל ביושבי חול הבאים לא"י אע"פ שדעתם לחזור, מפני דאנן בקינן בקבועא דירחא ואין כאן חשש "מנהג אבותינו בידגו". י"מ שני של גליות נעשה לסלע המחלוקת בין רבני הקיפורה שקמו לבמלא, אך גם דורות רבים מקודם התעוררו איזה רבנים נגדו, ובעל פחד יצחק (ערך י"מ שני דף מ"ז) מספר שנתארח בהמבורג ומצא אחד צורבא מרבני ספרדים ר' יוסף וייאירה שגלה דעתו בכתב ובע"פ להורות סתירת המנהג הזה, והוא השיב לו בעד קיום המנהג והוכיח כי אין ביד שום רב ומורה צדק שבזמנינו לבטל, כי אין לנו ב"ד הגדול בחכמה ובמנין לכמל דברי ב"ד הראשונים. ע"ע אוכל נפש; מועדים. א.

יום טוב בן אברהם אשכלי (ר"ת דימב"א): אחד מנדוסי מפרשי הש"ס קסברא ונהלכה. חי במחצית הראשונה למאה ה"ד בספרד בעיר אשכיליא (Seville) ומכונה ע"ש עירו, אך כנראה מסוף החדושי למס' ע"ז היה בשנת 1342 בעיר אלקליא די סינקא (Alcolea de Cinca). הוא היה תלמיד ר' אהרן הלוי

לפייו בשלש שורות של בני אדם (יומא פ"א.). ואם מת מוליך עשרה בני אדם ועומד על קברו ואומר חטאתי לה' אלהי ישראל ולפלוגי חטאתי שחבלתי בו (ירוש' יומא פ"ח ז').

[חשובה וכפרה] מיתה ויוה"כ מכפרין עם התשובה. תשובה מכפרת על עבירות קלות על עשה ועל לא תעשה. ועל החמורות היא חולה עד שיבא יום הכפורים ויכפר. האומר אחמא ויוה"כ מכפר אין יוה"כ מכפר. עבירות שבין אדם למקום יוה"כ מכפר; עבירות שבין אדם לחבירו אין יוה"כ מכפר עד שירצה את חבירו (משנה. יומא פ"ה:). רבי אומר על כל עבירות שבתורה בין עשה תשובה בין לא עשה תשובה יוה"כ מכפר. חוץ מפורק עול ומגלה פנים בתורה ומיפר ברית בבשר, שאם עשה תשובה יוה"כ מכפר ואם לאו אין יוה"כ מכפר. ור' יהודה דרש אך בעשור, "אך" חלק, שיוה"כ מכפר רק על שבים ולא על שאינם שבים (שבתות ג"ג.). ועיקר הענין ביוה"כ הוא מטום תשובה. לפי שהמאכל והמשתתח ויחר הנאות יעוררו החומר לחאות וחמא ויבמלו צורת הנפש השכחלת הדרשת סליחה ובפרה (עי' החינוך מצות רע"ח). יש שהיו מחמירין על עצמם לעשות יוה"כ שני ימים מפני ספיא דיומא בשאר יו"ט שני של גלויות, ואין לנהוג בחומרא זו משום דיש לחוש שיבא לידו סכנה (שיע' א"ח סי' חרכ"ד סוף). ולבתחילה לא נזרו על יוה"כ כי הוא נזר; שאין רוב הצבור יכולין לעמוד בה. יוה"כ נזכר ביהוקאל' (כ"ה) בתור ראש השנה. והוא באמת ר"ח ליובל ולזכור תוקעין תקיעה אחת ביוה"כ אחד תפלת נעילה. ע"ע יובל; בל נדרין; מועדים; נעילה; עבודה; תשובה.

[מעם ליום הכפורים] יוה"כ נכחר ליום כפרה ומחילה, כי ביום הזה נתרצה הקב"ח לישראל על עון העגל, שהרי בי"ז בחמון ירד משה מן ההר ושבר את הלוחות ולמחר עלה בהשכמת ושהה שם שמונים יום. יורד ביוה"כ עם הלוחות השניות, והוריע להם כי ח' העביר חמאתם, ונקבע יום פגור לדורות. ואפשר שמפני המעם הזה נקבע גם ראש שנת חיובל ביום הכפורים (ויקרא כ"ה ט'). כי בשנת חיובל גאולת יתנו לארץ, ובו גם נאולת הנפש, בדברים שבין אדם לחבירו כמו בדברים שבין אדם למקום. כמוצאי יוה"כ ישב משה לשפוט את העם (ספרי יתרו פ"ב ועי' רש"י שמות י"ח י"ג, ל"א י"ח).

[יום כפור קטן] הוא תענית ערב ר"ח שהנהיג המקובל ר' משה קורדיבירו שחי בצפת במאה הטי"ז וקרא לו "יום פגור קטן" (פרי חדש הלכות ר"ח סי' תי"ז). וכן מצוה השל"ה (דף ק"ב: ק"ט. ק"ט. רפוס: אמשטרדם) ח"ל: "ראש חדש מאחר שהוא בפרה יראת האדם שיעשה תשובה נמורה בלב שלם. והיינו בערב ר"ח יעשה כמו יו"ב, כמו שנהנין הרבה מחסידיו עליו, ויתקן כל המוקלקל הן במטן הן בנפח הן בגשם.

(יומא פ"א.), אף כי תוספת על הקדש הוא מדאורייתא. תיניקות מותרין באכילה ושתייה ורחיצה וסיכה אך אסורים בנעילת הסנדל (שם ע"ח:). ונהנין להנכם לשעות (יומא פ"ב.) חולה שיש בו סכנה מאכילין אותו ע"פ רובא בקי או ע"פ עצמו. ע"ע תענית. אע"פ שמענה את נפשו בכ"ז צריך לכבד את יוה"כ בכסות נקייה שנאמר "ולקדש ה' מכובד". ונהנין ללבוש בנדים לבנים כי לבן הוא סמל הטהרה, ונאמר "לפני ה' המהרו". במשנה אמר רשב"ג לא היו ימים טובים לישראל כמו באב וביום הכפורים שבהן בנות ירושלם יוצאות בכלי לבן שאולים שלא לבייש את מי שאין לו זכו ובנות ירושלם יוצאות וחולות בכרמים וכו' (תענית כ"ו:). רבים טועים לחשוב כי סוף המאמר ובנות ירושלם יוצאות וחולות בכרמים מוסב על יוה"כ, ואי אפשר לומר כן, כי איך יעלה על הדעת שביום קדוש כזה יחולו בכרמים? ובאמת מוסב רק על ט"ז באב אחר שהפסיק במלים "בל הכלים צריכים טבילה". ולכן פתח עוד הפעם "ובנות ירושלם". וענין המחוללות בכרמים בט"ז באב מבואר כי בו הותרו חשבטים לבוא זה בזה, היינו שבט בנימין שחטפו להם בתולות מברמי שילה ולזכר המאורע עושים בן, אבל ביוה"כ מה ענין מחוללות בכרמים שייך ביה? ובנמרא שאלו בשלמא יוה"כ משום דאית ביה סליחה ומחילה יום שנתנו בו לוחות האחרונות (שם ל:). וזה היא תשובה למה שהיו לובשים לבנים, ולא על המחוללות, כי היתכן לומר שהיו רוקדים בכרמים, משום דאית ביה סליחה ומחילה? ובנמרא ב"ב קכ"א: הסר בדברי רשב"ג שחיו מחוללות בכרמים.

[ערב יוה"כ] כתוב "ועניתם את נפשותיכם בחשעה לחדש בערב", יכול בחשעה ממש? ת"ל בערב, אי בערב יבול משתחשך? ת"ל בחשעה, הא ביצר? מחיל ומתענה מבעוד יום, מלמד שמוסיפין מחול על קדש, וכן ביציאתו (ר"ה ט'). ור' חייא בר רב מרפתי דרש, לומר לך כל האוכל ושותה בתשיעי מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי, וכל הנפיש טפי באכילה ושתייה בהשיעי ערף (שם: רש"י). על מנהג בפרות בערב יוה"כ ע"ע כפרות. ונהנין למבול בעיוה"כ ולחדליק נרות רבות, שנמשלה הנפש לנר שנאמר נר ה' נשמת אדם (משלי כ:). וקודם סעודה המפסקת יתודה. ע"ע וידוי. ונהנו העם ללקות ארבעים חסר אחת ע"י השמש. וקודם שכתב"לים ערבית מתירים לכל העבריינים להתפלל עם הקהל. בי ביום הכפורים רגילים לבוא לביה"ב גם העוברים על דת ישראל כל חשנה. ונהנו לידור צדקה בעד חמטים ומזבירין נשמותיהם שנם חמטים יש להם כפרה. ע"ע הזברת נשמות. ומפני שיוה"כ הוא יום סליחה ומחילה, לפיכך צריך כל אדם להקדים ולמחול לחבירו, ולפיים את חבירו למחול לו, וא"ר יצחק כל המקנים את חבירו אפילו בדברים צריך לפייסו וכו', וא"ר חסדא צריך

יתודה בבבי רבה ובחרטמא גמורה ויעזוב דרכו הרעה כרי כשיבנס החרש יהיה כבדית חרשה". יעביץ בסדורו (בית יעקב רפוס ווארשא דף ר"ב והלאה) כתב: "חדשים מקרוב נהגו להתענות ע"ה וקורין אותו י"ב קסן והוא ירוע ונתפשט ברבים. וטיב הדבר וביחוד לחטון העם המתלכלכים כל היום כרי לצטעם כמנופם ולהיות להם זכרון בין עיניהם להשנית על טהרת נפשם וגופם". המנהג הזה לא נזכר בש"ע (סדר עבודת ישראל 319). א.

יומא, מסכת : מסכתא בסדר מועד במשנה הוכפהא ירושלמי ובבלי, ונקראת יומא בי עניני המסכתא סוכבים על יום הכפורים שנקרא "יומא רבה" וגם "יומא" סתם. בתוספתא נקראת "יום הכפורים" או "כפורים" (שיריא נאון). המס' נחלקת לשכונת פרקים. ובתוס' לחמשה, ומדברת ממנוי הכ"ג והכנתו לעבודת יהי"כ והעבודה כפרט, וכסוף נמנו כל העונים שמוטלים עלינו ביום הקדוש הזה. נוהגין לקרות ביחידות המשניות של מס' יומא ביהי"כ בין התפלות. מ. ל. ב.

יין : בן יפת (בראשית י' ב') ועל שמו נקראת האומה (יחזקאל כ"ז י"ג) וגם הממלכה (דניאל י"א ב'). חז"ל חשבו מאד לשון יונית, ואמר רשב"י אף בספרים לא התירו שיכתבו אלא יונית, ודרשו ע"ז, "יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם" יפיהו של יפת יהיה באהלי שם, ופירשי' לשון יון כי לשונו יפה מכל לשונות בני יפת (מגילה ט' ז'), ובירושלמי (שם) אמרו בדין ומצאו עוד בורנני אחד כרא להם ארמית מתוך יונית. עקילס הגר תרנם לפני ר"א ור' יהושע וקלסו אוהו ואמר עליו הפסוק יפית מבני אדם (תהלים ס"ה), וכיוונו על יפיהו על לשון יון, ובחרו בזה הפסוק בעבור סופו הוצק חן בשפתותיך (שם). כשהתירו כתיבת יון לא התירו אלא ס"ת ומשום מעשה דתלמי המלך (מגילה ט'). היינו העתקת השבעים. א"ר יונתן דבית גוברין, ארבע לשונות נאים שישתמש בהן העולם, ואלו הן: לעז יונית לומר, רוסי לקרב, סורסי לאיליאי (לקינה), עברי לדבור, וי"א אף אשורי לכתב (ירוש' מגילה פ"א ט'). וכ"כ היתה לשון יונית אהובה בעיני חז"ל עד כי השתמשו בה לבאר במכתא מלים בלשון חקדש וגם ערבו הרבה מלשון יונית בלשונם המדוברת. כמו: בלשון יון קורין לאחת הן (שבת ל"א: סנהדרין ע"ז:), בלשון יונית קורין לכלב למס (שבת ס"ג:), בלי קורין למים אידוד (סוכה ל"ה), בלי קורין לשיטה מורום (פסיקתא דר"ב פ' שמעו בית יעקב), בלשון אלנכטו קטבף=קטמאבא (תנחומא פ' צו ס' ב'), דינן שתיים טרינן שלש טטרגון ארבע פינטינן חמש (גזיר ח'): ור"ל שתי זויות שלש זויות ואפילו הבי אמד סומכוס שהוא נזיר, אבל שמות המספר חם, ענאם דיאה טריס טטרא פנטא וכו'. והיו משתמשים גם בכתב יוני לרשימה. כתוב בתן אלמא ביתא גמלא

(שקלים פ"ג ב'), כמין כי יוני (תורות י"ב, מנחות ע"ה), וברשי' פ' צו כף יונית עשויה בעין שלנו. לוי בר חיתה אזל לקיסרין רשמע שקורין שמע אלנסתן (ירוש' סוטה פ"ז א') והיא לשון יונית. בני מדינת יון (גריכענלאנד Greece) נקראים בלשון סאנסקריט יאוואנים ובערבית יואנים, ומצינו אבא יוסי בן תנן איש יוני (תוספתא בלאים פ"ב א'), שבא מארץ יון. דלעת יונית (בלאים פ"ב י"א). שגדל בארץ יון שעלן שלה ארוכות ובשהן נומין ע"נ תבואה מסתבין, ובירוש' (שם) אמרו שמסתבכת ומתפשטת מאד לשאר זרעים. דלעת יונית חשובה מאד (ערלה פ"ג ו', ביצה ג'). גץ אוזב יוני טוב לרפואה (פרה פ"א ז', סוכה י"ג). גץ יוני אלו יתירות הדרכים (מקואות פ"ט ב') ופי' הרטבים שהוא טיט שבדרכים.

[חכמת יונית] חז"ל חשבו גם הלשון היפה שכתבו בה היונים לחכמה ושרדו בה בני פלמין ולא היה שאר העם מכירין בה. בפולטוס של טימוס נזר שלא ילמד אדם את בנו יונית, ומפרשים הטעם כי כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה היה הורקנוס מבחור ואריסטובולוס מכפנים. בכל יום ויום היו משלשין דינרים בקופה ומעלין להם תמידין, היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמת יונית, לעז להם בחכמת יונית, א"ל כל זמן שעוסקין בעבודה אין נמסרין בירכם. למחר שלשלו להם דינרים בקופה והעלו להם חזיר, כיון שהגיע לחצי החומה נעץ צפרניו בחומה ונודדעה אי ארבע מאות פרסה. באותה שעה אמרו ארור אדם שיגדל חזירים וארור אדם שילמד לבנו חכמת יונית (סוטה פ"ט: רש"י), אולם ממקום אחר נראה כי לא נזרו על לשון יונית, ואמר רבי בא"י לשון סורסי למה אלא אי להיק' אי לשון יונית (שם). כי לשון יוני לחוד וחכמת יונית לחוד. וגם חכמת יונית התייר לבני בית הנשיא שהיו קרובים למלכות, ואמר רשב"י אלף ילדים היו בבית אבא חמש מאות מהם למדו תורה וחמש מאות למדו חכמת יונית ולא נשתייר מהם אלא אני וכן אחי אבא בעסיא (בי"פ פ"ג). שאל בן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל כגון אני שלמדתי כל התורה בולה מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו חמקרא הוה: לא ימוש ספר התורה הזה מפניך והגית בו יומם ולילה, צא וברוך שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית (מנחות צ"ט:). ר"ל שאסור ללמוד בכל עת חמק, והעיקר מפני שספריהם היו מלאים ומדי חול ושירי אהבה. ואמרו על אחר (אלישע בן אביה) שזמר יוני לא פסק טפוטיה והרבה ספרי טועין נשרין מחיקו (חגיגה ט"ז:).

[מלכות יון] סדר המלכויות שנבדו זו על זו וחשתעברו להם ישראל הוא: הכשדים בימי נבוכדנצר ואחריהם הפרסיים בימי המן, ואחריהם היוונים בימי החשמונאים, ואחריהם הרומיים בימי טיטוס (על

כלומר להתבולל בין עם היוני, בשפתם השכלהם ודרכי חייהם, והקולטורא היונית היא מה שקרוין חז"ל "חכמת יונית". תקופת תיונים התחילה מהמאה הרביעית קודם מה"נ ונגמרה עם המאה הראשונה מספרי הנחונ, אך השפעתה היתה מורגשת עד ימי הביניים. חכמת יונית עשתה רושם גדול ופעולה עזה בזמנה אצל כל אומות העולם, ונחפשיכה בכל ארצות תבל ע"י הכיבושים שעשה אלכסנדר מקרון מיסר מלכות יון. מרכז ההתיינות היה באלכסנדריא של מצרים ויהודים רבים התבוללו ביונים וילמרו ממעשיהם. יד היונים היתה תקיפה בא"י בערי רפיא, עזה, אשקלון, אומוס, יבנה, יפו, קסרין, דוד, תלמיאס. גם בשמרון ובמאניאס ובפרס בצפונית מזרחית של א"י בגליל הניים בדמשק וכל עבר הירדן, ששם שלמה ממשלת הילאס בעצם תקפה. יושבי הארץ החליפו שמת עריהם מרבית עמון לפילאדלפיא, ער מואב לאריופוליס, עכו לתלמיאס. וכן שמות האנשים כהני למנילאוס, מיהושע ליאסון או ישו. אף בספרות ישראל התגנבה חכמת יונית והרבה מלות יונית נתערבו בספרי התלמוד והמדרשים. ההשפעה היונית גדלה מיום ליום ביותר על עשירי העם ושריה שהיו מכה הצדוקים עד כי חששו הפרשים כילאומית ישראל תשתקע ותאבד בלאומית יונית, וזאת היא הסבה שגורו חז"ל על חכמת יונית. גם יראו מפני הסכנה שרחפה על היהדות כי צעירי ישראל החלו להתחקות על מעשי היונים אשר הקרישו את אמנות היופי לתמונות ופסילים ועבדו לאילילים וימלאו השקיהם בענבים ותענוגי בני ארם. ועניני משחק ואיציגדיון (gymnasium) בהיוחם ערומים, והדברים האלה הביאום להישחתת המוסר וד"א, ובחפצם להתערב עם חבריהם היונים היו מושכין ערלחם כרי שלא יבירום שהם בני ברית. ע"ע את ליטין. רוב הכהנים הגדולים בסוף בית שני נחשבו לכת הצדוקים ולמתיינים, ויחללו את הקדש, ויבקרו את בתי התיאטריאות וקרקוסיאות שהקימו היונים (ע"י ב' השמונאים פ"ד י"ג, י"ט).

[היונית בספרות ישראל] בני שם נפלגו מבני יפא, אלה בחרו בטוב ואלה בנוי הראשונים גברו לאמונה והאחרונים ליופי: בני ישראל יוצאי ירך שם נבחרו לעם סגולה לאלהים, והיונים יוצאי ירך יפת נעשו לעם השכלה ומורי דרך לעניני דעלמא. בתקופת החתערבות של שני העמים האלה במקומות שונים בא"י וסוריא ובמצרים החליפו את מחשבותיהם וחגיניהם והשתתפו בהתפתחות החכמות בכלל, ואף כי לא נדע בברור עד כמה חשפיעו היהודים על היונים בעניני אלהות מדות ומוסר. אך ידענו כי היונים חשפיעו הרבה על היהודים בנוגע להקולטורא של הזמן ההוא. כי "פיותו של יפת שכן באהלי שם". אין ספק כי היתה השפעה רוחנית מאלה על אלה כאשר נפגשו שני העמים מתחלה, אך היונים שהתעסקו תמיד בפסילים סמל תמונות כל התרחקו מאמונת היהודי. היונים הקרישו

ספחים ק"ט.). בראשית מלכות אלכסנדר מקרון היו היונים טובים לישראל ולזכר טובתם התקינו למנות את השנים לשמרות ממלכות יון ש"פ שנים קודם החרבן, ותניא בגולה אין מונין אלא לכלכות יונים בלבד (ע"ז י'). גם מושלי החלמיים הראשונים והסיליקים נמו להם חסר, אך לאמ לאמ הכבירו היונים את עולם על היהודים ונזרו עליהם גזרות רעות, ונתנו חוק שלא להזכיר שם שמים על פיהם (ר"ה י"ח:). ורבים מנערי בני ישראל נזרו לבשת להתחקות על מעשי היונים במעשיהם המהועבים ויחערבו בהם, ומסופר כי בת בילנה המירה דתה ונישאת לסרדיוס אחד ממלכי היונים, וכשנכנסו יונים להיכל למסאו היתה מבעמט במגלה ע"י המזבח ואמרה בדרך התול: לוקוס לוקוס (ואב ביונית) עד מתי אתה מכלה ממנו של ישראל ואי אתה עומד עליהם בשעת הרחק (סוכה נ"ו:). וכיב היו להומים אחרי קלי המרוץ עד כי רכבו אפילו בשבת, ומסופר כי ב"ד סקלו איש אחד שרכב על סוס בשבת בימי היונים, לא שהיה ראוי לאותו עונש אלא שהשעה צריכה לכך (סנהדרין מ"ו:). מחשבת היונים היתה לעקוד את היהדות ולנמוע עבודת אלילים וחכמת יונית, ובכל פעם ופעם החנפלו היונים על הר הבית, ופרצו י"נ פרצות בסורג סביב לבית המקדש (שקלים פ"ג ב'). מקור הרעה היה בעקרון היא קסרין (ואמרו עליה עקרון=תעקר) שהיתה יושבת בין החולות והיא היתה יתד תקועה לישראל (לרעה) בימי היונים. וכשנברה מלכות בית השמונאי ונצחום היו קורן אותה אחידת מגדול שיר (מגילה ו'). ובאחת מלשכות בית המוקד ננוו בית השמונאי אבני מזבח ששקצום מלכי יון (יומא מ"ז:). גדולות היו הרדיפות שרדפו היונים את ישראל, ובשביל זה כנו את ממלכת יון "ממלכת יון הרשעה". ורדשו והנה אימה חשכה גדולה זו יון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיה (ב"ר פ"ב), עקרב זה יון (ויקרא פ"ג), בהרת זו יון (חנומא תוריע סי' י"א). ונחשבת מלכות שאינה הוננת שלא היו מונין למלכותה השנים נמ, ואם כתבו לשם מלכות יון תצא מזה ומזה אם נשאת באותו גמ (יבמות צ"א:). לאחרונה גברו הרומיים על היונים וכבשום, והיהודים עמדו לעזרת הרומיים, ואמר רב דימי: ל"ב קרבי (מלחמות) עבדי רומאי בהרי יונאי ולא יכלו להו, עד דשתפינהו לישראל בהדייהו, והכי אתגו (הרומיים) בהדייהו, אי מינן מלכי מנייכי הפרכי אי מנייכו מלכי מינן הפרכי. ושלחו לחו רומאי ליונאי: עד האידנא עיבדנא בקרבא, השתא נעביד בדינא: מרגלית ואבן טובה אי זה מהן יעשה בסיס לתבירו? וכי, שלחו לחו אנן תורה גבן וישראל בהדן, כפו לחו (רומאי ליונאי). עשרין ושית שנין קמו להם בחימנותיהו בהדי ישראל מכאן ואילך אישתעברו בהו (ע"ז ח'').

[הילניסם] ἑλληνιστὴν (אלכסתון בדברי חז"ל)

תוראו לרבר בלשון יונית או להתיון=להעשות יוני.

שנתפשו בקרב העם הועילו הרבה לקרב אליהם שכניחם עובדי האלילים. ומן הערב רב הזה נולדה רת הנצחית. לעומת זאת נשארו יהודים רבים אמונים לדת אבותם ויתאמצו לשרש אחרי הדעות החדשות שמצאו בכרמם ע"י העתקת השבעים אשר נספחו אליה הספרים החיצונים שהתנגרו לרוח היהדות. הם התבוננו אל הריסותם והחליטו לתקן את הפרצה, ויאמצו את ידי עקילם מפונמום לעשות העתקה חדשה מספר התורה ללשון יונית. עקילם היה לפנים מעובדי האלילים, עשיר וקרוב להקיסר ארריינוס, והוא התנצר ואח"כ התנייר ויהי יהודי כשר. מהעתקתו נשאר רק מעט וממנה נראה כי שקד להעתיק אות באות מלשון התורה. וכנראה עשה שתי העתקות. האחת קצרה ופשוטה, והשניה ארוכה וערוכה ברוח הפרושים וחכמי התלמוד, ועליה הסכימו ר"א ור"י, כי הוצג חן בשפתיו. מהעתקת סומכוס נמצאת נ"כ קטועים, ונראה שנעשית ברוח הרבנים בשקדו להבנים בה עיקרי הדת המסורה, ובה נראה השקפותיו ברוחניות האלחות, בתחיית המתים ובחיי עו"ב, והשתמש בביאורי חז"ל ע"ד התלכה. מלבד ההעתקות האלה נמצאו כתבים אחרים שחברו בזמן ההוא, ובהם יתאמצו להצדיק את אמונתם לפני אויביה ומשמיניה. רשמי התקופה הזאת ניכרים גם בספרות החקירה של היהודים בימי הבינים מר' סעדיה גאון עד הרמב"ם שחשבו את אריסטו ואפלטון לחכמים גדולים שאי אפשר כמעט להרהר אחריהם. וגם שימת הפילוסופיא של שפינוזה והרדש ע"ד החקירה כולב הם פרי התקופה הראשונה אף כי באו בצורה חדשה. ע"ע אלכסנדריים; מכביים.

ביבליוגרפיא: ש' קרויס, לעהנוועדמער, ברלין 1898; מהומב, די גריכישע שפראכע אים צייטאלמער דעם העללע-ניימום, שפראסבורג 1901; ווילריך, יודען אונג גריכען מאר דער מאקאבאעאישען ערהעבונג, 1895; שירעה, געשיכטע ח"ב 21 והלאה, קארפעלע, תולדות ספרות ישראל, העתקת עברית 47, 71, ווארשא 1887.

א.

יונדב בן רכב: ע' רכבים

יִנְדָב: עוף מהור ערינה חכה תעפה למרחוק, ונאמר מי יחן לי אבר כיונה (תהלים כ"ה ז'), יונת הבר שוכנת בחנוי הסלע במקום במוח, ואלה המקננות בנאות חרדות ומפחדות מקול עלה נרף, כיוני הנאות כלם הושות (יחזקאל ז' מ"ו), והמקום היותר מסוכן הוא ליונה אשר תקנן בעברי פי פחת (ירמיה מ"ח כ"ח), בני ישראל נמשלו ליונה פותה אין לב, מצרים קראו אשור הלכו (הרשע ז' י"א). על שם חמית קולה העוצב ותמימותה משלו בה את הרעיה האהובה: אחותי רעיתי יונתי תמתי (שח"ש ח' ב'), וכמוכן זה בנפי יונה נחפה בכסף (תהלים ס"ח י"ד) משל לבנות ישראל שהן נות בית. נח שלח את היונה מן התיבה לדעת אם קלו מי המבול מן הארץ (בראשית ח'), תורים ובני

את המבע בכל מראותיו והשתעשעו בהיות העולם הזה. אבל היהודים הקדישו את בורא עולם המיוחד, וראו בעולם גם היה נצחית העולם הבא. היהודים האלכסנדריים המתונים רצו לזווג שתי הנמיות למען קרב איש אל רעהו, ומהם יצאה השמה של היליניסם, האמונה בדרך הפילוסופיא. בדרך הזה נתגלה בשרון היהודים להנות בחכמה ומדעים, כי עד מהרה למדו את לשון יונית עם הדעות והרעיונים התלויים בה, הם יסרו את הספרות היהודית-היונית. רוח החקירה אשר לבשה את היהודים בלמדם חכמת יונית, הועילה להם לפרש על ירה את תורת משה, והשחדלו לכארה לעיני הננים שכניהם, וילכו בדרך ההניון של חכמי היונים למצוא רמז ומעם לכל דבר. במעלות רוחם התרוממו על ודרשו את סתרי המבע וסוד ה' ע"פ שמת—אפלטון החדשה. השמה הזאת היא אכן הפנה לספרותם שהיתה גדולה בימיהם ורק מעט ממנה נשאר לנו לפלמה. ראשית פעלם היתה להעתיק את ספרי הקדש ללשון יונית, ויתאמצו לחסיד את המבטאים המנסמים את האלחות לבלתי ימעו חבריות למצוא תואנה לרכב סרה על תורת ישראל. ההעתקה הזאת הועילה לקרב את חכמי היונים אל היהודים, ומסופר כי אריסטו שקד על התורה המועתקת אשר פקחה עיניו להכיר את אמונת ישראל. היהודים האלה העתיקו גם את הכתובים האחרונים הם הספרים החיצונים שנמצאו אתם מזמנים שונים אחר שחתמו אנשי כנסת הגדולה את ספרי התנ"ך. ספרי האפוקריפא הם מיתר הפלימה שישאר לנו ביחד עם העתקת השבעים. ועוד נשארו קטועות מחבורים שחברו היהודים האלכסנדריים להגן על כבוד אמונתם ולהתנצל מול הסופרים היונים כמו אפיון ליומאכוס אפולוניוס טולו ודומיהם שהיו שונאי ישראל ומבזי רתם. גם נסולתחקות בדרך היונים להדבות חזון בספרות אשר שמו בפי סביליה הנביאה (ע"ע סבילות). הסופר הראשון שהיה ליהודים היונים בפילוסופיא הרתית הוא ארסטובולוס מן פניים (ע"ע), אשר אחז בדרך אריסטו ויתאמץ לקרב מושגי היונים לתורת ישראל, בבארו את כל תארי האלחות בדרך משל וחרה, ונתן מעם להשבת ע"י קדושת המספר שבעה וכדומה הכל ע"פ הרמז והסוד. פילון (ע"ע) בספריו הרבים השלים את החקירה הרתית מרעות של הפילוסופיא היונית. ובאור כה"ק בדרך משל הניע על ירו למעלת מדרש יוני-פילוסופיא. הוא הכיר את תורת משה למקור האמת אך עמל למצוא בתורה את היסודות של חכמת יונית שהאמין גם בה. יוסיופוס היה נ"כ יהודי-יוני ברוחו, ומלבד ספריו בקורות ישראל כתב נ"כ ספר נגד אפיון להצדיק את עם ישראל מאשמות שונאיהם. גם הוא כחר לו הרמז והסוד ככה"ק. ומשתדל להכביר את מופתי התורה ע"פ השכל או להמיל ספק באמתתם ברמז באמרו, "הרשות לאדם לחשוב ע"י כלבבו". דעות היהודים-היונים בתורת ישראל

התקנה הזאת באי כדי לחזק הישוב. טרחיקין הסולם מן השוכך ארבע אמות כדי שלא תקפז הנמייה (היה קטנה שתורגת היונים. ב"ב כ"ב:). בין הפסולין לעדות הם ספריחי יונים, "אי תקרמיה יונך ליוני" וזהו כעין משחק בקוביא (ר"ה כ"ב. סנהדרין כ"ד).

[אגדות על היונים] ההגדה מספרת כי אילן אחד היה לו לינאי המלך בהר המלך שהיו מורידין ממנו ארבעים מאה גזלות משלש בריכות בחדש (ברכות מ"ד). להראות בדרך גומא את עשירתו הגדולה. העורב נחשב הצד ההפך מהיונה. ומסופר על ההוא נברא דהוה ידע בלישנא דציפורי, אתא עורבא וקא קרי ליה "עיליש (בך שמו) ברח! עיליש כרח". אמר עורבא שקרא הוא ולא סמיכנא עליה. אדהכי אתא יונה וקא קריה ליה וכו'. אמר כנסת ישראל כינה מתלא ש"ם מתרחיש לי ניסא (גימין מ"ה). דכתיב כנפי יונת נחפה בכסף ואכרותיה וכו' (תהלים ס"ח). מה יונה אינה נצולת אלא בכנפיה (או בורחת או נלחמת כראשי אנפיה) כך ישראל אינן נצולין אלא במצות (שם ברכות נ"ג:). ומעשה באלישע בעל כנפים שהניח תפלין בשעת הגזרה ויצא לשוק וראהו קסדרו אחד ורץ מלפניו ורץ אחריו. כיון שהגיע אצלו נמלן מראשו ואחוז בירו. אמר לו מה בידך? א"ל כנפי יונה. פשט את ירו ונמצאו בו כנפי יונה. מאי שנא כנפי יונה דאמר ליה? משום דמטיא כנסת ישראל ליונה (שבת ק"ל). וא"ר יוחנן קורא אני לישראל יונה (עה"פ יונתי בחגוי הסלע) וכו' אצלי הם כיונה אבל אצל אוח"ע כמין חיות דכתיב גור אריה יהורה וכו'. תנא רבי ישמעאל בשעה שיצאו ישראל מצרים היו דומין ליונה שברחה מפני הנץ ונכנסה לנקיף הסלע ומצאה שם הנתש. ומספחת באנפיה כדי שישמע בעל השוכך ויבא ויצילה (שח"ש רבה כ"ב ל'). גם נמשלה ישראל ליונה שהיא נרדפת כמו ישראל. ואמר רב אבהו. לעולם יהא אדם מן הנרדפים ולא מן הרורפין. שאין לך נרדף בעופות יותר מתורים ובני יונה והבשירן הכתוב לבני מזבה (ביק צ"ג). וכמו ישראל השומר אח מהרת המשפחה כן היונה אינה נזקקת אלא לבן זוג שלה. וא"ר יוחנן אילמלא לא ניתנה תורה היינו למדין צניעות מחתול וגזל מנמלה ועריות מיונה וכו' (עירובין ק' י') וזהו ההפך ממבע העורב. ואפילו שם יונה ועורב גורמים להכיר את המשפחות שנקראו בשמות האלה. ואמר שמואל תרתי זרעייתא איכא בנהרדעא חדא מיקריא דבי יונה וחדא מיקריא דבי עורבתי. וסימנך מאא מאא מהור מהור (קדשין ע').

ביבליוגרפיה: לעוויוואהן, די זאאלאגיע דעה תלמודים 199—206, ספר"מ 1858; לארענין, די מויבע אים אלמערטום, לייפציג 1886; *Trisdam, The Natural History of the Bible*, pp 211—220.

א.

יונה: הנביא, בן אמתי מגת חפר, תעל שמו נקרא ספר יונה החמישי מתרי עשר בכה"ק. לדעת הסדר

יונה הוכשרו לקרבנות העני (ויקרא ה' ח', י"ב ו' י"ד ה' מ"ו י"ד). יונה הוא המין (רומית Columba אנגלית dove), ומקן בן יונה, בני יונה (pigeon) זכר קטנים, תורים הם גדולים (רומית Turtur, אנגלית turtle-dove). תורים גדולים כשרים קטנים פסולים, בני יונה קטנים כשרים גדולים פסולים. תחלת הציהוב בזה ובזה פסול. כשמחילין לעשות נוצה יפה צחוכה סביב לצואר, יוצאים מכלל בני יונה וכן לכלל תורים לא באו. משיעללו הבני יונה היינו שיהא להם דם מצוי בבשר דכי שמימ גרפא מיניה אתא מיניה דמא או נכנסו בכלל חורים זכרשים (חולין כ"ב:). תסיל הוא מין בני יונה דאפצי (כך שמש) ופסול משום תורים, יונה מוצץ ומקיא ותסיל מוצץ ואינו מקיא. תורין של רחבה נקראים ג"כ כופשני צוצויני וכשרים לבני מזבה משום תורין ופסולים משום בני יונה (חולין ס"ב:). ויש עוד איזה מינים של יונה: גזול ובר גחלא, צילצלא היא ציצלא (סנהדרין ק'). המימתא (גימין ס"ט:), ניפול (פסחים מ"ט). היונים הביתיים מקננין בסל או בכלוב על העליה. ויוני הבר מקננין בשוכך שהוא דירת יונים על הנג או על מגדל בחצר ויש כו חלק. תרגום כיונים על ארובותיהם (שעיה ס' ה') לנו שובכיהן. ומלכר שני המינים יונה עליה ויונה שובך יש יונה הרדיסאות. הראשונים באין לכלובן לערב ויונה הרדיסאות אינן באין לכלובן בערב (ביצה כ"ד). ונקראין ע"ש הוררוס שהתחיל להתעסק בגדולן (פ' הרמב"ם למשניות חולין פ"ב א'). א"ר כהנא לרדי חזין (יוני הרדיסאות שנולדו מצאצאי יוני הוררוס) וקיימן שיתסר דרי בפתי מלא והוה קרא קירי קירי (היונים עמדו בשש עשר שורות וכל שורה ארכה כרובה מיל וקראו ארוני ארוני). חד מינייהו קרא כירי כירי (עבר עבר). אתיהו (העבדים שנשאר מכות הוררוס) ושחבוח (חולין קל"ט:). כי היונה היא גלתה סודם כי אינם מיוחסים. גדול היונים הוא שני ולדות בכל חדש זכר ונקבה. הוי מחדש ארר שאין יולדים, והולרות הם אחר ב' חדשים עושים ג"כ זלרות בכל חדש, וכל שני ולדות קרוין כריכה. ולדינא, הלוקח פירות שובך כחכירו מסתמא לא מכר לו הכריכה הראשונה שצריך לה להיות צוות לאמהות שלא יברחו בי לא מכר לו השוכך רק פירות השוכך (ב"ב פ"א). "פרידה" היא יונה אחת מהכריכה או זוג יונים (קנין פ"ג ר'). והקריבו אפילו פרידה אחת (ספרא פ"ז ז'). והשאל השם לבן יקר או לבת נעלה, כמו פרידה אחת יש לי ביניכם (ב"מ פ"ד:). שתי פרידות מובות יש לי להוציא מהן רוח המואביה ונעמה העמונית (כ"ק ל"ח:). היונים הגדולים נקראו "פורחים" והקטנים "מדיין", או איכא קן מתוך חמשים אמה אדדויי אדרה, וכל המדרה אין מדרה יותר מחמשים אמה (ביצה י"א). אין פורסין נישובים (פחים) ליונים אלא א"כ היה דחוק מן הישוב שלשים רים (ב"ק ע"ט:). שלא ילכדי בהן יוני בני הישוב, ושלשים רים חס"ד מילין. ועשו החבמים

עולם (פירט) היה יונה הנביא אחד מבני הנביאים ששלח אלישע למשוך את יהוא ברמות גלעד (מ"ב ט' א') וחי גם בימי ירבעם בן יואש כי נאמר עליו שהשיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים העדבה בדבר ה' ביד עברו יונה בן אמתי הנביא אשר מנת החפר (שם י"ד כ"ה). ולפי זה היה חי יונה יותר ממאה שנה (לפי המסורה חי ק"ב שנה). אך אפשר שניבא לעתיד קודם זמנו של ירבעם השני, ולפי דברי ר' נחמן בר יצחק הכי קאמר "בדבר ה' אשר דבר ביד עברו יונה בן אמתי" כשם שנהפכה נינוה מדעת לטובה כך בימי ירבעם בן יואש נהפך להם לישראל מדעה לטובה (יבמות צ"ח.). ובאמת לא ניבא יונה ע"ז, ודרש ויהי דבר ה' אל יונה שנית ולא שלישית (שם ועי' מכילתא ריש פ' בא.). תני רבי ר' אלעזר יונה בן אמתי בן הצרפתית היה שהחיה אלהו הנביא (מ"א י"ז). ור' יוחנן אמר שהיה משבט זבלון כי נת הפר בגבול זבלון (יהושע י"ט י"ז) ואסו היתה משבט אשר (ילקום יונה). על אשתו של יונה אמרו שהיתה עולה לרגל ולא מיחו בה החסמים. אע"ג דראיון היא מצות עשה שהזמן גרמא (עירובין צ"ו:).

[ספר יונה] חספר הזה הוא יחיד במינו בכה"ק, כי הוא ספור ע"ד שליחות יונה לנינוה להזהיר את הגוים היושבים שם כי בעונם תהפך העיר ברעש, ואחרי שחזרו בתשובה רחם ה' עליהם. בכל הספר לא נזכר שם ישראל, כי הנבואה כלה אינה נוגעת להם כלל. יונה סרב בשליחותו, מפני שידע שהגוים יחזרו בתשובה ויחייבו את ישראל שאינם חוזרים כעונותיהם, והיה ירא מן יחזיקו אותו לנביא שקד כי לא נתקיימה נבואתו. ולכן ברח תרשישה. אמר יונה אלך לחו"ל שאין השכינה נגלת שם (ילקום). וירד יפו באניה ויתן, "שכרה" איך יוחנן שכרה של ספינה כלה, וא"ר רוסנום שכרה של ספינה הוא ד' אלפים דינרי רחבא (נדרים ל"ח.). וה' הטיל סער גרול בים והאניה השבה להשבר. יונה הגיד לרב החובל כי הוא בורח מפני ה' והוא אשם במער הזה ויבקש מאנשי הספינה להטילו בים וישחוק הסער. וא"ר שמעון עדין לא קבלו עליהם להשליכו לים עד שהפילו גורלוח ונפל עליו הגורל. ואנשי האניה היו יראי ה' ולא הפצו לשפוך דם נקי. ויחתרו בכל עז להשיב אל היבשה ולא יוכלו. ויתפללו לה' למחול להם על כי יטילו את יונה בים כאשר עלה בגורלו. למען לא יאבדו כלם בעון איש אחד. ואחרי שהמילוהו אל הים נח מועפו, ויזבחו האנשים זבח לה' ויודו לו על חסרו. יונה ניצל בדרך גם כי הזמין ה' דג גרול שבלע את יונה ונשאר בחיים בבטן הדג ג' ימים ואח"כ הקיא אותו אל היבשה. ר' מאיר אומר ממנה היה הדג לבלוע את יונה מששת ימי בראשית (פרקי דר"א פ"א ב"ר פ"ה ה.). בעל שלשלת הקבלה יאמר כי שם הדג צימו (בלשון ספרדית cetos, באנגלית whale, וואלפיש). יונה התפלל לה'

ממעי הדג: "... מבטן שאול שנותי שמעת קולי ותשליכני מצולה בלבב ימים... ותעל משחת ת"י ה' אלהי. בהתעמף עלי נפשי את ה' זכרתי ותבוא אליך תפלות... ואני בקול תודה אזכרה לך... ישועתה לה". אח"כ הלך יונה לנינוה ויכרז בשם ה' ויאמר "עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת". ויאמינו אנשי נינוה באלהים ויקראו צום ועשו תשובה מגדולם ועד קמנם. מן המלך היושב על כסאו עד הבתמה לא טעמו מאומה ויקראו לה' בחזקה וישובו איש מדרך הרעה. באמרם "מי יודע ישוב ונחם האלהים ושב מחרון אפו ולא נאבד". אע"פ שלא ירעו בבירור אם אפשר לבטל את הגזרה שיצאה מאת ה'. וירא ה' את מעשיהם כי שבו מדרך הרעה באמת ובתמים. וינחם ה' על הרעה. הדבר הזה הרע ליונה מאד. כי בהיותו ישראל נלהב ללאומתו, חזר לו לראות כי הגוים האלה חזרו בתשובה סיד והאמינו בה' בעוד שבני עמו הם קשי עורף ולא ישימו לב לשמוע למוכיחיהם ונביאיהם. גם היה ירא כאשר חשב בברחו תרשישה כי ה' ינחם על הרעה בשובם מדרךם ורבים לא יאמינו שהוא נביא אמת מפני שלא נתקיימה נבואתו. וישאל את נפשו למות. ויצא מן העיר ויעש לו סוכה. וישב בה ויחכה לשמוע מה יאמרו עליו הבריות, ואם יאשימוהו בשקר. וימן ה' קיקיון להיות על לסוכה להציל לו מחום היום, וישמח יונה על הקיקיון מאד. אך בעלות השחר למחרת היום הכתה תולעת את הקיקיון וייבש, ורוח קדים חרישית נשפה כחום היום על ראש יונה ויתלף, ועוד הפעם בחד סות מחיים. הקיקיון היה למשל ליונה אשר חס עליו אע"פ שלא עמל בו ולא גדלו, ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבוא אדם" וגו'. הקיקיון הוא לדעת ר"ל הצמח שעושים ממנו שמן קיק, ואמר רבה בר בר חנה לר"ד חזי לי קיקיון ריונה ולצלוליבא דמי ומדפשקי רבי ועל פום חנותא מדלן יתיה ומפרצירוהי עברי משחא ובענפוהי נייחין כל בריחי דמערבא (הוא נרל בבצעי חמים ועל פתחי החנויות מכסין אותו לצל ומנרעניו עושין שמן ומריח ענפיו יהנו החולים בא"י. שבת כ"א.). ודבכ"ח נודע בגחמאותיו ע"ד הדרש היפה. לדעת הירונימוס קיקיון הוא Ricinus שיח הגדל בא"י במקומות של חול והוא סמיה בנידולו ויש לו עלים רחבים ומצלים. ועל רוח קדים חרישית אמר רב יהודה בשעה שמנשבת עושה תלמים תלמים בים וכו' ומשחקת כל הרוחות מפניה (גיטין ל"א:).

[המספר היוצא מסי יונה] מספורו של יונה יש להציג כמה מוסרים: א') כי השנתת השם היא על כל העולם, וחפצו להציל את כל בני האדם מרדת שחת. בין בני ברית בין שאינם בני ברית, בי רחמיו על כל מעשיו, וגם על אדם ובהמה שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם. כלם נצולים אם ישובו מדרך הרעה, אפילו אחר הגזרה. והרעיון הזה הוא מכה גדולה להמבקרים החרשים אשר יחפשו אחרי מוסים כח"ק לבני ישראל

לאמר כי ה' אשר יאמינו בו ישראל הוא אלהיהם לבד ולא אלחי העמים כלם. ב') להורות שהנביא שכובש נבואתו תיב מיתה בירי שמים וענש יענש (מנהדרין פ"מ). אף כי בוונתו של יונה חיתה רצויה שידא מן יבולע לישראל או מן יהיוקו אותו לנביא שקר. ג') שאין יכולתו של אדם לברוח מלפני ה' ככתוב אנה אלף מרוחק ואנה מפניך אברח (תהלים קל"ט). ד') כי גדול כח החשוכה לבטל גזרה רעה, וניגוה לא נחפכה אהרי שחזרו בתשובה. ה') תהבדל שבין אדם למקום, כי גם הנביא בן-אדם תוא והיה דואג רק למובחצו, ולא חש על מהפכת העיר הנדולה ניגוה עם אנשיה הרבים כדי לחזק את נבואתו. אבל הקב"ה אינו כן כי הוא חומל על היצורים וסולח לכל הנבראים בין אדם בין בהמה. ספר יונה שיש בו ד' פרשיות קמנות הוא הפמרת יוה"כ למנהח (מנילה ל"א). להורות על התשובה הכללית המכפרת על כל החטאים. ובסדר תעניות, בפעם הששית אומר השי"ח בשי"ע מי שענה את יונה ממעי הדגה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה בא"י העונה בעה צרה (הענית מ"ז). כי גם בתפלת יונה נאמר, "קראתי מצרה לי אל ה' ויענני". "מבקר"י כה"ק חותרים בכל כאמצי כחם בפלפולים של הבל לחתוך את הספר לגזרים ולדסק את הפסוקים ממקומם להראות כי נסדר הכפר ע"י איש שלקה מכל הבא-בירו, ולא היתה לו הידיעה הרבה הנודעת להמבקרים האלה איך לתבר דבר מתוקן (לדעתם). ובאמת הספר הזה מטבח על פניהם, כי נערך באופן נפלא מאד גם לפי השתלשלות המעם של הסופרים המערבים, ע"פ דרכי היופי במשקל ובמשורה, בלשון זהב ובפשמות נמרצה, בקשר נפלא וסבלנות יתירה, כי נכתב ברוח ה' בפי הנביא. בזהר נדרש ספור יונה למוסר השכל: יונה נחח לספינה דא איהי נשמתא דבר נש הנחתא להאי עלמא למדוי בנופא דבר נש וכו'. האניה היא העולם, רב החובל הוא היצר טוב, הדג הוא הקבר, וקיא אורו היבשה בתחיית המתים (זהר ויקהל דף קצ"ח:—קצ"ט:).

אך משך ידו מהם כי ראה כי לא צלחה עליו רוח השיר, ומרחה, "שחשיר אינו ממלאכתי חפזים איננו מעסקי ואיני מתיהם אל"י" וכו' (ס' הרקמה 123). אצל רבו השני ר' יצחק בן זקמילה למד דקרוק לשון הערבית והעברית והבנת כה"ק. גם התעסק ר' יונה באומנתו בהכמת הרפואה והיה לרופא מוסחה. החכם הערבי אבן אבו אציבעה בחבורו על תולדות הרופאים כתב על ר' יונה: "מרואן אבן זנאה חית ג"כ יחורי והוא עסק במלאכת החניון ודעתו חיתה רחבה בתכמת לשון ערבית ויהודית, ובינה יתירה חיתה: לו במלאכה הרפואה ויש לו בספרים ספר הבאור (כתאב אלחלכ"י) ואסף בו שמות סמי רפואת הפשוטים ותכונת השיעורים שמשחמשים בהם במלאכת הרפואה מן המשקלים והמדוזת". גם העמיק בתכמת החניון וספרי הפילוסופים חיונים, ובחקרמתו לספרו ההשנה מזכיר דברי אריסטו: "ריב להאמת עם אפלטון ושניהם אהובינו אבל האמת יותר חביבה עלינו". בדברי חלכה לא נתעסק תרבה ובספר תשרשים ערך "מער" אדות בצים מעודות בנידין אומר, "ואינני מגדולי חכמי הענין הזה". אבל כנראה החל לרדוש ברברי חז"ל אחרי עבוד ימי נעוריו כי בספריו מראה בקיאותו בספרי הרבנים, שהיו לו לעינים בפירוש המקרא. ר' יונה השחול בפרט לשכלל את המסילה בלשון הקדש שהחל לסול ר' יהודה חיון שקדמהו. בתחלה ספרו ההשנה יאמר: "זה שנים רבות ואנכי עודני בארץ מכוודתי (קודטובח) לא נתח נפשי מלבקש ממני להשיג על מה ששנג בו המורה הגדול הראש והשלם ר' יהודה חיון" והשלים מלאכתו זאת בגלותו לסרקוסמה בשנת 1012. דוקעס אומר עליו: "ר' יהודה יחד דקרוק לה"ק ור' יונה הציב דלתית" (נחל קדומים 11).

[דרכו בביאור לשון הקדש ומקוריו] ר' יונה הרחיב את ביאור המלות בכה"ק ע"פ הלשונות הקרובות ללשון המקרא כמו שאמר בהקדמתו להקדמה: "ומה שלא אמצא עליו עד מן המקרא אביא עליו עד ממה שיזדמן לי מן המשנה והתלמוד והלשון הארמי וכו' ומה שלא אמצא עליו עד מה שזכרתיו ואמצא עליו עד מן הלשון הערבי לא אמנע להביא עד מן הגלוי ולא אזהר מקחת ראייה מהנראה ממנו כאשר יזהר מזה מי שדעתו הלשה והכרתו מעטת מאנשי דורנו זה, ביש מי שהוראה מהם הכשרות והתעמף ברדיד התסירות עם מעט הכנת אמתת הדברים". בס' השרשים שאב רוב תלמודו בפירוש המקרא ובבאור מלותיו מהתרוממים, ספרי התלמוד ומררשים מספרי הגאונים ומתרגומי המקרא ללשון ערבית ומחשחות לשה"ק ללשונות בני קדם.

[אויב ר' יונה וריבו עם ר' שמואל הנגיד] גם בדורו של ר' יונה נמצאו אלה שהיו מבינים את העוסקים בתכמת הלשון ותקדוק, ואחד מהם אמר, "שחכמת הלשון הוא דבר שאין לו מעם והעסק בה אין בו תועלת ולא הנאה ובעליהם ייגעו לריק ודורשה עמל לבלי פרי

ביבליונרפיא; מכוא בן-זאב לתרי עשר עם באור מנדלסון; מכוא ופירוש מדעי לאברהם כהנא לט' יונה (קיוב 1907).

א.

יונה בן זנאה (מכונה בערבית: אבו אלוליד מרואן בן זנאה): בלשן ומקדק גדול בעברית. שמו זנאה הוא כנוי שמו יונה, כי הוראת בן זנאה=בעל כנף ור' יו"ם בן פל'קירא בספר המבקש קורא לו בעל כנפים, ונקרא ג"כ בשם מרינוס (רד"ק במכלול ל"ח. דפוס ליק). אך שם אביו ושם משפחתו לא נודעו. ר' יונה נולד בקורטובה בין שנות 985—995, וחי בזמן ר' שמואל הנגיד, ומת בסרקוסמא במחצית הראשונה של המאה ה"א. הוא למד באליסאנה (Lucena) חכמת השיר והמליצה אצל ר' יצחק בן שאול (סהל).

ועם הקדמה נדולה (פאריס 1880), ויש ממנו העתקה עברית ברומי (העתקה מזה באוקספורד סי' 2509) לר' יצחק בן אברהם הספרדי (בשנת 1225). (2) דסאלה אל תנביה, או אגרת ההערה, והיא תשובה לספר ההשלמה (אסתיפה) שכתבו מבקריו. (3) כתאב אל תקריב ואל תסהיל, הוא ספר הקרוב והישור, והוא כעין פירוש לספרי חיוג הם ס' אותיות הנוח וס' בעלי הכפל, לקרב כל דבר שיש לחוש בו שהוא רחוק מבינת המתחיל ללמוד, ולישר כל דבר שיוכל להיות קשה על דעת ההוגה בהם. (4) כתאב אל תסויה, והוא ספר החשואה (עי' לעיל). בספר השרשים נזכר לפעמים ספר התוכחה, ואפשר שנהגו לו ר"י אבן תבון שם זה בעבור שלמלת השואה אין מעם ברור לכל, שלשת הספרים האחרונים יצאו בדפוס עם העתקה צרפתית יחד עם ס' ההשגה. (5) כתאב אל תשויר, והוא ספר ההכלמה. הספר הזה אבד מאתנו כמאת שנה אחרי מות ר' יונה. ר' שלמה בן פרחון מזכירו בין הספרים אשר הביא מהם דברים במחברת הערוך שלו. דפים אחדים ממקורו הערבי נמצאים באוצר פמברורג וגם אותם הוציא לאור דרנבורג עם העתקה צרפתית בספרו הנ"ל. (6) כתאב אל למע, הוא החלק הראשון מן כתאב אל תנקיה, והוא ספר הרקמה העתק ר"י אבן תבון, שהויל דוב גאלדבערג (פפריס 1856), אך ההוצאה הזאת שנעשית מכ"י פאריס מלאה שגיאות ומעוות. דרנבורג הוציא לאור ס' הרקמה מנוסחת כ"י לוגדון עם הקדמה בלשון צרפת (פאריס 1886). והעתקת הספר המקורי בלשון צרפת נעשתה ע"י ר' משה מעצנער (פאריס 1889). (7) כתאב אל אצול, הוא החלק השני מן כתאב אל תנקיה, והוא ספר השרשים. העתיקו ר"י אבן תבון ללשון הקדש בשנת 1171. הוציאו לאור רבי' באכער ע"פ שני כ"י ותקנו ע"פ כ"י הערבי (ברלין 1896). והוסיף בו תקונים והשלמות לס' הרקמה. ספר השרשים נחלק לעשרים ושנים מאמרים כמספר אותיות הא"ב וכל מאמר נחלק לשערים שער לכל שרש, ורשומים ממנו שמות האותיות כמו "האלף הכית והדלת" וכדומה. השרשים הם בעלי שלש אותיות וגם בעלי שתי אותיות. בכל שער ושער מונה בניני הפעלים והשמות כפי הוראותיהן ושמשיהן ומזכיר המקראות שנמצאו בהם.

ביבליוגרפיה: הקדמת גאלדבערג לספר הרקמה; הקדמת באכער לספר השרשים; באכער לעכען אונד ווערקע דעס אבולוליר מראון י' גנאח אונד די קוועללען זיינער שריפטערקלערונג, לייפציג 1885.

יונתן (יהונתן): הבן הבכור לשאול המלך (דהיא"ח ל"ג). אחר שעלה שאול למלוכה בחר לו שלשת אלפים אנשי חיל מישראל, ואלף מהם היו עם יונתן בנבעת בנימין (שי"א י"ג ב'). הוא היה הראשון שיצא

שישיג ממנו, ולאח השב ד' יונה לאמר: "הם לומדים מה שלומדים מן התלמוד מוטעה וגורסים מה שגורסים ממנו מסלף וכו' וכבר גרם זה לרובם להקל ג"כ במסורת המקרא והתפרש אשר בין הקמץ והפתח ומלעיל ומלרע. אבל חכמת השמוש והדבור היא להם מן הדברים אשר מנחשים בהם וכמעט שלא ישימוה מן האפיקורסות" (הקדמה להקדמה דף V). ריב גדול היה לר"י עם ר' שמואל הנגיד וחביריו על ספרי חיוג וספר ההשגה. מדברי ר"י בראש ספר ההכלמה ניכר כי מעלת הנגיד בחכמת הדקדוק היתה שפלה בעיניו ולפי דעת ר"י לא קנאת האמת וקנאת רבו ר"י חיוג עוררה את הנגיד לצאת למלחמה נגד ספר ההשגה. כ"א קנאת רע עין הכועס בראותו כי חברו גדול ממנו בחכמה וכי שמו מכובד כפי הבריות. ואפשר שגם ר"י לא היה נקי ממשפט קדום, כי כנראה כבר השרישה האיכה בלבם בהיותם שניהם בקרמובה, והשנאה קלקלה את השורה. וברבים זה עם זה עברו גבול הסבלנות. אמנם הנגיד היה הראשון בריב הזה כי שפך בוז על ספר ההשגה ומחברו ר"י השיב גמולו על ראשו ולא חשך ממנו כלמות. ואף כי גם ר' שמואל הנגיד היה מבין בחוקי הדקדוק וידע היטב את המקרא כנראה מהמעט שנשאר מסברותיו ופירושו על התנ"ך. אולם ר"י הפליא לעשות יותר ממנו בחבוריו בחכמת הלשון העומדים לנס לדורות וממנו שאבו כל המוקדקים הבאים אחריו. עוד לפני ריבו עם הנגיד היה לו דברים עם אבו סלימאן בן מראקה אשר ספר לו כי אנשים מבני ארצו ר' שמואל הלוי וחביריו, מצאו דברים בספר ההשגה שאינם נכונים והזכיר לו איזה שאלות ור"י השיב עליהם בספר החשואה (כתאב אל תסויה) כי הפץ להשוות בו מעשה הקמים עליו ולשלם להם מדה כנגד מדה בהראותו כי רק תאונות הם מבקשים, וזותם דבריו: "זה המענה על כל מה שהזכיר כפי דבריו מחשבותם עלי, והאל יודע אשר לא הייתי מתכוון לגלות אולת האנשים האלה כי בוונה הזאת איננה ממדותי. והלא כבר רציתי להחריש מהם, ואולם התעוררתי לכחוב ספר זה מפני המעשים אשר הזכרתי בראשו. ואם יוסיפו לדבר אותי גם אני אוסיף לברר להם דברי, וכבר הכנתי לכל ענין מאמר ולכל דבר חשובתו והאל יעזרני. אם יחזור העקרב אחזור עליו ונעלי מוכן לטוף אותו".

[ספריו] הראביע בראש ס' מאזנים יאמר כי ר' יונה, "השלים ספרים שבעה והשביעי ספר השרשים" ולפי זה הוא מונה שני חלקי ספר הדקדוק כשני ספרים נפרדים, ואלה הם: (1) כתאב אל מסתלחק, הוא ספר ההשגה. על יסוד שני ספרי ר' יהודה חיוג ומעיד על דברים רבים אשר שנג בהם או שנעלמו ממנו ולא הזכירם. הספר הזה שכתב בלשון ערבית נמצא ממנו כ"י באוקספורד (נייבוער סי' 1453). דרנבורג הוציאו בדפוס באותיות ערבית עם העתקה צרפתית

[בתלמוד] שאלו היה נשיא ויונתן אב ב"ד (ט"ק כ"ז). כאשר אמר אחד מהגזרים (דואן) לשאלו ראיתי בן לישית בית הלמי יודע נגן ונבור תיל ונ' אמר להו (שאלו): יונתן בני כמזהו, כיון דא"ל וד' עמו, מלתא דבכרדית נמי לא הוה ביה, חלש דעתיה ואיקניא ביה (סנהדרין צ"ג:). אהבת דוד ויונתן היתה אהבה שאינה תלויה בדבר ואינה במלח לעולם (אבות פ"ה ס"ז). ודרשו הפסוק כי עזה כמות אהבה זו אהבה שאהב יונתן לדוד (שח"ש רבה). יונתן נחשב לענוותן דקאמר ליה כדוד אתה תמלך על ישראל ואני אהיה לך למשנה, ומקשי דלמא יונתן בן שאול דחזא דנריר עלמא בתר דוד (ב"מ פ"ה). יונתן שגג במה שלא נתן לדוד צידה על דרכו, ואילמלא הלווהו בשתי ככרות לחם לא נהרגה נוב עיר הכהנים ולא הלשין דואן ולא נהרגו שאול ובניו באותו חמא (סנהדרין ק"ד. רש"י). יונתן הוכיח את אביו על דרכו עם דוד, ולמדו ממנו עד היכן הוכחה, עד הכאה, עד קללה ועד גויפה (ערכן ט"ז:).

א.

יונתן המכבי: ע' מכבי

יונתן בן עוזיאל: מיוחס אליו תרגום נביאים, והיה הגרול בין תלמידי הלל, ואמרו עליו בשעה שיושב ועוסק בתורה כל עוף הפורח עליו נשרף (באור תורתו). מעשה באדם אחד שלא היו בניו נוהגין כשורה עמו וכתב נכסיו ליונתן בן עוזיאל. מה עשה יב"ע? מכר שלישי והקדיש שלישי והחזיר לבניו שלישי. בא עליו שמאי במסלו ותרמילו (להתוכת עמו על שלא קיים דברי המת, כי החזיר השלישי לבניו שלא כפי הצוואה). א"ל שמאי! אם אתה יכול להוציא את מ"ז שמכרתי ומה שהקדשתי, אתה יכול להוציא מה שחזרתי, אם לאו, אי אתה יכול להוציא גם מה שחזרתי. אמר (שמאי) המיה עלי בן עוזיאל, המיה עלי בן עוזיאל וכו' (ב"ב קל"ד). ובירושלמי (נדרים פ"ה ו') איתא שיונתן בן עוזיאל לא רצה לקבל הירושה, ואמר ר' ירמיה ואיתימא ר' חייא בר אבא תרגום של נביאים ויונתן בן עוזיאל אמרו מפי חגי זכריה ומלאכי וגזעזעה א"י ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה, יצאה בת קול ואמרה מי הוא זה שגילה סתרי לבני אדם? עמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר אני הוא שגילתי סתריך לבני אדם. נלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבא אלא לכבודך עשיתי שלא ירבו מחלוקת בישראל (לפרש המקראות הסתומים). ועוד ביקש לגלות תרגום כתובים יצאת ב"ק ואמרה לו דיין. מ"מ? דאית ביה קץ משיח (מגילה נ"ג) בס' דניאל. מה שנאמר שבי"ע אמר תרגומו מפי חגי זכריה ומלאכי, היינו בקבלה ע"י רבותיו כי אי אפשר לומר שראה את הנביאים שהיו בתחלת בית שני (חדושי אנרות מחרש"א). וגזעזעה א"י כי יב"ע פירש את הכתובים בתרגומו ולא כמו שעשה אונקלוס כי העתיק

על הפלשתיים בנבע, גם מבלי ידיעת אביו, ויהרגו במזניהם כעשרים איש ונחש כליו כמותת אחריו, ותתי סחומה במחנה הפלשתיים ויהרגו איש את אחיו. שאול אסף את העם וירדוף אחרי הפלשתיים, וישבע שאול את העם שלא למעום לחם עד הערב עד הנקם מאויביהם. ויושע ח' את ישראל ביום החוא. ויונתן לא שמע בהשביע אביו את העם והיה בבואם ביער של קני נופת מעם מהרבש ותאורנה עיניו. שאול הפך להמית את יונתן כי עבר על חשבוה אך העם פרו אותו באמרם: „היונתן ימות אשר עשה הישועה הגדולה הזאת בישראל? חלילה חי ח' אם יפול משערת ראשו ארצה“ (שם י"ד מ"ח). אחרי שהצליח דוד להכות את גלית הפלשתי, נקשרה נפש יונתן בנפש דוד באהבה ויכרות עמו ברית, ויתן לו את חרבו וקשתו ומעילו (שם י"ח א'). שאול התקנא בדוד ויצו את יונתן להמיתו, כי לא ידע שאול כי יונתן בנו דודו התקשרו בעבותות אהבה, וינלח יונתן לדוד כי אביו ההלים להמיתו ויוחירו להשמר מפניו. ויונתן בקש לחפוך את לבב אביו ויאמר אליו „אל יחמא המלך בעבדו ברוד כי לא חמא לך וכי מעשיו טוב לך מאד“. בפעם הראשון שמע אליו שאול, אך ברבות הצלחות דוד נחה על שאול רוח קנאה ושנאה על דוד ויבקש להרוג אותו, דוד ברח מבית שאול וכאשר נפקד מקומו בסעודת החורש שאל שאול את יונתן מדוע לא בא בן ישי אל הלחם, ויען יונתן כי הלך לזבח משפחה בעירו, ויחר אף שאול ביונתן ויאמר לו „בן נעות המרדות חלא ידעתי כי בחדר אתה לבן ישי לבשתך ולבושת ערות אמך, כי כל הימים אשר בן ישי חי על האדמה לא תכון אתה ומלכותך“ (שם ב' ל' ל"א). ויצוהו להביא את דוד ולהמיתו, וכאשר הפך יונתן להצדיקו ויאמר „למה יומת מה עשה? בקש שאול להמיל החנית על יונתן ולהמיתו, ויונתן ודוד נפררו איש מאחיו וישקו ויבכו איש את רעהו (שם ב' מ"ב). דוד ברח מפני שאול למדבר זיף בחורשה ויונתן בא אליו ויאמר: „אל תירא כי לא תמצאך יד שאול אבי ואתה תמלך על ישראל ואנכי אהיה לך למשנה וגם שאול אבי יודע כן“, ויחדשו את בריתם (שם כ"ג י"ז). כנראה הבין יונתן כי העם נוטים אחרי דוד וכי הקנאה העזה הכתה את אביו בשנעון, עד כי גם יונתן בעצמו ירא מלגלות לאביו כי יצא ללחום עם הפלשתיים בפעם הראשונה, ולכן כרת יונתן ברית עם דוד ויבקשו שלא להכרית את זרעו (שם ב' מ"ז מ"ב). במלחמה האחרונה שנלחם שאול עם הפלשתיים נהרגו שאול ויהונתן ושני אחיו (שם ל"א ב'). דוד הספירו ויקונן עליו: „איך נפלו נבורים בתוך המלחמה—יהונתן—על במותיך חלל; צד לי עליך אחי יונתן! נעמת לי מאד גפלאתה אהבתך לי מאתבת נשים“ (ש"ב א' כ"ז). ויקבר דוד את עצמות שאול ואת עצמות יונתן בנו בארץ בנימין בצלע בקבר קיש אביו (ש"ב כ"א י"ג). ע"ע דוד; ספ"ב ש"ת.

מלה במלה. ועי' הפירוש גלה כמה סתרי תורה והכריע דעות חלוקות. יעבץ (תולדות ישראל ח"ה 192) משער כי הארץ נודעוזה מפני שיביע העתיק תרנומו בכתב, הפך האיסור שלא לכתוב תורה שבע"פ, אך דבריו אינם נכונים, כי גם אונקלוס העתיק תרנומו בכתב, אך החילוק הוא שתרנומו אונקלוס מעתיק מלה במלה ותרנומו יביע הוא פירוש וגילה בו כמה סתרי תורה. ע"ע תרנומים.

א.

יוסטום מן טבריא: כותב דברי הימים ואחד מראשי הקנאים בגליל נגד הרומיים בשעת ההרבן, תולדות יוסטום נודע לנו רק מיוסיפוס שהיה אויבו בעניני המדינה, ובוראי היה מקטין פעולותיו. יוסטום היה מלומד בחכמת יונית ולשונו מדברת גרולות, ועורר את אנשי טבריא למרוד נגד אנריפא השני והרומיים. יוסטום ואחיו שלא נזכר שמו ועזריהם שרפו את הכפרים סביב גרדה והיפוס (יוסיפוס בספרו Vita סי' מ') אשר יושביה שמרו שנאתם ליהודים. כאשר נתמנה יוסיפוס לראש הגליל פיתח את יוסטום וראשי העיר להרוס את היכל המיטראוך הורדוס מפני שהיה מפואר ברמות היות (שם סי' י"ב). מזה נראה כי יוסיפוס ולא יוסטום היה אשם במרידת טבריא. אולם מפני פחד הרומיים כסה יוסיפוס את פעולתו. כאשר התפרצה המלחמה הפצו אנשי טבריא ובפרט יוסטום ואביו פיסטום להפוך מיוסיפוס ולהתקשר עם יוחנן מגוש תלב (ע"ע) אך יוסיפוס הפיר עצתם (שם סי' י"ז). פעם אחת כאשר הושמו אנשי טבריא עם יוסטום ופיסטום במשטר, הוציאם משם יוסיפוס להפשי ויאכל אתם לחם, והראם לדעת כי טוב להם ליפול בירי הרומיים בשעת הכושר (שם סי' ל"ה). אחות יוסטום ובעלה בשם ישו נהרגו בגמלא (שם סי' ל"ז). כאשר נכבשה ארץ גליל, צוה אספסיינוס קיסר לאנריפא להרוג את יוסטום, אך ביריניקא אחות אנריפא בקשה עליו רחמים להחיותו, ושיטתו בכלא (שם סי' ס"ה. ע"ד), ואח"כ נרשו מהארץ, בעת ישבו במשטר כתב ספרו על מלחמות היהודים, ובו ידבר הרבה נגד אנריפס, אך לא פרסם ספרו עד מות אנריפס אספסיינוס ומיטום. יוסיפוס יאשיטחו כי גם בנוגע לטבריא עירו לא כתב דברים נכונים ואמתים. יוסטום כתב ספרו בלשון יונית וזכר בפי איזיכיוס (Hist. Eccl. iii. 10, 8), ובפי הירונימוס (De Niris Illustribus 14). יוסטום חבר עוד ספר דברי הימים לעם ישראל מומן משה עד אנריפא השני. הוא האמין כי היונים למדו חכמתם מהיהודים. שלאמטער משער כי יוסיפוס השתמש בספרו של יוסטום. הירונימוס מזכיר גם פירוש קצר על כה"ק שכתב יוסטום. כנראה ישב יוסטום ברומא במוף ימי חייו כמו יוסיפוס. השם יוסטום היה נודע אז בין היהודים שנעתק משם "צדוק" (J. E. vii. 398).

ב. מ.

יוסי, יוסה: קצוד מן שם יוסף, ובשם הזה יכנו כמה תנאים ואמוראים. העדים המעידים על המנדרף את השם, בעת שיחקרו אותם הוויינים אומרים כי פלוני אמר "יכה יוסה את יוסה" (סנהדרין פ"ז ה') כדי שלא לפרש השם המיוחד, ורק בפעם האחרונה יפרשו את השם הו"ה, ופרש"י לחכי נקיט יוסי (או יוסה) דארבע אותיות איכא בשם בן ארבע אותיות, דאינו חייב אלא בנוקב שם המיוחד, ומשום דחשבונו של יוסי כחשבונו של אלהים (בגיטריא פ"ו). ודעת לעזוי כי יוסה הוא שם אליל של היונים *Zeus*, ופירש שהמנדרף מקבל עליו האליל באלוה. ויותר נראה לוטר כי כאדם התולה קללתו באחרים מעידים כי המנדרף אמר "יכה האליל את האליל", ולשון יכה כמו מגדף, וכן הכה ארץ בשבט פיו (ישעיה י"א ד') כלומר מחרף ומגדף. וכעין זה הלשון יכה קום את קוסמו (סנהדרין פ"א: פ"ב:). עי' ערוך הוצאת קאהוט ערך יוסה.

ב. מ.

יוסי הגלילי: תנא שבא מארץ הגליל, וחי בתחלת המאה השנייה לספסר הרגיל. הוא נחשב בין הארבעה זקנים: ר' טרפון ור"י הגלילי ור"א בן עזריה ור"ע שבאו אצל ר' ישמעאל לנחמו (מ"ק כ"ח:). הוא למד בבית המדרש ביבנה בעת שר"ם ור"ע כבר היו מוסמכים, ושאלה נשאלה לפני החכמים בכור לכמה נאכל? נענה ר"ם ואמר לשני ימים ולילה אחד. היה שם תלמיד אחד שבא לביהמ"ד לפני חכמים תחלה ור"י הגלילי שמו, אמר לו רבי מנין לך? א"ל בני שלמים קדשים קלים וכו' (זבחים נ"ז.), וכנראה היה צעיר לימים טר"ם ור"ע, או כי התחיל ללמוד תורה בהיותו בא בשנים. כי בני הגליל לא היו מלומדים ובני יהודה היו מזוללים בהם. וגם ברוריה אשת ר"ם כאשר פגש בה ר"י הגלילי ושאל אותה באיזה דרך נלך ללוד, אמרה ליה גלילי שומה! לא כך אמרו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה, היה לך לומר באיזה ללוד (ערוכין נ"ג:). אך ברבות הימים נתעלה ר"י הגלילי בתורתו עד כי לא בוש לומר לפני ר"ע לענין חטאת וקדשים קלים: "אפילו אתה מרבה כל היום כלו איני שומע לך" (זבחים פ"ב:), החכמים האלה היו סנגחים זה את זה בהלכה, וע"ז אמר ר"ם ואראה והנה איל אחד (דניאל ח') זה ר"ע, והנה צפיר העוים הנדיל עד מאד זה ר"י הגלילי (תוספתא מכות פ"ז י"א; ספרי במדבר ס"ד). ומצינו במקום שנחלקו ר"ע ור"י הגלילי בבכורים שהדר ביה ר"ע והורה כר"י הגלילי (פסחים ל"ז:). ריה"צ ררש והוא ימשל בה, יכול ממשלה סבל צד ת"ל לא יחבול רחים ורכב (ב"ר פ"ב), ובכ"ז היה לו אשה רעה, ועליה אמרו אעשה לו עור כנגדו זכה באשתו של ר"ח בן חבינאי ואם לאו באשתו של ריה"ג, והוכרח לנרשה, וכשנשאת לאחר ובעלה לא יכול לפרנכה פרנס ריה"ג אותה ואת בעלה (שם פ"ז). ריה"צ היה חסיד במעשיו ותפלתו היתה נשמעת בעצירת נשמים (ירוש' ברכות ט':).

[דרכו בהלכת ואגדה] ר"י הגלילי היה נוסח לקולא
 בחרבה דינים, ואמר אין מביאין בכורים מעבר הירדן
 לפי שאינה ארץ זבת חלב ודבש (בכורים פ"ג). כל
 לא תעשה שכתורה לאו שיש בו מעשה לוקין עליו שאין
 בו מעשה אין לוקין עליו (מכות ט"ז). העוסק במצוה
 פטור מן המצוה (סוכה כ"ג). בפסח מצרים לא היה
 חימוצו ניהג אלא יום אחד, וחמץ בפסח אינו אסור
 בהנאה כל שבצה וביש חמץ שעבר עליו הפסח (פסחים
 כ"ח:). הוא למד כי לילה ושבת וי"ט אינם זמן תפילין
 מנה שנאמר ושמרת את החקה הזאת למעודה מימים
 ימימה, ימים ולא לילות, מימים ולא כל ימים פרט
 לשבתות וי"ט (ערובין צ"ג). במקומו של ריה"ג היו
 אוכלין בשך עוף בחלב, ולדעתו אינו אסור בבשול.
 ודרש לא תבשל נדי בחלב אמו, יצא עוף שאין לו חלב
 אם (שבת ק"ל, חולין ק"ג). והדרת פני זקן אין זקן
 אלא מי שקנה הכסף (קדושין ל"ב). ודרש איש איש
 לרבות את הגנים שנודרין נדרים ונדרות כישראל
 (מנחות ע"ג). צער בעל החיים לאו דאורייתא אלא
 דרבנן (ב"מ ל"ב). דרשוהו בהלכה נעלים מאד, ואמר
 על בן סורר ומורה: וכי מפני שאכל זה תרמיטר בשך
 ושתה חצי לוג יין האיטלקי אמרה תורה יצא לביד
 ליסקל? אלא הגיעה תורה לסוף דעתו של בן סו"ט
 שסוף מנמר נכסי אביו ומבקש למורו ואינו מוצא ויוצא
 לפרשת דרכים ומלסמם את חבריו, אמרה תורה יטח
 זכאי ולא ימות חייו, שמתתן של רשעים הנאה להם
 והנאה לעולם, ולצדיקים רע להם ורע לעולם (סנהדרין
 ע"ב). ואמר הגיעה תורה לסוף דעתה של ע"ז לפיכך
 נתנה תורה שמשלה בה, שאפילו מעמיד לך (הנביא
 חשק) חמה באמצע הקיץ אל תשמע לו לעבוד ע"ז
 (שם צ'). וכן דרשותיו באגדה: ודרש איש הירא ודך
 חלבב, זהו המתירא מן העבירות שבירו, לפיכך תלתה
 לו התורה את כל אלו (בונה בית ונוטע כרם ומארש
 אשה) שיחזור בנללן (ולא יתבייש לומר כי שבמעבירות
 שבירו, סוטה מ"ג:). בא וראה מה כח עבירת קשה,
 שעד שלא פשטו ידיהן בעבירה לא היה בהן זבין ומצודעין
 (בגדלר רבה פ"ז). כאי דכתיב אורך ה' על כי נוראות
 נפליתי וגו' (תהלים קל"ט), בא וראה שלא כמדת הקב"ה
 מרת בשך ורם: ארם נתון ורעונן בערונה וכו' צבע
 נתון סמנין ליורה כולן עולין לצבע אחד, ואילו הקב"ה
 צר העובר במעי אשה כל אחת ואחת עולה למינו (נדה
 ל"א). גדול השלום שאפילו בשעת מלחמה אין פותחין
 אלא בשלום (ויקרא רבה פ"ט).

וכאשר אמר ר' יהודה כי התולשים בשער את המשלח
 השעיר לעזאזל היו אלכסנדריים ולא בבליים אמר ליה
 תנח דעתך שהנחת את דעתי (יומא ס"ו: רש"י). הוא
 היה מבני יהונתן בן רכב (ירוש' תענית פ"ד ב'; ב"ד
 צ"ח י"ג). והיה מתלמידי ר"ע (יבמות ס"ג: ב"ר פס"א),
 ונסמך מד' יהודה בן בבא (סנהדרין י"ד). גם היה
 הלמיר ר' יוחנן בן נורי (תוספתא כלים ב"ק פ"ד).
 גם למד מאביו ר' הלפתא (ב"ק ע'. מעילה י"ז:). אתר
 סמיכתו נגד גזרת המלכות ברה לעסיא (ב"מ ע"ד:)
 וכאשר במלה הגזרה התישב באושא ששם ישבו אז
 הסנהדרין, כשנכנסו רבותינו לברם ביבנה היה שם
 רבי יהודה (בר אלעאי) ור' יוסי ור' נחמיה ור' אליעזר
 בנו של ר"י הגלילי, ור' יוסי פתח בכבוד האכסניא
 ודרש לא תתעב מצרי וגו' ומח מצדיים שלא קרבו
 את ישראל אלא לצורך עצמן כך המארה ת"ח בתוך
 ביתו על אחת בריב (בדבות ס"ג:), ואפשר שכיון בזה
 להרומיים שאין לנו למרור במ ולא לתעב אותם. נגד
 דעה ר"ע ורשב"י, שרצו למרוד במלכות רומי בי האמינו
 בכך בוכבא, ובמקום אחר כאשר ישב הוא עם רבי
 יהודה ור' שמעון, היה ר' יהודה משבח את הרומיים
 שתקנו שוקים וגשרים ומרחצאות, ור' שמעון אמר
 שלא עשו כל זאת אלא לצורך עצמן, ור' יוסי שתק,
 הלך יהודה בן גרים שהיה שם וסיפר דבריהם ונשמעו
 למלכות, וגזרה על שמעון שגינה ליהרג, ועל יהודה
 שיהעלה ועל ר' יוסי שיגלה לציפורי (שבת ל"ג:), ושם
 יחד ישיבה והיו לו תלמידים רבים. עד שאמרו צדק
 צדק תרדוף הלך אחר ב"ד יפה וכו' אחר ר' יוסי
 לציפורי (סנהדרין ל"ב:). ואע"פ שהיה ר"י במופ ויושב
 לפני רבי שהיה הנשיא, בכ"ז חוד מדינו לאסור הטמנת
 הצונן לצורך שבת, וכאשר אמר לפניו ר' ישמעאל ברבי
 יוסי אבי התיר את הצונן אמר (רבי) כבר הורה זקן
 והתיר גם הוא (שבת נ"א). ואמר רבי כי דורו נחשב
 מול דורו של ר' יוסי כחול לעומת קדש הקדשים (ירוש'
 נטין פ"ו מ'). והלכה ברבי יוסי מחבריו, ר"מ ור"י
 הלכה בר' יוסי (ערובין מ"ז). משום דר"י נימוקו עמו
 (שם נ"א). ולא זז משם עד שקבעו הלכה בר' יוסי
 (פסחים נ'): תכונת נפשו נכרה ממה שאמר על
 עצמו: מימי לא קריתי לאשתי ואשתי ולשורי שורי, אלא
 לאשתי ביתי ולשורי שדי; מימי לא ראו קורות ביתי
 אימרי חלוקי (מרוכ צניעות) וכו'; מימי לא עברתי על
 דברי חברי, וידע אני בעצמי שאיני בהן, אם אומרים
 לי חברי עלה לדוכן אני עולה; מימי לא אמרתי דבר
 והזרתי לאחורי (שבת ק"ח:). כנראה היה הל"ש, ור'
 ישמעאל בנו מספר כי פעם אחת הש אביו במעיו והביאו
 לו יין תפוחים של גוים של ע' שנה ושתה ונתרפא
 (ע"ז מ'). הוא ורבי יהודה הוו קא אולי באורחא
 אחויה בולמוס לר' יהודה (והיה בסכנה אם לא יאכל כדי
 שבעו) קפחיה לרועה אכליה לריפתא, א"ל ר' יוסי
 קפחת את הרועה, כי מסו' למתא אחויה בולמוס לר'

ביבליוגרפיה: פראנקל דרכי המשנה 125;
 כריל מבוא המשנה ח"א 125; דו"ד ח"ב 119;
 באכער אגדה דער תנאיטען ח"א 252.

א.

יוסי בן הלפתא (הוא ר' יוסי סתם): תנא
 ברור הרביעי (במאה השנייה). הוא נולד בציפורי,
 ושיפחתו מכבל והיה מצמער אם גינו את אנשי בבל,

אם רוב ישראל סברך. ר' יוסי אומר אפילו רוב ישראל נמי אינו סברך מפני שבנות ישראל מקטרות לכשפים (לגרש רוח רעה?)—או מיעומא לכשפים ומיעומא לגמר את הכלים, אשתכח רובא דלאו לריחא עביד לבן אינו סברך (ברכות נ"ג). לעולם אל יפתח אדם פיו לשמן (שם ס"ג). ואמר, מיכאל וסמאל עומדים לפני השכינה והשמן טקמרג ומיכאל מלמד זכותן של ישראל (שמות רבה פ"ח), ובמקום אחר אמר, מעולם לא ירדה שכינה למטה ולא עלו משה ואליהו למרום—היינו למטה מעשרה ספחים או למעלה מעשרה ספחים מהארץ (סוכה ה'). ר' יוסי התאוה להיות נמנה בין החסידים המדקדקים במצות ועושים לפנים משורת הדין, ואמר יהי חלקי מאובלי ג' סעודות בשבת, ומגומרי הלל בכל יום, ומתפללים עם דמדומי חמה, ומסתים מחולי מעים, ומסתים בדרך מצוה, ומסבניסי שבת במכריא וממציאי שבת בציפורי (שמוסיפם מחול על הקדש), וממשיבי ביהמ"ד (המכניסים התלמידים) ולא ממעמידו (המציאים אותם), ומנבאי צדקה ולא מסחלקי צדקה, ומסי שחורדין אותו ואין בו (שבת ק"ח:). ר' יוסי ידע סחכמת הטבע, ואמר אוי להם לכביות שרואות ואינן יודעות מה רואות, עומדות ואינן יודעות על מה הן עומדות. הארץ על מה עומרת על עמודים והעמודים על סים והסים על הרים וההרים כרוח והרוח בסערה וסערה כזרוע של הקב"ה (הגינה י"ב:). האור שברא הקב"ה בשני בשבת אין לו בבייה לעולם וכו'. שני דברים עלו במחשבה ליבראות בע"ש ולא נבראו עד מו"ש ובמצאי שבת נתן הקב"ה דעה כאדם הראשון מעין דוגמא של מעלה והביא שני אבנים ומחנן זו כזו ויצא מהם סהן אור, והביא שני בהמות והרכיב זו כזו ויצא מהם פדר (פסחים נ"ד). כמו כן רבו דבריו כאגדות, ולפעמים מפרש הפסוק ע"י מעשה, ואמר כל ימי חייתי מצמער על פסוק זה, והיית ממשש כצהרים באשר ימשש העור באפלה, וכי מה איכפית ליה לעור בין אפלה לאור? עד שכא מעשה לירי וכו'. (מגילה ב"ד:). כא וראה שלא במדת הקב"ה מדת כ"ט ורם, שמקניט את חברו יורד עמו לחייו אבל הקב"ה אינו כן, קלל את הנחש עולה לנג מזונותיו עמו יורד למטה מזונותיו עמו, קלל את כנען אוכל מה שרכו אוכל ושותה מה שרכו שותה, קלל את האשה הכל רצין אחריה, קלל את האדמה הכל נזונין הימנה (יומא ע"ה). דור המבול לא נתנאו אלא כשכיל נלגל העין שדומה למים (תאומ חסותרות) לפיכך דן אותן במים (סנהדרין ק"ח). לדעתו אדם נדון בכל יום (ר"ה ס"ז:). לא מקומו של אדם סבברו אלא האדם סבבר את מקומו (תענית כ"א:). גם היה לו ויבוחים עם המינים ודבריהם והשמו כפי ה"מסרונא". מסרונא אחת שאלה את ר' יוסי למה כנגבה לקח הקב"ה אחת מצלעותיו? (ב"ר פ"ז); אין אנו מוצאין סיתה כהנך (שם פכ"ח); למה יצא עשו תחלה? (שם פס"ג); לכמה ימים ברא הקב"ה את

יוסי, אהררוהו בלני וצעני (כל אנשי העיר הביאו לפניו ממעמים ותבשילין), איל ר' יהודה (בדרך התול); אני קפחתי את הרועה ואתה קפחת את העיר בולה (יומא פ"ג:). חמשה בנים חכמים נולדו לר"י, ואמר עליהם נמעתו ה' ארוזים בישראל ומאן אינון: ר' ישמעאל, ר' אלעזר, ר' חלפתא, ר' אבמילס ור' מנחם שמכונה ורדימוס שפניו דומה לורד (שבת ק"ח:). ר' יוסי סח בציפורי ואמרו בדרך מליצה, בי נח נפשיה דר"י שפעו מרזבי דציפורי דמא (מ"ק ב"ה:).

[הלכותיו ואגדותיו] הלכות רבי יוסי נמצאות בכל מדרי המשנה הברייתא והספרא. הוא היה מצמער על הסחלוקת שנפרצה בין ב"ש וב"ה עד שנעשית התורה בשתי תורות (סנהדרין פ"ח:). ופעמים רבות הבריע בין החולקים (עי' תרומות פ"ג ג', יומא פ"ד ג', ערכין פ"ה ה'), מרובי הלכותיו ראוי להזכיר: בי נקרא רבו אפילו לא האיר עיניו אלא במשנה אחת (ב"מ ל"ג:). כל המשנה ממבצע שמכעו חכמים בכרבות לא יצא ידי חובתו (ברכות מ'). מפני מה הכל נאמנים על מהרת יין ושמן כל ימות השנה (לצורך נסכים ומנחות) כדי שלא יהא כל אחד ואחד הולך וכונה כמה לעצמו ושורף פרה אדומה לעצמו (הגינה ב"ב:). הוא העיר בי תגרי מכריא החסירו על עצמן שלא יהו מוכרין כל עיקר (כתחו"ט); צדי עבו החסירו על עצמן שלא יהו צרין כל עיקר (אפילו בצנעה); דשושי (דשי התבואה) בציפורי החסירו על עצמן שלא יהו דוששין כל עיקר (מו"ק י"ג:). בנוגע ללימוד התורה אמר: "כל האוכר אין לו תורה אין לו תורה" ופירושו מי שאינו חפץ לקיים דברי התורה או שהוא גוי ואינו מחויב במצוות ולומד התורה אינו מקבל אפילו שבר הלימוד, כדאמר ר"פ ולמדתם ועשייתם (דברים ה') כל שינו בעשייה ישנו בלמידה, כל שאינו בעשייה אינו בלמידה (יבמות ק"ט:). כל המכבד את התורה נופו סבוכד על הכביות וכו' (אבות פ"ה), אם ראית את אחיך (יעקב) פורק עולו מעל התורה נזור עליו שמדים ואתה שולט בו (ב"ר פס"ו). כל תלמיד שלא ראה סימן יפה במשנתו שלש שנים טוב אינו רואה (הולין ב"ד:). נר שנתגירו בניו ובנותיו עמו הנדילו יבולין למחות (כתובות י"א:). נר שנתגיר הוא בקמן שנולד, ומפני מה מעונין? לפי שאינן בקיאים במצוות בישראל (יבמות ס"ה:). בנות צדוקין לעולם הם בישראל עד שיפרשו ללכת בדרכי אבותיהן (נדה ל"ג:). סנגלגין זכות ליום זכות וחובה ליום חובה (ערכין י"א:). אין היחיד רשאי לסגף את עצמו בתענית שמא יצטרך לכביות ואין הכביות מרחמות עליו (תענית ב"ב:). אין נדרי ענוי נפש אלא אלו: שלא אוכל בשר ושלא אשתה יין ושלא אתקשט בכגדי צבעונין, ולא בדברים אחרים (כתובות ע"א). סעודת אירוסין מצוה (פסחים מ"ט:). גדול העונה אמן יותר סחמכרך (ברכות נ"ג:). היה מחלך חמ' לכרך והריח ריח, אם רוב נים אינו סברך

עולמו? א"ל לששה ימים. ועכשיו מה הוא עושה?
 (שם פס"ח); אפשר יוסף בן י"ז שנה והוא עומד
 בכל חומאו? (שם פ' פ"ז); אמרה לו אלהינו גדול
 מאלהיך ובו' (שמות רבה פ"ג); אלהיך מאן הוא?
 (במדבר רבה פ"ב); מהו דין שנאמר יהי חכמתא
 לחכימין (קהלת רבה פ"א).

ביבליוגרפיא: דרכי המשנה 164; מבוא המשנה
 ח"א 178; דרך ח"ב 161.

א.

יוסי בן יהודה: תנא בסוף המאה השנייה. הוא
 היה בזמן רבי וקשיש מיניה. וצוה לרבי שלשה רברים:
 אל תצא יחירי בלילה (כפני המזיקין). ואל תעמוד
 בפני הנר ערום (מחשש חולי נכפה). ואל תכנס
 למרחץ חרש שמא תפחת. ויחכה עד י"ב חרש (פסחים
 קי"ב). ריב"ז אמר ראין שחימה לעיף מן התורה.
 ואיסור חולין בעזרה לאו דאורייתא ולא מדרבנן (נזיר
 כ"ט). וחבר אין צריך התראה (סנהדרין ח"ג).

בדרשותיו אמר כי שלשה פרנסים מובים עמדו לישראל
 ואלו הן משה ואהרן וסרים. ושלש מתנות מובות
 ניתנו על ידם ואלו הן באר וענן הכבוד ומן (תענית
 מ'). והיה מכבד מאד את השבת ואמר שני מלאכי
 השרת מלוין לו לאדם בע"ש מבית הכנסת לביתו. אחד
 טוב ואחד רע. וכשבא לביהו ומצא נר דלוק ושלחן
 ערוך ומסכתו מוצעת מלאך טוב אומר יהי רצון שתהא
 לשבת אחרת כך ומלאך רע עונה אמן בעל כרחו.
 ואם לאו מלאך רע אומר יהי רצון שתהא לשבת
 אחרת כך ומלאך טוב עונה אמן בעל כרחו (שבת
 קי"ט). לדעתו מוחלין לאדם שלש פעמים על עברה
 שעבר, רביעית אין מוחלין לו שנאמר על שלשה פשעי
 ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו (זמא פ"ז). ודרש
 הפסוק איפת צדק והיין צדק יהיה לכם (ויקרא י"ט ל"ז)
 והלא היין בכלל איפה היה אלא לומר לך שיהא הן
 שלך צדק ולאן שלך צדק (ספרי ויקרא ט"ט ב"ט
 מ"ט).

ביבליוגרפיא: סה"ד 219; מבוא המשנה ח"א
 281; באכעז, אגדה דער תנאשען, ח"ב 417.

ב. מ.

יוסי בן יוסי: אחר הפייטנים הראשונים; חי
 בסוף המאה הששית בא"י. הוא נודע בשם "היתום"
 כי כנראה מת אביו קודם לידתו או קודם שנכנס
 לבית ונקרא על שמו. ר' סעדיה גאון מיחס אליו
 הפיוט "אזכיר גבורות אלוה" לעבודת יוה"כ, ור' יצחק
 בר אבא מארי בעל העמוד (1179) בספר הדברות כ"י
 כותב, "ויזכי בן יוסי רתקון אהללה אלהי", ועוד שם
 "כנגן אחה כוננת דיוסי בן יוסי", ודבריו מובאים
 ברשב"א ליומא פ' הוציאו לו. בבית יוסף לטור א"ח
 סי' תשב"א נאמר, "ורדך הפשוט לקריאת בני ספרד
 הוא אתה כוננת שיסר יוסי בן יוסי כ"י" חיינו כהן
 גדול ובנותו שהיה כהן מגדולי הדור. בסדר רב עמרם

נאון (צד 48) נאמר: "וחכי אמר רב נמרוני במנחה
 של יוה"כ אין אומר שליח עבור אחה כוננת וסדר
 עבודה ולא בשהרית אלא במוסף בלבד". ואינו מזכיר
 שם מחבר יוסי בן יוסי. כפי הנודע לנו חבר יוסי בן
 יוסי הפייטנים האלה: א', "אהללה אלהי אשיה עזו"
 ליום ב' דר"ה בתפלת מוסף בסדר התקיעות; ב')
 "אמנם אשמינו עצמו" והוא וירוי לכל נדרי; ג')
 "אזכיר גבורות אלוה נאדרי" בעבודה ויש בו' פעמים
 א"ב בחרוזים, ואת ת' י"ח חרוזים. ונמצא בסדר ר'
 סעדיה נאון (כ"י אוקספורד) ונדפס בקובץ מעשי ידי
 נאונים קרמאי (ברלין 1856); ד') "אתה כוננת עולם
 ברב חסד" לסדר העבודה, ויש אומרים שאתה כוננת
 חובר קודם ר' יוסי והוא לקח ממנו איזה מליצות
 לפיוטו אזכיר גבורות אלה.

ביבליוגרפיא: בכורי העתים שנת 1829 צד 116;
 ראזענבערג, קובץ על יד ח"ב 85, 107; עמודי העבודה 85.
 ג. מ.

יוסי (יוסף) בן יעזר איש צרידה:
 תנא, חי בזמן הבית השני, הוא ויוסי בן יוחנן איש
 ירושלים היו הוזגו הראשון מהזוגות שנתלקו ברבד הסמיכה
 לקדנות ביו"ט. יוסי בן יעזר אומר שלא לסמוך יוסף
 (יוסי) בן יוחנן אומר לסמוך (חגיגה מ"ז). משבתו
 בטלו האשכולות, איש שחבל בו, שהיועד ימיהם מימות
 משה והיו למדין תורה כמשה רבנו. מכאן ואילך לא
 חיו למדין תורה כמשה רבנו והיה בהם דופי של
 מחלוקת, וקראו הראשונים אשכולות ע"ש שנאמר אין
 אשכול לאכול בכורה אותה נפשי (מיכה ז') וכו' (סוטה
 מ"ז. תמורה מ"ז). ואמר יהי ביתך בית ועד לחכמים
 והיו מתאבק בעפר דנליה והיו שותה בצמא את דבריהם
 וכו' (אבות פ"א ד'). וגזרו מוטאה על ארץ העמים
 ועל כלי זכוכית (יבבת י"ד). יוסי בן יעזר היה חסיד
 שבכהונה היתיה מטפתחו מדרם לקדש (חגיגה י"ז).
 הוא העיד על אל קצצא דכן ועל מסקין בית ממבחי"א
 דכן (עדרות פ"ח ד'). והיה לו בן שלא היה נהג כשורה
 היה ליה (ליוסי בן יעזר) עליה דדינרי קם אקדשה.
 אזל (ב"י) נסיב בת גאדיל כלילי רינאי מלכא
 (שמקלגת עטרה למלך). אולידה רביהה, ובין לה בינתא
 (דג) קרעה אשכת בה מרגליתא. אמרה ליה לא
 חמסייה למלכא דשקלי לה מינך בדמי קלילי, זיל
 אמסייה לגבי גזברי (בבית חמקדש הממונים לקנות
 אבני האפור). ולא תשיימה את וכו'. שמות בתליסרי
 עיליתא דדינרי, א"ל שבע הבולי, שית הדי הן מקודשות
 לשמים. עמדו וכתבו יוסף בן יעזר הבנים אחת ובנו
 הכנים שש, ובוז נתעלה הבן על האב (ב"ב קל"ג).

ג. מ.

יוסי הכהן (ומכונה ג"כ "חסיד"): תנא בדור
 השני בסוף המאה הראשונה ותלמיד ריב"ז. ליוסי הכהן
 קרא לו חסיד שברוד (אדר"ג פ"ד י"ג). ואחר מדרכי
 חסידותו היה שלא נמצא כתב יד ביד גוי מעולם, כי

ירא לשלח מכתב ביד גוי מן יוליכנו בשבת (תוספתא שבת פ"ח י"ג, בבלי שבת י"ט). על השאלה אזהרו דרך ישרה שירבק בה האדם? השיב: שכן מ"ב, ודרך רעה שיתרחק ממנו האדם הוא שכן רע. הוא היה אומר, יהי ממון חבירך חביב עליך בשלך, והתקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך, וכל מעשיך יהיו לשם שמים (אבות פ"ב י"ב). מצינו ממנו רק דבר אחר בהלכה שהעיד עם זכריה בן הקצב על בת ישראל שהורהנה (שנתמשכנה) וריחקו בני משפחתה ועריה מעירים עליה שלא נסתרה ושלא נמסאה, ואמרו חכמים אם אתם מאמינים שהורהנה האמינו שלא נסתרה ולא נמסאה (כתובות כ"ז). גם הוא דרש במעשה מרכבה עם ר' יהושע, וכאשר סיפר הרבנים לפני ריב"ז אמר אשריכם ואשרי יולדתכם (חגיגה י"ד). כשמת בנו של ריב"ז נכנס ר' יוסי וישב לפניו לנחמו. א"ל אהרן היו לו שני בנים גדולים ומתו שניהם ביום אחד וקבל עליהם תנחומים שנאמר וידם אחרך, אין שתיקה אלא תנחומין ואף אתה קבל תנחומין. א"ל לא די לי שאני מצמער בעצמי אלא שהזכרתי צערו של אהרן (אדר"נ פ"ד ר'). ר"י הכהן השיב שאלת בלוריא הגיורת ששאלה מ"ר"ג בתיב בתורתכם אשר לא ישא פנים, ובתיב ישא ה' פניו אליך. אמר לה אמשול לך כשל למה"ד לאדם שנושה בחבירו מנה וקבע לו זמן בפני המלך ונשבע לו בחיי המלך, הגיע הזמן ולא פרעו בא לפייס את המלך, אמר לו עלבונני כחול לך לך ופייס את חבירך. הכי נמי באן בעבירות שבין אדם למקום כאן שבין אדם לחבירו (ר"ה י"ז).

ב. מ.

יוסי בן קסמא : תנא בסוף המאה הראשונה, ברורו של ר' חנינא בן תרדיון וקשיש ממנו. לא נמצא ממנו הלכה. הוא אהב מאד את התורה, ומספר כי מעם אחת פגע בו אדם אחד ושאלו: רבי, מאיזה מקום אתה? ואמרתיו לו מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני אמר לי רבי רצונך שתדור עמנו במקומנו ואני אתן לך אלף אלפים דינרי זהב ואבנים מובות ומרגליות. אמרתיו לו בני! אם אתה נותן לי כל כסף הזה ואבנים מובות ומרגליות שבעולם איני דר אלא במקום תורה, לפי שכשעת פמירתו של אדם אין מליון אותו לא כסף ולא זהב ולא אבנים מובות ומרגליות אלא תורה ומעשים טובים בלבד וכו' (בריייתא קנין תורה והיא הפ"ז למס' אבות). הוא היה בכיהמ"ד כמבריא בעת שפרצה מחלוקת בין ר' יוסי בן חלפתא ור' אליעזר בן שמעון עד שנקרע ס"ת ביריהם, וינכא להם ר' יוסי בן קסמא בי ביהמ"ד יהפך לבית ע"ז וכן היה (ירוש' עקלים פ"ב דף מ"ז). שאלו אותו תלמידיו אימתי בן דוד בא? אמר מתירא אני שמא תבקשו ממני אות, אמרו לו אין אנו מבקשין ממך אות, א"ל לכשיפול השער הזה ויבנה ויפול ויבנה ויפול ואין מספיקין לבנותו עד שכן דוד בא. א"ל רבנו תן לנו אות, א"ל

ולא כך אמרתם לי שאין אתם מבקשים ממני אות. אמרו לו אע"פ כן! אמר להם אם כך יהפכו מי מערת פסיים לרם! נהפכו לרם. בשעת פמירתו אמר להם העמיקו לי ארוני שאין כל דקל ודקל שבבבל שאין סוס של פרסיים נקשר בו ואין לך כל ארון וארון שבא"י שאין סוס מדי אוכל בו תבן (סנהדרין צ"ת). כנראה היו מלחמות גדולות בזמנו בא"י, ונברה גזרת הרומיים על החכמים שלא לעסוק בתורה, ואע"פ שהיה מוקיר מאד את התורה לא הקריב נפשו עליה והיה ירא לעבור על גזרת המלכות, בחשבו שכן נגזר מן השמים. כנראה מדבריו קודם פמירתו שאמר לר' חנינא בן תרדיון בבואו לבקר. אמר לו חנינא אחי אי אתה יודע שאומח זו מן השמים המליכות, שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו ואברה את מוכיו ועדיין היא קיימת, ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים וספר מונח לך בחיקך. א"ל מן השמים ירחבו! אמר לו (ר"י בן קסמא) אני אומר לך דברים של מעם ואתה אומר מן השמים ירחמו, תמה אני אם לא ישרפו אותך ואת ספר תורה באש וכו'. לא היו ימים מועמים עד שנפטר ר"י בן קסמא והלכו כל גדולי רומי לקבורו והספידוהו הספר גדול (ע"ז י"ח). ומה משמע שהיה גם מחשובי המלכות. השם קסמא הוא שם אביו על שם עירו, תרגום ירושלמי עצמונה (כמכר ל"ד ר') קסמ, ולדעת נייבויער היא בגליל העליון.

ב. מ.

יוסילמאן : ע' לואנץ, יוסף בן גרשון

יוסיפון, ספר : ספר מיוחס ליוסף בן גוריון הכהן הוא יוסיפוס פלאוויוס (ע"ע להלן). כולל דברי הימים לישראל בזכרון קצת קודות לעמים הקרמונים וביחוד היונים והרומיים, מתחיל מאדם הראשון ומונה תולדות בני יפת לשמותם ומסומם, ועיקר ספוריו הם מזמן מפלת מלכות בבל ביד כרשודרוש עד תרבן הבית ע"י מיטוס, נחלק לששה ספרים וכל ספר לפרקים בס"ה צ"ז פרקים. חכמי ישראל הקרמונים האמינו כי היוסיפון נכתב ע"י ר' יוסף בן גוריון בן מתתיהו הכהן, ובן מזכירו ר' נתן בעל הערוך (ערך "שבע") ורש"י בפירושו (דניאל י"א ב'), "ספר יוסף בן גוריון". היוסיפון היה לפני ר' מוכיה בר' אליעזר כעל לקח טוב, והשתמש בו בספרו אף שאינו מזכירו בשמו, וכבר העיר ע"ז ר' שלמה אלקבץ בס' מנות הל"י (דף קמ"ד). "ומביא ספור ארוך מלקח טוב (על פסוק בראות המלך את אסתר) ורברים הללו הלא הם בתובים על ספר דברי הימים ליוסף בן גוריון הכהן" (ע"י מבוא באבער לס' לקח טוב). ר' יהודה משקוני אומר כי המחבר יוסף בן גוריון קראו יוסיפון בדרך ענוה לחקטין פעלו כמו השם אמינן מאמנן. ובאמת סוף השם—ן הוא על דרך לשון יין יוסף—ן. בהעתקה

נמרוני נאון, ולפי כבר היתה ההעתקה העברית נודעת בתחלת זמן הנאונים.

[לכון היוסיפון ותועלה הספר] נמלאת מאד רוח המליצה היפה והזכה ביוסיפון, וכנראה העתיקו איש מבין אמן בהכמת הלשון העבריה, ולזאת משער קאנראד טריעבער כי יוסיפון העברי חובר במאה הרביעית (נאכריכטען דער ק' געזעלשאפט ד' וויסענשאפט צו געמינגען, פיל-היסט' קלאססע 1895, חוברת 4). חוקרי הלשון צריכים להתבונן ולדרוש על הוראות איזה מלים ובטוים שהשתמש בהם בעל היוסיפון, כמו "סלה מהם פגרים רבים מתיים" (פ' כ') מלשון סלה כל אבירי (איכה א' מ"ז); ויטבע את עצמו בתוך עמק המגחמה" (פ"ב); ק"כ אלף גבורי מקרון הציע במלחמה" (פכ"א); "ע"כ נתחפכה בירי את האנן" (פ"ל); "ביותר נפל בהרהור" (שם) וכדומה הרבה. על תועלות הספר בכלל יאמר ר' יהודה משקוני בהקדמתו לכ"י אשר ברומא (השוה דברי ר' תם בר' דוד אבן יהויא בהקדמתו ליוסיפון הנרפס): (א') כי יתעוררו הנפשות המשכלות בכל להתבונן במקרה הנחנות מסלכות העולם הנה השפל וכו'; (ב') כי באמצעות קריאת ספוריו יתגלגלו למשכילים רמזים נסתרים הנחבאים בקצור הארצות ויתנו אל לבם להיות להם עסק בנפתרות; (ג') כי נקרא בו ספורי מעשה אבותינו אשר בעונותיהם הרבה עירנו ושם מקדשנו וכו'; (ד') בראותנו כי עונות אבותינו סבבו אז את גלותנו נטיב את דרכנו לשוב אל ה' למען ישיב את שבותנו. [העתקות שונות] היוסיפון נעתק ללשון ערבית בתחלת המאה העשירית ע"י יהודי תימן זכריה בן סעיד והמחבר נקרא בשם "יוסף בן קריון". המושלמי בן האצט שמת בשנת 1063 סביא את ההעתקה הזאת ואומר כי יוסף בן גוריון חי עד זמן ישו ואינו מזכיר מקורות ישו בן מרים, וכתב וזכרונות מלכי היהודים ומלחמותיהם עד הריגת יחיאל בן זכריה, ויספר כי הורדוס בן הורדוס הרג כמה חכמים מישראל. באוצר בודליי נמצאים קטעים ששה דפים מגניזת קהירא, ומתאימים כמעט ליוסיפון הנרפס בפעם הראשונה במנטובה (בערך שנת 1478), לדוגמא: "...כבר כרסוס אלרומי: קאל ולמא עאד כביאנום אלי רומיה עצת אלפרס עלי אלרום פבלג אלרום דלך פוגהו בקאיד גליל מן קואדהם יקאל לה כרסוס פסאר מן רומיה בעסכר כביר ונא אלי בית אלמקדם פדבל אלי בית אללה וטאלכ אלכנהא באן יעמוח גמיע מא פיה מן אלאמואל וכאן אלכאהן אלאכבר פי דלך אלוקת רללא יקאל לה אלעזר..." בדפוס הראשון במנטובה דף נ"ז ונ"ח נאמר: "ויסע משם וישב אל רומה, ויהי לתקופת השנה וישמע תשיש אשר ברומה ונ' מאות ונ' יעציו כי משעו פרס ומדי וישלחו את גרסוס ויבא ירושלם ויבא אל היכל ה' וישלח ידו לקחת את החוב אשר בהיכל ה' וימצא שם אלפים ככרים דרכמוני חב

הערבית נקרא "יוסיפוס" ובהעתקה רומית Egesippus או גיוסיפוס שנשתבש מאימלקית Giuseppe שהוא שם יוסף. ונקרא ג"כ "יוסיפון העברי" כדי להבדילו מיוסיפון חיוני או "יוסיפון של נוצרים" או "יוסיפון לרומיים". ר"י מ"ש קוני מצא איזה נוסחאות שונות מס' יוסיפון. אחר סקוצר ביד ר' אברהם בן דוד הלוי חידוע בן אלצריק מגדולי חכמי גרמניה, ועוד קיצור אחר ביד ר' שמואל הנגיד, והבי' הרומי שעליו כתב משקוני את הקדמתו הוא היוסיפון הארוך והשלם, כלו בלשון החכם הבהן יוסף בן גוריון מחברו ולא הסר ממנו ספור אחד מכל הספורים, ולדעתו נעתק הנוסחא היונית מעברית ע"י סתרכון הסופר, ועוד לרומית, כי יוסף בן גוריון הבהן חברו בלה"ק. גם בלשון רומית היו שתי מהדורות גיוסיפוס מאנדר (Majör=הגדול) וגיוסיפוס מינור (Minor=הקטן).

[מחבר היוסיפון ומעתיקו] הראשון שהטיל ספק באמתת החבור ובמחברו היה ר' עזריה מן האדומים. לדעתו הוא מזויף מתוכו, כי חלו בו ידי זרים להוסיף בו ספורים שמצאו בספרים אחרים, וחראיה כי שמות העמים הנמצאים בו בפרק א' פראנקי גומי לומבארדי ובולגארי הוא זויף בהכרח. כי בימי היוסיפון טרם גודעו היהוסים האלה, וכל הספור הזה וכן מעסק נקחניבור וכשומיו אינם בטוחה היוסיפון הנרפס באשכנז, גם ביוסיפון לרומיים לא נזכר ממנו מאוכה. הספור אדות חעתק התורה הנמצא ביוסיפון העברי הוא מזויף ומשונה מן הנוסחאות האחרות. גם הנמצא שם בספר הששי מאופן התקסר אספסיינוס ברומא לעיני יוסיפון הוא רק בדפוס קושטא (מאור עינים פ"ט סוף). גם צונץ הוכיח זיופו של הספר העברי, כי נתוספו בו רברים מחכמי ספרד ממאה ה"ב, רפאפורט יאמר כי הפרק האחרון בענין עצת אלעזר הכהן והקינה שקוני יוסף הכהן הוא חוספת ר' אברהם בן דוד (ע"י פ"י קמחי לזכריה י"א י"ד וספר השרשים ערך תבל), וכאמת אין להתפלל על זה, כי הספר נתפשט הרבה בהעתקות רבות, לפי שישראל כתבבין את קריאת הצרות וספורי מעשיות ואגדות שמושכין את הלב, והוסיפו בו המעתיקים מעשיות כדי לשבח את מקוה, כי לא היו צריכים לדקדק בו בחסר ויתר כמו בבח"ק, וכבר בימים הקדמונים היו ממנו נוסחאות שונות, ולפי נוכח לומר כי הספר בעיקרו הוא חעתקה סארמית כי יוסיפוס כתב ספרו בארמית וספק הוא אם היתה לשון עברית מודגלת על פיו. והמעתיק הראשון החסיר מספרו הדברים שלא נבנו בעד הקוראים בזמנו וחוסף בו איזה ספורים והגדול רצויות בעד ההמון, וכן עשה כל מעתיק ומעתיק הבאים אחריו, עד שנשתנה הספר במהותו ובתבנתו מחסר המקורי. הראשון שמוכר את היוסיפון הוא רונש בן תמים (902—960), אך כבר ידע ממנו ר' אליעזר הקליר (ע"ע) ומשתמש בו (צונץ ג"ס צד 151 הערה e) ופיוטי הקליר כבר היו נהגין בימי ר'

לחפשי כהנים שחזקו שם בכבלי ברזל, והמלכה מופיאי קבלה אותו ברצון. בשנת 66 (בשנת 66) והסנהדרין בירושלם מנחה להגן על היהודים בגליל (שם סי' 7; מלחמות סי' פ"ב סי' 4) ושלחו עמו הדיינים יעזר ויהודה, אך הוא שלחם חזרה לירושלם (שם סי' 7, 12, 14). יוסיפוס מנה סנהדרין לכל ארץ הגליל, ובכל עיר ועיר מנה שבעה פקידים שנקראו "שבעה טובי העיר". הוא עמד בראש חייליו אשר מספרם היה מאת אלף רגלי וחמשת אלפים רוכבים, ושומרים לראשו חמש מאות איש, ויבצר ערים רבות ויאסוף בהם אוכל (שם סי' 12-14; קדמוניות סי' כ').

[התנגדות הקנאים] יוסיפוס אע"פ שהיה יהודי נאמן לארצו ולאמונתו היה נוטה בלבו להרומיים, ולכן קנאו בו הקנאים ובפרט יוחנן בנוש חלב שרצו לפרוק מעליהם עול חמי. והנה הביא המקרה דבר לירם לחשוד ביוסיפוס, כי נער אחד מכפר דבריתא נגב אוצר מנציב המלך אגריפא, אשר לקח יוסיפוס בחפצו להשיבו אל המלך, יוחנן וישו בן צפא עוררו עליו את חמת העם במאריכיא בהאשימם אותו כי הוא עומד בצר ממלכת רומי. אך הוא התנצל כי חפצו היה להוציא כסף האוצר לבצר את העיר. אנשי עיר מבריא באו לשרוף את ביתו, אך יוסיפוס הערים לסגור עליהם הדלת ולענשם קשה (שם סי' 26-30; עי' מלחמות סי' פ"ב א'). יוחנן רצה להרוג אותו בהיותו במבריא וינס יוסיפוס מפניו (שם סי' 16-18; מלחמות שם). יוחנן הלך לירושלם ויעמוד לפני הסנהדרין להאשים את יוסיפוס, וישלחו ארבעה סנהדרין עם 2500 אנשי חיל להסיר את יוסיפוס מסקודתו, ויקראו צום ואספת עם, אך אנשי מבריא שלא ראו ביוסיפוס עון שלחו שלוחים לירושלם להוכיח צדקתו לפני הסנהדרין, וקבלו מהם רשיון להניח את יוסיפוס במשמרתו. אז בבש את העם והחיל שהתנגדו לו במבריא בחזקת חיד ואת שלוחי הסנהדרין החזיר לירושלם בכבלי ברזל (שם 32-34, 68, 69; עי' מלחמות שם). אנשי עיר ציפורי שהיו נאמנים לרומי בקשו אנשי חיל מרומא להתבצר מפני המורדים, אנשי מבריא הכריחו את יוסיפוס לבא על ציפורי להלחם עליה ולענשה קשה בשביל זה, אך החיל ששלח קסמיוס גאלוס הקדימו לבוא לציפורי ויוסיפוס לא יכול להתנגד להם, אולם הצליח ללהום עם סילא פקיד המלך אנריפא אשר נס מפני יוסיפוס מעבר לירדן (שם 72, 73).

[בזמן ההרבן] באביב שנת 67 התחילו אספסיינוס וטיטוס מלחמתם על יהודה, ויוסיפוס היה עם מחנהו אצל כפר נאריס לא רחוק מציפורי, וכאשר קרבו הרומיים לבוא נס למבריא (שם 71; מלחמות סי' פ"ו). וישלח לירושלם לבקש עזרת אנשי חיל, וישאל עצתם אם לדרוש את שלום הרומיים. אך לא קבל מענה נבונה, ויתבצר בעיר יורפת, ואספסיינוס עם אנשי

ובימים ההם היה שם כהן גדול ושמו אלעזר וכו' (עי' דפוס אמשטרדם 1723 פ"ב דף ס"ג:). ויש עוד העתקה ערבית שנרפס מחדש בשם "תאריך יוספוס אליהור" (ביירוט 1873). מן ההעתקה הערבית נעתק היוסיפוס ללשון כושית (עי' גאלדשמידט, אבעסינישע האנדרשיפמען צד 5, ברלין 1897). היוסיפוס העברי עם העתקה בלשון רומית נרפס בעיר באזיל 1541. העתקה ללשון יהודית-אשכנזית בכתב ווייבערטייטש עם ציורים ע"י הנוצרי מיכל אדאמס בציריך בשנת 1546. ברף רנ"א מצוירים העמורים יכין וכוזעו מביית המקדש שבנה הרודוס, ואחר שמתאר אותם יאמר: "...דיא וואר וואונדד בארליך בור דען אויגן אלער אירר זעהר אונ' זיא וואר איין ורייד אים הערצן צו אלען דענן דיא זיא אן לונמן אונ' איר גולד דש וואר אלעש לויטר גולד אונ' פיל בון דען שרייבך דער רומיים ריא האבן ביצויינג דש זיא האבן גיזעהן דיין וויין העבן צו ירושלם אין דער ור שמורונג דיש בית המקדש אונ' אלזו האב איך ביצויינג איך יוסף דער זון גוריון הכהן אין דעם בוך דש איך האב נישריבן צו אינג נאך דעם סונט אירר שרייבך". ועוד העתקה אחרת ביהודית המדוברת ע"י מנחם בן שלמה הלוי ונקרא שארית ישראל ב"ח כתר כהונה וכתר מלכות (אמשטרדם 1743). העתקה צרפתית ע"י F. de Belleforest נרפס בפאריס 1609. העתקה מתמצית היוסיפוס עשה P. Morwyng בלונדון 1558, ועוד הפעם ע"י J. Howell לונדון 1684. בלשון יהודית-ספרדית "ספר בן גוריון אי רישמו די אישמוריאיט וירדאיראש" קושטא 1684. בלשון אשכנזית יש העתקה ישנה מתמצית הספר בכ"י (עי' וואלף ביבליותיקא ח"ג 389) ובס' "די יירשע ליטעראטור" (ווינמער אונד ווינשע ח"ג 310 והלאה).

ביבליוגרפיא: הקדמה של יהודה ליאון בן משה משקוני באוצר טוב 1877 צד 017; לעוויגוואהן בית יהודה ח"א פ"ה; כרם חמר ח"א 52; הוואלסאן בקובץ שרידופליש הוצאת מקיצי נדרמים 1897 צד 5; מכ"ע כנסת הגדולה ח"ב 109; ווייס, דויד ח"ד 224 הערה; יאסט, איוראעלי-טישע אנאללען 1889 צד 149; צונק ג"פ צד 154, פפד"מ 1892; R. E. J. 28 p 147; 31 p. 263; J. Q. R. 9 p 365; Z. D. M. G. 50 p 418.

א.

יוסיפוס פלאוויוס (יוסף בן גוריון בן מתתיהו הכהן): שר הצבא היהודים בזמן החרבן וכותב דברי הימים וקורות ישראל. נולד בשנת 37 ומה אחר שנת 100 למספר חנהוג. הוא היה מבית החשמונאים מצד אמו (Vita סי' 1) ואביו זקנו היה שמעון "הכבד פח". בנעוריו הצטיין בזכרונו הנעלה, ולמד בבתי מדרש של הפרושים הצדוקים ותאסיים, ואח"כ למד בהתבודדות במדבר שלש שנים, ושם חברו באנוס. וכאשר הגיע לשנת י"ט התחבר להפרושים (שם סי' 2). בהיותו בן כ"ז הלך להשתדל לפני הקמינוד פעליקס ברומא להוציא

תילו צרו על העיר מי יום עד אשר הפילו הרומיים את תומת העיר, ויוסיפוס נמלט דרך בור ומערה ועמו ארבעים אנשים, אך נבעו מצפוניו להרומיים. האנשים הטילו גורל להימית איש את רעהו במרם שימסרו ביד הרומיים, ויוסיפוס עם איש אחד נשארו אחרונה, ובהשתדלות אוהבו ניקנור נצולה נפשו ביד הרומיים אחרי שנפל בידם (מלחמות סי' פ"ח). אספסיינוס האמין ביוסיפוס שניבא לו שיתנשא למלך (ע"ע יות'נן בן זכאי שניבא בן). אספסיינוס שלחו לחפשי, ולפי המנהג נחכנה בשם משהררו, "פלאוויוס", וכאשר נתקסר אספסיינוס לקחו עמו לאלכסנדריא (Vita סי' 75). יוסיפוס שב לירושלם עם מחנה מיטוס (שם). ושם מצא את אשתו וקרוביו שהניח שמה. במלחמת מיטוס על ירושלם עמד יוסיפוס לפני ההומה ויבקש מאתו לעשות שלום עם הרומיים, ובשביל זאת שנאוהו הקנאים ויבקשו להרוגו, ומצד השני תשרוהו הרומיים כי רותו לא נאמנת עמהם (שם). אחר ההרבן כאשר נבבשה ירושלם, נתן מיטוס ליוסיפוס הרשיון להציל איזה ספרי קדש ולהוציא לחפשי 190 נשים וילדים שהיו עצורים בהר הבית ועוד איזה אנשים שנזר עליהם להצלב. יוסיפוס הלך עם מיטוס לרוכא והמלך כבדהו מאד ויתן לו אהוזת נתלה וכל כתסורו. ויוסיפוס התעסק בכתיבת ספריו. ואף כי שונאיו הלשינו עליו לפני המלך לא שמע אליהם (שם 76). המלך דומיטיאן העניש את היהודים שהלשינו את יוסיפוס, וישא תן גם לפני המלכה דומיטא. יוסיפוס הוליד שלשה בנים מאשתו שנשא באלכסנדריא, אך רק אחד ושמו הורקנוס נשאר בתיים בעת כתבו את ספר תולדות עצמו. אשתו היהודית שנשא בקריטי ירדה לו שני בנים, את יוסטוס בשנת שבע למלכות אספסיינוס, ושתי שנים אח"כ, את שמעוני המכונה אנריפא. יוסיפוס כתב את תולדותיו אחרי מות אנריפא השני (שם סי' 65) שהיה בשנה השלישית למראיאן שהיא שנת 100 לנספר הרגיל, אך כמה שנים שהי אח"כ לא נדע, אומרים כי הרומיים הציבו אבן זכרון ליוסיפוס בדומא אחרי מותו (Eusebius, Hist. Eccl. iii. 9). איזיביוס והירונימוס מזכירים את שם יוסיפוס לתהלה. ר' יהודה משקוני אומר עליו: "הנה ת' אלהינו אשר הוא עשאנו ולו אנהנו סגולה מכל העמים הקדים רפואה למכת גלותנו זאת אשר אנהנו בה היום הזה, כי המציא בה את השר הגדול בשררת הכתונה והחכמה והמלכות יוסף בן נוריון הכהן אשר היה בימי הצלתת ישראל בארץ יהודה וירושלם למשוח מלחמה והאריך ימים בכשרון מעשים ובתכמה, ויעל שכלו בסערת הדעה והתבונה השמימה וכו'. בימים החם היה הכהן תנוכר הכהן המשות מלחמה, ותמורה בצדק בתוך ירושלם להבין אותה ולסעדה, והגבור בתוך גבורי ישראל וכו'" (הקדמתו לס' יוסיפוס).

מצד זכרונות קורות תיחודים, ב' מצד התנצלותו את היהודים, ג' מצד התנלותו את תורת היהודים לחכמי העמים, ד' מצד ערך הספרותי שיש לספריו, ואלה חטה: 1) "מלחמות היהודים" (Bellum Judaicum) בשבעה ספרים כמו שהלקם בעצמו (קדמוניות סי' פ"ו 6; סי' פ"א 2) עם מכוא גדול, ומספר בהם הקורות מזמן אנטיוכוס אפיפנוס עד תרבן הבית וסוף המלחמה. הוא כתב ספריו בתחלת בלשון ארמית בעד היהודים בפרתיא, בבל, אדיביני, ערב ועוד (מלחמות, מכוא סי' 2). אח"כ התלים להעתיק ספריו גם ללשון יונית, ואחרים עזרו לו בסננון הלשון (נגד אפיין פ"א סי' 9). הוא התחיל לאסוף ולקבץ את התומר לספריו כאשר היתה ירושלם במצור. אספסיינוס וטיטוס שראו את ספריו בכתב הללו את מלאכתו שנעשתה בדיוק רב, והאתרון כתב על הכתב יד כי ראוי הוא לצאת לאור (Vita סי' 65). המלך אנריפא השני כתב בס"ב מאגרותיו כי מצא כל דבריו אמת וצדק (שם). ספריו נמרו בערך שנת 76. או כשבע שנים אחר ההרבן. אבל לא יכול יוסיפוס לדעת מה שנקרה בירושלם בעת שהיה הוא מחוצה לה במחנה הרומיים, ולכן אפשר שלא ידע כי מיטוס צוה להצית אש בבית המקדש, כי לפי דברי יוסיפוס נשרף ביהמ"ק שלא ביריעת מיטוס (מלחמות סי' פ"ד 5-7). 2) "קדמוניות תיחודים" (Aetiquitates Judaicae) חשוב יותר מכל הספרים שנכתבו במקצוע הזה, ונהלק לעשרים ספרים ולכל ספר יש הקדמה ותוכן הענינים. תברו בשנת ה"ג למלכות דומיטיאן (93) ובשנת נ"ו לימי תייו. מתחיל מבריאת העולם ומסיים בשנת 66 שלש שנים קודם ההרבן. הוא השתמש בהעתקת השבעים, מתנצל על תלונות בני ישראל ולא הזכיר מעשה העגל. הוא איננו מאמין במשמות הספורים, וחושב כי הם בדרך משל ואליגורו כמו פילון וחכמי אלכסנדריא בזמנו. הוא מונה כ"ב ספרים בכה"ק, ומביא כמה אגרות חז"ל בתוך ספריו. הוא יאמר כי כל אתר מהמלאכים שנראו לאברהם היתה לו שליחות מיוחדת (ב"מ פ"ו:); וכן אומר פילון (Abrahams סי' 22, 28). מביא אגרות הרבה על האבות ועל משת רבנו. הוא מהלל מאד יפיו של משה ואומר כי כבר בהיותו ילד היה פרעה משתומם עליו, וקודא בשם את בת פרעה.

[בעניני הלכת] הוא מפרש כפי ההלכה, ואומר כי הנוקב שם המפורש אחר שנסקל נתלה על העץ (שם סי' פ"ח 6, ע"י סנהדרין מ"ח:). הפסוק "ובי ינצו אנשים ונגפו אשה חרה ונצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפלילים" (שמות כ"א כ"ב) הוא מפרש שצריך לשלם עונש כפלים סמני שהחסיר ממספר התושבים שהוא הפסד המקום (קדמוניות סי' פ"ח 33) דבר שלא נודע בהלכת. גם ינום לומר כי תדיין תלווק שותד נהרג (נגד אפיין פ"ב סי' 27). הוא מפרש

[ספריו] לספרי יוסיפוס יש ערך גדול מאד: א.)

לרומית. העתקה רומית אחרת בשם Hegesippo או Egesippus כנראה נעשית מספר יוסיפוס העברי כי הוא משונה בתוכו ויש בו חוסמות הנותרים על דבר אמנותם, ואדות שמעון הגדול (מלחמות ס"ג פ"ב), נרפס בפאריס בשנת 1510. אך ההעתקה הרומית הקודמת נרפס ראשונה באוגוסבורג בשנת 1470. הספר המקורי כיונית נרפס ראשונה בבאזיל בשנת 1544. ומהדורה האחרונה ע"י Niese (ברלין 94—1887). העתקה סורית מספר החמישי של המלחמות נספחה להפשיטתא בכ"י מילאנד ונקרא ספרא דחשמונאי ה'. ונרפס עם העתקה אשכנזית ע"י ה' קאמעס ברלין 1886. העתקה עברית של "נגד אפיפן" מר' אבדהם זכות נרפס בספרו יחסי (קושטא 1566 וביחס השלם לונדון 1857, וגם מיוחד בשם "קדמות היהודים" ליק 1858). אך ההעתקה אינה מדויקת וגם חשמים כמה בסויים. ספרי יוסיפוס נעתקו כמעט לכל הלשונות הראשיות באירופא. קלמן שולמאן העתיק לעברית את ס' "מלחמות היהודים" בי"ח (ווילנא 3—1861 והוצאה שניה 1884), "קדמוניות היהודים" (שם 1864), "מי עם עולם" (קדמוניות) ה"א (שם 1887). עד עתה לא עלתה בידי סופרינו לעשות העתקה מדויקת עם הערות מכל כתבי יוסיפוס. ידעת הכפרים הקדמונים מזמן ההוא נחוצה לנו מאד. רב יותר מכל ההעתקות שנמצאו בספרות ישראל.

ביבליוגרפיה: בערוואלה יוסיפוס אין גאליעא, ברעסלוי 1877; קאראד, איבער דען ווערט דעס יוסיפוס אלס קוועללע פיר די רעמישע געשיכטע ח"א, לייפציג 1895; [אודות החלכה והאגדה ביוסיפוס]; בלאד, די קוועללען דעס פלאוויוס יוסיפוס, צד 8—22 לייפציג 1870; מעק, די ביבעל דעס יוסיפוס, באזיל 1895; צונק, גי"פ 120; רושאק, יוסיפוס פלאוויוס אונד די טראדיציון, ויין 1864; אליצקי, פלאוויוס יוסיפוס אונד די הלכה ח"א ברלין 1885; גרינבוים, די פריעסטערגעזעטצע ביי פלאוויוס יוסיפוס 1887; ווייל, די יידישע שפראכגעזעטצע ביי פלאוויוס יוסיפוס, ברלין 1900; פאזנאנסקי, איבער די רעליגיאנספילאזאפישען אנשיאונגען דעס פלאוויוס יוסיפוס, ברלין 1887; שירער, געשיכטע ח"א 74—106.

א.

יוֹסֵף: בן יעקב אבינו שילדה לו רחל והיה בכורה וחקרא שמו יוסף לאמר יוסף ה' לי בן אחר, וגם סמעם כי אסף אלהים את הרפתה בחיותה עקרה (בראשית ל' כ"ג—כ"ד). בכתובים נקרא שמו יוסף (תהלים פ"א ו'). מפני שקידש שם שמים בסתר זכח שהוסיפו לו אות אחת משמו של הקב"ה (סוטה י:). יוסף נחשב הבכור לבני יעקב שחלל ראובן את יצונו אביו, אך ליחוס המלכות נחשב יהודה לראש (דח"א ח' א'—ב'). בני יוסף וביתוד צאצאי בנו אפרים (ע"ע) נחשבו למחצית ישראל היינו עשרת השבטים וחמחצית השניה היא בני יהודה שבכללם בני בנימן, ולכן נאמר, "בני יעקב יוסף סלח" (תהלים ע"ז). ששקול

אלהים לא תקלל וגו' (שמות כ"ב ב"ז), שלא לקלל ולא לבכות גם אלהים אחרים, ושלא לננוב דבר מהיכלי האלילים או הקדשות שלהם (קדמוניות שם ס' 10). לדעתו לא היה המצורע ראוי לגור בכל העיר, ולא רק האיסור לבוא בהר הבית, כדי להכרית מלב היונים העלילה כי משה היה מצורע במצרים וכן היהודים ולכן גרשו אותם משם (ע"י נגד אפיפן). ולדעתו לא רק פטר חמור נפדה רק כל בחמות טמאות (קדמוניות ס"ד פ"ד ס' 4) למען הסר החשך כי בני ישראל עברו לחמור כאשר העלילו אז על היהודים. הוא מפרש איסור שחימת אותו ואת בנו (ויקרא כ"ב כ"ה) לענין קרבנות (שם ס"ב פ"ט ס' 4). הוא אומר כי הכ"ג ולא חמלך קורא התורה בחג הסוכות בשנת השמיטה (שם ס"ד פ"ח, ס' 12) כמנחג שהיה בזמנו.

[התנצלות] 3, "נגד אפיפן" (Cotra Apionem), להסיר עלילה אפיפון (ע"ע) ושונאי ישראל אחרים שהאשימו אותם בדברים הרבה שנספרו על יוא ושקרי. עיקר התנצלותו היתה להוכיח עתיקות עם ישראל, כי הוא עם סגולה מכל העמים, וכתב בשני ספרים. ונשארה רק ההעתקה הרומית. בו נזכר ספרו על קדמוניות היהודים (נגד אפיפון ס"א פ"א ס' 10) וכזה נראה כי כהב ספרו אחר שנת 93. 4 ספרו על קורות ימי חייו (Vita) בעקרו הוא התנצלות על עצמו כי לא היה מורד במלכות בחיות הנציב בגליל כמו שהאשימו יוסטוס מטבריא, וכתבו אחר מות אנריפא השני (100) וקרוב למות עצמו. בספרו זה הוא סותר כמה דברים שכתב בקדמוניות היהודים, ונראה כי סגנון להוכיח בתולדותיו את נסיותו לחרומיים. גם מספר בו כי לא קבל גרים, ובהיותו הנציב בגליל לא נחן הרשיון לשני גוים להתייה, באפרו "ילך איש בשם אלהיו כחפצו וסבלי הברכה" (Vita ס' 23). הוא האמין בהשארית הנפש (מלחמות ס"ז פ"ח ס' 7), הצדיקים מקיימי המצות ומקדשי השם שכרם לעתיד לבא (נגד אפיפון פ"ב ס' 31). הוא האשים את הקנאים שלא האמינו בה' בחרבן הבית (מלחמות ס"ד פ"ז כ" 3). האמין בשיבת ציון ובנין הבית לעתיד (מלחמות שם קדמוניות ס"ד פ"ח ס' 46). הספור אדות ארבעה חכמים מירושלם שבאו לראות את הפילוסוף ברוטא (ראי רבה פ"ה) אפשר שמכוון ליוסיפוס. יש מיחסים אליו במעות אח, "הספר הרביעי להשמונאים" וספר "הנוגע לכל" שמזכיר פוטיס (Bibliotheca 48), וכמו כן מזויפים הרברים שהוסיפו הנצרים בספרי יוסיפוס אדות ישו הנוצרי. כי באמת לא הזכירו ולא ידעו כלל (ע"ע ישו).

[העתקות והוצאות שונות מספריו] יוסיפוס כתב ספרים בתחלה בלשון ארמית והעתיקם בעצמו ללשון יונית. במאה הרביעית העתיק רופינוס את "מלחמות היהודים" ללשון רומית, ובמאה הששית העתיק קאסיודורוס את "קדמוניות היהודים" ו"נגד אפיפון"

אליו כה אמר בנך יוסף שמני אלהים לאדון לכל מצרים, רדה אלי אל תעמוד". ואביו יעקב כבר חשבו בין המתים כי בניו הגידו לו כי נמרץ ע"י היה רעה ולאחז הביאו את כתנת הפסים אשר לו שמבלו בדם שעיר. ובשמעו את הבשורה כי יוסף חי וזכי הוא מושל בארץ מצרים ויפג לבו כי לא האמין להם. וירא את הענלות אשר שלח יוסף לשאת אותו ותחי רוחו ויאמר, רבו עוד יוסף בני חי אלכה ואראנו במרם אמות". ויסע יעקב עם כל יצאי חציו למצרים, ויוסף בא לקראתו ויפול על צואריו ויבך, ויאמר יעקב אל יוסף, "אמותה הפעם אחרי ראיתי את פניך כי עודך חי". ויוסף הציג את אביו ואחיו לפני פרעה ויתן להם אחזה בארץ נגשן, והרעב חזק בארץ וימכרו יוסף לעם הארץ התבואה במחיר כסף וכאשר חם הכסף לקח מקניהם ואדמתם, ויקן יוסף את אדמת מצרים לפרעה ואת חעם העביר לערים אחרות מקצה גבול מצרים ועד קצהו (רק הכהנים לא מכרו אדמתם כי אכלו להם חוקם אשר נתן להם פרעה) ויתן להם אדמת המלך אשר קנה מהעם שישיבו שם מקודם לעבוד אותה, בתנאי שיתנו חלק חמישי להמלך וארבע ידות להם לרועה ולאכילה. יוסף לקח לאשה את אסנת בת פוטיפרע ותלד לו את מנשה ואפרים. ויחי יוסף מאה ועשר שנים וירא לאפרים בני שלשים, ויצו את אחיו לאמר, "מקוד יפקד אלהים אתכם והעליתם את עצמותי מזה" וימת יוסף וישימיהו בארון במצרים, ועצמותיו העלה משה עמו בצאת בני ישראל מארץ מצרים (בראשית מ"ז עד גמ'רא) ונקבר בא"י בשכם (יהושע כ"ד ל"ב).

[בתלמוד ומדרשים] יוסף מכונה "בכור שור" ונקרא בשם "הצדיק" (כתובות ק"א). שפמט ביצרו (סומח מ"ג), "תולדות יעקב יוסף" שחיה דומה לו בקלפתר פנים ונולד מהול כמותו. ואמו כמו אם אביו היתה עקרה ונפקדה, לשניהם שנאו אחיהם וכו' (ב"ד פ' פ"ד ו', במ"ד פ"ד מ"ז). יוסף היה עיקר לאמו ובנימין תוספת, שאמרה יוסף ה' לי בן אחר (דברים רבא פ"א). ועוד מורה חשם יוסף שעתיד חקביה להוסיף ולגאול את בניו מן המלכות הרשעה כשם שנאל אותם ממצרים דכתיב וחיה ביום ההוא יוסף ה' שנית ידו ונו' (שמות רבא פ"א ה'). "ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף", מ"ש כי אתיליד יוסף?—ראח יעקב אבינו שאין זרעו של עשו נמסר אלא ביד זרעו של יוסף שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש (שבת קכ"ג:). ברכת יעקב לבני יוסף היתה, "וירדו לרוב בקרב הארץ", מה דנים שביום מים מכסים עליהם ואין עין הרע שולטת בהם כך זרעו של יוסף לא שלטה בהו עינא בישא (ברכות כ"א); "בן מורת יוסף בן מורת עלי עין", א"ר אבהו אל תקרי עלי עין אלא עלי עין (ביב ק"ח:). חכמה היתה ראויה לצאת מרחל דכתיב אלה תולדות יעקב יוסף אלא שקדמתה לאה ברחמים, וכמוך צניעות עדיה בה ברחל החזירה חקביה לת

יוסף כנגד בניו הנותרים. יעקב אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקונים הוא לו ועשה לו כתנת פסים, ובהיותו נער עד בן י"ז שנה נתגלע עם בני השפחות, כי אחיו התקנאו בו. ועוד הוסיפו לשנא אותו כאשר ספר להם חלומותיו, ובפרט החלום האחרון כי השמש והירח וי"א כוכבים משתחיים לו. המראה לרעת כי הוא ימשול על אביו ואמו וי"א אחיו. יעקב שלח את יוסף אל אחיו בשכם לשאול בשלומם, ואפשר כי רצה יעקב בזה לכפר פניהם שלא יהיה להם מינא על יוסף, אך כאשר ראו אחיו מרחוק התעורר בלבם שנאתם אליו ויתגלו להמית את "בעל החלומות הזה", ואמרו "וגראה מה יהיו חלומותיו". אבל ראובן הצילו ואמר "אל תשפכו דם!" ובראותו כי אי אפשר לו לחצילו מידיהם. יעץ להם להשליכו אל הבור במדבר ואל ישלחו בו יד בעצמם. וכונתו היתה להוציאו משם ולהשיבו לאביו. גם יהודה חפץ לחצילו ממות. ואמר "מה בצע כי נהרג את אחינו?" ויעץ לאחיו למכור אותו לעבד. ומכרוהו לישמעאלים שעברו שם ללכת למצרים. והם מכרוהו לפוטיפר סרים פרעה. ויצא יוסף חן בעיניו ויפקידהו על ביתו. ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף באהבה, אך הוא לא אבה שמתע לה, ותאמר לקחת כמנו נקמה ותגד לאישה כי יוסף בא לצחק עמה, וישימיהו פוטיפר בבית הסוהר. יוסף הוחפש מבית האסורים כי הוגד לפרעה מלך מצרים כי יודע יוסף לפתור חלומות, ויפתור גם חלום פרעה אשר חלם ע"ד שבע הפרות הדקות שבלעו שבע פרות בריאות בשר וכן שבע עבלים דקות ושדופות קדים שבלעו שבע עבלים בריאות ומלאות. ופתרונו היה כי מורים על שבע שנים של שובע גדול בכל ארץ מצרים אשר תבלענה בשבע שנות רעב הבאות אחריו. ויימך הרבר בעיני פרעה, וימנה את יוסף למשנה. ויתן לו חוחמו ובגדי שש ורביד זהב על צוארו. וישנה את שמו לצמנת פענח, ויצו לאמר כי זולתו לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל ארץ מצרים. ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה. ויקבץ יוסף את כל התבואות שנשארו משבע שנות השבע באוצרות המלוכה, ומכרם בשנות הרעב. וכל הארץ באו מצרימה לשבור אוכל כי כבר הרעב בכל הארצות. בין הבאים היו אחי יוסף זולת בנימין. אך יוסף התנכר אליהם והם לא הבירוהו וישתחו לו. אז ראה יוסף כי נתקיים חלומו, וידבר אתם קשות ויאשימם כי באו לרגל את הארץ. והם התנצלו לפניו כי נכים הם. ויאמר אליהם בזאת תבחנו פי נקיים אתם מאשמה אם תביאו אלי אחיכם הקטן בנימין בבואכם חנה בשנח השניה. ובבואם אליו התודע אליהם ויאמר להם, "אני יוסף חעוד אבי ח"י?" ויבהלו אחיו מפניו כי יראו פן יקח מהם נקמתו. ויאמר אליהם יוסף, "אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי מצרימה, ועתה אל תעצבו... לא אתם שלחתם אותי חנה כי האלילים... מחרו ועלו אל אבי ואמרתם

של שני ארזות הללו? וכו' וכו' מה דרכו של מה להלך עם שכינה? אמרו קיים זה כל מה שכתוב בזה (סוטה י"ג). נשאי ארזנו היו לדעת ר' יצחק. האנשים אשר היו סמאים לנפש אדם ולא יכלו לעשות הפסח בזמנו (במדבר ט', סוכה כ"ה). בשכם מכרו את יוסף ובשכם נקבר. ובשכם נחלקה מלכות בית דוד (סנהדרין ק"ב). א"ר יודן ב"ר סימון זה (שכם) אחד מנ' מקומות שאין אר"ה יכולין להנות את ישראל לומר גזולים הן בידכם. ואלו הן: מערת המכפלה וביהמ"ק וקבורתו של יוסף וכו'. שנאמר ויקן את חלקת השדה, יעקב קנה שכם (ב"ר פע"ט ד'). על מכירת יוסף יש איזה דרמות ע"ע דראמא. משיח בן יוסף יהרג קודם משיח בן דוד, "ארבעה חרשים" מאן גינהו? א"ר שמעון חסידא: משיח בן דוד ומשיח בן יוסף ואלוהו וכו'. צדק (סוכה נ"ב:). ע"ע אפרים; מנשה; משיח; שבטים.

ביבליאנרפיא: אדאלף קוררין, מרום אונד וואהר-היים, לעבענסכילד יוספים נאך דער אגדה, רעגענסבורג 1887.

א.

יוסף בן אברהם הרואה (כערבית נקרא: אבו יעקוב אלבציר): פילוסוף ומתבר קראי. חיבבל או פרס במחצית הראשונה של המאה הי"א ונקרא "הרואה" כי היה סני נהור, ונקרא נ"כ "יוסף הפסח" "המאור הגדול" או "יוסף הסומא". ויש מתארים את אביו בשם "הזקן", "הכהן": אחדים מסופרי הקראים חשבו במעות שהוא ואביו יוסף יעקוב אלקרקסאני שהי כמאה שנים לפניו הם איש אחר. רוב כותבי תולדות הקראים הקדימו זמן יוסף הרואה למאה העשירית ואמרו כי התוכה עם ר' סעדיה גאון (זר מרדכי כ"א. לקומי קרמוניות נספחים קצ"ג והלאה). אך פירקאוויץ ואחריו הרכבי הוכיחו כי הוא חי במאה הי"א, כי מזכיר בספרו את רב שמואל בן הפני ומוסיף תמיד ז"ל לשם הגאון שמת בשנת 1036. גם ברשימת מתי הקראים בסדר התפלה שלהם (הוצאת ווינא ש"ג—ש"ז) נזכר יוסף הרואה אחר סהל בן מצליח שהי במאה העשירית.

[השפעתו ושיטתו] יוסף הרואה היה אחד מחכמי הקראים הגדולים. הוא למד את התלמוד וספרות הרבנים. ידע שפות רבות וחכמת הערביים. הוא היה הראשון בין הקראים לשקוד על חכמת הפילוסופיא ולחבר ספרים כערבית ועברית בחקר דעת אלהים ופילוסופיא. פ' פראנקל הוכיח כי יוסף הרואה לא הירש שיטה חדשה בפילוסופיא רק הלך ברדכי אלמעזולח (הפרושים) בני דת סחמד, המרחיקים כל גשמיות במבע האלהות ומיחרים את ה' באחרות נמורה, ומאמינים בבחירה חפשית מוחלטת של האדם (אלקדר). הוא השתדל להסביר התארים המיוחדים לה' כי אינם חזן ממנו רק עצמיותו (עץ חיים לאהרן השני פי"ח).

וב"ב קכ"ג). ואע"פ דעל ברחיח שקליח יוסף לכבירותיח מיניה לא אקנא ביה דכתיב וישמע ראובן ויצליהו מידם (ברכות ז'). הקנאה שהתקנאו אחיו ביוסף באה לו מכתונת הפסים, ואמר רב לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו נתקנאו בו אחיו ותתלגלג הדבר ויררו אבותינו למצרים (שבת י'). אך טחמת שנעשה יוסף לנרדף בחר בו הקב"ה שנאמר ערות ביהוכף שמו (ויקרא רבה כ"ז ה'). בספר הישר יש הרבה אנדות על יוסף, ואיך בעברו ררך המקום שנקברת שם רחל אמו נשתתח על קברה, ועל אשת פוטיפר ששמה זליכה (ע"י נ"ב ב"ר פ' פ"ד). ברה"י יצא יוסף מבית האסורין (רות י'). כל כסף חהב שבעולם לקט יוסף במחיר התבואות שסבר להם, וכשעלו ישראל מצרים העלו הכסף עמהם שנאמר וינצלו את מצרים (פסחים ק"ט:), ולפי דעה אחרת הממין נ' סמטוניות במצרים, אחת נגלתה לקרח ואחת נגלתה לאנטונינוס בן אסורוס ואחת נגוזה לצדיקים לעתיד לבוא (סנהדרין ק"י). יוסף לא היה נוטר שנאה לאחיו, זכאשר התודע אליהם אמר להם, "והנה עיניכם ראות ועיני אחי בנימין" א"ר אליעזר אמר להם: כשם שאין בלבי על בנימין אחי שלא היה במכירתו כך אין בלבי עליכם, כ"י פ' המדבר אליכם" כפי כן לבי וכו'. וינחם אותם וידבר על לכם א"ר אלעזר מלמד שאמר להם דברים שמתקבלים על הלב, ומה עשרה נרות לא יכלו לכבות נר אחד, נר אחד האין יכול לכבות עשרה נרות (מגילה מ"ז:). יוסף מת קודם אחיו מפני שהנהיג עצמו ברבנות (ברכות נ"ה). רבי אמר על שחנמ את אביו, א"ל הקב"ה לא הייתי יכול לשמור את צדיקי? לא כך אמרתי לו אל תיראי תולעת יעקב? על דעתן דרבנן קרוב להמשה פעמים יהודה אומר עבדך אבי עבדך אבי והוא שומע ושוחק (ב"ר פ"ק ר'). ומפני מה נקרא יוסף עצמות בחייו על שלא מיחה בכבוד אביו (סוטה י"ג:). בכ"ז נחשב יוסף לנדרול בישראל, ואמרו מי לנו נדרול מיוסף שלא נתעסק בו אלא משה משה זכה להוציא עצמות יוסף מצרים ואין בישראל נדרול ממנו (שם ט'). ומנן היה יורע משה רבנו היכן יוסף קבור? וכו' ארון של מתכת עשו לו מצרים וקבעוהו בנילוס הנהר כרי שיתברכו מימיו. הלך משה ועמד על שפת נילוס. אמר יוסף יוסף! הניע העת שנשבע הקב"ה שאני נואל אתכם והגיעה השבועה שחשבעת את ישראל: אם אתה מראה עצמך מוטב, אם לאו הרי אנו מנוקין משבועתך מיד צף ארזנו של יוסף וכו'. ד' נתן זומר בקברניט של מלכים היה קבור, הלך משה ועמד על קברניט של מלכים אמר יוסף הניע עת וכו', באותה שעה נודעו ארזנו של יוסף נמלו משה הביאו אצלו. וכל אהרן שנים עהיו ישראל במדבר היו שני ארזות הללו של סת ואחד של שכינה מחלכין זה עם זה. והיו עוברין ושבין אומרים מה מ"בן

וליסד כי מציאות ואחרות ה' נודעו רק ע"י הבחנה
 עתין ולא מן הקבלה. אך יחלוק בספרו כתאב אלחמייז
 על הקראי בנימין הנהאונדי (ע"ע) שהורה כדי
 להרחיק ההגשמה "כי ה' ברא מלאך והמלאך ברא
 את השמים והארץ ובני אדם, וכל מה שבא בתורה
 מתוארי ה' מתיחסים אל המלאך הזה" (לקומי קדמוניות
 דף י"א). גם חלק על הקראים הראשונים ובתוכם
 ענן שהאמינו בנגול ובי יש "תמיר" לבהמה הנשחטת
 בעד באכה (עץ חיים הוצאת דעלימש ע"כ"ב, קל"ז).
 בספרו כתאב אלחמייז השתמש גם בס' האמונות
 והדעות לר' סעדיה גאון ומתוכה עמו ועם רב שמואל
 בן חפני בדבר קדוש החדש ע"פ החשבון, ומביא את
 המביא פ' החדש ועוד מקומות בתלמוד לשתור דעת
 הרכ"ג כי הקדוש ע"פ החשבון הוא קדמון. אך בנגוד
 לשאר הקראים דברו בנחת ובנמוס. בפירושו לתנ"ך
 משתדל להדיר לעוסק העניין, וגם ישתמש במדות
 המקובלות של חז"ל (גן עדן ערך מוטאה פ"ג). הוא
 זיהה מן המחמירים בדת, והעמיד את הכלל כי "החמור
 הוא מוב שנעשה אותו ולא הקל" (שם ע' מצות פ"א).
 זמסק כי ספק פקוח נפשות אינו רוחה שבת (שם ע'
 שבת פ"ז). לדעתו שם מלאכה יונח על תקון דבר,
 וגם על מקלקל, ולמד מאסור מלאכה גם הוצאה נגד
 דעת שאר הקראים (שם פ"ז). במנין המלאכות האסורות
 בשבת הסכים לדעת חז"ל (שם פ"ג). בדיני פסח החמיר
 כי גם חמץ של נכרי הנמצא בבית ישראל בפסח
 ישרף (שם ע' מצה פ"ד), וכי החיוב לאכול מצה הוא
 כל שבעה (שם פ"ז). בירשה הסכים לדעת הצדוקים
 כי הבת נוחלת עם הבן בשוה (שם ע' ירושה פ"ב).
 בעבור השנה נמה מדעת כל הקראים המעברים את
 השנה על האביב, והורה כי אם עברו השנה וקדם
 האביב לאמצע החדש מבטלים את העבור ומונים את
 החדש ניסן למפדע, אך חזר מדעה זו בסוף ימיו (שם
 הבל שנה פ"י). הדבר היותר גדול שתיקן הוא ביטול
 שיטת "הרכוב" בעריות, והתיר במה גופים שנחשבו
 בין הקראים לאסורי עריות. ועל ידו נתחלקו הקראים
 לשתי בתות בענין העריות (המבחר ליוקרא י"ח ו').
 כנראה ככל גם אסור ענן לצאת מן הבית בשבת
 באמרו כי שבו איש תחתיו הנאמר במן לא נאמר
 לצווי (ליק נספחים 87). השפעת יוכף הרואה על
 דקראים הבאים אחריו היתה גדולה כאד ושיטתו
 נתקבלה אצלם. אליהו האחרון הניח אותה ליסוד
 ספרו הנודע עץ היים ומכירו בשמו כעשרים פעמים
 לרוב מביא דבריו מבלי שם אותם. גם אהרן הראשון
 והרסי ובשייצי מביאים הלכות ופירושים ממנו. תלמידו
 המובהק היה ישוע בן יהודה (אבולפראז פורקאן
 אסאר) אשר כרבו נלחם גם הוא בבעלי הרכוב.
 ודעתם נתקבלה עתה אצל כל הקראים.

[ספריו] יוכף הרואה כתב הרבה ספרים והנמצאים
 אצלנו הם: 1) כתאב אלמחתי (שרשי הדת)

בערכית ומתורגם עברית ע"י טוביה בן משה המעתיק,
 ונקרא "ספר הנעימות" וגם ספר המחקר (חדסי מזכירו
 בשם ס' הרתות). יכיל הקירות בענין מציאות ה' יהודי
 ותוארו. הדרש העולם, ידיעה ובחירה. מהות הנבואה
 ושבר ועונש, ומעמד שרשי הדת אלו ע"פ תורת
 המעתיזילים. גם מתוכה עם הנצרים, המאמינים
 בשתי רשויות, האפיקוריים ועוד אשר כנראה הגה
 בספריהם. הספר הזה נמצא במקורו הערבי וגם
 בהעתקו בכ"י באוצרות הספרים בלונדון פאריס
 ופטרבורג. 2) כתאב אלחמייז, עוסק בקצור
 באותם הענינים עצמם אשר דבר עליהם בס' אלמחתי.
 מתורגם עברית ע"י טוביה הנ"ל ונקרא בשם "מחכימת
 פתי". ההעתקה הערבית נמצאת באוצרות הספרים
 הנ"ל ובאוקספורד. 3) כתאב אלמסתבצר, חובר
 בשנת 1036 והוא "ספר המצות". חלק מהספר הזה
 נעתק לעברית ע"י הנ"ל בכ"י בפטרבורג. עוד חלקים
 אחדים ממנו בהלכות העומר ונחלאות בכ"י לונדון.
 ליוסף הרואה מיוחסים גם הספרים האלה: 4) "צרוק
 הדין" אדות צדקת ה' ואחרית הימים. 5) "שאלות"
 [ותשובות] בעניני הפילוסופיא ערובות לחכמי ישראל
 ולחכמי העמים. כנראה היה מקורו בערבית אך רק תרגומו
 העברי נמצא. בספריו מזכיר ספרים שחבר, והם:
 6) אלמחית (שפוט השופטים); 7) אלמסתענה;
 8) מליצת עקרי אלל באד; 9) צחא אלמסתדלאל
 באלשהד עלי אלגאיב.

ביבליוגרפיא: פינסקר, לקומי קדמוניות
 נספחים 192 והלאה; גאטלאבער, בקרת לתולדות
 הקראים 175; הרכבת זכרון לראשונים ח"א 45;
 פירסט, געשיכטע דעס קארעערטומס ח"ב 50; דוקעס,
 אריענט' ליטעראטור ח"י 250; פ' פראנקל, מאנאסטריום
 ח"ב 114; שטיינשניידער, העבר איבערזעצונגען 450;
 קאטאלאג ליידישן 169; Poznanski, Karaites Literary
 Opponents of Saadia p 46; J. Q. R. viii 701;
 R. E. J. xlix 224.

ב. ה.

יוסף בן גוריון: ע' יוסיפוס

יוסף בן בכתי: אחר מחכמי הקראים
 הראשונים אשר אך מעט נודע על אודותו, אך זאת
 נדע כי היה חשוב מאד אצל בני דתו ונקרא בשם
 "מלמד הגולה" (מעלם אלגאליה) ואור מאיר. אחד
 מתלמידיו היה סעדי שיראן אשר גם הוא לא נודע
 ממקום אחר ואשר חיבר ספר בחכמת הלשון וקרוב
 הדבר כי גם רבו היה חכם בחכמה זו. אבל אין
 לסמוך על מה שנקרא במקדמה לסלמון בן ירוחם (לקומי
 קדמוניות 62) בשם "אבו יעקב המדקדק בן בכתי
 הבללי", ועל מה שמוכא שם מספר המצות שלו פירש
 להכתוב זכור את יום השבת לקדשו, כי המקדמה
 הזאת כבר נודעת למויופת. אמנם עם זה נודע ממקורות
 אחרים כי התעסק בן בכתי ג"כ בבאורי סקראות,
 ומובא ממנו כי פירש את הכתוב הן תאדם היה

כא תר ממנו (בראשית ג' כ"ב) מלשן התרגום, ר"ל שהאדם כאשר אחר ממנו היינו מעץ הדעת ידע טוב ורע, וכן פירש התאחד הימיני (יחזקאל כ"א כ"א) מלשן אחיזה. הפירוש הזה טובא אצל יפת בן עלי (עי' מונק 61 Notice sur Abulwalid) ובספר המבחר לבראשית שם, ומבלי הזכרת שמו אצל דוד בן אברהם אלפאסי באגרונו שער את (לקנטי קדמוניות צד קמ"ט), וכולם ירחיקו זה הפירוש המזור המתנגד ג"כ לחקי חלשון. עוד מביא יפת בן עלי בסוף פירושו לדניאל (מהדורות מרגליות צד קנ"א, ומשם אצל יעקב בן ראובן בספר העשר סוף דניאל, ועי' לקוטי קדמוניות 81) האומר כי כל חכמי הקראים שהיו לפני יוסף בן בכתי פתרו אלפים ושלש מאות בדניאל (ח' י"ד) שנים ולא ימים. את ארץ מנודו חמנו של בן בכתי לא נדע, ואולם מזה שהמחברים חיוור ראשונים המזכירים אותו הם דוד בן אברהם אלפאסי יפת בן עלי (זה מזכירו בתור נפטר) נוכל לרזן כי חי במאה העשירית, ולפי יוסף בן בכתי שנוכר בסוף כ"י אחד משנת 1016 הוא מאוחר ממנו (עי' מ"ע לגייגר ח"ה 177). פינסקר משער (לקוטי קדמוניות כ"ה) כי אולי הוא יוסף הבורזי בן יעקב שבאר כל התורה (עי' פאונאנסקי, Rev. Isr. vii, פירסט סובר כי הוא אביו יעקב שנוכר בפירוש כ"י אחד לשמות ויקרא (לקוטי קדמוניות 71 והלאה), ובאכעד חושב (R. E. J. 30, 251) כי אולי הוא אחר עם אביו יעקב יוסף בן נח אשר חי בירושלם, אבל לכל השערות האלה אין כל יסוד.

ביבליוגרפיה: פינסקר, לקוטי קדמוניות צד ק"י; גאטלאכער, בקרת לתולדות הקראים 146; 177; פירסט, געשיכטע דעם קארעערטום, ח"א 96; שטיינשניידר, אראבישע ליטעראטור דער יודען סוף 49; Poznanski, *Aboul-Faradj Haroun etc.*, p. 36; J. Q. R. viii, 699. x. 186; J. E. ii. 444. ש. א. פ.

ושבת תלמידו אחריה אביו קמיה, היינו דבבל דוכתא אמרינן א"ר יוסף לא שמיע לי הוא שמעחא אל אביו את אמריתח ניהלן ומהא מתניתא אמריתח ניהלן (נדריים ס"א.). לכך אמר הזהירו בזמן ששבת תלמידו כי ראה שאין נזהגין בו כבוד (מתחות צ"ט.). ר"י יתיב ארבעין תעניתא ואקריהו לא ימשו מפיך וכר יתיב מאה תעניתא אתריני אתא ואקריהו לא ימשו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך, אמר מכאן ואילך לא צריכנא תורה מחזרת על אכסניא שלה (ב"ס פ"ח). כאשר רצה לישבע אמר, מרא דאברהם, והמקשים עליו לקנטר קרא בני קטורה (זבחים ס"ב.). הוא היה אכסנים ואמר ג' חייהון אינן היים הרחמנן הרתחנין ואיני הדעת וכולהו איתנהו בי (פסחים ק"ג.). וחי יותר מסי שנה ועבר יוסא מבא לרבנן דנפק סכרת (מ"ק כ"ח.). וכשמת נשקו כיפי דפרת אהרדי (שם כ"ח:) מליצה על רוב האנשים שעברו על הגשרים ללותו.

[מתרגם] ר' יוסף היה מתרגם התנ"ך, ותרגמו מובא בכמה מקומות בש"ס, כמו חזרות מתיים—ונכסחין דרשעי, ענלה יפהיה מצרים—מלכא יאה הוה מצרים וגי (יומא ל"ב); וישב סמור באשדוד—יתבון בית ישראל לרוחצן בארעהון דהוו דמי בה לנכוראין (קדושין ע"ב.). תורם ורוח השאם—תורנין ורוח תמללינון (ע"ז ס"ד.), ולפעמים מביא תרגם שקדמוהו או שכתבו הוא בעצמו ואר"י אלמלא תרגמו דהאי קרא לא הוה ידענא מאי קאמר: יען כי מאס העם הזה את מי השלוח התולכים לאם (ישעיה ח')—חלף דקץ עמא הדין במלכותא דבית דוד דמדבר לחן בניית וגי (סנהדרין צ"ד:). לרב יוסף מיהסים התרגום לדברי הימים.

ב. מ.

יוסף הטרומי: ע' טרומי

יוסף בן יהודה ן' עקנין (מכונה בערבית: אבו אלחייג יוסף ן' חי"א ן' שמעון אלעבתי אלמערכי): תלמיד הרמב"ם, נולד בערך שנת 1160 ומת בשנת 1226. אביו היה אומן וגר עמו בעיר צנטא (Ceuta) במערב (Maghreb), בנערותו עברו על היהודים יושבי המקום שהוא גורת אלמאמין, ולא יכלו לעסוק בתורה או לקיים חוקי היהדות בפרחסיא. ן' עקנין חייה רופא מומחה, ובעתות החופש כתב שירים בלשון עברית. ר' יהודה הרזי כותב עליו, "החכם העליון רבי יוסף בר יהודה בר שמעון כי מלאכת שירו נקיה וחזקה ועל לב הקוקה" וכו' (תחכמותי שער י"ת 185). מפני הגזרות נמלט למצרים, ומאלכסנדריא שלח שיריו ומאמריו להרמב"ם בפססאם (קהירא הישנה) אשר מצאו תן בעיניו בראותו בהם את תשוקתו לקנות הכמה ודעת, ויקרא אותו לבוא אליו, וילמדוהו הנין חשבון ותבונה. גם האיר עיניו בעיני הדת והפילוסופיא, ועל אדות

יוסף בר תימא: (הוא ר' יוסף תתם): אמורא בכל ברור חשלישי, באמצע המאה השלישית. תלמיד ר' יהודה בר יחזקאל, וחבירו של רבה בר נחמני, ורבו של רבא. הוא היה ראש ישיבה בפומבדיתא בי שנים אחר רבה (סוף הוריות) וקרי אנפשיה ורב תבואות בכח שור (משלי י"ד, סנהדרין ס"ב.). ר"י אקפיד כאשר אמרו עליו דנמר מכולי עלמא, ואמר אנא מרב יהודה נמרינא (זבחים ק"ח:). הוא היה סגי נהור ואמר מריש היה אמינא מאן דאמר לי הלכה כר' יהודה סומא כפור ממעות עבירנא יוסא מבא לרבנן מ"ס ולא מפקירנא ועבירנא מצות, והשתא דשמעת להא דר' תנינא דאמר גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה מאן דאמר לי אין הלכה כר"י עבירנא יוסא מבא לרבנן מ"ס דכי מסקדינא אית לי אנרא מפי (ביק פ"ו.). וכר' שמעון אמיה באה אמר איקום סקמיה שכינה (מדושין ל"א.). הוא היה בקי במשניות והלה

ברוך מליצה (אנרות הרמב"ם). הוא כתב מאמר על שלש שאלות: א' מבע המחלם, ב' חיצוא מן המחלם, ג' יש מאין, תשובות הרמב"ם לא מצאו הן בעיניו והתאמץ לפתור השאלות בעצמו וחציע הפתוח לפני רבו. מ' לוי הויל השאלות האלה שמצא בהעתקה עברית ("דריי אבהאנדלונגען", ברלין 1879). כנראה נכתב זה המאמר קודם שיצא לאור ס' המורה, לפי עדות מונק נמצא באוצר הספרים בבוילי וגם בפאריס פירושו על שה"ש (ע' זאלפעלד "האהעלענד" 5-81 ברלין 1879). מאמרו "על הנפש" והוא פרק אחד מספרו הגדול "טרפא נפשות" נדפס בס' דברי חפץ לעדעלמאן (לונדון 1853). גם נמצאים קטעים מספרו על המוסר בשם "מאב אלנפוס" בערבית ובהעתקה עברית שנדפסו ע"י גידעמאן בספרו "ראס יידישע אונמער ריכטסזעצען" (צר 42 הולאה, ויין 1873), ויש מסתפקים אם עקנין כתב הספר "מאב אלנפוס".

ביבליוגרפיה: זין כנסת ישראל 490; מאקא-לאו ספר היובל 871; Friedländer, Guide of the Perplexed 1. note 1.

א.

יוסף בן יהושע בן מאיר הכהן: רומא וכותב קורות ישראל; נולד בעיר אויניון בסוף שנת 1496, ומת בנינובה בערף שנת 1575. אבותיו גרו לפנים בעיר קואנקא (Cuenca) ספרד, ואחר הגירוש משנת 1492 באו לאויניון צרפת. בשנת 1501 התיישבו בעיר נינובה איטליא ובשנת 1538 נעשה יוסף לרומא מוסחה. איזה פעמים נורשו משם אך חזרו למקומם. הוא התעסק בצרכי צבור וחוציא לחפשי כמה יחורים שבים שנשבו על הים.

[ספריו] הוא חבר: 1) ס' "זכרונות" או דברי חימים למלכי צרפת ומלכי בית אוטומאן בימי קארל הגדול עד שנת 1554, וכולל הקורות שמצאו שם את ישראל (ויניציא 1554). הרבה פרקים ממנו נעתקו ללשון רומית ע"י לואיס פעררנאד (פאריס 1670), ונעתקו כלי ללשון אנגלית ע"י ביאלאבלאצקי עם הערות ב"ח, (לונדון 6-1824). 2) ס' "עמק הבכא" כולל כל התלאות אשר עברו על בית ישראל מן החרבן עד זמנו. השלימו ביום ר' כסלו שכ"ד (1564). אח"כ הוסיף עליו המחבר הקורות עד שנת 1575. לעמטעריס הויל הספר הזה עם הערות שד"ל והערותיו בוין שנת 1852 (נדפס שנית בקראקא 1895). וייענעד העתיקו לאשכנזית (לייפציג 1858). וכ"כ היה נחשב הספר הזה עד בי בקצת קהלות באיטליא היו קוראים לפנים בס' עמק הבכא בתשעה באב לזכרון התלאות שמצאתם. 3) ס' "סקיץ נרטיים" שהוא העתקה מספר רפואות שכתב מאיר אלגוארדו בספרדית והוסיף עליו רפואות משלו למחלות שונות (שטיינשניידר העבר' איבערזעמזונגען 775). 4) "דברי הימים" על התגלות הארץ החדשה ע"י קולומבוס (אשר הוא מחליף עם אמריגוס) ויש בו

הנבואה והנביאים. תלמידו עמד עמו לערך שתי שנים ולא הספיק לגמור חוק למדו. כי הלך לסוריא והתישב בארם צובה, ויחן לו לאשה את בת אבולאללה, והיה סופר ומזכיר להנסיך עמארין ורומא בבית השלמן אוהיר עזי ברמשק. אח"כ פנה אל המסחר ונסע לאיראן ולהודו והצלחה והעשיר עושר רב. בשובו מסב יין קנה לו אחות נחלה במסבי ארם צובה ויחן לו קם בית למסחריו אך לא יצא עוד לשומם בארץ. ר"י הרזי מצאו בארם צובה בעת שנכבד התישב שם בשלישים שנה ואומר עליו, "הכבהו נקהלת ושכלו ננהלת ולשונו אש אוכלת" היבר לכבודו שיר המתחיל "גביר ישאנ בכל חכמה כאריה" ויאמר כי "החיה בחכמתו רבים מבני צובה ונפה רוח חכמתו כפנריהם" וכו' (תחכמוני שער מ"ז) ועוד שיר המתחיל "בך הוביש אלחים ים דמעות" (שם שער חמשים). ברשות הרמב"ם פתח בית מדרש בבגואד ללמד לרבים חנם, וע"כ מכנהו הרמב"ם, "ראש הסדר". בגלל חכמתו הנרולה היה אהוב גם בעיני גדולי השרים וחכמי הערביים, וחזירי הגדול אלקיפמי שהיה מגדולי הסופרים בימים ההם ותבר ספר תולדות החכמים וקורותיהם היה אהוב ועמו ומזכירו לשבח ולתהלה בספרו. ומספר שם כי הוא ור"י עקנין הסכימו בניחם שמי מהם שימות ראשונה יבא לרעהו בהלום ויודיעהו מה חלקו ונחלתו בעולם הנפשות, ור"י כת ראשונה. אחר כמה שנים הופיע אליו בהלום ואמר אליו: "הכללי נקשר עם הכללי והחלקי נשאר חלקי" ופרש אלקיפמי את דבריו: שהנפש שחיה כללית שבה אל הכללי שהוא ה' בעולם הירחוני, והגוף שהוא חלקי נשאר עם החלקי העפר.

[יחס הרמב"ם אליו] הרמב"ם כתב לכבודו ובשבילו את ספרו מורה נבוכים ובפתיחתו יאמר: "אלחים יחנך התלמיד היקר ר' יוסף ב"ר יהודה נ"ע הנה מאז אשר עמדת לפני ובאת מקצה הארץ ללמוד אצלי יקרה נפשו בעיני לרוב אהבתך לבקש החכמה וכו'. וכאשר גור האל פרידתנו ושמת מגמת פניך אל מחוץ הפעך, עוררו בי ימי חברתך מחשבה שוקטת ותניעני יר פרידתך לחבר זה הספר אשר חברתיהו לך ולדומים אליך" וכו'. הר"ש צרצא בספרו מקור חיים בענין התאבקות המלאך עם יעקב סביא, "מה שכתב הר"ר יוסף תלמיד חבר של הרמב"ם". ור' סעדיה אבן דנאן בספרו השרשים כתב "אכל החכם הגדול ר"י בן עקנין שהוא התלמיד החשוב של הרמב"ם ז"ל כתב בספרו רפואת הנפשות" וכו' (חסדה נחח צד צגא). הרשב"ץ אומר: זה דקדק ר' יוסף בן עקנין ז"ל בספר רפואת הנפשות (מגן אבות פ"ד ד').

[ספריו וכתביו] משירי עקנין נשארו רק מעט מזער, אחד בשבח הרמב"ם (ע' קובץ ח"ב הוצאת ליכמענבערג צד 29 לייפציג 1859), ותחלת שיר אחר (הרזי תחכמוני שער י"ח), ומכתב אחד שכתב להרמב"ם

בספר הזה ישתדל להוכיח מציאות ה' הייחודש העולם. הוא מבקר דברי יוסף הרואה בספרו "מחכימת פתי" כי העולם נברא ע"י הרצון שברא ה' מקודם, כי לדעתו עצמיות ה' ורצונו הם דבר אחד, ומוסיף לאמר כי אין תואר קצוב לה', כי לא ישנוהו משיני הנוף לתארו. לדעתו צריך בל איש לעבוד את ה' בכל לבבו ונפשו גם אי אפשר לו להשיג ולהבין את דרכי ה'. הוא כונן את האמונה על שלשה עמודים: א' כי הבורא משגיח על כל דבר, ב' כי הוא רואה ויודע הכל ואין נסתר מלפניו, ג' כי אין חפץ לה' בעולות רק במעשים טובים. וכי צריכים אנו להאמין בבחירת האדם, כי בלא בחירה אין מקום לזכר ועונש, אך אינו מאמין בתחיית הנופים בימות המשיח רק תחיית הנפשות. הרמב"ם באגרתו לר' שמואל אבן תבון אומר כי לא ראה ספרו של ר' יוסף (פאר הודו צד כ"ח:). ומזכירו הרד"ק, ר' ידעיה הברדשי, ר' מאיר ו' אלרבי, יצחק ו' לטיף, והמחבר מאמר השכל. יעלינעק ערכו והו"ל בראשונה בלייפציג 1854, ומהדורא שניה ע"י הורוויץ בספר השנתי של הסימינאר בבודאפעשט 1903.

ביבליוגרפיה: ספר הקבלה דפוס אמשטרדם צד מ"ז: ספר היוחסין השלם 220; כרם חמר ח"ח 98; מאקס דאקטאר, די פילאזאפיע דעס יוסף ו' צדיק מינסמער 1895.

ב. מ.

יוסף בן יצחק בכור שור: אחר מבולי התוספות, פרשן ופייטן; חי במאה ה"ב בצרפת ותיח תלמיד רבנו תם (ספר הישר ע"א.) והרשב"ם. לדעת גראם הוא אחד עם ר' יוסף בן יצחק מאורלינש, כי מה שאמר ר"י בן יצחק בתוספות (יבמות כ"ה: ל"ז: חולין ק"יב:) נאמר בשם ר"י בכור שור בסמ"ק (סי' ר"ה) ושר"ת מהר"ם טרוטנבורג (דפוס פראג סי' תתס"ג). גם נזכר בתוס' מכות (ו' ח'), ומובא במרדכי ועוד (עונן צ"ג 75). הוא חבר פירוש עה"ת ע"ד הפשט ומצא בכ"י לידען בשם "הירדשי תורה" שנעתיק ע"י אלעזר ב"ר אליהו ונשלם מ"ז אדר א' שנת ק"ם (1400). בפירושו נזכרו רש"י רשב"ם ור' יהודה החסיד, ומובאים חידושיו בפירושי הרד"ק. יעלינעק הדפיס קצת מפירושו על בראשית ושמות (לייפציג 1855), ולקוטנים משאר ספריו נדפסו ע"י ברלינר בפליטת סופרים (1872). נמצא ממנו פיוטים וסליחות, אחת מתחלת "ה' אלך עיני ישברו" על קדושי בלוי (Blois) ובריי, "אדון כי תסת מועד" "אדון רב העלילה" "אין לבנן די בער" "אל אחי האלחים ואדוני" "אלהים ממכן שבתך", והפוסק "יקצתי משנתי ואל בית אלחים באתי".

ביבליוגרפיה: פון כנסת ישראל 458; גיגור פרשנרת 37 והלאה; Gross, Gallia Judaica p. 34.

ב. מ.

יוסף בן נתן אופיציואל (מבנה "המקנא"): בעל יוכה בעניני האמונה, חי בעיר שאנץ בצרפת

רק ידיעות קצרות (האריססע, צענטראלבלאט פיר ביבליאטעקעווען 1888 צד 136). 5) "מציב גבולות עמים" על כבש מעקסיקא והארצות שנתללו ע"י קולומבוס. 6) "פלס השמות" על השכות העצמיים בעברית בסדר א"ב. 7) "אספת אנרות" להורות איד לערוך מכתבים בענינים שונים. הילקוט הזה כתב בשנת 1567 (בכ"י באוצר הספרים של כ"ח בפאריס). מלבד שירים שונים (ע"י המליץ 1888 נליון 102).

ביבליוגרפיה: לעמערס, הקדמה ל" עמק הבכא; הקדמת וויענער להעתקה האשכנזית; פון כנסת ישראל 476; *Publ. Am. Jew. Hist. Society* II 129; *R. E. J.* XVI, 28.

ב. מ.

יוסף (יוזפא), יעקב: רב הכולל בניוארק אמריקא; נולד בעיר קראשי פלך קאוונא רוסיא בשנת 1848, ונפטר בניוארק כ"ד תמוז תרס"ב (1902). הוא נודע ברוסיא בשם התואר "חרוף", ותיח רב ודרשן בעיר ווילנא, יורבורג, זאגור, וקאוונא, ובשנת 1883 נתמנה למגיד בעיר ווילנא. אנודות הקהלות האורתודוקסיות בניוארק בתרוהו לרב הכולל, ובבואו לעיוארק בחדש תמוז תרמ"ח (1888) נתקבל בכבוד גדול, ויקצבו לשכרו חמשת אלפים דולאר לשנה. הרב ר' יעקב יוסף עשה תקונים הרבה בעניני הכשרות, ורצה לעשות גם תקנות בעניני הקהלות אך לא עלתה בידו מסכת מחלוקת ופירוד דעות בין ראשי הקהלות השונות, והתנגדות של הקצבים לתקוני הכשרות. במותו לוהו כחמשים אלף אנשים, ונקבר בבית הקברות של קהלת בית המדרש הגדול. הוא חבר "לביית יעקב" (ווילנא 1888) דרושים עה"ת, והרבה מדרשותיו שרש ברבים נעתיקו ונדפסו בעתונים הכוללים. ע"ע נויארק.

ביבליוגרפיה: נר המערבי במאמר תולדות הקהלות; חכמי ישראל באמריקא 56; "אבל כבוד" בסוף ס' פרי יחזקאל מרי משה שמעון זיוויץ רב בפיטסבורג, ירושלם תרס"ח; *American Review of Reviews* Aug. 1902.

ב. מ.

יוסף בן יעקב ו' צדיה (בערבית): אבו עומר; רב פייסן ופילוסוף; מת בקורדובא ספרד בשנת 1149. הוא היה דיין בקורדובא בשנת 1138. בבית דין שישב שם מיימון הדיין אבי הרמב"ם. ר' יוסף היה משורר נעלה ושבתהו ר"י חריו, איזה מפיוטיו נמצאו במחזורים מנהג ספרד ואנשי המערב (אפריקא). שירו לר"י הלוי בבואו לקורדובא נדפס בהדיוואן של הלוי. ר"י הצמיח בידעתו הפילוסופית כנראה מחבורו שכתב בלשון ערבית ונעתיק לעברית בשם "עולם קטן" שנחלק לארבעה חלקים וכל חלק לכמה פרקים על החם שבין ה' לעולמו ויצוריו, ובפרט בן העולם החיצוני (macrocosm) ובין האדם (microcosm). שאלה שכבר התקשת בה פלטון וחכמי הערביים.

לחזיר המאורע בביה"ב שלהם בכל שנה ושנה בשבת זו, וישיר חבר ע"ז שירים ופיוטים שונים שנדפסו (עם שאר שירים המתיתסים לח) במחברת "שבחי תורה" אשר י"ל בשנת 1833, וקצת מהם גם בספר שחבר בעצמו על פרשת מסעי ואשר יזכר למטה. בשנת 30—1829 באשר החל יאסס לבוא במרוץ אנרות עם קראי קדים פנה גם במכתב אל יש"ר (מברלין מיום י" מרחשון תקצ"ז) שנדפס עם תרגום בלשון קדר בסוף פנת יקרת (גחלוא 1834). אחרי שנת 1861 עלה יש"ר לארץ ישראל (ונקרא בשביל זה ירושלמי), אבל חזר משם והיה בגחלוא עד יום מותו (נוסח מצבתו נדפס בס' אבני זכרון לניסו אב"ן רש"ף 2—241).

[ספריו] אלה הם ספרי יש"ר: 1) "ספרי החנוך לפתח תקוה" נחלק לב' מחלקות: א) "פתח התיבה" כולל סודר א"ב לתבוא אוניות והרבבת תיבות וברכות ותפלות קצרות ומאמרי תוכחות מוכר ודי"א לילי ישראל בעברית עם תרגום בלשון קדר; ב) "זכר רב" לר' בנימין מוספיא ע"פ דפוס שקלאוו הקס"ד אשר הו"ל ר' נתלי הערץ ב"ר אברהם מביחאו י"ש עם תרגום המלות והשרשים ללשון קדר. הספר נדפס בקושטא תקצ"א ורבים התלוננו על מחברו לסבה לא ידענוה, עד כי עקר בשביל זה דירתו מגחלוא לא"י. 2) "מירת כסף" פירוש רחב על ספר המבחר לר' אהרן הראשון ונדפס כיהוד עם הספר המפורש בגחלוא ונגמר בדפוס כ"ג אב תקצ"ד (ועל חשער כתוב 1835). פה הראה יש"ר את רחב ידעוהו, הספר נתקבל בשמחה ורבים הללוהו בהסכמותיהם, אף שכבר נתחברו לפניו פירושים ע"ס המבחר וכתובים "סאמר מרדכי" מאת חותנו מרדכי בן גיסן כוכיוב (נכדו של בעל דוד מרדכי) אשר יזכר גם בחקרמת יש"ר, והנה רצון המדפיסים היה בתחלה להדפיס פירושו של כוכיוב (ובאמת הדפיסו עלה אחת, ע"י רשימת כ"י ווינא מאת קראפט ודייטש צד 41). אבל יש"ר הפיק את זמנו כי ידפיסו את פירושו. המניה היה גיסו דוד בן מרדכי כוכיוב הנ"ל הוא חפץ להוסיף בסוף ס' המבחר את הערותיו והשגותיו על ס' מירת כסף בשם "סכת דוד" אך לא נתנו לו הרשות ע"ז. ויש"ר לקט מהם י"ד סימנים והדפיסם במחברת מיוחדת (אשר י"ל בחדש אלול תקצ"ד), וקרא להם "שם שגיון לדוד" וצדו תשובותיו עליהם בשם "מענה לשון", ובהקדמתו מתרעם על גיסו כי זה כל מגמתו להשפיל את כבודו וכבוד ספרו. דוד כוכיוב השיב על תשובותיו במחברת "שכר יוסף" ולא נדפסה. אבל ההערות סכת דוד נדפסו אחרי מותו בשלמותם בספרו "צמח דוד" (פטרבורג 1897). 3) "אגרת תשועת ישראל" כולל ספור נסיעתו הנ"ל לפטרבורג עם ברוץ באריכות יתרה ונדפסה באותיות מנקדות עם תרגום בלשון קדר מאת אב"ן רש"ף ונגמרה בדפוס בגחלוא כ"ד תשרי תר"א. 4) פיוטים והחנונים, מהם נדפסו בסדורי הקראים י"ז או י"ח

במאה הי"ג. הוא היה מצאצאי מודרוס הנשיא מנרבני. אביו נשא משרה מהממשלה וכנראה ירש יוסף משרת אביו וע"ש המשרה נקרא Official. בכשמתם פגשו בראשי הממשלה וראשי הכנסיה הנצרית והיו להם יבוחים רבים בעיקרי הדת. תשובותיהם על מענות הנצרים כתב יוסף בספר שחבר בשם "יוסף המקנא" או "תשובות המינים" שנערך נפי סדר ספרי התנ"ך והאון נליון. ונמצא בכ"י באוצר הלאומי בפאריס (ס' 712). בין הנצרים שלקחו חלק בהיכוחים היו: האפיפיור גריגורי (העשירי?), הבישופ משאנץ ובישופים אחרים ואיזה מוסרים. בתשובות שהשיב יוסף מעורב לפעמים התול וסמירא, כמו על השאלה מדוע לא נאמר טוב ביום שני לבריאת העולם? השיב כי ביום שני נקוו המים למקום אחד, והקביה הרואה את הנולד ידע כי ישחמשו במים לצורך המבילה (baptism) וכדומה. תשובות כאלה מטילים ספק אם היוכוחים הם אמתיים או בדוים, כמו שו"ת הרבה שנכתבו להתלמד ולא נוסדו על כעשים שהיו. בעלי היוכוחים שבאו אחריו לקהו ממנו ושמו בכליהם, וכן עשה בעל ס' "הנצחון". גם מפרשי התנ"ך השתמשו בס' המקנא (ע"י ברלינר "פליטת סופרים" וניבייער במ"ע צייטשריפט של ניינר 1871). יוסף סדר את ויכוחי ר' יהואל ספאריס וכתב בסופו שיר ושמו בראשי החרחים. לדעת צונץ, יוכף אופיצאל הוא יוסף ממשארטערס גיסו של ר' יוסף כ"ר נתן מן עמאן (Etamps) שמוכא בסמ"ג לאון ס' ק"ב. וממנו נמצא קינח המתחלת "אלהים בעלוני אדונים זולתך" על הנורות שעברו על יהודי יארק כאנגליא בשנת 1191 אחרי מלך המלך ריכארד (צונץ לימערטאורגעשיכטע 470).

ביבליוגרפיה: פין כנסת ישראל 488; בן חנניה 1861 צד 204; ממורה וממערב חוברת ד' 9; ברלינר, ברכת אברהם 80; Gross, Gallia Judaica p 252.

ב. ס.

יוסף שלמה בן משה לוצקי (המכונה יש"ר): מחבר מחשובי חכמי הקראים האחרונים; נולד בשנת 1770 בכוכיוב לא רחוק מלכוב. ומת בגחלוא י"ב טבת תר"ה (1844). אביו שהוא קורא חכם וחסידי היה מהעליץ כנליציא. יש"ר התגורר אה"ב בלוצק ברוסיא (ומזה כנויו "לוצקי"), ובערך שנת 1800 או 1802 העתיק את משכנו לגחלוא, הקהלה המרכזית של הקראים בקרים, והיה שם לרב ומורה לבני דתו. בשנת 1827 כאשר נזר הקיסר ניקולאי הראשון על היהודים לקחת מהם אנשי חיל ונכללו בתוכם הקראים, שלחו עדת הקראים את מנהיגם החכם שלהם שמחה בן שלמה בבויץ (ע"ע) ואת יש"ר לפטרבורג להשתדל כי הממשלה תעביד מהם הנורה, ובעזרת הנסיד קצוביי והנסיד ואראנסאוו שר הפלך אשר בקרים חפצם בידם הצליח, ובשובם מסמסעם לגחלוא ביום ה' פרשת תשא י"ט אדר תקפ"ח (1828) החלימו הקראים

סימנים (עי' סדור ד' וילנא ח"א 447, ח"ד 123, 149, 154-6, 159, 160, 222, 224-8; עי' נחלת יד-ל באוצר טוב 1883 צד 31, ושמיינשיידר פאלעס' א' אפאלאנעס' לימערמור 285). והם כוללים תחנן לעזם צרה בעד מסד וארבה, זמר לזמר בסוכה (והוא נדפס גם בחוברת מיוחדת בת ב' דפים), פיוטים לחתן, לסעודה סילה, ללידת האומים, ללידת בת, שירים על כנסת ישראל, לכבוד עה"ק ולכבוד השבים משם וכדומה (וכבר נזכרו למעלה עוד שירים ופיוטים שחברם אחר הסאורע בשנת הקפ"ח), 5, "לוחות עד שנת תרס"א" כוללים סוללות וקביעות ר"ח ע"פ המולד האמתי משנת תר"ס עד תרס"א, ונדפסו אחר מותו כפי הנראה בנחלוא תר"ח ועל פיהם חקנו הקראים את לוחותיהם.

ביבליוגרפיה: גאטלאבער בקרת לחולדות הקראים 179; אבין רש"ף, אבני זכרון הקדמה 4; יאסס, געשיכטע דעס יודענטומס ח"ב 5-874; פאונאנסקי, די קארעאמישע לימערמור דער לעצטען דרייסיג יאהרע, 9, 25; *The Karaite literary Opponents of Saadiah Gaon* 48.

ש. א. פ.

יופי: תואר הנהף בתן ונוי ונעימות. כמו: יפיות מבני אדם (ההלים ס"ח ג'). מלך ביפיו (ישעיה ל"ג י"ז), עגלה יפהפיה מצרים (ירמיה ס"ו ב'), ונאמר בפרסית יפה הוא, יפה טראה, ויפה עינים (ש"ב ס"ז י"ב, י"ז ס"ב); ענין הידור של דבר הנעשה במבט או ע"י אוכין; ונוכל גם על הרבור היפה והקול, יפה קול (יתקאל ל"ג ל"ב), ועל הסדר הנאה וקשום של בית ועיר, ציון מבלל יופי (ההלים נ' ב'), וכל דבר טוב וטועיל לתכלית הנרצה, את הכל עשה יפה בעתו (קהלת ג' א'). רגיל בפי כותבי הקורות של העמים כי היופי נפל בחלק בני יון שלמדו זאת מבני אשור, ובחלקו של שם נפל לחבל התורה להורות משפט וצדקה לכל בני עולם. אמנם גם יפיותו של יפת סבן באהלי שם. לא רק יפיה של ספרות כהבי הקדש שאין דומה לה בכל ספרות העמים, אבל גם במעשי ידי אמנים נפלאים, כמו מעשה המשכן וכליו המנורה והמזבח והכרובים, בגדי הכהנים, סוטה הנשים בתכלת וארנמן ותולעת שני ושש ומעשה רקמה, ואבנים סובות לאפור ולחשן (שמות), ושאר תכשיטין שהצמינו בהם בנות ציון (ישעיה נ'), בית המקדש שבנה שלמה ובית יער חלבנון אין ערוך אליו בכל היכלי העולם שנבנו עד זמנו (מ"א ד' ח') ומלכת שבא התפלאה על הבית אשר בנה ומעמד משרתיו ומלבושיהם (שם י' ד').

הקב"ה כשלמה וחבהיק זיו תדרו מסוף העולם ועד סופו (ב"ר פ"ג ד'). את מבחר יצירתו האדם ברא בעלמו ודמותו, את הזה בנה מן הצלע כמו בנין, אמר לא אברא אותה כן הראש שלא תהא מיקרת ראשת וכו' (שם פ"ח ח'), וכ"כ היתח יפה עד שמסרו איקונן שלה לראשי הדורות הבאות (שם פ"ס ד'). על יופי המבט והבריאה (Cosmos) שר דוד המלך, השמים מספרים כבוד אל וגו' (תהלים י"ט) ומזמור ברכי נפשי את ה', ה' אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת וגו' (שם ק"ד) שאין ערוך אליו בכל ספרי העמים בתואר יופי המבט ונבחרתו. עשרה קבים יופי יררו לעולם, חשעה נמלה ירושלם ואחד בל העולם כלו (קדושין מ"ט:), ציון מבלל יופי, סמנו מוכלל יפיו של עולם (יומא ג"ד:), וכשהיו מקיפין את המזבח היו אומרים יופי לך מזבח יופי לך מזבח (סוכה ס"ה), הכהן הגדול מאתיו, שהוא גדול מאתיו בנוי בכה וכו' (הוריות ס'), ובדרך כלל אמרו הכה והנוי וכו' נאה לצדיקים ונאה לעולם (אבות פ"ז ח'). האב זוכה לבן בנוי (ערוות פ"ב), והתפארו בבניהם היפים. על השאלה "מפני מה בניך יפין ביותר?" השיבה אימא שלוב, אינו מספר עמי וכו' (נדרים ב'). כלה שענייה יפות אין גופה צריך בדיקה (תענית כ"ד), ושבתוה: כלה נאה חסודה (כתובות י"ז), היפיות בבנות ירושלם היו אומרות תנו עיניכם ביופי שאין האשת אלא ליופי (תענית ל"א), ההורים התאמצו שיהיו בנותיהן יפות, ואמרו הרצה שילבין את בתו יאכילנה אפרוחין (כתובות נ"ט:), בנות ישראל שהגיעו לפרקן ולא הגיעו לשנים, עניים מופלות אותן בסיד (כדי להשיר השער ולעזן הבשר), בנות עשירים מופלות אותן בסלת, בנות מלכים בשמן חמור וכו' רב ביבי הוה ליה ברתא מפלה אבר אבר שקל בה ארבע מאות זוזי וכו' (שבת פ' א'), א"ר חגי בשעה שעלו ישראל מן הגולת נתפתמו פני הנשים מן השמש והניחו אותן, והלכו להם ונשאו נשים נכריות (ב"ר פ"ח ח'). ר' ישמעאל חית דואג לבנות ישראל והשתדל לפיותן, ומעשה באחד שנדר מבת אחותו (שהייתה מבערת) והכניסוה לבית ר' ישמעאל ויפוח. באותה שעה בכה ר' ואמר בנות ישראל נאות הן אלא שהעניות מגולתן, והתאמץ לחתיד הנדר לאדם אחד דאמר לרביתהו קונם שאי את נחנית לי עד שתראי מום יפה שבין לר"י. אמר להו שמא ראשת נאה? אמרו לו סולגלו, שמא שערך נאה? דומה לאניצי פשתן, שמא עיניה נאות? סרוסות הן, שמא אונית נאות? כפולות הן, שמא חוטמה נאה? בלום הוא, שמא שפתותיה נאות? עבות הן, שמא צוארה נאה שקום הוא, שמא בריסה נאה? צבה הוא, שמא דגליה נאות? רחבות כשל אוחא, שמא שמה נאה? לכלובית שמה, אמר לחן שמא קורין אותה לכלובית שהיא מלובלבת במטמין? ושרייה, בי השם יפה לח (נדרים ס"ז:), מה שהתירה התורה ליקח יפת תואר במלכתה (דברים ב"א) לא דברת

[יופי המבט וברואיו] לדעת הח"ל נברא העולם בהוד יופי וע"פ מדת התבטח: תקביה מביט בתורה ובורא את העולם וכו', התורה אמרה אני הייתי בלי אומנתו של הקב"ה, ה' בתכמה יסד ארץ (משלי ג', ב"ר פ"א), מחיבן נבראת התורה? מלמד שנחטמה בח

נקראת וארדון (דח"א ב') על שהיו פניה דומין לורד וכו', צחר (דח"א ד') שהיו פניה דומין כצהרים (סומח י"ב), צמנת שהבל צומן ביפיה וכו' שאין ביפיה כבל העולם (נמין נ"ח). ולא נמצאו נשים יפות כבנות איוב (איוב מ"ב מ"ז). בנות איוב נכסלו ביופי (כ"ב מ"ז). אסתר היתה נערה יפת תואר וטובת מראה (אסתר ב' ז'). ארבע נשים יפות בעולם: שרה רהב אביגיל ואסתר (מגילה מ"ז). בני בארי שהלכישו לישראל כשיצאו בגולה מה שבחן? נמה אליהם חקביה חסד מבל אי ואין לך בא"י שהיו ימים ביותר אלא בני בארי (פסיקתא רבתי פב"ח) ומפרש איש-שלום שהיו ממשפחת שבט אשר והוא ברי שהחבר בדח"א ז' ל"ז (שם בהערת מאיר עין, ועי' ב"ר סוף פ"א). חומה דביתוהו ראביי חיתה יפת תואר איגלי דרעה נפל נהורא (בתובות ס"ד). ר"י דמן מוקרת הוה ליה ברתא בעלת יופי א"ל בתי מצערת לברייתא שובי לעפוד (תענית ב"ד). בין האנשים חיה יוסף יפה תואר ויפה מראה. במשה רבנו נאמר כי קרן עור פניו (שמות ל"ד ב"ט). שאול המלך היה בחור וטוב, משבמו ויעלה גבה מבל העם (ש"א מ' ב'), הנערות שהגידו לו מקום הרואה אמרו, בבאכם העיד בן תמצאון אותו וגו' וכל כך למח? לפי שהנשים דברניות הן, ושמואל אמר בדי להסתכל ביפיו של שאול (ברכות מ"ח:). דוד היה אדמוני עם יפה עינים וטוב רואי (שם מ"ז י"ב), וכאבשלום לא היה איש יפה בבל ישראל להלל מאד מבף רגלו ועד קרקדו לא היה בו מום (ש"ב י"ד ב"ח). בני ציון המסולאים כפזו היו מנגן הפז ביופין, ומעשה כבנו וכתו של ר' שמואל בן אלישע וכו' שאין ביופין כבל העולם כולו (נמין נ"ח). והיו מנגין החמה ביופין (סנהדרין צ"ב:). בין חכמי התלמוד הצמיח ביופיו ר' יוחנן אמר אנא אשתירי משפירי ירושלם. האי מאן דבעי למיהוי שופריה דר"י נייחא בסא דכספא מבי סלקי (בעלותו מן האש) ונמלייה פודיעי דרוטנא סומקא (גרעינין אדומיים), וגייהדר ליה בלילא דורדא סומקא לפומיה (ורד אדום סביב לפיו) ונותבא בין שמשא למולא (צל). ההוא והרורי מעין שופריה דר"י (ב"מ פ"ד). ר"י יתיב אפיתחא, דבי טבילא ואמר כי סלקן בנות ישראל מסתבלן בי והוה להו זרעא דשפירי כוותי (ברכות ב'). ר' אליעזר תלש על לגבי ר"י גלייה לרדעיה ונפל נהורא. חויה' דהוה קא כבי ר"א. א"ל אמאי קא בבית? וכו' א"ל להאי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא (ברכות ה'). ורביסם ב"ר יוסי נקרא כן שפ"ו דומין לורד (שבת קי"ח:). ומצינו ג"כ אמי ורדינאה (ביצה ב"ז). שמעון הצדיק היה מספר על אדם אחד שבא מן הדרום וראה שהוא יפה עינים וטוב רואי וקוצותיו סדורות לו תלתלים וכו' (נדרים מ'). ע"ע אוסנות; פסל ותמונת; ציור.

תורה אלא בנגד יצח"ר, מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחומות ואל יאכלו בשר תמותות נבלות (קדושין כ"ב). דוד המלך נסיב יפת תואר והוליד ממנה תמר (סנהדרין כ"א). תוד ארבע מאות ילדים היו לדוד וכלם בני יפת תואר היו ומגדלי כלוריות ויושבין בקרוניות של זהב (קדושין ע"ז:). אמר לו הושי הארכי לדוד מ"ם קנסיבת יפת תואר? א"ל יפת תואר רחמנא שרייה, א"ל לא דרשת סמוכין וכו', כל הנשוא יפת תואר יש לו בן סודר ומודה (סנהדרין ק"ה). ודרשו על שבע עממין לא תחנם (דברים י"ד) לא תתן להם חן וכו', דאמר רב אמור לאדם שיאמר כמה נאה ניה זו ופליגי על רשבינ' שהיה על גבי מעלה בהר הבית וראה נכרית אחת נאה ביותר אמר מה רבו מעשיך ח', ואף ר"ע ראה אשה מורנסרופוס הרשע וכו', וכבה על האי שופרא בלי עפרא (ע"ז ב'). ואפשר דבשאר עממין מותר, וגם מהלקין בין מסתכל באשה בהרהור עבירה ובין רואה ברעיון מהור. ואמר מר הרואה בריות טובות אומר ברוך שככה ברא בעולמו (שם). ג' דברים מרהיבין דעתו של אדם: ריהו נאה ואשה נאה וכלים נאים (ברכות נ"ז:). אשה יפה אשרי בעלה (יבמות ס"ג:). אך בתואר אשה יפה רבים הושחתו אמר בן סירא (שם). שלמה סננה אשה יפה וסרת מעם (משלי י"א ב"ב) ובשבה אשה חיל אמר שקר חתן וחבל היופי (שם ל"א). באיש הדרת פנים זקן (ב"מ פ"ד). וצריכים לתת לו כבוד, ואדם של צורה דבריו נשמעים (תענית מ"ז). אך לענין הבמה ולימוד היופי לגרועותא, ואמרה ברתיה דקיסוד לר' יהושע בן חנניה אי הבמה מפוארה בכלי מבתור וכו' אמר לה משל היין שנשמר רק בבלי חרם ונחמץ בבלי כסף וחלב. והאיבא שפירי דגמירי? —אי הוה סנו טפי הוה גמירי (תענית ז'). לענין הדוד מצוח ע"ע מצוח.

[נשים ואנשים יפים] תוח אם כל חי היתה יפימית עד בי שרה דמתה לח בקוף בפני בני אדם (כ"ב נ"ח). למח נתעקרו האמהות? כדי שיחיו מתרפקות על בעליהן בנויין וכו'. שכל זמן שהאשה מקבלת עוברין היא מתעברת ותעוברת. תשעים שנה שלא ילדה שרה היתה בבלי בתוך חופתה (ב"ר פמ"ה ח'). שהעבוד מכחיש היופי (יבמות ל"ח:). שרה היתה יפת מראה, כי יפה היא מאד (בראשית י"ב י"א, י"ד). ע"י הדרך אדם מתבזה חו עמדה ביפיה (ב"ר פ"ט ד'). אברהם ירא מאנשי מצרים וחביא את שרה בתיבה ונעל במניה, אך בעלי המכס על הגבול פתחו התיבה והבהיקה כל ארץ מצרים מזויה (שם ס' ו'). גם לעת זקנתה נתפשטו חקממים וחור היופי (כ"ב ק"ב). ונקראת יסכה שהבל סבין ביפיה (מגילה י"ד). רבקה היתה טובת מראה מאד (בראשית ב"ר מ"ז). ורחל יפת תואר ויפת מראה (שם כ"ט י"ז). תמר היתה אשה יפת מראה (ש"ב י"ד ב"ז). אבישג השונמית נערה יפה עד מאד (מ"א א' ד) אך לא הניעה לחצי יופי של שרה (סנהדרין ל"ט:).

יוצא דופן: ע' בן פקועה

יוצרות: ע' פיוסים

יורש: ע' ירושה

יותם: מלך יהודה העשירי, ומלך בשנות נ"א קס"ז—פ"ג (577—593 קמה"נ): הוא היה בן עזיה או עזריה שנצטרע על כי גבה לבו ומעל בה' להקטיר קטרה על המזבח והוא לא היה כהן, ובהיותו מגור בבית החפשי עד יום כותו היה יותם בנו שופט את עם הארץ (דהיי"ב כ"ו) ואחרי מות אביו מלך אחריו. בן כ"ה היה במלכו ומלך מ"ז שנה, ויעש הישר בעיני ה' ולא בא אל היכל ה'. הוא בנה את שער בית ה' העליון, לגדוד בעד אנשים שאינם כהנים לכנוס שם, ולא יכשלו כמו אביו. גם החזיק את חומת העפל ובנה ערים בצורות בהר יהודה, ובהרשים בנה בירניות ומגדלים. הוא נלחם עם מלך בני עמון ויחזק עליהם וישם עליהם מס ככד במשך שלש שנים (שם כ"ז, מ"ב מ"ו ל"ב—ל"ו). יותם היה צדיק וענו יותר משאר מלכים חכה בכיבוד אביו, ועליו נאמר בן יכבד אב (מלאכי א'), שכל הימים שהיה אביו מצורע הוא היה שופט את ישראל ולא נמל עליו כתר מלכות בחייו, וכל דינין שהיה דן אומן בשם אביו, רשבי אמר יכול אני לפטור את כל העולם כלו מן הדין מיום שנבראתי עד עתה וכו', ואילמלי יותם בן עזיהו עמנו מיום שנברא העולם עד סופו (סוכה מ"ה: רש"י). מפני מה לא מנו את אהו (בין הרשעים שאין להם חלק לעוה"ב) א"ד ירמיה בר אבא מפני שמוטל בין שני צדיקים בין יותם לחזקיהו (סנהדרין ק"ד.).

ב. מ.

יורעאל: עיר בנחלת מטה יששכר, ונחשבת בין ערי הגבול עם כסולות ושונם (יהושע י"ט י"ח). אבנר המליך את איש בושת בן שאול על המחנות גלעד ואשורי ויורעאל (ש"ב כ' מ'). יורעאל היתה קרית מלך אחאב ובניו אחריו (מ"א י"ח מ"ו), ושם הרג יהוא בן נמשי את כל בית אחאב, ובחלק יורעאל נהרגה איזבל אשת אחאב (מ"ב ט' ל"ג). את ההרג הרב ההוא יבנה הנביא בשם "רמי יורעאל" (הושע א' ד'). וקרוב אל המקום ההוא היה עמק שנקרא "עמק יורעאל" (יהושע י"ז מ"ג, שופטים ו' ל"ג), ומעין היה יוצא מבין הרי גלבוע והיה נמשך והולך עד יורעאל (ש"א כ"ט א'). העמק הזה היה בטבור א"י והתפשט מן הירדן מערבה עד שרשי הר הכרמל, והוא אחד העמקים הרחבים, ובו הרבו בני ישראל לעשות מלחמה עם אויביהם, ולכן ברצות הנביא לצייר את סמלת מלכות ישראל יאמר ושבתי את קשת ישראל בעמק יורעאל (הושע א' ה'), וגם בימי הבינים קדו שם מלחמות רבות בין צבאות תוגרמה ונוסעי הצלב, ונקרא בפייהם Bedraelon, נוסעי הצלב בנו את יורעאל בשם Parvum Gerinum, ובשנת 1183 לחמו עם סאלאדין

אצל העיר הזאת (William of Tyre xxii, 26), ר' בנימין הנוסע יאמר כי היא רחוק יום וחצי מן לוד ושלשה מיל מציפורי ושם מעין גדול (הוצאת אשר היא 144). ויש עוד עיר בשם יורעאל אשר משם לקח לו דוד את אחינתם לאשה (ש"א כ"ה מ"ג), והיא בנחלת יהודה (ארץ קדומים 168).

ב. מ.

יחוד: ענין התחברות, להיות נמצא במקום אחד עם זולתו לברו, ובפרט ייחוד איש עם אשה; האסוד שלא יתייחד אדם עם אשה שאינה אשתו בחדר או מקום מיוחד—סתירה בינו לבניה. ר"י בשם ר"ש בן יהוצק אמר שיש רמז לייחוד מן התורה, שנאמר כי יסיתך אחיך בן אמך (דברים י"ג) וכי בן אם מסית, בן אב אינו מסית? אלא בן מתייחד עם אמו ואין אחר מתייחד עם כל עריות שבתורה, והיינו באשת איש או באשה שאמורה לו מזהב עדה שהיא מדאורייתא, ואתא דוד ובית דינו וגורו אפילו אייחוד דפגריה משום מעשה דאמנון ותמר, ואתי תלמידי ב"ש וב"ה וגורו אפילו אייחוד דגויה (ע"ז ל"ו:), ואף ארוסת לא התירו עד שתכנס לחופה ובברכה (ה"רן לאלפסי כתובות פ"א). לא יתייחד אדם [אפילו] עם שתי נשים אבל אשה אחת מתייחדת עם שני אנשים, ור' שמעון אומר אף איש אחד מתייחד עם שתי נשים בזמן שאשתו עמו, וישן עמהן בפונדקי מפני שאשתו משמרתו. מתייחד אדם עם אמו ועם בתו וכו' (משנה קדושין פ' י:), אמר רב מלקין על ייחוד ואין אוסדין (אשת איש על בעלה) על הייחוד. ורב אשי אמר שמלקין דוקא בפגויה ולא באשת איש שלא להוציא לעז על בניה. רבה אמר בעלה בעיר אין הוששין משום ייחוד, ור' יוכפ אמר פהה פתוח לרשות הרבים אין הוששין משום ייחוד (קדושין פ"א:), ולא גזרו אלא בנדה ונדולה אבל תינוק פחות מבן ט' ותנוקת פחותה מבת שלש שנים מותר, וכן אשה שיש עמה נערה אין הוששין לייחוד כי האשה יראה שלא תגלה סודה (ש"ע אה"ע סי' כ"ב), ובזמן הזה הקילו מעט בייחוד בארצות המערב במקום שנשחזו הדירות וסדרי החיים, וחכל לפי המקום והזמן, והעיקר הוא שיהודו שלא יתייחדו במקום שיהיה אפשר לחשוד אותם בעבירה, כי צריכים להיות נקיים מה' ומישראל. ע"ע הש"ד; עריות.

א.

יחוד ה': ע' אחרות

יחוס: ע' יוחסין

יח'אל: הנביא, בן בחי חכמן ממשפחת צדוק, והיה בחוד הנולה בין החרש והמסנר שנלו עם יהויכין לבבל ע"י נבוכדנצר (מ"ב כ"ד י"ד). וישב עם הגולים בתל-אביב או סמוך לו על נהר כבד ומשם יוצאת בקעה (יחזקאל ג' כ"ב). יחזקאל היה נשוי ה' לקח ממנו מחסר עינו במגפת לאות הנבואה (שם כ"ד מ"ו).

וישב בביתו וקני יהודה באו אליו (שם ה' א'). בשנה החמישית לנלות יהויכין בחמשה לחדש תמוז בא אליו בראשונה דבר ה' על נהר כבר בארץ כשדים (א' ג') והזמן האחרון שזכיר הוא א' ניסן כ"ז שנה להגולה, נמצא שנבואתו נמשכה כ"ב שנה, ומה שהתחיל בתחלת ספרו ויהי בשלשים שנה וכו' הן למנין חיובל שהיובל האחרון התחיל י"ח לאשיותו. יאשיותו טלך ל"א שנה, צא מהן י"ז שעברו כבר נשתיירו י"ד שנה. יחויקים טלך י"א שנה הרי כ"ח ויכניה בנו טלך רק ב' חרשים ונלה, ושנה שניבא יחזקאל היתה תמישית לנלותו הרי שנה שלשים חיובל. וכן מנה חיובל באמרו ויהי בכ"ה שנה לנלותנו ב"ה בעשור לחדש (יה"ב) היינו ראש שנה חיובל שהוא ביה"ב (רש"י שם א' ב').

[נבואתו וסגנונו] יחזקאל היה נביא בודד ויחיד במינו. מצוין ושונה מכל הנביאים בלשונו ובנאומיו בדמיונו ובמשליו. ביחוד הגדיל ברוח חזיונותיו, ואם נחפז להשתוות אוהו לישעיה וירמיה נראה ההבדל שביניהם: ישעיה חזה שרפים עם כנפים, ירמיה צפה מקל שקד וסיר נפוח, ובה יחזקאל ותאר חזיונו בציר ארד ונורא טרעיד קרב ולב עד שנפל על פניו, בראותו רוח סערה ואש מתלקחת בעין התשמל. הוא מראה דמות כבוד ה' וישב הכרובים במעשה מרכבה עם ארבע היות קדושות רצות ושבות כמראה הבוק על אופני תרשיש אופן בתוך אופן מלאים עינים, ועליהם נמו רקיע נורא, ועליו יושב ה' צבאות (א'). הנביאים הראשונים מאנו בתחלה להואיל בשליחותם מפני יראתם מקומן אמונת בני ישראל בהם. ישעיה אמר: כי איש ממה שפתים אנכי ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב, עד שנגע השרף עם רצפת אש על פיתו. וירמיה התנצל: לא ידעתי דבר כי נער אנכי, עד שנתן ה' דבריו בפיו. אכן יחזקאל הגדיל את כל הדמיון הזה, באשר צייר ברחבה מראו בני ישראל לשמוע בקולו בהיותם חזקי מצח וקשי לב סרבים וסלונים ועקרכים, עד אשר פתח ה' את פיו של הנביא ונתן לתוכו מנלה שלמה כתובה פנים ואחור לאכול אותה עד שתתעבל במעיו ולהוציאה אח"כ לפני הסרבים (ב').

וכמו לירמיה כן הבטיחו ה' לשמרהו ולנצרהו מבית המרי, ובכל זאת ישב שבעת ימים ושבעת לילות משמים בתוכם, ועוד הפעם נפל על פניו ונשאר כאסור בעבותים ולשונו לחכו דבקה, עד אשר נער ה' בו בפרשה שלמה (ג'). וחכינו לנבואתו ביסורים קשים לשכב על צדו השמאלי שלש מאות וחששים יום, ואח"כ על צדו הימני ארבעים יום. ובעת הזאת מצייר לפניו את ירושלם (ע"י לבנה שחקוקה עליה העיר) נתונה במצור ומחנות האויב סביב לה, והוא שרוי בצער וכאכלו בדוחק ומים בכוסהרה, ולבסוף אכל עונה עשויה בצמיעי הבקר (ד'). ונלה קרתה בראשו ובזקנו והיה קרח ונבה. ועוד לא שכבה סערת רוחו בחזיונו הראשון וחנה גם בחזיונו השני דמות יד אש וחשמל אתזה בציצית ראשו ונשאה

ש. רן.
[בתלמוד ומדרשים] יחזקאל כמו ירמיה יצאו מיחושע שנשא את רחב חזונה (מנילה י"ד: ספרי במדבר סי' ע"ה, רות רבה פ"א), כבר היה נביא בא"י, ולכן כתוב היה היה דבר ה' אל יחזקאל (א') שאם לא היה נביא מקודם לא שרתה עליו שכינה בחו"ל (מ"ק ב"ה, רש"י, מכילתא בא סי' א', וע"י שם שירח סי' ז'). יחזקאל היה בן "בח" ונקרא "בן אדם", אמר הקב"ה ליחזקאל בן אדם בן אנשים כשרים בן צדיקים בן גומלי חסדים בן שטמ בזים את עצמן על כבודו של מקום ועל כבודו של ישראל כל ימיו וכו'. משל למה"ד לטלך שמרדה עליו אשתו ובניו עמד ורחפן מביתו והוציאן לחוץ. לאחר ימים שלת והביא בן אחד מאצלה א"ל בן פלוני בא ואראך ביתי ובית שכינתי שיש לי חוץ מאמך. כלום פיתת כבודי ושכינתי? וכו' (ויקרא רבה פ"ב ז'), להורות על התנלות השכינה גם אחר הנלות, וכי מה שראה יחזקאל לא היה יותר ממה שראו הנביאים מקודם, ורק יחזקאל הגדיל המראה מפני שלא היה רגיל בכך. וברוך הזה אמר רבא: כל שראה יחזקאל ראה ישעיה. למח יחזקאל דומה לבן כפר (provincial) שראה את המלך, ולמה ישעיה דומה לבן כרך שראה את המלך (חגיגה י"ג:). וא"י הושעיא, ראה הפחות בימי משה מה שלא ראה יחזקאל הגדול שבנביאים. כי במעמד הר סיני ראו כל ישראל השכינה פנים בפנים, שנאמר פנים בפנים דבר ה' עמכם (דברים ה'), דברים רבה פי' ט'). לפי דברי חז"ל היו חנניה מישאל ועזריה האנשים מזקני ישראל שבאו לבית יחזקאל וישבו

חיו חרותים שמות יכניה עם כל אנשי הנחלה. על קבר עשית דולקת תמיד מיום שחאירו אותה וכל יום חולפין הפתילות ומוסיפין השמן. בבית הכנסת יש ספרים עתיקים וס"ת שכתב יחזקאל בעצמו. גם הישמעאלים סוקרים את הקבר ומכבדים ומקדישים אותו (מסעות ר' בנימין התנא אשר ח"א ס"ז—ס"ח וע"י ג"כ סבוב ר' פתחיה). ר' יהודה חלו שר איזה שירים על "קבר יחזקאל אדונינו הנביא ע"ה". שיר אחר מחחיל "קבר נביא האמח אשריו ואשריו". ושיר אחר מתחיל "לבקר קברך עיני אנשים, ודמעתו מנוללה ברמים" (תחכמוני התנא קאמינקא 292, 392).

[ספר יחזקאל] אנשי כנסת הנדולה כתבו יחזקאל ושנים עשר דניאל ומגילת אסתר (ב"ב מ"ז.). בימי התלמוד היה ספר יחזקאל קודם ספר ירמיה וישעיה, אע"פ שישיעיה חי קודם יחזקאל, ושאלו מכרי ישעיה קדים מירמיה ויחזקאל לקדמיה לישעיה ברשא?—כיון דמלכים סופיה חורבנא וירמיה כוליה חורבנא ויחזקאל רשיה חורבנא וסיפיה נחמא וישעיה כוליה נחמא, סמכינן חורבנא לחורבנא ונחמא לנחמא (שם י"ד:). ספר יחזקאל הוא היחיד נכבד בין ספרי כתיב מלבד תורת משה. מפאת כי נמצאו בו דינים הרבה ובנין הבית לעתיד. בספר הזה יש מ"ח פרשיות, ונוכל לחלק עניניו לחמשה חלקים: א' תוכחה. דרש תשובה, מתנבא על חרבן (א'—כ"ד); ב' מתנבא נקמה על הגוים אשר הסבו בחרבן ישראל ותנחומות לשתות ישראל (כ"ה—ל"ז); ג' תחיית המתים לאות תחיית ישראל ומלחמה נגד ומנוג לעתיד (ל"ז—ל"ט); ד' מרת בית המקדש ועבודת הקדבנות לעתיד (מ'—מ"ז); ה' חלוקת א"י לשבטים לעתיד (מ"ח). יוסיפוס יאמר כי יחזקאל כתב שני ספרים (קדמוניות ס"י פ"ה ס"י א') ואפשר שחלקו לשנים מן א' עד פרשה כ"ח ומן כ"ה עד גמרא. בתחלת הספר מתאר יחזקאל מעשה חסרכבה (ע"ע). ואמר רב אחא משום ר' יעקב עור רקיע אחר יש למעלה מראשי החיות, דכתיב ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא (שם א' כ"ב) עד כאן יש לך רשות לדבר, מכאן ואילך אין לך רשות וכו', במופלא סמך אל הדרוש (הנינה י"א). וכו' עד החשמל (ע"ע) מעשה חרכבה (שם). מעשה בתינוק אחד שהיה קורא בבית רבו בספר יחזקאל והיה מבין בחשמל ויצאה אש מחשמל ושרפתו ובקשו לגנוח ספר יחזקאל. אמר להם הנניח בן חוקיה אם זה חכם (המבין מדעתו) הכל חכמים הן?! (שם י"ג.). חנביא נצטוה לשכוב על צדו השמאלי שלש סאות ותשעים יום לכפר עון בית ישראל, ואח"כ לשכב על צד הימיני ארבעים יום לכפר עון יהודה, כדי למרק עונותיהן של ישראל (סנהדרין ל"ט.). בסדר עולם מובא החשבון, יום לשנה, שחמאו ישראל שיין שנה משנבנסו לארץ עד שגלו ממנה עשרת השבטים. ובתשובת ר' יוסף ריש מחיבתא מונח מימות יהושע עד שהגלום סנחריב:

למנו (יחזקאל י"ג א') ושאלו ממנו אם למסור נפשם על קדוש השם שלא להשתחוות לעלם נבוכדנצר ואם יעשה לזוה"ה נס להצילם. אמר להם יחזקאל כבר מקובל אני מישיעיה רבי חבי כמעט רגע עד יעבור זעם (ישעיה כ"ו). אמרו ליה מה את בעי דיהן אמרין חרין צלמא סגדין ליה כל אומיא? אמר להם המתינו לי עד שאמלך בנבוכד וכו' אמר לפני חקביה רבש"ע חמרע מבקשים ליתן נפשם על קדושת שמך, מתקיים את עליהן או לא? א"ל איני מתקיים עליהם, הח"ד (שם ב') בן אדם דבר את זקני ישראל ואמרת אליהם כה אמר ה' ה'לדרש אותי אתם באים, מאחר שנרמזתם לי לחריב ביהי ולשרוף היכלי ולחנולת לבין האומות ואח"כ אתם באים לרשני, הי אני אם אדרש לכם. באותה שעה בכה יחזקאל וקין והילל בעצמו ואמר ווי לשונאי ישראל אבדה שארית יהודה, שלא נשתייד מיהודה אלא אלו בלבד וכו' א"ל (חמד"ע) בין מתקיים בין שאין, מתקיים אנונותנים נפשותינו על קדושת שמו וכו' מן רנפין מן גביה יחזקאל נגלה חקביה וא"ל: יחזקאל מה את סבור שאיני מתקיים עליהם, מתקיים אני עליהם בודאי, הח"ד (שם ל"ז) כח אמר ה' אלהים עוד זאה אדרש לבית ישראל, אלא שביק להן ולא תימר להן מירי וכו' (שת"ש רב פ"ז י"ג). בנמרא אמרו חרואה יחזקאל בחלום יצפה לחכמה (ברכות נ"ז:). היינו חכמת הקבלה כי יחזקאל ראה מעשה חסרכבה.

[תחיית המתים] בדבר המתים שהחיה יחזקאל בבקעה מעצמוה חיבשות (ל"ז). א"ר אליעזר מתים שחחיה יחזקאל עמרו על רגליהם ואמרו שירה ומתו וכו', ר' יהודה אומר אמת משל היה, אמר לו ר' נחמיה אם אמת למח משל ואם משל למח אמת? אלא באמת משל חיה. ר"א בנו של ריה"ג אומר מתים שהחיה יחזקאל עלו לא"י ונשאו נשים וחולידו בנים ובנות. עמר ר"י בן בחירה על רגליו, ואמר אני טבני בניהם וחללו תפלין שחניח לי אבי אבא מהן, מאן נינהו מתים שחחיה יחזקאל? רב אמר אלו בני אפרים שמנו לקץ במצרים ומעו ויצאו קודם זמנם והרגום אנשי נת (ע"ע אפרים), ושמואל אשר אלו בני אדם שכפרו בתחיית המתים וכו'. ר' יוחנן אמר אלו מתים שבבקעת דורא (סנהדרין צ"ב: שח"ש פ"ז מ'), מתים שחחיה יחזקאל לא נחשבו בין אלה שיקומו בתחיית המתים (סנהדרין צ"י:). וא"ר יוחנן אין למדין ממתי יחזקאל (ב"ר פ"ד ה'). הרמב"ם מפרש כל הענין כדרך נבואה (ט"ו פ"ב).

[קבר יחזקאל] מסורה בידי העם כי יחזקאל חנביא קבור בבבל בכפרי אצל ביר נטרוד בין נהר כבר ונהר פרתי, ושם כנסת יחזקאל ואחרי הכנסת קברו ועלו כיפה גדולה והוא בנין יפה משנים קדמוניות ולפי המסורה הוקם ע"י יכניה מלך יהודה שהוציא אויל מרודך מבית האסורים, ואמרו כי על כותלי האהל שעל הקבר

„חנשר הגדול, גדול חכמים ארך האבר מלא חנוה אשר לו חקמח (מצויר כמו מעשה רוקם) אשר בא אל חלבנן (ארץ יהודה) ויקח את צמרת האור (מלך יהויכין)... ויביארו אל ארץ כנען (ארץ חנרים=בבל)... ויתנהו בשדה זרע... ויצמח ויהי לגפן (כנסת ישראל נמשלה לגפן) סורחת שפלת קומה (כי נשתעברו למלך בבל)... ויהי נשר אחד גדול (מלך מצרים) וחנה חגפן הזאת כנפה שרשיה עליו ודליותיו שלחה לו להשקות אותה מערוגות ממצה“, שחיתה בטוחה על שקר כי מלך מצרים שכבש את בבל ממנו תבוא תשועה. „אמר כה אמר ה': תצלה? הלא את שרשיה יתקח ואת פריה יקוסם ויבש... הלא כנעת בה רוח חקדים תיבש יבוש“ ומפרש את המשל „חנה בא מלך בבל וירשלה“ וגו' (שם י"ז). ומח גדלה מליצתו ורמו רעיונותיו בתוארו את תחית האומה ע"י המשל של העצמות היבשות שמצא בבקעה, ויאמר אלי בן אדם, „התחינה העצמות האלה?“ ואומר: ה' אלהים אחה ידעת! ויאמר אלי הנבא על העצמות האלה... ויהי קול בחנבאי והנח רעש ותקרבו עצמות עצם אל עצמו. וראיתי והנה עליהם גידים ובשר עלה. ויקרם עליהם עוד מלמעלה—רוח אין בהם... ויאמר אלי הנבא אל הרוח... „מארבע רוחות בוא הרוח ופחי בהרונים האלה ויחיו!“... ותבוא בהם הרוח ויחיו... ויעמדו על רגליהם חיל גדול מאד מאד. ויאמר אלי בן אדם העצמות האלה כל בית ישראל אל המה, הנה אומרים „יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו נגורנו לנו!“ לכן הנבא אליהם כה אמר ה' אלהים הנה אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם, עמי, והבאתי אתכם אל ארמת ישראל“ (שם ל"ז). ומתנבא כי לעתיד לא יפירו עוד בית ישראל, אפרים מיהודה, בי הוא מחבר עץ אפרים עם עץ יהודה „וקרב אותם אחד אל אחד לך לעץ אחד והיו לאחדים בידך... ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ... ולא יחצו עוד לשתי ממלכות“ (שם). במצאו על גוג ארץ המנוג יבא לעתיד על המלחמה האחרונה במרם יבוא הגואל משיח בן דוד (ע"ע גוג ומגוג; ועל בנין יחזקאל ע"ע בית המקדש). יחזקאל קורא ליצר הרע „אבן“ והסרתו את לב האבן משרכם ונתתי לכם לב בשר (שם ל"ז) והוא אחד מן שפלות שיש ליצח"ר (סוכה ג"ב).

[הדינים כס' יחזקאל] ביחזקאל נזכרים הרבה דינים ובפרט בנוגע להכהנים וחקרנות שנראים כסותרים דברי התורה, ער שרצו חכמים לגנוח את ס יחזקאל וחנניה בן יחזקיהו הצילו וזכרוהו לטוב, שאלמלא הוא נגזו ספר יחזקאל שהיו דבריו סותרים דברי תורה. מה עשה? העלו לו ג' מאות גרבי שמן (למאור ולמזונות) וישב בעליה ודרשן (שבת י"ג:). משה אמר פוקד עין אבות על בנים (שמות ל"ד) ובא יחזקאל וביטלה ואמר הנפש החוטאת היא תמות (י"ח) וכו' (מכות כ"ד). וכבר פירשו חז"ל כאן באוהו מעשי אבותיו וכאן באך

בימי השופטים ח' ביד כושן, י"ח ענלק, כ' סימרא, ז' מדין, י"ח עמון, ט' פלשתים חרי קי"א, מן מיכת עד שנשבת הארון בימי עלי מ' חרי קני"א; השוב לירבעם בן נבט כ"ב, נרב בנו ב', בעשה כ"ד, אלה בנו ב', עמרי י"ב, אחאב כ"ב, אחזיה בנו ב', יחורם אחיו י"ב, יהוא כ"ח, יהואחז י"ז, יחאש בנו מ"ז, ירבעם בנו מ"א, ושנה האחרונה אינת מן חמנין חרי ש"ן שנה; מנחם בן גדי י', פקחיו בנו ב', פקה בן דמליהו כ', יהושע בן אלה ט', ושנה האחרונה אינה מן חמנין חרי ש"ן שנה. וארבעים שנה שחטאו יהודה אחד גלות סנהריב הן: כ"ב של מנשה ו"א דיהויקים, ועד שנאמרה הבטאה הזאת ליחזקאל היו ארבעים שנה. ס"ח ארבע מאות ושלשים שנה (ע"י רש"י ליחזקאל ד' ח'). יחזקאל שפך חמתו על נביאי העקר הנבאים מלבם הנביאים הנבלים אשר חזו לישראל חזון שוא ומקסם חלק, הצודדים נפשות בחבטחותיהם „שלום שלום!“; הם בוני ח"ץ והנם מחים אותו תפל וכאשר יעבור גשם שוטף נפל הקיר „הלא יאמר אליכם איה המיח אשר פתחתם?“. הם כשועלים בחרבות „לא עליהם בפרצות ותגדו גדר על בית ישראל לעמוד במלחמה ביום ה“. ועל נביא אמת אומרים המשל „יארכו הימים ואבר כל חזון“ כי הנביא התנבא לעתיד וחשבו כי יארכו עוד הימים ולא תבא הפורענות שניבא בשם ה', „כי לעתים רחוקות הוא ניבא“ ובחוך כך ישתכח וישחקע החזון, לכן אמור אליהם כה אמר ה' השבתי את המשל הזה... דבר אליהם „קרבנו הימים ודבר כל חזון!... לא תמשך עוד כי בימיכם בית חמרי אדבר דבר ועשיתי“ (שם י"ב ו"ג). הנביא הזהיר את העם כי לא יבטחו עוד בזכות אבות או איזה צדיק שחי בקרבם בי זכותו תנן עליהם, כי הצדיק יוכל להציל רק נפשו בצדקתו. ומביא ראייה משלשת הצדיקים נח דניאל ואיוב שהצילו את נפשם בצדקתם, נח ניצל בתיבה מן המבול, דניאל מבור האריות ואיוב מצרעתו וצרתו (שם י"ד), וזה מתאים למה שאמר להלן „הנפש החוטאת היא תמות“ ומתנגד לחמשל הרגיל והירוע על ארמת ישראל לאמר „אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקחינה“ וכמו כן יכפרו האבות על עון בניהם (שם י"ח) כי בזמנו כבר תחם זכות אבות (ע"ע). הנביא מודיע ירושלם (כנסת ישראל) את תועבותיה, ומזכיר תולדותיה מיום הולדה, ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמין... ואראך והנה עתף עת חדים ואפרוש כנפי עליך... ואלבישה רקמה ואנעלך חחש... ואכסך משי ואענד עדי... ויצא לך שם בניים בפיך... ותבטחי בפיך וחזני על שמך... ותקחי כלי תפארתך מזהבי ומכספי אשר נתתי לך ותעשי לך צלמי זכר וחזני במ... ויהי אחרי כל רעתך—אוי אוי לך—... ויהי כך הפך מן הנשים בחזנותיך... בתתך אתנן לא נתן לך—ותהי לחפץ!“ (שם מ"ז). ציור ח"י כזה הוא יחירי ככה"ק ואין דומה לו. גם נאוח החירדה וחמשל שנשא על נבוכדנצר

עושה מעשי אבותיו (ברכות כ"ט:). בבנין הבית והחיכל
 יאמר: המזבח עין שלש אמות... וידבר אלי זה השלחן
 אשר לפני ה' (מ"א כ"ב) ות"י לקביל מרבחא פתורא
 רארעא, השלחן קורא מזבח שמכפר בזמן הזה כמזבת
 (רש"י אומר כך שמעתי והוא בברכות נ"ה). והמזבת
 הזו אינו רומה לא למזבח שעשה משה ולא למזבת
 שעשה שלמה. גם אינו מזכיר יחזקאל מזבח הקטרת,
 ועוד כמה דברים חסרים בבנינו. וע"ז אומר הרד"ק
 שיחזקאל לא כתב הדברים המפורשים בתורה (שם).
 ולפי דבריו אם נעדר דבר בספרו אינו מורה על שלילתו,
 כי פירש רק הדברים שאינם מפורשים בתורה, ודברי
 תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר, ומקרא
 אחר בא להורות על חברו, וגם לדברי חז"ל היו שלחנות
 בעזרה. שער המקדש החיצון הפונה קדים היה סגור,
 ואמרו חז"ל שהוא שער קדשי הקדשים הפונה לאולם
 ובו שני פשפשי אחר מצפון ואחר מדרום לבוא אל
 קה"ק ופשפש שבררום לא נכנס בו אדם (תמיד ל:).
 „הנשיא“ שנוכח כאן הוא המלך המשיח שלעתיד יהיה
 במקום הכהן הגדול. כי יחזקאל לא הזכיר בפירוש
 הכ"ג ולא הבריל בינו ובין כהן הרימו. „פארי פשתים
 יהיו על ראשם ומכנסי פשתים יהיו על מתניהם לא
 יחגרו ביזע“ במקום שמויען (שם מ"ד) ולמדו מיחזקאל
 שמה שכתוב בתורה שש או בד (שמות ל"ט) הוא
 פשתים. רחאי בר כינא הוא (זבחים י"ח:). „בסוס
 יכסמו את ראשיהם“ היא תספורת כ"ג, כל שער ראשו
 של זה בצד עקבו של זה, למען יהיו שער ראשו סרווין
 ככוסמת בשרה. והנהנה זו אינה נזכרת בתורה, וחז"ל
 נחלקו בהוראת כסוס יכסמו (סנהדרין כ"ב:). „ואלמנה
 וגרושה לא יקחו להם לנשים כי אם בתולות מורע בית
 ישראל והאלמנה אשר תהיה אלמנה מכהן יקחו“
 ופירשו חז"ל רישא בכ"ג וסיפא בכהן הדיוט, ודרשו
 „מכהן“ יש מן הכהנים (הדיוטים) שמתרים באלמנה
 והם יקחו האלמנת. וכן תרגם יונתן ארמלהא די תהי
 ארמלתא משאר כהניא יסבין (וע"י קדושין ע"ח:). בין
 מתנות הכהנים נחשבו „המנחה וההטאת והאשם המה
 יאכלום, וכל חרם (הקדש) בישראל להם יהיה. וראשית
 כל בכורי כל (בכורים) מכל תרומותיכם לכהנים יהיה
 וראשית עריסותיכם (חלה) תתנו לכהן“, ולא הזכיר
 הורע והלחיים והקיבה וראשית הגז מפני שהם מפורשים
 בתורה לפי טעם הרד"ק. „וזאת התרומה אשר תרימו
 ששית האפה מחומר החטים“ (מ"ה י"ג) הרי אחד
 מששים כי האפה היא עשירית החומר, הפחת לא
 יפחות סכנו. וזו היא שאמרו עין רעה אהר מששים
 (קדושין מ"א.). „ושה אחת מן הצאן מן המאתים
 ממשקה ישראל למנחה“ וגו'. דרשו חז"ל לע"ז ערלה
 וכלאי הכרם שבטלין במאתים „ממשקה ישראל“,
 משקה או משתה היא סעודה. היינו שיהא מותר לישראל
 לאכול ממנו. ויש מפרשים שאחר ממאתים היה לחנוך
 הבית (מצודת דוד). „כל נבלה וטרפה מן העוף ומן

הבהמה לא יאכלו הכהנים“ (מ"ד ל"א). כהנים הא
 דלא יאכלו הא ישראל אכלי?! רבינא אמר כהנים
 איצטרין ליה, ס"ד אמינא חואיל ואישתרי מליקה
 לבביהו תשתרי נמי נבלה וטרפה קמ"ל (מנחות מ"ה).
 מליקת חמאת העוף שהיא נבלה וטרפה הותרה לכהנים
 לפיכך חוצרך להוהירם על שאר נבלות וטרפות. ובאמת
 נכפלה אוהרת נבלה וטרפה לכהנים גם בתורה (ויקרא
 כ"ב ח') וכן הוהרת היקף פאת הראש והזקן (שם כ"א ח').
 בנוגע לקרבנות יש כמה סתירות, ביחזקאל נאמר:
 „ועל הנשיא יהיה העולות והמנחה והנסך בחגים ובחדשים
 ובשבתות“ פירש"י בשם ר' מנחם שבמלך מדבר. ומשמע
 מזה שקרבנות צבור נקנים משל הנשיא ובאמת צריכון
 להיות נקנים מתרומת הלשכה מסמון הצבור (ספרי
 פנחס ס"ו קמ"ב). ואפשר שהנשיא שהוא המלך קונה
 הקרבנות ממס הצבור, והרי הוא כתרומת הלשכה.
 „בראשון באחד לחדש תקח פר בן בקר תמים ותמאת
 את המקדש“ (מ"ה י"ח) הוא פר המלואים כמו שנאמר
 „וחמאת המקדש“. „וכן תעשה בשבעה בחדש“ היינו
 כל שבעת הימים (רש"י). חדרב היחיר נפלא הוא
 הקרבנות בחג הפסח כי הנשיא מקריב „בערו ובעד
 כל עם הארץ פר חמאת“ (מ"ה כ"ב) וגם בזה פירש"י
 שנאמר על פסח ראשון שנתחנך בו הבית ומביא פר
 כמו אהרן בשמיני למלואים. ומה שאמר ב"ד לחדש
 יהיה לכם „הפסח“ היינו קרבן פסח, וקרא לפסח „חג
 שבעות ימים“ ע"ש שמתחילין ממנו לספור שבעה
 שבעות. „ושבעת ימי החג יעשה עולה לה' שבעת
 פרים ושבעת אילים תמימים ליום שבעת הימים“ היינו
 פר ליום ואיל ליום ובא ללמד שאין הפרים מעכבין
 זה את זה, והוא פירוש על התורה שכתוב בה „פרים
 בני בקר שנים ואיל אחד“ ואם לא מצא שנים מביא
 אחד. וכן בקרבנות ד"ח: „וביום החדש פר בן בקר
 תמימים וששת כבשים ואיל תמימים יהיו“ (מ"ז ו').
 פר מה תלמוד לומר? כי התורה אמרה פרים בני בקר
 שנים, ודרשו מנין שאם לא מצא שנים מביא אחד?
 ת"ל פר ששה כבשים מה ת"ל? לפי שכתוב בתורה
 שבעה כבשים מנין שאם לא מצא שבעה מביא ששה?
 לכך נאמר וששת כבשים, ומנין אפילו אחד ת"ל ולכבשים
 כאשר תשיג ירו (ע"י מנחות מ"ה.). „ביום חשבת
 ששה כבשים תמימים ואיל תמים“ (מ"ז ד') וע"ז כתב
 רש"י לא ידעתי למה שהרי אמרה תורה שני כבשים
 (במדבר כ"ח) וכו' ומפרש שבת זו אינה שבת בראשית
 אלא יו"ט שמעון שבעה כבשים ושני אילים ובא ללמד
 שאין מעכבין זה את זה כדלעיל. ולא הזכיר הנביא
 חג השבועות ר"ח ויהי"כ (רק בתור ר"ח ליובל). והמטות
 התלויות בסוכות ככו נמילת ארבעה מינים. ונראה גם
 בזה דעת הרד"ק כי לא הזכיר יחזקאל דבר הידוע
 ומפורש בתורה רק מה שפירש ע"פ הקבלה שביד
 בדרך משונה. ועל מה שאי אפשר לנו לפרש ולישר
 הסתירות נאמר כ"י יוחנן „פרשה זו של יחזקאל אליהו

תורת ישראל. והנה מלבד שחם מקעקעים את חומת היהדות. אין בדבריהם אפילו ריה של בקרת או הניק מדעי. כי היסוד שעליו נוסד בקרתם הוא רעיון ההשתלשלות של דארווין, לאמר כמו שחארס נתקן מהקוף (לפי דעתם) כן כל דבר יתוקן במשך חזמן. מן הרע אל הטוב וכן החמור אל הקל. ולפי שמוצאים ביחזקאל איזה חומרות נגד תורת משה או מחיב להיות לפי השערהם כי יחזקאל קודם. אמנם בדברי יחזקאל נמצאות קולות כמו חומרות, ומי יאמר להם שתורת משה נתקנה ע"י ספר יחזקאל אולי נתקן ספר יחזקאל ע"י ספר התורה? ובכלל נראים דבריהם אלה כאלו היו אומרים שרוד המלך לקח מזמוריו מפסוקי דמרא שמצא בסדר החמלה, וכל השערותיהם בכח"ק הם פספופטי מלים בעלמא, ופלפולי בטלנים המנצחים זה את זה בתנועת בהן ידם הימנית. ע"ע בקרת כתבי הקדש.

ביבליוגרפיה: האסיף ה"א 288; השלח ח"ה 109. 300; שר"ל פירוש על ירמיה ויחזקאל 1876; סמעה דער פראפעט יחזקאל 1880; ד"ח מיללעה, יחזקאל-שמוריען 1895; ר' קרעטשמאר, דאס בוך יחזקאל 1900; C. H. Toy, *The Book of the Prophet Ezekiel*, 1899.

א.

יחיאל כפארים (כ"ר יוכף, ומכונה Sir Vivas): מבעלי התוספות ובעל יוכח בעניני הדת; נולד בעיר ביאו (Beaux) בצרפת במאה ה"ב, ומת בחיפא א"י בשנת 1286. הוא היה הלמיד מובהק לר' יהודה סיר ליאון ונתמנה אחריו לראש ישיבה בפארים בשנת 1224. בישיבתו למדו כשלוש מאות תלמידים וביניהם מבעלי התוספות ר' יצחק מקורביל (חתנו של רבנו יחיאל), ר' פרץ בן אליהו מקורביל, ר' יקר משינן ור' מאיר מרוטנבורג ועוד חכמים ממאה ה"ג. ובאשר אולת יד יהודי צדפת להחזיק ביד הישיבה מרוב עניות מפני עול המסים (בשנת 1238), שלח ר' יחיאל משולח לא"י ולארצות הקדם לאסוף נדבות לתמיכת הישיבה, אך בשנת 1244 כאשר יצאה הנזרה בצרפת לשרוף את התלמוד העתיקי ר' יחיאל ותלמידו ישיבתם לא"י והתיישבו בעכו.

[ייכותיו] בימיו עמד המומר ניקולאי רונץ (Nicholas Donin) וכתב שטנה על ספרי התלמוד כי נמצאים בהם דברי חרופים ונרופים לאמונתם, והשתדל לכני האפיפיור נייגורדי התשעי והמלך לודוויג התשעי מצדכת לטרוף את ההלמוד ובפרט במקום הישיבות. בשנת 1240 צוה המלך להביא לשני ארבעה מגדולי חכמי היהודים להתוכח עמהם בנידון זה, ונתאספו ביום ב' פ' בלך שנת ה' אלפים, בין חרבנים היו רבנו יחיאל, רבנו משה מקוצי, ר' יהודה ברי דוד ממילק, ור' שמואל ברי שלמה משאמא-טיער. ר' יחיאל היה ראש המדברים, ואמר, אף כי יש גדולים ממני בפלים ואני חציער מכולם, אך חמך לא נסו לבוא לפני הנלחות

עתיד לחרשה" (מנחות מ"ה) ואולי נאמרה רק לדורו של המשיח לעתיד לבא כמו בנין של יחזקאל שהוא לעתיד.

[יחזקאל מפרש התורה] לדעת חז"ל לא חידש יחזקאל שום דבר בחוקי הדת. כי אין נביא רשאי לחדש שום דבר על מצוות התורה כי עובר על בל תוסיף (ע"ע). אבל יחזקאל היה מפרש ומבאר הורת משה על פי הקבלה שהיא התורה שבע"פ, והלכה למשה כסני שנמסרו מדוד לדור, ביחוסם לתורת המשפטים שכתב משה מפי הגבורה. וברך הוה למדו הרבה מספר יחזקאל, כמו: הוראת "בן נכר" הוא "ערל לב וערל בשר" (מד"ט): שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים (מומר) והו ערל לב, ומי שמתו אחיו מחמת מילח והוא ערל בשר אך אינו מתכוון למרוד שלא לקיים מצוות ה', שניהם פסולים לעבודה (סנהדרין פ"ד). וע"ז וכיוצא בו אמר ר' חסדא: רבד זה מתורח כשה לא למדנו מדברי יחזקאל בן בחי למרנו. הא מקמי ראתי יחזקאל מאן אמרה? אלא גמרא גמירי (מסיני) ואהא יחזקאל ואסמכוה אקרא (יומא ע"א). מי שנתחייב שתי מיתות ב"ד נדון בחמורה, דכתיב והוליד בן פריץ עופך דם וגו' אל ההרים אבל את אשת רעהו ממא ואל הגלולים נשא עניו (י"ח מ"י"ב), והוליד בן פריץ שוכך דם. זה בן סורר ומורה דבסקילה, וקרוי ליה שופך דם כי כיובו לשכך דם (ע"ע בן סורר ומורה), או רוצח שהוא בסיף, אשת איש בחנק והשאר בסקילה וכתוב מות יומת דמיו בו בסקילה (סנהדרין פ"א). גם למדנו מיחזקאל דיני אבלות: שחייב האבל בעטיפת חראש, מדקאמר ליה רחמנא ליחזקאל ולא תעשת על שפם (כ"ד) מכלל רכילי עלמא מחייבי; פארך חבוש עליך, מכלל רכ"ע אסור בתפילין; האנק דום, שאסור בשאילת שלום וברברי תורה; ואסור בנעילת הסנדל דכהיב ונעלך תשים בגליך (מ"ק מ"ה). ביום ראשון אסור האבל לאכול משלו, מדאמר ליה רחמנא ליחזקאל ולחם אנשים לא תאכל (שם כ"ז). ויש רמז לציין קברות ממה שנאמר וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון (מ"ק ה'). בספר יחזקאל יש פסוק אחד, "אמר כה אמר אדני וגו' (י"ז ט') שיש בו כל אותיות הא"ב.

[המבקרים] מן הסתירות המפורשות למעלה יאבו חכמי הנוצרים מבקרי כה"ק להוכיח כי יחזקאל נכתב קודם התורה, כי חוקי יחזקאל הם חוקים קדומים וחוקי התורה חוקים מאוחרים שנתקנו ע"פ חוקי יחזקאל. כי זה דרך "המבקרים" ההם לאחר את ספרי התורה שהם עיקר היהדות לזמן מאוחר כדי לכטל את המסורה המקובל אצלנו וממילא יפול בנין היהדות. והנה כל קורא דבריהם בשום לב מכיר את שנאת הדת ושנאת ישראל עם סגולה המבצבצת מתוך דבריהם. ולדאבוננו נמצאים עתה גם יהודים חמורים בכתבי הסימינרים אסרכינים ראשם להמבקרים האלה ומורים לרבריהם, ומבלי דעת נאחזים הם בפת אשר טמנו להם שונאי

מ"ח). וסוף הפסוק אתרי רבים להטות הוא בדיני גפשות לזכות ובדיני גפנות בין לזכות בין לחובה, וכן בדיני אסור והיתר טומאה וטהרה. מכאן דאולינן בתר רובא (חולין י"א). ואין משגיחין בבת קול שיצאה ואמרה הלכה כר' אליעזר, "שכבר כתבת בהר סיני בתורה אחרי רבים לרבות." (בי"ט נ"ט:).

[חוששין ליחידאי] ולמה מזכירין דברי היחיד בין המרובין הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרובין? שאם יראה ב"ד את דברי היחיד יסמוך עליו, שאין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו עד שיחיה גדול ממנו בתכחה ובמנין (עדיות פ"א ה'). "במנין" היינו במנין התלמידים ויכול לצרף גם דעת היחיד עמהם ולכן נזכרה דעתו בין המרובין. או שיכול לסמוך עליו בשעת הדחק (גיטין י"ט:). וברוך אתרת אמר רבי יהודה: אם כן למה מזכירין דברי היחיד בין המרובין לבטלה? שאם יאמר האדם כך אני מקובל, יאמר לו כדברי איש פלוני שמעת (עדיות שם) ונדרו דבריו. ויש מתמירין לפסוק כיחיד לחוטרא כי שמואל חייש ליחידאי. אבל במקום שהקילו חז"ל כמו בעירובין ובאבלות, הלכה כדברי המיסקל אפילו יחיד במקום רבים, ואמר ר' יוחנן כל מקום שאת מצוא יחיד מיסקל ורבים מחמירין הלכה כדברי המחמירין חוץ מזו (עירובין פ"ג.). והכה היה בידי האבוראים מזמן אבאי ורבא ואילך לפסוק כיחיד אחרי ששקלו וטרו בדברי התנאים ואמוראים שקדמו להם. גם הסכימו הפוסקים דלא חוששין לרבים אלא כיחיד דנחלקו פנים אל פנים רובא מתוך כלו (הרשב"א בחשונה הביאה ב"י ח"ט סי' י"ג) רובא דאיתא קמן (רמב"ם סנהדרין פ"א א'). ולא אמרינן תרי לגבי תד אלא כשהשנים חולקים על האחד סחר מעמא, אבל אם כל אחד חולק עליו ממעם אחר לית כאן תרי לגבי חד (הליכות אלי אות ק"ד). ולפעמים הלכה כיחיד היכא דהיחיד הוא טריה דתלמודא טפי מהרבים (גופי הלכות אות רנ"ח). ור' מאיר הלכה ככתוב אפילו רבים פליגי עליו, וכן בית הלל ערף ספי מרבים מפורשים, וכדומה. לענין הרב ותלמידו יש חילוק בין צריך לסברתיה או לא לחשבם לשנים (ש"ע ח"ט סי' ר"ח ה') וכתב הרמ"א אפילו צריך לסברתיה מונין לשנים וכן הדין באב ובנו (שם). ע"ע הלכה; הכרעה; רובא ומיעוטא.

י"ג—א.

יחידא, משפחה: שם משפחה גדולה ורמח בישראל בימי הביניים. מקורה בפורטוגאל וספרד וענפיה התפשטו לאיטליא ותורקיא. לראש משפחת יחידא נתוסף הכינוי "בושי" (Negro), כי מלך הכושי (Moor) שמלך אחר המלך אלפונזו הראשון אהבו מאד והנחילו אתחות ארץ (שלשלת הקבלה ל"ח). שלשלת היוחסין של המשפחה היא: א' הנשיא דון יחידא ן יעיש בערך שנת 1055. ב' יהודה ן יחידא, ג' הרב יוסף ן יחידא הזקן בערך שנת 1250, ד' שלמה ן יחידא הזקן כת

כמוני". הויכוח היה לפני המלך והמלכת ולפני התנמונים משאנץ ומשגלץ ומפאריס. וראש השואלים היה המומד הנ"ל. בין השאלות היו גם דברים שאינם שייכים לאמונת הנוצרים רק לדיני ישראל כמו, למה מודה במקצת נשבע וכופר בכל פטור? ויען ר"י כי השני חייב בידי שמים; מה הוא בת קול שתאמינו בו? תשובה: היא חברת קול ולא הקול ממש ומיום גלות ישראל ופסקה הנבואה השתמשו בו בזמן התלמוד. על חנפים והנפלאות בתלמוד השיב ר"י כי יש דוגמתן במקרא כמו אשתו של לוט שנהפכה לנציב מלח, פי האתון, הכובבים שנלחמו עם סיסרא, וקיקון דיונה, מעשה אלישע וכדומה. ועל הנחמאות שבתלמוד השיב כי נאמרו בדרך מליצה כמו שמצינו במקרא אז ירננו כל עצי היער, או השמים מספרים כבוד אל ועוד. מה שאמרו חז"ל טוב שבגוים הרגו קאי על מצריים וכן איתא במס' סופרים פ"ו. והאומר נוי ששבת חייב מיתה ועוד דברים כאלה על הגוים כוונתם על ז' עממין וכמהם ולא על אומות העולם שבזמננו שמקיימין מצות בני נח. עיקר הויכוח היתה על ישו הנוצרי ור' יחיאל השיב שמה שכתוב בתלמוד אודות ישו הוא ישו אחר שהיה בימי יהושע בן פרחיה זמן רב קודם ישו הנוצרי וישו הראשון כבר בתורה ובעקרי האמונה. גם שם מרים מנדלאה שנזכרת בגמרא אינה מרים אם ישו ואשת יוסף רק מרים אחרת שהיחה בלוד בימי רב פפא ואב"י ושם בעלה היה פפוס בן יהודה, וכמו שיש כמה אנשים בצרפת בשם לויש (Louis) כן היה אז כמה אנשים בשם ישו. הויכוח הזה נדפס בשם "ספר ויכוח רבנו יחיאל מפאריס" ע"י שמואל גרינבוים (מהארץ 1873). ר' יחיאל חבר תוספות על התלמוד (כל בו סי' ק"ה, מרדכי לחולין סי' תתקכ"ד ומזכרים פירושו ויחידושו בתוספות ברכות פ"ג: יוסא י"ח: כתובות פ"ו. יבמות פ"י ובכחה מקומות). גם חבר פ"י עה"ת ומבואים דבריו בתוספות של התורה בס' דעת זקנים ומנחת יהודה. בס' שלשלת הקבלה מסופר עליו נפלאות.

ביבליוגרפיא: פין, כנסת ישראל 526; צונץ ג'ג 42; J. E. 1. 282; Gross, Gallia Judaica, 526; ג. ס.

יחיד ורבים: דעת איש יחיד נגד דעת שנים, או דעת מספר מועט של אנשים נגד מספר מרובה ממנו. לענין דין ודת פוסקין יחיד ורבים הלכה כרבים, בי אזלינן בתר רוב דעות. אבל לא בכל מקום הולכין אחר הרוב. התורה אמרה לא תהיה אחרי רבים לרעות ולא תענה על ריב לנמות אחרי רבים להטות (שמות כ"ג ב') ופירשו חז"ל שאין מסין לחובה בדיני גפשות בהכרעת דין אחד רק בשנים, שאם יש שנים במחייבין יותר על המזכין המה הדין על פיהם לחובה, ודרבו לא תענה על ריב, מנין לאחד עשר מזכין ואחד עשר מחייבין ואחד אומר איני יודע שלא ימה אלא לכה זכות ת"ל ולא תענה על ריב (מכילתא, סנהדרין

קארל השמיני אשר כבש את העיר, ושלם סכום גדול בעד הופשתו ובעד הסות הנסיד מפירארא. מתחלה נצו לו חסד, אבל אח"כ שמו עליו עלילות דברים כי התאמץ להשיב לב היהודים האנוסים מאמנת הנצרות, ויענו אותו בענוים קשים עד אשר נהן כפר נפשו שבעת אלפים זהובים, אך מת מעניו בשנת 1498. ויש הנדה כי סקבר בא"י אצל הנביא הושע. הוא פור ממון רב לחדבות תורה בישראל, והושיב סופרים לכתוב ספרי ישראל בתכלית החרור והיופי על קלף באותיות מוחזקים ובציוורים נאים. ב"י של היד החזקה מהרמב"ם נכתב בשבילו בשנת 1472 ע"י שלמה ן אלורק מאלוארקון ונעשה בשני קבוצים גדולים על קלף יפה בציוורים ובצבעונים מעשה ידי א ן ואנח בבריסט מציאום בלונדון (דה"י לבני יהיא 14).

גדליה בן יוסף ן יהיא: חכם ותלמודי, נולד בעיר אימלח אימליא בשנת 1515, וכנראה מת באלכסנדריא בערך שנה 1587. הוא למד בישיבות פירארא אצל ר' יעקב פינצי ור' אברהם ור' ישראל ריווינו. בשנת 1549 התישב בריווינו וחיה שם עד שנת 1562 בעת ששרפו התלמוד באימליא. הוא גורש עם אחיו היהודים ע"י האפיפיור פיוס החמישי, ובעת המבוכה הזאת אבד כספו כעשרה אלפים זהובים ובחוסר כל בא לפיזארו ומשם לפירארא ונתעכב שם עד שנת 1575, וכשמונה שנים אח"כ היה נע ונד בתורקיא עד אשר בא לאלכסנדריא, וגם בימי נדודיו אלה לא חדל לכתוב ספרים.

[שלשלת הקבלה וספריו האחרים] הוא חבר "ספר יהיא" שנודע אח"כ בשם "שלשלת הקבלה" ומחולק לנ' חלקים: א' שלשלת הדורות מאדם הראשון וכו' וכל דורות המלכים וסדור קבלת התורה עד חכמי התלמוד והנאונים וגדולי הרבנים והחכמים עד זמנו של משה נוצרי (1587). ב' דרושים על הגלגלים והבריאה והגיתות וכחות הנפש בשוף ורוחות רעות ועל המטבעות והסודות, ג' שלשלת מהלקות האומות ומלביהם וגזירותיהם על ישראל ותוצאות כל החבמות והמלאכות וכו' (נדפס ראשונה בוניציא 1587). בספר הזה הראה גודל בקיאותו בספרות ישראל ובפרט בקורות תולדות ימי היהודים. ועשה את ספרו לאוצר בלום כולל ידיעות הרבה, אך לא עצר כח לכרוך הפסולת מתוך חבר ולהבדיל בין האמת לשמועות והגדות ספלות ודברי שקר שהכניס בו מספרים אחרים, ולזאת רבו הבלבולים והשגוים בחבורו זה. גם רבות מאד שגיאות הדפוס אף בתוצאה הראשונה, והמדפיסים האחרונים נרעו והוסיפו בו כרוזנם ושבושיו מאד, עד כי איזה חכמים כנו את ספרו "שלשלת שקרים". אולם החכמים האלה מנדימים יותר ממנו, ואף בי אין לכתד כי נמצאו בו הרבה דברים אשר לא כן, בודאי לא עשה ר' גדליה זאת בכונה, וגם ספרים אחרים שנכתבו בזמנו אינם נקיים מפסולת. ובכלל תוא ספר מועיל ונחמן לדורשי

קודם 1300. ה' גדליה ן יהיא חזקן בערך שנת 1335 (והרב יוסף המשורר ובנו שלמה ן יהיא בשנת 1375). דוד מכותה הרב של ספרד ן יהיא מת 1385. ז' שלמה ן יהיא מת בשנת 1430 (ויהודה המשורר 1365—1420). ח' דוד ן יהיא בשנת 1450 (וגדליה ן יהיא 40—1400). ט' שלמה ן יהיא מת בשנת 1490. י' דוד ן יהיא בעל לשון למורים מת 1528. י"א יעקב תם ן יהיא בעל אהלי תם מת 1542. י"ב גדליה ן יהיא מת 1575. אחי שלמה (ס"ו) היה יוסף ן יהיא מת בשנת 1498, בנו שלמה ן יהיא מת 1533 (אחיו היה דוד ן יהיא הדיין מת 1543). בנו יוסף ן יהיא 1550, בנו גדליה ן יהיא 1515—1587. י"ג יוסף ן יהיא 1610. י"ד גדליה ן יהיא 1640. ט"ו יהודה ן יהיא 1610, ט"ז משה גדליה יהיא 1650.

יהודה בן דוד ן יהיא (ניגרו): נולד במולדיא באמצע המאה ה"ה ובנורת שנת 1391 נסע עם אחיו שלמה לפורטוגאל. הוא היה נכבד מאד בעיני המלכה פיליפא והמלך יואנו הראשון. כאשר שאל הכומר ויצ'נמי פירר (Ferrer) מהמלך להכריח את היהודים להתנצר השיב לו כי ימלא חפצו אם ישים על ראש עצמו כתר של ברזל מלובן באש והתשובה הזאת שם יהודה בפי המלך. הוא היה משורר נעלה וכתב איזה קינות על הגזרות והשמרות. אחת מתחלת "יהודה וישראל רעו מר לי מאד" ואומרים אותה הספרדים בת"י, ואחת מתחלת "אל אל אשר ברא כל יש אשר נברא" (דה"י לבני יהיא 12) ונמצא ממנו פיוט לברוך שאמר נ"כ בסגנון קינת (עמודי העבודה 111).

יוסף בן דוד ן יהיא: נולד בשנת 1427 והיה ידיד למלך אלפונזו החמישי ובסוד אנשי עצתו ויקרא אותו "חכם יהודי". יוסף התאמץ להסיר את השנאה מיהודי פורטוגאל נגד אחיהם שבאו מספרד, וגם להסיר קנאת הגוֹעֵרִים מהיהודים ע"י שהזהירם שלא לשאת תכשימין ומלבושים יקרים לעיני חנוים. המלך יואנו בתחלת מלכותו היה מוב ליוסף ונתן רשות ליהודים להתישב בארצו. אך אח"כ נהפך לבבו לשנא אותם ולגרשם בין שהם ילידי ארצו בין אלה שבאו מספרד וקנו להם זכות הישיבה במחיר גדול. ובספרם שהכריזו גזרת הגירוש שלח אל יוסף בסתר לדבר על לבו שימיר דתו, למען יהיה לרוגמא ליתר היהודים והבטיחו להמשיכו על כל מדינת בראנאנסא (1495). ויסהר יוסף לברוח על נפשו עם שלשת בניו דוד מאיר ושלמה ולקה עמו מאת אלמים קרוסאדום. וירד באניה ויסע ימים רבים בים התיכון ולאחרונה הגיע לחוף קשמיליא ושם נגזר עליו להשרף באש, אך הנסיד אלמחרז די בראנאנסא הצילו והמליץ עליו מוב ויתן לו הרשות לנסוע הלאה, ואחרי היותו נע ונד בים כחמשה ירחים הגיע לפיזא בארץ אימליא ונשבה בידי היל

„שיחה בין שנת תקס"ו ותקס"א" על תלמידי שבתי צבי ופראנק בפראג, נרפס בלי שמו (פראג 1800); „מעם המלך" כולל הערות על ס' טער המלך (בין 3—1801). גם כתב שירים ומכתבים בספר אחיו „בני הנעורים" ובהמאסף (שנות 1784, 1790, 1794) העתיק משלי לעסינג וליכטווער, ומאמרים שונים. נכבדי ווין קראו לו לררש לפנייהם בחנוכת בית הכנסת תחדש בשנת 1812. הוא חבר בעצמו נוסח מצבתו (בכורים שנה א'; פין, כנסת ישראל 195). בנו אינגאץ יימליש היה מחבר נודע בלשון אשכנזית על המוסר ופילוסופיא (1783—1843), וכן בנו אהרן לודוויג יוסף, רופא משורר ומחבר (1799—1878) השתמד בהיותו בן י"ח, ונתמנה פרופיסור באוניברסיטא בוויין במחלקת הניתוח (J. E. vii. 90).

ב. מ.

יין (בארמית חמר): המשקה היוצא מן הענבים, ומכונה „רם ענבים", והוא הטוב שבמשקים, ויין ישמח לבב אנוש (תהלים ק"ד מ"ו). ומשיב נפש העיף, והיין לשתות העיף (ש"ב מ"ז ב). ועל היותו עיקר בסעודה נקראת הסעודה משתה יין (אסתר ה' ו'), וכמו כן בסתם משתה. ויעש להם משתה (בראשית י"ט ג'), והכקום המיוחד אל המשתה נקרא בית משתה היין (אסתר ו' ח'). היין הוא משכר להמרבה לשתותו, וייקץ נח מיניו (בראשית מ' כ"ד), וייחסו לו פעלים שונים: יין ידליקם (ישעיה ה' י"א), הלומי יין (שם כ"ח א') כנבר עברו יין (ירמיה כ"ג מ'), לץ היין הומה שכר (משלי כ' א'), כי היין בוגד (חבקוק ב' ח'). ומנהגם הית לשום סמים נודפים ביין לרקחו ולחזק טעמו: מיין הרקח (שה"ש ח' ב'), ויין חמר מלא מסך (תהלים ע"ה ע"ט), ובין הסמים ההם היו גם ארסיים, כמו „כוס יין החמה" (ירמיה ס"ה), „יין תרעלה, יין חרש נקרא „תירוש", ואמאי קרי ליה תירוש? יין שסביא יללה לעולם, תירוש שכל המתגרה בו נעשה רש. רב כהנא אמר כתיב תירוש וקדינן תירוש, זכה (השוותה לצי מדה) נעשה ראש (שמעק לבו בחכמה) לא זכה נעשה רש. ובעין זה דרש רבא יין ישמח לבב אנוש—זכה משמחו לא זכה משממו (יומא ע"ו:). תירוש כולל כל מיני יין מתוקים ולא יין חריף (תוספתא נדרים פ"ד ג'). החילוק בין יין לשכר הוא, כי יין הוא מזוג במים ושכר הוא חי וא"ד אלעזר הקפ"ר יין זה מזוג שכר זה חי וכו' דכתיב ונסכו יין וכו' (ספרי דברים פכ"ג, במדבר רבת פ"א ח'). א"ד פפא שכר לשון שתית לשון שביעה לשון שכרות (סוכה מ"ט:). בלשון הנמרא שכר הוא משקה שעשוי מן דבש (Mead). לא נמצא הרבוי ביין במקרא רק במשנה יינות ושמנות וסלתות (שקלים פ"ד ג').

[יינות שונים] היין נמצא במקומות שונים ובמינים שונים, יש שנקראו על שם מקומם, כמו: יין לבנון (הושע י"ד ח') הנדל בלבנון, יין תלבן (יחזקאל כ"ז י"ח) והוא יין לבן מבשל (רש"י שם) ויותר נכון שהוא

קורות ישראל. ר' שמואל מן הארזקיוולמי שר עליו שיר תהלה כולל כ"ג בתים וחזתם, צוה לסופר נאמן לעד גבר אשר בו חכמות נבעו, השר נרליה יחייא בשמו נודע ומרבושו הכי תשבעו". וחבר עוד עשרים ספרים שלא נרפסו ורשומים קרוב לסוף ח"א משלשלת הקבלה (ע' שמותם ותכונתם באוצר הספרים לבן־יעקב צד 590).

ביבליוגרפיא: כרמולי, ס' דברי הימים לבני יחייא, ספרים 1850; גיינר, מלא חפנים 73; קונפורט, קורא הדורות; אזולאי, שם הגדולים ח"א 93; ניפויגרוניו, תולדות גדולי ישראל 132, 148, 149; דוקעס, נחל קדומים 58; רייסמאן בהמגיד שנה ח' צד 190; מנשה בן ישראל, נשמת חיים פ"ג 21; לאנדסהוט עמודי העבודה הקדמה; צונץ צור געשיכטע ע"י מפתחות ג"פ 484; J. E. vii. 581.

א.

יחה: ע' מנעלים

יימליש, משפחה: שם משפחה באוסטריא מאמצע המאה ה"ח. יונה מיכל יימליש נולד בפראג בשנת 1735 ומת שם 18 אפריל 1806. הוא למד חכמת הרפואה בלייפציג, ובשנת 1763 נתמנה לרופא בבית החולים של היהודים בפראג. בשנת 1784 השיג רשיון מהממשלה לרפא גם נוצרים, אחרי שהו"ל חברו Observata Quaedam Medica בשנת 1783.

בנו יהודה יימליש נולד בפראג בשנת 1773 ומת בוויין 6 יוני 1838. הוא היה דורש וחוקר בלשונות בני קדם. הוא היה הראשון לחבר ספר רקרוק ללשון ארמית בשם „מבוא לשון ארמית" (פראג 1813), וכתב באור לס' שמואל מלכים ותרי עשר. עזרא נחמיה רניאל ודה"י, וחבר עוד „בני הנעורים" בשני חלקים: משלים מכתמים ושירים, ובאו סמנו מאמרים ב„בכורי העתים" וב„כרם חמר", הוא היה פרנס בפראג וררש כפעם בפעם בבית הכנסת הגדול דרושים יפים באשכנזית צחה (ע' כרם חמר ח"ד 245).

אחיו ברוך ב"ר יונת יימליש: נולד בפראג בשנת 1762 ומת שם כ"ה כסלו תקע"ד (1813). הוא היה תורני והחזיק ישיבה בביתו על הוצאת חזונו הנביר ר' שלמה פורת, אך כאשר החלה תנועת ההשכלה ע"י מנדלסון נחה מדרך האורתודוקסי ובעבוד זאת נהפכו לו בני עדתו לאויבים. הוא מת בקצר ימיו בפקחו על הנפצעים במלחמת קולם וררעוזן בשנת 1813 והובאו לבתי החולים בפראג, ובחמלתו על האמללים לא נשכר מן החללים המתדבקים ונפגע בניעתם ויחלה חולי כבד וימת. הוא חבר „דברי יוסף השחר" (פראג 1785) על עניני התלמוד; „דברי יוסף השני האחרונים" (שם 1790); „עמק חבכא" העתקת מאשכנזית (שם 1793), הספר על ר' יחזקאל לנדא בעל נודע ביהודה; „האורב" (ווין 1795) דברי ריבות בינו ובין הרב ר' שמואל לנדא בן ר' יחזקאל לנדא. (על פתח השער כתב בערמח שנרפס בשאלוניקי ע"י חזקם פנחס חנניהו ארנזי די סילוא ס"ט שנת תקנ"ח);

יפה או באשה מבערת (שבת ס"ג).

[יין לרפואה] שתיית יין במדה נכונה יפה לרפואה, ואמר "בראש כל חיון אני חמר" או "בראש כל אסון אנא חמר; באתר דלית חמר תמן מתבעו סמנין" (במקום שאין יין שכיח שם צריכין לסמני רפואה). חרגיל בין אפילו לכו אמום כבתולה יין מפקחו שנאמר ותיירש ינוכב בתולות (שם י"ב:). וא"ר פפא האי מאן דאפשר למישתי שיכרא ושתי חמרא עובר משום כל תשתיה, ולא מילתא היא, כל תשתיה דגופא עדיף (שבת ק"מ:). יין ישן מעלי לכולי גופיה (פסחים מ"ב:). יין אספרגוס היו שותין ממנו כוס מלא בכל בקר אליבא ריקנא לרפואה, וחמשה דברים נאמרו בו אין שותין אותו אלא שהוא חי (בלתי מווג) ומלא וכו'. הוא יפה ללכ ומוב לעינים וכ"ש לבני מעיים והרגיל בו יפה לכל גופו, והמשתכר הימנו קשה לכל גופו (ברכות נ"א:). ר' יוסי חש במעו והביאו לו יין תפוחים של נכרי של ע' שנה ושתח ונתרפא (ע"ז מ' :), "ולאביו שלח כזאת" (בראשית מ"ה) יוכף שלח לו יין ויין שרעתי זקנים נחזה הימנו (מגילה מ"ז:). ואמר ר' היא כל המתיישב ביינו יש בו דעת ע' זקנים, יין נירן בע' אותיות וסוד ניתן בע' אותיות (שניהם בנימטריא שבעים) נכנס יין יצא סוד (עירובין ס"ה:). בסערת אהשורש נאמר "וין מלכות רב", ואמר רב מלמד שכל אהר ואחד השקהו יין שגדול הימנו בשנים, "אין אונס" אמר ר' אלעזר מלמד שכל אחד ואחד השקהו מין מדינתו (מגילה י"ב:). עד ארבעין שנין מיכלא מעלי מכאן ואילך משתי מעלי (שבת קנ"ב:). ר' פפא אמר שכר לשון שביעה ולשון שכרות ש"מ כי שבע אינש תמרא מנרוגיה שבע (גרון מלא הוא משביע ע"י ששותתו בלנימות נסות). ולכן יעץ רבא לצורבא מרבנן רלא נפישא ליה תמרא לינכע נמתי (סוכה מ"מ:). הקיז דם צריך לשתות יין, אמר שמואל, יין סומקא חלה סומקא = דם (שבת קכ"ט:).

[בגנות היין והחלתו] נח היה הראשון שנמט כרם וישכר מן היין, ואמרו במדרש כשבא נח לימט הכרם בא שמן ועמד לפניו ושאלו מה אתה עושה? תשיב כרם אני נומט. א"ל השמן נעשה שותפות, אמר נח חן. מה עשה השמן הביא כבש והרגו תחת הגפן ואח"כ אריה ואח"כ חזיר והסיפו דמן באותו כרם והשקהו מדמיהו ורסו לו: האדם קודם ששתה הוא תמים כבש שתה כהונן הוא גבור כארי שתה יותר מראי הוא כחזיר (תנחומא פ' נח). לומ נכשל בבנותיו ע"י ששתה יין. אהרן נזהר מפי הנבורה שלא ישתה יין הוא ובניו בבואם אל הקדש או להורות לבני ישראל תוק ומשפט (ויקרא י"א מ'). אמר הקב"ה בי רחמים היו לי בני אהרן נדב ואביהוא שבאו אל הקדש שתוי יין, ולפי שהיין תקלה בעוה"ז לעתיד לבוא אני עושהו שמתח שנאמר ימיפו ההרים עסים (ויקרא רבה פ"ב). אבא שאול היה קובר מתים והסתכל בעצמותיהם והתבונן כי

על שם מקומו העיר אחלב (ארם צובה), ובתלמוד ידוע יין קפריסין שכא מאי קפריס, יין ברי (ב"ב צ"ז:). חיינות תיחד טובים בא"י שמשם הביא לנסכים היו יין קרוחים (צ"ל קרוחים ואפשר שהוא המקום Coreae שמזכיר יוסיפוס) ועמולין, ושניה להם יין מבית רימה ובית לבן בהר וכפר סינגא בבקעה (מנחות פ"ז:). חמרא דפורגיתא (Phrygia) נחשב בין חיינות המשובתים בא"י (שבת קמ"ז:). וכן היין השירוני שהיה אדום ורפי (רד) והיה מווג עם שני תלקי מים, וכראמר רבא כל חמרא דלא רדי על חד תלה מיא לאו חמרא תוא (שם ע"ז:). יין מתוק ומבושל ומעושן (מנחות פ"ז:). קרינא הוא חמרא חליא דאתי מעסיא והוא יין מתוק מבושל (ע"ז ל'). אנומלין הוא יין דבש ופלפלין; אלונתיה יין ישן ומים צלולים ואפרסמין דעברי לבי מסותא (שם); חמר פסינטון הוא יין מרוקח בעשב הנקרא אפסינתון (absinthium) ומועיל לאצטומכא (שם מ"א:); מי בארנ הוא יין מבושל שעומד על שלישו ומשימים בו עשבים וסממנים כתושים (שם ל'). אנומלין או יינמלין הוא יין מעורב ברבש ופלפלין (שבת קל"ט:); קונדיטון (conditum) יש בו יין דבש ופלפלין והוא יין הרקח ומבושם (פסיקתא דר"ב ק"ב:); ליסמין הוא יין מענבים שנתבשלו בחמה יותר מראי (מנחות פ"ז:); פרצומא הוא מין יין רע (ב"ב צ"ה:). יין הבא מן הרגליות (יין שגדל בגפנים נמוכים) שהוא יפה, ויין מן הרליות שאינו יפה (מנחות פ"ז:). יש עוד יין צמקים ויין תפוחים (cider), יין תמרים, ויין שרף (cognac, brandy). [הומץ יין] חמרא מרקא הוא יין צלול המורק או שהורק מכלי אל כלי, והוסר מהשמרים ע"י משמרת או מסנתת ששומר הפסולת וזקק הנוזלים (שבת קל"ז:). "חמד" שנעשה משמרי היין שנשארו בשולי הכלי אינם יין ומברך עליהם שהכל (ב"ב צ"ז:). יין תוסס אינו יין, וכמה חסיסתו ג' ימים (ע"ז ל'): והוא יין מנתו (מנהרין ע'). בתחלת חימוצו נקרא "יין קוסס" (ירושלמי פאה פ"ב סוף), ואח"כ נקרא יין קרם, או יין שהקרים חיינו שהחמיץ, שהחומץ נושך הלשון מפני חיפופו. וכשנעשה חומץ נקרא "חלא" או "חלא ספיקתא" (ב"ב צ"ז). חומץ חזק, חומץ האדומי נעשה ע"י שערבו שעורין בתוך היין, וא"ר נחמן בתחלה כשהו מביאים נסכים מיהודה לא היה יינם מחמיץ עד שנותנים לתוכן שעורין והיו קורין אותו חומץ האדומי ועכשיו ממחר להחמיץ גם בלא שעורין (פסחים מ"ב:). החומץ היה שותים במים ומובלין בו הלחם (רות ב' י"ד) והנזיר היה אסור בחומץ כמו ביין, חומץ הוא קשה לשינים (משלי י' כ"ז). בדרך השאלה נקרא הצדיק יין והרשע חומץ, תצדיק שנעשה רשע הוא יין שנחמץ. ר' אלעזר ברשב"י מפני שנחמד שמסר נב ישראל בריני ערכאות של מלכות, נקרא חומץ בן יין (ב"מ פ"ג:). אנשי שחץ היה מדברים בלשון חכמה, עבמה סערת חיים ביין גרדלי או ביי חרדלי, מי באשה

(תוספתא תרומה פ"ד). והיו מסננין את היין במסמרת (ירוש' תרומות פ"ח ג') או ע"י סודר. החבית היתה עומדת חוץ לבור וממלאין מהבור לתוך כלי חרס הנקרא "מוץ" וזולף בו אל החבית (ספרות פ"ז ז'). אחר שדרכו הענבים בנה ע"י הרגלים היו משימין "עגולים" כעין רחים גדולה על הזנין כדי שיתמצו היטב ע"י כובד העגול וגדלו, ואחר שסחטו הזנין שמו אותם לתוך "העקל" הוא כעין סל מעשה רשת ומסונר ומניחין עליו רבר כבד לתציא היין הנשאד בהם (שם משנה ח'). את היין היו מזלפין לתוך כר, קנקן, גרב דנא או חבית יש שני מיני חבית של לוד ושל בית לחם (נדה פ"ו ר'). והיו חותמים את הבלי בחומר. והקנקנים היו נאות ומגורפות (ב"ב צ"ז:). מהחבית היו מריקין היין לתוך נודות, לנין, לגינה, או צרצור (סנהדרין ק"ז). וגם הצב (מנחות פ"ח ז'). והיו שותין מן הבוס.

[היין הנעשה בוטינון] היין המשובח שנעשה עתה נולד מענבים שנתבשלו כל צרכם ע"י ימים חמים ולפעמים גם ע"י בפור גדול אחר הבישול בימי הבציר, ובפרט ע"י ענבים שנצמקו ויבשו ויסוד המים חלף חלק. יין שחור או אדום נעשה מענבים שחורות ואדומות, ואחרי הרדיכה מניחים המשקה הנסחט עם הזנים והחרצנים ביחד עד התסיסה, וע"י המוץ התירוש והאלקהל הנולד יעוכו הזנים ולפעמים גם כשר הענבים הצבע השחור מעליהם ויארזמו היין. אחרי עבור זמן מה, כפי מנהג הסחור וכפי טבע היין, ימטוהו משמרו ויסוננו אותו עד שהוא נקי. האמצעים לנקות היין הלבן הם: שלחופית הדג הממא הנקרא Hausel (שמותר גם לישראל ע"פ תשובת מהר"ם שיק חלק י"ד) או ע"י Gelatine, והיין האדום ע"י חלבון ביצה, חלב בהמה או רם, ומעשנים החבית בגפרית טרם ימלאו אותו כדי שלא יתקלקל היין, ומרתחים היין באש עד 60 מעלות ריימור להמית הבאצילים. דרכי הענבים ישימו את המיץ הוא העסים לתוך חביות גדולות ויביאו אותן במרתף שאוירו קר ושם יעמוד ירחים אחרים עד כלות התסיסה. השמרים בהיין ירדו ליסוד החבית כמשפט השמרים באויר קר, וכאשר יביאו היין החדש תוך הבקבוקים או תקים שנית התסיסה בתוכם, ולאשר פיהם סתום והתנס בפקק יותרו חמצי הגחלים בין וכאשר יפתחו הבקבוק יסער היין בשאון ויביא את הקצף על פניו כמו יין שאמפאניא (מחה בצרפת וע"ש נקרא היין). אם תחארך התסיסה ימים ושנים רבים יהיה היין משובח וטוב. ואם ימעט זמן התסיסה יפיג טעם היין ויהיה למין חומץ במשך זמן מצער. היינות המשובחים יגדלו בצרפת באיטליא ואשכנז בנפות על הרהיין ובאונגריא ובפרט במחוזות העריאליא (Hegyals) על הרי סלעים ונקרא "יין מאקאי". בדסיא במחוז באסרביא. באמריקא מביאים היין ממחוז קאליפארניא ובפרט סביב העיר לאס אנזיליס. ומעת שחללה התנועה הציונית מוציין מקולוניות בא"י יין משובח שנעשה

השותה יין חי עצמותיו שרופין, אכילתו מרובה משתייתו עצמותיו סבייין, כראוי עצמותיו משוחין (נדה כ"ד): ר' יוסף לא היה רגיל לשותת יין אלונתית ובעלותו סמרהץ עם מר עוקבא, "אשקיין חמרא חד כסא וחשי מבינתא דראשי ועד מופרא דכרעי" (הרגיש היין משערת ראשו עד צפרני רגליו) והיה כסבנה לשותת כוס שני, אך מר עוקבא לא חש כלל כי היה רגיל בו (שבת ק"מ.). ההיא ממרוניתא אמרה לר' יהודה מורה וריו? (שחיו פניו צהובין). אמר לה חיימנותא בידא דההיא איתתא אי טעימנא אלא קידושא ואברלתא וארבעה כסי דפסחא והוגרני צירעי מן הפסח עד עצרת (אינו שותה כל השנה יין אלא לקדוש ולהברלה וארבעה כוסות לפסח ואז חוגר את צערו מפני מיהוש הראש עד חג השבועות) אלא חכמת אדם תאיר פניו (נדרים ס"ט:). הסגולה היותר מוכה לשותה יין לשיכרה היא השינה, פחד קשה יין מפינו. יין קשה שינה מפכתו (ב"ב י'). חליכה דרך מיל ושינה כל שהוא מפינין את היין, וזקא ששתה רק כדי רביעית אבל שתה יותר מרביעית כ"ש שדרך מורדתו ושינה משכרתו (עירובין ס"ד:). התלמידים בשיבות כי הוו מבסמי מייתי משחא ומלחא ושייפי להו לגוייתא דרדיהו וגוייתא דברעיהו ואמרי כי היכי דציל הוא מישחא לציל חמרא דפלניא בר פלניא וכו' (שבת ס"ו:). ואמרו כי הוית אינש דשתי חמרא ונקט כסא בידיה ומנמגם שאל עליה (ב"מ פ"ג:). שלמה המלך אמר אוהב יין ושמן לא יעשיר (משלי כ"א י"ז) אל תרא יין כי יתאדם וגו' (שם ב"ג ל"א) וכן הרבה מקראות בגנות השותה יותר מדאי. היין והדעת נמשלו לכימה ועקרב (מזלות ברקיע) כל זמן שכימה נראה ברקיע אין עקרב נראה (מ"ד פ"י כ"א). ר' ירעיה בררשי ימליץ: "גם כי תחוג ותנתע מיין תנתע נאונך אשר יונד, מעסים רמוני דוממותך שהסח רמוך" (בחינת עולם פ"ח). מספרים על מנדלסון כאשר התרועע עם ירדו לעסינג והכרת משוררים וחוקרים בבית מרוח ושתי יין רב. והוא לבדו שתה יין מחול במים וילעגו עליו רעיו. ויען להם מנדלסון:

"דאסס דאס וואססער מאכט שטום בעצייגען אים וואססער די פישע, דאסס דער וויין מאכט דום בעצייגען די לויטע ביים פישע; מרינגע איך וואססער מיט וויין, כיוול וועדער דום נאך שטום זיין."

גם בימי הרמב"ם היו רגילים לשיר שיר ערבים בשבח היין (פ"י המשניות סנהדרין פ"א א'). ונמצאו כמה שירים על היין בשירי רואן של ר"י הלוי ובשירי הראב"ע.

[מעשה היין] היין היו דורכים בגת (Vat), והגת היה של אבן או של חרס והיו מטיחין אותו זפת (ע"ז ע"ד:). בגת נתנו הענבים והיין היה מזלף לתוך תבור שהיה מוח בסיר והיה מחובר ע"י צנורת אל הגת

אלא ספרי במנו של איש וכו'. שמעיה ילתא קמה ביהורא ועלתה לכי חמרא ותברא די מאה דני דחמרא וכו' (שם נ"א:). ריע כשעשה משתה לבנו על כל כוס וכוס שהביא אמר חמרא והיי לפום רבנן וחיי וחמרא לפום רבנן ולפום תלמידיהון (שבת ס"ז:). ואמרו הרצח לנסך יין ע"ג המזבח ימלא נרותם של ת"ח יין (יומא ע"א). כי הת"ח יברכו עליו וישירו זמירות לה'. ומצוה מן המובחר לקרש על היין וכן להבדלה, ולשבע ברכות הנשואין, לארבע כוסות בפסח, ולשמחת פורים. ובגלל כן קרא הרמ"א את ספרו על מנילת אסתר בשם "מחיר יין" כי היה במקום יין שחסר לו בפורים לקיים המצוה לבסומי בפוריא. ועוד צורך גדול ביין למצות ניהום אבלים ולשלם שכר לרשעים (בעוה"ז) שנאמר תנו שכר לאובר ויין למרי נפש (משלי ל"א) וכו' (עירובין ס"ה:). עשרה כוסות [של יין] תקנו חכמים בבית האבל, שלשה קודם אכילה כדי לפתוח את בני מעיו, שלשה בתוך אכילה כדי לשרות אכילה שבמעיו, וארבעה לאחר אכילה וכו' הוסיפו עליהם ארבעה כנגד חוני חעיר ופרנסי חעיר וכו'. היו שותין ומשתכרין, החזירו הדבר ליושנה (כתובות ח'). כשחבר הבית בשניה רבו פרושין בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין. נספל להם ר' יהושע, אמר להן בני מפני מה אי אתם אוכלין בשר ואין אתם שותים יין? אמרו לו נאכל בשר שממנו מקריבין ע"ג מזבח ועכשיו במל? אמר להם אי"כ להם לא נאכל שכבר במלו מנחות, מים לא נשתה שכבר במל ניסוך המים וכו' ואין נחרין נורה על הצבור אלא אי"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה (ב"ב ס"ז:). וכ"כ היה חזון חזק בעיניהם עד שדרשו, "עין לא ראתה" זה יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית (ברכות ל"ד:). מה שנוהגין קצת נשים לנחש כשנותנין יין לתוך הומץ כשכועסין ונתעוין ואומרות שע"ז נעשה החומץ חוק, אסור משום דרכי אמורי (וכוד לאברחם לר"א אלקלעי חז"ד דף קס"ו דפוס מונקאטש). ע"ע ברכות; ברכת המזון; הבדלה; קידוש; שכרות.

ביבליוגרפיה: קאמינקא בהשלח ח"ח 479; עכשמיין, די מעדיצין אים נייעס סעסמאמענס אונד אים תלמוד ח"א 167, 86 ח"ב 250, שמוסגארט 1908; C. H. Fowler, The Wine of the Bible New York 1878.

מ"א—א.

יין נְסֵךְ: בעיקרו יין לקרבן שסנסכין ע"ג המזבח, ובשם משמש ניסוך (סוכה ל"ד). ע"ע נסכים. אך בהוראת התלמוד נקרא יין נסך היין לתקרובת ע"ז ו"סתם יינם" יין של גוים שלא נרע אם משתמשים ממנו לע"ז או לשתיה בעלמא. יין נסך אסור בשתיה ונמ בהנאה, וכן החומץ שהיה מתחלה יין, ולמדו זאת מדאמר קרא, "אשר חלב וזבחימו יאכלו ישותו יין נסיכם" (דברים ל"ב ל"ח) מה זבח אסור בהנאה אף יין נמי אסור בהנאה (ע"ז כ"ט:). איסור יין של גוים היה ידוע בישראל בזמן אנשי כנסת הגדולה, ונאמר בדניאל

במרתף של הברון עדמונד די ראטשילד בראשון לציון אצל יפו, היין הזה נודעתה בארצות אירופא ואמריקא בשם "יין כרמל" ונמכר ממנו בערך שמונה מאות אלפים בקבוקים בכל שנה. ע"ע ארץ ישראל; מושבות.

[לדינא] המוכר מרתף של יין מקבל עליו (הקונה) עשר קוססות (יין רע שההל להחמיץ) למאה (ב"ב צ"ג:). המוכר יין לחבירו והחמיץ אינו חייב באחריות, (כי מזליה נרים), ואם ידוע שיינו מחמיץ היו מקח מעות, ואם אמר לו יין מבושם אני מוכר לך חייב להעמיד לו ער העצרת, ויש משל אשתקד, ומישן ג' שנים (ב"ב צ"ח:). ואמר רבא האי מאן דקביל חמרא אדעתא דממטי ליה לפרותא דוול שפם (ע"ע אמסמי אדזין) ואדמטי התם ול דינא הוא דמקבל ליה, אבל חלא (אם נעשה חומץ) לא מקבל עליה. ואיכא דאמרי אפילו חלא נמי מקבל (ב"ב צ"ח:). ההוא נברא דהוה קא מעבר חביתא דחמרא בריסתקא (רהבה) דמחחוא, ותבריה בזיזא דמחחוא (זין היוצא מהכותל) אחא לקמיה דרבא, אמר ליה ריסתקא דמחחוא טכיהי בה אינשי זיל אייתי ראה (שנשברו באונס ולא בפשיעתו) ואיפטר וכו'. אתקין רב חייא בר יוכף בסיכרא הני דדרו באנרא (במסע על הכתף) ואיתבר נשלם פלנא, מימ נפיש לחד חומר לתרי (ולא היו להמעינו לבדו) קרוב לאונס וקרוב לפשיעה. דדרו ברינלא (עץ ספוצל בדאשו וקושר בו משא שני בני אדם ומכנים צוארו בין שני פצלין ומוטל על ב' כתפיו) משלם כולה כי קרוב לפשיעה שנושא משא של עני בני אדם. רבה נד בר חנן תברו ליה הנהו שקולאי (נושאי משאות) חביתא דחמרא, שקיל לגלימיהו. אתו אמרו ליה לרב א"ל הב להו גלימיהו. א"ל דינא הכי? א"ל אין למען תלך בדרך טובים (משלי ב'). יהיב להו גלימיהו, אמרו ליה עניי אנן וסרחינן כולה יומא וכפינן (רעבים אנתנו) ולית לן מידא. א"ל (רב) זיל הב אנרייהו. א"ל דינא הכי? אמר ליה אין וארחות צדיקים תשמור (סוף הפסוק). בלוטר שצריך לעשות לפנים משורת הדין (ב"מ פ"ג:).

[לברכה וקידוש ואבלות] על היין צריך לבדך ברכה מיוחדת "בורא פרי הגפן" וכן בברכה אחרונה "על הגפן ועל פרי הגפן". וגורם ברכה לעצמו מפני חשיבותו, משום ראשתני לעלויא אשתני לברכה, ואומרים שירים ותשבחות על היין דתתיב ותאמר להם הגפן החדלתי את תירושי המשמח אלהים ואנשים (שופטים ט'), ברכות ל"ח:). ופוסר שאר משקין בברכה לפניו ולאחריו. אין הפת מוציאנו, אך אם בירך על היין לפני המזון וקבע סעודתו עליו פוסר את היין שלאחר המזון (ש"ע א"ח ס" קע"ד). ומברכין בזימון על היין (ברכות ג'). לענין ברכה אין חילוק בין יין ענבים ליין צמוקים. עולא אקלע לבי רב נחמן יהב ליה כסא דברכתא לדינא א"ל ר"ג לישדר מד כסא דברכתא לילתא (אשת ר"ג), א"ל הכי אמר ר' יוחנן אין פרי במנה של אשה מתברך

שלא התנאל בפת בן המלך וביין משתיו (דניאל א' ח'). ובזמן חזקיהו בן גרון גזרו חכמים י"ח גזרות וביניהן היו פיתן ושמן ויין ובנותיהן של נשים ובמלו האיסור של שמן שלא פשם איסורו ברוב ישראל אך גזרת היין נתקבלה (ע"ז ל"ו). ועיקר תאסור הוא משום חתנות והסתה, כי יסיר את בנך מאחרי ועברו אלהים אחרים" (דברים ז' ד'). וכמו שעשובנות מואב בעצת בלעם שעשו להם קלעים למכור כלי פשתן ואח"כ אומרת לו הרי את כבן בית שב ברור לעצמך, וצרצורי של יין עמוני מונח אצלה. ועדיין לא נאסר יין של גוים. אמרה לו רצונך שתשתה כוס של יין? כיון ששתה בער בו וכי' הוציאה יראתה מתוך חיקה אמרה לו עבוד לזה וכי' שנאמר וישב ישראל בשמים ויחל העם לזנות אל בנות מואב (סנהדרין ק"ו). וכן כי "יסיתך אחיך" (דברים י"ג ו') באכילה ובשתייה (חולין ד' ז'). ואמרו משום ר' יהודה בן בתירא שלש יינות הן: יין נסך אסור בהנאה ומטמא מומאה בכזית (כמו ע"ז). סתם יינם אסור בהנאה ומטמא מומאת משקין ברביעית, המפקיד יינו אצל גוי אסור בשתייה ומותר בהנאה (ע"ז ל"א). השוכר את הפועל לעשות עמו ביין נסך שכרו אסור, שכרו לעשות עמו מלאכה אחרת אע"פ שאמר לו העבר לי חבית של יין נסך ממקום למקום שכרו מותר. השוכר את החמור להביא עליה יין נסך שכרה אסור, שכרה לישב עליה אע"פ שהניח הגוי לגינו עליו שכרה מותר (שם ס"ב). כי אם לא נתכוון לעשות המלאכה ביין נסך אינו אסור ההנאה אע"פ שנעשתה המלאכה מכל מקום. יין אסור גם במגע הגוי.

[סתם יינם] חז"ל גזרו על סתם יינם כמו על יין נסך משום חתנות, ואע"פ שאסרו גם סתם יינם בהנאה ובנגיעה בכ"ז לא החמירו כ"כ, ומצאו בו הרבה קולות. שמואל אמר יין מבושל אין בו משום י"ג (ע"ז כ"ט), ואימתי נקרא מבושל משהרתית ע"ג האש. וכן אם מערבין בו רבש או פלפולין באופן שנשתנה מעמו אינו נאסר בהנאה ולא במגע הגוי. ויש מתירין יין מוגז בששח חלקים מים (ב"י בשם הרשב"א). מאימתי נקרא יין ליאסר במגע משהתחיל לימשך אל הגת בעצמו (ע"ז נ"ה. ועי' רש"י). נגיעה בלא שכשוך (חנתעה) אינה אוסרת בהנאה (ש"ע י"ד סי' קכ"ד וש"ך שם בארוכה). יין בכלי סתום מותר הגוי למלמלו ממקום למקום אע"פ שהיין מתגודר בו (ת"י"ט ע"ז פ"ה ז' בשם הרמב"ם). יין כשר סתום שהוליכיהו גוים ע"י עגלות שלשה ימים בלא שמירת ישראל התירו הרב בעל משאת בנימין (תשובת סי' כ"ט). אם מפקידים יין ביד גוי או ששולחין יין על ידו, היבא דמירתת תניי שלא יהיה נתפס כנגב די בחותם אחר, והיבא דלא מירתת צריכין שני חותמים היינו חותם בתוך חותם (י"ד סי' ק"ל). חותם ומפתת הם כשני חותמים. י"א דלא אסרינן צינוק הבא מכח הגוי (מור ותר"י"ש סי' קכ"ה). ואם הוא שלא בכונה שלא ידע שהוא יין או שלא הגביה

הכלי מותר אפילו בשתייה, דכל כחו שלא בכונה לא גזרו ביה רבנן (ע"ז נ"ח). במקום שכן ישראל מעורב בכח הגוי, אפילו אם יכול הגוי לעשות המעשה בלא סיוע תישראל מותר בריעבד (י"ד סי' קכ"ה ג'). מים חיים או יין שרף יש אוסרין כמו יין (ש"ת ריב"ש סי' רצ"ה). אבל למגע וכהנאה מותר דלא גרע מיין מבושל. יין שרף שנעשה מפירות רקובים ורובן ככלם הם מתולעים, מותר, כי לא נעשה היין שרף מגוף הפירות רק מהמעם היוצא מהם וביודאי שרי. כי נתבטל מעם התולעת במעם הפרי שיש בו ששים (ש"ת צמח צדק נ"א:).

[אנוסים וגוים בזמן הזה] האנוסים אפילו המובנים שבהם אינם יכולים לזדהר ממגע הגוים ביינם, וכיון שהם חשודים עליו אינם נאמנים על שלהם אבל נאמנים על של אחרים. וכ"ש שאין אוסרים במגען. אבל אם עוברים על הדת גם בצנעה אע"פ שעשו מתחלה באונם הרי הם כגוים (ריב"ש סי' ד'). ישמעאלים היינו מחמדיים לא נחשבו עוכדי ע"ז כנצרים ויין נסך שלהם מותר בהנאה, אך אסור בשתייה ממעם חתנות (ש"ע י"ד סי' קכ"ט י"א). ומיוחדים אצלם יין ברשותנו ואין מפקידים אצלם ברשותם, שאין נזהרים ממגע ע"ז וכי. ואם ישמעאל נגע ביינו של ישראל ודאי שמותר בהנאה ואסור בשתייה (רבנו ירוחם, אדם וחוה נתיב י"ז דף קנ"ג ע"א).

[יין נסך בזמן הזה] כתב הרא"ש האירנא דאין הגוים בקיאיין בטיב ניסוך, בכלהו תליא לקולא. כל מנע גוים בזה"ז אינו אוסר רק בשתייה ולא בהנאה (רש"י בשם הגאונים י"ד סי' קל"ב א'). ומותר לנבות מנוי סתם יינם מפני דהוי כמציל מידם (מור בשם רשב"ם והרא"ש והמרדכי). ולמדו זכות על מה שנהגין עכשיו לעשות סחורה בסתם יינם (לבושי שרד סי' קנ"ח). מנהג הקהלות באימליא לקנות נת מלא ענבים דרוכות מבית הגוי ויש ללמוד עליהם זכות אף שאין מעם ברור להתיר (חות יאיר סי' קי"ד) ונראה כי המעם הוא שלא נקרא יין בעודם עם הזגין והתרגנים. בזמן הזה דהאומות לא עובדי ע"ז הם. כל מגע מקרי שלא בכונה (מרדכי והגהת אשרי). ולכן אם נגע גוי ביין באמצעות דבר אחר אע"פ שיודע שהוא יין וכיון ליגע בו מותר אפילו בשתייה, דמקרי מנע ע"י דבר אחר שלא בכונה, כגון שנגע ע"י הברזא לחבית (הגהת הרמ"א י"ד סי' קכ"ד כ"ד) וכתב ע"ז, "ואין לפרסם הדבר בפני עם הארץ". וכן אם נגע הגוי ביינו של ישראל לחכעים כדי לאסרו עליו מותר אפילו בשתייה (ת"ח סי' כ"ו). ויש לשתותו בפני הגוים כדי שלא ירגילו עצמם בכך (מרדכי בשם אור זרוע). הרמ"א היה מקיל ביין נסך כנראה מהגהותיו על סוף ר' יוסף קארו בש"ע בדינים אלה. בש"ת הרמ"א (סי' קכ"ד) משיב, "על מה סמכו שנתפשט חמנהג במדינת מעהרין בפרט וכשאר מדינות בכלל להקל בשתיית סתם יינות

דרשן עצום היו רכים מבני התמון נגזרים אחריו. וש"ך מצדו לא היה כפוי טובה כי סגנונו למלך על ארץ רבה אשר עתיד הוא להכניע בענלא ובזמן קרוב. וגם אחרי ששמו את ש"ך בכלא, זיף היכיני מכתבים מרבנו קושטא לאמר שהסכימו עם ש"ך והאמינו כי הוא המשיח. ורק אחר שהמיר ש"ך את דתו לרת מחמד לא יכול עוד היכיני לחפות על ערמתו, ונודע זיפו ברבים. הוא חבר ק"ן מזמורי תהלים בשם "הוד מלכות" (קושטא 1655); "אשל אברהם" דרשות, "תוספות מרובה" פ' על התוספתא ושו"ת. הוא כתב ספר יחסין של אברהם אבינו בעד החכם הנוצרי וזאנער מהולאנדר, והעתיק כשכילו ספרי קראים. היכיני היה אומן בכתב יד וספריו נכתבו בכתיבה תמה ונאה להלל ובסגנון צח ויפה, ויש מהם באוצר הספרים בליידען ובבריטיש מוזיאום. ע"ע שבת י צב.

ביבליוגרפיה: אזולאי שם הגדולים א' ס' 58; כהנא, אמן התועים 8, 29, 87; דיינארד מעשה קרים ה"ב 159; שטיינשניידר קאטאלאג באדל ס' 4240; גרעץ דברי ימי ישראל ח"ח 288, 555.

ב. מ.

יְכִינִיָּה (יְכִנְיָהוּ, יְהוֹיָכִין, יְיֹכִין): מלך יהודה בן יהויקים המלך, בן י"ח שנה היה במלכו, ומלך רק שלשה חדשים בשנת נ"א שכ"ו (433 קמ"ו). כימיו עלה נבוכדנצר על ירושלים, והגלה את יכניה לבבל עם שרי יהודה החרש והמסגר (מ"ב כ"ד), ויצא דרך שער יכניה בצפון סמוך למערב (מדות פ"ב ו'). גלה יכניה וגלתה סנהררי גדולה עמו (ויק"ד פ"ט ו'). נבוכדנצר הושיב את יכניה בבית האסורים, ואחרי מות נבוכדנצר בעלות אויל מרוך על מלכותו נשא את ראש יכניה ויהי מאוכלי שלחנו (מ"ב כ"ה, ירמיה נ"ב), ונתן גדולח ליכניה (ב"ר פס"ג, ע"י תרגום שני לאסתר א'). נבוכדנצר המליך את יכניה חחת יהויקים אכיו שמרד בו, ומסופר במדרש כי בבוא נבוכדנצר לבבל יצאו כל בני ככל לקלסו אמרו לו מה עשית? אמר להם יהויקים מרד בי והרגתיו והמלכתי יכניה בנו, אמרו לו מתלא אמר גור טוב מכלב ביש לא תרבי גור ביש מכלב ביש עאכ"כ. מיד שמע להם ועלה (על ירושלים) וישב בדפני של אנמיזכום. ירדה סנהררי גדולה לקראתו ואמרו לו הגיע זמנו של בית זה ליחרב? אמר להם לא, אלא אותו שהמלכתי תנוהו לי ואני הוליד לי. אזלין אמרין ליכניה: נבוכדנצר בעי לך, מה עשה עמד וכנס כל מפתחות ביחמיק ועלה על הגג ואמר רבש"ע הואיל ולא זכינו להיות גזברין לפניך עד עכשיו, היינו בעלי בתים נאמנים לפניך מיכן ואילך, הרי מפתחותיך לפניך?— כמין יר ירדה ונמלהן (ויקרא רבה פ"ט ו'). יכניה עשה תשובה על כעשיו חרעים, ואמרו עליו: גדול הוא כחה של תשובה שבמבלת גורח ומבמלת שבעתה, שנאמר חי אני נאם ה' כי אם יהיה כניתי בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני כי

ואין מוחה בהם", ואומר, "ירא אנכי לאומרו שלא ילמדו עובדי עברה מקום לסכך עליו ויקילו עוד יותר וכי בן נהפוש להם היתר היינות במקומות שנחנו להקל מפני חיי נפש". ובפרט הקיל לחולה אף שאין בו סכנה, וגם בזה יש להקל לפי צורך הענין ולפי עיני המורה". בהוצאות האחרונות של השו"ת השמיטו המדפיסים את השו"ת הזאת, בודאי בהסכמת הרבנים, זמזה נראה כי הרמ"א היה מקיל יותר בזה משאר הרבנים.

ביבליוגרפיה: הרמב"ם הלכות מאכלות אסורות פ"ב; ש"ע יו"ד קכ"ג עד כ"ו קל"ח.

א.

יִישָׁר כַּחֲךְ (יִישָׁר חֵילְךְ): יִישָׁר אוֹ אִישׁ מִשְׁרַשׁ אִשְׁרַ כְּלוֹמֵר חֹזֵק וְאִמָּץ, וְהוּא נְתִינַת שְׁלוֹם וּבְרַכָּה. שֶׁבַח וְתוֹדָה. וְאִמְרו חוֹלֵי שְׁחִסִּים הַקְּבִי'ת לַמֶּשֶׁה שְׁשִׁיבֵר אֶת הַלְּחוֹת וְאִמְרו לוֹ אֵשֶׁר שִׁכַּרְתָּ (שְׁמוֹת ל"ד) יִישָׁר כַּחֲךְ שְׁשִׁיבֵרְתָּ (שְׁבַת פ"ז). אִמְרַתִּי לוֹ אֲרִיחַ יִישָׁר כַּחֲךְ (יְבֻמוֹת קכ"ב:). וְכֵן יִישָׁר חֵילְךְ (ב"ר פנ"ד). אוֹ סַתֵּם, "אִישֶׁר", אִמְרִין לוֹ אִישֶׁר (ירוש' תענית פ"א), אוֹ סַתֵּם, "יִישָׁר": כִּי סִלִּיק ר"ז אֲשַׁכְּחִיחַ לר' בְּנִימִין בֶּר יַפֵּת וְכֵן א"ל יִישָׁר וְכֵן חֲרַמְתָּ אֲרִיזָה בְּבָבֶל (שְׁבַת נ"ג), וְאִמְרו לְהוֹר' יִרְמִיָּהוּ יִישָׁר (שם ס"ג): וּבְמִקְוֹמוֹת אַחֵרִים (ע"י שם בְּגִלְיוֹן ה"ש"ס). וְכַעֲזֵן זֶה מֵלֶת, "אִפְרַיִם". אִמְרו אֲפֵרִים תִּלְמִידוֹ שֶׁל ר"ל וְכֵן קָמִית דְּשִׁבּוֹר מִלְכָּא אִמְרו לְהוֹ אִפְרַיִם נִמְטִייה לר"ש (סוף ב"מ), פ' חוֹזֵק בְּלִשׁוֹן פְּרָסִית כְּמוֹ יִישָׁר כַּחֲךְ, וּבִשְׂרִי יִצִּיב פִּתְנָם לִשְׁבֻעוֹת מִסִּיִּים, וּבִכֵּן לִיה נִמְטִייה אִפְרַיִם. וּבְנִמְרָא שֶׁלֵּנוּ כֵתֵב "אִפְרַיִם" נִמְטִייה לר"ש, אִפְרַיִם הוּא כִסָּא שֶׁל כְּבוֹד אוֹ מַמְה כְּבוֹדָה אִשְׁרֵי יִשְׁבוּ עֲלֶיהָ אֲנָשִׁים נִכְבָּדִים וְנִשְׂאִיִּים, הַמְנַהֵג הוּא לֶתֶת, "יִישָׁר כַּחֲךְ" לְכַתְּנִים אַחֵר בְּרַכְתֵּם עַל הַרוֹכֵן וּלְדַרְשֵׁן בְּסִיּוֹם דְּרִשְׁתּוֹ וְהוּא כְּמוֹ נְתִינַת תוֹדָה.

ב. מ.

יְכִינִיָּה אֲבֵרָהֵם (היכיני): דרשן וראש המסייעים לשבתי צבי. הוא היה בן פתחיה ונולד בקושטא בשנת 1611. הוא למד אצל ר' יוסף די טראני (מת בשנת 1644) ואצל ר' מרדכי אשכנזי בחכמת הקבלה, והיה דרשן נפלא. היכיני פגש את ש"ך בקושטא בשנת 1653 וכאשר נודע לו כי ש"ך החזיק עצמו למשיח בסתר לפני תלמידיו, הערים יכיני לדיבר על לבו ולהבטיחו כי הוא המשיח האמתי, ובאח העת לפרסם הדבר ברבים. ולאות על דבריו הראה לו מגילה בלה ועתיקה אשר זיף וכתב עליה חזון כרברים האלה: "ואני אברהם אחר שחיתתי סגור מי שנה ואני משתאה על כי התנין הגדול הרובץ בתוך יאורו מצרים... מתי יהיה קץ הפלאות, והנה קול דודי דופק... הנח בן גולד למרדכי צבי בשנת השפ"ו ויקרא שמו שבתי צבי, והוא יכניע את התנין הגדול ויקח כח נחש עקלתון והוא המשיח האמיתי... ובלתו אין נואל לישראל" וכו'. ובהיותו

משם אתקנך וגו' העצב נכזה נפוך האיש הזה כניהו וגו' כתבו את האיש הזה ערירי וגו' (ירמיה ב"ב), וכתב ובני יכניה אסיר שאלתיאל בנו (דהיא"ג), "אסיר" שהיה אסיר בבית האסורים, "שאלתיאל" שממנו הושלתה מלכות בית דוד. א"ר תנחום ב"ר ירמיה, אסיר זה הקב"ה שאסר את עצמו בשבתה, שאלתיאל ששאל אל לבית דינו של מעלה על נדרו (ויק"ר פ' ה'). לפי דברי יומיפוס מסר יכניה את ירושלם והשרים בידי נבוכדנצר בתנאי שלא ינע בהם לרעה ונבוכדנצר השביע לו ע"ז, אך לא הקים שבותו. לפי ההגדה בנה יכניה את האוהל עם הכיפה על קבר יחזקאל הנביא (ע"ע יחזקאל).

ב. מ.

**ילד: ע' בנים; יולדת; תינוק
ילמדנו: ע' מדרש**

ילקוט: ספר אגדות, בדרך פירוש או דרוש, מוקטות מן התלמוד וספרי מדרש הקדמונים ומסודרות לפי סדר התנ"ך. ונקרא ג"כ "ילקוט שמעוני" ע"ש המחבר ר' שמעון אשכנזי מפראנקפורט, "ראש הדרשנים". לדעת רפאפורט (כרם המד ה"ז מכתב א') היה המחבר ר' שמעון קרא (מת בשנת ד"א תקל" = 1170), ובעל מאור עינים (אמרי בינה פ"ט) ראה הכ"י של הילקוט משנת ע' לאלף הששי (1310). אך צונץ ואברהם עפשטיין דחו דבריו מטעם כי נזכרו בילקוט מדרשים מאחרים ועוד. כי בעל הערוך רש"י אינם מזכירים את הילקוט. ולדעתם חברו ר' שמעון קרא שחי בדרום אשכנז כתלת המאה ה"ג וכתתואר "דרשן נכתר אח"כ, אך החבור לא נתפשט עד המאה ה"ט ומזכירו ר' יצחק אברבנאל בפעם הראשונה. החלק השני מן הילקוט על נביאים וכתובים נדפס בשאלוניקי 1521 והחלק הראשון על התורה שם בשנת 1526, ונדפס כולו בכמה שנים בויניציא בשנת 1566, ומכנו תוצאות הרבה.

[רמ"ו הילקוט] הילקוט נחלק לשני חלקים. ה"א תורה ויש בו 963 רמזים או סימנים, ח"ב נביאים וכתובים ויש בו 1085 רמזים. סדר הספרים לפי התלמוד (ב"ב י"ד): ורק בכתובים משנה מהתלמוד כי מביא אסתר קודם דניאל. הלקוטים בדבר הלכה ופירושים הם: מהתלמוד, מסכתות קטנות, סדר עולם, ספרא, ספרי, ספרי זוטא, מכללתא, ברייתא ל"ב מדות, ברייתא ס"ט מדות, וברייתא דמלאכת המשכן. בדברי אגדה ומוסר הם: מאבות דר"ג, תנא דבי אליהו, דרך ארץ רבה חומא, ס"ט גן עדן, מדרש וימעו, דברי הימים של משה, ומדרש פטירת משה. הדרשות שאב ממדרש רבות, פסיקתא רבתי, פסיקתא דרב כהנא, ילמדנו, תנחומא, דברים זוטא, מדרש אבא גוריון, מדרש אספה, תרשא, אנכיר, פרקי דר"א, ומדרשים על שמאל תהלים משלי ואיוב. ואותיות דר"ע (בראשית

א' רמז א'). לדברי עפשטיין לא ראה בעל הילקוט את מדרש שמות רבה לפי שהוא מאוחר. בילקוט נמצאים גם מדרשים עתיקים מאד שזיו לפני המחבר ואשר נאבדו ממנו, ולפעמים אי אפשר לעמוד על הבנת הדברים, כמו בפ' בהעלותך שכתב: "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל משבט ראובן וכו' הרי שבעים ואחד זקנים, וכתבנו אנו מפי רב שמואל אחי של פנחס ומרים ולמד אותם בתרביץ מצוא, ורבנא הנינאי כהנא ראש ישיבה ונאון פנים אחרים מראובן" וכו' (ועי' מדרש שמואל פ"ט וב"ר פ"ז). וכן בפ' שלה בפסוק ותשא כל העדה: "רא בני של ריה"ג אומר דברי נרגן כמתלהמים באדם שיש לו מת והוא צווח וכוכה וכו' מי יוכל לראות פני אחד מהם, כדו כלום (או כלום) לאמו של משה יכולה לכלום צפרנו של אחד מהם אני יודע מה ראיתי, מיד הם כולן גועין בכניה וכו'. (עי' ילקוט התצאת גאלדסמן בווארשא 1898 בסוף בהערה שם). הילקוט שמעוני היה תמיד לכלי הפץ להדרשנים. ויש עוד "ילקוט ראובני" מאת ראובן בר' האשקי כ"ץ שהיה רב בפראנק ובעל מקובל (מת בשנת 1673). השם האשקי הוא קיצור משם יהושע ע"פ חברת לשון פולנית. הילקוט הראובני כולל לקוטים מספרי קבלה ומסודר לערכין בסדר א"ב (פראנק 1660) ונדפסו רק ח"א. ח"ב עודנו בכ"י. ועוד ילקוט ראובני הגדול, לקוטי מררשים תמוהים מהרבה ספרי קבלה חולתם ומסודר כסדר פרשיות התורה (ווילמרשדארף 1681).

ביבליוגרפיה: רפאפורט בכורי העתים 1820 צד 111; כרם המד ה"ז 25; שד"ל מבוא צד 10; לאנדרסון עמודי העבודה 102; ווערטהיימער גנזי ירושלם ח"ב י"ח; המזכיר 1858 כ"א; רב פעלים 129; אברהם עפשטיין, ר' שמעון קרא והילקוט שמעוני קראקא 1891; צונץ ליטעראר טור-געשיכטע 28.

א.

ימים: קבוץ ימים רבים, ואנמי מים גדולים אשר יסבבו היבשה בננוד לשם יבשה, למקוה המים קרא ימים (בראשית א' י'). כי אתא רב דימי א"ר יוחנן סאי דכתיב כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות ישוננה (תהלים כ"ד) אלו י' ימים וד' נהרות שמקיפין את א"י. ואלו הן ו' ימים: ימה של מבריא, ימה של סדום. ימה של הילת (אילת), וימה של הילתא וימה של סיכבי (צ"ל סמבו) וים אספטיא (צ"ל אפטיא) וים הגדול (ב"ב ע"ד:). ועי' ילקוט פ' ואת חברה בפסוק ים ודרום ירשה, ובירושלמי (כלאים פ"ט ד') נאמר ו' ימים סובבים את א"י ימא רבה, ימא דמבריא, ימא דסמט ימא דמלאה ימא דהולתא ימא דשליית (צ"ל דאלית) ימא דאפטיא, והא איכא ימא דחמץ? דיקלימינוס הקוה נהרות ועשאו (ועי' ירוש' שקלים פ"ז), ופירוש הדברים: א' ימא של מבריא הוא ים כנרת; ב' ימא של סדום הוא ים המלח; ג' ימא של הילת או

ים המלח האויר מעורב מחלקי מלח תפירת העולים מן הים, ולא יעלה שם לא עץ ולא ייק או רשא. ומפני ההרבן והאברון השורר שם אמרו חז"ל בדרך משל על דבר שהוא כהקדש ולא יוכל לחנות ממנו, "וילך הנאה לים המלח" (בכורות ג'). ומפני כבוד חמים לא היו ספינות עוברות בו (פסחים ב"ח. רש"י). אך אנשים היו עוברים ובאים שם. רבין ור' ירמיה היו מהלכין על שפת ימא של סדום ופרי. והמים הם טובים לרחיצה משום רפואה, ולכן לא היו רשאים לרחוץ בו בשבת (שבת ק"מ.). אך המלח הנס שבו קשה לעינים ומסמא אוזן (תולין ק"ח:) ולכן צריכין למכילת ידים במים אחרונים. ע"ע מ"ח. פני הים המלח הם נמוכים מפני הים הגדול במדה 1292 רגל. אך לפעמים ירדו או יעלו מ"ג עד עשרים רגל. עומק היותר גדול הוא 1310 רגל. נמצא כי קרקע הים המלח הוא נמוך בכדי 2600 רגל מפני מי הים התיכון. אורך הים המלח 47 מיל. ורחבו כעשרה מיל (פרסאות אנגליות). לערך 6¼ מיליון טאן מים נופלים בכל יום מן קצה הירדן הדרומי לתוך ים המלח, ומים בסכום הזה יחסרון ממנו מסאת תחום הגדול שיחממו המים לתכל ואדים העולים באויר.

ים סוף (Red Sea): הים שעברו בני ישראל ביצאם מארץ מצרים חז"ל פרעה נמבעו בו (שמות ט"ז ד'). ונקרא כן מפני שנדלגין בו קנה וסוף. לים סוף יש שני ראשים, המזרחי הוא ים עציץ נבר הנקרא "עקבה" והמערבי הוא ים, "סוים" (Suez). ועל שפת הים עומדת חצי, "סוים" וסמוך לה, "תל קאלסום", ומשערים כי במקום הזה עברו בתוך הים בהרבה. וגם הים סוף נקרא בלשון ערבית, "באחר אלקלסום" וכן תרגם רב סעדיה גאון אלקלסום. הים סוף היה מגיע עד הגילום (שמות רבה שם), ונתחבר אליו בחפירה שעשה נקאם בן פואטמדי (פרעה נכה) ונשלם בזמן ממשלת דרייש הראשון, והערביים סתממו, ובזמן האחרון חפר די ליסיפס את התעלה של סועץ, ונתחבר הים סוף לגילום וים התיכון עוד הפעם. ע"ע מצרים.

ים של מלח: הוא הכיור הגדול שעשה שלמה בבית המקדש והכניס בו דרך צנורות מים רב לצורך המקדש. ונקרא ים על שם בית הקבול שלו ובלשון התלמוד נקרא גם האבן שתחת חגת או בית חבר בשם "ים", ואמרו המוכר את בית חבר מכר את הים (ביב ס"ג). ודוד חמלך בכבוש סוריא לקח מעיר אודעור נחשת רב, ומהנחשת הזו עשה שלמה את הים הנחשת (דרייש י"ח ה'). ועשה הים מצק חמש אמה קומתו וקו שלשים באמה יסוב אותו סביב, ומיופה במקעים ופרחים סביב. הים היה עומד על שני עשר בקר, שלשה פנים לכל רוח, והאזורים ביתח. עוביו של הים טפח ואלפים בת יכיל (מ"א ד כ"ג—כ"ד). תנא ר' חייא ים שעשה שלמה היה מחזיק מאה וחמשים טקח מהרה וכל טקח ארבעים טאה. ולדעת

שיילית הוא ימא של עכו. ולדעת שוחרץ צ"ל אילת הוא ים סוף אצל עציץ נבר כדכתיב מאילת ומעציץ נבר (דברים ב' ה') והוא טובב א"י בצד הדרום. כי א"י הנמצא כאן נחשבה לפי תחום התבטחה העתידה לבוא. כמו שנאמר מים סוף ונר עד הנחר (שמות כ"ג ל"א); (ד' ים חילתא הוא לדעת שוחרץ ברכת פיאלא (מלשון פיאלא, תרגום קערותיו פיילותיו וכן מורקי יין (עמס ר' ו') יין בפיאלא חמר), והערביים קורין לה ב"ירכאת אלראם" היא 120 מיל למזרח קיסרין ומחברת למערב באניאם או פטיים והירדן, וכעת קורין כל חבל הארץ החיא בל"ע, "בלד אלחול" או חולי ע"ש החול הנמצא שם לרוב; ה') ימא דאפמיא הוא אצל העיר אפמיא (ע"ע), ושם עמק קמן הנקרא בלשון ערבית, "באכערעא" ר"ל ים קמן, וכימי קדם היה שם קברן מים רבים. והנהל, "אלעז" יורד בעמק זה ויוצא ממנו; ו') ים סיבכי הוא סמנו והוא, "מי מרום" במקרא, כי לשון סמכי בארמית וערבית הוא גבוה (כמו נמלו הכליות וכו' אבל בסומכי טרפה, חולין נ"ח:), ובאמת תכונת הים הזה היא על סוה גבוה והוא הר נפתלי; ו') ים הגדול הוא ים התיכון (ע"י להלן); ים דחמץ הוא ים קמן לרדום עיר, "חמס" ונקרא, "באחר חמס" והנחר "עז" נבנס בתוכו ויוצא ממנו וחו שאמר דיקלימינוס הקות נהרות ועשאו, כי נעשה בידי אדם.

ים הגדול (כמדבר ל"ד ל"ז): הוא ים האמצעי או ים התיכון (מיטמעללענדישעס מעער, Mediterranean Sea), כי הוא מבריל בין אירופא לאפריקא, והוא נבל המערבי של א"י ונקרא ג"כ ים פלשתים מפני שהפלשתים ישבו עליו בחלק הדרומי של הים, גם נקרא ים האחרון (דברים א' כ"ד), כי אחרון הוא מערב בניגוד לקדם שהוא מזרח. וכן לפעמים בצירוף השם אוקינוס, כמו ותחום מערבא יהא לכוני ימא רבא אוקינוס (תרי לכתבדבר ל"ד ו') ע"ע אוקינוס. ים המלח (Dead Sea): ימא דמילתא ונקרא ג"כ ים הקדמוני (יואל ה' ב') כי הוא למזרח א"י (דרומית מזרחית). בשמות רבה דרשו הפסוק מיהוקאל (מ"ז ה') המים האלה יוצאים אל הגלילה הקדמונה ונר בענין אוקינוס, ומסיים לכך נקרא אוקינוס ים הסוה. ועתיד הקביה לרפאותו. גם ים הערבה (דברים ג' י"ד) כי הוא בין ערבות יריחו מצד מערב ובין ערבות מאב מצד מזרח; או ימא של סדום, כי סדום ועמורה נחמכו אצל ים המלח, בערבית נקרא הים הזה, "באחר לום" כי אשתו של לום היתה שם לנציב מלח, ואמרו חז"ל מעולם לא טבע נברא בימא דסדום (שבת ק"ח:); כי המים המלוחים הם כבדים ומנביחים את הגוף ויוצף למעלה. נימי הים נקיים אבל מלוחים מאד והריפים ביותר ומעורב בהם ריח נפריה, ולא נמצא בים המלח שום דבר חי, וגם חרנים הבאים בו דרך הירדן ימותו חיבף בבואם שמה. על קרקע הים יש כיצה שחורה (asphalt) וריחה רע. גם בכל חבל הארץ אצל חומי

רמי בר יחזקאל היו שלש אמות התחונות מרובעות ושתיים העליונות עגולות (עירובין יד:). אחז מלך יהודה חוריד את חים מעל הבקר הנהשת ויתן אותו על מרצפת אבנים (מ"ב ס"ז י"). ולאחרונה שברו אותו הכשרים וישאו את נחושתם בבליה (שם כ"ח יג). ע"ע כנרת, י"ם.

ימות עולם: ע' כרונולוגיא

ימי הביניים: הוא פרק הזמן האמצעי המבדיל בין הימים הקדמונים ובין הימים האחרונים. מקור המושג הזה מן הגרמנים אשר קראו לו *Mittelalter* וברומית *media aetas*, והכותבים בלשון עברית בזמן האחרון העתיקו "ימי הביניים" ע"ד איש הבינים (ש"א י"ז). הראשון שהשתמש במושג הזה הוא הפרופיסור קריסטוף צעללאריוס בהאללע (1634-1707), והוא הנביל את ימי הביניים ממלכות קונסטנצין (295-333) אשר קרא רדור לנצורים ולפי התנדה התנצר גם הוא, ונמשכה התקופה הזאת עד הזמן אשר נלכדה קושטא בידי התורקים בשנת 1453, ולפי ימי הביניים הם מן המאה ה' עד אמצע המאה ה"ו. וקודם זמן קונסטנצין הם הימים הקדמונים, כי לדעת הפרופיסור הנ"ל התחילה תקופה חדשה להשכלת האדם מעת שהחלה הנצרות להתפשט בארץ. ומן אמצע המאה ה"ו התחיל פרק הזמן החת, כותבי ההיסטוריא האחרונים שינו את המחלקות האלה, ומשכו את פרק הזמן הקדום ליום הוסר רומולוס אוגוסטוס הקיסר הרומי האחרון מעל כסאו ע"י שר החיל הגרמני אודואקר בשנת 1476, וימי הביניים מנו עד זמן הגלות אמריקא בשנת 1492. ועוד הוסיפו פרק זמן רביעי מימי המדידה בצרפת אשר ממנה צמחה ממסלת העם (דימוקרטיא) תחת אשר לפניו היה דבר המלך שלטון (אוטוקרטיא). בכ"ז החוק המנהג הראשון והמכריע לקרא את ימי הביניים האלף שנים שבין מאה החמישית ובין המאה ה"ו.

[ימי הביניים ימי השך] בלשון כל עם "ימי הביניים" הוא כנוי לחשכת הרוח, לממשלת זדון, לאמונה מפלה, עת ששלטח הכנסייה הקתוליקית ממשלה מבלי מצרים. וכן הוא באמת בקורות היהודים, אם נחלק את ההיסטוריא ע"פ שיטת צעללאריוס שהתחיל למנות ימי הביניים ממלכות קונסטנצין, כי בימיו ניתן החוק הראשון שתבדיל את היהודים לרעה, כי אסר על הגוים להתיהר בעונש מות. מחימים האלה התלו הרדיפות אשר רשימותיהן ניכר בכל המדינות ששם שלמה הנצרות, הרדיפות האלה עצמו בימי נוסעי הצלב משנת תתנ"ו (1096) עד חצי המאה ה"יג. מסעי הצלב הם טיפוס של ימי הביניים כי קרא האפיפיור לכל הסרים למשמעתו בכל ארצות תבל להלחם עם האיטאמינים ולחצילו את מקום חקבר של "גואלם" מדיחה. ובהתאמת הכללית קונציל של הלאטעראן אשר קרא

האפיפיור אינוצינץ השלישי ברומא בשנת 1215 גזרו על היהודים לתבדילם מיתר העם ע"י אות הרפה אשר ישימו על כנדיהם, ואבות הכנסייה חשבו את היהודים לקין אשר גם הוא נשא אות, ודרשו עליהם, "אל תהרגם מן ישכחו עמי הניעמו בחילך". התורה הזאת עשתה פרי הביזות הרדיפות והגירושים במשך שלש מאות שנה אחרי זמן האפיפיור ההוא. והאחרון הכבד גירוש ספרד בשנת מז"ה ישראל (1492). מן העת הזאת תוקל גורל היהודים מעט, ולאט לאט היתה הרחמת, ועקבות ימי הביניים לא נודעו עוד. ע"ע אנטישמיות.

ביבליוגראפיא: השלח ח"ד 26.

ג. ד.

ימים: שם אומת של נבורים שאימתן מוטלת על חבריות (תולין י"ז). ודרשו ימים בלשון אימה. הוא ענה אשר מצא את הימים במדבר ברעותו את החמורים וג' (בראשית ל"ו כ"ד) וכן תרגם אונקלוס, "גבריא" היינו נבורים וענקים. ולדעת תולין, "ימים" (רבים ימים) הוא שם היה "הפרד" הנולד מהמור וסוסיה (פסחים ס"ר). ומירוש "מצא" הרכיב וכן תרגם י"ע. אולם דעת הירונימוס ענינו מעינות חמים (בהעתקת הואולנאמא *aqua calidae*), וענה מבני שיער מצא אותם במדבר אדום כי תמרוו לא רצו לשתות מהמים החמים, ועיין התבונן על סגולת המים האלה (פירסט, בוצר עוללים), גם גזיניוס נוסח למירוש הזה, והשם ימים בעירי כמס ימים בפתח אשר תוראתו מקוח מים.

ב. ט.

ימין; שמאל: עיקר ההוראה של ימין הוא צד האור והוא צד דרום, בהפך לשמאל שהוא צד המבוסס והחושך והוא צד הצפון, כמו צפון ימין אתה בראתם (תהלים פ"ט י"ג), שמאל בעשותו ולא אהו. יעסוף ימין ולא אראה (איוב כ"ג ט'). ומזה צד הדרום וצד הצפון שבנוף בעל חי בעמדו נכה מזרח. כמו עין ימין, שוק הימין און ימנית, רגל ימנית, ביד ימיני (תהלים ע"ג כ"ג) ירך ימינו (שופטים ג' מ"ו), על צדך הימיני (יחזקאל ד' ו'). ונתנה החשיבות לצד ימין והפחיתות לצד שמאל. כאשר הביא יוסף את שני בניו מנשה ואפרים לפני יעקב אביו לברכם לקח את אפרים הצעיר בימינו כדי להצינו משמאל אביו ואת מנשה הבכור בשמאלו להעמידו מימין אביו. אך יעקב כהפצו להרבות בברכות אפרים כי נחשב בעיניו יותר ממנשה אע"פ שהיה הבכור שכל את ידו וישית יד ימינו על ראש אפרים ואת שמאלו על ראש מנשה (בראשית מ"ח). שוק הימין היה למנה לחבהנים (ויקרא ז' ל"ב). המצודע במתרתו חוז עליו חכחן מרם האשם על תנוף און הימנית ועל בהן יד הימנית ועל בהן רגלו הימנית (שם י"ד י"ד) אם שלמה המלך ישבה לימינו (מ"א ב' י"ט). נצבה שגל לימינך בכתם אופיר (תהלים מ"ח י"). נחש העמוני ברצותו להכניע את אנשי יבש גלעד אמר, בואת

חימין? (שה"ש רבה פ"ב י"ז) אך השכינה היא במערב ומצד זה היתה המנוחה לשמאל (מתנות כהונה, שם). בהרבה דינים המצוה בימין; החליצה ביד ימנית וברגל ימנית (יומא פ"ב ב') ולאמר רגל החליצה ברגל שמאלית. וכדי לברור הדבר אומרים להחליץ ללכת איזה פסיעות וכאשר ירים את רגלו השמאלית אות הוא כי הוא אומר רגל ימנית (ש"ת גנה ורדים סי' ט'). הלולב בימין ואחריו בשמאל (עי' ילקוט תהלים רמז הר"ע. ושמות רבה פ"ה ה'; ערוך השלם ח"א 242 ו"ב 57). הפילין של יד על יד שמאלית ודרשו "ידכה=יד כחה, כי התפילין צריכה קשירה שנאמר "וקשרתם" וקשירה בימין, ודרשו וקשרתם וכתבתם, מת כתיבה בימין אף קשירה בימין, וכיון דקשירה בימין ממילא הנחה בשמאל היא (מתנות ל"ז.). ואמר יד מניה בימין וקשר בשמאל, אך מי שהוא שולט בשתי ידיו (ambidextrous) מניה בשמאל. גם בחלכות ד"א הימין קודם. שלשה שחיו מהלכין בדרך הרב באמצע וגדול בימינו וקטן בשמאלו. אחרן ישב לשמאל משה וכו' אלעזר ישב לימין משה ואיתמר לשמאל אחרן (ומשה ואחרן באמצע) וכו' (עירובין נ"ד:).

[בקבלה] ישראל נקראים ימין, תחי ירך על איש ימינך (תהלים פ') פי' תחי ירך להגן על איש ימינך והם ישראל; יצר טוב הוא לימינו של אדם (מ"ד פכ"ג); עוה"ב נקרא ימין שחמיימינן בתורה באים שם, ועוה"ב נמשל לשמאל (מ"ד פנ"ט א'), לכן לולב רמז לעוה"ב בימין ואחריו לשכר עוה"ב נוסל בשמאל (שרה יהושע ס"פ ג' שאכלו); צדיק נקרא ימין, לב חכם לימינו, ורשע שמאל לב כסיל לשמאלו; תורה נקראת ימין, שנאמר ארך ימים בימינה, וכתיב מימינה אש דת למא, ורמז על תושב"ב כי "רת למי" אוהיות חלמוד. ימין מיוחד לחסד, וגי' ימינים הם חכמה נצה חסד, וכות הוא ימין וחוב שמאל. שמאל הוא גבורה, ולפעמים נקראים כן בינה חוד. סמאל נקרא כן מפני שהוא מסמרא דשמאלא והוא מקסרג, והמלאך מיכאל שהוא מליץ טוב לישראל עומד מצד ימין, וראיתי את ה' וישב על כסאו וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו (מ"א כ"ב י"ט) וכי יש ימין ושמאל למעלה? אלא המליצים עומדים מימין והמקסרגים משמאל (תנחומא שמות פ"ז). יצחק בער לעונינוזאחן העתיק ללשן עברית צחה את מאמר בנימין פראנקלין A Petition from the Left Hand (בקשה מיד השמאלית, שרשי לבנת 8—257, ווילנא 1841).

א.

ינאי (יונתן Jannaeus) אלכסנדר: מלך יהודה; נולד בערך שנת 126, ומת בשנת 78 קודם מספר הנהגה. הוא היה תבן השלישי ליוחנן הורקנוס מאשתו השנייה, ועלה למלוכה בשנת 102 קסמיני: יוחנן אחב יותר את בנו אריסטובולוס תראקון יורש העצר ואחיו הצעיר אנטיגונוס מאשתו הראשונה,

אכרתו לכם (ברית) בנקוד לכם כל עין ימין ושמחיה הרפה על כל ישראלי (ש"א י"א ב'), והנביא כאשר העיר חמתו על הרועה האליל אמר "הריב על זורעו ועל עין ימינו זורעו יבוש תיבש ועין ימינו כחה תכחה" (זכריה י"א י"ז). יהוקאל הנביא שכב על צדו השמאלי שיצ יום ועל צדו הימני ארבעים יום לכפר עון יהודה וישראל (יהוקאל ד'). לבת יהודה נאמר "ואחותך הגדולה שמרון... היושבת על שמאלך ואחותך הקמנה ממך היושבת מימינך סדום ובנותיה (שם, ט"ז מ"ז). אנשי החיל אהזו הקשת ביד שמאל והחצים ביד ימין (שם ל"ט ג'). השופטם אהוד שהיה אסר יד שלה את יד שמאלו ויקח ההרב מתחת למדיו מעל ירך ימינו ויתקעה בבטן ענלון מלך מואב, ולכן לא נשמר ענלון ממנו (שופטים ג') וברך חזק חכה יואב את עמשא, כי לא נשמר בחרב אשר ביד שמאלו (ש"ב כ' י'). בני בנימין היו נושקי קשת מימינם ומשמאלם באבנים ובחצים (דה"א י"ב ב'), כלומר שהיו אוחזים הקשת ביד ימין והחצים ביד שמאל מפני שחיו אמרי יד או כי הפירוש הוא שהיו יכולים לירות בשתי ידיהם. כי בני בנימין היו מצוינים כי כל אחר "קולע באבן אל השערה ולא יחמא" (שופטים כ' ט"ז). ויתכן כי השם בנימין=בנימין הוא בלשון סני נחור כי היה אסר יד וכן כל בני שבטו אחריו. שולמית חולת אהבה אמרה: "שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקי" (שה"ש ב' ו'). לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו (קהלת י' ב'). טבעת החותם היא על יד ימנית (ירמיה כ"ב כ"ד). לחשיבות יד הימנית היו נשבעים בהרמתה, נשבע ה' בימינו (ישעיה ס"ב ח'). והושאל השם ימין על השבתה, אשר פיהם דבר הוא וימינם ימין שקר (תהלים קמ"ד ח'). ולחזק השבתה היו נשבעים בהרמת שתי הידים, ויום ימינו ושמאלו (דניאל י"ב ד').

[בהלמוד ומדרשים] לענין שבתה אמרו האומר "ימין" שלא אוכל בכר זה חרי זה שבתה, משום דימין גופיה איקרי שבתה וכו' ומנין לאומר "שמאל" שהיא שבתה שנאמר נשבע ה' בימינו ובזרוע עזו (נויר נ:); ופירש"י מרכיב ימינו וכתיב ובזרוע עזו אלמא דזרוע היינו שמאל, וה"ג אמרינן בברכות ו'. מנין שהקביה מניה תפלין דכתיב ובזרוע עזו ותפלין בשמאל קיימי (שם). בעניני העבודה אמרו: כל פנות שאתה פונה לא יהו אלא דרך ימין (יומא ט"ז:). ר"ש אומר כל מקום שנאמר יד (סתם) אינה אלא ימין אצבע אינה אלא ימין ומה שנאמר כבהן נתן באצבעו שלא תהא נתינה אלא בימין (ובתים כ"ד), ותנן קמץ בשמאל פסול (שם:), ולכן פסק הרמב"ם כי כהן אסר יד פסול לכתונה (ביאת המקדש פ"ם ח'). השלחן היה בצפון (שמאל) והמנוחה בדרום (ימין) ואמרו ע"ז הרועה להעשיר יצפן והרועה להחכים ידרים. א"ד יוחנן כתיב ושמת את השלחן מצוץ למרבת וגו' (שמות כ"ז). אין אדם מניה את המנוחה משמאל כדי שלא תשא מעבבת

שדריה לחו, שלחו ליה תא אנת נמי להכא, והתנד בבבליו אמרה תורה, יבא בעל השור ועמוד על שורו. אתא ויתבי, אמר לו שמעון בן שמח: ינאי המלך עומד על רגלך ויעידו בך, ולא לפנינו אתה עומד אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד, שנאמר ועמדו שני האנשים אשר להם הריב וגו' (דברים י"ט). אמר לו לא כשתאמר אתה אלא כמו שיאמרו חבריך. נפ לימינו כבשו פניהם בקרקע, נפנה לשמאלו וכבשו פניהם בקרקע. אמר להן שב"ש בעלי מחשבות אתם, יבא בעל המחשבות ויפרע מכם! מיד בא גבריאל וחבטן בקרקע ומתו. באותו שעה אמרו מלך לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעידין אותו (סנהדרין י"מ.). יוסיפוס מספר כי פנעו היהודים בינאי בעמדו על המזבח להקריב, וכנראה מתאים הספור עם המעשה בצדוקי אחד שנסך המים על גבי הרגל, כי הצדוקים לא היו מודים בניסוך המים, ורנמותו כל העם באתרוניהם (סוכה מ"ח:). ותבער בהם תמת המלך וישלח בעם את אנשי התיל מבני הנכר ויפילו בהם ביום החוא אנשים רבים לאלפים (קדמוניות ס"ג פ"ג סי' 5). באנדות ירושלמי מסופר כי שלש מאות נזירים עלו לירושלם בימי שמעון ב"ש להקריב קרבנות אך לא היה ידם משנת ויבקש מינאי לחת להם החצי משלו והחצי חשני יתן הוא. ויתן ינאי קרבנות לחצי (מאח וחמשים) ולחצי השני מצא שמעון ב"ש פתח הרמח והחזיר נזירותם. ויוציאו האנשים דבה על ב"ש לפני ינאי כי לא יתב מדריה כלום. ויקצוף עליו ינאי, ושמעון שמע כי חרה אפו בו ויברה מפניו. והיה היום ויבואו לירושלם אנשים חשובים ממלכות הפרתים ויאכלו על שלחן המלך ויאמרו לו: אודנו המלך, זכרנו כי היה בוח חכם וזן ואמר לן מילי דאורייתא, ויאמר המלך לאחותו קראי אותך לבוא. הנה, ותאמר לו הבה לי דברך ושלח לו את טבעתך והוא יבא, וישב בין המלך והמלכה, ויאמר אליו ינאי למח זה ברחת?—שמעתי כי חרה אף אדוני המלך בי ויצר לי פן תמיתני, וקיימתי הפסוק „חבי כמעט רנע ער יעבור ועם". א"ל למח התלת בי? א"ל לא אפליית בך, אלא את מסונך ואנא מן אורייתא, דכתיב כי בצל החכמה בצל הכסף". ולמח לא אמרת לי? א"ל אי אמרית לך לא הוה יחבית. א"ל למח יחבית לך בין מלכא למלכתא? א"ל בספר בן סירא כתיב סלסלה ותרוטמך ובין נזירים תושבך". אמר מזוג לי וברך, אמר ברוך על המזון שאכל ינאי וחבריו. אמר עד ברין את בקשיותך, לא שמעית מן יומי ינאי בברכתא. אמר ומי אית לי למימר נברך שאכלנו. אני לא אכלתי. אמר אייתנן ליה ויכול. היבן ליה ואכל, מן דאכל אמר ברוך שאכלנו (ירושלמי ברכות פ"ח ב', שם נזיר פ"ח ג', ב"ר פצ"א, קהלת רבה פ"ו.). בבבלי מסופר חדרב באופן אחר: ינאי מלכא ומלכתא כריכו דפתא בחדי חדדי ומרקמל ליה לרבנן לא הוה ליה איניש לכרוכי לחו. אמר ליה לרבנן

ואריטובלוס כאשר ירש מלכותו חושב בכלא את ינאי אלכסנדר כי ירא שלא יהיה לו לפוקח, אך המלכה שולמית אלכסנדרה פתחה את אסיריו והוציאה אותו לחפשי. יוחנן מת בשנה הראשונה למלכותו ואשתו שולמית שהניח בלי בנים נפלה ליכום לאחיו ינאי ונשא אותה אף כי היא היתה זקנה ממנו י"ג שנה. ועם שולמית הוריש את המלוכה כי היה הגדול בין האחים שנשארו אחריו. ינאי לקח לו גם הבהונה הגדולה, נגד דעת הפרושים שאסרה לו מפני כי נשא אלמנת אחיו, וכלל אמרו ביבמה כל שחיא איסור מצוה ואיסור קדושה כגון אלמנה לכ"נ חולצת ולא מתיבמת (משנה יבמות כ"א.).

[מלחמותיו] ינאי התאמץ לחזק את מלכות יהודה ונבול ממלכתו, ויצא להלחם עם אנשי עיר תלמי (Acre), אולם תלמי לאחורום בן קליאופטרא מלכת מצרים שדחתה אוהו מהמלוכה וימלך על אי קפריסין, עלת על יהודה ויצר על עיר אסאכים אצל ציפורי ויבש אותה ביום השבת ויבח את שללה ולקח עמו עשרת אלפים שבויים, אך את צפורי לא יכול לכבוש. אח"כ נלחם על עיר אוזפון אצל הירדן וינגף ינאי וכל חילו הרב לפני תלמי ואנשי צבאיו. ועוד מעט היתה תבוסתו שלמה ואבר עמרת ממלכתו. לולא הערים להשתדל לפני קליאופטרא באמצעות חלקיה וחנניה שרי הצבא להמלכה, כי אם יצליח בנה תלמי במלחמתו עם ינאי או לא תבון גם ממלכתה במצרים. ותמהר לשלוח אנשי חיל במספר רב לעזור לינאי נגד תלמי והוכרח לשוב מיהודה ולחזור לארצו באי קפריסין. בעד ההצלה הזאת הפצת קליאופטרא לכבוש את ארץ יהודה, אך היהודים האלכסנדריים הניעו אותה ממחשבת. ינאי בראותו כי היתה הרוחה נלחם עם שכניו בצפון א"י ויכבוש את נדרה והעיד חבצורה אמתום אצל הירדן, אך תיאודודוס מושל אמתום ארב עליו ויכה בו מכה גדולה כעשרת אלפים איש ובזו שלל רב. אולם במלחמתו על הפלשתים הצליח ינאי לכבוש את רפיא, אנתידון והעיר העתיקה עזה אשר שרף באש בשנת 96 קמ"ה.

[מלחמתו עם הפרושים] במשך מלחמותיו תרחק מירושלם נמש את רברי המלוכה ביד שולמית אלכסנדרה אשתו שהיחה אחות שמעון בן שמח שחיה אח"כ נשיא הסנהדרין. ינאי היה מבית החשמונאים מכת הצדוקים ושונא הפרושים, אך לכ המלכת והגיוניה המובים אליהם שמו טעג ורסן לשנאתו של המלך. הפרושים גם הם שנאו אותו כי היה נוטה להצדוקים והיה מתגשא בשם מלך ועל מבעות חרת „יהונתן המלך" בלשון יונית (ע"ע מבעות) והוא לא היה מבית דוד המלך. ניסו שמעון בן שטח ראש הסנהדרין העיר עליו חמתו בראשונה, ומעשה שחיה בעבריה דינאי מלכא דקמל נמשא אמר לחו שמעון בן שמח להכמים חנו עיניכם בו ונדוגנו. שלחו ליה עבדך קמל נמשא.

(ס' ל"ג): "בשבעה עשר ביה (באדר) קמו עממא על פלימת ספריא במדינת בליקום (צ"ל בליקום) ובית זבדאי והיה פורקן לבית ישראל" (ע' ירוש' תענית ס"ב י"ג).

[מותו] מלחמתו האחרונה היתה עם אריסאם מלך ערב שעלה על יהודה ובבש את העיר אידרא בין יפו וירושלם. ינאי החאמץ נגדו בשאדית כחו במשך שלש שנים ולאחרונה נבר עליו וירוש' את פילא. דיום, נרסה, גאולאנא, סילייאק וחמבצר גמלא, וקרוב למותו בבש את רנבא. בכל ימי מלחמתו היה חולה במחלת כרחת ומחלתו היתה אנושה ומת בח בשנת נ"א לחייו (78 קסח"ג). לאשתו שלומית מסר מלכותו ויצוה לאמר: "אל תתייראי מן הפרושין ולא ממי שאינן פרושין אלא מן הצבועין שדומין לפרושין, שמעשיחן כמעשה זמרי ומבקשין שכר כפנחס" (סוסח כ"ב:). ופירשי בשמת היתה אשתו יראה מוחן שלא יעבירו המלוכה מבניה והיתה אוסרת לו לבקש מלפניהם עליה ואמר לה אל תתייראי מהם שצדיקים הם ולא יגמלוך רעה ולא לבניך שלא חמאו להם (שם). ובאמת לא נסרו לו הפרושים שנאה אחרי מותו כי קברותו בכבוד כראוי למלך. מעשי ינאי אלכסנדר עוררו שנאת אחים בין הצדוקים והפרושים, השפילו את כבוד ישראל והתישו את חרבן ירושלם. ע"ע הורקנוס.

ביבליוגרפיא: הרנבורג, משא ארץ ישראל ח"א פ"ו 46; שירער, געשיכטע ח"א 219; גרעין, געשיכטע ח"ב 106. J. E. I 352.

א.

יְנָאִי (יְנָי): פיימן קדמון, רבו של ר' אלעזר תקליר, וכפי הנודע עד עתה הוא הראשון שחתם את שמו בראשי הכתים ספוימיו, גם הנהיג בראשונה את תחרוים בשווי הברות. רפאאורט במאמרו על הקליד (בכורי העתים, תקס"ט 111 הע' 19) היה הראשון להודיע כי בתשובה אחת מרגמיה המובאה בשבלי הלקס כ"י (נרפס ע"י בווער, ע"ש ע' 25) נאמרו כדברים האלה: "הרי ר' ינאי שחיה מן החכמים הראשונים ופייס קרובות לכל סדר וסדר שלכל חשנה, וגם ר' אלעזר בר' קליר היה מן החכמים הראשונים ופייס קרובות לכל הרגלים..." והוסיף שם לוטר: "אך מי הוא ר' ינאי זה. ואיה נזכר עוד?". כ"יב שנים אחרי זה הוסיף ש"ר שנית להודיענו כי בפיוט יוצרות כ"י אצל קרובות לשבת הגדול מצא צונץ מאמר אשר כפי הנראה הוא מר' אפרים מבונא ח"ל: "אוני פטרי רחמתים, ואמר העולם שהוא יסוד ר' ינאי רבו של ר' אלעזר בר' קליר, אבל בכל ארץ לוג'כרדיא אין אומרים אותו כי אומרים עליו שנתקנא בר' אלעזר תלמידו והמיל לו עקרב בסנעלו והרגו. יסלח ה' לכל האומרים עליו אם לא כן היה, ע"כ" (כרם חסד ח"י 25). על ההנדה המשותת תזאת אמר ש"ר בצדק כי אך דבת חבל היא, ושד"ל עוד הוסיף להודיענו כי "סח שכתוב

מאן יחיב לן גברא דמברך לן? אמרה ליה אשתבע לי דאי מייחינא לך גברא דלא מצמערת ליה. אשתבע לה. אייתיתיה לשמעון בן שמח אהוה. אותביה בין דירוח לדירח. א"ל חוית כמה יקרא עבידנא לך. א"ל לאו: אח קא מוקרת לי אלא אורייתא דכתיב סלסלה ותרימטך: אמר לה קא חוית דלא מקבל מרות! יהבו ליה כסא לברוכי אמר חיכי אברך ברוך שאכל ינאי וחביריו משלו? שתייה להווא כסא יהבו ליה כסא לברוכי וברך (ברכות ס"ח.). דברי הריבות בין ינאי הקמלך ובין הפרושים לא חדלו, ועוד נתרחב הפרץ ביניהם כאשר ניגף ינאי לפני אויביו וכחמשים אלף נפש נפלו מישראל במלחמתו (קדמוניות שם). שנאת הפרושים לינאי הצדוקי גברת כל כך עד אשר בחרו ממשלת האויב לממשלת ינאי, וחפצו לברות ברית עם מלך סוריא דימטריוס השלישי בן דימטריוס איקירוס ללחום נגד מלכם ינאי. כי ידעו שמלך נכרי לא ינעם מלשמור דתם כראוי, ולא יחולל בית המקדש ע"י כהן גדול בינאי. אמנם אחרי שהצליח דימטריוס להכות את חיל יהודה אצל שכם, וינאי נמלם על נפשו על הר אפרים, חזרו חיל הפרושים שעזרו לדימטריוס וחבריו את דימטריוס לשוב מעל ארץ יהודה. ינאי הראה את אכזריותו בהנקמו מהפרושים ע"פ עצה צדוקי אחר ושמו דיונינים, ויצו לצלוב שמונה מאות מן הפרושים לעיני נשיו ופלגשו אשר המיב את לבו עמהן. וכשמוע הפרושים את אשר עשה ויברחו כשמונת אלפים מהם לסוריא ומצרים. ורק שמעון בן שמח נשאר בירושלם כי הגינה עליו אחותו המלכה. בתלמוד מסופר אדות זאת לאמר: מעשה בינאי המלך שהלך לכוחלית וכיבש שם ששים כרכים (נחמא קתני, והוא נצחוטו בארץ פלשת) ובחזרתו היה שמח שמחה גדולה וקרא לכל חכמי ישראל. אמר להם אבותיו היו אוכלים מלוחים (שהיו עניים) בזמן שהיו עסוקים בבנין בית המקדש אף אנו נאכל מלוחים זכר לאבותינו. והעלו מלוחים על שלחנות של זהב ואכלו. והיה שם איש לץ לב רע ובליעל ואלעזר בן פתירה שמו (אולי הוא הצדוקי דיונינים), ויאמר לינאי לכם של פרושים עליך (שונאיד הם).—ומה אעשה?—הקם להם בציץ שבין עיניך (הראח להם שכ"ג אתה). הקים להם בציץ. והיה שם זקן אחד ויהודה בן גדידה שמו ויאמר לינאי רב לך בתר מלכות, הנה כתר כהונה לזרעו של אהרן! שהיו אומרים אמו נשבת במודיעים. ויברלו חכמי ישראל בועם. ויאמר אלעזר לינאי הדיום שבישראל כך הוא דינו (אם יבזה את חברו), ואחה מלך ישראל כך הוא דינך? אם אתה שמעת לעצתי רומסם! ותוצץ תרעה ע"י אלעזר ויהרגו כל חכמי ישראל, והיה העולם משתומם עד שבא שמעון ב"ש והחזיר את תחורת ליושנה (קדושין ס"ו.). הפרושים אשר נסו לסוריא נרדפו על צואריהם וחלק גדול מהם נחרטו אצל בליקים ושארית הפלימת מצאו מקום בבית זבדאי. מאמרע תוח נזכר במגלת תענית

בגנוי ירושלם (ירושלם תרס"א, י"ח: י"ט.); 3) שיר השירים אשרה נא לירידי" לשביעי של פסח 4) תעו אז בפתרום" לשבת שמעו. אבל זה לא מכבר התאחי לאור קטע אחר מהגניזה שפרופסר שעכמער מסר לירי, ובו מצאתי ראשי דברים של י"ג פיוטים ומהם ארבעה לינאי, והם: 5) "אם לך שלטון בכל ח"י"; 6) "או בחקרא באוני עניו מות"; 7) "אסומה פתוחה ממקור תבמות"; 8) "אל אלהים חזק אותי". מדרבו של כותב הפיוטים בהקטע הנ"ל לתת התחלת הפיוט ולומר "ובל" במחזור ינאי" זה מוכיח כי פיוטי ינאי היו מפורסמים בזמנו וכי נמצאה אז אספת פיוטים בשם "מחזור ינאי". על תכונת פיוטי ינאי כבר הוציא שד"ל משפטו משפט צדק (מבוא 11) כי "לא היה דורף חרבה אחרי המלות החמדות... על הרוב לשונו פשוט ומוכן ויפה... והוא משתמש בכנויים שיריים נכונים וטובנים. כגון נר צדק (אברהם) ארמי (לכן). נגיד חרדשת (סיסרא), מחרף (סנחרב), איש חמדות ופותר בעתותי לילה (דניאל), משתכר בכלי קדש (בלשאצר), אווי (ציון ובית המקדש)".

ביבליוגרפיה: לאנדסהוט עמודי העבודה 102; צונץ, ליטראמורגנשיכמע 28; Davidson, *Poetic Fragments from the Genizah* (J. Q. R. New Series I 105—111); Graetz, *M. G. W. J.* viii. 401, ix. 19. 57; *J. E.* xii. 586.

י. ד.

ינאי רבה (וגם בשם ינאי סתם): אמורא ירושלמי מדרר הראשון (בסוף המאה השניה), בספר יוחסין שנמצא בירושלם רשום כי היה מצאצאי עלי הכהן (ירוש' תענית פ"ד ב', ב"ד צ"ה י"ג). הוא היה עשיר ונטע ארבע מאה כרמי (ב"ב י"ד.), לינאי הוה ליה ההוא פרריסא דמטא זמניה בתוה"ט קספיה. לשנה שהיוה כולי עלמא לפרדיסייהו לחולא רמוערא, אפקריה רבי ינאי לפרדיסיה ההוא שתא, משום דעל ירו באה תקלה לרבים (מ"ק י"ב:). מתחלה היה נר בצפורי (ירוש' ברכות פ"ד ו') ובמות רבי צוה שגם כהנים יטמאו לו (שם פ"ג א'). אך עיקר דירתו היתה בעכברא. רבו היה ר' יהודה הנשיא (רבי), וחברו ר' חייא רבה והתחתנו זה בזה כי ר' יהודה בנו של ר' חייא נשא את בת ר' ינאי (ירוש' בכורים פ"ג ג', כתובות ס"ב:). ר' ינאי יסד ישיבה גדולה בעכברא (ירוש' ערבין פ"ה ד') ומשם יצאה הוראה בשם "תני רבי ר' ינאי", התלמידים נחשבו בבני ביתו כי היו מאוכלי שלחנו ועסקו בעבודתו ולקחו חלק מתבואות השרה (עי' ירוש' שביעית פ"ה ו'). תלמידו המובהק היה ר' יוחנן, ובין תלמידיו האחרים נמנו ר' שמעון בן לקיש (ירוש' יומא פ"ג יי', חולין פ"ב.), ר' אייבו (קרושין י"ט.) ור' הרשעיא (כתובות ע"ט.).

[תלכותו ואגדותיו] בעיני ר' ינאי נתשבו הברייתות של ר' חייא כמו המסניות של רבי (ירוש' פסחים

באותו פירוש שאין אומרים היתר החוא בכל ארץ לומברדיא אינו מוכן, שהרי עכשיו אומרים אותו גם בלומברדיא בכל מקום שיש שם מנהג אשכנזי... ואם הכונה על מנהג איטליאני אין ללמוד כלום ממה שאין היוצר נוהג בו כי כמה וכמה פיוטים מחשובי הפייטנים וגם מר' אלעזר קליר אינם נוהגים בו" (מבוא למחזור בני רומא 8). דוקעס מצא כי גם אחד מתלמידיו רונש בן לברט הוכיח בשם ינאי (נחל קדומים 2, ועי' תשובות יהודי אבן ששת 37 שורה 12). אדות זמנו של ינאי החליט רפאפורט כי חי לערך ר' אלפים תשביה (965) באיטליא הדרומית (כרם חמר ח"ו 19), אולם הרכבי מצא "כי בן דורו של רס"ג, הקראי אבו יוסף יעקב אלקרקסאני, בספרו "כתאב אלאנאר" (ספר המאורות) הביא מקום אחד שבו הוזכר חכם רבני (חוא רס"ג לפי דעתו של הרכבי) את ינאי ביהר עם אלעזר ופנחס". עוד מצא בחבור זה שני מקומות שמביא בהם את פיוטי ינאי, ושני המקומות האלה "ויכחו לנו שינאי קדם בזמן לענן שהיה בימי רב יהודאי גאון... כי משני המקומות האלה נראה כי כבר בימי ענן נתפשטו פיוטי ינאי באומה והיו מקובלים גם בבבל" (השריד והפליט מספר האגרון 106—107). מלבד זה נמצא כי מזכירו רס"ג בהקדמתו לס' האגרון בין יוסי בן יוסי ואלעזר (שם 50). גם בשרידי הגניזה שיצאו לאור ע"י פרופסר שעכמער נמצא זכר ינאי פעמים. (Saadyana ע' 73 שורה 24; ע' 136 שורה 6 מלמטה) נשענים על האמור בזה הצדק אתנו להתלים כי זמנו של ינאי הוא המחצה השניה של המאה השביעית. ועל דבר מקום מולדתו יש להסכים עם שד"ל שבן ארץ ישראל היה, וראוים הטעמים שהביא הרכבי לזה שנעתקים פה, "בראשונה יודה על זה השם ינאי עצמו. כי לכך המלך אלכסנדר ינאי נמצאהו בימי חכמי התלמוד שבע או שמונה פעמים בארץ ישראל... שנית... שחתימת שמו... הוא ינאי, והוא על דרך כתיבת השם בתלמוד ירושלמי... שלישית כי לא יקובל על הדעת שבמאה השביעית וראש השמינית היו באירופא חכמים גדולים כמו הפייטנים האלה... ושפיוטיהם נתפשטו תיכף אחר זמן חבורם בארץ ישראל ובכל...". (ספר האגרון 109).

[פיוטי] מכל פיוטיו של ינאי לא היה נודע עד כה כי אם: 1) "אוני פטרי רחמתי" שהוא קרובה לשבת הגדול ונמצא ב"מחזור כמנהג אשכנזים" (קרימונא שכ"א, ויניצא ש"ס, ויוען תקפ"ג; גם ב"סדר שער השמים" לחש"ה ד"א תע"ז). וכבר מצא צונץ כי כל הפיוט הזה כתוב בחרוזים שווי החברות, ונערך ע"ס א"ב ותתימת שמו ינאי בראשי החרוזים אחר ברבת מחיה המתים; 2) "אז רוב נסים הפלאה", והוא המשך מהפיוט הראשון ונערך ע"ס א"ב. הפיוט הזה נמצא לכדו בהגדה של פסח ובקרבנות לשבת הגדול מ"א. עוד שני שירים לינאי יצאו לאור ע"י ווערטהיימער

בני, אמרו ליה שמע לנו ואנו עושין בניך דוכוסין ואיפרכין ואיסמרטיליטין ושמע לון, בגין כן צווחין ליה קלנדרס (calendae) יינוברים (ירוש' ע"ז פ"א ב'). כלומר שלכבודו שינו את לוח השנה וקראו החדש הראשון על שמו. וכן יש הגדה כזו אצל הרומיים כי המלך Janus אבי הזמן היה לו י"ב בנים והם י"ב חדשי השנה, והחדש הראשון נקרא על שמו ינוברים.

ביבליוגרפיה: מיכל זקס, ביימרגעג צור שפראך אונד אלטערטוםספארשונג, ח"ב 125.

ב. מ.

יְנוּבָא : תינוק, ילד קטן היונק שדי אמו. על יסלחו כצאן עויליהם (איוב כ"א) אמרו: בערביא צווחין לינוקא עוילח (ב"ד פ"ז א'), מפני שיבה תקום ונ' אפילו יניק וחכים (קרושין ל"ב:), ונאמר זה בדרך גזומא. עכ"פ נראה שיניק הוא ילד גדול או נער קטן (בבן חמש שנים, ע"י להלן). וקראו לו יניק בדרך חיבה. עד כי נעשה גם לשם פרסי, ומצינו מר ינוקא בנו של רב חסדא (ב"ב ז'): בהיפך למר קשישא. בזהר מסופר הרבה מנדלות הינוקא במלי דאורייתא ורמזים בקבלה. הינוקא היה מעיר לוד והיה מדבר ברברי תורה עם ר' חזקיה שארע עמו מקפומקיא ללוד וקרא אותו "רביא". וכאשר פגשו ר' ייסא, א"ל ברי ידעת מלי דאורייתא? א"ל ידענא דתא אבא הוה אולוף בפרשת קרבנות וארכינת אודנאי (המיתי אנו) למאי דהוה אמר עם אחי דאיהו קשישא מינאי. א"ל ר' ייסא ברי אימא לי, פתח ואמר וכו', אתא ר' ייסא ונשקיה אמר ומה כל הדין טבא אית תחות ירך ולא ידענא ביה וכו' פתח ההוא ינוקא ואמר וכו' (ח"א נח ס"ט: ע"ג). רשב"י הוה שכ"ח יומא חד גבי פתחא דלוד ורבי חייא בהריה פגע ביה חר ינוקא. אמר ר"ש ודאי דקודשא ב"ה אתער בעלמא השתא ליומין ועירין וכו' (שהיו מלחמות ורם רב ישפך) אמר ההוא ינוקא והא ביומא דא שארי אתערותא דא וכו' א"ל רבי חייא מנא ליה להאי ינוקא? אמר ר"ש לזמנן נבואה נפיל בפום ינוקן ומתנבאי יתיר מתר נביאה. אמר ההוא ינוקא וכו'. אתא ר"ש ונשקיה אמר מיומאי לא שמענא דא בר השתא (ח"ב תרומה קס"ט: ק"ע). ר' אליעזר בעי למיחמי לר' יוסי בר' שמעון בן לקוניא חמו והוי אזלי ר' אבא ור' יוסי בהריה וכו' אדכר ר' אלעזר מהאי ינוקא סמו מארחה ג' פרסי ומטי להחם, אתארחו בההוא ביתא עאלו ואשכחו לההוא ינוקא דהוה יתיב ומתקנין פתורא קמיה (כי ירע בנבואה שיבואו אליו). כיון דחמא לון קריב גבייהו א"ל עלו חסידי קדישין וכו' אינון דאפילו נוני ימא רבא (דגי הים הגדול) נפקין ביבשתא לגבייהו. אתא ר' אלעזר ונשקיה ברישיה. הדר כמלקרמין ונשקיה בפומיה וכו' אמר ההוא ינוקא בריחא דלבושיכו חמינא דעמון ומואב מתגרין בכו, היך אשתובתון מנייהו? מאני קרבא (כלי זיין) לא חוו בדייכו וכו' א"ר אלעזר ברא

פ"א ה' שם, יומא פ"ד ב'), ולפעמים היה מיחס איהו משנה לרעת יחידו כדי לחלוק עליה כדבעי מיניה ר' יוחנן מר' ינאי מהו לשרות את החלחית בינו בשבת א"ל אסור, והא אנן תנן אין שורין את החלחית בפשוטין הא בצונן מותר? א"ל איכ מה בין לי ולך מתניתין יחידאה היא, ומביא ראייה מברייחא שהיא דעת ר' יוסי נגד רבנן (שבת ק"מ). הוא לא הש לחלוק על חכמים גדולים, והיה נפיק בשבת במוך שבאונו בכרסלית וחלוקין עליו כל דורו (שבת ס"ה). בנראה התנגד ר' ינאי לנשיאות של ר' יהודה נשיאה (נכד רבי), ור' ינאי כבר נזקן והחלו עיניו לכהות והיה סומך אכתפיה ר' שמלאי שהיה שמשו. וכאשר ראה השמש את ר' יהודה בא לקראתם. אמר לר' ינאי, בר אינש דאתא לקיבלנא הוא יאי ונלותיה יאי (טלית של נשיאותו יפה). כי סמא לגביה נששה (ר' ינאי) א"ל דין שיעוריה כשק (בגד עב וגרוע כזה שעורו לקבל טומאה כשק. ואמר זאת בדרך התול על טליתו שהצטיין אותה כחור נשיא) וכו' א"ל לשמיעיה גוד לית דין צבי למילף (ב"ב ק"א). יתיב ר' חנינא קרא קמיה דר' ינאי ויתיב וקאמר הלכה כרבי יהודה שאמר משום דאביע שתפלת מוסף רק בצבור ולא ביחיד, א"ל פוק קרא קראין לברא אין הלכה כר' יהודה שאמר משום דאביע (ברכות ל'), ואמרי דבי ר' ינאי כעץ שתול על פלני מים, ולא כעץ נטוע: כל הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם (ע"ז י"ט). הרבה מאגרותיו טובאות בתלמוד ומדרשים, והיה דורש כמה פסוקים במקרא. ואמר לעולם תהא אימת מלכות עליך דכתיב וירדו כל עבריך אלה אלי (שמות י"א) ובאמת בא פרעה בעצמו אל משה (זבחים ק"ב). לפני מותו צוה לבניו: בני אל תקברוני לא בכלים לבנים ולא בכלים שחורים, לבנים שמא לא אזכה ואהיה כחתן בין אבלים, שחורים שמא אזכה ואהיה כאבל בין חתנים אלא בכלים האלריין הבאים ממדינת הים שהיו אדומים (שבת ק"ד).

ביבליוגרפיה: פראנקעל, מבוא הירושלמי ק"ג: ווייס דר"ד ח"ב 50; הלוי, דורות הראשונים ח"ב 278; באכער, אגדה דער פאלעסטינישען אמוראער ח"א 35-47.

ב. מ.

ינובריים (Januarius): שם החדש הראשון להרומיים, ולפי הגדת חז"ל היה שם זקן אחד ברומי אשר המית את עצמו כדי להראות שיש יתרון לממשלת רומי על מצרים. ומסופר כי מלכות מצרים ומלכות רומי היו עושין מלחמה אלו עם אלו. אמרו עד מתי אנו הורגין בפולמוס זה עם זה? בואו ונתקן שכל מלכות שתאמר לשר צבא שלה פול על חרבך וישמע לה תתפוס המלכות תחלה (לאות כי לה נאה השלטנות מפני כי אנשי חילה נבנעים לה ומוכנים להקריב נפשם עליה). רמצרים לא שמע לון, דרומי הוה תמן חד גבר סב והוה שמתי ינובריים, הוה ליה תריסרי

בנה את היסודות ושלמה בנה העליונות (שתי"ש רבה פ"א א'). חיק האמה (יחזקאל מ"ג י"ג) זהו יסוד (המזבח). עלה אמה וכנס אמה זהו יסוד, והיה מהלך על פני כל הצפון ועל פני כל המערב (מדות פ"ג א'). והושאל השם יסוד לחומר העצמי בבנין גופות הגשמים, ואמרו שיש ארבעה יסודות: איש רוח מים עפר. הדי יסודות רמזים בקהלת בפרשה הראשונה: והארץ לעולם עומדת (עפר), וזרה השמש (אש), סוכב סוכב הולך הרוח (רוח), כל הנחלים הולכים אל הים (מים). בעבור היות כל נמצא תחת השמש מורכב מארבעה מוסדים מהם יצאו ואליהם ישובו והם האש והרוח הנח שהוא האויר, המים והארץ, וזכר ארבעתם והחל בארץ שהיא כמו היולדת ואח"כ זכר השמש מקים האש בעבור רוח חומה וכו' (פ"ו הראב"ע קהלת א' ד'). החומר נתחלק לארבע מדרגות אחת מקפת את חברתה הם: אש רוח מים עפר (ארמ"ע). כי מרכז החומר הוא קבל צורת העפר, והוא דוגמת החלבון על החלמון, כי המים היו מקיפים במבטם את הארץ מכל צד בעת חבריאה, קודם שנקוו המים למקום אחד ונשארה הארץ מגולה לכל יושביה. החלק השלישי סביבות המים והעפר קבל צורת הרוח שהוא האויר המקיף את המים והעפר מכל צד, והוא דוגמת הקרום. וחלק הרביעי סביבות הרוח קבל צורת האש ומקיף את הרוח מכל צד דוגמת הקליפה הקשה החיצונה. ודי היסודות האלה נחשבו לעומת די המינים והם דומם צומח תי מודד, ולעומת די המינים של אצילות בריאה יצירה ועשייה של המקובלים. (מבוא לס' האמונות והדעות להרס"ג). ע"ע אבן שתייה; צורה.

ב. ס.

יסודי הדת: עי עקרים

יסודיים: צרות וביחוד מכאובים הכאים על האדם כתוכחות עונש על החטא, אויסורין של אהבה שבאים להרבות שכרו, ואמרו שלשה חיהן אינם חיים, ואחד מהם שיסורין מושלך בו (ביצה ל"ב). יסורין בשעה שמשגרין אותן על האדם משביעין אותן שלא תלכו אלא ביום פלוני ולא תצאו אלא ביום פלוני ובשעה פלונית ועיי פלוני ועיי סם פלוני (ע"ז נ"ה). ואפילו עשה האדם אח"כ שלא כהוגן אין מחללין עוד השבועה לשנות משליחותן רק עוזבין אותו בומן המונבל. בין הדברים המביאין את היסורין הן דאגה ואנחה. די יהודה בן נתן הוה שקיל ואזיל בתריה דרב המנוגא אתנת. א"ל יסורין בעי התוא נברא לאתויה אנפשיה? דכתוב כי פחד פחדתי ויאתיני וגו' (איוב ג'). והכתוב אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כ"ח)?—הוא בדברי תורה כתיב (ברכות ס'). א"ר אלעזר כל הנותן פיתו למי שאין בו דעה יסורין באין עליו. שנאמר לחסך ושימו מזור תתחיד אין תבונה בו (עבדיה א') ואין מזור אלא יסורין (סנהדרין צ"ב). וא"ר אלעזר כל המתלוצץ יסורין באין עליו.

דחיסא חביבא קדישא הכי בעינן בכל הני זיני קרבא אשתולגא בהו וידעינן לאנחא בחרבא ובקשתא וברומחא ובאבנין וקירימא, ואנת רביא עד לא חמית ח"ך מניחין קרבא גוברין תקיפין בעלמא וכו'. אמר ההוא ינוקא כאן דבעי לנחמא על פום חרבא ייכול וכו' פתח ההוא ינוקא ואמר וכו'. ונראה כי מרומז בזה המלחמות של בר כוכבא נגד הרוסיים. עכ"פ הדברים הרבים שהושמו בפיו ראויים היו להאמר מפי רשב"י בעצמו (עי' כל דרשותיו בפ' בלק קפ"ח. עד קצ"ב). ובעין זה נאמר להלן: יומא חד אזילנא אנא וחבריאי לאכנסיא חדא והוה תמן ינוקא חדא קם ותיקין לן מנרתא ופתורא אתו מנרמיה כאילו הוה מעשרין שנין ולא הוה אלא מבן חמש שנין (פה נגלה שנותיו של הינוקא) ותיקין פתורא מכל מיני מאכל ומשתה וכו'—א"ל חבריאי ברי אנת זעיר ועדיין לא ידעת איך מניחי גברין רברבין בחרבא בנענתע דחרבא וכו' (עקב רע"ב). ויש עוד ינוקא אחר בריה דר' יוסי דפקיעין שהניח במותו, ומסופר עליו כי לא שבק לבר נש דימטי לערסא דאביו בתר דמית, אלא הוא בלחודו הוה סמיך ליה ובכי עליה פומיה בפומיה סתרבקא. פתח ההוא ינוקא ואמר מאריה דעלמא חביב באורייתא כי יקרא קו צפור לפנדך וגו' שלה תשלח את האם וגו' הוה נעי ההוא ינוקא וכו' עד דהוו יתבין שמעו חד קלא דהוה אמר זכאה אנת רבי יוסי דמלין דהאי גריא זעירא זרמעי סליקי לנבי כרסייא דמלכא קרישא ודנו דינא ותליסר בני נשא אומן קב"ה למלאך המות בנינך הוא עשרין ותרין שנין אוסיפו לך עד דתוליף אורייתא להאי גריא שלמא חביבא קמי קב"ה וכו' מיד חמו ההוא עמודא דאשא דסליק ור' יוסי פתח עיניו וההוא ינוקא דביק פומיה בפומיה. א"ר אלעזר זכאה חולקנא דחסינא תחית המתים עינא בעינא (בלק ר"ד: ר"ה). נמצא כי הינוקא היה גם מחיה מתים. ועוד חד בר נש ותרין בנין עמיה דעברי קמי רבי יצחק במערתא דאפיקותא. ופירשו הפסוק וזרה השמש ובא השמש, והוה אמר חד לחד דא תוקפא דשטמי מסמרא דדרום איהו. ועלמא לא אתקיים אלא על רוח וכו'. א"ל אחוה זעירא אלמלא יעקב לא אתקיים עלמא וכו'. בההוא שבתא אוליפנא מניה תליסר רזין עלאין באורייתא וכו' (ח"א ויצא קמ"ח. קמ"ט). גם נזכר ינוקא בזהר חדש (מ'). שנותן טעם על שלא נאמר כי טוב ביום שני. מסורה בידי היהודים בצפת כי הינוקא נקבר בעירם ומראים מקום קבורתו באחת המערות שם. ע"ע זהר אדות השמות שזכרו בס' הזהר.

א.

ינון: עי משיח

יסודות: יסוד היא תחתית הבנין וקרקעיתו. דוד המלך חפר תמליז (יסוד) של ביהמ"ק (ירושל' סנהדרין פ"ג; ב"ר פ"ג; ילקום בלק רמז תשס"ו) דוד

איוב היה מנביאי אר"ה הביא הקב"ה עליו יסורין. התחיל סחרף ומגרף וכפל לו הקב"ה שכרו בעוה"ז כדי למרדו מן העולם הבא (ב"ב ט"ו:). כשחלה ר' אליעזר נכנסו תלמידיו לבקריו אמר להן חמה עזה יש בעולם (שבעם עליו המקום להכביר תליו). התחילו הן בוכין ור"ע משחק. אמר להן כל זמן שאני רואה רבי שאין יינו מחמיץ ואין פשתנו לוקח ואין שמנו מבייש ואין דובשנו מדביש אמרתי שמא ח"ו קיבל רבי עולמו ועכשיו שאני רואה רבי בצער אני שמח וכו' (סנהדרין ק"א.). ר' יוחנן חלש על לנביה ר' חנינא. א"ל חביבך עליך יסורין? א"ל לא הן ולא שבתך. א"ל הב לי ירך. יהב ליה ידיה ואוקסמה. אמאי לוקים ר' יוחנן לנפשיה? אמרי אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים (ברכות ח"ג:). אמנם נמצאו חכמים אחרים שקבלו היסורים באהבה כמו ר"א בר"ש, ואתרו רבי (ב"ט פ"ג מ"ד: פ"ה.). ר' נחום איש גמזו קבל עליו יסורין קשים למרע העונש שלא פרנס איש עני מיד אך אמר לו המתן עד שאפרק המשא מן החמור ולא הספיק למרוק עד שיצאה נשמתו וכו'. אמרו לו תלמידיו אוי לנו שראינוך בכך, אמר להם אוי לי אם לא ראיהוני בכך (תענית כ"א.). קבלה דיסורי שתיקוהא (שלא יבעט בהן) ומבעי רחמי (ברכות ס"ב.). ועל השמחין ביסורין נאמר ואהביו בצאת השמש בבנותיה (שבת פ"ח:). השמח ביסורין שבאין עליו מביא ישועה לעולם (תענית ח"ג:). אחד מן מ"ת דברים שהתורה נקנית בהם הוא קבלת היסורין (אבות פ"ו ח').

א.

יעבץ: משבט יהודה, ויצא ממשפחת סופרים וישיבי יעבץ תרעתיים שמעתיים שוכתיים המה הקינים הבאים מחמת אבי בני רבב (דתי"א ב' נ"ה). ויעבץ היא עיר ביישבר כדכתיב והרבית וקשיון ואבץ (יהושע י"ט). ויהי יעבץ נכבד מאחיו, ואמו קראה שמו יעבץ לאמר בני ילרתי בעצב (כמו בן אוני), ויקרא יעבץ לאלהי ישראל לאמר אם בך תברכני והרבית את גבולי והיתה ירך עמי ועשית (תצילני) מרעה לבלתי עצבי (והוא כעין נדר ולא פירש מה שנדר), ויבא אלהים את אשר שאל (דהיי"א ד' ט'). ויתכן שיעבץ תתישב בנתלת יישבר שהיו סופרים ולומדי תורה (ע"ע י"ש ש"ב). ושם התיישבו גם התרעתיים שמעתיים שוכתיים המה הקינים חמה בני קיני חותן משת (יתרו) שעלו מעיר התמרים ירתו (סנהדרין ק"ז). ובאו עם בני הרנבים ליעבץ ללמוד תורה (מכילתא יתרו עמלק פ"ב. ספרי דברים ס"י ע"ח). כי נתיחדו ונעשו סופרים. לדברי תו"ל יעבץ הוא עתניאל בן קנו, ותנא הוא עתניאל הוא יעבץ וכה שמו יהודה אתי שמעון שמו, ושמות עתניאל ויעבץ הם תוארים: עתניאל שענאו אל יעבץ שיעץ וריבץ תורה בישראל. ומפרשים הפסוק, "אם בך תברכני" בתורה, "והרבית את גבולי" בתלמידים, "והיתה ירך עמדי" שלא ישחבת תלמודי מלבי, ועשית

שנאמר ועתה אל תחלצצו פן יחזקו מוסריכם, תחלתו יסורין וסופו בליה (ע"ז י"ת:). ואמרו מפני מה נרים בזה"ז מעונין יסורין באין עליהם לפי שאין בקיאים בדקדוקי מצות בישראל וכו', או לפי שאין עדיין מאהבה אלא מיראה וכו' (יבמות מ"ח:). כלל גדול אמרו: אין יסורין בלא עון, דכתיב ופקדתי בשבט השעם ובנגעים עונם (שבת נ"ה.). יסורין ממרקין עינותיו של אדם. ק"ו משן ועין שהן אחד מאבריו של אדם, ועבר יוצא בהן לחירות. יסורין שממרקין כל גופו של אדם עאכ"כ. ואמר רשב"ל נאמר ברית במלח ולא תשבית מלח ברית אלהיך (ויקרא ב) ונאמר ברית ביסורין אלה דברי הברית (דברים כ"ח). מה מלח ממרק את הבשר אף יסורין ממרקין כל עונותיו של אדם (שם). הקב"ה מייסר את יחזקאל כדי למרע עונותיהן של ישראל (סנהדרין ל"ט.). מכל מורח שמרע בו (חזקיה המלך במנשה בנו) ומכל עמל שעמל בו לא העלהו למוטב אלא יסורין. שנאמר וידבר ה' אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו, ונאמר ויאסרהו בנחשתים ויוליכחו בבלה... ובהיצר לו חילה את פני ה'... ויתפלל אליו ויעתר לו וגו'. הא למדת שתיבין יסורין (שם ק"א:). למה נמשלו ישראל לזית? לומר לך מה זית אין מוציא שמנו אלא ע"י כתיחה אף ישראל אין חוזרין למוטב אלא ע"י יסורין (מנחות נ"ג:). תנא רשב"י אומר ג' סתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכולן לא נתנן אלא ע"י יסורין, ואלו הן: תורה וא"י ועולם הבא וכו' (ברכות ח'.). אם היו יסורין באין עליו, אם היו חלאין באין עליו או שהיה מקבר את בנו אל יאמר לו בדרך שאמרו לו חביריו לאיוב הלא יראתך כסלתך תקותך ותום דרכיך זכר נא מי הוא נקי אבד. כי הוא עובר על לא תונו איש את עמיתו באונאת דברים (ב"מ נ"ח:). קרבן אינו מנפד בלא תשובה אלא תולח להגן מן היסורים (שבועות ת:). רבא בתר צלותיה אמר אלהי עד שלא נוצרתי וכו' וכה שתטאתי לפניך מחק ברחמיך הרבים אבל לא ע"י יסורים ותלאים רעים. והוה מה שאומרים בסוף תפלת יוה"כ (ברכות י"ז.).

[יסורים של אהבה] אמר רבא אם ראה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו, שנאמר נחפשה דרכינו ונתקורה ונשובה עד ה' (איכה ג'). משפש ולא מצא יתלה במטול תורה שנאמר אשרי הגבר אשר תיטרנו יה ומתורתך תלמדנו (תהלים צ"ד), ואם תלה ולא מצא בידוע שיסורין של אהבה הן. שנאמר כי את אשר יאהב ה' יוכיח (משלי ג'). ביסורין של אהבה פליגי ר' יעקב בר אידי ור' אחא בר חנינא. חד אמר אלו הן יסורין של אהבת כל שאין בהן בטול תורה וחד אמר כל שאין בהן בטול תפלה (ברכות ח"ג). נגעים ובנים אינם יסורין של אהבה (שם). תקב"ה מביא יסורין על צדיקים בעוה"ז כדי שיישרו העוה"ב שנאמר והיה ראשיתך מצער ואתירתך ישנה מאד (קדושין מ'). כל שעברו עליו מ' יום בלא יסורין קבל עולמו (ערכין ט"ז.).

(סנהדרין ק"ח:). השם יעל הוא תואר מליצי לאשה יפה ויעלת חן, והוא גם שם חיה יפה ממיני הצביים, וברבים יעלים (תהלים ק"ד י"ח). ע"ע ברק; ס' סרא.

ב. מ.

יע"ל קג"ם: ע ראשי תיבות
יעלה ויבא: ע תפלה

יעלינעק (Jellinek). אהרן (אדאלף): מטיף ומחבר. נולד כ"א סיון תקפ"א (1821) בעיר רוסלאוויץ במדינת סעורין, ומת י"מ מבת תרנ"ד (29 דעצ 1893) בוויין. נחשב לראש המטיפים בדרו וחקר מצוין בחכמת ישראל. הוא למד בישיבת פראסניץ, ומשם הלך לפראג וילמוד שם למורי הגימנסיום, ואת מחיתו מצא בתור מורה. בשנת 1842 הלך ללייפציג ונכנס בהאוניברסיטא ללמורי לשונות וחכמות בני קדם ופילוסופיא, ויצא משם מוכתר בתואר „רוקמור“. גם הגה בתלמוד ובכל מקצועות ספרות העברית. בשנת 1845 נחמנה למטיף בלייפציג, ובשנת 1856 נקרא לוויין ונתמנה למטיף בהיכל לאופולדשמעדרער, ואחרי מות הדרשן יצחק נח מאנהיימער נבחר יעלינעק תחתיו בהיכל זיימענשמעמענגאסע. גם עמד בראש בית המדרש של ווייס ופרידמאן שהיה מיקדש לחכמת הרבנים. בדרשותיו הנעימות לקח נפשות שומעיו, כי היה אהוב ונחזק לבריות וקסם על שפתיו. והמלך יוהן מזאכסן בא כמה פעמים לשמוע דבריו. בשנת 1859 ערך לו הכמר קלינקאוושטראם במה במרכז העיר וויין, ופיח קריה בדרשותיו המלאות דופי ורעל נגד היהודים, ויבקש בשם אמונת הנוצרית כי תושבי העיר לא יתנו מקום ליהודי בביתם ושלא לבוא עמהם במשא ומתן. דרשותיו כבר מצאו מסלות בלב האזרחים ורעה נרולה נשקפה לישראל. אז קם יעלינעק תעלה גם הוא על הבמה והיא וישא מדברותיו אל המון העם והוכיח להם ברוח חן ובנחת את עלילות הכמר הקנאי ואת היותיו. דברי יעלינעק פעלו פעולה עזה על לב השומעים ולא העיז עוד הכמר להטיף דרשותיו קרבים. על דברי המחרפים ומגרפים את ישראל כי בצאתם ממצרים לקחו אתם כלי כסף וכלי זהב לא להם, ענה: ואתם שונאי ישראל מדוע ננכתם מאתנו את החוקים והמשפטים מתורת משה!?

[ספריו ומאמריו] יעלינעק היה סופר מהיר במלאכתו וכתב חבורים רבים גדולים וקטנים העולים למאה. גם הוציא לאור ספרים עתיקים עם הערות ומבואות. הוא הוקיר מאד ספרי הקבלה. ורובי חכמתו שאזן וחקר במקצוע הזה כתב על גליונות העתון „אריענט“ ובספרים מיוחדים. לדעתו העשירה חכמת הקבלה את ספרות ישראל עושר רב, כיפי הבינים נהרו אחריה כל החכמים הגדולים וכביי הכשרון. רוב גדולי התורה שעסקו אז בתלמוד וספרי הרבנים לא ידעו דבר מחכמות

מרת"י שזרמנו לי ריעים בתלמידים כמותי „לבלתי עזבתי“ שלא ישגבני יצה"ר מלשנות (לבמלני מתי"ת). אם אתה עושה כן מומב ואם לאו הריני הולך בנסימי לשאלו (הריני מת בעצבתי). מיד „ויבא אלהים את אשר שאל“ (תמורה מ"ז). וכן תרגם יונתן „והה יעבץ הוא עתניאל יקיר וחכים באורייתא יתיר מן אחודי והתפלל אין ברכא תברכנני בבניא ותסני ית תחומי בתלמידאי וכר (דהיי"א ד' מ). יעבץ העמיד בית רין שתקנו שיעורין ועונשין (יזכא פ'). יעבץ נחשב בין אלה שנכנסו לנ"ע בחייהן (ד"א זומא פ"א) ושם נאמר יעבץ בן ר"י הנשיא וגורסין יעבץ (לחוד) ובן ר"י הנשיא. ואפשר ג"כ שהוא שם אמורא כי נמצא גם ר' חני בשם ר' יעבץ (ירוש' חגיגה פ"ב א').

ב. מ.

יעבץ, יוסף בן חיים: חוקר בדת ישראל ומקובל, ומכונה בשם „הרוש“. הוא היה בן משפחה ספרדית בשם יעבץ ונולד בפורמונאל בסוף המאה ה"ו, ואחר הנלותו מארצו התישב במנומכה אימליא, ושם התרועע עם ר' יהודה חיים ויעוררו לכתוב פירושו סנחת יהודה על ספר הקבלה „מערכת אלהות“. הוא יצא ללחום מלחמת התורה ועקרי יסודותיה נגד הכופרים הפילוסופים בישראל, וגם התנגד ליי"ג עקרים של הרמב"ם וששה לר' חסדאי קרקש ושששה לר"י אלבו. כי לדעתו הם שלשה עקרים הרמוזים בשם ה' אהיה אשר אהיה: א' כי ה' הוא יחיד, ב' כי הוא מנהיג את העולם, ג' כי באחרית הימים יכירו כל באי העולם באהרות ה'. העקרים האלה מפורשים בספר שחבר: „חסדי ה'“ דרושים ובאורי מזמורים ופסוקים ומאגרים שונים (קושטא 1533); „מאמר האחדות“ על אחדות ה' (פירארא 1554); פירוש על מס' אבות (שם 1555); „אור החיים“ נגד הפילוסופיא (שם 1555); פירוש על תהלים (שאלוניקי 1571). והניח כ"י אצל בניו שהיו רבנים ידועים.

ביבליוגרפיא: קורא הדורות ל: שם הגדולים ח"ב 4; תולדות גדולי ישראל 168.

ב. מ.

יעל: אשת חבר הקיני, ועל ידה עשה ה' תשועה לישראל. היא המיתה את סיסרא שר צבא יבין מלך כנען (חצור) במלחמתו עם ברק בן אבינעם שופט ישראל. במלחמה הזאת הצליח ברק, וסיסרא נס ברגליו אל א-ל יעל אשר הבטיחה לו כי לא יאונה לו כל רעה, ותשקהו חלב ותכסהו וישכב וירדם. ותקח יעל את יתר האוהל ומקבת בידה ותבוא אליו בלאט ותתקע את היתד ברקתו וימת. ותצא לקראת ברק ותגד לו את אשה עשתה. ומאז והלאה נכנע יבין מלך כנען לפני בני ישראל. אחרי הנצחון שרה דבורה: תבורך מנשים יעל אשת חבה הקיני מנשים באהל תבורך וגו' (שופטים ד' י"ז, ה' כ"ד). מעין ברכת האמהות

היא 198; המליץ 1694 גליוני 86, 48, 51; יאסא. אדאלף יעליינעק אונד די קבלה לייפציג 1852; קאחוט. בעריהמטע איוראעליטישע סטענער אונד פרויען; *Morais, Eminent Israelites of the Nineteenth Century*, Philadelphia 1880.

נע"ם.

יעקב (יעקוב, ומכונה ישראל): בן יצחק ורבקה ושלישי לאבות, והוא אבי האומה הישראלית. נולד בבאר שבע בשנת ב"א ק"ח (1652 קמ"ג), ומת במצרים בשנת מאה וארבעים ושבע לימי חייו (ב"א רנ"ה=1505) ונקבר בחברון במערת המכפלה. הוא נולד תאומים עם אחיו עשו, ונקרא שמו יעקב כי בצאתו לאור העולם אחזה ידו בעקב עשו אחיו (בראשית כ"ה כ"ז). יעקב היה איש תם וישוב אהלים, היינו שהיה רועה צאן, כמו יושב אהל ומקנה (שם ד' כ'). יעקב לקח מעשו הבכורה. אשר בזה אותה, בניד ערשים שהאכילו בבוא עשו מן השדה והוא עיף (ע"ע בכורה). יצחק אהב את עשו כי הביא ציד בפיו ורבקה אוהבת את יעקב. וכאשר שמעה כי יצחק צוה לעשו להביא לו ציד והבטיחו לברכו בטרם מותו (ויצחק היה אז זקן ותכניה עיניו מראות). התחכמה אמו להעביר הברכה ליעקב, כי הברכה תבוא עם הבכורה, ואולי לא ידע יצחק אז כי יעקב קנה הבכורה מעשו. גם רצתה רבקה לקיים דברי ה' אליה בהיותה הרה לאמר: "שני לאומים ממעך יפרדו ולאום מלאום יאמץ ורב יעבוד צעיר" (שם כ"ה כ"ג). ותאמר רבקה ליעקב להביא שני גדיי עזים טובים ותעש ממעמים ליצחק כאשר אהב, ותצו את יעקב להתחפש בבגדי עשו, ותשם את עורות הגדיים על ידיו ותלקח צוארו, כי יעקב היה איש חלק ועשו איש שעיר ופחד, אולי ימושני אבי והייתי בעיניו כמתעתע". ובאופן זה קרב יעקב אל אביו עם הממעמים באמרו שהוא עשו. ויצחק השתומם ושאל, "מת זה מהרת למצוא בני?" ויאמר, "כי הקרה ה' אלהיך לפני". בפעם הזאת נפל ספק בלב יצחק אם תבן העומד לפניו הוא עשו כי הכיר בו קול יעקב, ויאמר אליו, "גשח נא ואמושך בני האתה זה בני עשו אם לא". ויגש אליו וימושהו ויאמר, "הקול קול יעקב והידים ידי עשו" ולא הכירו ויברכהו לאמר: "ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ ורוב דגן ותירוש, יעבודך עמים וישתחוו לך לאומים, חות גביר לאחיך ושתחוו לך בני אמד, אורריך ארור ומברכך ברוך" (שם כ"ז כ"ח—כ"ט). כשמוע עשו כי בא יעקב במרמה ויקח את ברכתו צעק צעקה גדולה ומרה ויתמרמר על אחיו ויאמר, "הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים, את בכורתי לקח והנת עתה לקח ברכתך", ויאמר ליצחק, "ברכני גם אני אבי". ויען יצחק ויאמר אליו: "הן גביר שמתיו לך ואת כל אחיו נתתיו לו לעבדים ורנן ותירוש סמכתיו ולכת איפוא מה אעשה בני?" בכל זאת ברכו לאמר: "הנת

זרות ומה גם בלשונות העמים, אולם המקובלים אבירי "החכמה הנסתרת" היו רובם גדולים חקרי לב שמלאו את כריסם בכל תכמה ודעת ויהנו בספרי העמים. ולא לפלא הוא אם נמצא בספרי המקובלים יסודות רבים הלקוחים מספרי הרומיים והיוונים, ושטת השתלשלות האצילות של הגנוסטיקים. אמנם הקבלה הוליכה לפעמים שולל אנשים שנכנסו בפרדם ולא יעאו בשלום וישתיתו כל חלקה טובה בה. גם חכמי האומות התחילו להוקיר את החכמה הזאת והעתיקו ספרי חזרה והתקונים ויתר הספרים הקדושים, ויהנו בהם ויתחממו לאורם. יעלינעק העתיק לאשכנזית את ספרו של אדאלף פראנק שכתב על "הקבלה" בלשון צרפתית והוסיף עליו הערות ומלואים, בשם "די קבלה אדער די רעליגיאנספילאזאפיע דער יודען" (לייפציג 1844); "משה בן שם טוב די ליאן אונד זיין פעהעלטניס צום זוהר" (שם 1851); "צור נעשיכטע דער קבלה" (שם 1852); "גנזי חכמת הקבלה" (שם 1853); "פילאזאפיע אונד קבלה" (שם 1854); "שפת חכמים" לבאר את המלות הזרות בתלמוד ומדרשים ותרגומים (שם 1846). ביהוד נכבדים ילקוטיו "בית המדרש" ששה חלקים שגדפסו בהם מדרשים קטנים נדפסים ומכתבי יד (חלקי א'—ד' לייפציג 7—1853. ה'—ו' ויין 8—1873). וי"א קונטרסים: א' קונטרס נורות תתני' ב' קונטרס המפרש, ג' קונטרס המזכיר, ד' קונטרס המגיד, ה' קונטרס תר"ג, ו' קונטרס הרמב"ם, ז' קונטרס הכללים, ח' קונטרס וירמיוא, ט' קונטרס המפתח, י' קונטרס המקונן, י"א קונטרס המספיר. הראשון הוא רשימת הקדושים בנורת תתני' והראב"ן ואגרת ליהודים באשכנז להודיעם מיטב ארץ חונמיה ויתרון מלכות ישמעאל לר' יצחק צרפתי; השני כולל שמות ספרי המפרשים ובעלי החידושים על הש"ס מרבנו נסים עד ר' בצלאל אשכנזי מסודר ע"פ המסכתות; השלישי סופר ומונה הספרים המזכירים שמות עירות ונהרות ושמות אנשים ונשים בנימין; הרביעי מונה הספרים על דרכי האגדה והמדרשים; החמישי על ספרים ומאמרים המונים התר"ג מצות: השישי על הספרים שנכתבו על היד החזקה; השביעי על ספרי הכללים בתלמוד וסדרי תנאים ואמוראים; השמיני, כולל הזכרת נשמות הקהלות בוירמיוא ובווינא; התשיעי, כולל ספרי המפתחות ומראי מקומות לתלמוד בבלי וירושלמי; העשירי כולל הזכרות נשמות שנהרנו בקהלות שונות; האחד עשר הוא רשימת הספרים על רבנים בספרים שונים. הקונטרסים האלה הם רבי ערך לקורות ישראל וספרותו. מלבד רשותיו הרבות הנרפסות בספרים ובחבורות בספר רב אשר ישתמשו בהם כמעט כל הדרשנים שבאו אחריו. בכלל לא נמצא דרשן או מטיף אחר שאהב כ"כ את הספרות ואשר כתב ספרים רבים כמוהו.

ביבליוגרפיה: סין כנסת ישראל 81, האסיף

בחן פעלות לבנות ויצנ את הסקלות האלה ברהמי המים, ויחמנה הצאן בבואן לשתות ותלדנה עקודים נקודים ומלואים, ובהעמף הצאן לא ישים, והיה העמפים ללבן והקשורים ליעקב. ויפרץ כאר ויהי לו סקנה רב ועבדים ושפחות (שם ל').

[יעקב שב לארצו] כשמוע יעקב דברת בני לבן לאמר לקח יעקב את כל אשר לאביהם, ונמ לבן לא התנהג עמו כתמול שלשם, ובוראי צר לו על שכר יעקב שעלה יותר מאשר חשב מראש. וישלח יעקב לחל ולאה השדה ויגלה להם סודו כי ברתו לברוח מלבן אביהן כי ירא פן לא ירשנו או כי יקח ממנו רכוש בחזקה. בי ידעו לרמאי, אשר התל בו והחליף את משכורתו עשרת מונים, ויודיעו כי ה' נגלה אליו ויצוהו לשוב לארץ מולדתו. רחל ולאח הסכימו עמו לברוח כאמרם, העוד לנו חלק ונהלה בבית אבינו? הלא נכריות נחשבנו לו כי מכרנו ויאכל גם אכול את כספנו. כי כל העושר אשר הציל אלהים מאבינו לנו הוא ולבנינו, ועתה כל אשר אמר אלהים אליך עשה" (שם ל"א י"ד-מ"ז). ויברח יעקב הוא וכל אשר לו ויעבור את הנהר ללכת הר הגלעד. ולבן בשמעו כי ברח יעקב דרף אחריו ושיגהו בהר הגלעד. אך אלהים נראה ללבן בחלום הלילה ויזהירו מדבר עם יעקב משוב עד רע. ויברר לבן עם יעקב בערמה לאמר: "למה נחבאת לברוח ותגנוב את לבני ולא הגדת לי ואשלחך בשמחה ובשירים בתוף ובכנור?" ואחד שהתוכחו זה עם זה ויעקב הוכיח את יושר מעשיו ועבורתו הנאמנה ללבן כמשך עשרים שנה שהיה בביתו כרתו שניהם ברית אצל המצבה שהקים יעקב ולמולה גל אבנים. ויקרא לו לבן יגר שהדחתא ויעקב קרא לו גלעד. ויאמר לבן, "עד הגל הזה ועדה המצבה אם אני לא אעבור אליך את הגל הזה ואם אתה לא תעבור אלי את הגל הזה ואת המצבה הזאת לרעה". ויפרדו איש מעל רעהו. אח"כ שלח יעקב שליחים להודיע לאחיו עשו את כל הקורות אותו בדרך וכי הוא שב עתה לביתו עם סקנה רב ועבדים ושפחות, ואשלחה להגיד לארוני למצוא חן בעיניך". וישבו השליחים ויגירו ליעקב כי עשו הולך לקראתו עם ארבע מאות איש. וירא יעקב מעשו כי לא ידע אם יבא אליו לשלום או למלחמה. ויתן את העם אשר אתו וכל סקנהו לשני מחנות והיה אם יבא עשו מחנה אחד והיה המחנה הנשאר לפלימה. ויתפלל לה' להושיע לו ולהצילו מאחיו. וישלח מנחה לעשו מעררי צאנו ונמלים ואתונות, כי אמר, "אכפרה פניו במנתה ההולכת לפני". ויעבר את נשיו ובניו וכל אשר לו את מעבר יבק בלילה. ויותר יעקב לבדו ויאבק איש (אלהים) עמו עד עלות רגצה, ותקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו. וירא תאיש כי לא יכול לו ויאמר שלחני כי עלה תשתר, ויאמר יעקב לא אשלחך כי אם ברכתני, ויאמר אליו מה ששך ויאמר יעקב, ויאמר לא יעקב יאמר עוד ששך כי

משמני הארץ יהיה מושבך וממל השמים מעל, ועל חרבך תהיה ואת אחיך תעבוד—היה כאשר תריר (בעלותך לנדולה) ופרקת עליו מעל צוארך". וישמום עשו את יעקב על הברכה אשר ברכו אביו ויחליט בלבו להרוג את אחיו אחרי מות יצחק. ורבקה שמעה ההלטת עשו ותוזה את יעקב להשמר ממנו ותיעץ אותו לברוח מפניו אל לבן אחיה בחן, וישבת עמו ימים אחרים עד אשר תשוב חמת אחיך". ותצוהו לקחת לו משם אשה כי נפשה קצה בבנות חת יושבי הארץ (שם כ"ז מ"ו). כנראה הגידה רבקה ליצחק כי הברכות ראויות ליעקב ע"פ דברי ה' אליה בהיותה הרה, ויצחק בעצמו כבר שמע מפי עשו כי יעקב לקח מידו הבכורה והבכור הוא יורש הברכות. ולבן הסכים יצחק מעתה לברכות יעקב בשלחו מביתו, ויברכהו עוד הפעם בברכת אברהם ונמ הזהירו שלא ליקח מבנות בנען רק מבנות לבן מבית בתואל בפרך ארם.

[יעקב בבית לבן] על רכבו לחרן נראה ה' אליו בחלום הלילה ובמחזה ראה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה ומלאכי אלהים עולים ויורדים בו. והנה ה' נצב עליו והבטיחו לקיים בו ברכת אברהם להוריש ארץ כנען לזרעו שירבו כעפר הארץ, והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך ונ"ו". ויקץ יעקב משנתו ויקח את האבן אשר שם מראשותיו וישם אותה מצבה ויקרא שם המקום כית אל. בבואו לחרן פגש את רחל בת לבן עם עררי צאן אביה אצל הכאר ויעזר לה להשקות הצאן. ולבן בשמעו כי בן רבקה אחותו בא אצלו וירץ לקראתו ויביאהו אל ביתו. ויאהב יעקב את רחל ויאמר ללבן אעבוד שבע שנים ברחל בתך הקטנה. אך כאשר עברו שבע השנים רמה אותו לבן בתתו לו את בתו לאה הגדולה באמרו כי, "לא יעשה בן במקומו לתת הצעירה לפני הבכירה". ורחל חיתה יפת תואר ועיני לאה רכות. אך לאחרונה נאות יעקב לקחת גם את רחל בשכר עבודה של שבע שנים אחרות. יעקב הוליד מלאה ארבעה בנים: ראובן שמעון לוי ויהודה. ורחל חיתה עקרה ותקנא באחותה, ותתן את שפחתה בלהה ליעקב כאמרה: "ותלד על ברכי ואבנה גם אנכי ממנה". ותלד בלהה ליעקב את רן ונפתלי. ולאח בראותו כי עמדה מלרת נתנה גם היא שפחתה זלפה ליעקב ותלד לו את גר ואשר. לאה ילדה עוד את יששכר וחבולן ובת אחת ושמה דינה. ויזכור ה' את רחל ויפתח את רחמה ותלד ליעקב את יוסף ובנימין. והם י"ב ראשי השבטים. עוד במרם נולד בנימין כאשר כולו ליעקב י"ד שני העבודה רצה לעזוב את בית לבן. אך הוא בקש ממנו להשאיר אתו בשכר שיפורם יעקב בעצמו. ויעקב נאות לעבוד עוד איזה זמן עמו בשכר כל נקוד ומלוא בעזים וכל חום בכשבים אשר תלדנה הצאן מהיום ההוא והלאה. לבן הפריד את הצאן הנקוד והמלוא ויתנם ביד בניו הרחק דרך שלשת ימים. ויעקב לקח לו סקלות לבנה לח וערמון ויפצל

[בתלמוד ומדרשים] יעקב ועשו אף כי היו תאומים נשנתו בתכונתם איש מאחיו כאשר שונים עם ישראל מיתר העמים. ועוד בחיותם בכפן אמם כבר היתח ניכרת התנגדותם זה לזה. ודרשו „ויתרצו תבנים בקרבה“ ר' יוחנן אמר זה רץ לחרוג את זה וכו'. בשעת שהיתה רבקה אמנו עומדת על בתי בנסיות ובתי מדרשות יעקב רץ ומפרכס לצאת, הה"ד במרם אצרך מבטן ידעתך, ובשעה שהיא עוברת על בתי ע"ז עשו רץ ומפרכס לצאת, הה"ד וזרו רשעים מרחם (ב"ר פס"ג ו'). יעקב אבינו נולד מהול (אדר"ג פ"א). הקב"ה קראו יעקב, י' על שם שאמר, וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך; ע' ע"ש בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה; ק' כנגד אותיות שנתברך בהם, והם יתן לך וגו', הוציא מהם השם ונשאר מאה; ב' כנגד שני מחנות מלאכי אלהים שפגשו אותו בדרך (תנחומא פ' קרח. מ"ד פ"ח, לקח טוב מפ"ה כ"ו). תני בר קפרא כל הקורא לאברהם אברם עובר בעשה שנאמר והיה שמך אברהם (בראשית י"ז). אבל הקורא ליעקב יעקב אינו עובר, דהרר אהררית קרא דכתיב ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב (שם ס"ו, ברכות י"ג). יעקב ראה את שם, עמרם ראה את יעקב (ב"ב קכ"א:). כשנתברך יעקב מאביו היה בן ששים ושלוש שנה, וכשנסע סבית אביו לחרן התעכב בבית עבר ללמוד תורה והיה מוסמן שם י"ד שנה, נמצא כשעמד על הבאר היה בן שבעים ושבע שנה. כשנשא לרחל ולאח היה בן פ"ד שנה. אחר שעבר עם לבן י"ד שנה נולד יוסף (והיה אז יעקב צ"א שנה), ויוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה, [וכ"ב שנה נתכסה יוסף מאביו עד שבא למצרים], ושבע שני חשבע ושחים ימי הרעב, וכשעמד יעקב לפני פרעה היה בן מאה ושלשים שנה (מגילה י"ז. ע"י רש"י). ובאותו היום שמכר עשו בכורתו ליעקב נפטר אברהם אבינו ועשה יעקב אבינו תבשיל של ערשים לנחם את יצחק אביו (ב"ב ס"ז:). הסולם שראה יעקב בחלום היה ציור מעמד הר סיני בקבלת התורה ע"י בניו, הושבנא רדין כהושבנא רדין (סלם בנימטריא סיני). ומלאכי אלהים עולים ויורדים בו (עולים ואח"כ יורדים) עולים אותן שליוו אותו בא"י, יורדים אלו שליוו אותו בחו"ל (ב"ר פס"ח י"ח). כאשר פגש יעקב ברחל אמר לה מינסבת לי? אמרת ליח אין, מיחה אבא דמאה הוא ולא יכלת ליח, אמר לה אחיו אנא ברמאות. אמרת ליח ומי שרי לצדיקי לסגויי ברמיותא? אמר לה אין, עם נבר תתבר ועם עקש תתפל. אמר לה ומה רמיותא? א"ל אית לי אתחא דקשישא מינאי ולא מנסבי לי מסמת וכו'. והיינו דכתיב ויגד יעקב לרחל כי אחי אביה הוא, בלומד אחיו ברמאות, כי באמת לא היה אחי אביה אלא בן אחות אביה (מגילה י"ג:). ויתי כאשר ילדת רחל את יוסף וגו' (בראשית ל'). מ"ש כי אתיליד יוסף? ראה יעקב אבינו שאין זרעו של עשו נמסר

אם ישראל, כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל. ויברך אותו שם. ויקרא יעקב שם המקום פניאל „כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי“. הנביא הרשע אוכר „וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו בית אל ימצאנו“ וגו' (הרשע י"ב ד'). עשו קבל המנחה ונתרצה ליעקב. וילך עשו לדרכו שעירא, ויעקב נסע לסוכות. אח"כ התישב יעקב בשכם בחלקת שדה שקנה מיד בני חמור אבי שכם במאה קשימה, ויצב שם מזבח לה' (שם ל"ג). בשכם מימא שלם בן חמור את דינה בת יעקב, ושמעון ולוי לקחו נקמתם ממנו בהרגם את כל אנשי שכם. יעקב פחד מיושבי הארץ פו' יאספו עליו וישמידו אותו ובני ביתו, ויסע משם לבית אל הוא לוז במקום שהקים מצבה בברחו לפון ארם. וירא אלהים אל יעקב וקרא לו בשמו החדש „ישראל“ כי ה' חסכים לברכת המלאך, והבטיחו עוד הפעם לקיים בו ברכת אברהם לתת ארץ כנען לנחלה לבניו אחריו. בדרך העולה מבית אל לאפרת (בית לחם) ילדה רחל את בנימין ותקש בלדתה וטתה ותקבר שם. ויבא יעקב לחברון מקום מגורת אביו יצחק (שם ל"ח).

[יעקב במצרים] יוסף היה בן זקונים של יעקב ואותו אהב מכל בניו, ויקנאו בו אחיו בתיותו בן י"ז שנה וימכרוהו לעבר במצרים, ולאביו הגידו כי היה רעה אכלתהו. מכירת יוסף נרמה שיעקב ובניו ירדו למצרים. יוסף פתר חלום פרעה ונתעלה למשנה למלך, וכאשר היה הרעב בארץ נענן באו למצרים לשבר אוכל, ובדרך הזה התודע יוסף לאחיו ושלה אתרי אביו וכל בני ביתו לבוא אליו למצרים. בעברו דרך בית אל נראה ה' אל יעקב במראת הלילה ויאמר אליו „אל תירא מרדה מצרים כי לגוי גדול אשימך שם“ (שם ס"ו ד'). יעקב בא למצרים בששים ושש נפש מלבד יוסף אשתו ובניו. בס"ח שבעים נפש. יוסף הושיב את אביו ואחיו בארץ גושן, ואת יעקב אביו הציג לפני פרעה והגיד לו כי שנותיו היו מאה ושלשים „מעט ורעים היו ימי שני חיי ולא השינו את ימי שני חיי אבותי בימי מגוריהם“ (שם ס"ז ט'). ועל פי פרעה נתן יוסף לאביו ואחיו אחוזה במיטב הארץ בארץ רעמסס. ויחי יעקב עוד בארץ מצרים שבע עשרה שנת. ומרם מותו השביע את יוסף לקברו עם אבותיו בחברון. יוסף הביא את שני בניו מנשה ואפרים לפני אביו ויברכם יעקב ויאמר בי נחשבים תמה לו כיתר בניו ראשי השבטים. אח"כ קרא יעקב לכל בניו ויברכם לאיש ואיש בכרכתו הראויה לו, ויבל יעקב לצוות את בניו ויגוע ויאסף אל עמיו. הרומאים תגטו את יעקב והמצריים התאבלו עליו שבעים יום, ויליכוהו לארץ כנען בכבוד גדול. בל עבדי פרעה חקני ביתו לוחו עד גן האמד ויספרוהו שם. בניו התאבלו עוד שבעת ימים, וישאוהו לארץ כנען ויקברוהו במערת המכפלה בחברון. אדוה ברכת יעקב לבניו ע"ע שבטים.

התחיל גלות מצרים, וא"ר יוחנן ראו היה יעקב אבינו לירד למצרים בשלשלאות של בחול אלא שזכותו גרמה לו, רכתיב בחבלי אדם אמשכם בעבותות אחבה ונר (הושע י"א, שבת פ"ט).

[פסירת יעקב] עד יעקב לא הוה חולשא, אתא יעקב בעא רחמי וחוה חולשא, שנאמר ויאמר ליוסף הנה אביך חולה (בראשית מ"ח), שבקש שיהלה אדם ולא ימות פתאום כדי שיוכל לצוות לביתו. דרש רשב"ל ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם (שם מ"ט), בקש יעקב לגלות לבניו קץ חייסין ונסחלקה ממנו שכניה, אמר שמא ח"ו יש במטתי פסול כאברהם שיצא ממנו ישמעאל ואבי יצחק שיצא ממנו עשו? אמרו לו בניו שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, בשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח יעקב ואמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד (פסחים נ"ו). כבוד גדול עשו ליעקב כמותו, ויבאו עד גן האמדר, א"ר אבהו מלמד שהקיפוהו כחרים לארוננו של יעקב כגורן זה שמקיפין לו אמר (גדר של קוצים), שבאו בני עשו ובני ישמעאל ובני סמורה, בין שראו כחרו של יוסף תלוי בארוננו של יעקב נמלו כולן כהריון ותלאום בארוננו של יעקב. תנא שלשים וששה כחרים נתלו בארוננו של יעקב (י"ב נשיאים דישמעאל וכ"ג אלופים דעשו וכחרו של יוסף חרי ל"ו). ויספרו לו מספר גדול וכבד מאד, תנא אפילו סוסים ואפילו חמורים (שהיו סכוסים ברבידי שחורים לאות אבכות). כיון שהגיעו למערת המכפלה אתא עשו קא מעבב, אמר להו איהו (יעקב) קברה ללאה בדידיה, והאי דפייש דידי הוא (החלק הנשאר שייך לי כי חלק יעקב נתן ללאה). אמרו ליה (בני יעקב) זבינתה, אמר להו נחי דזביני. בכירותא פשימותא מי זבינתי? אמרו ליה אין דכתיב קברי אשר כריתי לי ובריה לשון מכירה הוא, אמר להו הבו לי אנרתא (שמר המכירה). אמרו ליה אנרתא בארעא דמצרים היא וכו'. הוסיף בריה דרן תמן הוה וכו' שקל קולפא מחייא ארשיה וכו'. באותה שעה נתקיימה נבואתה של רבקה דכתיב למה אשכל גם שניכם יום אחד (סוטה י"ג). רב נתמן ורב יצחק הווי יתבי בסעודתא וכו'. א"ל הכי אמר ר"י יעקב אבינו לא מת. א"ל (ר"ג לר"י) וכי בכדי ספרו ספרדנייא וחנמו הנמיא וקברו קברייא? א"ל מקרא אני דרש, שנאמר ואתה אל תירא עבדי יעקב נאם ה' ואל תהת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מארץ שבים (דמיה ל' י"), משיח הוא לזרעו מה זרעו בהיים אף הוא בהיים (תענית ח'). כמו שיעקב הוא אבי האומה הישראלית כן הוא עשו אבי האומה של הדת הנוצרית שהיא רומי. והנה היא במי העם כי אחת לשבעים שנה מביאין ברומי אדם שלם (עשו) ומרכיבין אותו על אדם הינר (יעקב צולע על ירכו), ומלכבישן אותו בגדי אדמ"ר (בגדי החמדות לעשו) וכו'. ומכריזין לפניו: סף קירי פלסתר (חשבון הקצין שקר הוא, כלומר נבואת

אלא ביד זרעו של יוסף שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף לחבה ובית עשו לקש וגר (ביק קכ"ג). אמר ר' אחא בר כהנא עד שלשה דורות לא פסקה זממא מאבותינו: אברהם הוליד את ישמעאל יצחק הוליד את עשו, יעקב הוליד י"ב שבטים שלא היו בין שום דופי (שבת קמ"ו). יעקב ירא מאד מפני עשו, אע"פ שהבטיחו ה' "והנה אנכי עמך ושמרתיו" ירא שמא יגרום החמא (ברכות ד'). אמר ר' לוי משל של יעקב ועשו למה הרבר דומה? לאדם שזימן את חברו לסעודה והכיר בו שמבקש להורגו, אמר לו מעם תבשיל זה שאני מועם כתבשיל שמעמתי בבית המלך, אמר ירע ליה מלכא מיסחפי ולא קמיל ליה. כך יעקב נתכוון לאיים את עשו והודיע לו שרגיל הוא לראות מלאכים ואינו מתיירא גם מהם, ואמר "ראיתי פניך כראות פני אלהים" (בראשית ל"ג, סוטה מ"א). וירץ עשו לקראתו וישקוהו, נקוד על "וישקוהו" מלמד שלא בא לנשקו אלא לנשכו ונעשה צוארו של יעקב אבינו של שיש וקהו שיניו של אותו רשע וכו' (ב"ר פ"ע"ח י"ב). כל אותן הדורות שנתן יעקב אבינו לעשו עתירין הנוים להחזיק למלך המשיח לעתיד לבא וכו'. "עד אשר אבוא אל אדוני שעיריה". א"ר אבא חורני על כל המקרא ולא מצאנו שהלך יעקב אבינו אצל עשו להר שיעדי מימיו. אפשר יעקב אמתי היה ומרמה בו? אלא אימתי הוא בא אצלו? לעתיד לבא ה"ד ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הרעו (ב"ר שם י"ח). יעקב חיקן תפלת ערבית שנאמר ויפנע במקום וילן שם, ואין פגיעה אלא תפלה וכו' (ברכות כ"ו:) ודרש "במקום" תואר לה' שמקומו מלא עולם, ויבא יעקב שלם (בראשית ל"ג) אמר רב שלם בגופו שלם בממונו שלם בחורוה, שלא חסר כלום ממורה הדרך. ויחן את פני העיר (שם). אמר רב מבע תיקן להם (שבת ל"ג:) ודרשו לשון ויקן את חלקת השדה מלשון תיקון (רש"י). "מאשר יקרת בעיני נכבדת" (ישעיה מ"ג) מרומז על יעקב. אמר הקב"ה ליעקב: יעקב! הרבה את יקר בעיני, שבכיכול קבעתי איקונך שלך בכסאי ובשמך המלאכים מקלסין אותי ואומרים ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם (תהלים מ"א, במד"ר פ"ד א'). א"ר אלעזר מנין שקראו הקב"ה ליעקב "אל". שנאמר ויקרא לו אל אלהי ישראל (בראשית ל"ג). דאי סלקא דעתך למזבח קרא ליה יעקב אל, ויקרא לו יעקב מיבעי ליה! אלא ויקרא לו ליעקב אל, ומי קרא אל? אלהי ישראל (מגילה י"ח). ואפשר שרומז בזה על איקונך של יעקב שחרות על כסא הכבוד. או "אל" מלשון חזק ותוקף. אמר ר' אבין הלוי מאי רכתיב יעגך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב (תהלים כ') ולא אלהי אברהם ויצחק? מכאן לבעל הקודה שיכנס בעביה של קודה (אם בא למלמלח ממקום למקום לתתה בבנין). כלומר יעקב שכל הבנים שלו ומרה בנידולם יבקש עליהם רחמים (ברכות ס"ד, רש"י). וגם כי ממנו

יעקב שהיה לבניו באחרית חיימים לא תתקיים); אהיה דמרא זימנא (אחי אדוננו=אחי עשו הוא שקרן) וכו'; מאי אחני לרמא ברמאותיה ולזיפנא בזיפנותא (יעקב שרימה לעשו ונמל ממנו הבכורה כדי שיחיה גביר לאחיו ולא תועיל לו כלום), ומסיימין בה הכי: ווי לדין כד יקים דין (אוי לעשו כשיקום יעקב ויתגבר עליו. ע"ז י"א:). ע"ע ישראל; ע"ש.

יעקב ב"ר אבא מרי ב"ר שמשון

אנטולי (Anatolio): פילוסוף דרשן ומעתיק (1194—1256); נולד בפרובינצא דרום צרפת והיה חתן ר' שמואל אבן תבון (ע"ע) ולא חותנו כאשר מנה ר"ש קלוזנר בהסכמתו לס' מלמד התלמידים. שמעו המוב חגיע להקיסר פרידריך השני אשר קבע מושבו בעיר ניאפולי בירת סיציליא. ויקרא לאנטולי לבוא לפניו וישם עליו מלאכת העתקת ספרי הערבים ללשון רומית, חוק פרנסתו נתן לו מאת הקיסר. הוא התרועע עם מיכאל שקאמוס ועם עוד איזה מחכמי הנוצרים ועל ידיהם הרחיב ידיעותיו בחכמות העיוניות. בחקרמת ספרו "מלמד התלמידים" מתנצל על שהביא כמה באורים ששמעו מלמורי הנוצרים: "ואין ראוי לחכם לתפוש אותו בזה ולא לכוות הדבר הכתוב בשמו לפי שאינו מבני עמנו כי אין לבחון הדבר רק מצד עצמו ולא מצד אומרו, הלא תראה כי משח רבנו ע"ה הקדים פרשת יתרו לשתן תורה". ובכ"ז לא פגע ולא נגע אנטולי בשום אחד מיסודות האמונה לרעה (שלא כדעת נרעץ). מהעתקותיו מלשון ערבית לעברית נמצאו בכ"ז: א' ס' "ההיקש הקצר", ב' ס' "אומנות הנצוח" (המפתח), ג' "הספיסטיקא" (החמטאה) מספרי אריסטו ע"פ העתקת אלפראכני, ד' "הגיון אבן רש"ד" כולל ס' המבוא המאמרות המליצה החיקש המופת, ה' מספרי אלמגסטי של תלמי עם באורו של אבן רש"ד, שהעתיק בשנת 1231 עם באורים ומופתים בסופו, ו' ס' אלפראכני (אוצרות חיים ס"י 48, 49). די רחסי מזכיר סמנו עוד איזה העתקות, ויש שמיחסים לו גם ס' "רוח חן". ספרו היותר נכבד הוא "מלמד התלמידים" דרשות ע"פ הפרשיות לז"ח התלמידים באמנה ועבודה ולימוד הפילוסופיא (יצא לאור ע"י חברת מקיצי נרדמים ליק 1866).

[שימתו] אנטולי העריץ ויקרש את שם הרמב"ם וספריו וכיהה את מתנגדיו (מלמד פ' בא נ"ב:). ובבאוריו עה"ת הלך בדרכי הרמב"ם שחתאמץ לקרב הנסים אל דרך הסבע ולבאר את כל עניני התורה בדרך הפשט. הוא מתאונן על בני דורו המתנגדים לחכמות העיוניות ואומר: "גם אם אחד ברור ימלאנו לבו ללמוד החכמות הנמצאות בלשון אחרת המועילות להשלים בונת התורה יחשב הלמוד ההוא לעון אצל רב בני דורו, ונתנים מעם לדבריהם ממה שאמרו חז"ל סמנו בניכם מן החגיות, וכן ממה שחזיריו שלא ללמוד

חכמת יונית, ואין ספק למי שבחן שאר דבריהם שאותה חכמניה אינה כוללת אבל היא לעדים וכינא במ" (שם בהקדמה). הוא דרש ברבים בחופות ובבחי כנסיות בכל שבת ושבת, ואח"כ אסף את דרשותיו ויכתבם בספר בשם "מלמד התלמידים", וספרו זה מצא חן בעיני חכמי דורו בפרובינצא. אך מחמת המחלוקת על ספרי הרמב"ם ולמוד ספרי הפילוסופיא בכלל נתמעט גם כבוד ספר המלמד כי המתנגדים לספרי הרמב"ם ירו גם בו חצי קנאתם, בעבור שסלל לו מסלה לפרש דברי התורה ע"פ רמזים וחיות ועל דרך משל. והרשב"א במכתבו לר' אבא מרי כותב: והמלך חזקן אשר מלך שם (בפרובינצא) על מרבית העם ושמו כחותם על לבם וקבלתו עליהם ועל זרעם והוא ספר החולם (?) אשר [יכה] לכבנו כחולם פעם, קראנותו הוכל אבל לא קראנותו נעם וכו' (מנחת קנאות מ'). אמנם ר' יעקב בן מכיר נכדו של אנטולי תבע עלבון זקנו מאת הרשב"א ואומר אליו: ואם על המלך חזקן נשאת ירך לחורירו מגדולתו וכו' הלא החכמים אשר היו לפניך הכירו דעת אמונתו ונדלו ונשאו כס מעלתו וכו' ואדוננו הרב הגדול ר' משולם ובניו וחתניו היו אצילי הארץ ועמודי העולם, והיה החכם אדוני זקני מתגדל עמחם והעתיק הרבה מספרי חכמה על פיהם וכו'. וגם הרב הגדול רמב"ן ז"ל בכדו פעמים עם שלש באגרות ששלחן לו והאר"ך מאד בשבח"ו וכו' (שם ל"ט). גם השתמשו בספרו מחבר ס' ארחות חיים, הכלבו, אבודרהם, מנורת המאור (גר נ' פ"ג כלל ג' ה"א), שבילי אמונה (נתיב י'), ועוד. ר"ש קלוזנר בחכמתו יאמר: וכאשר שמתי עיוני בהס' הנ"ל מצאתיו כלו מחמרים מלא מוסר השכל ויראת ה'.

ביבליוגרפיא: מנחת קנאות אות ס"ח; שם הגדולים ח"ב 149; שולמאן, תולדות חכמי ישראל ח"ב 190. ח"ג 44 85; פיק, כנסת ישראל 584. שניאור זאקס, חיונת ח"ח 81 בהערה.

מ. מ. ה.

יעקב מן אורליאנש: מבעלי התוספות. נחרג על קדוש השם בלונדון 3 סעפט' 1189. הוא היה תלמיד מובהק לרבנו תם ולפעמים נקרא בשם רבו רבנו תם. בשנת 1171 היה עוד באורליאנש, ואח"כ נקרא להיות רב או ראש ישיבה בלונדון, ונפל שדוד ע"י החמון אשר התנפלו על היהודים וכלו חמתם בהם בעת שעטרו את המלך ריכארד הראשון, וראשי קהלת באו לראותו ולברכו והביאו לו מנחה (ע"י עסק הבכא, רפוס קראקא 58). רבנו יעקב נזכר בתוספות ר' יהודה מפאריס ברכות כ"א: תוספות ישנים ליומא ל"ד. פ"ה. ובתוספות שלנו פסחים ח': יבמות ד'. נזיר ג"ד: כתובות מ"ו. ניטין ח': סנהדרין ל"ה: ע"ז ל"ד. ובהים י"ד: ל"ט. מנחות י': גם כתב באורים וגימטריאות על גליונות חומשי תורה ונכללו בס' פענת רוא לר' יצחק בן יהודה הלוי, ובס' מנחת יהודה לר' יהודה

[ס' המורים] ר' יעקב קבץ כל הדינים מחלמוז בבלי וירושלמי ומכל דברי הנאונים והמפרשים והפוסקים הראשונים שהיו לפניו ובפרט פסקי אביו הרא"ש, וחלקם לארבעה מורים, וכל מ"ד נחלק לכמה הלכות וכל הלכה נחלקה לסימנים, ופרמן: טור אר"ח חיים, כ"ז הלכות ב' חלקים: א' הנהגת האדם מקומו בבקר עד שכבו בערב וכל הברכות והתפלות בכל יום וכו', ב' דיני ע"ש וסדר יום השבת עם כל הדינים והמנהגים וסדר כל התפלות וסדר מוצאי שבת, ג' סדר ר"ח וכל המתעדים והרגלים והצומות כסדר כל השנה וכל דיניהם וכו'; טור יורה דעה, ל"א הלכות בדיני שחיטות וטרפות ודיני איסור והיתר ושאר דינים הנהגין בוטן הזה; טור אבן העזר, ה' הלכות בדיני אישות קדושין כתובות גיטין וחליצה; טור ח"ש משפ"ט, ל"ח הלכות בדינים שבין אדם לחבירו, ומשפטי הדיינים וכדומה, ארבעה מורים האלה נרפסו ראשונה ביחד בלי שום הנהגות ופירושים ע"י ר' משולם קחי בעיר פייביא די שקו בשנת 1475 והשלמתם יום ג' כ"ח תמוז, אחרי כן נרפס כל טור לברו: טור א"ח ע"י ר' אברהם בנות מנמוכח 1476, טור יו"ד השליש הראשון ע"י הנ"ל במנמוכח ושלם ע"י ר' אברהם פיזארו בעיר פיראדה 1477, טור אה"ע בעיר ואדי אלחנארה וחסר שנת הרפוס, ועם הבית יוסף: סא"ח ומי"ד ויניציא 1551, מאה"ע ומח"מ סוביוניטה 9—1553, דיינארד מצא קמע בגניזה אצל רמסק ממוד ח"ט מרפוס קדום מאד שאינו נודע להביבילוגרפים (ע"י העתקתו בראש חכרך הזה), ר' יעקב הכניס בהמורים רק הדינים הנהגין בוטן הזה והרבה מנהגים אשכנזים שחביא עמו אביו הרא"ש נוסף על מנהגים ופסקים של הספרדים שלמד בבואו לספרד, ספרו נתפשט מהר בכל הארצות ונתקבל לפוסק בתרא (ע"י תשובת מהרש"ם מובא בתשובות תורת אמת סי' ק"ט), ומזכירו רבנו ירוחם (ספר מישורים, הקדמה) והרשב"ץ (ח"ג סי' פ"ו) ור' אליהו מזרחי (תשובה סי' ד'), וגדולי הדורות עשו חבורים וכאורים עליו, ע"ע קארו יוסף בר' אפרים.

[עוד חבורים] ר' יעקב חבר לראשונה, ספר הרמזים הנודע בשם קצור פסקי הרא"ש (קושטא 1575) ומעתיק בו פסק ההלכה מדברי אביו בקיצור בעזיבת הפלפול ואינו כותב בו סברת עצמו, וסדרו לפי המסכתות והפרקים, וההלכות מסומנים באותיות, גם כתב פירוש על התורה, והוא חבור גדול כמו שלש מאות דפים פוליו ובתחלת הפרשה כותב נימטריאות ומעמי המסורות, ואח"כ חזר על כל הפרשה ומפרש כל פסוק היטב ועל הרוב מביא פירשי והרמב"ן ושקיל ומרי עליהם, ולפעמים מביא דברי הראב"ע (נמצא בכ"ז), וממנו לקחו פרפראותיו על תורת תמה הנימטריאות ומעמי המסורות שנרפסו עם הקדמה (קושטא 1500) והקיצור גם מזה בכמה חומשים, פירוש

ב"ר אליעזר, לדעת גראם (Gallia Judaica צד 36) חבר ר' יעקב גם תוספות לפירשי עה"ת בשם רבנו תם ונזכרו בפרשנרתא לנייגר (צד 36). גם נזכר באור זרוע ח"ב (רף ק"ב).

ב. מ.

יעקב בן אליעזר: סדוקק חי במאה הי"ג בספרד, וכנראה נולד בטולידא, ושם ראה את ספר הללי (רד"ק מכלול ע"ח:), ואח"כ הלך לפרובינצא בצרפת, ספרו העיקרי הוא, "כתאב אל כמיל" (ספר השלם) הכולל ספר ערוך מלים ודקדוקים לשח"ק, הספר הזה נאבד ולא נודע אם נמצא באיזה ביבליותיקא, ומזכירו ר' תנחום ירושלמי בערוך שלו (ע"י באבער "אויס דעם וערטרעכובע חנחום ירושלמי"ס, 1903 צד 42), ור' אברהם מיימוני בפירושו עה"ת (צייטשריפט פיר העבר' ביב"ל ח"ב 155), הרד"ק מזכירו כעשרים פעמים בספר השרשים, וכן מזכירו ר' יצחק ישראלי מטולידא בפירושו על איוב (אוצר נחמד ח"ג 151), מחבר אחר מרמסק יאמר כי הכ"י נמצא במצרים (צייטשריפט הנ"ל), לדעת פאונאנסקי נמצאו קמעים ממנו מחלק הרדוקק באוצר הספרים בפטרבורג אשר יחסו במעות ליצחק ׳ ישיש, ונמצאו מר' יעקב שלשה ספרים בכ"י: א' "גן העדוה" על נפש האדם (באוצר מונטיפיורי, ע"י 158 R. E. J. xv); ב' ס' "משלים" נכתב בשנת 1233 (כ"י מינכען סי' 207); ג' העתקה בעברית בחדוים מס' כלילה ודימנה (ע"ע), ורק ראשיתו נמצא בכ"י (נייבוער קאמולוג בודליי סי' 384), והוציאו לאור יוסף רנבורג בספר כלילה ודימנה (פאריס 1881 צד 311—388), גם כתב שני פיוטים (ע"י צונץ ליטעראמורגעשיבמע 201).

ביבליוגרפיה: שטיינשניידר, די אראבישע ליטערא-טור דער יודען 158 והלאה; J. E. vii, 31.

ב. מ.

יעקב בן אשר ("בעל המורים"): פוסק, נולד באשכנז ונא עם אביו הרא"ש לספרד בשנת 1305, ובשנת 1317 מנה אותו אביו ביחד עם אחיו ר' יהודה לגזברים של צדקה לחלק לעניים (ע"י צואת ר' יהודה בבית תלמוד ח"ד 340). ר' יעקב לא שמש ברבנות כי אחרי מות הרא"ש נבחר ר' יהודה לרב במקום אביו, ר' יעקב היה חולה וחלוש והתפרנס בדוחק גדול (ע"י סא"ח סי' רנ"ב), ר' יעקב מת בטולידא ספרד, במצבתו לא נזכר שנת השנה רק יום מיתתו ב"ב תמוז (ע"י אבני זכרון סי' ז'), במור ת"ט סי' ס"ז כתב שנה שבעית לר"י היתה בשנת פ"ח ולרשי בשנת פ"ט, ובסא"ח בסוף הל' ר"ח כותב רצינו לידע שנת המטת אלפים ומאה לב"ע שהיא שנת 1340 ואו היה עוד בחיים, כנראה התעסק בהלואת כסף (ע"י סא"ח סי' תקל"ט), ואפשר שמת באותה השנה כי ר' דוד אבודרהם שכתב ספרו בשנת 1340 מזכירו בלשון ז"ל.

יעקב בן יעקב משה מליכא (ומכונה "ר' יעקב ליסער"): פוסק, בנראה נולד בעיר איגרא וכתב ב"ח אדר תקצ"ב (1832) בעיר סמרי גליציה. הוא היה נין ונכד לחכם צבי ותלמיד ר' משולם איגרא (איגרא). הוא נתקבל לריין בעיר קאליש ואח"כ בעיר ליסא (ומאו נודע בשם "ליסער"). רשב שנית לקאליש ויהי שם כעשר שנים. נתקבל לרב בסמרי ונשא משמרתו זאת עד יום מותו.

[הבדוין] הוא חבר חבורים רבים הנוגעים במרט לחלכה למעשה: א' "מקור חיים", חרשים ובאורים על הלכות פסח ובסופו חרשים על מס' בריתות (זאלקווא 1807). ב' "תורת נימין" חרשים על הלכות נימין, ומצורף לו חרשי נפ"ת על מס' נימין (פפדיא 1753). ג' "חות דעת" חרשים על ש"ע י"ד מהלכות מליחה עד נדה (לכוב 1799). ד' "נתיבות המשפט" על ש"ע ח"מ ב"ח (דיהרנפורט 1740, זאלקווא 1809). ה' "קחלת יעקב" חרשים על אה"ע וח"מ (לכוב 1831). ו' "בית יעקב" חרשי דינים על ש"ע אה"ע ומס' כתובות ב"ח (חרובשוב 1823). עוד חבר בפירוש המקרא: ז' "תעלומת חמטה" על קהלת (לכוב 1804). ח' "אמרי ישר" בולל שני ספרים: צרור המור על שה"ש, פלגי מים על איכה (דיהרנפורט 19—1815). ט' "מעשה נסים" על הגדה ש"פ (זאלקווא 1807). בסוף ימיו חבר דינים המתחייבים לחיי היהודי במעשיו יום יום ונקרא בשם "דרך החיים" שנרפס מצורף לסדורי התפלות (זאלקווא 1828) וכמה פעמים אח"כ. אחרי מותו הדפיסו נבדו ספרו נחלת יעקב ב"ח כבאורי התורה וחרשי הלכות וקצת שו"ת (ברעסלוי 1849). בספרו זה באה צוואתו לבניו במוסר ויראת שמים.

ביבליוגרפיה: אי"ב פלאהם אבל יחיד ווארשא 1888; פין כנסת ישראל 564; וואלדען שם הגדולים החדש בערכו.

ב. מ.

יעקב פולק: ע' פולאק, יעקב

יעקב בר' מאיר חם: ע' חם, רבנו

יעקב אי"ש כפר גבוריא: חכם בזמן ר' חני במאה הרביעית, ואח"כ היה נוסח לכת היהודים הנוצרים. גבוריא היא לעת שווארץ נברתים לעפון צפת (תבואות הארץ ק"ג). גם ישב בצור ושם חודה בדבר הלכה על דנים שמעונין שחיטת ועל בניהם של נכריות שנמולים בשבת. כיון ששמע זאת ר' חני רצה ללקות אותו מפני שחורה שלא בהלכה אע"פ שסמך דבריו על פסוקים (ע"י פסיקתא דרב בתנא הוצאת באבער ל"ה; וחלאה: ב"ר פ"ז א'; נתחומא וצצאת באבער חוקת ס"י מ"ז; קהלת רבת פ' בלזח נמיתי; ירוש' יבמות פ"ב ר'; שם קרושין פ"ג י"ב). ונס תרגם פסוק לך דומיה תהלה (תהלים ס"ה ב'). חובא בשמו: סמא דכולה משתוקא, ואפילו למרגליהא דלית לה מימי

זה נרפס לכרו מכלי הגמטריאות (זאלקווא 1806).

ביבליוגרפיה: פין כנסת ישראל 588; אור החיים ס"י 1060; קורא הדורות כ"י. ווייס, ד"ר ח"ה 118.

א.

יעקב מדובנא: ע' קראנץ, יעקב

יעקב יהושע פאלק: רב ומחבר: נולד בקראקא בשנת 1680 ומת י"ד שבט תק"ד באופיבאך, וברשיון הממשלה חובא לקבוצת בפפר"מ. הוא היה בן ר' צבי הירש אב"ד בפפר"מ ונכד ר' יהושע העשיל הרב בקראקא בעל מניני שלמה. הוא נשא אשה בלבוב ונתמנה שם למשגיח על המלמדים וחמורים בבתי התי"ת. ואח"כ נבחר לפרנס העיר והיה תופס ישיבה בביתו. בשנת 1702 נהרגו אמו ואשתו ובתו הקטנה ע"י חכערת אבק שרפה אשר חרס את הבית שישבו בו ועוד כמה בתים, וגם עליו נפלה מפולח וניצול בדרך נס. אח"כ נתקבל לרב בעיר מארלי וליסקא, ומשם נקרא למלאות מקום הרב ר' צבי אשכנזי בלבוב ביום ב' אייר תע"ב (1712). משם נקרא לרב בברלין בשנת 1731. אבל לא ארכו לו שם הימים כי מאז דן רין לחייב את הגביר פייטלהיינע אפרים שהיה מראשי הגבירים ופרנסי העיר התנבל לו חנבד הועא להצר צעדיו, והוכרח לעזוב את משמרתו. נתקבל לרב בעיר מיץ בשנת 1734 למלא מקום הרב ר' יעקב באק ר"ש. בשנת 1741 נבחר לרב הראשי בפפר"מ, ואחר שהתפרצה המחלוקת בין ר' יצחק אייבשיץ ור"י עמדין עמד ר' יעקב לימין ר"י עמדין ונגד ר"י אייבשיץ, ונסייתו זאת לא ישרה בעיני העם והוכרח לעזוב את משמרתו (1750) ויהי נודד מעיר לעיר עד אשר בא לווארמש ויתעכב שם איזה שנים, לבקשת גדולי פראנקפורט התרצה לשוב שם עוד הפעם קודם חג חספה שנת תקי"ג (1753) אך מחנגדיו הניאו אותו מלדרוש בשבת הגדול ויצא משם סר חצף והתישב בעיר הסמוכה אופיבאך ואחר איזה חדשים נפטר שם.

[ספריו] ספרו היותר נכבד הוא "פני יהושע" חידושים על הש"ס בארבעה חלקים. שני חלקים נרפסו בפפר"מ (1752) הח"ג עם פסק ב"ד חדש בפירודא (1766) וח"ד עם חידושים על סוד ח"ט וליקוטים (שם 1780). הספר הזה הוא חשוב מאד בעסק העיון והחקירה ובייחוד הסברא כבאור ההלכות בסוגיות חש"ס ע"פ הפוסקים ובפרט פסקי הרמב"ם, ונתקבל אצל חלומדים למורה דרך בהבנת התלמוד. ר' יעקב יהושע מזכיר פירושו עה"ת, וכן הוא בהזכרת נשמות בק"ק פפר"מ כי הניח אחריו ברכה חבור עה"ת וכו'. ונמצאה חשובתו בשו"ת שב יעקב ח"א ס"י מ"ה.

ביבליוגרפיה: באבער אנשי שם 104; פין כנסת ישראל 567; J. E. vii. 84.

ב. מ.

יעומו. די הארעטיקער אונד כריסטען, 1910, צד 20 והלאה. א. סמ"ש

יעקב בן ראובן: חכם קראי ומפרש התורה. חי בניצאנץ (אפשר בקושטא) בראשית המאה ה"ב. לדעת פירקאוויץ חי בקערטש בנגב רוסיא אשר לדעתו נקרא ספרד בעברית אך אין יסוד להדברים האלה. מקורות חייו נרע מאשר יספר בעצמו כי היה עני ונודד בארצות שונות לקבץ פירושי הקראים על כה"ק וכנראה להפיץ גם תורת הקראית. חכמי הקראים הבאים אחריו מזכירים שמו רק לפעמים רחוקות.

[ספר העושר] יעקב חבר פירוש על כל ספרי התנ"ך מלוקט מספרי הקראים אשר קדמו לו, וביחוד לקח מפירושי יפת אבו עלי (ע"ע) עה"ת ושם רוב דבריו בספרו. בפירושו עה"ת מזכיר לפעמים שמות החכמים אשר לקח מהם אך בפירושו לנביאים וכתובים יעלים שמות המפרשים ומביא דבריהם בשם "יש אומרים" או "דבר אחר". גם ויכוחיו עם רס"ג והמחמדים לקוחים מספר סלימון בן ירוחם (ע"ע) ויפת אבו עלי. לדעת הרכבי השתמש יעקב גם בספרי ר' יונה בן גנאה ודונש בן לברט ומזכיר שמותיהם, אך פירקאוויץ מחק המקומות האלה מבלי יודע כי שאב ממקור חכמת הרבנים. מונק ויאסט משערים כי יעקב כתב ספרו בשנות 9—1098 באשר כי בפירושו לרניאל ו"א מ' יאמר: "וכבר נראה מעט אות שמעשה מלך הנגב בזמננו כי לקח מלך אדום ממלך ישמעאל לאנדכיא וטרטום" ואינו מזכיר גם לכידת ירושלם ע"י נושאי הצלב. אך פינסקר (ל"ק נספחים 80) הראה כי הדברים האלה לקוחים מפירוש יפת אבו עלי על דניאל. ספר העושר נמצא בכ"י באוצרות הספרים ליידען, פאריס ופטרבורג. פירושו על נביאים אחרונים (מלבד ישעיה) וכתובים (מלבד תהלים) נדפס בשם מבחר ישרים יחד עם ספר המבחר לאהרן הראשון על נביאים ראשונים (נחלוא 1836). קטעים מפירושו על התורה נדפסו ע"י פינסקר (הג"ל 6—83) בקיצור ובשנויים, וע"י הרכבי בספר המצות לענן (צר 5—152).

ביבליוגרפיה: גייגה אוצר נחמד ח"ד 25; פינסקר, לקוסי קדמוניות ח"א 216, ח"ב 80; גאמלאבער, בקרת לתולדות הקראים 180; דוקטס, בייטרעגע ח"ב 52; יאסט, געשיכטע דעס קארעערטום ח"ב 157; הרכבי, אלטיירישע דענקמאלער 62; Poznanski, Karaites Literary Opponents 61—8.

ב. ה.

יעקב בן שמשון (לפעמים נקרא יעקב בן שמעון): טבעלי התוספות בצרפת (מפאריס או פאליש). ר' משה חקו בספרו "כתב תמים" (ע"י אוצר נחמד ח"ג 59) אומר שהיה ר' יעקב זה תלמיד רש"י ורבו של רבנו תם. כנראה מפירושו על סס' אבות שמזכיר את רש"י בתואר רבו. ויש חשובה ממנו שכתב ע"פ צואת רש"י (כ"י בפאריס סי' 326 דף 80), אך צונץ

כל מה דאח משבח לה את פנים לה (מדרש תהלים הוצאת באבער מ' י"ט ס' ב'; ירוש' ברכות פ"ט א'). ועוד תרגם פסוק היו אומר לעץ הקיצה ונר' (ירוש' בכורים פ"ג ג'; בבבלי סנהדרין ז': לא נזכר שמו). במדרש שמואל (הוצאת באבער ל"ד): איתא: תרגם איש כפר נבוריא חד פסוק בכנישתא מרודתא בקיסרי וקלסוניה רבנן. היו אומר לעץ הקיצה ונר'. זה זקן שהוא מתמנה בכסף, עורי לאבן דומם הוא יורה. יודע הוא להורות בתמיץ? הנה הוא תפוש זהב וכסף, ולשם כספא אתמני וכל רוח אין בקרבו לא ידע כלום וכו'. גם דרש עם אמוראים נגד הנשיא שמינה זקנים על העם בכסף. במדרש קהלת (פסוק מוצא אני מר ממות) פתר ר' איסי דקסרין קרייה במינות. טוב זה רבי אליעזר וחומא זה יעקב איש כפר נבוריא. ונראה מזה כי חשכוהו למין. ומה שאמר טוב לכם השתיקה כי המרגליות בידכם נפגמות, דלא יכול לזרוק המרגליות לפני חיות טמאות מתאים עם מה שנאמר באן גליון (מתי ז' ו').

ביבליוגרפיה: סה"ד בערכו; המגיד שנה י"ד 245; מבוא הירושלמי בערכו.

א. סמ"ש

יעקב איש כפר סכניא (סמאי): יהודי נוצרי או אחר מהיודעים במאה הראשונה. הוא פנש את ר' אליעזר בן הורקנוס בציפורי ואמר לו בשם ישוע בן פנמיירי, כתיב בתורתכם לא תביא אתנן זונה, מהו לעשות הימנו בית הכמא לכהן גדול? לא אמר לו כלום. ויעקב אמר לו כך לימרני ישו הנוצרי מאתנן זונה קובצה עד אתנן זונה ישובו, (מיכה א' ז') ממקום הטנופת באו למקום הטנופת ילכו, וכהנה מדבר זה (ע"י בבלי ע"ז י"ז: קהלת רבה פ"א כ"ד; תוספתא חולין פ"ב כ"ד). במקום אחר נאמר כי יעקב איש כפר סמאי רצה לרפאות את ר' אלעזר בן רמח שנשכו נחש ולא הניחו ר' ישמעאל שהיה אחי אמו, ואלעזר בן רמח רצה להביא ראיה שמתר אך לא הספיק להביא ראיה עד שמת, ואמר עליו ר' ישמעאל אשריך בן רמח שיצאת בשלום ולא פרצת נדרן של ת"ח, ודרשו ע"ז הפסוק מוצא אני מר ממות, דרשן טוב זה אלעזר בן רמח וחומא זה יעקב איש כפר סמאי (קהלת רבה שם, ירוש' שבת פ"ד סוף). ואפשר שיעקב איש כפר סכניא ויעקב איש כפר סמאי הם שני אנשים אך נתערבו באגדות חז"ל. כי שניהם התנגדו לדעת חכמי ישראל. נרעץ רצה להוכיח כי יעקב זה היה המושלח יעקב שנוכר באון נליון, ולדעת גייבויער תלמידו של ישו, אולם כבר רחה פרידלנדר דבריהם והוכיח מלשונו של מין זה כי לא היה נוצרי אלא אחד מהיודעים כי יעקב שחק על דברי המקרא וזה לא היה דרך הנוצרים.

ביבליוגרפיה: גרעץ געשיכטע ח"ד 44; גייבויער ג"ס 284; באכער, אגדה דער תנאימען ח"א 118; פרידלענדר, דער פארקריסליכע יידישע גנאסטיציזמוס 72; שטראק,

דבש על פני השדה (שיא יד ב"ח) ועשין נקרא יערת חרבש (שם פסוק כ"ז) ויש אומרים ע"ש קני הנופת שנדלו שם, וחשם בסוף ת"י ושוהיה ביערא. באלישע נאמר ותצאינה שתיים דוכים מן היער (מ"ב ב' כ"ד), ואפשר שהיער הזה היה בסביבות המקום שנקרא עתה ואדי אל קלת. ומצינו יער חנגב (יחזקאל ב"א ב') בדרך משל, ופרדס בהוראת יער (נחמיה ב' ה'). ואולי נקראת קרית יערים (יחזקע ט' י"ז) ע"ש היערים סביב לה. יער אפרים: בו היתה המלחמה בין חיל המלך דוד ובין חיל אבשלום ונתלה בשוכך האלה (ש"ב י"ח ו' ט'). והיה בעבר חירון מזרחת אצל מחנים בגלעד בחלק נחלת מטה נד. ויתכן כי נקרא בשם אפרים יען נמשך מחר אפרים מעבר השני והירדן הפסיק בתוך. או אפשר שנקרא כן ע"ש שבני אפרים לחמו שם עם אנשי גלעד (שופטים י"ב א' ה').

ביבליוגרפיה: פין האוצר ח"כ 289; ירושלם ח"ו 118.

א.

יְפֹה, מַרְדְּכִי (בעל הלבושים): מוסק, נולד בעיר פראג בערך שנת 1580 ומת בפוזנא ג' אדר שני שע"ב (1612). אביו ר' אברהם מביהם היה ראש קהלת ורב הנליל מטעם הממשלה. הרש"ל והרמ"א היו רבותיו של ר' מרדכי בנגלה, ור' מתתיהו ב"ר שלמה דילקרוט היה רבו בקבלה (עי' הקדמת לבוש אור יקרות). ר' מרדכי למד ג"כ חכמת הפילוסופיא, התבוננת והחשבות, והיה ראש ישיבה בפראג עד שנת 1561 ואז יצא בראש הגולים מביהם ע"פ גזרת הקיסר סרדינאנר, והלך לאיטליא והתעכב בוניציא שנים רבות. בשנת 1572 נקרא לחיות רב בתוראדנא, ובשנת 1588 נבחר לרב בלובלין והיה שם אחד מראשי הרבנים באספת ועד ארבע ארצות. משם הלך לקרעמניץ, ובשנת 1592 היה רב בפראג, ומשנת 1599 עד יום מותו נתקבל לרב הנליל בפוזנא. כל ימיו היה שקוע ראשו ורובו בצרכי הצבור ועניני הדת, ושני ימים קודם מותו כתב תשובה לרבני הועד ומסיים דבריו: „אני עבשיו מוטל על ערש דוד לא עליכם ותולה בדין מלך מלכי המלכים, הותם בידים רפות, מרדכי נקרא יפֹה.“ על מצבתו הנשברה עתה נקראים עוד הדברים המעטים האלה: „ציון זה לראש הנאון אביד מיה מרדכי יפֹה ז"ל נ' ואדר שע"ב.“

[הלבושים] ר' מרדכי קרא את עשרת ספריו שחבר בשם בולל „לבושים“ או „לבוש מלכות“, ע"ש כי מרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות וגר (אסתר ה' ט"ו) ולכן מתחיל בכל הקדמותיו „אמך התופר“ היינו התופר הלבושים. הספרים האלה בפרטם הם: א' לבוש התכלת, כל דיני המוד וש"ע א"ח ח"א עד הלכות שבת לפי סימניו וסעיפיו של המוש"ע; ב' לבוש החור, כל דיני א"ת מהלכות שבת עד תוס'; ג' לבוש עמרת זהב כל דיני י"ד; ד' לבוש חבך

מסתפק אם היה רבו של רבנו חם (ליטעראמור-נעד שיכמע 458). מהר"ם מרוטנבורג (תשובה סי' תרנ"ח) מזכירו בשם ר' יעקב בר' שמשון ספריש, אך בענין הזה במרדכי (ביצה סי' תרע"ב) נקרא ר' יעקב בר' שמעון ספאליש (Falaise); גם בתוספות לחולין נ"ד: (ר' יעקב ב"ר שמעון), ערכין ב"ח: מנחות ס"ד: מרדכי ליומא סי' תשכ"ז, ולקומי פרדס י"ב: (ג"כ ר' יעקב ב"ר שמעון).

[כתביו] נוסף על מאמריו הנ"ל, ח"בר: א' ס' האלקושי, על לוח השנים ומתחיל משנת 1123 (כ"ו נייבויער קאמולונ בודליי סי' 6927). ב' פירוש על מס' אבות (שם סי' 376, 379), אשר יחסו במעות לרש"י או לרשב"ם. אך כמבוא לפרק ד' ינלה שמו בראשי חרוזים יעקב ב"ר שמשון (שד"ל כרם חמד ח"ד 201 ושעכמער באדר"ג פ"ב). ג' פירוש על סדר עולם רבתי, וקמע ממנו נמצא בכ"י (נייבויער סי' 69212). ד' פסקי של ביצים, חידושים על מס' ביצה (שם סי' 11012). ה' פירוש על ברייתא דשמואל (ו' פ"י על ס' יצירה. ז' הערות על הלכות פסח לר' שמשון ב"ר יונה (אור זרוע ח"ב קמ"ז:). ח' רות או אקדמות לעשרת הדברות בלשון ארמית ופירוש על שלשה פיומי אקדמות בדרך זה לפיימנים קדמונים (כ"י די רוסי פארמא סי' 159). בפירושו ישחמש לפעמים בנימטריא ונומריקון.

ביבליוגרפיה: Gross, Gallia Judaica p 514; R. E. J. xxxv. 240.

ב. מ.

יְעַר: מקום קבוץ אילנות תכופים וסבוכים, יער וכל עץ בו (ישעיה מ"ד כ"ט). בסבכי היער (שם ט' י"ז), וביחוד למקום קבוץ אילני סרק בעיר לחמוב עצים (דברים י"ט ה'). ומקום לחיות מורפות, חיתו יער (תהלים ק"ד ב'). יערו וכרמלו (ישעיה י" י"ח) כמו יער כרמלו (מ"ב י"ט כ"ג, ישעיה ל"ו כ"ד) היער הדומה בסבכו לכרמל, יער מלא כל עץ טוב והוא מבחר היער שהוא מקום ננות ופרדסים, לדעת שד"ל התיחד השם יער עם ח' הידועה במקרא על יער הלבנון כמו הנהר לנהר פרת, יער הלבנון (מ"א ז' ב') הוא בית הנשק הגדול אשר בנה שלמה ונקרא כן ע"ש שהיה בנוי כלו מארזי הלבנון, ובקצור בית היער (ישעיה כ"ב ח'), ונקרא ג"כ בשם חורש או חורשה, חרש מצל (יחזקאל ל"א ג') והוא מקום שגדלים בו אילנות נסים בענפים גדולים וסבוכים, ע"ש השחיקה והדומיה השוררת בו, ובלשון חז"ל המקריש את החורש (מעילה פ"ג ח'), מגדלין בחורשין (ב"ק ע"ט.). נד הנביא צוה לרוד ללכת לארץ יהודה וילך דוד ויבא יער חרת (ש"א כ"ב ה'). דוד המלך התחבא מפני שאול במדבר ויף בהרשה (שם כ"ג מ"ו), יותם מלך יהודה בנת ערים בהר יהודה ובחרשים בנה בירניות ומגדלים (דח"ב כ"ז ד'). במלחמת יונתן עם הפלשתים נאמר וכל הארץ באו ביער והי

וחנה הם ערכו שלהנם ככל מיני מעדנים מגדים כפרים עם נרדים, אך המאכלים כתפל בלי מלח... כי אי אפשר לרין בלא מעם כמו שאי אפשר לאכול בלי מלח... המלה שמקריבין על כל קרבן לא הביאו, הוא המרתיה את התבשיל ומחמם את האדם". וחסרו לדמות מלתא למלתא והשמימו כמה דינים מהמור. בדברים אחרים נזכר לבאר חסבה שהניעה אותו להוסיף לבושו על חסור וש"ע: כי חסור הוא ארוך ביותר וש"ע קצור ביותר ושניהם לא ימעימו דבריהם בסברא ובהוראה ע"פ דמיון. ואמנם הפליא ר' מרדכי לעשות בלבושו שכתב בלשון צחה ונמרצה וככה ההסברה חיפה. ובכל זאת לא נחבלו לבושו בקהל הלומדים והרבנים כמו חסור וש"ע.

[בתור מקובל] ר' מרדכי מפרש כמה דינים ע"פ הקבלה מחכמי האמת. ומביא מעם על אמירת תהלים דוקא קודם התפלה מ"ש בעל שערי אורה שהוא להבריה המקטרגים קודם התפלה (לבוש התכלת ס"א מ'). בהנחת הפילין אומר שלא להציא תפלה של ראש מהתיק קודם שיניח של יד (אע"פ שאין להפסיק ביניהם) מפני שיש בזה איסור ע"פ סוד הקבלה... המשכיל יבין בסוד החיבור נלוי ונעלם. ולא יתקן לפתוח הרצועות של תפלה של ראש עד אהר הנחת של יד ע"פ חסור הנ"ל בסוד לא תחסום שור (שם ס"ב כ"ח י"א). אין נופלין על פניהם בלילה כדי שלא לקצץ בנטיעות ח"ו כידוע ליועזר הן ובליל האשמורות נזהרין ליפול על פניהם. ונ"ל מעמא מפני שהוא קרוב ליום ומדת חיוב שהיא מרת החסמים ממשמשת לבוא ולהתחבר ואין כאן קיצוץ המשכיל יבין וידום (שם ס"ב קל"א ג'). הוא פוסק כהוהר (משפטים) שלא לאכול אפילו בשר אחר גבינה ואפילו בשר עוף, ואומר ויש אומרים כי קבלת הוהר וסודותיו לא היו מפורסם בזמן הפוסקים אלא שנתגלה מקרוב (שם ס"ב קע"ג א'). ועוד כמה דברים באלה בקבלה המפורים בלבושו ובפרט בפירושו על הריקאנטי.

[בנינו ובני משפחתו] ר' מרדכי יפה השאיר אחריו שני בנים ושלוש בנות: ר' פרץ יפה (מת בשנת 1647), ר' אריה ליב יפה; וולקה אשת ר' שמואל וואל, בילא אשת ר' יחיאל מיכל הלוי עפשטיין ב"ר אברהם הרב בריסק דליטא, ובתו אשת ר' בנימין וואלף גינצבורג רב במאניץ.

ביבליותרפא: הארוארעקיי. בהאשכול ח"ג 89—90; פערלעס, געשיכטע דער יודען אין פאונען; גרעץ געשיכטע ח"ד 845.

א.

יפֿו (Jaffa): עיר בא"י על חוף ים התיכון, בגבול מטה דן (יהושע י"ט מ"ז) ל"ח מיל צפונית מערבית מירושלם. כבר בימים הקדמונים היתה יפו הנמל של ירושלם (ע"י יוסא ל"ח). כיון שהגיעו לנמלה של עכו נצ"ל של יפו וכן הוא בירושלמי (שם), ודרך שם הביאו

והארנסן, כל דיני אה"ע; ח' לבוש עיר שושן, כל דיני ח"מ; ו' לבוש האורה, באור על פירשי והרא"ם ושאר מפרשי התורה ובסופו לקומים והוספות על א"ח בלבושו תכלת והור; ז' לבוש שמחה וששון, דרשות למתעדים ורגלים לנשואין ומילות; ח' לבוש פנת יקרה, באורים וחוס' הגהות ע"ס מרת נבוכים להרמב"ם; ט' לבוש אדר חיקר, פ"י על הלכות קדוש החדש להרמב"ם ועל חכמת התכונה; י' לבוש אבן חיקרה, פ"י על הריקאנטי עה"ת. לבוש א"ח נדפס ראשונה בלובלין בשנת 1590. לבוש י"ד קראקא 1594, ולבוש אה"ע ח"מ קראקא 9—1598. גם נדפסו בפראג וויניציא. לבוש האורה נדפס בפראג בשנת 1603; לבוש אור יקרות כולל שלשה לבושים: לבוש יקרה, לבוש אדר היקר, לבוש פנת יקרה, נדפס בלובלין 1594. ולבוש שמחה וששון עודנו בכ"י. גם כתב הגהות על הש"ס ונדפסו בהוצאה ויין 1830.

[היתרון להבושים על הש"ע] ר' מרדכי יפה בהסרתו לחמש הלבושים הראשונים בסדר הש"ע. מתנצל על מה שהמריצו לחבר ספרו אחר שיצא לאור ס' המורים לר' יעקב אשרי, ואומר כי קודם לכן כבר עלה במחשבתו לעשות חבור כזה, ויחי בבוא הספר בראשונה בארצות האלו שמתו עליו כל לומדי התורה... כי חשבונו לקיצור כנגד רבוי הספרים... כי ראוחו משביר בר לכל עמי הארץ, וינשאוחו על כל הספרים הפוסקים הראשונים אשר היו בידיו כי הוא כולל דעת כולם. וגם אנכי חקטן בעניות דעתי וודך בשנים אז היה בעיני כמצא שלל רב... אך ברוב הימים ראיתי והתבוננתי כי עדיין דרכו הוא ודרך ארוכה מאד, כי הוא ז"ל לרחוב התפשטות שכלו חרב לעיין בו בנקלה קראו הוא קצרה... אז אכרתיו אלך לי בעקביו וארשום לי קיצור הדינים ע"פ הסכמתו שכתב לחשעו י"ל שלשה עמודי החוראה ז"ל (על הריף הרמב"ם והרא"ש ולהבריע הרבים נגד חידוד) אבל אסכרם במעמיהם וכדרכי בקיצור שאפשר היה תהלי לעשות". בינתים גורש מארצו וכא לאימליא ושם מצא כי מרי"ק חבר את הש"ע והוא קיצור מהמור והב"י. אך גם זה לא ישר בעיניו, כי קצר קצרה ידו בו מאד ולא יספיק כלל למעינינו בו כי הוא כספר החותם והחלום בלא פתרון, וכאלו היה הכל הלכת למשה מסיני בלי שום מעם". ובפרט חתנגד אליו על שכתב רוב הדינים ע"פ דעת הרמב"ם מפני שכך היו נוהגין בארצות ישמעאל, ומנחני אירופא היו שונים מהם. ולכן גמר בלבו לשוב למלאכתו, לכתוב ולבאר את הדינים מנוהגים באלו הארצות אשכנז פיהם מעהרין פולין רוסיא ואנמיקן". אך חזר ומשך ידו ממלאכתו פעם שנית בשמעו כי הרמ"א התעורר על הדרך הזה וכתב הגהות על הש"ע. אמנם גם תאוספות תאלה עם הש"ע לא הגיחו את דעתו. "כי החקים תבואים דרביהם מרדכי ומחשבותיהם סמחשבותי, כי אם כתבו דבריהם בלא מעמ"ם...

עצי הלבנון לבנין הבית, רפסודות על ים יפו" (דח"ב ב' ט"ו). וכן בבנין הבית השני הביאו, "עצי ארזים מן הלבנון על ים יפוא כרשיון כורש מלך פרס עליהם" (עזרא ג' ז'). ביפו היו היקבים של שלמה המלך והם יקבי המלך בזכריה י"ד (פסיקתא דר"ב ס"ג רני עקרה). יונה הנביא ברת דרך יפו באניה ההולכת לתרשיש (יונה א' ג'). החשמונאים יונתן ושמעון כבשו את יפו מהסורים (א' השמונאים י' ע"ג, י"ד ה'). במלחמת היהודים נגד הרומיים כבש קעסטיוס את יפו וישרוף אותה באש ואנשי חילו הרגו כשמונת אלפים מתושביה. היהודים בנו אח"כ את חומת העיר. שודדי הים התנפלו כפעם בפעם על חופי פיניקיא וסוריא, ואז עלו הרומיים ובראשם אספסיינוס על יפו ויתרום את חומתה עד היסוד, וזכה שם סבצר וישם בה משמר מאנשי חילו. כנראה ישבו יהודים ביפו בזמן הגמרא כי מצינו הרבה אמוראים שבאו משם, כמו: ר' חנינא דיפו (ירושלמי סוף מ"ק) ר' פנחס דיפו (ירוש' פסחים פ"א א'), ר' אחא דיפו (פסיקתא רבתי פ"ט), ר' נתחום דיפו (שם פ"ז), ר' נחמן דיפו (ב"ר פ"ג ויק"ר פ"ו), רב ארא דמן יפו (מגילה ט"ז: תענית ט"ז: ויק"ר פ"ז), ר' יוחנן דיפו (פסיקתא דר"ב פ' אחרי מות), ואמרו שלא יעמוד ביפו ויחזקנה לים (קדושין ט"ז): כי יפו על שפת הים, יפו רחוקה מעכו מהלך יום אחד (גדרים ל' רש"י). ומבואר שם שעוברים מזו לזו בשפת הים ביבשה ואין צריכין לפרש לים הנדול. בזמן הכיבוש של הצרביים לא נמצאו יהודים ביפו. ר' בנימין הנוסע ממודילא מצא שם בשנת 1170 יהודי אחד צובע. זמן רב אח"כ היתה יפו חרבה ומעי מפלה כפי עדות הנוסע קאמוויק (Cotwyk). בשנת 1799 נפלה יפו לפני חיל הצרפתים ושר הצבא קלעבער הרס את חומת העיר. בשנת 1780 בקש החכם באשי בקושטא מפקיד יפו בשם האנא דומיא להכות את היהודים העוברים דרך שם לירושלם. בשנת 1820 קנה הבאנקיר ישעיה אנימאן מקושטא אחת קרקע ביפו אשר הקדיש לעדת הספרדים ועליו בנו בית הכנסת אודחים ובית תפלה לעוברים ושבים, ולאט לאט התישבו שם איזה יהודים. ספינה אחת שהביאה הרבה יהודים מצפון אפריקא לקושטא נשברה בעברה אצל חיפה ויהודים הניצולים התישבו ביפו. בשנת 1839 התישבו שם יהודים אשכנזים אך היו עניים ולא יכלו לקנות להם מקום קברות ויקברו את מתיהם בירושלם. הסיבה שלא התישבו היהודים ביפו היא כי הרבנים בירושלם תחדמו את הישוב, כי יראו שן יבולע לישוב עיר הקדש, אך בשנת 1941 התיך התרם החכם באשי בירושלם ר' אברהם חיים נאנין, וימנה לרב ביפו את ר' יהודה הלוי, ומאז העתיקו כמה יהודים מושבם מירושלם ליפו. לענין המתעדים היו מתחלה איזה אנשים שרצו להוציא את יפו מגבול א"י ולעשות שם י"ט שני של גלות, אך ר' יהוסף שווארץ הורה הלכה לעצמו לשמור רק יום אחד בימים הראשונים של פסת משנת תקצ"ג

(1833) וכנראה לא היה שם עדיין ישוב של יהודים. וכעה נהגים שם לשמור רק יום אחד כמו בירושלם (ע"י תבואות הארץ הוצאת לונץ מ"ה). [יפו בזמן האחרון] ר' חיים שמערינג חיה מבני האשכנזים הראשונים שבאו ליפו ויבנו לו בית מוכנת לסחורות תבואות והיוצאות מיפו שהוא חמל המרכזי לא"י. ומאז התרחב והתפשט הישוב של האשכנזים נוסף על הספרדים שישבו שם במספר מעט. ובפרט נתרבה הישוב מעת שהחלה התנועה הציונית ובני ישראל לקחו חלק בקנין הגנים והפרדים סביב העיר. ובשלחי דקיימא יבואו הרבה מאנשי ירושלם ליפו עפ"י מצות הרופאים לרחוץ בים ולשאוף האויר המלוח. והוא מקום כנופיא לסוחרים באתרוני א"י, והסוחרים בתפוחי חזק ובגינות של כרמל. מקום מושב היהודים ביפו הוא בקרן צפונית מערבית, ששמה פרורי היהודים בשם "נות צדק", "נות שלום" ו"נות יפת". הפרור נהו צדק נוסד ע"י חברה בחדש שבט תרמ"ז (1887) אשר קבלה על עצמה לבנות בית לכל אחד מתבריה, תעל כל חבר היה לשלם מקודם בעד מקום ביתו ואח"כ לשלם שנה שנה סכום קצוב עד אשר ישלם כל המחיר. בפרור הזה יגורו כמאה משפחות. הפרור השני מגביל עם שכונת המחמדים, והפרור השלישי עומד בקרבת הים נכנה בתחלה ע"י הקונזול האוסטרי ביפו ואח"כ קנתחו מידו חברת יהודים על מנת לשלם במניות. להראשון יקראו הערביים "קוספאניא" ע"ש שנבנת בחברה, ולהשני "מאנשיא" כלומר הגן ע"ש יפי תכונתו, ולהשלישי "ביות פאמקאל" ע"ש הבונה הראשון. ביפו יש שני בתי תלמוד תורה, אחד לספרדים שימרו בשנת 1838 בכסף שנרדב הברון מנשה מאלכסנדריא, ונמצאו בו כעת 180 נערים, ות"ח לאשכנזים בשם שערי תורה שנוסד בשנת 1884 ויש בו 130 נערים, גם שני בתי ספר ע"י חברת כ"ח ונמצאו בהם 118 נערים 241 נערות (בשנת 1901). גם יש להם שלשה בתי תפלה גדולים לאשכנזים ואחד לספרדים מלבד בתי מדרש של יחירים, ובית אודן ספרים שתוכן בשנת 1885 ויש בו כשני אלפים ספרים, בית תחלים, "שער ציון" נוסד בשנת 1891. ועוד חברות למעשה הצדקה, ולשכת "בני ברית". בשנת 1906 נמצאו בעיר יפו 45000 תושבים, ומהם שלשים אלף מתמרים, עשרת אלפים נוצרים וארבעת אלפים יהודים. דרך יפו יעברו כעשרים אלף עולי רגל (Pilgrims) לירושלם ורובם נוצרים מרומיא.

[סניכות העיר] בין שמות הכפרים שבמחוז יפו נמצאו: לוד, רמלה, אל יתוריה הוא יהוד ביתושע י"ט מ"ה, והיהודים שבאו מקרוב ימרו שם מושבה אך עזובה ונמשות אחרי איזה שנים, וסמוך ליהודיה היא המושבה "פתח תקוה". הכפר עין שמש היא בית שמש ביהושע מ"י י'. הכפר אעקר הוא העיר העתיקה עקרא וקרוב לה נוסדה המושבה עקרון שהוסב שמה

יפת בן עלי הלוי (בערבית: אבו עלי חסאן בן עלי אלכצרי): אחר מחכמי הקראים הנודלים ומפרשי כתבי הקדש; חי בירושלם ברבע האחרון למאה העשירית. הוא נקרא בפי הקראים „המלמד הנדול“ מפני חשיבותו בין מפרשי המקרא. גם נסרא „משכיל הנולה“ ו„המאור הנדול“. יפת תרנם את ספרי התנ"ך בערבית וכתב עליהם פירושים בהרחבת הדבור ולקצת ספרים עשה שתי מהדורות מפירושו (R. E. J. xli. 806).

[שימתו] יפת הציב לו ליסוד את פתגם ענן מיסר הקראים אשר מביא להלכה „חפישו באורייתא שפיר“. ולדעתו הרשות ביד כל אדם לנמות בתורה מדברי רבותיו ומהמקובל בבאור המקראות והתולדות הנמשכות מהם בקיום המצוות, ובכל לפעמים דעות ענן ובנימין הנהואנדי. ובנגוד לכן דורו סליטון בן ירוחם היה חובב השכלה ופירושו להתנ"ך נוסד על ידיעת השפה ודקדוקה. הוא מפרש את הפסוק יראת ה' ראשית דעת (משלי א' ז') כי הדעת היא חכמת הטבע התכונה והנרסה אשר קודמים לדעת אלהים, ומתנגד למפרשי ספורי התורה ומצותיה ע"ד משל ומליצה, אם כי לפעמים יאחו גם הוא בדרך זהה, כמו כי אות הסנה (שמות ז') הוא משל לישראל והאש הוא משל לשונאי ישראל שלא יוכלו לו (הראבי"ע מביא דבריו בזה), וכן יפרש ספר שה"ש ע"ד משל. בהרבה מקומות יתוכח עם בעלי הכתות היודגאנים והשאראגנים שאמרו כי אין בגלות חיוב קיום המצוות כמו המועדים ודיני טומאה וטהרה (לקומי קדמוניות ח"ב 26). שנאתו היתה גדולה למחמדים, ולדעתו ניבא עליהם ישעיה, הוי שורד (ל"ג א') ועל חורבנם (ז"ם ט"ז ס'), באשר הכבידו עולם על ישראל, ואת ספר הקראן יקרא „ספר הקלף“ (לקומי קדמוניות ח"ב 159). ועי' פירושו לדניאל הוצאת מרגלית י' ס', י"ב י"ב.

[התנגדותו להרס"ג] יפת מביא בפירושו דברי יוכחים בין הרבנים והקראים, ועי' נשארו לנו הרבה דברים מספרי הויכוח של רב סעדיה נאון ותלמידו ומפירושו עה"ת אשר נאכרו מאתנו. יפת השתדל להפיץ תורת הקראית והתנגד בכל עוז להרס"ג והיה מן הראשונים שהשיבו על מענותיו נגד הקראים. הוא קורא את הרס"ג לפעמים בשמו ולפעמים בשם „אלמתבה“ או „הדה אלרזל“. יפת חבר ספר מיוחד נגד הרס"ג שנאכר מאתנו (ליק ח"ב 20). הוא משיג על פירושי הרס"ג וסותר דעתו בי תמיד היו מקרשים החורש ע"פ החשבה, ומהלק עליו בעניני דחיות ועבור השנה (J. Q. R. x 241, 246). ויוכח את צדקת החיקש שלמדו ממנו הקראים הרבה גופי תורתם נגד הערעור של הרס"ג (עי' פירוש יפת לדניאל י"ב ד'). הוא משיב על השנות הרס"ג להקראים בפירוש בין הערבים לענין שחימת הפסח; אודות פירוש ממחרת השבת כחג השבתות שהקראים אומרים בהביתוסים שהוא שבת ממש; אודות הדלקת הנר בע"ש לצורך שבת שאסרו

מזכרת בתיא. הכפר ניעאנה הוא העיר נעמה ביהושע ט"ז מ"א; גמזו הוא העיר גמזו בדה"ב כ"ח י"א, ועיר מולדת נחום איש גמזו. בית דגן הוא הכפר גנות צרפין במנחות ס"ד; לא רחוק מיפו הוא גן מונטיפיורי שנמצע בשנת 1870 והוא אצל המשבחה סארונא של האשכנזים, ואצל הדרך העולה מיפו לרמלה הוא ראשון לציון בית ספר להורות עבודת האדמה שיסדו חברי כ"ח. בכלל חשובים מאד הננים והפררסים שקנו היהודים בסביבות העיר יפו, אשר נומעים שמה תפוחי זהב ולימונים ואתרוגים, התפוחי זהב (Oranges) הם היותר טובים מאשר נמצא בכל העולם, ועושר גדול שמור לבעליהם מהם לעתיד. ע"ע ארץ ישראל; מושבות.

ביבליוגרפיה: לונץ, לוח א"י שנה ד' 57, שנה ח' 49; שבע חכמות 126; הדור 1901 גליון 14, 15; Baedeker's Palestine and Syria 1906 p 6.

יפת: אחר משלשת בני נח שחולד קודם המבול (בראשית ה' ל"ב) בסדר תולדות נח נחשב יפת לאחרונה; שם הם ויפת, וכן בעת יצאו מן התבה (שם ז' י"ב, ט' י"ח), אך בתולדות בניהם מתחיל מיפת תחלה ושם בסוף חם באמצע (שם י' ב' והלאה), ובפירוש נאמר יפת הנדול (שם י' כ"א), ושם היה הקסן מכולם וצעיר שתי שנים מיפת ושנה אחת מחם, דכתיב אלה תולדות שם, שם בן מאת שנה ויולד את ארפכשד שנתים אחר המבול, בן מאה שנה? בר מאה ותרתינ שנין הוה! שנאמר ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד נח את שם ואת חם ואת יפת וכתיב ונח בן שש מאות שנה והמבול היה מים על הארץ, אלא ודאי שם נולד באחרונה בהיות נח בן תק"ב שנה, ומה שנסדרו שמותם שם חם ויפת, היינו שנתחלפו שמות שם ויפת, כי דרך הכמתן קחשיב להו (סנהדרין ס"ט): כי שם חשיב יותר מיפת ואת חם הניחו באמצע במקום הראוי לו לפי תולדתו. בני נח נשאו נשים קודם המבול ואת בניהם הולידו אחר המבול (בראשית ז' י"ג, י"א'). השם יפת הוא מפרש פתח מלשון הרחבה והתפשטות כי הרחיב גבולו בארץ וממנו יצאו רוב הגוים מנע האריים, והרס"ג יפרש שם יפת מפרש יפה כי בניו הם יפי מראה, ר' הייא בר אבא דרש יפת אלחים ליפת וגו', יפיותו של יפת ישכון באהלי שם היינו העתקת התורה ליגנית ע"י השבעים (מגילת ט' ז'), וכן דרש בר קפרא שיהיו דבריו של שם נאמרין בלשונותיו של יפת (ב"ר פכ"ז, דברים רבה פ"א) פרסאי מיפת קאתי, וכרש שבא מיפת בנה בנין הבית השני (יומא י'). וכזכות שעור יפת לשם לכסות את ערות אביהם וזה כי בני נח ומנוג יוצאי ירך יפת יקברו בקבורה (יחזקאל ל"ט י"א), אמר הקב"ה ליפת את כסית ערות אביך חייד שאני מורעה לך בימי נוג (ב"ר פל"ו). ע"ע ג. ט.

ולגלעד אשה אתרת וכני האשה הזאת נרשו את יפתח מבינתם באמרם לו "לא נתת לבית אבינו כי בן אשה אתרת אתה". ויברת יפתח מפני אחיו וישב בארץ טוב (מתח במקצוע רדומית מזרחית של ים כנרת) ויתלקטו אל יפתח אנשים ריקים ויצאו עמו ללחום מלחמות קטנות סביביו. ואחרי איזה זמן כאשר באו בני עמון להלחם עם אנשי גלעד הלכו אליו זקני גלעד ויבקשוהו להיות להם לקצין ושר המלחמה. מתחלה לא רצה ללכת עמהם באמרו "הלא אתם שנאתם אותי ותגרשוני מבית אבי ומדוע באתם אלי עתה כאשר צד לכם". אך לאחרונה נאות ללכת עמהם בתנאי שימנו אותו לראש ושופט. ויאסף את העם במצפה. (שם י"א ד—י"א). יפתח פתח בשלום תחלה ושלת מלאכים אל מלך בני עמון לאמר "מה לי ולך כי באת אלי לחלחם בארצי?" מלך עמון השיב כי רוצה שישבו לו את כל ארצו שלקה ישראל בעלותו מארץ מצרים, מארנון ועד חיבק ועד הירדן. אך יפתח השיב לו כי בני ישראל לא לקחו מאומה כמאוב, כי בעלותם מארץ מצרים לא אבו מלך אדום ומלך מאב להניחם לעבור גבולם. ויסבו בני ישראל מעליהם. אך סיחון מלך האמורי כבש אח"כ את הלך מאוב, מארנון ועד חיבק ומן המדבר ועד חירדן. "ועתה ה' אלהי ישראל הוריש את האמורי מפני עמו ישראל ואתה תירשנו?!" והזכירו כי גם בלך מלך מואב הסכים להכבד את ה' וימנעו לא היה מערער עליו בשבת ישראל בחשבון ובערעור ובכל הערים אשר על ידי ארנון שלש מאות שנה (ע"ע ברונולוניה) "ומדוע לא הצלתם בעת ההיא?". מזה נראה כי היה עורך דין ודיפלומאט נפלא. אך מלך עמון לא שמע אליו, ויעבר יפתח עם חילו אל בני עמון לחלחם כם ויתנם ה' בידו. ויכם מכה גדולה ויקח מהם עשרים עיר מערער עד מנית ועד אבל כרמים, ויכנעו בני עמון מפני בני ישראל (שם י"א ל"ג) יפתח לקח חילו מבני גלעד ובני יהודה, ובשובו ממלחמתו רבו עמו בני אפרים על כי לא קרא להם להשתתף עמו במלחמה. אך יפתח השיב להם כי היה רגיל לקרא לתם לפנים ולא באו לעזרתו. וילחמו בני אפרים עמו, ויכו אנשי גלעד את אפרים מ"ב אלפים (ע"ע אפרים).

[גדר יפתח] כסדרם ירדו למלחמה נדר יפתח: נדר לה' ויאמר "אם נתון תתן את בני עמון בידו והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי לקראתי בשוכי בשלום מבני עמון והיה לה' והעליתיהו עלח" (שם י"א ל"ב). ויהי בשובו בשלום מהמלחמה אל ביתו המצפה, והנה בתו יצאת לקראתו בתופים ובמחולות והיא חיתה יתירה לו. ויהי כראותו אותה ויקרע את בגדיו ויאמר "אחת בתי הכרע הכרעתני ואת חיית בעוכרי, ואנכי פציתי פי אל ה' ולא אוכל לשוב". ותאמר אליו אבי... עשה לי כאשר יצא מפיך אתרי אשר עשה לך ה' נקמות מאויביך מבני עמון. אך בקשה ממנו לתת לה זמן

הקראים כמו השמרונים (Hirschfeld, Arabic Chres- 109) tomaty אודות מראה דם נדה וימי מהרה של יולרת שלרעת הקראים אמורה בהם לבעלה; אודות ההומרות היתרות באיסורי עריות (שמת הרכוב) אשר הזיק בהם יפתח, ואודות היכום אשר לדעת הקראים "אחים" (דברים כ"ה ה') פירוש קירבת משפחה כמעשה בועז ורות, ולא אחים ממש; לדעתו "עין תחת עין" ממש, גם נגד דעת רוב הקראים הראשונים, וסובר כי עזרא הבריל רק הנשים הנכריות ולא את הילדים שילדו (עזרא י" ג). גם כתב ספר נגד תלמיד הרס"ג ר' יעקב ב"ר שמואל. הספר הזה כתב עברית בחרוזים בסדר א"ב. בו ישתתל להוכיח כי תורת ה' הכתובה היא תמימה ושלמה, ואין צורך לחורה שבע"פ, וכי חרבנים בעצמם חולקים בה בכמה דברים וזה מוכיח כי אין להם קבלה כי לא תפול מחלוקת בקבלה, וכודאי אמרו דברים רבים מעצמם כמו ניסוך המים ושעורים, ויערער עליהם כי הקילו בדברים של תורה כמו בעריות ובטומאה וטחרה (ל"ק ב' 19 והלאה).

[ספריו והשפעתן] מלבד פירושו על התנ"ך וספריו נגד הרס"ג ותלמידו חבר עוד "ספר מצות", וכנראה הוא ג"כ ויכוחים עם הרבנים; "עיון תפלה" לכל עניני התפלה (כ"י פאריס), ובנו לוי מזכיר שם עוד ספר ממנו "שפה ברורה". רוב ספריו כתובים בערבית ורובם נעתיקו לעברית. כמעט כל פירושו להתנ"ך נמצא באוצרות ספרים שונים (לונדון, פאריס, ברלין אוקספורד ולידען). פירושו לספרים שלמים נדפסו ע"י Bargés לתהלים ולשיר השירים (פאריס 1861, 1884). ע"י אויערבאך למשלי (בונא 1866), ע"י שארשטיין לרות (היידלברג 1903), ע"י נינציג לקהלת א—ג' (קראקא 1908). וקטעים מפירושו האחרים נדפסו ע"י מחברים שונים. ספרו יפת וביחוד פירושו עה"ת מכילים חומר רב ונכבד לתולדות הכתות בישראל בכלל ולדעות הקראים וספרותם הקדומה בפרט. כבוד יפת היה גדול מאד בעיני הקראים והבאים אחריו שאבו מסקורו, ובפרט יעקב בן ראובן (ע"ע) שספרו העושר הוא רק קצור מפירושו של יפת. גם איזה מחכמי חרבנים מזכירים פירושו וביחוד הראב"ע.

ביבליוגרפיה: יאסא, געשיכטע דעם יודענמוס אונד זיינער סעקטען ח"ב 848; פירסט, געשיכטע דעם קארעערמוס ח"ב 124 והלאה; מונק, יאסאס אנאלען 1841 צד 67 והלאה; שיינשניידר, העברעאישע איבער-ועטצונגען 941; Poznanski, Karaitc Literary Oppo- nents 80—50. J. Q. R. x. 588. כ.ר.

יפת תואר: ע' יופי

יפתח (הגלעדי): השופט העשירי בשנת ב"א תשפ"א (979 קמה"ג). ושפט את ישראל שש שנים, וקבר בעיר גלעד אשר בעבר הירדן (שופטים י"ב ז'). יפתח היה גבור חיל ושם אביו גלעד ואמו היתה אשה זונה (ת"י אתתא פונקיתא=בעלת מלון אורחים).

שנים חדשים, ואלכתי וירדתי על ההרים ואבכה על בתולי אנכי ועותי. וכאשר עבר הזמן שבה אל אביה, ויעש לה את נדרו אשר נדר, ותתי חוק בישראל כי מימים ימימה הלכו בנות ישראל לקונן לבת יפתח במשך ארבעת ימים בשנה (שם י"א ט').

[בתלמוד ומדרשים] יפתח נחשב קל ופחות בין השופטים. ויתלקטו אליו אנשים ריקים, ראמרי אינשי מטייל ואזיל דיקלא בישא גבי קינא רשרכי (דרך דקל רע לינדל בצד אילן סרק, ב"ק צ"ב:). אך כאשר נתמנה לשופט נחשב כגדול הדור, וברוך הזה דומים ירובעל בן יפתח (ש"א י"ב) למשה ואהרן ושמואל (תהלים צ"ט). שקל הכתוב שלשה קלי עולם כשלשה חמורי עולם. לומר לך ירובעל בדרו כמשה בדורו, בן בדרו כאהרן בדרו, יפתח בדרו כשמואל בדרו, ללמדך שאפילו קל שבקליו ונתמנה פרנס על הצבור הרי הוא באביר שבאבירים (ר"ה כ"ה:). ואמרו על דבריו כי מלך מואב לא אנה להניח את ישראל לעבור בנבולו אע"פ שאינו מפורש בתורה מלמד שהכל ברוח"ק (במדבר רבה פ"ט ח). על נדר יפתח הרעימו חז"ל, ואמרו ששאל שלא כהוגן והשיבוהו שלא כהוגן, דכתיב והיה הוצא אשר יצא מדלתי ביתי וגי' יכול אפילו דבר טמא, ונזדמנה לו בתו, והיינו דקאמר ליה נביא לישראל הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם, וכתיב אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (ירמיה ח') זה יפתח (תענית ד'). לדברי ריש לקיש לא חל הנדר על בהמה טמאה ומכ"ש על אדם. ולדברי ר' יוחנן הקדש רמים היה חייב, והיה יכול להביא בערך דמיה לעולה. גם היה יכול להתיר נדרו אצל חכם, ושאלו, ולא היה שם פנחס שיתיר לו את נדרו? אלא פנחס אמר הוא צריך לי ואני אלך אצלו? ויפתח אמר אני ראש קציני ישראל ואני אלך אצל פנחס? בין דין לדין אברה הנערה ההיא. ומשל בפי הבריות, "בין חייאת למחבלתא אזל ברא דעלובתא" (בין המילדת והיוולדת שאינן בקיאיין נאבד בן האומללה). ושניהם יפתח ופנחס נענשו ברמיה של הנערה. יפתח מת בנשילת איבריו. בכל מקום שהיה הולך בו היה אבר נישול הימנו והיו קוברים אותו שם. הה"ד וימת יפתח ויקבר בערי (לשון רבים) גלעד. פנחס נטלה ממנו רוח"ק, הה"ד ופנחס בן אלעזר נגיד היה עליהם (דח"א ט') היה לפניו (ב"ר פ"ט ג'). וכן הוא בתרעום יונתן, "ולא שאל לפינחס כהנא, ואלו שאיל לפינחס כהנא הוה פריק יתה ברמיו" (שופטים י"א ל"ט). ומפני שלא היה יפתח בן תורה (לדעת כי יכול לשאול על נדרו) איבד את בתו וכו' באותה שעה כעס עליו הקב"ה וכו'. אמרה לו בתו אבי שמא כתיב בתורה שיקריבו נפשות בנייהם על גבי המזבח? והלא כתיב מן הבחמת מן הבקר ומן הצאן, מן הבהמה ולא מן בני אדם! אמר לה בתי נדרתי והיה הוצא וגי', אמרה לו יעקב אבינו שנדר וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, ונתן לו הקב"ה י"ב

שנים חדשים, שמא הקריב אחר מהם? ולא עוד אלא חנה כשהייתה נודרת ונתתיו לה' כל ימי חייו שמא הקריבה את בנה להקב"ה? ולא שמע אליה. אמרה לו הניחני ואלך אצל בית דין שמא אחד מהם ימצא פתח לדברך, שנאמר הרפה ממני שנים חדשים וכו'. הלכה אצלם ולא מצאו פתח להתיר את נדרו וכו' שהעלים הקב"ה מהם את ההלכה שלא ימצאו פתח להתיר את נדרו "בעון אותן ששחטו משבט אפרים" (הוספה בדפוס מנמוכה). עלה ויחטמה לפני הקב"ה, ורוח הקודש צווחת נפשות הייתי מבקש שתקריב לפני? אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (ירמיה י"ט ה') וכו' ולא דברתי ליפתח להקריב לי את בתו וכו'. מי גרם ליפתח לאבד את בתו, על שלא קרא בתורה וכו' (תנחומא פ' בחוקתי ס"ז). הדר"ק והרלב"ג כדי להסיר חרפה מיפתח מפרשים, ויעש לה את נדרו אשר נדר, כי לא הקריבה קרבן לעולה רק בלאה בבית להיות נזירה ולא ידעה איש כל ימיה, והנה מלבד שמין נזירות כזו לא ידעו היהודים מעולם והיא המצאת הקטוליקים, צריכים לעקם את הפסוקים אשר ברור ימללו ונס חז"ל לא התאמצו לחפות עליו עוננו. ורק אמרו שהיה קל ועם הארץ ועשה נדר דין ישראל.

ש. י. ש.

יצחק (ישחק): בן אברהם ושרה ושני לאבות; נולד בשנת ב"א מ"ח (1712 קמ"ג) ומת בן ק"פ שנה (בראשית ל"ה כ"ח) ונקבר במערת המכפלה בחברון. ה' הבטיח לאברהם לתת את ארץ כנען לאחוזת לזרעו אחריו אשר תלך לו שרה אשתו, ויפול אברהם על פניו ויצחק ויאמר בלבו; הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלך, וכאשר שמעה שרה דברי המלאך לאברהם באלוני מטרם, שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה אשתך, ויצחק בקרבה לאמר, "אחרי בלותי היתה לי עדנה ואדוני זקן" (בראשית י"ח י"ב). ולכן כאשר פקד ה' את שרה שהיתה עקרה וילדה בן לאברהם למעד אשר דבר אותו ה', אמרה שרה, "צחק עשה לי ה'" ויקרא אברהם את שם בנו יצחק (ע"ש הצחק) וימל אותו בן שמונת ימים, והוא היה הראשון שנמול בן שמונת ימים כמצות ה'. ויעש אברהם משתה גדול ביום הנמל את יצחק. שרה בקשה את אברהם לנגש את ישמעאל בנו מחנה המצרית בראותה כי הוא "מצחק" עם יצחק בנה, באמרה "כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק". וירע הדבר בעיני אברהם לעשות זאת, אך ה' צוהו לקיים דבר שרה אשתו, "כי ביצחק יקרא לך זרע" (שם כ"א א'—י"ב). כי יצחק בן הנבירה הוא הירוש, ולבן השפחה אין נחלה וחלק בהבטחת ח'. ע"ע ישמעאל.

[העקרה] אלהים נסה את אברהם באמרו אליו להעלות את בנו יחידו יצחק לעולה בהר המוריה. אברהם השכים לקיים את מצות ה' ויחבוש את חמורו ויסק את יצחק ושני נעריו עמו ועצי העולה, וביום

שלום מלא את הפנים, ויעש לחם משתח וישלחם בשלום (שם כ"ז).

[בתלמוד ומדרשים] יצחק נולד בפסח דכתיב למועד אשוב אליך ונז' (ר"ה י"א. ע"י תוס' שם ר"ח אלא, שיש חלוקי דעות בזה). כיום צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות ונז' ובו נולד יצחק ובו נעקר (ש"ר פס"ז). הקב"ה נתכוון להעמיד המשכן בחדש שנולד בו יצחק (שמות רבה פנ"א). א"ר יצחק שלשה חן שנקראו בשמם לפני הקב"ה עד שלא נוצרו, ואלו הן: יצחק שלמה ויאשיהו, ביצחק כתיב אבל שרה אשתך יולדת לך בן ונז' (ב"ר פמ"ה י"א). יצחק נומריקן, יצא חק לעולם וכו'. יו"ר עשרה כנגד עשרת הדברות, צרי"ק תשעים שנות שרה, קו"ף מאה שנות אברהם, ח"ית כנגד חמילה שנתנה לשמונה (ב"ר פנ"ג י"א). יצחק נקרא אברהם דכתיב אלה תולדות יצחק בן אברהם אברהם וכו' יצחק נקרא שמו ישראל דכתיב ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב (וררש את על יצחק, ב"ר פס"ג נ"ג). אומות העולם לא האמינו כי שרה ילדה את יצחק, והיו אומרים שהביאו אברהם ושרה אסופי מן השוק ואומרים בננו הוא, מה עשה אברהם? הלך חזקן כל גדולי הדור ושרה אמנו זימנה את נשותיהם וכל אחת ואחת הביאה בנה עמה והניקה שרה את בולק, ועדיין היו מרננים על אברהם שבן מאה שנה יולד, מיד נהפך קלסתר פנים של יצחק ונרמה לאברהם, פתחו כלם ואמרו "אברהם הוליד את יצחק" ובזה מיושב גם מה שנאמר "הניקה שרה בנים" כמה בנים הניקה שרה? אלא שהניקה הבנים שהביאו נשי השרים (כ"מ פ"ז). ועוד שהיה מרננים כי מאבימלך נולד יצחק ולכן צר הקב"ה צורת יצחק רומה לאברהם, וררשו "לוקוניו" מלמד שהיה זיו איקונין (נומריקן) שלו דומה לו (ב"ר פנ"ג י"ג). יצחק נזהר מלכת למצרים ונאמר לו "שכון בארץ" במקום השכינה, "גור בארץ חזאת" א"ר הושעיא; את עולה תמיטת, מה עולה אם יצאת חוץ מקלעים היא נפסלת, אף את אם יצאת ח"ל נפסלת (ב"ר פס"ד ג'). וארץ פלשתים נחשבת כא"י. יצחק נתעשר מאד עד שאמרו כי "ובל פרדותיו של יצחק ולא כספו וזהו של אבימלך" (ב"ר שם ס"ו ו'). כמה בארות חפר אבינו יצחק בבאר שבע? ר' יהודה אומר ארבע וכנגדן עשו בניו ארבעה דגלים במדבר. ורבנן אמרי חמש כנגד חמשה חומשי תורה: "עשק" כנגד ספר בראשית שבו נתעסק הקב"ה וברא את העולם, "שמנה" כנגד ס' שמות וימררו את חייהם בעבודה קשה, "באר מים חיים" כנגד ס' ויקרא שהוא מלא הלכות רבות, "שבעה" כנגד ס' במדבר שחאו משלים שבעה ספרי תורה (כי הוא נחלק לשלשה ספרים, ויהי בנסוע הוא ספר בפני עצמו). "רחובות" כנגד משנה תורה, ע"ש כי ירחיב ה' את גבולך וכו' (ב"ר שם ס"ו ז'). ויען כי יצחק חתנה עם אבימלך בשלום וברת, עמו ברית, אמרו כי הרואה באר

השלישי הגיע עד המקום החוא. ויאמר יצחק לאברהם: "אבי! הנח האש והעצים ואיה השח לעולה?" ויאמר אברהם "אלהים יראה לו השח לעולה בני, ואף כי ידע יצחק אז שהוא העולה אמץ את רוחו והלך יחד עם אביו ולא התאונן מאומה. ויניח לאביו לעקוד אותו על המזבח אשר בנה בראש ההר. אך בשלחו ירו במטבלת לשחוט את בנו קרא אליו מלאך ה' ויאמר: "אברהם אברהם! אל תשלח ירך אל, חנער ואל תעש לו מאומה כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשבת את בנך את יחיד ממני" וכי הצוי היה רק נסיון, וירא אברהם והנה איל נאחו בסבך בקרניו ויקח אותו ועלהו לעולה תחת בנו. ויקרא שם המקום ההוא "ה' יראה" (שם כ"ב) והוא הר המוריה שנבנה עליו בית המקדש. בהיות יצחק בן ל"ז שנה מתה עליו אמו, וישלח אברהם את אליעזר עבדו לעיר נחור בפרן ארם לקחת משם אשה לבנו יצחק, וה' הצליח את דרך העבד ויבא משם את רבקה בת בתואל בן מלכה אשת נחור אחי אברהם (שם כ"ד ט"ז). ותתי ליצחק לאשה ויביאה לאהל שרה אמו (שם פסוק ס"ז). ויצחק היה אז בן ארבעים. ורבקה היתה עקרה עשרים שנה, ויתפלל יצחק לה' ותהר רבקה ותלד תאומים את יעקב ועשו. ויצחק היה אז בן ששים שנה (שם כ"ה כ"ו). יצחק אהב את עשו כי ציר בפיו ורבקה אהבה את יעקב, ע"ע יעקב; עשו.

[יצחק והפלשתים] מפני הרעב שהיה בארץ כנען הוכרת יצחק להעתיק משכנו לעיר נרד בארץ פלשתים על גבול א"י, כי ה' הזהירו שלא ירחיק נדוד לארץ מצרים, ומיראתו מאנשי המקום פן ירדנוהו על דבר אשתו כי טובת מראה היא, אמר להם כי רבקה היא אחותו, אך כאשר נודע לאבימלך מלך פלשתים כי היא אשתו צוה לעמו לאמר "כל הנוגע באיש הזה ובאשתו מות יומת". יצחק הצליח בארץ נרד ויברכהו ה' במקנה ועבודה רבה, ויקנאו בו פלשתים ויסתמו בעפר את הבארות אשר תפרו עברי אברהם בעת ששכן שם לפנים. וגם אבימלך אמר אליו לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד, ויעתק יצחק מקומו לנחל נרד ואת הבארות שסתמו הפלשתים פתח עוד הפעם, ויחפרו עבדי יצחק שתי בארות בנחל וימצאו מים חיים ויריבו רועי נרד עם רועי יצחק לאמר לנו המים ויקרא שם הבארות "עשק" ו"שמנה" ע"ש המריבה, ויעתק משם ויחפור באר אחרת ולא רבו עליה ויקרא שמה "רחובות" ויאמר כי עתה הרחיב ה' לנו ופרינו בארץ, ויעל משם באר שבע ונקראת בן ע"ש הבאר "שבעה" שחפרו עבדי יצחק ומצאו שם מים. שם נראה אליו ח' ויאמר לו "אנכי אלהי אברהם אביך אל תירא כי אתך אני וברכתוך" ונז'. ויבן שם מזבח לה', ואבימלך שמע כי ח' עם יצחק הצליחו בכל מעשיו, וילך אליו עם פיכול שר צבאו לכרות עמו ברית, כי ירא פן יקח מהם יצחק נקמה על אשר גרשו אותו מארצם, ויצחק שהיה איש

זה מזבח לעולה לישראל (דה"א כ"ב) מנא ידעי? ר' יצחק נפחא אמר אפרו של יצחק דאו שמונה באותו מקום (ובחים ס"ב). ובחשחית ראה ה' וינחם (דה"א כ"א) מה ראה? שמאל אמר ראה אפרו של יצחק שנאמר אלהים יראה לו השח (ברכות ס"ב:). בריה תוקעים בשופר של איל "כדי שאזכור לכם עקידת יצחק" (ר"ה ט"ו.).

א.

— [יצחק בספרות הערבית] בעקבות התלמוד והמדרש תלך גם ההגדה הערבית לספר סחיי יצחק ספורים נעלים, כאשר נקראים בספרי תעלבי ואלכיסאי: המלאכים שולחו להפוך את סרום ולבשר לאברהם כי "בעור שנה ושרה אשתך חובקת בן" ויאמר אברהם "ואיך תבשרוני זאת ואני זקנתי?" (קוראן פרשה ט"ז נ"ד). ויאמרו "בשורתנו אמת ואל תחי מן הנואשים" (נ"ה). ויאמר "ומי יואש מן רחמי אלוה אם לא התועים" (נ"ו). וגם שרה צחקת ותאמר "הן זקנתי וזה אישי בא בימים הלא פלא הוא" (י"א ע"ה). ואברהם היה אז בן ק"ב שנה ושרה בת צ"ט שנה (י"א בת צ' שנה). ויאמר אברהם "בהולד הילד אקריבו לאלוה". ותחד שרה ותלד את יצחק בליל העשור לירח הראשון הוא ליל הששי אשר בו נהפכה סרום. במלאות ליצחק שבע שנים שמע אברהם בחלומו קול מדבר אליו לאמר "אברהם אברהם, אלוה ידרוש ממך מנחה", וקם וישחט פר ויחלק בשרו לעניים. בלילה השני קרא אליו הקול "אלוה ידרוש ממך קרבן טוב משור". בבקר זבח אברהם נמל ויחלקהו לעניים. בלילה השלישי דרש ממנו הקול קרבן טוב מן הנמל. "ומה טוב מן הנמל?" שאל אברהם. "בנך!" היתה התשובה. וייקץ אברהם ולבו סר וזעף וישאל את בנו אם לבו תמים עמו "כן, ואף את נפשי הנני לכתת בעורך" ענה יצחק. ויקח אברהם את החבל והמאכלת וילכו שניהם יחדו אל המקום המיועד. ויבא השטן אל שרה ויאמר "הלא תדעי כי אברהם יצא לשחוט את בנך?" ותאמר "בלי ספק צוהו אלוה בזה". וימחד השטן אל יצחק ויודיעהו כי אביו הפץ לשחוט. ויגער אברהם בשטן ויגרשוהו (עי' ב"ר פ"ט, תנחומא בראשית פמ"ו, פרקי דר"א פל"ג). בבואם אל המקום ההוא אמר אברהם "בני, ראיתי בחלומי כי עלי לשחוטך", ויאמר יצחק "אבי, עשה כאשר צוית, ואני אשא זאת בחפץ לב אם יצוה אלהי" (קוראן ל"ז, פסוקי ק"א וק"ב). ויוסף יצחק לאמר "אבקשך אבי, כי תחלוץ את כתנתי בטרם תשחטני לבל תנאלנה בדמי ותראה אמי ותרכה עלי. אסרני היטיב לבל אתנועע, הסר עיניך ממני בעת השחיטה לבל יחלש לכך, השב כתנתי לאמי ותמצא בה נחם, דרש בשלום אמי ואל תספר לה איך שחמתני ואם תראה עלם כמוני אל נא תבט עליו לבל ידאב לכך, וישמע אברהם קול ממרום קורא אליו "ידיד אלוה, איך לא תרחם על בנך המדבר אליך דברים כמו אלוה"

בחלום הוא סימן לשלום (ברכות נ"ז:). יצחק כחו עיניו מראות, וע"ז א"ר חנינא אל תחי קללת הדיום קלה בעיניך שהרי אבימלך קלל את שרה הנה הוא לך כסות עינים ונתקיים בורעה ויחי כי זקן יצחק ותכחין עיניו (מגילה ט"ז.). ועוד טעם אחר מפני שהסתכל בפני עשו הרשע (שם כ"ח). ועוד טעמים אחרים: כדי שיבא יעקב ויטול את הברכות וכו'. דבר אחר "מראות" מכח אותה הראייה. שבשעה שעקר א"א את יצחק בנו ע"ג המזבח בנו מלאכי השרת ונשלו דמעות מעיניהם לתוך עיניו וכיון שהזקין כהו עיניו (ב"ר פס"ח ה'). חז"ל מפרשים מלת "זקן" בלשון חכם, וא"ר חייא ב"ר חנינא מטיהן של אבותיהן לא פירשה ישיבה מהם. היו במצרים ישיבה עמהם שנאמר לך זאספת את זקני ישראל וכו' אברהם אבינו זקן ויושב בישיבה היה וכו'. יצחק אבינו זקן ויושב בישיבה היה שנאמר וידי כי זקן יצחק (יומא כ"ח:). יצחק תיקן תפלת מנחה שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה ואין שיחה אלא תפלה (ברכות כ"ח: ב"ר פ"ס י"ד). זאברכך זה שאומרים אלהי יצחק (פסחים ק"ז:).

[זכות העקדה] עקדת יצחק נחשבה בין וועשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ועמד בכולן (אבות פ"ח). והיתה להורות לבאי עולם כי אין הפץ לה בקרבנות אדם, כדבר המלאך "אל תשלח ירך אל הנער ואל תעש לו מאומה". וע"ז כיון הנביא: אשד לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (ירמיה ח') זכו "ולא עלתה על לבי" זה יצחק בן אברהם (תענית ד'). ככ"ז נחשבת כוונת אברהם לרצון לפני ה'. חז"ל מרבים לספר גם בשבח יצחק, איך הנית לאביו לעקוד אותו כשה לעולה, אף כי היה בן ל"ז שנה ואברהם היה זקן, ולא היה יכול לכפות אותו, אלא לדעתו עשה. זא"ר יצחק בשעה שבקש אברהם לעקוד יצחק בנו אל אבא בחור אני וחוששני שמא יודעו גופי מפחדה של סכין ואצערך ושמא תפסל השחיטה ולא העלה לך לקרבן אלא כפתני יפה יפה (ב"ר פנ"ו י"א). "ויקח בידו אח האש ואת המאכלת" א"ר חנינא למה נקראח סכין מאכלת לפי שמכשרת אובלים, ורבנן אמרי כל אכילות שישראל אוכלים בעוה"ז אינם אוכלים אלא בזכות אותה המאכלת (שם). ובכל תפלות ישראל ועל כל צרה שלא תבוא מ"כירין את העקדה. בשעה שיהיו בניו של יצחק באים לידי עברות ומעשים רעים, תהא נזכר להם אותה העקדה ותחמלא עליהם רחמים (שם סי' ט"ו). אמר יצחק רבש"ע כשאמר לי אבא אלהים יראה לו השח לא עכבתי על ירך וכו' ולא תרחם על בני? (איכה רבה פ"א). "ויזבח וזהים לאלהי אביו יצחק" וכו' רבנן אמרי רואים אפרו של יצחק כאלו צבור ע"ג המזבח לכך הזכיר את יצחק (ב"ר פצ"ד ה'). משה בקש על ישראל אם הרינה חם חייבים וכו' ליצחק אביהם שפשט את צוארו ע"ג המזבח לשחוט (שמות רבה פט"ד). ויאמר דוד זה הוא בית ה' האלהים

(97-1881), אך הפירוש שמזכיר בעמור (ח"א סי' זמן) נאבד מאתנו. בעל העמור נחשב למוסק מוסחה. מין ר"י קארו מזכירו בבית יוסף (עי' הקדמתו). הוא היה בין היחידים מחכמי צרפת אשר השתמשו בתלמוד ירושלמי והתוספתא והשתדל להוציא מהם ומדברי הגאונים הקודמים רינים מחודשים, ובוזו אתו דרך הרמב"ם.

ביבליוגרפיה: שם הגדולים ח"ב סי' 108; אור החיים סי' 1072; פני כנסת ישראל 582, ב. מ.

יצחק בן אברהם: ע' טרוקי

יצחק ב"ר אלעזר מסיסרין: אמורא ירושלמי במאה הרביעית. הוא היה נכבד מאד בעיני בני דורו, ויעקב איש כפר נבוריא אמר עליו וה' בהיכל קדשו הא ר' יצחק ב"ר אלעזר בכנישתא דמדרתא דקיסרין (בבורים פ"ג, מדרש שמואל ד' ו'). תלמידו הוא ד' הושעיא בר שמי (ירוש' ס"ק פ"ב נ"ג). ונמצאו ממנו איזה הלכות (סוכה ל"ה: ב"ק קס"ג, ירוש' בבורים ס"ג ע"ג, שם דמאי כ"ו: שם תענית ס"ט; שם קדושין ס"ג: שם נזיר נ"ז ע"ד). כי נח נפשיה דר' יוחנן פתח עליה ר"י ב"א קשת היום לישראל כיום בא השמש בצהרים וכו' (ס"ק כ"ה:). ר"י ב"א הוה קאים ומטייל על משוניהא (חוקף) דימא דקיסרין, ראה שם קולית (ועצם של רגל) אחת, והוה מצנע לה והות מתגלגלא, מצנע לה והות מתגלגלא, אמר זאת מוכנת לעשות שלחותה. עבר חד בלדר (פקיד) נכשל בה ונפל ומה, אזל פשפשניה ואשכחניה מעין כתבין בישינ על יהוראי דקיסרין (ב"ר פ"א ה' קדלת רבה ה' ח'). הוא מפרש מה שאמר עשו ליעקב הלעיטני נא (בראשית כ"ה ל') פער פיו אותו רשע כגמל ואמר אנא פתחי לפומי ואנת הי משלח ואויל, ומרומי על רוטי ע"ד ובטן רשעים תחסר (פסיקתא רבתי ס"ז הוצאת איש שלום פ"ב).

ב. מ.

יצחק ב"ר יוסף (ומתואר בשם „סומקא“): אמורא ירושלמי בסוף המאה השלישית, והיה תלמיד ר' אבהו ור' יוחנן. ר' יצחק לא הוי מצוי אצל ר' יוחנן כ"כ ולא היה בר סמכא בדברי ר' יוחנן כמו ר' אבין שהיה מצוי תמיד אצל ר' יוחנן. ובכל זאת סמך אביו על ר' יצחק „סומקא“ כי אתא ואמר עובדא הוה קמיה ר' יוחנן בכנישתא דמעון ביהו"כ שחל בשבת וכו' לענין מילה (יבמות ס"ד:). הוא אמר י"ג הלכות בשם ר' יוחנן (שבת מ"ה: ערוכין כ"ב, יבמות ק"ד, סנהדרין ד', חולין מ"ג, מ"ח, תמורה כ"ג, גדה ס"ה:). ובשם ר' ינאי על נטילת ידים (חולין ק"ה:). ועל נזיר (נזיר מ"ב:). ר"י ב"י היה שואל במעשה שדים ואיבלע השד בארזא ובקש להזיקו נעשה לו נס דפקע ארזא ופלטיה (סנהדרין ק"א). ר' אבהו שלח לר"י ב"י לאתויי חמרא מבי כותאי, אשכחיה ההוא סכא א"ל לית כאן

אברהם חשב כי הר קול הרים הוא ולא שת לבו אליו. ויעקוד את יצחק ויחמכהו על פניו ויקח הסכין לשחטו. אולם הסכין צנת מידו פעם ושתים, וישמע הקול קורא „אברהם אברהם, אכן הצדקת החלום!“ (שם ק"ה). וירא איל נאחז בסכך בקרניו ויקרא אליו „העלני נא לעולה בטקום בנך, כי אנכי האיל אשר הקריב הבל לאלה ועד עתה רעיתי בשדמות הערן“ וישחם אח האיל ועלהו עולה ואת ראשו חביא לשהה אשתו. יש אומרים כי הנעקד היה ישמעאל ולא יצחק ואלה יודע עם מי הצדק, אחרי אשר הכנענים החליטו כי אברהם ושרה הזקנים אספו ילד בחרץ וינלוהו בכנם, לכן עשה אלה קלסתר פני אברהם דומה לבנו. ויהי כאשר נזרקה שיבה בשערות אברהם חשמיעהו אלה כי תפארת היא הזקנה לבא בימים וכו' בה יובל מבנו. ויהי יצחק מאה ושבעים שנה וימת ויקבר בקבר אביו. כנראה לקחו את ההגדות האלה מהיהודים, כי הרבה מהן מתאימות לדרשות חז"ל (לעיל), אך בספורי הערביים מעו במספד השנים, ואיזה פרטים שינו בבין כדי לפאר את הספורים לפי תבונת ספרות הערבית. והומיפו להטיל ספק אם הנעקד הוא יצחק או ישמעאל כדי למצוא חן בעיני הערביים יצאי ירך ישמעאל.

ביבליוגרפיה: אייזענבערג, פראפאקעטען לעגענדען דעם אל-קיסאי א. ז. וו, כ"י ועוסד לצאת לאור. י. צ. א.

יצחק בר אבא מרי (ממשיליא): פוסק גודע בשם „בעל העיטור“; נולד בפרובינצא צרפת בערך שנת 1122 ומת אחד שנת 1193 במרשיליא (Marseilles). אביו היה גדול בתורה וכתב פ"י על הש"ס (עי' העמור ח"א סי' קנ"ן), וש"ת (שם סי' שמות בעלים) והיה רבו (עי' אבא מרי). הראב"ן והראב"ד השני היו קרוביו, והראב"ד בעל ההשנות היה ניסו, ונשא ונתן עם רבנו תם. ר' יצחק בהיותו נער בן י"ז שנה החל לחבר ספרים בהלכה בענין שחיטה וטריפות (עי' הקדמתו לס' העיטור). ספרו הגדול העיטור או „עיטור סופרים“ כתב במשך כ"ג שנה (1170-1193). ספר העיטור נחלק לג' חלקים: א') כולל י"ב הלכות בדיני ממונות ושמרות וטיטנם תשק"ף בנוע חכמה. בראש מאמר זמן כתב „ההיום אנו מונים תתקל"ט“ (1179). ב') כולל הכשר הכשר (ובו דיני רם, חלב, ניד הנשה וכשר בחלב) והלכות שחיטה, מרפות, מילה, תפילין, ברכת חתנים וציצית. ג') החלק הזה נקרא בשם עשרת הדברות, כולל עשר הלכות המועדים: שופר, יוה"כ, יו"ט, סוכה, לולב, הלל, חנוכה, מגילה, בעוד חמץ, מצה ומרור. החלק הראשון נדפס ראשונה בניצא 1608, ועם החלק השני והשלישי בשנת 1860 ע"י שענבלום בלבוב. ר' מאיר יונה הרב מסיסלאוויץ כתב עליו באור ארוך והקדמה עם תולדות המחבר (ווילנא 1874). גם נמצאו הגהות סבעל העמור על הריף בשם „מאה שערים“ ונדפסו בהוצאת אלפסי מווילנא

יצחק נפתא: מנדולי אמוראי א"י, תלמידו של ר' יוחנן. כנויו נפתא (הנפת) המורה על אומנתו אינו נזכר הרבה פעמים עם שמו, ולרוב סתם ר' יצחק בתלמוד, ובמדרש הוא נפתאי. עיקר מושבו היה סבריא ושם הוא נושא ונותן ברכי הלכה עם רב אמי, וגם היה מורה ודן יחד עם ר' אמי (ירוש' כלאים כ"ח ע"ג ושבתות ל"ו ע"ד, ובבלי ביצה כ"ז. נדרים נ"ז: חולין מ"ח:). וגם בקיסרין נמצאהו מורה ודן עם רבי אבהו ורבי תנינא בר פפא (כתובות פ"ד: נמין כ"ט: ב"ק ק"ז: ב"ב קמ"ב:). לארץ המזרח חובליהו רנליו ושם ישב בבית רב נחמן בר יעקב וכאשר נפטר ממנו ברכו במשל לקוח מן האילן, ואמר לו יהי רצון שהיו צאצאי מע"ך כמוך (תענית ה'): ודרש בבית ריש גלותא (מ"ט כ"ד:). ובישיבות בבל אמר הרבה דברי אגדה בשם ר' יוחנן רבו. כנראה קבל ממנו רבא אגדות רבות, ובעבור כן נמצא לפעמים בתלמוד אמר (או דרש) רבא ואיתמא ר' יצחק (נדרים ל"ט: ניד כ"ג: סנהדרין צ"ד:). במסעיו קדמה בא ר' יצחק לאנטיוכיא והורה שם במעשה שבא לפניו (כתובות פ"ח:). ר' יצחק היה גדול גם בהלכה גם באגדה, אך רוב דבריו היו באגדה וגם דרש ברבים וידבר על לב אנשי דורו דברי נחמות ודרשות המקרא (עי' טאמרו בפסיקתא ק"א:). רבים הם מאד מאמרי האגדה אשר נקרא שם ר' יצחק עליהם, ומעולים ומשובחים הם בעיניהם ובסגנון לשונם. על אגדה אחת שלו שחלק על ר' יוחנן רבו בתיו אמר ר' שמעון בן לקיש "בא דנפתא מדבר נפתא" (סנהדרין צ"ג. ע"י רש"י). בר נילו וגדול כמוהו באגדה היה רבי לוי ונשארו מחלוקותיהם באגדה, וכן נשארו מחלוקותיו של ר' יצחק עם רבי חייא בר סבא ועם ר' אבא בר כהנא. בין האומרים בשמו נודעו לנו ר' חני ור' יוחנן בן חני ור' אחא ור' לוליאני בר מברייני ואתרים. דבר נפלא הוא שבישיבות בבל קבלו שר' יצחק נפתא היה סתקן חשבון העבור, אך אין עדות לקבלה זו כ"א סופרי קראים כמו קרקסאני ויפת וסהל, והם בספר רב האי בן דוד הגאון, מצאות אשר כבר אבד ממנו (עי' לקומי קדמוניות 148, 94). [מאגדותיו] מעט מתרבה ממאמרי ר' יצחק שראוי להזכיר הם, מאמרי מוסר: ירושל אדם מתחדש עליו בכל יום (סוכה נ"ב:). כל העובר עבירה בסתר באלו דוחק רגלי שכינה (תנינה מ"ז:). כל הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות והמפייסו בדברים מתברך ב"א ברכות (על פי ישעיה נ"ח ז'—י"ב; ב"ב מ':). כל המתמם את עצמו הקב"ה מתמם עמו (נדרים ל"ב:). על המצות: מכל מה שאמרו בתורה השמר שאין אתה יודע מאיזה מהן יוצא לך חיים (ירוש' פאה מ"ו ע"ד). עשה אדם מצוה אחת מוסרים לו מלאך אחד, שתי מצות מוסרים לו שני מלאכים, עשת כל המצות מוסרים לו מלאכים הרבה (תנחומא סוף סוף משפטים). על תלמוד תורה: אם יאמר לך

שומרי תורה, הלך ר"י וספר דברים לפני ר' אבהו וכו' ולא זז משם עד שעשאו כגוים נמורין (חולין ו'). ר' יצחק היה בבבל ואיקלע עם רבין ואב"י בבית רב פפי תתנו של ר' יצחק נפתא ואכל כחל ורבין (ר' אבין) לא אכל (חולין ק"י). וכן איקלע לבי אב"י (ברכות מ"ב:).

ב. ט.

יצחק ב"ר משה מווינא: פוסק ונודע בשם "בעל אור זרוע", או "ר' יצחק אור זרוע". כנראה נולד בביהם בערך שנת 1200 וח"כשבעים שנה. זקנו היה ר' יצחק ב"ר שלום מטשפתת רמה. רבותיו היו ר' יעקב הלבן ור' יצחק ב"ר יעקב הלבן בעל ערוגת הבשם. הוא למד בישיבות בווינא (ומשם נודע בשם התואר "מווינא") ואח"כ הלך ללמוד בישיבות אשכנז וצרפת ובפרט בישיבת רננשבורג ושם למד אצל ר' יהודה החסיד, ובמות רבו בשנת 1217 הלך לפאריס ולמד בישיבת ר' יהודה ב"ר יצחק סיר ליאון. רשב לאשכנז ללמוד אצל ר' אלעזר בעל הרוקח, ובישיבת אשפירא אצל ר' שמחה ב"ר שמואל, ור' אליעזר ב"ר יואל הלוי מחבר אבי העזרי. בוירצבורג היה ראש ישיבה ואחד מתלמידיו היה מהר"ם מרומנבורג, אח"כ נתמנה לאב ב"ר בווינא, ומשם נסע והתגורר בערי זאכסן וביהם. ספרו "אור זרוע" כתב בסוף ימיו בערך שנת 1260, והוא ספר נכבד בספרות הפוסקים, ולא נדפס עד שנת 1862 בוויטמיר ב"ח, ובשנת 1887 בירושלם ח"ג, ושם בשנת 1890 ח"ד. ספרו נסדר לפי המסכתות ונושא ונותן בהסוגיות ע"ד התוס' באריכות ומביא דעת הפוסקים שקדמוהו והכרעתו בלשון, וכן נראה בעיני אני המתברך, ודרכו לחתמיר. וכעין הקדמת נמצא בוקונטרס גדול בבאור רמזי הא"ב ע"ד המוסר, בעין ס' האותיות המיוחס לר"ע, וכפי הנראה מהקדמתו הקטנה לקונטרסו זה קרא את שם הקונטרס לבד בשם אור זרוע (עי' בים של שלמה לנמין בסדר שמות האנשים סוף אות ע'). הספר מובא בתוס' האחרונים כמו בתענית ג' ובע"ז נ"ח: ואף כי נתחבר הספר באוסמריא לא היה מצוי להחכמים שם, ולא היה למהר"ל (עי' שו"ת סי' נ"ד), אך היה נמצא ביד רבני תוגרמה ואימליא ומצרים. ר' אליה מזרחי העתיק ממנו בתשובותיו (ח"א סי' י"י, מ"ז, ל"ט, נ"ג ונ"ה) ובתשובותיו ח"ב שבס' מים עמוקים (סי' ל"ג ול"ד) ור' בצלאל אשכנזי בתשובותיו (סי' ז'). ר' יצחק חבר גם ס' תשובות מלבד הנמצאות בס' אור זרוע, ומובאות בכמה מקומות ובתשובות בנו ר' חיים אליעזר אור זרוע בשם ס' שו"ת (לייפציג 1860). תלמידיו כבדוהו מאד וקראו לו בתואר "הקדוש" (אשרי לתענית פ"ד). ביבליוגרפיא: ווייס דר"ד ח"ה 73; אור החיים ט"י 1088; כנסת ישראל 610; הצפירה 1902 גליון 229, 281, 282. מאנאמסטריום 1871 צד 248 והלאה; גידעמאן געשיכטע ח"א 114, 152.

ב. ט.

אדם יעתי ולא מצאתי אל תאמן, מצאתי ולא יעתי אל תאמן, יעתי ומצאתי תאמן (מנלה ר'). למכותו אדם לומר תורה ושובת, שאילו אדם למד חודה ולא שכחה היה מתעסק בתורה שנים שלש שנים וחוזר ומתעסק במלאכתו ולא היה משיג בה לעולם כל ימיו, אלא מתוך שאדם למד תורה ומשכחה אינו מוזיאנו מטיע את עצמו מדברי תורה (קהלת רבה פ"א ג'). חייב אדם להקביל פני רבו ברנל (ר"ה ט"ז:). על התורה: לא היה צריך לכתוב את התורה אלא מהחדש הזה לכם (שמות י"ב ב') ולמה כתב מבראשית להודיע כחו וגבורתו, שנאמר בה מעשיו הניר לעמו לתת להם נחלת נים (תהלים קי"א ו'), תנחומא הקדמון פ' בראשית ס"י י"א.). מפני מה לא נחגלו מעמי התורה שהרי שני מקראות (דברים י"ז ט"ז וי"ז) גילה מעמן ונכשל בהן גדול העולם (שלמה המלך. סנהדרין כ"א:). על הנביאים: מה שהנביאים עומדים להתנבאות בכל דור ודור קבלו מהר סיני, אף החכמים העומדים בכל דור ודור כל אחד קיבל את שלו מסיני (שמות רבה פ"י ב"ח). סנגון אחד עולה לכמה נביאים ואין שני נביאים מתנבאים בסנגון אחד (סנהדרין פ"ט.). על ישראל ואומות העולם: עד שלא הוקם המשכן היתה נבואה מצויה בא"י משהוקם המשכן נסתלקה מביניהם שנאמר אחזתיו ולא ארפנו (שה"ש ג' ויק"ד פ"א). מלכות נכנסת ומלכות יוצאת וישראל עומד לעולם (קהלת רבה א' ד'). על העתיד לבוא: אין בן דוד בא ער שחפץ כל המלכות לסינות (סנהדרין צ"ז). יושב בשמים יחוק (תהלים ב') אין שחוק לפני הקב"ה אלא באותו יום לבד (יום הרין הגדול על אה"ע. ע"ז ה'י). כי הולך אדם אל בית עולמו (קהלת י"ב) מלמד שכל צדיק נותנין לו סחור בפני עצמו (קהלת רבה שם). על הבורא ועולמו: כתיב מעונה אלהי קדם (דברים י"ג כ"ז), אין אנו יודעים אם הקב"ה מעונו של עולם ואם עולמו מעונו, כן מה דכתיב ה' מעון אתה (תהלים צ"ב) הרי הקב"ה מעונו של עולם ואין עולמו מעונו (ב"ר פס"ג). כתיב את קרבני לחמי (במדבר כ"ג ב') וכי יש לפני הקב"ה אכילה ושתייה? ואם תאמר שיש, לכור ממלאכיו ומשרתיו שהם אש להם (תהלים ק"ד ד'): ומתיכן נזונין? מויו השבינה הן נזונין. דכתיב באור פני מלך חיים (משלי ט"ו). פסיקתא נ"ה.).

היה רבנו נסים ב"ר ראובן מפרש הר"ף. בהיותו לאיש נשא על צוארו עול דרך ארץ ופרנס את ביתו מיניע בפיו, ולא רצה לעשות תורתו עמרה להתנדל בה ולא קרדום לחפור בה (אבות פ"ד) וימאן לקחת משרת הרבנות על שכמו. אף כי שמו כבר יצא לתהלה בארץ וחכמים רבים מקרוב ומרחוק פנו אליו בשאלותיהם בעניני דת ודין, במשך ימי שבתו בברצלונה כמו אנשים בני בליעל והלשינו על הרין ועל ר' חסדאי ועליו ועל אחיו הצעיר ממנו לימים ר' יהודה המבונה דון קרשקש ברפת ושאר נכבדי העדה, וימסרו למלכות על לא חסם, והיו נחונים בערבון קרוב לחמש חרשים ואחי"ב יצאו נקיים (שו"ת הריב"ש סי' שע"ז שע"ז). ויעזוב ר' יצחק את העיר, אף כי קשה עד מאד היתה הפרידה לו ולרבו, ויתקע אהלו בסרקוסטה (עי' ריב"ש סי' שפ"ח וסי' ש"צ. ושו"ת הרין דפוס קושטא סי' פ"ט). בגלל הצרות אשר אפפוהו דללו מקורות מחייתו ונאלץ למרות רצונו לשמש שם בכתר הרבנות (בשנות 4—1370 בערך). אפס גם בעיר הזאת לא מצא מנוחה ותלאות רבות עברו עליו. בנו הגדול נקטף בן שמונה שנים בחור וטוב (ריב"ש סי' ת"ז). ושמע מפטירת אחיו הצעיר ר' יהודה הנ"ל ומפטירת אמו הורתו אשר היו בברצלונה. השמועות האלה דכאוהו ועצבו את רוחו, גם הציקוהו מחרחי ריב בסרקוסטה, והחליט לצאת משם ולנסוע לקלעת איוב (Calatayud). אך כאשר היה נכון ללכת לא נתנהו אנשי עירו לעזוב אותם כצאן בלי רועה. אחרי זמן מה שב לעיר מולדתו ויקבע שם דירתו וירבץ בה תורה ברבים עד שנת קנ"א (1391) היא שנת השמר אשר באה כשואה על יהודי ספרד. וכמאתים אלף יהודים המירו את דתם, ורבבות נהרגו על קדוש השם, ורבים מלטו את נפשם וילכו בנולה לארצות אפריקא, וגם הריב"ש החיש מפלט לו באלג'יר אשר בה חיו אז היהודים חיי צער ועוני "על הארץ היו ישנים או שמיח עור, ובכסות יום מחכמים בלילה, ומלבושיהם טלאי ע"ג טלאי ורבים הולכים יחפים" (שם סי' קנ"ג). ויהי בבואו העירה וימצא חן בעיני ראשי העדה "אשר החשיבו אותו ויאמינו בו אף בעסקי הקהל וירכיבוהו אלוף לראשם". אך גם פה לא הונח לו, ובעת אשר בקש לשבת בשלוה קפץ עליו רגזו "איש פלוני" אחד מן הגולים, אשר שם מנחתו להיות ראש וקצין על הקהל, וישם את לבו לנרש אוהו מן העיר. ראשי הקהל רצו לחבוע עלבון רבם מירי האיש ההוא "ולנדותו על בזיונותו וחזופיו", אבל הריב"ש אשר הצטיין מעורו בענות יתירה מחל על עלבונו ואמר "אחרי שעבר עלינו מה שעבר אין לנו להתנהג בשררה זו, אבל דאוי לתת גוינו למכים ולחיינו למורטים ואולי נוכל כפרה". בימים חמם, "באו המונים המונים מאנוסי ספרד, וכראות אותם ישמעאלים אחדים בקשו מהשר לבל ינחם לדרת מאניותיהם פן יאמר היוקר, ויגער בהם חשר ויאמר: "חשבתו אתכם כמאמינים, ורואה

ביבליוגרפיה: ווייס דו"ר ח"ג 98 והלאה; פראנקעל מבוא הירושלמי ק"ו; ק"ז. באכעה די אגדה דער פאלערט מינישען אמוראער ח"ב 205—206.

יצחק בר ששת ברפת (הריב"ש): רב ופוסק, נולד בעיר בנסיאיה (Valence) בספרד בשנת פ"ו (1326) ונפטר באלג'יר בשנת קס"ח (1408). בימי נעוריו הלך לברצלונה ללמוד תורה אצל ר' חסדאי בר יהודה קרשקש, ור' פרץ הכהן, אולם רבו המטרק

אני שאחם נופרים, וכי אין יכולת באל לזון אלו בכלל כל העולם!" (ש"ת סי' ס"א). וה"הפלוגי" הנזכר הסית את השר לקחת טהם מס כפול לגלגלה, ויום אחד הגיעה ספינה ובה מ"ה משפחות מן האנוסים, והשר הרשה אותם לבא לעיר, אך אותו הפלתי היה מחאמץ עם הקהל לפני השרים לסגור שערי העיר בעד אחיו פליטי החרב. ויהי כשטעו חריב"ש את הדבר הרע הזה, ויחר לו כאד ויאמר: הנה השר והקאדי הפצים להכניסם ויהודים מונעים בידם, בשמחתי יהיה בעוה"ז ובעוה"ב כל יהודי שיגרום שישובו אלה העניים למיורקה". וכראות האיש כי עצתו הופרה חתר חתירות להכעיס את חריב"ש, אך ידידו הנאמן ר' שאול המכונה אשתרוק הכהן חס על כבודו, וחש ללכת לתלמסאן מושב המלך, להביא ממנו כתב הדיינות לחריב"ש. והנה לפי דעת גרעץ הפלוגי הזה הוא ר' יצחק בוגאשתרוק, ואטלאס (ב"הכרם") ישער כי הוא ר' צמח אבי הרשב"ץ, אך על שניהם נוכל לומר כר"י בן בחיריה (שבת צ"ז.) אם כזכרי אחד מהם כן הוא, הלא חריב"ש כסה את שם האיש ההוא והם יגלו אותו בקהל, ואם לאו, הרי הוציאו לעז על איש בשר!

[חריב"ש נתמנה לדיין ע"מ מאמר המלך] במאמר צווי הנגידות אשר נתן המלך לחריב"ש נאמר כי בלעדו לא יחא רשות לשום אדם לזון בעירו, אך הרשב"ץ עזער על הכתב הזה (ש"ת הרשב"ץ ח"א סי' קנ"ה—קס"ב). וברור הוא כי לא על חריב"ש יצא לחלוק ולזון כי אם על הרבנות הנסמכת בכה הממשלה בלי הסמכת הקהל, כי בפסק ההוא עצמו הרבה הרשב"ץ בשבח חריב"ש כאמרו: ילדות יש בי להעזי פנים במי אשר קטנו עבה ממתי וכו', שאין ספק שהרב ז"ל הוא יחיד ברור ומוטחה לרבים וכו', ואין צורך לומר בדורנו זה שנתמעטו הלכבות ולא אתנו יודע עד מה, אלא אפילו ברורות הראשונים שהיה לכם כפתחו של אולם, היה כראי לומר עליו רחשיב בדורו (שם סי' ק"ס). ומכל מקום עצבו דבריו את חריב"ש בחייו והעבירו את רוחו. ויהי כי זקן רבנו יצחק ולא יכול עוד לצאת ולבוא ויסלק עצמו מן הרבנות ולא הורה עוד אף בביתו ויסמוך את ידו על הרשב"ץ ויניח לו את כסאו בחייו, אך רבנו שמשון לא ישב עליו כ"א אחר פטירת חריב"ש.

[באמונות ודעות] כאשר נדרש חריב"ש לחוות דעתו על חכמת יונית שיתרחק ממנה האדם, השיב שאין הספרים הכתובים בלשון יון בכלל הנורה, אך האיסוד בא על ספרי הטבע אשר מנמת מחבריהם לעקור יסוד תורתנו הקדושה, ולשרש אחרי אמונתנו הצרופה בחידוש העולם ובהשגחת השם בפרטי המין האנושי (ש"ת סי' ס"ה). בשאלת הידיעה והחבידה התאמץ להגדיל בין דעת הראב"ד והרלב"ג, אך טעולם לא עסק בנסתרות ובסוד בעלי הקבלה לא באת נפשו ובוה יצא בעקבות רבותיו כנראה מתשובתו שהשיב לשואלו דבר בענין

זה לאמר: הודעתוך כי מורי הרב ר' פרץ הכהן ז"ל לא היה כלל מדבר ולא מחשב באותן הספירות, גם שמעתי מפיו שהרב ר' שמשון סקינון ז"ל שהיה רב גדול מכל בני דורה, וגם אני זכור ממנו ואם לא ראיחיו בעיני, והוא היה אומר: אני מתפלל לדעת זה התינוק, כלומר להוציא מלך המסובלים שהם מתפללים פעם לספירה אחת ופעם לספירה אחרת, כפי ענין התפלה וכו'. וכן הודעתוך מה שאמר אלי ביחוד מורי הרב רבינו נסים ז"ל כי הרבה יותר מדאי חקע עצמו הרמב"ן ז"ל להאמין בענין הקבלה ההיא, ולזה איני חוקע עצמי באותה חכמה, אחד שלא קבלתייה מפי מקובל חכם וכו' (שם סי' קנ"ז).

[פטירת חריב"ש וקברו] על מצבת קבר חריב"ש באלג'יר כתב חרב ר' אבא מרי אבן כספי קינה בחמשה בתים, ומתחלת "מאד רגזה חבל" (ע"י נוסחה בכנסת ישראל לפי צד 602), ובכית השלישי מנוקדות המלים כ"י ל"ק ח' להורות על פרט השנה קס"ח אך יום פטירתו לא נודע. כתובת המצבה נחקקה באשכח המבחים התוגרמים אשר הסכימו להשיחז את סכיניהם על אכני קברי ישראל, אך העתקה מהמצבה נשארה לזכרון בכ"י ישן. וככוא המגורשים מקשמיליא בשנת רנ"ב תמהו על מחיקת הכתובת, ונדבה רחם אותם לעשות נפש לצדיק, ויקחו אבן ויריטוה מצבה, ולמען לא ישחיתו עוד המבחים את הכתובת השכילו להפוך אותה על פיה אחרי שחדתו עליה כתובת אחרת שחבר אחד המשוררים וזה נוסחה:

בנפול מגדל כבוד ידל, נעם יחלל, נחם ירחק;
אם באשמך, גופו נטמן, רוחו נאמן, עד בשחק;
שונה ששה, סוד החמשה, יושב בש—מים ישחק;
ובסופו כתב הכית השלישי מהנוסחה היינה כזה:
אהה סר הוד לקת, ונחפך יון רקח
לרעל, כ"י ל"ק ח' אלהים את יצחק;

כתובת המצבה הזאת לא נגלתה עד יום א' ר' אייר תרנ"ז (1896) כאשר נהרס הציון על קבר חריב"ש בפקודת הממשלה אשר הפילה חומות אלג'יר להרחיב את נבולה, והכריחה את ראשי העדה להעתיק את קבר חריב"ש ממקומו. וכיום ב' אב בשנה הניל הורם הקבר ע"י אומנים מומחים כאבן שלמה מעל הארץ והונח על ענלת צב רתומה לעשרים סוסים, וינהרו אחריו כמעט כל יהודי אלג'יר עד בית החיים אשר בכפר סט' איזין, ויהי האבל ככד מאד. ובטרם עברה שנה תמימה יצאה גורה מהממשלה להעתיק גם את קבר הרשב"ץ ונקבר סמוך לחריב"ש, תעל שניהם נבנה בשנת 1909 ארסן יפה עד להלל בגרבת הקצין ר' מרדכי הלוי באליונסי, וככל ערב ר"ח נקבצים שם אנשים ונשים לחלוק כבוד לשני גדולי ישראל עמודי ההוראה. [פעולתו הספירותית] ואלה הם ספריו שתכר: א' פירוש עה"ת ממאמרי חז"ל ופשטי הכתובים, והרב חיד"א ראה אותו בכ"י (שה"ג אות י' סי' 35; ב')

צבי כותב עליו בספרו מור וקציעה ח"ב בלוח התקן וההשטמות (דף צ"ד סע"ד), "ובקמנותי ראיתי באס"ד שליח ציון חכם יצחקי כמדומה שהיה ארוך גבור נבוח מכל העם משכמו ולמעלה". וגם בשונו לירושלם דרך קושטא בשנת 1714 חתום על החרם של הרבנים רשם על חיון. בסוף ימיו נחמנה יצחקי לראש ומנהיג קהלה בירושלם, והיה מתנחם בחסידות בסתר (כבר לאון דף ע"ב). ונקבר שם על הר הזיתים תוך ד' אמות לזכריה הנביא.

[הבוריון] ר' יצחק חבר: א' ס' זרע אברהם, שו"ת כסדר הארבעה טורים, ופלפל במ הרבה עם בעל ננת ורדים. ח"א כולל תשובות בדיני א"ח וי"ד (אומיד 1733). ח"ב על אה"ע וח"ס (קושטא 1732); ב' חבור גדול על הרמב"ם וחידושים על ש"ע; ג' "אגרת שבוקין", וכתובת קעקע" על מעשי חיון.

ג. ס.

יצחקי: ע' שלמה בר יצחק (רש"י)

יצאת מצרים: ע' הגדה; זכר; מצרים יציקה: לצוק מים על נוף האשח למחר אותה; היציקה היא אחת ממצות הקראים. תחת מבילת הנשים לאחר נדתן לפי תורת הרבנים. במנהג חזק החוקים גם נשי היהודים הרבנים אשר התערבו ברוב נשי הקראים בערים אחרות בארץ מצרים, קודם זמן הרמב"ם. ובתי חרינים היו מוכיחים את בנות ישראל ובעליהן שירחקו מן העברה הזאת והחרימו ע"ז, ובבוא הרמב"ם למצרים הסכים להתקנה הזאת. ויש בירינו נוסח החרם משנת ד"א תתקמ"ז (1187) בלשון ערב (ישראל פרידלענדער הוציא את הנוסח הזה במקורו עם העתקה עברית במאנאמסטרופט שנת 53 צד 469 והלאה). ואלה דבריהם: "מצאנו כאשר בדקנו בעונותינו שרבו עון גדול אשר פשט ברוב הצבור [ולא נזחרו ממנו כ"א אחרים מתי מספר], והוא שמצאנו עון בני ישראל בכל ארץ מצרים שנתרשלו במצות מבילת נדה במי מקוה ובספירת שבעת ימי נקיים, ונחנו מנחג מינות לרחוץ בסתכון במים שאובים, בחשבם שבוה תבא המהרה והותרה הנדה לבעלה [ועוד חמור מזה הוא שרובן מתכוונות אל מינות גמורה], והדבר אשר לא דברו ה' והוא שתקח הנדה אשה אחרת אשר איננה נדה לצקת עליה המים המטורים לפי דעתה, ותחשוב הנדה שאם תצוק היא על עצמה לא תמחר ואיננה מותרת לבעלה [זהו הדבר אשר עליו מוסב אצלם בהחלט שם היציקה], ומהם יש מי שמקפידות ביציקה זו שתהיה בין השמשות לפי אמונת המינים, ויען שראו "כל החכמים וכל התלמידים וגדולי הוקנים זאת החטאה הגדולה וזאת הפרצה הרחבה וזאת הצרעת הנושנה... והמנהג המנוגה מאחר בקרבו מינות וגלוי עריות בפרהסיא לרבים" לכן הוחירו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות וחורו אותן שהנדה דינה קודם שתכנס

חודשים על מס' כתובות חברים בהיותו בברצלונה ומחרים אלשקר מביאם בתשובותיו סי' ב'; ג' חרשים על מס' בבא מציעא, ור' בצלאל אשכנזי מעתיק מהם בשיטתו לכתובות ובשיטתו למציעא הזכרים בתשובתו סי' כ"ז. ד' חרשים למס' נדה נזכרו בס' שו"ת יבין ונתנו ח"ב סי' ה"ז ח' לקומים, בתשובתו סי' רע"ה כתב "בך כתובה אצלי בילקווי זה לי י"ב שנה", ורבנו בצלאל הביאם במקובצת ב"מ דף ס"ח; ו' שאלות ותשובות, הספר הזה הוא לברו נשאר לנו לפליטה, כולל תקיין תשובות (וסימן למספר הזה הוא "חריב"ש"). לפנים נחלקו התשובות האלה לנ' חלקים ורק כאשר הוכחו לרפס בשנת ש"ז (1547) נסדרו בקובץ אחר. והמדפיסים הקדימו את המאוחר, כי התשובות המסומנות מאות א' עד קפ"ז הן אלה אשר כתב באלג'ור, כאשר הוכיח אמלס בחכרם וא"כ לחלק האחרון תחשבה (וכן ראיתי אני הכותב בשו"ת הרשב"ש שהזכיר את תשובת הדיב"ש בסוף ח"ג והיא בס' קפ"ז). ולפי דבריו היה החלק הראשון מכל התשובות מסימן ש"ס בנרפס עד סוף הספר, והחלק השני מכל התשובות מס' קפ"ז עד ש"ס. על פסקי הריב"ש כתב טרן הב"ש בס' שו"ת אבקת רובל סי' ע"ג ח"ל: כבר אמרתי אליכם פה אל פה וגם במכתב כי מור הרב הנדול סהר"י בר רב זלח"ה היה רואה תשובות הריב"ש וסומך עליהם יותר מפוסקים אחרים; ו' שירים וקינוח אשר הוצאתי לאור בספרי, צפנת מענה" ע"י חברת מקיצי נדרמים (ברלין 1897).

ביבליוגרפיה: קונפורטי, קורא תורות כ"ג, אוליא, שם הגדולים ח"א 100; שו"ת החלוץ ח"א 28; אמלס, חכרם ח"א 1-28; פיק, כנסת ישראל 601; רח"מ, אור החיים סי' 1089; י'מרעלי, בחקירת סי' צפנת מענה.

יצחקי, אברהם בן דוד: רבומחבר ומתנגד לשבתי צבי, נולד בשנת 1661 ומת בירושלם י"ג סיון תפ"ט (1629). מצד אמו היה נכד ר' אברהם אוליא (ע"ע). הוא היה תלמיד ר' משה גלאנמי ורבו של ר' משה חאניז. יצחקי הצטיין בהתנגדותו להכת השבתאית, חירו לרבני אומיר לחקור ולדרוש אחרי כתבי אברהם מיכל קרדו אשר קם במרפולי אחרי מות שבתי צבי להדיח את ישראל באמונה הכחבת ההיא, והיה החתום הראשון בשנת תס"ח (1708) על כתב רבני ירושלם לנלות תועבות נחמיה חייא חיון (ע"ע). וכאשר נשתלח יצחקי בתור שר"ד לערי אירופא ובעברו דרך קושטא כתב הקדמה לס' "בני יעקב" לר' יעקב ששון, וגם בעברו דרך שאלוניקי בשנת 1711 פרסם שם קלון חיון (כנראה בס' זרע אברהם אה"ע סי' ז'). ובשנה שלאחריה היה באמשטרם ושם השתדל עם ר' צבי אשכנזי (החכם צבי) להחרים את חיון ולשרוף את ספריו. הרב יעב"ץ בן החכם

מהירושלמי חסרין המלים „ספר יצירה“ (עי' פראנק La Cabbale צד 77). ויש כמה מאמרים בש"ס ומדרשים שלא נזכר בהם בפירוש ספר יצירה ומקורם סמנו. כמו במדרש רבות כף אחת עשרה זהב וכו' כנגד י' מאמרות שנברא בהם העולם וכנגד עשר ספירות בלי מה וכו' (במד"ר פ"ד כ"ד, ועי' ירוש' סנהדרין דף נ"ב ע"ד). ומה שנאמר במשנה וברייתא „במעשה בראשית“ שאין דורשין בו (חגיגה י"א): כתב הכתרי שהוא ספר יצירה (מאמר ד' ס"י כ"ח), ומה שאמרו בנמרא על תרו וכהו, תני תרו זה קו ירוק וכו' (חגיגה י"ב). מביא בן הרמב"ע בפירושו עה"ת (תחלת בראשית) בשם ספר יצירה, מה שנמצא בירושלמי אמר ר"ל אלף רישיה דאלפא ביתא, מ"ם מאמציעתא, תי"ו מסופה וכו' (ריש סנהדרין) מביא רש"י בשם ספר יצירה בפירושו לאיו"ב (כ"ח כ"ז) כתב ספר אותיותיה כפולות ומשוטות, ראשונה ואמצעית ואחרונות אמת וכו' והכל מפורש בסוד ס"י. רש"י מזכיר עוד ס"י בפירושו על הש"ס: יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ (ברכות נ"ה). ע"י צירופן ובספר יצירה תני להו. אח"כ במ"ע ג"ף (שבת ק"ד). וכולן סודות בס"י. אתה בח"י ואחת ב"ו"ד (מנחות כ"ט), פי' חלק את שמו והמ"ף מכל אות ג' טיפין, ומאותן טיפין נעשו מים ואש ואויר וכל העולם כולו, וכן כתיב בס"י. ובנוסף שלנו (פ"ב) נאמר כי אויר מים ואש נבראו באותיות אמי"ש. חרבת מהראשונים הביאו מאמרים בשם ס"י וחסרים בנוסחתנו, כמו בס' „שמים ופרושים“ (כ"י וינא סוף פ' יתרו אשר התצאתי לאור) וז"ל: „בעשרת דברות תרי"ג אותיות ותד"ג מצות כמסופין בהן וכו' בספר יצירה“, ולא נמצא רמז מזה בספרנו. בס' יצירה ליוסף בן עמיאל תלמיד ירמיה הנביא (כ"י באוצר לונדון), כתוב שירמיה הנביא היה מתעסק בספר יצירה בינו ובין עצמו, יצתה בת קול ואמרה קנה לך חבר, הלך אצל סירא בנו וכו' (עי' תשב"ץ ח"ג שאלה רס"ג). הרמב"ם אינו מזכיר את ספר יצירה בשום מקום בספריו (ועי' הלכות יסודי התורה פ"ב י'). ובנוגע למחבר הספר, הראשונים ייחסו אותו לאברהם אבינו. הכתרי משים דברים בפי החבר לומר כי ס"י הוא לא"א והוא עמוק ופירושו ארוך (מ"ד ס"י כ"ה). דוגש בן תמים בפירושו לס"י (הוצאה שלי דף כ"י). כתב: וקראו ברית יחיד מצד שהיה מחבר ספר זה אברהם אבינו וכו' (ועי' רש"י לשבעות י"ג. ד"ה זה). וכן חשבו רב האי גאון (עי' תשובתו בכרם חמד ח"ח 57) ושכתי דונולו והרמב"ן. ר"מ קורדובירו בפירוש רמזים יאמר: והנה אתנו ספר יצירה המכונה לא"א ע"ה ויש מכנים אותו לר"ע ואינה מוסכמת. ר"י דילמאש בהקדמתו להזהר כתב, מי התיר לר"ע לכתוב ס"י וקראוהו משוה שהיתה שיטה בפיהם בקבלת מאברהם אבינו ע"ה. יש"ר מקנדיא בערות לשונו אמר: „ספר יצירה חברו אברהם בן תרה, או ר"ע הקדח“. ונראה כי גם האומרים שא"א חברו כוונתם שמקורו

למרחץ (ביציקה) ואחר שהכנס למרחץ אחד הוא ואפילו רחצה את עצמה בכל מינות שבעולם הרי היא בנדתה עד שתבא במים במי מקוה דווקא, וביארו להן חיוב ספירת שבעת ימי נקיים ואסרו עליהן היציקה שהיא עון גדול ומינות ונורם להשתכח שם מבילה מישראל מפני שחושבים שגם אילו ממהרין, דומה למה שאמרו חז"ל במהור הבא ראשו ורובו במים שאובין. וכל אשה שתצוק ואפילו בעצמו של יום ואפילו מבילה במי מקוה אחר זה הרי היא תרבות רעה ורשעה ופושעת פשע גדול, שכל זמן שמחויקין במינות זו יזלוזלו במבילה ויחזרו לומר אילו ואילו ממהרין. אחר שפרסמו הדבר הזה ברבים חזרו למוטב רק נשים אחדות ונשים רבות החזיקו עוד בהיציקה כי קשתה עליהן המבילה. ולכן נזרו הדיינים עוד נזרח בקנס „שכל בת ישראל שלא תמבול במי מקוה אחר ספירת שבעה נקיים כהלכות בני ישראל, או אם תצוק היציקה, תצא בלא כתובה, ואין לה לא כתובה ולא תנאי מתנאי כתובה ככל עת שיתברר עליה אחד משלשת העונות האלה והם: במול המבילה, או חיסור שבעת ימי נקיים, או היציקה ואפילו עם המבילה. ואם יאמר הבעל שהיתה עושה אחד משלשת הדברים ואינו יכול לברר זאת ע"פ עדות לא תנבה כחובה עד שתשבע שבועה חמורה בנקיטת חפץ שהיתה מובלת לנדתה אחר שבעת ימי נקיים ולא יצקה כלל, ואח"כ חייב הבעל לשלם הכתובה. וכן הדין באשה שנתאלמנה לא תנבה כתובתה מעזובן אישה עד שיתברר הדבר שלא עשתה נגד החרם הזה. ותקנו להכריזו החרם בבתי בנסיות ברבים כעין התראה כוללת לכל הנשים הנשואות. וקבלו החכמים עליהם ועל הכאים אחריהם שלא יבמלו התקנה הזאת לעולם בכל ארץ מצרים עד ימות המשיח. ישגב

יצירה: ע' אצילות; בריאה:

יצירה, ספר: חבור קדמון מיוחס לאברהם אבינו, וראש לכל החבורים המדברים בלשון נעלמים על מעשה בראשית ול"ב נתיבות החכמה. והם עשר ספירות וכ"ב אותיות של האלפא ביתא ודרכי צדופי האותיות. נחלק לששה פרקים וכל פרק לכמה משנות. „ספר יצירה“ או „הלכות יצירה“ (מפני שנחלק להלכות) נזכר בתלמוד בבלי: אמר רבא אי בעו צדיקי ברו עלמא וכו' רבא ברא נברא וכו' פירש"י ע"י ספר יצירה, שלטרו צרוף אותיות של שם וכו'. רב חנינא רוב אושעיא הוי יתבי כל מעלי שבתא ועסקי במספר יצירה ומיברא להו ענלא תילתא ואכלי ליה (סנהדרין ס"ה): ובדף ס"ז: נאמר „הלכות יצירה“ ומהו ראייה כי ספר יצירה והלכות יצירה הם ספר אחד. בתלמוד ירושלמי (סנהדרין פ"ו י"ט) אמר ר' יהושע בן חנניה יכיל אנטא ע"י ספר יצירה נסיב קתיין ואבמיתין ועביד לון איילין ומבין והדנון עבידין אילין ומבין. בנוסחתאות החדשות

מא"א שהגיה היסוד לחקירת מעשה בראשית (עי' ע"ז י"ד: דעכו"ם דא"א ד' מאה פירקי תחיין), ור"ע סדרו והוסיף בו כמה דברים שהרי מובאים בס"י פסוקים כנו"ב ומיד בתחלתו נמצא הכנוי "צבאות" ותו"ל אמרו בי הראשון שקרא לחקב"ה צבאות היתה חנה בתפלחה (ברבות ל"א: ועי' תוס' גימ' ס"ת). ושמות החדשים המובאים בס"י הביאו, מכבל (ירוש' ר"ה פ"א). ובודאי גם אחרי ד"ע נתוספו איזה דברים בספר יצירה. הספר הזה נחשב לראש וראשון בספרי הקבלה, אך המפרשים הראשונים כמו חרס"ג ור"י הישראלי (עי' שו"ת הרשב"א סי' ח"י"ז) ורונש בן חמים, ושכתי דונולו, הרר"ק במכלול, ובעל מקנה אברם. ור"י ברצלוני והראב"ע (עי' מומוט פ' שמות) מירשו את ספר יצירה על שרשי המבע והקדוק, באופן רחוק מסודות המקובלים, ועם כל הפירושים לא חדל הספר הזה להיות חידה סתומה בספרות ישראל.

מ.ג.

[מתחת הספר יצירה ותכונתו] ספר יצירה הוא הספר הראשון בספרות ישראל על חבמת הבריאה (ולבן נקרא בשם "יצירה") בעשר ספירות, ועל חבמת לשון הקדש ושמוש האותיות, ומסיים כי הסודות האלה נגלו לאברהם אבינו שנקרא "אוהבו" וה' כרת עמו ברית הלשון (התורה) וברית המילה. מהמאמר הזה הבינו מפרשי ס"י כי א"א היה מחברו. הס"י נפלא מאד בלשונו הצחה שהיא עברית מעורב מעט בלשון המשנה ונעלה בסדרו היפה, ואין שום ספק כי הס"י נכתב ונסדר קודם המשנה. גם המבקרים החדשים מודים שמקורו בבית חשני במאה השניה קודם מספר הנהוג. (Reitzenstein, „Poimandres" p. 291). ובאמת נכתב ס"י אחר חתימת התנ"ך ואין לו שום קרשה, ומה שנתחם לא"א בונתם על הדעות הטמונות בו אשר מקוקן מא"א שהיה הראשון להביר את בורא העולם לפי תורת ישראל. ובראי נמסרו דעות הבריאה והיצירה מזמן אברהם מאבות לבנים עד זמן כתיבת ספר יצירה. הספר הזה מסודר בדרך כלל ופרט, וכל פרט נתלק לפרטים קטנים. בראשיתו אומר כי בל"ב נתיבות פליאות חכמה ברא ח' את עולמו, ומחלק את הנתיבות לשלושה תלקים אוספרים: ספר, ספור, ספר. בראשון נכללו מספר העשר ספירות, בשני ושלישי נכללו הקריאה (ספור) ואותיות של האלפא ביתא (ספר). האותיות בעצמן נחלקו ג"כ לשלש מחלקות: שלש "אמות" (אמ"ש), ושבע בפולת (בג"ד בפר"ת), ושתיים עשרה פשוטות (הו"ז חט"י לג"ס עצ"ק). כי שונות הן בהברתן. הראשונות נמשכות ביותר בקול ההברה, אות א' בפתחת חפה (אור), ואות מ' בסתימת חפה (רוטמת), ואות ש' בהברת משונה מבין השנים (שורקת). השניות הברתן כמו שתי אותיות, והשלישיות פשוטות ובינוניות. בעלי המקובלים אומרים כי הל"ב נתיבות חכמה חן: א') שכל מופלא, ב') שכל מזוהר,

ג') שכל מקודש, ד') שכל קבוע, ה') שכל נשרש, ו') שכל שפע נבדל, ז') שכל נסתר, ח') שכל שלם, ט') שכל טהור, י') שכל מתנצח, י"א) שכל מצוחצח, י"ב) שכל בהיר, י"ג) שכל מנחין האחדות, י"ד) שכל מאיר, י"ו) שכל מעמיד, י"ז) שכל נצחי, י"ח) שכל ההרנש, י"ח) שכל בית השפע, י"ט) שכל סוד הפעולות, כ') שכל הרצון, כ"א) שכל החפץ המבוקש, כ"ב) שכל נאמן, כ"ג) שכל קיים, כ"ד) שכל דמוני, כ"ה) שכל נסיוני, כ"ו) שכל מחדש, כ"ז) שכל מורנש, כ"ח) שכל מוטבע, כ"ט) שכל מונשם, ל') שכל בללי, ל"א) שכל תמיד, ל"ב) שכל נעבר, המקובלים נתנו רמז למספר ל"ב נתיבות, כמספר שם "אלהים" שנובר ל"ב פעמים במעשה בראשית (בראשית א' א—ל"א). ונס תחלת חתורה באות ב' וסוף התורה באות ל'—ל"ב. שמות הספירות לדעת המקובלים הם: בתר, תבמה, בינה, חסד, גבורה, תפארת, נצח, הוד, יסוד, מלכות. [הפרטים] הפרק הראשון מדבר בפרט אודות העשר ספירות, ומכפיל בכל משנה המלים, "עשר ספירות בלימה", כלומר שהן "יש מאין" (בל"מח), ואומר שהן כמספר עשר אצבעות, וברית יחיד" (הברית עם "יחידו" של עולם=הש"ת, או שרוצה לומר הברית המאחד את שני החלקים באלו הם יחיד) מכוננת באמצע בין חמש לחמש אצבעות הידים היא ברית הלשון, ובין אצבעות הרגלים היא ברית המעור (חמילה); ובמו בן בעשר ספירות בינה אצל הפה ויסוד בין הרגלים (עי' הצורה בערך אדם קדמון). ר"י סטנוב מפרש המאמר הזה; והנה הלשון הוא עט סופר לתולדות השכלים, ואבר המוליך לתולדות החכמים וכל אחד הוא ברית עולם לקיים את האדם לפליטה נצחית על שתי צלעותיו המרו וצורתו, האי בראיתיה והאי בראיתיהן זה בחמרו זה בצורחו (שפת אמת מ"ד:). ומוסיף ומפרש שעשר ספירות הן ארבעה היסודות: א') רוח (רוח אלהים), ב') אותיות יסוד (העפר), ג') מים (שלג), ד') אש (מלאכים), ושש קצוות: ה') רום (למעלה), ו') תחת (למטה), ז') מזרח, ח') מערב, ט') דרום, י') צפון. בפרק השני מבאר הכ"ב אותיות שבהן ברא הקב"ה את עולמו, "את היצור ואת כל העתיד לצור". הכ"ב אותיות קבען בפה בחמש מקומות: אותיות אהה"ע בנרון, גיב"ק בחיך, דמלג"ת בלשון, ושסר"ץ בשינים, בומ"ף בשפתים, הכ"ב אותיות קבען בגלגל כמין חומה ברל"א (231) שערים, וחור הגלגלים פנים ואחור, היינו לטוב ולרע לזכות ולחובה, וסימ, דבר, "ענן-ננע"—שאין בטובה למעלה מעונג ואין ברעה למטה מננע. השתי מאות ושלושים ואחר שערים נעשו בסודר האותיות של שתיים שתיים בדרך חזו: מתחיל מאותיות אב ומסיים באותיות שת בכ"א שורות. והא"ב נקרא משלש צדדים: בשורה העליונה, ובאלכסון מצד ימין, וישר מצד שמאל, וכל שתי אותיות נקרא שער, ובס"ה 281 שערים.

אב אב אד אה או או אח אט אי אכ אל אמ אנ אס אע אפ אז אק אר אש את
 בנ בר בה בז בו בח בט בי בכ כל במ בנ בס בע בפ בצ בק בר בש בת
 גר גח גו גז גח גמ גי גכ גל גמ גנ גס גע גפ גצ גק גר גש גת
 חדו דו דח דט די דכ דל דמ דנד דע דפ דק דר דש דת
 זו הז הח הט הו הכ הל הם הנהס הע הפ הצהק הר השתת
 וז וח וט וי זכ זל זמ זנ זס זע זפ זק זר זש זת
 חט חי חכ הל חמ חס חע חפ חצ חק חר חש חת
 טי טכ טל טמ טנ טס טע טפ טצ טק טר טש טת
 יכ יל ימ ינ יכ יס יע יפ יצ יק יר יש ית
 כל כמ כנ כס כע כפ כצ כק כר כש כת
 למ לז לט לם לנ לז לז לז לז לז לז
 מנ מס מע מפ מצ מק מר מר מש מת
 נס נע נפ נצ נק נר נש נת
 סע ספ סז סק סר סש סת
 עפ עז עק ער עש עת
 פצ פק פר פש פת
 צק צר צש צת
 קר קש קת
 רש רת
 שת
 בפרק השלישי מכרש את שלש אמות (אמהות) והן
 אותיות אמ"ש אשר מלבד שיש בהן שינוי בהתבררה,
 מרומזות על אבות התולדה: א'—אור, מ'—מים, ש'—
 אש. אחת כנגד אחת והשלישית באמצע, האויר מכריע
 בין המים והאש, ובין ארץ ושמים. לעומת זכר ונקבה
 ונפש ביניהם. גם מורות אותיות אמ"ש על שלשה
 זמנים בשנה, חום קור וריה (נשם), החום נברא מאש,
 קור ממים וריה מרוח המכריע בינתיים. גם בגוף האדם
 יש שלשה חלקים, ראש ובטן ונויה, ראש נברא מאש
 ובטן ממים ונויה מרוח והיא בינתיים, ולפי נמצא כי
 אות א' מרומז על אויר בעולם, רייה בשנה, נויה בנפש
 (בנוף); אות מ' רומזת על ארץ בעולם, קור בשנה,
 בטן בנפש; אות ש' רומזת על שמים בעולם, חום
 בשנה וראש בנפש. ובנקבה נהפך באות א' אמ"ש
 באש"ם ובאות מ' אמ"ש במש"א כי השרים נחשבו
 במקום (ראש) הנויה. פרק רביעי מבאר השבע כפולות בניד
 כפר"ת אשר מתנהגות בשתי לשונות (כאלו היו שתי
 אותיות) תכנית רך וקשה, גבור וחלש (הראשונה קשה
 מעט בהתבררה מהשנית), ורומזות על שבע דברים:
 חכמה, עושר, זרע, חיים, ממשלה, שלום, חן, ותמורתם:
 אולה, עוני, שממה, מות, עברות, מלחמה, כיעור.
 שש קצוות (כמו לעיל) והשביעי היכל הקדש מכון
 באמצע ונושא את כולן. גם רומזת על שבעה כוכבי
 לכת; שבתאי, צדק, מאדים, חמה, נונה, כוכב, לבנה;
 ושבעה ימי השבוע, ושבעת שערים בגוף האדם: שתי
 עינים, שתי אזניים, שתי נקבי האף והפה, ובררך
 צירוףם הם: אות ב' (מאותיות בניד כפר"ת): חכמה,
 לבנה, יום א' בשבת, עין ימין; אות ג': עושר, מאדים,

יום ב', און ימין; אות ד': זרע, חמה, יום ג', נחיר
 ימין; אות כ': חיים, נונה, יום ד', עין שמאל; אות
 פ': ממשלה, כוכב, יום ה', און שמאל; אות ר':
 שלום, שבתאי, יום ו', נחיר שמאל; אות ת': חן,
 צדק, יום השבת, פה. ועור שבעה עולמות, שבעה
 רקיעין, שבעה ארצות, שבעה ימים, שבעה נהרות,
 שבעה מדבריות, שבעה ימים, שבעה שבעות, שבעה
 שנים (שמיטה) שבעה שמיטין (ויבל) שבעה יובלות.
 „לפיכך חבב את השביעיות תחת כל השמיים“. במשנה
 האחרונה מהפרק הזה נאמר: „שתי אבנים בונות
 שני בתים, שלש אבנים בונות ששה בתים, ארבע
 אבנים בונות ארבעה ועשרים בתיים, חמש אבנים
 בונות מאה ועשרים בתים, שש אבנים בונות שבע מאות
 ועשרים בתים, שבע אבנים בונות חמשת אלפים
 וארבעים בתים. מכאן ואילך צא וחשוב כה שאין הפה
 יכול לרבר ואין האון יכולה לשמטע“. והוא חשבון כפל
 של המספר האחרון, ע"ד זה: שתי אבנים יחידות
 עושות שני בתים, ואם נכפל שתי הבתים האלה בשלש
 אבנים אחרות הרי ששה בתים, וכאשר נכפל הששה
 האחרונים בארבע אבנים הרי כ"ד, ובכפילת הכ"ד
 במספר חמשה הרי מאה ועשרים, ובכפילת ק"כ במספר
 ששה הרי שבע מאות ועשרים, ובכפילת תשי"ב במספר
 שבעה הרי חמשת אלפים וארבעים (בספרים אחרים
 נאמר במעות „ארבעה“ תחת ארבעים). ואם נוסף
 לכפול 5040 במספר שמונה יעלה 40320, ולמעלה
 אין לרבר שיעור. פרק חמישי מבאר השתים עשרה
 משומות, והן אותיות הויז חמי לנים עז"ק. ולעומתן
 י"ב מספרים שונים, של פעולות: שיחה, חרהור, הלוך,
 ראיח, שמיעה, מעשה, תשמיש, ריח, שינה, רוגו,
 לעיטה, שחוק, וי"ב גבולי אלכסון, ר"ל כי שש הקצוות
 נחלקות באלכסון ונעשו י"ב צדדים. ושתיים עשרה
 מזלות: מלה, שור, תאומים, סרטן, אריח, בתולה,
 מאזניים, עקרב, קשת, נדי, דלי, דגים, ושנים עשר
 חדשים בשנה: ניסן, אייר, סיון, חמה, אב, אלול,
 תשרי, חשוון, כסלו, טבת, שבט, אדר, שנים עשר
 מנהיגים בנוף: שתי ירים, שתי רגלים, שתי כליות,
 סרה, דקין, כבד, נרנת, קבה, מחול, והולך ומצרף
 יחד, בסדר האותיות הפשוטות: אות ה': שיחה,
 מלה, ניסן, רגל ימין; אות ו': חרהור, שור, אייר,
 כוליא ימנית; אות ז': הלוך, תאומים, סיון, רגל שמאל;
 אות ח': ראיח, סרטן, חמה, יד ימין; אות ט': שמיעה,
 אריח, אב, כוליא שמאלית; י': מעשה, בתולה, אלול, שמאל
 אות ל': תשמיש, מאזניים, תשרי, סרה; אות נ': ריח, עקרב,
 השון, דקין; אות ס': שינה, קשת, כסלו, קיבה; אות
 ע': רוגו, נדי, טבת, כבד; אות צ': לעיטה, דלי,
 שבט, נרנת; אות ק': שחוק, דגים, אדר, מחול,
 ומסיים „סידון כמין חומה, ערכן כמין מלחמה“. בפרק
 חשטי חזר על מה ששנה בפרקים הקודמים וכוללם יחד
 בזונות (zyzygies) ומכריע, זה לעומת זה, חזר כנגד

אותו תמיד לעשות טוב ויצר הרע הוא הכח המתעורר בחומר ונוף האדם ומעורר בו רמיונות בלתי אמתיות ומזקות, ושני הכחות האלה נקראים ג'כ מלאכים, לדעת הרמב"ם: "כל כח מן הכחות הנופניות מלאך... הכחות האשיות הטבעיות והנפשיות נקראות מלאכים" (מ"ג ח"ב פ"ו), ומביא ראיה מדברי ר"ש בן לקיש, הוא השמן הוא יצר הרע הוא מלאך המות (ב"ב ט"ז). וכו'. "וכבר התבאר לך לענין אחד בעצמו יכולה בשלש השמות האלה, ושכל הפעולות המיוחדות לכל אחד מאלו השלשה הם כלם פעל דבר אחר. ואמרו עוד, תנא יורד ומתעה עולה ומשמן נומל רשוח ונומל נשמה (שם)... וכבר אמרו שיצר הרע יתחדש בבן אדם בעת לידתו... ושיצר טוב אמנם ימצא לו אחר שלמות שכלו... ואמרו שכל אדם נלוו אליו שני מלאכים אחד מימינו ואחד משמאלו (תענית י"א). הם יצר טוב ויצר רע" וכו'. שני יצרים ברא הקב"ה אחד יצר טוב ואחד יצר רע (ברכות ס"א).

[זמן לידת היצרים באדם] א"ל אנמונינוס לרבי יצר הרע אימתי שולט באדם משעת יציאה או משעת יצירה? א"ל משעת יצירה. א"ל איך היה בועט באמו והורגה ויוצא, אלא הו' אומר משעת יציאה. אמר רבי דבר זה לימדני אנמונינוס ומקרא מסייעו. לפתח חמאת רובץ (סנהדרין צ"א): ר' יודן (נכד רבי) אמר מנעוריו כתיב: משעה שהוא ננעד לצאת ממעי אמו (כ"ד פ"ד י"א). קאחוס מבאר כי בימי ר' יודן נברה כת הנוצרים ומעקרי דתם היה להאמין בירדשת החמא מאדם הראשון, ולזה התנגד ר' יודן, כי לדעתו יצר הרע משעה שניעור לעולם, כלומר משעת יציאה לעולם ולא משעת יצירה, ורבי רצה להלוק כבוד לאנמונינוס ואמר שלמד הדבר ממנו בחתוכתו עמו. יצר הטוב אינו בא באדם עד שנעשה בר מצוה בן י"ג שנה. וכן דעת הזהר: "דכיון דנפיק בר נש לאירא דעלמא מיר אודמן לאשתתפא בחדיה יצר הרע כמה דאתמר וכתיב לפתח חמאת רובץ וכו'. ותא חזי דחכי הוא דהא בעירי (בהמות חיות) מיומא דאתילידו כלחו נמרי גרמייתו וערקן מן נו נורא ומן כל אתרין בישין. ובר נש מיר אתי לארמא גרמיה נו נורא בנין דיצר הרע שארי בגויה ומיד אסמי ליה לארמא בישא ואוקימנא דכתיב, טוב ילד מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל אשר לא ידע לחזר עוד (קהלת ד' י"ג), טוב ילד דא תוא יצר טוב דהוא ילד מיומין זעירין עמיה דבר נש, דהא מתליסר שנין ואילך עמיה כד"א, ממלך זקן וכסיל דא תוא יצר הרע דאיתו איקרי מלך ושלים בעלמא על בני נשא. דאיתו זקן ודאי כמה דאוקמוה" וכו' (בראשית קע"ט). יצר טוב נקרא ילד כי איננו מזדווג לאדם אלא מבן י"ג שנה ולמעלה וכו' ויצר הרע הוא זקן שהוא מזדווג לו מילדותו ועד זקנותו, וקורא ליצ"ר גדול שהוא גדול מיצר טוב שלש עשרה שנה (קהלת רבה פ"ד ופ"ט). יצ"ר דומה לזכוב ויושב כי שני מפתחי הלב (ברכות

זה, מזכה ומחייב, ואחר עומד על נביהם ומשל עליהם ומכניע אותם. ומתחיל משלש אמות אמש, אש ומים ורוח מכריע בינתים; במספר השבעה שלשה מול שלשה ואחר מכריע כינתים; שנים עשר עומדים במלחמה: שלשה מחיים, ושלשה ממימים. הלב ושתי האזניים הם אוהבים, הכבד המרה והלשון הם שונאים. שני נקבי האף והמחול מחיים. (נותנים חיות), שני הנקבים והפה ממימים (דרך שם נאבד האוכל), טוב לעומת רע ורע לעומת טוב, וכולם אדוקים זה בזה. ועליהם עומד, תל"י בעולם כמלך על כסאו יש שפירשו "תל"י התנין (Dragon) אשר האימו או חכמי המבוע כי הוא הכח הרומח או המושך המקיף כל הנלגלים. ואפשר שנקרא "הלי" ע"ד "תולה ארץ על בלימה", כי כולם תלויים בבחו. "ואל מלך נאמן מושל בכולם ממען קדשו עדי עד". זהו ע"ד הפשט, אך המקובלים תלו בספר יצירה סודות ודמוים. ובפרט בהנוגע להספירות (ע"ע).

[מהדורות שונות ופירושים] (1) ספר יצירה נרפס ראשונה במנוכה בשנת 1562, ויש בו שחי נוסחאות: ארוכה וקצרה. דוגש בן חמים כתב פ"י על הנוסח הקצר, ורב סעדיה גאון ושבתאי דונולו כתבו פירושים על הנוסח הארוך. גם ר"י ברצלוני והרמב"ן השתמשו בנוסח הקצר. (2) ספר יצירה עם קצור פ"י הראב"ד וכל פ"י הרמב"ן ועם קצה פ"י האר"ל ובסופו נוסח אחר, קושמא 1717, זאלקווא 1744. (3) עם מפרשים ועם לשון רומית ע"י רימאנעל, אמשטרדם 1802. (4) עם פ"י ר' משה ב"ר יעקב בע"ס אוצר ה' ושושן סודות, קארעץ 1779. (5) בלשון ערבית ע"י הרס"ג עם פירושו עליו ג'כ בערבית, כ"י אוקספורד No 256. (6) דפוס וארשא 1884 עם תשעה פירושים. (7) ס' יצירה עם פירוש דוגש בן חמים הוצאת מנשה נראסכערג לונדון 1902. ועוד הוצאות אחרות.

ביבליוגראפיה: לאצארוס גאלדשמיט, דאס בוך דער שעפפונג... קריטיש רעדיגירטער מעקסט, פפד"מ 1894, והוא ס' יצירה, וההוספות מהנוסח הארוך יבואו בו באותיות קטנות, וכלו נעקף לאשכנזית ועם מבוא והערות בלשון הזאת; הטובים בהעקף אנגלית הם: Kalisch, The Book of Creation, New York 1877; W. W. Westcott, Sepher Yezirah, London 1898; מאמרים: בעתון כנסת ישראל ח"א 27; מאמאטשוריסט שנת 87, 89; באכער, די אנפענגע דער העברעאישען גראממאטיק, צד 8-20 ליופצין 1895; R. E. J. Vol. 28, 29.

א.
יצר טוב; יצר רע: פרי המחשבה וילדי הלב, והתייחד נכמיית הרצון באדם, לטוב או לרע, כי יצר לב האדם רק רע כל היום (בראשית ו' ה'), כי ידעתי את יצרו (דברים ל"א כ"א), ודרשו בכל לבבך בשני יצריך, ביצר טוב וביצר רע (ברכות פ"ט ח'), ויצר טוב הוא הכח והשכל הדבק ברוח האדם המניע

ס"א). מתחלה דומה לחומ של בוכיא ולבסוף כעבותות הענלה (סוכה נ"ב). היצה"ר הוא במעו של אדם ואין יצה"ר בבהמה (אר"י פמ"ז).

[שמות היצר הרע ומבעו] שבעה שמות יש לו ליצה"ר: הקב"ח קראו רע (בראשית ח' כ"א), משה קראו ערל (דברים י' ט"ז), דוד קראו ממא (תהלים נ"א י"ב), שלמה קראו שונא (משלי כ"ה כ"א), ישעיה קרא מכשול (ישעיה נ"ז י"ד), יחזקאל קראו אבן (יחזקאל ל"ו ב'), יואל קראו צמוני (יואל ב' כ'). יצה"ר בתהלה קראו הלך ולבסוף קראו אורח ולבסוף קראו איש (סוכה נ"ב). כך אומנתו של יצה"ר היום אומר לו עשה כך וכך (שבת ק"ה). אבא שאול אומר בשעת אנינות תביר יצירה, ורבנן סברי אפילו בשעת אנינותו של אדם יצרו מתנבך עליו (שם פ'). כל הגדול מתבירו יצרו גדול הימנו ובתלמיד חכמים יותר מכולם. מניח אוח"ע ומתנרה בשונאיהם של ישראל (לישנא מבא). היצה"ר אומר לאדם הטוא והקב"ה מוחל (חגיגה ט"ז). ואר"ש בן לקיש יצרו טל אדם מתנבך עליו בכל יום ואלמלא הקב"ה עזרו אינו יכול לו (סוכה נ"ב). ולכן תקנו חכמים התפלה, ותקננו ביצר טוב, ותצילנו מיצר הרע (ברכות ט"ז: י"ז).

[תקנה ליצה"ר] אמר הקב"ה בראתי יצה"ר בראתי לו תבלין ואם אתם עוסקין בתורה אין אתם נמסרים בירו וכי' (קדושין ל'). לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצה"ר, אם נצחו מוטב ואם לאו יעסוק בתורה (ברבות ה'). אם פגע בכ מנוול זה (יצה"ר) משכהו לביהמ"ד אם אבן הוא נימוח אם ברזל הוא מתפוצץ (קדושין ל'). אשריהם ישראל בזמן שעוסקים בתורה ובג"ח יצדם מסור בידם ואין הם מסורים ביד יצדם (ע"ז ה'). ואמרו עוד, אם רואה אדם שיצרו מתנבך עליו ילך למקום שאין מכירין אותו וילבש שחורים וכי' (מ"ק י"ז).

[למה נבא היצה"ר] היצה"ר אינו רע בהחלט, ונמצא בו גם דבר טוב ולולי זאת לא בראוה' ודרשו חז"ל והנה טוב מאד זה יצר רע, וכי יצר הרע טוב מאד? אתמהא! אלא שאלולי יצה"ר לא בנה אדם בית ולא נבא אשה ולא הוליד בנים ולא נשא ונתן (ב"ר פ"ט ז'). ואלולי יצה"ר לא היה מקום לבחירה ויריעה באדם ולא שכר ועונש. אנשי בנה"ג היו מבקשים רחמים שימסר בירם יצה"ר של עבודה זרה. אמרו: כלום יהבתי לן אלא לקבולי ביה אנרא, לא איהו בעיני ולא אנריה בעיני! אוהיבו בתעניתא תלתא יומין ותלתא לילואתא מסרוהו ניהליהו, נפק אתא כי נוריא דנורא מבית קרס הקדשים, אמר להו נביא לישראל חיינו יצרא רע"ז וכי'. אמרו הואיל ועת רצון הוא נבעי רחמי איצרא דנבירה. בעו רחמי ואמסר בידיהו. אמר להו חזי דאי קמליהא ליה לההוא (על עצמו אמר כן) בליא עלמא (יחרב העולם כי לא יעסקו בפריה ורביה) חבשוהו תלתא יומי ובעו ביעתא בת יומא בכל אי

ולא אשחכח וכי' כחלינהו לעיניה ושבקחו, ואחני דלא מינרי ביה לאינש בקריבתא (יומא ס"ט:). ואמרו כי כביכול הקב"ה מתחרט על שברא היצה"ר רכתיב ואשר הרעוהי (מיכה ד' ו'). ולעתיד לבוא מביאו הקב"ה ליצה"ר ושחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים, צדיקים נדמה להם כהר גבוה וכי' (סוכה נ"ב). והיינו שיבטל הקב"ה את כח היצה"ר לעתיד לבא. כי אז יהיו כלם צדיקים ולא ישלום בם יצה"ר כמו שלא שלט גם בעוה"ז באבות העולם אברחם יצחק ויעקב וכי' (ב"ב י"ז). ובעיקר ענין יצר טוב ויצר רע יש דעות מחולקות בספרות ישראל אם הם רק כחות לפעול טוב ורע או שהם מלאכים ממשי. ור' שמואל יפה אשכנזי בספרו "יפה תואר" (ב"ר פל"ד) מכריע ביניהם ואומר: "אמנם אחרי אשר אין דעה שאין מעורב בה גם דבר אמת אם מעט ואם הרבה. קרוב הדבר לאחוז בשתי הרעות ולומר כי העיקר הוא שהם שני כחות בקרב האדם, כח השבלי המולך אותו בדרך טובים וכח החמרי המתעה אותו בדרך לא טוב ומשפילו עד לעפר. ויען כי לכל כח וכן אשר בארץ יש מלאך המטונה עליו מלמעלה ומשפיע עליו מכתו, וכמ"ש חז"ל אין לך עשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה, כמו כן יש שני מלאכים, האחד מטונה לעזור את האדם בשכלו והוא אך טוב יאציל עליו. והשני מטונה על כח הנופני לעורר בקרבו החמדה והוא ראשית הסכה לכל עון ולכל חמאת והוא היצה"ר."

ביבליוגרפיה: רמב"ם, מורה נבוכים ח"ג פכ"ב; רמב"ן, בפתיחתו לס' איוב; של"ה, ת"א שער האותיות אות יו"ד; ר"י הלוי סטנאב, ספר המרות ש"א פ"ב; ריינעס, המשק אליעזר, בראשית ב' י"ט.

מ. מ. ה.

יק"א: ראשי תיבות של Jewish Colonisation Association (א'גודת ק'ולוניות יהודיות), שנוסדה בשנת 1891 בלונדון ע"י הברון משה הירש, בשביל חיהודים הנרדפים בארצות רוסיא ורוסניא לעזור להם להתישב בקולוניות באמריקא או בכקוטות אהרים אשר משפט אחד ליהודים עם יושבי הארץ והמקום מסוגל לעבודת הארסה ולאומנות. הברון הניח קרן קיימת של שני מיליון ליטרא שמרלינג באוצר החברה אשר חלק למניות (shares) של מאה ל"ש, בס"ה עשרים אלפים מניות. מאלה נרשמו ע"ש הברון 1992 מניות, ויחלק אותן בין ראשי הקהלות בברלין, פפד"ם, בריסל, חברת כל ישראל חברים בפאריס, והחברה האנגלית יהודית בלונדון. אחרי מות הברון בשנת 1896 קבלה היק"א מעובדו עוד הון רב אשר עולה עתה לעשרת מיליונים ליטרא שמרלינג.

[פעולות היק"א] החברה הזאת התחילה ליסד קולוניות בארגנטיניא לא הרחק מעיד בענאם אירעס, וכעת (1910) נמצאו שם כעשרים אלפים קולוניסטים יהודים שבאו מרוסיא ורוסניא. אחרי מות הברון

בלי ויכוחים גלויים. התפתחות הציונות לתנועה רחבה עממית הרעה מצב היהודים באירופא המזרחית, וגם אצל השולמן מצא הערצל מכשולים על דרכו. וכל אלה נרמו והסבו כהצעת ישוב אונאנדא במזרח אפריקא לפני הקונגרס הששי (1903), כי ממשלת אנגליא הסכימה לתת שם לישוב יהודים יסודות של ממשלת-כית (אוטונומיה). אחרי ויכוחים נלהבים נחקבלה הצעת אונאנדא ברוב דעות, והציונים נפרדו לשתי מחנות, לארץ-ישראלים ואונאנדיים. ובמשך הזמן נולד בקרב האונאנדיים זרם טריטוריאלי, וביותר מצא חורם הזה מהלכים בין הפועלים הציונים-סאציאליסטים ונדעו בשם פועל-ציון. בקונגרס השביעי (1905) עמדה שאלת אונאנדא על הפרק ונרחקה ברוב דעות אשר הודיעו דעתם בפומבי כי שאיפתם היא רק לא"י ולא לארץ אחרת. אז נפרדו המריטוריאליסטים מהסתדרות הציונית ויסדו להם חברה לעצמם בשם Jewish Territorial Organisation (אגודת מ'ריטוריאליית-יהודית, ר"ת י"מ"א) ובראשה ישראל זאנגוויל.

[י"מ"א] הי"מ"א שמה לפניו סמרת הציונית לברוא הסתדרות עממית, מלבד בחירת הארץ. אך לא הוציאה את שאיפתה זאת אל הפועל והתפתחה בדרך אחרת לנמרי. היא נשארה רק ועד של אנשים אחדים בלונדון שהיה לו התקשרות עם אנשים פרטים בארצות אחרות. ברוסיה נראו בתחלה איזה סימנים של הסתדרות עממית, אבל מפני תנאים שונים חיצונים ופנימיים לא מצאה ההסתדרות שם שדה פוריה לצמיחתה והתפתחותה. ונשארה רק בקרב השרדות של הפועלים ממפלגות הסוציאליסמיות-מריטוריאליסמיות ברוסיה ואמריקא (בר"ת ס. ס. או ס. מ.), אבל המפלגות האלה כמעט שאינן מקושרות עם הי"מ"א בלונדון. הי"מ"א עם זאנגוויל בראשה השתרלה ע"י אמצעים דיפלומטיים להמציא מריטוריא בעד היהודים. בספר "התכלת" של הי"מ"א היא ספר האופיציאלי של החברה נרשמו שלש עשרה ארצות אשר תוכלנה להיות מסוגלות בעד ישוב גדול של יהודים. אבל רוב הממשלות של הארצות הנרשמות לא נאותו להתנאים שהציעה לפניהם הי"מ"א. ואחרי שלש שנים ישל משא ומתן והשתדלות אצל ארצות אחרות הוכרחה הי"מ"א לשוב עיד הפעם אל תורקיא, ולקרב כמו כן את נבולותיה אל הציונות מצד הארצי. בשנת 1908 שלחה הי"מ"א משלחת אל קירנביקא במדיפוילוס באפריקא, העומדת תחת ממשלת תורקיא. אך הארץ ההיא לא ישרה בעיני העוד כי אינה מסוגלת לישוב רחב בשביל יהודים. אחרי המדידה בתורקיא ואחרי שאפסה במעמ כל תקוה אצל הי"מ"א להמציא ארץ אוטונומית לישוב יהודים, יצא זאנגוויל בשנת 1909 בתעמולה פומבית בעד מסיפוטמאמיה (ארם נהרים), אבל מפני שאין להחברה אמצעים כספיים ולא הסתדרות, מסתפקת לעע רק בתעמולה בעד הארץ הזאת. בשנת 1907 התחילה הי"מ"א

החזיבה היק"א את חוג פעולותיה גם בארצות הברית. בקאנאדא, בבראזיל, על האי קפריסין, ובאסיה הקטנה. בשנת 1900 מסר הברון ערמונד ראמשילד את הנהגת הקולוניות שיסד הוא בא"י בידו פקיד היק"א. ברוסיה רומניא וגליציה יסרה החברה קופות של הלאות, בתי חרושת, בתי למוד והנוך לעבודת ארמיה ובתי ספר למתחילים. בעיר מונטריאל בקאנאדא יסדה היק"א מוסד של עזרה בעד האימיגרנטים. בנויארק היא תומכת בירי כל אלה האימיגרנטים המבקשים להתישב הרחק מן החלק המזרחי של ארצות הברית במדינות המערב והדרום. המושבות ומפעלים של החברה מתפתחים בסדר נכון, והקולוניסטים בארגנטינא רואים ברכה במעשי ידיהם וכבר התחילו לשלם את חובותיהם לקופת היק"א. היושב ראש הוא נארסיס לעווען ראש לתברת כ"ח בפאריס, והדירקטור הראשי הוא רר' זאנענפעלד. חברי הוועד של היק"א נבחרים מאת הקהלות והחברות אשר בידיהן נמצאות המניות של היק"א.

[תעודת החברת] חברת יק"א רואה את תעודתה בהתמכה החומרית והרוחנית של היהודים באשר הם שם, ומתנגדת לכל הנסינות והשאיפות לברא מפעלים ומעשים עם מנרנציה היסטרית. בשביל זה נולדה התנגרות בין התנועה הלאומית והיק"א, וביותר בין הציונות והיק"א. הציונות דורשת כי היק"א תמה און קשבת לדעת הקהל החפץ בהתרככות הקולוניזציה בארץ ישראל עם סמרת לאומית-מדינית. בשנת 1903 יצא זאנגוויל במחאה בפומבי נגד היק"א בשם הציונות. בקרב השרדות של הפועלים הלאומים מצא אז הרעיון המלחמה נגד היק"א מהלכים, ונוסדה חברת הסוציאליית-ציונית "חירות". ובשנת 1908 התחילה החברה הרימוקרמית שלייה בירושלם לעשות תעמולה בדבר הזה. היק"א מצדה עלולה היא עתה יותר לשמוע לדעת הקהל מאשר מלפנים. כן שלחה בשנת 1909 משלחת לארם נהרים לבחור מקום ישוב בעד היהודים הגולים, ובוה עשתה הנחה להמריטוריאליסטים והציונים (מחשבון השנתי של היק"א).

[מריטוריאליסם] על ברכי הציונות-המדינית, בין הקונגרס הציוני הששי (1903) והשביעי (1905), נולדה התנועה המריטוריאליית, והיא חנועה לאומית-מדינית. בשביל יסוד מדינה יהודית או ישוב אוטונומי של יהודים באיזה מקום מוכשר ומסוגל בכרור הארץ. הרעיון הזה לא חדש הוא, ועוד בשנת 1825 בקש מרדכי סנאול נח ליסד ממלכה יהודית אצל העיד בופלא בארצות הברית. ליאון פינסקד בספרו "אמאעמאנציי-מאציאן" (1882) מדבר אדות מדינה יהודית לא בא"י אך להיפך באיזו מדינה אחרת חוץ לארץ. הערצל בעצמו בספרו "יודענשטאמא" הודיע דעתו כי מדינת היהודים תוכל להוסד באיזה ארץ שתהיה; אבל בקונגרס הציוני הראשון (1897) נוסדה התנועה הציונית על א"י

אלי, ואילו לדרידה לא קאמר ליה (ובחים ק"ב). מח דנים שבים כל הגדול מחבירו בולע את חבירו אף בני אדם אלמלא מוראה של מלכות כל הגדול מחבירו בולע את חבירו (ע"ז ד'). וחנינא מן הכהנים היה אומר: הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו (אבות פ"ג ב').

[אימה ופחד] למה נקרא שמם י"מ? שאימתן מוטלת על הבריות (חולין ז'). א"ר חסדא אל יטיל אדם אימה יתירה בתוך ביתו וכו' סוף הוא בא ליד שלש עבירות (ניטין ו'). נאמר ומוראכם וחתכם יהיה על כל חיות (בראשית ט'). כל זמן שאדם חי אימתו מוטלת על הבריות, כיון שמת במלח אימתו; תינוק בן יומו חי אין צריך לשומרו מן החולרה ומן העכברים אבל עוג מלך הבשן מת צריך לשומרו (שבת קנ"א:). נ' דברים מבחישים כחו של אדם ואלו הן וכו' פחד דכתיב לבי סחרחר עובני כחי (ניטין ע'). תנן חרדה מסלקת דמים, פחדא צמית, ביעתותא מרפיא (סוטה כ"ז:). מאן דאכיל תחלי ולא משי ידיה מפחיד תלתין יומין, דמסוכר (מקזו דם) ולא משי ידיה מפחיד שבעת יומי, דשקיל מזייה (מסתפר) ולא משי ידיה מפחיד תלתא יומי, דשקיל סופריה (צפרניו) ולא משי ידיה מפחיד חד יומא ולא ידע מאי קא מפחיד (פסחים קי"א:). עשרה דברים קשים וכו' פחד קשה יין מפינו (ב"ב י'). ת"ר חמשה אימות הן אימת חלש על נבור; אימת מפניע על ארי, אימת יתוש על הפיל, אימת ממית על העקרב, אימת סנונית על הנשר, אימת כילבית על ליתן (שבת ע"ז:). מעשה בהלל הזקן שהיה בא בדרך ושמע קול צוחה בעיר, אמר מוכסח אני שאין זה בתוך ביתי. ועליו הכתוב אומר משמועה רעה לא יירא נכון לבו בטוח בה' (תהלים קי"ב). ההוא תלמידא דהוה קא אויל בתריה דר' ישמעאל ב"ר יוסי בשוקא דציון, חזי"א דקא מפחיד. א"ל חמא את דכתיב פחדו בציון חמאים (ישעיה ל"ג). א"ל והכתיב אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כ"ח). א"ל ההוא ברברי תורת כתיב (ברכות ס'). התורה נקנית באימה ובידאח (אבות פ"ז ה').

[יראת ה'] יראה בסוכן המוסרי תוא יראת ה' שהיא ראשית חכמה. ביראת ה' יש יראת העונש מעבירה, ירא מצוה (משלי י"ג י"ג), ויראה מאהבה היא יראת הרוממות (reverence). שופטי העם היו אנשי חיל יראי ה' (שמות י"ח כ"א). באברהם נאמר כי ירא אלהים אתה (בראשית כ"ב י"ב). ר"מ אומר נאמר ירא אלהים באיוב ונאמר ירא אלהים באברהם, מה באברהם מאהבה אף באיוב מאהבה. ר' שמעון בן אלעזר אומר, גדול העושה מאהבה יותר מן העושה מיראה, שזה תלוי לאלף דור וזה תלוי לאלפים דור, הכא כתיב לאלפים לאהבי ולשומרי מצותי (שמות כ') והתם כתיב ולשומרי מצותיו לאלף דור (דברים י'). תרי תלמידי דרבא חד אמר ליה אקריין בחלמאי מה

לחתעמק בענין היציאה של היהודים מרוסיה לאמריקא. הקצין יעקב הירש שיף בנויראק יסר על חשבוננו סניף של אמירנאציא אצל הי"מ"א, אשר מסרתו הוא להוביל את ורם היציאה ררך נאלותעמטאן לדרום ארצות הברית.

ביבליוגרפיה: דער נייער וועג, ארגאן של הסוציאליזם-טריטוריאליזם (ס. ב.) ברוסיה בשנות 7-1906; Zangwill, The East African Question; Fortnightly Review 1910.

ס.

י"טב: ע' י"ן

ירא (Jaré), משפחה: שם משפחה באיטליא, ובה רבנים וחכמים, ואין ספק שרבנו עובדיה ב"ר אברהם מברטנורא היה ממשפחת ירא כמו שכתב ר"ש מאורכינר. ר' פתחיה ירא בן ברוך מספוליו נזכר במ' מאור עינים לר"ע מן האדומים (פרק נ"ו), עם הר"ר משה תרומא בנו, וידענו כי בשנת רצ"ה (1535) היה ר' פתחיה בעיר רומא ובעיר ריקאנטי (מזכרת חכמי איטליא צד 30, 49); ר' ברכיה ראובן ירא נמנה אבי"ד ומ"ץ במגטובה בשנת שני"ט (31 דעצ' 1598), ומהסבמת בנו ר' מרדכי ל"ס כנף רננים לר"י קרמי מוכח שעורנו חי בשנת שפ"ה, ור' מרדכי זה הרפ"ס הס' אילת השחר הכולל תפלות סליחות ופזמונים במגטובה ש"ע"ב (1612); ר' יצחק ירא היה מרפ"ס המחזור הגדול כמנהג בני רומא (שם תע"ט); ר' יוסף חיים לירא ב"ר שבתאי חנניה ירא נולד במגטובה בשנת 1840 והיה מתלמידי שד"ל האחרונים, ואב"ד ומ"ץ בעיר פירארה משנת 1880 ואילך. הוא חבר ספר Della Immuta-bililá Della Legge Mosaica (ליורנו 1876), וספר Cenni su Abramo Colòrni (פירארה 1891). ע"ע עובדיה ב"ר אברהם ירא מברטנורא.

י. ה. י.

יראָה: עיקרו הרגשת ציור רעה קרובה, ונדרף עם אימה, חיל, חרד, חתת, מורה, פחד, רעדה, הוראת יראה לרוב על הרגשת ההכנעה מפני כבוד (respect), כמו מה נורא המקום הזה (בראשית כ"ב י"ז), איש אמו ואביו תיראו (ויקרא י"ט נ') ואמרו בספרא אי זהו מירא? לא ישב במקומו ולא ידבר במקומו ולא יסתור את דבריו (רמב"ם מדרים פ"ג, ס"מ"ג עשין ס"י קי"ג). ר"ע דרש את ה' אלהיך תירא לרבות ת"ח (פסחים כ"ב:). יתשפט מלך יהודה כשהיה רואה ת"ח היה עומד מכסאו וכו' ועליו נאמר ואת יראי ה' יכבד (כתובות ק"ג:). ואחרת לצבור שתהא אימת דיון עליהן (סנהדרין ח'). ודרשו שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך (כתובות י"ז). וגם שמואל הנביא הית ירא משאול ואמר ושמע שאול והרנני, שכבר היה עליו מורא של בשר ודם (נזיר ס"ו). וא"ר יבאי לעולם תהא אימת מלכות עליך דכתיב וירדו כל עבדיך אלה

עתיד חוסן ישועות חכמת ודעת וכו' יראת ה' היא אוצרו (ישעיה ל"ג). אמונת זה סדר זרעים, עתך זה סדר מועד, חוסן זה סדר נשים, ישועות זה סדר נזיקין, חכמת זה סדר קדשים, ודעת זה סדר מחרות (כל ששה סדרי) ואפילו הכי יראת ה' היא אוצרו. אמר רבא בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו נשאת ונתת באמונה? קבעת עתים לחורה? וכו' ואפ"ה אי יראת ה' היא אוצרו אין, אי לא לא וכו' (שבת ל"א.). א"ר חייה בר אמי משמיה דעולא גרול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, דאילו נבי ירא שמים כתיב, אשרי אדם ירא את ה' (תהלים קי"ב), ואילו נבי הנהנה מיגיעו כתיב, יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, בעוה"ז ובעוה"ב, ולנבי ירא שמים וטוב לך לא כתיב ביה (ברכות ח'). רב בתר צלותיה אמר חכי: יה"ר מלפניך ה' אלהינו שתתן לנו חיים ארוכים וכו' חיים שיש בהם יראת חסא וכו' שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים וכו' (ברכות י"ז). התפלה הזאת אומרים עתה בשבת שמברכין חחדש. ונכפלה מלת יראה: יראת חסא ויראת שמים, על יראת העונש (חסא) יראת

רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים ל"א) וחר אמר אקרוין בתלמידי וישמחו כל חוסייך כן לעולם ירגנו ועלצו כן אוצרי שמך (שם ה'). אמר להו תרוייכו רבנן צדיקי נמירי אתון, מר מאהבה מר מיראה (סוטה ל"א.). גדול מה שנאמר בעובדיה יותר מאברהם, דבעובדיה כתיב היה ירא ה' מאד (מ"א י"ח, סנהדרין ל"ט:). אין עורה ננעלת על כל אדם בישראל בחכמה ובמחרח וביראת חסא כעקביה בן מהללאל (ברכות י"ט). ריש בן נתנאל סתלמידי ריב"ז היה ירא חסא (אבות פ"ב ח'). ירא שמים כר' ספרא (ב"ב פ"ח.). משמת רבי במלה יראת חסא (סוטה מ"ט.), א"ל ר' נחמן לתנא לא תיתני יראת חסא דאיכא אנא (שם:). אימיה דר' בר יצחק אמרה ליה כסי רישך כי היכי דתיהוי עלך אימתא דשמיא (שבת קנ"ו:). כשחלה ריב"ז נכנסו תלמידיו לבקרו וכו'. אמרו לו רבינו ברכנו! א"ל יה"ר שתהא מורא שמים עליכם כמורא בי, אמרו לו תלמידיו עד כאן?! אמר להו ולואי! תדעו כשאדם עובר עבירה אומר שלא יראני ארם (ברכות כ"ח:). א"ר חנינא הכל בירי שמים חוץ מיראת שמים, שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כ"א ליראה (דברים י'). אמו יראת שמים מלתא זומרתא היא, והאמר ר' חנינא משום רשב"י אין לו להקב"ה בבית גנזיו אלא אוצר של יראת שמים בלבד שנאמר יראת ה' היא אוצרו (ישעיה ל"ג)? אין! לגבי משה מלתא זומרתא היא וכו' (ברכות ל"ג:). אנטינוס איש סוכו היה אומר וכו' ויהי מורא שמים עליכם (אבות פ"א ג'). ר' חנינא בן דוסא אומר, כל ייראת חסאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו קודמת ליראת חסאו אין חכמתו מתקיימת (שם פ"ג ט'). ר' אלעזר בן עזריה אומר, אם אין יראה אין חכמה (שם פ"ג י"ז). ענוה מביאה לירי יראת חסא (ע"ז כ:). ג' דברים שקולים זה בזה: חכמה יראה ענוה (ד"א פ"א).

[חכונת היראה] אריב"ל לא נבראו רעמים אלא לפשוט עקמומית שלב, שנאמר והאלהים עשה שיראו מלפניו (קהלת ג', ברכות נ"ט.). אלמלא מוראו של הקב"ה האידך אומה אחת יכולה להתקיים בין הגוים? (יומא ס"ט:). ולכן נאמר האל הנדול הגבור והגורא (דברים י'). נורא אלהים ממקדשך (תהלים ס"ח) אל תקרי ממקדשך אלא ממקדשך. בשעה שעושה הקב"ה דין בקדושו מתיירא ומתעלה ומתהלל (זבחים קט"ו:). יכול יתיירא אדם ממקדש? ת"ל את שבתותי תשמורו ואת מקדשי תיראו, נאמרה שמירה בשבת ונאמרה מורא במקדש, מה שמירה האמורה בשבת לא משבת אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על השבת. אף מורא האמורה במקדש לא ממקדש אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על המקדש. ואיזו היא מורא מקדש? לא יכנס אדם כהר הבית במקלו במנעלו וכו' (יבמות ו:). הר המוריה נקרא בן ספני שיצא ממנו מורא לגוים (תענית ט"ז:). יובילו שי למורא (תהלים ע"ו י"ב) הוא כנוי מליצי על הש"י הנורא, "יראה" התיחד גם לשם ע"ז כמו יש יראה במקום פלוני (סנהדרין ז:). קשה יראתם שעמדה על עצמה (מכילתא בא סי"ג:). ונראה שהיא העתקת השם דחלא בארמית, ותאמר אל אני (יחזקאל כ"ח ב') ת"י דחלא אנא, ולא אלחים הוא (הושע ח' ו') ת"י דחלא דלית בה צורך.

[סימנים לירא שמים] ר' יוסי הנלילי דרש אל ירף לבבכם אל תיראו ואל תחפזו (דברים כ'). רף הלבב זה המתירא מעבירות שבידו (סוטה מ"ג:). א"ר חייא בר פפא כל אדם שיש עליו חן בידוע שהוא ירא שמים שנאמר וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו (תהלים ק"ג, סוכה מ"ט:). א"ר חלבו א"ר הונא, כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין שנאמר סוף דבר הכל נשמע את אלהים ירא (קהלת י"ב, ברכות ו:). הטנדל כלב רע בתוך ביתו, לדברי ר' נחמן בר יצחק, פורק ממנו יראת שמים (שבת ס"ג:). אמר רבה בר רב הונא, כל אדם שיש בו תורה ואין בו יראת שמים דומה לגזבר שמסרו לו מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצונות לא מסרו לו בחי עייל? (שם ל"א:). א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן מאי דכתיב למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין (משלי י"ז). איי להם לשונאיהן של ת"ח שעוסקין בתורה ואין בהם יראת שמים (יומא ע"ב:). א"ר ל' מאי דכתיב והיה אמונת

ירבעל: עי גרעון

ירבעם: מלך ישראל. בן נבט משבט אמרים, והוא היה המלך הראשון לעשרת השבטים שנפרדו משבט יהודה ובנימין בימי רחבעם בן שלמה. שם ירבעם

א.

ימות (מ"א י"ד). אביה בן רחבעם נלחם עם ירבעם כל ימי חייו וגם בימי אביו רחבעם נלחם עמו (שם ט"ז ו'). וכנראה היה אביה שר הצבא לחיל אביו. וכאשר מלך אביה בשנת י"ח למלכות ירבעם יצא נגדו בחיל גדול ארבע מאות אלף איש. וירבעם ערך עמו מלחמה בשטנה מאות אלף איש. ובכ"ז נגף ירבעם וכל ישראל לפני אביה וחיל יהודה אשר מספרם היה התצי מספר ישראל. ויפלו חללים מישראל חמש מאות אלף איש, ויכנעו בני ישראל מפני בני יהודה, וילכוד אביה את בית אל ועוד ערים רבות מישראל. ולא עצר כח ירבעם וינפחו ה' וימות (דה"ב י"ג). אחרי מלכו כ"ב שנים.

[בתלמוד וסדרש] חז"ל פירשו הוראת השם ירבעם שעשה מריבה בעם או שעשה מריבה בין ישראל לאביהם שבשמים. בן נבט הוא מיכה הוא שבע בן בכרי וכו' (סנהדרין ק"א:). ירבעם בן נבט נקרא „איש משחית“ (משלי כ"ח) שהשחית את ישראל לאביהם שבשמים (ברכות ל"ה:). עגלי הזהב שהעמיד ירבעם בבית אל וכו' נקרא „חמאת ירבעם“, ובמלכי ישראל הבאים אחריו נאמר „לא סר מחמאת ירבעם“ אף כי אחאב הרבה לחטוא וכתוב ויהי הנקל לכתו בחמאת ירבעם בן נבט (מ"א י"ז). וא"ד יוחנן קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם (כי חמאת ירבעם היתה קלה בעיני אחאב לעומת שאר חמאיו). ומפני מה תלה הכתוב בירבעם? מפני שירבעם היה תהלה לקלקלה (סנהדרין ק"ב:). ירבעם בן נבט חמא והחטיא את הרבים חמא הרבים תלוי בו וכו' וכל החמטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה (אבות פ"ה י"ח). המינין וכו' ושחמאו והחטיאו את הרבים כגון ירבעם בן נבט וחביריו יורדין לגיהנום ונידונין בה לרודי דורות (ר"ה י"ז). שלשה מלכים אין להם חלק לעוה"ב: ירבעם אחאב ומנשה (סנהדרין צ'). על ירבעם בן נבט וחביריו נאמר ושם רשעים ירקב (תענית כ"ח). אבל דורשי רשוכות היו אומרים כולן באין לעוה"ב, שנאמר לי גלעד ולי מנשה ואפרים מעו ראשי וגו' זה ירבעם דקאתי מאפרים (סנהדרין ק"ד:). א"ד יוחנן מפני מה זכה ירבעם למלכות? מפני שהוכיחו ברבים. את שלמה. ומפני מה נענש? מפני שהוכיחו ברבים. שנאמר וזה הדבר אשר הרים יד במלך וגו'. א"ל דוד אביך פרץ פרוצות בחומה כדי שיעלו ישראל לרגל ואתה נדרת אותם כדי לעשות אנגריא לבת פרעה וכו' (סנהדרין ק"א:). ונענש על שהוכיחו ברבים וזכה העיר עליו חמת העם והתפרצה המדינה נגד בית דוד, כ' בני אפרים חשבו שבדעת שלמה להתבצר בירושלם. אמנם אחרי שנתלקה מלכות בית דוד וירבעם מלך על עשרת השבטים סנע הוא בעצמו את בני ישראל מלעלות לירושלם והושיב פרמדות על הררכים שלא יעלו ישראל לרגל (תענית כ"ח. גיטין פ"ח.). ואותו היום שהכניס ירבעם שני עגלי זהב אחד בבית אל ואחד בן נבנה צדיף (כוך קסן) תוע אימליאה של יון

מלך פרה ורבה, כי הוכיחם היינו עשרת השבטים היו תחת דגלו. הוא מלך בשנות ב"א תתקס"ד—פ"ו (796—774 קמ"ח"ג). שלמה המלך הפקיד את ירבעם „לכל סבל בית יוסף“ לגבות מס משבטי מנשה ואפרים, כי ירבעם היה אפרתי. ושלמה התבונן בו כי הוא כהיר במלאכתו והוא נבור חיל. אך בדבר אחד סדר ירבעם במלך שלמה כי הוכיחו על אשר בנה את „המלוא“ למלאות הפרץ בחומת ירושלם אשר פרץ דוד המלך שיכנסו בו עולי דגלים. את המלוא בנה בעד בת פרעה אשר לקח לו לאשה, ואפשר שכוונתו היתה לבצר את ירושלם ולחזק ממלכתו כי היה ירא סבני אפרים שעלו לרגל פן יסדרו בו, וירבעם שהיה אפרתי נינה מעשה שלמה ברבים. ואחיה השילוני הנביא בא אל ירבעם בשם ה' ויהפוש בשלמה ההרשה אשר עליו ויקרעה י"ב קרעים, למשל כי מלכות ישראל חקרה ל"ב חלקים והוא ימלוך על עשרת השבטים. כנראה שמע שלמה מדברי הנביא ויבקש להרוג את ירבעם ויברח מפניו למצרים ויהי שם עד מות שלמה (מ"א י"א). ובשמעו כי בני ישראל המליכו את רחבעם בן שלמה בשכם וישב ירבעם לשכם, והוא העיר את רוח העם לבקש מרחבעם להקל על הסם מעליהם, וכאשר מנע למלאות בקשתם, פנו זקני העם אל ירבעם וימליכו אותו על עשרת השבטים כדבר הנביא אחיה השילוני (מ"א י"ב, דה"ב י'). ויבא רחבעם ירושלם ויקהל את חיל יהודה ובנימין להלחם עם ירבעם, אך שמעויהו הנביא הזהיר את רחבעם והעם בשם ה' „לא תעלו ולא תלחמו עם אחיכם... כי סאתי נהיה הדבר הזה“ וישבו לביתם. ויבן ירבעם את שכם לבירת מלכותו. ירבעם ירא פן ישוכו העם לבית דוד בעלותם לרגל לירושלם. ויועץ לעשות שני עגלי זהב וישם אחד בבית אל בדרום ואחד בן בצפון א"י. ויאמר לעמו „רב לכם מעלות ירושלם, הנה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים“ (מ"א י"ב כ"ח). וכנראה חפץ לקרב אליו את בני יהודה ובנימין שנם הם יעברו את העגלים ולכן דחה את חג הסוכות חדש ימים ויחג אותו במ"ו חשוך, ובבית אל שהיא סמוכה ליהודה העמיד כהני הבמות ויקמירו על המזבח שבנה שם. בדבר הזה העיר עליו את חמת ה', ואיש אלהים בא מיהודה וינבא כי בן נולד לבית דוד (יאשיהו) וזכה את כהני הבמות המקמרים על המזבח בבית אל וישרוף עליו עצמות אדם. כשמעו ירבעם את דבר הנביא שלח ידו לתפשו ותיבש ידו ולא יכול להשיבה אליו והמזבח נקרע וישפך הדשן מעליו. ויבקש ירבעם מהנביא להתפלל לה' בעדו, ויחל את פני ה' ותשב יד המלך אליו כבדראשונה (מ"א י"ג). וכאשר חלה אביה בנו שלח את אשתו שילח לבקש מאחיה השילוני על דבר הנער. ואף כי עיני אחיה כבר קבו ולא יכול לראות ידע כי היא אשת ירבעם וינבא לירבעם כי רעה תבוא עליו, ובעדתי אחרי בית ירבעם כאשר יבעד הנלל עד תומו“ וגו' והנער

קשר עליו עמוס הנביא לאמר "בחרב ימות ירבעם וישראל נלח ינלח מעל אדמתו" (עמוס ז' י') ובאמת לא ניבא כן רק אמר "וקאתי על בית ירבעם בחרב" (שם) ובזנותו היתח על בנו זכריה שחרגו שלם בן יבש. ומפני שלא קבל ירבעם לשון הרע על עמוס זכה להמנות עם מלכי יהודה (פסחים פ"ז): שנאמר דבר ה' אשר היה אל הושע בן בארי בימי עוזיה יותם אחז יחזקיהו מלכי יהודה ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל (הושע א'). וכשם שנהפך לנינוח מרעה למוכה כך בימי ירבעם בן יואש נהפך להם לישראל מרעה למוכה (יבמות צ"ת). אולי ניב בזכות זה.

ב. מ.

יִרְדְּן : הנהר היותר גדול בא"י אשר ינבל איתח לארכה מצפון לדרום ומפריד בין ארץ כנען ובין עבר הירדן מזרחה. מוצאו מבין הרי הלבנון קרוב לעיר רן (Caesarea Philippi) אשר נקראה ליש או לשם בראשונה. שם הוא יוצא מבין אגם סים (Phiala) והולך בדרך מחלוח הארץ עד כואו אל באניאם (Panaes) הנקרא בתלמוד מערת פכיים לרגלי הר הרמון, ומשם יצא ללכת בין נדותיו הליך ושטוף הנגבה דרך מי מרומים כנרת ותוצאותיו אל ים המלח. סופרי העמים יקראו לפעמים את הירדן ממקום מוצאו עד ים כנרת בשם הירדן הקטן, ומן ים כנרת עד ים המלח הירדן הגדול. אורך כל הירדן 137 פרסאות אנגליות. בדרך ישר אך אם נחשוב רכבו דרך עקלתון, ארכו סים כנרת (מבריא) עד ים המלח עולה 185 פרסאות אף כי הדרך הישר הוא רק 60 פרסאות. מימי הירדן הם צלולים אצל טבריא, אך משם לצד נגב יתחילו להיות עכורים ומעט צהובים. המים יורדים ונופלים ממקום צאתם עד כואם לים המלח מנובה שלשת אלפים רגל. סביב הירדן יגדלו ערבי נחל וקנה וסוף אשר ינביוו מאד ויחביאו בין סכיהם חיות מורפות. והעצים ההם אשר יעטרו את הירדן יקראו בשם "גאן הירדן" במליצת הנביא (ירמיה ס"ט י"ט). כפים ואבני סלע גדולות מקיפות את גדות הירדן התחתון ועצרו את הרוחות לעבור בנבולם ולכן האייר שם הם מאד במעלות פארנהיים 77 עד 130. המקום הזה נקרא בערבית אלגור. "כבר" הירדן הוא כמו "גליל" והוא המחוז הפוריה סביב הירדן שנקרא ניב ארץ הכבר (בראשית י"ט י"ז) ובשם מלציי "גן אלהים" (שם י"ג י'). והוא אצל יריחו. יעקב עבר את הירדן בלכתו לחרן (בראשית ל"ב י"א) ובחזרתו עבר מעבר יבק (שם ל"ב כ"ג). בני ישראל עברו את הירדן מול יריחו בבואם להאחו בארץ כנען (הושע ג' ט"ו). ויש עוד מעבר אצל בית ברה במקום שלכרו בני אפרים את המים ולא הניחו את המדינים לעבור שם במלחמתם עם גדעון (שופטים ז' כ"ד). ובמלחמת בני אפרים עם יפתח לכד את מעברות הירדן לפניכם והרג את הפליטים דרך שם מ"ב אלף איש (שם י"ב ו'). אליהו

(שבת נ"ו.), כלומר שבוה שהפריד את בני ישראל מבני יהודה חלש כח שניהם ולא יכלו לעמוד נגד אויביהם אשר התגברו על ישראל. עד אשר הגלו לבסוף מארמם ע"י הרומיים אשר בירת מלכותם היתה איטליא של יון. הוא קושמא הקדומה. זה דומה למה שאמרו בשעה שנשא שלמה את פרעה ירר נבריא ונעץ קנה בים ועליו נבנה כרך גדול של רומי (שם). היינו המלוא שבנה אנגריא לבת פרעה (לעיל) שגרם למרידת ירבעם ולבסוף לגלות ישראל ויהודה. ובאמת היה ירבעם רק האמצעי המקרי וראוין היו ישראל לעבוד ע"ז אילו לא עמד ירבעם בן נבט. שנאמר וקם העם הזה חנה (רברים ל"א). אלא שמגלגלין חובה ע"י חייבים (שמחות פ"ח). ור' ברכיה אמר, מחלוקת שהיתה בין רחבעם וירבעם בין דוד ושבע בן בכרי ראוייה היתה להיות (ועיין לעיל כי נבט הוא שבע בן בכרי). אלא אמר הקב"ה עדיין לא נבנה בהמ"ק ואני מכניס מחלוקת במלכות בית דוד אלא יבנה בהמ"ק ואח"כ מה רהוי בסופא הוי (קהלת רבה פ"ג ט"ו). כי בשעה שאמר דוד למכיפוש אתה וציבא תחלקו את השדה ונ' יצאה בת קול רחבעם וירבעם יחלקו את המלוכה, ואמללי לא קבל דוד לשון הרע לא נתלקח מלכות בית דוד (שבת נ"ו:). ר' אבא רש"י "אחר הדבר הזה לא שב ירבעם מדרכו הרעה" (מ"א י"ג) אחר שתפשו הקב"ה לירבעם בבגדו ואמר לו חזור בך ואני ואתה ובן ישי נטייל בנן עון. א"ל מי בראש?—בן ישי בראש!—אי הכי לא בעינא! (סנהדרין ק"ב.). ר"ל שאם לא היה ירבעם מחטיא את ישראל בעגלי הזהב לא היתה חלוקת המלוכה מצד עצמה רעה כל כך. כי זה היה הפץ ה' שהוריע לאחיה השילוני כי מלכות בית דוד תקרע לקרעים, ושבת יהודה ישאר תחת מלכות בית דוד ותחת ממשלתם ירושלם ובית המקדש שבו יבואו כל ישראל לרגל וזהו "בן ישי בראש", אך ירבעם ברוב גבוהות ורום לבו התנגד לזה, ולכן אמרו נמות הרוח שהיה בו מדרתו כן העולם (סנהדרין ק"א:).

א.

ירבעם (השני): מלך ישראל, בן יואש; ומלך בשומרון ארבעים ואחת שנה, בשנות ג"א קט"ז—קנ"ו (645—604), ועלה למלוכה בשנת ט"ו לאמציה מלך יהודה. ירבעם היה בן יואש בן יהואחז בן יהוא. ואחרי ירבעם מלך בנו עוזיה שנהרג בקושרים. עליו נתקיימה נבואת יונה בן אמתי שמשח את יהוא ואמר לו בני רבעים ישבו לך (מ"ב, י"ד כ"ה, ע"י רש"י). ירבעם השני לא סר מחטאת ירבעם הראשון, בכל זאת דחם ה' על בני ישראל בזמנו והושיעם מיד מלכי א"י "כי ראה ה' את עני ישראל מורה מאד ואפם עצור ואפם עוזב ואין עוזר לישראל". הוא השיב את נבול ישראל מלכוא חמת ואת דמשק עד ים הערב (מ"ב י"ד). אמציה כהן בית אל שלח לירבעם להודיעו כי

וכמה גזכה של מים שנים עשר מיל על שנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל וכו' (סומח ל"ג: ל"ד). ויחנו על הירדן מבית הישימות (במדבר ל"ג), ואמר רב"ה לדידי תוי לי ההוא אתרא והוי תלתא פרסי על תלתא פרסי (עירובין נ"ח:). ריש לקיש הוי סחי בירנא אתא רבא בב"ה יתב ליה ירא וכו' (יומא ט'). אויל ומכל בירנא ואיתסי (סנהדרין ק"ז:). מפני המקומות הצרים בירדן לא יכלו ספינות גדולות לעבור שם כ"א ספינה קטנה שנקראת עריבת הירדן (ירוש' שבת פ"ד) או ספינת הירדן (שם פ"ג קהלת רבה פ' מעוות). כפת הירדן הוא מין עשב שהיו נותנים ממנו כל שהוא בקסרת (כריתות ו'). יש מפרשים שהיא מין זפת העולה מקצף מי הירדן (ambra).

[עבר הירדן] עבר הירדן (Transjordan) מזרחית היחה נחלת ראובן ונד וחצי שבט המנשי שהנגיל להם משה בתנאי שיצאו חלוצים לפני בני ישראל בעברם לכבוש את ארץ כנען מעבר לירדן מערבה. קדושת עבר הירדן קלה מקדושת א"י. אבל היא במעלה לעומת הו"ל. חז"ל חלקו את הארץ לשלושה חלקים: יהודה ועבר הירדן והגליל לכל דבר הנהוג בארץ (שביעית פ"ט ב.). אין סביאין בכורים מעבר הירדן שאינה ארץ זבת חלב ודבש (בכורים פ"א י.). הירדן מפסיק למעשר בהמה (בכורות נ"ד:). עבר הירדן והגליל הרי הן כיהודה. נאמנין על היין בשעת היין (הגינה כ"ה). לחוקה יהודה ועבר הירדן והגליל (כתובות י"ז:). לנשואין יהודה ועבר הירדן והגליל (שם ק"י.). שלש ערים הברזל משה בעבר הירדן (מכה ט'). רגן ביהודה, תבן בגליל, סוץ בעבר הירדן (אדר"ג פכ"ז). משפחת בית הצריפה היתה בעבר הירדן (קדושין ע"א.). ע"ע ארץ ישראל.

ביבליוגרפיה: הירשענאוהן, שבע חכמות 127; אסנר, ספר חמוביר 108; תבואות הארץ, הוצאת לוינ' 91; Neubauer, *La Geog. du Talmud*, p. 89 et seq.

ירוחם ב"ר משולם: פוסק ונודע בשם "רבנו ירוחם", נולד בפרובינצא בצרפת בסוף המאה הי"ג, יצא בחוף הגולים מצרפת בשנת 1306 והתישב במולידא בספרד ולמד שם זמן קצר לפני הרא"ש, ורבו המובהק היה ר' אברהם בן אסמעאלי (ישמעאל). הוא חבר בשנת צ"ד (1334): "ספר משרים" בדיני סמונות הזכאי והחייב וכו' ל"ב נתיבות, "תולדות אדם ותוח" בדיני איסור והיתר ומנהגים בזמן הזה, מסודר לפי תקופות החיים מיום הלידה עד יום המיתה, ומחולק לשני חלקים: חלק "אדם" בדינים מעת לידתו עד הנשואין ונכללו בו ברכות ותפלות ומנהגים, וחלק "תוח" מעת הנשואין עד יום המות, ובהם כ"ח נתיבות (קושטא 1516 וספר משרים נרפס בסוף), בהקדמתו יאמר: נאם ירוחם ב"ר משולם מארץ פרובינציאה. הלא כתבתי לך שלשים במועצות לדעת דרכי הדין במשפטי סמונות ב"ב נתיבות שחברתי בספרי חקודם

ואלישע עברו את הירדן בחרבה אחר שהכה אליהו באדרתו את המים (מ"ב ב' ח') וכן עשה אלישע בחזרתו (שם פסוק י"ד). אלישע ריפא את נעמן מצרעתו כמבילת מי הירדן (שם ה' י"ד) ומן הירדן העלה אלישע את הגרון אשר נפל שם וצף הברזל ע"פ גס (שם ו' ו'). בני ראוכן ובני גד והצי שבט המנשה אשר לקחו חלקם בעבר לירדן מזרחה הציבו מזבח גדול על הירדן לא לקרבנות כ"א למצבה ולעדה בינם ובין שארית בני ישראל שנאחזו בארץ כנען כי כלם עם אחד וגם להיושבים מעבר לירדן חלק בה' אלהי ישראל (יהושע כ"ב). שלמה המלך יצק את כלי השרת בכבר הירדן כמעבה הארסה בין סכות ובין צרתן (מ"א ז' מ"ו). יהודה המכבי ואחיו יונתן עברו את הירדן במלחמתם עם הנבתיים (א' השמונאים ה' כ"ד) ויונתן נלחם שם עם בכחירם (שם ט' מ"ב). הירדן עמוק שם מאד (שם ט' מ"ח).

[בחלמוד ומדרשים] תניא ירדן יוצא ממערב (צ"ל סמערת) פמייס ומהלך בימא של סבכי (מי סרום) ובימא של טבריא (ים כנרת) ובימא של סדום (ים המלח) והולך ונופל לים הגדול (ככורות כ"ה.). היינו שהולך דרך סחילות עד ים הגדול. ע"ע ים. ואין ירדן אלא מבית יריחו (צ"ל מבית ירה אצל טבריא) ולמטה. ופירש"י אבל למעלה אינו חשוב להקרא ירדן בעבור שמחערב בימים גדולים, וא"ר כהנא זכרותא (עיקר) דירדנא סמערת פמייס. ונקרא ירדן ע"ש שיוורד סוף. ר' יהודה בן כתיבא אומר כי הירדן אינו ארץ כנען, ורשב"י אומר שחוא ארץ כנען (שם נ"ה.). בפרקי דר"א (פ"א) נאמר שמימי הירדן סובבים כל א"י הציים למעלה מן הארץ וציים למטה מן הארץ, והכוונה כי למעלה הם גבוהים הרבה משטח מי ים התיכון ולמטה הם נמוכים הרבה משטח הים. הירדן הוא דרך יום אחד מירושלם (מעבר שני פ"ה ב'). עיירות של כותים היו על יד הירדן (תוספתא דמאי פ"ה.). ביוצר ל"פ שקלים נאמר כי הירדן חמש פעמים כים הזבול (ים של שלמה) שהחזיק רחבו עשר אמות, ובאמת הירדן אחר יציאתו מים כנרת מחזיק כחמשים אמות. אך אינו שוח ברחבו בכל מקום. מימי הירדן נפסלו לצורך בית המקדש כי היו מעורבים (פרה פ"ח ט'). ת"ר הרואה מעברות הירדן צריך שיתן הודאה ושבח לפני המקום, דכתיב ויעמדו הכהנים נושאי הארון ברית ה' בחרבה בחוף הירדן הכן וכל ישראל עוברים בחרבה וגו' (יהושע ג') וכו' (כרכות נ"ד.). כיצר עברו ישראל את הירדן? בכל יום ויום ארץ נוסע אחר שני דגלים והיום נסע ותחלה שנאמר הנה ארץ הברית אדוק כל הארץ עובר לפניכם, בכל יום ויום ליים נושאים את הארון והיום נצאוהו כהנים, שנאמר והיה כנוח כפות רגלי חהננים נושאי ארון ה' וגו'. וכיון שניטבלו רגלי חהנים במים חזרו המים לאחוריהם, שנאמר וכבוא נושאי הארון עד דירדו וגו' ויעמדו חמיה היוודים מלמעלה קמו נד אחר

תקריבין אלי (סנהדרין ח'). צלפחד מת ובנים לא היו לו רק בנות, ויתן להם משה אחת נחלה בתוך אחי אביהם ע"פ ח'. וגם חלק חבכורח לצלפחד בנכסיו חפר אביו ירשו בנותיו (ב"ב ק"ח:). משום דבת חבן היא במקום הבן לירש עם האחין; כי כל קודמין בנחלה יוצאי יריכו קודמין. ואע"פ שאין חבכור נומל במח שראוי לבא כמו במחוק, אך א"י היתה מחוקק ליתצאי מצרים ע"פ הבטחת ח' לזרעך נתתי את הארץ, והיו כמו שהחזיק חפר בחלקו.

[סדר חייורשים] כפ' בנות צלפחד נצטוו ישראל: איש כי ימות וכן אין לו והעברתם את נחלתו לבתו, ואם אין לו בת ונתתם את נחלתו לאחיו, ואם אין לו אחים ונתתם את נחלתו לשארו הקרוב אליו ממשפחתו (במדבר כ"ז ת"א). משפחת אב קרויה משפחה, משפחת אם אינה קרויה משפחה (ב"ב ק"י:). וירשו "שארו" זו אשתו, מלמד שהבעל יורש את אשתו, יכול אף היא תירשנו? ת"ל וירש אותה (במדבר כ"ז י"א), הוא יורש אותה ואין היא יורשת אותו (שם ק"א:). ואב יורש את בניו אם לא הניחו בנים, והוא קודם לאחי המת (שם). אין אדם יכול להוריש למי שאינו ראוי ליורשו, ולא לעקר הירושה מן היורש אע"פ שזה ממון הוא, לפי שנאמר והיתה לבני ישראל לחקת משפט, לומר שחקה זו לא נשתנה ואין התנאי מועיל בה (רמב"ם נחלות פ"ו א'). ודוקא אם אמר בלשון ירושה, כגון שאמר המוריש אל יירשני בני או בני פלוני לא יירש עם אחיו או בתי תירשני במקום שיש בן, אין ברבריו ממש, שאין בירו לעקור דבר מן התורה או להתנות על מה שכתוב בה. אמנם לדברי ר' יוחנן בן ברוקח אם הוריש כל נכסיו למי שראוי ליורשו דבריו קיימים אע"פ שהעביר הנחלה מיתר בניו שראויים ניב ליורשו (שם פ"ג). ונמסקה הלכה כר' יוחנן לגבי פשוטין אבל לא לגבי בכור, שאין כח לאב לעקור ירושה מן הבכור, שבפירוש נאמר לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה חבכור (דברים כ"א מ"ו) ואם כתב כל נכסיו לבנו לא עשהו אלא אפומרפוס לכל הבנים, ואם אמר על פה דבריו קיימין, וכן אם אמר בלשון מתנה לאחרים, ולמדו ממה שנאמר ונתתם את נחלתו לאחיו, יש לך נתינה אחרת שחיא כזו, ואיזו היא? זו מתנת שביב טרע (ב"ב קמ"ז). והיא רק אסמכתא בעלמא דעיקר קנין מתנת שביב טרע היא מתקנת חכמים. וכן אמרו, המחלק נכסיו וריבה לאחד ומיעט לאחד והשוה להם את חבכור דבריו קיימים, ואם אמר משום ירושה לא אמר כלום (עי' ס' חנוך פ' פנחס מצוה ת'). מחלוקת תנאים בנמרא אם הבן וחבת שוין בנכסיו האם והלכה כמאן דאמר שחבן קודם לבת בכל מקום (ב"ב קמ"ז). אבל הבת הבאה מכה חבן תירש כמו בן, כגון שחיו ל' שני בנים ומתו שניהם בחייו והניח הבן האחד שלשה בנים והבן השני הניח

לזו וקראתיו ספר מירשים וגליתו דעתי בה מה היתח הסבה לחברו. ואחר שראו חברי תועלתו הציקתי ניבקשו ממני לסדר להם כמותו באיסור חיתר, ובהתחננם אלי שמעתי אליהם ולא רציתי לעבור על דבריהם וכי והאל הוא יודע וישראל הוא ידע כי לא לכבודי עשיתי ולא מהיותי חכם בעיני זמתי, כי לא דבר מלבי, רק אני כמעתיק דברי הגדולים אשר עברו לפני, והסרוד שסדרתיו ויסדתיו וכו'.

ביבליוגרפיא: יוחסין 224: סין, נספת ישראל 670; Gross, Gallia Judaica p 490.

ב. ס.

ירוק: ע' צבע

ירושל (יר'שה): קנין אחזה מנחלת אבות אחרי מותם (inheritance). עפ"י רין תורה נחשבו נכסי האיש קנינו מצד הזכות שנתן לו ה' ולא מצד קנין עצמו, ולכן לא היה רשות לאיש להעביר נחלתו למי שירצה, רק בדרך השתלשלות התולדות לפי הרין הכפורה, כי ה' נתן וה' לקח. הראשון לירש הוא הבן היוצא מחלציו. ענין הירושל נזכר לראשונה אצל אברהם, וכאשר הבטיחו ה' כי שכרו הרבה מאד אמר "הן לי לא נתת זרע והנה בן ביתי יורש אותי. והנה דבר ה' אליו לאמר לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך" (בראשית מ"ו ג'—ד'). משמע מזה כי בלי בנים היה בן ביתו שאסף מן השוק יורשו, או בן משק ביתו הפקיר על ביתו והוא אפמרופוס, אף כי בן אחיו לום היה עודנו קיים. וגם כאשר הוליד אברהם את ישמעאל מהגר שפחתו לא ירש עם בנו יצחק שחוליד משרה אשתו הנבירה, "כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק" (שם כ"א י'). ולבני הפלגשים נתן מתנות וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי (שם כ"ה ו'). רק מתנות בריא ולא בתור ירושה. העברת הנחלה מישמעאל היתה עפ"י הרבוד, "כי ביצחק יקרא לך זרע" (שם כ"א י"ב). אך יעקב הוריש נחלתו לכל בניו אפילו לבני השפחות, כי לא נצמוה להעביר איזה סכנו מנחלתו, כי כולם נחשבו לשבטי יה (שם מ"ט), אך את חלק חבכור מראיבן העביר מפני חטאו ונתנו ליוסף היינו לשני בניו מנשה ואפרים (שם מ"ח ה'—ו'). ממה שאמרו רחל ולא לה יעקב, "העוד לנו חלק ונחלה בבית אבינו" (שם ל"א י"ד) משמע שהבת ירשה את האב אם לא היה לו בן, ורק אחרי שנולדו ללבן בנים ירעו רחל ולא להם עוד שום תקוה לירש במקום הבנים, וכיוצא מן הכלל נתן איוב חלק לבנותיו עם הבנים (איוב מ"ב מ"ו). אבל האשה לא ירשה בלום סבעלה (זולת הכתובה ונכסי מלוג), כי אם היה לה בן או בת הם היורשים ואם לא היה לה ילד היתה זקוקה ליבום, והיבם ירש את נכסי בעלה. ההלכה הזאת שהבת יורשת אם אין בן היתה נחוגה בישראל עוד קודם בנות צלפחד, ונתעלמה ההלכה ממש על שנמל עמרה לומר והדבר אשר יקשה סכם

האחים שיורשת במקום אביה כגון בנות צלפחד, תאמר בביתו שהורע כחה במקום אחים, שאם יש בנים ובנות רק הבנים יורשין, ובנות חפר לא ירשו עם בנות צלפחד, הרי שהורע כח הבת מכה בת הבן, ור"ל כי כן צויתה התורה ואין לנו מה לחשיב על חוקי התורה שגם הצדוקים מודים בה. ואותו היום שנצחו החכמים את הצדוקים עשאוהו יום (ב"ק קמ"ז). ע"ע קראים. אמנם המעם העקרי הוא כי כיון שיצאו הנכסים מרשות האב במותו והגיעו לרשות הבן ע"י זכות הירושה הרי הן שלו ושייכים לבתו אם אין לו בן לירש אותו, אבל במות האב ויש לו בן ובת מעולם לא הגיעו הנכסים לרשות הבת כי אין לה זכות בירושה במקום שיש בן, ועל דרך הזה אמרו חז"ל, "כי מתנה יש לה הפסק וירושה אין לה הפסק". היינו שיש כח וחוק ביד איש לחת מתנה לטי שירצה בתנאי שאם ימות המקבל מתנה תסוב המתנה לאחר או להקדש, אבל בירושה לא יכול לומר, "ואחריו לפלוני". ולכן שכיב מנע שנתן מחמת מיתה לבנו ואחריו להקדש אין להקדש כלום, כי ירושה אין לה הפסק ובמות בנו נופלת הירושה לבן בנו. ואפילו נותן בלשון מתנה לירוש שראוי לירשו הרי בירושה ואינו מועיל ואחריו לפלוני (רמב"ם מתנה פ"ב, ריב"ש סי' קס"ז). כאמור לעיל כי הירושה הוא הזכות הבא מאת ה' ולא הזכות הבא מכה האדם, ולכן אין בכחו להעביר נחלה או להפסיק בהשגלשלות הירושה, כיא כמו שנאמר בתורה וע"פ תקנות חז"ל.

ביבליוגרפיה: רמב"ם יד החוקה הלכות נחלות; מוש"ע ח"ם סי' רע"ח—רפ"ה, אה"ע סי' צ'; בלאך, דאס מאזאזיש-תלמודישע עירבעכט, בודאצטס 1890; וואלף, דאס יודישע עירבעכט, בערלין 1888; Melziner, *The Rabbinical Law of Hereditary Succession*, New York 1900.

א.

ירושלים (ירושלים, ובארמית ירושלים): עיר הבירה למלכות כל ישראל ואח"כ למלכות יהודה ומקום בית המקדש; ועתה עיר הראשית בארץ ישראל. מצבה במעלות הניאוגרפיות 31°46'45" ברוחב צפון, 35°13'25" באורך מזרח. ירושלים נבונה 2130 עד 2460 רגל ממעל לים התיכון. רחוקה מים התיכון מהלך י"ב שעות ומים המלח שבע שעות. ירושלים הוא טבור העולם (סנהדרין ל"ג), ואמצע הישוב מצד האקלימיים (בפתור ופרח, אוצר נחמד לתבואי מ"ד ס"ט).

[שמות העיר] שם העיר מלפנים "צרק" ונס "שלם" (מלכי צרק מלך שלם, תרגם אונקלוס מלכא דירושלם, בראשית י"ד י"ח) ובעקדת יצחק קראה אברהם, ה"ר יראת" (שם כ"ב י"ד). בעת כבוש הארץ ע"י יהושע נקראה "ירושלם" (יהושע י' א'), אח"כ "יבוס" ע"ש היבוסים שנשארו שם (שופטים י"ט י'), ודוד המלך שכבשה הסב שמה כבראשונה ירושלים. היא נודעת

בת אחת. ואח"כ מת הזקן, נמצאו שלשת בני בנו הראשון יורשים חצי הנחלה ובת בנו יורשת החצי, שכל אחד ואחד מהם יורש חלק אביו, ועל דרך זו חולקין בני האחים, וכן חולקין בני אחי האב אם לא היתה בנים (רמב"ם נחלות פ"א ה'). כל הקרובים בעבירה יורשים כבשרים (יבמות כ"ב). כגון בן ממזר או אח ממזר, אבל בנו מן השפחה או מן הגויה אינו בן לדבר מן הדברים ואינו יורש כלל (רמב"ם נחלות פ"א ז'). בבור לנחלה הנוטל פי שנים הוא הנוטל לאב ראשון כי הוא ראשית אונג ואין משניחין על האם אפילו ילדה כמה בנים מקודם, בכור שנולד אחר מיתת אביו אינו נוטל פי שנים שנאמר, "והיה ביום הנחילו את בניו וגו' כי את הבכור בן השנואה יכיר". היו לו בנים כשהיה גוי ונתנייר אין לו בכור לנחלה. אבל ישראל שהיה לו בן מן השפחה ומן הגויה הואיל ואינו קרוי בנו, הבא לו אחרי מן הישראלית הוא בכור לנחלה. אין הבכור נוטל פי שנים בנכסים הראויים לבא לאחר מיתת אביו אלא בנכסים המחזקים לאביו שבאו ברשותו שנאמר, "בכל אשר ימצא לו", ולא מלזה העומד לגבות, או ספינה בים, או בשבח שהשביחו הנכסים אחרי מיתת האב, ובכל אלה יורשין האחים כאחר. שני מורשים שנפל עליהם מפולת או שטבעו בים או שנפלו לאש או שמתו ביום אחד ואינו ידוע מי מת תחלה, כגון שנפל הבית עליו ועל אשתו ואין ידוע אם האשה מתה תחלה ונמצאו יורשי הבעל יורשים כל נכסיה או הבעל מת תחלה ונמצאו יורשי האשה יורשים כל נכסיה, מעמידין נכסי מלוג בחזקת יורשי האשה והכתובה בחזקת יורשי הבעל וחולקין יורשי הבעל ויורשי האשה בנכסי צאן ברזל (מי שמת קנ"ח). זה הכלל. אם הוא ספק מי שמת תחלה מן המורשים מעמידים הנכסים בחזקת הצד שהחזיק בן מקודם ועל המוציא מחבירו עליו הראיה, ואם אין הנכסים מוחזקים אצל אחד מהם יחלקו בשוה, ואם הוא ודאי בחצי וספק בהבל, כגון שנפל הבית עליו ועל אמו, מעמידין נכסי האם בחזקת יורשי האם שהם יורשין וראין והבן המת אחד מהם, אבל יורשי הבן ספק הם לנבי החצי השני (רמב"ם נחלות פ"ה ו'). הגוי יורש את אביו דבר תורה, והגר יורש את אביו הגוי רק מדרבנן שתקנו לירשו שמה יחזור למרדו (קדושין י"ז:). ישראל מומר יורש את קרוביו הישראלים, אך הכה ביד ב"ד לקנסו שלא יירש בדי לרפות את ידיהם, ואם יש בנים למומר והם ישראלים תנתן ירושת המומר להם (רמב"ם נחלות פ"ז י"ב).

[דעת הצדוקים בירושה] לפי דברי חז"ל הבת אינה יורשת אם יש בן, אך נזונות ע"פ תקן חכמים (ע"ע מזונות). אך בת הבן יורשת מאבי אביה. והצדוקים היו אומרים תירש הבת עם הבן מקל וחומר. מה בת בנו הבאה מכה בנו תירשנו בתו הבאה מכה לא כיש! אך ריב"ז ענה ע"ז: מת לבת בנו שכן יפה כחה במקום

י"א. במדבר רבה פ"ג). שלמה המלך בנה חומה סביב העיר ואת המלוא ושם בנת בית לכת פרעה אשר העלה מעיר דוד (שם ט' כ"ד). ויבנה שם את ביתו ובית ה' (ע"ע בית המקדש). נתן המלך את הכסף בירושלם כאבנים" (שם י' כ"ז). בימי שלמה היתה ירושלם במעלה העליונה וכלילת יופי, אך אחרי חלוקת המלוכה בימי רחבעם בנו עלה שישק מלך מצרים על ירושלם ויקח את אוצרות בית ה' ואוצרות המלך (שם י"א כ"ז). בימי יהורם עלו הפלשתים והערביים (דח"ב כ"א). בימי יואש באו חיל ארם (שם כ"ד). בימי אמציה עלה יואש מלך ישראל אשר פרץ בחומת ירושלם בשער אפרים עד שער הפנה ארבע מאות אמה. ולקח את כל הכלים בבית ה' ובאוצרות המלך וביאם שמדחנה (מ"ב י"ד י"ז). בימי יהואחז עלה פרעה מלך מצרים (מ"ב כ"ג). עזיהו מלך יהודה תקן את הפרץ ויחזק את החומה ויבצר המגדלים (דח"ב כ"ז ט'). העופל בחומה נתחזק ע"י יותם (שם כ"ז נ'). ובנה את שער בית ה' העליון (מ"ב ט"ו ל"ה). בימי מנחם עשה שם יחזקיה ברכות ותעלות ושינה את מהלך המים של ניהוק (דח"ב ל"ב ל'). ומנשה בנו בנה חומה חיצונית לעיר דוד (שם ל"ג י"ד). בימי המלך יהויקים עלה נבוכדנצר מלך בבל ויכניע את מלך יהודה תחת רשותו. ויחל להציק ליהודה וירושלם. בשנת ג"א שכ"ז הגלה את יהויכין בבלת, ובימי צדקיהו הביא את העיר במצור. בשנת ג"א שלח החריב את העיר ושרף את בית ה' ויגל יהודה מעל אדמתו. למעט שבעים שנה פקד ה' את ישראל וברשוין כרש מלך פרס שבו רבים מבני הגולה עם וחובבל ויהושע בן יחזקאל, וכשמנה עשרה שנה אח"כ באו עזרא הסופר ונחמיה לבצר את חומת העיר ולהקים את ביהמ"ק השני, ויחנברו על השמרונים אשר תפריעו מעשיהם (עזרא ד'. נחמיה נ'). כארבעים שנה לבנין הבית עלה אלכסנדר מקדון לא"י, ואחרי לכדו את עזח (בשנת ג"א תכ"א—332 קמה"ג) עלה על ירושלם. אך שמעון הצדיק בן חוניו מצא חן בעיניו ולא כבש את העיר ועוד הוסיף לפאר את בית ה' (ע"י יומא ס"ט). תלמי סומר לכד את ירושלם בערך שנת ג"א ת"ן (310) ביום השבת (יוסיפוס, קדמוניות ס"ב פ"א א') והולך רבים מישראל שבי לאלכסנדריו. אנטיוכוס מלך יון (סיליקוס) לכד העיר בשנת ג"א תקנ"ז (203). אך שר הצבא סקופאס ממצרים לקחה מידי היוונים בשנת ג"א תקס"א (199). היהודים היו נוסים ליהוונים ועזרו את אנטיוכוס ללכוד את המצודה שהיו שם חיל מצרים ופתחו את שערי ירושלם לפני היוונים (יוסיפוס שם ס"ג פ"ג ג'). ובעבור זה הניח היהודים מהמס הכבד ויעזרו לפאר את בית ה' והעיר ויחזק את המבצר בעיר דוד. אריסטאוס (שחי בעת ההיא) יתאר את יפעת העיר, ויאמר כי שמת העיר היה ארבעים סמדיים (מדח רומיה) ועל החומה נבנו מגדלים, משרת בית המקדש היתה באופן נעלה, ומספר התושבים היו אז מאה ועשרים

גם בשמות תוארים: עיר הקדש (ישעיה מ"ח ב'; נחמיה י"א א') הר הקדש (ישעיה כ"ז, דניאל ט'). עיר האמת (זכריה ח' נ'), עיר אלהים (תהלים מ"ז ומ"ח). אדריינוס קיסר הפך את שם ירושלם Aelia Capitolina, ובפי הערביים היתה נקראת מתחלה כאשר כבשה בשם "איליה" ועתה בשם "אל קודש אל שריף" או בקצור "אל קודש" (הקדושה). השם ירושלם נזכר בתנ"ך 656 פעמים, ורק שש פעמים כתוב ירושלם והקרי ירושלים) ורק שש פעמים כתוב ירושלים מלא (ירמיה כ"ז י"ה, אסתר ב' ו', דניאל א' א', דח"ב נ' ה', דח"ב כ"ה ב', שם ל"ב ט'). ולכן צריכים לכתוב ירושלם חסר (תום' תענית ט"ז ד"ה הר). בכתיב אשורית בלחיות אל אמרנא כתוב אורשלם או אורשליף ופירושו "עיר שלם" כמו אור כשרים. וחז"ל אמרו אברהם קרא אותו (המקום) יראת, שם (כן נח) קרא אותו שלם. אמר הקב"ה הרני קוראו כמו שקראו אותו שניהם ירושלם—יראה שלם (ב"ר פנ"ז). הבת ירושלם (איכה ב' י"ג). הבת יראה ומשלמת לי, א"ר יצחק אמר הקב"ה בשאת יראה את מושלמת לי. נמצא כי השם ירושלם מורכב מן יראהשלם. ויש אומרים כי השם מורכב ירוש—שלם—ירושח של שלום, או "יר" הוא קיצור מן יראה שהוא שם אלהות בתרגום דחלא (ע"ע יראה), ופירושו ירושלם=אלהי השלום.

[קורות העיר] ירושלם נזכרת לראשונה בזמן אברהם בשונו ממלחמתו עם כדלעמר. ומלכי צדק מלך שלם הוציא לפניו לחם ויין ויכרחהו (בראשית י"ד י"ח). בכבוש ישראל את ארץ כנען אחרי שלכד יהושע את עי והשלימו עמו יושבי גבעון. התחבר אדני צדק מלך ירושלם עם עוז ארבעה ממלכי האמורי וילהמו בגבעון, ויהושע בא לעזרת יושבי גבעון ויכה את מלכי האמורי (יהושע י'). ירושלם נפלה בחלקו של שבט יהודה ובנימין, אך בני יהודה לא יכלו להוריש את היבוסים שישב בה (שם ט"ו ס"ג) ואחרי שהרגו את אדני בוק לכדו את ירושלם וישרפוה באש (שופטים א. ה'). גם בני בנימין לא יכלו להוריש את היבוסים וישבו עמהם (שופטים א' כ"א). בימי פלנש נבבעה לא נמצאו שם מבני ישראל, ונקראת "עיר היבוסים", "עיר נכרי אשר לא מבני ישראל הנח" (שם י"ט י"א). דוד הביא את ראש גלית הפלשתי לירושלם (ש"א י"ז נ"ד) וכנראה נתחלקה אז ירושלם לעיר עליונה שנקראת עיר יבוסים ועיר התחתונה נקראת ירושלם אשר לכדו בני יהודה ובנימין, (יוסיפוס, קדמוניות ס"ה פ"ב ס" ב'). ולאחרונה לכד דוד את מצודת ציון היא עיר דוד ויבן סביב מן המלוא וביתה (ש"ב ה' ט') וירש את היבוסים מתוך העיר. ותהי לקרית המלך, ומאז נודעת בשם ירושלם. בעיר דוד היה ארון ה' באהל (שם ח' ט"ז). ובמצודת דוד נקבר דוד (מ"א ב' י'). בירושלם נשאר עוד חלק אחתה לארונה היבוסים שהיה גורן ויקנחו דוד ממנו ובנה שם מזבח לה' ושם ירה את יסוד ביהמ"ק (מבות

מספר בני ישראל בירושלם בזמן חנינת הפסח עלה פעם אחת 2,565,000 (יוסיפוס מלחמות ס"ז פ"ט ג'). ומספר אנשי החיל שעמדו נגד הרומיים בשעת החרבן היה י"ב אלף יהודים וחמשת אלפים אדומיים (שם ס"ח פ"ז א'). ושש מאות אלף תושבים (Tacitus, Hist. v. 18), וכמעט כלם נפלו בחרב.

י. ס. מ"ד.

[אחר החרבן] בשנת שבעים ואתת למספר הנהג נשארו עוד איזה בתים וחלק אחר מהחומה. ואותם הרס אדרינוס אחר מירדת בר כוכבא (ע"ע) ויבן במקומה עיר חדשה שקרא "איליא אפיטולינא" לכבוד יופיטר שהעמיד במקום המקדש ויגזור על היהודים בעונש מות שלא לכנוס לירושלם. אחרי איזה זמן ניחן להם הרשיון לבוא העירה פעם אחת בשנה לבכות על חרבן הבית (יחיביוס Hist. Eccl. iv. 6, ועי' קהלת רבה פ' שלח לחמך). הנזרה הזאת היתה בתקופה ער זמן יחיביוס (312). המאה השביעית (למח"ג) הביאה תמורה גדולה בא"י וירושלם, כי המלך הפרסי כורשו או כושראי (Khosroes) חשני עלה למלחמה על ממלכת ביזאנץ ואנשי חילו התפשטו בא"י ובסוריא ואח"כ עלו על ירושלם. לפי דברי Chronicon Paschale עזרו למלך הפרסי כ"ד אלף יהודים. בחשבם שבמלך הזה נגלה להם כורש השני להעמיד אותם על אדמתם. שר הצבא הפרסי שאחאז ברו צר על ירושלם קרוב לשנה אחת, ותנתן העיר בידו וביד היהודים בחדש סיון 615, ועשו נקמות בנצורים וינרשו אותם וישבו שם היהודים לבמה. עד אשר התחזק הקיסר היראקליוס וילחם עם הפרסיים ובשנת 629 כבש את ירושלם. ועשה שלום עם המלך הפרסי שירואי (Siroes) בן כורשו. ולמרות הבטחת היראקליוס ושבועתו בעת שנמסרה העיר בידו לבלתי חרע ליהודים, מלא את בקשת הנצורים בירושלם לעשות הרג ביהודים אחר שהבטיחו לו לקבל עליהם סנופים וענויים לכפר על עון השבועה, ויהרגו יהודים לאלפים בירושלם וסביבותיה (זכרונות אבן-במרק ח"ב 242) והנשארים גורשו מן העיר, ולא נתנו להם הרשות לשוב עוד. בפרק ההוא היתה מהפכת גדולה בארצות הקדם, כי מחמד הערבי יסד דת האסלמית ושירי החיל של הכליף עומר בליד ואברעוביידה צרו על ירושלם בשנת 636 והעיר נמסרה בידי הערבים בשנת ט"ז לה'ג'ירה (637). בין תנאי הברית היה רשום כי לבקשת הנצורים נאות הכליף לאסור על היהודים הכניסה לעיר, וכאשר הפץ הכליף להשתמח על קבר דוד המלך מצא כי המקום מלא אשפות אשר מלאו הנצורים בשנאתם ליהודים (מוד"ג-הירדן בספרו דברי הימים, כ"ב באוצר הספרים בפאריס וחלק ממנו נעתק לצרפתית ונדפס, שם צד 43). בימי הכליף עבדאל-מלך בן מירואן הורשו היהודים להתישב בירושלם, ובשנת 688 בנה הכליף המסלך תגדול בחצר בית המקדש. ועשרה יהודים שרתו שם למאמא המקום בכל

אלף. היהודים למדו את דרכי היונים ויעזבו את ה', ונפרצה מחלוקת ישוע (יאסון) ומינלאוס אחיו אדות הירוששה של הכהונה הנדולה, והדבר הזה נרם שעלה אנטיוכוס אפיפנוס על ירושלם (בשנת ג"א תק"ץ = 170 קמה"ג), ויבן את אוצרות בית המקדש, והמית יתודים רבים (א' חשמונאים א' כ'; יוסיפוס, מלחמות ס"א פ"א). שתי שנים אח"כ עלה אפולוניוס המובסן עם חיל גדול על ירושלם, ויהרוג שם יהודים רבים וישרוף הבתים הגדולים ובהיכל ה' העמיד צלם אנטיוכוס ובנה בית משחק אצל הר הבית, ויולך עמו שבי מגדולי העם. ורוח ה' לבשה את מתתיהו החשמונאי וחמשת בניו, ויהורה המכבי נר"ט את היונים מבית ה' ומחלק גדול מהעיר (בשנת ג"א תקצ"ה-165). ויטהרו את בית המקדש ויחנכו אותו מחדש (ע"ע חנוכה). שמעון המכבי נרש את יחר היונים מהמצודה (ג"א תר"ח = 142). בעת ממשלת יוחנן הורקנוס בא אנטיוכוס השביעי (סירידס) על ירושלם ויפרץ בחומת העיר ותורקנוס פתח את קבר דוד והוציא משם שלשת אלפים כבר וזהב ויתן לאנטיוכוס להשלים עמו (יוסיפוס קדמוניות ס"ז פ"ט, מלחמות ס"א פ"ב). ריב האחים הורקנוס ואריסמבולוס נרמו שעלת פומפיי קיסר רומי על ירושלם, ותבוא העיר חחת ממשלת הרומיים (ג"א תרצ"ד = 66 קמה"ג), ונהרגו י"ב אלף יהודים ובתים רבים נשרפו באש ע"י היהודים בעצמם. אחרי איזה שנים עלה לוקוניוס קאסוס הפרוקנסול של הסוריים וכזו את אוצרות בית ה' ויקח עמו אלפים כבר וזהב וכסף וכלי שרת. ויליוס קיסר נתן הרשיון לבנות חומות ירושלם שנהרסו באיזה מקומות. בעת שיוצאי ירך החשמונאים רבו זה אח זה ע"ד המלוכה, התגבר חורדוס האדומי בעזרת סוסיוס שר צבא הרומיים, וישפכו סוללה על העיר ויצורו עליה בשנת ג"א תשכ"ג (87 קמה"ג). אחרי ארבעים יום נפלה החומה החיצונה, ואחרי עוד ט"ז יום נפלה החומה הפנימית וילכדו את העיר העליונה ואת ההיכל ויהרגו הרג רב מישראל (יוסיפוס, קדמוניות ס"ד פ"ט, מלחמות ס"א פ"ח). אונוסמוס קיסר רומי המליך את חורדוס על ארץ יהודה. בשנת ג"א תשל"ז (24) חורדוס בנה את ביתו בצד מערב העיר אצל שער יפו במקום שעומד עתה בית אוסף החיל וזן הארמני. ואת בית המקדש בנה מחדש בכל יופי וכאר וישכללו במשך ימי חייו, והחחיל בנינו בשנת ג"א תש"ס. (20 קודם מספר הנהג). בצד דרום בנו המלך מונבו והמלכה חיליני ארמנותיהם, ובית קברות יפה מאד. בימי אנריפא הראשון הצרו נציבי רומי ליהודי ירושלם, וחיל הרומיים שעמדו במבצר אנטינאי רבו חמיד עם היהודים, וקיסר קלאודיוס צוה להעמיד צלמו בהיכל ה', עד ימי שמעון הצדיק בן קתרם שאז נהרג הקיסר ובמלכה הנזרה. בשנת ג"א תתכ"ח (68 למח"ג) לכד מימוס את ירושלם וישרוף בית המקדש ונשבתה מלכות יהודה, וזו הגלות האחרון.

ומצופח (1211) וכירם כתב חתום מהשר Jean de Brienne חמיו של הקיסר פרידריך (כרמולי Itinéraires). בשנת 1218 היה שם ר"י אלהריו (תחכמוני מכ"ו ופמ"ו). בשנת 1219 צוה השלטן מדמשק לחרום חומות ירושלם. בעת ההיא נוסד המכע השני של נוסעי הצלב והקיסר פרידריך השני היה בראשה ובהניעו לעכו נלחמו שני האחים מלך-כאמיל ומלך מוהדין. הראשון כרת ברית עם הנוצרים וימסר בידיהם את ירושלם ובנותיה ביום 20 פברואר 1229. ואת עשרה שנה נלכו שם הנוצרים, אך לא הצרו לא למחמדים ולא ליהודים. בשנת 1244 נכשו המחמדים מצרים את ירושלם וסביבותיה בעזרת המאמרים הכוזביים ויגרשו את הנוצרים והיהודים תוכרתו לברוח לשכם (תברון וירושלם צד 89). ובשנת 1248 כאשר הלך המלך הצרפתי לודוויג התשיעי לא"י בראש מסע הצלב לכבוש את הארץ נלווה אליו ר' יעקב השליח מצוה ששלח ר' יהיאל מפאריס לאסוף נדבות בארץ הקדם לחזוקת הישיבות בצרפת ויבא ר' יעקב ירושלימה. ומלבד תרומת הכסף שלקח מיהודי העיר הקדושה הביא עמו לצרפת פרי הקירוחו ויקראהו בשם "סימני הקברים" (כ"י בפאריס וע"י Itinéraires לברמולי).

[התישבות היהודים בירושלם] אחרי שנתישבה העיר מחדש בא שם הרמב"ן בשנת 1267. ובה דבריו: ויושבי ירושלם קרוב לאלפים ונוצרים בתוכה כשלוש מאות פלטים מתרב השלטן ואין ישראל בתוכה, כי מעת באו המאמרים ברחו משם ומהם שנהרגו בתרובם, רק שני אחים צבעים קונים צביעה מן המושל ואליהם יאספו עד מנין... ומצאנו בית הרב בעמודי שיש וכיפה יפה ולקחנו אותו לבית הכנסת... וכבר התחילו לבנות הבית, ושלחו לעיר שכם להביא משם ספרי החורות אשר היו בירושלם והבריתו משם בבוא המטרים (רמב"ן בסוף פי' התורה, ובס' שער הגמול). במרוצת העתים רבו היהודים בירושלם ויבנו בתי כנסיות רבות והתישבו ברחוב מיוחד (The Geog. of Palestine p. 400. Zunz). בשנת 1317 בא ר' אשתורי הפרחי מגרושי צרפת וישב בירושלם כשנתים ימים, ושם החל לחבר ספרו "בפתור ופרח", והוא מזכיר לשבח את העדה הירושלמית וכי נהרו שם מכל הסביבות (כו"פ פ"ו). בראש העדה היה ר' ברוך ועמו רבנים אחרים. בשנת 1333 עלה ירושלימו ר' יצחק ב"ר יוכפ חילו מעיר לארדה אשר בארגון בספרד וישב שם וישלח מכתב לאביו ולמיודעיו בשבח עיר הקדש וא"י (שבילי ירושלם משנת ה'צ"ג, כ"י בפאריס ותרגומו בצרפתית ע"י כרמולי בספרו צד 217 והלאה). בשנת 1382 מלך השלטן מלך-שאליהיה במצרים והוא יסד ביח המלכות המאמלנקים הבורגניטים ומצודרו היתה פרושה על א"י. בשנת 1393 שלח מושל חדש על ירושלם שעשה סדרים נכונים וקל מאד מסי היהודים והנוצרים (ירושלם וחברון כ"י ערבי דף 220). השלטן המצרי פאראז הכביד אכפו על הנוצרים עד

יום ובעבור זאת פטרם מלשלם מס (שם צד 56). בנו שולימאן מלך במקומו (705), ושנתים ימים אח"כ עזב את אחיו הצעיר בדמשק ויבא לירושלם, ובדעתו היה לעשות אותה לעיר הבירה. בעת ההיא היה המנהג שהיהודים היו מדליקים הנרות במסנר, אך כאשר מלך הבלוף עומר בן עבראל-עוזי (710—720) לקח המשרה הזאת מידיהם ויטנה בעלי דת מחמד במקומם (שם צד 58). בשנת 969 נפלו א"י וסוריא בידי הבלפים במצרים למשפחת הפאטימים וירושלם נכבשה ע"י השלטן מואיז אלדן אללה מוסר הנגידות (ע"ע). הוא היה אוהב ישראל, ובימיו גדלה והצליחה ערת היהודים בירושלם. אולם נכרו אל-חכים (1010) היה איש רע ואכזרי, והצר מאד לישראל וגם לנוצרים ויהרום איוה בנינים ורצה להרוס את בית הכנסת של הנוצרים העומד על המקום אשר לפי אגודתם נקבר שם ישו הנוצרי (שם 67). בעת ההיא יסדו התורקים הסילנגוקים את ממלכתם ויתנו חתימתם על כל הארץ. השלטן טלך-זאח שלח את שר צבא ערוז לכבוש את סוריא וא"י ובשנת 1071 כבש את רמלה וירושלם, אך בשנת 1095 נברו בלפי מצרים חיל והשלטן אל-מנסע-עלי-בילה שלח את שר צבאו אל-אפדאל-אבך בדר ויכבוש את ירושלם אחר שצר עליה ארבעים יום. בעת שנלחמו בלפי המחמדים זה עם זה התעוררת התשוקה בלב הנוצרים לקחת את א"י וירושלם מתחת ממלכתם, ויסדו נוסעי הצלב וכראשם המצביא גופרוי, ויעלו על ירושלם לקחת מהמחמדים העיר ששם קבור ישו הנוצרי, וביום 25 יולי 1099 (כ"ג תמוז ר"א תתנ"ט) נפלה העיר בידי הנוצרים, ויהרגו את כל המחמדים בבית מסנר שלהם, ויציתו אש בבתי הכנסיות וההקדשים אשר נטלטו שם היהודים וכלם נשרפו ביום השבת כ"ד תמוז (Bibliothèque des croisades ח"ד צד 12). אך שנים אחרות אח"כ התישבו היהודים עור הפעם בירושלם. בשנת 1170 בימים האחרונים לאמורי מלך ירושלם היו שם יהודים מעטים וביניהם ר' אברהם אלקושמנכני חסיד ופרוש מאבלי ירושלם שהיו דרים תחת מגדל דוד. היהודים היו עוסקים בצביעה וקנו הזכות מן המלך (מסעות ר' בנימין מטודילא 20—21). ארבע או חמש שנים אח"כ באו הליפות גדולות בארץ הקדם, צלחארין הווייר של הבלוף אחמד במצרים מרד באדוניו בעת הליו (1171) וישם כתר מלכות בראשו, ואחר שהתחזק על כנו כבש מדינות סוריא ודמשק ויגרש משם את הפראנקים ביום הששי 2 אקטובר שנת 1187, ונטה חסד ליהודים ויבקשם להתישב בירושלם (תחכמוני פכ"ח). במרוצת הזמן היתה שם ערת גדולה, והנוסעים ר' מנחם החברוני שבקר העיר בשנת 1211 כתב, "והלכתי משם לירושלם עיה"ק ושם ישבתי והתפללתי בתוך קהל גדול וקדוש" (כ"י באוקספורד). בשנת 1210 באו לא"י ר' שמואל בן שמשון ור' יונגן בן מלגויל, ואחריהם באו כשלוש מאות יהודים מאנגליא

(שם).

[אחר גרוש ספרד] נדרש היהודים מספרד בשנת מזר"ח (1492) הביא תמורה רבה בערת ירושלם, כי רבים מהגולים נדרו לעיר הקדושה, ובשנת 1495 מצא שם תייר איטליאני מאתים בעלי בתים (משפחות) ובראשם ר' עובדיה הנ"ל הנגיד ר' יצחק הכהן שולל, אשר עשו תקנות רבות להנהגת הקהל ולהסיר הקלקולים שבאו ממנו הוקנים בעלי הורוע (ככהב התייר האלמוני משנת 1495, דרכי ציון בסוף). בשנת 1522 מצא תייר איטליאני אחד שלש מאות בעלי בתים בירושלם וביניהם חמשה עשר אשכנזים ובין הכפרדים היו מוריסקים (מסתערים) ובית הכנסת אחת לכלם וכו' ששים ספרי תורה, ומנהג תפילתם היה קרוב למנהג ספרד (שבחי ירושלם פרק אלה מסעי). תמורה עקרית באה על ירושלם משנת 1516 מעת שכבשה השלמן התוגרמי שלים הראשון, כי אז הושם קץ להמסים הישנים, והומל רק מס הגלגלת או כרנא הנהוג בכל תוגרמה. רב הספרדים היה אז ר' דוד ׳ן שושן. ורב האשכנזים ר' יוסף קולון, ועל המסתערים שייד (זקן) יצחק. הספרדים הרבים שנהרו לירושלם נוכחו לדעת כי מן הנמנע להם להריות בער צרכיהם, ור' לוי ׳ן חביב שבא בפרק ההוא לירושלם כתב: עלי לבי דוי ונוסף עוד יגון על מכאובי בראותי את הרע שימצא את עמי וכו' (ש"ת רלב"ח). בשנת 1523 בא שם הנר צדק ר' שלמה סולכו (ע"ע) מבשר ישועות, וכל העם האמינו בו ובהזיונותיו, ורלב"ח עמד בפרץ ובוזרונותיו כתב: „בזמן בשורות השומים וכו' לולא שנמצאתי אז בעיר הקדושה וכו' ובסתק שפתי הייתי משיב דעתם ומדבר על לבם, כבר היתה אז ריקה מכל היהודים היושבים בה ער בלי חשאר אפילו מנין" (שם פסק הסמיכה). בשנת 1526 היתה מגפה בעיר, וכל יושביה נדרו לכפרים, ובין המטים היה הנגיד ר' יצחק הכהן שולל, וכאשר נעצרה המגפה לא שבו התושבים האמורים כ"א העניים. העני והמחסור הרימו ראש עד אשר גם הרלב"ח התיאש מלישב בירושלם ונסר בדעתו ללכת לרמשק, ואמר „ובעונותינו נתקיים בנו והארץ תעזוב מהם", ובכ"ן התחוק במעמדו והוא היה הסבה שלא נתבבל אז הישוב בירושלם (ש"ת מהרלב"ח ס' כ"ה). בסוף ימיו ייתה מחלוקת בינו ובין ר' יעקב בירב הרב בצפת עיר הסמיכה (ע"ע). בימיו היו בירושלם ר' משה ׳ן אלשקר ור' אברהם צרפתי. אחרי מות הרלב"ח (1553) נתמעט הישוב בירושלם ולא היה להם רב הגן וכל דבר הקשה הגישו לפני הב"ד בצפת „כי עתה בעונותינו הרבים לית דיין ולית דין בירושלם" (ש"ת המביט ח"א ס' קמ"א). אח"כ התישב בירושלם ר' דוד ׳ן זמרא ויאות לבקשת טובי העיר להיות למורה הוראות בלי שכר רק בתנאי שאם יאדע אליו איזה הפסד מחמת הרבנות מתחילים אנשי הקהל ללשלם לו מכסף הנדבות. וכאשר קרה המקרה שחרב יסר איזה

שלא נשארו כ"א שני הגמונים צרפתיים בעיר ומעט ארמנים, ולעומת זה המה חסדו ליהודים. ר' אליהו מעיר פירארה שהיה בירושלם בשנת 1437 מודיע במכתב לבני משפחתו שהיהודים בירושלם חיים בשלוח ועומקים בכל ענפי המלאכות, מהם סנדלרים תופדים בונים חצבי אבן וצורפים, והנשים היו אורגות יריעות משי, ומצבם החמרי והרוחני והמסורי היה טוב. ראשי הקהל חמילו עליו מס כבד מאד ואת"כ נאות שיורה להם דעת, והיה קורא לפניהם שלש פעמים ביום נמרא עם תוספות ורשי ומפסי הרמב"ם ויקצבו לו שכר הגן. בשנת 1439 העלה שלמן מצרים את מס העדה בירושלם „ארבע מאות דוקאט" בכל שנה, בין שיהיו חברה מרובים בין מעטים. וכלם היו ערבים בזה ונתפסים איש על אחיו ועל רעהו (אגרת ר' עובדיה מברסנורא). תחת משפלת השלמן מלך-אשראף-כאיתאי באו על יהודי ירושלם תלאות עצומות. לרגלי מחלוקת יהודי עם זקני העדה אשר שמו עליו מס כבד וירדפוהו והוא המיר דתו, ואמו רצתה לקחת נקם מרודפי בנה ותקדיש את ביתה שיהיה בשכונת בית הכנסת לבית מסג' (בשנת 1475). הדבר הזה נתן כח ועז לישמעאלים למעון בדין על היהודים השוכנים בשכונת המסג', ויאטרו להעתיק את בית הכנסת מעל גבולם, ויקריבו את משפמם לפני השופט בירושלם. היהודים הראו בראיות כי בית הכנסת עמד שם קודם המסג', והשופט הצדיק אותם. אז הגישו המתמידים את משפמם לפני הבית דין הגדול שלהם בקהירא, אך במרם הוו השופטים את דעתם בזה התנפלו המתמידים על היהודים וישללו את ממנום ויהרסו את בית הכנסת, וכמעט אבדה תקותם מלשבת עוד בירושלם, לולי ה' שנתן אותם לרחמים לפני המלך ושריו אשר צוו לבנות את הבית כבתחילה (ממכתב ר' עובדיה). ר' עובדיה התמרמר על הזקנים הממונים על הקהל אשר הכבירו אכפם על התושבים במסים כבדים מנשוא וילחצו כל איש שבא להתישב בירושלם, ועי"ז ברחו העשירים ולא נותרו כ"א מולת העם. והממונים הוכרחו לסבור הספרי תורה שעלו למספר שלש מאות ולא השאירו כ"א אחרים, ושלחו שלוחים לכל תפוצות הגולה לאסוף כסף לבנינים של הקהלה, ולא באמונה היו עושים (שם). בשנת 1487 ישבו היהודים ברחוב על הר ציון, ובהי תפלה רבים להם. היהודים כמו הישמעאלים היו בזמן ר' עובדיה מברסנורא „שומרי מצוה ויראי המא" וולוי כי ידאת ה' שהיתה על פניהם לא היה מן האפשר לגור שם מצד מיעוט ההנהגה המדינית ומיעוט הסדר (שם). בפרק ההוא הקל שלמן מצרים על היהודים ובמקום המס הכולל שהושם על העדה שם מס גלגלת על כל יהודי פרטי ל"ב פלוציני (כסף ישן), ומלבד זאת היו פורעים לו העדה המשים דוקאט זהב להרשות להם לעשות היין. כשבעים משפחות יהודיות היו אז בירושלם ומספר כל התושבים כארבעת אלפים נפש

ירושלם לו מס כבוד מאד. בעמל רב עלה ביד איוח רבנים אשכנזים לברוח לצפת. כי לא היה בירד הקהלה לשלם המס. וחובות העדה כבר עלו לשבעים וחמשה אלף גרוש. היהודים בקושטא השתדלו לפני השלטן להסיר את מושל ירושלם מממשלתו. והשלטן גזר עליו לצאת מן העיר (1624). ויהי חרוחה ליושבי ירושלם. בין הרבנים שהחישבו במשך עשרה שנים אח"כ תי' ר' אשתרוגן שני' מסופיא. ר' צמח הנרבוני מקריטא ור' אהרן חיים ממורוקא. בשנת 1644 באו חלאת רבות על העדה והרחק והמחסור גברו בעיר. והוכרחו לשלוח שליחים לחייל לתמיכת הישוב. ושלחו למדינת פרס את ר' גר לקבץ נרבות בעבורם. והוא הביא עמו חדשות ונצורות מבני משה מעבר לים סמבטיון. בשנת 1646 שלחו שליח אשכנזי ר' נתן שפירא לאסוף נדבות באירופא ובידו הכתב המאושר של ר' גר אדות בני משה (מעשה נסים לר' משה אדרעאי ואבן ספיר ח"א 96). בעת ההיא היה בראש העדה ר' יעקב צמח שהיה אנוס בפורטוגאל ושב לדת אבותיו בא"י ויהי הפא מוסחה מאד תע"י נתרבה הישוב. אחרי איוח שנים חתישב בירושלם ר' אברהם אמינו מקושטא וייסד שם ישיבה והעמיד תלמידים רבים. השד"ר לקושטא היה ר' דוד קאפוא. אחרי איוח שנים בא לירושלם שבת י צבי (ע"ע) והתנהג כשורה איוח חדשים. ויבחרו בו העדה לשד"ר במצרים, ושם אכף כסף רב, אך השתמש בו למטרותיו. ונעשת משיח שקר. וליצני הדור היו אומרים שהלך שליח ונעשה משיח. ובשובו לא הביא שום תועלת לאנשי העיר. כי אם בלבול חסוחות בהזיוותו. ויגרשוהו מן העיר (תורת הקנאות, וקיצוד ציצת נובל צבי). קרוב לימים ההם נמנה לראש הרבנים ר' משה ב"ר יונתן גאלאנטי. והוא היה ענו מאד, והסכים עם רבני דורו שלא יהיה תואר רב הכולל בירושלם (שפת אמת). והקדיש כל חייו להצלחת העדה. ויסע בעצמו בכל פנות תוגרמה לאסוף נדבות כדי להחזיק הישוב. ובשנת 1679 הרחיק ללכת עד בילונרדי (ערות ביהוסף ח"ב ס' ק'). והוא העמיד העדה על בסיס נכון וקיים. וינהרו רבנים רבים לירושלם מכל קצות הארץ ומספרם עלה לשמונים ושבעה ופרנס הרור היה איש ישר וטוב לב אהרן פאדרו. ועליהם אמרו, "נחית כצאן עמך ביד משה (גאלאנטי) ואהרן" (פאדרו). אחרי מות הרב בשנת 1649 נמנה במקומו חתנו ר' משה ח' חביב מבני בניו של הרלב"ח. ובשנת 1700 בערך נמנה לרב הכולל ר' חזקיה די סילווא מחבר פרי חדש. ובשנת 1705 ר' משה חיות. בימיו היה רחוב היהודים בין העיר התיכונית והר ציון. ובאמצע הרחוב היה השוק של הסוחרים על הגבול שבין ציון וירושלם מצפון לדרום (גם פשוט ס' קכ"ח). ורבים היו הולכים ושבים לצפת לרגלי מסחרם עד שנמצאו בכל יום שיירות הולכות ובאות בין שתי הערים האלה (שם דף נ"א). בעת ההיא התעוררו אשכנזים רבים

פריצים והם התאוננו באזני המושל והשר שאלו מי שמך לשופט, ויכהו ויחרטוהו ויחנהו במאסר עד שהוכרח הקהל לפצור את השר בששים פרחים ועשרים לעבריו לחתיואו לחפשי (שירת המבית ח"ג ס' קפ"ח). מעמי המצות להרדכי מצות תרי"ג. כשלישים שנה אח"כ בא לירושלם ר' סנחם די לונזאנו, יליד קושטא, והוא היה אז כבן חמשים. וישתדל להחזיק הישוב וביניעה רבה משך שם איוח משפחות, ויצא בעצמו לארץ תוגרמה לאסוף נדבות בעד כוללות העיר, ולא חס על אשתו וילדיו שעוב בחוסר כל (טובה הוכחת דף ק"ט והלאה). עוד איוח רבנים החישובו שם וביניהם ר' שמעון תלוי אינשבורק מחבר דבק טוב. בפרק ההוא עלה לירושלם ר' בצלאל אשכנזי מסצרים, ובימיו נדרו רבים מצפת לירושלם לרגלי התנפלות הדרחים, וביניהם היה ראש המקובלים ר' חיים ויטאל. אשר ברח למצרים כי מושל ירושלם אבו סיפין שאל ממנו לנלות לו מקור מי גיחון שפתם חזקיה בי שמע עליו שאיש מופת תוא. אז התקצף המושל על היהודים ויעש בהם נקמות (1582) ואת בית הכנסת היחירי שהיה בעיר סגר (מי השלוח דף קס"ב). אחרי מות ר' בצלאל (1585) ישב על כס הרבנות ר' אברהם יצחקי למשפחת לאניאדו מארם צובה מחבר ס' מגן אברהם, והוא הראשון שנודע בשם התואר "ריש מחא" (ימין משה ס' ל"ה) וינהג נשיאותו בשנות 1600—1620. בימיו היה רוח והצלח ליהודים ויתישבו שם יחורים רבים מחו"ל וקנו בתים וחצירות. וביניהם היו עשירים שחפצו להלות כסף בנשך בשעת הרחק עד שיגיעו הנדבות לחסמונים מחו"ל ושאלו את ר' יוכף ממראני בקושטא אם ימצא איוח צד היתר (מהרי"ט ח"ב ס' ל"ט). ומאז נתרבה הישוב. האשכנזים היו אז מתי מספר ויתבוללו בין המפרדים ויאהו מנהגיהם ולא סנעו גם מלישא שתי נשים (עינוא דאתתא דף ק"ס). בשנת 1610 היתה מנפת בירושלם ורוב תושביה ברחו אל הכפרים עד עבור זעם (אהלי יעקב ס' ס"ב).

[התייבות האשכנזים] כאשר נעצרה המנפה נמנה מושל חדש בירושלם ושמו מחמד פחה איש ישר ואוהב צדק ובימיו התפתח הישוב בפרט בין האשכנזים. לפי דברי בן הדור ההוא, "נתישבה עיר ה' מבני עמנו יותר ממה שהיתה מיום גלות ישראל מעל אדמתו. ורבים מהם קנו בתים ושרות ובנו חרבות" (פתיחה ל' חרבות ירושלם). מספר האשכנזים נתרבה מיום ליום עד שעלה בידם לבנות להם בית הכנסת לברם. ובשנת 1622 הקימו עליהם לראש את ר' ישעיה הורוויץ (השליח). הצלחת העדה לא נמשכה זמן רב, כי נפסקה פתאום כבוא מושל חדש ושמו אבןפארוך ביום השבת כ"ז מכת שפ"ח (1625) העירה עם שלש מאות אנשי חיל ויסר את מחמד פחת וישב על כנו, וראשית פעולתו חיתה לעשוק ולחמוס את כל בני העיר. ויאסור את כל הרבנים וגדולי העדה. עד אשר

יעקב פירירא כל צרכי העיר ויבנה בית המדרש הנקרא על שמו „בית יעקב“ שעמד ימים רבים, הרב הזה נקרא לראשונה בתואר „ראשון לציון“ אשר יצמין בו עד היום ראש הרבנים בירושלם (ארמת קרש ח"ב הקרמה). אחריו, בשנת 1745, היה הרב הכולל ר' יצחק הכהן מנזע האשכנזים ממספחה רפאפורט. הוא נולד בירושלם, ובבחרותו הלך בשליחות קבצנות לכוללות צפת ובשבו ממצעו קבלהו לרב הכולל באזמיר ועמד שם ארבעים שנה, ולעת זקנתו עלה לירושלם ושם קבלהו לרב הכולל (1754—1762). אחריו היה ר' רפאל מיוחס בכ"ר שמואל מחבר ס' פרי האדמה (1762—1786), ואחריו ר' יו"ט אלנאי מחבר שמחת יו"ט (1786—1802). בשנת 1798 פרץ נפוליון הראשון בא"י וביום 6 מארץ כבש יפו ויהרג ר' אלפים איש, וישמעו הדבר בירושלם וייראו מאד, ויחלו לחזק חומות העיר ויחפרו חפירות סביב החומות וגם הרב הכולל עסק במלאכת החפירה ויעורר את היהודים לעזור בהגנת העיר. אך נפוליון קרב רק עד רמלה וישב לדרבו ויושבי ירושלם נצולו (מעשה הארץ 45).

[במאה הי"ט] בטות ר' יו"ט נתמנה במקומו ר' מרדכי יוסף מיוחס (1802—1806), ואחריו עמד ר' יעקב משה יעש ממדינת מורקא (1806—1817). בימיו היה פקיד העדה ר' זכריה חמירי שהקדיש כל ימיו להצלחת העדה. קרוב לפרק הזה החלו האשכנזים להתישב בירושלם. בשנת 1812 היתה נמנה בצפת ואז ברחו רוב התושבים לעיר הקרש וביניהם בעשרים אשכנזים עניים מרודים, ובראותם כי המחמרים שבתו כבר השנאה הקבועה כלבם לכל יהודי אשר בשם אשכנזי יקרא התאמצו בהשתרלות ראשי היהודים בקושטא הקרובים למלכות לבקש פירמאן (זכות) מצד השלטן לעצור בעד המחמרים מלדרוש החובות הישנים מהאשכנזים הכאים מחדש, וישינו מבוקשם. ויקחו להם בית המדרש הקטן הנודע בשם „אור החיים“ לר' חיים ן' עטר. במוח ר' יעקב משה יעש נמנה לרב הכולל ר' יעקב קוריאלי. ולא ארכו לו הימים, וימת בשנה אחת אח"כ (8—1817). בימים ההם עלה לירושלם ר' רפאל יוסף חזן מעיר אזמיר ויבחרו בו לרב הכולל, ואחר פטירתו (1819) נמנה במקומו ר' יום טוב דאנון בארדינופול, אך לא עמד על כנו כ"א שנחים ימים (4—1822), ובמותו נבחר ר' משה סחין (1824—1836). בימיו היתה מלחמת אודחים בירושלם, כי פחת דמשק שוליסאן הכביד אכפו על כל יושבי הארץ ויעשק וירוצץ אותם עד אשר נלאו לנשוא, ויוציאו במרמה את הקאימאקאם (מושל העיר) מחוץ לעיר (י"ז תמוז חספ"ד=1824) עם חילותיו, ובינתיים בבשו המלוכה ויסגרו שערי העיר לפני המושל. כאשר נודע הדבר להפחה ברמשק הודיע הדבר לקושטא ובחרש תשרי תקפ"ז (1826) צר על ירושלם מצד הר הזיתים בחיל כבר וימטר כדורי תותח על העיר ימים רבים, וביום

לכוא ירושלימה ובראשם היה ר' יהודה חסיד מעיר שולץ (בפולין הרוסית), ואחרי תלאות רבות הגיעו לירושלם, אך לא הצליחו כי החסיד מת שלשה ימים אחרי בואו, ובני החבורה מהם שבו לאירופא, ומהם המירו דחם ברת האמלמית סחמת הדוחק, והנשארים בעיר תיו בצער ולחץ וימכרו את כל הפציהם, וילוו בסף סאת הערביים בנשך ואת בניני ההקדש ובית הבנסת נתנו להם כמשבת, על סמך התמיכה אשר ישיגו מח"ל. רבם ר' משה הכהן הוכרח לנסוע בארץ אשכנז לבקש עזרה סאת בני הגולה לפדות את המשכנות, ובשנת 1707 נשלח להם טפראנקפורט דמיין 128000 גרש שהם בערך ב"ה אלף זהובים (שפת אמת), ובכל זאת לא הונח להאשכנזים טרוב החובות והמסים. בשנת 1715 היה רב הכולל ר' אברהם בן דוד יצחקי יליד שאלוניקי, והלך בשליחות מצוה באירופא (הרב חיד"א בערך נגיד ומצוה), ויעמוד בראש העדה עד שנת 1722. בימיו הוכפלו צרות העדה האשכנזית וכאשר לא הספיקו לשלם חובותיהם להערבים תושבי העיר התנפלו עליהם פתאום ביום השבת ח' חשוון תפ"א (1720) וישרפו את בית הבנסת שלהם עם ארבעים ס"ת וספרים, ויחפסו כל גדוליהם ומנהיגי הקהל ויאסרו אותם ואח"כ החזיקו בכל בתיהם ויגרשום משם, וקרוב לחשעים שנה לא יספו האשכנזים להתישב בירושלם כ"א בהתחפסם כבני ספרדים (מעשה הארץ דף מ"ח). גם הספרדים היו כדוחק וצער, ובשנת 1726 שלחו שרד"ים לתונרמה איטליא והולאנד (פרי הארץ ח"א, הקרמה). בשנת 1730 לוו מעות מהערביים, וכאשר לא יכלו לשלם לחצו אותם, והנה כא נבאי השלטן וירדש הברנא מן היהודים, ורוב העניים שלא יכלו לשלם הושמו כסחר. וישלחו שליח לקושטא לעזור להם, וויאלו נבירי העיר לנכר די בסף לשלם החובות אך בתנאי שישלכו בתחלה את החובות לישמעאלים והיהודים יסחפקו כנותר (ארמת קרש ח"א ח"ט ס' ס"ה). במעט הוטב מצבם והנה אסון אחר בא עליהם, כי אשה אחת אשכנזית ושמה פינילי מכרה יין לשני מחמרים ונשחברו, ובלכתם בדרך תקע אחר את סכיני כבטן חברו, וכאשר נודע הדבר לשד העיר חפס כל היהודים מוכרי יין ויתנם כמשמר. ורק כאשר קבל מתנה הגונה מראש הקהל הוציאים לחפשי (שם ס' ע"ב). בשנת 1733 בא הפחה מרמשק לירושלם וכחיותו בכסנך שעל הר הבית השניח על הבתים אשר סביבותיו וירא נשים יהודיות שהשקיפו מן התלונות, ותהי פקורתו לנרש את כל היהודים מן השכונה ההיא הנקראת תראתאל-שרף אשר החזיקו בה שנים רבות (שם ס' ס"ז). בעת ההיא היה ראש העדה ר' בנימין הכהן מעלי (28—1730), ואחריו ר' אליעזר ב"ר יעקב נחום מארדינופול (1730—1745) והוא חבר ס' חזן חוסן על המשניות. בשנת 1745 נמנה ר' נסים חיים משה מזרחי לרב הכולל, וכחשתרלותו הסמיק הגביר

(1910) בא לירושלם ר' חיים נחום הרב הכולל מקושטא שהוא ראש הרבנים בתגומה לפתור שאלת הרבנות בעיר הקדש ומנה לרב הכולל את ר' יעקב מאיר, אך הוא עורנו נשאר בשאלוניקי ומרם גלה דעתו אם יאות לקבל עליו המשרה הזה (מרחשון תרע"א).

ביבליוגרפיה: מלבד הנרשמים בחוד המאמר; מסעות ר' בנימין מסולידא (זמנו 1178); סבוב העולם לר' פחחיה מרגנשבורג (1190); דף אחד ממסע ר' פריץ התברוני (כ"ו אוקספורד); מסעי רפליסטיני מר' שמואל ב"ר שמעון (1210); סימני הקברים מר' יעקב איש פריש (1258) כ"ו בפאריס; שבילי עולם מר' יצחק ב"ר יוסף חילו מארגון (1388) כ"ו שם; הכת ציון לר' אליהו מספירארה (1437) כ"ו; יחוס הצדיקים לר' גרשום ב"ר אשר משאקרימילא (מנטובח 1561); מכתבי מסע מהרמב"ן (נדפסו בסוף ספירוסו עה"ת בווינא); מכתבי מסע לר' עובדיה מברטנורא (כ"ו באוצר ניצבבורג ונדפסו); מכתב מסע מיסנת 1495 בכ"ו ונדפס בס' דרכי ציון (דפוס ווילנא); שבחי ירושלם (ליוורנו 1785); כפתור ופרח לר' אשתרי הסרחי; אוץ ישראל לר' גרשון ב"ר אליעזר סניל (1824); דרך הקדש (לובלין 1837); דרכי ציון לר' משה בר נפתלי הירש פוריית (1850); גנוי ישראל כמסרבורג ח"א (ליק 1865) כולל מכתבים משלשה נוסעים קראים; תבואות הארץ לר' יהוסף שווארץ (ירושלם 1845); אבן שמואל (ווילנא 1894); עליית הארץ (ווילנא 1839); מסעות האב"ר בהמגיד שנת י"ב; איל-אונש אל גאליל כי תאריך אל-קריש בי אל-חליל מהחוקר מוג'ר-אדריין (כ"ו ערבי באוצר הספרים הלאומי בפאריס). זכרון בירושלם לר' שלמה ב"ר מנחם (ירושלם 1876); ס' חבת ירושלם (ירושלם 1844); טל ירושלם לר' ליב אורנשטיין ירושלם (1877).

ש"ך

— [בתלמוד וספרות הרבנים] לדברי ר' יהודה נקראת ירושלם בשם "נחלה" ולדברי ר"ש "מנוחה". ולדעת רשב"י זו חו ירושלם (זבחים ק"י.מ.). ובלשון המשנה נקראת לפעמים בשם "עיר" סתם (סנהדרין ב.). ולפעמים בשם "לפנים מן החומה" (כלים פ"א ת.). לדעת הרמב"ם נקראת גם בשם "מקדש" מול ערי א"י אחרות הנקראות בשם "גבולים" (פ' המשנה סוכה פ"ד ה') ואינו כן דעת רש"י (ר"ה כ"ט: ד"ה אבל). ואמרו כל נביא שלא נוכר שם עירו בירוע שהוא מירושלם (מגילה ט"ו.) כי היא היחה "עיר הנביאים". מחלוקת היא בין התנאים אם ירושלם נתחלקה לשבטים. דהניא מה היה בחלקו של יהודה? הר חבית הלשכות והעזרות. ומה היה בחלקו של בנימין? אולם והיכל ובית קדשי הקדשים, ורצועה היחה יוצאה מחלקו של יהודה ונכנסה בחלקו של בנימין ובה מזבח בניו (מגילה כ"ו.) ולדעת ר"א ב"ר צדוק תנאים לא נתחלקה ירושלם לשבטים כלל. והיתה קנין כל ישראל בשותפות [וכמו עיר הממשלה ואשינגטון שאינה שייכת לשום מדינה וארץ מארצות הברית כי היא עומדת במתח כללי, "דיסטריקט של קולומביא" ויש לכל ארצות הברית חלק בה]. ומפני זה אין משכירין בתים בירושלם מפני שאינן שלהם, ר"א ב"ר צדוק אומר אף לא ממות (שם). ומטעם זה אין הבית הלזם בת אפילו

שמיני העצרת קרא לתושבי העיר לשלום אם ימסרו העיר בידו בתנאי שלא יגע בהם לרעה. ובעצם היום הוא פתחו לפניו השערים ויבא העירה (מעשה הארץ 40). בשנת 1832 מרד מחמד עלי מושל מצרים בשלטון ויכבוש כל ארץ ישראל וסודיא. אז עמד רוח והצלה ליהודים כי החנה עמהם כנימוס וישם חוק ומשמר בארץ, ובימי השינו האשכנזים הרשות לכנות בית הכנסת על המקום אשר היה שם לפני מאה שנה. בחדש תשרי תר"א (ספט' 1840) לקח השלטן עבראלי מיניד את א"י מיד אברהם פתח נסיון מצרים ויגרשהו מצרימה. בימים ההם היה הרב הכולל ר' משה יונה נבון (1836—1841), ואחריו ר' יהודה בכ"ר רפאל נבון (2—1841), ואחריו נמנה לראש הרבנים ר' אברהם חיים גאגין (8—1842) מתבד ספרי מנחה מהורה חוקי חיים (נפטר ח' אייר תר"ח). אחריו נמנה ר' חיים דוד חזן (9—1861) יליד איזמיר. בעת ההיא (אפריל 1862) בקראת עיר הקדש יורש העצר האנגלי (Prince of Wales) שמלך אח"כ בשם עדוארד השביעי. החכם באשי יצא לקראתו לבוש בבגדים נאים לבנים ויורש העצר בקרו ביום השני וידרוש מעמו ללוותו אל הר ציון ולספר לו קורות מלכו יהודה ועיר הקדש. בשנת 1862 בא ירושלימה החוקר הצרפתי פראנק די סולם. הוא חקר וחפר הארץ ויגלה מערת כלבא שבוע (שנקרא בטעות קברות המלכים) וכאשר בקש לקחת הדברים העתיקים שמצא שם הניש החכם באשי קובלנא למלכות ע"י ר' יקיר גירון ראש הרבנים בקושטא. ולהפצרתו מסר החוקר העצמות שנמצאו בקברות לקברם בקברי ישראל. הרב הזה נפטר וקן ושבע ימים ה' אדר תרכ"ט. אחריו נבחר לחכם באשי ר' אברהם אשכנזי יליד לאריסה, והוא נתכבד מאת השלטן עבראלי-עוזי באות הכבוד מינידואי ממדרגה שנייה, ונס קיסר אוסטריא כבדו באות הכבוד פראנץ יוסף. בשנת 1870 היה רעב בארץ ובירושלם בפרט, ומחיר צרכי האוכל עלו למעלה עד שנמכר לחם במשקל קילוגרם אחד בשבעה פראנק וחצי, והמים היו נ"ב מעט ויקרים מאד. הרב ר' אברהם ערך בקשה לגדיבי היהודים באירופא והנדיב ר' משה מונטיפיורי לבדו המציא לידו שלשת אלפים ליטרות אנגליות, וביתר הערים בתוגרבה ואירופא מהרו נ"ב לשלוח נדבתם. ר' אברהם אשכנזי נפטר בשנת 1879 ובמקומו נמנה ר' רפאל פאניזיל (פאניזיל). ובמותו בשנת 1893 נמנה ר' יעקב שאול אלישר (ע"ע). ויעמוד במשמרתו עד יום מותו בשנת 1906, ואז קמה שערוריה בירושלם לבחירת רב הכולל, ויבחרו את ר' יעקב מאיר ברוב דעות אך בתירתו לא נחקיימה לרגלי התנגדות אוהבי דעות הרב המנוח שרצו למנותו תחתיו. וישלחו צירים לראש הרבנים ר' משה בן לוי בקושטא לבקשו שלא לאשר את הבחירה. בינתים מת הרב הכולל בשאלוניקי ויבחרו את ר' יעקב מאיר במקומו. בחדש אייר עת"ר

כ"ט: ל.). ואנשי כנסת הנדולה סדרו ברכת ירושלם בתפלה. בברכת המזון, בהפטרה, בברכת התנים, וקבלת תיא כי שלמה חיקן ברכת ירושלם (ברכות מ"ט.), ובתיב „אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני... אם לא אעלה את ירושלם על ראש שמחתי“ (תהלים קל"ז).

[קדושת ירושלם] בירושלם יש קדושת מחנות, ואמרו בשם שמחנה בזכר כך מחנת בירושלם— מירושלם להר הבית מחנה ישראל, מהר הבית לשער נקוד מחנה לוי, מכאן ואילך מחנת שכינה (ובתים קט"ז: תוספתא כלים ב"ק פ"א י"ב). וראשית גבול מחנה ישראל בירושלם היא מחומת בית פאני ולפנים והיא היקף חצון ותבישא של העיר (עי' רש"י ב"מ צ"ג). ובית פאני בעצמו דינו כפנים ירושלם (רש"י סנהדרין י"ד: ד"ה בית פאני). וממעם קדושה זו אוכלין בירושלם קדשים קלים ומעשר שני (כלים פ"א ח). ולדעת ר' יוחנן השותם את התורה ולתמח היה בירושלם נקדש הלחם, משא"כ חוץ לחומת בית פאני שאינו כלל במחנה ישראל הסמוך למחנה לוי ושכינה (פסחים ס"ג: ועי' ב"ר"ש ורא"ש כלים שם), וכן השוחט על חמץ עובר לדעתו כשחמצו בירושלם, משא"כ חוץ לירושלם (שם). וממעם זה גם זקן ממרא אינו תיב אם מצא את הסנהדרין חוץ מבית פאני והמרה. כי וקסת ועלית אל „המקום“ הוא רק במקום הגתקדש בקדושת מחנות (סנהדרין י"ד: ועי' רש"י ותוס' שם). לדעת הרמב"ם היה לולב ניטל בירושלם כל שבעה גם קודם החרבן, דקרא „לפני ה“ גם במחנה ישראל משמע (פי' המשיניות סוכה פ"ד ח'). קדושת ירושלם ככל קדושת מחנות קדשה לשעתה ע"י שלמה המלך וקדשה לעתיד לבא, מה שאין כן בשאר א"י שהיא מחלוקת התנאים (פי' המשיניות להרמב"ם עדיות פ"ח ו'). ובכ"ז יש גם בזה מחלוקת אמוראים. דרב הונא סבר קדושת מחנות דשלמה קדשה לשעתה וקדשה לעל, ועזרא שקדשה עוד הפעם לזכר בעלמא הוא דעביד, ורב נתמן סבר שנים קדושת מחנות קדשה לשעתה ולא קדשה לעל, וע"כ היה עזרא מוכרח לקדשה עוד הפעם (שבועות מ"ז). וכתיב הרמב"ם (בית הבחירה פ"ז ט"ז). למה אני אומר במקדש וירושלם קדושה ראשונה קדשה לעל ובקדושת שאר א"י לא קדשה לעל, לפי שקדושת המקדש וירושלם מפני חשכינה ושכינה אינה בטלה, אבל קדושת א"י היא מפני הכבוש וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטלה הכבוש. אמנם הראב"ד משיג עליו ואומר „לא ידעתי מאין לו זה וכו'. ולא עוד אלא שאני אומר שאפילו לר' יוסי דאמר קדושה שניה קדשה לעל לא אמר אלא על א"י, אבל לירושלם ולמקדש לא אמר, לפי שהיה יודע עזרא שהמקדש וירושלם עתידים להשתנות ולהתקדש קדוש אחר כקדוש עולמי בכבוד ה' לעולם, כך נגלה לי מסוד ה' ליראיו. לפיכך הנכנס עתה שם אין בו כרה“. ועי' סמך דר' אליעזר לעזוי והורה להשר מונמפיורי לתתיר לו לכתחילה

לא נפרה בשנת ראשונה כשאר בתי ערי תומה, שגם להקונה לא ישאר לצמיחות לדוחתיו, כי שייך לכלל ישראל (ובפרט לעולי רגלים). ולכן אמרו כי חומות ירושלם מגדלוחיה וכל צרכי העיר באין מתרומת הלשכה (שקלים פ"ד כ'). ירושלם אינה מביאה ענלה ערופה דכתיב בה באדמה אשר ה' אלהיך נותן לך לרשתה. ואין הירושה רק באדמה שנתחלקה לשבטים. ואין ירושלם נעשית עיר הנדחת, רכתיב באחת שעריך משמע שאתה יודע למי היא מיוחדת (רש"י). ואינה כממאה בננעים דכתיב בבית ארץ אחחתכם (ב"ק פ"ב:). ואין בה משום בן סורר ומורה דכתיב אל שער מקומו ואין זה מקומו אלא של כל ישראל (אדר"ג פל"ה). ויש עוד דברים שמשונה ירושלם משאר עירות בא"י והם משום טהרה ונקיות ולכבוד עולי רגלים, כמו: אין מוציאין בה זיזים וגזחטראות, ואין עושין בה אשפתות, ואין עושין בה כבשונות, ואין עושין בה ננות ופרדסים, ואין מגדלין בה תרנגולים ואין מלינין בה את המת (ב"ק פ"ב:); ואין מקיימין בה קברות ישנות חוץ מקברי מלכות בית דוד וחולדה הנביאה שהיו שם מימות נביאים הראשונים, ואין מקיימין בה אילנות ישנות חוץ מנינת ורדן שהיתה שם מימות נביאים הראשונים (תוספתא ננעים פ"ו). ויש דברים שתקנו שם מפני בטוחת המקום או טהרת המרות, כמו: אין נותנין מקום לנר תושב (אדר"ג פל"ה), ואין ממור נכנס לירושלם כל עיקר (שם פ"ב). הבעל יכול לכוף את אשתו לעלות ולדור עמו בירושלם אפילו להעתיק משכנם מנה היפה לנה הרעה, אבל לא יכול לכופה לצאת מירושלם (כתובות ק"ז:). שוקי ירושלם מתכבדים בכל יום, ולכן מעות הנמצא בה ברנל מעשר הוא, ובשאר ימות השנה חולין. שאינם נשארים מיום ליום (ב"מ כ"ו). לדעת רש"י היו מכבדים משום נקיות ולדעת התוספות משום טומאת שרצים (שם ד"ה עושין), שוקי ירושלם היו מפולשין מרוח לרות ורהבין שש עשרה אמה, וששים רבוא אוכלסין עוברין בהם בכל יום, ואלמלא דלתותיה נעלות בלילה היו חייבים בהם משום רשות הרבים, ומפני שנעולות בלילה דינה ככרמלית (עירובין צ"ו: וברש"י ד"ה ירושלם). אך אחרי שפרצו בה פרצות דינה כרשות הרבים (שם ק"א). הצרות היו בירושלם בניות על הסלעות, ותתיהן חלול מפני קבר התהום, ומביאים נשים מעוברות ויולרות ומגרות שם בניהם לפרה (ובתים ק"ג). פעם אחת מצאו עצמות בלשכת דיר העצים ובקשו לגזור טומאה על ירושלם, עמד ר' יהושע על רגליו ואמר: לא בושח וכלימה הוא לנו שנגזור טומאה על עיר אבותינו! (שם). גם בתקנות ר' יוחנן בן זכאי נתן יתרון לירושלם, ותקן שאם חל ריה להיות בשבת שהיו תוקעין ביבנת או בכל מקום שיש בו ב"ד סמוכים דוקא, אבל בירושלם היו תוקעין אפילו שלא בפני ב"ד. וכל עיר שהיא רואה ושומעת וקרובה ויכולה לבא לירושלם תוקעין בה בשבת (ר"ה

פצם ראשונה ירושלם בחרבנה לא אכל אותו היום בשר ולא שתה יין (נדרים י"ב). ולדעת בעל כפתור ופרח מחויב לאסור על עצמו הנאה זו (פ"ז). מנתגי אבלות יתרה על ירושלם אסור משום יהירא, ורק ת"ח גדולים היו לובשים שחורית להתאבל על ירושלם (בי"ק ג"ט:). בעל כפתור ופרח אומר שמה שנוהגים היום היהודים ישבי הארץ סין חמת ודמשק, צובה מצרים (קחירא) ואלכסנדריא לעלות לירושלם בחגים ומועדים אינו במקום עליה לרנל אלא משום אחראות עגמת גפיש (שם). כל המתאבל על ירושלם זוכה ורואה בשמחתה (תענית ל':). ע"ע זכר, אדות חמדות בירושלם ע"ע מדות ומסקלות.

הרת"ח

[מנהגים קדמונים] בתלמוד נמצאים הרבה מנהגים בירושלם שהיו שונים מערים אחרות בא"י ובפרט מערי חו"ל. ר' אלעזר ב"ר צדוק אמר כל המטיל תכלת (בסדן) בירושלם אינו אלא כן המתמיד, אע"ג דב"ה אומרים סדן חייב בציצית ואין דין כלאים נוהג בו (סדן הוא פשתן ותכלת היא צמר) כי דרשו סמוכין לא תלבש שעמנו נדילים תעשה לך (מנחות מ'). ואנשי ירושלם לא דרשו סמוכין בזה כב"ש. א"ר אלעזר ב"ר צדוק. כך היו אומרים תגרי חרץ (חנונים היושבים אצל חרבי התלונות) שבירושלם: באו ומלו לכם תבלין (לפסח) למצוה (פסחים קמ"ז). עד זמן יוחנן כ"ג היה פמיש מכה בירושלם בחוה"מ, והוא בטלו (טרו"ק י"א). אנשי ירושלם היו אוגדן את לולביהן בנימוניות של זהב (סוכה ל"ז) וכל אחד יוצא מביתו ולולבו בידו קורא ק"ש ומתפלל ולולבו בידו (שם מ"א). יקירי ירושלם לא היו ישנים כל הלילה של יוה"כ (יומא י"ט). יקירי ירושלם היו מליזן אותו עד הסוכה (שם ס"ז). נקיי הדעת שבירושלם כשהיו מוציאין את התורה ומחזירין היו הולכין אחריה מפני כבודו (סופרים פ"ד). בן מנפת שהיו בירושלם סרים אדם ויבמו את אשתו (יבמות ע"ט). מעשה בכרמיש (שם אשה) שפחה משחררת בירושלם (והיתה סוטה) והשקה שמעיה ואבטליון (ברכות י"ט). ר' נחמיה אומר כך היה מנהג של נקיי הדעת שבירושלם, מכניסין לבעלי דינין ושומעין דבריהם ומוציאין אותן לחוץ ונושאין ונותנין ברבך וכו' (סנהדרין ל'). נשים יקות שבירושלם היו מתגדבות ומביאות הקורט של לבנה שמערבין בכוס של יין להשקות את היוצא ליהרג כדי שתמרוק דעתו (שם מ"ג). ר"י בן בבא העיד ה' דברים וכו' ועל תרנגול שנסקל בירושלם על שהרג את הנפש (ברכות כ"ז). בטיז באב היו בנות ירושלם יוצאות וחולות בכרמים לזכר החולות של בנות בנימין בשילה והיו אומרות בחד שא נא עיניך ודאח וכו', וביוה"כ בנות ירושלם יוצאות בכלי לבן שאולין שלא לבייש את מי שאין לו (תענית כ"ז). בירושלם היה צריך הבעל ליתן מכל כנה נדוניא שמקבל מאשתו עשרה זוז על בשמים

הכניכה לבית המקדש בחיותו בירושלם בשנת 1867 (וע' כסף משנה שם שמקיים דברי הרמב"ם וגם הראב"ד לא אמר רק לפסח מכתו). מי"מ לא נתקדשו שערי ירושלם שמצורעין מנינן תחתיהן (פסחים פ"ה:). סדר הקדושה שנקדשה ירושלם ותעזרות היה במלך ונביא ואורים ותומים וסנהדרין של שבעים ואחד ובשתי תורות ובשיר, וב"ד מהלכין ובי תורות אחריהן וכל ישראל אחריהן (שבתות י"ד). ובדרך זה יכולין לקדש וכהסיף על העיר ועל העזרות (שם). ועומדן בכנורות ובנבלים ובצלצול על כל פנה ופנה ועל כל אבן ואבן שבירושלם, ואומרים ארוממך ה' כי דליתני וגו' עד שמגיעין לסוף המקום שמקדשין אותו ועומדן שם, ואוכלין שם לחם תודה אחת משתי התורות והשניה נשרפת, וע"פ הנביא שורפין את זו ואוכלין את זו (רמב"ם בית הבחירה פ"ז י"ב). אם מלך ואורים ותומים מעכבין בקדושת העיר הוא מחלוקת רב הונא ורב נחמן (שבתות מ"ז). לפני יהושפט נתוסף על ירושלם חלק העיר שהיה נקרא אז בשם החצר החדשה (דה"י ב' ה') ונקרא אח"כ בפי היונים בציתא (שבוס מבית חסרא?). ובלשון התלמוד "בצעה" אשר בהר המשחית (שבתות שם לפי הנוסחא האמיתית אשר בארתי בספרי כתובת ארץ ישראל ערך הר המשחה והר המשחית). והיא נתקדשה בכל אלו המנהגים, וקדושתה קדושה גמורה, והיו עמי הארץ נכנסים לשם ואוכלים שם קדשים קלים, אבל לא מעשר שני, מפני שהאמינו שבאכילת מעשר שני מתעשרים, ופחדו אולי לא יתעשרו אם לא יאכלים בפנים ירושלם הישנה ממש (שבתות שם רש"י ד"ה ה"ג), והברים אוכלים שם קדשים קלים ומעשר שני, ועוד בצעה אחת עליונה ממנה לצד צפון בהר המשחית (לא בהר הזיתים), אשר שם היתה תורפה של ירושלם, אשר בקל יכול האויב כבוא העירה משם, והכניסיה עלי גילה לתוך העיר לבטחון באלו המנהגים אך בחסרון מלך ואורים ותומים, והיו עמי הארץ נכנסין שם ואוכלין קדשים קלים אבל לא מעשר שני, ות"ח לא אכלו שם לדעת רב הונא, לא קדשים קלים ולא מעשר שני (שבתות שם). אנשי חו"ל צריכין לבוין בתפלה כנגד א"י והעומד בא"י יכוין לבו כנגד ירושלם שנאמר והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת (מ"א ח') ברכות ל"ג, ונאמר בדניאל, וכיון פתיחין ליה בעליתיה נגד ירושלם וכו' (שם ל"ד). ואסרו עבור שנים בחו"ל כ"א בירושלם שנאמר ודבר ה' מירושלם (ברכות ס"ג).

[חרבן ירושלם] הרואה מהצופים (הר סמוך לירושלם) את ירושלם בחרבנה אומר: "ציון מרבר היתה ירושלם שמטה" וקורע מעומד (מ"ק כ"ז), ואם קרע כבר על חרבן ערי יהודה או על ביהמ"ק מוסף הקרע על ירושלם ואינו מאחה אבל שולל (שם וש"ע א"ח ס"י תקס"ח). היה הולך ובא לירושלם תוך שלשים יום אינו קורע קרע אחרת. מנהג היה בימי התלמוד שהרואה

לחמרוקי הנשים (כתובות ק"ז), אע"נ שלא היו צריכות להתבשם מריח הקמרת (יומא ל"ט). חיו צריכות לבשמים לעזר הכשר להשיר חשער ולפשט חממים (תוס' בשם ר"ת). אנשי ירושלם היו כותבין בכתובה את תהא יתבא בביתו ומתנא מנכסי כל ימי מינר אלמנותיך בביתו (כתובות נ"ב:). בירושלם היו כותבין שעות היום בשמר (שם צ"ג:). כפר קמן היה בצד ירושלם והיה בו זקן אחד והיה מלוה לכל בני הכפר וכותב בכתב ידו ואחרים חותמים ובא מעשה לפני חכמים והכשירוהו (גמין כ':). העדים היו חותמין איש פלוני בן איש פלוני ולא כתב עד, כך היו נקיי הרעת שבירושלם עושין (שם פ"ז:). נקיי הרעת שבירושלם לא היו חותמין על השטר אלא א"כ יודעין מי חותם עמה, ולא היו נכנסין בסעודה אלא א"כ יודעין מי מסב עמהן (סנהדרין כ"ג:). בירושלם היה המנהג כשארם היה צריך לעשות סעודה היה מוסרה למבא שיעשה בעד שכר מסוים (איכא רבא פ"ד). בירושלם עשו מנהג למי שהיה מזומן לסעודה להפוך יד אונקלי שלו (כדי שלא יסנף בנדרו), וכל מיני מאכל היו צוררים במטפחת מפני איסמנסות (שם), ועי' ירוש' רמאי פ"ד ג'. רשב"ג אומר מנהג גדול היה בירושלם המוסר סעודה לחברו וקלקלה נותן לו דמי ברכתו ודמי ברכת אורחיו. עוד מנהג גדול היה שם: מפה פרוסה על גבי הפתח, כל זמן שהמפה פרוסה אורחין נכנסין, נסתלקה המפה אין האורחין נכנסין (בי"ב צ"ג:). מנהג טוב היה בירושלם [לחנך] להתענות בנייהם ובנותיהם הקאנים ביום צום, בן י"א שנה עד עצם היום, בן י"ב להשלים, ואח"כ [בן י"ג] סבלו ומקברו לפני כל זקן וזקן כדי לברכו לחזקו ולהתפלל עליו שיזכה בתורה ובמעשים טובים, וכל מי שהיה לו גדול ממנו בעיר היה עומד ממקומו הולך לפניו והיה משתחוה לו [ומבקשו] להתפלל בעדו. ללמד שהן נאים ומעשיהן נאים ולכן לשמים וכו' (סופרים פ"ח ה'). חבורות היו בירושלם, אלו לבית האבל, אלו לבית המשתה, אלו לשבוע הבן ואלו ללקט עצמות (שמחות ז"ב). בירושלם לא היו אומרים לפני מטנו של מת אלא דברים של מת (בלי גומא) ומתנמם היה "עשה לפני מטתך" (שם פ"ג ו). והיו מתקבצים יושבי ירושלם ועולין להר הבית ויושבין בין שני שערים הללו (שערי חולדה) כדי לגמול חסדים זה לזה (סופרים פ"ט י"ב). היה מקום בירושלם בשם אבן המועין ושם היו נאספים כל המבקש אברה וכל המוציא אברה. זה עומד ומכריז זה נותן סימנים. זהו ששיניו צאו וראו אם נטחת אבן המועין (ב"ט כ"ח:). כפה של חשבונות חיתה חוץ לירושלם, וכל מי שמבקש לחשוב הלך לשם (שמות רבה סוף פנ"ב).

ב"ק פ"ז), וזה שער השמים, מכאן אתה למד שכל המתפלל בירושלם כאלו מתפלל לפני הקב"ה ששער השמים הוא שם (פרקי דר"א פליה). עשרה קבין יופי ירדה לעולם תשעה נמלח ירושלם ואחד כל העולם כלו (קדושין מ"ט:); מי שלא ראה ירושלם בתפארתה לא ראה כרך נחמד (סוכה נ"א:); אין לך יופי כיופי של ירושלם (אדר"ג פכ"ח); יפה נוף משוש כל הארץ, שהכל סיפין אותה וכו' ובמה היתה משוש שהיתה משמחת כל הארץ (שוח"ט מזמור ס"ח). שלש מאות וצ"ד בתי דינין היו בירושלם כנגדן בתי כנסיות, וכנגדן בתי סופרים (כתובות ק"ה). עשרה נסים נעשו לאבותינו בירושלם: א' מעולם לא הסריח בשר הקדש, ב' ולא הפילה אשה מריח בשר הקדש, ג' לא ניזק אדם בירושלם מעולם, ד' ולא נפגע אדם, ה' ולא נכשל אדם, ו' וכן נפלה דליקה, ז' לא היתה מפולת, ח'. ולא אמר אדם לחברו לא מצאתי תנור לצלות פסחים בירושלם, ט' לא אמר אדם לחברו לא מצאתי מטה שאישן עליה, י' לא אמר צד לי המקום שאלין בירושלם (אדר"ג פליה א' יומא כ"א). כל הנחלים הולכים אל הים, כל ישראל מתכנסין לירושלם ועולין בפעמי רגליהם בכל שנה והים איננו מלא, וירושלם איננה מתמלאת (קהלת רבה פ"א). אמר רחבה א"ר יהודה עצי ירושלם של קינמון היו ובשעה שהיו מסיקין מהן ריחן נודף בכל א"י ומשחרבה ירושלם נגזזו ולא נשתייר אלא כשעורה, ומשתכח בנזאי דצימצאי מלכתא (כך שמה, שבת ס"ג:), ואמרו כלה שבירושלם לא היתה צריכה להתבשם כי גדול שם ריח הקמרת (יומא ל"ט:). כ"ד פלמיות היו בירושלם (איכא רבה פ"א). ירושלם חיתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון (ערכין ל"ב). וחזן לחומה חיו פרוארי (Suburbs) ירושלם (גמין ח':). שוק של פסמים שהיה בירושלם היו נועלין ומניחין את המפתח בחלקו שעל גבי הפתח, ור' יוסי אומר שוק של צמרים היה (ערובין ק"א:). שתי דיני נזרות (פוסקי דינים בממונות וקנסות) היו בירושלם: אדמון וחנן בן אבשלום וכו', נחום הטרי מנחרי נזרות שבירושלם היה. נחרי נזרות שבירושלם היו נומלין שכרן תשעה וחשע מנה מתרומת הלשכה. מבקרי מומין שבירושלם, ת"ח המלמדן הלכות שחיטה לכהנים, ומניהי ספרים שבירושלם היו נומלין שכרן מתרומת הלשכה. נשים המגדלות בניהם לפרה [אדומה] היו נומלות שכרן מתרומת הלשכה. אבא שאול אומר נשים יקרות שבירושלם היו מפרנסות אותן. (כתובות ק"ז). מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלם (גימין נ"ז). כ"ד פותרי חלומות היו בירושלם (ברכות נ"ח:). משפחה אחת חיתה בירושלם שהיו פסיעותיהן נסות (שבת ס"ג:). משפחה אחת חיתה בירושלם שהיו פתים כבן י"ח שנה באו והודיעו את ריב"ז, אמר להם ישמא ממשתפת עלי אחם וכו', לבו ועסקו בתורה ותחיו וכו', והיו קוראין אותן משפחת יוחנן על שמו (יבמות ק"ה). א"ר יוחנן שתי משפחות

[אגדות הו"ל] דרשו עמד ויטורד ארץ, מרד הקב"ה מל העירות ולא מצא עיר שיבנה בה ביהמ"ק אלא ירושלם (ויק"ד פ"ג). ירושלם חבניה בעיר שחברה לה יחד, עיר שהיא מחברת את ישראל זה לזה (ירושל')

תּרמוּדִים (שְׁבֹאוֹ מַעִיר תּרמוּד שְׁבִנָּה שְׁלֵמָה) חָיו עֲכָרִי
 שְׁלֵמָה וְנִרְעִים מִתּוֹנִים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיהֶם, מֵהֶם תּרִסֵּר
 אֶלֶף גְּבוּרֵי וְשֵׁתָא אֶלְמֵי קִשְׁתֵּי, וְהֵם חָיו בְּעוֹכְרֵי יִשְׂרָאֵל
 וְנוֹסְפוּ עַל שְׁתֵּי אֵיהֶם בְּשַׁעַת הַחֶרֶב, וְכִשְׁנַכְנְסוּ גַיִם
 לְהִיבֵל הַכֵּל נִפְנוּ עַל בֶּסֶף חֹחֵב וְהֵם נִפְנוּ עַל בְּנוֹת
 יְרוּשָׁלַם, וְלֹכְן נִזְרוּ עֲלֵיהֶם שְׁלֵא לִקְבֵּל מֵהֶם גְּרִים (יְבִמּוֹת
 מ"ו:). וְאָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קִרְחָא סָח לִי זֶקֶן אֶחָד
 מֵאֲנָשֵׁי יְרוּשָׁלַם, בְּבִקְעָה זֶו חָרַג בְּחִרְאָרְזֵן רַב מִבְּחִים
 מֵאֲתִים וְאֶחָת רְבּוּא, וּבִירוּשָׁלַם הִרְגַּ תְּשַׁעִים וָאַרְבַּע
 רְבּוּא עַל אַבְן אֶחָת עַד שֶׁהֵלֵךְ דָּמָן וְנִגַע בְּדַמּוֹ שֶׁל
 זְכָרִיָּה וְכו' (נִימִין נ"ז:). יְרוּשָׁלַם וְרוֹמִי כְּמוֹ יַעֲקֹב וְעֵשָׂו,
 אֲשֶׁר הִתְרַצְצוּ בְּבִמָן וְלֵאמֹם מֵלֵאמֹם יֵאֱמָר, הֵם שְׁנֵי
 דְּבָרִים הַמִּתְנַגְּדִים זֶה לָזֶה וְאִי אֶפְשֶׁר לָהֶם לְחַתּוּלָּל
 אוֹ לְקַרְבֵּן יָחַד לְמִדְרַגָּה אֶחָת. יְרוּשָׁלַם וְקִסְרֵי בֵּת אֲדוּם
 (רוֹמִי) אִם יֵאֱמָר לֶךְ אֲדוּם חֲרָבוּ שְׁתִּיחֵן אֶל תֵּאֱמָר,
 יֵשְׁבוּ שְׁתִּיחֵן אֶל תֵּאֱמָר, חֲרָבָה קִסְרֵי וְיֵשְׁבָה יְרוּשָׁלַם,
 חֲרָבָה יְרוּשָׁלַם וְיֵשְׁבָה קִסְרֵי תֵּאֱמָר, שְׁנֵאֱמָר אִמְלֵאָה
 הַחֲרָבָה (יְחֻזְקָאֵל כ"ו). אִם מֵלֵאמֹם זֶו חֲרָבָה זֶו (מְגִילָה
 ו'). אִמֵּר עוֹלָא אִין יְרוּשָׁלַם נִפְרָה אֵלֵא בְּעֻדָּקָה
 שְׁנֵאֱמָר צִיּוֹן בְּמִשְׁפַּט תִּפְדָּה וְשִׁבְיָה בְּעֻדָּקָה (שְׁבֵת קל"ט:).
 אַחַר שְׁגִבְנִית יְרוּשָׁלַם בֵּא חֵד שְׁנֵאֱמָר אַחַר יֵשׁוּבוּ בְּנֵי
 יִשְׂרָאֵל וְבִקְשׁוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיהֶם וְאֵת דָּוִד מֶלֶכְהֶם (הוֹשֻׁעַ
 ג', מְגִילָה י"ח). עֲתִירָה יְרוּשָׁלַם לְהִיּוֹת עַד דְּמִשְׁקָה,
 וְנִבְנְתָה עִיר עַל תְּלָחָה, שְׁאִינָה עֲתִירָה לִזּוֹ מִמְּקוֹמָה
 (סְפָרֵי פ' דְּבָרִים). עֲתִיד הַקְּבִיָּה לְהוֹסִיף עַל יְרוּשָׁלַם
 עַד שֶׁהַסּוֹס רִץ וְמִצִּיל שְׁנֵאֱמָר בְּיוֹם הַהוּא יִחְיֶה עַל
 מִצִּילוֹת הַסּוֹס קִדְּשׁ לָהּ (זְכָרִיָּה י"ד. פִּסְחִים נ"ו). עֲתִיד
 הַקְּבִיָּה לְחַגְּבִיָּה אֶת יְרוּשָׁלַם ג' פִּרְסָאוֹת לְמַעְלָה וְכו'.
 א"ר חֲנִינָא בֵּר פֶּפֶא בְּקִשׁ הַקְּבִיָּה לָתֵת אֶת יְרוּשָׁלַם
 בְּמִדָּה וְכו' שְׁנֵאֱמָר וְיֵאֱמָר אֵלֵי לְמוֹד אֶת יְרוּשָׁלַם
 לְרֵאוֹת כְּמָה רַחְבָּה וְכְּמָה אֲרֻכָּה (זְכָרִיָּה ב'), אֲמִידוֹ
 מֵלֵאבִי הַשֶּׁרֶת לִפְנֵי הַקְּבִיָּה, רַב־שַׁעַת חֲרָבָה כְּרִכִּים בְּרֵאוֹת
 בְּעוֹלְמְךָ שֶׁל אֱהֵעַ וְלֹא נָתַת מִדַּת אֲרֻכָּן וְסִדְתָּ דַחְבּוֹן,
 יְרוּשָׁלַם שְׁשִׁמְךָ בְּתוֹכָהּ וְקִדְּשֶׁךָ בְּתוֹכָהּ וְצִדִּיקִים בְּתוֹכָהּ
 אֵתָה נֹתֵן בָּהּ מִדָּה?! מִיד וְיֵאֱמָר אֵלֵיוּ פְרוּזוֹת תִּשָּׁב
 יְרוּשָׁלַם טְרוֹב אֲדוּם וְבַהֲמָה בְּתוֹכָהּ, אִמֵּר רִישׁ לְקִישׁ
 עֲתִיד הַקְּבִיָּה לְהוֹסִיף עַל יְרוּשָׁלַם אֶלְפָּה (פְּעֻמִּים בְּנִימִ)
 סִפָּה נִינוּאוֹת אֶלְפָּה קֶפֶל מְגִדְלִים אֶלְפָּה לְצִיּוֹ בְּרִנְיָוָה,
 אֶלְפָּה וְשְׁנֵי שִׁילָה מוֹטְפֵרֵאוֹת וְכֵל אֶחָת וְאֶחָת הוּא
 כְּעַפּוּרֵי בְשִׁלוֹתָהּ (ב"ב ע"ה:). וְשִׁמְתִי כְּכֹדוֹד שְׁמִשׁוֹתֶיךָ
 וְגו' שְׁעִתִּיד הַקְּבִיָּה לְחַעֲמִיּוֹן בְּשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם (שֵׁם),
 שְׁהוּא בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַם בְּאַבְן סְפִירָה (שְׁמוֹת רַבָּה פִּסְחִי).
 עֲתִידָה יְרוּשָׁלַם לְהַעֲשׂוֹת מִסְרַפּוֹלִין לְכָל הַמְּדִינּוֹת (שְׁח"שׁ
 רַבָּה פ"א). עֲתִידָה יְרוּשָׁלַם שִׁתְּקַבְּצוּ בְּתוֹכָהּ כָּל הָאוֹמוֹת
 וְכֵל הַמְּסַלְכּוֹת שְׁנֵאֱמָר וְנִקּוּ אֵלֵיהֶם כָּל הַגּוֹיִם לִשְׁמֵ ה'
 (אֲדָרְצֵי פִלִּיָּה ט'). א"ר חֵיָּא בֵּר יוֹסֵף עֲתִידִין תִּיַּח
 שְׁמַבְצִבְצִין וְעוֹלִין בִּירוּשָׁלַם שְׁנֵאֱמָר וְיִצְעוּ מַעִיר כְּעֵשֶׁב
 הָאֲרִיץ, וְאִין עִיר אֵלֵא יְרוּשָׁלַם שְׁנֵאֱמָר וְנִתְּוִי אֶל חֲצִיר
 הָזֹאת (בְּתוֹבוֹת ק"א:). ר' יוֹחָן דְּרֵשׁ בְּקַרְבָּן קִדְּשׁ

חָיו בִּירוּשָׁלַם אֶחָת קְבַעָה סְעוּדָתָא בְּשַׁבְּתָא וְאֶחָת בְּעִישׁ
 וְשְׁתִּיחֵן נִעְקָרוּ (נִימִין ל"ח:). אֲדוּתָה שְׁנֵי נִרְדִּים מִשַּׁעַר
 הָאֲסֻפּוֹת שְׁבִירוּשָׁלַם (עֲרִוֹת פ"א נ'). מַעֲשֵׂה בְּמוֹבִיָּה
 הִרְכָּא שְׂרָאָה אֶת הַחֲרֹשׁ בִּירוּשָׁלַם (ר"ה ב"ב). מְגִלָּת
 יוֹחָסִין הִיתָה בִּירוּשָׁלַם וְכָתַב בָּהּ פְּלוֹנִי מְמוֹר וְכו' (יְבִמּוֹת
 מ"ט). כְּרִי לְבָר הַפְּסוּלִין מִמִּשְׁפַּחוֹת הַמִּיּוֹחָסוֹת. וְלֹכְן
 נִקְרָאת יְרוּשָׁלַם, "קְהֵלָא קְרִישָׁא", וְמִצִּינוּ רַבִּי שְׁאֱמַר
 מִשּׁוּם קְהֵלָא קְרִישָׁא דְּבִירוּשָׁלַם (בִּיצָה י"ד: כ"ו). וְרִיב"ל
 מִשּׁוּם קְהֵלָא קְרִישָׁא דְּבִירוּשָׁלַם (ר"ה י"ט:). וְגַם אִמֵּר
 מִשּׁוּם אֲנָשֵׁי יְרוּשָׁלַם (פִּסְחִים ק"ג:). וְכֵן ר' יוֹחָנָן אִמֵּר
 מִשּׁוּם אֲנָשֵׁי יְרוּשָׁלַם ג' דְּבָרִים (שֵׁם). וְקִרְיֵי יְרוּשָׁלַם
 (יּוֹמָא י"ט:). זְקֵנִים מִירוּשָׁלַם (תְּעֻנִית י"ט:). וְכָכֵל מְקוֹם
 שְׁהִיָּה אֶחָד מִבְּנֵי יְרוּשָׁלַם הוֹלֵךְ לְמִדְיָנָה חָיו מִצִּיעִין לֹ
 קְהִרְדָּה לִיִּטֵּב עֲלֶיהָ בְּשִׁבִיל לְשִׁמּוֹעַ חֲכַמְתָּהּ (אֵיכָה רַבָּה
 פ"א). בֵּין גְּדוּלֵי הַחֲכָמִים הַמִּיּוֹחָסִים בְּשֵׁם אֲנָשֵׁי יְרוּשָׁלַם
 נִחְשְׁבוּ: יוֹסִי בֶן יוֹחָנָן אִישׁ יְרוּשָׁלַם (אֲבוֹת פ"א. שְׁבֵת
 י"ד:). שְׁבֵנָא אִישׁ יְרוּשָׁלַם (שְׁבֵת י"ב:). יוֹסִי בֶן יְהוּדָה
 אִישׁ יְרוּשָׁלַם (חֲמֻרָה מ"ו:). זְעִירָא מֵאֲנָשֵׁי יְרוּשָׁלַם
 (סוֹמָה ב"ה:). וְאִמֵּר ר' יוֹחָנָן אֵנָא אֲשִׁתִּירֵי מִשְׁפִּירֵי
 יְרוּשָׁלַם (ב"מ פ"ד). בֵּין עֲתִירֵי יְרוּשָׁלַם בְּשַׁעַת הַחֶרֶב
 נִהְשְׁבוּ נְקִדְמֹן בֶּן גּוֹרִיוֹן וְבֶן כְּלָבָא שְׁבוּעַ וְבֶן צִיצִית
 וְמִרְתָּא בֵּת בִּיתוֹס (נִימִין נ"ו:).

[חֲרָבֵן יְרוּשָׁלַם וְעֲתִידוֹתֶיהָ] הַנְּבִיא יֵשַׁעִיָּה הוֹכִיחַ
 אֶת אֲנָשֵׁי יְרוּשָׁלַם אֲשֶׁר שָׁבוּ מֵאַחֲרֵי ה' וְעֵשׂוּ כָל תּוֹעֵבָה,
 וַיִּנְבֵּא כִי עֲתִירָה הִיא לְחֶרֶב, וְאִמֵּר, "אֵיכָה הִיתָה לְזוֹנָה
 קְרִיָּה נֵאֻמְנָה, מֵלֵאמֹתֵי מִשְׁפַּט צָדֵק יִלִּין בָּהּ וְעַתָּה מִרְצָחִים"
 וְגו' (יֵשַׁעִיָּה א'). וַיּוֹכִיחַ אֶת בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם, "יַעֲן כִּי נִבְהוּ
 בְּנוֹת צִיּוֹן וְחִלְכְּנָה נְסִיוֹת גְּרוֹן וְגו' וּבְרַגְלֵיהֶן תַּעֲכַסְנָה"
 (שֵׁם ג'). מִלְּמַד שְׁמִמְלִיּוֹת סוֹר וְאַפְרָסְמוֹן בְּנַעֲלֵיהֶן
 וּמְהַלְכוֹת בְּשׁוֹקֵי יְרוּשָׁלַם וְכו' וּמִכְנִיסוֹת בְּהֵן יַעֲהִיר
 כְּאַרְס. א"ר יְהוּדָה אִמֵּר רַב אֲנָשֵׁי שַׁחֵץ חָיו וְכו' (שְׁבֵת
 ס"ב:). מַעֲשֵׂה בְּרִיב"ן שְׁהִיָּה רוֹכֵב עַל הַחֲמוֹר וְהִיָּה
 יוֹצֵא מִירוּשָׁלַם וְהִיוּ תְלִמִּידָיו מְהַלְכִין אַחֲרָיו, רָאָה רִיבָה
 אֶחָת וְכו' מְתַלִּין מְתַלִּין בִּירוּשָׁלַם מֵלַח מִמּוֹן חֲסֵר (כְּתוּבוֹת
 ס"ו:). כִּי מִחֲסָרוֹן הַצְּדָקָה נִחְסְרוּ הַנְּכָסִים וְנִחְרַבָה הָעִיר.
 וּמְסוּפָר בִּי אֶקְמָצָא וְכֵר קְמָצָא חֲרוֹב יְרוּשָׁלַם (נִימִין נ"ה:).
 תּוֹעֵד סְבוֹת אַחֲרוֹת וְנַעֲזִים רַבִּים לְחֲרָבֵן יְרוּשָׁלַם: אִמֵּר
 אֲבִי לֹא חֲרָבָה יְרוּשָׁלַם אֵלֵא בְּשִׁבִיל שְׁחַלְלוּ בָּהּ אֶת
 חֻשְׁבֵּת וְכו', רַב אֲבָהוּ אִמֵּר בְּשִׁבִיל שְׁבַמְלוּ ק"ש שְׁחָרִית
 וְעֲרַבִית וְכו', רַב הַמְּנוּנָא בְּשִׁבִיל שְׁבִימְלוּ בָּהּ תִּינוּקָת
 שֶׁל בֵּית רַבִּן וְכו', עוֹלָא מִפְּנֵי שְׁלֵא הִיָּה לָהֶם בּוֹשֶׁת
 פְּנִים זֶה מִזֶּה וְכו', ר' יַצְחָק בְּשִׁבִיל שְׁהוֹשׁוּ זֶקֶן וְגִדּוּל
 וְכו', רַבִּי חֲנִינָא בְּשִׁבִיל שְׁלֵא הוֹבִיחוּ זֶה אֶת זֶה וְכו'.
 ר' יְהוּדָה בְּשִׁבִיל שְׁבִיּוֹן בָּהּ ת"ח וְכו', רַבָּא בְּשִׁבִיל
 שְׁפַסְקוּ מִמְנָה אֲנָשֵׁי אִמְנָה וְכו' (שְׁבֵת ק"מ:). לֹא
 חֲרָבָה יְרוּשָׁלַם אֵלֵא עַל שְׁחַעֲמִירוֹ דְּבִרְיָהּ עַל דְּבִרֵי
 תוֹרָה וְלֹא עֲבָדוּ לְפָנִים מְשׁוֹרֵת הַדִּין (ב"מ ל':). מִפְּנֵי
 מָה חֲרָבָה יְרוּשָׁלַם בְּרֵאוֹשׁוֹנָה? מִפְּנֵי עִיָּוָה וּבִאֲחֻרּוֹנָה
 מִפְּנֵי שְׁנֵאת חֲנָם (יּוֹמָא ט: מִס' כָּלָה פ"ח). אֲנָשֵׁי

שיר המעלות ובשיר חסרה, והספרדים באבוקות בידיהם ולפעמים גם בזריקת מים לזכר נפוך המים. בשמחת תורה בלילה אין קורין בס"ת. קודם מוסף אומרים תפלת נכס ומתחילין אריא זכור אב עד לשובע ולא לרוח, ומדלגין שאר הפיוט. ליל ז' מרחשון מתחילין לומר סל וכמר. התחיל מ"ט בא"י אינו מוסק גם כשיצא לחו"ל. אם עבר י"ז מרחשון (זמן הרביעה השניה) ולא ירדו נשמים מתחיל השי"ן לאמר בשומע תפלה תפלת יעננו בורא עולם, ואח"כ מתחילין לנהוג סדר התעניות של יחידים ודיני התעניות של צבור והקיעת השופר כמו בזמן התלמוד (תענית י'). בחנוכה קורין בתורה כל יום נשיא אחד, בב' דחנוכה קורין ביום השני לכהן עד מלאה קמרת, ללוי עד בן צוער, לשלישי חוזר וביום השני ער צוער, וכן בשאר הימים. אין אומרים קרובין בפורים. ביום א' דפסח בערבית קודם קדיש תתקבל אומרים הלל שלם. בבקר מתפללין מל קודם תפלת מוסף ומתחילין אריא מל תן עד לשובע ולא לרוח, ואריא עור במוסף משיב הרוח וסוריד הנשם, ואריא הפיוט בחזרת השי"ן. ביום ל"ג בעומר הלולא דרשב"י ועושין הרלקות, ורבים נוהגין לספר את הילדים הקטנים להנכם בפאת הראש ועושין קצת שמחה. אחר שבועות אריא תחנון עד י"ג סיון. מ"ז בתמוז עד ערב ח"ב עורכין בכל יום (לכר בע"ש ור"ח) תקון חצות. גם שבת חזן לובשין כל בגדי שבת. בבית מילה מברך האב שהתינו לפסק המחבר (פרן הבי'). חוששין לאסור חדש מסמח חו"ל (קמח א"י אין בהם חדש כי נזרעו קודם פסח ונקצרו אחר הפסח). עושין מעקה על גני הבתים (כי שמחים הם ומשמשים עליהם) ומברכים על עשית מעקה. גיית המת תרוחץ פנימה וחוצה (המהרה). הבנים אינם רשאים ללות את אביהם. אין המנהג לקבור במלית. עושין הקפות (זולת בהימים שאין אומרים בהם תחנון) סביב המת קודם שנותנין אותו לקבר. אין עושין גולל ודופק (כמו מלפנים בעת קברו בכוכין) ומכסים על המת באבנים דקות ורחכות ועליהן נותנין העפר. בונים ציון קטן טאבני גיית והמצבה מונחת על הציון. סעודת חבראה עורנה נהונה בירושלם. לכותל המערבי הולך כל מר נפש בתחנה ובקשה. בימי המצרים ובליל ח"ב עורכין שם תקן חצות. ע"ש מקבלין שם את השבת וכתפללין ערבית. בשבת ובפרט ביום מתפללין שם כוכף. בערב פכה אומרים שם קרבן פסח, ובערב ר"ה וערב יוח"כ ובשבעת ימי החג של פסח וסוכות עוברים לפני רוב הקהל. לקבר רחל אמנו הולכין בימי ער"ח וחדש אלול ועשרת ימי תשובה ויום פסירתה י"א חשוך. לקבר שמעון הצדיק הולכין בל"ג בעומר וכ"ת תשרי יום פטירתו, לקבר שמואל הנביא כ"ט אייר יום פטירתו, לקברי מלכי בית דוד יום חג השבועות ולמחרתו ז' סיון. הולכין סביב העיר בתחומים לקיים טובו ציון והקיפואה. לפרקים מתכנפין איזה אנשים אל חומת הר הבית שבמזרח ומתפללין שם. המנהג

לא אבוא בעיר (הושע י"א), לא אבוא בירושלם של מעלה עד שאבוא לירושלם של מטה, ומי איבא לירושלם למעלה? אין דכתיב ירושלם הבנויה בעיר שחוכרה לה יהויו (תהלים קכ"ב. תענית ה'). ירושלם של עוה"ז כל הרצה לעלות עולה. של עוה"ב אין עולין אלא המזומנין לה (ב"ב ע"ה:). לזכרון ירושלם היו עושין צורת העיר על תכשיטין ור"ע עשה עיר של זהב. ירושלם דדהבא לדיביתהו (שבת נ"ט.). עור בימי תמשנה לא היו ספסירין בהודע את ירושלם (יחזקאל ט"ו). ומעשה באחד שהיה קורא למעלה מרבי אלעזר הודע את ירושלם את תעבותיה. אמר לו עד שאתה בודק בתעבות ירושלם צא ודקוק בתעבות אמן. בדקו אחרי ומצאו בו שמץ פסול (מגילה כ"ה:).

[מנהגי ירושלם בזמן הזה] בגם כותבים „במחא ירושלם (לא ציון) דיתבא על מי שלח ועל מי בודת". המנילה נקראת במ"ז אדר ובו נוהגין כל דיני פורים. כשחל מ"ז בשבת קריאת המנילה ומתנות לאביונים ביום י"ד ובשבת אומרים על הניסים וקורין ויבא עמלק והפמרת פקדתי (ספ' זכור), והסעודה ושלוח מנות ביום א' מ"ז בו, והמהדרין שולחין ש"ס גם ביום הששי יום השבת. בדבר השכונות הרחוקות ונפרדות מהעיר נחלקו רבני ירושלם, והרב ר"ש סלאנט פסק שיקראו בעירות הספקות ב"ד בברכה ובמ"ז בלא ברכה. יום טוב ישי של גליות אינו נוהג בא"י ועושין פסח וסוכות רק יום ראשון ואחרון יו"ט, ובשבועות יום א'. הזכרת נשמות ביום שמחת תורה ושביעי ש"פ וא' דשבועות. האורחים בא"י שדעתם לחזור נוהגין כאנשי חו"ל. אבל בזמן האחרון היו האורחים עושין כפסק הרב סלאנט ונוהגין יו"ט רק לחומרא שאין עושין מלאכה ואין מקדשין, ושומעין הברלה מאחר ומתפללין י"ת. ר"ה שני ימים כמו בחו"ל. הכהנים נושאין כפיהם בכל יום שחרית, וביום שיש מוסף גם במוסף, ובתענית גם במנחה. העבור אין אומרים יהי רצון ופסוקים בנשיאת כפים. בירושלם נופלין על פניהם אף במקום שאין ס"ת. אין מקדשין קדוש בביהכ"נ. הפזמונים זכור ברית ויום ליבשה אין אומרים בתוך התפלה, ואין אומרים ברוך ה' לעולם אדר השניכנו בערבית. אין כאלהינו ופסום הקמרת אומרים גם אחר תפלת שחרית דחול (משנת שיר שהלויים אומרים רק בשבת ויו"ט). אין אומרים בערבית בהמערדים. בתקיעות דר"ה אין אומרים המזמור ולא יה"ר. בתקיעות דמוכף תוקעין אחר כלכיות השר"ת תש"ת תר"ת פעם אחת (כדעת הש"ל"ה) וכן לזכרונות ושופרות. אין משנין נוסח התימת הברכה, וחומתין המברך את עמו ישראל בשלום, והשי"ן אומר המחזיר שכינתו לציון, בחוה"מ אין מניחין תפילין, בחוה"מ סוכות קורין רק סדר יום אחד, היינו א' דחומה"מ קורין לארבעת נברי ד' פעמים ביום השני, זגם במוסף אומרים רק ביום השני וכן בשאר הימים. בליל חוה"מ עושין זכר לשמחת בית השואבה באמירת

ואהבה. הפיוט שבאמצע קדושה דר"ה ויוח"כ אומרים אהר הקדושה, בנוסח כל נדרי אומרים מיום כפורים שעבר עד יו"כ זה ומיום כפורים זה עד יו"כ הבאים. שיר של יום בחוה"מ סוכות אומרים כסדר התלמוד (סוכה נ"ה). ומזמור צ"ד נחלק לשני ימים. קריאת התורה בד"ה לכתן עד עלת תמיד ללוי את הבבש עד ריה ניוחח לה, לשלישי חוזר מן עלת תמיד עד ונסכה ולרביעי ובראשי חדשיכם. מדליקין נד חנוכה מיד אחר שקיעת החמה. ז' אדר תענית לחברה קדישא וכלם מתפללים בביהמ"ד הראשון שבחצר רבי יהודה החסיד בסליחות מיוחדות ליום וקריאת ויחל אח"כ מפקחין על עיני התורה ומתקבצים שוב לביהמ"ד ורב אחד הורש מענינא דיומא ומתפללין מנחה בקריאת ויחל ונ"כ. שבת הגדול מצטמירין חמיר וערבה. ב"ן שחל ע"פ בשבת בין שחל בחול.

[הרבנים האשכנזים] הרבנים האשכנזים מאז גוסד ישובם מחדש לא נעמדו בכתב רבנות כח רק מעשיהם להצבור הברום לראשי העדה. הראשון היה הרב ר' מנדל תלמיד הנר"א מיסד עדת אשכנזים-פרושים (נבטר בשנת תקפ"ז=1827), ושנים אחרות אח"כ הכירו את הרב ר' ישעיה בורדקי חתן ד' ישראל משקלאוו בעל פאת השלחן לראש העדה. הרב ר' זונדל סלנטר היה המוצ' הראשון (1839). הרב ר' שמואל סלאנטס בבואו לירושלם (1841) כסר לו חותנו ר' זונדל סלנטר את משמרתו. ורש"ם הושיב ב"ד הראשון. שני הדיינים הראשונים שצרף לו היו ר' אורי שבתי ב"ד חיים ז"ל ור' מרדכי מאיר ב"ד אליה ז"ל והרש"ם היה הראב"ד. הרב ר' משה ליב סקוטנא בעל זית רענן שהיה בירושלם (בשנות 56—1865) אף שהתעסק רק בהרבצת תורה לא עשה הרש"ם דבר גדול בלתי רשותו. הרב ר' שמעון מאורינער שהיה בירושלם (בשנות 1847—1860) נתן לכו"ק להבחורים היוצאים מהת"ת. בשנת 1860 בא לעיר הקדושה הרב ר' מאיר אויערבאך ומסור לו הרש"ם משרת הראב"ד וינהלו שניהם את עניני הצבור. אחר פטירת הרמ"א (1878) עבה משרת הראב"ד להרש"ם. הרב ר' משה נחמיה כהניו ר"ם דיישבת עץ חיים (1867—1886) עזר להרש"ם באיחז עניני צבור. הרב ר' משה יהושע ליב דייסקין מברסק (1877—1898) השפיע על סה"ק עניני הצבור בכמה אנפי. גם הרב ר' שניאור זלמן לאדיער מלובלין (1892—1902) השפיע מרוחו על עניני הצבור בשנת 1900 נאשר הרניש הרש"ם חולשה בנפשו בקש מרבני רוסיא שישלחו לו רב שימלא מקומו וישלחו לו את הרב ר' אליה דוד תאומים ממיר (1901). אחרי ארבע שנים לכהונתו נפטר ובשלהי התרס"ט נח נפשיה דהרש"ם הורעה עדת האשכנזים קדוב לשבעים שנה. הרב ר' חיים ברלין זקן הרבנים בירושלם סמלא בחינם תעודת מוסדי הצבור.

[תכונת העיר העתיקה והמוסותיה] יהושע בן נון כבר

חזה נשאר מימים קדמונים לפני מאות בשנים מרם שנפנה מקום חותל המערבי והיו מתפללים בצד חומת חר הבית במזרח וכן היה בזמן הכר"פ (שם פ"ו). מזמן החרבן ועד היום מתאמצים חובבי ירושלם (ובפרט מסדינות הקרובות) לעלות לרגל בחצרות בית ה' במועדות השנה. במדרש (שה"ש פסוק הנך יפה) אמרו: מה יונה אע"פ שאת נוסלת גחליה מתחיה אין מנחת שובכה כך ישראל אע"פ שביהמ"ק חרב אינם מבטלים ג' רגלים.

[ממנהגי הספרדים] הספרדים בירושלם מקדימין תפלת ערבית רשבת לפני שקיעת החמה וגומרין קדוש היום עד שקיעת החמה, ובתענית צבור אין מפטירין דרשו במנחה. מלפנים נהגו ברי"ה לתקוע שלשים קולות קודם התפלה בשביל חולים וחלושים. וזה זמן כביר שבמלו מנהג זה. ערב יוה"כ וערב פסח אומרים מזמור לתורה. בחוה"מ אומרים בכל יום שיר של יום וגם מזמור מ"ב ומ"ג. בשמחת תורה עושים הקפות גם במנחה ומוצאי יו"ט. ביום אתרון של חנוכה כובבים תלמידו ת"ת על פתחי בעל בתים בהפסוק „שבו שברו לנו מעט איכל" ומהנקבץ יערכו סעודה בעד התלמידים והמלמדים לזכר חנוכה המזכה. וקודם הסעודה אומרים כל הנערים הפסוק הנ"ל ש"ח פעמים כמנין „שבו". אח"כ יומרו שיר השירים. ליל חמשה עשר בשבט יש להם למודים ופזמונים מיוחדים ויהדרו לאכול מיני פירות רבים, ובאכילת כל פרי ילמדו איזה למודים וישוררו פזמונים. בחוה"מ פ שיר של יום ומזמור ק"ט. בימי הספירה אין מקדימין להתפלל ערבית בשבת אך קודם התפלה אומרים פזמונים מיוחדים. בליל ת"ב אחר קריאת איכה יכבו כל הנרות שכבית הכנסת והשיץ מזכיר את מאורע היום ומ"ן השנה לחרבן הבית ומעורר למספר על צרות ותלאות עמנו וקול כבי ויללה נשמע מאנשים ונשים. אומרים נהם בג' תפלות. בבקר עמופים הס"ת והביטה שחורים ואפר כירה מוכן בביהכ"נ וכל אחד משים מעט אפר על מצחו. הפמרת אסף אסיפם יאמרו בניגון עצב ומתרגמים אותה בשפתם המדוברת. כמנחה מצטמירין שובה ישראל. התרת נדרים וקללות נהגין שלש פעמים: כ' אב ער"ה וערב יוה"כ.

[ממנהגי האשכנזים הפרושים] הישוב החדש של האשכנזים נוסד ע"י תלמידי הגאון מווילנא, ולכן רבים ממנהגיו נתקבלו אצל האשכנזים הפרושים או „חסתנגרים". נהגו לומר ברכו אחד ערבית דחול וביום שאין בו קריאת התורה אחד תפלת שחרית. אין אומרים ושמרו בליל שבת ולא וידבר ביו"ט או תקעו ברי"ה או כי ביום הזה ביוה"כ. חמגילות שה"ש קהלת נדות קרוין בחמערדים במגילה כשדה בברכת על מקדא מנילה ושהחיינו, ובליל ת"ב מנילה איכה בברכת על מקרא מנילה. הפיוט דיו"ט וארבע פרשיות אומרים אחר קדיש התקבל של שחרית, והפיוט דמוסף אין אומרים. אין אומרים הפיוט של השבתות אחר המסח ושל מאורח

מצא את ירושלם מוקפת חומה. בבית ראשון הקיפת חומה מיוחדת את "ציון" היא "עיר דוד" שחיתה כמו חורד מיוחד ובשם הכולל ירושלם נכללה גם היא, והיא "העיר התחתונה" בדרומית-מזרחית ירושלם. החומה החיצונה בדרום עמדה סביב הר ציון, ומצודת ציון בשפולי החר דרומית-מזרחית (ע"י ש"ב ה'). וכל חד ציון ועמק המדופיון (Tyropoeon) ופירשו עמק האשפות) בלו וכל הצלע הדרומי של הר המוריה היו בפנים להחומה. חומת העיר של נחמיה בן הכליה בבית שני נבנתה כנראה על מקום החומה הישנה. בזמן בית שני היו שלש חומות להעיר. תכונתו בדיק קשה לדעת, אבל ממה שנראה מייסוסים וסופרים קדמונים התחילה חומה אחת במזרח הר הבית ותסבב את העיר התחתונה ואח כל הר ציון והגיעה עד היפיקוס (Hippicus) הסמוך לשער יפו (כרעת התוקרים האחרונים) ומשם ירדה עד כוחל מערב של הר הבית. החומה השנייה התחילה ממערב הר הבית והקיפה בדרום את אקרא (אצל עיר דוד) ולצד צפון הגיעה עד מבצר אנטוניה (בירה). החומה השלישית הקיפה את העיר החדשה (ביצימא) והתחילה ג"כ ממגדל היפיקוס ומשכה למערב ולצפון חרבה עד קברי המלכים, והגיעה לרום עד החומה הישנה שבנחל קדרון. נמצא כי החומה האחת שהקיפה את העיר בהעמקים קדרון ורפאים במזרח הרום ותצי מערב התחברה עם חומת העיר החדשה. גבולי העיר העתיקה בכורת ודרום ותצי המערב הדרומי ידועים לנו עפ"י עמק קדרון ועמק רפאים שסובבים אותה, בצפון העיר גבול החומה הישנה הוא מקום החומה הנמצאת. חומת עיר החדשה נמשכה עד סמוך לקבר המלכים. אבל גבול חצי המערב הצפוני איננו ידוע לנו. בדרום העיר היו מקומות שהחומה החיצונה לא היתה רחוקה מהחומה הפנימית ונקראו בין החומות. גם במזרח העיר היו מקומות כאלה. החומה החיצונה המזרחית עמדה בנחל קדרון, וחומת העיר הפנימית היא חומת הר הבית. ומפני שחומת הר הבית במזרח היתה גם חומת העיר לכן בתרה מלכות פרס לצייר את עיר שושן ולקרוא את שמה דוקא על שער הר הבית המזרחי. בדרום ובמזרחית-דרומית מצאו החופרים שרידים מהחומות הקדומות. בצפון יש להכיר סימנים מתומת העיר הישנה, ומעיר החדשה אין שום שריד. בעיר שני הרים: הר המוריה במזרח, הר ציון בדרום. ירושלם נחלקה לשלש חלקים: א' עיר התחתונה ובה הר הבית, העופל, המלא, עיר דוד ומצודתו, ולפי החקירות האחרונות שם היא אקרא; ב' עיר העליונה במערבית-דרומית ירושלם, שני החלקים האלה נקראו לפנים שוק העליון ושוק התחתון (ותוספתא סוף סנהדרין); ג' עיר החדשה היא ביצתא (Bezetha) בחלק הצפוני של ירושלם. ושם היה מבצר אנטוניה היא בירה. מלכי בית חשמונאי מלאו חלק מעמק המדופיון למערב הר הבית ובנו בו קשתות ועליהן מעבר כדי ללכת ישר

מעיר העליונה אל הר הבית, והוא תרחוב שהולכים עתה דרך שם ישר אל באב-שילשלא. במזרחית-צפונית הר ציון היה גשר כביר שחבר את ציון (עיר דוד) לחר הבית. אותו בנת שלמה (מ"א י'. דה"ב ט'. נחמיה ג'). והורדוס עשהו מחדש והגביה אותו, שריד ממנו מצא החוקר רובינסון ונקרא על שמו "קשת רובינסון". עוד גשר גדול היה במזרח שחבר את הר הבית לחר חותים והיה בנוי כיפין ע"ג כיפין, ועליו עבר הכהן והפרה וכל מסעדיה לחר המשחה (פרה פ"ג ו'). סדר שערי העיר כנראה כך היו: במערב "שער הפינת" "שער הנאי", בדרום "שער האשפות", "שער העין", במזרח "שער תרגים", "שער הסוכים", "שער הישנת", "שער הצפון", בצפון "שער חצר המטרה", "שער אפרים" (תבואות הארץ פ"ז). בזמן התלמוד היתה ירושלם רחוקה מן המדועין מ"ז מילין (פסחים צ"ג:) ומיריחו עשרה פרסי (יזמא כ:), מירושלם עד בית חירודו נ' מילין (שם ס"ח:). וחצר גדולה היתה בירושלם ובית יעקב שמה (ר"ה ב"ב:).

[תכונת העיר בומניגו] החומה הסובבת כהיום את ירושלם הוא בנין השלמן סולימאן, בצפון העיר כנאה במקום החומה הישנה של נחמיה, במזרח העמיד אותה במקום החומה הפנימית מחומת הר הבית. בצד הדרומי המשיך את החומה חרבה לפנים מהעיר העתיקה, וחלק גדול במקצת דרומית מזרחית בערך 350 אמה היא גם חומת הר הבית, ומשם מתפצלת החומה מעט הלאה לדרום. רוב העיר התחתונה וחלק גדול מהמדופיון ורובו של הר ציון בדרום הם חוץ לחומה, וכמו כן בצד צפון מקום העיר החדשה הוא מחוץ לחומה. גובה החומה בקרן צפונית-מערבית 2589 רגל מעל מי ים התיכון. גובה החומה מעל הארץ 381½ רגל, והקיפה 21½ פרסאות אנגליות. גובה הר הבית (מוריה) 2441 רגל, הגבעה לצד צפוני 2527 רגל, והגבעה לצד מערבי 2550 רגל מים התיכון. רק מצלע הדרומי ומגדל קדרון שבמזרח עולין אל הר הבית אבל ממערב ומצפון יורדים אליו. מהרחוב הגדול שבמערב הר הבית הולכים ישר אל שער שילשלא של הה"ב כי הרחוב עומד על הקשתות שעשו בבית שני, ואל כותל המערבי בימין וכן להרחוב בשמאל יורדים הרבה, כי שם לא מלאו את עמק המדופיון. הר הבית שהיא במזרח העיר הוא פתוח מחלק שיטת של פנים העיר הנוכחית, לפי מדרת האדרכל שיק. רוחב הר הבית (עם החומה) במזרח למערב 203 מיתר, וארכו מצפון לדרום 482 מיתר, וחלק גדול ממבצר אנטוניה שבצפון נכלל בוה. בזמן הבית היתה מרת הר המוריה ת"ק אמה על ת"ק אמת. תאמה היא מעט יותר מחצי מיתר. דרום הר הבית סחום וסביבה זו מכוסת חרולים ואמדים ושם שרידי סימנים משערי חולדה. גם צד המזרח סחום ושם שני שערים גדולים סחומים וקוראים לתם, "שערי דחמים" או "שער חזה" ואין לשמות תאלת מקוד.

המכוסים למעלה בכיפות ועליהן בתי מעון. ואור תיום חודר מן התוך להשוך רק דרך חלונות קטנים אשר בהכיפה למעלה. תחת איזה רחובות מצאו החופרים רחובות ובתיים עתיקים וחריבים. רוב השוקים הנם שורות של חנויות אשר עליהן חצרות לדירים. שערי העיר שבעה: א' במערב, "שער יפו" (בערבית באב-אל-ח'ליל=האהוב ע"ש אברהם ובמאות החולפות היה נקרא שער אברהם) דרך השער הזה נוסעים ובאים מיפו; ב' בדרום, "שער ציון" (בערבית באב אלנבי דאוד). והוא על הר ציון סמוך לקברות מלכי בית דוד; ג' (באב הלאה בדרום בעמק טרופיון, "שער המערבים" (באב אל-מוג'עריבה) או שער הקטן, ודרך בו יבואו המערבים היושבים סמוך לו והוא הקטן שבכולם. יש שמועים וחושבים שזהו שער האשפות מפני האשפות שבקרבתו אבל שער האשפות היה רחוק לדרום בשפולי ההר. דרך שער קטן זה מוציאים את המתים אל הר הזיתים; ד' במזרח הוא, "שער האריות" ע"ש האריות המצוירות עליו. בערבית נקרא באב אלשבאט. ונראה כי שם הערבי נשתבש ממלת אלשפאט ע"ש יהושפט ולפני מאות בשנים היה נקרא גם בלשוננו שער יהושפט, כנמצא בספר התיירים הקודמים. כי ממנו יורדים לעמק יהושפט; ה' בצפון, "שער הוררוס" (באב אל-זהיר), והיה סתום למערב ונפתח לפני כ"ה שנה, ודרך בו יבואו לבאב-חטא, וכנראה עומד במקום שער חצר המטרה (נחמיה י"ב ל"ט). ו' "שער שכם" או "שער דמשק" (באב אל עמור) שעליו נבנים עמודים ומשם נוסעים לשכם ולדמשק; ז' הלאה לצפון, "שער החדש" (באב עכדולחמיד) שפתחו הנוצרים מול הרחובות שלהם.

[סביב העיר] במערב העיר לדרום שער יפו עומדים מגדלים ותחתיהם שרידים ממבצרים ישנים. למגדל הגדול קוראים ההמון, "מגדל דוד" ואין לזה מקור, ויותר יש להאמין להחוקרים האחרונים שהם שרידים ממגדל הפיקוס (אחד משלשת המגדלים הפיקוס מרימוס פיזיאל). שהשאר טימוס לזכרון נצחוננו. צעדים מעטים לדרום במערב הר ציון מתחיל עמק הרפאים המקיף את כל הר ציון עד למזרחית דרונית העיר. שם בעמק למערבית-דרומית הר ציון היא ברכת שולטן, היא הברכה העליונה, שם עמד רבשקה שר צבא סנהריב ודבר אל העם (ישעיה ל"ז). ופה היה הניחון העליון ואצלו נמשת שלמה למלך. אצל הברכה מתחלת מסלת שדה כובס, מסלה קצרה זו נמשכת עד לשדה כובס אצל עין רוגל. את סוף עמק רפאים קורין הנוצרים באשכנזית, "בלוטאקער" (שדה הרמים, ובערבית חקל-ראמא) וכנו ע"ז הנרות שונות. יש לשער שנשתרבו סגיה-הרינה (ירמיה ו' י"ט) שחיה בפי הנביא לכנו על גי בן הנם הסמוך למקום זה. למעלה בשפולי הר ציון נמצאו שרידי תומת העיר העתיקה, והמקום תוח שהוא קנין הצדפתים חוקף נדר.

חחוקרים אחרים שהם שער שושן ואין זה נכון כי הוא היה רחוק מסקצוע דרום ערך 320 אמות ושערים אלה רחוקים 315½ מיתר ולפי עומדים סמוך להחלת מבצר אנמוניא. גם שני שערים הקטנים והסתומים שבדרום לשערי רחמים אינם על מקום שער שושן. חומת צפון הר הבית איננה כלל רק איזה שרידים מביני מבצר אנמוניא נמצאים בחצרות שבצפון. שם ברכה חרבה. ויש משערים כי היתה הברכה לרחיצת הקרבנות. במערב הר הבית אשר מלפנים היה רק שער אחד בשם קיפנוס (ע"ש נינת הורדים שהיתה בקרבתו) נמצאים היום תשעה שערים וכל הכניסה ויציאה של הר הבית היא בצד זה. שלשה מהשערים הם גבוהים ורחבים ופתוחים לרחובות גדולים. שמותיים: באב-שילשלא (ע"ש השלשלת שבו), באב-אלכיתאנין (צמר נפו), באב-נאזיר (מפקח), והשאר הם קטנים מהם ואינם פתוחים להרחבות הגדולים. דעת החוקרים האחרונים כי באב-שילשלא (אצל החכמה) הוא שער הקיפנוס, וחבור העיר העליונה (ע"י הקשתות שתחת הרחוב) ל השער הזה מורה נ"ב כי זה הוא שער הכניסה, אבל מסתבר ששער קיפנוס היה אחורי ההיכל (ובאשר ציירו לנו כל מפרשי סס' מדות, וע"י ציור ב"ה ס"ק), וא"כ באב-אלכיתאנין אשר אצל החמאמי הוא במקום הקיפנוס. הכותל המערבי הוא שריד מחומת הר הבית. ויש לפניו מבוא שארכו 28 מיתר ורחבו קרוב לארבעה מיתר. במבוא זה אנו מתפללים לפני הכותל. גובה הכותל 18 מיתר, ששה נרביכים הם מאבנים גדולות מיסוד חומת הר הבית, למעלה מהם 14 שורות מאבנים קטנות שנתוספו ממאה ה"ב והלאה. עוד י"ט נרביכי אבנים גדולות טמונים באדמה (שאפשר לראותם בהמערה שבצפון הכותל). שאר חלקי הכותל המערבי נחרבו ושרידים קטנים נמצאים באיזה חצרות, במקצוע מערבית-דרומית נגלה ג"כ הכותל המערבי. 12 מיתר מסקצוע דרום בולט שריד הקשת מהגשר שחבר את הר הבית לסוף הר ציון. לפני הכותל המערבי הוא עמק הטרופיון שתחלתו מעין השילת ונכנס אל העיר ועובר במערב הר הבית עד לאחר מבצר אנמוניא. [חלקי העיר הרחובות והבתים] שני רחובות ראשים מתחילים אחד משער יפו במערב העיר ואחד משער דמשק בצפון ובאמצע העיר עוברים זה את זה באלכסון ומחלקים את העיר לארבע מחלקות: מחלקת או רבע היהודים ברוח דרומית-מזרחית, רבע המחמרים בצפונית-מזרחית, רבע הארמנים בדרומית-מערבית, ורבע היוונים הפראנקים בצפונית-מערבית. השוק שבו נמצא לפי דבריהם קבר ישו נקרא שוק טרפח בפי היהודים כי לא יניחו הנוצרים ליהודי להכנס שם, והנכנס מבלי דעת יוכח באין תמלה. חלק הטרופיון הסמוך לכותל המערבי מיושב ממחמרים בתצרות צרות ונמוכות מאד. בתי העיר בנויים מאבני גזית. בפנים להחומה הרחובות צרים, בחצרות בנינים הרבה בתים זעירי. יש שוקים

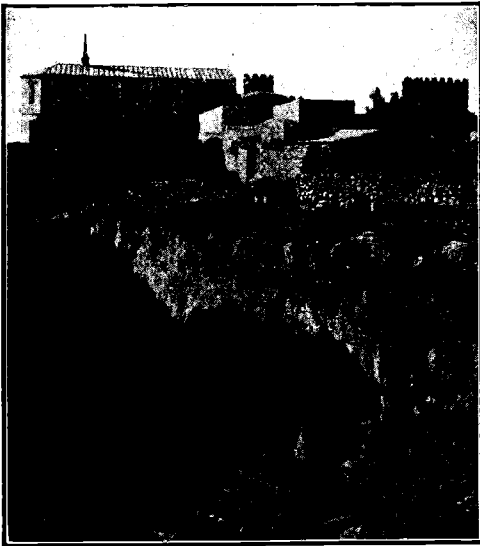
שנשארו בקירות המערה מפני שלא הספיקו לחצוב אותן. למערבית-צפונית מקברי המלכים היה שפך הדרשן ומקום הפרים הנשרפין ושעירים הנשרפין (יזמא מ"ח). ועי' כפר"פ פ"ו דגם לרבנן מקום שרופחן היה ביר הדרשן).

[איור העיר] מלנ האויר הבינוני 14 במעלות רימור. נקודה החום בקיץ עד 27, ונקודת הקור בחורף עד 2 למטה מאפס. אם מודדהחום עולה בקיץ או יורד בחורף יותר משיעור זה הוא דבר היוצא מן הרגילות. יום הארוך (21 יולי) 14 שעות עם 20 רגעים, ויום הקצר (21 דעצ') 10 שעות עם 10 רגעים. על הסמר הטל והרוחות ע"ע ארץ ישראל. השלג איננו מצוי, ובשנה בינונית יחסיים כיום או יומים בגובה אצבע. הברד מצוי ביחוד בשלהי התרף. רעמים רגילים ואינם מוזיקים. שריפת בחים מקרה רחוק כי בתי ירושלם הם של אבנים. מקורות מים לא נמצאו רק בורות (cistern) ששם יקוו מי הגשמים לשתיה. מעין אחד סמוך לירושלם "עין השילוח" מימיו מלוחים מעט ומשמשים בהם להשקות גני ירק. בשנה שחונה משתמשים ממי באר יואב לשתיה אף כי אינם מתוקים. שנת 1901 שהיתה שחונה לגמרי הביאה תועלת כי הממשלה חקנה את הצנורות הנמשכים מעין עמס להביא המים בארבעה מקומות בפנים העיר, אבל אינו מספיק, לכן משתדלת עתה הממשלה להמשיך מים ממעין יותר גדול.

[בתי קברות] מלכי יהודה רובם נקברו בעיר דוד (ציון). ויהי "מעלה בית הקברות" להמעלה שבמשכחה כמו דוד שלמה וחזקיה (ב"ק י"ז) ובית קברות לשארי מלכי בית דוד. מקברות האלה נמשכו כחילות עד לנחל קדרון (תוספתא ב"ב פ"א סוף); ואיבעה מהם נקברו בעיר דוד בקברות מיוחדים ולא בבית הקברות אשר למלכים כמו אסא (דהיי"ב כ"א כ'), יואש (יש"כ כ"ד כ"ה), אחז (דהיי"ב כ"ח) ומנשה שנקבר בנג'עזא שבביתו (מ"ב כ"א, ודהיי"ב ל"ג כ'). את קבר חולדה הנביאה מראים על ראש הד הזיתים, אבל מפורש אמרו בתוספתא (נגעים פ"ו) כי נקברה בפנים העיר, ומחילה היתה לקברה להוציא את הטומאה לנחל קדרון (שמחות פ"ד). בעמק יהושפט לימין יד אבשלום נמצא לפי מסורת העם קבר זכריה בן יהוידע הכהן והנביא שנהרג בחצר בית ה' (דהיי"ב כ"ד כ"א). הציון שבבנת עליו הוא יפה במינו והוא בית מרובע ומפואר בעמודים ופטורי ציצים וכלו חצוב מאבן אחת ופתח הכניסת סתום. לפי השערת החוקרים היא מלאכת הבניה של תקופת בית שני, ויתכן שאו הוסיפו ליפות הבנין כדי להראות צערם על הריגתו. בין קבר זכריה לבין יד אבשלום יש מערה עם כוכין ואומדים כי הוא בית החפשיה. אבל מראה הכוכין מוכיח שהוא בית קברות, ובערך שנת 1880 מצאו שם כתובת המודיעה כי הוא קבר משפחת בית חוזה (דהיי"א כ"ד פ"ז). על חר הזיתים מול חומת הר הבית מערות אשר לפי ההגדה

עוד חומת אחת חיצונית היתה יזחר למטה. בסוף עמק רפאים הוא גי בן הנום שבו היה מקום התנופת (ולוח כחזו תול כי בירושלם פתחה של גיהנם. עירובין י"ט.). והוא מחבר את עמק הרפאים שבדרום עם נחל קדרון שבמזרח. בקרבת גיהנום מתחיל הד המשחית, ושם במזרחית-דרומית העיר עומד בור יואב (עמקו 122 רגל). הוא עין רגל (תרגום יב"ע עין קצרא) שהוא שדה כובס. בשמאל עין רגל בצלע הדרום של ההר נמצאו עריבות רבות וארובות שבהן דרכו את בני הכביסה. צעדים אחדים למזרח שריד מאבן הזוחלת, ומתחתיו יוצאים מימי הבור כשיתמלא ממי הגשמים בחורף, והוראת זוחלת ע"ש המים הזוחלים ממנו. ולפי מה שכתב התרגום היתה גם לאבן מצפה, ולכן בחף ארניה במקום הזה לעשות שם משהה (מ"א א'). למען יביטו מעל האבן הזאת על פני העיר שבמערב ואם ירדפו אחריהם יהיה ביכולתם לברות בין ההרים להמדרב אשר במזרח. ולכן עמדו שם גם יונתן ואחימעץ (ש"ב י"ז). צעדים אחדים לצפון במקום שמתחיל עמק טרופין הוא עין השילוח, ואצלו הברכה התחתונה. הלאה לצפון המקוה שבה נקיים מי השילוח, וזהו גיחון התחתון. בפי ההמין נקרא כקיה רר' ישמעאל בה"ג (?). למעלה עמד מבצר העופל, ואצלו בנה שלמה את "המלוא" לבת פרעה. בנחל קדרון שבין עין השילוח ובין מקוה המים היתה גינת המלך. משם הולך הנחל בין הר הזיתים שבמזרח לבין הר המוריה שבמערב. הר הזיתים גבוה מים התיכון 2555 רגל, וממנו רואים את הר הבית ורוב בני העיר. בנחל קדרון יש עמק יהושפט ועמק שוה ועמק המלך, ושם מול מקום המקדש עומד "יד אבשלום" חצוב בסלע ההר. חלקו הגדול מאבן אחת ולמעלה בנוי מאבנים ברמות צלוחית, ולפי המסורה הוא היר שהציב אבשלום בחייו שיהיה לו לזכרון (ש"ב י"ח). בנחל קדרון ילף כל איש קודר גם היום לרגלי השמטון והמצבות אשר בו. הנחל יבש עתה לכד בימי הגשמים. מנחל קדרון עד מזרח הר הבית 141 רגל, והלאה לצפון בהנחל מערה אשר לפי הנדת הנוצרים קבורה שם טרים אם יש, וכנו אצלה בית תפלה ענקי ונמעו טטעים ואילנות בהסביבה. בצפון חומת העיר ישנן אבנים גדולות שרידי החומה העתיקה של העיר הישנה. סמוך לשער זהירה חצוב בהר מין חציבה אשר תמונה מהפכת לה ושם מראים על הצד המזרח ועל הכוד אשר בו שמו את ירמיה הנביא (ירמיה ל"ח). הלאה לדרום, בצפון חומת העיר, מערה הנקראת בפי היהודים "מערת צדקיה" ובפי אוה"ע נקראת, "מחצבי שלמה" (Solomon's quarries). כי לפי המסורה חצבו שם האבנים לבית המקדש, והצריכו לחצוב במעבה האדמה כדי שלא ישמע קול ברזל בהד הבית, אורך המערה כאלף אמה ויש בה מערות קטנות מכל צד, והניחו עמודים באמצע לחמוך התקרה, ועוד ניכרים המקומות שמהם חצבו האבנים, ויש אבנים

נצרי שנרצח, שבשכילו נאשמו היהודים בעלילת דם, והנער שהחיה גלה את שם הרצח שהיה נצרי. במורד ושפולי הר הזיתים נקברו ר' יהודה החסיד ובעל קרבן אהרן, בעל שתי ידות, בעל זרוע אברהם, סהר"ם גלאנטי, ר' צמח נרבנני, אשת הסמ"ע, ר' מרדכי הלוי בעל דרכי נועם, בעל פרי חדש, בעל נחפח בכסף, בעל אור החיים, ר' ישראל יעקב אלנאזי, ר' חיים אבולעפיא, בעל קרית מלך רב, בעל שרה הארץ, בעל פרי האדמה, בעל בתי כהונה, בעל ארמט קדש, אבי הרב תידיא, בעל שטן המור, ר' שלום שרעבי, בעל לבושי שרד, בעל באר חיים, בעל נט מקושר, בעל תורת חיים, תלמידי הגר"א (ר' סעדיה, ר' מנדל, ור' ישראל) ועוד רבים מנדולי הרבנים ומחברים ידועים. כהיום בתי הקברות אשר לספרדים ולאשכנזים המה על הר הזיתים, של הספרדים מקורם בשפולי ההר, ושל האשכנזים למעלה. עוד בית קברות ישנו על הר ציון בשפולי ההר במזרחית-דרומית הנקרא קברות סאמבוסקי כי שם נקברו בני המשפחה הזאת, ושם נמצאו קברים מלפני מאות רבות בשנים. גם היום קוברים שם מעניי הספרדים. ובירושלם חצץ מעיר דוד לא מצינו שום קבר אפילו קבר של מלכי יהודה או נביא (זולת מה שמצינו בדה"ב סוף כ"ח באחו, "ויקברוהו בעיר ירושלם" ומפורש בטי"ב סוף ט"ז שהיא עיר דוד, ונראה כי ברה"י למלכות בית דוד לא רצה הכתוב להזכיר שם עיר דוד

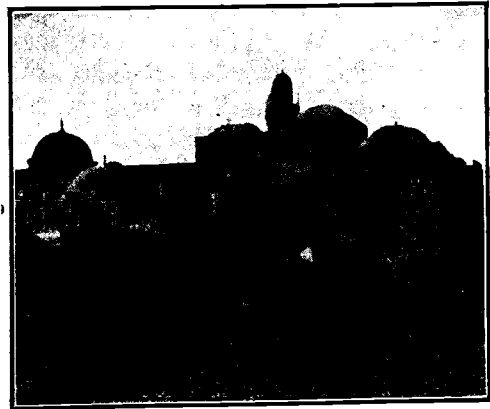

קברות המלכים (קבר כלבא שבוע)

על אחו שהיה רשע. גם בבית שני לא קרה שיקברו את מי שהוא בירושלם, ולפי"ז אי אפשר להאמין המסורה של הנצרים על קבר ישו כי הרחוב הזה היה בלי ספק בפנים ירושלם.

[השכונות מחוץ לחומת העיר] השר משה מונטיפיורי

המה קברות הנביאים האחרונים חני זכריה ומלאכי ותלמידיהם, מערות וכוכין רבים נמצאו שם. בבית ראשון היו קברות העם בנחל קדרון (מ"ב כ"ג ו'), ובבית שני היו בנחל קדרון אשר בצפון העיר וסמוך לו, ושם בשחופרין מוצאים מערות הרבה עם כוכין. בצפון העיר מערה אשר לפי המסורה הוא קבר שמעון הצדיק ותלמידיו, לצפונה של המערה הזאת מערה אחרת עם כוכין וקורין לה קברי סנהדרי קטנה, והלאה לצפון מרחק כחצי שעה מערה גדולה עם החתיים בעלת כוכין הרבה וקורין לה מערת סנהדרי גדולה. אבל אין להמסורות האלה שום יסור, וקשה להאמין שהיה קבר מיוחד לסנהדרין שהתחלפו בכל זמן

קברות מלכי בית דוד

וכשנפטר אחד מהם הושיבו את הראשון משורת התלמידים. למערב קבר שמעון הצדיק (בצפון העיר) היא מערה הנקראת „מערת כלבא שבוע“ ובפי החוקרים (וכן משמע ביוסיפוס) נקראת קברי המלכים, והם מלכי הדיבא ממשפחת הילני המלכה שנתניירה. המערה הזאת נפלאה במינה. לפני שתי חצרות גדולות תצובות בסלע ההר ויורדים לתוכן במדרגות רחבות מאד. בהראשונה מקואות מים ובהשניה המערה ובה מערות קטנות חצובות בסלע ההר במלאכה מצינת ובהן כוכין רבים. בשנת 1866 פיגו החופרים את העצמות מהמערות האלה ובני ירושלם קבצום ויקברום בכבוד אצל קבר שמעון הצדיק. כן קרה פעמים אחרות שפיגו החופרים עצמות מאיזה מערה או קבר ישן (לקיים דברי הנביא ירמיה ת' א'), ובני ירושלם עמלים בנלוי ובסתר לקבצם ולקברם בכבוד. שאר הקברים מהתקופה הנושנה אינם ידועים מקומותיהם. מהמאות האחרונות ידועים: קבר ר' עובדיה מברטנורא מפרש המשנה בתוך מערה כנגד עין השילוח. סמוך לקבר זכריה הנביא גל אבנים ותחתיו קבר ר' קלונימוס בלי מצבה, ולפי המקובל צוה לפני מותו שלא להגית מצבה על קברו ובמשך מאה שנה ירגמו עליו העוברים באבנים כדי לכפר עונו על שהשתמש בשמות להחיות נער

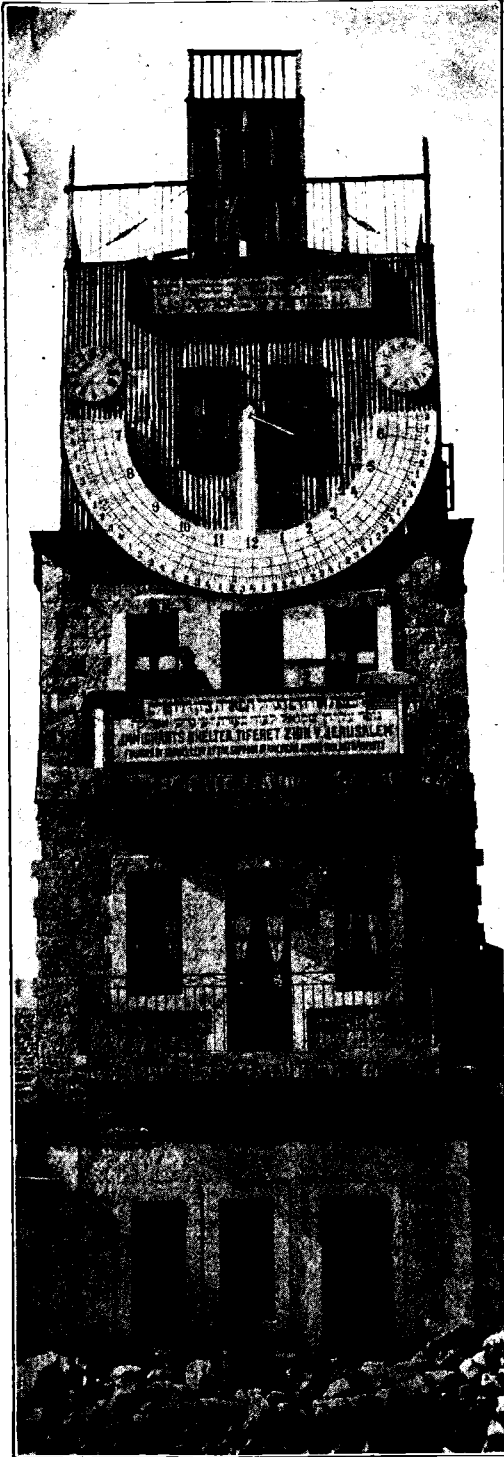
ועוד. בכלל הנתזרים הם ארמנים רוסים צרפתים גרמנים אוסטריים בריטנים ועוד, ועקרי דתיים שונים זה מזה. היהודים נחלקים לשתי מפלגות: ספרדים ואשכנזים. הראשונה קודמת מה בזמן והשניה גדולה כעת מחברתה במנין ובנין. במפלגת הספרדים נכללו ילידי פורטינאל תורקיא בבל פרס ח'ימן מרוקא ואלג'יר. גורזים קורדיסטאנים בוכאדים וכל אלה הנקראים פראנקים (פרינקען). במפלגת האשכנזים ימנו בני רוסיא ליטא פולין וואהלין אוסטריא אונגריא גליציא רומניא אשכנזי הולאנד צרפת בריטניא אמריקא ועוד. מספר יושבי העיר כעת (1910) 75.000 נפשות. מהם חמשים אלף יהודים (31 אלף פרושים וחסידים [הרוב מהפרושים]). 19 אלף ספרדים, גם עדה קטנה של קראים כשלישים נפשות חרדים בחצר אחת). חמשה עשר אלף נוצרים. ועשרת אלפים מהמרים. פרנסות היהודים נובל לחלק בדרך הזה: 15.000 מתפרנסים זה מזה בתור בעלי חנויות של מזונות ולצרכי הארץ, מסחר וקנין, סרסוריא, פקירות ספרות וכדומה; 14.000 חיים מעבודה ומלאכת יד, בתור בונים נגרים נפחים סנדלרים חייטים, עושי יינות מוזנים וטבחים, מדפיסים כורבים כתפים רוקחים ורומיים; 10.000 זקנים וזקנות שבאו לירושלם להנפש מעמל החיים, ועשירים החיים מכספיהם; 2.000 רבנים חכמים ובני ישיבה; 6.000 מחפשי עבודה הולכי בטל קבצנים וחיים על שנוירות; 3.000 לוקחי חלוקה מהכוללים היותר טובים. הכוללים הבינונים מספיקים כרי חמיכת דירה, והכוללים הדלים תומכים בשכר דירה רק לשליש ולרביע וגם פחות מזה. המוסדים להרשת המעשה משפיעים הרבה על הכלכלה והפרנסה. השר מונטיפיורי עשה הבחינה הראשונה בשנת 1854 לפתוח בית חרשת לארינה אשר נתקיים רק במשך שנה ומחצה. ואח"כ נסו אנשים שונים לכונן בתי חרשת בירושלם ולא הצליחו. כהיום יש שני בתי חרשת קטנים של אנשים פרטים המספיקים סחיה לאיזה עשרות אנשים. גם נוסדו שלשה בתי ספר למלאכה: של הכי"ח, בצלאל, ררכי חיים, ובהם מספר התלמידים והפועלים 450. בכל יום הששי הוא יום שוק למסחר בהמות בברכת שולמן ורק יהודים יהודים משתמשים בו. בירושלם נמצאים שש עשר בתי דואר שנוסדו ע"י הממשלות תורקיא אוסטריא גרמניא צרפת רוסיא ואיטליא. להפוסטא המורקית יש סניף מיוחד ליהודים ופקידו יהודים, ועל חותם האגרות הוות שם "ירושלם" גם בעברית. גם בשאר בתי הדואר ישנם פקידים יהודים, ופקיד העליון של הדואר הרוסי הוא יהודי. בירושלם יש ארבעה בתי כספים; אנגלא-פלשתינא קאמפאני ליהודים, העותמני, קרדיס ליאון, הגרמני, מלכד באנקים יהודים אשר בראשם נחשב הבאנק של וואלירו. מבתי אשל ליהודים יש שנים ממדרגה ראשונה של קאמעניץ ושל אמרוסקי, ושנים ממדרגה שניה של ווארשאוסקי וכרמל. בירושלם יש י"ב בתי דפוס לספרי ישראל.

פרץ את חומת הישוב המצומצם במונים ירושלם בבנותו (בשנת 1858) השכונה הראשונה מחוץ לחומה. והאברכים מבני הישיבה החזיקו אחריו ויסדו להם שכונה שניה, והישוב התרחב עד כי היום זכו אנשי ירושלם לישוב גרול מחוץ לחומה. ולבד בתים ובנינים פרטים הרבה יש סביב ירושלם ניד שכונות, והן בדרומית-מערבית העיר: 1, "משכנות שאננים" מעוזבן יחודה מורא (ע"ע) לספרדים ואשכנזים עניים; 2 "ימין כשה" ע"ש מונטיפיורי, לספרדים; 3 "ימין משה" ע"ש הנ"ל לאשכנזים; 4 "שכונת המערכים". במערב העיר: 5 "נחלת שכעה" לאגורת בוני ירושלם האשכנזים; 6 "בית דוד" לאשכנזים; 7 "עזרת ישראל" לאשכנזים וספרדים; 8 "אבן ישראל" לאשכנזים וספרדים; 9 "סוכת שלם" לאשכנזים; 10 "משכנות ישראל" לאשכנזים; 11 "מוכרת משה" ע"ש מונטיפיורי, לאשכנזים; 12 "אהל משה" ע"ש הנ"ל לספרדים; 13 "זכרון טוביה" לאשכנזים; 14 "כנסת ישראל" מתעד הכללי, לאשכנזים עניים; 15 "בתי ברודא" לאשכנזים עניים; 16 "בתי ראנו" לאשכנזים עניים; 17 "נחלת ציון" לספרדים; 18 "מוכרת צרוק כהן" לספרדים; 19 "שערי חסד" אשכנזים; 20 "שבת אחים" ספרדים; 21 "שבת צדק" לתימנים ומערבים; 22 "מחנה יהודה" אשכנזים וספרדים; 23 "בתי הוראנא" אשכנזים; 24 "שערי צדק" אשכנזים וספרדים; 25 "בית אברהם" אשכנזים; 26 "פלימי רוסיא" אשכנזים; 27 "בית יעקב" אשכנזים; 28 "אהל שלמה" אשכנזים; 29 "שערי ירושלם" אשכנזים וספרדים; 30 "גבעת שאול" האחרונה בגבול מערבי לספרדים ואשכנזים. בצפון: 31 השכונה הגדולה "מאה שערים" אשכנזים; 32 "בתי פערלמאן" אשכנזים; 33 "בתי נתן" אשכנזים עניים; 34 "נחלת צבי" לאנשי אונגריא עניים; 35 "בתי התימנים"; 36 "אהל יצחק" לאנשי מחוז ווארשא עניים; 37 "שערי משה" (ווימעני בערג) אשכנזים; 38 "בית ישראל" אשכנזים; 39 "שערי פינה" אשכנזים; 40 "רחובות" לאנשי בוכריא; 41 "בתי יעקב" אשכנזים; 42 "אחזה" אשכנזים; 43 "יגיע כפים" לבעלי מלאכה; 44 "זכרון משה" ע"ש מונטיפיורי, לאשכנזים וספרדים; 45 "בתי וואהלין" אשכנזים; 46 "אהל אברהם" לגורזים; 47 "בתי ניסן בק" לאשכנזים וגורזים; 48 "בתי שמרוס" אשכנזים עניים; 49 "בתי נבון" ספרדים; 50 "בתי כולל זיבנירונג"; 51 "נחלת שמעון" ספרדים; 52 "בתי שמעון הצדיק" ספרדים. במזרח: 53 "בתי עזרת נרחים" לתימנים. בדרום: 54 "בית יוסף" ספרדים.

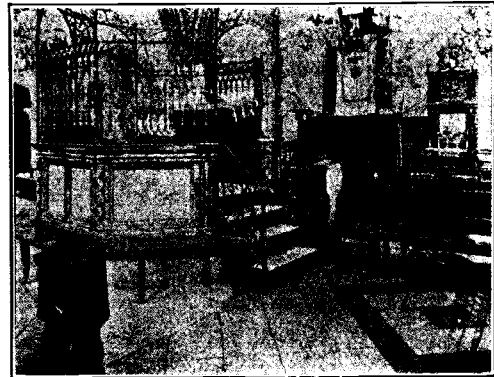
[מספר תושבי ירושלם ופרנסתם] גם הנוצרים והמחמרים יכירו את קדושת העיר וינתרו אליה מארבע כנפות הארץ. בתצות ירושלם אנו פוגשים שפעת המון אנשים ממדינות שונות בטפוסים ולבושים שונים. בין אמצמרים הם תורקים ערבים דרזים יהודים ופרסים

הדפוס הראשון יסד ר' ישראל ב"ק בשנת ח"ר"ב (1842). העתק הראשון "הלבנון" יצא לאור ע"י חיאל בריל בשנת 1863. וכעת יול החבצלת (שבועי), האור (יומי), החרות (ג"פ בשבוע), המוריה (שבועי), הפועל הצעיר, האחדות (לפרקים), "המאסף" קובץ חדשי לחרושי תורה ע"י הרב בן ציון קואינקו. חוברות "ירושלם" ו"לוחות ארץ ישראל" לחקירות אה"ק ע"י אברהם משה לונץ.

[בתי כנסיות מוסדים וחרות] מספר בתי התפלות לקהלות הישנות בפנים העיר וחוצה עולה 235 ונחלקים בזה: לאשכנזים ובכללם פרושים וחסידים 121, לספרדים

בית הכנסת אורחים "תפארת ציון וירושלם"

בפנים בית הכנסת "בית יעקב"

בפנים ביהמ"ד של הכנסת אורחים.

ובכללם מערכים פרסים 67, לתימנים 21, לבוכארים (כל נביר בונה ביהמ"ד בחצרו) 19, לגורזים 7. בתי הכנסיות היותר קדומים של הספרדים הם: ביהמ"ד חלמוד תורה וביהמ"ד ריב"ז (נוסדו בשנת 1585), ושניים להם: קהל קטן, קהל סמאמבולי (ארבעתם סמוכים זה לזה). בבית הכנסת השני שקראו ע"ש ר' יוחנן בן זבאי ירדשו בצבור ושם יתאספו להתמנות החכם באשי. בית המדרש "מנחם ציון" של האשכנזים (נוסד ראשונה בשנת 1585) עומד על חורבת ר"י החסיד, ביהמ"ד "אור החיים" הוא ג"כ עתיק יומין. היותר יפה

בתקופות שונות) שם ח'ז 10; (שמות הכפרים במחוז ירושלים) לוח א"י ח'ג 137; שם ח'ס 42; יל"ו (לפני ארבע מאות שנה) פרדס ח"ב 157; (ירושלם החדשה) לוח א"י ח'ג 59, 71; (מספרם לפי משלה ידם) שם ח"ד 163; (מנהגים) ירושלים ח"א 1-70; לוח א"י ח"ח 8; (שמות הרבנים הראשונים) לוח א"י ח"ז 163; (הקדשות ועזובות) לוח א"י ח"ז 138, ח"ח 69, C. W. Wilson, *Ordnance Survey of Jerusalem*, Southampton 1806; Frederick J. Bliss, *Excavations at Jerusalem*, London 1898; Besant and Palmer, *The History of Jerusalem*, London 1888; J. E. vii. 118.

י. ס. ט.

ירושלמי: ע' תלמוד

ירח: ע' לבנה

ירחו (יריחו): ונקראת "עיר החמרים"; עיר סמוכה לירדן בצד מערבי, נוכח הר נבו אשר בעבר לירדן מזרחי (דברים ל"ב מ"ט) ולמערב הגלגל (יהושע ד' י"ט). יריחו היתה עיר בצורה וחומה סביב לה ושעריה היו סגורות בלילה, וחתונה תחת ממשלת מלך (יהושע ב'). בני ישראל עברו את הירדן לארץ כנען מול יריחו, ומעבר לירדן מן השיטים שלח יהושע סרגלים חרש לחפור את העיר, וילינו בבית רחב הזונה וביתה בקיר החומה, וכאשר נודע למלך מקום המרגלים הצילה רחב אותם ותורידם בחבל בעד החלון לחוץ. והם הבטיחה לעשות חסד עמה ועם בני ביתה כאשר יכבשו את העיר (שם). יריחו נפלה בירי ישראל בדרך נס אחרי שהקיפו את העיר ששת ימים וכיום השביעי הסבו את יריחו שבע פעמים והכהנים תקעו בשופרות לפני ארון ה'. ותפול החומה התחת וילכדו את העיר ויחרמו כל איש ואשה וכל בהמה והעיר וכל הנמצא בה שרפו באש רק את רחב הזונה וכל אשר לה הצילו הכרגלים. ושלל העיר בכסף זהב ומיני מתכות הקדישו לאוצר ה' (שם ו'). מסקום אחר נראה כי אנשי יריחו לחמו בבני ישראל וה' נתנם בידם (שם כ"ד י"א). יהושע השביע את העם לאמר, "אורור האיש מלפני ה' אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו, בכבוד ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה" (שם ו' כ"ז). וכאשר בנה אותה מחדש חיאל בית האלי נתקיימה בו קללת יהושע (מ"א מ"ז ל"ד). יהושע נתן את יריחו לנחלת בנימין (יהושע י"ח כ"א), וכנראה התישבו שם אך לא בנו העיר בתור עיר מבצר ע"פ קללת יהושע. וכן נקד היה למלך מואב לנרש את בני ישראל מיני התמרים (הוא יריחו ע"י דברים ל"ד נ' ה"י"ב כ"ח מ"ז) וללכוד אותה (שופטים נ' י"ג). עבדי דוד אשר באו לנחם את חנון מלך עמון והוא גלח את הצי זקנם ויכלימם, ישבו אח"כ ביריחו עד אשר צמח זקנם (ש"ב י"ח). ביריחו ישבו בני הנביאים עם אלישע והוא ריפא את המים הרעים שם (מ"ב ב' ה', כ"א). פקח בן רמליהו מלך ישראל השיב את חשביה מיתורה

הוא ביהכ"נ "בית יעקב" לפרושים בחצר ריה"ח. ושני לו ביהכ"נ "תפארת ישראל" לחסידים. גם יש בית תפלה "בית אל" למקובלים. שלשה בתי ת"ת גדולים לאשכנזים: "עץ חיים" (המוסד הראשון לאשכנזים) "חיי עולם" "כאה שערים" בהם מתחנכים ערך 1300 חניכים (הרוב בהת"ת הצבורית עץ חיים). שמונה בתי ת"ת קטנים בפרורי העיר הם סניפים לת"ת עץ חיים, ובהם ע"ך 400 חניכים. בית ת"ת גדול לעדת הספרדים ובו 600 חניכים. ארבעה ת"ת קטנים לקהלות המערבים הפרסים והבוכארים ובהם 130 חניכים. להגורזים שני בתי ת"ת קטנים (אחד סניף לת"ת עץ חיים) ובהם ע"ך 60 חניכים. שש ישיבות גדולות לאשכנזים: עץ חיים, תורת חיים, חיי עולם, מאה שערים, אהל משה, ישיבת האונגרים, ובכולם יותר מן השע מאות לומדים. לספרדים ישיבות רבות שתעורתן לתת חסידות קטנות לת"ת הבאים לקבוע בהן שעור לשעות. להם ישיבה אחת מעין הישיבות האשכנזיות בשם תפארת ירושלים לבחורים וצעירי ת"ת, ובי"מ דורש ציון לבחורים. ששה בתי ספר לבנים ובנות בירושלם שנים נוסרו ע"י חכ"ה, שלשה בשם "עזרה" "לעמיל" "אוילין די ראמשילד", ואחד למורים. ובכולם נמצאו 1800 חניכים וחניכות. בשלשה נני ילדים יש כחמש מאות ילדים וילדות. ארבעה בתי יתומים ויתומות: ע"ש דיסקין, מקהלת פראנקפורט, בית סחסה וחנוך יתומות, בית מעון יתומות. מספר חניכיהם 480 (ומהם 300 בבית יתומים דיסקין). ארבעה בתי חולים: בקור חולים האספיטאל לאשכנזים ובו שני רופאים 55 מטות, בית החולים משגב לרך לספרדים ובו שני רופאים 45 מטות, ביה"ח שערי צדק ובו רופא אחד 30 מטות, ביה"ח מאיר ראמשילד ובו רופא אחד 45 מטות. גם בית חולי הרוח ובו 37 מטות, בית מרפא לעינים ובו 25 מטות ורופא אחד. שלשה בתי זקנים: בית מושב זקנים וזקנות מספרם 360, מושב זקנים החדש 200, ובית זקנים לספרדים, בתי תבשיל לאשכנזים, ותמחוי לספרדים. שני בתי הכנסת אורחים אחד במאה שערים ואחד במחנה יהודה ועוד שנים קטנים בעיר. בית הכנסת אורחים במחנה יהודה בסביבות שער יפו נקרא בשם "תפארת ציון וירושלם" ונוסר ע"י ר' שמואל לעזרי שבא מאמריקא בשנת 1905. הבנין גדול 68 דגל ויש בו י"א חדרים ול"ב מטות ובו בית הכנסת למעלה שמתפללים בו ותיקין וסומכין נאולה לתפלה בנקודת הנץ החמה (ומכוונים להתחיל ברוך שאמר שלשים רגעים קידם חנן). בין החברות השונות נחשבו: חברת נמ"ח שערי חסד הכללי, קופת הלואה של חברת יק"א, ונמ"ח לכלול וילנא ולישיבות ועוד, חברת עזרת נשים ליולדות, ואגודות שונות שמטרתן התחברות ורעות. ע"ע ארץ ישראל; חלוקה.

ביבליוגרפיה: לונק, (שם העברי) ירושלים ח"ו 99; (ירושלם כלא וחכ"י) שם ח"ו 818; (חומות

ליריחו עיר התמרים (דחייב כ"ח מ"ו). הכשרים השינו את צדקיהו בברחו דרך ערבות יריחו (מ"ב כ"ח ה'). ירמיה ל"ט ה'). עם זרובבל שבו מגלות בבל בני יריחו שלש מאות וארבעים וחמשה (עזרא ב' ל"ד, נחמיה ז' ל"ו). ואנשי יריחו עזרו לנחמיה לבנות חומת ירושלם (נחמיה ג' ב'). בימי הבית השני נתבצרה יריחו ע"י בכחידס שר צבא היוונים (א' חשמונאים מ' נ'). וגם אז היו נמתיים שם עצי תמרים (יוסיפוס מלחמות ס"ד פ"ח ס' ג'). ושמרבע מרבה להלל את מישור יריחו ויאמר כי המישור שהיה מסובב בהרים היה דומה לתיאטרון (2. xvi). בזמן הרומיים, אהר שלכר פוטפי את ירושלם, חלק נאבינוס את הארץ לחמשה מחוזות ואחד מהם היה יריחו (יוסיפוס מלחמות ס"א פ"ח ה'). יוסף אחי הורדוס נרצח ביריחו, והורדוס שבא עם שני לגיונות לנקום נקמת אחיו נפצע בחץ שירו עליו והוכרח לשוב אחר (קדמוניות ס"ד פמ"ו). בשנת 34 קודם כה"ג נתן אנמוני את יריחו ועוד איזה ערים ביהודה מתנה לקליאופטרא (קדמוניות סמ"ו פ"ד א'). וארבע שנים אח"כ קבל הורדוס מאונוסטמוס קיסר כל ארץ יהודה ובתוכה יריחו (שם סמ"ו פ"ז). ושם בנה הורדוס ארמנו ובתי היכל ותיאטרון וכלל אותה בכל מיני פאר, ובנה מצודת Cypros אצל העיר. אחרי מות הורדוס שרף סימון עבד הורדוס את היכלי המלך ביריחו ובזו הכסף והזהב שמצא שם. ארכילאוס בנה את יריחו מחדש. כאשר הגיע אספסיינוס וחילו ליריחו ברחו משם התושבים אל ההרים (שם ס"ד פ"ח) והוא בנה שם מצודה והושיב בה אנשי חילו (שם ס"ד פ"ט). כאשר נלכדה יריחו בידי הערביים היתה פוריה ומבורכת ונדלו שם קני נופת בערת הדבש (כתאב אל משליק צד 57, 78 ליידיען 1889; אל יעקובי, כתאב אל בולדאן צד 113 שם 1861). יריחו או כפי שנקראת בפי הערביים אל-יריחה נהרסה בפעם האחרונה בשנת 1840 ע"י אברהים פחה במלחמתו עם הברואנים אשר התחבאו שם.

[בתלמוד ומדרשים] יריחו היתה בכבר הירדן וסביב לה אדמה פוריה. בבקעת יריחו היו ערוגות ערוגות של תבואה, מה בקעה זו מיושבת שדה מלאה תמים כל שהוא שדה מלאה שעורים כל שהוא וכו' (מבילחא בשלח מס' עמלק פ"א). לערב יאבל עד זו יריחו שמבברת וכו' (ב"ר פצ"ט ג'). דושנה של יריחו ת"ק אמה על ת"ק אמה ונתנהו ליונד בן רכב ובאו בני בנימין ליטול תלקם ופינו אותו ספניהם (ספרי פ' בהעלותך סי' פ"א). שמן אפרסמון היה גדל ביריחו (ברכות מ"ג רש"י). תמרים ביריחו מן המובחרים (ירוש' בכורים פ"א ג'). כותבות של יריחו הם טובים ומתוקים (ב"ב קמ"ז:). יריחו היתה נגרה (מנעולה) של א"י ואמרו (תנאים) אם נכבשת יריחו מיד כל הארץ נכבשת לפיכך נכנסו בולם לתוכה וכו' (תנתומא פ' בהעלותך). תומת יריחו נבלעה במקומה בדרך נס והרואה המקום הזה

צריך שיתן הודאה ושבח לפני המקום (ברכות נ"ד.). מירושלם ליריחו עשרה פרסאות, וקול הכ"ג באמרו אנא השם בעבודת יהו"כ בביהמ"ק נשמע ביריחו. עזים שביריחו היו מתעטשות מריח הקמרת ונשים שביריחו אינן צריכות להתבשם מריח הקמרת בירושלם (יוסא ל"ט:). מיריחו היו שומעין קול שער גדול שנפתח וקול המגרפה וקול בן ארזא מציט בצלצל וכו' (תמיד ל"ז:). כ"ד משמורות היו בא"י וי"ב מהן היו ביריחו וכו' (תענית כ"ז:). פ"א היו החכמים מסובין ביריחו בעליית בית גוריא (או בן גריון או בית גריא) בימי הלל הזקן ושמעו בת קול מן השמים שאמרה יש בכם אחד שראוי שתשרה עליו שכינה. ונתנו חכמים עיניהם בהלל הזקן (תוספתא סוטה פ"ג, בבלי סוטה מ"ח: סנהדרין י"א. ירושלמי חוריות פ"ג ת.). אבא שאול אומר קורות של שקמה היו ביריחו והיו בעלי זרועות נומלין אותן בורזע עמדו בעלים והקדישום לשמים (פסחים נ"ז:). ששה דברים עשו אנשי יריחו על שלשה מיחו בידם ועל שלשה לא מיחו בידם, והן: מרכיבין קלים כל היום (ערב פסח) ובורכין את שמע (שלא היו מפסיקין לוטר ברוך שם כמל"ו) וקוצרין וגורשין לפני העומר וכו' (משנה פסחים נ"ה: וע"י מנחות ע"א.). ומשמע מזה שהיתה שם כנופיא גדולה מיהורים. גוג וכל חמונו עתידים ליפול בבקעת יריחו. (ספרי ברכה פ' ויעל משה). גם בזמנינו יש קצת אדמה פוריה בסביבות יריחו ונמצאים שם חמים הרבה המתבשלים ראשונה מחימי יתר הארץ, וגם תאנים ורמונים ותמרים מעט. ואצל יריחו נחל הנקרא "עין שולמאן" ובפי המסורה נקרא "מעין אלישע".

א.

ירחמינאי: עי' שמואל

ירחמינאי: מבני חצרון בן פרוץ ליהודה (דחייב ב' מ'). והיה אבי המשפחה הירחמאלית אשר ישבו בערים מיוחדות להם בנגב יהודה, אצל ערי הקיני מבני חובב חותן משה שהיו מתחברים לישראל וגרו בנחלת יהודה. ולכן כאשר רצה דוד להערים לאביש מלך נת למען יאמין כי הבאיש בעמו ישראל אמר אליו כי פשט על נגב יהודה ועל נגב ירחמאלי ואל נגב הקיני (ש"א כ"ז י'). ובאמת פשט אל הגשורי והגרזי והעמלקי. כאשר חלק דוד השלל בין אנשי חילו נתן גם לאשר בערי הירחמאלי ולאשר בערי הקיני (שם ל' כ"ט). המבקר הנוצרי Cheyne שנחשב בין ראשי תכמי המבקרים כה"ק בזמנינו משער בחקירתו כי הירחמאלים היו שבט ערבי מצפון ארץ ערב וכחם היה גדול ומלכותם עזה, וכי בני ישראל חלק גדול מהירחמאלים נלחמו זה בזה כל ימי מלכי ישראל וגם אחרי עלות נחמיה מן הגולה התחברו הירחמאלים עם מתנגדיו. וכדי להוכיח את השערתו (אשר לא שערנו כל מפרשי חתניך לגניו) כי כה"ק כלאים כספורים של מלחמה בין שני

הצדדים מוכרח המבקר הזה לעשות "תקונים" בספרי התנ"ך ובמקום "עמלקים" יתקן "ירחמאלים"; במקום "באר לחי רואי" (בראשית ט"ז י"ד) יתקן "באר ירחמאל"; במקום "אפרים" יתקן "ירחמאל". יריחו עיר התמרים" יתקן "עיר ירחמאל"; שמות שאול בן קיש ואביו ורוב בניו הם לדעתו שניאות הסופר ויתקנם כלם בשם "ירחמאל"; מליצת ישעיה הנביא "מהר שלל חש בז" יתקן "ירחמאל יהיה נעזב"; במקום בבל (ישעיה י"ג ו"ד) צריך להיות "ירחמאל"; שלשה שמות החכמים "נת דניאל ואיוב" (ביחזקאל) יתקן "הננד ירחמאל וערב". ועוד תקונים יפים כאלה. ועיקר כוונתו הוא להורות כמו שפירש בעצמו כי בני ישראל למדו חורתם ואמונתם מבני שבט ערב אשר נלחמו עמם ורכים נתערבו בהם. כי כבר היתה לנועל נפש גם למבקרי התנ"ך משונאי ישראל לומר תמיד כי בני ישראל נגבו ולקחו את ספרותם מהאשורים והבבלים. ונקל להם לעשות שינויים ו"תקונים" בחנ"ך למען הקים את "השערותיהם" החלויות באויר, אם רק כוננו נגד היהודים לירות תצים בספרות ישראל, ולהשערת באלה קוראים "חכמת הבקרת" וע"ע בקרת כ"ה" p.

ביבליוגרפיה: Cheyne and Black *Enycl. Biblica* (בערכו); *Critical Biblica* 1903. ב. ט.

יריך: שוק ידוע שהולכין הסוחרים והתגרין אליו ממקומות שונים ומתכנסים שם בימים מיוחדים למכור ולקנות (יאהרמארקט, מעססע Fair), ואמרו בתלמוד הולכין ליריך של גנים אע"פ שיש בה ע"ז (ערובין ט"ז ט"ק י"א. ע"ז י"ג). המלה הזאת משתמשת כן גם בלשון יהודית-אשכנזית. הכנסיה לשוק חיתה בראשונה לצורך ע"ז ורק בעיד שהיו עובדים שם אליל היו הירידין נהגין. ובאו לעבודת האליל ברנל ועולי רגלים אלת התפללו לפני ע"ז שלהם מין תפלה הנקראת ברוסית mass ובליא "מעססע", ולרגלי אספת המתפללים התכנסו גם התגרין לעשות מסחרים עם העולי רגלים ונעשה לכמה סוחרים, ולכן נקרא גם יום דשוקא בשם "מעססע". ואפשר שהע"ז היתה הזאת כנו חז"ל בשם ירידה או יריד, וכמו שהסבו "חגם" בשם "אידיה" (ע"ע איד). השם ירד התאזרח בספרות ישראל, עד שגם ועד ארבע ארצות (ע"ע) קרא את מקום ועדם בשם "יריד לובלין", או "יריד יארוסלב" מפני שהתאספו ביומא דשוקא בערים האלה.

זוהא יען כי חלקיהו זה היה מבית אלעזר (דהיי"א ח' ל"ט) ובענתות היו חכהנים מבני איתמר (מ"א ב' כ"ו). ירמיה החל להיות נביא לה' בשנת י"ג למלכות יאשיהו מלך יהודה (ג"א רצ"ח=462 קס"ה"ג) וינבא במשך מלכות יהויקים בנו (ג"א ש"ז=443 קס"ה"ג), שלש ועשרים שנה (ירמיה כ"ה ג') ועד גלות ירושלם (ג"א של"ה=422 קס"ה"ג) וא"כ נבא בס"ה ארבעים שנה. ירמיה החל להתנבאות בעודנו נער ועול ימים והיה מסרב מתחלה בשליחותו באמרו "אהה ה' אלחים, הנח לא ידעתי דבר כי נער אנכי", אך ה' אמצו ויחוקהו לאמר "אל תאטר נעד אנכי... אל תירא מפניהם כי אתך אני להצילך". כנראה נבא גם בענתות (י"ב כ"א) אך רובי נבואותיו היו בירושלם, בשער בית ה' (ו' ב'), בהצר בית ה' (כ"ז ב'), בשער בני העם (י"ז י"ט), בהצר המטרה (ל"ב ב'), בבית מלך יהודה (כ"ב א') הוא הודיע דבריו בעל פה ובכתב (כ"ט א', ל"ז ב') וע"י ציונים (י"ה ב', י"ט ב', כ"ז ב'). בימי ירמיה חיה מצב בני יהודה במדרגה היותר שפלה. השתתת המדות התפשטה בארץ ונביאי השקר התעו את העם. ירמיה היה עשוי לבלי חת "ודבר ה' היה בלבו כאש בוערת עצוד בעצמותיו" (כ' ט'), ויובית את עמו בדברים קשים. ולא נשא פני שרים וגדולים. הוא מסר את נפשו על האמת, ועד יום מותו לא הונה לו מעצבו ומרגו. בני עירו אנשי ענתות בקשו נפשו לספותה (י"א כ"א). פשחור בן אמר הכתן הכתו ויתנתו אל המהפכת (כ' א'). יראייה בן שלמיה תפש אותו ויביאחו אל השרים והמה הכו אותו ויתנתו בבית האסורים (ל"ז י"ג). הכהנים בעלי הזרוע ונביאי השקר והמלך יהויקים והשרים אמרו כי "משפט מות לאיש הזה" (כ"ז ח', ל"ז כ"ו. ל"ח ד'). גם השלך אל הכזר ויטבע במים וכפשע היה בינו ובין המות לולא נכמדו עליו רחמי עבד מלך (ל"ח ו' והלאה). או נקמה נפשו בחייו וקלל את יומו (כ' י"ד, י"ח) והתרעם על קשי יומו (י" י"ט, ט"ז י', כ' ז'). גם המיה דברים בלפי מעלה (י"ב א'). כאשר נברה עליו היאוש להציל את מלכות יהודה מן התרבן אשר קרה בימיו. כי כל הנביאים שקדמוהו נבאו לעתיד. וירמיה היה הנבד שראה עני בשבט עברתו. ישעיה שהיה לפניו היה מתי ומסי, פעם הוא מכה בשבט מיו ופעם שפתותיו נומפות דברי נחומים, אולם ירמיה הוא רק תנים לכבות ענות עמו, "וכוליה תורבנא" (כ"ב י"ד:). היינו שרוב ספרו מלא דברים רעים, אך יש בו גם קצת דברים טובים ונחומים (ל' ולי"א). כנראה לא לקת אשה ולא השאיר אחריו בנים (ט"ז ב'). ולא נזכר כמה היו ימי חייו ואיפה הוא מקום קבורתו.

[בתלמוד וסדר] לפי מסורת תול' יצא ירמיה מבנותיו של רחב שנשא יחושע (מגילה י"ד. במדבר רב פ"א), ומעלתו היתה כיב גדולה בעיניהם עד כי

יריעה: ע פרוכת

ירמיה (ירמיהו): נביא בזמן תרבן הבית הראשון. בן חלקיהו מן חכהנים אשר בענתות בארץ בנימין (ע"ע ענתות). לדעת ר' יוסף קמחי והאברבנאל. היה אבי ירמיה חלקיהו בן שפן כ"ג (מ"א כ"ב ת') וכן דעת הירונים ועוד, אבל רבים דוחים את ההשערה

צ. ה. ג.

עולם" (ובנוסחא שלפנינו פכ"ו ליתא שחזרו ירמיה וברוך לא"י. וב"ב ט"ו. בתוס' שם נאמר ירמיה הלך למצרים ויחבא שם כמה נבואות ולא מצינו שחזר יותר לא"י. וביוספוס (סי' פ"א) לא הגלה נבחראון את ירמיה רק נשאר במצפה (כמ"ש בירמיה מ' ו'). ויותר נכון לשער כי נבוכדנצר אחרי שבבש את מצרים הביא עמו את ירמיה לבבל (ועי' פסיקתא רבתי פכ"ז דמשמע שהלך בעצמו אתרי הגולים לבבל). אנדה אחת מספרת כי העם רנמו את ירמיה באבן במצרים על דבר, חוכחתו. ויש מראים ציון קברו לא רחוק מקהירא, ויש אומרים כי אלכסנדר מקדון העלה את עצמותיו ממצרים (תחפנחס) וקברן באלכסנדריא. אבל אין להספורים האלה יסוד. לדעת חז"ל כתב ירמיה ספרו וספר מלכים וקינוח (ב"ב ט"ו.). בספר החשטונאים (ח"ב ב') נאמר כי נחמיה מצא את המקום שהטמינו שם הגולים את אש המזבח ע"פ צואת ירמיה, וכי ירמיה החביא את האהל ואת הארון ואת מזבח הקטרת בהר אשר עלה עליו משה לראות את הארץ ויסתום את פי המערה. ועוד (שם ט"ו) במלחמת יהודה המכבי עם נקנור נראת ירמיה הנביא אל יהודה ויתן בידו הרב זהב ויאמר לו "קח החרב בידך והכית בו את צורריך". ההנדה הזאת סותרת אנרת חז"ל כי הרואה ירמיה בחלום יראנ מן הפורענות (ברכות נ"ז:).

[ספר ירמיה] ספרו של ירמיה מתחיל "דברי ירמיה" וע"ז מעיר המלבי"ם כי "הספר כולל כמה מיני דברים, ומצאו בו חזיונות נבואות ספורים תוכחות וכדומה". הספר נחלק לשני סוגים: א' אזהרות, להזהיר את העם כי בעקב פשעם כרוך עונש קשה; ב' דברי מוסר, לעורר את החוטאים לתשובה. הספר כולל ניב פרישיות. פ"א היא ענין הקרמה אל תולדות הנביא וזמן נבואתו ואופן התמנותו לנביא לא על ישראל לבד רק על כל הגוים, וה' מבטיח לו לעמוד לימינו, תחלת נבואתו במשל "מקל שקד" כי שוקד ה' על דברו לעשותו. גם רואה "סיר נפוח" ורתיחו מצפון, כי מצפון תפתח הרעה. מפ"ב עד פ"ז כניד הנביא לבני עמו פשעם, ומפ"ז עד פ"י מטיף להם מוסר, וכל הנבואות האלה הן בימי יאשיהו המלך. מפ"יז פסוק י"ט עד פל"ז נכללו כל יעודי הפרעניות על המלכים ונביאי השקר על הכהנים והעם על חללם את הקדש ועל הפרת ברית בין איש לרעהו. מפל"ז עד פמ"ז ספורים על אדות הנביא ועל התלאות אשר מצאו את עמו בימי החרבן ולאחריו, ודברי ה' אשר חזה אהר הגלות. מפמ"ז עד סוף הספר מוכיח הנביא את הגוים אשר הרעו לישראל ולארצו וינבא כי כגמול ידיהם יעשה להם ופרי מעלליהם יאכלו. ירמיה השתמש במשלים הרבה כמו "פרא למוד מדבר באות נפשו שאפה רוח" (ב' כ"ד) "נחר ספוח מאש תם עופרת" (ו' כ"ט) משל הוא: כשצורפים כסף מפיחים בספוח להסיד ממנו סיני העופרת, והנח חם העופרת וכבר נחר המצות מאש והכסף עוד לא

דמהו למשה רבנו (פסיקתא רבתי סי' כ"ז). ואמרו ג' נביאין ע"י שהיתה נבואתו דברי קנתרין נחלה נבואתו בעצמן, ואלו הן: דברי קהלת, דברי עמוס, דברי ירמיה ולמה זה נקרא שמו ירמיה? שבימינו נעשה ירושלם אירימיאה (קה"ד פ"א ב') והוא לשון חרבן (פ"י מתנת כהונה). ירמיה אמר "מי לא ייראך מלך הגוים כי לך יאתה" (ו' ו'). אכרו הנביאים לירמיהו: מה ראית לומר מלך הגוים? כל הנביאים קורין אותו מלך ישראל ואתה קורא אותו מלך הגוים! א"ל שמעתי ממנו "נביא לגוים נתתיך" ואני אמרתי מלך הגוים (שמות רבה פכ"ט ז'). בימי ירמיה בקשו ישראל לבוא לידי מרה זו (להאמין במזלות ובאוסטרולוגיא) ולא הנית להם הקב"ה. הה"ד כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו (י' ב') וכו' (כ"ר פמ"ד י"ד). חז"ל האשימו את ירמיה שהיה חונף לרשע, וא"ר אלעזר כל המחניף לרשע סוף נופל בידו או בידו בניו וכו' שנאמר: ויאמר ירמיה לחנניה אמן כן יעשה ה' יקם ה' את דבריך (כ"ה ו'). ויראיה בן שלמיה בן חנניה תפש את ירמיה (ל"ז י"ג; סוטה מ"א:). ירמיה התאונן, "כי כרו שוחה ללכדני ופחים ממנו לרנלי" (י"ח כ"ב), וא"ר אלעזר שחשדוהו מזונה, ור' שמואל בר נחמני אמר שחשדוהו מאשת איש (ב"ק ט"ז:). ירמיה אמר האל הגדול הגבור ה' צבאות שמו (ל"ב י"ח) ולא אמר הגדול הגבור והנורא כמו שאמר משה (דברים י'). אתה ירמיה ואמר: גוים מקרקרין בהיכלו איה נוראותיו? (יומא ס"ט:). המנלה שכתב ירמיה אשר שרף המלך יהויקים (ל"ז כ"ג) היתה מגלת איכה, והמלך קרר כל אזכרות שבה ושרפן באש (ט"ק כ"ו). צדקיהו המלך מת בשלום אע"פ שלא עשה אלא מצוה אחת שהעלה ירמיה מן המים (שם כ"ח:). ירמיה הלך להחזיר עשרת השבטים בימי וזלדה הנביאה שהיתה קרובתו (מנילה י"ד:). ויש אומרים שהחזירם ויאשיה מלך עליהם (ערכין ל"ב ע"י תוס' ד"ה אלא). ירמיה בהיותו עוד בירושלם כתב מכתב לזקני הגולה בבבל שהגלו עם יכניה לאמר "בנו בתים ושבנו וגו' קחו נשים והולידו בנים ובנות וגו' ודרשו את שלום העיר אשר הגלית אתכם שמה והתפללו בערה אל ה' כי בשלומה יהיה לכם שלום" (ירמיה כ"ט ה'—ז'). אחר שנהרג נרליה בן אחיקם ברח יוחנן בן קרח עם שארית העם למצרים וכנראה הביא עמו בחוקה את ירמיה וברוך בן נריהו (מ"ג ו') כי ירא להניחם בארץ יהודה כי חשר את ברוך בן נריה כי מסית את ירמיה באנש: יוחנן לבען תת אותם ביד הכשדים להמיתם ולחלונתם לבבל (מ"ג ג'). ויהי דבר ה' אל ירמיה בתחפנחס (מצרים) וינבא כי נבוכדנצר יכבוש את ירושלם ויהרגו את שארית יהודה ולא ישובו לארצם "כי אם פלטים" (מ"ד י"ד) וכתב רש"י: "ירמיה וברוך חזרו משם שהגלו נבוכדנצר כשנתנה ארץ מצרים בידו בעשרים ושבע למלכו (יחזקאל כ"ט) כך שנויה בסדר

למו... אם ישענו בקיר יעמדו כפופים ולא ישאו את ראשם וזה ומנחה ינתן לפניהם כלפני מתים... כתיבתם יתכנסו מגולתי ראש חזק ובגדיהם פרוצים בתוך חיבליהם ויצעקו ויילילו לפניהם... הנח גם את המחלצות גונבים מעליהם וילבישו בם את נשיהם ואת טפסם וכו'. האגרת הזאת נעתקה ללשון רומית וסודית, ובהעתקת לותר ובהעתקה האנגלית נוסף בה פרק ו' מספר ברוך (ע"ע) ע"ע ספרים חיצוניים.

ביבליוגרפיה: לאצרוס, דער פראפעט ירמיה; ארטי, דער פראפעט ירמיה פון ענתות 1880; ערבט, ירמיה אונד זיינע צייט 1902; פראנקל שמועזן איבער די צא אונד פשיטתא צו ירמיה 1898; קיהל דאס פער העלפניס דער מסורה צום סעפטואגינטא איס ירמיה, האלע 1882; Steane, *The Double Text of Jeremiah* 1896.

י. ל"ט.

ירמיה, ר': אמורא ירושלמי במאה הרביעית, והוא ר' ירמיה בר אבא; נולד בבבל וישב שם בנערותו ושמו לא נודע בין החכמים עד אח"כ כאשר בא לא"י, והיה לדונמא לרבא כי חכמי בבל גדולים מחכמי א"י באמרו לאב"י "חד מינן כי סליק לחתם עדיף כתרי מינייהו, דהא רבי ירמיה דבי הוה חכא לא הוה ידע מאי דקאמרי רבנן כי סליק לחתם קרי לן בבלאי טפשיאי" (כתובות ע"ה). ר' ירמיה הלך לקיסרין ולמד אצל ר' אבהו (ב"מ ט"ז:) ואצל ר' שמאל בר יעקב ומביא דרשותיו (ירוש' פאה פ"א, שם מנילה פ"א, שם חגיגה פ"א), ונס אצל רב אשי השני (גיטין ס"ד, חולין כ"א). אבל רבו המובחן היה ר' זירא. ר' אבהו קרי ליה "בר" (ב"מ ט"ז:) וכן קרי ליה ר' זירא (מ"ק ר'). ר' ירמיה היה מורה לכן ר' אמי (ירוש' ביצה פ"ח). פעם אחת בלמדו ביחד עם ר' זירא והגיע זמן התפלה רצה ר' ירמיה להפסיק מלמודו והוה כי מסרהב (מסרה לעמוד), קרי עליה ר' זירא מסיר אונז משמעת תורה נם תפלתו תועבה (שבת י'). אבל שלא בשעת התפלה היה מתמיד גרול בלמודו כבן עזאי וכן זומא בשעתם (ירוש' נדרים פ"ח). ר' ירמיה שב אח"כ לבבל. וברוב תשוקתו ללמוד שאל שאלות הרבה עד אשר הביא חשומעים לידי גיהוך אך לא את רבו ר' זירא (נדה כ"ג). אך כאשר שאל אותו "וקים להו לרבנן בין שליש לפחות משליש?" א"ל ר' זירא: "לאו אמינא לך לא תפיק נפשך לבר מהלכתא! כל סודות חכמים כן הוא וכו'" (ר"ה י"ג). וכן סומא מ"ז:). ופעם אחת כאשר אמר רב עוקבא בר חמא כל נזיל המדרה מן השוכך אין מדרה יותר מחמשים אמה, בעי ר' ירמיה, רגלו אחת בתוך חמשים אמה ורגלו אחת חוץ מחמשים אמה מהו?" ועל דא אפקוהו לר' ירמיה מבי מדרשא שהיה מרביח עליהם (ב"ב כ"ג: רש"י). אך חכמי א"י כבר הכירו את רוב ערכו בחלכה, ושלחו אליו חברייהו סתם לפתור להם ההלכה: עד אחד בכתב ועד אחד על פה מחו

הוסר מחסינים. למשל על ישראל שבאו עליהם צרות רבות ולא נטהרו מעונותיהם. הידוע ברזל ברזל מצפון ונחשת? (מ"ז י"ב) כלומר היוכלו בני יהודה שקשים בברזל לערוך מלחמה מול הגשרים שקשים וחוקים בברזל מצפון (עשת) מעורב בנחשת? ירמיה מהיר את העם שלא ללכת בחקות הנוים העובדים לאליל. עץ מיער כרתו מעשה ידי חרש במעצר, בכסף ובזהב ייפחו במסמרות ובמקבות יחזקום ולא יפיק, כתומר מקשה המה ולא ידברו, נשוא ינשוא כי לא יעודו (י' ג'—ה'). ומתאים למליצת ישעיה (מ"ד י"ב—י"ד). האברבנאל בהקדמתו לפי ירמיה אומר: "אמנם בשלמות המליצה, אחרוב אני שלא היה ירמיה שלם בסדרו הרברים ויפוי המליצה כישעיה ונביאים אחרים, מפני זה תמצא פסוקים רבים יחסרו להם מלה או מלות וכו'. והיתה הסבה בזה, היות ירמיה נער בשנים בתלת הנבואה ולא היה עדין שלם בדרכי הלשון ובסדריו וביופי המליצה, כאמרו לא ידעתי דבר כי נער אנכי וכו'. ואמנם בשלמות ישר הכתיבה וקדוקו אחרוב ג"כ שלא נשלם בו מהסבה אשר זכרתי, והנה ע"ז יורה הקרי והכתיב וכו' שנמצא בספרו יותר מבשאר הנביאים". המלבי"ם סותר את דברי האברבנאל האלה ומשיב עליהם במעם וברעת, ומוסיף כי מליצת ירמיה במגלת איכה נעלה היא מאד וסגנונו חד וחלק ושפתו צחה ונשגבה. ע"ע איכה.

[אגרת ירמיה] המכתב או הספר המיוחס לירמיה הנביא אשר שלח לבני הנולה נחשב למאמר אחד מספרים החיצונים שנכתבו ביוניתי ע"י יהודי אלכסנדריא, במכתב הזה מוזכר ירמיה את היהודים שהגלה נבוכדנצר שלא ללכת בדרכי הנוים ושלא לעבוד את אליליהם במשך ימי שבתם בבבל עד דור העשירי (נוסח אחר דור השביעי ור"ל שבעים שנה), ואז יגאלו וישבו לארצם. דברי האגרת מיוסדים על פסוקי ירמיה (י' א—ט"ז), וביחוד מה שכתב בארמית, "כרנח תאמרן לחום אלחיא די שמיא וארקא לא עברו יאבדו מארעא ומן תחות שמיא אלה" (פסוק י"א), ופירש רש"י אגרת היא ששלח ירמיה ליכניה וגלותו בנולה להשיב לכשדים ארמית חשובה אם אומרין להם לעבוד ע"ז. והיא מתיי דנא פרשגן אגרתא דשלח ירמיה נביא לוח שאר סבי גלותא די בבבל" וכו'. אבל מחכר האגרת שהיה במצרים סתאר את הע"ז שמה באמרו כי "נרות רבות ידליקו לפניהם" (אגרת ירמיה פסוק כ') וכוונתו על חניגת יום הדלקה לאליל "סאים" של המצריים (הירודוטוס ח"ב 62). האגרת הזאת נכתב בהחול נמרץ על עבודת האליל: "יש אשר כהניהם גונבים את הכסף ואת הזהב מעליהם ומתענגים בו עם נשים זונות בבית הקדשה... וכי ילבישוש שני יקחו יעה להסיר האבק מעל פניהם... התולעים וזהלי עפר יאכלו אותם ואת לבושם וחס לא ידעו ולא יבינו בו... הינישוף והעטלף וכל עוף כנף ירצו על ראשם... בכהף ינשאו כי אין רגלים

אנמונינוס ורבי לא פסק משלחנם לא צנן ולא חזרת ולא קשואין (קטנים) לא בימות תחמה ולא בימות הנשמים (שם נ"ז:). כרוב למזון, אוי לבית שהלפת עובר בתוכו (שם). תב חסדא יעץ לבר בי רב ולא נפישא ליה רפתא (לחם) לא ליכול ירקא משום דגריד ליבא (ויש לו תאוה לאכול יותר). וא"ר חסדא אנא לא בעניתי אכלי ירקא ולא בעתירותי אכלי ירקא. בעניתי משום דגריד. בעתירותי דאמינא חיבא דעייל ירקא ליעול בשרא וכוזרי (שבת ק"ט:). אמר רב חסדא סילקא חייא קטיל נברא וכו', תבשיל של תרדן יפת ללב וטוב לעינים וכיש לבני מעיים (ערובין כ"ח:). ירק תוא אחד משלשה דברים חמרינן את הובל וכופפין את הקומה ונוטלין אחד מחמש מאות ממאור עינו של אדם, ודוקא בתומי (שומין) וברתי. ואמר רב הונא כל עיר שאין בה ירק אין ת"ח רשאי לרוד בה (שם נ"ז:). ר"א בן עזריה אמר מי שיש לו מנה יקח ללפסו (לאכילתו) ליטרא ירק, עשרה מנה יקח ללפסו ליטרא דגים, חמשים מנה יקח ליטרא בשר. מאה מנה ישפתו לו קדרה בכל יום וכו' (חולין פ"ד). והיו נהרין שלא לתציא ירקי מבישא (אגודה) דאסר נינאת משום דמחוי כרעבתנותא או משום כשמים (שם ק"ה:).

[מיני ירקות] בתנ"ך נזכרו הרבה מינים של ירק, הקישואים האבטיתים החציר הנצלים והשומים שאכלו ישראל במצרים (במדבר י"א ה') ועוד. בתלמוד ומדרשים נזכרים עוד הרבה שמות של ירקות, ומהם ראויים להזכר פה ע"ד הא"ב: אבטיח הוא מין פרי הגדל בגנה (melon); אסמפנינון (פאסטינאק, parsnip); אספרנוס (שפארגעל, asparagus) והיו שורין אותו ביין (נדרים נ"ג:); אדרא או ערדילו מין פטריות (ברכות מ"ו:); דלעת כעין אבטיח, דלעת זינית עם המצרית (כלאים פ"א ה'); זרועים (pulse); חזרת (נארמענאלאט, lettuce); חלגלונות (purslane, ערובין כ"ח:), טורא ירק מר (פסחים ל"ט); ירבוז כעין אספרנוס (סוכה ל"ט); ירק הוא תשם הכולל (herb), ירקות חמור (אהלות פ"ח א'); כמהין (פטריות), כרוב (קאהל, carrot); כרפס (celery); כרתי (spinach, leek) צמח ירוק (שבת ק"י הוריות י"ב); כמהין (mushrooms); לפת שם כולל (ריבע, vegetables); מילפפון (cabbage); נפוס (turnip); טווס או עמאס הוא ירק מר (פסחים ל"ט); סילקא מין תרדן; עולשין או עולתין (endives, פסחים פ"ב ו); פונלא הוא מין צנן; פטריות (mushrooms); פקועות שדה; קומפון (cucumbers) צנן (radish); קולמא הוא שומר או מוכר ירקות יבמות ק"ח); קקולי, ירקות השדה (פסחים ק"ד); קפלוטין (porret); קרא (zourd); קשואים (cucumbers); רוביא (pumpkin); שום, תומא (garlic); תחלם (cress); תלתין (fenugrec); תמכה עשב מר (פסחים ל"ט); תרדן (beet).

שיצטרפו? והוא השיב להם בענה יתירה: אני איני בראי ששלחתם לי אלא כך דעת תלמידכם נומה שיצטרפו וכו' ועל דא עיילוהו לר' ירמיה בבי מדרשא (שם קס"ה:). ר' ירמיה שב אח"כ לא"י והיה ריש מתיבתא במבריא (ירוש' שבת פ"א, פ"ג ופ"ו), ובכל מקום שנאמר 'אמרי במערבא' הוא ר' ירמיה (סנהדרין י"ז:). ר' ירמיה נתמנה לנבאי והיה עוסק בצרכי הצבור וחשב את העסק הזה גדול מעסק התורה (ירוש' ברכות פ"ה), וכאשר היתה עת צרה למבריא, אסף כסף מהעם לשחד את השרים, וישם מס קצבה גם על חברו ר' יעקב בר בון, ועי"ז התעוררה שנאה בנייתם עד כי נדו זה לזה ואח"כ התנחמו על מעשיהם (ירוש' מ"ק פ"ג דף ע"א ע"ד). בין תלמידיו נחשב ר' יונה ור' יחזקאל השני, מאמריו בהלכה ואגדה רבים מאד בשני התלמודים ובמדרשים. לפני מותו צוה שליכישוהו בגדים לבנים עם פחמקאות ומנעלים ומטה בידו ושובב על צרו, למען יהיה נכון לצאת לקראת משיח בבוא קץ חיימין (ירוש' כלאים פ"ט, שם כתובות פ"ב ל"ה ע"א). מסורה הוא בפי תהמון כי ירמיה קבור בעמידה במבריא.

ביבליותרפא: פראנקל מבוא ק"ז: הלוי דורות הראשונים ח"ב 856; ווייס דורד ח"ג 107.

ב. מ.
ירק (ירקות): כולל צמחי האדמה שצבעם ירוק (green), ירק עשב (בראשית א' ל'), ירק תשרה (במדבר כ"ב ד'). נן ירק (דברים י"א י', מ"א כ"א ב') כולל צמחי קנה (נעמיוע, vegetables), ארוחת ירק (משלי מ"ז י"ז). סתם ירק הוא הגדל בנינה, והנורר מן הירק מותר בדלועין (נדרים פ"ז א'), ומותר בירקות חשדה מפני שהוא שם לווי (שם פ"ז ט'). באחד בתשרי ר"ה לנטיעת ולירקות (ר"ה פ"א א'). על הירקות אומר בורא פרי האדמה, ר' יהודה אומר בורא פרי דשאים (ברכות פ"ז א'). ותלכה שמברך עליהם בפה"א ואפילו אחרי בישולם, אם הם טובים לאכילה בין חי בין מבושל. אבל קרא סילקא וכרוב וכיוצא בהם שטובים מבושלים יותר מחיים מברך שהכל כשהם חיים ולאחר בישולם בורא פרי האדמה. ותומי (שומים) וברתין כשהם חיים בפה"א ולאחר בישולם שהכל מפני שנשתנו לגרועות (אלפסי ברכות פ"ג, ש"ע א"ח סי' ד"ה). ירקות הנמכרות בא"י אין לחוש להם משום כלאים (מחר"ם מטראני ת"ב סי' קנ"ז). ירק תיוב תרומתו רק מרבנן (תרומות פ"א ה'). בסעודה ראשונה אחר הקזה קשה לאכול ירק כי הוא מוריק ונוטל תואר הפנים, וא"ר יצחק כל האוכל ירק קודם ארבע שעות אסור לספר הימנו. מאי מעמא? משום ריחא (מפני שתוא קודם זמן סעודה, וריח הירק קשה לגוף ריקן, ברכות מ"ד:). כל מיני ירקות יפין לחלום חוץ מראשי לפתות וכו'. לכה נקרא שמן קשואין מפני שהן קשים לגוף כתרבות, ודוקא ברברכי אבל בוטרי לא שהן יפין.

ע"ע אוכל; ערשים; צמחים.

[אוכלי ירקות] לאדם הראשון עוד אחד המבול לא הותר אכילת בשר רק ירק, שנאמר הנה נתתי לכם את כל עשב... ואת כל העץ... לכם יהיה לאכלה (בראשית א' כ"ט). ואע"ג דכתיב ורדו ברנת הים ובעוף השמים ובכל חיה, הכונה שלימה במלאכה ולא לאכילה (סנהדרין נ"ט:). ורק אחר שיצא נח מן התיבה הותר לבני אדם לאכול בשר, שנאמר כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה, כיון עשב נתתי לכם את כל (שם מ' ג'). והמעט הוא כי בששת ימי בראשית נברא האדם לאחרונה וכל החיות קדמוהו, ולכן לא היה לו רשות לאכול מהם. אבל לאחר המבול אחר שנצולו כל הברואים ע"י נח ששמרם בתיבה נפלו תחת רשותו והותרו לבני אדם. רק דם הנפש נאסר לאכילה. דור המדבר התאוננו על משה שהוציאם ממצרים שישבו שם על "סיר הבשר" (שמות מ"ז ג'), ומשה הבטיחם לתת להם, "בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבת" (שם פסוק ח'). וירדו להם מן השמים השליו בערב והמן בבקר. תני משמיה דר' יהושע בן קרחא, בשר ששאלו שלא כהונן ניתן להם שלא כהונן, להם ששאלו כהונן ניתן להם כהונן (יומא ע"ה.). ולמדה תורה ר"א שלא יאכל אדם בשר אלא בלילה (שם:); בשר ניתן להם בפנים חשוכות (בערב) ולחם בפנים טאורות (בבקר) וכו' (מכילתא). אכילת בשר הונבלה לבני ישראל, ונאסר להם בהמות חיות ועופות ממאים (ויקרא י"א), ולפי דברי רבי אסור לע"ה לאכול שום בשר, כי דרש, "ואת תורת הבהמה והעוף" (שם פסוק מ"ז) כל העוסק בתורה מותר לאכול בשר בחמה ועוף, וכל שאינו עוסק בתורה אסור לאכול בשר בחמה ועוף (פסחים מ"ט:). אכילת בשר שלא במקום מצוה נקראת, "בשר תאוה", והאספסוף אשר בקרבו התאוה תאוה... ואמרו מי יאכילנו בשר ובמדבר י"א ד'). ונענשו כי אכלו את חשלו ער אשר היה להם לזרא, הבשר עודנו בין שניהם מרם יכרת ואף ה' חרה בעם ויך ה' בעם מכה רבה מאד ויקרא את שם המקום ההוא קברות התאוה כי שם קברו את העם המתאווים (שם י"ב ל"ג-ל"ד). תהלים ע"ה כ"ה-ל"א). נאמר, "ער חדש ימים" ונאמר, "הבשר עודנו בין שניהם" הא כיצד? בינונים מתו לאלתר, רשעים מצמערין והולכין ער חדש ימים (יומא ע"ה:). בשר תאוה הותר לישראל אחרי שנכנסו לא"י, שנאמר כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך... ואמרת אוכלה בשר... בכל אות נפשך תאכל בשר (דברים י"ב כ'). ולמדה תורה ד"א שלא יאכל אדם בשר אלא לתיאבון (חולין פ"ד.). וכשהיו רוצין לאכול בשר במדבר היו צריכין לשחוט שלמים, ורק בבואם לא"י ונאסרו הבמות ובית המקדש היה רחוק מרוב הצבור לבוא שם להקריב שלמים לכן הותרה להם בשר תאוה, וזהו דעת ר' ישמעאל, ור"ע אומד שהכוונה על בשר נחירה שנאסר להם בבואם לא"י (שם י"ז).

דינאל לא התנאל בפחנב חמלך ואכל זרעיהם ובכ"ז היה בריא ומב רואי (דינאל א'). ישעיה (י"א) ניבא לעתיד, "וגר זאב עם כבש... ואריה כבקר יאכל תבן". וע"ז יאמר האברבנאל כי החיות האוכלות בשר חן דורסות וטורפות, כי הבשר יעורר בקרבן אכזריות יתירה. גם רבים מחכמי חז"ל הזהירו על אכילת בשר שלא יאכלו במדה מרובה. מר זוטרא דריש חיים לנערותיך (משלי כ"ז) מיכן למדה תורה ד"א שלא ילמד אדם את בנו בשר ויין (חולין פ"ד.). וסודר וסודה נכשל בשביל שאכל הרמימר בשר ושתח חצי לוג יין (סנהדרין ע"ב.). ואמרו אכול בצל ושב בצל ולא תיכל אוזון ותרגולין וכו' (פסחים ק"ב.). ורק בסעודת שבת וי"ט אכילת בשר ורנים היא מצוה (שבת ק"ט.). יצחק בער לעויגואהן משער כי הדורות קודם המבול היו שנים רבות מפני שלא אכלו בשר רק ירק, והיהודים בכלל אינם מסוגלים למחלות רבות מפני זהירותם מלאכול בשר מרפח (ורובבל ח"ד פני"א), ולעומת זה התאונן דר' קאמינער על בעלי הקהל שהכבידו מס הבשר ואין יד העניים משנת לקנות בשר, וסובלים מחלות רבות מחסרון אכילת בשר (סדר כפרות לבעל כאקסי צד 77, ווארשא 1878). כנודע יש בין אוה"ע חברות המשתדלות בין העם שלא לאכול בשר רק ירקות ונודעו בשם "ויגימריאנים", ויש להם בתי אוכל מיוחדים ממאכלי ירקות, "במקום בשר". הראשון בין היהודים שה"תתהף בזה היה אהרן צבי פראנקעל (נולד בסובלק בשנת 1862 ומת בניארק 1904), והגיל חוברת Thou Shalt not Kill, or the Torah of Vegetarianism וכתב ג"כ ארבע חוברות בלשון יהודית-אשכנזית בשם "לא תרצה" (ניארק 1896) ומתנבטו היה "שוחט חשור מכה איש" (ישעיה ס"ו ג'). הוא היה הולח ממחלת השחפת וחשב כי בשני האכילה מבשר לירק יתרפא מחליו, ולא הועיל לו רק במקצת (ע"י מאמר רוזין ב"מליץ אחד מני אלף" הוספה להמליץ, פטרבורג 1884).

א

ירקון : ע' מחלה

ירקון (ישו הנוצרי=Jesus, Jesu): מיסד חדת הנוצרית; נולד בנצרת בשנת 2 קודם מספר הנהון (כנראה בלוקוס ג' כ"ג), ונצלב בירושלם י"ד ניסן שנת ג"א תשפ"ט=29 למספר הנהון, ולפ"ז חי ל"ב שנה. אך מסה שנזכר בספוריו כי בהולדו היה עוד חודרים חי נולד לפחות בשנת 4 קודם מה"ג כי חודרים מת בשנה ההיא, ומזה ראיח כי מספר השנים שנהנין בו הנוצרים אינו למספר הנוצרי (ע"ע כרונולוגיא). כותבי דברי הימים בזמנו לא הזכירו את ישו ופעולותיו. מלבד מה שהוסיפו הנוצרים אח"כ בדברי יוסיפוס, דברים שניכר זיופם מותכנם, וכאשר הוכיחו הסופרים המבקרים בלי משוא פנים, ואלה דבריו: "בימים החם

ככריסמוס שנידון לצליבה בימי מלכות מיבריוס ע"י הנציב פונטיוס פילאמוס (Tacitus, Annales, xv. 44). אמנם אף כי המאורע הפרסית של ישו לא היתה ידועה בכל שנות המאה הראשונה, הנח נודעה הכת המשיחית בסוף המאה ההיא, ובמכתב פליניוס הצעיר שכתב בתור נציב רומי למריינוס קיסר בשנת 111 למח"ג מתאר את הנצרות בתור תנועה מונית אך אינו יודע ממהותה של הנצרות רק שחיו אז מספר משיחיים אשר שרו שירי תהלה והיו פונים אל המשיח (כריסמוס) כאל אלהים (Plinius, Sec. Epistolae x, 96, 97). ונוכל לשער כי התנועה קדמה להציריה של ישו וכל המאורע.

א.

— [תולדת ישו ומותו] תולדת האיש תלזה היא אחת מהחידות ההיסטוריות אשר גם הכמי ישראל גם חכמי האומות העולם לא יכלו לפתור. כותבי דברי ימי עולם בזמן ישו אינם מזכירים מאומה ממנו וגם את שמו לא זכרו, וכהנצרים המאמינים בו בן היהודים המכחישים בו כתבו מה שכתבו אדוותיו אח"כ רק מפי השמעה. האון גליון ודברי חז"ל המפורים בש"ס זעיר שם זעיר שם אשר ידברו אדוותיו הם סותרים זה את זה. כותבי הברית החדשה אינם יודעים מאומה בתולדות ישו. גם זמן נולד בו נעלם מהם. המה יספרו כי ישו היה בן זמנו של שמעון הצדיק (לוקס ג' כ"ה) וידוע כי גם שמעון הצדיק השני חי בערך 270—300 שנה לפני מח"ג. המה מספרים כי פאול תלמיד ישו היה תלמיד ר' גמליאל הזקן (מפעלות השליחים ה' ל"ג, כ"ב ג') ולפי חשבון הלזה לידת ישו היתה בערך 170 שנה קמח"ג. הקדמון מהמבשרים בשורת ישו הוא מרקוס שחי בערך מאה שנה אחרי מות שאול מתרשיש (פאול) זה האחרון חי בערך מאה שנה אחרי מות ישו, ומח שכתב מרקוס שמעון מאגדות החמון המאמין בכל דבר, וכן כל כותבי האון גליון לא ידעו דבר אדות ישו בבירור. הספורים באון גליון מלאים נחמאות והיות נסים ונפלאות. הכותבים האלה מספרים כי נערה בתולה ישראלית מאורשה לאיש מגזע דוד ושמו יוסף נתעברה מרוח הקדש ותלד את ישו מבית לחם יהודה (מתי ב' א') בימי הורדוס המלך. ואחרי כי גדל תנעד נודע כי בן אלהים הוא. הסנהדרין רנהו למיתה ונצלב בערב פסח, ואחרי שלשה ימים למותו שב אל החיים וקם מקברו ויעף השמיכה, ועתה הוא יושב ליסוד ה' אביו. מחברי ברית החדשה מספרים כי ישו נודל על ברכי היהדות, כי קיים מצות התורה וגם מצות דרבנן, כמו ברכה על הלחם, קדוש על חיון, קריאת הלל בליל פסח (מתי כ"ז ל'), נד תנוכה, ציצית (שם י"א כ'), הוא האמין ברוח המומאה (לוקס ד' מ"ט), רפא תולים באצבע אלהים (שם י"א כ'), וברוח הקדש (מתי י"ב כ"ה). בני משפחתו תשבוה למשוגע (מרקוס ג' כ"א) ויתר אפו בהם (שם ו' ד'). הוא בזה את אמו ואחיו (שם ג' ל"ג—ל"ה), תשב את עצמו למחוקק (מתי י"א

היה ישו איש חכם [אם רק אפשר לקדוא לו איש (Araba)]. כי היה עושה מעשי נסים, ומורה דעת לבני האדם המקבלים את האמת בשמחה, ונהרו אליו יהודים רבים וגם יונים. [הוא הית המשיח (Xpiotrb)]. ואף אחרי שדן אותו פילאמוס לצליבה, ע"פ מסירת ראשי עמנו, לא עזבוהו אלה שאחבוהו מקודם. [כי הוא חופיע אליהם אחרי שלשה ימים שנית כמו חי כמו שנבאו נביאי ה' על הפלא הזה ואלפי נפלאות אחרים]. וגם היום לא חדלו המינים האלת הנקראים משיחיים על שמו (קדמוניות ס"ח פ"ג נ'). לדעת חמבקים נתוספו הדברים המוסגרים פה בתוך דברי יוסיופוס מידי מעתיקים נוצרים מאמינים, שרצו לישב הקושיא מדוע השמים יוסיופוס העוברא של ישו. אבל כל איש שאינו מאמין ביון שאי אפשר להשוד את יוסיופוס שחיה מן הפרושים כי הוא האמין בישו שהיה משיח, ואוריניוס בעצמו מורה שיוסיופוס לא האמין במשיחתו של ישו (Contra Celsum 1 47), ופירושו למתי י' י"ו. גם אי אפשר לחשוב שיוסיופוס האוהב. להאריך בכל מאורע קל יסתפק בדברים מעטים באלה בנוגע למאורע של ישו אם היתה עוברא אמיתית, ולכן חושבים איוה מן המבקרים כי כל מה שנכתב ביוסיופוס אודות ישו מזויף הוא מהחלה ועד סוף ואף שירר מסכים לדעה הזאת (Schürer, Gesch. 1 544—49). המקום השני שבו מזכיר יוסיופוס את המאורע הוא בספורו כי אחרי מות הנציב הרומי פיסטוס ובמרם בא הנציב החדש אלבינוס לירושלם (בשנת 62 למח"ג). מהר חנן בן חנן הכהן הגדול להעמיד לדין לפני הסנהדרין את אחי ישו המכונה המשיח ויעקב שמו ועוד אתרים, והוציא דנם לסקילה על עברם עלחוקי התורה. אבל על המשפט הזה התרעמו גם שומרי התורה הגדולים ושלחו בסתר קובלנא על חנן הכהן לאלבינוס הנציב ולאגריפס השני, שכירי היה אז הכהן לכנות כהנים גדולים, והוא הסיר את חנן מכהונתו ומנה תחתיו את ישו בן דמענאי (קדמוניות ס"ב פ"ט א'). בדברים האלה אמנם אין הכרח למשיחות ישו כי הוא אומר רק "המכונה" משיח ואינו מהלל לא את ישו ולא את יעקב אחיו ומספר רק מהמסירות של שומרי התורה שכתבו על חנן הכה"ג ואפשר שהם היו מבעלי ברית ישו היהודים-הנוצרים. ויש מן הכבקים המחלימים כי כל זה הוא ג"כ זיוף ממעתיקי הנוצרים (ע"י שירר ה"א 548, 581). המקורים של הסופרים עובדי אלילים והיונים הרומים אינם מספיקים לתת לנו ידיעה ברורה ממעשה ישו. וכנראה נתפשט ספור המעשה כמאת וחמשים שנה אחרי כן, שהיה בכציאות יהודי אחד בשם ישו שנקרא משיח, ועשה נסים ונפלאות היוצאים מדרך המבע ונהרג ע"י פילאמוס בהשתדלות הפרושים. הסופר מאציומוס, בספרו שכתב בשנות 17—115 למח"ג, מספר כי נידון קיסר האשים את הנוצרים (Christiani) ברומא בשריפת העיד, ומבאר השם "כריסטיאני" המאמינים

הנסים והנפלאות בכח אלהים. אמרו הם שעשה אותם ע"י כשפים, אבל בדבר אחד ישתוו כי ישו התקומם נגד הפרושים והיה מלעיג על דברי חכמי ישראל. באותו הזמן שאומרים הנוצרים שהופיע ישו התנברה יד המציק על ישראל ושלטו בם בני תורדם האדומיים ונציגי רומא, והיהודים היו מעצים לתשועת ה' להנאל מכבוש אויביהם ולהחלץ מן המצר. באותו הזמן קמו נביאי שקר שקראו עצמם בשם "משיח", ומי יודע כמה משיחים היו אז נפוצים בארץ יהודה. בדברי חז"ל מורכב שם ישו בשמות עצמיים משונים: ישו הנוצרי, בן סטרא, בן פנדרא או פנתירא, אותו איש, פלוגי. ונקל לחשוב כי כל אלה היו אנשים שונים בדורות שונים במשך שלש מאות שנה קודם החרבן השני. וכי היה הערבוב גדול עד שגם חז"ל לא ידעו מי מי המה. למשל במקום אחד מציינו: מביאין אותו לכ"ד וסוקלין אותו וכן עשו לכן סטרא בלוד ותלאוהו וע"פ. בן סטרא? בן פנתירא הוא! וכו' אלא אימא אמו סטרא. אמוכרים מגדלא (שער) נשיא הוי? כדאמרי בפומבדיתא סמת (זינתה) דא מבעלה (סנהדרין ס"ג). ובאמת היה "משיח" אחד במצרים בזמן ר' אליעזר הגדול ונספל בלוד ע"י ביד ואח"כ נתלה בידן תורה ולא נצל (ע"ע בן סטרא). וגם מרים מגדלא נשיא שהיתה בזמן האמוראים איננה מרים מגדלינא אם ישו. במקום אחר בתלמוד נראה כי ישו היה תלמידו של יהושע בן פרחיה, ומדמים אותו לנחזי שרחפו אלישע בשתי ידים, וכמו כן דחף יהושע בן פרחיה את הנוצרי בשתי ידים, ומסופר: כי אתא (י"בם) מאלכסנדריא לירושלם) איקלע להווא אושפיזא קם (בעל האושפיזא) קמייהו (י"בם וישו) ביקרא ישפיר, עבדי ליה יקרא טובא (בעל ובעלה האושפיזא עשו כבוד רב לבי"ם), יתיבוקא משתבח כמה נאה אכסניא זו (בי"ם היה מהלל את בעלת האושפיזא על הסאכלים הטובים שהכינה לו). אמר ליה (הנוצרי לבי"ם) רבי! עיניה סרוטות (עגולות), א"ל רשע בכך אחא עוסק?! (להסתכל באשת איש). אפי"ך ד' מאה שיפורי ומתיה. כל יומי אתא לקמיה ולא קבליה. יומא חד הוה קא קרי ק"ש, אתא לקמיה, הוה ברעתיח לקבוליה, אחוי ליה ביריה, סבר מדחא דחי ליה. אויל זקף לבינתא פלחא. א"ל חזור בך! א"ל כך מקובלני סמך, כל החוסא ומחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה. דאמר מר ישו בישף והסית וחדיה והחטיא את ישראל (סוטה מ"ג). סנהדרין ק"ז:). וחנה יהושע בן פרחיה היה מאתים שנה קודם החרבן ולא היה בן דורו של ישו, אלא ודאי שכונתם היתה על משיח אחר. ושם הנוצרי השתרבב פה ע"י מעתיק טועה. כי בנוסח הירושלמי נאמר כי האנדה על יהודה בן מבאי ואחד מתלמידיו אמר רבי עיניה הוות שברה" א"ל "חא תרתיי נבך, חדא דחשרתני חדא דאיסתכלית בה" (ירושלמי חגיגה פ"ב ב'.) ויש עוד ברייתא המספרת על מיחת ישו ותלמידיו. תניא

כי"ט, קרא את עצמו בן אלהים ע"ש חכתוב, "אני אמרתי אלהים אתם" (יוחנן י' ל"ד). אהב את ישראל ושנא עמים אחרים עד כי מאן לרפאוח את חוליהם ואמר "לא טוב לקחת את להם הבנים (בני ישראל) ולהשליכו לכלבים" (אומות העולם; סתי ס"ז). כהש כי בא מבית רוד (מרקוס י"ב ל"ח—ל"ז), שנא את העשירים ואכל על שלחניהם (לוקס ו' כ'—כ"ו). בכלל אין להשען על כותבי ברית החדשה כי היו מעמי הארץ ולא ידעו נם כה"ק ונחחלקף להם אבימלך (ש"א ב"א א') באביתר (מרקוס י"א כ"ה) ובלעם בן בעור בבלעם בן פתור (פטרס ב ס"ז) ועוד שניאות רבות. ע"ע ברית חדשה. אם כי הם בעצמם נשענו תמיד על כה"ק, "לקיים מה שנאמר" כפי הנביאים. אף אין לסמוך על סאמרי חז"ל המדרשים המזכירים את שם ישו או "אותו האיש", כי גם הם כתבו רק מפי אנדות ההטק, והמה בעצמם לא ידעו מאומה. לא ידעו מי היה אבי ישו (שכת ק"ד: סנהדרין ס"ג). לא ידעו מי היתה אמו (שם וחגיגה ד:). ולא ידעו באיזה זמן חיה, בימי סטרא בן זמנו של פפוס בן יהודה (שכת ק"ד: או בימי יהושע בן פרחיה (סוטה י"ז). סנהדרין ק"ז:). ודברי ר"ת כחוספות (שכת ק"ד: ד"ה בן סטרא) אינם מוכרחים כי בשאלות היסמיות אין מקבלים סברות. הם לא ידעו היום שנצלבו ושקלו וטרו בזה (סנהדרין מ"ג:). מספרים כי חמשה תלמידים היו לו ובאון גליון נאמר כי י"ב תלמידים היו לו. וכנראה חלפו מדפי"ס הש"ס "אותו האיש" בישו, ואתו האיש היה איש אחר ולא ישו. וגם השריד הנמצא בשי"ס מתלדות ישו אפשר שהוא הוספה מאוחרת מאיזה מעתיק או תלמיד טועה. וזה לא כביר קמו איזה חכמים מא"ה ומעמנו וכחשו לגמרי ממציאות ישו והחליטו כי לא היה ולא נברא. ובפרט החוכה פרו' ררו בכרלין עם כמרי הנוצרים בענין זה ויוכל להם.

ביבליוגרפיא: *The Jewish Tribune* xi. 18, 17; xii. 18; xiii. 3, 18; F. C. Conybear, *Magic and Morals*, London 1909.

ג. מ. — [בתלמוד ומדרשים] האנרות הנמצאות בתלמוד וספרי חז"ל אדות ישו קלומות מספורי העם ואין בהן ידיעה ברורה, ויש מהן שסותרות את דברי הימים המקובלים. ובכלל דבריהם טעמים הם מאד בנוגע למאורע חשוב כזה, אם באמת יצא המאורע לצועל בזמן הטובגל. כנראה כבר היו הגדות האון גליון בנוסחאות שונות מצויות בידי היהודים הנוצרים בזמן הנמרא. חז"ל השתדלו להכחישן בהגדות שתגרות שהיו מצויות כפי תיהודים הפרושים. הם לא הכחישו לגמרי את המעשים הנפלאים שספרו על ישו, אלא שהפכו את המעשים מטהור למטא ומקודש לחול. למשל ההנדה שישו נולד מבלי אב רק ע"י רוח הקדש, אמרו הם שנולד כדרך כל אדם רק מבעילה אסורה; ותחת

בערב הפסת תלאוהו לישו. והכרח יוצא לפניו ארבעים יום קודם שהוא יוצא ליסקל על שבישף והסית והדיח את ישראל. כל מי שידע לו זכות יבא וילמד עליו ולא מצאו לו זכות ותלאוהו בע"פ. אמר עולא ותסברא, בר חפוכי זכות הוא? מסית הוא! ורחמנא אמר לא החמול ולא תככה עליו? אלא שאני ישו דקרוב למלכות הוא. תיר חמשה תלמידים היו לו לישו: מחאי נקאי נצר בוני ותודה. אתוהו למתי. אמר להו: מתי יהרג? הכתיב מתי אבוא ואראה פני אלהים! אמרו לו: אין. מתי יהרג דכתיב מתי ימות ואבד שמו. אתוהו לנקאי. אמר להו: נקאי יהרג? הכתיב ונקי וצדיק אל תהרוג! א"ל: אין. נקאי יהרג דכתיב בכסתרים יהרג נקי. אתוהו לנצר, אמר להו: נצר יהרג? הכתיב ונצר משרשיו יפרה! א"ל: אין. נצר יהרג דכתיב ואתח השלכת מסברך כנצר נתעב. אתוהו לבוני, אמר להו: בוני יהרג? הכתיב בני בכורי ישראל! א"ל: אין. בוני יהרג דכתיב אנכי הורג את בנך בכורך. אתוהו לתורה, אמר להו: תודה יהרג? והכתיב מומור לתורה! א"ל: אין. תודה יהרג דכתיב זוכח תודה וכברנני וכו' (סנהדרין מ"ג). הספור הזה מתאים לספור ישו בברית החדשה רק כמקצת ולא בפרטים רבים, כי בספור חז"ל המתינו לישו ארבעים יום קודם שסקלו אותו ותלאוהו בע"פ ונראה כי הפסק דין והסקילה היו ביום שלפניו כי אין דנין דיני נפשות בערב י"ט (סנהדרין פ"ב א'), ותלאוהו בערב י"ט. זה סותר למה שנאמר באן גליון כי הסנהדרין דנו אותו במהירות יתירה ונצלבו והצליבה (Crucifixion) היא מיתה משונה של הרומיים, ויום הריגתו היה בראשון לחג הפסח (מקום י"ד י"ב) או בערב הפסח (יוחנן י"ט י"ד). פאול (אגרת אל הגלטיים ג' י"ד) דורש הפסוק "כי קללת אלהים תלוי" (דברים כ"א כ"ג) על ישו. ונפלא הוא כי בתרגום יב"ע מפרש: ארום קילוחא קדם אלהא למצולב נבר אלהין". כברייאא הזאת מספר תלמידו ישו חמשה (תחת י"ב) ושמותיהם שונות (וזלת מתי). וכנראה נקראו בשמות האלה כדי שיתחברו עליהם הפסוקים שיש בהם דבר המשמע לתרי אפי. ואי אפשר לומר כי בעת שהוציאו אותם להדיגה היו מתוכחים בהוראת שמותם ע"פ הפסוקים. גם לא נהרגו תלמידיו ביום אחד. גם דבר הרש למרנו פה שישו היה קרוב למלכות. בתלמוד ומדרשים נמצאו איזה מאמרים אשר החוקרים ימצאו בהם רמזים על ישו אבל קשה לומר על איזה ישו או משיח כווננו חז"ל. ר"ש בן עזאי אמר מצאתי מנלת יוחסין בירושלם וכתיב בה איש פלוגי הוא ממזר מאשת איש (יבמות פ"ד י"ג), אך אם נאמין כי ישו מת בלא בנים למח היה להם לרשום את יוחסו? יש משערים כי הכנוי "פלוגי" מוסב על ישו: שאלו את ר' אלעזר, פלוגי מהו לעולם הבא? אמר להם לא שאלתוני אלא על פלוגי וכו'. ממזר מהו לירש? וכו' (תוספתא יבמות פ"ג ג'; יומא ס"ז). אבל אין לנו

ראית צודקת לחלום כי כווננו כזה דבריהם על ישו, או על איש אחר שהיה ידוע בזמניהם והזכירו שמו בשאלתם אך השמימו אותו בכחכם דבריהם על הספר. עוד מיחסים לישו הסיפור: פעם אחת היו זקנים יושבים ועברו לפנים שני תינוקות אחד כיסה את ראשו ואחד גילה את ראשו, ר' אליעזר אומר ממזר, ר' יהושע אומר בן הנדה, ר' עקיבא אומר ממזר ובן הנדה וכו' אמר להן אני אקיימנו הלך אצל אמו של תינוק זה וכו' אמר לה בנך זה מה סיבוב? וכו' (מס' כלה התצאת קורטיל דף י"ח ע"ב). ישו לא נזכר בכל הספור הזה, ויש בו רק איזה השתוות ממה שמסופר על ישו בתולדות ישו שהוא ספור בדיו בזמן הבינים. יש שמצויים רמזים על ישו בשם "בלעם" הנזכר באגדות חז"ל. אבל השערתם אינה נכונה, ובסיפור אחד נאמר מפורש שהם שוי אנשים. המעשה המסופר על אונקלוס בר קלוניקוס בר אתתיה רמיסוס. שרצה להתנייר והעלה את מיטתו בכשפים לשאל עצתו בזה. והוא יעצו שלא להתנייר, אח"כ העלה את בלעם, והוא אמר לו "אל תדרוש שלומם וטובתם", אח"כ העלה את ישו. א"ל ישראל מהו לאדבוקי בהו? א"ל "טובתם ררוש. רעתם לא תדרוש, כל הננוע בהן כאילו ננוע בבבת עיני". א"ל: דיניה רהאי נברא (על ישו כיון) במאי? אמר ליה: "בצואה רותחת", דאמר מר כל המלעיג על דברי חכמים נידון בצואה רותחת. תא הוי מה בין פושעי ישראל לנביאי אומות העולם (גיטין נ"ו: ונ"ז.). בן אחותו של מיסוס הוא פלאוויוס קלמנס (ונשתבש לשם "קלוניקוס"). ואין ספק שכווננו בזה על ישו שהוא לדעתם "פושע ישראל" במה שהיה "מלעיג על דברי חכמים" ולא בתור מיסד דת אחרת, כי באמת לא חרל ישו מלהיות יהודי בחייו, וכן היו תלמידיו רק בוו לדברי חכמים. וגם את זאת למרו רק מפי השמועה. יעקב איש כפר סכניא (ע"ע) רצה לרפאות את ר' אליעזר בן רמח שנשכו נחש, בשם ישוע בן פונדירא (ע"ז כ"ז: תוספתא חולין פ"ב). אפשר שהשם ישוע בן פונדירא היא הוספה מאוחרת, כי הניחוש בלחש פסוקים או יריקה היה ידוע גם קודם זמנו של ישו. חז"ל אסרו זאת. עכ"פ נדע כי השמועה שאבי ישו היה פונדירא או פנתירא כבר נתפשטה או בארץ והיתה ידועה גם לחכמי התלמוד. גם צלסוס האמין כי Panthero איש חיל מן הרומיים בא על מרים והיה אבי ישו (עי' אוריגנס נגד צלסוס ח"א 28). ויש עוד ררשות הרומיות על ישו, כמו עה"פ מי לי בשמים ועמך לא הפצתי בארץ (תהלים ע"ג) אמקה כנסת ישראל לפני הקב"ה וכו' בשם שאין לי בשמים אלא אתה, כך לא הפצתי אחר בארץ וכו' (ב"ר פ"ב כ"ג). ובהור (הקרמה ל"ב). פילוסופא מן האומות שאל לרשב"י אתין אמרין דאלהבון שלימ בכל דומי וכו'. וזאת כתיב בכל חכמי הגוים מאין כמוך וכו' אבל בחכמי ישראל אית וכו' והשיב לו מאן מחיה מתים ומוריד נשמים

את גופו לתליה ורק קלה של כרוב לא השביע כי לא נחשב לעץ. הוא הוסר מעל חתליה עוד בערב מספח מפני הלאו ולא תלך נבלתי ומיד קברוהו. יהודה ירא פן יוציאו תלמידיו את גופו ויאמרו כי עלת לשמים ולכן הקדים להוציאו משם ויקברו בקבר בגנו. וכשבאו תלמידיו לקבר ישו ולא מצאוהו בתוכו אמרו להמלכה שקם לתחיה אחר מיתתו. והמלכה האמינה בזח ורצתה לחרוג את חכמי ישראל. אך יהודה הוכיח כי ישו קבור בתוך גינתו ויוציאוהו משם והביאוהו לפני המלכה. נוסחא אחרת היא כי ר' תנחומא (שחיה כארבע מאות שנה אחר ישו) מצאו בקבר הגן, אח"כ מסופר שתלמידו ישו ה"ב שליחים נתפדו בארצות שונות. והכמי ישראל יראו פן ילמדו מהם היהודים האמתים, ולכן התיעצו לשלוח את שמעון כיפא הוא פטרוס (=סלע ביונית=כיפא בארמית) להתערב בין תלמידיו ישו ולהשחיל עמחם שיקבלו עליהם חוקים שונים מחוקי היהודים כדי להבדילם מקהל ישראל. ובדרך הזו החליפו את יום השבת ליום הראשון ויבטלו את המילה ומצוות מעשיות ויחזיקו רק במצוות מוסריות. כנראה החבר ס' תולדות ישו בעיקרו במאה העשיריה בעת שהתחילו באירופא הויכוחים ארוח אמונת הנוצרים והיהודים הוכרחו להתנצל ולהניד דעתם ע"פ ספריהם כרוע לא יקבלו עליהם אמונת ישו שהיה משיח וכן אלהים לפי הכתוב בספרי הנוצרים. הספר תולדות ישו אף כי אין לו ערך היסטורי. עכ"פ יתן לנו ציור נכון מהשקפת היהודים בימי הבינים על ישו ופעולותיו.

[השקפת הרציונאליים] במאה ה"ח החלו הנוצרים המשכילים (Rationalists) להטיל ספק באמתת ספורי האון נלוין. יש מהם שנסו לבאר את הנסים בדרך משל, ישו לא החיה מתים משם, אלא היה עוררם משינה ליתורנית ומטות רוחנית. ואף תחית ישו אחר הצליבה לא חיתה אלא הזון דמינוי של החים וחולמי חלומות. לדעת וואלטייר היה ישו, "נביא גדול" וספורי הנפלאות שתלו בישו בדו הכסרים הערומים מלבם בכונה כדי לחזק את האמונה בקרב העם, ריימארוס היה הראשון שנסה לתאר את ישו לא בתור בן אלהים ולא בתור נביא או מחוקק, רק בתור "משיח ליהודים" (Judenmessia). עיקר המפתח היה לעורר את היהודים לתשובה "כי מלכות שמים קרובה לבוא", ודבריו אלה הרגיעו יהודים רבים שסבלו עול השעבוד של הרומיים והכו לקראת משיח לנאלם. ישו צוה לתלמידיו לבשר את מלכות שמים לא לעובדי אלילים אלא להצאן האובדות מבית ישראל (מתי י' ו'). כי כונתו היתה להושיע את ישראל בתור משיח מדיני וארצי. וסוף סוף כאשר עלה בידו הרומיים לתפשו ולצלבו בתור "מלך היהודים" ומשיחם. קרא לפני מותו "אלי אלי למה עזבתני!" חז מוכיח שלא היה בדעתו וברצונו למות. וחשב כי במותו יבא הקץ לכל מעשותו, ויתאונן על ה' כי עזבתו ולא עוד לו להגיע אל מטרותו לכונן

אלא חקביה, ומצינו אליהו ואלישע החיו מתים ותורידו גשמים וכו' הלך והתנייר בכפר שחליא וקורין ליח יוסף קמינאה. ובתפלת בריך שמה נאמר "לא על אינש דחינא ולא על בר אלהין ממיכנא אלא באלהא דשמיא" (מזרח ויקהל דף ש"ט).

[ס' תולדות ישו] הספר המדבר על מעשה ישו ותולדותיו שהיה נמצא בידי היהודים בימי הבינים נקרא בשמות שונים: "תולדות ישו", "מעשה תלמי" "מעשה של אותו האיש", ונעתיק גם ללשון יהודית-אשכנזית. והיו עוסקים בקריאתו בליל "ניטל" (=Natal=יום הולדת ישו). ואחדיו שהצינור אסר את הדפסתו נמצא בכ"י בנוסחאות שונות בידי יחידים. בו התערבו כל ההגרות והמסורות וספורי ההמון בין היהודים אדות ישו. תמצית הספור הוא, כי יוחנן שהיה ת"ח וירא שמים ארש לו לאשה את הבתולה מרים בת אלמנה בבית לחם. ומרים היתה צנועה וכשרה. אך שכנה איש רשע ושמו יוסף פנדרא נשא עיניו אליה במצואי שבת בלילה בבית אופל באמרו שהוא יוחנן. והיא נענתה לו בעל כרחה כי היתה אז גרה. וכאשר נודע הדבר להארום ספר הרברים לשמעון בן שטח וברה מתרפה לבבל. מרים ילדה בן וקראה שמו ישוע ולמד תורה הרבה, אבל היה עז פנים, ועבר לפני החכמים בראש מגולה ודרש דרשות של דופי. ומיד הכירו החכמים כי הוא ממזר (כפי המסופר במס' כלה לעיל). אז ברה ישו לירושלם ולמד בבית המקדש את "שם המפורש", וכדי שלא ישכח את השם ע"י נביחת הכלבים של נחשת שעמדו אצל שער בית המוקד כתב את השם על קלף ותחב אותו בעור בשרו (ע"ד בן סטרא במצרים). אח"כ שב לבית לחם ויאסף תחת דגלו רקים ופוחזים ויאמר שהוא משיח וכן אלהים. ובכת השם המפורש ריפא חגר ומצורע. ולפני הילני המלכה החיה סת. ומשם הלך לגליל העליון והראה נפלאותיו והריח עם רב. חכמי ישראל חששו מאד למעשי ישו ויתאמצו להשכיח ממנו שם המפורש. ולחכלית חזה נתנו הרשיון לאחד מן הפרושים בשם יהודה (ואולי הוא יהודה האסקרוטי=איש קריות) ללמוד את השם ובכת חזה יבטל פעולות ישו. ויעשה כן יהודה. ויתערב בין מעריצי ישו ויתחרה עמו בנסים ונפלאות. ויבואו שניהם אל הילני המלכה, ויפרה ישו באויר השמים ויתודה הרים לפרוח למעלה ממנו ויטמא אותו ע"י השתנה ויפול ישו לארץ. הילני המלכה אסרה את ישו במאסר וחפצה למסרו בידי הסנהדרין, אך הוא ברח למצרים. יהודה התערב עוד הפעם בין מעריצי ישו וגזל ממנו את השם. אז בא ישו לירושלם ורצה לכנוס במקדש ללמוד עוד הפעם את השם. אך יהודה מסר הדבר לחכמי ישראל, ויתן להם סימן איך להכיר את ישו בבואו אל מקדש. כי הוא יכרע לפניו. וכך היה ויתפשוהו חכמי ישראל ויתלו אותו בערב פסח שהיה בערב שבת על קלה של כרוב. כי עץ אחד לא רצח לקבלו. כי ישו חשביע את כל העצים בחייו בשם המפורש שלא יקבלו

בהתנגדו להקדבנות ולבית המקדש, ובתור משיח רצה לתקן את היהדות באמונה פנימית ולהשיבה לקדמותה שבכתבי הקדש; הוא התנגד למלכות ישראל המדינית והורה על מלכות שמים ועה"כ. הרבנים האלה לקחו את ישו לנושא דרושם בהיכליהם ויהללו אותו בתור "נביא" ומתקן גדול בדורו. הצער המשונה חזו של רבני הריפורם יעיל הרבה לעורר ספקות בלב הנוצרים על הנצרות שגולדה על כרכי ישו. ולולא הרידופות של הרומיים נגד ישו ותורתו והתנגדות היהודים לאמונת הנוצרים, לא הניעה הנצרות למעלה רמה ונשגבה כ"כ. כי כל התנגדות מצד אחד תוליד כח ועצמה מצד השני לעמוד נגדה. ועתה כאשר התחילו הריפורמים להאיר פנים אל ישו ותורתו, סמילא ירפה כח הדוחה של הנוצרים נגד היהודים ואמונתם. אך הפרץ שבין הריפורמים והאורתודוקסים יתרחב מעתה, כאשר נראו האותות באנגליא ע"י תנועת קלאוד מונטיפיורי. ע"ע בן סטרא; ברית החדשה.

ביבליוגרפיא; המאמרים על ישו בתלמוד גשמו ע"י הצינור, ונקצו בקונטרס "הסרונות הש"ס" דפוס קראקא תרנ"ה ועוד. רוב ההשקפות הובאו ג"כ בס' "דקדוקי סופרים", ונמצאו ג"כ בסוף ספרו של לאיבלי "עיונים כריסטוס אים תלמוד" ברלין 1891; וגם בספרו מראווערס הערשאלר Christianity in Talmud and Midrash לונדון 1908. "תולדות ישו" או "מעשה תלוי" נמצא בספר וואגענר זייל Tela ignea Satanae, אלטדארף 1681, וגם בספרו ש' קרויס "דאס לעבען יעזו נאך ירישען קוועללען, ברלין 1902. גרשם באדער, הלכת כחוקק, קראקא 1898; פערער פערקאוויטש, איסטנא א כריסטמע (אמת ע"ד כריסטוס) פטרבורג (1905); H. Weinstock, Jesus the Jew, New York 1902; העיתר חוברת א' וב'.

א.

ישו א"י: ע' מושבות

ישועה בן יהודה (בערבית: אבו אלפרז פרקאן אבן אסר, ובר"ת פ"ס): קראי, חוקר ומפרש התורה; חי במחצה השניה למאה ה"א וכנראה חיתה ירושלם מקום מגורו. הוא היה תלמיד יוסף בן אברהם הדואה (ע"ע). חקראים חשבוהו לאחד מגדולי חכמיהם, ויכנו אותו המלמד הגדול, אור בני מקרא. אלופנו ומשכילנו, ובערבית: אלמעלם, אלשיך, אלכביר, אלפצל תוד. מתלמידי ישועה היותר נכבדים הם: טוביה בן משה המעתיק (ע"ע), ויעקב בן שמעון אשר העתיק את ספר הישר של רבו לערבית, שניהם מארץ יון. גם תלמידו בן אלתראם מקשמילא שהפיץ תורת הקראית בספרד.

[שיטתו וספריו] ישועה כמו רבו יוסף הרואה השתדל להפיץ תורת הקראית בכתב ובעל פה וע"י תלמידיו בארצות שונות. בפילוסופיא וחכמת אלוהות אחו בשיטת המעטוליים הערביים. הוא ידע את התלמוד וספרות הרבנים ומביא בס' העריות פרק שלם מהלכות גדולות ומזכיר את "הלכות ראו" (ג"ם קנ"א).

ממלכה ארצית ולגאול את עמו מידי הרומיים. תלמידיו היו נבוכים והתחילו להתיאש מישועה. אבל אח"כ התאוששו וזכרו שיש עוד השקפה אחרת על המשיח שהיא רוחנית, ומשיח כזה צריך להענות ולמות ולכפר ע"ן התומאים. ולבסוף יקום מעם המתים ויופיע בכבוד י"נית ליסר את מלכות השמים. מתחלה היו מצפים להופעתו הקרובה, אח"כ דחו את ההופעה לסוף אלף שנה. אח"כ הכמיחו שישו יבוא רק אחרי שיכלה עם ישראל, ובהבטחה הזאת לא ישקרו לעולם, יאמר ריימארס, כי עם ישראל לא ימות. במאה ה"ט השתדלו חכמי הנוצרים לכאר את הנסים ע"פ דרך המבע ולשלוט מעם מאלהותו של ישו ויבטלו במקצת את תולדות ישו כפי המסופר בברית החדשה. אחרים אמרו שאיזה מספרי האון גליון הם מאוחרים בזמן. איזה מחכמיהם הסתפקו אם ישו היה במציאות. ברונו בויער החלים בספרו "כריסטוס אונר די צעזארען. דער אור שפרונג דעם כריסטענטומס אויס דעם דעמישען גר" כענטומס" (1877) כי ישו לא היה ולא נברא ואינו אלא ציור דמיוני, שנתהוה משתוף הדעות של הפילוסוף הרומי. סיניקא ופילון היהודי שנתמזנו אלו באלו לקנין הכת הנוצרית הקדומה, ומהן יצאה הדעה של היצור הרוחני—ישו חמשיה. וברעיון הזה פשטה הנצרות הצורה הגלילית ולבשה צורה יוניתרוטית. במאה העשרים התחילו חכמי הנוצרים לחשוב כי לא נאה הוא ליחס לישו את יחוסו היהודי וישתדלו להפוך את תולדתו השמית בתולדה אריאנית, כי חרפה היא להם ובפרט לשונאי ישראל שישו יהיה מצאצאי היהודים הכוזבים. ונתנו אמתלא לרבניהם כי באמת היה אבי ישו פנתיא אחר משרי החיל של הרומיים והוא בודאי היה אריאני. הדעה הזאת המציאו משמברלין בספרו "די גרונדלאנע דעם ניינצענהמען יאהרהונדערטס", העקל בספרו "די ועלטערטעהועל", בוסק בספרו La vie ésotérique de Jésus Christ etc. הפרופ פאול חויפט מבאלטימור בארצות הברית תמך בהדעה הזאת בהרצאתו לפני החוקרים בלשונות בני קדם שנתאספו בקאמפנהאגן בשנת 1909. ואלה משונאי ישראל הספרותיים שאי אפשר להם להסכים להפלטול חזה כי ישו הוא אריאני ולא שמי, יעזבו בשביל זה את ישו לגמרי כי לא יוכלו לכפר לו העון שגולד מאבות יהודים. והם עוררו תנועה חדשה בנרמניא לפנות אל האלילים של הגוים (היידען) שהיו קודם ישו ולהתחקות על מעשיהם בנוגע לעבודת ה'.

[דעה הריפורמים ארות ישו] רוב הרבנים ממפלגת הריפורם נוטים לדעת ועלהיון בספרו "איינלימונג אין די ערשמען עוואנגעליען" (1905) כי ישו לא היה נוצרי אלא יהודי. כי לא הכריז אמונה חדשה רק דרך חדשה; הוא נלחם עם הפרושים שלדעתו תנקו את חרת בהוספותיהם ובמצוות מעשיים רבים שלא נאמרו בתורה. כי ישו הדס רק את הלאומיות של היהודים

ישיבה (מתיבתא): בית מדרש לתלמידי חכמים; בית ספר נבון ללמודי ש"ס ופוסקים ולמטה ממנו חדר ובית תלמוד תורה (ע"ע). הישיבה נזכרת בתלמוד בתור בית מושב לזקני העם והאבות. דאמר רבי חמא בר' חנינא מימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם, היו במצרים ישיבה עמהם וכו' היו במדבר ישיבה עמהם וכו'. אברהם אבינו זקן ויושב בישיבה היה וכו' וכן יצחק ויעקב וכו' אליעזר עבד אברהם נקרא דמשק ביתו, שהיה דולח ומשקה מתורתו של רבו לאהרים (יומא כ"ח:). בישיבה היו יושבים שורות שורות (דרי דרי) כחצי גורן עגולה, וראש הישיבה (ריש מתיבתא) היה נושא לפני התלמידים "שיעור" "פסיקתא" או "מכילתא" (שענינו "מדה") בכל יום, שנקרא "מתיבתא רימא", ובני הישיבה היו שואלים לראש הישיבה שאלות והוא משיב להם (עי' ב"ק קי"ז). הישיבות בומן התלמוד היו בעיפורי סבריא וקיסרין בא"י, ומתא מחסיא (פודא) נציבין נהרדעא ופומבדיתא בבבל. רב אשי היה ראש ישיבה במתא מחסיא, ורב פפא היה ראש ישיבה (ברכות נ"ז). כי הוה מפטרי רבנן מבי רב הווי פיישי אלפא ומאתן רבנן (1200 תלמידים מדישיבה היו מאוכלי שלחנו). מבי רב הונא הווי פיישי חסני מאה רבנן. רב הונא הווי דריש בתליסר אמוראי, כי הווי קיימי רבנן ממתיבתא דרב הונא ונפצי נלימיהו הוה סליק אבא וכוסי ליה ליומא וכו' (כתובות ק"ו). כי בישיבות הנדולות היו עומדים אמוראים אצל ראש הישיבה והם פירשו דבריה, כל אחד לכת תלמידים (ע"ע אמוראים). ע"י רדיפות הפרסיים נתבטלו הישיבות מא"י ואח"כ נתבטלו הישיבות בבבל. ר' בנימין חנוסע במאה הי"ב מצא עשר ישיבות בבגדאד ולכל אחת ראש ישיבה, והראש לכולם היה ר' שמואל בר עלי. וראש הגולה נתן סמיכה לבני הישיבה שגמרו למודם (שם הוצאת אשר צד 60 לונדון 1840). ר' פתחיה מרגנשבורג במסעותיו כותב כי בישיבה בבגדאד תחת ראש ישיבה ר' שמואל הלוי בר עלי נמצאים כאלפים תלמידים ומהם יותר מחמש מאות תלמידים מובהקים. ראש הגולה ר' אליעזר מנה את ראש הישיבה, ויש לו גם מתורגמן אשר יפרש דבר הרב לתלמידים וכל דבר הקשה ישאלו את ראש הישיבה, והלימוד הוא בנעישות ונגינה (סבוב ר' פתחיה, הוצאת בעניש דף 16 לונדון 1861). במאה העשירית נוסדו שלש ישיבות גדולות, אחת ע"י ר' שמריה בר אלחנן במצרים (קאהירא) אחת ע"י ר' חושיאל בקורואן בצפון אפריקא, ואחת ע"י ר' משה בר חנוך (מת בשנת 965) בקורדובה (הראב"ד ספר הקבלה). בצרפת היה ר' יצחק בן אחותו של רבינו תם ראש ישיבה, ולמדו לפניו ששים רבנים וכל אחד מהם היה שומע ההלכה שהיה מניח. גם היה לומד כל אחד לבדו מסכתא שלא היה לומד חברו ונמצא שכולם ביחד למדו כל הש"ס (צידה לדרך

הוא מתוכה עם רב סעדיה גאון בפירושי המקראות ובדיני מהדות ובכתיעות השנה ע"פ החשבון. גם חכמי הרבנים מזכירים אותו כאחד מראשי המורים ומפרשי המקרא של הקראים (הראב"ע בהקדמתו ובפירושו עה"ת, והראב"ד בס' הקבלה הוצאת נייבויער ח"א 78). ישועה תרנם את התורה בערבית ופירוש רחב וקצר עה"ת בערבית (בשנות 4—1050). בפירושי השתמש בדברי חכמי הקראים שקדמוהו וגם בפירושי הרס"ג אשר מזכירו לפעמים. חלקים מתרגומו הערבי ומפירושי נמצאים בבריטיש מוזיאום ובאוצר הספרים במסרכור. פירושו לעשרת הדברות (חלק ממנו בהעתקה עברית לתלמידו טוביה נמצא בכ"י לידן) הוא כנראה חלק מפירושו הקצר. גם ספרו בראשית רבה על ספר בראשית המכיל חקירות אדות כציאות השם ויהודו ותוארו (הקראי אהרן האחרון השתמש בו בספרו עץ חיים) הוא כנראה מפירושו הארוך. התהלת הספר הזה ספ' בראשית ופ' נח נמצא בהעתקה עברית בלידן. לדעת פאונאנסקי הספר ויקרא הנדול שמוכר יהודה הדס (אשכול הכופר א"ב ל"ג אות ה') הוא מפירושו הארוך. קטעים מפירושו נדפסו ע"י פאונאנסקי (לקומי קדמוניות ח"ב 176). מספרי הלכה שחבר ישועה נשארה לנו העתקה מספרו על העריות, שהוא לדעת שטיינשניידר חלק מספר גדול שחבר על כל המצות בשם ס' הישר, והעתיקו לעברית תלמידו יעקב בן שמעון. גם מאמר "תשובות העקר" על העריות, שנדפס בגלואא בשנת 1834 תחת השם "אגרת התשובה". ספר העריות נדפס בשלמות ע"י י"ד מארקאן בפטרבורג בשנת 1908. בו מביא דעות חכמי הקראים הראשונים ענן ונהאונדי, סהל בן מצליח, ויפת בן עלי, ובנו לוי הלוי אדות דיני עריות, וחולק על כולם. הוא אהו בשיטת רבו יוסף הרואח ונלהם במלחמת תנופה נגד חכמי הקראים שאהוו בשיטת "הרכוב" וסמכו על הפסוק והיו לבשר אחד. ועל הרוצים לאסור כל שארי האשה ושאר בעליה הקודמים והמאוחרים על בעלה וקרויבו אפילו לאחר שנתגרשו, ועוד הרבה חומרות בעריות, עד שכמעט אי אפשר היה לקראי למצוא אשה המתותרת לו. תקוני ישועה נתקבלו אצל כל הקראים מלבד יחידים (ע"י גן ערן לאהרן ניקומוריאן דף ק"ל. גם ע"י שער יהודה, ליהודה פוקי קושטא 1581).

ביבליוגרפיה: פינסקר, לקומי קדמוניות 71; גאמ-לאבער, בקרת לחולדות הקראים 195; פירסט, געשיכטע דעם קארעערטום ח"ב 168; יאסס, געשיכטע דעם יודעני-טוםס אונד זיינער סקעטען 849; נייבויער, אויס דער פטרבורג ביבליאטעק 19; שטיינשניידר, העברעאישע איבערזעצונגען (ע"י חספתח); הנ"ל, די אראבישע ל-טעראטור דער יודען 91; שרייבער, שטודיען איבער יהושע בן יהודה, ברלין 1900; J. Q. R. xi. 187; Poznański, Karaites Literary Opponents, 48—58.

ב. ר.

הקדמה דף ר' בתוצאת פירארה (1554). ר' יעקב מארלינש תלמיד רבנו תם יסד ישיבה בלונדון (מת בשנת 1189). ר' יחיאל מפארים היה לו ישיבה ואחר גלות צרפת בשנת 1306 נרדו עמו בני ישיבתו כשלוש מאות ת"ח לארץ ישראל. ר' מתתיהו ב"ר יוסף מפרובינצא יסד ישיבה בצרפת במאה ה"ד. בספר נוסדה ישיבות בערי קורדובה, בנרנדה, ובלוסינה ע"י רבנו יצחק אלפאסי (1090) ותלמידו אבן מינש. ע"י הרא"ש בטולידא, וע"י הרשב"א ברצלונה (1305), ורבנו ניסים (1372). באיטליא ע"י ר' יוכפ קולן בפאוייא, ור' יהודה מיץ בארובה (1504—1526). ר' יוסף אומלינגי יסד ישיבה בקרימונה בטרם שגזרה הממשלה שרפה על התלמוד בשנת 1559. בחולאנד נוסדה הישיבה "עץ חיים". תלמידי הישיבה הו"ל שו"ת בשם "פרי עץ חיים" משנת 1733 עד שנת 1792. באשכנז נוסדה הישיבה הראשונה במאינץ ע"י רבנו גרשום מאור הגולה (960—1028) שבא מצרפת. ובמאה ח"ה נוסדו ישיבות באלטונא-המבורג, פראנקפורט דמיין, פיורדא, ומיץ. בעיר ניקלסבורג יסד ישיבה ר' מרדכי בנעט ונחרו אליו יותר משלוש מאות תלמידים.

[הישיבות כמולין] ר' יעקב פולק בעל החלוקים (1460—1511) יסד הישיבה הראשונה בקראקא, והישיבה הזאת התנהגה אח"כ ע"י הרמ"א. ר' נתן נטע הנובר בעל יון מצולה (בסוף ספרו) מתאר את הישיבות האלה ואומר: בכל קהלה וקהלה היו תופסין ישיבות, והיו מרבין שבר לראש ישיבה שלהם כדי שיוכל לתפוס ישיבה בלא דאגה ולחיות תורתו אומנתו. ובכל קהלה היו מחזיקים בחורים ומספיקים להם מזונות מקופת הקהל ומטון סכום קצוב בכל שבוע. והיו נותנים לכל בחור לפחות שני נערים שילמדו אצלו וירגיל לפלפל עמם בעל פה. כל קהלה של חמשים בעלי בתים היו מחזיקים לא פחות משלשים בחורים ונערים. וקצת מבעלי הבתים לקחו את הבחורים לביתם והיו מאוכלי שלחנם. וכך היה סדר הלימוד: בקיץ מר"ח אי"ר עד מ"ז באב, ובחורף מר"ח חשון עד מ"ז בשבט, ואחר הזמנים האלה היה הרשות להבחורים לילך ללמוד בכל מקום שירצו, ולא היו מחויבים ללמוד אצל הראש ישיבה. מר"ח אי"ר עד חג השבועות, ומר"ח חשון עד חנוכה היו לומדים בישיבה גמרא ופרש"י ותוספות בהתמדה גדולה, ולומדין בכל יום "הלכה" היינו דף אחר גמרא עם רש"י ותוספות. בני הישיבה היו מפלפלין זה עם זה בחלכה קודם שבא הראש ישיבה, וכשבא הר"י היה הוא יושב והבחורים נצבים עליו, וכל אחד היה מקשה לו והוא מתרץ לכל אחד ואחד. אח"כ שתקו בולם ור"י אמר מה שחידש בהלכה יאח"כ אמר "חילוק" או פלפול. ואינם הולכים מהישיבה עד אחר הצהרים בקיץ, אחר חג השבועות ואחר חנוכה אינו מרבה ר"י בחלוקים ולומד עם האברכים פוסקים וארבעה מורים, ועם הבחורים הוא לומד רב אלפס או שאר ספרים.

ועכ"פ עוסקים ג"כ בגמרא רש"י ותוספות. ואחר מ"ז באב עד ר"ה או מ"ז בשבט עד הפסח עוסקים בפוסקים או בשאר ספרים לבר. וכמה שבועות לפני מ"ז באב או מ"ז בשבט מכבד הר"י לבחורי התלמידים שיאמרו חילוק לפני הישיבה במקומו, והיו לומדים בכל מדינות פולין מסכתא אחת כסדר הששה סדדים. אחר מ"ז באב ומ"ז בשבט שהיו ענין בין הזמנים נסעו ראשי הישיבות ותלמידיהם להירידים (יומא דשוקא), בקיץ היו נוסעין ליריד זמלב ויריד יעדסלב, ובחורף ליריד לבוב ויריד לובלין. ושם היה רשות ביד הבחורים לבחור להם איזה ישיבה שירצו ללמוד שם, והסמורים שבאו להירידים בחרו להם מהבחורים לחתנים לבנותיהם. ר' יהושע העשיל החזיק ישיבה גדולה בקראקא, ואופן למודו בישיבה נזכר ע"י הרב ר' זעלי טרגיליות בהקדמת ספרו "חבורי לקוסים": "לעיין היטב בגמרא תחלה ואח"כ בפירש"י ותוספות ביתר שאת, ומעולם לא היה מקשה מסכתא אחרת, רק כל החידושים היו באותה הלכה, ולא היה סותר במקומו ע"מ לבנות שלא במקומו, כעומד בסודיא וקטל ברומי, ובפרטית שלא לסתור את דברי המקשה מכח סברת הפוסקים, וכן שלא להקשות סבה איוה תשובה—זה אינו דרך לימוד הישיבה" (חנוכת הבית, בסוף, פיעמרקוב 1900). [הישיבות בארץ ישראל] בזמן האחרון נוסדו הישיבות בא"י במאה המ"ז. בצפת ע"י ר' יעקב בירב ומנן ר' יוסף קארו, ובירושלם ע"י ר' לוי ׳ן חביב (הרלב"ח). בא"י נוסדו כמה ישיבות ע"י יחידים אשר תמכו עשירים מחול. שני אחים ממשפחת וינא בליוורנו תמכו בישיבת ר' יעקב תאניז בירושלם. בסכתב אחר משנת 1758 נזכרו חייבות שהיו אז בירושלם: (1) ישיבת "ר' יעקב פיריירא", נתמכה ע"י ר' יעקב פיריירא מארץ הולאנד; ההכנסה 1200 פיאסטר לשנה; ראש ישיבה החכם ר' מיוחס ב"ר שמואל מחבר פרי האדמה והוא בן ג"ג שנה; בישיבה יש שלשים בחורים ושלשה מלמדים. סדר הלימוד הוא: בבקר לומד כל תלמיד הלכה (גמרא) מיוחדת, ובערב לומדים הלכה ביחד, ופרק משניות עם מדרשים. (2) ישיבת "נוה שלם", נתמכה ע"י יצחק ר' מאיו ושוחפו בקושטא; הכנסה שבע מאות פיאסטר; ראש ישיבה ר' רפאל משה בולא מחבר נט מקושר; ושם עשרים תלמידים ושני מלמדים. סדר הלימוד: בבקר הלכה, ובערב חמשה דפים מראשית תכמה, ומור עם בית יוסף. (3) ישיבת "פאר עניים", נתמכה ע"י ר' יוסף ור' רפאל פראנקו מליוורנו; הכנסה שש מאות פיאסטר; ראש ישיבה ר' אברהם ׳ן אשר. סדר הלימוד: בבקר שלשה פרקים משניות עם מפרשים. (4) ישיבת "חסד לאברהם ובנין שלמה"; הכנסה אלף פיאסטר; ראש ישיבה ר' צמח; ושם לומדים ששה בחורים. סדר הלימוד: בבקר שלש שעות הלכה, ובערב שלש שעות תור עם ב"י. (5) ישיבת "דמשק אליעזר", נתמכה ע"י ר' אליעזר אשכנזי;

הכנסה 450 פיאסטר; ראש ישיבה ר' יהודה נבון; שם שמונה תלמידים, סדר הלמוד: הלכה אחת ביחד במשך שעה וחצי שעה, ואח"כ לומד כל אחד לעצמו. זכיום ר' בשבוע חוזק על למודם של השבוע שעבר. (6) ישיבת "כנסת ישראל", נוסדה ע"י הרב ר' חיים נ' עמר ונהמכת ע"י נדיבים בחו"ל; הכנסה שש מאות פיאסטר; ראש ישיבה ר' חיים מונדיכי; ולומדים שם ארבעה בחורים; סדר הלמוד: הלכה. (7) ישיבת ר' מרדכי מאלוק; הכנסה ארבע מאות פיאסטר; ראש ישיבה ר' יונה נבון; ארבעה בחורים. (8) ישיבת "ר' אברהם מיוחס"; הכנסה אלף פיאסטר; ראש ישיבה ר' מאיר סודנאנא; חמשה בחורים. סדר הלמוד: הלכה שבע שעות בכל יום. (9) ישיבה בבית המדרש (בית אל) של החסידים (בעלי הקבלה); ראש ישיבה ר' שלום שרעבי, ועוד שלש ישיבות של בעלי בתים זכר, (המעלות לשלמה ק"ב: נוא אמן 1898). כעת יש שלש ישיבות גדולות בירושלם: עץ חיים, תורת חיים, וישיבת דובראוונא במאה שערים (פרור בירושלם). והישיבה הגדולה "תורת ארץ ישראל" שיסד הרידביץ מפרש הירושלמי, בצפת. (ע"ע ירושלם; צפת). [ישיבת וואלאוין] הישיבה הראשית ברוסיה נוסדה ע"י ר' חיים תלמיד הגאון מווילנא בשנת 1803 בעיר וואלאוין מחוז ווילנא. ר' חיים היה סוחר ואיש אמיד והאביל והלביש את התלמידים מכספו ולא היו מומלים על הצבור. ור' חיים היה ראש הישיבה ולמד לתלמידים בדרך הנר"א בפשטות ולא בפלפול. מתחלה היה מספר התלמידים מעט, וכאשר נתרבו בני הישיבה והוא בעצמו לא יכול עוד לשלם כל ההוצאות שלח שליחים לערים הקרובות לבקש תמיכה. במותו בשנת 1828 עלה מספר התלמידים למאה, והישיבה התנהגה תחת בנו ר' יצחק וחתנו ר' הלל. ובשנת 1854 היה הראש ישיבה ר' נפתלי צבי יהודה בר לין (ע"ע) חתנו של ר' יצחק. מאז והלאה נחלקו מחזיקי הישיבה עם המשכילים באופן זנהגת הישיבה, כי המשכילים הפצו להנהיג בה גם למודי חכמה ולמודי הרת ע"פ כללי הפרדנוניא, עד כי באו דברי סכסוכם לפני הממשלה ותסנור את הישיבה בשנת 1879. אך בהשתדלות הנצי"ב במלה הגזרה והישיבה נפתחה בשנת 1881 עד שנת 1891, ואז נהשד איזה מהתלמידים כי ידם תיכונעם הריבולוציונרים והישיבה נסגרה שנית. אחרי מות הנצי"ב בשנת 1893 נפתחה הישיבה עוד הפעם תחת הנהגת ראש הישיבה ר' יוסף בער סאלאווייטשיק. כעת לומדים שם כשתי מאות בחורים. הישיבה עמדה במעלה העליונה בזמן הנצי"ב ואז היה מספר התלמידים כארבע מאות וביניהם כששים אברכים פרושים. ההוצאות עלו לארבעים אלף רובל לשנה, ותחכנסות באו מרוסיה ואמריקא ע"י המשולחים. בין התלמידים היו גם בני עשירים שבאו מארצות שונות וגם מאמריקא, כמו שאמרו, והיו גולה למקום תורה" (אבות פ"ד י"ג). התלמידים העשירים

אשר אבותיהם שלמו בעד פרנסתם וכל צרכיהם נקראו "קעסטניסעס" (אוכלים על שלהן הארשמיזא בשכר), והעניים שצפו לתמיכת החלוקה נקראו, וואבערניקעס" (מקבלים תמיכה בכל שבוע). סכום התמיכה היה מששים עד ע"ה קופיק לכל בחור ומשנים עד שלעה רובל לפרוש, בכל שבוע, ומהסכום הזה שלחו הפרושים המחצית לבני ביתם. הקצין בראדסקי הניח קרן קימת לתמיכת עשרים פרושים. ועלה מפירות הקרן ארבעה רובל לכל אחד לשבוע. בסכום הזה לא היה די לפרנס את התלמידים העניים ורבים מהם היו ישינים על הספסלים בחדרי הישיבה, וקימו בעצמם פת במלח תאכל ועל הארץ תישן וכר (אבות פ"ד). אך רוב התלמידים העניים סמכו על שלהן בעלי הבתים ויישנו בביתם יום אחד בשבוע, ויש מן התלמידים שמצאו מנוחה כזאת אצל שבעה בעלי בתים בכל אחד יום מיוחד בשבוע, והם נקראו "אוכלי ימים". התלמידים היו נודעים על שם מקומם. כמו: "איצל דער קאוונער" "געציל דער וואראשווער", והמובחרים שבהם היו מכונים בשם עליו. כמו: "דער קאוונער עליו", "דער לאמזער מחמיד" וכדומה. התלמידים היו לומדים זוגות זוגות בתלמוד ופוסקים, ודלנו על האגרות שבתלמוד. הראש ישיבה הניד לפני התלמידים "שיעור" הלכה או "סוגיא" בנמרא בכל יום במשך שתי שעות. והתלמידים היו תוזרים על דבריו זה עם זה. התלמידים היו מכינים עצמם אל הסוגיא שיבינו אותה מקודם בפשטות, ויש מהם ששכרו חבר לתלמוד עמם ולהבינם תוכן הסוגיא במרם בא הראש ישיבה להציעה לפניהם. הבחור שחזר על דבריו הסוגיא עם איזה תלמיד בשכר נקרא "חזר בתור". הראש ישיבה בא פעמים רבות לבית הישיבה לראות אם התלמידים חוזרים על למודם ועוסקים בתורה ואינם קוראים בספרים חיצונים, וגם רצה לו "משגיח" קבוע לצורך הזה. התלמידים למדו בבית הישיבה כל היום הוצן מזמן התפילה חמון תאכילה. ותלמידים הרבה שהיו מן ה"מתמידים" שקדו בתורה גם בלילה עד חצות הלילה, אך מיום מ"ז אייר עד מ"ז אב (שלשה חרשי הקיץ) לא היו לומדים בלילה (ע"י ספר חסידים סי' תקס"ה). בחדשי ניסן וחשרי חלבו התלמידים לביתם. אך עוד נשארו איזה בחורים שלא יכלו לשוב למקומם וישתעשעו בבית הראש ישיבה (ע"י השחר ח"ח 166 והלאה).

[ישיבות אחרות ברוסיה ואונגריא] כמעט בכל עיר גדולה ברוסיה בתוכם היהודים יש ישיבות שמרביצים שם תורה ברבים, ותנדעות הן; הישיבה במינסק שנוסדה ע"י ר' אליה ליב בעל שאגת אריה (מת בשנת 1785) ואח"כ ע"י ר' יהושע אייזיק חריף, ודישיבה הזאת קדמה לישיבת וואלאוין. בשנת 1831 נוסדה ישיבה בווילנא ע"י ארבעים אברכים ונדעו בשם "פערציגלאך" (חלוקת הארבעים), הראש ישיבה היה ר' דוד כהן מקאסאווע. בשנה החיא נוסדה בווילנא ישיבת

1902 ע"ר' שמואל יצחק אנדרק. שם נמצאים כשלוש מאות תלמידים ונחלקו לשמונה מחלקות ומלמדים שונים. ולומדים שם כמו בישיבת עץ חיים. שתי הישיבות האלה הם רק בתי ספר נבונים, ויש ישיבת שלישיית ע"ש "רבנו יצחק אלחנן" שנוסדה בשנת 1897 בסמל הישיבה של וואלאזין, ושם לומדים כשמונים תלמידים נפ"ת אך אין להם ראש ישיבה קבוע. איזה מהם כבר יצאו מוסמכים בתור מורי הוראה. התלמידים יקבלו תמיכה משלשה עד ארבעה דולאר לשבוע ומלבושים. הוצאת הישיבה 15,000 לשנה, וההכנסה מחברים ומקופות הקבועות בבחים. ויש עוד איזה ישיבות קטנות בערי בוסמן, פילדלפיא, באלטימור, ושיקאגא.

ביבליוגרפיא: ריינעם אכסניות של תורה קראקא 1890; כרם חמד ח"ו 119, השחר ח"ט 189; הרוויץ, דרך עץ החיים קראקא 1885; סמולנסקי, התועה בדרכי החיים ח"ב 20—88.

א.

ישמעאל: בן אברהם אשר ילדה לו הנר שפחתו בהיותו בן פ"ו שנים. ישמעאל היה "פרא אדם יוד בכל יד כל בו" (בראשית מ"ז י"ב—מ"ז), וה' הבטיח לאברהם לברך את ישמעאל ולהרבות זרעו "שנים עשר נשיאים יוליד ונחתיו לגוי גדול" (שם י"ז ב'). ישמעאל נמול בן י"ג שנים (שם פסוק כ"ג). בראות שרה את ישמעאל מצחק עם יצחק אמרה לאברהם "גרש האמה הזאת (הנר) ואת בנה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק". הנר יצאה מבית אברהם עם ישמעאל בנה ותתע במדבר באר שבע, וכמעט מת בצמא. וחנה מלאך ה' קורא לה. ויפקח עיניה ותרא באר מים ותשקה. ויגדל וישב במדבר פארן ויהי רובה קשת. ותקח לו אמו אשה מצרית (שם כ"א י"ב—כ"א). במות אברהם קברו אותו יצחק וישמעאל (שם כ"ה ט'). ישמעאל חולד י"ב נשיאים: נביות, קדר, אדבאל, מבשם, משמע, דומה, משא, הדר, תיסא, ימור, נפיש וקדמה, וישכנו מחילה עד שור לפני מצרים על דרך אשור (שם שם י"ג—י"ח).

[בהלמוד ומדרשים] ג' הם שנקראו בשמם לפני הקב"ה עד שלא נוצרו וכו' אף ישמעאל באומות, אמר המלאך להנר הנך הרה וילדת בן וקראת שמו ישמעאל (ב"ר פמ"ה י"א; ירושלמי ברכות פ"ז א'). שרת ראתה את ישמעאל מצחק. ר"ע דרש לשון ע"ז, ר"א אומר זה ג"ע, ר' יהושע אומר זה שפיכות דמים, ורשב"י אומר חס ושלום שיהיה בביתו של אותו צדיק (אברהם) מי שעושה כן, אלא אין צחוק אלא ירושה, שחיה ישמעאל מצחק ואומר אני בכור ונומל שני חלקים (תוספתא סוטה פ"ו). ועוד היה מצחק שאמר ליצחק אני גדול ממך במצות שאתה נמלת בשמונה ימים ואני ל"ג וכו' (סנהדרין פ"ט:). ובאמת לא נתחייבו בני ישמעאל במילה דכתיב ואתה את בריתי תשמור אתה

שניה ע"ר' מאילא, וראשי הישיבה היו ר' מרדכי מעלצער ור' אלעזר מייטש, הישיבה הזאת עורנה קיימת (1910), הוצאותיה העלינה לחמשה אלפים רובל לשנה (אוצר הספרות ח"ד 532; האסיף תרמ"ה 149). ועוד ישיבות בסלאנים, מיר, איישישאק. הישיבה בסלאבאמקא (סמוכה לקאוונא) נוסדה ע"ר' ישראל סלאנמר. הישיבה בקאוונא נפתחה ע"ר' יצחק בלאוער (מת בירושלם). בשביל פרושים. ובשנת 1877 נרב הקצין לאכמאן בברלין 75000 רובל לחמיכת הישיבה (המליץ 1888 גליון 177, 186). הישיבה בוויטעבסק נוסדה ע"ר' זלמן לנדא שנמנה את"כ לרב בפטרבורג והתנהג בישיבה ללמוד כל סוגיא ע"פ "מסקנחא אליבא דהלכתא". בעיר העלם (מחוז קאוונא) הנהיג ר' שמחה זיסעל ישיבה ע"פ סדר חדש (1880). בשנת 1882 רצה הרב ר' יצחק יעקב ריינעס ליסד ישיבה באופן מדעי, וחפצו היה שילמדו בה התלמידים גם למורי חול, ולהכינם לרבנות במשך עשר שנים. אך הרבנים ברוסיה התנגדו לו, ובשנת 1885 פתח ישיבה פשוטה בלדא. גם החסידים ברוסיה מספלת חב"ד פתחו ישיבות בעזרת החברה "תומכי תמימים" שיסד הצדיק מנחם מנדיל מלובאוויטש. והיו להם ארבע ישיבות: בלובאוויטש, ועמבין, דאכשימיץ (במחוז מינסק), והאראדימיט (מחוז וויטעבסק). בס"ה כשתי מאות תלמידים והוצאותיהם כארבעים אלף רובל לשנה. באונגריא נמצאות ישיבות רבות, ובראשה ישיבת ר' משה סופר מחבר שו"ת חתם סופר בפטרעשבורג ונקראת על שמו. התלמידים בהישיבה הזאת חפשים מעבודת הצבא ע"פ רשיון הממשלה, ואין לישיבות אחרות בכל אוסטריא ואונגריא הזכות הזו. מספר התלמידים בישיבת "חתם סופר" פטרעשבורג כשלוש מאות וחמשים, ועוד ישיבה גדולה בעיר סאטמור ומספר התלמידים שם בשלוש מאות. ישיבות גדולות היו בעיר אייועני שמאט ועיר גראסווארדין ועיר חוסט (שיסד מהר"ם שיק למאה תלמידים), ובערים אחרות, בס"ה כעשרים ערים באונגריא שיש בהן ישיבות. ראובן ברייניץ מחלק בין בני הישיבה ברוסיה ובני הישיבה באונגריא: הראשונים נעלים מבפנים (בלמודיהם) והאחרונים נעלים מבחוץ (בלבטיהם; הוצפה ח"א גליון 219). ויש איזה ישיבות בנליציא, בעיר בארהאמסאני ועיר סטאניסלאו במאה תלמידים בכל אחת.

[הישיבות באמריקא] הישיבה הראשונה באמריקא נוסדה בנייראק בשנת 1886 בשם "עץ חיים". ההוצאות בערך חמשת אלפים דולאר לשנה. ויש בה כשתי מאות תלמידים בשש מחלקות ולכל מחלקה מלמד ועוזר. ולומדים שם לעגרים קטנים עם גדולים, קריאה עברית, חומש, ונמרא השלש בבות עם רש"י. זמן תלמוד משעה 9 עד 12 בבקר ומשעה 1 עד 4 אחר הצהרים. גם לומדים למודי תול ולשון המדינה משעת 4 עד 6 בערב. ועוד ישיבה ע"ש "רבנו יעקב יוסף" שנוסדה בשנת

הגר שמלתה להיות לה לצל מהשרב הבעור. ויכלו המים מן החמט ותלך לבקש מים ולא מצאה. ותצעק אל אלוה ויפיע נביאל וישאלה, "מי את?" ותאמר, "שפחת אברהם אנכי ועזוב אותי ואת בני פה מבלי עזר. ותשב אל ישמעאל ותראהו הופר בצפרניו באדמה והבאר זמזם יצא מתחתיו. ותציין את מקומו באבני הצץ. אחרי ימים מספר עברה ארחת אנשים מתימן ללכת לארץ כנען, ויראו את הגר וכנה יושבים על עין המים. וישאלו: "מן בני אדם אתם או משרדים?" ותאמר: "הגר שפחת אברהם אנכי זה בני ולמענו הויל אלוה הבאר." וישאלו עוד אם תתן להם הרשיק להאחו שם עם משפחותיהם, ותען, "המים לאלוה וכל הבא יוכל לשתותם". ויביאו האנשים את משפחותיהם ועודיהם וישבו שם. ויגדל ישמעאל ויקח לו אשה מבנותיהם לאשה ויתערב בהם, והמה אבות הערבים. אחרי מות תגר יצא אברהם לבקר את ישמעאל ויבוא לביתו ויקרא, "שלום עליכם יושבי הבית". אשת ישמעאל לא השיבתו שלום, ורק שאלתה מה הפצו אחרי אשר אישה איננו בבית, ויאמר, "בשוב ישמעאל אמרו לו כי יסיר סף הבית וישים אחר תחתיו" ויפן לדרבו. כשמוע ישמעאל מפי אשתו את אשר הניד האורח הזקן הבין כי היה אברהם אביו וידע אל מה ירמזו דבריו וישלח את אשתו מביהו ויקח לו אשה אחרת ותלד לו י"ב בנים ויצא אברהם שנית לבקר את בנו ויבוא לביתו ויאמר, "שלום עליכם יושבי הבית" ותען האשה: "שלום עליך זקן ונכבד! מור אלינו כי עוד מעם יבוא אישי". ותביא אליו לחם ומים בשר ועוף צלי ותמשה את ראשו בשמן ויאכל. ויאמר אברהם, "בשוב אישך אמרי לו בשמי שלום והגידי לו כי מפתן ביתו במוב הוא". וישמע ישמעאל וישמח ויאמר: "את אשתי הנך מפתן ועקרת הבית". אחרי כ"ג שנים מפדית ישמעאל הלך אברהם לבקר אותו בפעם השלישית וימצאחו בבית ויבנו יחד הכעבא (ע"ע ספרות הערבית). ויחי ישמעאל קל"ז שנה וימת ויקבר על יד הגר אמו. שמות בני ישמעאל בהגדת הערבים קרובים לשמות הנזכרים ככה"ק כי משם מוצאם. בספר הישר פ' היי שדה נזכרים עוד שמות חמורים על מוצאם הערבית: קצם (בערבית קאצום), חמד (אחמד), עלי, חמוד, ועוש (יוזם שם הפסל), מחמד, עמאר ועוד. גם הספור מבקור אברהם אצל ישמעאל הנזכר בספר הישר ויתר מדרשים אחרים, מקורו בהגדה הערבית. בשמות רבה פ"א נאמר: לישמעאל היו נענעין על אברהם וכו'. בפדר"א (פ"ל) נזכרו שמות נשי ישמעאל הראשונה והשנייה עיסא ופסימא והמה שמות אשת מחמד האחרונה וכתו. ההגדה מבאר, "זמזם" כנראה יסודה ככה"ק, "באר לחי רואי" ואמרו שנפתח לחם הבאר שנברא בין השמשות (שם).

ביבליוגרפיה: אייזנבערג, אלכטאוב פראפעטען לעגענדען א. ז. וו. י. צ. א.

חרעך אחרוך לדורותם. וכתוב כי ביצחק יקרא לך זרע (שם נ"מ:). המלאך אמר להגר, "כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם" וא"ד יצחק אין רגין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה (ר"ח ט"ז:). לפי שהיו מלאכי השרת כקטרנים ואומרים רבש"ע מי שעתיך זרעו להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר? והוא משיב עכשיו מה הוא צדיק או רשע? אמרו לו צדיק. אמר להם לפי מעשיו של עכשיו אני הנו. הדין המית את ישראל בצמא? כשהגלוס נבוכדנצר שנאמר משא בערב וגו' לקראת צמא התיו מים וגו' (ישעיה כ"א). היו ישראל אומרים לשבאים הוליכנו אצל בני דודנו ישמעאל וירחמו עלינו וכו' ואלו יתאים לקראתם ומביאין להם בשר ודג מלוח ונודות נפוחים. כסבורים ישראל שהם מלאים מים, וכשמכניסו לתוך פיו ופותחו הרוח נכנס בנופו ומת (ירוש' תענית פ"ד ה', איכה רבה פ"ב ב'). הגר אמו לקחה לו אשה מארץ מצרים ממקום גדוליה, היינו דאמרי אינשי זרוק חומרא לאורא אעיקריה קאי. ישמעאל עשה תשובה בחיי אביו (כ"ב ט"ז:). ואמרו הרואה ישמעאל בחלום תפלתו נשמעת (ברכות נ"ז). ואלה שני חיי ישמעאל, א"ר תי"א בר אבא למה נמנו שנותיו של ישמעאל, כדי לייחס בהן שנותיו של יעקב (סגילה י"ז). ועוד מעם אחר ע"י שבא מקודקודו של סובר לגמול חסד לאביו (ב"ר פס"ב ח'). ויש הגדה כי פעם אחת באו בני ישמעאל ובני קמורה לרדן את ישראל לפני אלכסנדרוס מקרוך. אמרו לו ארץ כנען שלנו ושלכם דכתיב ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם וכתוב אלה תולדות יצחק בן אברהם, אמר להן נביהא בן פסיסא לחכמים תנו לי רשות ואלך ואדון עמהן וכו' אמר להם הלא נאמר ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק ולבני הפלגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנות. אב שנתן אנמין לבניו בחייו ושינר זה מעל זה כלום יש לזה על זה כלום? (סנהדרין צ"א.). ע"ע הגר.

ב. מ.

[ישמעאל בהגדת הערבית] הגדה ערבית מספרת כי הגר חיתה בת המלך צדוק שמלך בארצות הירדן או במצרים, ונתנה לשרת לשפחה ותלד לאברהם את ישמעאל, אשר על מצחו נראה אור מחמד הנביא שיצא מחלציו. במלאת לישמעאל שבע שנים דברה שרה אל אברהם לאמר: "אין את נפשי לגור עם הגר צרתי בבית אתה, תלך לה באשר תחפץ". ויחבוש אברהם את נמלו ויושב עליו את הגר וכנה וילך אתם לסכת. ויבואו עד המסלד אשר היה תל שממה לרגלי מי המבול, ויאמר אל הגר: "שבי פה עם בנך כי בן צייתי". ותאמר הגר: "על מי תעובי?" ויען אברהם: "על אלוה". ובראותו כי אין איש מסביב הוסיף לאמר: "אלוה עזבתי את בני בבית כקדצך למען יודך סלה! שלח נא אליו המונים מבני אדם ופרנסם בחמרים למען אליך יתפללו" (קוראן פרשה י"ד פסוק מ'). ותפרוש

ישמעאל בן נתניה: ע' גדליה

ישמעאל בן אלישע (הוא רבי ישמעאל סתם):
 תנא ברור השלישי של התנאים (בתחלת המאה השנייה)
 והיה ממספחה עשירה של כהנים בגליל העליון (תוספתא
 חלה פ' י'; ב"ק פ"י. הולין ס"ט.). ונכר הכתן הנדול
 בשם הזה, שהיה אחר מעשרה הרוגי מלכות (ע"ע).
 מבעלי בתים שבגליל היה בית אבותיו ומפני מה הרב?
 מפני שרדו דיני סמנות באחד ונידלו בהמה דקה בא"י
 (תוספתא ב"ק פ"ח י"ד). הוא היה נשבה ברומי בהיותו
 תינוק יפה עינים וטוב ראי וקוצותיו סדורות לו תלתלים.
 ור' יהושע בן חנניה מצאו שם בבית האסורים ושאלו
 מי נתן למספחה יעקב וישראל לבחזים? והתינוק ענה
 סוף הפסוק הלא ה' זו המאנו לו ונר' (ישעיה ס"ב) ופראו
 ר' יהושע כמסוך הרבה, ולא היו ימים מעטמין עד שהורה
 הוראה בישראל (ניטין נ"ה.). ור' יהושע זה היה אח"כ
 חברו וקראו ישמעאל, אח"י" (ע"ז פ"ב ה'). וכן קראוהו
 חברו (ידים פ"ג נ'; סנהדרין נ"א.). ופעם אחת אמר
 ר' יהושע צאו ואמרו לו לישמעאל מעית (תוספתא
 בכורות פ"ב י"א). רבו הטובחן היה ר' נתניאל בן
 חקנה (שבתות כ"ג.). ר' עקיבא היה בר פלוגתיה. הוא
 היה בין הסנהדרין ביבנה (עדות פ"ב ב'). ובין בעלי
 האסופות באושא (ב"ב כ"ה.). כנראה היה גר בכפר
 עזוי על גבול ארץ אדם (כלאים פ"ז ד').

[דרכו בחלכה והגדה] ר' ישמעאל היה אומר הוי
 קל לראש (לא תתנאה לפני מי ששער ראשו לבן) ונזה
 לחשורת (למי ששער ראשו שחור) והוי מקבל את
 כל האדם בשמחה (אבות פ"ג י"ב). הוא השתדל להחיר
 הנדר שנדר אדם מלישא אשה, ומעשה באחד שנדר
 מבת אחותה שהיתה כעורה, הנייה, והבניסחה לבית ר'
 ישמעאל ויפחה. אמר לו ר' ישמעאל, בני! מוז נדרת?
 א"ל לאו, והחירה ר' ישמעאל. באותה שעה בכה ר'
 ישמעאל ואמר: בנות ישראל נאות הן אלא שהעניות
 מנוולתן. וכשמת ר' ישמעאל היו בנות ישראל נושאות
 קינה ואומרות, "בנות ישראל על ר' ישמעאל (תחת
 שאול) בכינה" (נדרים ס"ו.). לענין נט שחביא אחד
 מכפר סאסאי שקרוב לצפורי ובתחום א"י וחשב ר'
 ישמעאל שהוא סמוך לעכו והוא ח"ל ופסק שצריך לומר
 בפני נכתב ובפני נחתם, ואע"פ שמעה לא הזר בו
 "הואיל ויצא מעשה בהיתר יצא" (תוספתא ניטין פ"א
 ג'). ומעשה וחלצה לפני ר' ישמעאל ביחודי בלילה
 (תוספתא יבמות פ"ב ט') אף כי הדין בשלשה. ר"י
 סיפר מעשה בנלפמרא (קלאופמרא) מלכת אלכסנדריא
 שהביאה שפחותיה שנתחייבו מיתה למלך וקרען ונמצאו
 הזכר ננמר לארבעים ואחד ונקבה לשמונים ואחד יום
 (תוספתא נדה פ"ד סוף). ר' ישמעאל אומר שאפילו
 על עוברין שבמעיי האם הייבין שנאמר שופך דם האדם
 בארם רמו ישפך (בראשית ט'). איזהו אדם שהוא
 בארם הוי אומר זה עובר שבמעיי אמו (סנהדרין נ"ז.).

ר' ישמעאל מחלק הכפרות לארבעה חלקים: העובר
 על מצות עשה ועשה תשובה אינו זז משם עד שמחלין
 לו זכר, העובר על כריתות ומיתות ב"ד ועשה תשובה
 התשובה יוה"כ תולין ויסורין מכפרין וכו', אבל מי
 שנתחלל בו שם שמים ועשה תשובה אין כח לתשובה
 לתלות ולא ביה"כ לכפר, אלא תשובה ויוה"כ מכפרין
 שלישי ויסורין מכפרין שלישי, ויום המיתה ממרק וכו'
 (תוספתא יומא פ"ה ו'). הוא היה חושש מאד לדברי
 חז"ל ומרנלא בפיו: "כמה נדולים דברי הכמסים".
 ומספר מעשה שקרה לו: פעם אחת קראתי לאור הנר
 ובקשתי להמותו אמרתי כמה נדולים דברי הכמסים
 שהיו אומרים אין קורין ליל שבת לאור הנר. ר' נתן
 אומר המה ודאי, וכתב על פנקסו: "אני ישמעאל
 בן אלישע קראתי הסייתי הנר בליל שבת, לכשיבנה
 בית המקדש אביא המאת שמנה" (תוספתא שבת פ"א
 י"ג). הוא התנגד לחמינים שהיו כותבים ברכות, ומעשה
 באחד שהיה כותב את הברכות, אמרו עליו לפני ר'
 ישמעאל, הלך ר' ישמעאל לבדוקו. כשהוא עולה בסלם
 הרגיש בו, נטל מוטוס של ברכות ושקעו במים. בלשון
 הזה אמר לו ר' ישמעאל: עונש האחרון מרובה יותר
 מן הראשון (תוס' שבת פ"ג ד'). ומעשה בר' אלעזר
 בן דמה שנשכנו נחש ובה יעקב איש כפר סמא
 לרפאותו משום ישוע בן פנמרא ולא הניתו ר' ישמעאל.
 אמר לו: אי אתה רשאי בן דמה! א"ל אני אביא לך
 ראיח שירפאני, ולא הספיק להביא ראיח עד שמת, אמר
 ר' ישמעאל אשריך בן דמה! שיצאת בשלום ולא פרצת
 גרן של הכמסים (תוספתא תולין פ"ב כ"ב). בהלכה
 נמצאו ממנו כמה וכמה מאמרים, הוא היה דורש
 רביון ומעומין, והיה דורש כלל ופרט וכלל (תוס'
 שבתות פ"א ז'), ויסדר י"ג מדות שהתורה נדרשת
 בהן בחלכה. ע"ע ברייתא רד' ישמעאל; מדות
 התורה. הוא יסד ישיבה שהיתה נודעת בשם "רבי
 ישמעאל" והם חברו רוב רבני מדרשי הלכה
 במכילתא על שמות וספרי על במדבר.

ביבליוגרפיה: פראנקל דרכי המשנה 105;
 בריל סבוא המשנה ח"א 108; סדר הדורות ח"ב
 249; ווייס דו"ד ח"ב 101.

א.

ישעיהו בן אמוץ: נביא לה' בירושלם, בימי
 מלכי יהודה עזיהו ויהוסי ויהוסי ויהוסי ויהוסי
 מראשית ממלכת עזיהו (שנת ג"א קמ"ז—645 קמה"ג)
 לסוף מלכות חזקיהו (ג"א רכ"ח=532) יהיו שנות
 נבואותיו 113 שנה, אך יותר נכון לחשוב מסוף מלכות
 עזיהו (ג"א קס"ז—593) ואז יהיה משך נבואת 61
 שנה. וכן נראה שהתחיל נביאתו במות המלך עזיהו
 (ו' א'). ואפשר שסוף נביאתו היה אחר שנרמא חזקיהו
 מי' שנה קודם מותו (ל"ה ח'). וא"כ נתמשכה נבואת
 ישעיה דק 46 שנה. הוא נשא אשה שקרא "נביאה"
 והוליד בנים בשם "שאר ישוב", סחר שלל חש בו

את ישראל (ו'). אין לך מי שמחבבני יותר מישעיהו וע"י שאמר בתוך עם מסא שפתים אנכי יושב א"ל הקב"ה בנפשך אתה יכול לומר כן אבל לא על ישראל (שה"ש רבה פ"א ו'). רב דימי אמר י"ח קללות קילל ישעיהו את ישראל (בפרשה ג') ולא נתקדרה רעתו עד שאמר להם המקרא הזה ידהבו הנער בזון והנקלה בנכבד (חגינה י"ד). בפרק אהר נתחבבו ד' נביאים ואלו הן הושע ישעיהו עמוס ומיכה, ונדול שבכולן הושע שנאמר תחלת דבר ה' בהושע (פסחים פ"ז). היינו שהושע היה הראשון לנבואה ונדול בשנים מכולן ולא נדול בכח וחכמת הנבואה. ואמר רבא כל מה שראה יחזקאל ראה ישעיהו. למה יחזקאל רומה לכן כפר שראה את המלך, ולמה ישעיהו רומה לכן כרף שראה המלך (חגינה י"ג). במגין המצות בא ישעיהו והעמידן על שש דכתיב הולך צדקות, ודובר משרים, מואם בכצע מעשקות, נוער כפיו סחמך בשחר, אוטם אונו משמעו דמים, ועוצם עיניו מראות ברע (ל"ג). חזר ישעיהו והעמידן על שתיים שנאמר כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה (נ"ז) וכו' (מכות כ"ד). קודם שחלה חזקיה אמר ליתי ישעיהו נבאי דהכי אשכחן כאליהו דאזיל לגבי אחאב. ישעיהו אמר ליתי יחזקיה נבאי דהכי אשכחן ביהורם בן אחאב דאזיל לגבי אלישע. מה עשה הקב"ה מביא יסורים על חזקיה ואמר לו לישעיהו לך ובקר את החולה. חזקיה לא נשא אשה עד העת ההיא, והנביא אמר לו, "צו לביתך בי מת אתה ולא תהיה" מת אחה בעוה"ז ולא תהיה לעוה"ב. א"ל מאי כולי האי? א"ל משום דלא עסקת בפריה ורביה. א"ל משום דחזאי לי ברוה"ק דנפקי מינאי בנין דלא מעלו (כמו מנשה). א"ל בהדי כבשי דרחמנא למה לך? מאי דמפקרת איבעי לך למעבד, ומח דניהא קמי קביה לעבד. א"ל השתא הב לי ברתך אפשר דגרמא זכותא דידי ודירך ונפקי מינאי בנין דמעלו. א"ל כבר נגורה עליך גזרת! א"ל בן אמר, כלה נבואתך וצא וכו' (ברכות י'). ויחי ישעיהו לא יצא אל חצר התיכונה (מ"ב כ' ד') א"ר יוחנן מלמד שחלה חזקיה והלך ישעיהו והושיב ישיבה על פתחו (עירובין כ"ז). בן עזאי מצא מנלת יוחסין בירושלם וכתיב בה מנשה הרג את ישעיהו. אמר רבא מידן דייניה וקסליה. א"ל משה רבך אמר כי לא יראני האדם וחי (שמות ל"ג), ואת אסרת ואראח את ה' יושב על כסא רם ונשא וכו' אמר ישעיהו ידענא ביה דלא מקבל מה דאימא ליה, ואי אימא ליה אשויה מזיה. אמר שם איבלע בארזא, אתיוה לארזא ונסרוה. בי מטא להרי פומא נח נפשיה משום דאמר ובתוך עם מסא שפתים אנכי יושב (יבמות מ"ט). האגדה הזאת כי מנשה הרג נרמז גם באון גליון (אל העברים י"א ל"ז) ונזכרת בספרי חיצונים במאמר "עלית ישעיהו" (עי' להלן). ולפי' חי ישעיהו שנים הרבה אחרי מות חזקיה, ובאגדה בראשית פ"ד מנו לו ק"ב שנה כימי משה. עכ"פ כבר מסקת

(ו' ג' ח' נ'). אוריה הכהן חכרוהו בן יברכיהו היו עריו לחתום על נבואה שכתב על גליון גדול (ח' א'— ב'). הוא לא הת מן המלכים וידבר עמחם דתת וכאשר דרש ממנו אחז אות אמר אליו: "שמעו נא בית דוד המעט מכם הלאות אנשים כי תלאו גם את אלה" (ו' י"ג). ישעיהו היה נביא מדיני והרניע את רוח אחז שאין לו לפחד משני שונאיו ארם ומלך ישראל, כי הם יהיו לבו לחיל מצרים ואשור אשר יבואו עליהם, ובית דוד ינצלו מהם (ו'). ישעיהו היה גם נביא לנים, הלך ערום ויחף שלש שנים לאות על גלות מצרים וכוש (ב' נ'). גם ניבא על בבל מואב ארם (רמסק) וצור ועל עשרת השבטים שקרא "שכורי אפרים". כימי חזקיה עלת סנחריב מלך אשור על ארץ יהודה ואת רבשקה שלח על ירושלם. יחזקיה שלח אחרי ישעיהו להתפלל לה', "בעד השארית הנמצאה" והוא חבמיהו בשם ה' כי השונא לא יבא אל העיר וכל מחנהו יפולו בחרב. וכן היה כי מלאך ה' חכה במחנה אשור קפ"ה אלף אנשי חיל בלילה אחד (ל"ז). בחלות חזקיהו בא אליו ישעיהו ויאמר לו צו לביתך כי מת אתה. ואחרי שהתפלל חזקיה לח' הלך אליו ישעיהו להגיד לו כי ח' שמע תפלתו ויוסיף לו מ"ו שנה ויצילו סבף מלך אשור, ומשמע מזה כי חליו היה קודם מעט מטפלת סנחריב (ל"ח). ישעיהו נחשב בין המטמפים הזוהר נעלים וסגנונו יפה מאד, והוא מלא תחנונים לעם ישראל, ורואה חזיונות לעתיד לבוא בגאולה העתירה כאשר יצא חומר מגזע ישי ונחה עליו רוח ה' והיה צדק אזור מתניו ואמונה אזור חלציו ונר זאב עם כבש ואריה כבקר יאכל תבן, ומלאה הארץ דעת ה' כמים לים מכסים (י"א).

[דרשות ח"ל] ישעיהו יצא משבט יהודה (סוכה י'). ישעיהו היה נביא בן נביא (מגילה מ"ו) ומסורת בדינו מאבותינו כי אמוץ ואמציה מלך יהודה אחים היו (שם י'). אמר ישעיהו מטייל הייתי בבית תלמודי שמעתי קולו של הקב"ה אומר: את מי אשלח ומי ילך לנו (ו'). שלחתי את מיכה והיו מכין אותו בלחי. שלחתי את עמוס והיו קורין אותו פסילוס (כבר פה ומנמנם בלשוננו=עמוס בלשוננו) וכו', ואומר "שלחני". א"ל הקב"ה בני מרהנין סרבנין הם. אם אתה מקבל עליך להתכוה וללקות מבני את הולך בשליחותי ואם לאו אין אתה הולך בשליחותי. א"ל על מנת כן. גוי נתתי למכים ולחיי למורמים (נ') וכו'. כל הנביאים קבלו נביאות נביא מן נביא, ויאצל מן הרוח אשר עליו (במדבר י"ב) וכו' אבל אחה מפי הקב"ה, רוח ה' אליהם עלי ונ' (ס"א), שכל הנביאים מתנבאים נבואות פשוטות ואת נחמות כפולות: עורי עורי, התעוררי התעוררי, שוש אשיש, אנכי אנכי הוא מנחמכם, נחמו נחמו (ויק"ר פ" ב'). ובכ"ז כאשר אמר ישעיהו כי איש מטא שפתים אנכי ובתוך עם מסא שפתים אנכי יושב, ננע המלאך על מ"ו ברצפה לחסר עונו ולכפר הטאו שחרף

נבאותו במפלת סנחריב.

[ספר ישעיה] ספר ישעיה כתבו יחזקיה וסיעתו (ב"ב ט"ז). היינו שהם סדרו אותו, או שנבואות ישעיה היו ידועות בעל פה והם כתבום על הספר. שכל הנביאים כתבו ספריהם לפני מותם וישעיה לא הספיק לכתוב נבואתו כי נהרג ע"י מנשה (רש"י). אבל אם נאמר כי מנשה הרגו או כבר מת חזקיה, וסיעתו של חזקיה כתבו ספר ישעיה, כי פירש הנמרא "חזקיה וסיעתו כתבו ישעיה משלי שה"ש וקהל" ר"ל שאיזה מהספרים האלה כתב חזקיה ואיזה מהם כתבו סיעתו אחריו. אצנם כבר אמרו במדרש בעם ר' סימון: שני דברים נתנבא בארי ולא היה בהם כדי ספר אחר ונטפלו בישעיה, ואלו הן, וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים" ונ"ו וחברו, "לתורה ולתעורה" ונ"ו (ח' י"ט—כ.). והוא בארי אביו של הושע הנביא (ויק' פמ"ב ב.). גם הוסיפו לפעמים אנשי כנסת הנדולה איזה פסוק או רמז של נביא אחר, כמו ואעידה לי עדים נאמנים את אורח הכהן ואת זכריהו בן יברכיהו (ח' ב.). וכי מה ענין אוריה אצל זכריה, אוריה במקדש ראשון חזריה במקדש שני? אלא תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה, באוריה כתיב לכן בנללכם ציון שדה תחרש ונ"ו (מיכה ג.). בזכריה כתיב עוד ישבו זקנים חקנות ברחובות ירושלים (זכריה ח.). עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה חייתי מתירא שלא תחקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה בידעו שנבואתו של זכריה מתקיימת (ס"ף מכות). ואפשר נ"כ כי היה איש בשם זכריה בזמן ישעיה. ואנדר חז"ל היא דרש בעלמא. ישעיה קדים מירמיה בימים ובכ"ז היה סדר נביאים בזמן התלמוד: ירמיה ויחזקאל וישעיה, כיון רמלכים סופיה חורבנא וירמיה כוליה חורבנא ויחזקאל רישיה חורבנא וסיפיה נחמתא וישעיה כוליה נחמתא, סמנין חורבנא לחורבנא ונחמתא לנחמתא (ב"ב י"ד.). ואולם הסדר שלנו הוא ישעיה וירמיה ויחזקאל.

[חלק התנחומים בישעיה] החוקרים החדשים מחליטים כי מפרשה מ' של ספר ישעיה עד סופו היא ספר בפני עצמו מנביא אחר שקוראים לו "ישעיה השני". גינר (צייטשריפט ח"ב 553) מצא רמזים במירושי הראב"ע והאברבנאל כי גם הם חשבו כן. בן זאב בהקדמתו לביאור תרגום ישעיה (הוצאת סנרלסון) האריך להוכיח כי החלק הזה נכתב ע"י נביא שתי בזמן הבית השני. ראיות האומרים כן הן: א') כי בחלק הזה ידובר מנלות בכל הרבה פעמים ידובר מחרבנות ירושלים ושמות א"י, ותמיד ידבר חנביא בהחזרת הנלוות; ב') בורש הפרסי נקוב בשמו (מיד כ"ד—מ"ה) כאיש ידוע ועל ידו קרובה לבוא מפלת בבל, ונעורה התקוה שיתן פדות לגולי ישראל, ודבריו מפרשה ס' ואילך נראים כרוזמים שכבר ניתנה חרשות, ובפרשיות ס"ה וס"ו ידובר במועצות והכנות שנעשו לצורך ישוב

א"י ובנין המקדש; ג') חלשון בחלק הזה היא משונה וסגנון מיוחד לו. יש מן החוקרים המחלקים גם החלק הזה לשנים ואומרים כי שלשה ישעיה הם, הראשון עד פרשה מ' השני מפרשה מ' עד נ"ה. והשלישי מפרשה נ"ו עד נמירא. וזהו דעת דוהם ומשייני (Cheyne) אשר בדו להם מחלוקת נרולה בין היהודים והשמרונים בימים ההם ואמרו שרוב הפרשיות האלה מתייחסות אל המחלוקת בבנין בית המקדש, שהשמרונים בקשו לבנות להם בית מיוחד כדי לצרור על אותו שבירושלם. לדעת דוהם נגמר סדרו של ספר ישעיה בימי אלכסנדר ינאי ואילך, ולדעת שמואל קרויס אפשר שכל הספר שלם נגמר בימי בן סירא. קרויס מודה כי "לא נשאר מקום פנוי ממבול הישעיות השוכף את החקירה הביבלית, ומה שאמת היום נעשה שקר למחר". וכבר רחה השערה הזאת שר"ל בפירושו לס' ישעיה (ועי' אנרות שר"ל ס' 79). ומה שזכר שם בורש "כה אמר ה' למשיחו לכורש" (מ"ח א') היא הוספה קטנה מנביא אחר, וכמו שאמרו על הפסוק ואעידה לי עדים ונ"ו זכריהו בן יברכיהו (עי' לעיל). גם סגנון החלק הזה אינו משונה כ"כ רק נכתב בסגנון אחר לפי ענין הנחמות. ובכלל מוכרחים אנולחורות, אנחנו המאמינים בנבואות שנאמרו ברוה"ק, כי כל הנביאים ובתוכם ישעיה ניבאו גם לעתיד. ומה יאמרו החוקרים על פרשה ב' "לא ישא גוי אל גוי תרב" ופרשה י"א "וגר זאב עם כבש" ונ"ו וכל חנבואה החיא שלא נתקיימה עדין ומיערת לעתיד לבוא. הכי ישעיה רביעי כתבה? חולת זאת כבר נפסקה הנבואה בזמן הבית השני וחגי זכריה ומלאכי היו האחרונים, ואיך אפשר לשער כי בימי בן סירא או בימי אלכסנדר ינאי נכתב ספר ישעיה. בעת ההיא כבר נחתמו ספרי הקדש ע"י אנשי כנסת הנדולה, והספרים שנתחברו אח"כ נחשבו בין הספרים החיצוניים—חז"ן לכה"ק. והנה חז"ל שחיו אלפים שנה קודם זמננו והיו קרובים לזמן כה"ק בוראי ידעו יותר מהחוקרים החדשים אם ישעיה אחד היה או שנים שלשה ישעיות שבדו להם המבקרים החדשים אשר כל מטרתם היא רק לבטל ולסתור מסורתנו. ולעשות מקדש חול. חז"ל לא בושו להניד כי שני פסוקים בישעיה יצאו מפי בארי אבי הושע הנביא, ואם היו מסתפקים באמתת חלק הנחמות שבישעיה לא היו בושים מלהניד האמת. ולא רק חז"ל כי גם חכמי הנוצרים עד ימינו אלה מעולם לא הסתפקו בזה וחשבו תמיד ספר ישעיה כולו לספר אחד הכולל הנבואות שיצאו מפי ישעיה הנביא, ולהמקרים האלה נוכל לומר: בראשונה עליכם כולכם לבוא לידי מסקנא אחת בנוגע להשערותיכם הקלוטות מן האויר. ואח"כ נמה אחזן להקשיב מה שתאמרו.

[תוכן הספר] בספר ישעיה יש ס"ז פרשיות, פרשיות א'—ה' הן מאוחרות, ותחלת הספר מתחיל בשנת מות המלך עוזיה שהיה ביום הרעש יום שנצטרע

עזיה (מבילתא ועי' רשי' תחלת הספר). ומתהיל במלת "חזון" שהוא נבואה בתוכחה כמו שאמר להלן חזות קשה חונד לי (כ"א). וכנראה היתה התוכחה הזאת בימי אהז, ומזהיר את העם כי לא יועילו להם הקרבנות והתפלות כל זמן שלא ירשו צדק ומשפט, וינבא להם החרב הקרוב לבא. בפרשה ב' ינחםם כי באחריית הימים יבנה בית המקדש העתיד וינהרו אליו כל הגוים ומציון תצא תורה לכל העמים, ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה". בפרשת ג' מתחיל ניב בתוכחה ופורעניות ומתאר את גבהות בנות ציון עם תכשיטיהן, ומסיים בפרשה ר' ב', "ביום ההוא יהיה צמח ה' לצבי ולכבוד ופרי הארץ לנאון ולתפארת לשארית ישראל" וכוונתו על חזקיה. בפרשה ה' משל על אהבת ה' לישראל, "שירת רודי לכרמך", "כרם ה' צבאות בית ישראל ואיש יהודה", בתוכחה נמרצה, ומזהיר על ביאת האויב, "והנה חשך, צר (לבנת) ואור חשך בערפיה, ואמרה על גלות עשרת היבטים. הפרשה ג' היא באמת תחלת הספר, ובה חזיון ישעיה בתחלת נבואתו. מליצת ישעיה נשנבה מאד. ויש בה מרה נבונה איך יתנהג הנביא עם העם לא בתור מקטרג אך בתור סניגור. שלא יהיה קנאי באליהו רק מטיף תוכחה כאב לבן באהבה נסתרה. ומפני שאמר ישעיה דלטורא על ישראל וקראם, "עם טמא שפתים" נענש, והמלאך ננע על פיו ברעפה ויאמר לו, "הנה ננע זה על שפתיך וסר עונך וחמאתך תכופר". בפרשה ז' נבואה בימי אהז בעה מלחמת רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל, והנביא הבטיח לאהז שלא יאונה לו רעה, "משני זנבות האורים העשנים האלה", וינבא על מפת ארם ואפרים, "ובעוד ששים חמש שנה יחת אפרים מעם" בי יגלו עשרת השבטים. והזמן הזה התחיל שתי שנים קודם שנתנע עזיה, שנתים לפני הרעש" (עמוס א') ועשרת השבטים גלו בשנת שש לחזקיה (עי' סדר עולם). ישעיה נתן לאהז אות, "הנה העלמת הרה ויולדת בן וקראת שמו עמנואל", והוא הבן שנולד לישעיה וקראו אח"כ, "מהר שלל הש בן" (פרשה ח') ע"ש הפורענות העתידה לבא על רצין ופקח בן רמליהו, ובשנת ד' לאהז נאמרה נבואה זו ואז נהרג פקח (עי' רשי'). ונקרא ג"כ עמנואל, כאמרו, "עצו עצו ותופר, רברו רבר ולא יקום כי עמנואל". "לא תאמרן קשר לכל אשר יאמר העם הזה קשר" וכוונתו על שבנא וסיעתו, שרצו למרוד בחזקיה. ויש אומרים שהוא הקשר וההתחברות עם אשור, שהלך אהז לקראת תגלת פלאסר דמשק (מ"ב ט"ז י') וכנראה כרתו ברית יחדיו. פרשה ט' מוסב על מפתל סנחריב, וכל שחיה, "לשרפה מאכלת אש" בקדחת המגפה. וכל זאת נעשה בזכות הילד הנולד לאהז (רוגמת עמנואל שנולד לישעיה לאות), אשר פלא יועץ אל גבור אבי עד (הקביה) קראו, "שר שלום" הוא חזקיה. וחזוה הפורעניות הקרובה לבוא מארם ופלשתים על

אפרים ומנשה אשר התחברו יחדו על יהודה. בפרשת י"ד חזר על מפתל סנחריב. בפרשת י"א ינבא על על היעודות הטובות לעתיד לבא וינחםם בזה הגולים מעשרת השבטים, ובנאולה העתידה חסר קנאת אפרים ויהודה. וימשלו יחד באויביהם מסביב, וגם נלות מצרים תשוב עמחם. פ"ב הודות לח' על הישועה העתידה. פ"ג ופ"ד משא בכל פורענות שעתידיה לבא על בכל. פ"ה ופ"ו משא מואב. פ"ז משא דמשק היא ארם. פ"ח נבואה על מלחמת גוג ומגוג לעתיד וישועת ישראל מן, "ארץ צלצל כנפים אשר מעבר לנהרי כוש", והיא מליצה על רוב הספינות אשר יעשו צל בכנפי הקלעים הפרושות עליהן (ות"י וקלעיהן פריסן כנשרא דטאים בבנפוהי) וילכו בים במהירות כעוף שמעוכף בכנפיו, לרמוז כי ישלחו צירים בים ובכלי נומא מלאבים קלים, "אל גוי סמושך ומורט ואל עם נורא מן הוא והלאה" ונר, ובמלחמת גוג לקחו חלק פרס כוש ופוט (יחזקאל לח). פ"ט ופ"י משא מצרים על מצרים וכוש, ומפתלן בא בשנת בא תרהן (שר צבא. ובן מ"ב י"ח י"ז) בשלוח אותו סרנון מלך אשור וילחם באשדוד בארץ פלשתים וילכדה והיא היתה בנגב א"י ולצפון מצרים ומאשרוד בא מלך אשור להלחם במצרים, ומלכירת אשורוד עד מפתל מצרים נמשך זמן שלש שנים, וישעיה הנביא הלך ערום ויחף לאות ומופת על מצרים וכוש. פכ"א משא מדבר ים על בכל שהוא במערבו של א"י (ים הוא מערב) וקראה מדבר על שם סופה כי תהיה חרבה במדבר. ומפסוק י"א עד י"ז הן נבואות קטנות: משא דומה היא אדום, משא בערב יושבי תימא ובני קדר שהם מצאצאי בני אדום. פכ"ב משא ני חזיון שהיא ירושלם ונקראת, "ני חזיון" שהוא מקור הנבואה ורוב הנבואות נתנבאו בה, ומדבר קשה על שבנא וסיעתו שרצו להסניר את חזקיה למלך אשור כמו שאמרו חז"ל, "כתיב פיתקא וסרא בנירא שבנא וסיעתו השלימו חזקיה וסיעתו לא השלימו" (סנהדרין כ"ו). בחשבו כי המלך אשור ימנה אותו במקום חזקיה, ובאמת מנה את אליקים חתתיו. פכ"ג משא צור. פרשות כ"ד—כ"ז נבואות לאחריית הימים כי פורענות עתידה לבוא ואחריה נחמה, "בלע המות לנצח ומחה ה' דמעה מעל כל פנים ותרפת עמו יסיר מעל כל הארץ", "יהיו מתיך נבלתי יקומון", "ביום ההוא יתקע בשופר נדול וכאו האוכדים בארץ אשור והנדהים בארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלם", על גאולת עשרת השבטים לעתיד. פרשות כ"ח—ל"ה כוללות תוכחה ופורענות לבני אפרים ולבני יהודה, "אריאל אריאל קרית הנה דור" ומוכיחם על כי חולכים מצרים לבקש עזרתם הבל ולא ירשו את ה' ומערב דבריו בנחמות וחזות קשה על אדום ואשור ועמים אחרים ואחיב גאולת ישראל. פרשות ל"ז—ל"ט יסופר מעשה סנחריב ומפלתו, והספור הזה נספח ג"כ למ"ב (י"ח י"ג—כ"י י"ט) כדי להשלים קורות בית דוד, מחלת חזקיה קדמה למפתל

נביאים אחרים ונספחו אליו ע"י אנשי כנסת הגדולה (עי' לעיל). ואינן משונות מהנחמות המעורבות מפרשה א' עד מ', וכל נבואותיו על ישראל (וזלת על הנינים) מסיימות בנחמה, כי אין לסמוך על סימני הפרשות או הקפמולים שנעשו שלא ע"פ מסורתנו (עי' פרשות), ובודאי היו סימני הפרשות בישיעה בזמן החלמוד במקומות אחרים מאשר הם לפנינו, כי כל הפרשות מסיימות בנחמה. ולכן אמרו חז"ל ספר ישעיה גוליה נחמתא. ולהמבקרים המתאמצים בכל עז להוכיח כי חלק הנחמות אמר נביא אחר שחי בזמן בן סירא או בזמן אלכסנדר ינאי אוסיף לומר כי מלבד הראיות שהבאתי לעיל להכחיש השערותיהם, יש עוד ראייה כי בן סירא בעצמו סיחס חלק הנחמות לישיעה הנביא וכן מיחסו יוסיופוס בספרו קדמוניות היהודים.

[עלית ישעיה] בספרים החיצונים נמצא ספר "עלית ישעיה" המספר כי ישעיה נהרג ע"י מנשה ועלה למדום. בשבעה רקיעים, ויהרף את סמאל ממקומו. ובו גם צואת יחזקיה, ועוד הזיות רבות שכתבו יהודי אלכסנדריא בלשון יגית ואח"כ ערכו בהם הנצרים דברים רבים אודות ישו ותנצרות. ע"ע ספרים חיצונים.

ביבליוגרפיה: הקדמת בן-זאב לס' ישעיה חוצאת מגלסטון; הקדמת שמואל קרויס לס' ישעיה עם פירוש מדעי; קראכמאל בכרם חמד ח"ה 51; שד"ל שם ח"ו 214; איש שלום ב"ה היובילים לשמיניינשרר תהלה למשה 60.

א.

ישעיהו בן עזיהו הכהן: מחבר קראי, והיה נודע זמן רב בכינוי "מלמד פאזל", ר"ל המורה החסיד או החשוב, ועתה נמצא שמו בכ"י אחד מספרו וגם אצל אבן אליהו (J. Q. R. ix. 435), וסרו הדברי השערות זרות שנאמרו על אדותיו. הוא חבד בערבית "סדור" או "ספר המצות" שנמצא בשני כ"י השונים זה מזה לא לבד בסדורם כ"א מה ושם גם בתוכנם. האחד הוא כ"י פאריס סי' 582, והשני כ"י ברלין סי' 200 (ופה נמצא שם המחבר במלאו). וקצתו נמצא בבית הכנסת לקהל הקראים בקאהרה ובבית מדרש לרבנים בנויארק. ספרו זה יתחלק לב' חלקים. החלק הראשון נחלק לכ"ה פרקים וכולל דיני תפלה וחגיגות המתחסיים להם כמו עניני בית הכנסת וספר תורה וברכות, שבת ורי"ה, סעודים וצומות, ועוד עניני מילה, נדה ויולדת, נדרים ושבעות, ציצית, שחיטה, מאכלות, טמאות ואבלות, וגופה קצת שמרות. החלק השני נתלק לכ"ז פרקים וכולל יסודי חדת והלשון, כמו ע"ד יהוד האלהים וברית העולם. עניני נקודות ופעמים, נמיות השמות וצירופיהם, מספר פסוקי התורה ופרשותיה, וגם ע"ד הקרבנות וחשבון השנים מימות הבריאה וקדמות, אך הפלא הוא כי נזכר פה המחבר מלמד פאזל בכגרי נסתר ויוכל היות כי החלק הזה נתוסף מאיץ מאוחר, ולכן יש בו דברים שבבר מוזכר על אודותם בחלק א,

סנחריב. ונאמר שלא בסדר. פרשות מ'—מ"ה תנחומין ובשורת הנאלח. ע"י כורש וגאולה העתידה, מתחיל "נחמו נחמו עמי" בישועת ה'. ומהתל במעשי האלילים ובעובדיהם (דוגמת ירמיה י'). הוא קורא בשם "עבדי" כעם המשיח. הן עבדי אתמך ב' (מ"ב א'). ופעם את הנביא "בי מי עור כי אם עבדי וחרש כמלאכי אשלח" (מ"ב י"ט) ופעם את ישראל "אל תירא עבדי יעקב וישרון בחרתי בו" (מ"ד ב'). "זה יאמר לה' אני זה יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ידו לה' ובשם ישראל יכנה" שיש בהם מדרגות רבות, צדיקים נמורים ובינונים עד אלה שמכונים רק בשם "ישראל" כל אלה ישוע ה' וינאלם ביעוד האהרון, אבל לא אלה העובדים ע"ז ומהתל עוד הפעם ביוצרי פסל אשר "הציו שרף כמו אש על הציו בשר יאכל וגי ושאריוהו לאל עשה". פרשה מ"ה על שיבת ישראל מבלל ברשיון כורש "למשיחו לכורש אשר החזקתי בימינו" וחז"ל אמרו למלך המשיח אומר הקב"ה קובל אני לך על כורש וכו' (מגילה י"ב:). פמ"ז ומ"ז על מפלת בבל והריסת ע"ז "כרע בל קרס נבו". פמ"ח תוכחה לשבט יהודה ובנימין העתידים ללכת בגולה לבלל "הנקראים בשם ישראל ומטי יהודה יצאו". פרשות מ"ט—ס"ב הנתומות תוכחות ויעודות.

כי ישראל נשא לא רק את עונו אך גם עון כל יושבי הארץ, ויכפר עון כלם בגלות הארץ ובהרדפות והמצוקות הרבות אשר השיגוהו מכל צד. והאומות היו מבזים אותו תמיד "נבזה וחזל אישים. איש מכאבות וירוע חלי", "מעוצר וממשפט לוקח" "אשר הערה למות נפשו ואת פושעים נמנה" (נ"ג). ומזהיר את ישראל על הצדקה ושמירת השבת כי בזכות זה ינאלו. וגם הגר בן הנכר הנלוה אל ה' לא יהיה נבדל מכלל ישראל וינאלו עמהם "הבאיאותים אל הר קדש... כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים" (נ"ו ו') ולא לישראל לבד כי אף לגרים (רש"י). תוכחה נמרצה לאלה הדורשים את ה' ביהם, המתענים צומות ועושים סגופים לנפשם ורחוקים מצדקה. "הן לריב ומצה תצומו... הכוח יהיה צום אבחרהו?... הלא פרום לרעב לחמך ועניים מדורים תביא בית וגו'" (נ"ח). פ"ס עד סוף: נקמה באדום, ודוי על העונות ומבקש סליחה, ובסוף היעוד האחרון "כי הנני כורא שמים חדשים וארץ חדשה" "כי הנער בן מאה שנה ימות" "זאב ומלח ירעו כאחד ואריה כבקר יאכל תבן ונחש עפר לחמו" (ס"ה); ע"י פרשה י"א). ובקבוץ גלויות יעברו את תשם בחר הקדש בירושלם, והעמים מביאים את בני ישראל לארצם וגם מהם אקה לכהנים ללוים אמר ה' (ס"ו כ"א), מן המתבוללים והמטומעים בין העמים מחמת אונסן ולפני גלוים הבהנים וחללים שבהם ואברור אותם מתוכם (רש"י בשם אנדת תהלים). "ויצאו וראו בפני האנשים המושעים... דראון לכל בשר" כמו בסוף דניאל "לדראון עולם". הוצא לנו מזה כי ספר ישעיה בלו מלל נבואות ישעיה הנביא מלבד איזה פסוקים שאמרו

כמו ע"ד בתי כנסיות וברכיה ונוסחי שמורות. זמנו של ישעיהו לא נדע בבירור רק כי חי בין המאה ה"ב והמ"א, כי הוא מביא בספרו אה ישר בן הסדר (או סחל בן פצל) שחי בסוף המאה ה"א, ולהפך הוא מובא כבר בתור נפטר בבתאב אלמרטד לשמואל בן משה המערבי שנתהכר בשנת 1434 (מאמר ה' פמ"ז ונ"ד). אמנם קרוב יותר כי היה מן הקראים המאוחרים. והנה בתלק ב' נמצא בסופו בכל כ"י זמן חבורו 1525, ואם נאמר כי גם החלק הזה יצא מתחת ידי מלמד פאצל כי אז המספר הזה הוא בהכרח מהוספת המעתיק. עוד נמצא כי בנוסח הכתובה לדוגמא נזכרה העיר קאהרה, ואולי היתה עיר מגורו של ישעיהו, אבל אפשר כי גם זה מהוספת המעתיק.

ביבליוגרפיה: פינסקר, לקוטי קדמוניות צד רל"ג, 177; גאמלאכער, בקרת לתולדות הקראים צד 199 (בטעות 209); מונק, איורי אבנאלען (1841) 67; פירסט, געשיכטע דעם קארעערטומס ח"ב 250—250; שטיינשניידר, מערצייכניס דער העבר' האנדשריפטען צו בערלין ח"ב 48—50; הנ"ל, אראבישע ליטעראטור דער יודען סי' 183; J. Q. R. xvii, 645.

ש. א. פ.

ישר, ספר: (ספר הישר): ספר מדרש בדרך ספור, כל המאורעות והמעשיות אשר קרו לאבותינו מימות אדם הראשון ומלחמת בני יעקב עם הכנענים ע"ד שכם עד אחד יציאת מצרים, וקצת ספורים מס' במדבר ורברים ויהושע עד ימי השופטים. הספר מיוחס ל" יוסף בן נוריון הכהן (כרמולי בזכרונות לבי' לשנת תר"ט ס' 19). ויש מהקדמונים קורין לו "דברי הימים הארוך", ולפי דברי ההקדמה נקרא בשם "תולדות אדם". הילקום מביאו, ורבונו בתיי בפי' וישלח מזכירו בפשיטות, והרשב"ן יקרא לו ס' "מלחמות בני יעקב" ונראה כמסתפק בו באמרו "ואם נאמין בס' מלחמות בני יעקב". המקורים שמהם שאב בעל ספר הישר הם התלמוד, בראשית רבה, פרקי דר"א, דברי ימי משה, יוסיפון, מדרש אבכיר ותנורות ערביים. וכנראה נערך הספר הזה במאה החששית או העשירית. ומח שכתוב בחקירת הספר כי הספר הזה נמצא ע"י הנמוני טימוס ביודלסם היא המצאת המויל בנאפולי ששם נדפס הספר בראשונה בשנת 1552.

[תוכן הספר] בספר הזה מפורש לפעמים איזה ספורים בתורה, כמו בספור קין וחבל נאמר כי שניהם היו בשרה קין עובד אדמתו והבל רועה צאנו, ועבור הצאן על מקום החרישה ויחר לקין מאד ויגש אל אחיו ויאמר לו מה לי ולך כי באת אתה וצאנך לגור ולרעות בארצי, ויען חבל ויאמר אליו גם הוא מה לי ולך כי תאכל את פרי צאני ולובש את צמרם וכו' ויחר אף קין ויקח את ברזל בלי המחרישה ויכה את אחיו פתאום וימיתו. בספור למך נאמר כי היה זקן בא בימים ותכחין עיניו ותובל קין בנו חקטן עמו, ויהי בהיזחם בשרה וימשך למך בקשתו ויודח על קין שחיה מרחק וימיתו

כי חשבו לחיה. וכאשר מצא שחרג את קין הכת כף אל כף ויספוק את תובל קין בכפו וימיתו. וישמעו נשי למך את הדבר הזה ויפחדו ממנו, ויפחדו כחן לשמעו את התנצלותו וישמעו אליו בעצת אדם אביהם. אדם הראשון מת בשנת רמ"ג לחנוך, וימליכו האנשים את חנוך למלך. וחנוך נפרד מן בני האדם כפעם בפעם ויסתר מהם. ויקרא מלאך ה' אל חנוך מן השמים ויאמר להעלותו השמים ולהמליכו שם על בני האלהים כאשר מלך על בני האדם בארץ, והנה רמות סוס גדול יורד מן השמים והגיע להגלי חנוך ויקם וילך ויצאו אחריו כל בני האדם כשמונה מאות אלף איש (?). וביום השביעי עלה חנוך בסערה השמים. אחרי מות אדם ואשתו נתנו את הכתנות עוד לחנוך בן ירד, ובחלקה חנוך אל האלהים נתנם למשולח בנו, ובמות משולח לקחם נח אתו אל התיבה, ויהי בעצתם מן התיבה ויגנבם חם ויתנם לכוש בכורו, והוא נהנם לנמרוד בנו. ויגדל נמרוד ויהי בן עשרים שנה וילבש אותם, ויתחזק בכח ועצמה ויהי נבור ציד בארץ. ויסלך בעיר שנער ויכניע אויביו תחתיו. אברהם אבינו נולד לתרח מאשתו אסתלא בת כרנבו, ואברהם היה בן-ניסים, ועת הולדו היו בבית תרח הכמי נמרוד וכל חרומידי ויאכלו וישתו שם, ובעצתם הביטו אל השמים וראו כוכב גדול מאד בא ממזרת שמש ויבלע ארבעה כוכבים בארבע רוחות השמים, ויבינו כי מרומו להילד הנולד שיהגבר על אויביו ויירש הארץ, וילכו ויגידו למלך נמרוד, וישלח אל תרח למסור לו את הבן הנולד לו להמיתו, ותרת התליף את אברהם בבן אחר שילדה לו שפחתו, ואברהם נסתר במערה עם אמו ומינקתו. וישמעאל היה בן י"ד שנה בלדת שרה את יצחק לאברהם, ויהי בהיות יצחק בן חמש שנים, וימשוך ישמעאל בקשת ויאמר להכות את יצחק, ותרא שרה את המעשה וירע בעיניה מאד ותאמר לאברהם לגרש את האמה הזאת ואת בנה. ויהי בימים ויאמר אברהם אל שרה אשתו אלך לי ואראה את ישמעאל בני כי התאויה אליו לדאוותו. ויש בהספור תוה מעין ספור הערבי (ע"ע ישמעאל בספרות הערבית). בעקדת יצחק רצה השמן למנוע את אברהם מלקיים מצות ה' ויגער אברהם בשמן וילך לו ועבור לפניחם ויהפך לנתל שומף על אם הדרך, אך אברהם ויצחק עברו את הנחל עד צוארם. אח"כ הלך השמן אל שרה ברמות איש זקן ויודיע אותה כי בנה נשחם לעולה, ותצעק צעקה גדולה ותתאבל על בנה אך צדקה עליה את הרין, כי נעשה במצות ה'. ותלך מבאר שבע לקראת המקום ששם עלה יצחק על המוקד ותבוא עד חברון, ושם נראה לה השמן עוד הפעם ויודיע אותה כי יצחק חי וטוב שמתחה נתעלפה ומה ונקברה שם. דועי מקנה עשו נלחטו עם רועי מקנה ישבי ארץ הכנעני ויקם וילך לו אל ארץ שעיר, אך מיום ליום ומחדש לחדש יבוא עשו ארצה כנען לראות אביו ואמו. לכך דימה את יעקב בתתו לו את לאה תתת רחל ב-

R. E. J. ; 1840 The Book of Yashar xviii. 130.

ב. מ.

ישראל : ע' יעקב

ישראל : עם ישראל, ע"ש יעקב המכונה ישראל נקראו בניו בני ישראל, וכן יקראו יוצאי חלצי שבטי יעקב שחם "בית ישראל" או בשם "ישראל" סתם וגם "כנסת ישראל", ובלשון התלמוד ישראל ליחיד וישראלים לרבים, במקום יחודי ויהודים. ע"ע יהודי, מקור עם ישראל מאברהם אבינו ובנו יצחק ובן בנו יעקב, ובני יעקב נחלקו ל"ב שבטים. אברהם נולד באור כשדים בבבל (אלף תתקמ"ח=1822 קמ"ח) והתישב בארץ כנען ושם נולדו האבות יצחק ויעקב. יעקב ובניו בס"ה שבעים נפש ירדו מצרים (ב"א רל"ח=1522 קמ"ג) ובני ישראל עבדו שם בפרך ונגאלו ע"י משה רבנו ויהושע הכניסם לכנען (ב"א תפ"ט=1271 קמ"ג), ויחלפו את הארץ להשבתים. משבט לוי יצאו הכהנים והלוים שנבחרו לעבודת ה'. שבט אפרים היה הראש לעשרת השבטים, יהודה ובנימין חיו ביחד, ושבט לוי התעסקו בבית ה' אך ממשלה אחת לכולם, והתנתנו כעין ממשלה ריפובליקא תחת השופטים. שמואל שהיה הנביא הראשון אחרי משה, הוזיח את העם שלא יקימו עליהם מלך. אך הם לא שמעו לו כי הפצו לבחור להם מלך ככל הגוים אשר סביבותיהם. שמואל מלא את הפצם וימליך עליהם את שאול משבט בנימין, (ב"א תתפ"ב=878 קמ"ג), אך הוא עבר את מצות ה' שצוה לו ללחום בעמלק ולהכרית כל זכר לו, ויחטול על אנג מלך עמלק. דוד משבט יהודה חורם במסומו למלך, והכניע את כל אויבי ישראל תחתיו. במות דוד מלך תחתיו שלמה בנו, ובניו עלתה ממלכת ישראל למעלה רמה, ונשאח וזוא בנה את בית עולמים. אולם בימי רחבעם בן שלמה נתחלקה ממלכת ישראל לשתיים (ב"א תתקס"ד=796 קמ"ג): ממלכת יהודה מן שני השבטים יהודה ובנימין ומלכם רחבעם, ועשרת השבטים היו תחת ירבעם בן נבם. ע"ע יהודה.

[ממלכת ישראל] ירבעם המלך הראשון לעשרת השבטים בחר את שכם בחר אפרים לעיד מלכותו ומלך כ"ב שנים, ומיראתו פן בעלות בני ישראל לרגל בירושלם יתחברו למלכות יהודה, עשה שני ענלי זהב אחד בבית אל בנגב א"י ואחד בן בצפון א"י ובנה במות ומזבחות וימנה כהנים מקצות העם, ויסב את לב העם מאחרי ה' לעבוד עבודה זרה חתן לארץ יהודה. והמאת ירבעם בן נבם חיתת למכשול ולפוקה לממלכת ישראל כל ימי קיומה. אחיו מלך נדב בנו שנתיים, ויקשור עליו בעשא בן אחיה לבית יששכר ויכהו בעת אשר צר על גבתן אשר לפלשתים וימלך תחתיו כ"ד שנה ועיר מלכותו היתה תרצה, והוא הכרית את כל בית ירבעם. בעשא נלחם עם אסא מלך יהודה, ובמותו מלך אלה בנו תחתיו בתרצה שנתיים, ויקשור עליו עבדו

כבה את הנרות בבית, וכל בני המשתח ידעו אשר עשה לבן, ויצחקו לפני יעקב בלילה החוא בתוסים ובמחולות תנו, "היללה היללה". ויהי בבקר ויכר את לאה ויאמר עתה הנה ידעתי את אשר אמדו אמט היללה=היא לאה ואנכי לא הבנתי. לבן הודיע לעשו ע"ד יעקב: השמעת את אשר עשה לי יעקב אחיך אשר בא אלי מתחלה ערום וריק ויברך אלהים אותו לרגלי ויפרץ מאד, ויהי כראותו כי עצם חילו ויעזוב אותי כאשר הלכתי לנו צאני ויברה בהחבא. תתה הנה עזבתיו בנחל יבוק הוא וכל אשר לו לא חסר דבר. אם יש את נפשך ללכת אליו לך ושם תמצאהו ותעשית לו כאשר הוא נפשך. בעיר שכם מלו שש סאות ואדבעים וחמשה איש ומאתים ושבעה וששה ילדים, אך חדקם בן פרד אבי חמור וששת אחיו לא שמעו אל שכם ואל חמור אביו ולא מלו. והם תעוד עשרים בחורים אשר נחבאו ולא מלו נלחמו עם שמעון ולוי, והנמלטים מן הבחורים האלה הגידו לשכניהם את אשר עשו בני יעקב. ויתקבצו מלכי אמורי למלחמת. ויעקב התפלל לה' וגם שלח לאביו יצחק לחברן להתפלל בעדו, ובני יעקב חנרו איש את בלי מלחמתם ועם עבדי יעקב ועבדי יצחק התיצבו נגד האויב. ומלכי האמורי התיצבו מה לעשות כי יראו מפני בני יעקב אשר שנים מהם חרנו אנשי עיר גדולה כשכם, ויתן ה' פחד ויראה בלב היועצים ויסס לבבם בקרבם ולא אבו להלחם עם בני יעקב וישובו כל אחד לעירו. הסיפור ע"ד יוסף ארוך מאד ומלא הנרות שונות. שעבוד מצרים ויציאת מצרים מלאים ג"כ הנרות הרבה ומלחמות, אך מהפרק הזה ולהלן יקצר המחבר בספוריו. שלשה רבעים מהספר כוללים דברים מאד עד משה. ספורי משה הם חלק חמישי והשאר לספורים אחר משה רבנו. השירה אשר דבר יהושע הכתובה בספר הישר הובא פה במלואה ומתחלת: "אז ידבר יהושע את השירה הזאת ביום תת ה' את האמורי לפני יהושע ולפני בני ישראל. ויאמר לעיני כל ישראל רבות עשית אתה ה' פעלת גדולות מי כמוך, שפתי אמרו לשמך. חסדי ומצודתי משנבי שיר חדש אשירה לך" וכו' פסוקים וחצי פסוקים מתניך מלוקטים יחד. וכנראה נתחבר השיר בכין כדי שיחשבו ההמון כי זהו הספר הישר הנזכר ביהושע, ובאמת השב בן המעתיק האנגלי טהומאס איליוו (Ilive) שהוציא ספרו לאור בשנת 1750 בלונדון בשם Book of Yashar באמרו כי הוא ספר הישר הנזכר בכתבי הקדש. הספר העברי נדפס ראשונה בשנת 1552 בניאפולי ואח"כ בדפוסים שונים. ונתקף ליהודית אשכנזית ע"ד יעקב הלוי וקרא לו תם וישר ובסוף כל פרשה נשנה הקצור והמוסר הוצא ממנה (פפד"ט 1674). באמצע המאה ה"י"ח נתקף ללשון רומית ע"י J. G. Abicht תחת השם Libro Recte.

ביבליוגרפיה: רכ פעלים 87; יאסם, אנגלען (1889) ח"א 149; הקדמה בהעתקה האנגלית של מ"ם נח

זמרי שר הרב וימיתו וימלוך תחתיו שבעת ימים בתרצה, וישמר את כל בית בעשא. גם המדידה הזאת חיתה בעת שצרו בני ישראל על גבתן אשר לפלשתים, ובשמעם את קשר זמרי והריגת המלך המליכו כל ישראל את עמרי שר הצבא, ויצורו על תרצה, וכראות זמרי כי נלכדה העיר שרף עליו את בית המלך וימות. אז יחלק העם לחצי, אלה נמו אחרי עמרי ואלה שהיו מקודם עם זמרי בחרו להם את תבני בן נינת למלך. ויחוק העם אשר אחרי עמרי וימלוך שש שנים בתרצה ושש שנים בשמרון, היא העיר המלוכה החדשה לממלכת ישראל אשר בנה (בשנת נ"א ט"ו=745) עמרי בהר שמרון אשר קנה מאת שמר בכברים כסף. ואחרי מותו מלך אחאב בנו בשמרון כ"ב שנה. אחאב נלחם עם בן הדר מלך ארם וליב מלכים (שרים) עתרים על ידו וינצחם וינצחם אחאב פעם אחת ושתיים, ויבו בני ישראל את ארם מאח אלה ונלי ביום אחד, ותפול הומת אפק על הנותרים כ"ז אלף וכן הדר נס ויחנא, ועברו התחננו לפני אחאב לחותירו בהיים, והוא נענה להם ויכרות עמו ברית. אח"כ התחבר אחאב עם יהושפט מלך יהודה ויעלו למלחמה על רמות גלעד לקחתה מיד ארם. ובמלחמה הזאת הומת אחאב, וימלוך אחזיהו תחתיו בשמרון שנתיים כי נפל בעד השבכה בעליתו ומת בחליו ולא השאיר בן. וימלוך אחזיהו יתורם בן אחאב תחתיו י"ב שנה. יתורם נלחם עם מלך מואב אשר פשע בישראל אחרי מות אחאב, ועם יתורם התחברו יהושפט מלך יהודה ומלך ארם ויבו את מואב ויכניעו אותם. וילחם עמו בן הדר (חשני) מלך ארם ויצור על שמרון. וה' השמיע את מחנה ארם קול רכב וסוס וקול חיל גדול וחשבו כי מלך ישראל שכר עליהם את מלכי החתים ומלכי מצרים לעזרם, ויפחדו ויידאו מאד וינוסו על נפשם ובני ישראל כזו את שללם. גם יתורם התאמץ במלחמה לקחת את רמות גלעד מיד ארם, אך חזאל מלך ארם הכהו ויפצעו והובא ליזרעאל. אז בא הקץ למלכות בית אחאב, כי אלישע הנביא מיח את יהוא למלך על ישראל בהיותו עם יתורם ברמות גלעד. ויתקשר יהוא על יתורם ויעל אליו ליזרעאל ויך אותו בקשת, וגם המית את אחזיה מלך יהודה שבא לבקר את יתורם בחליו. ויהוא השמיד את כל בית אחאב ולא השאיר לו שריד, וימלוך כ"ח שנה בשמרון. אחזיהו מלך יחואחו בנו י"ז שנה, והיה נכנע תחת ממשלת חזאל מלך ארם. אחזיהו מלך יואש מ"ז שנה, ויתנבר יואש על מלך ארם שלש פעמים ויחם מיד הדר בן חזאל את כל הערים שבבש בחיי יחואחו אביו. גם עם אמציה מלך יהודה נלחם ויננף יהודה לפני ישראל בבית שמש אשר בארץ יהודה, ויתפוש את אמציה ויבא יואש ליזרעאל ויפרוץ בחומת העיר ולקח עמו כסף הזהב רב מאוצרות בית ה' ובית המלך וישב שמרונה. אחרי מות יואש מלך ירבעם בנו מ"א שנה בשמרון, ואחזיהו מלך בנו זכריה ששה חדשים, ויקשר

עליו שלום בן יבש וימלוך תחתיו. ונעשה קץ למלכות יהוא. שלום מלך רק חדש ימים. כי עלה עליו מנחם בן גדי (ג"א קנ"ד=606 קמה"ג) וימיתו וימלוך תחתיו עשר שנים בשמרון. מנחם נבש את תפסח ותרצה. בימיו עלה פול מלך אשור על הארץ ויהן לו מנחם אלף כבר כסף להחזיק הממלכה בידו ויכרות עמו ברית. אחרי מות מנחם מלך אחריו בנו פקחיה בשמרון שנתיים, ויקשר עליו פקח בן רמליהו שלישו וימיתו וימלוך תחתיו עשרים שנה בשמרון. בימיו בא תנלח פלאמר מלך אשור על ארץ ישראל וינבש ערים רבות בנגעד וגליל וכל ארץ נפתלי ויגל את בני גר ובני ראובן אשורה (ג"א קפ"ג=577 קמה"ג). פקח התחבר עם רצין מלך ארם במלחמה על יוחם ועל אחז מלכי יהודה. ויקשר הושע בן אלה קשר על פקח וימיתו וימלוך תחתיו בשמרון תשע שנים. בימיו עלה שלמנאסר מלך אשור והיה לו הושע עבד למס. הושע שלח מלאכים אל סוא מלך מצרים לכרות עמו ברית בהפצו למרוד במלך אשור, ויעל מלך אשור על שמרון ויצד עליה שלש שנים ויילכדה ויגל 27290 איש מבני ישראל אשורה (ג"א ר"ח=555 קמה"ג). את בני ישראל הושיב בחלח ובחבור נהר גזן וערי מדי, והעלה אנשים מבבל ומכוחה ומעוא ומחמת וספרחים, והושיבם בערי שמרון תחת בני ישראל. ע"ע שמרון י"ג. וכוח בא הקץ למלכות עשרת השבטים היא ממלכת ישראל. והנשארים בארץ ישראל התערבו עם שבטי יהודה ובנימין וכולם היו נודעים אחרי כן בשם יהודים או ישראלים. ע"ע עשרת השבטים.

[בתלמוד ומדרשים] בני ישראל נקראו „בני ברית“ (קרושין מ"א.). בני ישראל נחלקים לכהנים לויים וישראלים (מגילה כ"א:). ישראל קרויים הם (פסחים פ"ג:). שלשה סימנים יש באומה זו הרחמנים והביישנים וגומלי חסדים וכו' כל שיש בו שלשה סימנים הללו ראוי להדבק באומה זו (יבמות מ"ט.). גליח קמיה קביה דמתימני ישראל... הם מאמינים בני מאמינים (שבת צ"ז:). שלשה עזין הם ישראל באומות כלב בחיות תרנגול בעופות. תנא משמיה רב' מאיר מפני מה נתנה תורה לישראל מפני שהן עזין (קשים להנצח). אלמלא לא נתנה תורה (שמתשת כח) לישראל אין כל אומה ולשון יכולין לעמוד בפניהם (ביצה כ"ה:). כנסת ישראל נמשלה ליונה, כנפי יונה נחפה בכסף (תהלים ס"ח), מה יונה אינה נעולת אלא בכנפיה אף ישראל אין נעולין אלא במצות (ברכות נ"ג:). א"ר חייא ב"ר חנינא מאי דכתיב כחפוז בעצי העיר (שה"ש ב'), למה נמשלו ישראל לתפוח? לומר לך מה תפוח זה פרוי קורם לעליו אף ישראל הקדימו נעשה לנשמע (שבת פ"ח:). מה תמר זה אין לו אלא לב אחד אף ישראל אין להם אלא לב אחד לאביתן שבשמים (סוכה מ"ח:). ישראל נקראו חיים (אדר"ג פל"ד). ישראל נקראו בניים למקום, ומחוק אחבה שאחכם קרא להם

בני בכורי ישראל (שמות ד') וכו' (שבת ל"א). אין לך בל שבט ושבט מישראל שלא העמיד ממנו שופט וכו' ושלא יצאו ממנו נביאים. שבט יהודה ובנימין העמידו מלכים ע"פ נביאים (סוכה כ"ז:). כל ישראל בני מלכים הם (שבת ס"ז:). כל ישראל ראויין לאותו איצטלא (שם קכ"ח). ואם אין נביאים הם בני נביאים הם (פסחים ס"ז:). ישראל אע"פ שחמא ישראל הוא. ואפילו פרשעי ישראל מלאים מצות כרסון (ערובין י"ט.). וכל ישראל יש להם חלק לעוה"ב (סנהדרין צ"ג). הביבין ישראל שלא הצריכון הכתוב לשליח (בינים לבין הקב"ה) שנאמר אשר ידעון איש ננעי לבבו ופרש כפיו אל הבית הזה (יומא נ"ב). הביבין ישראל לפני הקב"ה יותר ממלאכי השרת וכו' ואין מלאכי השרת אומרין שירה למעלה עד שיאמרו ישראל למטה (חולין צ"א:). ר"י בן חנניה אמר אשריכם ישראל שכולכם תכמים גדולים אחם מגדוליכם ועד קמניכם (ערובין נ"ג:). ת"ר הרואה אוכלס' ישראל אומר ברוך חכם הרזים שאין דעהם רומה זה לזה ואין פרצופיהן דומים זה לזה (ברכות נ"ח). כרי שלא לפתוח פה לשמן בדבר רע לישראל רנילים חזיל לומר "שונאי ישראל" במקום ישראל; כמו לא נאמרה נון באשרי מפני שיש בה מפלתן של שונאי ישראל (ברכות ד'). תברא אתי על שונאיך; דבית ישראל (שם כ"ח). אלמלי וכו' נתמוסמו רגליהן של שונאי ישראל (שם ל"ב).

[עם מגולה] ע"י קבלת התורה נעשו ישראל עם סגולה מכל העמים וממלכת כהנים וכו' קדוש (שמות י"ט ה' ד'). אמר לפניו רבש"ע כשנתת תורה לעמך ישראל חזרת על כל אוה"ע ולא קבלוה (תענית כ"ה). ומברכין בהמבריל בין אור לחשך ובין ישראל לעמים (פסחים ק"ג:). א"ר אליעזר מאי דכתיב ונברכו בך כל משפחות הארמה (בראשית י"ב) אפילו משפחות הדרות בארמה אין מתברכות אלא בשביל ישראל. כל גויי הארץ (שם י"ח) אפילו ספינות חבאות מנליא לאספמייא אין מתברכות אלא בשביל ישראל (יבמות ס"ג:). אריב"ל בתיב כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם נאם ה' (זכריה ב'). הכי קאמר כשם שאי אפשר לעולם בלא רוחות כך אי אפשר לעולם בלא ישראל (תענית ג' :). אמר להם ריב"ז לתלמידיו בני מהו שאמר הכתוב צדקה תרוםם גוי וחסד לאומים חמאת (משלי י"ד)? נענה ר"א ואמר צדקה תרוםם גוי אלו ישראל דכתיב ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (ש"ב ז'). חסד לאומים חמאת כל צדקה חסד שנים עושים חמא דזא להם. שאין עושין אלא להתגדל בו וכו'; נענה רבי יהושע ואמר וכו' שאין עושין אלא כדי שתמשך מלכותן וכו'; נענה ר"ג וכו' שאין עושין אלא להתיהר בו וכו'; נענה רבי נחוניה בן הקנה ואמר צדקה תרוםם גוי חסד—לישראל—לאומים חמאת (כאלו חיה כתוב צדקה וחסד תרוםם גוי); אמר להם ריב"ז לתלמידיו: נראין דברי רנב"ה מדברי ומדבריהם לפי שהוא נתן

צדקה וחסד לישראל ולגוים חמאת (ב"ב י'). שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב (בי"ט ק"ז:). ישראל דקיימי בדבוריהו (בכורות י"ג:). אמר ריש לקיש אין הקב"ה מכה את ישראל אלא בורא להם רפואה תחלה שנאמר כרפאי לישראל ונגלה עון אפרים (הושע ז'). אבל גוים אינו כן מכה אותם ואח"כ בורא להם רפואה שנאמר, ונגף ה' את מצרים נגף ורפוא (ישעיה י"ט) וכו' (מגילה י"ג:). ר' יוסי ב"ד הנינא דרש השבעתי אתכם בנות ירושלם (שה"ש ב') וגו' שלש שבועות הללו למה? אחת שלא יעלו ישראל כהומה (ביחד ביד חזקה). ואחת שהשביע הקב"ה את אוה"ע שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי וכו' (כתובות ק"א.). כל המצר לישראל נעשה ראש (גיטין נ"ז:). תא חזי מה בי פרשעי ישראל לנביאי אוה"ע. שבלעם יעץ שלא לדרוש במוכת ישראל וישו שאסקיה בנגידא אמר מוכתם דרוש רעתם בל תדרוש. כל הננוע בהם כאילו ננוע בבבת עינו (שם נ"ז:). ונדולה שנאה ששונאים עמי הארץ לת"ח יותר משנאה ששונאים הגוים את ישראל (פסחים מ"ט:). בני ישראל השתתפו עם הרומיים לנצח את היונים. ואמר רב דימי תלתין ותריין קרבי עבדו רומאי בהדי יונאי ולא יכלו להו עד דשתפינהו לישראל בהדיהו. וחבי אתנו בהדיהו אי מינן מלכי מיניכו הפרכי אי מיניכו מלכי מינן הפרכי וכו' עשרין ושית שנין קמו להו בהימנותיהו בהדי ישראל. מכאן ואילך אשתעבדו בהו (ע"ז ח'). חכמי ישראל וחכמי אוה"ע היו מחולקין בדברים הרבה חנוניים לבריות העולם וקיום התבל. חכמי ישראל אומרים לגלל קבוע וסולות חזרין וחכמי אוה"ע אומרים לגלל חוזר וסולות קבועין וכו'. חכמי ישראל אומרים ביום חמה מהלכת למטה מן הדקיע ובלילה למעלה מן הדקיע. ואמר רבי נראין דבריהן מדבריהן וכו' (פסחים צ"ד:). א"ר אושעיא מאי דכתיב צדקת פרונו בישראל (שופטים ה'). צדקה עשה הקב"ה בישראל שפזן לבין האומות (שארין יבולין לכלותם יחד). והיינו דאמר ליה ההוא מינא לרבי חנינא: אנן מעלינן מיניכו. כתיב בכו כי ששת חדשים ישב יואב עד הכרית כל זכר באדום (מ"א י"א). ואילו אנן איתניכו גבן כמה שני ולא קא עבדינן לכו מידי וכו'. נמפל לו רבי אושעיא. א"ל משום דלא ידעיתו היכי תעבדו. תיכלינן כוליהו? ליתנייהו נביכו. מאי דאיכא נביכו. קרי לכו מלכותא קמיעתא. א"ל נפא דרומאי! בהא נתחין ובהא סלקין (פסחים מ"ז:). במחשבה זו היו עוסקים תמיד. כי קשח להם לכלות את ישראל טבל העולם מפני הפיזור הרב. ואם יהרגו רק אלה אשר בארצם לא יוצאו הרעיון אל הפועל רק ימעימו הכנסת ממשלתם.

[גרים] ר' אליעזר אומר לא תגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות אל כדי שיתומו עליהם גוים וכו' (פסחים מ"ז:). הביבים הגוים שבבל מקום מכנה אותם בישראל וכו' (גרים מ"א). בכ"ז חביבים ישראל יותר

מפני יחוסם, ודרשו שבמי יה עדות לישראל (תחלים קכ"ב). אומתי היו עדות לישראל בזמן שהשבטים שבמי יה כלומר משפחות מיוחדות מעקב אבינו. ואמר רבה בר רב חונא, זו מעלה יתירה יש בין ישראל לגרים ואילו בישראל כתיב בהו. וחייתי להם לאלהים והמח יהיו לי לעם (יחזקאל ל"ז), ואילו בגרים כתיב, מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי נאם ה' וחייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים (ירמיה ל') וכו' (קדושין ע"ג). ונר שבא להתנייר בזמן הזה אומרים לו מה ראית להתנייר? אי אחה יודע שישראל בזמן הזה דויים רחופים סחופים ומטורפין ויסורין באין עליהם? (יבמות מ"ז). ע"ע גר.

[שכינה על ישראל] א"ר יוחנן משום ר' יוסי שלשה דברים בקש משה מלפני הקב"ה ונתן לו: בקש שחשרה שכינה על ישראל ונתן לו וכו'. בקש שלא חשרה שכינה רק על ישראל ונתן לו שנאמר ונשלניו אני ועמך (שמות ל"ג; ברכות ז'). דרשו על הפסוק ובנחה יאמר שובה ה' רכבות אלפי ישראל (במדבר י'). מלמד שאין השכינה שורה על פחות משני אלפים ושני רכבות מישראל וכו' (יבמות ס"ד). א"ר חסדא קודם שחטאו ישראל היתה שכינה שורה על כל אחד ואחד שנאמר כי ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחנך (זבחים כ"ג), כיון שחטאו ישראל נסתלקה שכינה מהם שנאמר ולא יראה כך עדות דבר ושב מאחריו (סוטה ג"ג). הקב"ה לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה שנאמר ועשו לי מקדש ושבתתי בתוכם (שמות כ"ה; אדר"ג פ"א). תניא רשב"י אומר, בא וראה כמה חביבין ישראל לפני הקב"ה שבכל מקום שגלו שכינה עמם: גלו למצרים שכינה עמם, שנאמר חננלה נגליתי לבית אביך בהיותם במצרים (ש"א ב') גלו לבבל שכינה עמם, שנאמר למענכם שלחתי בבלה (ישעיה מ"ג), ואף כשהן עתידין לינאל שכינה עמם, שנאמר ושב ה' אלוהיך את שבותך (דברים ל'), והשיב לא נאמר אלא ושב, מלמד שהקב"ה שב עמם מדין הנלוות (מגילה ב"ב).

[תכונות ישראל ותעודתו] ר' יוחנן אמר אין מזל לישראל, שנאמר אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחוו (ירמיה י'). אמר אברהם לפני הקב"ה רבש"ע נסתבלתי באצטמנינות שלי ואיני ראוי להליד בן, א"ל הקב"ה צא מאצטמנינות שלך שאין מזל לישראל (שבת קנ"ו). תניא ר"ט אומר כל זמן שמאורות לוקין סימן רע לשונאיהן של ישראל מפני שמלומדים במכותיהן, משהל לסופר שבא לבית הספר ורצועה בידו מי דואג? מי שרגיל ללקות בכל יום ויום הוא דואג. כברייא אמרו בזמן שחחמה לוקח סימן רע לגוים, לבנת לוקח סימן רע לשונאיהן של ישראל, מפני שישראל מונת ללבנת ואוח"ע לחמה (סוכה כ"ב). א"ר יצחק אסור למנות את ישראל אפילו לדבר מצוה, דכתיב (ש"א י"א) ויפקדם בבוק (שברי חרסים). ודלמא שמא

דמתא חיא? אלא מתכא וישמע שאל את העם ויפקדם במלאים (ש"א מ"ז). אריא כל המתת את ישראל עובר בלאו, שנאמר והיה מספר בני ישראל כחול חים אשר לא ימד ולא יספר (חושע ב'). ר' יוחנן רמי, כתיב אשר לא ימד ולא יספר וכתיב והיה מספר בני ישראל כחול חים. לא קשיא, כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, כאן בזמן שאין עושין (יומא כ"ב). ר' חנינא בר פפא רמי, כתיב ולקחתי דגני בעתו (חושע ב'), וכתיב ואספת דגנך (דברים י"א), כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום וכו' מלאכתו נעשית ע"י אחרים (ברכות ל"ה). אמר רב אילעא בר יברכיה: אלמלא תפלתו של דוד היו כל ישראל מוכרי רכב (פרנסה בזויה) שנאמר שיהיה ה' מורה לחם (תחלים ט') הן להם מרות (dignity), ר"ל שתהיה מיינסתם באופן שלא יתבו ויבושו (סוטה מ"ט). א"ר אלעזר מיום שחרב ביהמ"ק נפסקה חומת בבל בין ישראל לאביהם שבשמים, שנאמר ואתח קח לך מחבת בבל ונתת אותה קיר בחול בינג ובין העיר (יחזקאל ד') וכו' (ברכות ל"ב ג'). ואריב"ל אפילו מחיצה של בבל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים (פסחים פ"ח): לתפלה ותחנונים. תניא רשב"י אומר חס ושלוש שתשתכח תורה מישראל שנאמר כי לא תשכח מפי ורעו (דברים ל"א) אלא מה אני מקיים ישומטו לבקש את דבר ה' ולא ימצאו (עמוס ה') שלא ימצאו הלכה ברורה ומשנה ברורה בטקום אחד (שבת קל"ח): א"ל אליהו לבר ה' הי מאי דכתיב הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיו? כבור עני (ישעיה מ"ח). מלמד שחור הקב"ה על כל מדות טובות ליתן לישראל ולא מצא אלא עניות. אמר שמואל חיינו דאמרי אינשי יאה עניותא ליהודאי כי ברזא סומקא לסוסיא חיוורא (חנינה ט'): ובמקום אחר אמר ר' ישמעאל בנות ישראל נאות הן אלא שהעניות כנולדתן (גדרים ס"ז). כל חסאכד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבר עולם מלא וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא (סנהדרין ל"ז). רבי התורה חסה על ממונו של ישראל (ר"ה כ"ז). רבי תנניה בן עקשיא אומר רצח הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצוות (מכות כ"ג): ולא מצא הקב"ה כלי מחויק ברכה לישראל אלא השלום (עוקצין פ"ג סוף). ע"ע אומות העולם; אנג' יסמיות; ארץ ישראל; גלות; עמים

א.
ישראל המערבי (או ישראל תר"ן): מחבר ופייטן קראי, במחצית הראשונה למאה הי"ד. כניו "המערבי" יורה כי היה מארץ המערב היינו מאפריקא הצפונית, אבל שכן בקאהרה והיה שם כפי שיודת כניו השני דין לעדת בני מקרא. את זמן חייו נוכל להגביל מזה שאחד מספריו נתחבר בשנת 1306 (ע"י להלן). ובי בספר נן עדין לאהרן בן אליהו שנתחבר בשנת 1354 כבר יוכר (ברף כ"ב ע"ב) בתוך נפטר.

האנרון כי לוד בן אברהם אלמאסי הערוכים נגד הגאונים רב סעדיה ורב שמואל בן חפני הם ממנו. והנה פינסקר משער כי גם פיוטים אחרים אשר ר"ת שלהם "ישראל בן שמואל חדין" הם ממחברנו, וא"כ היה שם אביו שמואל (והלכו בעקבותיו כל המחברים) אבל לפלא הוא כי כל המחברים הקראים המזכירים את ישראל יכנהו רק סתם בשם ישראל המערבי או ישראל חדין ולא בשם אביו כלל.

ביבליוגרפיה: פינסקר, לקוטי קדמוניות צד ר"ג וצד 176; גאטלאבער, בקרת לתולדות הקראים צד 186 (ובמעות נרשם שם 196); שטיינשניידר, די ארא-בושע ליטעראטור דער יודען סי' 184; פירסט, געשיכטע דעס קארעערטומס ח"ב 6-252; גיבויער, אויס דער פער-טערסבורגער ביבליאטעק 24; Poznanski, *The Karaites*, *Literary Opponents of Sadiah Gaon* No. 37; J. E. viii. 288.

ש. א. פ.

יששכר: הבן החמישי ללאה אשר ילדה לעקב אבינו (בראשית ל' י"ז). ותקרא שמו כן באמרה "נתן אלהים שכרי אשר נתתי שפחתי לאישי" כי ברוח לומר שהיה בשכר הודאים, אע"פ שהיתה תובעת לרוב מצוח (ערוכין ק'). ונראה כי מפני שני המעשים האלה נכתב השם "יששכר" ונקרא "ישכר" כי הכתיב מורה על איש שכיב באמרה "כי שכר שכרתוך בודואי בני", והקרי מורה על שכר חנות המצוח שנתנה שפחתה לאשה כדי להרבות בשבטים, ויששכר לפעולתה. יששכר הוליד ארבעה בנים תולע ופוח (ישוב) ושמרון (שם מ"י י"ב, דברים כ"ו כ"ד, דהיי"א ז' א'). יששכר היה בין חמשת האחים שהציב יוכף לפני פרעה (ב"ר פמ"ב ב'). בברכת יעקב לבניו אמר: יששכר חסור גרם רובץ בין המשפחים, וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמח ויט שכמו למכול ויהי למס עובד (בראשית מ"ט י"ד). יששכר נולד ד' אב ומת בן קכ"ב שנה (מדרש תרשא, מקדמוניות היהודים לעפשטיין xxxiii). שבט יששכר מספרם במדבר היה ארבעה וחמשים אלף וארבע מאות כל יוצא צבא מן עשרים ולמעלה (במדבר א' כ"ט). ובעברם את הירדן נחרבו למספר ארבעה ורשעים אלף ושלוש מאות (שם כ"ו כ"ח). ובימי חור היה גבורי חילים לכל משפחות יששכר שמונים ושבועה אלף (דהיי"א ז' ה'). חלק יששכר רשום לצפון חצי שבט מנשה במערב חירדן ולדרום זבולן ונפתלי, שש עשרה ערים וחציריהן, ונבולם בעמק חרעאל (יהושע י"ט י"ז-כ"ג). משה רבנו ברח לזבולן ויששכר ביחד, "שמח זבולן בצאתך ויששכר באהלך" (דברים ל"ג י"ח). כי לפי אגדת חז"ל השתתפו במעשי ידיהם, זבולן עסק במשא ומתן ויששכר עסק בתורה (ב"ר פע"ב) דכתיב ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מת יעשת ישראל (דהיי"א י"ב), ולא משכתת צורבא מרבנן דמורי אלא דאתי משבט לוי או משבט יששכר (יומא כ"ו). שבט יששכר לקח חלק במלחמת

הענין אשר טובא ממנו פה הוא כי "תקון המחזור הוא תקן התאנים הטובות שהיו מעולי בכל... הם אשר עמדו ותקנו המחזור בשבע מעוברות וי"ב פשוטות להקרבת זמן האביב ע"פ דעתם". וא"כ ישראל המערבי הוא הקראי הראשון אשר הנהיג את המחזור בקביעות אצל בני דתו. עוד זאת ידענו כי היה אחד מראשי הלוחמים נגד שטח הרכוב בעריות.

[ספריו] ישראל המערבי חבר את ספריו ע"פ הרוב בע"בית ומעט מהם גם בעברית, ואלה הם: (1) "ספר מצות" נזכר בשמו בארז צדיקים לשמחה יצחק לוצקי (דף כ"ד ע"ב), והיה לנכון מחובר בערבית, אבל לא נודע ממנו כ"י רק מה שטובא כמנו מאמר מיוחד בענין עריות בס' המצות לחלמירו יפת בן צעיר. (2) "שורם אלוהא"ה" בדיני שהיטה, נמצא בכ"י בערבית בפטרבורג, בבריטיש מוזיאום בלונדון ובשטרסבורג, ונעחק גם לעברית בשם "הלכות שהיטה" (נרפס בווינא 1830 בסוף ס' דד מרדכי), אבל נתקצר הרבה בתרגומו ופה נאמר כי חברם ישראל המערבי בקאהרה בשנת 1306. המחבר אומר פה כי טוב ללכת חמיר אחרי החומרא, כי על השוחט להאמין כי יש לחיה הנשחטת חמור תחת כאבה, כי פני השוחט יהיו כנגד ביהמ"ק וכדומה דברים מחרים הנמצאים גם אצל קראים אחרים ואשר יש להם קשור עם דעות קדמוניות (ע' אלדר הדני לעפשטיין צד xxxv והלאה). (3) "סדר ענין העבור" או "חשבון עבור של חדשי השנה", נרפס ע"י וואלף בספרו Bibliotheca (ח"ד 1077-1086) בתור חלק מספר תקון הקראים. אבל הוא חבור בפני עצמו ותחבר בשנת 1313 ע"י ישראל שלנו (ולא ע"י אליהו הדיון כמו שנאמר במעות בכ"י פטרבורג). רוב תוכנו הוא ע"ד שנים פשוטות ומעוברות, ואולי טבע ממנו מה שמביאים בשמו ע"ד תקן התאנים הטובות (ע' לעיל). (4) "תרתוב אלעקאיד אלסתה" ע"ד ששת עיקרים שצריך להאמין בהם, היינו בה', במשה שליחו, בשאר הנביאים, בתורה הנתונה על ידי משה, בירושלם וביום הדין הגדול. נמצא בכ"י בפטרבורג, בבריטיש מוזיאום ואצל ר' אלחנן אדלר, ועוד. נעחק לעברית בשם "ששת האמונות" (כ"י בפטרבורג). (5) "שרח עשרת הדברים", באור לעשרת הדברות וששה עיקרי האמונה הנ"ל (כ"י בפטרבורג). (6) "מקדמה" הקדמה ע"ד משלי ג' י"ג, ולפי דעת נייבויעד הוא צרוק הדין שנמצא בערבית ועברית בכ"י בפטרבורג. (7) "אגרת" בענין מעניני קדושת בעברית (כ"י בלידן ובבריטיש מוזיאום). (8) "פיוטים" לשבת ולשבועות וכדומה עם ר"ת "ישראל המערבי" או "ישראל חדין". נמצאים בכ"י שונים, כמו בקובץ מצרים שהיה בידי פינסקר (ע' ל"ק 25). בבריטיש מוזיאום סי' 729, 728, 424; בבודלינא סי' 2507 ובכ"י פטרבורג 789, 806. ואין כל ספק כי עוד הרבה פיוטים אחרים אשר ר"ת שלהם "ישראל" הם ג"כ ממחברנו, וקרוב הדבר כי גם ההרחים בראש

או לכתובת אשה ופרעת שמר חוב (ערכין כ"ב).
 ואין נפרעים מיתומים אלא בראיה ברורה ובשמר מקומים
 (תרומות שער י"ד, ב"י ח"ט סי' פ"ב). יתומים קטנים
 שיש להם מלוה ביד אחרים אין צריכין פחזבול כי
 אין החוב משמט (ח"ט סי' ס"ו כ"ח). רביה דרבנן
 מוחר במעות של יתומים ושל הקדש עניים (י"ד סי'
 ק"ט י"ח). יתומים אין פוסקין עליהן צדקה אפילו לפדיון
 שבויים (ב"ב ח'). אם לא לכבדם ולאחשובניהו (לעשות
 להם שם בתור נותני צדקה). ודקא בצדקה שאין לה
 קצבה, אבל יש רשות לאפטרופוס לתת לעניים מקרובי
 היתומים קצבה ידועה מדי שנה בשנה. יתומים לאו
 בני מחילה נינהו באונאה אפילו פחות משותות. אבל
 במה שמוחלים לדעת מחילהם מחילה כשהניעו לענות
 הפעוטות והוה מתקנת חכמים (הריב"ש סי' כ'). ע"ע
 אונאה; אפטרופוס; בניס; נכסים.

א.

יתר כנטול דמי: עורף ויתרון באברי הבחמה;
 לענין מרפות, אם נמצא אבר כפול בבחמה נחשב
 כאילו נטול כל האבר, ואם הוא אבר שנמרף הבחמה
 על ידו אם הוא חסר ונטול, אזי נמרפה הבחמה ג"כ
 אם נמצא שחאבר חוז הוא יתר וכפול, ולענין זה יתר
 נחשב כחסר לנמרי. מקור הדין בנמרא אמר רב הונא
 חסר ויתר ברגל מרפה דכל יתר כנטול דמי (הולין
 ג"ח:). יש פלוגתות בפירוש הדברים בין רש"י והרשב"א
 והרמב"ן (א' דעת רש"י כי נחשב כאילו חסר אותו האבר;
 ב' דעת הרשב"א דהוי כאילו נימל אותו האבר היתר
 בידי אדם וכל שנימל בידי אדם הוא מרפה; ג' דעת
 הרמב"ן דהוי כאילו נימל אותו אבר ונשאר נקב במקום
 חוה, וכל מקום נקב פוסל תנא נמי מרפה. והלכת
 כרש"י וכן דעת הרמב"ם הרא"ש והר"ן. בחמה שיש
 בה שני מחולים ואחד נקב בסומכיה (במקום חיותה),
 אם שניהם עומדות בשוה ואין ניכר איזה הוא היתר
 היא מרפה, דמאן לימא לן דהיתר ניקב דלמא העיקר
 ניקב? אבל אם ניכר איזה הוא היתר וניקב הוא הבחמה
 בשרה, ואפילו אם עומדים בשוה ואחד הוא גדול
 מחבירו אזלינן בתר הגדול ואוכרים שהוא העיקר, וכן
 הדין בכליות (ש"ת צמח צדק סי' צ"ח). ומעשה בא
 ליד הרמ"א בשרה שהיה לה שתי מרות ולכל אחת כים
 בפני עצמה והיתה דבוקה ביהד ולקח סכין והתך לאחת
 מהן ויצא מרירות מהאחת והשניה נשארה שלמה המרירה
 (י"ד סי' ס"ג) ואם שופכות זו לזו הרי הן כמרה אחת
 וכשרה. ברוב העופות יש תרי סניא דיבי בשני צרדי
 המעי זה כנגד זה ושניהם שפכי אל המעי שבניהם.
 והיינו רביתיהו, ולפעמים מצאנו עופות בחר סניא
 דיבי. ויש מחמירין בזה (ע"י פחד יצחק ערך "יתר").
 הפוסקים האחרונים חזרו דלמטה מצומת הנידין כשרה
 יתרת הרגל וכן נקבעה ההלכה בש"ע, ואם הרגל אין
 סניע לארץ ואינו הולך עליו אע"פ שיש לו צורת רגל
 אינו אלא דלדולי בשר וכשרה (באר היטב שם). ר'

סיסרא, וישר ביששכר עם דבורה ויששכר כן ביק
 בעמק שולה ברנלי"ו (שופטים ה' ט"ז). בין השופטים
 היה תולע בן פואה בן דודו איש יששכר והוא יושב
 בחד שמיר בהר אפרים (שם י' א'). בין שרי שלמה
 היה יחושפט בן פרוח ביששכר (מ"א ד' י"ז). בעשא
 בן אחיה לבית יששכר קשר על נדב בן ירבעם מלך
 ישראל וימיתוהו וימלך תחתיו (שם ט"ז כ"ז).
 ב. ס.

יתום: שם תיאר; מי שמת עליו אביו או אמו,
 ומשוחף לזכר ולנקבה ובלשון חז"ל "יתומה" לנקבה,
 משפט גר יתום ואלמנה (דברים כ"ז י"ט). ה' הוא
 אבי יתומים (תהלים ס"ד ו'). ובחשאלה: עני ונעזב
 ואין עוזר לו, כמו: שפמו רל יתום (תהלים פ"ב ג').
 וכנוי מליצה לאומה הישראלית בהיותה עוזבה נרחת:
 אשר בך ירחם יתום (חושע י"ד ד'). גם "דור יתום"
 (מנהדרין צ"ז): "אמן יתומה" (ברכות ס"ח). כלומר
 אמן נפרדת ונעתקת מהברכה, שעונה אמן ולא שמע
 הברכה בפירוש. ואמרו: עושה צדקה בכל עת, זה
 המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו (כתובות ג'). ומעלה
 עליו הכתוב כאילו ילדו (סנהדרין י"ט:).

[לדינא] חייב אדם להוחר ביחומים ואלמנות
 שנאמר כל אלמנה ויתום לא תענון (שמות כ"ב כ"א)
 והאיך נהגין עמה? לא ידבר אליהם אלא רכות, ולא
 יתחנן בהן אלא מנהג כבוד ולא יכאיב גופם בעבודה
 ולבם בדברים קשים, ויהוס על ממונם יותר מממון
 עצמו. כל המקנימן או מכעיסן או הכאיב להן או רדה
 בהן או אבד ממנון הרי זה עובר בלי"ת וכו'. ברית
 כרת להן מי שאמר והיה העולם, שכל זמן שהם צועקים
 מחטם הם נענים, שנאמר כי אם צעק יצעק אלי
 שמוע אשמע צעקתו וכו'. אחד יתום מאב ואחד יתום
 מאם. ועד אימתי נקראים יתומים לענין זה? עד שלא
 יהיו צריכין לאדם גדול להסמך עליהם ולאמנן ולהטפל
 בהן, אלא יהיה עושה כל צרכי עצמו לעצמו כאשר
 כל הנדולים (רמב"ם דעות פ"י י'). יכול אם אינו צועק
 אינו שומע? ת"ל שמוע אשמע, הא מה ת"ל כי אם
 צעק יצעק? סמיהר אני לפרע ע"י שהוא צועק יותר
 מאינו צועק (מכילתא). אע"פ שהגדיל היתום אם אינו
 יודע בטיב משא ומתן מקרי יתום (ש"ת תרומת הדין
 סי' ש'). יתום מלשון תם וחסמות, האומר: מה
 זאת? ולא ידע במילי דאבוהי (פחד יצחק אות י"ד
 דף ל"ט). סודים חכמים לר"א בקמנה שהשיאה אביה
 ונתגרשה היא כיתומה בחיי האב (כתובות ע"ג:) ושוב
 אין לאביה רשות בה לענין מיאון, המשיא יתומה לא
 יפתות לה מחמשים זה ואם יש בכים (הצדקה) מפרנסין
 אותה לפי כבודה; יתום ויתומה שבאו לינשא משיאין
 את היתומה ואת"כ משיאין את היתום; יתום שבא
 לינשא שוכרין לו בית ומציעין לו מטה וכל כלי תשמישו
 ואח"כ משיאין לו אשה (כתובות ס"ג:). אין ב"ד נזקקין
 למכור נכסי יתומים אלא אי"כ חיתה רבית אוכלת בהן,

ע"ז ונתן להם הכל. עמדו ונדחו שלא ידקק לו אדם ושלא יעשו לו מלאכה ושלא ירעו את צאנו וכו'. ולפיכך רעו בנותיו את הצאן ותבאן ותללנה וכו' (שמ"ד פ"א ל"ה). חז"ל ערכו את יתרו נגד עשו בפסוק "בכל עת אוהב הרע ואת לצרה יולד" (משלי י"ז). מי היה הרע זה יתרו שקבל למשה כשחיה בורח ספני פרעה. מכאן אתה למד מי שקבל על עצמו לעשות מצוה אין אותה כצוה פוסקת מביטוי. הוא קבל בביתו גואל שברח ספני השונא עמד מביטוי מי שקבל לשונא שברח ספני הגואל הרגו, זה סימרא שנס ברנליו אל אהל יעל אשת הקיני וכתוב ובני קיני חותן משה, ונעשו בניו אהים לישראל בעת צרתן והרגה יעל לסימרא (שם פ"ד ב'). ועוד דרשו טוב שכן קרוב מאה רחוק (משלי כ"ז) הוא יתרו שהיה רחוק לישראל. מן עשו אחיו של יעקב (שם פכ"ז א'). א"ר סימאי שלשה היו באותה עצה. (נגד ישראל) בלעם ואיוב ויתרו. בלעם שיעץ נהרג איוב ששתק נידון ביסורין, יתרו שברח זכו סבני בניו שישבו בלשכה הגזית, שנאמר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעמים שמעתיים סוכתים חמה הקינים (דה"א ב') וכו' (סוטה י"א.). ויש מן החכמים שאמרו כי יתרו לא קרב את משה אלא לכבוד עצמו (כדי להשיא לו את בתו) ובכ"ז זכר שאול את חסדו של יתרו למשה, ואמר אל הקיני לכו סורו רדו מתוך העמלקי מן אוסיפך עמו ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל (ש"א מ"ו), ואפשר שרמו בזה גם על חסד שעשתה יעל בהרגה את סימרא (ברכות ס"ג:). ויש רעות שונות גם על הוראת המלח, "ויהי יתרו", רב אמר שהעביר חרב חדה על בשרו (שמל עצמו ונתגיר), ושמואל אמר שנעשה הדודים הדודים (קמטים) כל בשרו (שהיה מיצר על מפלת מצרים). א"ר היינו דאמרי אינשי: גיורא עד עשרה דרי לא תבוז ארמאי קמיה (סנהדרין צ"ד). ואע"פ שנתגיר לא נחשב למיזחם מטובי העם, וא"ר לעולם ידבק אדם בטובים שהרי משה שנשא בת יתרו יצא ממנו יהונתן (ב"ב ק"ט:). שבניו עבדו פסל מיכה. עכ"פ חשבו חז"ל כי נתגלגלה זכות על ידו שתאמר פרשת "ואתה תחזה" בשמו (שמחות פ"ח). ומחלוקת היא אם יתרו בא קודם מתן תורה או לאחר מתן תורה (ע"ז כ"ד. זבחים קט"ז.).

י"ג

[בספרות הערבית] לפי ההגדה הערבית היה מדין בן אברהם, והאריך ימים רבים ונשא אחת מבנות עמלק ותלד לו ארבעה בנים: נבט, יפת, עיפא, שהח (כבראשית כ"ח נאמר ובני מדין עיפא ועפר חנוך ואבידע ואלרעה). בני מדין רבו ויעצמו מאד ובנו להם עיר גדולה בתומה בצורה וקראו לה "מדין". במות מדין עזבו גרי הער משכנותיהם ויאחזו במדין, והם היו עובדי אלילים תחת אשר בני מדין היו יראים את אלוה. אחד מגדולי מדין ושמו ציפן בן עיפא לקח לו לאשה אחת מבנות עמלק נתלד לו את יתרו. ואנשי

סודכי הענא מהמבורג נשאל בעובדא שאירע בימיו שגולדו שני אפרוחים והיו דבוקים יחד ונשאל אם יש לאמור מטעם יתר כנטול דמי, והשיב דלא שייך יתר כנטול רק בבריה אחת שיש בה אבר יתר, משא"כ מה שהן שני בריות, ועל החבור אין לנו מעם להמריף (דרכי תשובה שם). ר' יהונתן אייבשיץ בספרו ממה יהונתן (ביו"ד דפוס ווילנא תרנ"ה ס' מ"ב ד') נותן הטעם למרפת יתר "משום דאין בכה המבע להעמיד ולהחזיק כ"א אחד מאותו אבר, ואם נמצא שנים אין כחו חזק כ"כ להחזיק ולהעמיד. ובדאי יפסדו גם שניהם".

ישגב-ה. ב. ש.

יֵתְרוֹ : כהן מדין וחותן משה. בברוח משה ספני פרעה התישב בארץ מדין, ויפגש את שבע בנות יתרו על הבאר ויעזור להן להשקות צאן אביהן, וכשמע זאת יתרו קראו אל ביתו לחיות מאוכלי שלחנו ויתן לו את צפורת בתו לאשה (שמות ב' מ"ו-כ"א). אחר שהוציא משה את בני ישראל מארץ מצרים בא אליו יתרו המדבריה, והביא עמו את צפורת ושני בניה אשר ילדה למשה. וישמח משה לקראתם ויספר ליתרו את כל הקורות לעם ישראל וכל הנסים שעשה להם ה'. ויחד יתרו ויאמר ברוך ה' אשר הציל את עם ישראל מתחת עבדות מצרים "עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים", ויעלה עולות חבחים לה' ויאכל להם עם משה ואהרן חקני ישראל (שם י"ח א'-י'). למחרת היום התבונן יתרו כי כל העם יבואו אל משה לשפוט לפניו, ויאמר אליו יתרו "לא טוב הדבר אשר אתה עושה. נבול תבול גם אתה גם העם הזה אשר עמך, כי כבוד מסך הדבר. לא תוכל עשוהו לבדך", ויעצו לבחור מן העם שופטים אנשי היל יראי אלהים אנשי אמת שונאי בצע אשר ישפוט את העם ע"פ החוקים והתורה אשר יהיהם "את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו". ושפוט את העם בכל עת. ורק הדבר הגדול יביאו אל משה. וישמע משה לקול חותנו ויעש כל אשר אמר. ויתרו שב לארצו (שם י"ח יג-כ"ז).

[בתלמוד ומדרש] בשבעה שמות נקרא יתרו: רעואל, יתר, יתרו, חובב, חבר, קיני, פומיאל. הוא נקרא רעואל שנעשה ריע לאל (שמ"ד פ"א ל"ט). חובב שחיבב את התורה, ועיקר שמו יחד כשהיה נכרי, ומשנתגיר הוסיף לו אות אחת ונקרא יתרו (שם פכ"ז ד'). והוא פומיאל אשר לקח אלעזר בן אהרן מבנותיו לאשה (שמות ו'). ע"ש שפיטם עגלים לע"ז קודם שנתגיר, וממנו יצא מינחם שהיו השבטים מביזים אותו: ראיתם בן פומי זה שפיטם אבי אמו עגלים לע"ז יהונתן נשיא מישראל (סוטה מ"ג ב"ב ק"ט:). יתרו היה כומר לע"ז וראה שאין בה ממש וביסר עליה (בעם בה) והיה רע לעשות תשובה עד שלא בא משה, וקרא לבני עירו, וא"ל עד עכשיו הייתי משמש אתכם מעתה עקן אני בחורו לכם כומר אחר. עמד הוציא כלי תשמישי

עדי סוד תרועים מפה, ואבינו זקן ושבע ימים (קוראן פכית פסוק כ"ג). ואמר: האמנם לתרועים המים האלה? ותענינה: לא, כי לכל בני אדם המים, ככלות תרועים לחשקות צאנם נללו אבן גדולה על פי הבאר לכל יוכל איש לשאב מים ממנה, ויאמר משה אל הנערות: הגשנת צאנכן אל הרהמים! וידחה ברנלו את האבן וישק את הצאן, ותשובנה הנערות אל יתרו אביהן ותספרנה לו כל המוצאות אותן, וישלח את צפורה בתו הנדולה לקרא למשה, ויבוא משה לביתו ויחבקו איש את אחיו ויספר לו משה את כל הקורות אותו ויתן לו יתרו להם ויאכל. ויאמר: הנה יש את נפשי לתת לך אחת משתי בנותי לאשה, למען תעבדני שמונה שנים, או אם תחפון תשלים עבורתך לעשר שנים (שם כ"ז). ויאות משה לדבריו, ותהי לו צפורה לאשה.

ביבליוגרפיה: אייזענבערג, הגדות מחיי הנביאים בספרה הערבית, ח"א חיי איוב ומשת (1910).
י. צ. א.

מדין השחיתו מעלליהם עלי אדמות ועשו להם שלשים אלילי זהב וכסף להשתחוות להם, ויצברו המים ושעורים לרוב והעלו את מחירם, גם היה להם אימה ואיפה גדולה וקטנה, ומשקל גדול וקטן. אף יתרו הרח מאד על מעשיהם ויוכיחם וידבר אתם משפטים, אך המה לא שמו לב לדבריו וגם לענו לו. באהרונה קרא יתרו לאלוה, ואלוה השמידם ברוח סועה וסערה מעורב בכבד ובאבנים, ורק יתרו לבדו ובניו נותרו בחיים. כת מספר הסופר הערבי „אלכיסאי“ ולדעתו היה יתרו נביא ת' והולך בזה בעקבות הקוראן (פרק י"א פסוקי צ—צ"ט). הקוראן מוסיף לשבעת השמות של יתרו עוד שם „שועיב“, וקורין לו בשמו העברי „יהרון“ ויש מסופרי הערבים האומרים כי יתרון היה אבי זקנו של שועיב הותן משה (תעלבי). ומוסיפים לספר, כי בבוא משה למדין ראה חבל רועים נאספים על באר מים ומשקים עדריהם בדלי גדול, וישא עיניו וירא שתי נערות עומדות רחוק מעט מחבאר ומחכות, ויאמר אליהן: למה פה תעמידנה? ותאמרנה: כל נשקת

ב

כאב: עי מחלה

כ"ם י"ג רבו הדעות, יש מפרשים כי הוא דופן המסך או הקרום המבדיל בין אברי הנשימה לבין אברי העיכול, והוא הקרום המכסת את הכבד, ונקרא חצר הכבד, או מרפא דכבדא. ולדעת הרמב"ם הוא אצבע הכבד (תמיד ל"א). ונקראת יתרת ע"ש שתיא יוצאת בבליטה יתרה מן הכבד, וכן פי' תרשבי"ם (ויקרא ג' ד'), והיא חתיכת בשר יקטא כבד בצד עליון ושורשה מחוברת עם שתי הכליות. ונקראת ג"כ בלשון אשכנזית Däumel מפני שדמוינה כמו אצבע אגודל, אם נקב הקרום שעל הכבד נקב מפולש מרפא.

ישנב

כְּבוֹד: תזרזר וגדולה שנותנים לחיקר במעלות, בלך שנה אל בלעם שנית שרים נכבדים מן הראשונים והבמיוח, „כי כבד אכבדך מאד“ (במדבר כ"ב). שאול המלך בקש משמואל הנביא „כבדני נא נגד זקני עמי ונגד ישראל“ (ש"א מ"ז ל'), ושלמה אמר במשליו „טוב נקלה ועבד לו סתחכבד וחסר לחם“ (משלי י"ב מ'). הסתחכבד בקלון תבירו אין לו תלך לעוה"ב (ירושלמי חגיגת פ"ב). לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו (בי"ם נ"ט). אזחרה לכבד האיש תבא בימים „מפני שיבת תקום הודרת פני זקן“ (ויקרא י"ט ל"ב) וצריך לנתנ

כְּבֹד: אחד מן האברים הפנימים בנוף בעלי חיים, ונקרא כן מפני שהוא כבד בעוביו וגסותו, הכבד הוא כמספה של רם קרוש, ובלשון המשנה בא בלשון נקבה: הכבד אוסרת ואינה נאסרת (תרומות פ"י י"א; תולין ק"י). וכיון שהכבד הוא כולו או לכה"פ רובו דם אין לו תקנה בבישול ע"י מליחה כשאר בשר אלא קורעו שתי וערב ומדיח אותו במים ומניח חיתוכו למטה וצולחו בפני עצמו כשיעור הצי צלייתו דבות נקרא ראוי לאכילה (ש"ע י"ד סי' ע"ג, ש"ך ס"ק ב'), ומדיחין אותו אחר צלייתו משום דם תדבוק בו. ניטל הכבד ולא נשתייר ממנו כלום מרפא ואם נשתייר ממנו כזית בעיקרו כשרה (תולין מ"ב: מ"ז). מהם שעובו דק מכשיעור נרעין של תמרה שנמצא בכבד מרפא, שאנו הוששין שמא נכנס דרך הוושט לדקין ומשם לחלל הבחמה ומשם לכבד וניקב את כולן. אבל אם עובו נפה משעור תנרעון והדק כלפי חץ ואינו פונה לצדדין כשרה, שאנו תולין שבא לכבד דרך הסמפון, והוא הקנה שמתפעל ל"י ראשים ואחר נכנס לתוך הכבד. [יתרה הכבד] בענין היתרת על הכבד. (שמות

כבוד בוקן ששכת תלמידו מחמת אונסו (ברכות י'). סנהדרין צ"ו). תיב אדם לחלוק כבוד למלכות (מכילתא בא, שמות רבה פ"ה). ותיב אדם כבוד הנשיא. הרב שמחל על כבודו כבודו מחול נשיא שמתל על כבודו אין כבודו מחול (קדושין ל"ב:). ואמרו יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך (אדר"ג פכ"ז). משמת רבן נמליאל הזקן בטל כבוד התורה (סוטה מ"ט). פי' בטלו בני אדם ששכבדו בעלי תורה. כבוד ה' גדול על כלם, כי ה' הוא מלך הכבוד, ובמקום שיש תלול השם אין חולקין כבוד לרב (ברכות י"ט:). אליהו אומר כל המרבה כבוד שמים וממעט כבוד עצמו, כבוד שמים וכבודו מתרבה, וכל הממעט כבוד שמים, כבוד שמים במקומו עומד וכבודו מתמעט (במדבר רבה פ"ד). וענין כבוד ה' הנמצא במקרא הוא גלוי שכינה (עי' פי' האברבנאל למורה נבוכים ח"א פ"ו). סורגל בפי העם לומר "כל הרודף אחר הכבוד הכבוד בורח ממנו" וליתא בש"ס אבל דומה לו המאמר כל המחזר על הגדולה גדולה בורתת ממנו וכל הבורח מן הגדולה גדולה מחזרת אחריו (ערוכין י"ג:). יבוא זה שרץ אחר הכבוד אחר זה שברח מן הכבוד (ירוש' סוטה סוף פ"ט). ר' יתנן קרי למאניה שכבודתיה (שבת ק"ג:). רבי מכבד עשירים (ערוכין ס"ו). העושר מכבד את בעליו ולכן אמרו בני לבן על יעקב, "ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה" (בראשית ל"א א'). הכבוד הוא מצד השכל כי החוש לא ישפוט לכבד הזקן או החכם, רק השכל יחייב זאת ומציינ גם המעלות המתגלות מן הנושא ולהחזי שבעבורם יכבד מאהדים וכו' (מלבי"ם לישעיה ל"ח ב'). ואמר אריסטו: כמו שיש אצל התנינה והקבלה בעסקי מטון אמצעי יותר ופחות, כן יש אצל בקשת הכבוד אמצעי יותר ופחות, ומנונה הוא אוהב הכבוד המבקש כבוד יותר מהראוי, ונס שונא הכבוד שאינו מבקש כבוד אפילו כדברים הראויים וכו', ונשכה המבקש כבוד בדרך ממוצע (ספר המדות מאמר ד' פ"ו).

מ"ה

[כבוד הבריות] הוא אחד מן המושגים אשר אינם נכנסים בנדר מצות עשה, כי אין ענינו מוגבל ומפורש בתורה, וגם מפאת תוכנו הוא רק כללי ואינו מסויים. אמנם תבטי התלמוד העמיסקו בו מפאת השיבותו וערכו בחיי התברה והגבילו כמה פרטים, ואמרו בדרך כלל: גדול כבוד הבריות שרוחה לית שבתורה (ברכות י"ט:). אמנם לפי המסקנא מצטמצם הכלל תחת רק על מיע שהיא בשב ואל תעשה. וחזק מזה נדחה גם דבר שבמטון ואסור דרבנן; וגם שב ואל תעשה שמן התורה לא ניתן להדחות בפני כל ענין אשר בשם כבוד הבריות יבונה, רק בפני ענין השוב וגונע לכבוד המין האנושי. כמו קבורת מת מצוה וכדומה (שבתות ל': תוס' ד"ה אבל). פרטי התלוקים שבין בזיון גדול ובזיון קטן ושכין כבוד עצמו וכבוד אחרים ע"י בתומים ס"י ב"ה, ותמצית

דבריו מיוסדים על לשון הרמב"ם שכבדו עצמו תיב האדם לוותר במקום מצוה מן התורה, אמנם באסור דרבנן אין לחלק בין כבוד עצמו לכבוד אחרים (עי' הרא"ש הל' כלאי בנדרים). מה שגונע לדחיית מטון, יש להעיר שברוך כלל אין בכח שום מצות עשה לדחות זכות אדם או ממנו, כידוע אין שום עשה דוחה לאו של גזל, ולא רק גזל ממש אבל גם כל הסגת זכות מטון וביתא בו. הרמב"ן בפירושו עה"ת (ויקרא כ"ג כ"ב) אומר דמשום הבי נכתב ובקצרכם... לא תכלה פאת וגו' בין המועדות משום דקאי על תחלת פרשה שנכתב שם סצירת העומר, וע"ז נאמר "לא תכלה", כלומר אע"פ שצויתך על קצירת העומר, אין רוחין לית דלקט וכו'. ובכ"ז נמצא אצל כבוד הבריות שסמון נדחה מפניו, כי באן זכות אדם היא בתור הדוחה, וכתב הרמב"ם (הל' גזילה פ"א י"ז) ההולך בדרך הטוב והישר ועושה לפניו משורת דתין, מחויר את האברה בכל מקום ואע"פ שאינה לפי כבודו, והרמ"א (ח"ו"ט ס"י רס"ג ב') הולק ע"ז, כי הפסד מטון אפשר לשלם מביטו. כל ענין הרחיה שאצל כבוד הבריות היא רק תקנת חכמים (ירוש' ברכות ב', ד"ה שב וא"ת). כן יש להקיש מלשון חירושלמי (כלאים פ"ט), "הרי שחלך בשוק ונמצא לבוש כלאים, הדין אמוראין... מאן דאסר, דבר תורה, ומאן דמתיר, כו' ז"א נדול כבוד הבריות שדוחה את המצוה שעה אחת". במאמר הזה יש להעיר עוד על צמצום הדחיה לשעה אחת (עי' אור זרוע הל' כלאים ס"י רצ"ט). יתר הפרטים עי' שו"ת שאנת אריה ס"י ג"ח, ומאמר "כללי ענין עשה דוחה לית" בס' היובל לרמ"א בלאך זצ"ל (תרס"ה).

י. מ. ג.

[כבוד אב ואם] בעשרת הדברות נאמר חצוי "כבד את אביך ואת אמך". בדברות הראשונות: למען יאריכון ימך על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך (שמות כ' י"ב), ובדברות האחרונות מוסיף: באשר צוה ה' אלהיך... ולמען ייטב לך (דברים ה' ס"ז). גם נאמר: איש אמו ואביו תיראו (ויקרא י"ט ג'). ואמרו חז"ל מצות כבוד אב ואם במרה נצטוו ישראל (סנהדרין ג"ו:). ואין ב"ד מוחרין על מצות כבוד אריא, שכל מצוה שמתן שכרה בצדה (למען יאריכון ימך) אינם מוחרין עליה (מכילתא). כי הוא אתר מהדברים שאדם אוכל פידותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא (קדושין ס'.). אמנם אריכת ימים שכתוב כאן אינה כמשמעה, כי שכר מצוה בהאי עלמא ליבא, אלא למען ייטב לך לעולם שכולו טוב ולעולם שכולו ארוך (שם ל"ט:). תניא רבי אומר גלוי וידוע לפני מי שאמר היה העולם שחבן מכבד את אמו יותר מאביו מפני שמשדלתו כדברים, לפיכך הקדים כבוד אב לכבוד אם; וגלוי וידוע שחבן ירא מאביו יותר מאמו מפני שמלמדו תורה, לפיכך הקדים מורא האם למורא האב, איש אמו ואביו תיראו" (קדושין ל"א). משמע מזה ששניתם

כְּבֹלֹשׁ: ידשת ארץ בנצח מלחמה ורדיה במו, מכל הגוים אשר כבש (ש"א ח' י"א), כמת עיריות כבש (שמות רבה פ"ה), עיר שכבשום כרכום (כתובות כ"ז). כבוש הוא אחד מאופני החוקה שקונן בו המדינה, ויוצאת מרשות האדון חקודם לאדון הכבוש אותה. גם ארץ כנען שהבטיח הקב"ה לאברהם אבינו לא זכה בה עד שכבשו אותו יצאי יריכו. ה' אמר לאברהם: קום חת הלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה (בראשית י"ג י"ז). ולדינא חמוכר שביל לחברו כיון שהלך בו קנאו (ירוש' קדושין פ"א ג'). בתורה מסופר כי היה ריב בין רועי מקנה אברם ורועי מקנה לוט, וסיבת הריב יבאר לנו המדרש כי בהסחוו של אי"א חיתה יוצאה מזומה ובהסחוו של לוט אינה יוצאה מזומה. והיו אומרים להם רועי אברהם הוזהר הגול? והשיבו רועי לוט כי הקב"ה אמר לאברהם לזרעך אתן את הארץ הזאת, ואברהם עקר ואינו מוליד ולוט יורש אותו, וא"ר מדריהו אינון אכלין! א"ל הקב"ה כך אמרתיו לו לזרעך נתתי, אימתי לכשיעקרו שבעה עממין מתוכה, והכנעני והפריזי אז יושב בארץ (בראשית י"ג ו'), עד עכשו מתבקש להם זכות בארץ (ב"ר פמ"א ז'), ואברהם בעצמו כשבקש מקום לקבור את שרה לא מצא עד שקנה בדר' מאות שקל כסף (סנהדרין ק"א). הבטחת הארץ נאמרה גם ליעקב, "הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך" (בראשית כ"ח י"ג). וא"ר יצחק מלמד שקיפלה הקב"ה לכל אי"ו הניחה תחת יעקב אבינו כדי שהיה נוח לכבוש לבניו (תולין צ"א:), ומזה ראיה כי אי אפשר לחזקת הארץ בלא כבוש. וליחושע נאמר, "כל מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם נתחיו" (יהושע א' ג'). וכ"כ היה חכבוש דבר גדול תיקר בהנחלת הארץ עד כי התירו לישראל לאכול גם דבר ממא בשבע שנים שכבשו (תולין י"ז). כבוש ארץ כנען בנבולות שהבטיח ה' לאברהם נקרא כבוש רבים, אצ"פ שלפעמים כבשו איוה מקומות שבמים פרמים, כמו שמצינו כי יהודה ושמעון כבשו את בוק ירושלם חברון דביר היא קרית ספר, ערד וצפת ויקראו שם העיר חרמה, ואת עזה אשקלון ועקרון. ובית יוסף כבשו אח בית אל היא לוז (שופטים א'), יהושע נתן רשות לכל שבט להלחם ולכבוש כאות נפשו ויאמר לבית יוסף (אפרים ומנשה) עם רב אתה וכת גדול לך לא יהיה לך גורל אחד, כי הר יהיה לך... כי תוריש את הכנעני וגו' (יהושע י"ח י"ז). וראיה כי הכבושים האלה נחשבו ככבוש רבים, כי בתורה נחשב כבוש ערד לכבוש ישראל (במדבר כ"א א'—ג'). ובנראה היה הכבוש הזה בנגב א"י עוד בזמן משה, ונחשב שנית בשופטים בין כל הכבושים שכבשו שבט יהודה ושמעון. אמנם כבוש יחיד הוא מה שכבש דוד בארם צובה בארץ סוריא חץ לגבול החבטחה. ומעות הוא לחשוב גם כבוש יהודה לכבוש יחיד (כמו שחשב יעקב בתולדות ישראל ח"א 106). ג"ע ארץ ישראל. א.

שקולים בכבוד ובמורא אבל ד' שמעון אומר האב קודם לאם מכל מקום, מפני שהוא ואמו חייבים בכבוד אביו (כריתות כ"א). חוה רק מדרבנן (רמב"ם אישות פמ"ז כ'). איש אמו ואביו תיראו, ואפילו אשה שנאמר תיראו הרי כאן שנים. א"כ מה ת"ל איש? איש סיפק בידו לעשות אשה אין סיפק בידה לעשות, מפני שרשות אחרים עליה—בעלה (קרושין ל'). את אביך לרבות אשת אביך, את אמך לרבות בעל אמך, ו' יתירה (ואת) לרבות אחיך הגדול (כתובות ק"ג). נאמר איש אמו ואביו תיראו, ונאמר את ה' אלהיך תירא, מבאן שהשנה הכתוב מורא אב ואם למורא חמקום (קרושין ל'). רשב"י אומר גדול כבוד א"א שהעדיפו הקב"ה יותר מכבודו, שכבודו הקב"ה נאמר כבר את ה' מהונך (משלי ג'), אם יש לך אתה חייב ואם לאו אתה פטור, אבל בכבוד א"א נאמר כבר את אביך ואח אמך ואפילו אחת מחור על הפתחים (ירוש' פאה פ"א ה'). ומה להלן (בכבוד ה') בחסרון כים אף כאן בחסרון כים (קרושין ל"ב). איוהו כבוד מאכיל ומשקה מלביש ומכסה מכניס ומוציא (שם ל"א:).

כְּבֹלֹל: עיר בנבול נחלת מטה אשר (יהושע י"ט כ"ז) והיא עמדה עור בימי בית שני, ונזכרת במדרש: מעשה באחד מגדולי כבול (ויק"ר פכ"א), בכבול נהגו שלא לרחוץ שני אחים כאחד ומעשה ביהודה והלל בניו של ר"ג שדחצו שניהם כאחד בכבול ולעזה עליהם כל המדינה (פסחים נ"א). ואמרו שם בגמרא כי כבול זכירי וכן עכו המה מדינת הים דלא שכיתי רבנן שם ויושביהם כבותרים דמי שמולולים במצות וע"כ לא אמרו להם שמותר הוא וכו'. ובתוספתא (שבת פ"ח) נאמר כי יהודה והלל בניו של ר"ג נכנסו לכבול והמשיכו אנשי העיר לפניהם בצנורות יין ושמן, כבול ושיחין ומגדלא רצבעיא נחרבו. כבול מפני המחלוקת, שהין מפני כשפים מגדלאן מפני הזנוה (איכה רבה פ"ב, ירושל' תענית פ"ד ה'). ארץ כבול קרא חירם מלך צור על חבל ידוע בארץ הגליל, אשר נתן לו שלמה המלך מחיר הזהב ועצי ארזים והברזשים אשר שלה לו לבנות אח בית ה' ובתי המלך (מ"א ס' י"ג). ונרמה לו בארץ שומטת, ונקראת כבול לפי שהרגל משתקעת ונכבלת בה, וכן תרגם רב נחמן בר יצחק ארץ חומטין (שבת נ"ד). שהוראתה חול ביונית, ואמרי אינשי ארעא מכבלא דלא עבדה פירי, ארץ מלחה ומלאה חול ולא תעשה פרי תבואה. והיא מקום סמוך לעבו ושם החול גדול. לצפונית מזרחית עכו כשתי שעות כפר גדול בשם קאבול ושם מראים קבר ר"א בן עזרא ור"ש בן גבירול (תבואות הארץ). ומצינו ר' זכאי דמן כבול (איכה רבה פ"ב), ר' חנינא בן נמליאל הלך לכבול וראה שם שלא תרנמו מעשה ראובן (מנילה כ"ה:).

ביבליונרפא: שבע חממות 187. ב. מ.

נקראת נברכת ובקיע (מ"ק ח'), או בשם מגדלאן (צ"ל נדין) ע"ש כביסת הבגדים בנדרנד (ביב י"מ). אבן בקיע היא הסלע שכובסין עליו (תוספתא מ"ק פ"א מ', שם ביב פ"א ב'), רען כי בשעה שכיבסום וחובטים את הבגדים על הנדין ניתזין ממנו ניצוצות אילך ואילך לכן צריכין הרחקה מן הכותל של חבירו (ב"ב שם). אחר חכביסה היו משיטים הבגדים במכבש (מאננע mangle) של שני דפים ומקפלים הבגדים ועוצרים אותם בתוכם ומתקין הרפים היטב (זבין פ"ד ז'). ואחרי זמן מה מוציאים הבגדים מן המכבש ומנהיצין אותם. הניהיץ (gloss) נעשה על בגדים חדשים וגם ישנים (מ"ק כ"ג). ע"י אבן חלקה או אבן זכוכית (ע"י חוס' מ"ק י': ד"ה כסבוס). והר"צ גיאת (הל' ת"ב עמוד כ') אומר כי ניהוץ הוא שמעבירין חומרתא על הבגד כדי לצחצחו. בגדי פשתן היו מנוהצין (פסחים ק"מ). וניהוץ שלנו ככיבוס שלהם ואין בהם משום ניהוץ, לפי שכלי פשתן שלהם דקין ביותר וכיבוס הראשון מתלבנין כגניהוץ שלנו (תענית כ"ט:). הטמא מטמא בגדיו וצריך לכבסם (ויקרא י"ג ו'). לענין איסור כביסת בגדים בימי אבל ע"ע אב לות.

א.

כדור : ע' שחוק

כהן (כהנים; כהנה): עובד עבודה לפני ה' במשכן ובבית המקדש להקריב קרבנות ולהקטיר קטרת. משחוקם המשכן נבחרו אהרן ובניו מבית לוי להיות כהנים לה'. ואחריו אחד מיוצאי הלציו הנדול מאחיו בכל דור ודור היה הראשון לכל דבר שבקדושת העבודה ונקרא "הכהן המשווח" (ויקרא ז' נ') ע"ש שנמשח בשמן המשתח, או "הכהן הראש" (עזרא ז' ח'). ועל הרוב התיחד לו התואר "הכהן הנדול" (שי"א ב"א י'). הכהן הנדול היה ראש העם וקודם לנשיא ונזכר בתורה לפניו (ויקרא ד' ג' כ"ב) והיה שני במעלה למלך, ונאמר: מלך וכהן (איכה ב' ו'). השני לו נקרא כהן משנה (מ"ב כ"ג ד', כ"ח י"ח, ירמיה נ"ב כ"ד). ובלשון חכמים הם סגן הכהן או סגני כהונה, ושאר הכהנים נקראו כהן וכהנים סתם, או כהן חדיוט, כהן סחוסר בגדים, היינו כהן בעל טום שלא עבד עבודה בקרבנות. ולפעמים מכונה הכהן הנדול בשם כהן סתם כמו ועלי הכהן (שי"א א' מ'). צדוק הכהן (שי"ב מ"ז כ"ז). הכהנים שהיו קודם המשכן היו חבבורים, וגם הכהנים הנגשים אל ה' (שמות י"ט כ"ב), כי מלפנים היתה העבודה בבכורים ע"ע בכורה. ויש גם במשמעות "כהן" מורה ומנהיג, ועד"ו נאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות י"ט ו') כי בנתינת התורה נעשו מורים ומלמדיה לכל יושבי הארץ. וכן נאמר כי שפתי כהן ישמרו ד"ה. ותורה יבקשו מפיהו (מלאכי ב' ג'). "כהונה" היא שירות ומשמרת הכהן, כהונת עולם (שמות מ' מ"ז), כי כהונת ה' נחלתו (יהושע י"ח ז')

כביכול: המלה הזאת מורגלת באנחות הזיל, לכאר הנשמת דברים שאין בהם כבוד כלפי מעלה, ולא נכון לדבר כן. אבל אי אפשר להשתמש במלים אחרים כדי להוציא הדרוש המכוון. כמו כי חזק הוא ממנו (במדבר י"ג ל"א) אל תקרי כי חזק הוא ממנו אלא ממנו כביכול בעל הבית אין יכול להוציא כליו משם (ערכין מ"ו. מנחות נ"ז:); ומה תלמוד לומר קח לך כביכול משלך אני רוצה יותר משלהם (יומא נ'): ופירש"י. לפי שדבר קשה הוא לומר שהקביה קץ בישראל אמר כביכול כלומר על כרחינו יאמר כן, כאלו אי אפשר (צ"ל כאלו אפשר. הנהת סהר"ק) לומר כן, וכן כל כביכול שבש"ס. ולפ"ז פירוש כביכול—כאלו יכול, וכאלו אפשר לומר כן. בעל הליכות עולם כתב: כביכול ר"ל החורה שנכתבה בכ"ב אותיות יכולה לומר דבר זה, אבל לנו אי אפשר לאומרו. אי נמי כב ר"ת "כתוב בתורה" כענין אמרם אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו (ע"י ברכות ל"ב. סוטה י"ג: ב"ב מ"ז. סנהדרין צ"ח: חולין צ"א:). אלמלא מקרא כתוב ומשלם לשונאיו אל פניו להאבירו, כביכול כאדם שנושא משא ומבקש להשליכו (עירובין כ"ב:); ואתה מה עמר עמדי, כביכול אף הקביה בעמידה (פגילה כ"א:); כביכול שנתמעטו כנפי החיות, כביכול שנתמעטה פמליא של מעלה (חגיגה י"ג:); אשר פדיה לך, כביכול כאלו פדיה את עצמך (ירוש' סוכה פ"ד); פתאום יבא השורד עלינו, כביכול עלי ועליך (גימין נ"ח:); החמירה תורה בנגב יותר מבגולן, כביכול עשה עין של מעלה כאלו וכו' (ביק ע"ט:); מלוה ה' חונן דל, כביכול עבד לזח לאיש מלוה (ב"ב י').; ותסיתני בו לבלעו הנם, כביכול כאדם שמסיתין אותו וניסת (שם מ"ז:); כביכול אין סומך ואין עוזר לישראל (סנהדרין צ"ז:). הכיף והביית במלת כביכול משמשין כאחד כמו: שופמך כבראשונה ויתעיצך כבתחלה (ישעיה א' כ"ז), והכיף היא כף הדמיון, ופירושו כמרב מ"י שיכול לקבל ההוראה הזאת שנאמרה עליו.

מ. ט. ה.

כבס (כבס); שם המפשט כבוס, כביסה; בית הכביסה הוא "תכבוסת" (laundry); רחיצת בגדים במים ע"י שפשוף ובעיסה לנקותם יפה, וחיו רגילים לכבוס בנתר ובורית, כעין מלח סודמית (alkaline salt), אם תכבסי בנתר ותרכי לך בורית; ואצרוף כבור, ת"י ואברוד כמה דמנכין בבוריתא (ישעיה א'; שבת פ"ט:). ובמשנה אמרו נותנין כלי לכן לכובס (שבת פ"א ה'). הכובס נקרא "קצד" או "קצרא" (שבת י"ט.), תרנם עין רוגל עין קצרא (חושע מ"ז ז') שדה כובס (ישעיה ז' ג') חקל משמח קצריא, וכנראה נקרא עין רוגל מפני שהיו הורכין הבגדים ברגליהם. עין רוגל הוא סמוך לירושלם (ע"ע). ושדה כובס היה סמוך לעיר במקום שהנו שם חיל סנהריב כאשר צדו על ירושלם (מ"ב י"ח י"ז; ישעיה ל"ז ב'). חביצה ששם רחצו הבגדים

למקדש שתייין בדרך שכרות וכריתות י"ג); לא יטמא במגע נבלה ולנפש לא יטמא, כ"א לקרוביו: לאמו לאביו לבנו ולבתו לאחיו ולאחותו הבחולה, לרבות הארוסה ולאשתו (יבמות ס'). גם מטמא למת מצוח (תוי"ב); ולא ינהג מנהג אבלות בפריעת ראש ופריסת בגדים (ויקרא כ"א). כ"ג לא יקח לאשה כ"א אשה בבתוליה ולא אלמנה ונרשח, וכהן הדיוט אסור רק בנרשח. ולא יקח חללה שגולדה מפסולי כהונה, וכת איש כהן שזינתה תשרף באש (שם כ"א ט') בפתילה של אבר (פסחים ע"ה). כהן שיש בו מום לא יקרב להקריב קרבן (ויקרא כ"א י"ח), בין מום קבוע בין מום עובר, או אם הוא כהן הלל שגולד מפסולי כהונה לא יכנס למקדש לעבוד עבודה. הכהן, בכהונתו פירוש, בלא מום ובלא טומאה, במכסים הכהונה בבגדים שחם מתוקנן לעבודה (יומא ט"ג). כהן גדול שלבש בגדי כהן הדיוט ועבר עבודתו פסולה (זבחים י"ה). וכ"ד הגדול בירושלם בלשכת הנזות היו בודקין הבהנים ביוחסין ובמומין. כל כהן שנמצא פסול בייחוסו לובש שחורים ומתעמף שחורים ויוצא מן העזרה, וכל מי שנמצא שלם וכשר לובש לבנים ונכנס ומשמש עם אחיו הכהנים. ומי שנמצא כשר בייחוסו והוא בעל מום יושב בלשכת העזרה ומתלע עצים למערכה, והולק בקדשים עם אנשי בית אב שלו ואוכל. שנאמר לחם אלהיו מקדש הקדשים ומן הקדשים (קלים) יאכל (רמב"ם ביאת המקדש פ"ו י"א-י"ב; קדושין ס"ו. מדות סוף).

[מדרגות הכהנים] הכהנים נחלקים למדרגות שונות במעלה: א') הכהן הגדול המשוה בשמן המשחה או כ"ג סתם, ב') הכהן המשוה למלחמה, ג') הסגן, העומד במקום הכהן הגדול שאירע לו קרי או שנמצא בו מום, ד') האמריכלין והנוברין שהיו סמונים על אוצרות בית ה', ה') ראש המשמר, ו') ראש בית אב, ז') כהן הדיוט, ח') כהן בעל מום. מימי יאשיהו המלך ואילך נגזו הארון ושמן המשחה ולא יכלו למשוה הכהן הגדול, ומרבין אותו רק בבגדי כהונה, שלובש שמנה בגדים, שלובש אותם ופרשמן שבעה ימים זה אחר זה בעת חנוכו. אין בין כהן משוח למרוכה בגדים אלא פר שמביא כהן משוח. אם עבר בשוגג על אחת ממצות ה' שהייב עליהן המאמ, אבל לשאר הדברים הם שוים.

[הכהן הגדול] אין מעמידין כ"ג אלא הסנהדרין של שבעים ואחד ואין מרשחין אותו אלא ביום, וכן המרוכה בגדים אין לובשן אלא ביום, ואם עבר עברה שתייב עליה מלקות מלקין אותו בב"ד של שלשה כשאר תיבי מלקות חומר לגדולתו (ירוש' סנהדרין פ"ב), ואין דנין אותו דיני נפשות אלא ב"ד הגדול בלבד, וצריך כ"ג להיות גדול מכל אחד מאחיו הכהנים בניו ככה בעושר בהכמה ובמראה, ואם אין לו טמון כל הכהנים נותנים לו משלחם כל אחד לפי עשרו עד

[משמרת הכהנים] אחרי שצוה ה' את משה על המשכן וכליו, אמר אליו, "ואתה הקרב אליך את אחיך אחיך ואת בניו אתו מתוך בני ישראל לכהנו לך" (שמות כ"ה א'). הכהנים היו מלוכשים בבגדים מיוחדים לפי מדרגתם ולפי עבודתם, והם בגדי כהונה. הכהנים בבואם אל המקדש היו רוחצים ידיהם ורגליהם מן הכיור הנחשת (שם ל' י"ח). הכהנים הראשונים נתקדשו בקרבן פר בן בקר ושני אילים חביתין, רחיצה, לבישת בגדים ומשיחה בשמן הקדש ומרם האיל נתנו על תנוך אזנם הימנית ובהן ידם הימנית, והזייה מן הרם על בגדיהם (שם כ"ט). בחנוך המשכן הפרישו הכהנים את עצמם בשבעת ימי מלואים ובוים השמיני הקריב אהרן עגל בן בקר לחמאת ואיל לעולה לכפר בעדו ובעד העם (העגל על חמאת העגל), ושור ואיל לשלמים ומנחת סלת (ויקרא ט'). נדב ואביהו בני אהרן הקריבו אש זרה על המזבח ונענשו בשרפת, כי אש יצאה מלפני ה' על המזבח ותאכל את הקרבנות (שם י'). מן האש ההוא שבא מאת ה' על המזבח כהנוכת המשכן הדליקו הכהנים את מערכת העצים בכל יום להקריב עליה הקרבנות (ויקרא א'), והעלה את הנרות (במרכב ח'). הכהן המשיח היה מקריב מנחה עשירית האיפה סלת על מחבת בשמן, מחציתה בבקר ומחציתה כערב בכל יום והם הכיתו כ"ג (שם ו' י"ג; מנחות נ"א:). ביום הכפורים הקריב הכהן הגדול פר בן בקר לחמאת ואיל לעולה ומשמש לפני ולפנים (ויקרא ט"ז ג'). ע"ע עבודה. וכן מקריב הכהן המשוח פר לחמאת אם עבר בשוגג על אחת מן המצות שהייבין עליה המאמ. אלעזר הכהן והוא סגן הכהן התעסק בפרה האדומה (במדבר י"ט), ושבעת ימים קודם שרפת הפרה מפרשין מביתו את הכהן השורף אותה (יומא כ"ו). הסומה הובאה אל הכהן והשקה אותה המים המאררים (במרכב ח'). ע"ע סומה. הכהנים היו מבחינים הנעים בין ננעי אדם בין ננעי בתים (ויקרא י"ג). ע"ע ננעים. הכהנים היו מברכים את העם בברכה המשולשת (במדבר ו') ובמקדש נשאו כפידן על גבי ראשיהן חוץ מכהן גדול (יומא ל"ח). ע"ע נשיאת כפיים, ובשעת מלחמה נגש הכהן המשוח ודבר אל העם: "אל ירד לבבכם אל תיראו ואל תחמוזו ואל תערצו מפניהם" (דברים כ' ג'). הכהנים חלף עבודתם זכו כחזה ושוק אחר הקמרת האימורין (ויקרא ז' ל"א, פסחים נ"ט:). ולקח הכהן את הזרוע בשלת (במרכב ו' י"ט, זבחים נ"ה), והגותרת מן המנחה (ויקרא ו' ט'), ומן הקדשים יאכל (שם כ"א כ"ב), תושב כהן ושכיר וקנין בספו יאכל קדש (כ"ב י"א) ומן אשתו ובנותיו, אך בת כהן כי תנשא לאיש זר שאינו כהן לא תאכל קדש (שם). הכהנת אינה אוכלת בקדשי קדשים (סומה כ"ג:). ונותנים לכהן חלת, ותרומה (ע"ע).

[אזהרות לכהנים] הכהנים גזורים שלא לבנוס

שיעשירו אותו (תודיות פ"ב). וכל אלה למצוה מן המובהר אבל אינם מעבדין. וחייב כ"ג לנהוג כבוד בעצמו שלא יקל בעיני העם, שלא יראו אותו ערום, לא בבית המרחץ ולא בבית הכסא ולא כשמסתפר. לא יכנס לבית המשתה ולא לסעודה של רבים אפילו של מצוה, אבל הולך הוא לבית האבל כשירצה, וכשהוא הולך לא ילך בערבוביא עם שאר הכהנים אלא הם מסבין אותו וחולקין לו כבוד, והסגן הולך בינו ובין העם, מת לו מת אינו יוצא אחריו מן המקדש, וכל העם באים לנחמו בביתו, והוא עומד בשורה וסגן בימינו ואב"ד וכל העם משמאלו ואומרים לו "אנו כפרתך" והוא אומר להם "תתברכו מן השמים". וכשמברבין אותו כל העם יושבין על הארץ והוא יושב על הספסל, ואינו קורע על מתו כשאר הכהנים, שהם קורעים בכנף מלמעלה והוא קורע מלמטה כנגד רגליו, ואינו מרבה סרע לעולם אלא מספר מערב שבת לע"ש, ואינו מספר בתער אלא בזוג, ראש שער זה בעיקרו של זה, והיא תספורת לילויית (סנהדרין כ"ב). כומן שכ"ג נכנס להיכל להשתחוות, שלשה או חוין בו: אחד בימינו ואחד בשמאלו ואחד באבנים מובות שבאפור מאחוריו, וכיון ששמע הסגן קול רגליו של כ"ג כשהוא יוצא מנכיה לו הפרכת, ובצאתו נכנסים אחיו הכהנים ומשתחווים ויוצאים. בכל יום שירצה להקריב הקרבנות מקריב או להקטיר הקמרת מקטיר ונוטל חלק בראש, ואינו צריך פייס כקדשי המקדש.

[כגרי הכהנים] בגדי כהונה הם שלשה מינים: בגדי כהן הדיוט, כגדי זהב של כ"ג, ובגדי לבן. בגדי כהן הדיוט הם ארבעה: כתנת, מכנסים, מנבעת ואבנט. ובגדי זהב של כ"ג הם שמונה, הארבעה של כהן הדיוט ונוסף עליהם מעיל ואפוד וחשן וציץ. בגדי לבן הם הארבעה שמשמש בהם כ"ג ביום הכפורים, כתנת ומכנסים ואבנט ומצנפת וכולן לבנים ומן פשתן וחושן כפול ששה. שתי כתנות היו לו לכ"ג ביה"ב. אחת לובשה בשחר ואחת בין הערבים, ושתיהן בשלשים מנה משל הקדש, ואם רצה מוסיף עליהן משלו ומקדיש התוספת. בקצת הבגדים היה מעורב צמר ופשתן והם חשן ואפוד ואבנט, כי נעשו מתכלת וארגמן ותולעת שני שהם צמר בצבעים שונים והשש הוא פשתן, אך הותר כלאים לכהנים בשעת עבודה. הכהנים היו צריכים ללבוש הבגדים תמיד ובהשסמת בגד אחד נקרא מחוסר בגדים, ומוסל את העבודה. בגדי כהונה מצותן שהיו חדשים נאים ומשולשים בדרך בגדי כבוד, ולא ממושמים ומקורעים או ארוכים וקצרים יותר ממדתו, ואם נתלכלכו אין מלבנין אותם ואין מכבסין אותם, אלא מניחן לפתילות ולובשין חדשים, שאין עניות במקום עשירות. בגדי הכהנים באים משל צבור, ויחיד שחתנדב איזה בגד מוסרין לצבור ומותר.

[פרשי הכהנים] המכנסים של הכהנים היו דומים כמין פלניא של פרזשים: למעלה עד מתנים למטה עד

ירכים (נדה פרק כל חיד), היינו למעלה מן המבור קרוב ללב עד סוף הירך שהוא הארכובה, ויש להם שניצין ואין להם לא בית הנקב ולא בית הערוה. האבנט רחבו כמו שלש אצבעות וארכו שנים ושלשים אמה, מקיפו ומחזירו כך על גבי כך (ע"ע אבנט). הכתונת היתה מעשה תשבץ בתים באריגה כמו שכתוב "ושבצת הכתנת שש" ודעת הראב"ע כי זהו דוקא בכ"ג אבל בכהנים הדיוטים היתה הכתונת פשוטה ולא מעשה תשבץ. בית יד של הכתונת נארג בפני עצמו ומתברין אותו עם גוף הכתונת בתפירה. אורך הכתונת הוא עד למעלה מחקב. אורך בית היד שלח עד פס יד הכהן. המצנפת האמורה באהרן היא לדעת הרמב"ם המנבעת האמורה בבניו, אלא שכ"ג צונף בת כבוע ולפיכך נקראת מנבעת. וארכה ששה עשר אמות. והראב"ד משיג עליו ואומר שיש חלוק ביניהן, מצנפת ארוכה ביותר וכורך אותה בכריכות הרבה בדרך הישמעאלים, והמנבעת היא כבוע שלנו חד מלמעלה וקצר. המעיל כלו תכלת וחומיו כפולין שנים עשר ופיו (פי המעיל) ארוג בתחלת אריגתו, ואין לו בית יד אלא נחלק לשתי כנפים מסוף הגרון עד למטה, בדרך כל המעילין. ומביא מתכלת וארגמן ותולעת שני בל מין משלשתם שזור שמונה, ועושה כמין רמונים שלא פתחו פיהם ותולה אותם במעיל, ומביא ע"ב זוגין וכהם ע"ב ענבלין הכל זהב ותולה בו ל"ו בשולי כנף זה ול"ז בשולי כנף זה בין הרמונים, והזוג עם הענביל נקרא פעמון, ונמצא ששוליו מלאים פעמון ורמון פעמון ורמון משני צדדיו (זכחים פרק המזבח מקדש). ונשמע קולו של המעיל כבואו אל הקדש. ולמדה תורה ד"א לאדם הרצה להכנס לפני המלך שיהא נקש בפתח ההיכל תחלה ויכול רשות לכנס. ובצאתו שמעו אחיו הכהנים והעם וידעו כי כבר כלתה עבודתו. הציץ היה מס של זהב סהור רחב שתי אצבעות ומקיף מאזן לאזן וכתוב עליו בשני שמיין קדש לה, קדש מלמטה והוי"ה מלמעלה. ופירושו מלמטה בסוף שמה הראשונה ולמעלה בראש שמה השניה, כדי לתת כבוד לשם הוי"ה שיהיה נראה כאלו הוא כחוב בתחלה, והכתב היה בולט. הציץ היה נקוב בשתי קצותיו ופתיל תכלת למטה מסנו נכנס מנקב לנקב וקושרו כנגד העורף, ולדעת הראב"ד חיה בו עוד נקב באמצע למכנסים בו פתיל תכלת וכורכו על המצנפת וקושרו עם הפתיל שכראשו. ע"ע חשן ואפוד. בגדי הכהנים היו מכפרין על עונות כמו הקרבנות, כי נקראו בגדי השרד לשרת בקדש (שמות ל"ח), ואלמלא בגדי כהונה לא נשתיירו משונאיהן של ישראל שרדי ופלים (יומא ע"ב:). החשן מכפר על הדינים שנאמר ועשית חשן משפט, אפוד מכפר על ע"ז שנאמר אין אפוד ותרפים וכו'; מעיל מכפר על לשון הרע שנאמר ונשמע קולו, יבא דבר שבקול ומכפר על מעשה קול, ולשון הרע שבצנעא קמרת מכפרת; כתנת תשבץ מכפרת על שפיכת דמים

לא איעתרי וכו' (פסחים מ"ט). עכ"פ בזמן הבית היו נזחרים ביותר מהתבוללות, ולכן מצינו כי עיר נוב חיתה עיר של כהנים, ובתלמוד מדברים על "עיר שכולה כהנים". עיר אחת חיתה בא"י ונופנית שמה שהיו בה כהנים נשואים לשמונים זוגות אחיות וכו' (ברכות מ"ד). אלישבע זכתה שהיה אישה כ"ג בנה סגן וכן בנה משוח מלחמה (זבחים ק"ב). קמחית היו לה שבעה בנים ששמשו בכהונה גדולה ומהם ר' ישמעאל ור' ישבב (יומא מ"ו). אמו של כ"ג התפארה בכבוד בנה, והשתרלה לפאר אותו בכתונת יפה, אמרו עליו על ישמעאל בן פאבי שעשתה לו אמו כתונת של מאה מנה ולובשה וכו'. ואמרו על אלעזר בן הרסום שעשתה לו אמו כתונת משני רבוא (מנח). ולא הניחוהו אחיו הכהנים ללובשה מפני שנראה כערום (כ"ב היה המשתן דק עד שנראה בשרו מתוכה אע"פ שהחוטיו היו כפולים ששה) וכו' (יומא ל"ה).

[השתלשלות הכהונה] הכהונה היא אחת מן המשרות הרמות ביהדות, וכמו שהיא רמה ונשאה בן היתה צריכה להיות טהורה ונקיה מכל שמץ נאווה ונשיאות שלא לשם שמים. מתחלה נתנה העבודה להכבירים, וכן היה הצווי למשח קדש לי כל בכור (שמות י"ג י"ב), אולם כאשר חמאו הכבירים בענל נפסלו לכהונה, והלויים שלא עברו ע"ז נבחרו תחתם (במדרב ג' י"א). ומעת הקמת המשכן שמשו הכהנים משבט לוי (ע"ע בכורה). קרה ועדתו התנגדו למשה ואהרן, באמרם, "כי כל העדה כלם קדושים" ואמרו חז"ל אתתא דקרח אמרה ליה: חזי מאי קעביר משה, איהו הוה מלכא, לאחווה שווייה כתנא רבא, לכני אחוהי שויניהו סגני רכהנא וכו' (סנהדרין ק"א). קרה היה הראשון להורות תורת האנרכיא כי כל בני אדם הם שוים במעלה ובחשיבות, והיה חכם ככהן, כנקלה כנכבד. אך הרעה האת היא נגד תורת משה ונגד החוס הטבעי שסדר ה' כי בני אדם יחלקו במדרגות ובמעלות לפי תכונתם ומהלך רוחם. ומשה הראח לעדת קרח כי הבחירה נעשית ע"פ ה' וברצונו (במדרב מ"ו) ע"ע קרח. אמנם ברכות חזמן כאשר החלו הכהנים להקל במשמרתם ולבנות את הכהונה בעיני העם הקילו גם חכמינו בכבוד הכהונה, ובפרט אחר שנחזקו והתבוללו בהם פסולים, כמו שאמרו כי ארבע מאות או ארבעת אלפים עברים היו לו לפשחור בן אימר (בימי ירמיה) וכולם נטמעו בכהונה. וכימי עזרא לקחו הכהנים נשים נכריות והולידו פסולים וחללים. (עזרא ט') עד כי קשה היה לעזרא למצוא כהנים כשרים ואמר, "ואבינה בעם ובכהנים ומכני לוי לא מצאתי שם" (שם ח' ט"ז), ויירדש ויחקר אחרי ספר יחוסם, "אלה בקשו כתבם המתחשים ולא נמצא ויגאלו מן הכהונה" (נחמיה ח' ס"ד). וגם מן חמעת אשר נשארו ביחוסם לא היו ראויים לכהונה כמו כהנים הראשונים בזמן הבית הראשון, כי רובם לא היו בני תורה, וכמו שמצינו כי נשאלו הכהנים:

שנאמר וימכלו את הכתנת בדם; מצנפת מכפרת על נסי הרוח, יבא דבר שבגובה ויכפר על מעשי גובה, ואבנמ מכפר על חרהור הלב, כי היה באבנט ל"ב אמה כמנין לב; ציץ מכפר על עוות פנים שנאמר והיה על מצח אהרן וכתוב ומצח אשה זונה היה לך; המכנסים מכפרים על העריות ועל הליכת רגלים ההולכים לעשות עבירה (ערכין ל"ב). הכהנים הלכו יחפים על רצפת העזרה, לפי שהרצפה מקורשת וצריך שלא יהא רבר חוצץ בינו ובין הרצפה, והיה אש רלוק תמיד במדורת בית המוקד שיחממו רגליהם בכל פעם (מנחות פ"א ב').

[דרשות חז"ל] ר' שמעון אומר שלשה כתרם הם כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות וכתר שם טוב עולה על נביחן (אבות פ"ד י"ב), לדעת רבי יחזקאל בקיש הקב"ה להוציא כהונה מזרע של שם שנאמר במלבי צדק והוא כהן לאל עליון (בראשית י"ד), כיון שהקדים ברכת אברהם לברכת המקום הוציאה מאברהם. שנאמר ויברכהו ויאמר ברוך אברהם לאל עליון קנה שמים וארץ וברוך אל עליון וגו'. א"ל אברהם וכי מקדימין ברכת עבר לברכת קונו? מיר נתנה לאברהם שנאמר נאם ה' לארני שב לימיני וגו' ובתריה כתיב נשבע ה' ולא ינחם אתה כהן לעולם על רברתי מלכי צדק (תהלים ק') על רבורו של מלכי צדק וכו' (נדרים ל"ב): משה רבנו היה כ"ג בשבעת ימי המלואים כמו אהרן ומסקה כהונה מזרעו של משה. שנאמר ומשה איש האלהים בניו יקראו על שבט הלוי (דה"א כ"ג; זבחים ק"ב). משרת הכ"ג היתה בירושה מאהרן לבניו ובחיי אהרן היה אליעזר הסגן, וכן בחרות הבאים אחריהם הבן הגדול (אם הוא ראוי לכך) יורש את משרת הכהונה הגדולה ואחיו הגדול הוא הסגן. הכהנים הגדולים בימי בית ראשון היו משוחים בשמן המשחה עד אשר נגנו השמן. והכהן המשוח מלחמה היה כהן אחר שנמשח בשמן המשחה לצורך מלחמה ונגש הכהן ורבר אל העם (רברים כ' ב'). והוא היה למטה מכהן הגדול. הכהן המשוח למלחמה היה ממונה מוקני העם או הסנהדרין ולא באה לו המשרה בירושה (סוטה מ"ב). ואמשר נ"כ כי רק אהרן ובניו נמשחו לכהנים וכניהם אחרים כבר היו משפעים על ידיהם מכה המשיחה הראשונה. ורק הכהן המיוחד הממונה לצורך מלחמה היה צריך משיחה בכל פעם שמנו כהן חדש לצורך הזה. עכ"פ פסקה המשיחה בבית שני שלא היו להם שמן המשחה שכבר נגנו בימי יאשיהו המלך בסוף הבית הראשון. לרוב התחתנו הכהנים זה בזה ולא התבוללו בין הישראלים, וא"ר יוחנן בת כהן לישראל אין זונגם עולה יפה. מאי הוא? א"ר חסדא או אלמנה או גרושה או זרע אין לה וכו' או מביאתו לירי עניות. והא אמר ר"י הרוצח שיתעשר ידבק בזרע של אהרן כ"ש שהתורה וכהונה מתעשרין? לא קשיא. הא בת"ח הא בע"ה, וא"ר פפא אי לא נסיכנא כהנתא

הן ישא איש בשר קדש בכנף בנרו ונגע בכנפו אל תלהם ונר ואל כל מאכל חיקרש? ויענו חכהנים ויאמרו לא יקדש (חני ב'). ואמר רב אישתבש כחני (מסחים מ"ז.), ומסופר מעשה בכ"ג שיצא מבית המקדש והו אולי כולי עלמא בתריה. כיון דחזיונהו לשמעיה ואבמליון שבקוהו לריריה ואולי בתר שמעיה ואבמליון. לסוף אתו שמעיה ואבמליון לאפמורי מיניה דכ"ג. אמר להן ייתן בני עמטין לשלם (נתן להם שלום בלשון גנאי כי היו גרים. כי חתקנא בהם על שנתנו להם העם כבוד). א"ל ייתן בני עמטין לשלם ועברין עוכרא דאהרן (שחיה צריק ורורף שלום). ולא ייתי בר אהרן לשלם דלא עביר עוכרא דאהרן (יומא ע"א:). עד כי אמרו ממור ח"ה קודם לכ"ג ע"ה במעלה (הוריות י"ג.). ולכן סדרו לכ"ג זקנים להורות לו סדר היום בעבודה יוח"כ ואומרים לו: אישי כ"ג! קרא אתה במיד שמא שכחת או שמא לא למדת (יומא י"ח.). גם היו בעלי זרוע ולקחו מתנות ביד חזקה. ומובא בכרייתא: בראשונה חיו מניחין עורות קדשים בלשכת בית הפרוח ולערב היו מחלקין אותן לאנשי בית אב. וחיו בעלי זרעות נוסלין אותן בזרוע. תתקינו שיהיו מחלקין אותן מערב שבת לע"ש דאתין כולהו משמרות ושקלן בהרדי. ועדיין חיו גדולי כהונה נוסלין אותן בזרוע. עמדו בעלים והקדישום לשמים. אמרו לא חיו ימים מעטים עד שחיו אה הויכל כלו בסבלאות של זב וכו' (מרוכ ההכנסה של העורות). ואמר אבא שאול בן בסנית משום אבא יוסף בן חנין על הכהנים הגדולים שהיו בימיו: אוי לי מבית בייתום, אוי לי מאלתן וכו' אוי לי מבית ישמעאל בן פאבי אוי לי מאנרופן שהם כהנים גדולים ובניהם גזברין ותניהן אמרכלין ועכריהן חובמין את העם במקלות (מסחים ג"ז.). אע"פ שישמעאל בן פאבי בעצמו היה כהן וכשר ואמרועליו משמת ישמעאל בן פאבי במלח זיו הכהונה (סוטה מ"ט.). אך אלמות בני ביתו העלה עליהם חמת החכמים, אשר לא ישרה בעיניהם חזקת הכהונה ביד רמה, כי לדעתם אפילו כהן המסייע בבית הנדרות אין נותנין לו חרוטה ומעשרות בשכרו ואם עשו כן הללו, ועליהם הכתוב אומר שחתם ברית הלוי (קדושין ו'). ורוד המלך נענש על שנתן מתנותיו לכהן אחד עירא היאירי (ערוכין ס"ג.).

[ירידת הכהונה] בכרייתא אמרו: ארבעה צוותות צווחה עורה. ראשונה: צאו מכאן בני עלי שמימא הויכל ח' וכו' כדכתיב אשר ישכבון את הנשים (ש"א ב'). ועוד צווחה: צא מיכן יששכר איש כפר ברקאי שמכבר את עצמו ומחלל קדשי קדשים, דהוה כריך ידיה בשיראי ועבר עבודה (והיא הציצה וכוין לקדשים). ועוד צווחה העורה: שאו שערים ראשיכם ויבנס ישמעאל בן פאבי תלמידו של פנחס וישמש בכהונה גדולה (שחיה כהן כשר אך בני כיהו היו בעלי זרוע, כרלעיל). ועוד צווחה העורה: שאו שערים ראשיכם ויכנס יוחנן בן נחבאי תלמידו של פנקאי וימלא כרסו מקדשי שמים.

אמרו עליו שחיה אוכל ג' מאות ענלים ושוחת ג' מאות גרבי יין, וארבעים סאה נחלות בקינות סעודה וכל ימיו לא נמצא נותר במקדש (שחיו בביתו כהנים רבים. מסחים ג"ז.). ואפשר שגם מן האחרון לא היתה דעת חכמים נוחת ואמרו רק בדרך התול. שמעון הצדיק היה באמת כהן צדיק וישר, ושמש ארבעים שנה במקדש בתור כהן גדול. ואמרו עליו כי בזמנו היה גורל לח' עולה בימין ומכאן ואילך פעמים עולה בימין ופעמים בשמאל, והיה לשון של זהורית (של השעיר המשתחלה) מלבין, מכאן ואילך פעמים מלבין ופעמים אינו מלבין; ודיח נר מערבי דולק, מכאן ואילך פעמים דולק ופעמים כבה וכו'; אותה שנה שמת בה נודמן לו ביה"כ זקן לבוש שחורים ועמוף שחורים, נכנס עמו ולא יצא עמו וכו'. אחד מות שמעון הצדיק נמנעו אחיו חכהנים מלברך את העם בשם המפורש (יומא ל"ט:). ארבעה דברים היו בעוכרי הכהונה בבית השני: א' אי ידעת תורתה, ב' רדיפת הכבוד למשמרת הכהונה שקנו בכסף מלא, ג' התערבות כהן הצדוקים בין הכהנים, ד' פריעות המוסר. כבר נתבאר לעיל כי רוב הכהנים בזמן ההוא היו מעמי הארץ ובלתי מלומדים בתורת ה', ואמר רבי אסי תרקבא דדינרי עיילא ליה מרחא בת ביתוס לינאי מלבא על דאוקמיה ליהושע בן נמלא בכהני רבבי (יומא י"ח.). אף כי יהושע בן נמלא לא היה מן הרעים שבכהנים, אך כיון שניתן רשות לכסף למשוך בכהונה גדולה לא יכלו עוד לבחור בין רע למוב. ראשי הכהנים בסוף הבית השני היו סבת הצדוקים ותביתוסים שחתנגדו להפרושים שומרי התורה. וגם בית החשמונאים (זולת מתתיהו) לא היו נקיים משמץ מינות ופסול, ולכן לא זכרו אותם תול בשמותם בנס תנוכה, אף כי עשו תשועה לישראל. ואמר שמואל כל דאמר מרבית השמונאי קאתינא עבדא הוא וכו' (קדושין ע"ז.). ינאי המלך שחתנגד להפרושים והרנס הקים להם בציץ שבין עיניו, ואמר אליו יהודה בן גדידיה: ינאי המלך! רב לך בתר מלכות. הנה כתר כהונה לזרעו של אהרן (קדושין ס"ו.). על פרצת המוסר של הכהנים האלו יעידו דברי תול, כי חניו נתקנא באחיו שמעי שחורם לכ"ג, א"ל בא ואלמדך סדר עבודה, והלבישו באונקלי ותנרו בצלצול והעמידו אצל המזבח. אמר להם לאחיו הכהנים: ראו מה נרד זה וקיים לאחובתו, אותו חיום שאשתמש בכהונה גדולה אלבוש באונקלי שליכי וכו'. בקשו להרנו וכו', והלך חניו לאלכסנדריא (מנחות ק"ט:). ומעשה בשני כהנים שהיו שניחם שוין ורצין ועולין בכבש, קדם אחד מהן לחוך ד' אמות של חבירו, נטל סכין ותקע לו בלבו. עמד ר' צדוק על מעלות האולם ואמר: אחינו בית ישראל שמעו! חרי הוא אומר כי ימצא חלל בארמת וגו'. אנו על מי לחביא ענלה ערופת, על העיר או על העורות?—געו כל העם בכביה. בא אביו של תינתק (שהיה ספרחי כהונה) ומצאו כשהוא ספרסר ואמר:

כהנא (ע"ע). אח"כ תוסיפו תמיד התואר „כהן“ למחבר או איש ידוע שדברו בו, ומעת שהתחילו היהודים לחקרא בשם משפחתם, נמצאו משפחות רבות בשם „כהן“ אשר נשתבש לפי המבטא של המדינה ששם ישבו המשפחות הכהניות. ומלכר שיש הבדל בין כהן באות K ובין כהן באות C נמצאים שמות Cahn, Caen, Cone, Coon, Cowen חטורים על שם כהן, וגם בהוספת ההברה האחרונה, כמו: קאהנער, קאהנהיים, קאהענפעלד, קאהענאוויטש, קאהענאווסקי. מקרמת דנא היו רגילים כהנים לחתום בסוף שמותם כהן צדק ובר"ת כ"ץ, ומזה בלשון אשכנז קאץ או קאמץ שהוראתו חתול. שם המשפחה כהן אינו מוכיח לפעמים שמצאת מוצע הכהנים, כי ישנם שמות משפחות רבות בשם הזה אשר בניה לא היו כהנים מעולם. ולפעמים יכנו את עצמם הגרים הבאים מרוסיא לאמריקא בשם הזה מפני שקשה לאמריקאנים לבטא ולכתוב את השם שהביאו הגרים מארצם שגורסים האמריקאנים כהנץ בין שניהם, ובין הלופי השמות הנוהג באמריקא יפול לרוב השם „כהן“. נחשב כי בין השמות היהודים באמריקא ובאנגליא נמצאים שמות „כהן“ וְ' ער 3 אחוז ממאה. ובשאר ארצות לערך 2 פרוצנט. ע"ע בית המקדש; רובן; מעמדות; קטרת; קרבנות.

ביבליוגרפיה: רמב"ם, ביאת בית המקדש ש"ו—פ"ח; אסורי ביאה פ"ב; אברהם הרוסא, שלמי תגבורים, פל"ח—מ', מס"ד—מ"ו; הפלס ח"ת חוברת י'; כלבו בנין אנריאל, ויון 1888.

א.

כהן, אברהם (אלברט): חכם ובלשן ועסקן בצרכי הצבור; נולד במוצאי יו"ט תקע"ה (14 ספטמבר 1814) בעיר פרעשבורג אונגריא, ומת ר"ח ניסן תרל"ז (15 מארץ 1877) בפאריס. אבותיו באו מעלאזא להשתקע באונגריא. הוא הונק מנוער על ברכי התורה והמדע ולמד תנ"ך וגפ"ת. בהיותו בן י"ב בא לוי"ן, ואחרי נמרו שם הלמודים בבית ספר בינוני נכנס לאוניברסיטא ויצא משם בשנת 1834 מוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיא. בוויין למד תורה אצל הרב ד"ר אליעזר חורוויץ, ולמד בלי עזרת מורה את השפות ערבית וסורית. הוא נמנה למורה עברית בחסימנרים הפרומסמנטי. בשנת 1836 בא לפאריס להשתלם בלמודיו ושם נתקבל למורה רתי בביתו של חבארון דזיימס ראטשילד, ויוסף ללמוד שפות שונות ויהי לבלשן מובהק כי ידע היטב רוב השפות האירופאיות וגם ערבית פרסית וסנסקריטית והתפרנס מתוראות שעה. בשנת 1838 נלווה למשפחת ראטשילד במסע לאיטליא ובהיותו ברומא התייעב עם חבארון לפני האפיפיור גריגור המ"ו. בשובו מספעותיו נתמנה בבית ראטשילד למפקח על עסקי הצדקה ומאז החלה עבודתו למובת היהודים בכלל ולמובת יהודי צרפת בפרט.

חרי הוא כפרתכם ועדיין בני מפרפר ולא נטמאה חסכין! ללמדך שקשה עליהם טהרת כלים יותר משפיכות דמים (יומא ב"ג).

[כהנים בזמן הזה] תני רבי רבי ישמעאל וקדשתו (ויקרא כ"א). לכל דבר שבקדושה, לפתוח ראשון (בקריאת התורה) ולברך ראשון (בויטון) וליטול מנה יפה ראשון (מ"ק כ"ח:). כהן קורא ראשון מפני דרכי שלום. כהן בזמן הזה הוא אצלינו כפס כהן (מ"א על ש"ע ס' תנ"י) מפני שאין להם ספר היחס, ומח שעולין לקרוא בתורה בראשונה אינו אלא מנהג (הריב"ש ס' צ"ד). כהן אסור להשתמש בו בזמן הזה והוי כמותל בהקדש אם לא סחל על כך (ש"ע א"ח ס' קכ"ח סוף). וכחב הלבוש וקדשתו שמצוה על אחרים לקדשו ולא שיחזיק כהן את עצמו בקדושה לכן יכול לסחול (ועי' באה"ע ס' ר' ו' שכתב דוקדשתו בעל כרחו משמע). ומטעם הקדושה נמנעו רבים שלא להשתמש במשרת כהן, ומטעם זה נמנעו ע"ה שלנו שלא לישא אשת כהנת, ובאמת חנסין יוכיח שאין הצלחה לאיש המשתמש בכהן, דוקדשתו בעל כרחו אמרינן (שירי כנסת הגרולה א"ח בהגהות ב"י אות ל"א). הכהנים בזמן הזה נוהרין מטומאת טה שלא ליכנס באהל המת ושלא ללכת בבית עלמין, ופתנם הוא „מה לכהן בבית הקברות?“ אבל טמא הוא לאשתו ולקרוביו האמורים בתורה (עי' לעיל). ובעת שעוסק בקבורת המת מותר לו להטמאות גם לאחרים בבית הקברות. כהנת אינה מזהרת על הטומאת גם בזמן הבית שנאמר בני אהרן ולא בנות אהרן, ואשת כהן מעוברת מותרת ליכנס לאהל המת וכנה"ג י"ד ס' ע"ג בהגהות הטור אות א'). הכהנים בזמן הזה נושאים את כפיהם לברך את העם, מלכר אם הוא בעל מום, מפני שהעם מסתכלין בו ולא מפאת המום נופא (ע"ע נשיאות כפיהם). פדיון הבן נוהג גם האירנא וכהן לוקח חמשת שקלים, אך יש חוששין לספק כהן, ולרעת ר"י עמדין נכון הוא שהכהן יחזיר את חמשת השקלים אח"כ (עי' מ"א ס' ר"א ר'; כרתי ס' ס"א ו'). ע"ע פדיון הבן. לפלא הוא כי בימי התלמוד מיר אחר החרבן רצו חכמים לאסור לכהן דהאירנא לשתות יין, מאי טעמא? מהרה יבנה בית המקדש ובעינין כהן הראוי לעבודה וליכא (כי שתויי יין אסור לבגס למקדש). ורבי אומר; אומר אני, כהנים אסורין לשתות יין לעולם אבל מה אעשת שתקנתו קלקלתו (תענית י"ז:). פי' שיבא לירי תקלה לחלל כהונתו לגמרי אם נגזר עליו גזירה שלא יוכל לעמוד בה. תחכמים חשרו את כהן שיש בו עזות פנים כי תוא ספסולי כהונה, אבל לדברי ר"א הוא דרך טבעי לכהן, ואמר אם ראית כהן בעזות מצח אל תהרהר אחריו שנאמר ועמך כמדיבי כהן (תושע ד'; קדושין ע:). וכן מוסכם בין החכמן כי כהן הוא כעסן.

[השם „כהן“] שם התואר כהן נהנהו בזמן התלמוד לשם עצם פרטי לאיזה אמוראים שנקראו בשם ר'

כהנא, רב (הראשון): אמורא מדור הראשון של אמוראי בבל, חברו של רב אסי הראשון חקן ממנו כי בש"ס נזכר בכל מקום שמו קודם לרב אסי. בירושלמי נקרא כהנא סחם בלא תואר הכבוד רב או רבי. רב כהנא זה היה מגדולי חכמי בבל במסרם בא רב מא"י לבבל, ובבוא רב לבבל התחבר אליו ולמד ממנו כמו שעשה גם רב אסי, יען כי צריך היה לגמריה רב, ר"ל החלכות וחבריינות שהביא רב מא"י, אך לסבריה דרב לא היה צריך, כי בסברא לא היה רב כהנא נופל מרב (סנהדרין ל"ו). במחלוקתם עם רב השיבו אותו רב כהנא ורב אסי תשובות נצחות עד שלא ידע רב מה להשיב עליהן ושחק תורה להם (ב"ב ס"ב, ועי' תוס' שם ד"ה ומודה רב). רב כבוד מאד את רב כהנא חברו ולא רצה לישוב על נבי כרים וכסתות בעת שלא היה לרב כהנא על כה לישוב (שבת קמ"ו). ר"ב כהנא נשאר עם רב בבבל רק זמן קצר ועלה לא"י, ולכן לא נמצאו מחלוקות רבות בין רב ובין ר"ב כמו שנמצאו בין רב ורב אסי. בעלות ר"ב לא"י מצא עוד את ר' שמעון בנו של רבי בהיים ושמע ממנו ראייה מהפסוק לאיזה הלכה שכבר שמעת מרב (זבחים נ"ט). בא"י התחבר רב כהנא עם בני ר' חייא ונשא ונתן עמם בהלכה (סנהדות כ"ג: כ"ד.), וכמה פעמים נתלק עם חזקיה בנו של ר' חייא (ביק"י, ירושל' ערלה פ"א ח'). ר"ב נתשב שם לאדם גדול וכאשר ישבו ר' יוחנן ור"ל ונתקשו בדבר הלכה ועבר לפניהם ר"ב אמר: "הא נברא רבה דנישאל ליה" והוא פירש להם הדבר (ירוש' ר"ה פ"ד א'). גם ר' השעיה רבו של ר' יוחנן שאל מר"ב איזה הלכה והשיב לו (ירוש' תלה פ"א ב'). ר"ב היה כהן ועליו אמר רב הונא: "רב כהנא מסייע כהנא" (ערובין ק"ה). ר"ב עלא לא"י בזקנותו ולא חזר לבבל, ומת בא"י.

רב כהנא השני: אמורא מדור שני לאמוראי בבל, תלמידו של רב וחברו של רב תנא ורב יהודה. הוא היה חכם גדול וחרף ביותר. גם הוא עלה לא"י אך לא מרצונו הטוב כי נאנס לברוח מאימת המלכות, כי הרג מוסר יהודי שרצה למסור ממון ישראל ביד נוי אחר שהתרה בו רב שלא לעשות כן. ויירא רב פן יודע הדבר למלכות ויעץ את תלמידו ר"ב לברוח לא"י. בבוא ר"ב לא"י היה עודנו צעיר לימים (ירוש' ברכות פ"ב ח'). ומצא שם את ר"ש בן לקיש ור' יוחנן זקן וישיב ראש בישיבה, והראה ר"ב את חריפותו עד שאמר עליו ר"ל "ארי עלה מבבל" (ביק"י א'). גם ר' יוחנן כבדו מאד, בכ"ז היה ר"ב יושב לפני ר"י בתלמיד לפני רבו, ימי שבתו בא"י לא ארכו כי כפי הנראה נודע לו ממכירו בבבל כי לא נודע הריגת המוסר ברבים ואין לו לפתור כן המלכות. ורצה לחזור לבבל, כי אנשי א"י בכלל לא היו נוהגין בו כבוד הראוי לו ולפעמים היו מבזין אותו בשאלתם בהתול ולעג אם ידע מהגשמע בשמים (ירוש' ברכות שם). אך ר"ב לא

ראשית כל הנהיג סדרים בכל עסקי צרכי הצבור בפאריס, ולהיותו ירא שמים שומר מצוה ואוהב תורה עמל הרבה לעורר ולהחזיק את הרוח היהודי בקרב הקהלות שבצרפת. רוב מוסדי הצדקה והחנוך בפאריס יסד הוא בעצמו, ויתרם תמך והנהיג בהם סדרים טובים, והיה בעצמו מורה בבית ספר הרבנים שמה. בשנת 1841 נסע לאנגליה והנהיג גם שם סדרים נכונים בקהלות ישראל ויכונן בהם בתי ספר, ובשובו לפאריס התייצב לפני נפוליון השלישי לבקש מלפניו להטיב מצב היהודים באנגליה, ובשנת 1846 נסע לתוניס ויבקש מלפני המושל בעד יהודי תוניס, גם השתדל בחצרות השלטן ולפני מלכי אירופא עמד ויבקשם לתת שווי זכויות ליהודים כמו לנוצרים, בשנת 1854 נשלח במלאכות הבארון ראטשילד לירושלם לתמוך את התלמידי חכמים ויסד שם בית ספר לנערות. בית חולים ובית מרקחת, בית משען ליולדות, וחברת נמילות הסדים לחמוץ בידי בעלי מלאכה ובעלי מסחר, וליסוד קרן קיימת הנית מאת אלף פיאסטר. הוא בקר את אה"ק איזה פעמים אח"כ להשגיח על המוסדות שיסד שם. בשנת 1860 נסע למרוקא והתייצב לפני השלטן ויבקש מלפניו על אחיו להרשיעם מתחת ידי מציקיהם והשלטן הבטיחו להיות עליהם לסתרה. מלבד הנדבות שנתן על השבן ראטשילד נדב הרבה כספפו לצרכי רבים ותמך בידי מחברים עכרים. בשנת 1862 נתקבל לאורה צרפתי, ובשנת 1867 זכה לאות הלגיון הכבוד של ממלכת צרפת.

ביבליוגרפיה: פין כנסת ישראל; עברו אנכי תרל"ד גליון 47. נע"ם—ז. ק.

כהן, יעקב דא סילוא סוליס: רופא מובהק במחלת הגרון בקנה וושט (Laryngologist) ועוסק בערכי הצבור; נולד בניוארק 28 פברואר 1838, ולמד תכמת הרפואה בהאוניברסיטא (פנסילבניא) בפילאדלפיה, ויצא משם מוכתר בתואר דוקטור בשנת 1860, ונתמנה לרופא בבית החולים. הוא גלוה לצבא ארצות הברית במלחמת האזרחים, והיה רופא עוזר לחיל אניות המלחמה בשנות 4—1861. אחרי המלחמה התישב בניוארק ובשנת 1866 שב לפילאדלפיה. הוא נתמנה למורה ואח"כ לפרופסור בבית מדרש הרפואות במחלקת מחלת הגרון, וכמה שנים היה אחד מעורכי העתון Archives Laryngology וכתב מאמרים נכבדים בעתונים המיוחדים לחכמת הרפואה. ונמ חבר ספרים במקצוע הזה, כמו: The Throat & Voice (הגרון והקול), ועוד.

ביבליוגרפיה: *Morals, The Jews of Philadelphia*; J. E. iv. 150.

כהן צדקה (נאמן): ע' פומבדיתא

במוטבריתא משנת ד'א קני' עד ד'א קע"ג (396—413). הוא היה בדור של תלמידי רב פפא ורב הונא בריה דר' יהושע, אך ר"ב לא היה תלם כ"כ אצל רב פפא ורב הונא (שבת פ"ט.). הוא נשא ונתן בהלכה עם רב אשי (ברכות כ"ד. מנחות ק"ז.). ארות מוחו יסופר כי כאשר "חלש שדרוה רבנן לר' יהושע בריה רב אדי, א"ל זיל ברוק מאי ריניה, אתא אשכחיה רח נפשיה".

י. ב. ל.

כובע (הובע): כלי מתכות לכסוי הראש לאיש מלחמה להגן עליו, כלם מן וכובע (יחזקאל ל"ח ה:). קובע נחשת על ראשו (ש"א י"ז ל"ח), וילבש בגדי צדקה כשריון וכובע יטועה בראשו (ישעיה נ"ט י"ז). צנה ומגן קובע (יחזקאל כ"ג כ"ד), ובירושלמי (שביעית פ"ר) קובעת, כמו מגנבת, והוא קסידא או קסרא (helm, kavida) אשר ישתמשו בו אנשי החיל (שבת ס"ו.). ונמצא עוד מין קובע בשם כומתא והוא עגול ומשופע למעלה (שם קס"ז.). פליום או פליום (pleus, πλιος) הוא כובע של לבר (כלים פכ"ט א'). סורר או סורא (soudáριον) הוא כ"ן צניף על הראש שהתכסו בו החבטים, פריס סוררא על רישיה (ברכות נ"א.). גם היה כסוי לצוואר ועל הפנים, וישם על פניו מסוה (שמות ל"ד ל"ג) ת"י סורר. בפליין (cape, ca-pellum) כסוי הראש, כפליין של ראש הבא ממדינת הים (ירושלמי גדה פ"ב). מרטין (כלים פכ"ט א') הוא לדעת הערוך בגר של ראש לנשים, כעין סודר ומטפתח. בימי הביניים הכריחו את היהודים ללבוש כובע מיוחד כדי להכירם שהם יהודים ונחשב כמו אות קלון. כובע שמניחים על המצנפת עם גורת המלך מותר להמציא שניהם בשבת (רש"ם א"ח ס' ד'). בכובע שבראשו העשוי להגן מפני החמה יש מי שאוסר, משום דחיישינן שינבחנו רוחו מראשו ואתי לאתויי ארבע אמות ברה"ר, אא"כ הוא מהודק בראשו או שהוא עמוק שראשו נכנס לתוכו ואין רוחו יכול להפרידו מראשו, או שהוא קשור ברצועה תחת גרונו (פחד יצחק ערך כובע). על מצנפת ע"ע כהן (בגדי כהונה), תע"ע גלוי הראש.

ב. מ.

כוויבא: ע' בר כוכבא

כַּוְוִיבִי (כַּוְוִיבִי): ספר המדבר על עניני הדת בדרך החקירה, תכרו ר' יהודה הלוי (ע"ע). כוונת הספר לחשיב על מענות מתנגדינו המינים והפילוסופים הדוכרים עתק על תוה"ק. הספר נחלק לחמשה מאמרים ובכל מאמר שאלות ותשובות בדרך ויכוח של שני בני אדם המדברים זה עם זה (ראלאג), ונקרא "כחור" על שם עם ומלך הכהרים אשר עזבו את דתם ונתגיירו (ע"ע בוזרים בסמוך). בראש המאמר הראשון יספר לנו המחבר הלום המלך כחור אשר תפעם רוחו לדעת

רצה לחזור בלי נמילת רשות מר"י שחשבו לדבו, לכן בא אליו ושאלו: איש שאמו מכוחו ואשת אביו מכברוהו לאיזה מהן ילך? (כוונתו לא"י שקרא אמו ולבבל שקרא אשת אביו), וא"ל ר"י ילך למקום שמכבדן אותו, ור"ב חשב את החשובה הזאת לנתינת רשות וחזר לבבל (שם). רב כהנא זה לא היה כהן. באמרו כי נענש בנלות מבבל לא"י מפני שנשא כהנת והוא לא היה כהן: "אי לא דנסיבנא כהנתא לא נלא"י" (פסחים מ"ט.). ברב כהנא זה כהנה האגדה ותשימהו לנושא ספוריה ולרגיל בנשים, ויסופר עליו כי היה יפה תואר ומראה (ב"מ ס"ד). והיה עני ביותר ומצא פרנסהו ממכירת סלים לנשים. פעם אחת נתנה בו עיניה מסרוניתא אחת ולא רצה לשמוע לה ועלה לגג והשליך עצמו לארץ, והנה בא אליהו לקראתו וקבלו והצילו ממות, ויען כי עניותו גרמה לו זאת נתן לו אליהו כלי מלא דינרי זהב (קדושין מ"ו.). גם יסופר עליו כי מתחלה לא הקשה לר' יוחנן ואח"כ הקשה לר"י הרבה קושיות שלא ידע להשיב וחשב ר"י שהוא לועז לו. ונענש וכת. ואח"כ נכנס ר"י לבקרו ורחיה אותו ושאל סמנו כל ספיקותיו (ב"ב ק"ז:). אולם באגדה זאת יש ערבוב דברים כי החליפה ר"ב השני בראשון שממנו שאל ד"ל ור"י ספיקותיו (ע"י לעיל). ובכלל אין דברי האגדה הזאת מתאימים למח שנודע לנו אודות ר"ב ממקומות אחרים בש"ס (ע"י רש"י ב"ק שם).

רב כהנא השלישי: אמורא מדור השלישי ורוד הרביעי של אמוראי בכל. הוא היה כהן (קדושין ח'). ובא ממשפחת בית עלי (ירוש' סנהדרין פ"א). בימי נעוריו למד אצל רב יהודה ב"ר יחזקאל, ומזכיר כמה פעמים "בי הוינן בי רב יהודה אמר לך" (ערוכין ס"ט: יבמות ק"א.). ואחרי מות רב יהודה שמש גב את רבה, וביחד עם רב ספרא שהיה חבירו למד סנהדרין אצל רבה (סנהדרין מ"א:). גם ר"ב זה עלה לא"י וכפי הנראה עלה עם ר' ספרא חבירו ולמד שם אצל זעירא (ירוש' בכורים פ"ב), וגם אצל ר' אבהו (פסחים ג"ב:). והיה ג"כ תלמידו של ר' תייא בר אבא, ור' תייא ב"א התפלל עבורו שיאריך ימים, וכן היה כי זכה לאריכות ימים (ירוש' סנהדרין שם). לא נודע כמה היו ימי שבתו בא"י, וחזר לבבל בליות רב ספרא ואמר לו הלכת ששמע מר' אבהו רבית (פסחים ג"ב:). בחזירתו לבבל קבע ישיבתו במום נהרא (ב"ב כ"ב, חולין צ"ה:), ושם למדו אצלו רב אשי וחביריו. רב אשי תלמידו מזכירו כמה פעמים ואמר: "בי הוינן בי רב כהנא הוה אמר לך" (ברכות ל"ט. מ"ב. ב"ב כ"ב:), ומעיד עליו כי היה אדם גדול (קדושין ח'). ר"ב זה לא היה ראש ישיבה במוטבריתא כאשר טעה וויים (ד"ד ח"ג 182).

רב כהנא הרביעי: אמורא מדור הששי של אמוראי בכל, בן דורו של רב אשי והיה ראש ישיבה

קתיר או אקאתיר. לפי דברי יוסף מלך הכתרים להנשיא חסדאי אבן שפרוט יתיחסו הכתרים לתולדות בני תוגרמה ח'ל: "דע כי אנחנו מבני יפת מבני [בני] תוגרמה, ומצאנו בספרי יוחסין של אבותינו שחיו לתוגרמה עשרה בניים, ואלה שמותם: אניור, תירוש, אוור, אויגין, בזל, תרנא, כור, זנור, בלזור, סאור".
 יוספר עוד כי נתחלה עובדי ע"ז היו אבותיהם, וכן מסכימים הסופרים הערביים והרוסיים. אמנם לפי דעת סופרי העמים הכתרים הם יוצאי ירך הפינים ולא מבני תוגרמה, ועם הכתר הם מקורבים לעם אוגריא אשר נקראו לפנים אוגר (Ugar) ואולי זה אניור אחי כור לפי יחוס הכתרים.

[מושב הכתרים] הכתרים התישבו בתבל הארץ המפריד בין נבול אויא ואירופא ויבוננו טמשלחם על פי נהר וואלנא לא רחוק מאסטראכאן היושבת על ים הכספי, ועל שמם נקרא חים הוה בפי הפרסיים והערביים ים הכתר, וכיום יושבים שם הקאלמיקים, ובפיהם נקרא נוף ארץ על חוף ים הכספי בשם "הארשאר" ע"ש הכתרים. אח"כ התרחב נבול הכתרים עד ים השחור והשתרע דרך קיוב להנהר אקא, ומעבר השני ירשו את הרי קאוקאז ויבואו לארמיניא ויאחזו בקצה האירקרים, ועוד במאה ה"ג נקרא החלק הדרומי מתאי הוה בשם "כוריא". עיר ממלכתם היתה מקרם באר לאגאר, ולפי רבים היא העיר הנקראה כיום אסטראכאן, מושליהם נקראו בשם חאגאן או חאקאן-ואולי. ההצלחה עמדה לימין הכתרים ותעז ידם על שכניהם וירשו את ארצם. גם קסרי ביזאנץ יראו מפני תנופת יד הכתרים ויכרתו עמהם ברית, הבולגרים (679) ועמים אחרים היו סרים למשמעתם ויכפרו פניהם במס, ועם שבטי הערביים שכניהם נלחמו הכתרים תמיד, ובמלחמתם הגדולה אצל קיזיליאר נפלו ד' אלפים ערביים ושירי צבאיהם סופרי הארמינים מן המאה החמישית והלאה ימסרו לנו פרטים רבים מתולדות הכתרים. לפי עדותם עברו הכתרים את נבול ארמיניא ואיביריא בראשית המאה השלישית. החאגאן היה מלך הצפון, מושל הכתרים, ושם המלכה האמן (History of Armania II, 357). הכתרים באו לארמיניא בפעם הראשונה עם הבולגרים בשנת 198. מתחלה עמדו הארמינים נגדם ויגרשום מארצם, אך לבסוף נצחו הכתרים את הארמינים, ופעולת הכתרים היתה רבה בארץ ההיא במשך שמונה מאות שנה. עד אשר הורשה מלכות רוסיא את הכתרים.

[התייחדות מלכי הכתרים ועמו] לפי דעת הרב רב-כוכבי (מאסף נדחים ה"א) התניירו הכתרים בשנת 620 ויש אומרים כי התניירו בשנת 740. באגרת המיוחסת למלך יוסף כתר ששלח לר' חסדאי שנכתבה בערך שנת 960 מודיע לו "איך נכנסו אבותינו בדין ישראל" ואחר שכותב יחוס הכתרים אומר כי בתחלה היו מתי מספר והקביה נתן להם כח ונבונה ויצאנו גרים רבים וירשו-

פתרגו, ושאל לפילוסוף ולנצרי ולישמעאלי (מחמד) להניד לו איזו היא דת האמתית, ומתשובתם לא מצא קורת רוח לנפשו, ושאל אח"כ לחכם יהודי. ולא היתה כוונתו מתחלה לשאול מיחורים לפי שהם מודדים מעוני הגלות והמצוקות. דברי החכם היהודי הכו שורש בלבבו כי ניכרים דברי אמת. המחבר הניח ליסוד מוסד במאמר הראשון כי אמונת ישראל לא באה לנו ע"י חקירה כ"א ע"י קבלה וקבלה זו היא מעשיות (היסטארישע גרונדלאגע), ומכח קבלה זו יש לנו רשות לאמר: אנחנו העם אשר בחר בו ה'; אמיתת מעמד הר סיני לא תמוט ע"י מה שאמרו היהודים שהעולם הוא קדמון. אריסטו מפני חסרון הקבלה לא מצא ע"פ דרך החקירה שמוכרחים אנו לומר שהעולם נברא ע"י בורא שהוא רם ונשא ומשיגה על שפל הברואים, אבל אנו מכח הקבלה מאמינים באפשרות כי ה' ידבר עם בני אדם שחיה הנבואה, והנבואה היא ראיה אמתית להשאת הנפש ושכר ועונש. הרברים האלה יבאר ביתר שאת בשאר המאמרים. במאמר ב' יבאר אותן הלשונות בקרא המרברים מנשמות ה', ובאמת לא דברה תורה אלא לשבר את האוזן, גם מדבר ממעלת ארץ ישראל ועם ישראל ומעלות לשון הקדש. במאמר ג' מודיע לנו איזה דרך ישכון אור לראות פני מלך, חיינו ענין המצות שאינן אלא לעשות רצון ה', ומרבר ג"כ על ענין תורה שבע"פ ובעלי המקרא (הקראים) אשר מכהישים אותה, ועל התנאים והאמוראים אשר מסרו לנו התורה ע"י השתלשלות הקבלה המסורה מסיני. במאמר ד' יבאר שמות ה' אשר באו במקרא: הוי"ה אדני שדי ואלהים, ומבאר ג"כ ענין המלאכים והחילוק בין אדם למלאך, וענין העולם והספירות ע"פ ספר יצירה. במאמר ה' יבאר כל ענין הפילוסופיא של אותו הזמן, היינו חכמת אריסטו והשולסטיקים. אחרי אשר הודיע למלך את כל זאת מבקש ממנו רשות לילך וליסע לארץ אבותינו ולישב שם עד סוף ימי חייו, והמלך ברכו ופטרם בשלום אף כי היה צר לו להפרד ממנו. ספר הכתרים נכתב בלשון ערבית והעתיקו לעברית ר' יהודה אבן תבון בשנת 1167, ואח"כ נעתק עוד הפעם לעברית ע"י ר' יהודה בן יצחק בן קארדינאל בשנת 1200, וברבות השנים נעתק ללשונות העמים, וחרבה באורים נכתבו על הכתרי מגדולי החכמי ישראל ושאר אומות. ע"ע יהודה הלוי.

ביבליוגרפיא: דוד קאססעל, דאם בוך כוזאר, ברלין 1909 ושם גרסמה כל הספרות במקצוע הזה. מ. ל. ב.

כונ"רים: מסורה היא בפי היהודים כי עם הכתרים נתניירו ונכנסו תחת כנפי היהדות. השם כור או חור בערבית הוראתו חוק ואמץ, ומורה על נבורתם ואומץ לבם, ולפעמים הוראת חור הוא פרא מפני שהיו מראשיתם עם פראי, והסתעפות חרש הזה בעברית בשם אכורי. בפי היונים והרוסיים נקראו הכתרים בשם

את ארצם. אח"כ עברו דורות עד שעמד להם המלך בולאן (ע"ע) ויסר את הקוסמים ואת עובדי האלילים מן הארץ, ומלאך ה' נראה אליו ויעוררו להכנס תחת כנפי השכינה, ויבטיח אותו בי יחן בידו את ארץ רולדאן וארץ ארדיל. ואחר שכבש את הארצות האלה ומצא שם אצרות כסף זהב ורכוש רב הלך שמעו בכל הארץ, ומלך אדום ומלך ישמעאל שלחו לו מלאכיהם בכסף ומנחות רבות עם הכמיהם לחטותו אל דיניהם (אמנותם). והמלך היה ערום ויצו להביא חכם מישראל ושם אותם יחד לברר בדיניהם, ולא יכלו לבוא לידי חכמיה כי מה שבנה אחר סתר תבירה, ויפרידם המלך ויקרא לפניו הכמר של מלך אדום ויאמר לו אני יודע כי דין (אמונה) שלך מכובד אבל שואל אני מסך: דין ישראל ודין ישמעאל איזה מהם טוב? ויען הכמר כי דין ישראל יוחר טוב. ביום השני שלח המלך בשביל הקאדי של הישמעאלים וישאלוהו מה בין דין ישראל לדין אדום, ושיבבו הקאדי ג"כ כי בוחר בדין ישראל. ביום השלישי קרא לכולם ויאמר להם לפני שריו ועבדיו ועמו, כבר הודיתם כולכם שדין ישראל הוא הטוב והישר וגם אני בחדתי בדין ישראל, ויטל את בשרו הוא ועמו וישלח להביא אליו אחד מחכמי ישראל אשר יפרש להם התורה ויסדר כל חמצות. אחרי כן עמד מלך מבני בניו ושמו עובדיה והוא חדש הממלכה והעמיד את הדין כהלכה, ובנה בתי כנסיות ובתי מדרשות וקבץ הרבה מחכמי ישראל אשר למדו עם הכוזרים תורה משנה ותלמוד וגם תקון תפלות ע"י חזנים. אחרייו עמד חזקיה ובנו מנשה, ואחריו תנוכה אחי עובדיה, ויצחק בנו, זבולן בנו, מנשה בנו, נסי בנו, מנחם בנו, בנימין בנו, אהרן בנו, ואני יוסף בן אהרן הנזכר, וכולנו מלך בן מלך, ולא יוכל זר לישב על כסא אבוהינו" וכו'. רוב דברי האגרת הם פרי ההגדה הכללית החופפת על קורות הכוזרים, אבל קורטב של אמת מעורב בכל הפרטים האלה. ואפשר ג"כ כי רק המלך והשרים וחלק קטן מהכוזרים התענייהו. וכן דעת הרבה מהסופרים בימים ההם, כי רוב הכוזרים חיו נוצרים ומחמדים ועובדי אלילים (Fraehn, De Chazaris pp. 18—18, 584—590) ולפי דעת מסעודי (Le Prairies d'Or, II, 8) המלך והכוזרים האמתים היו יהודים אך אנשי החיל היו סחמדים, ויחר החושבים היו עובדי אלילים ורובם מבני הסלאבים והרוסים. כנראה מהספר "כתאב בולאן" שנכתב במאה החשיעית (נזכר בספרו של חוואלסאן "איוויע" סמ"א א באואראך" צד 57) כמעט כל הכוזרים התגיירו קרוב לזמנו תחת ממשלת מלך עובדיה.

ירך עשרת השבטים. אולם בין היהודים בספרד, אשר עלו אז בדיעתם וחכמתם וגם בהצלחתם על אחיהם באירופא, נמצא הנשיא ר' חסדאי אבן שפרוט (ע"ע) שהיה שר וחשוב אצל עבד אלרחמן השלמן מקרדובה, ויהאמץ לחקור אם נמצא באמת מקום מלוכה ליהודים בתבל, וישתדל לפני השלמן וחשיני רשות לכתוב לצירי ממלכת ספרד בכל הארצות שיודיעו לו אם שמעו דבר מאיזה ממשלה מיוחדת בידי היהודים. והנה באת חשוכת ציר חרסן (charozan) מזרחית לים חכספי כי מלך יהודי מושל ממשל רב בארץ הכוזרים, וגם מצירי קיסרי יון שמע כדברים האלה. ויודיעו לו כי שם המושל יוסף, ותכל נפשו לבוא במכתב לפני המלך, ויבקש ציר נאמן אשר יוכל לשלוח ע"י אגרת למלך הכוזרים, וימצא אח ר' יצחק בן נתן אשר נדרש בכל לבו לשאלתו. ויחן לו הנשיא כסף רב להוצאת ררכו וגם מכתבים למלוכה יון וילך עם מלאכי השלמן לקושטא, ושם קיבלו קיסר היונים בסבר פנים יפות, אך בלבו חשב מחשבות לחפרע עצת הנשיא. כי היה ירא פן תכרות ספרד ברית עם מלך הכוזרים, ויעצור את המושל כחצי שנה ואח"כ יעצו לשוב לביחו, ויכתוב לר' חסדאי כי אין לאל יד השליח לעשות הדרך חסוכין מפני המלחמות על הדרך העולה לארץ הכוזרים, ויחפץ הנשיא לשלוח אגרתו ע"י שליחי ציון, ומשם יובילו האגרת דרך נציבין וארמיניא אל מחוז חפצו ארץ הכוזר, אך טרם הספיק להוציא מחשבתו זאת, באו לקרדובה שני יהודים מר שאל ומר יוסף עם צירי מלך הסלאבים הונא (953). ויספרו כי היהודי עמרם איש מלא רוח חכמה ורעת התפאר בארצם כי הוא נכבד בעיני מלך הכוזרים ולפעמים הוא קרוא אל שלחנו. הנשיא מהר לשלוח אחרי מר עמרם אך לא מצאוהו ועקבוהו לא נודעו, אולם היהודים היושבים בארץ הסלאבים אמרו כי הם ימסרו את האגרת ליהודי אונגריא ומשם ישלחוהו הלאה דרך בולגריא ורוסיא עד אשר תבוא אל ארץ הכוזרים. הנשיא נעתר לבקשתם ויצו את ר' מנחם בן סרוק לכתוב בשמו אגרה עברית למלך אלכזר (ע"י אגרתו ותשובת המלך בס' הכוזרי הוצאת לוצקי, ווארשא 1866). האגרת הזאת הגיעה בארתחה עקלקלות ע"י ר' יעקב בן אלעזר מארץ נימץ (אשכנז) אל ידי המלך יוסף וישמח עליה מאד, והשיב תשובה יקרה להנשיא ר' חסדאי ג"כ בלשון עברית צחה. אמנם יש להסתפק אם השיב המלך בלשון הקדש, כי יש להכוזרים שפה זרה, או כי צוה ליהודי האשכנזי להשיב בשמו, ואפשר ג"כ כי אחרי התאמצות הנשיא למצוא את מלך היהודים ולא עלתה בידו, ברא יהודי ערום את האגרת הזאת מלבו כדי להנות את הנשיא ובודאי בא על שברו. עכ"ם תחגיירות הכוזרים במקצת אי אפשר להכתיש.

[אחרית ממשלת הכוזרים] ירדת הכוזרים החלת מעת שעלה עליהם למלחמה סוויאמיסלאו נשיא הרוסים

בקיבו וילכו את עיר המבצר סרקל (965) ובוה נפתחה לפני ארץ הכוזרים. ובשנת 969 נכבשה לפני הרוסים גם ערי הממלכה אתל וסמנדר, וינוסו הכוזרים וימלטו על נפשם. קצתם נלו לררנבר והנשארים נדרו עד קרים, ויאחוזם ער שנת 1016 עד אשר הורישו אותם הרוסים והביזאנטים, ומשלם האחרון החאנאן ניאורג צולא נלקח בשביה. אחדים מהכוזרים נמלטו באי ים הכספי, וקצתם שבו לקאוקאזוס, והמובאים לקיבו כחור אסורי מלחמה יסרו להם קהלה כוזרית שעמדה זמן רב. כפי עדות הראב"ד נמלטו בני נשיאי הכוזרים מתוך ההפכה ויבואו לספרד, ויוצאי חלציהם ישבו בעיר מולידא והיו מצוינים בתלמוד. ואלה מהכוזרים אשר נשארו בקרים התערבו בין הקראים וגם בין הרבנים. ויש אומרים כי "שומרי השבת" בין הנוצרים ("סאבאמניקי") הם ילדי הכוזרים (וואסחאר 1891 ח"ד—ח"ו). ע"ע קרים.

ביבליוגרפיה: מבוא של דוד סלוצקי לספר הכוזרי; עקריש, קול מבשר קושטא 1577; קאסעל, דער בווירשע קעניגבריק, ברלין 1877; J. E. vi. 1; R. E. J. xx. 144.

כ"ו : ספק היה ספק בהמה, ולא הכריעו בו חכמים כה הוא. יש אומרים שהוא איל הבר (געמעז בל"א), ויש אומרים שהוא הנולד מתיש הבא על הצביה, ולנדא בערוך ערך כ"ו מתרגמו, "באק הירש". ויש שהוא שור הבר (ביפעל בל"א, Buffalo), ויש מזה ד' פלוגות: ד' יהודה סובר כ"ו בריח בפני עצמו הוא וספק היה ספק בהמה, ד' נחמן סובר שהוא חיה וראי, ויש אומרים שכ"ו הוא הבא מן בהמה ומן החיה (מן התיש והצביה), ורשב"ג סובר שמין בהמה הוא ושל בית דושאי היו כגדלין מהן עדרים עדרים (חולין פ"ו). וכפני הספק אזלינן לחומרא, ואמרו כי כ"ו יש בו דרכים שוה לבהמה ויש בו דרכים שוה לחיה ויש בו דרכים שוה לחיה ולבהמה (בבב"ב פ"ב ח' והלאה). ביצר שוה לחיה? דמו מען בסוי ברם היה אבל אינו מברך דספק הוא, ואין שוחטין אותו ביו"ט דאפר כירה לכסוי הרם מוכן הוא לודאי ולא לספק ואם שחטו אין מכסין את רמו. אם נתנבל או מת חלבו מטמא מספק כטומאת נבלה חיה, ואין פורין בו פטר חמור שמא חיה הוא ורחמנא אמר ופטר חמור תפדה בשח (שמות ל"ד ב'). דחיינו בחמה, והאי ספק שה ספק צבי (בבב"ב פ"ב). ואינו קרוב לגבי המזבח. כיצד שוה לבהמה? חלבו אסור כחלב בהמה, אבל אין לוקין על אכילתו ואין חייבין חטאת וזרת מפני הספק, ואינו נלקח בכסף מעשר לאכול בירושלם דשמא חיה היא, וחייב בורע ולחיים וקבה לכהן, דמריבין להו מקרא דכתיב אם שה (דברים י"ג ג) לרבות את הכ"ו, ור' אליעזר פומר שחמצי"א מחבירו עליו הראיה, דאמר ליה בעל הכ"ו לכהן אייתי ראיא דמין בהמה הוא ושקול, וחלכה כרי"א (רע"ב מברטנורא שם). ביצר אינו שוה לא לחיה ולא לבהמה?

אסור משום כלאים עם החיה ועם בהמה בין למשוך עמם בין להרביעם יחד. אם אמר הריני נזיר שוה חיה או הריני נזיר שוה בהמה, או אם אמר שוה חיה ובהמה או שוה לא חיה ולא בהמה הרי הוא ככולן נזיר (נזיר ל"ד). בשאר דברים שוה הכ"ו לחיה ולבהמה שמען שחיטה ומטמא משום נבלה ומשום אבר מן החי, דמו אסור ומריפתו אסורה, חכל כזה וכזה. כתוספתא (חולין פ"ה) איתא: אחרות בנו נוהג בכ"ו, ר' אליעזר אומר אין נוהג בכ"ו, ושם (פ"ו) כסוי הרם נוהג בכ"ו ר"א אומר אין נוהג בכ"ו, ושם (פ"ב) נזיר הנשה נוהג בכ"ו, ובנמרא דילן ליתא כל זה. והנה לדעת האומרים כי כ"ו הוא הכא מחיה ובהמה קשה, דאמר ריב"ל ראיין חיה מתעברת מבהמה ואין בהמה מתעברת מחיה (ע"י פסק הרא"ש בבב"ב פ"ב) ומתריץ הפליתני (ס"ו) כ"ה ס"ק י"ט) שעל פי הרוב אין מתעברים אבל יש יוצא מן הכלל. יש אומרים שהבופלא הוא "ראם" במקרא וכן כתב הפרי מגדים ס"ו פ' בסוף, וכערי מערב אין מכירין אותו ובכ"ו חייב יש מהם הרכה". והערוך כערך מריא כותב חמריא הוא בופלא.

ביבליוגרפיה: רמב"ם מאכלות אסורות פ"א י"ג; ש"ע או"ח ס"ו תצ"ח וז"ל ס"ו פ'.

כ"ז: **כ"ז:** מחילה, חור ארוך וצר בעני הארמה או בעובי הסלע מיוחד לקברות מתים, עליו אבר כלה (איוב ל' ב') תרגמו חוכיר כ"ז, וניא להובדא בכ"ז קבורתא. הכוכין היו תפירות בבית הקברות באחתות הקבר ונעשו כמו חדרים קטנים מבלי חלונות. במשנה נאמר אין חופרין כוכין וקברות במועד אבל מחנכין את הכוכין במועד ועושין נברכת (ס"ק ח'). ושאלו בנמרא מאי כוכין? אמר רב יהודה כוכין בחפירה וקברות בבנין. כי רוב הכוכין נעשו בא"י וגם היום נמצאו שם הרבה כוכין מימים עתיקים אך בבבל לא נמצאו כוכין ולא ידעו האמוראים מה הם. בתי הקברות עם הכוכין היו יפים בירושלם והאגדה מספרת כי אמרו לנבוכדנצר, "קברוח שלחם (של ירושלם) מעולין מפלמירין שלך" (סנהדרין צ"ז). ודינא הוא כי המוכר מקום לחבירו לעשות לו קבר עושה תוכה של מערה ד' אמות על שש ופותח לתוכה שמונה כוכין שלש מכאן ושלש מכאן ושנים מכנגדו, וכוכין ארבע אמות ורומן שבע ורחבן ששה. ר' שמעון אומר עושה תוכה של מערה שש אמות על שמונה ופותח לתוכה שלשה עשר כוכין, ארבעה מכאן וארבעה מכאן ושלשה מכנגדו ואחד בימין הפתח ואחד מן השמאל ועושה חצר על פי המערה שש על שש כמלא המטה וקבריה ופותח לתוכה שתי מערות אחת מכאן ואחת מכאן וכו' (ביב"ב פ"ו, ר' ק' : ק"א. ע"י רשב"ם). אדות חניכת הכוכין והנברכת שגזרו במשנה (לעיל) שאלו בנמרא ביצר מחנכין? איך יהודה שאם תיה ארוך מקצרו, במתניתא תנא מאריך כ"ו ומרחיב כ"ו, מאי נברכת? אמר ר'

יש"ג—ח"ב

יהודה זו בקיע, והתניא הנכרכת והבקיע אמר אביי ואיחימא רב כהנא ניהא ובר גיהא, פ' בריכה קטנה סמוכה לבריכה גדולה (מ"ק ח'). כנראה הוא רק סברא בעלמא או מפי השמועה כי לא ידעו בבבל סמיות הכוכב ויותר נראה כי חינוך הכוכב היה כעין חנוכה הבית בעת שנעשו ונגמרו הכוכבין, ונכרכת זו נראה גם לפני קברות המלכים בירושלם והיא כעין מקוה וכנראה נעשית כדי לטהר שם המתים המוכבים לקברות הכוכבין, וע"י תורת האדם לרמב"ן ענין הקבורה דף ל"ו ע"ג והלאה.

ביבליוגרפיה: צוקרמאנדל בעתון מאנאסטרופוס xxiii.

א.

כוכבים ומזלות: גופים מאירים הנראים על פני השמים, ובהיותם רבים מאד בא השם במקרא כלשון רבים, ואת הכוכבים (בראשית א' מ"ז) ירח וכוכבים לאור לילה (ירמיה ל"א ל"ח). כוכבי כסר (איוב ל"ח ז) הם הכוכבים הנראים עם עמוד השחר, ונקראו ג"כ כוכבי נשף (שם ג' מ'). צאת הכוכבים (נחמיה ד' מ"ז) היא התחלת הלילה, ולפי שהכוכב העולה במהירות נראה אורו כמו קו ארוך וכשכב, נאמר דרך ביבב מיעקב וקם שבט מישראל (במדבר כ"ד י"ז), ולרעת ש"ר יסוד המליצה הזאת בתכונת הכוכב הירוע כוכבא רשבים (Comet) שיש לו כמו שבט ארוך וגדול מאד, ולפי אמונת עמי הקדם היתה התראת הכוכב הזה סימן לזוערניות בעולם (עי' מכתב"ל לספר כוכבא רשבים). כוכב הוא אחד מכוכבי הלכת יעבדו אותם הגוים והוא "מרקור". מלכת השמים (ירמיה ז' י"ח) ת"י כוכבת שמיא והוא הכוכב נוגח הירוע בשם אסתרתא או ווינוס. בכלל שנעה כוכבי לכת נקראת השמש והירח בשם כוכבים; והם חמה, נוגה, כוכב, לבנה, שבתאי, צדק, מאדים, ה"יב מזלות (Constellation) הם: מלח, שור, תאומים, סרטן, אריה, בחולה, מאזנים, עקרב, קשת, גדי, דלי, דגים. שבעת הכוכבים מושלים בימי השבוע וי"ב המזלות מושלים בחדשי השנה (ע"ע חדש).

חנחם (איוב ל"ח; ברכות נ"מ). הערביים קוראים לקבוצ כוכבים זה שהוא בפאת צפון, "הרוב הגדול" והיהודים בבגדאד קוראים לו, "מרכבת דוד". לרעה ר' נתן כל הישוב כלו (של בני אדם) תחת כוכב אחד יושב (שכיבב אחד גדול יותר מכל הישוב). תדע שהרי אדם נותן עינו ככוכב אחד, הולך למזרח עומד כנגדו, לארכע רוחות העולם עומד כנגדו. כבדיתא אמרו ענלה בצפון ועקרב כרום וכל הישוב כלו אינו יושב אלא בין ענלה לעקרב (פסחים צ"ד). "אורו מרוח" (שופטים ה') איכא דאמרי כוכבא (מרוח) הוה שנאמר מן השמים נלחמו הכוכבים (מ"ק מ"ז) והיא מליצה, כי גם המזלות בשמים היו נגד סיסרא וחילו, כי הם האמינו בהשפעת הכוכבים, ובין העמים היו חוזים בכוכבים (ישעיה מ"ז י"ג) שהיו עתידות מסתך הכוכבים ונמיותיהם, לרעה או למוכח, ויש פלוגתא אם השפעת הכוכבים היא ג"כ על ישראל; ר' חנינא אומר מול מחבים מול מעשיר ויש מול לישראל, ואמרו האי מאן דמבעית אע"ג ראייה לא הוא מוליה חזא (מנילה ג'). ר' יוחנן אמר אין מול לישראל, שנאמר כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תתחו כי יחתו הגוים מחמה (ירמיה י'). הם יחתו ולא ישראל (שבת קנ"ז). דוד המלך נסתכל בכוכבים ומזלות ואמר שירה שנאמר ברכו ה' מלאכיו... ברכו ה' צבאו וגי (תהלים קי"ג; ברכות י"א). ומאן דאמר יש מול לישראל נותן סימנים בהשפעת כוכבי חלכת על הילד חנוך כזמנ: האי מאן דבחמה יהי גבר זיוות (תואר פנים), יהי אכיל מדליה ושתי מדליה ורווחי גליו, ואם גנב לא מצלח; האי מאן דבנוגח יהי גבר עתיד חנאי יהי, מ"ם? משום דאתיליד בית נורא; האי מאן דכוכב יהי גבר נחיר וחכים משום דספרא דחמה הוא; האי מאן דבלכנה יהי גבר סביל מרעין, כנאי ומתיר סתיר וכנאי, אכיל דלא רילח ושתי דלא דיליה ורווחי כסין אם גנב מצלח; האי מאן דשבתאי יהי גבר מחשבתיה במליו, ואית דאמרי כל דמחשבין עליה במליו; האי מאן דבצדק ידי גבר צדקן; האי מאן דבמאדים יהי גבר אשיר רכא, א"ר אשי אי אומנא אי ננבא אי מבחא אי מוחלא (שבת קנ"ז).

ביבליוגרפיה: צוקרמאנדל בעתון מאנאסטרופוס xxiii.

כוכבים ומזלות: גופים מאירים הנראים על פני השמים, ובהיותם רבים מאד בא השם במקרא כלשון רבים, ואת הכוכבים (בראשית א' מ"ז) ירח וכוכבים לאור לילה (ירמיה ל"א ל"ח). כוכבי כסר (איוב ל"ח ז) הם הכוכבים הנראים עם עמוד השחר, ונקראו ג"כ כוכבי נשף (שם ג' מ'). צאת הכוכבים (נחמיה ד' מ"ז) היא התחלת הלילה, ולפי שהכוכב העולה במהירות נראה אורו כמו קו ארוך וכשכב, נאמר דרך ביבב מיעקב וקם שבט מישראל (במדבר כ"ד י"ז), ולרעת ש"ר יסוד המליצה הזאת בתכונת הכוכב הירוע כוכבא רשבים (Comet) שיש לו כמו שבט ארוך וגדול מאד, ולפי אמונת עמי הקדם היתה התראת הכוכב הזה סימן לזוערניות בעולם (עי' מכתב"ל לספר כוכבא רשבים). כוכב הוא אחד מכוכבי הלכת יעבדו אותם הגוים והוא "מרקור". מלכת השמים (ירמיה ז' י"ח) ת"י כוכבת שמיא והוא הכוכב נוגח הירוע בשם אסתרתא או ווינוס. בכלל שנעה כוכבי לכת נקראת השמש והירח בשם כוכבים; והם חמה, נוגה, כוכב, לבנה, שבתאי, צדק, מאדים, ה"יב מזלות (Constellation) הם: מלח, שור, תאומים, סרטן, אריה, בחולה, מאזנים, עקרב, קשת, גדי, דלי, דגים. שבעת הכוכבים מושלים בימי השבוע וי"ב המזלות מושלים בחדשי השנה (ע"ע חדש).

[עש כסיל וכימה] כתיב עושה עש כסיל וכימה (איוב מ') וכתיב עושה כימה וכסיל (עמוס ה'), הא ביצר? אלמלא חמה של כסיל לא נתקיים עולם מפני צינה של כימה, ואלמלא צינה של כסיל לא נתקיים עולם מפני חמה של כסיל וכו'. מאי עש? יוחא — אמרי לה זנב מלה ואמרי לה רישיה דעגלא וכו' (ברכות נ"מ). משמע מזה שכסיל הוא כרום וכימה בצפון. כימה הוא שם לצירוף הכוכבים הנקראים Pleiades וכסיל הוא Orion. קבוצ כוכבים תחת חשם חזה, האנדה תספר בי הקביה נמל שני כוכבים מכימה והביא המבול לעולם, ובשבקש לסתמה נמל שני כוכבים מעש וסתמה (ונחסרו ממנה שני כוכבים). א"ר נחמן ועתיד הקביה לחתורין לה שנאמר ועיש על בניה

[י"ב מזלות וכוכבא רשבים] שנים עשר מזלות ברקיע, ועל כל מול ומול שלשים חיל, ועל כל חיל וחיל שלשים לניון, ועל כל לניון ולניון שלשים רחמון... קרמון... גסטרוא (ראשי גינסות), ועל כל גסטרוא וגסטרוא שסיח אלפי רבוא כוכבים כנגד ימות החמה (ברכות ל"ב). מאי זיקין? אמר שמואל כוכבא רשבים, ואמר שמואל נהירין לי שבילי דשמיא בשבילי דנחרדעא לבר מכוכבא רשבים דלא ידענא מאי ניהו, וגמדי דלא עבר כסלא (כסיל) ואי עבר כסלא חרב עלמא, והא קא חזינא דעבר? זייה הוא דעבר ומתחוי כדעבר איהו (ברכות נ"ח). רשי כותב: היורד בחץ ברקיע ממקום למקום וארוך כשבט שהוא יורה, ונראה כמו שפותח

הנחשת" כ"י ס' 360; ד') מאמר "תקן כלי הצמיתה"
 כ"י ס' 353; ה') מאמר "תקן כלי השעות" כ"י
 ס' 361, והוא כעין תוספת להמאמר תקן כלי הנחשת;
 ו') ספר "פירוש על התורה" כ"י ס' 51, בו נשען על
 פירוש הראב"ע ומתוכה עם הקראים. לדעת די רומי
 היה שמו "בתר תורה" וברשימת הכ"י לאב"ן רש"ף
 בפטרבורג מכונה בשם "כליל יופי". נשלם י"ג אב
 ר"כ=1460; ז') פ"י על "יסוד מורה" להראב"ע, כ"י
 ס' 532; ח') פירוש על "ספר השם" להראב"ע כ"י
 533; ט') פירוש על "ספר האתד" להראב"ע, נדפס
 ראשונה בירושן לקובק שנה א' ה"א בשבשים ושניאות,
 כמו שהעיר עליהם פינסקר ובאר המספרים, נדפס
 ע"י מיכאל אבא גולדהרט בארעמא בשנת 1866; י')
 פירוש על ספר "מלות ההגיון" להרמב"ם ועוד ספרים
 בהגיון (ווארשא 1865); י"א) "תשובה על תוכחת" ר'
 שבתי בן מלכיאל מפרש האבן עזרא; י"ב) ספר על
 התכונה, בשני כ"י בפאריס; י"ג) "לקומים" מספר
 ההגיון לאריסטו כ"י באוצר ספרי אופנהיים; י"ד)
 אגרת "סגפיר וקשקשת" שנכתבה לבקשת אחד מתלמידיו
 בעיר ארדינופול.

ביבליוגרפיה: שולמאן, תולדות חכמי ישראל
 ח"ד; גורלאנה, תולדות ר' מרדכי כומיטינו במאסף
 תלפיות; גרעק, געשיכטע חלק שמיני.

נעים

כְּנֵה (כוונה): מחשבה מכוונת לאיזה פעולה
 (intention). פלוגתא היא בנמרא אם מצוות צריכות
 כונה או לא. לענן ק"ש דרש ר' אליעזר: והיו
 הרברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך
 (דברים ו') "האלה" עד כאן צריכה כונה היינו הפסוק
 "שמע ישראל" מכאן ואילך א"צ כונה. א"ל ר"ע הרי
 הוא אומר אשר אנכי מצוך היום מכאן אתה למד
 שכל הפרשה כולה צריכה כונה וכו' והלכת כר"ע.
 ותניא הקורא את שמע צריך שיכוין את לבו, רב אחא
 משום ר' יהודה אומר כיון שכונן לבו בפרק ראשון (כל
 פרשת שמע) שוב אינו צריך (ברכות י"ג). היה קורא
 בתורה בפרשת ק"ש והניע זמן ק"ש אם כון לבו יצא.
 מאי אם כון לבו—לקרות ובקורא להניח מידי (שם).
 התצאת תפילין בשבת ממקום שנאבדן מותרת, ומכניסן
 זוג זוג (זוג של ראש חוג של יד) ור"צ אומר שנים
 שנים (ולא זוגות), וע"ז אמרו בנמרא כי במצוות צריכות
 כונת קמפלגי, ח"ק סבר לצאת ידי חובה תפילין בעי
 כונת, והכא אינו מתכוון ואינו עובר משום בעל תוסף.
 ור"ג סבר לא בעי כונת ואם מוציא יוחר מזוג אחד
 עובר בכל תוסף כי עושה מצוה גם שלא בתכוון
 (ערובין צ"ח). משני מיבולין בסדר פסח רצו לדייק
 כי מצות צריכות כוונה, כיון דלא בעיין חיובא דמצוה
 הוא דאכיל ליה בבואא פרי הארמא הוא דאכיל ליה,
 ודלמא לא איכוון למדור הלכך בעי למחדר לאמבולי
 לשם מדור. דאי סלקא דעתך מצוה לא בעיא כוונה

רקיע ואמרו עוד: כוכב אחד עלה לשבעים שנה
 וכתעה את הספנים (הרויות י'). ואפשר שכוננו על
 כוכב רשבים שנודע עתה בשם האלי (Halle Comet)
 שנראה אחת לשבעים שנה, ומלאניסקי (ע"ע) הרבה
 לדבר אדותו. זמן האחרון לראייתו היה 18 מאי 1910
 ע"ע אצטננינות.

א.

כוללים: ע' חלוקה

כומיטינו, מרדכי בן אליעזר: חכם
 וחוקר בידעות השיעורים והתכונה; נולד בקושטא
 במאה המ"ו וישב שם ימים רבים, ואח"כ העתיק
 מושבו לארדינופול ושם העמיד תלמידים הרבה. בפירושו
 על יסוד מורה להראב"ע יאמר: אמר מרדכי ב"ר
 אליעזר ו"ל בהיותי בשביה בארץ נכריה בעיר אדריאנו-
 פול, אשר נמיתי שם אחלי, ראיתי אנשים חכמים
 ונבונים אבות על בנים, רודפי צדק ומבקשי התורה
 וכו' ויהי כי ארכו לו שם הימים ויקרא לפני מספר
 החכמים "ע' חיו"ג, ננוי ישראל ח"ג". הוא היה
 תלמיד מובהק להרב ר' חנוך שפורטא שחיה מנדולי
 קפולוניא ומימוחסיה, והיה מרביץ תורה ברבים. ובין
 תלמידיו היו בני רבנים וקראים. גדולי חכמי הקראים
 החיטרו בכבוד כומיטינו (ובשביל זה טעה נאמלאבר
 בכפרו בקרת לתולדות הקראים לחשבו לקראי), כמו
 אליהו בשיצ'י, כלב אפונדופולי ויוסף רביצו. וכומיטינו
 הטיב להם כבוד בפארו את חכמיהם ויקרבם אצלו,
 כאשר נראה מדבריו בהקדמתו לבאורו על ספר
 המאזנים להראב"ע, ואלה דבריו: "ואלה העמודים
 אשר בית החכמה נכון עליהם, חכמים האחרונים, ישלם
 ה' שכרם ותחי משכורתם שלמה מעם ה' כי עשו חסד
 עם עמו, ותהלות כל אלה עד לאין הקר ונגד זקניו:
 כבוד המאור סהל בן מצליח נ"ע, ויפת הלוי נ"ע, ובנימין
 הנאהוגדי נ"ע, ורניאל בן משה נ"ע, ובן יפת הלוי נ"ע,
 ודוד הנשיא נ"ע". כנראה קצפו עליו הרבנים על אהבתו
 הנדולה לחכמי הקראים ולכן לא נתפשטו ספריו בישראל.
 כומיטינו התעסק בפרס בספרי הראב"ע ויהללו מאד
 וכתב עליו כי היה "חכם גדול בכל חכמה גם בדרקו
 ובמקרא ידו רמה, וייף בגדלו באורך דליותיו עלה שמים
 יום שם אהל" וכי (תשובות הרמ"ב על מענות ר'
 שבתי בן מלכיאל כהן). ובכל זאת לא נשא לו פנים
 בדרך הבקרת, ובפירושו על התורה יאמר, "אם דברי
 הראב"ע עם חאמת וחנכון, יחדיו נמחיק סוד כירת
 יכון, וכאשר יראה לנו שתמש דרך אחרת, נפנה על
 ימין ועל שמאל כרוח עוברת".

[ספריו] ואלה הם ספריו: א') ספר "החשבון
 והמדות", כ"י באוצר הספרים בפטרבורג בשתי חוברות
 (ס' 343-346) נשלם ערב ר"ה ה'מ"א=1480; ב')
 ספר "פירוש לחות פרס" כ"י שם ס' 359 בלויט שלשה
 טאמרים אחרים מהמחבר; ג') מאמר "תקן כלי

כוס : כלי קבול משקה לשתיה (cup) וניתוד למשתה היין, והוא קטן מן הנביע (goblet). מזיקי יין (עמוס ז' ו'), מפרש אמורא אחד „קנישקין“, מין נביע שיוצאן משני צדדיו קנים, ושותין ממנו שני בני אדם בבת אחת (ע"ז ע"ב:). אשישא (ש"ב ו' י"ט) הוא לדעת שמואל גרבא דחמרא (ביצה כ"א.) או כוס גדול, אותבי אשישי ענבים (הושע ג' א'), סמכוני באשישות (שה"ש ג') כלומר החזיקוני ואמציני בכוסות יין, וכן הרמב"ם מביא אשישות וכוסות (חל' סוכה פ"ו ה'). פוטריין (poterium) הוא כוס גדול שהיו משקין אחר המרחץ, וזבוב נמצא לשור חמשיקים בפוטריין שלו (ב"ר פ' פ"ח). חחו כוס פרעה (בראשית מ' י"א). כוס יין חיו שותים בשמחת ישתנה להודות לה', כוס ישועות אשא (תהלים קמ"ז י"ג), ומשקים ממנו לאבלים לנחמם מינוגם, והוא כוס תנחומים (ירמיה מ"ז ז'). המנהג היה לפנים במשתה היין להשקות כל המסובין מכוס אחת. בעל המשתה היה ממלאה ומושימה לאחד מקראויו והוא שותה כולה ומחזירה לבעל הבית והוא ממלאה ומושימה לאחר עד אשר שתו כל האורחים. שתיית הכוס נשתמשה גם למליצה על חפורעניות, ונאמר קח את כוס היין החמה הזאת מידי והשקית אותו את כל הנגים (ירמיה כ"ח ט"ז). גם עליך תעבר כוס (איכה ד'). כנראה היו מנחשים במצרים לדעת עתידה משתיית יין מן הנביע, ויוסף רצה להזנות את אחיו כי גם הוא נחש ינחש בנביע הכסף אשר שם באמחת בנימין (בראשית מ"ד ט"ז). בימים הקדמונים השתמשו לרוב בכוסות של זהב וכסף, וגם קרבן התמיד השקו בכוס של זהב (תמיד פ"ג ד'). גם השתמשו בכוסות זכוכית לבנה יקרות מאד שנעשו עם צורות תקוקות. אייתי כסא דמנקרא (מלשון בנקרת הצור) בת ארבע מאה זוזי ותבר קמיהו ואיעציבו (ברכות ל"א).

[כוס של ברכה] עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה (לויטמן) מעון: הרהה (מבנים), שטיפה (מבחרץ), חי (ומוזג אח"כ), מלא, עימור, עימוף, גומלו בשתי ידיו, נותנו בימין, מנביוה מן הקרקע (או מן השלחן) מפה, נותן עיניו בו, וי"א אף משנרו במתנת לאנשי ביתו (לאשתו). א"ר יוחנן אנו אין לנו אלא ארבעה: הרהה ושטיפה חי ומלא (ברכות כ"א). ע"ע זימון. א"ר אסי אין מסיחין על כוס של ברכה, ואין מברכין על כוס של פורענות, היינו אם שותה שני כוסות כי חיישינן לזוגות ומוס (שם). ע"ע ארבע ביסות; הברלה; קדוש. מעשה בר"ע שעשה משתה לבנו ועל כל כוס וכוס שהביא אמר חמרא ותוי לפום רבנן חי וחמרא לפום רבנן ולפום תלמידיהון (שבת ס"ז:). ומזה נשתרבה המנהג לשתות לחיים (ע"ע). אך כמינו שאחד שתה למיתה, שהיה מציא לעו על אשת רבי, ואמר „אשתך אשתי ובניך בני“ א"ל רבי „רצונך שתשתה כוס של יין?“ שתה ומקע, וכן אירע לאחד שאמר כן לרבי חייא (שבת ל"ז). על כוס עקרין ע"י שבת

למה לך תרי מיבולי והא מביל ליה חרא זמנא! דלמא לעולם מצוות אין צריכות כוונה והכא כי חיכי דליהוי חיכירא לתינוקות וכו' (פסחים קי"ד:). וכן כפארוהו ואכל מצה יצא אף שלא בכוונה. בשופר אם נתכוון שומע ולא נתכוון משמיע או לחיפך לא יצא. העובר אחרוי ביחכינ או שהיה ביתו סמוך לביחכינ ושמע קול שופר או קול מצילה אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא, ואין ראייה מזה כי מצוות צדיכות כוונה, כי הכוונה מה היא לשמיע יוצא בכוונה זו אף שלא כיון לצאת ידי חובת שופר (ר"ה כ"ח:). אבל תוקע לעצמו אינו צריך כוונה, מלבד אם הוא מתעסק ולומר חכמת התקיעה. לענין תפלה צריך לכיון את דעתו, וכן החולה והצמא והרעב אם אי אפשר להם לכיון את דעתם אל יתפללו עד שיאכלו וישתו כדי שתהא דעתן מיושבת עליהן (רמב"ם תפלה פ"ד ב'). רב האי נאון ורבנו יונה פוסקין שמצוות אין צריכות כוונה, והר"ף פוסק שצדיכות כוונה (גופי הלכות אות צ"ח), ואפילו למ"ד אין צריכות כוונה היינו במצוה רתליה במעשה, רמעשה רב והוא בעצמו מורה על קיום המצוה ואין צריכין עוד למחשבה, אבל מצוה התלויה בלב או באמירה כגון תפלה וראי דצריך כונת הלב להבין פירוש המלות, ומה שאמרו בק"ש דאין צריך כוונה רק בפרשה הראשונה היינו הכוונה לצאת ידי חובת ק"ש כי יוצא בפרשה זו לבדה, והשאר צריך כוונת המלות כקורא בתורה, וגם במצוות מעשיות צריכין כונה במקום שנוכל לחשוב המעשה שלא במקום מצוה כמו במצוות מצה שמורה צריך לומר לשם מצת מצוה בכל עסק (ממה משה ס"י תקע"ז). כי בלא זה יש למעות כי הוא עוסק בקצירה ומחינה של קמה לחמץ, וכן אמרו חלוצה קורמת ליבום עכשו שאין מתכוונין לשם מצוה (יבמות פ"א א' ת"י; בכורות פ"ז ז'), כי אין סימן ניכר אם היא יבמה או אשה אחרת, וגם אפשר לחשוד אותו כי מתכוין לשום דבר אחר זולת המצוה, אבל במצוות מעשיות שהם לשם מצוה ביחוד, כמו הנחת תפלין וסוכה ולולב וכדומה שאין בהם צורך חול כלל אינן צריכות כוונה, ולכן התנגד הגאון מוילנא להמנהג לומר קודם קיום המצוה „לשם יחוד קב"ה ושכינתיה“ וכו' או „הנני מוכן ומוזמן לקיים מצות בוראי“ וכו' כי מצוות אין צריכות כוונה.

[כוונות בקבלת] המקובל ר' יצחק לוריא חבר כוונות נסתרות להתפלה, ונקצו בשם „כוונות ע"ם הארי ז"ל“ בסדרים שמשמשים בהם החסידים, כמו „סדר עבודה וטורה דרך“ (סלאוויטא 1821), ו„סדר תפלה מכל השנה מנהג קהלות ספרדים“ (וויז 1819) ועוד איזה סדרים שנרפסו אח"כ. בבית תפלה „בית אל“ בירושלם יתפללו מסדרים כ"י שיש בהם כוונות וסודות רבים ועצמים עד כי תפלתם תמשך כארבע שעות בבקר ושתי שעות בערב, ובפרט רבו הכוונות בימי הספירה.

ק"מ: בשלשה דברים אדם ניכר: בכיסו בכוסו ובכעסו (ערוכין ס"ה:). כי יחן בכוס עינו (משלי כ"ג ל"א) בכיס כתיב, השכור נותן עינו בכוס, והחונני נותן עינו בכיס שלו אם יש בו מעות הרבה (תנחומא שמיני ס"ה, ילקוט משלי שם).

א.

כופר בכל: ע' מודה במהצת

כורש: מלך פרס, הוא השיב את כלי בית ה' שהוציא נבוכדנצר מירושלם (עזרא א' ז'). ויעבר קול בכל מלכותו וגם בככתב לאמר כי: ה' אלהי השמים פקד עליו לבנות לו בית בירושלם, ויתן רשות לגולי יהודה לעלות לירושלם ולבנות את בית המקדש (עזרא א' וסוף דה"ב). שני כורש היו אחר קודם אחשורוש בזמן דניאל (דניאל ו' כ"ט), וכתב רש"י בשם היוספון שהיה חתנו של דריוש הראשון הוא דריוש המדי, וכורש זה נקרא גם בשם ארתחששתא. כורש ודריוש שוערין של בלשצר היו (שה"ש רבה פ"ג). וכורש השני שנתן הרשיון לבנות הבית הוא בן אחשורוש מאסתר ונקרא גם דריוש וארתחששתא (עזרא ו' י"ד). הפקידה הזאת היתה בשנה הראשונה לכורש שהיא שנת ע"א לכיבוש יהויקים שפכמה בכל על ישראל (רש"י מגילה י"ב). דרש ר' נחמן בר רב הסרא. כה אמר ה' למשיהו לכורש אשר החזקתי בימינו (ישעיה מ"ה). וכי כורש משיח היה? אלא א"ל הקב"ה למשיח: קובל אני לך על כורש, אני אמרתי הוא יבנה ביתי ויקבץ גליותי והוא אמר מי בכס מכל עמו ויעל (מגילה י"ב). ופירש"י מעם מקרא זה כוכ"ח על דרש זה שאין לך מעם זרקא במקרא שאין סגול בא אחריו וכאן נקוד למשיהו בורקא ולכורש במאריך להפרישו ולנתקו מן למשיחו. והקובלנא היא מפני שכורש עצמו לא השתדל בדבר הבנין. בכ"ז אמרו עליו כי כורש מלך כשר היה (ר"ה ג' ז'). יפת אלהים ליפת זה כרש שיבנה בית ה' (ב"ר פל"ז). בספרות העמים נקרא כורש Ozyus אך כל דבריהם אודותו הם מעורבים ומסובכים הרבה וסותרים זה את זה. גם הם מקדימים זמנו של כורש מחשבונג ע"ע ארתחששתא; דריוש.

ב. ט.

כורת: ע' דבורים

כוש: בן חם ואחי מצרים. כוש ילד את נמרד ותחי ראשית ממלכתו בכל... בארץ שנער, ומן הארץ החיא יצא אשור (בראשית י'). בני כוש התפשטו בארצות בבל ערב ואפריקא, ומפני שעיקר ישובם היה בדרום ערב אצל מצרים נקרא הארץ על שמם כוש והיא הנודעת כפי העמים בשם אטיופיא (Aethiopia) ושם נשחרו פני היושבים מחום השמש ומחשפעת האקלים המיוחד בארץ ההוא. עד כי חושאל השם כוש לאיש שצבע עור בשרו נטמה לשחרות. ומה נקרא היין השחר **"יין הכוש"** (ב"ב צ"ט:). והאחרון השחר "אחרון

הכוש" (סוכה ל"ג). שמראיו חשוכין וכו' היינו כושי (בכורות מ"ד:). ככושי עזה (נגעים פ"ב). שחרות הכושי המבועי היתה למטל לכל דבר המשונה, היהפוך כושי עורו ונמר חברברותיו (ירמיה י"ג כ"ג) מה עורו דכושי אינה חזרת וכו' (שבת ק"ז:). והנביא מדמה בהם את ישראל, הלא בבני כושיים אתם לי (עמוס מ' ז'). כה כושי משונה בעורו אף ישראל כשונים במעשיהם ככל אומה ולשון (מ"ק מ"ז:). גם יתמשו במלת כושי ההפך ממשמעו וכמו שקורין לסומא סניא נהורא, כן היו קורין לאיש יפה כושי ולאשה יפיה כושית. ועל האשה הכושית שלקח משה (במדבר י"ב א') אמרו, וכי כושית היתה? אלא מדינית היתה, ומה ת"ל כושית? כה כושי משונה בעורו כך צפורה משונה בנו"ח יותר מכל הנשים (ספרי בהעלותך). ת"י: כן הות צפורה אתה משה יאה בריוה ושפירא בחוזה ומשניא בעובדיא. תרגום השמרוני העתיק כושית=איירתא. פ"י יפה. כוש בן ימיני (תהלים ז') וכי כוש שמו והלא שאול שמו אלא מה כושי משונה בעורו אף שאול משונה במעשיו, ונאמר מיכל בת כוש—בת שאול—(עירובין צ"ז.). ביוצא בו אתה אומר וישמע עבר מלך הכושי (ירמיה ל"ח), וכי כושי שמו אלא צדקיה שמו, אלא מה כושי משונה בעורו אף צדקיה משונה במעשיו וכו' (מ"ק מ"ז:). ר"ל מצויין במעשים טובים, חנהו תרתי כושאי דהוו קיימי קמיה שלמה אליהרף ואחיה (מ"א ד' ג'). ע"ש שהיו יפים קרי להו הכי (סוכה נ"ג. רש"י). וכן בלשון פרסית כושי מודה על יופי ונ"י (ערוך השלם ע"י כוש).

[ארץ כוש] כאמור לעיל נתפשטו הכושיים בארצות רבות, ואף כי עיקר מושבם היה באטיופיא. הכושים הנזכרים בתנ"ך חם מארץ הסמוכה ליהודה. כוש היתה אצל מצרים והיתה מחלוקת ביניהן בדבר הנבול וכשבאחח הצפרדע הורדעה הנבול ועשתה שלום ביניהן (שמות ובה פ"א), והיתה בין מצרים וערב, ויער ה' את רוח הפלשתים והערבים אשר על יד כושים (דה"א כ"א מ"ז), חרח הכושי בא לחלחם באסא והיו בחילו גם הלובים (שם י"ד ח'; מ"ז ח'). ולא רחוק מהכושים האלח חיו המדינים, ונאמר אהלי כושן ויריעות ארץ מדין (חבקוק ג' ז'). ולפ"ז אפשר שהאשה הכושית שלקח משה היתה בת כושי אצל מדין, אבל הכושים האלה לא היו שחורים רק כי יצאו מבני כוש, והכושים השחורים (Negro) ישבו באטיופיא או בא"י ב"ס י"א (ע"ע) הנקראת כפי הערביים חבש. ויש חלק מבני הכושים שישבו בארצות המזרח עד הודו. וכן תרגם יונתן ב"ע (בראשית י' ז'). ורב יוסף (דה"א א' ח'). ולפ"ז ניחא פלוגתא דאמוראי, מחודו תנן כוש, ח"א חודו בסוף העולם וכוש בסוף העולם. ח"א נבי הדדי היו קיימי (מגילה י"א.). הנדואי פירש"י כושיים (ברכות ל"ז:). מבי הנדואי מארץ כוש (יוסא פ"א: רש"י). רב יהודה הנדאה נר שאין לו יורשים חז

חרית גדליה בן אחיקם באו שמונים איש משכם משלו ומשמרון ובידם מנחה ולבונה להביא בית ה' (ירמיה מ"א ה'). ובשוב בני הנולה מבבל ברשון כורש, כאשר שמעו הכותים המכונים "צרי יהודה ובנימין" כי בני הנולה בונים חיכל לה' אלהי ישראל וינשו אל זרובבל ואל שרי האבות ויאמרו להם: "בבנה עמכם, כי ככם נדרש לאלהיכם ולו אנחנו זוכחים מימי אסר חרון מלך אשור הצעלה אותנו פה" (עזרא ד' נ'). אבל לא קבלו אותם כי חשדום שהם פוסחים על שתי הסעיפים ויראו שהאומה הורה הזאת תסיר לב עם ישראל מאלהיו. אבל מוסיף יוסיפוס לספר. היהודים הגידו להכותים שגם להם הרשות להתפלל בבית המקדש, כי בית תפלה היא לכל העמים. הרחיה שנדרחו הכותים מלהשתתף בבנין הבית עוררה קנאה גדולה בלבם, והיתה לאבן הנגף בין שתי הארצות, ושנאת אפרים ויהודה שבה ובערה כבימי קדם. הכותים בנו להם חיכל בפני עצמם כנורע מדברי יוסיפוס אשר צריכים תיקון ע"פ דברי נחמיה, וזה הדבר: מנשה אחיו של הכהן הגדול ידוע נשא את ניקאסא בת סנבלט נשיא וראש השמרונים לאשה. נחמיה צוה אותו לגרשה כמו שגזר על כל הנשים הנכריות, וכאשר מאן מנשה לעשות כן, הברילו נחמיה מתוך הקהל. וילך אל סנבלט חותנו, ויבנה סנבלט חיכל בהר גרזים. כי גם לפני היתה שם הבמה, ושם את מנשה חתנו לכהן. והיודים רבים אשר מאנו לגרש נשותיהם הנכריות באו לשמרון ויקבלו עליהם המנהגים מימי קדם ויבטלו זרות עזרא ובית דינו ותקנותיהם. ובדי להקדיש את הר גרזים בקדושת יתירה, ויפיו השמרונים את תורת משה ויוסיפו בדברים כ"ז ז', "על הר גרזים", וביא לי, "מול שכם" ועוד שניים באלת. לפי יוסיפוס בנה סנבלט החיכל ברשון המלך אלכסנדר, חלף העזרה בחיל השמרונים בהלחמו על צור (קדמוניות י"א ז' ב'). בנחמיה נאמר "וסבני יהודע בן אלישיב הכהן הגדול חתן לסנבלט החרוני ואבריחהו מצ"ל" (נחמיה י"ג כ"ח), ואפשר שמנשה היה מבני יהודע שהוא ידוע, וכנראה היו שני המעשים האלה: גרוש מנשה ובנין היכלם בזמנים שונים, אך השנאה להכותים גרמה לצרף את שני המאורעות ולומר שחכהן הנגרש היה בונה היכלם. האיבה נגד הכותים נראתה מדברי יוסיפוס וספרי החשמונאים וגם מדברי בן סירא. באמרו בשני גוים קצה נפשי... בעם נבל היושב בשכם (נ' כ"ה). במלחמות המכניים—יאמר יוסיפוס—היתה יר השמרונים עם צוהרי ישראל, וכאשר באו ימי היגון ואנחה על היהודים בגזר השמרונים בה, וכתבו לאנטיוכוס אפיפנוס לאמר: "לא יהודים אנחנו ולא ידענו את אלהי העברים, כי מצדן באו אבותינו וכו', ולא מלבנו ומרצוננו שטרנו את השבת והמועדים. ועתה אם רעה היא בעיניך ללכת בדרך העברים ולעבוד את אלהיהם. נחזור ונשוב ליראת אבותינו ונקרא את שם מקדשנו ע"ש יאפים הילניא

(קרושין כ"ב: פירש"י מארץ כוש). עשרה קבין שכרות ירדה לעולם תשעה נטלו כותים (קרושין מ"ט:). ואפשר שכוונת בזה על הכותים השחורים. יאתיו חשמנים מני מצרים (תהלים ס"ח) נשאו כוש ק"ו בעצמן: ומח הללו שנשתעברו בהן כך אני שלא נשתעברתי בהן לא כ"ש. א"ל הקב"ה קבל מהם. מיד, כוש תריץ ידיו לאלהים (שם) וכו' (פסחים ק"ח:). והם שכני מצרים הנזכרים פה.

א.

כותים: בשם "כותים" נכללים התושבים שהושבו מלך אשור בערי שמרון, למלאות מקום בני ישראל אשר הנלה משם. התושבים האלה הביא מלך אשור מבבל ומכותה ומעוה ומחמת וספרוים (מ"ב י"ז כ"ד), ויען כי רוב התושבים היו מכותה לכן נקראו כולם בשם העיר הזאת. אמנם הכותים האלה היו קוראים את עצמם בשם "שומרים" או "בני ישראל" והיו אומרים שהם מן "בני יוסף" (ב"ר פצ"ז), וכן כתבו מכתבים להחוקר סקלינער "שהקוראים אותם כותים ישקדו בדבריהם". השם "שמרונים" נמצא במלכים (מ"ב י"ז כ"ט), בתלמוד ירושלמי (ע"ז פ"ה ד'), ובמדרש (מ"ד פל"ב, פ"ע"ב ופצ"א), אך לרוב נזכרו בדברי חז"ל בשם "כותים", "כותאי" ו"כותיא"

[קורות הכותים] זולת המקורים בכה"ק, נודעים לנו קורות הכותים מספרי יוסיפוס וספרי החשמונאים, אין לסמוך על דברי הימים של הכותים כי אין בניהם נכונה. בספר מלכים יסופר כי בתחלת שבתם בשמרון לא יראו את ה' והיו עושים גוי אלהיו, כל איש אליל עירו שבא משם, ואנשי כות עשו את אליל נרגל וגו'. וישלח ה' בהם את האריות אשר נתרכו בארץ שהיתה שושמה מאין יושב, והיו הורגים בתושבים החרשים. ויוגד למלך אשור כי התושבים בשמרון נהרגים ע"י האריות כי אינם יודעים את משפט אלהי הארץ. וישלח להם המלך אחר מהכתים אשר הנלה משם וישוב בעיר בית אל ויורם את משפט אלהי ישראל ואיך יראו את ה'. והיו יראים את ה', אך בכ"ז לא הניחו את עבודת האלילים ויעשו להם במות (מ"ב י"ז). ואלה נקראו בלשון חז"ל "גרי אריות". אבל יאשיהו מלך יהודה הסיר את הבמות אשר בבית אל ואשר בערי שמרון (שם כ"ג מ"ו—מ"ט), והמלך אמר להם, "לכו דרשו את ה' בערי ובעד הנשאר בישראל וביהודה" (דהייב ל"ד כ"א), ומשמע מזה שעוד נשארו גם מבני ישראל בערי שמרון, וכנראה היו מרלת העם, כי מלך אשור הנלה משם רק ראשי העם וגדולי המדינה, וכן נמצא חרות בלוחות האבן אשר סרגן מלך אשור מתפאר שהוא הנלה מארץ ישראל שבעה ועשרים אלף ותשע מאות איש, ואי אשר שמעט מזער כזה היושבי הארץ והנשארים נתבוללו בין הכותים. גם נראה מדברי יאשיהו כי רק מקצת הכותים כחשו אז בקדושת ירושלים, ובס' ירמיה יסופר כי אחרי

עליהם שלא ישאו כלי זין, ובית תפלתם על הר גריזים הפכו לבית תפלת הנוצרים. בכל זאת לא נתו ולא שקטו הכותים, ובימי הקיסר אנטוניוס ויוסטינוס כאשר נלחמו הרומיים עם הפרסים קמו הכותים וימדדו ברומא. אבל גם אז לא הצליחו כי רובם נפלו במחומות האלה והנשארים ברחו אל כל הארצות מסביב ורק מעט מעיר מהם נשארו בארץ במדרגה שפלה, וכחשו באמונתם ותבוללו בין נוי הארץ. מעת החיא והלאה לא יזכרו עוד הכותים בתור אומה או מפלגה מדינית. רק בתור כחה בנוגע לדתם ותורתם.

[אחרית הכותים] בשנת 1623 מת הכהן הנדול האחרון של הכותים אשר התייהם לזרע אחרון. ומאז עד היום הזה כהניהם מתייחסים לבני עזיאל בן כהת ונקראו בשם "כהן הלוי". חנוסע ר' בנימין מטודילא (1163) מצא כשתי מאות נפש מהכותים בקסרין. אלה בשבם. שלש מאות באשקלון, ומאה ברמסש. ר' משלם בן מנחם (1480) מצא חמשים משפחות כותים במצרים ולהם בית הכנסת. גם ר' עובדיה מברסנורא מצא חמשים משפחות מהם בקאירא. כלם סוחרים ועשירים. משנת 1590 ואילך שלחו מכתבים אל סקלינר. לורלפים, הונטינגטון, גרינר, ואצי, ורבים מהנוסעים לא"י כתבו אדוותם. בראשית המאה הנוכחית ישבו כל הכותים בשבם ונשארו מהם מתי מספר. כל הנפש מאה וחמשים ושתיים, וגם מספרם זה הולך וחרל. כי אסור להם להתחתן עם אינם כותים.

[כתות הכותים] יוסיפוס יספר כי בריב היהודים עם הכותים בימי תלמי פילומטר באלכסנדריא, בחרו להם הכותים את שבאי ואת רוסאי לריב את ריבם (קדמוניות י"ג ג' ד'). ובאגדות חז"ל יסופר שמלך אשור קרא את ר' חסתאי ור' סביי ללמד את הכותים דרך ה' (פרקי דר"א פ"ח, תנחומא פ' וישב, ילקוט ח"ב רמז רל"ד, ועי' פסיקתא רבתי פמ"ו). הקראי יהודה הרסי כותב שהכותים נחלקו לשתי כתות. בוסאן דוסמאן, וכן מעיד גם הערבי מאוזרי, וקראן בשם: כת בוגן, וכת דוסתאי. גם הנוצרים אפיפנוס, אורינגס ועוד מעידים על כתות הכותים, אבל לפי עדותם היו ארבע כתות, ומאלה לא נודע דבר בלתי מכת דוסתאי (ע"ע דוס ת"ס). לפי רברי הימים של אבולפתח קבעו להם חוקים ומשפטים חדשים, כאשר אמרו: אסור לאכול ביצים כ"א מן העופות הנקרבים על המזבח; על הקבר מטמא שבעת ימים; התקינו שלא יאמרו ברוך אלהינו לעולם (עי' ברכות נ"א), ולא לחנות את השם באותיותיו (עי' סנהדרין פ"א א'), וספרו חמשים יום, ממחרת הפסח כמו תרבינים וכו'.

[אמונת הכותים] המסך המבדיל בין אמונת היהודים ובין אמונת הכותים הית בראשונה רק עבודת הר גריזים ותחיית המתים, כי הכותים קבלו רק תורת משה וספר יהושע, ולא ספרי הנביאים. לכן אמרו חז"ל מאימתי מקבלין אותם, משכפרו בהר גריזים והודו

(קדמוניות י"ב ה'; ב' חשמונאים ו' ב'). וכאשר נברו החשמונאים הלכו הכותים אל הגנים מסביב לעורר שנאה ומדון וגוספו גם הם על צורדי ישראל (קדמוניות י"ב י"ג; א' חשמונאים ג' י'). ובעבור זאת החריב המלך יוחנן הורקנוס את היכלם שתי מאות שנה אחר הוסדו (יומא ס"ט. מ"ג. תענית י"ט, ב"ר פס"א), אריסטובול ואנטינוס בנוי לכדו גם את שמרון והיושבים בה מלטו נפשם במנוסה (קדמוניות י"ג י' א'). אך כאשר נלכדה ירושלם ע"י פמפיוס השבו השמרונים על נחלתם. גמבינוס בנה את שמרון מחדש ובימי חורדוס עלתת ביפיה על כל הערים מסביב, ויקרא את שמה לכבוד הקיסר אוגוסטוס ובסמי (ערכין י"ד; מ"ר פ' קצ"ח). אהבת חורדוס לשמרון היא עדות נאמנה כי היתת צרחה של ירושלם. בימי הפקיד קפניוס השליכו הכותים עצמות מתים בבית המקדש בחג הפסח כדי לטמאו (קדמוניות י"ב ב'; תוספתא עדיית פ"ג), וכאשר היו משיאין משואות לצורך קדוש ההדש קלקלו הכותים האות כדי לגרום טעות (ר"ה פ"א). בימי הקיסר קלודיוס הרנו בכפר נינים איש נליל מהעוברים דרך ארצם לחונ את החג בירושלם. ויבואו היהודים אל קומאנוס פקיד רומי לאמור: "נקום את דמי הנרצח מידי הכותים", ויתנו לו הכותים שחד ולא שמע לעצקת היהודים, ויקומו היהודים על הכותים ויהרגו מהם רבים. וישלחו הכותים לקומאנוס ויבא לעזרתם ויפלו היהודים בחרב הרומיים והנשארים ברחו. אנשים רקים מדלת העם נפלו על ערי שמרון ויבזו את רבוש הכותים וישרפו את בתיהם באש, וישלחו הכותים אל קוורדרוס אפרכס הרומיים קובלנא על היהודים, ויצו לשלוח שלוחים מן היהודים ומן הכותים עם קומאנוס לדון לפני הקיסר. אגריפס בן אריסטובלוס היה או בבית הקיסר ויחל את פני אנריפינא אשת הקיסר לרבר על לבו לענוש את השמרונים על כל הרעה אשר עשו ליהודים, ויעש הקיסר כדבר אשתו ויגרש את קומאנוס מפקודתו ואת שלוחי השמרונים הרג לפי חרב (קדמוניות ב' ו' א'; מלחמות ב' י"ב ג').

[מוסן החרבן ואילך] בימי האפרכס פולמוס התאספו הכותים להר גריזים כי נביא שקר אמר להם שהוא יגלה הנניזות הנסתרות אשר המזין משה חתת ההר, ויפול עליהם פילמוס ויהרגום. בימי תרבן ירושלם התקבצו וקמו נגד הרומיים (מלחמות ל"ז ל"ב) והיו אחים לצרה ליהודים, כי הרומיים לא הברילו בינם ובין היהודים כי משפט אחד ורין אחד היה לכולם בהוקי הרומיים. הכותים נתפורו בכל א"י ולא החזירו עוד עד ימי ספטימיוס סוורוס, כי אז נשמע על דבר מרידתם ברומיים, וסודוס החריב את שמרון ויהרוג את יושביה. בימי ממשלת צינא התקבצו הכותים בחג הפסח של הנוצרים (בשנת 484) על הר גריזים וילכדו את נבלום (שבם) ויחרגו את הנוצרים, וכן עשו גם בקסרין. ויבואו פקידי רומי ויכום לפי חרב ונודו

בירושלם ובתחית המתיים (מס' כותים פ"ב). הם האמינו בשכר ועונש של הנפש, ובשכיל זה שנו בתורה "ליום נקם ולשם" במקום "ל". לעד מקום בתורה לאמנת יום הדין (עי' סנהדרין צ'; ספרי במדבר ס"ו ט"ז). ונזחרו מאד לסלק כל נשמות מן התורה. ולכן כתבו "נבור במלחמה" וכו'. אלהים לשון רבים שנו ללשון יחיד וכו'. אבל במשך הזמן קבלו באמונתם ידעות ורעיונות הרשים והשתמשו בשיריהם במושגי הפילוסופים, כמו: "לית אלוה אלא הר, יחידותא דלית לך תבר; ידע מה דעתיר ומה דהח; ושבת דלא מן דרש ביומא שביעיה; זעקת דלא בפס מילין ואתא עלם; השמעת דלא בקל; כל דמדמי אתא לא דמי לה". וכן כתבו באגרותיהם: "שאלת על המשיח מה שמו עמנו, אלא השתב, ומה ידע מאהו אלא ה". וכן "ויקום זה הנביא וישתחוה לו כל העמים. ויאמינו בו ובתורה הקדושה ובהר נרזים. ויתגלה אמונת משת בן עמרם וכו'". בשיריהם מהללים גם "יום המעמד הגדול" יום תחית המתיים, כי לפי אמונת הכותים האחרונים יבא המשיח, "התהב" או "השהב" וישבו ימי הרצון, ימי "הרתותה", וימי "ארצון ימי", "פנותה" אשר היו מימי עלי לא יהיו עוד. מאה ועשר שנים יהיו ימי חיי התהב או השהב וימות. אח"כ יהיה יום נקם, יום הגדול, והצדיקים יבואו בגן העדן, והרשעים ישרפו באש. ובזאת הושפעו מאמונת היהודים והמתמידים.

[הלכותיהם ומנהגיהם] ההלכה הקדומה אצל הכותים, קודם שקבלה השפעה מתורת הקראים ושאר כתות, זופיע אור על מצב ההלכה אצל עשרת השבטים בכלל. נטיות הכותים מן ההלכה אשר בירינו אינן נובעות מאהבת הפירוד וההתרחקות מתורת ישראל, כי אדרבה מנמתם היתה תמיד להראות כיהודים אמתיים, אמנם יסודן במה שמסופר בס' מלכים (מ"ב י"ז כ"ז— כ"ח) שהכהן אשר הורה אותם דת ישראל היה אחד מכהני בית אל, ובלי ספק היה חילוק גדול בין הלכות עשרת השבטים אשר בבית אל ובין הלכות בני יהודה אשר טרכו עבודתם היה בבית המקדש בירושלם, כנראה מדברי ימי התקופות האלה לא היה קשר פנימי בין יהודה וישראל, וכל אחת מתמפלגות האלה התפתחה ברשות עצמת, ואף כי מתוקפיה ממקור אחד ומתורה אחת שאבו חק ומשפט, בכ"ז נפו זה מזה כפי דרכם ותנאי תייהם הפרטים, הנטיה העקרית הזאת נקבעה כיתר כל תמוט בחקי הכותים ושמורה בה עד היום, כי אצלם נשאר הכל במצב העמידה והקפאון בלי קבלת השפעה מצד אנשי יהודה, דברי האומרים שהכותים נזהרו מלקבל דבר אשר אינו במשמעות פשוטו של מקרא אינם נכונים, כי נמצא אצלם הלכות שאינן מן התורה כמו שתימט אעוף ובדומה, מספרי תכמיהם נראו שקבלו הלכות מתורת הקראים ושאר כתות, ולכן צריכוו אנו לתבדיל בין הלכותיהם אשר יש להן זכר

בתלמוד ובין שאר ההלכות. התנגדותם לתורת היהודים לא היתה שזה ככל הזמנים, בתקופת התלמוד נראית ביתר עזה, אמנם בזמן המשנה היו הגמיות רק קלות חערך ואינן בולטות כל כך, וראיה לדבר שכל סתמי המשניות נאמרו אליבא מאן דס"ל "בותים נרי אמת חן" (עי' פ"י דרשב"ם ברבות סוף פ"ח ונדה ריש פ"ח). ולדעת רשב"ג: "בותי בישראל לכל דבר" (ירוש' דמאי פ"א ט') וכל מצות שהחזיקו בהן הכותים תרבה מדקדקין בהן יותר מישראל (ברכות מ"ו, קדושין ע"ו, נטין י"ו, סוטה כ"ב, חולין ד', ועוד). אבל לר"א: "האוכל פה כותי כאוכל בשר תור" (שביעית פ"ח י') ואינם בקיאין בדקדוקי מצות בישראל (חולין ד'). השתנות מצבם לרעה במשך הזמן כבר הכיר ר' שמעון באמרו: "הדא דתימר בראשונה שהיו משועקין בכופרניהון אבל עכשיו שאין להם לא מצוה ולא שירי מצוה חשודין ומקולקלין חן" (ירוש' פסחים פ"א א'; תוספתא דמאי פ"ח כ"ג ועוד). הכותים היו נפתים בכל א"י, ובמקומות אשר רוב התושבים היו רומיים ויונים הלכו הכותים עמם בדרך אחד, ומעט מעט נחשדו כל העם הוח. [שניים בפרטי ההלכות] השניים הקיצונים במנהגי הכותים נעשו אחרי הפרדם לגמרי מישראל, אמנם השניים שנזכרו בתלמוד נעשו בעת שהיו עוד הכותים בין היהודים רובם או מקצתם. ואלה הם: במעשר ותרומה ובשחיטה אמרו שהחייב חל על האוכל בעצמו ולא כשמוכר לאחרים, ולכן נחשדו להכשיל ישראל ולמכור לו דמאי ונבלות, והטעם הוא לא רק מפני שדרשו לפני עור לא תתן מכשול כפשוטו עור ממש, אלא שהיו דורשים כחצדוקים, כבני חנו, שהיו אומרים: עשר תעשר ואכלת ולא מוכר, תבואת זרעך ולא לוקח, ובעין זה דרשו וזכחת... ואכלת (דברים י"ב כ"א) מת שאתה אוכל תשחוט, אבל לא מה שתמכור (ספרי דברים ס"ו ק"ה; ירוש' פאה פ"א ו'; ב"מ פ"ח.). אבל הם בעצמם היו נאמיניו להפריש מעשר ותרומה ולשחוט כהוגן את שחיטתם (דמאי פ"ג ד', פ"ו א', פ"ז ו'; ירוש' דמאי פ"ג ו'; תוספתא דמאי פ"ב ב', פ"ו כ'; פאה פ"ח ב'; תרומה פ"ג ט'; מס' כותים פ"א ו', פ"ב א'; תוספתא פסחים פ"ב א'; פרקי דר"א פ"ח). ולכן התירו לאכול עמהם את תבשיליהם יחד (ירושל' ע"ז פ"ה ד'). השמיטה לא שמרו (ירוש' שביעית פ"ג א', תוספתא שם פ"א ד'), וגם ישראל נחשדו על השביעית (תוספתא שבת פ"ג י"א). מצות תפילין מוחה וציצית ואיסור בשר וחלב לא קבלו. הם נזהרו בסומאות וטהרות (תוספתא מקואות פ"ה א'), אבל נחשבו לבעלי נרות לפי שלא קבלו החילוק בין דם לדם (נדה פ"ג א', שבת מ"ו). לא היו מובלין במים שאובין (ירוש' ע"ז פ"ח ד'). בשמירת שבת דקדקו ביותר; לא הודו בעירוב; לא הדליקו נר ולא הבעירו אש בלילי שבת ולא שחטו את חקרובן בערב פסח דחל בשבת, ורק חמילת דוחה לפיהם את חשבת (ערוובין ל"א, ס"א.

ליבראטור ה"ג 268, על קורותיהם: עקסטיין, געשיכטע אונד בעדייטונג דער שטאדס שטם, ברלין 1886; וורשניק, סאמאריטאנישע נראדיציאנקן מיטגעמילט נאך איהרער נער שיכליבען ענטוויקעלונג אונטערזוכט, ברלין 1888; Montgomery, The Samaritans, Philadelphia 1907. י. ורם

כותל מערבי: ע' בית המקדש

כזב: היא אכזב לצפון עכו (יהושע י"ט כ"ט) בחלקו של שבט אשר, בערך שתי שעות על שפת הים ונקראת כעת ז"ב. וכזב הנזכרת ביהודה ותמר היא אכזב אחרת (יהושע א' מ"ד), אשר בנחלת יהודה סמוך לעדולם, והיא הנקראת כוכה (דח"א ד' כ"ב). בירושלמי (שביעית פ"א א') הנירסא "נוכ", והיינו כזב לצפון עכו. כזב יש לה מעלה יתירה בכמה דינים, כי נחשבת לנבול א"י. לענין שביעית תנו: נ' ארצות לשביעית כל שהחזיקו עולי בבל מא"י עד כזב לא נאכל ולא נעבד, כל שהחזיקו גולי מצרים מכזב ועד הנהר ועד אמנה נאכל אבל לא נעבד. וכן לענין הלה, ר"ג אומר נ' ארצות לחלה: מא"י עד כזב חלה א', ומכזב ועד הנהר ועד אמנה ב' חלות, וכן לענין דמאי (ירוש' דמאי פ"א נ), מכזב ולהלן פטור מן הדמאי, כזב עצמה מה היא? הני גזיב עצמה פמדין כן הדמאי, וכן הדין לכל המצות התלויות בארץ כמו תרומות ומעשרות ומומאת ארץ העמים (רמב"ם תרומות פ"א ז' ח') וחשיב שם כזב עצמה לארץ שלא החזיקה בה עולי בבל, וכן הדין לענין גט הבא ממדינת הים (גיטין ז' ז'). מ. ל. ב.

כזית: ע' מדות ומשכלות

כח: ע' גבור

כתא דהתירא עריה: כלל הוא בנמרא כי גדול כח המתיר מצד הדין מכה האוסר מצד החומרא (חולין נ"ח). לכן השחדלו התנאים להגביל את הקצה האחרון של צד ההיתר, ולהורות כחו של המתיר אפילו בדבר אשר הרעה השטחית נוטה לאסור. והיא מפני היסוד המוחלט אשר לתורת הפרושים שאין אנו עושים המצות ומונעים מן האסורים מצד הסגולה הטבעית אשר בהם, רק מפני צווי התורה לפי אשר פרשה החכמים, ואנו נותנים היתרון למי אשר מוציא כונת התורה להחיד דבר מלאסור, כי לאסור יכול כל איש אפילו מי שלא עמד על אמתת יסוד תורת הפרושים, רק משהד מפני הסגולה הטבעית אשר בהמצות ובורח מן האסור כבורח מן הסכנת. משא"כ המתיר הוא סומך על השמטעה והלמוד ואינו ירא להחיד (ביצה ב': רש"י ד"ה דהתירא). אמנם יש דברים אשר בהיתר יש אסור מצד אחד, כגון בברכות ההיתר שלא לברך יש בו חומרא, כי כל שאינו צריך לברך אסור לו לברך משום לא תשא, ובכ"ז נקרא כח דהתירא ההיתר שלא לברך, כי בטבע האיש המזהז אינו הולך בדרך

פסחים פ"א א', נדרים פ"ג י'). להפסוק שמות י"ז י"ד הוסיפו, "ביום השמיני" כי לפיהם לא נרתה יום המילה גם בשעת סכנה, נגד דעת התלמוד (שבת קל"ד, ותוספתא פט"ז). לא נחברר המעם העיקר אשר אסרו על ידו את החיתון עם הבותים ועשאים נרים נכורים, כי טעמים שונים נאמרו בזה אח"כ (קדושין ע"ה, כותים סוף פ"ב, חולין פ"ה ר', ירוש' ע"ז פ"ה ד', ע"ז ל"א). כי בראשונה לא נחשדו על ע"ה ולפי התוספתא, "משכיר ישראל ביחו לכותי ואינו חושש שמכנים לחוכו ע"ז" (ע"ז פ"ב י"ד), ואם אמת היה הדבר שעבדו ע"ז כאשר אמרו, "דמות יונה מצא להם", והירושלמי אחר הרבה טעמים אחרים יאמר "אית דאמרין דמות יון אית להון ונסכין ליה". למח נוד ר"מ רק על סתם יונם? וגם הנורה הזאת לא קבלו עד זמנם של ר' אמי ור' אסי. אבל כנראה היתה דמות היונה רק חשד שחשדו בו את הכותים ולא דבר ברור, כי אחר שנתרחב פרץ הפיריה בין הכותים והיהודים חפצו להקניט זה את זה, וכשנתקלקלו האמינו במוציא דבה נגדם (ע"י דברי ר' ישמעאל לכותאי ע"ז פ"ה ד'; ב"ר פ' פ"א; קדמוניות י"ח ז' א'; י"ט יושע שלהם פמ"ב). הכיתים לא היו מיכמן רק הארוסות, וכן היתה דעת שמאי (ירוש' יבמות פ"א ג'). מדברי התלמוד נראה שחנ הפסח חנו כראוי ואכלו מצות, אבל מדברי התיספתא נראה שהקדימו או איחרו יום אחד ולא חנו החג עם כל ישראל, זנם בשנתם לישראל קלקלו האות כאשר היו ב"ד משיאין משואות על קידוש החדש כדי להטעותם (רי"ה פ"א, תוס' פסחים פ"ב). הלכות הכותים השונות אשר התלמוד אינו מזכירן, הן: שלא אכלו מצות רק ששת ימים, וכן שינו בנוסח תורתם. ובערב פסח לא אכלו מצות כדעת תו"ל (פסחים ד', כ"ת, ירוש' פסחים פ"י א'). הם דרשו, "צאן לפסח וצאן ובקר לחגיגה" (ירוש' פסחים פ"א א', מכילתא בא). סופרים חמשים יום ממחרת השבת וגם תג השבועות חונים ממחרת השבת. חוגים חג הסוכות אבל לא מכרכים על ארבעה מינים. מחנוכה ופורים אינם יודעים כלום. כיום הכפורים מתענין גם החינוקות מערב עד ערב, בשחיטה מצויים חכמיהם ט' דברים ושהשוחט צריך לכוון פניו נגד הר גריזים ולגמור פסוקי התורה הנאמדים על השחיטה דברים י"ב כ', מ"ז כ"א. אסור לכותי ליקח בת אחיו או בת אחותו. מרוב עניותם במלו פדיון הבן. על תחנים הנזכרים הוסיפו עוד יום השלישי שלפני חג השבועות, והוא חג עמידת משה על הר סיני, וכיום הזה יחוננו י"ב על הר גריזים כבימי שלש רגלים.

ביבליאונרפיא: רפאל קירכהיים שבע מסכתות קטנות; כרמי שמרון פתיחה למס' כותים, פראנק-פורט ד"מ 1851. על עיר כותא: הערצמלה געשיכטע ח"א 478; נייבויער G. T. צד 879, על מכתביהם; אייכהארן, רעפערטארום פיר ביבלישע אונד מארגענלענדישע

הפרשים להרבות בברכות שבתות והדאות, כמו החפץ לסיים כלי שבתיה דמאריה (ברכות ס"ו. ועי' תוס' ערובין מ"ה: ד"ה להוריען), ועי' אמרו כי העשה בתורת שניהם נקרא כפיל בתוך הולך (ערובין ו'). מה שאמרו כהא דהתירא עדיף, אינו מורה כי צריכין ללכת אחרי המיסקל, כי בזה יש כללים מיוחדים: בדאורייתא הולכים אחרי הרבים, ואם הם שנים הולכין אחרי המתמיר, ובדרבנן הולכין תמיד אחרי המיסקל אפילו ביחיד נגד רבים (ערובין מ"ו. ע"ו ועי' תוס' שם ד"ה בשל תורה, וספרי הלכות עולם ס' ו'). אולם כוונתם שזה שהתיר הראה בזה כח נגד הטבע והנטייה להחמיר, והנה הוה הפצה תמיד המשנת או הכרייתא להראות אף שאין הלכה כדבריו (תוס' ביצה ב': ד"ה ונפלג, רש"ים אה"ע ס' ל"ח. יבין שמועה כלל מ"ו). כח דהתירא גדול למי שאומר כי שמועתו ברודה לו, ועי' אם פוסק הרב דמתא כדעת מיסקל מחויבים כל העיר לסמוך עליו (רשב"א ס' א"ף רנ"ג), ות"ה העובר בעיר ורואה שנוהגים כדעת המיסקל אסור לו לומר לחם שאסור לעשות כן, כי אולי דרש לחם הרב כדעת המיסקל (הולין קט"ו. וברשב"א שם). יש הרבה קולות במוסקים אשר אין טעמם מכה דהתירא רק מטעם הנח להם לישראל וכי' ועוד טעמים שונים. בהיתר ענוות סומכים על כח דהתירא של איזה פוסק בכל דאפשר, וגם הרמ"א סומך בדברים כאלה על כח דהתירא (עי' רמ"א אה"ע ס' קנ"ז). כמעט הראשון מן המבקשים כח דהתירא נגד גדולי הראשונים היה ר' חיים נר בן גליפפה אשר הריב"ש יצא למלחמה נגדו (ש"ת הריב"ש ס' שצ"ד). הוא התיר סריקת הראש בשבת וביניה של נשים, וגם אמר כי בזמן הזה אין להצלים היתר בשביל עם הארץ, ודברים המתורים ואחרים נהגו בהם איסור סותר לומר להם מתורים אתם, שאין עם הארץ היום, והריב"ש נלחם כנגדו ואמר שיש גם היום עם הארץ רבים האוכלים כל הסוכות הוץ לסוכה וחושבים שיוצאים במה שמקדשין בסוכה ומאריך לו הוכחה על זה. רב אהרן מנדולי רבני זמנינו חבר ספר "דעת תורה וגלוי דעת" אשר סומך על כח דהתירא להקל בהרבה דברים, ובעל דרכי השובה מביא תמיד את דבריו אך כתב בהקדמתו "צריכין למודעי הנה לא נמנעתי בחבורי אף דברי המסקילין ובגון ס' דעת תורה וגלוי דעת אשר במחילת כח"ה דרכו להקל יותר מראיבהוראה נגד דעת רבותינו גדולי האחרונים ונגד ההוראות שנתפשטו לאסור. אינם המעיין בחבורי יראה אשר במקומות שחקילו מאד כתבתי שחלילה לסמוך על זה למעשה. או שהבאתי באהרונה דעת פוסקים להחמיר בזה וממילא נדחו דבריהם" (עי' ירחון "המצפה" סיון נ"אראק 1910). ע"ע אסור וחיתר; קולא ותומרא. הרח"ה

ובין המזכה (העולה), ורחצו ממנו אחרן ובניו את ידיהם ואת רגליהם בבואם לאהל מועד או בנשתם אל המזבה לשרת ולהקריב קרבנות (שמות ל"א—כ"א). הכיור היה כעין דוד נדלח ולה דרים המרקים בשיהם מים, וכנו היה תבסיס המושב המתוקן לכיור. הכיור וכנו נעשו ממתכות מראות חצובאות (שם ל"ח ה') שנדבו בנות ישראל שהיו בידן מראות שראות בהן כשהן מתקשטות, ואף אותן לא עבבו מלחביא לנדבת המשכן, ונעשה הכיור מהן לשום שלום בין איש לאשתו להשקות ממים שבתוכו למי שקינא לה בעלה ונסתרה, ותדע לך שהן מראות ממש, שהרי נאמר ונחשת התנופה שבעים כבר ונו' יעשה בה גור' וכיור וכנו לא החכרו שם, למדת שלא היה נחשת של כיור מנחשת התנופה (מתנהומא ברש"י שם). וכן תרגם אונקלוס במחויין נשיא דאתין לצלאה בתרע מסכן זמנא. המלך שלמה עשה עשרה כיורות נחשת, ארבעים בת יביל הכיור האחד ארבע באמה (נ"ב רגלים מרובעות ברום שתי רגל), ויתן הכיורות על המכונות (מ"א ו'). בבית שני היה רק כיור אחד, בן סמין עשה י"ב רד לכיור שלא היו לו אלא שנים, כדי שיוכלו כהנים רבים לרחוץ כאחד, ואף הוא עשה מוכני לכיור שלא היו מימיו נפסלין בלינה. המוכני היה הנלגל לשקע הכיור בבור שיהיו מימיו מתוברים למימי הכיור, ואי לא הוה מפסלי בלינה (יומא ל"ו. זבחים ב'). כיצד מצות קידוש? נותן ידו הימנית ע"ג רגלו הימנית וידו השמאלית ע"ג רגלו השמאלית ומקדש (מנחות י"ט:). ביד רחוק עד הפרק שהוא חבור היד עם הזרוע, וברגל עד הסובך הוא הקרסולים (ירוש' יבמות פ"ב א'). וחייב לקדש ידו ורגליו בבואו לשרת בקדש, ועוד הפעם בנשתו להקריב קרבנות או הקטרת האיסורין. היה עומד ומקריב על גבי המזבה כל הלילה, לאורה (כשהאיר היום) טען קידוש ידים ורגלים אע"פ שלא ישן, אבל אינו צריך קידוש על כל גישה וגישה (זבחים י"ט:). כיור צריך להיות בו מים לא פחות מכדי לקדש ממנו ארבעה כהנים, שנאמר אחרן ובניו, והיו אליעזר ואיתמר, ופנחס עמהם הרי ארבעה (רמב"ם ביאת מקדש פ"ה). מרחיצת הכיור למדו נטילת ידים לחפלה (ברכות מ"ו. תשובות הרשב"א ס' קצ"א) דחפלה היא במקום קרבן; בזמן הזה רוחצין כהנים ידיהם לרחוץ (ע"ע נשיאת כפיים). בהוד החיצון של ביהכ"ע יש כיור לרחיצת ידים לצורך הזה. ע"ע רה"צ. ב. מ.

כ"ים: נרחק וכלי קבול לדברים קטנים, או לקבל מעות, חולים וזב מכים (ישעיה מ"ו ז'); או לכנוס אבני המשקל שהיו תסוחרים נחגים לשאת עמחם, אבני בים (משלי מ"ז י"א). לא יהיה בכיסך אבן ואבן (דברים כ"ה י"ג). כים של שנצות (כלים כ"ז א'). כים שתרצעות תחובות בו לסגרו ולפתחו; כים של פנידא (שם כ"ז ו'). אזור הלול לקבל מעות; כים של גבאים

ארצה ובפרט במחוז אארנוי (1867), וכן השתדלה לטובת יהודי רומניא, ושלחה כרמיה הופיע בבוקא רעסט בבית נבחרו העם לטובת זכויות היהודים (1866), ובאספת הקונגרס בכרלין (1878) פעלו שליחי החברה שהכניסו בברית השלום הכללי התנאי „כי האיש המאמין באמונה אחרת לא יבדל ולא יפסיד חלקו וזכותו בעניני המדינה או במשפטי הארץ“. הממשלות רומניא סרביא ובולגריא השיגו את חפשותן רק בתנאי אם ישמרו את חוקי הקונסטיטוציא להגן על זכויות של בעלי הדתות השונות באין הברל. אמנם רומניא עשתה אח"כ בערמה לעבור על החוק הזה ולהוציא ממשמעות החוק את היהודים „הגרים“ בארצה, אך פעולת החברה עשתה פרי עב"פ בסרביא ובולגריא. בשנת הרעב ברוסיא (1869) אספת הכ"ח כסף לתמוך בידי יהודי רוסיא ופולין, ועד התמיכה נוסד בקענינסבורג, ויסדו שם בית אוסף לילדי היהודים מרוסיא ופולין, ובמשך שתי שנים תמכו בידי שמונה מאות יהודים שעברו דרך שם לאמריקא, ומצאו מקום מנוחה בעד שלש מאות יתומים. בשנות 2—1881 בזמן הרדיפות ברוסיא עזרו יהודים רבים שברחו משם להתיישב באמריקא וללמוד עבודת האדמה. כעשרים אלף יהודים תמכו ברב או במעט ע"י הועדים שנוסדו באירופא ואמריקא, ונם בפנים רוסיא עזרו ליהודים שלא יכלו לעזוב את מקומם.

[פעולת כ"ח בארצות הקדם] פעולת החברה באפריקא ואסיא גדולה מאד. בשנת 1867 שלחה את ר' יוסף הלוי לא ב"ס יניא להתורע ארוח הפלשים (ע"ע). בתונים במורוקא ופרס, השתדלה החברה להטיב מצב היהודים ע"י בתי ספר ולחלוא את מושלי הארצות האלה להגן על היהודים ולענוש את ההמון המתנפל עליהם מעת לעת בחמס ושוזר. ואיזה פעמים כאשר באו מושלי מורוקא ופרס לפאדים התראו עמהם שליחי כ"ח ויבקשו מהם לעצור בעד פרעות ההמון נגד היהודים, והמושלים האלה הבטיחו למלאות חפצם. אחת כפעולות כה"ח היתה להציל את היהודים מעלילת הרם ולהוכיח ע"י עורכי דין להמשלים בארצות ששם הוציאו הרבה הזאת כי העלילה בשקר יסודה.

[בתי ספר ומלאכה] בית הספר הראשון שיסדה כה"ח היתה בטיטואן מורוקא בשנת 1862, ושני בטאנגיר בשנת 1864, ושלישי בבגדאד 1865. ומאז ועד עתה יסדה הרבה בתי ספר בבולגריא רומניא ותורקיא האירופאית, תורקיא באסיא (מיפו עד ארם צובה ובגדאד), מצרים, תונים ומורוקא, ופרס. בשנת 1880 היה מספר בתי הספר לחכ"ח 34, בשנת 1890—54, ובשנת 1908—144, ומספר התלמידים נערים ונערות כארבעים אלף. תמיכת בתי הספר נתרבח ע"י עזרת קרן קימת של הבארון הירש. בבתי ספר אלה לומדים עברית עקרי הדת וקורות ישראל, לשון המדינה, הגיאוגרפיא, החשבון, וראשי החכמות הרגילות. תלמידים

(ב"ק ק"ג), שלשה שהטילו לבים (כתובות צ"ג). שעשו שותפות בעסק וכל אחד נהן חלקו לאוצר השותפים, ויש עוד מיני כיסים, כמו צרור הכסף (משלי ד' כ') חריט בעד ככר כסף (מ"ב ה' כ"ג) מרצוף שהיו חותמין אותו, חותם המרצופין (שבת פ' :), פונדה או פסיקיא הוא כים למעות (שם ק"ב.). תרמילא הוא כים למזונות (שם ל"א.), ילקוט הרועים או כלי רועה (זכריה י"א מ"ו), וכן אמתחת ושק. ע"ע כ"ס. ב. ט.

כל ישראל חברים: חברה שנוסדה בפארים בשנת 1860 בשם Alliance Israélite Universelle (אגודת ישראל מכל העולם) ובעברית „כל ישראל חברים“ (ר"ת: כ"ח). מיסדי החברה היו: אריסטוד אסתרוק שהיה אח"כ הרב הכולל בבעלגיום, איזידור קאהן מ"ל מכ"ע Archiv Israelites, יוליוס קארוואלה, נארציס לעווען עורך דין, פרופ' איג'ן מנואל, וקרל נעמער סוחר. מר לעווען הוא עומד עתה 1910 בתור ראש החברה. חכלית החברה היתה: „להגן על בבוד היהודי ולהצילו מרבת עם; להרגילו לעבודה ומלאכת יד; להאיר עיני היהודים העניים ברעת, היושבים בחשך הבערות; להתאמץ בעד חרות היהודים ולהשיג בעדם שיווי זכויות בכל מקום“; דבר אין להחברה הזאת עם עניני אמונה רק עם תורת האדם. בראשית התיסדות החברה קמו עליה מתנגדים רבים מיהודים ונם מאומות העולם, כי החברה היתה בעיניהם לעדות על לאומיות ישראל המיוחדת. אחרי מלחמת הצרפתים עם האשכנזים בשנת 1—1870 חשבו יהודי אשכנז את חברת כ"ח כחברה צרפתית-יהודית ויקנאו לה ויאבו להפריד מהם חברי היהודים באשכנז ולכונן להם חברה מיוחדת, אך לא עלתה אז בידם. אך תחת זה עשו לה סניפים בארצות אחרות, ויהודי אנגליא יסדו בשנת 1871 בלונדון The Anglo-Jewish Association, ובשנת 1873 נוסד סניף אחר באוסטריא בשם „די איוראעליטישע אלליאנץ צו וויען“.

[החברה המרכזית] בועד הראשי של החברה יש כ"ג חברים היושבים בפארים, ולי"ט חברים חוץ לצרפת. חברי הועד יבחרו ע"י החברים המשלמים לא פחות משה פראנק לשנה. חברי הועד ממונים לתשע שנים, אך אינם נכנים בפעם אחת, רק אחדים מהם בכל שלש שנים. ראש הועד הכללי בשנת 1860 היה ל"י קענינסקי ווארטער, בשנות 7—1863 אדאלף כרמיה, ובשנת 1867 שלמה מונק. אספת החברים היא פעם אחת בשנה בפארים. החברה תוציא לאור חשבונותיה ומפעלותיה במודעה ירחית בשם Bulletins, ובכל חצי שנה תוציא תמצית הידיעות האלה בלשונות צרפתית אשכנזית ולשונות אחרות.

[פעולות החברה] ראשית פעולת כ"ח היתה להשתדל לפני ממשלות צרפת איטליא בעלגיום והולאנד לחכריח את ממשלת שווייץ לתת שיווי זכויות ליהודי

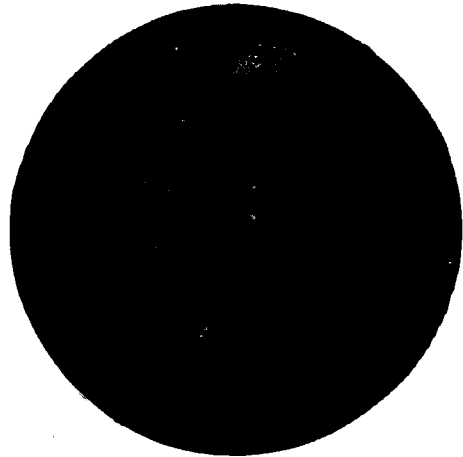
נשלח לאמריקא בשנת 1900 ליסד שם סניפים להחברה ומאז ועד היום (1910) הצליח ליסד סניפים בניו-ארק, דזשערזי סיטי, האבאקען, באלטימור, באסטאן, עלמיירא, פילאדלפיא, ווארסטר (מאס.). מר בכר יושב בניו-ארק. בכלל נחשבה פעולת כ"ח למאד, ונדולים מעשיה להיטב מצב היהודים החומרי, והמבקרים פעולת החברה לרעה באמרו כי לא תעשה מאומה לטובת מצב הרוחני ובפרט שחיא מתנגדת לחנועה הציונית. שוכחים כי באמת לא נוסדה החברה מתחלה לכך. ועיקר פעולתה להועיל לילדי ישראל ללמודים אשר ימצאו בהם חית נפשם ולא חיי רוחם, ומה גם כי לרוב יראים אבות הילדים למסור את למור האמונה והדת בימי המורים של כח"ח כי חשודים הם בעיניהם לקיצונים במקצוע הזה, ולכן ישלחו את בניהם ללמוד למודי חול ולמודי אומנות בבתי ספר של החברה, ועניני הדת והאמונה ילמדו בחדרים וחי"ת או בביתם.

ביבליוגרפיה: השחר ח"ה 120; מ"ע כנסת ישראל ח"א 741; חבורת כ"ח, איין בעריכט פון די פערזאמלונג אין פארוי אפריל 1908, ניו-ארק; Bulletin No. 24; Résumé of the Activities of the A. I. U. in 1908, New York; The Independent, Oct. 14 1909.

.א

כָּל נְדָרֵי: מודעה לבטול נדרים בערב יוה"כ קודם תפלת מעריב. נוסח כל נדרי הוא כעין הנוסח להתרת נדרים שנוהגין לעשות בערב ר"ה או בעשרת ימי תשובה, ומיוסד על מה שאמרו בתלמוד: הרוצה שלא יתקיימו נדריו כל השנה יעמוד ברי"ה ויאמר כל נדר שאני עתיד לידור יהא בטל ובלבר שיהא זכור בשעת הנדר וכו' (נדרי כ"ג.). ומשמע מזה שמבטל רק על להבא, ובמודעה זו אינו צריך עוד החרה בפני ב"ד כי בטל הנדר מעיקרו ואינו חל כלל. ואם לא זכר הביטול בשעת הנדר או שלא ביטל בשנה העברה צריך התרה בפני חכם או שלשה הדייטים. או התרה בנוסח כל נדרי לפני כל הצבור ביוה"כ. ולכן נהגו הקדמונים להתיר הנדרים משנה העברה ולבקש עליהם כפרה כדי להנצל מן העונש, כנראה מנוסח רב עמרם נאון: „כל נדרים ואיסורים ושבעות וקיומן וחרמין שנדרנו ושארנו ושחרטנו ושנשבענו ושקיימנו על נפשנו בשבעה, מיום כפורים שעבר עד יום הכפורים הזה הבא עלינו, בכלום חזרנו ובאנו לפני אבינו שבשמים, אם נדר נדרנו אין כאן נדר וכו' ויש כאן מחילה וסליחה וכפרה". הנוסח הזה הוא בעברית ונוסח שלנו בארמית ונראה שנוסח שלנו קודם בזמן, ובודאי השתמ"ו בו המון בשפתם חמדוברת בבבל, ויתכן שאמרו אותו בערב ר"ה או בעשרת ימי תשובה וזו היתה חתרת נדרים שלהם בפני יחיד מומחה או שלשה הדייטים. הנדרים אמרו „כל נדרי ואסרי... כלהון איחרמנא בהן" וכו'. השיבם „כלהון יהון שחן" וכו'. כמו שנוהגין עתה

עניים יקובלו בבתי הספר חנם, והעשירים משלמים עד עשרים פראנק לחודש ובין המשלמים נמצאים גם אינם יהודים. כח"ח יסדה בית מדרש לרבנים בקושטא בשנת 1897. המורים והמורות בבתי הספר לחכ"ח ילמדו דרכי למודם בבית ספר גבוה שיסדה החברה בפאריס בשנת 1867 בשם Ecole Normale Israélite Orientale. מתחלה היה מספר הלומדים שם כעשרים תלמידים ועשר תלמידות ועתה (1910) יעלה מספרם כמאה תלמידים וארבעים וחמש תלמידות. התלמידים האלה יבאו לפאריס מבתי הספר השונים של החברה. ברוב בתי הספר האלה יש סניף לעבודה ואומנות, המחיה את בעליה.

מטבע של כבוד למר נארוס לעווען ראש החברה

[בתי ספר לעבודת האדמה] בשנת 1870 יסדה החברה באמצעות קרל נעמער בית ספר לעבודת האדמה ביפו בשם „מקוה ישראל" על כפרת ארץ של שש מאות אקר שנתנה כמשלת תורקיא במתנה. לערך שתי מאות תלמידים ילמדו עם נאמעת כרמים חריעת שדות, איך לגדל מקנה, ולהוציא משי מרבורים. בשנת 1898 עלו ההכנסות על בית ספר זה כשבעים אלף פראנק, וההוצאות כארבעים וחמשת אלפים פראנק, ונשאר רווח כעשרים וחמשת אלפים פראנק. בשנת 1895 יסדה החברה בית ספר לעבודת הארמה בעיר דנידי אצל תונים, ובשנת 1899 עלה מספר התלמידים 110 הבאים מאלג'ירא מורוקא וטריפולי. ותוצאות בית הספר הזה דומה לבית ספר „מקוה ישראל" ביפו. [בעניני הספרות] לחכ"ח בית אוצר ספרים אשר הרבה עמל בו מזכיר החברה אינדור לאב לשכללו ולהשלימו. באוצר הזה נמצאים עתה קרוב לכ"ה אלפים ספרים וכ"י יקרים. החברה תוציא בארבעת אלפים פראנק לשנה לעזור למחברים שונים. נחשב כי כל הכנסת החברה המרכזית עולה בערך מיליון וחצי מליון פראנק לשנה. [כאמרוסא] נסים בכר שהיה ציר החברה בא"י

מנהגים). הר"ם מרומנבורג הנהיג לומר קודם כל נדרים ב"שיבה של מעלה ובישיבה של מטה או מתירין להתפלל לעבריינים". ונהגו להוציא ס"ת מהיכל בעת כל נדרים. מתחלה היו אומרים כל נדרים רק פעם אחת, ואח"כ אמרו שתי פעמים כדי להוציא המאחרין לבוא (לקומי הפרדס י"ב:). ואח"כ התקינו לומר שלש פעמים, ור"ת נותן טעם לדבר כי כן דרך חזרת נדרים לומר ג' פעמים, "מותר לך" וכן בחליצה אומרים שלש פעמים חלוץ הנעל. כל נדרים פעם ראשונה יאמר נמוך יותר מדאי, כאדם שמשתחה ליכנס בהיכל המלך ומבקש בחשאי, ובפעם השנית יגביה קולו מעט, ובפעם השלישית יגביה יותר ויותר, כאדם שהורגל להיות מבני בית המלך ולבו גם בו וכו' (מחזור וימרי 388).

[עלילת הגוים על נוסח כל נדרים] בטול השבעה בכל נדרים הית לחומר לשונאי ישראל להוכיח כי היהודי אינו ירא לישבע לשקר (עי' וואגענזייל Tela Ignea ביכחו עם ר' יהואל צד 23; אייזענמענגער, ענמ-דעקטעס יודענמוס ח"ב פ"ט צד 489 והלאה; באדעני שאמץ, קירכליכע פערפאסונג דער היימיגען יודען, ח"ב פ"ה ס' י'; ראהלינג. דער תלמוד יודע צד 80 והלאה). מחוקקי המדינה עשו חוקים מיוחדים בשביל היהודים בנוגע להשבעה, ואיזה שופטים מנעו מלהמיל שבעה על יהודי מפני שיראו סמסירת המודעה בכל נדרים. בשנת 1240 השתלר ר' יהואל מפארים להתנצל על נוסח כל נדרים, ובאמת לפי פירוש הרבנים לא היה מועיל הביטול בין אדם לחבירו בדיני סמונות או בדיני נפשות, רק ברברים הנוגעים לעצמו בתור סנוף (עי' לעיל). וכנראה ראו הנאונים את הנולד וחששו שלא יבולע לאמנות שבעת היהודים בעיני הגוים, ולכן התאמצו לבטל אמירת כל נדרים אך לא עלתה בידם, כי כבר נשרש המנהג בקרב העם ולא יכלו להזיזו ממקומו. יש אומרים כי הנוסח כל נדרים נהגן בשביל האנוסים בספרד וכי גם נגנו הנעים נובע ממקור ספרד בזמן הרדיפות (עי' המליץ שנת 1868 צד 270 והצמירה שנת 1885 צד 361). אולם דבריהם במלים כי סדר כל נדרים היה ידוע כבר בימי הנאונים כמבואר לעיל, אך אפשר שהננון הוא ספרדי.

א.

כלאב: בן דוד המלך הנולד לו מאביגיל (ש"ב ג' ג') ונקרא ג"כ דניאל (דח"א ג' א') וכן תרגם רב יוסף הוא כלאב דרמית כוליה לאבא דילית, ובגמרא אר"י לא כלאב שמו אלא דניאל שמו ולמה נקרא שמו כלאב שהיה מכלים פני מפיכת בהלכה (ברכות ד'). בפירוש המיוחס לרש"י בדה"י כתב: ובמדרש ויכלו מפרש לפי שדוד נשא אביגיל אחר מיתת נבל והיו חושדין אותו תבן שהוא של נבל, לכך קראו דוד שמות שנים כלאב ודניאל, דניאל=דניאל, וכלאב שהיה דומה כולדלאב, וכן ביאור המדרש תנחומא בפ' תולדות, ונראת כ שני המדרשים יצאו ממקור אחד. כלאב

כל אחד לומר בערב ר"ה, "שמעו נא רבותי... כל נדר או שבעה... שנדרתי או נשבעתי" וכו'. והם משיבים "הכל יהיו מותרים לך" וכו'. ואח"כ דחו את התרת הנדרים עד ערב יוה"כ סמוך לתפלת מעריב. על נוסח כל נדרים נמצאו מערערים, וכתב רב נוסראי גאון אין נהנין לא בשתי ישיבות ולא בכל ארץ בכל להתיר נדרים לא ברי"ה ולא ביוה"כ, אלא שמענו שבשאר ארצות אומרים כל נדרים אבל אנן לא דאינו ולא שמענו מרבתינו ז"ל וכו'. וכן כתב רב האי גאון... אין אנו מתירין נדרים בין ברי"ה בין ביוה"כ ולא שמענו מרבתינו שהיו עושין זה כל עיקר, ואף אתם החמירו כמחוינו ואל תשנו ממנה הישיבות (עי' הרא"ש יומא סוף פ"ח). ועוד היו חוששין מפני ע"ה שמועין בכך וסבירא להו שכל נדרים וחטות שעליהן במלין בכך ונהנין קלות דאש בנדרים וחטות, וכתב הכל בו: (ס' ס"ח), ואנו כבר גלינו דעתנו ופרשנו שאין לומר כל נדרים כלל, ומה מועלת התחרה למי שמתנה לאחר נדרו שיהא במלך? וכבר שמענו מההיא שמעתתא שאין למנהג הזה שום שורש, שאין במלין הנדרים בכך, ואין בו ממש". ועד היום יש קהלות שאין אומרים שם כל נדרים, כמו קמלוניא וקהלת אלזיריא (צונץ רימוס 106), וקהלות אחרות וארחות חיים ק"ה:), וכן כתב הר"ן: ונראה שמה שאומרים קצת קהלות ביוה"כ כל נדרים ואסרי וכו' לדבר זה הם מתכוונים לבטל נדרים לאחר מכן אלא שלשונם משובש וכו' (פי' לנדרים כ"ג:). אולם בראות הר"ת כי אי אפשר לו לבטל מנהג כל נדרים השתדל עכ"פ להעביר את הנוסח הקדמון והגיה "מיום כפורים זה עד יו"כ הבא עלינו לטובה" ותיקן הלשון כדי שיהא משמעותו להבא, לומר "ואסרי די אפרנא ודי אחרמנא כולו בקמוץ, וכתב הרמב"ם שיש מן הנאונים שאומרים שאין תנאי קודם מבטל מה שאסר עצמו לאחר מכן אלא נדרים אבל לא שבעות וכו', ויש מי שאומר שהשבעות והנדרים שיום הם לדין זה ומיהו אמרו בתוס' דוקא בשבעות ונדרים שנשבע ונדר לעצמו אבל מי שהשביעו חבירו או שהדירו אין ביטול זה מועיל לו כלום וכו' (הר"ן). גם אין מתירים אלא מה שאדם נודר בינו לבין עצמו אבל דבר שבין אדם לחבירו אין אנו יכולין להתיר, תיקון הר"ת נתקבל אצל הקהלות בצפון צרפת, אשכנז ופולין, אבל לא בקהלות ספרד פרוניצא ורומי שהיו נהנין כמנהג הספרדי הקדמון. שתי הנוסחאות ביחד נמצאות במחזור ארגן (שאלוניקי 1805). ר' ישעיה די מראני (1250) התנגד לשני הנוסחא שכבר נתישבה בכל המחזורים (תניא ק"ב: דפוס קרימונא 1565). וגם במקומות שקבלו נוסח הר"ת נמצאו בעלי הוראה אשר הנוסח הישן מצא חן בעיניהם יותר מהחדש (אגור ע"ג: דפוס סרילקוב 1884). מנהג ירושלם הוא לחרכיב שתי הנוסחאות ביחד ולומר מיוה"כ שעבר יד יוה"כ זה ומיום הכפורים זה עד יוה"כ הבא עלינו לטובה (עי' ירושלם,

העלין. היינו אם הוא מין זרעים שרנליו לזרע ממנו שדה שלמה. כגון תבואה וירק או תבואה ותבואה. צריך להרחיק שיעור בית רובע שהוא עשר אמות וחומש. ובשני מיני ירקות שאין דנליו לזרע מהם שדה שלמה צריך להרחיק רק ששה טפחים על ששה טפחים. ושיעור בית רובע דוקא אם השדה גדולה וכל מין היה זרע על שתי שורות וכל שורה ד' אמות. ואם הוא מין שעליו ארוכים ומסובכין כגון דלועים ופולין צריך הרחקה יתירה. נדר גבוה עשרה טפחים או גפה (אבנים מונחות זו על זו בלי טוח מיט או סיד) או חריץ או סלע הבלוט מן הארץ כל אלה נחשבו כהרחקה בין שני מינים. כן נחשב כהרחקה הגבול המפסיק בין שני שדות של שני אנשים. שאר מיני ירקות אסור לזרען בכרם רק מדרבנן. כלאי זרעים וכלאי אילן אצלו מותר אפילו באכילה ורק בהרכבה אסור. מותר לערב זרע אילן ולזרען כאחד שאין לך כלאים באילנות אלא הרכבה בלבד (רמב"ם כלאים פ"א ר'). בזרע נינה ושדה שייך זריעה. ובזרע הכרם באילנות שייך לשון נטיעה. כלאי הכרם אסורים באכילה שנאמר פן תקדש המלאה ודרש ר' חזקיה פן תקד אש (קדושין נ"ו:) כי יהיה צריך לרדן את הכלאים בטרפה כמו הקרש. אימתי התבואה מתקדשת? משתטליש וענבים מיעשו כפול הלכן (ירוש' כלאים פ"ז ב') ואם בשלו כל צרכן אין מתקדשות (שם ה"ד). אבל אסור הנאה היה רק בזמן הבית, ובזמן הזה אכור בהנאה רק מדרבנן. שיעור ההרחקה בין גכן לתבואה ולירק הוא ארבע אמות שהוא עבודת הכרם, ואם הנפנים רחוקים זה מזה שמונה אמות רי הרחקה מהם ששה טפחים, ואינו נקרא כרם רק כשיש לכה"פ שתי שורות ובכל שורה שלשה נפנים. אסור זריעת כלאים הוא כשיש כיצ' חלקים או פחות ממין אחד וחלק אחד ממין אחר, אבל אם יש כ"ד או יותר ממין אחד נדר המין השני בטל בהערובות (יר' ס' רצ"ה").

[כלאי בהמה] אסור להרביע זכר בנקבה או לאגוד שני מיני בהמה בעבודה אחת. והאסור נוהג בין בבחמות וחיות מהירות או ממאות (ב"ק נ"ד:). אבל מותרים לגדל ולקיים שני מינים (כלאים פ"ח א'). הזאב והכלב והשועל אע"פ שדומים זה לזה כלאים זה בזה (כלאים פ"א ו'). מין שיש בו מדברי וישונו ואין שונים במבעם, כגון אווז הביתי ואווז הכר (שזה ביציו מבחין וזה ביציו מבפנים) הן מין אחד ואין בהם משום כלאים לענין הרבעה. להשיב עוף טהור על ביציו עוף טהור ממין אחר אע"פ שאין כאן מדביע אסור משום צער בעלי חיים (הרמ"ע מפאנו תשובה ס" ק"ב). האסור לא תחרש בשור וחמור נהג בכל בהמות וחיות משני מינים (ביק נ"ד:) וגם בהנהגה בקרון, ולרבות הפרד הנולד מסוס וחמור שאסור לחברו עם אחד מהם (ספרי). ואפילו קושרו אחד הקרון אסור (שם). אבל מותר לחרש בחיה ואדם או בהמה ואדם (ירוש')

היה חכם גדול בתורה עד שאמרו הויל שעליו נאמר "אם חכם לבך" וגו', והיה ג"כ ירא שמים עד שחשבו אותו בין הצדיקים שמתו בלא חמא רק בעמיו של נחש (שבת נ"ה: ב"ב י"ז).

מ. ל. ב.

כלאים: הרכבת ותערובת שני מינים מתנגדים ונפרדים במבעם וסנירתם זה בזה בעל כרחם (מלשון כלא וסגור). תלגם אונקלוס עירובין, וה"י ערבובין. כלאים אסור מן התורה דכתיב: בהמתך לא תרביע כלאים שרף לא תזרע כלאים ובגד כלאים שעמנו לא ייולה עליך (ויקרא י"ט י"ט). לא תזרע כרמך כלאים מן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם. לא תחרש בשור וחמור יחדו, לא תלבש שעמנו צמר ופשתים יחדו (דברים כ"ב מ"א—מ"א). ר' בחיי בן פקודה, בעל חובת הלבבות כתב בהקדמת ספרו: "אסור בשר בחלב ושעמנו וכלאים אין השכל מחייב בהם ולא דוחה אותם", וכן כתב רש"י (ויקרא שם) חקים אלו גזרות המלך שאין טעם לרבר. אבל הרמב"ם במורה (מ"ג פל"ז) כתב שכמרי הגוים עשו כן לכבוד אליליהם וע"כ אסור משום חקות הגוים. הרמב"ן נתן טעם אחר לרבר באמרו כי המרכיב שני מינים הוא משנה ומכחישי במעשה בראשית כאלו יחשוב שלא השלים הקב"ה בעולמו כל הצורך, ויחפוץ הוא לעזור בכריאתו של עולם להוסיף בו בריות ומינים בבעלי חיים וכו', ואסר אף כלאי זרעים מפני שישתנו במבעם גם בצורתם בהיותם יונקים זה מזה וכו'. ודרש שמואל "את חקתי תשמרו בהמתך לא תרביע" וגו' חקים שחקתי לך כבר תשמרו עתה (קדושין ל"ט). ר"ל חוקי הטבע שהוקבעו מששת ימי בראשית, ולכן יש מי שאומר שגם בני נח מצווין על הכלאים מפני שנאמר באילנות ובבהמה למיניהם (סנהדרין ס'). אבל לא ק"ל הכי.

[בלאים שונים] עניני הכלאים מתפרדים לארבעה מינים: א') כלאי זרעים, ב') כלאי כרם, ג') כלאי בהמה, ד') כלאי בגדים. כלאי זרעים אינו נוהג אלא בא"י (קדושין ל"ט). ש"ע יו"ד ס"ו רצ"ז ב') וכלאי כרם בהמה ובגדים נוהג בכל מקום, ובארץ נוהג רק בשני מינים זרעים משונים זה מזה בשם או במראה או במעם, ורק בזרעים שגדוליהן ראויים למאכל אדם כריא, ולא בזרעים הראויים רק לרפואה (רמב"ם כלאים פ"א ד') ואינו חייב מדאורייתא עד שזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד דברי ר"ע וחכמים אסרו אפילו שלא במפולת יד כל שאיכא מראית עין (כלאים פ"א מ'). אחד הזורע ואחד המקיים (מ"ק ב'): גם המנכש והמחפה חייב, היינו שיעקור עשבים רעים בין שני מינים כדי שיגדלו יפה, או המחפה עפר תחת הזרעים משני מינים שגורם להם לצמוח (שם). אבל אם כבר היה זרע מין אחד זרע מין אחר בצדו אינו אסור רק מדרבנן. שיעור הרחקה בין שני מיני זרעים שלא יהיו כלאים נחלק לפי המין. לפי גודל השדה ולפי התפשטות

בלאים פ"ח ד'. ובקשור והנהגה אסור אפילו בעופות ודגים של שני מינים ביחד.

[שעטנז] כלאי בגדים אין אסור אלא צמר מעורב בפשתן, ודרטו שעטנז נוסריקון: שוע טווי נח. דהיינו שהצמר והפשתן כל אחד לבדו יהיה שוע=סרוק במסרק, ואח"כ כל אחד מוח לבד שיהיה מכל אחד חוט לבד, ואח"כ כל אחד נח לבד, דהיינו שזור שיגלגל החוט ע"י פלך וכדומה כדי לחזקו, ואם הבר שני המינים אלו ביחד הרי הוא שעטנז מדאורייתא, אבל מדרבנן אסור גם אם עשה כל זאת אלא חפר אותם ביחד. דהיינו בשתי תחיבות, או קשר אותם בקשר של קיימא או דיבק אותם יחד. שעטנז אינו אסור מדאורייתא אלא אם נשא אותם האדם דרך מלבוש על גופו אפילו במפסק ע"י בגד אחר, אבל החכמים אסרו גם להציע כלאים תחתיו אפילו בהפסק כמה מצעות. תכריכי מת מותר לעשות מכלאים, ובגדי הכהנים היו מעורבים בכלאים (ע"ע כ"ה). כלאי בגדים משונה מכל מיני כלאים, שכולן אסורים לעשותם, אבל כלאי בגדים מותר לעשותם וגם מותר ליהנות מהם. בחמשה עשר באדר היו שליחי ב"ד יוצאין וצוקרין הבלאים הנמצא (כלאי זרעים וכלאי כרם). א"ר יהודה בראשונה היו עוקרין ומשליכין לפניהם, משרבו עוברי עברה היו עוקרין ומשליכין על הדרכים, ועדין בעלי שדות שמחים שהיו מנשכים להם, התקינו שיהיו מפקירין כל השדה כלה (שקלים פ"א א' ב'; רמב"ם כלאים פ"ב). טס' בלאים הוא בסדר זרעים ויש בה ט' פרקים ובתוספתא ד' פרקים, ויש עליה גמרא ירושלמי ולא בבלי.

ביבליונרפא: ר' ישראל לימשיק, "בתי כלאים" בסוף סדר זרעים.

ישגב

כלב: חיה ביתית דומה לזאב ומקבלת מרות. בליג בלבה. ביציאת מצרים נאמר ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו (שמות י"א ז'). ובשכר זה נתנו לו הנבלות, לכלב תשליכין אותו (שם ב"ב ל', רש"י בשם הטבילתא; פסחים ב"ב. רש"י). הכלבים הם עזי נפש לא ידעו שבעה (ישעיה נ"ו י"א), כלבי צאנו (איוב ל' א') הם הכלבים השומרים את עדר הצאן, הכלבים הם גם בעיר (מ"א י"ד י"א). ונאמר בדרך ביון הראש כלב אנבי (ש"ב ג' ח'), הכלב המת (ש"ב ט' ח') ותרגומו "גבר הדיום". בדרך שאלה נמשלו הרשעים לכלבים (תהלים כ"ב י"ז, כ"א). מה שנאמר לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב (דברים כ"ג י"ם) תרגומו תולפן כלבא, שהחליף שה בכלב. איזהו מחיר כלב? האומר לחברו הא לך טלה זה תחת כלב זה (תמורה ל'). והוא משום מאוס ומשום שאינו ראוי להקרבה, ויש כפרשים אתנן זונה קדשה ומחיר כלב קדש שהתמכר למשכב זבור הרגיל בין הכלבים (שולמאן בספרי שעשועים חוברת ג' 46; רובין מערכת מעמי המצות צד 18).

[בתלמוד ומדרשים] כלב בחמשים יום מוליד (בכורות ח'). כלבים סתם אין בצוארם פותח טפח (אהלות פ"א ז'); כלבא בלא מתיא יתיב שב שנין ולא נבה, פ"י הכלב שאינו בעירו יעמוד ז' שנים על מקומו ולא ינבה, והוא משל לאורח שהוא ענו ואינו מראה שררה מחץ לעירו (ערובין ס"א); כלבא בכפניה גלליה מבלע, פ"י הכלב בשהוא רעב אוכל הגלל שלו (ביק צ"ב). בי הוא רעב תמיד וכתיב ונפש רעבה כל מד מתוק. הכלבים שונאים זה את זה (פסחים ק"ג:). הכלב מכיר את קונו ותול אינו מכיר את קונו (חוריות י"ג). ולמה נקרא שמו כלב שהוא בלו לב. ודרשו עה"כ יורע צדיק נפש בהמתו (משלי כ"ט ז'), יורע הקבי"ח שמונותיו של כלב מועטין לפיכך שוהא אבילתו במעיו שלשה ימים (שבת קנ"ה: אהלות פ"א ז'). א"ר פפא לית עניא מכלבא, ושמע מינה אורח ארעא למשרא אומצא (בשר) לכלבא, וכמה? אמר רב מרי משח אורגיה (כמות אונן) וחוטרא אבתריה (יכנו במקל מיד שלא יהיה רגיל אצלו) וה"מ בדברא אבל בסתא לא, בעיד לא יהן לו כלל שלא ירגילנו אליו (שם). כלב עז שבחיות (ביצה כ"ה:), כלב חצוף בחיות (שמות רבה פמ"ב). ובלשון המקובלים, "כלבין דחציפין", ובב"א אמרו לא תדור בסתא דלא נבה בה כלבא (פסחים ק"ג:). ומתוך שהכלבים תמיד בחבורתא וצוהא לבני אדם ומשתתפים בעצמם ומשתתם, אמרו: כלבים בוכים מלאך המות בא לעיר, כלבים משחקים אליהו הנביא בא לעיר (ביק ס').

[כלב רע] המגדל כלב רע בתוך ביתו מונע חסד מתוך ביתו ופורק ממנו יראת שמים ועובר על לא תשים דמים בביתך. ההוא איתתא דעיילא להווא ביתא למיפא, נבה בה כלבא איעקר ולדה. א"ל מריה דביתא לא תדהלי דשקילי ניביה ושקילין מופריה. א"ל שקילא סיבותך ושדיא אחזרי כבד נע ולד (שבת ס"ג). לא יגדל אדם כלב רע אלא א"כ קשור בשלשלת, ובעיר הסמוכה לספר מותר בלילה כלבים כופרים היינו ננסים וקמנים או גדולים של ציידים שרי שאלו אין מויקים (ביק פ"ז ז'; חר"ם ס"י ת"ם ג'). מי שנפלו לו כלבים בירושה, אין מחייבין אותו למוכרם ביחד אלא מוכר מעט מעט (שם). מותר למלמל עצמות שנחפרו מן חבשר מערב שבת אם ראויים לכלבים דהא כלבים מצוים (שם ס"י כ"ט בהג"ה). נותנין מזונות לפני כלב שמונותיו עליך (שם סעוף י"א). וכתב הס"ז בשם מהרש"ל (ס"י קט"ז ס"ק ו') שמי שיש לו כלב רע שמזיק ומפסיד תמאכל אפילו אינו נושך, שיכול ליתן לו סם המות ואינו עובר משום צער בעלי חיים, אבל לא יתן מחט בתוך הלחם דאיכא צער בעל חיים וחוששין שמא ישתנע, מי שנשכו כלב שומא אין מאכילין אותו מחצר כבד שלו ואע"פ שנהגין הרופאים ברפואה זו אינה רפואה גמורה רק סגולה ואין לחתיד לו איסור בחמה מטאה על כך, ורבי מתיא בן הרש

(סד"ח).

ישגב

כלבא שבוע: ע' ירושלם

כָּלְבָו (כלב): ספר מנהגים ודינים לכל השנה. הלכות תפלה ותפילין וקריאת התורה; הלכות שבת, ברכת הלבנה, תנוכת פורים פסח ופירוש הזנדה; הלכות יום ותיב, תשובה, ר"ה ויוה"כ, וספר הנקרא מורה תמאים והוא ספר הכפרות לר' אלעזר מנרסייזא (בעל הרוקח), לולב וסוכה; הלכות מילה, אישות, ניטין, יבום; הלכות צדקה, השבת אבידה, רבית; הלכות נדה מבילה, ברכות; הלכות שבתועות, כלאים, פדיון הבן, יין נסך, ע"ז; הלכות מאכלות אסורות, אסור וחיתר, דין חלב, שחיטה והלכות אבל, בסוף יבואו תקנות רבנו גרשם וגזרות קדמונים (סי' קי"ז); מעשה תורה או מעשה נורא לקוטנים מדברי חז"ל (סי' קי"ח); דמות כסא שלמה (סי' קי"ט); מעשה דריביל (סי' קכ"ב); מעם מילה ע"פ הקבלה (סי' קכ"א); גימטריאות ונומריקון (סי' קכ"ב); דינים ותשובות מחראב"ן, מהתשב"ץ (סי' קכ"ג-קכ"ז); דין נשיאות כפים, בכור, ההולך לא"י, ארבע אמות לקנין, פקדון וכו' (סי' קכ"ח-קכ"ח); דין העובר על החרם (סי' קל"ט); ברכה ערוכה לכל קהלות הקדש (סי' ק"מ); דינים ותשובות מרבנו פרץ, מרבי יצחק בעל המנח"ל, מבעל התרומה (קס"א-קס"ה); דיני מקוח וברכות מרבנו פרץ ואיזה נאונים (סי' קמ"ו); נוסח כל נדרי לרב סעדיה גאון ועוד דינים (סי' קמ"ז); נוסח החרם להרמב"ם ז"ל (סי' קמ"ח).

[מחברו] הספר הזה הוא לדעת בעלי החסכמות "מנאון קדמון אשר מרוב ענותנותו העלים והסתיר שמו" יש מיחסין הספר לרבנו פרץ, ויש אומרים שהריב"ש חברו (ששללת תקבלה וסדר חזרות), והרב תיד"א כתב שמחברו ר' שמריה ב"ר שמחה והוא העתיקו במסצת מספר ארחות חיים לר' אהרן הכהן סלוניל. וכן דעת צונץ (ריכום 180). ויש דעה אחרת כי הוא הנקרא לפניו ספר הנייר. בן-יעקב אומר שהוא מחודר קמא מס' ארחות חיים להרא"ה הנ"ל (עי' כרם המד ח"ה סכת כ"ב). ספר כל בו נדפס בראשונה בניאפולי בשנת 1490, ופעם שנית בקושטא 1519 ועוד איזה מהדורות (עי' שלעזינגר בהקדמת אורחות חיים ברלץ 1902).

ס. ל. ב.

כלדיים: ע' כשרים

כלה: ע' חתן וכלה

כְּלָה, מסכת: אחת מהמסכתות חקמנות שבש"ס. מס' כלה לא ידעו הראשונים כ"א פרק אחד, ור' נחמן קורוניל מצא כ"י מס' כלה עם ברייתא כוללת עשרה פרקים, נדפס בספרו "בית נתן" וגם בש"ס דפוס

מתיר קסבר שהיא דפואה גמורה ואין הלכה כמותו. סיסי כלב שוטח הם: פיו פתוח ורירו נוסף ואזניו סרוחות (גדולות וכפולות) וזנבו מונח לו בין ירכותיו ומהלך בצירי דרכים וי"א אף נובת ואין קולו נשמע. ממאי הוי? רב אמר נשים כשפניות משחקות בו, ושמואל אמר רוח רעה שורה עליו וכו' (יומא פ"ג). כל שבים מהור תנין מכלב חיים מפני שהוא בורח ליבשה (כלים פ"ז י"ג, ועי' ספר תברית ת"א מאמר י"ד סוף פ"ד). הכלבים זכו לומר שירה, ע"ע פרק שירה. ס. ט. ה.

כָּלְב: בן יפונה הקניזי למטה יהודה (במדבר י"ג ר'), אחד מן המרגלים שדבר טוב על ארץ כנען. ונקרא ג"כ בן תצרון (דהיי"ב י"ח מ"ב). מרד זה כלב ולמה נקרא מרד? שמרד בעצת מרגלים וכו'. יבא כלב שמרד בעצת מרגלים וישא את בת פרעה שמרדה בגלולי בית אביה (מגילה י"ג. סנהדרין י"ט). בן קנז הוא? והלא בן יפונה הוא! מאי יפנה שפנה מעצת מרגלים. ואבתי בן קנז הוא? בן תצרון הוא! וכו' חזריה דקנז הוא. עתניאל או יעבץ הוה חותנו (תמורה ט"ז. כיסה י"א). וחור היה בנו סמרים שנשא אחר שכת בעלה הראשון תצרון. (שמות רבה פ"מ ד'). כלב היה בן ארבעים שנה בעת שעלה לתור את הארץ. והוא ויהושע לברם פרשו מן המרגלים וחודיעו כי טובה הארץ מאד מאד. והם לברם נותרו מן המרגלים שמחו במנפה על שהוציאו את דבת הארץ רעה לפני בני ישראל (במדבר כ"ו ס"ח, ל"ב י"ב, דברים א' ל"ז). ולאחר שכבש יהושע את ארץ כנען היה אז כבן חמש ושמנים שנה ועודנו חזק לצאת ולבוא במלחכה ויורש את חברון וחצרית (יהושע י"ד ו', כ"א י"ב). ואת קרית ספר היא דביר לכר אתיו עתניאל בן קנז ויתן לו כלב את עכסה בתו לאשה (שם ט"ז י"ג, שופטים א' י"ב). האנשים המרגלים ששלח יהושע ליריחו היו פנחס וכלב (במדבר רבה פ"ז). חז"ל מסבחים מאד מעשה כלב שפירט מעצת המרגלים, ודרשו שהורה אני במרגלים ונאווה אני ביהושע וכלב (שה"ש רבה פ"א ה'), אמר הקב"ה לב אחר היה לכם במרגלים ונתתם לי שני לבבות (לבבתי) זה יהושע וכלב ושם פ"ד ט'). כלב נשהמח על קברי אבות לבקש רחמים שלא ילכד בעצת המרגלים (סוכה ל"ד). ואמר למרגלים שהוא בעצה אחת עמהם וכאטר הוה משתיקם חטבו שלשון הרע רעה לדבר (תהומא שלח י') ויהם כלב, שהסיתם בדברים וכו' וכי זו בלבד עשה לנו בן עמרם וכו' (סוטה ל"ה). המרגלים לא רצו ליטול כפירות א"י אלולי כלב ששלח את הייזן וירץ לפניהם ואמר להם אם אין אתם נוסלין או אתם הורגים אותי או אני הורג אתכם (במדבר רבה פ"ז י"ד). כלב היה אחר מן ארבעה מנהיגי ישראל שתבעו שלא כהוגן, ואחד מן השלשה שיומן להם הקב"ה כהונן (ב"ר פ"ס ג'). אבי אשתו של ר' עקיבא כלבא שבוע טן כלב הוא דאחי

מנעת עד החרץ תוך חלובן טרפה, ואם לא תניעח עד החרץ כשר. נמצאו בכליאי אבנים כשרה. בתורת מחלת הכליות הצמיין בפרט תיהודי פרופ' (צבי) הרטאן סענאמאר בברלין. ע"ע נתות; רפואה.

ש"ר

כלילא ודקנה: ספר משלים, כולל משלי קדם בדרך שיחות חיות ועופות רומם תצומח וחובר בארץ הורו בערך 300 שנה קודם המספר הנהוג. יש אומרים שמחברו היה איש הורו בשם בדפאי מבני הברהטים אשר התנגדו להכוידים שנים הם הרבו במשלים וחידות מעורבים ברברי מוסר, ויש מיחסים הספר לאיש הודי בשם לאקמאן הידוע ומפורסם בארץ הקדם למלמט משלים. הספר הזה שהיה כתוב בשפת סאנסקריט נעתק לשפת פעהלאווית בשנת 570 ע"י ברציה הרופא בחצר כחרוס נשירוואן מלך פרס בשם "כאראמאקא ודאנאמאקא". במאה השמינית בימי הכליף אלמנסור העתיקו הערבי עבדאללה אבן אלמוקפה מלשון פעהלאווית לערבית בשם "כאלילאק ודאנאמאק". והראב"ע אומר כי יהודי אחד בשם יוסף העתיקו מלשון הורו ללשון ערבית. בשנת 1080 נודע הספר הזה באירופא בתרגום יוני מערבית ע"י היהודי הרופא שמעון שם מעיר אנטוכיא וקראו בשם "סמפעאנימים ויהנלאטיס" ונשאר בכ"י עד הרפסחו בשנת 1697 עם תרגום רומי בשם Sapientia indorum veterum. בשנת 1250 העתיק ר' יואל הספר מלשון ערבית ללשון עברית וקראו בשם "כלילא ודמנה", ועוד העתקה אחרת ע"י ר' אלעזר בן יעקב בשנת 1283. וההעתקה העברית הזאת היתה המקור הראשי שממנו שאבו עמי אירופא. כי ממנו העתיק המוסר יוחנן סקאפולרומית בשם Directorum vite Humane (מורה חיי האדם). ואח"כ העתיק הספר לכמה לשונות. ר' יוסף דרנבורג העתיקו לצרפתית והדפיסו עם ההעתקה העברית (פאריס 1881).

חוקרי דורנו מצאו כ"י יחיד בבבל בעיר מערדין באחד בתי הנזירים העתיקה סורית מספר הזה בשם "כאלילאנ ודאמנאנ" אשר נעשתה בזמן אחד עם התרגום פעהלאווי הנ"ל. הספר הזה בהעתקה עברית ראו זרחיה היוני, קלונימוס בעל אבן בוחן, אברהם ב"ר שלמה ביבאנו ויצחק ן סהל בעל משל הקדמוני. ע"ע משלים.

ביבליוגרפיא: רייפמאן הכרמל 1878 צד 198; Z. D. M. G. xxiv. 327.

ש. רן

כלים (יחיד כליל): דבר שנעשה בידי אדם לצורך איזה תשמיש. אם לקבול אוכל ומשקה אולבישול או לאוצר. כלי יוצר (pottery), כלי חרש (חרס), כלי ארסה, כלי זכוכית, כלי אבנים, כלי נחר, כלי זפת, (כלים פ"ג ז'), כלי גללים (שם פ"א א'), כלי עץ, כלי עור, כלי עצם, כלי מתכות, כלי ברזל, כלי נחשת, כלי עשת (שם פ"א ג'), כלי כסף חהב. יש מהם שמוחזרים לעבודה ולמחרשה כמו: מלמד חקבר, רבון, קלשק.

וילנא. במס' כלה יש דיני ברכות נשואין, כי כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה, עם דיני מוסר וד"א כמו מס' דרך ארץ וזמא ורבתי. איזה דברים מסמ' כלה טובאים בתלמוד. כמו תני כלה אסורה לבייתה כל שבעה ואסור ליטול ממנה כוס של ברכה רבוי ר' אליעזר (ירוש' ברכות פ"ב ו'). ואמרו איזהו תלמיד חכם שממנין יזתו להיות פרנס על הצבור? זהו ששואלין אותו הלכה בכל מקום ואומר ואפילו במס' כלה (שבת ק"ד. תענית י'): קדושין מ"ט: רש"י פ"א אפילו במס' כלה דלא דנילי בה אינשי חיה נתן לבו וגרסה. ורבנו חננאל (תענית שם) ור"י הזקן (קדושין שם) פירשו "כלה" דרשה, כמו אנרא דכלה דחקא. וענין כלה לפי דעתם שמתעסקין בה כל תלמיד חכם שרוצה לשנותה בכלה של אדר (ועי' מהרש"א שבת ק"ד.).

מ. ל. ב.

כלי: ע' כלים

כלי שיר: ע' שיר

כליות: שני אברים כפולים פנימים בכרם גוף בעל חי נתונים בצדדי הצלעות תחת היותרת, צורתן עגול ארוך רומה לפול. עשויים לוקוק הדם (ניערען kidneys). והן מכוסות בחלב דק, ואת החלב ואת הכליות (ויקרא ט' י'), מחלב כליות אילים (ישעיה ל"ד ו'). ובא נדרף לשם לב: בוחן כליות ולב (ירמיה י"א ב'). לפי שהיו מיחסים שכל והבנה לכליות וכמו שאמרו: כליות יועצות לב מבין (ברכות ס"א.), ושם נאמר ג"כ: שתי כליות יש בו באדם, אחת יועצתו לטובה ואחת יועצתו לרעה וכו', וב"ר (פ' לך): זימן לו הקב"ה שתי כליות וכו' ולומדות אותו תורה וחכמה. ויתכן שמה וכלי כלי רעים (ישעיה ל"ב ו') עוצות ומחשבות. לפי שהכליות יועצות (פין בחאוצר), וראיה לדבר: אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרתי כליותי (תהלים ט"ז ו'). עכ"פ נראה כי חז"ל כבר ידעו שיש שייכות גדולה בין כליות ולב, ולזה הסכימו כל הרופאים והכמי הפיזיולוגיא. לדינא אם ניטלו הכליות כולם כאחד בידי אדם או שנבראת כך כשרה אבל אם ניטלו ע"י חולי והיה בידי אדם שחתך מהן מעט מעט טרפה, והסימן לידע אם נבראת כך או ע"י חולי: בודקין הכיס שלהן, אם הכיס מלא חלב ניכר שזה תחלת בריותה וכשרה, ואם נמצא חלל ומקום ריק ניכר שהיו לה כליות אלא שנימוחו וטרפה (טוש"ע י"ד סי' מ"ד ו'). וכן אם נבראת חכהמה בכליאי אחת או בשלשה כליות כשרה. לקתה הכליאי במראה או שנעשה בשרה כבשר חמת ואם תאחו במקצתה תחמסמס ותפול טרפה. וכן אם נמצאו בכליאי מים סרוחים טרפה. עיקר חיות הכליות תלויה בלובן שבתוכה, לכן אפילו כל הכליאי קימת אלא שהלקותא היא בלובן טרפה. הוכחה הכליאי בחרב עד שנבקעה לשנים, וי"א אפילו לא נבקעה לשנים אלא שהוכחה בכח המכה

חורש, את, מגל, מנורה, מרג, מנירה, מזמרה, חריצי ברזל, מזרה, רחת, רחים ורכב. יש מחם כלי בית. כמו: תנור וכירים, עריבה, מדוכה (עלי), נפה וכברה, מטאטא, מנרפה, נבל מים, חמת מים, נאד יין, דלי, בר, קיתון, קלחת, בקבוק, צנצנת, צלוחית, כוס, נביע, סל, כלכלה, קערה, סף, כף, סכין, מזלג, מאכלת, אוזל, תער, מספרים, פטיש, מקבת, מסמר, יתר, כשיל, כלפות, נרזן, קרדום, קורנס, צבת, מעצד, משור, פצירה פים, נר, מנורה, מטה, כסא, קחדרה, ספסל, הדום, שרפרף, שלחן, שלחן כפול (כלים פמיו א'), מלתחה, ארון, ארגו, שירה תיבה ומנדל, וכנראה היה להם מקום מיוחד לשום בו הכלים נקרא בית הכלים (מ"ב כ' י"ג).

[כלי זיון] כלי מלחמה, או כלי נשק, כלי קרב, כלי משחית, כלי מפץ, דיק, קרני ברזל, כלי תותח, קשת, יתר, קנה רובה, כף הקלע, חרב, סייף, חנית, קין, כידון, שפור, רומח, שבט ברזל, שריון, קובע, כבלי ברזל, קולר על הצוואר, מניני נחשת, שלמי הנבורים, כלי רכבו (ש"א ח' י"ב).

[כלי בית המקדש] כלי הקדש או כלי השרת (במדבר ד' י"ב, ע"י זבחים פ"ז). במשכן ובמקדש היו: הארון, כדובים, כפרת, מזבחות, שלחן הפנים, צנצנת המן, פך שמן הקדש, מנורה וכליה, הכיור וכנו, ובמקדש ראשון ים של שלמה, יעות, מחותות, מזרקות, מחבות, סירות, קערות, ספות, כפות, מזלגות, סלים, וינח שלמה את כל הכלים מרוב מאד מאד, לא נחקר משקל הנחשת (מ"א ז' מ"ח). בימי יאשיה גנזו הארון, צנצנת המן ופך השמן וכו'. נבחרארזן הביא את כלי בית ה' בבלה, ולקח עמו גם את שני העמודים יכין ובעוז (מ"ב כ"ה). בלשאצר הוציא את כלי המקדש והשתמש בהם בסעודה שהכין לשריו ובית מלכותו ונענש כי נהרג באותו הלילה (ע"ע בלשאצר). כורש מלך פרס השיב את כלי בית ה', ובחרבן הבית השני לקח אותם מיטום ויביאם לרומא (ע"ע מיטום). ע"ע בנדרים; זכויות; כים; כסא; מדות ומשקלות; מנורה; ספינה; צידה; רשת.

א.

[מסכתא כלים] מס' כלים היא בסדר סהרות, ויש לה שלשים פרקים במשנה, ובתוספתא מחולקת לשלש בבות ב"ק ז' פרקים, ב"מ י"א פרקים ובי"ב שבעה פרקים, ואין עליה לא תלמוד בבלי ולא תלמוד ירושלמי. הלכה עניני טומאה וטהרה בכלים. בראש המס' טונה אבות הטומאה ועשר קדושות ומסיים בכלי זכויות שחן מקורים וע"ז אמר ר' יוסי אשריך כלים שנכנסת בטומאה ויצאת בטהרה, אבל בתוספתא ליתא לטומא זו ע"ע טומאה ומתרת (טהרת כלים).

ט. ל. ב.

כלל ופרט: קבוצ דברים שונים במקום אחד הוא כלל, וכל דבר ודבר הוא פרט. הלימוד בכלל ופרט

חוא מדה אחת מן המדות שהתורה נדרשת בהן: מכלל ופרט כיצד? מן הבהמה כלל, מן הבקר ומן תצאן פרט, אין בכלל אלא מה שבפרט (ריש ספרא). מקור המדה הזאת לא נודע בבירור כי לא הוגד לנו בתלמוד מי המציא מדת חמדרש הזאת. ובתשובות הגאונים יחסו את המדות ובכללן מדת כלל ופרט להלכה למשה מסיני (ס' הכריתות, בתי מדות א' מ') מפני שלא ידעו מקורה (ע"ע חלכה). הראשון שהזכיר המדה הזאת היה הלל הזקן שדרש שבע מדות לפני זקני בתירא ואחת מהן היא מדת כלל ופרט (ברייתא דר' ישמעאל ריש ספרא). הלל בודאי למד המדה הזאת משמעיה ואבטליון, וכנראה קבלוה שמעיה ואבטליון גם הם מחכמים שקדמו להם. הלל לא פירש דין ונדר המדה, אך החכמים שבאו אחריו ובפרט ר' נחוניא בן הקנה ור' ישמעאל תלמידו (שבועות כ"ז) פירשו דיניה והרחיבוה. והאחרון העמידה על שמונה אופנים, ואלו הן: א') כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט, ב') פרט וכלל נעשה כלל מוסף על הפרט, ג') כלל ופרט וכלל אי אתה הן אלא כעין הפרט, ד') מכלל שהוא צריך לפרט ומפרט שהוא צריך לכלל, ה') כל דבר שהיה בכלל ויצא כן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא, ו') כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ליטעון מען אחר שהוא כענינו יצא להקל ולא להחמיר, ז') כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ליטעון מען אחר שלא כענינו יצא להקל ולהחמיר, ח') כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לידון בדבר החדש אי אתה יכול להתווירו לכללו עד שיחזירנו הכתוב לכללו בפירושו (ברייתא דר' שם, וכמדדש י"ג מדות הוצאת האפסאן ברלין 1903). אמנם יש עוד מדה אחת הנכללת במדת כלל ופרט, והיא המדה הנזכרת בתלמוד בבלי (נזיר ל"ה). פרט וכלל ופרט אי אתה הן אלא כעין הפרט. אף אפשר יען שדינח שוח לרין כלל ופרט וכלל שאי אתה הן אלא כעין הפרט, ולכן לא מנה אותה ר"י למדה מיוחדת (ע"י פי' הראב"ד לספרא שם הוצאת ווייס, וע"י נזיר ל"ח: שיש איוה חילוק בין תרי כללי ופרטא ובין תרי פרטי וכללא). אמנם אהרות מהמדות האלה שמנה ר' ישמעאל תחת המדה הכוללת כלל ופרט לא נתקבלו אצל כל החכמים כי ד"ע דריש תחת זאת המדה רבוי ומועט, והחילוק ביניהם הוא כי רבוי ומועט אתה מרכה כעין המעוט והוסה היא למדת כלל ופרט וכלל שאתה הן כעין הפרט (רש"י סנהדרין מ"ז), ורבוי מעוט ורבוי—רבוי הכל אפילו שלא כעין המעוט, ורק ממעט דבר אחד (שבועות כ"ז). סנדר מדת כלל ופרט הוא שאינה נדרשת רק אם הכלל והפרט שניהם בפרשה וע"י: אחד אך אם הכלל בענין אחד והפרט בענין אחר או בפרשה, אחרת אי אתה יכול לדורשן בכלל ופרט, כי בשני ענינים או בשתי פרשיות אין מוקדם ומאחר בתורה לדעת ר' ישמעאל (מדרש קהלת ט"א מסוק אני

חורש, את, מגל, מנורה, מרג, מנירה, מזמרה, חריצי ברזל, מזרה, רחת, רחים ורכב. יש מחם כלי בית. כמו: תנור וכירים, עריבה, מדוכה (עלי), נפה וכברה, מטאטא, מנרפה, נבל מים, חמת מים, נאד יין, דלי, בר, קיתון, קלחת, בקבוק, צנצנת, צלוחית, כוס, נביע, סל, כלכלה, קערה, סף, כף, סכין, מזלג, מאכלת, אוזל, תער, מספרים, פטיש, מקבת, מסמר, יתר, כשיל, כלפות, נרזן, קרדום, קורנס, צבת, מעצד, משור, פצירה פים, נר, מנורה, מטה, כסא, קחדרה, ספסל, הדום, שרפרף, שלחן, שלחן כפול (כלים פמיו א'), מלתחה, ארון, ארגו, שירה תיבה ומנדל, וכנראה היה להם מקום מיוחד לשום בו הכלים נקרא בית הכלים (מ"ב כ' י"ג).

[כלי זיון] כלי מלחמה, או כלי נשק, כלי קרב, כלי משחית, כלי מפץ, דיק, קרני ברזל, כלי תותח, קשת, יתר, קנה רובה, כף הקלע, חרב, סייף, חנית, קין, כידון, שפור, רומח, שבט ברזל, שריון, קובע, כבלי ברזל, קולר על הצוואר, מניני נחשת, שלמי הנבורים, כלי רכבו (ש"א ח' י"ב).

[כלי בית המקדש] כלי הקדש או כלי השרת (במדבר ד' י"ב, ע"י זבחים פ"ז). במשכן ובמקדש היו: הארון, כדובים, כפרת, מזבחות, שלחן הפנים, צנצנת המן, פך שמן הקדש, מנורה וכליה, הכיור וכנו, ובמקדש ראשון ים של שלמה, יעות, מחותות, מזרקות, מחבות, סירות, קערות, ספות, כפות, מזלגות, סלים, וינח שלמה את כל הכלים מרוב מאד מאד, לא נחקר משקל הנחשת (מ"א ז' מ"ח). בימי יאשיה גנזו הארון, צנצנת המן ופך השמן וכו'. נבחרארזן הביא את כלי בית ה' בבלה, ולקח עמו גם את שני העמודים יכין ובעוז (מ"ב כ"ה). בלשאצר הוציא את כלי המקדש והשתמש בהם בסעודה שהכין לשריו ובית מלכותו ונענש כי נהרג באותו הלילה (ע"ע בלשאצר). כורש מלך פרס השיב את כלי בית ה', ובחרבן הבית השני לקח אותם מיטום ויביאם לרומא (ע"ע מיטום). ע"ע בנדרים; זכויות; כים; כסא; מדות ומשקלות; מנורה; ספינה; צידה; רשת.

א.

[מסכתא כלים] מס' כלים היא בסדר סהרות, ויש לה שלשים פרקים במשנה, ובתוספתא מחולקת לשלש בבות ב"ק ז' פרקים, ב"מ י"א פרקים ובי"ב שבעה פרקים, ואין עליה לא תלמוד בבלי ולא תלמוד ירושלמי. הלכה עניני טומאה וטהרה בכלים. בראש המס' טונה אבות הטומאה ועשר קדושות ומסיים בכלי זכויות שחן מקורים וע"ז אמר ר' יוסי אשריך כלים שנכנסת בטומאה ויצאת בטהרה, אבל בתוספתא ליתא לטומא זו ע"ע טומאה ומתרת (טהרת כלים).

ט. ל. ב.

כלל ופרט: קבוצ דברים שונים במקום אחד הוא כלל, וכל דבר ודבר הוא פרט. הלימוד בכלל ופרט

כהן—ועמי כבמריו (הושע ד' ד'), אך מה יעשו עם המלח כהן הבאה אחיב? אמנם בעלי הנחות כאלת צריכים הנהה גדולה עליהם. השם כמר תוא שגור בספרות הרבנית תחת כהן נכרי, ובימי הביניים נוסף גם שם „גלח“ לכמרי הנוצרים כפני שהם מגולחי זקן. דבינו הם מזכיר שם גלחים (ספר הישר פ"א.), וכתב רומי קראו כתב גלחים (אור ורוע ח"ב מ"ב), וכן שגור שם „גלח“ בלשון יהודית-אשכנזית. הכמרים בימי הביניים הכריחו את גדולי ישראל להתוכח עמם בעניני הדת, ובפרט המומרים שנעשו כמרים, כמו המומד פאבלו כריסטיאני שהתוכח עם הרמב"ן בברצלונא בשנת 1263, ובאשר הרפ"ס הרמב"ן את תוכן הויכוח נענש בנלות, ואחריו היו כמרים רבים שהרעו מאד לישראל בעניני הויכוחים ועל יריהם גזרה הממשלת נזרת השרפה לספרי החלמוד.

ב. מ.

כנוי: ע' שמות כנור: ע' שיר

כנסת הגדולה (אנשי כנסת הגדולה): כנסיה שק נביאים וחכמי ישראל לעשות סדרים ותקנות בעניני הדת; נוסדה בזמן עזרא ונחמיה ונמשכה עד זמן שמעון הצדיק. הנביאים מסרו קבלת התורה לאנשי כנסת הגדולה, ושמעון הצדיק היה משיירי הכנסיה (אבות פ"א א' ב'). השם כנסיה בארמית הוא העתק משם אספה או קהלה (נחמיה ה' ז'). והתייחד השם כנסית לקהלת העם לעבודה ולחקנת הדת „לך כנוס את כל היהודים“ (אסתר ד' ט'). וכמעט שבו גולי יהודה מבבל לא"י היו השרים והזקנים (עזרא י' ח') בראש העם, זקני עיר ועיר ושופטיה (שם פסוק י"ד). ולעת מצוא לחזק הדת והתורה נאספו אספות גדולות בירושלם ובתוכה „כל חרד בדברי אלהי ישראל“ (שם ט' ד'). וביום השני נאספו ראשי האבות לכל העם הבהנים וחללים אל עזרא הסופר ולהשכיל אל דברי התורה“ (נחמיה ח' י'). ומן האספה הזאת יצאה תורה „אשר ישמיעו ויעבירו קול בכל יהודה וירושלם ונו' לעשות סבות ככתוב“ (שם פסוק ט"ו). ומה גם האספה הגדולה אשר נאספו כל ראשי האבות לבני יהודה לכרות האמנה הגדולה אשר כל עיקרה תיה לעשות תקנות וסייגים לחוק הדת. וכנראה נקראו בשם כנסת הגדולה ע"ש האספה הגדולה החיא. אך חז"ל נתנו מעם אחר לשם „גדולה“. ואמר ר' פינחס משה חתקין מטבע של תפלה האל הגדול הגבור והגורא וכו', ירמיה אמר האל הגדול הגבור ולא אמר הגורא וכו', כיון שעמדו אכנה"ג חתורו הגדולה ליושנה (ירוש' ברכות מ"א ע"ג). ובסקום אחר אמרו: בעזרא כתיב ויברך את ה' האלהים הגדול, במה גדלו? רבי נידל אמר בשם המפורש; רב מתנה אמר בכרבה גדלו; ר' סימן בשם ריב"ל למה נקראו אנשי כנסת הגדולה? שהחזירו את הגדולה ליושנה, ועתה

קהלת) וא"כ אי אפשר לחבתין בין כלל ופרט לפרט וכלל (פסחים ר.). ואפילו כשהכלל ופרט בענין אחר צריכים שיחא קרובים זה לזה, כי כלל ופרט המרוחקים איכא למיך שאין דורשין אותם בכלל ופרט (בי"ק פ"ה). וע"י שם תוס' ד"ה כלל ופרט). אולם אפילו למ"ד זה, היינו שאין דורשין אותם ברין כלל ופרט לומר שאין בכלל אלא מה שבפרט, אבל דורשין אותו לרבות דבר הדומה ממש לפרט „רדמי ליה בכל מילי“ (סנהדרין מ"ו. תוס' שם ד"ה השתוו).

י. ב. ל.

כללים: ע' תלמוד כמהין ופטירות: ע' צמחים

כמו"ש: אליל המואבים וענינו „כמראיש“ וכן הכתיב בירמיה (מ"ח ז') כמו"ש, כי היה בתמונת איש זכר. בנגור לעשתר-כמוש שהיתה נקבה. בן-זאב יבאר כמוש=כמראש שעובדים באש. וחיו מקטירים קברת לכמוש ומעלים עולות בבמה לפניו (שם מ"ה ל"ה), ומלבד קרבנות צאן ובקר היו מעלים לכמוש גם קרבנות אדם, ומישע מלך מואב הקריב את בנו הבכור לעולה לאליל זה על החומה (מ"ב ג' כ"ז). במסלת מואב נאמר „אוי לך מואב אברת עם כמוש“ ונו' (במדבר כ"א כ"ט), והנביא נבא פורענות למואב „ובוש מואב ככמוש כאשר בושו בית ישראל מבית אל מבמתם (ירמיה מ"ח י"ג); „אוי לך מואב אבר עם כמוש“ ונו' (שם פסוק מ"ו). כנראה היו עובדים לאליל הזה גם בני עמון, ויפתח הנלעדי השיב למלך בני עמון: „הלא את אשר יורישך כמוש אלהיך אותו תירש ואת כל אשר הוריש ה' אלהינו מפנינו אותו תירש“ (שופטים י"א ב"ד). וכננר זה עבדו המואבים את האליל מולך שקיץ בני עמון, כנראה ממעבת מישע מלך מואב; ואנכי בניתי בית מלך ואנכי עשיתי כלאי האש (שורה 23). ובמצבה הזאת נזכרת האלילה עשתר-כמוש (שורה 14 ועור). ועל שם כמוש היו קוראים ג"כ נכברי העם, ובמצבה הזאת נזכר שם אבי המלך כמוש-נרב. השם כמוש נמצא ג"כ בככתבת סנהריב (קעת בבריטיש מוזיאום בלונדון) „בכוש נדבי מאבא“, שהוא כמוש נרב המואבי. ע"ע מואב; מישע (כתובת המצבה).

ש"ד

כמר: משרת לעבודה זרה, והשביח את הכמרים (מ"ב כ"ג ח'), הכמרים והכתנים (צפניה א' ד'). נעשה כומר לע"ז (ערכין ל:). יתרו היה כומר לע"ז (פסיקתא רבתי ס"ה:). פי' במר חום ואדום באש, כמו עורנו כתנור נכמרו (איכה ה' י'), מפני כי כהני האלילים היו עובדים לאש, ויש אומרים ע"ש שהתתמנו בעבודתם בדרך זנות, ויותר נכון שהוראת כמר היא שחור ע"ש הכנדים השתורים שהיו כהני האליל לובשים קעת עבודתם, ועלזהוין ומבקרים אתרים אשר אתבו לעשות תנחות בתניך תניהו ג"כ הכתוב ועמך כמריבי

ואם נקראו שיורי כנסת הגדולה, ושמעון הצדיק היה אחד מהם ואולי האחרון, כי פעולת הכנסיה נמסרה בזמן הסופרים והזנות. ואם נחשוב תחלת הכנסיה מזמן בנין הבית השני שהיה בשנת ג'א ת"ח (352 קמ"ג) עד זמן שמעון הצדיק ותחלת זמן השמרות: ג'א תמ"ח = (312 קמ"ג) א"כ נמשך זמן הכנסיה ארבעים שנה.

[פעולות אכה"ג: 1] ראשית מעשה הכנסיה הגדולה היתה להעמיר שופטים ודיינים להורות ע"פ התורה והקבלה, ומסרו להם שלשה דברים: הו' סתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה (ריש אבוה ומכילתא פ' בא סי' ו'). (2) הפעולה השנייה היתה לסדר כתבי הקדש ולהחום אותם. הם היו "בעלי אסופות" אשר העמידו אה כתיב על מנונם "כמשמרות נמועים" והזכירו אה החכמים מ"עשוה ספרים הרבה אין קץ" (סוף קהלת). ואולי סדרו את קהלת לאחרונה והתמו עליו את הדברים האלה. גם סדרו בכהב ספר יחזקאל, שנים עשר, רניאל ומגלת אסתר (ב"ב מ"ז). ובקושי הכניסו אה מגלת אסתר בחוף הכתובים (עי' לעיל). עזרא כתב-ספרו וכו' ומאן אסקיה נחמיה (שם). אמנם רוב הרברים שנאמרו בעזרא ונחמיה (שנחשבו בחז"ל לספר אחד) היו ע"י אכנה"ג. כנראה מרברי חז"ל: הקורא לאברהם אברם עובר בעשה וכו' וזרי אכנה"ג קראו אותו אברם שנאמר אתה הוא האלהים אשר בחרת באברם? (נחמיה מ'). דלמא שנייה הוא שער שהוא אברם בחרת בו (ב"ר פמ"ו ו'). ספור הוא מספר ואומר שער שהוא אברם בחרת בו (שם פמ"ח ד'). מהו קול ענות אנכי שומע? קול חירופין ונירופין אנכי שומע. אכנה"ג עמרו ופרשו אותה אף כי עשו להם עגל מסכה ויאמרו זה אלחיק אשר העלך ממצרים ויעשו נאצות גדולות (נחמיה מ' י"ח) = חירופין ונירופין (שמות רבה פמ"א א'). (3) הפעולה השלישית היתה לסדר התפלות, ותקנו הנוסחא בש"ע לומר, "האל הגדול הנבור והנורא" (4) סדר כתיבת התפילין ומזוזות, ואמר עין ריב"ל: כ"ד תעניות ישבו אכנה"ג על כתבי ספרים תפילין ומזוזות שלא יתעשרו, שאלמלי מתעשרין אין כותבין (פסחים נ':). (5) הם הנבילו בין מקיימי הדת ובין הכופרים בה, והם אמרו מי שיש לו חלק לעוה"ב ומי שאין לו חלק לעוה"ב, ומנו ביניהם שלשה מלכים וארבעה חדימות. מי מנאן? א"ר אשי אכנה"ג מנאום. אמר ר"י אמר רב בקשו עוד למנות אחד (שלמה) באה דטוה דיוקנו של אביו ונשמחה לפניהם וכו' (סנהדרין ק"ד:). (6) הם פירשו את התורה ע"פ הקבלה והלכה למשה מסיני, והנבילו המצות המעשיות בשיעורים ופרטים, כמו: שעורין תציצין ומחיצין, מלאכות שבת, ופרטי מוסאח וטהרה. (7) עשו סייג לתורה בחמרות כמו: אסור שניות בעריות, אסור מקצה ושבות. (8) תקנות בתשלומי כסף בנזקי אדם תחת עונש הגוף, להוציא משמעות

אלהינו האל הגדול הנבור והנורא שומד חברית ותחסד (ירוש' מגילה ע"ר ע"ג), והפסוק הזה הוא בתפלה לפתיחת האמנה (נחמיה מ'). אכנה"ג מנו את ב"ד הגדול בירושלם והסנהדרין, ואכנה"ג בעצמם נקראו ב"ד של מעלה, ר' תנחומא בלשם רבנן אמר שלשה דברים נזרו ב"ד של מטה והסכימו עמחם ב"ד של מעלה ואלו הן לשאול שלום וכו' ומעשרוה. שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן כיון שגלו [ישראל] נפסרו [ממעשרות] והם חייבו עצמן מאליהן, מה עשו אכנה"ג כהבו ספר [האמנה] ולשמחוהו בעזרה ובשהרית עמרו ומצאוהו החום, הח"ד ובכל זאת אנהנו כורתים אמנה ונ' (נחמיה י'; רות רבה פ"ר ז').

[נביאים וזקנים] אכנה"ג היו הנביאים והזקנים הנכבדים בדור עזרא, ואמר ר' שמואל ב"ד נחמני בשם ר' יוחנן: שמונים וחמשה זקנים ומחם שלשים וכמה נביאים היו מצמערין על הרבר הזה (על חידוש ימי הפורים וקבלת מגלת אסתר בין הכתובים), לא וזו משם נושאים ונוהגים ברבר ער שהאיר הקב"ה את עיניהם ומצאו אותה כתובה בחז"ך (ירוש' מגילה ע' ע"ד). ולענין תפלת ש"ע אמר ר' ירמיה מאה ועשרים זקנים ומהם שמונים וכמה נביאים התקינו את התפלה הזאת (ירוש' ברכות ד' ע"ד, ע"י בבלי מגילה י"ז:). מספר הזקנים והנביאים בתוכם כנראה לקוח ממספר החותמים על האמנה והחברית ביום יסור הכנסיה, ומספר הבאים על החחום לפנינו פ"ג, ואולי צ"ל גם בירושלמי פ"ג, כמו שאמרו שמונים ושלש חותמות שכתוב בעזרה שהיה כל אחד ואחד מיהר שמו של הקב"ה וחותם (ירוש' חגיגה פ"ג ה'). והשלימו בברייתא המספר ק"ב עם הנביאים, והגידסא שם צ"ל "עמהם" תחת "מהם". שניאור זקש חשב ומנה את המספר ק"ב בזה האופן: כ"ד משמרות הכהנים, כ"ד ראשי משמרות הלויים (ובאמנה נמצא הסרון קטן), ומראשי העם הבאים על החחום לפנינו מ"ד, ונוסף לזה עשרים וששה איש מראשי העם שנמצאו רשומים בעת שקרא עזרא בתורה (נחמיה ח ד'—ז') ונחמיה ועזרא עליהם. בס"ה מאה ועשרים (מאנאמסשרימט 1845). גרעין חשב ומצא 98 שמות שבאו על החחום בימי עזרא ונחמיה, ונוספו עליהם 22 איש משלוחי שאר הערים שלא באו להאספה הגדולה ולא באו על החחום, ובכללם ק"ב, לדעת הערר מעלר (עקסקורם 12 לספרו ח"א סי' 8) המספר מאה ועשרים עולה מן פ"ד או פ"ה החתומים על האמנה, והנשארים ל"ג או ל"ד היו מאלה שעמרו עם עזרא ביום הקריאה הראשונה (כ"ו איש), ומאלה אשר עמדו על מעלה הלויים בעת האמנה (ז' או ת'). ועל שם שהיו משוררי קדש והתפללו אה התפלה הגדולה קודם כריתת האמנה נקראו בפי חז"ל בשם נביאים, ובתוכם היו גם שלשה הנביאים האחרונים הני זכריה ומלאכי, אנשי כנסת הגדולה לא הורישו את מקודתם לבניהם, ובמשך הזמן נתמעט מספרם ומנו אחרים תחתיהם

הח במקום ברבתי, לפיכך אמר ארור כנען. ר' נחמיה אמר כנען ראה והגיד להם, לפיכך תולין את הקללה במקולל וכו'. א"ר חייא בר אבא חס וכלב שימשו בתיבה ונולד כנען (ב"ר פל"ז י"א). חמשה דברים צוה כנען את בניו: אהבו זה את זה, ואהבו את הנולד ואהבו את הזמח ושנאו את אדוניכם, ואל תדברו אמת (פסחים ק"ג:). ואע"פ שקלל את כנען, לא ירד עמו לחייו, ואוכל מה שרבו אוכל ושותה מה שרבו שותה (יומא ע"ה). על כנען נאמר אוי להם לרשעים לא דיין שמחייבין את עצמן אלא שמחייבין לבניהם ולבני בניהם עד סוף כל הדורות; הרבה בניו היו לו לכנען שראוין ליסמך כמבי עברו של רבן נמליאל (שבשר היח) אלא שחובת אביהם גרמה להן (שם פ"ז). להיות עבדי עולם. השם כנעני היה לשם קלון וננאי חמרי נקרא שאול בן הכנענית על ששעש מעשה כנען (סנהדרין פ"ב:). יהודה לקח בת איש כנעני (בראשית ל"ח) מאי כנעני? אילימא כנעני ממש, אפשר בא אברהם והזהיר את יצחק, בא יצחק והזהיר את יעקב כי רעות בנות כנען, ויהודה אויל ונסיב? אלא אר"ש ב"ל בת נברא הגרא וכו'. ודרשו ולא יהיה כנעני עוד בבית ה' (זכריה י"ד), אין כאן—עני (פסחים נ'). חז"ל השתמשו בשם כנעני וכנענית לעבר ושפחה שנמכרו לעבודה (slaves), ובימי הבינים קראו לארץ הסלאווים ארץ כנען וללשון סלאווית שפת כנען (עי' ערוך השלם ערך "כנען", והרכבי "היהודים ושפת הסלאווית"). ע"ע ארץ ישראל.

ב. מ.

כְּנַעַן: אגם מים גדול בגבול מזרחי לא"י (במסכת ג'ר י"א). בארץ הנליל, ודרך בו יעבור הירדן ואינו מחערב בו (ב"ר פ"ד). ונקרא ים כנרת (יהושע י"ב נ'), ובלשון ארמית יתהפך השם כנרת לשם נינוסר או גינזור (Genezareth). ובתלמוד, ימא של מבריא, ע"ש העיר מבריא על שפת הים הזה. אורך האגם או הים כ"ב קילומיטר, רחבו עשרה, ועמקו במקומות היותר עמוקים בין חמשים וששים קילומיטר. הוא רק בערך שליש סמרת ים המלח, והנה הבקעה אשר סביבות הים נקרא ג'כ כנרת או גינוסר והיא מבורכת בפירות טובים ומתוקים, הנודעים בספרי התלמוד בשם פירות גינוסר (ברכות מ"ד). ולמה נקרא שמה כנרת? דמתיקי פירא כקלא רכינדי (מגילה ר'). ויש אומרים כי נקרא כנרת ע"ש תמונתו כי הוא רחב מלמעלה (לפאת צפון) וצר מלמטה (לפאת דרום) כתבנית הכנור. לדברי ר' חייא העולה לחר ישימון רואח כמין כברה בים מבריא חזו בארה של מרים (ירוש' כלאים פ"ט). ע"ש הים נקראת עיר המבצר כנרת בחלק נפתלי (יהושע י"ט ל"ה). כל ארץ נפתלי נקראה תחום גינוסר (ביב קב"ב). כשחלק יהושע את הארץ בין השבטים התנה תנאי עם שבט נפתלי שהים יהיה חפשי לכל ישראל לצידת דגים גם קבע חקים בענין הצידה: "מחכין בימא של

הכתוב עין תחת עין (ביק פ"ג:). חקירות ובריקות בדיני נפשות (סנהדרין ל"ב). תהראת עדים לעוברי עברה (מכות ו'). וכהנה תקנות רבות שנזכרו בתלמוד ולא נודע מקורן בודאי נתקנו ע"י אכנה"ג. ומן זמן אכנה"ג התחילה תקופה שניה ביהדות, וע"ז דרשו חרשים וגם ישנים דודי צפנתי לך, חבורתו של משה ושל יהושע וחבורתו של דוד ושל חזקיה ישנים, חבורתו של עזרא ושל הלל ושל ריב"ז ושל ר"ם וחביריו — חרשים (ויק"ר פ"ב ר'). כי הכנסיה הגדולה הניחה את תיסוד הגדול להפרושים ובעלי התלמוד.

ביבליוגרפיה: קראכמעל מורה נבוכי הזמן שער י"א; סוף דברי הימים לבני ישראל ח"א 141, 252; מא-גאמסטרופט ח"א 203; ח"ו 266, 801, 889; קינען, גע-זאממעלטע אכאנדלונגען, 125-160; האפמאן בעתון מאנאזין לברלינר ח"י (1888) 48-45; לעוה געזאממעלטע שרופטען ח"א 899-449; קרויס J. Q. R. ח"י 347-377; J. E. xi. 640.

א.

כנען: הבן הרביעי לחם בן נח, ואותו קלל נח בחמאו של חס ואמר ארור כנען עבר עבדים יהיה לאחיו (בראשית ט' כ"ה) ע"ע ח. מ. ולשון הקללה עבר עבדים מחאים לשם כנען מלשון הכנעה ושפלות. העמים אשר יצאו מבניו (שם י' ט"ז—י"ח) נאחזו בארץ הנקראת על שם אביהם ארץ כנען, וגבולותיה מצידון באכה נררה עד עזה וגו' עד לשע (שם פסוק י"ט). הפרזיו אינו נחשב בין בניו בתולדות בני נח, אך כנראה גם הוא היה מיוצאי חלציו, וכמו שכנען היה העיקר בין בני חם, כן היתה ארץ כנען שם כללי לכל הארצות השונות צור צידון ופלשתיים ושבעה עממים שנכללו אח"כ בשם ארץ ישראל מעבר לירדן מערבה, כמו השם ארץ הנלעד הכולל הארצות מעבר לירדן מזרחה. לדעה גיוניוס השם כנען מורה על הארץ השפלה אשר על גבול הירדן וים הגדול לבר מנבעות וחרים שהיו באמצע הארץ, בנודר לארץ ארם ששרשו רם הסורה על ארץ הרים ונבעות. ארץ כנען הבטיח ה' לאברהם לחת אותה לזרעו לאחזה, ויהושע הוריש את ארץ כנען ויחלקה בין בני ישראל לנחלה. ע"ע ארץ ישראל. הכנענים ובפרט אנשי צור וצידון היו הראשונים אשר נודעו בתור סוחרים ומוכרים כל מיני מרכולת, ולכן התיחד השם כנען לתגר וסוחר, כנען בידו מאזני מרטה (הושע י"ב ת'). כי הסוחר הכנעני היה מלומד בערטה ובמרטה, ומה שנאמר כנעניה נכברי ארץ (ישעיה כ"ג ח') פירש שד"ל מלשון כבד, כלומר שהיו כבדים במסנה וקנין. וע"ד המליצה כנה יחזקאל את ארץ בבל בשם ארץ כנען להיותה גדולה במסחר (יחזקאל י"ז ד', שם ט"ז: כ"ט).

[בתלמוד ופרושים] ויאמר ארור כנען וגו'. חס חטא וכנען נתקלל? אתמהא? ר' יהודה אומר: למי שכתוב ויברך אלהים את נח ואת בניו ואין קללה

חשמונאי בטלום תשאוחו יום טוב. בר' בו נבא זכריה (זכריה ז' א'). בששח בו בא חנני מירושלם אל נחמיה לשושן הבירה (נחמיה א' ב'). בר' בו מת הורדוס שחיה שונא לחבמים תשאוחו י"ט. בשמונה בו שרף יחזקים את המגילה שנכתבה מפי ירמיה (ירמיה ל"ז ב'). בי"ד בו נולד ראובן. ב"ב' בו נקבצו אל עזרא אדות להבדיל הנשים הנכריות (עזרא י"ט). בכ"א בו נולד שמעון. בעשרין חד ביה יום הר גריזים. יום שבקשו הבותים כאלכסנדר סקדן להחריב את בית אלהינו ולבנות בית המקדש על הר גריזים. סח עשו להם נקבום בעקבתם וכו'. בכ"ד בו נבא חני (חגי ב' ר'). גם נוסד בו היכל ה' (שם י"ח). בעשרים וחמשה בו היה נס חנוכה (מגילת תענית פ"ט ופרק האחרון). ע"ע חנוכה.

ט. ג. ג. מ. ה.

כסף וזהב: ע' מעות: עושר

כֶּסֶף, יוֹסֵף בֶּן אֲבָא מְרִי (בן יוסף בן יעקב אבן כספי): פּרָשָׁן, סוֹדֵק ופִּילֹסוֹף; נולד בשנת 1297 בעיר לָאָרְזֶנְטִיעֶר (Largentier - כספי בצרפתית) בדרום צרפת, ומת בשנת 1340 במאראסקון. שמו החול היה Don Bonafous de Largentera. הוא נסע בארצות שונות והיה בארנון, וואלינסא, קאמלוניא ומיורקא (ושם פגש בליאון טושקוני R. E. J. xxxix. 249). ונמסר במצרים, כאשר יאמר בצואתו כי בקש ללמוד מבני משפחת מיימוני; אך נחלה תקותו כי מצא את נברי הרמב"ם וניניו כלם צדיקים אבל בלתי עוסקים בתורה, ויקרא עליו, "הוי היורדים מצרים לעזרה". אח"כ בקש לנסוע לארצות המערב לפאס כי שמע כי ישבו שם כסאות לחכמה. באמרו: "אולי פעם אחת בימינו יעשה לו רב או יקנה לו חבר, או ימצא תלמיד הגון ויחילו ירושת סודותיו ודעותיו". אך כנראה לא הוציא מחשבתו לפועל. ויתישב בקביעות במאראסקון. הוא סבל הרבה מרדיפות הרת כי רצו להכריחו להמיר דתו אך הוא עמד על דעתו וישאר נאמן לאמונתו. בחייתו בוואלינסא ספרד כתב לבנו שלמה צואה בשם "ספר המוסר" או "יורה דעה" אשר השאיר במאראסקון, ובו יאמר: "מי יודע פן ישארו רוח ה' בארץ רחוקה או יפסיקהו המות". זמן המכתב היה בחדש אלול שנת ה' צ"ב (1392) בנו היה אז בן י"ב שנה (המכתב נדפס בס' "מעם זקנים").

[ספריו] ר"י אבן כספי חבר ספרים הרבה במירושי המקרא. בחכמת הלשון ובחקירות הדת והפילוסופיא, וכל ספריו נקראו בצרוף, "כסף". קצתם נדפסו וקצתם הם עוד בכ"י באגרות הספרים ורובם אבדו ולא נשאר רק זכרונם ברישימה שעשה המחבר בשם "קבוצת כסף" (נדפסה בס' דברים עתיקים לבני יעקב ליימציני 1844). הוא התחיל לכתוב ספריו בחייתו בן י"ז שנה, ובחייתו בן שלשים החל להתעסק בלמודי חזון ופילוסופיא. ואלה הם ספריו: א' פירוש על ס' הרקטת לר' יונה

מבריא ובלבד שלא יפרוס קליעה ועמיד את הספינה. אבל צד הוא ברשות ובמכירתו" (בי"ק פ"א). יוספוס מזכיר בספרו כי במלחמתו עם הרומיים הכין 240 ספינות או סירות על ים כנרת, ובמקום אחר אומד כי רבים מבני ישראל מצאו מפלט מפני חמת המצוק בהאניות על הים.

ביבליוגרפיא: המגיד שנה י"ח גליון י"ח כ"ב; המעמר 45; שבע חכמות 94; פין האוצר 408; תיבות ציון וירושלם, ירושלם 1876.

ש. מ.

כֶּסֶף: כלי נשען על הנלים עשוי לשבת עליו: מטה ושלחן וכסא (מ"ב ד' י'). בימי קדם היה הכסא כעין מושב כבוד מיוחד לנדרלים ונכבדי העם, וכסא כבוד ינחילם (שי"א ב' ח'). וההמון נהגו לשבת תחתיהם על הקרקע, וכמו שכתוב: שבי לארץ אין כסא (ישעיה מ"ז א'). וביותר התיחד השם כסא לכלי מושב המלך, לחקים את כסא דור (ש"ב ג' י'). על כסא המלוכה (מ"א א' ט"ו), כסא ישראל (שם ח' כ"ה), כסא ה' (דהי"א כ"ט כ"ג) היינו כסא מלכות ה' (שם כ"ח ח'). ועל ררך המליצה מיוחד הכסא גם לה': השמים כסאי (ישעיה ס"א א'). כסאך לדור ודור (איכה ה' י"ט). ובלשון המקובלים, "כסא הכבוד", כענין שכינה על דמות הכסא שראה יחזקאל במרכבה. ששה דברים קרמו לבריאת העולם יש מהן שנבראו וכו' התורה וכסא הכבוד (כ"ד פ"א); הארץ מאיזה מקום נבראת משלג שתחת כסא הכבוד (פרקי דר"א פ"ג). ונאמר כסא הרין וכסא רחמים (פסיקתא דר"ב צד קנ"א). ויש כזה מינים כסאות כמו: ספסל אצטבא, בורסיא, קתרה, וכסאות קטנים בשם חרום שרפרף ועוד. על כסא של אליהו ע"ע אליהו ועל כסא של שלמה ע"ע שלמה. וע"ע בית הכסא.

ב. מ.

כסוי דם: ע' דם

כסוי ראש: ע' גלוי

כסות: ע' בגדים

כסיל: ע' כוכבים

כֶּסֶל: שם החדש התשיעי למנין החדשים מניכן (זכריה ז' א' נחמיה א' א'). ומלו קשת; לפעמים הוא כ"ט יום ולפעמים ל"ו יום; יום א' כסלו אינו חל בשבת לעולם. בכסלו עת גשמים כדכתיב ועת גשמים ואין כח לעמוד בחץ (עזרא י' ג') וכן בתלמוד אמרו יורה בכסלה אין היחידים מתענין עד שיגיע ר"ח כסלו; חנוע ר"ח כסלו ולא ירדו גשמים וכו' ב"ד גזרון ג' תעניות על הצבור (תענית ו' י'). בכסלו חמה מהלכת בימים כדי ליבש את הנחרות (פסחים צ"ד:). חצי כסלו זרע חצי כסלו חורף (בי"ט ק"ו:). על כסלו השלוחין יוצאין מפני חנוכה. בתלאת בכסלו בנו חיונים סימואות (צורות פסלים) בעזרה, וכשגברה יד בית

נאח; ב') פירושים על פי הראב"ע עה"ת. ואחד מפירושי נקרא "פרשת כסף" (כ"י בפאריס ס' 184); ג') "תרומת כסף" על חכצית פירושי בן נבירול על ס' המדות לאריסמו וס' הנהנה לאפלטון (כ"י פארמא ס' 442); ד') "צואת כסף" (כנ"ל); ה') "מתת כסף" פי' על נביאים וכתובים; ו') "מצרף לכסף" פי' על תנ"ך; ז') "כפרת כסף" באור מעכי פירושו עה"ת במקום שאינם מסכיכים עם פירושי הראב"ע והרמב"ם; ח') "כסף סינים" שו"ת על דברים הנראים כסותרים זה את זה בתנ"ך; ט') "צרור הכסף" או קיצור הגיון על חכמת חהגיון (כ"י בפאריס ס' 986); י') "רתוקות כסף" או פרקי יוסף על הרקדוק (Cat. Angel. No. 21); י"א) "שלחן כסף" נחלק לארבעה פרקים או רגלים. על הנביאים והנביאים; י"ב) "מירת יסף" או ספר הסוד על סתרי התורה (כ"י וואטיקאן ס' 36, 46); י"ג) "ארני כסף" חלק שני לספר הסוד בקבלה על נביאים וכתובים; י"ד) "מזרקי כסף" באור על מעשה בראשית והצירה; ט"ו) "מזמרות כסף" על ספר תהלים (כ"י מינכען ס' 265); ט"ז) "מנורת כסף" פי' על מעשה מרכבה (ר"י בודלי ס' 1631); י"ח) "חגורת כסף" פי' על עזרא ודה"י (שם ס' 362); י"ח) "כפות כסף" פי' על רות ואיכה (כ"י מינכען ס' 265) ואשר על איכה הדפוס ישר' בספרו "אגרות ישר" ח"ב אגרת כ"ז; י"ט) "גלילי כסף" פי' על אסתר (כ"י פאריס ס' 1092); כ') "חצוצרות כסף" פי' על שה"ש משלי וקהלת (כ"י בודלי ס' 362, 1349); כ"א) "קערת כסף", בו יזכר רחמינות התורה והשארית הנפש ומבאר ענין פוקד עון בנים על אבות וצדיק ורע לו ורשע ומוב לו; כ"ב) "עמודי כסף"; כ"ג) "משכיות כסף" שני פירושים על מורה נבוכים. נדפס ע"י שלמה ווערבלונער (ספר"ס 1846); כ"ד) "גביע כסף" או יורה דעה הוספות לפירוש בדרך הסוד על תנ"ך (כ"י מינכען ס' 267); כ"ה) "שרשות כסף" או ספר השרשים בשני חלקים (כ"י פאריס ס' 1244). האברכנאל מזכירו בפירושו וקצת דוגמאות ממנו הדפוס דוקעס בעתון "אריענט" לשנת 1848 ובאוצר נחמד ח"ב. תכלית הספר לבאר סדר השתלשלות הוראת הפעלים ולמצוא התרומות ביניהם; כ"ו) "תם הכסף" על חרבן בית ראשון ושני. על נביאות ירמיה וביאת המשיח; כ"ז) "מטות כסף" על שמונה נביאים; כ"ח) "קבוצת כסף" רשימה מכל ספריו (כנ"ל).

הגיון והמבט לאריסמו. אף כי במקום אחר הוציאים מפשוטם בחשבם לסתרי תורה. ובימיו קם עליו חרב ר' קלונימוס ב"ר קלונימוס והשיג על ספרו הסוד בשנת ה' ע"ט (1319) שגדפם על ידו פערלעס בשם "תשובת שהשיב החכם הכולל מאיש קאל' ובר" (מינכען 1879). וכן השיגו חכמי הדורות אחרי מותו כמו ר"י אברכנאל ור"ש דוראן (התשב"ץ) מפני כי בפירושו על המורה הודיע דעתו כי הארץ לא תחרב לעולם (ח"א פ"ט פ"י; ח"ב פכ"ז). אבל מצד אחר הללוהו אבן צרעה. ור' משה מנרבונה, והאפודי. והמקובל ר' יהונן אלימא אזר עליו בספרו "תשק שלמה": "כי החכם הנבחר מכסף ר' יוסף אבן כספי לא היה חכם בעיניו להכחיש דברי הראשונים כשלא בא מופת על סותרו, עם דקות ועם החפחות עיניו ועם כל ההגיון והפילוסופיא אשר ידע מכל בני קדם, כי איש כמוהו לא ראיתי גדול העצה ורב העלילה והבלתי ירא' מהניד את אשר בלבבו מרוב חכמה כמוהו".

ביבליוגרפיא: פין, כנסת ישראל 477; גיגה מלא הפנים 69; קירכהיים בהקדמתו לסי' המורה עם פי אבן כספי; גרעץ געשיכמע ח"ז 811; Gross, Gallia Judaica, 67—69; J. Q. R. viii. 711; J. E. iii. 600.

א.

כ'עס: ועם קצף חמסה; התגעשות והתפעלות של רגז ועצב. אל תבהל לכעוס (קהלת ד' ט'). לפעמים מורה לשון כעס על הראגה. וע"ז נאמר טוב כעס משחוק כי ברע פנים ייטב לב (שם ז' ג') ר"ל טוב לראוג לאחרית דבר, מלהיות קל הדעת ולשחוק לכל פגע. ואף כי ע"י הראגה יהיו פניו רעים וזועפים אבל בסופו ייטב לבו כי ראה רעה ונסתר. כי ברוב חכמת רוב כעס (שם א' י"ח)—ראגה וחששא לחכם המרגיש ורואח את הגולד. אבל הכעס של רגז וחרון אף היא מדה מנוגה שראוי להרחיק מעליה החזירו חזיל ובעלי המוסר. שלא להיות כעסן. האבר המיוחד להכעס הוא הכבד "כבד כועס מרה זורקת בו טפח ומניחתו מן הכעס (ברכות ס"א:). הכועס מביא למחלת המחורים "כל הכועס תחתוניות שולמות בו", דבר שמכלה את העינים ומדאיב את הנפש, וכל מיני גיהנם (פרעניות) שולטין בו שנאמר (קהלת י"א) והסד כעס מלכך והעכר רעה מבשרך, ואין רעה אלא גיהנום וכו' (נדרים כ"ב). המתמרמר וכועס מסמא עניו, ותכת כעש עיני ויצורי כצל כלם (איוב י"ז). ונאמר ותתיין מורת רוח ליצחק ולרבקה, וסמוך אליו ויחי כי זקן יצחק ותכהן עניו מראות (בראשית כ"ז א'; מדרש אגדה פ' תולדות). בשעת הכעס מתמלא הבטן רוח ומתנפח ויסתכן אם הבטן מלאה מאכל ומשתה, ולכן הזהירו חכמים: אכול שליש ושתה שליש והנח שליש ולכשתכעוס תעמוד על מילואך (גימין ע' רש"י). שלשה חיותן אינם חיים הרחמני והרתחני ואיני הרעת (פסחים ק"י:). הכעס

[רעותיו] בכל חקירותיו ועיניו השתדל למצוא את האמת, כאמרו בצואתו לבנו: "שאין ראוי לאמת שתהיה לא פחדנית ולא ביישנית", אך לפעמים עבר הגבול הראוי לשלומי אמוני ישראל, ובספר הסוד אומר: "ברוך הוודע צפון לבי, כי אני חושד רעיוני תמיד וכ"ש במה שאניח תלף החכמים המפורסמים" וכו' (אגרות ישר' ח"ב כ"ז). והודת כי הרשת את עצמו לבאר לפעמים את דברי התורה, ומקרא כפשוטם "כספרי

כפוסים (כאפוסים), חיים : דיין במצרים בימי הרב"ז בערך שנת 1600, היה נודע בתהו, בעל הנס"ע"י חנס שקרה לו שנתרפא ממחלת העורה הרב חיר"א (שם הגדולים ערך ר' "מאיר נאביון") מספר ממנו כי כהו עיניו מראות והיו חושדים אותו שלקח שוחד כי השוחד יעור עיני פקחים וגו', וכאשר נודע לו הדבר, קרא עצרה בבית הכנסת ליום השבת, ובהתאסף העם עלה ודרש לפניהם דרוש נאה, ובהחיותו אמר: ידעתי כי יש אנשים חושדים אותי בטקח שוחד, הנה נגד כל אחי הגני מתפלל לה' שיראה אות לטובה לחשיב לי אור עיני, למען ידעו בני הקהלה שלא נבשלתי בעון זה, וטרם כלל לדבר נפקחו עיניו וירד מהביטח ויהן שלום לכל איש וקראו בשמו, ויהי לנס, ומאז היה חותם א"ע על הטבתים, "ח' נס, חיים כפוסים". ור' יעקב ספיר מעיר שראה את קברו במצרים נל אבנים גדול וכו' רטוב בשמן הנסכים שמנסכים עליו ההולכים להתפלל על קברו, והבאים שולפים נעליהם טרם יקרבו והולכים עד חקבר על חידים וחברכים, גי ר' חיים קרוש הוא לחם, וגם נוי הארץ מוסידים ומכבדים את שמו, ומשביעים את היהודים בשמו (אבן ספיר ח"א 11). ר' חיים חבר, "ספרי חיים" פירוש על המכילתא והספרא והספרי, ומזכירו הר"י ננארא בס' שבות יהודה (ליורנו 1801), ובאה תשובתו בשו"ת הרדב"ז ובשו"ת ר' בצלאל אשכנזי ובשו"ת מהר"ם" (סי' קכ"ט). ר' שלמה ב"ר צמח דוראן כתב אליו בכבוד גרול (תשב"ץ ח"ד, טור א' סי' מ"ג). ר"ם מולידאנו הדפיס קונטרס "שלוש תשובות" מכפוסים מביי, שבו דברים לקורות חריב בין כפוסים לר' בצלאל אשכנזי.

ביבליוגרפיה: מיכל אור החיים סי' 882; מין כנסת ישראל 287.

ג. מ.

כפורים : ע' יום הכפורים

כפִייה (כפיה) : יש בכח ב"ד לכופ האיש לעשות בדת והמוטל עליו ע"פ הדין. זאת לסדרה הברייתא מהפסוק, "יקריב אותי" (ויקרא א' ג'). מלמד שכופין אותו, יכול בעל כרחו? ת"ל לרצונו. הא כיצד? כופין אותו עד שיאמר רוצה אני (ערכין כ"א). וכן אתה מוצא בנימי נשים, כופין אותו (להוציא) עד שיאמר רוצה אני, כי גם המעושה בישראל כשר. וכן תליוהו ובין זבינית זביני, אע"ג דהוי באונס, וכאונס לא שייך רצון, והכא צריכין רצונו, בכ"ז קים להו לר' זצנן דאנב אונסיה גמר ומקנית, ובקרבן אמרינן דניתא ליה בכפיה אע"ג דהוה בכפיה (ביב מ"ח). ובכלל דעת חז"ל כי אם תחלתו בהכרח וסופו ברצון נחשב כרצונו. כי גם קבלת התורה היתה בכפיה, וא"ר דימי בר חמא מלמדי שבפח הקבי"ה הר כניעת על ישראל ואמר להם אם אתם מקבלין את התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם. (ע"ז ב'). וסוף סוף חזרו וקבלו ברצון בימי

בבית כמו תולעת בשומשמים, תוספא בביתא קריא לשומשמי" (סוטה ד').

[הכעס כהור מדה רעה] כל הכועס אפילו שכינה אינה חשובה כנגדו (גדרים כ"ב). הנהו לכעוס וקשח לרצות הוא רשע (אבות פ"ה). המקרע בגדים בחמתו ומשבר כלים בחמתו ומפזר סמון בחמתו י"א בעיניך כאלו עובר ע"ז (שבת ק"ח:). כל הכועס בידוע שעונותיו מרובין מזכותיו שנאמר ובעל חמה רב פשע (משלי כ"ט כ"א, גדרים כ"ב). כל אדם שכועס אם חכם הוא הכמתו מסתלקת ממנו ונתעלמה ממנו הלכה) ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו; כל שכועס אפילו פוסקין עליו גדולה מן השמים מורידין אותו (מסחים ס"ו).

[בהלכה] הקורע בחמתו בשבת לר"ם חייב משום דהוא מתקן דקעביד נחת רוח ליצרו, ולהראב"ד כיון דכועס הוא כעובר ע"ז ומקלקל הוא וממור (שבת ק"ה:). טותר להשחמש בהכעס ככרי להטיל אימה על בני ביתו. רב יהודה שליף מצבייטא (חומ"ן מהבגד), רב אחא בר יעקב תבר מאני תבירי, רב ששת דמי לה לאמתיה מוניני (ציר של דנים) ארישיה, רב אבא תבר נכמתא (כפוי חכד) וכו' (שם). הרב על התלמיד מותר לכעוס (ירוש' שקלים פ"ב מעובדא דר"י שכעס על ר"א), אבל אמרו לא הקפדן מלמד (אבות פ"ב). בני אדם מתוך הקפדה הם נודדין וסופן לתהות (ירוש' גדרים פ"א). לענין גם אם בהקפדה אמר אינו גם (תוספתא ניטין פ"ה). גם מקושר תקנו רבנן באתרא דכהני דקפדי מוכא ומגרשי נשיהו, ועבדי רבנן תקנתא, אדהכי והכי מייחבא דעתייהו (ב"ב ק"י:). ע"ע סבלנות.

ג.

כף הקלע : כלי יריה, מין נשק שהשחמשו בו העמים הקדמונים. והוא סגל ובראשו כף חלול שמשמין בו אבן לירות על האויב, כמו אבני קלע (אויב מ"א כ'). ויסובו הקלעים ויכוה (מ"ב ג' כ"ה). דוד יצא ללחום עם גלית הפלשתי וקלעו בידו וילקוט עם חמשה חלוקי אבנים (ש"א י"ז מ'). והושאל השם כף הקלע לעונש הרשעים לעתיד לבא, ואביגיל אמרה לדוד והיתח נפש ארוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע (שם כ"ה כ"ט). וע"ד הפשט שיהיו ארבו נעים ונדים ומטולמלים בעולם סבלי למצוא מקום מנוחה. אך חז"ל דרשו את הפסוק לעונש על הנשמה לאחר המות, כי נשמות הרשעים זוממות וחולכות (חברשות בבית הסהר, רש"י), ומלאך אחד עומד בסוף העולם ומלאך אחד עומד בסוף העולם ומקלעין נשמתן זה לזה (שבת קנ"ב:). ומחרש"א שם רואה בזה סוד גלגול נשמות לגמט האדם שלא זכה בחייו יקלענה מטף לגוף עד ג' פעמים. ע"ע גלגולים; דומה; חבום הקבר.

ש. י. ש.

חרים (תוס' ע"ז פ"ז). כפר מבי (ביצה ה'), כפר סמא (תוס' אהלות פ"ד), כפר ימא (ירוש' מגילה פ"א דף ע"ג), כפר יתמא (ערלה פ"ב ה'), כפר (קדושין מ"ד:), כפר לודים (גיטין ב' ד' ע"י רש"י), כפר לקיטא (איכה רבה פ"א פ' על אלה), כפר מנדו (פסיקתא דר"ב קס"ג:), כפר גבוראי (ע"י גבוראי), כפר נתום (ע"י בסמוך), כפר נמרה (איכה רבה פ"ב ושם פ"ד), כפר סבא (נדה ס"א), כפר סנגא (כלים פ"ה ד'), כפר סכניא (ע"ז י"ז:), כפר סמא או סימאי (ירוש' ע"ז מ' ע"ד), כפר סימאי (גיטין ר' תוס' גיטין פ"א כפר סס'), כפר ספוריאי (ירוש' קדושין פ"ג י"ג), כפר עדים (תוס' כלים ב"ט פ"א), כפר עותני או עותנאי (גיטין י' ירוש' ב"ט סוף פ"ז), כפר עזיז (כלאים פ"ד ד'), כפר עיטם (יבמות ק"ז:), כפר עיכוס (חולין נ"ה:), ואולי הוא כפר עכו (תענית כ"א), כפר עמיקו או עמקי (תענית כ"א), כפר עקביא (ירוש' סוף נזיר), כפר פני (תוס' כלאים פ"ב) וחוא בית פאנו, וגם כפר פאניא (מעילה ז'), כפר פגש (ירוש' ע"ז פ"ה דמ"ד), כפר פרשא (ע"ז ל"א), כפר צמח (ירוש' דמאי פ"ב רכ"ב ע"ג), כפר קסם (תוס' ע"ז פ"ז), כפר קרינוס או קריינוס (ויקרא פכ"ה, פסיקתא דר"ב ס"ג), והוא כפר קרצום (מגילה מ"ז:), כפר שובתי (ב"ר פ"ה), כפר שיחיא (סוף יבמות), וחוא כפר שיחין (שבת ק"כ:), כפר שלם או שלים (ע"ז ל"א), כפר שיחליים (גיטין נ"ז), כפר תחומין או תחומים (שה"ר פ"ב פ' יונתי, ירוש' כתובות פ"ב מ'), כפר תמרתא (מגילה מ"ז: ירוש' ר"ה פ"ב סוף).

ביבליוגרפיה: שבע חכמות 140; ערך השלם ח"ד 298.

א.

כַּפְרֵי נַחֲוִים (Capernaum): כפר על חוף מערבית צפונית של ים כנרת, ושם היה מושב המינים. לפי עדותו של יוספוס (חיייו ס' ע"ב) היה כפר קטן, וכאשר נפל בן סתתיו מן הסוס הביאו אותו ריעו לכפר נחום. אבל לפי סופרי הנצורים היה כפר נחום עיר רבתי עם ומקום ננים ופרדסים ופירותיה היו מתוקים ככל פירות גינוסר (ע"ע כנרת), וגם חיטי כפר נחום היו מן המשובחים וראוים להביא מהן את העומר (מנחות פ"ה, תוספתא שם פ"ט; גרעץ געשיכמע ח"ג 291). יושבתי היו לרוב אכרים ועובדי כרמים, ודיינים במי ים כנרת. ישו החיטב בכפר נחום אחר אשר גרשחו בני עירו מנצרת כי לא אבו לשמוע לדעותיו שלא ישרו בעיניהם (מתי ד' ג' ח' ח'; לוקוס ד' כ"ה; יחזק ב' י"ב ועוד). בכפר נחום התקבצו אליו רקים ופחזים ומינים אשר התאבקו בעפר רגליו, וביחוד הדין שמעון כימא (פטרוס) ובני משפחתו. בוסן התלמוד היו המינים (נגוסמיקים) בכפר נחום, ונתחבר להם חנינא בן אחי ד' יהושע שעשו לו המינים כישוף, ואח"כ נתרמא ע"י ר' יהושע ודוד שמשה אותו באיזה סם

אחשורוש (מגילה מ"ז), וכן בכל מקום שחכמייה היא ע"פ הדין קים לחו לרבנן שנוח לו לאדם שיסיים הרין. אע"פ שהוכרח לעשות כן, אכל אם חכמייה היא שלא כדן בודאי לא נוחא ליה ואין זה לרצונו רק בהכרח וחוא אונם נמור. בענין גיטין אמרו האיש שנולדו בו מומין אין כופין אותו להוציא, אמר רשב"ג ב"דא במומין הקטנים אבל במומין הגדולים כופין אותו להוציא וכו', ואלו שכופין אותו להוציא מוכח שחין וכו' (כתובות פ"ז י"א), נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה כופין אותו להוציא (שם ע"ז). חומר בנשים מבעברים, שהוא כופה את עברו ואינו כופה את אשתו, לענין נזירות, אם נדר העבר בנזיר יכול רבו לכופו לשתות בייך, אבל אשתו שנדרה בנזיר ולא הפיר לה ביום ששעו שוב אינו יכול להפיר ולא לכוף אותה לשתות (משנה נזיר ס"א). לרש"י אין כופין אלא על דאורייתא ולתוספות כופין אפילו במצוה דרבנן (הליכות אלי אהרן תל"ח). ובאמת משמע מהגמרא שכופין אפילו אדרבנן ואפילו במקום שאין מצוה רק משום ועשית הישר והטוב, כמו ההוא דזבן ארעא אמצרא דבי נשיה (קנה קרקע אצל שדה אביו שנפלה לו בירושה), כי קא פלגו א"ל פליגו לי אמצראי (כאשר חלקו אחיו בירושה רצה שיתנו לו חלקו בצד השדה שקנה), אמר רבה בגון זו כופין אותו על מדת סדום (ב"ר י"ב:), שזח נהנה חז לא חסר, והוא בר מצרא. וכופין אפילו לשלם מס להקהל ע"י ערכאות של גוים (מהרי"ק שורש י"ז סי' ג'). כל מקום שאמר כופין אפילו בשומין (ריב"ש ס' ר"ן).

א.

כַּפְרֵי: ישוב קטן על פני השדה, כמו בית החצרים (village), כפר תעמוני (יהושע י"ח כ"ד), בערים ובכפרים (דח"א נ"ז כ"ה), ובמשנה כפרים ועירות גרולות (מגילה פ"א א') ומפורש בנמרא איזו היא עיר גרולה? כל שיש בה עשרה במלנים, פחות מכן הרי זה כפר (שם שם ג'). ומה כופרי או בן כפר מי שהוא דר בכפר, כופרים (תרומוס פ"ב ה'). בתלמוד ומדרשים נזכרים הרבה כפרים שישבו שם יהודים, כמו: כפר אובלין (תוספתא סוף נדה), כפר אנין (ירוש' שבת פ"ב ב'), כפר אחים (מנחות פ"ה), כפר אימי (ירוש' יומא פ"ה דמ"ה:), כפר אימרי (ירוש' תענית פ"ד ה'), כפר ביש (הוא הר המלך), כפר בני יהודה (תוס' כלאים פ"ב), כפר ברקאי (כריתות כ"ח:), כפר ברתותא (בכורות נ"ז:), כפר גבוראי (מגילה י"ח), כפר דימא (נדרים נ"ז:), כפר דיכרן (חר המלך), כפר דן (ירוש' דמאי פ"ב א'), כפר דרום (סוטה כ'), כפר כפרה, (ירוש' פ"א פ"ה ו'), כפר חבבלי (אבות פ"ד ת'), כפר חמייה (ירוש' מגילה פ"א א'), כפר חנון (ב"ר פ"ו ופ"ט), כפר חנין (פסיקתא רבתי פ"ג), כפר חנגיח או חנינא (שבת ק"כ:), כפר חריבא (ירוש' תענית פ"ד דס"ט, איכה רבה פ"ב חרובא צ"ל חרובא), כפר

ואח"כ מניח ידו על ראש התרנגול תבנית סמיכה וסומך עליו ושחמו לאלתר תכף לסמיכה. ורנילים לתת לעניים כדי שיהא כפרה לנפשו. ומה שאנו רנילים לזרוק את בני מעים על הגג היינו כדי ליתנם לעופות. ויש להביא ראייה לזה. רמי בר תמרי איקלע למערבא במעלי יומא דכפורי תוייה דקא שדו עורבא כבדא ובוליייתא אזל שקלינהו משום דהאידינא דהתירא שכיחא מפי (חולין צ"ה. וק"י.) וכו' (הרא"ש יומא פ"ח ס"י כ"ג.) וסובא הדברים במור א"ח ס"י תר"ה וע"ז כתב הבית יוסף: מנהג זה כתוב גם בתשב"ץ וכתוב שם שנתחנן ליקח תרנגול לזכר ותרנגולת לנקבה. והרשב"א כתב בתשובה בענין הכפרה שעושי' לנערים בערב יוח"כ. מנהג זה פשוט בעירנו ואע"פ ששמעתי מפי אנשים הנונים באשכנז שכל רבני ארצם עושין כן גם שמעתי שנשאל רבנו האי ואמר שכן נהגו. עכ"ז מנעתי הסנהג הזה מעירנו. וכתוב בא"ה שהרשב"ץ אסרו משום דרכי האמורי. והרמ"א כתב בהג"ח: וכן נהגין (בכפרות) בכל מדינות אלו ואין לשנות כי הוא מנהג ותיקין וכו' וכ"כ האר"י בכוונת ע"פ הקבלה ישחמו להתרנגול באשמורת אחד הסליחות כי אז רחמים גוברים. וכתב הסני"א שאין לחזור אחר תרנגולים לבנים דוקא דהוה בעין דרכי אמורי. ואם אין לו תרנגול יקח שאר בעל חי וי"א אפילו דנים (לבוש) אך לא יקח דבר הראוי להקרבה כגון תורים ובני יונה שלא יהא נראה כמקדיש קדשים בחוץ. וכתב הש"ל"ה (עמוד התשובה דף רכ"ז: דפוס א"ד): ויתנו (התרנגול) לעניים. או יתן פרינו לעניים זה יותר טוב לפי שמתביישין כשנותנים להם התרנגולים וכך דרש מהר"ל וכו'.

[מנהג עתיק] כנראה הוא מנהג זה עתיק לימים. עוד קודם הרבה לזמן הגאונים. ואפשר שנתקן אחר החרבן במקום השעיר לעזאזל שהכהן הגדול התורח עליו את כל עונות בני ישראל ונתן אותם על ראש השעיר והוא העבירם לארץ גזרה. אולם בכדי שלא יהיה נראה כקרבן השתמשו בתרנגול שאינו ראוי להקרבה. ואח"כ הששו שמא ימנו בני החמון גם כזה מפני שהוא דבר חי והתליפו אותו בצומח ורועונים. כמבאר ברש"י (שבת פ"א: ד"ה האי פרסיסא) שמצא בתשובות הגאונים שעושים תולדות (סלים) מכפות תמרים וממלאין אותם עפר חבל בהמה וכ"כ או מ"ז יום לפני ראש השנה עושים לשם כל קמן וקסנה שבבית חורעים לתוכן פול המצרי או קמנית וקורין לו פרסיסא וצומח. ובערב ר"ה נוסל כל אחד שלו ומחזירו סביבות ראשו שבעה פעמים ואמר זה תחת זה חה חליפתי זה תמורתך ומשליכו לנהר. עכ"ל. ובחש"כים חורעים לתוך הנהר כוונתו לרמוז הפסוק ותשליך במצולת ים כל חמאתם. בעין מנהג תש"לך שלנו. ואפשר ג"כ שמפני חשש הקרבן הקרימו הכפרה לר"ה ולא הניחו אותה לערב יוח"כ כדי לעשות תיבה. אך ברבות הימים כאשר מצאו הרבנים שאין לפי'הו עדי שיטעו החמון בכפרות לחשוב אותם

ואמר לו. שילך לבבל ויחלך (קהלת רבה פ"א ופ"ז ע"י ברכות ס"ג:). וספרו עוד מן המינים האלה שהיה כים אחד לכולן (כמו הכת הקומניסימים). ומצא אוחם ר' יונתן (שהלך אחר תלמידו שלו שנתחבר להם) שהיו עסוקים בדיבה אחת. והשיבו לו כים אחד יהיה לכולנו וכו' ושם נזכר ר' יהודה בן נקוסא שהיה מתוכה עם המינים והיה מנצח אותם וכו' ואעפ"כ נענש שעבר ע"פ הרחק מעליה דרכך וכו' שהיה לו חמת אבנים טובות ומרגליות ונעשית מלאה פחמין וכו' (שם). בעל כפתור ופרח כתב: למזרח ניוסר כתצי שעה היא כפר נחום. ובתבואות הארץ כתב "שבעת חרוב רק הא: ידוע ע"י ציון קבר נחום הנביא ור' תנחומא ור' תנחום. והוא סמוך לשפת ים כנרת לצפון מבריא בערף שעה. והוא נקרא ג"כ במדרשים כפר תנחומין או כפר תנתום וכן כפר תתומין". כפר נחום נחרב ולא נשאר ממנו שום רשם ולא יכירנו עוד מקומו. ויש חושבים כי החורבה "אלמיניה" הוא המקום שהיה שם כפר נחום לשנים ונקרא אל מיניה על שם המינים הראשונים. ואחרים חושבים כי "תל חום" הוא כפר [נ]חום.

ביבליוגרפיה: שבע חכמות 148; Hastings, Dict. Bible; J. E. iii. 553.

י. ד.

כפר נפש: ע' רוצח

כפרות: המנהג לקחת בערב יוח"כ לכפרה תרנגול לזכר ותרנגולת לנקבה (ולמעוברת תרנגול ותרנגולת) ובחורין בלבנים. וכל אחד לוקח הכפרה בידו הימנית ואומר "נפש תחת נפש" וקורא תפסוקים "בני אדם וישבי חשך וצלמות" וגו' (תהלים ק"ז י"ז—כ. איוב ל"ג כ"ג—כ"ד). אח"כ לוקח הכפרה בידו השמאלית וירד הימנית יניה על ראשה ויסבבנה סביב לראשו שלש פעמים ואמר "זה חליפתי זה תמורתך זה כפרתי. זה התרנגול ילך (או התרנגולת תלך) למיתה ואני אכנס ואלך לחיים טובים ארוכים ולשלום". ואם אין לו תרנגול יקח זרעים וירקות ויסבבם ג"כ על ראשו כמו בתרנגול. ויש פודין הכפרות במכין ונותנים לעניים. סובא בתשובות הגאונים: וששאלתם שאנו רנילים לשחום עיזה"כ תרנגול ואין אנו יודעין ענין זה למה? אי משום תמורה מאי שנא תרנגול סבחה והיה? הא ודאי קושיא היא. אלא שיש שני מעשים בדרך: אחד שהתרנגול מצוי בבית סבל בהמה וחיה ועוף. ועוד יש במקומו עשירים שעושים תמורה אילים ועיקר בעלי קרנים דמות אילו של יצחק אבינו לפיכך לא דבר קבוע הוא. ועוד שמענו וכו' תרנגול מוכתר לפי ששמו נבר (יומא כ.). וכו' נבר תמורת נבר מפי מהני ומעלי. ומוסף הרא"ש לומר: וכך רנילין כאן. אוהו שליח (שליח צבור או השמש) תרנגול ומנית ידו על ראש התרנגול ונימלו ומנית ידו על ראש המתכפר ואומר זה תחת זה חה מחולל על זה ומחזירו עליו פעם אחרת ואומר בני אדם וכו' נפש תחת נפש. ועושה כסדר הזה שלש פעמים

הכרובים האלה ראה יחזקאל בחזונו במעשה מרכבה בפעם שניה תחת שור שראה בחזונו הראשון: הכרובים עומדים סימן לבית... קול בנפי הכרובים נשמע... ארבעה אופנים אצל הכרובים (יחזקאל י'). ואפשר כי השם כרובים מורה פה על לשון מרכבה. והדברים האלה נחשבים לפלאי הקבלה.

[הכרובים בקדשי הכרובים] בדמיון צורת הכרובים הרוחניים נעשו שני כרובים אצל ארון העדות. במשכן היו שנים כרובים זהב מקשה סוככים בכנפיהם על הכפרת ופניהם איש אל אחיו (שמות כ"ה י"ח-כ"ו). בבית המקדש שבנה שלמה היו בדביר שני כרובים של עצי שמן מצופים זהב עשר אמות קומת כל כרוב ומרת כל כנף חמש אמות, ויפרשו ארבע כנפית הכרובים ברוחב הדביר מקצה הקיר האחד לקצה קיר השני (מ"א ו' כ"ג-כ"ח). נמצא כי ארבע הכנפים (כל אחת של חמש אמות) היו מכסות כל רוחב הדביר, ולפ"ו קשה "נופיהו היכא הוו קיימי?" באיזה מקום עמדו הכרובים בעצמם? וע"ז אמר רבי לוי ואיתימא ר' יוחנן דבר זה מסרת בידינו מקום ארון וכרובים אינו מן המדה, ושמואל אמר כרובים בנם היו עומדים. מתקיף לה אבוי ודלמא בולטין כתרנגולים הוו קיימי? מתקיף לה רבא ודלמא זה שלא כנגד זה הוו קיימי? וכו' (ב"ב צ"מ). כיצד היו עומדים? ר"י ור' אלעזר, חד אמר ופניהם איש אל אחיו, חד אמר פניהם לבית וכו'. לא קשיא, כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, כאן בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום (שם). א"ר יוסי ווי לעלמא כד חד כרוב אהדר אנפי מחבריה (והר תרומה ע"ו). קבלה היא בידי חז"ל כי שני הכרובים היו פניהם כפני תינוק, ומכיו ע"ו לשון כרוב=כרביה, שכן בבבל קורין לינוקא רביא (סוכה ה' חגיגה י"ג); אחד זכר ואחד נקבה, ובשעה שהיו ישראל עולין לרגל מגלגלין להם את הפרכת ומראים להם את הכרובים שהיו מעורים זה בזה, ואומרים להם יאו חיבתכם לפני המקום כחיבת זכר ונקבה, ובשעה שנכנסו גוים להיכל ראו כרובים המעורין זה לזה, הוציאום לשוק ואמרו: ישראל! הללו שברכתן ברכה וקללתן קללה יעסקו בדברים הללו! מיד חזילום, שנאמר כל מכבריה חזילוח כי ראו ערותה (יומא נ"ד). במקדש שני לא היו כרובים כי נגזרו בסוף הבית הראשון (שם כ"א). תנא אונקלוס הגר אמר כרובים מעשה צעצועים (תינוקות) הן ומצודדין פניהם כתלמיד הנפטר מרבו (שם). שני הכרובים היו סמל המדות דין ורחמים (מדרש תרשא הוצאת עפשטיין 15). לרעת פילון הם סמל השמים והארץ. (חיי משה פ"ג ח'). יוסיפוס יאמר כי לא נודע מהות הכרובים (קדמוניות ח' ג' נ').

ביבליוגרפיה: גאוואק, לעהרבוך דער העברעאישען ארכעאלאגיע זד 88, 60, 1894. בעצנינגער, ארכעאלאגיע 293, 257, 886. ג. מ.

לקרבן חזרו ותנהיגו את כפרת התרנגול בערב יח"כ שהוא זמן כפרה. אולם גם האידנא עשו סיינים שלא להשתמש בכרוב שראוי להקריבה, והעיקר למסור הכפרה או פדיון הכפרה לעניים.

ש. י. ש. א.

כפרת: ע ארון ה'

כפתור: אי גדול בים התיכון צפונית מערבית מאי (ירמיה מ"ד ד'). יש אומרים שהוא האי קפריסין (Cyprus), ולדעת גוניוס הוא האי קנדיא (Crete), ויונהן תרגם כפתור קפודקאי (Cappadocia), יושבי האי נקראו על שמו כפתורים. השם כפתור הונה על דבר עגול כעין תפוח כעין גולה על ראש המטה או כף לנוי הכלי. כפתור ופרח (שמות כ"ה ל"ג), זה דמות האי בתוך הים. ואפשר שנקרא המקום כפתור ע"ש שיושביה היו קצרי הקומה כצורת הכפתור, ולזה כוונת חז"ל במדרש כפתורים ננסים (ב"ר פל"ו ד'), הפלשתים לכדו את כפתור. והכפתורים יצאו משם ארצה כנען וישמירו את העינים (שהיו חלק מהפלשתים) שישבו בהצרים על חוף ים התיכון מגבול העיר יפו אשר לכני צור עד עזה וישבו תחתם (דברים ב' כ"ג), ולכסוף נכרתו הפלשתים גם מכפתור, כי שודד ה' את פלשתים שארית אי כפתור" (ירמיה מ"ד ד'), תלא את בני ישראל העליתי מארץ מצרים ופלשתים מכפתור" (עמוס ט' א'). נצחק הכפתורים על העינים היה כרי שויכלו בני ישראל לכבוש אותם אח"כ. ליתו כפתורים וליפקו מעינים דהיינו פלשתים וליתי ישראל ליפקו מכפתורים (חולין ס'). וכפתורים יצאו מבני מצרים ולא מפלשתים, כי מפני השבעה שנשבע אברהם לאבימלך דיתה ארץ העינים שישבו בה פלשתים אסורה לישראל לכבוש, ורק על ידי שהכפתורים השמירום הותרה הארץ לישראל, כמו עמנו ומואב שמהרו בסיחון. הראל"ץ

כ"ץ: ע כהן

כרובים: יצור רחמי נעלה במעלת מלאכים וחיות הקדש, כמו: וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים (בראשית ג' כ"ד). וירכב על כרוב ויעף (ש"ב כ"ב י"א, תהלים י"ח י"א), וישב הכרובים (ישעיה ל"ז מ"ז). הכרובים היו מלאכים שנבראו קודם לנ"ע, להם התרבו המתהפכת הוא תואר לכרובים, להם מלשון משרתיו אש לוחם. מתהפכת הם הכרובים שמתהפכים מצורה לצורה, פעמים הם אנשים פעמים נשים פעמים רוחות פעמים מלאכים (ב"ר פכ"א י"ג). הכרובים הם במעלה עליונה בין המלאכים והשרפים הפורשים כנפים מול השכינה, וע"ז דרש ר' אבין הפסוק ובעל כנפים יגיד דבר: בשעה שהאדם הזה ישן הנוף אומר לנשמה והנשמה לנפש, והנפש למלאך, והמלאך לכרוב, והכרוב לבעל הכנפים, ובעל הכנפים יגיד דבר לפני מי שאמר וזית העולם (ויק"ר פל"ב ב' קה"ר פ"י כ"ד). את

כרוו: ע' הכרוה

ברונולוניא: הכמת חשבון העת ומנין השנים, ונקרא נ"כ תאריך [Chronology]; רשימת סדר הקורות והמאורעות לפי התקופות והזמנים בדברי חימים. **כרונוולוניא** לבני ישראל ביחוד יש להלק לשמונה תקופות: א' [מבריאת העולם עד אברהם אבינו ב'] עד יציאת מצרים, ג' [עד בנין הבית של שלמה, ד'] עד גלות בבל, ה' [עד בנין הבית השני, ו'] עד מלכות יון שאו התחיל מנין השמרות, ז' [עד מלכות רומי במות הורדוס שאו התחיל המספר הנהוג עתה בין הנצרים] [ומעות היא לחשוב אותו מיום הולדת הנוצרי בי הוא נולד בשנת 4 קודם מהיג, ע"ע ישו]. ח' [מחרבן ירושלם, מנין השנים ליצירה שאנו מונין היום לבחובה ולגמ ולכל דבר שבקדושה אינו המנין שנהגו בו ישראל מעולם, ולא היה ידוע קודם חתימת התלמוד ואע"פ שאמרו בברייתא אחר ד"א ור"א שנה לבריאת עולם וכו' [ע"ז ט':]. בכ"ז היו מונין לשמרות, בספורי התורה מוכאות השנים שעברו מן היצירה עד זמן מתן תורה, אבל לא יחסה התורה שום ספור לעת מסויים רק לצאת ישראל ממצרים, וע"ז אמרו: מנין שמונין ליציאת מצרים? שנאמר בחרש השלישי לצאת וגו' [שמות י"ט א'], אין לי אלא לאותו הזמן, לאחריו מנין? ת"ל בשנת הארבעים לצאת וגו' [במדבר ל"ג ל"ח], אין לי אלא לשעה לדורות מנין? ח"ל ויהי בחי"פ שנה לצאת וגו' [מ"א ו' א'], ומשנבנה הבית התחילו מונין לבנינו, שנאמר והי מקץ עשרים שנה אשר בנה שלמה וגו' [דהי"ב ח' א'], לא זכו למנות לבנינו, התחילו למנות לחרבנו, שנאמר בבי"ה שנה לגלותנו ברה"ו וגו' [יהואק"מ א'], לא זכו למנות לעצמן התחילו מונין למלכות שנאמר בשנת שתיים לדריוש [חגי א' א'], בשנת שלש לבורש, [רניאל י' א'] וכו' [ירוש' ר"ה פ"א; ספרי פ' בהעלותך].

[המנין לשמרות] במשנה אמרו באחד בניסן ר"ה למלכים [ר"ה פ"א א'], ואיתמר עלה למאי נפקא מינה? לשמרות וכו', ומנין השמרות התחיל משנת ג"א תמ"ח ליצירה [312 קמ"ג], ארבעים שנת אחר בנין הבית, ושש שנים למלכות אלכסנדר מקדון בהבנינו את דרוש, ואמר רב נחמן בגולה אין מונין אלא למלכי יונים בלבד [ע"ז י.]. ונראה שבני א"י חשבו מחרבן הבית, ואחר חתימת התלמוד התחילו חיושבים חין לבלל למנות ליצירה, אבל בני בבל מנו עוד למנין יונים בכל זמן הגאונים וקצת זמן אח"כ, האגרת שכתב רב שריא נאון מסודרת למנין השמרות ומסדר כמה דורות עד שנת אלף רצ"ח לשמרות, למנין יון דרנילנא ביה". וזמן האמוראים שכתב ר"ש מקינון בס' הכריתות [חלק ימות העולם שער ב'] הוא ג"כ לשמרות, בניסין חיו רגילים לכתוב לשנת המלכות באותו המקום משום שלום מלכות, ואמרו במשנה כתב לשם מלכות שאינה

הוגנת [ומפרש הרמב"ם בה' גרשין סוף פ"א שאינה מלכת על מקום כתיבת הנט], או לשם מלכות מדי או מלכות יון [בבבל] או לבנין הבית או לחרבנו או ליציאת מצרים חגט פסול לדברי ר"ט [גימין ע"ט:]. ואע"פ שדקדק שם הרין לומר: „אבל למנין היצירה בשד דלכבוד שמים כל מלך ימחול על כבודו" עב"פ נראה מה שלא חיה מנהגם לכתוב ליצירה, וכתב ר"י"ח אם דלג הסופר לבריאת עולם או סך האלפים אין לחוש שהרי בימיהם הם כותבים למלכות יונים וכו' [חוס' ע"ז י. ד"ה ספרא וקא]. ובגט שנמצא בגניזה בקהירא כתוב בו „שנת אלפא וארבע מאה שנין למנינא דרנילנא ביה בפסמאט מצרים" שחיא שנת שמרות שהיא ד"א תמ"ח ליצירה=1088 למספר הנהוג. [ע"ע נט צד 270]. מזה נראה כי כ"כ היו רגילים במנין ממלכות יון עד שלא הפסיקוהו גם אחרי כמה מאות שנה את"כ כאשר כבר פרקו עול היונים מעל צואריהם ולא חששו עוד משום שלום המלכות האמת, ואלה אשר התחילו לשנות המספר ולמנות מן היצירה, הוכרחו להשתמש בשני המנינים כדי שלא לערבב את הקורא, ולכן כתב הרמב"ם [קדוש החדש פ"א ושמטה פ"י], „שנה זו שהיא אלף ק"ו לחרבן שהיא אלף תפ"ז למנין שמרות שהיא ד"א תתקל"ו ליצירה" [לפי השבוננו היה צ"ל תתקל"ה], וכן מחברים אחרים בזמנו היו משתווים לכה"פ שני המנינים מנין השמרות ומנין היצירה, וכמו שאנו רגילים עתה לכתוב בשמרי חול שני המספרים: למספר היצירה ומספר הנהוג ממות הורדוס ומתחלת מלכות רומא על ישראל, ומח שהנצרים אומרים שהיא למספרם, ואין ספק כי באשר התחילו להשתמש בו הנצרים עזבו אותו ויהודים ומה גם אחר שנפלה ממלכת רומא, עב"פ אין בזה חסא אם כותבים למספר הנהוג כדי שיהא מספר השנים ברור לפני הקורא, מפני שהוא רגיל בו יותר ממנין היצירה, מעת תנועת הציונות ע"י הערצל התחילו אחרים מחובבי ציון למנות משנת הגלות, וחושבים את שנת ה'תרע"א ליצירה=אלף תתמ"ב קודם ת"ב ולאחר ח"ב א' תתמ"ג, אבל לכל דבר שבקדושה ושמרי כ"ד נגון כתובות ניטין ותליצה וכדומה אסור לשנות ממנין היצירה שאנו נוהגין בו עתה לדברים כאלה בכל תפוצות ישראל.

[הסתירות בחשבון שנות עולם] הסופרים הקדמונים שכתבו דברי ימי העמים השונים לא דקדקו כ"כ בחשבון הזמן כי חסיפור והמאורעות חיו להם העיקר וזמן המקרה המפל, ונקל היה להמעתיקים לשנות לחסר או להוסיף מלה אחת או אפילו אות אחד במספר, באופן שיום אחד נחשב להם לאלף שנים, ובפרט חמעתיקים שאמפו את חומר ההיסטוריא מסופרים שונים שקדמום, זעיר שם זעיר שם, ולא הספיקו לסדרים יפה לפי חזמנים הנכונים, ואפילו הסופרים חמתוקנים שחם לא היו נקיים מחשד נזמא בספורי המקרים והעובדות,

[נולד בשנת 1822 קמח"נ]. שאול נמשה למלך בשנת 1067 [תחת 878 קמח"נ]. בנין בית המקדש ע"י שלמה בשנת 1007 [תחת 825]. אהאב מלך על ישראל בשנת 922 [תחת 739]. גלות עשרת השבטים היה בשנת 719 [תחת 555]. חורבן בית ראשון בשנת 586 [תחת 422]. בנין בית שני בשנת 516 [תחת 352]. עד אשר נבוא למנין השמרות ואז שוה מספרם למספרנו. [הקשויות במספרנו] אמנם גם במנין היצירה שאנו מניין יש שאלות רבות שצריכות פתרונים כמו זמן הנלות במצרים שנאמר פעם ח"ל ופעם אובע מאות שנה ובאמת היו שנות השעבוד רק ר"י שנת (ע"ע מצרים). חשבון השופמים ושלש מאות שנה דיפתח (שופמים י"א כ"ו ע"י רש"י). שנות המלכים אשר לפעמים נחשבו שנותיהם האחרונות למקומעות ונתערבו שנותיהם בשנות בניחם שירשו מלכותם (למשל ע"ע אמצ"ח). גלות בבל של שבעים שנה נמשכה רק נ"ב שנה. וכדומה הרבה. אשר השתדלו חז"ל לפרש ולישר הסתירות. ונאמנים לנו דבריהם, מפני המסורה שבידם שיש לה חזקה, וגם כי הם היו קרובים להעובדות יותר ממנו כאלפים שנה. ובפרט כי ההוקרים המאמצים בכל כחם להרוס את המסורה הזאת אין בידיהם הוכחות רק השערות קלות אשר ישאם רוח הבקרת הבא אחריהם, ולא יוכלו המבקרים לבוא לידי מסקנא אחת. ע"ד הזה התיצב מקרב הרב חיים חירשענאוהן בספרו "מים מקדם" (ירושלם 1908). שרצה להראות כי מעות הוא במסורת המנין שבידינו, ולפי חשבוננו יצאו בני ישראל ממצרים בשנת כ"א ת"ע (תחת ב"א תמ"ט), דוד מלך בשנת ב"א תתק"ח (תחת ב"א תתפ"ח), חרבן הבית הראשון היה בשנת ג"א שפ"ז (תחת ג"א שלי"ח). החרבן השני היה בשנת ד"א מ"ב (תחת ג"א תתכ"ח—כ"ט), ולפ"ז מוסף 213 שנה על מספרנו, ושנת תרס"ח עולה לו שנת תתפ"א, אולם גם בהשערותיו אלה יש קושיות הרבה, וא"כ מומב לנו לאחוז במסורתנו ולתרץ הקשויות ע"פ מפרשי הסדר עולם רבא חוטא שעליהם נסמך במנין השנים.

[ימות עולם] מאדם עד חמבול 1656 שנה. אדם נולד בשנה הראשונה ליצירה שהיא שנת 3760 קודם מספר הנחוג, שת נולד בשנת 130. אנוש 235, קינן 825, מהללאל 395, ירד 460, חנוך 622, משותלח 687, למך 874, נח 1056, שם 1558, וחמבול היה בשנת 1656=2104 קמח"נ. ארפכשד 1658, שלח 1693, עבר 1723, פלג 1757, רעו 1787, שרוג 1819, נחוד 1849, תרח 1878, אברחם אבינו נולד בשנת 1948=1822 קמח"נ. יצחק נולד בשנת 2048. יעקב 2108, יוסף 2199, יעקב ובניו ירדו מצרים בשנת 2238, משה רבנו נולד 2368, ויהושע 2406. יציאת מצרים ומתן תורה בשנת 2448=1854 קמח"נ, ותכנסו לא"י בשנת 2480=1271 קמח"נ. אחר י"ד שנה של

ולפעמים השתמשו סופרי העמים האלה גם במספרי השנים לשנותם כהפצם ממעמים שונים. ועל אחת כמה וכמה שאין לחשען על הכתובות והלוחות הנמצאות בכעבה האדמה החרותים בלשון אשורית או בבליה שער עתה לא הכריעו חכמי הבקרת בקריאה הנכונה, ומי יאמר לנו כי נכתבו ע"י אנשי אמונה? בכלל רואים אנו בכל סופרי העמים הקדמונים חסרון מבעות רבות בשלשלת ספוריהם, ואם נשים את כל דבריהם בכף מאזנים ואת כתבי הקודש בכף שניה בודאי יכריעו כה"ק את כולם, ועל זאת יודה כל איש שיש לו שכל ישר וחניון נכון להבחין ביניהם בדברים שמתננדים זה לזה, ובפרט לנו בני ישראל שיש לנו מסורת אבות איש מפי איש ומעולם לא נפסקה שלשלת תעודתנו. ואיך נוכל לעזוב את מקור מים חיים ולשחות מי בארות נשברים אשר לא יכלו מים צלולים? למשל אם נשתווה את התורה שבידינו עם העתקה השבעים והשמרונים בסתירות במספר השנים, אז עלינו לדעת כי חכמי התלמוד שהיו קרובים להם העידו כי החכמים השבעים שינו דברים הרבה בהעתקותיהם בבין כדי למצוא חן בעיני חלמי המלך, והתאמצו להרחיק מהתורה מה שנראה לחכמי היונים כדברי הבאי. והשמרונים היו נודעים לכל לזייפנים שזייפו את התורה במקומות הרבה כדי לתת קדושה להר גזויים, גם אין אנו אחדאין להמספרים שנמצאו בספר היובלים שהוא אחד מהספרים החיצונים שלא הבירו חכמי ישראל למוב, וכל דבריו חשודים בעיניהם כי הם תוספות מסופרי הנוצרים, ולכן לא יפלא איפוא אם נמצא כי לפי ההעתקה של השבעים לא הוליד איש קודם המבול לפני מאה וחמשים שנה וחוספו על מנין הכתוב מאת שנה בכל מקום שכתוב בספרינו לידת לפני ק"ג שנה, ולכן כתבו שהוליד אדם את שת בשנת ר"ל ונרעו המאה העודף ממנין השנים אשר חי אח"כ. והשמרונים לא חשב התחלת ימי לידת האדם רק כאשר יסף להוליד, וסבר שלא הוליד אדם לאחר מאה וחמשים שנה, ובכל מקום אשר הזכירה לידת אדם לאחר ק"ג שנה גרע המאה וחניה הע"יירות והאחדים, ולכן כתב למשל ויחי ירד ס"ב שנה ויולד את חנוך, ויחי משותלח ס"ז שנה ויולד את למך, וכדומה. לכך נבא לא החסיר ממנין השנים הכתובים בתורה, וכן שינת השמרונים במספר שנות הלידה אחר המבול. וכתב כי תרח הוליד לשבעים שנה, ויחי ימי תרח חמש שנים וארבעים ומאת שנה וימת תרח בתרן, כדי לישב החשבון שאברהם חיה בן ע"ה בצאתו מחן אחרי שמת תרח בתרן, ובאמת לדברי חז"ל מת תרח ששים שנה אח"כ והקדים מיתת תרח בתרן ליציאתו של אברהם מפני כבודו, ועוד שינויים רבים כאלת [ע"ע יובלים]. וכן בספירות מבקרי כה"ק נרעץ בתוכם חשבים נגד מסורתנו כי לפי חשבון נרעץ יצא אברהם מאור גשדים בערך שנת 1500 קודם מח"נ

איש סוכו בשנת 3460. תלמי מלך מצרים צוה להעתיק את התורה ליונית ע"י שבעים זקנים בשנת 3530 (230 קמה"ג). ובעת החיא היה בן סירא. יהושע בן פרהיה בשנת 3560. אנמיובוס אפיפנוס 3610. התעוררות מתתיהו החשמונאי ובניו 3621. נס תנוכה 3622. די יוחנן בן זכאי נולד בשנת 3713. אנמינגוס בן אריסטובולוס היה האחרון למלכי בית חשמונאי ואחריו מלך הורדוס הראשון בשנת 3724 (36 קודם סה"ג). הלל ושמיא 3728. הורדוס מת בשנת 3756 ונתחלקה מלכותו לארבעה חלקים. ומלכות רומי התנברה בא"י והציבה שם את נציבה. וכ"כ היו הפרושים ושומרי הדת שמתים במות הורדוס שהיה שונא החכמים עד שעשו את יום מותו ליום"ם. והוא ז' כסלו (עי' מגילת תענית פ"ט). וד' שנים אח"כ התחילו היהודים למנות למנין מלכות רומי היא שנת א' למנין שהשתמשו אח"כ הנוצרים למספרם ללדת ישו ובאמת נולד קודם שמת הורדוס. ואחר שהפכו הנוצרים את מנין הרומיים למנינם עזבוהו היהודים והתחילו מאז למנות ליצירה. ורוב היהודים השתמשו עוד במנין היונים לשמרות. ולכן ראוי לקרות אח מנין הרומיים מנין או מספר הנהוג (Common Era). בשנת 3827 התעוררה מרידת היהודים נגד רומי. ובתשעה באב שנת 3829 נשרף בית המקדש והוא תרבו ירושלים ע"י מימון (ביום א' בשבת 5 אונוסם. 69 למספר הנתוג).

[אחר החרבן השני] מאורעות ליצירה למספר הנהוג

133	מלחמת בר בובקא עם הרומיים	נ"א תתצ"ג
135	חורבן ביתר	נ"א תתצ"ה
219	סדרו המשניות ע"י רבי המטעצה הנוצרית בניס גזרח על הנוצרים שיעשו פסח לעצמם שלא בזמן חקבוע ליהודים כרי	נ"א תתקע"ט
325	להבדיל ביניהם	ד"א פ"ה
500	חתימת תלמוד בבלי תקופת הגאונים מתחלת מרב	ד"א ר"ם
589	חנן מאישקייא	ד"א שט"ט
622	התיסרות דת מחמר, תלירה הקיסר הירדאקליוס אוסר ליהודים	ד"א שפ"ב
627	לבוא לירושלים	ד"א שפ"ז
641	בולאן מלך הכחרים נתנייר	ד"א ת"א
761	ענן בן דוד מיסר בת הקראים סוף זמן הגאונים וסנירת ישיבות	ד"א תקכ"א
1038	בבל	ד"א תשצ"ח
1050	רבנו הננאל	ד"א תת"י
1070	רבנו גרשם מאור הגולה	ד"א תת"ל
1096	מסע הצלב הראשון ונזרת תתנ"ו	ד"א תתנ"ז
1105	רש"י נפטר	ד"א תתס"ה
1156	רוד אלרואי משיית חשקר בפרס	ד"א תתקמ"ז
1167	רמב"ם נפטר	ד"א תתקכ"ז

ימי הכבוש והחלוקת הארץ תוקם משכן שילה בשנת 2503. ואז החלה תקופת השופטים, יהושע נחשב לשופט הראשון, ותעניאל בן קנו השופט השני שפט את ישראל. בשנת 2516, אהוד בן נרא ושגור בן ענת 2596, רבורה הנביאח 2636, נרעץ 2676, אבימלך 2716, תולע 2719, יאיר הגלעדי 2742, יפתח 2781, אבצן 2787, אילון הזבולוני 2793, עבדק 2803, שמשון הגבור 2811, עלי הכהן 2831, שמואל הנביא 2871. [מלכות ישראל ויהודה] שאול המלך הראשון לישראל מלך בשנת 2882 (= 878 קמה"ג), דוד המלך מלך בירושלים בשנת 2892 (אחר שמלך בחברון על שבט יהודה שבע שנים ומחצה). שלמה המלך 2924, בנין בית המקדש נשלם בשנת 2935 (= 825). רחבעם מלך על יהודה וירבעם בן נבם מלך על ישראל (עשרת השבטים) בשנת 2964, אביה מלך יהודה 2981, אסא מלך יהודה 2983, נרב מלך ישראל 2985, בעשא מלך ישראל 2986, אלה מלך ישראל 3009, זמרי ועמרי מלכי ישראל 3010, אתאב מלך ישראל 3021, יהושפט מלך יהודה 3024, אתוזיה מלך ישראל 3041, יורם בן אתאב מלך ישראל 3043 (ואז עלה אליהו הנביא למרום), יהורם בן יהושפט מלך יהודה 3047, אתוזיה מלך יהודה ויהוא מלך ישראל 3055, עתליה מלכת יהודה 3056, יהואש מלך יהודה 3061, יהואחז מלך ישראל 3083, יואש מלך ישראל 3098, אמציה מלך יהודה 3100 (ובשנה ההיא נהרג זכריה הנביא). עוזיהו (ע"ע) מלך יהודה וירבעם בן יואש מלך ישראל 3115, זכריה מלך ישראל 3153, שלום בן יבש ומנחם בן נדי מלכי ישראל 3154, פקחיה מלך ישראל 3164, פקח בן רמליהו מלך ישראל ויותם מלך יהודה 3167, אחז מלך יהודה 3183, ואחריו יהושע, גלות בני נדו-אובן ע"י תגלת פלאסר בשנת 3187 (= 573 קמה"ג). חזקיה מלך יהודה 3199, גלות עשרת השבטים ע"י שלמנאסר בשנת 3205 (555 קמה"ג). מנשה מלך יהודה 3228, אמון בן מנשה 3283, יאשיהו בן אמון 3285, יהואחז בן יאשיהו ואחריו יהויקים אחיו 3316, יהויכין (יכניה) בן יהויקים 3327 ומלך שלשה חדשים ואז היה גלות יכניה ע"י נבוכדנצר, ומלך אחריו צדקיה ובשנת י"א למלכותו הגלה אותו נבוכדנצר ואז נתרב הבית הראשון בשנת 3338 (422 קמה"ג). נרליה בן אתיקם נהרג בשנת 3339, אויל מרודך מלך בבבל 3364, בלשאצר 3386, דריוש הראשון 3399, כורש מלך פרס 3390, אתחדוש מלך בשנת 3392, נם פורים 3395, דריוש בן אחשוורוש מלך 3396.

[תקופת בית שני] בנין הבית השני חתל בשנת 3408 (352 קמה"ג). עזרא הסופר עלה לירושלים 3413, אלכסנדרוס מקדון מלך בשנת 3442, בימיו היה שמעון הצדיק משויירי כנסת הגדולה (ע"ע). מנין השמרות החל משנת שש למלכות אלכסנדרוס היא שנת 3448 ליצירת (= 312 קמה"ג). צדוק ובייתוס תלמידי אנמינגוס

1791	זכיות ליהודים	ה"א תקנ"א
1807	אספת הסנהדרין ע"י נאפוליון ה"א תקס"ז	
1812	התחדשות ישוב האשכנזים בירושלם ע"י תלמידי הנ"ר ה"א תקע"ב	
1818	חנך ה"היכל" הראשון להרפורמים בחמבורג	ה"א תקע"ח
1848	שנת האמנציפציון באירופא התיכונת	ה"א תר"ח
1860	הבתים הראשונים שנבנו הרץ לירושלם מעובדן יהודה מורא ה"א תר"ך	
1860	התיסרות חברת כל ישראל חברים בפאריס	ה"א תר"ך
1870	בית ספר לעבודת האדמה "מקוה ישראל" אצל יפו	ה"א תר"ל
1881	רדיפות היהודים ברוסיא התיסרות המושבה "ראשון לציון" אצל יפו	ה"א תרמ"א
1882	התיסרות החברה יק"א ע"י הבארק הירש	ה"א תרנ"ב
1892	אספת הציונים הראשונה בבאזיל אוגוסט 29, 31	ה"א תרנ"ז
1897	דר' הערצל מיסד הציונות מת כ' תמוז	ה"א תרס"ד

[דורות] דוד (generation) הוא התקופה מחיי האדם לבנו הבא אחריו. ודור שני הוא מחיי בנו עד חיי בן בנו וכן הדורות הבאים זה אחר זה. תחקע"ד דורות קודם שנברא העולם (שבת פ"ח: חגיגה י"ד.). עשרה דורות מאדם ועד נח, עשרה דורות מנח ועד אברהם (אבות פ"ה ב.), ואם נחשוב העשרה דורות מאדם עד לידת נח יעלו לנו 1056 שנים, נמצאו מאה וחמש שנה ומחצה לכל דור. ומנח עד אברהם (1056—1822) הן 766, נמצאו שבעים ושש שנה ומחצה לכל דור. על סדת הזמן שישבו ישראל במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה (שמות י"ב מ') נאמר ודור רביעי ישובו הנח, שעולה יותר ממאה שנה לכל דור, אך כנראה חכונה פה על זמן השעבוד שעולה ר"י שנה או 52½ שנה לכל דור. בימי איוב שנחקצור חיי האדם נחשב זמן הדור משלשים עד ארבעים שנה, להכתוב אומר ויהי איוב אחרי זאת מאה וארבעים שנה ויראה את בניו ואת בני בניו ארבעה דורות (איוב מ"ב מ"ז). את מספר יסוך אמלא (שמות כ"ג) אלו שני דורות שנים שפוסקין לו לאדם בשעת לידתו (יבמות נ"ו.) ומספר הימים הם שבעים שנה, ולפ"ז עולה ל"ה שנת לכל דור. לפי זוהרת המשנה בן י"ה לחופה נמצא כי בין דוד לדור הוא לערך עשרים שנה. אך נחשב כי דורות היהודים הם של שלשים שנת ודורות אינם יהודים של ל"ז שנה. כ"ז דורות חכה הקב"ה מעת שברא את העולם עד שנתן לישראל התורה (פסחים ק"ה.). לענין ממזר לבוא בקהל נאמר גם

1263	רכוז המומר פאבלו כריסמיאני עם הרמב"ן	ה"א כ"ג
1285	עלילת דם במינכען גרוש היהודים מצרפת תחת פיליפ היפה	ה"א ס"ז
1306	שרפת התלמוד ברומא רבנו אשר בר' יהואל (הרא"ש)	ה"א פ"ב
1322	נפטר המלך קאזימיר (השלישי) הגדול	ה"א פ"ה
1325	נותן זכיות ליהודי פולין המגפה השחורה באירופא	ה"א צ"ד
1334	התיכונה ורדיפות היהודים ה"א ק"ט	1349
1349	האינקוויזיציא בשביל האנוסים באשביליא וקשמיליא	ה"א רמ"א
1481	גלות היהודים מספרד והתגלות אמריקא	ה"א רנ"ב
1492	אברהם זכות בעל היוחסין נפטר	ה"א רס"ב
1502	יהודים התישבו בפינסק רוסיא ובנו שם ביהכ"נ	ה"א רס"ז
1506	ר' יצחק לוריא (האר"י) נפטר	ה"א של"ב
1572	מרן ר' יוסף קארו בעל הש"ע נפטר	ה"א של"ה
1575	ועד ארבע ארצות בפולין נוסד	ה"א שמי"ז
1586	שש מאות יהודים מאמשמרדם ובראשם ר' יצחק אבהב התישבו בפערנאמבוקו בראזיל ה"א ת"ב	1642
1642	רציתות הקאזאקים באוקריינא ופולין; גזירות ת"ח עשרים וארבעה יהודים מבראזיל התישבו באמשמרדם (נויארק), 8 יולי	ה"א תי"ד
1648	ה"א ת"ח	1654
1654	ה"א תי"ד	1657
1657	אליווער קראמוועל נתן הרשיון ליהודים להתישב באנגליא ע"י השתדלות ר' מנשה בן ישראל ה"א ת"ז	1665
1665	שבחי צבי נעשה מומר לאמונת מחמד	ה"א תכ"ה
1727	היהודים באוקריינא רוסיא גורשו בגזרת קאמהארינא	ה"א תפ"ז
1733	ארבעים יהודים באו מליסאבון ספרד לסאוואנא בארצות הברית	ה"א תצ"ג
1742	היהודים גורשו מרוסיא הגדולה ע"י הצארינא אליוזבעט	ה"א תק"ב
1750	פרירדיך הגדול נותן זכיות ליהודי פרוסיא, 17 אפריל	ה"א תק"א
1776	ארצות הברית באמריקא יצאו מרשות אנגליא לרשות עצמן, 4 יולי	ה"א תקל"ז
	אספת העם בצרפת נתנה שיווי	

דור עשירי לא יבא לו בקהל ח' ודברים כ"ג נ'). כתיב לאלפים לאהבי ולשומרי מצותי (שמות כ'), וכתיב ולשומרי מצותיו לאלף דור (דברים ז' ט') כאן לעושה מאהבה וכאן לעושה מיראה וגדול הראשון מן האחרון (סוטה ל"א). ע"ע אריכות ימים; מוקדם ומאוחר.

ביבליוגרפיה. סדר עולם רבה הוצאת דאמנער ווילנא 1897; סדר עולם זוטא הוצאת גראסבערג לונדון 1900; יוחסין השלם הוצאת פילסאוסקי לונדון 1857; סדר הדורות הוצאת משכיל לאיתן ווארשא 1889; יוס'פון; שלשלת הקבלה לר' גדליה יהויא; צמח דוד לר"ד גאנז; ד' יוסף הכהן. דברי הימים אמשטרדם 1788; אליקים כרמולי. תולדות גדולי ישראל (לוחות) מינן 1828; הירשענזאהן. ימים מקדם ירושלים 1908; שלעזינגער, כראנאלאגישעס האנדבוך צור געשיכטע דעד יודען, ברלין 1872.

א

כריעה: ע קידה והשתחווה כרך: ע עיר

כרם: שדה לנטיעת עצי נפן. נח היה הראשון שנטע כרם וישת כן היין (בראשית ט' כ'—כ"א). לפעמים יכלול הכרם כל עצי מאכל ובפרט עצי זית. כמו כרם זית (שופטים ט"ז ה'), ולדעת חז"ל כרם זית איקרי כרם סחמא לא איקרי (ברכות ל"ה ב"ם פ"ז:). ונקרא כרם אם הנפנים נמועות בו שחים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב ופחות מכן לא איקרי כרם (שם). ובא כנגור אל השם שרה הכולל שרי תבואות. נחלת שדה זכרם (במדבר ט"ז י"ד). וכמו כן ארץ לחם וכרמים (מ"ב י"ח ל"ב). בכנוי מליצי קראו חז"ל ליישיבת חכמים בשם כרם (academy), ואמרו דרש ראב"ע לפני חכמים בכרם ביבנה (כתובות פ"ד ו'). ובירושלמי אמרו: וכי כרם היה שם? אלא תלמידי חכמים שהיו עושין שורות שורות בכרם (ברכות פ"ד). ובתרונם קהלת על פסוק נמצחי לי כרמים: אנצבית לי כרמין ביבנה וכל קבל כרמין דענבי למשחי מנהון חמרא אנא ורבני סנהדרין (שם ב' ד'). וכנסת ישראל נקראה בפי הנביא "כרם", שירת דודי לכרמו. כרם חמד ענו לה (ישעיה ח' א' כ"ז ב'). וררשו בכרמי עין גדי. מי שהכל שלו מכפר לו על עון גדי שזכרתי לי (שבת פ"ח:).

[כרם רבעי] הפירות שהביאו האילנות בשנה הרביעית הם קדש הלולים לה', והייב לאוכלם בירושלם, והפירות משלש שנים הראשונות הם ערלה ואסורים (ע"ע ערלה). ובשנה החמישית מותרים הפירות באכילה בכל מקום (ויקרא י"מ כ"ג). בשנה השביעית היא שמיטה, ישש שנים תומר כרמך (שם כ"ה ג') חיינו זמירת הענפים היבשים שהיא עבודת הכרם. "וכרמך לא תעולל ופרט כרמך לא תלקט וגו' (שם י"ט י'). דברים ב"ר כ"א). חיינו לקימת הפירות בשעת

וכנגד הבצירה, והייב בארבע מתנות לעניים; כפרס ועוללות שכחה ופאה (חולין קל"א). ר' חייא ורש"י ברבי חד תני כרם רבעי וחד תני נטע רבעי. בכל מקום שיש במשנה זכר לפירות רבעי היה אחד נורם כרם רבעי והשני נורם נטע רבעי. ודרשוקדש תלולים כמו חלולים שמעונים חלול ע"י פדיון להוציאם לחולין בשנת הרביעית כדי לאוכלם חוץ לירושלם ולהעלות הדמים לירושלם, ויש שדרש חלולים שמעונים הפירות ברכת לפניהם ולאחריהם (ברכות ל"ה). ב"ש אומרים כרם רבעי אין לו חומש ואין לו ביעור, והמחלל פירותיו להעלות הדמים לירושלם אין צריך להוסיף חומש ואפילו בעליו, ואין לו ביעור בשנה שלישית וששית של שמיטה כמו במעשר שאסור להשהות בבית, ובי"ה אומרים יש לו חומש ויש לו ביעור. גם נחלקו אם יש בכרם רבעי פרס ועוללות לעניים, ב"ש אומרים יש לו ובי"ה אומרים אין לו וכולו לנת (מעשר שני פ"ה ג') פאה פ"ז ו'. קדושין ג"ד:). וחקנו חכמים שלא יפרו כרם רבעי מחלך יום אחד לכל צד ירושלם, כדי לעטר שוקי ירושלם בפירות (ביצה ה'). והיו נוהגין כן אפילו לאחר החרבן. ותניא כרם רבעי היה לו לר"א במזרח לוד בצד נפר מבי ובקש להפקירו לעניים שילקטוהו הם ויעלו הפירות לירושלם ויאכלום שם, שהיה עליו טורח להעלותם בעצמו, אמרו לו תלמידי, רבי! כבר נמנו עליך חבריך (ריב"ז) והתירוהו לפדותו בדמים, דכיון שחבריה ירושלם ממילא במלח התקנה של עימור ירושלם (שם: ר"ח ל"א:). ע"ע מעשר; מתנות.

א

כרם חמד: ע עתונים

כרמולי, אליהום בן דוד: מחבר וחוקר בתולדות ישראל, נולד בעיר סולץ בשנת 1802, ומת בפפד"מ י' אדר א' חרל"ה (1875). שמו היה מקודם "בעהר" אך בחקרו בתולדות משפחתו מצא כי שם אבותיו הוא "כרמולי" מדורות הראשונים במאה ה"ד והט"ז. הוא נתמנה להיות משגיח על אוצר ספרי המלכות בפאריס, ועמד במשמרתו זאת כמה שנים. אח"כ היה לרב בעיר בריסעל (1832). אך מאהבתו את החקירות בכרבי ימי ישראל התפטר ממשמרת הרבנות וחזר לפאריס ונעשה חבר לחברות מדעות, ואח"כ התישב בפפד"מ.

[ספריו] כרמולי החל להפיץ מאמריו על ארות רופאי ישראל בעתונים היו"ל בצרפת, וכללם יחד בספרו על קורות רופאי ישראל ורשימת ספריהם בלשון צרפתית (בריסעל 1844). אח"כ הדפיס ספרי מסעות לא"י מזמנים שונים בהעקף צרפתית והערות (שם 1848) והוא ספר אלה המסעות, מורה דרך לנוסעים לא"י שהדפיס מכ"י ישן בשנת 1841. גם הדפיס ספרו על גדולי ישראל בצרפת בלשון צרפתית (1858). ספריו בלשון הקדש הם: א' "תולדות גדולי ישראל" חוברת

בעד מצאו מורע היהודים. חאת פעלה על לבו הנרגש ועוררה אותו ללחום בעד עמו הנדרף וכבודו הנחרף. פעולתו הראשונה היתה השתדלותו לבטל את שבעת היהודים (More Judaica) שנשארה עוד בצרפת מימי הביניים, והודות לתעמולו נתבטלה בשנת 1828. הוא היה הסגן (ואח"כ נבחר לראש) של הקונסיסטוריא המרכזית ליהודי צרפת בפאריס, והממשלה הסכימה על ידו לתת פרס שנתי להרבנים והששמים של הקהלות בצרפת מקופת הממשלה, כמו שנתנה לכנסיות הנוצרים. בשנת 1832 החיצב בראש ריפוטציא של 150 יהודים לפני המלך ויבקש ממנו להשוות את זכויות היהודים נתיני צרפת היושבים בשווייץ, כמו ליתר נתיני צרפת. המלך פנה אל בקשתם וינחמם ויירבר על לבם, ודבריו נתנו עוז בלב כרמיו לצעוק חמס על ממשלת שווייץ במקהלות עם ובעתונים, עד אשר נבחר לציר העם בהפרלמנט ואז השיג מבוקשו ובהחחדש כריתת הברית בין צרפת לשווייץ התנתה ממשלת צרפת בפירוש כי יהודי צרפת הנרים בשווייץ יקבלו שיווי זכויות עם יתר התושבים (עי' הכרמל שנה ה' צד 247). בשנת 1840 כאשר נודעה עלילת הים ברמשק, נסע בלויית השר משה מונטיפיורי ועם ר' שלמה מונק לאלכסנדריא במצרים לבקש על אחיהם האומללים להוציא משפטם לאור, ולמרות הקונסל הצרפתי היושב באלכסנדריא אשר התיצב לשמן להם, עלה בידיהם להוכיח לפני מחמד עלי מושל הארץ כי העלילה בשקר יסודה ויצו לפחה רמשק להוציא היהודים האסורים והנענים לחפשי (עי' עלילת רם). בשנת 1863 נבחר כרמיו ליושב ראש לתברת כל ישראל חברים. בשנת 1865 הרפים נאפוליון השלישי את ספרו, "היי יוליוס קיסר" ובקדמתו פנע בכבוד היהודים באמרו כי סופם של המורדים במשיחיהם הוא, "כיהודים שצלבנו את משיחם". כרמיו יצא בבקרת על דברי נאפוליון אלה עד אשר הוכרז נאפוליון למחוק את הפראזי הזאת מספרו. בהיותו שר המשפטים בפעם השנית הויל משפט היהודים באלג'יריא, כי עפ"י הצעתו והשתדלותו נתן להם משפט תורת נתיני צרפת בארץ מולדתם. עוד הרבה פעל ועשה בעד יהודי רוסיא ורומניא. בשנת הוצרת ברוסיא בא לברלין להמתיק סוד עם ראשי הכ"ח (4 אקט 1869) לשיט עצות למצוא נתיבות לחמציא הרוחה להעניים (הכרמל שנה ה' גליון 6). ועד יומו האחרון לא תרל מלהשתתף בגורל אחיו וללחום בעד זכויותיהם וכבודם.

ביבלוגרפיא: פין, כנסת ישראל 821; ויאל עלק, חיי כרמיה מעמעל 1882; בן עמי בוואסחאוד הרוסי 1895; לודביפול, יצחק כרמיו חיי ועבודתו הפוליטית והצבורית (רוסית), יקטרינוסלב 1899.

פ. ז.

כְּרֵמֶל: עקרו ארץ מוריה ומבורכת בעצי מאכל טובים וכרמים. כמו ואביא אתכם אל ארץ המיטל

א' אות א' (מיץ 1828), ב' "דברי הימים לבני יהייא" (פפר"מ 1850), ג' "העורבים ובני יונה", שלשלת היוחסין של משפחת רפאפורט ומשפחת יונגיטובין (רעדעלהיים 1861). וכן הוציא לאור סכ"י עתיקים: ד' "מבשרת ציון" מכתבים על דבר עשרת השבטים שנכתבו מירושלם (בריסעל 1841). ה' "אמרי שפר" או קבלה על מלאכת השיר לר' אבשלום מזרחי (רע"דעלהיים 1841). ו' "עקמאן דמר יעקב" מדרש אנדה על דבר הכוזרים (בריסעל 1845). ועוד מאמרים קטנים בעברית ובלשונות אישכניות וצרפתית, וכתב הרבה בעתונים לבני ישראל וגם בהכרמל. המבקרים תופסים אותו כי לפעמים לא דקדק ולא עיין יפה במאמריו ולא שקד לברור את הסלת מתוך הפסולת (רפאפורט במכתבו לס' העורך לר"ש פרחון; פין כנסת ישראל 134).

ג. ט.

כְּרֵמִיּוֹ, יצחק (Adolph Crémieux): חכם מדיני ועורך דין ומליץ טוב לישראל; נולד בעיר נימש (Nimes) בדרום צרפת 22 אפריל 1796, ומת בפאריס 9 פבר' 1880 (כ"ט שבט תר"ם). אביו דוד כרמיו היה ממגורשי פורטוגאל. בן י"ז גמר את למודיו בבית ספר בינוני ונכנס להאוניברסיטא בעיר עקס במחלקת תורת המשפטים ויצא משם מוכתר בתור עורך דין. והיה לפרקליט בעיר מולדתו. בשנת 1828 בקשה הממשלה מהפרקלטים וחיווריסטים בצרפת להגיד דעתם אדות הצעת החוק ברבר חופש הרפוס, וגם כרמיו הוה דעתו בענין הזה, ודבריו מצאו חן בעיני שר המשפטים ויהללם על כל דברי חביריו. בראשית שנות השלשים העתיק כרמיו את מושבו לפאריס, ובמשך זמן קצר רכש לו מקום נכבד בין הפרקלטים הנוודעים, ונתמנה לטוען בבית המשפט העליון. בשנת 1842 נבחר ע"י אנשי המחוז שינאן להיות שליחם ובא כחם בבית אספה מועצות המדינה, ובשנת 1848 בימי המרידה השניה שהיתה בצרפת נבחר כרמיו בתור שר תורת המשפטים (יוסטיץ מיניסטר) להממשלה הזמנית. עד אשר שב לורדווג נאפוליון לתפוש את האמשלה ושם את כרמיו בכלא, אך עד מהרה קרא לו ררו. שנים רבות היה כרמיו רחוק ממשמרות הממשלה, אך בשנת 1869 נבחר להיות חבר לבית המחוקקים, וכאשר נהפך חלגלג על נאפוליון במלחמתו עם הגרמנים, נתמנה כרמיו שנית לשר המשפטים בשנת 1870, ואח"כ עמד בראש הממשלה כמה חדשים עד אשר עשו סדרים נכונים בממשלה ונוסדה ממשלת אספת העם. כל דרכיו ומעשיו היו ישרים ונכחים לטובת ארץ מולדתו והועיל חרבה בהשקרתו העצומה להציל את כבוד ארץ צרפת. בשנת 1876 נבחר כרמיו לשבת בסוד הסנטורים כל ימי חייו.

[פעולותיו לטובת עמו] כרמיו סבל הרבה עוני נפש בילדותו, וגשא תרפות וגדופים מחבריו הנוצרים

הראכ"ע בפירושו עה"ת (בראשית י"ז) מביא דעת האומרים כי כרת שיכת שמו כמות וזעו ע"כ אמר הכתוב "מעמיה" כי מי שיש לו בנים כאלו הוא חי ושמו לא נכרת; "והאברתי", ויש הפרש בינו ובין ונכרתה ולא אוכל לפרש (ויקרא כ"ג ל'). ורח"ז קאפיסא בספרו "אור לנתיבת" (שם כ"ג ל') יאמר: שר"ל כי הנפש האוברת אין לה חלק לעוה"ב, ואולם הנכרתת אחרי חקבל את ענשה תשוב לאור כאור החיים הנצחיים. הרמב"ם (הלכות תשובה פ"ח) יאמר כי בעונש כרת תאבד הנפש לגמרי, וכן בפירושו לסנהדרין פ"י מ"א כתב: והרעה השלמה והנקמה הגדולה היא שתכרת הנפש ותאבד ושלא תהיה חיה וקיימת, והוא הכתוב בתורה וכו', אולם נחלקו חבמי ישראל וביחוד הרמב"ן שהשינו עליו (בשער הגמול), כי אי אפשר להאמין שהנפש תאבד לנמרי ותפטר מדיו, ולכן החזיק באמונת הג"ע וניהנם בציור נשמי נגד דעת הרמב"ם (ועי' פירושו עה"ת סוף פ' אחרי). בעל "ספר הברית" אומר כי לפעמים הבוונה בכרת על נלגול משונה ומגונה באיזה יסוד או דומם או צומח או חי או מדבר אשר לא מבני ישראל או העתק משפחה ר"ל מזכר לנקבה (ח"ב סאמר ח"פ"ב) ולפעמים הבוונה גלות ממקום קרוביו ואוהביו וארץ מולדתו לארץ אחרת (שם פ"ה). ע"ע נפש.

[מסכת כריתות] מס' כריתות היא השבעית מסדר קדשים. במשניות יש ששה פרקים ובגמרא כ"ח רפ"ס, וכוללת כל עניני כריתות שבתורה. הרמב"ם בחקרמתו לסדר זהים יאמר: כשהשלים לדבר על המינין האלו אשר דבר בהם, הביא אח"כ מס' כריתות, ודבר בה על כל המצות שיתחייב בהם כרת וכל הנלוה לאותו הענין. והטעם שבשבילו סידר המין הזה בקדשים שכל דבר שחייבין על זדונו כרת חייבין על שגגתו חטאת וכו'.

מ. ס. ה.

כְּרָתִי וּפְלִתִי: שומרים לרוד (ש"ב ח' י"ח). יונתן תרגם לפי הבוונה על קשתיא ועל קלעיא. ותרד"ק פירש שהם שמות אומות שמהם לקח דוד שומרים לראשו, ובכתיב הכרי (שם כ' ג') וחושבים שחיו מעם הכרתים (צפניה ב' ה') וכן נגד הכרתי (ש"א ל' י"ד) והפלתי היו מעם הפלשתים. חז"ל דרשו על אורים ותומים, כרתי שכורתיים דבריהם פלתי שמואלים בדבריהם (ברכות ד'). בשם "כרתי ופלתי" נקרא ספר גדול שחבר ר' יונתן אייבשיץ וכולל שני פירושים על ש"ע י"ד.

י"ג

כְּשָׂדִים: שם עם שיבנו לפנים בארץ ארם נהרים ועל שמם נקרא "אור כשדים" העיר שגולד בה אברהם ומשפחתו (בראשית י"א כ"ח), הכשדים האלה התישבו אח"כ בהררי קארדו בצפון ארץ אשור

לאכל פריה וטובה (ירמיה ב' ו'). והוא שם עצם פרמי לחר ספואר בא"י אצל תיפא, על שפת ים התיכון ברומה של נחלת אשר, מנגב ללשון ים עכו, ונודע לתהלה ברבוי טובו כרמיו ויתיו ושאר עץ מאכל, ופגע בכרמל היטה (יהושע י"ט כ"ז) הר הכרמל (מ"א י"ח י"ט). בהר הכרמל נמצאו מערות ומחבואים לרוב, וזה ענין המליצה: אם יחבאו בראש הכרמל משם אחפש ולקחתים (עמוס ט' ג'). הנביאים אליהו ואלישע אהבו מאד להתגורר שמה, אליהו צוה את אחאב לקבץ את נביאי הבעל אל הר הכרמל ויהתל בהם בקראם לבעל והוא לא ענה אותם, ואליהו העלה את המנחה ויקרא "ענני ה' ענני" ותפול אש ה' מן השמים ותאכל את העולה וגו', ועלה אל ראש הר הכרמל ויתפלל תפלת הגשם (מ"א י"ח). ולכן מהפללים בעצירת נשמים "עננו כמו שענית לאליהו בהר הכרמל" (תענית ט"ז). אליהו הקריב על הבמה בהר הכרמל בשעת איסור הבמות, והיתה זאת הוראת שעה (יבמות צ' :). וסמכו עליו כי היה נביא מוחזק שהוא נביא אמת (סנהדרין פ"ט :). מעשה בשני בני ארם שנשבו בהר הכרמל והיה שבאי מהלך אחריהם ואמרו לו דברי חכמה וכו', ואמר ברוך שבחר בזרעו של אברהם ונתן להם מחכמתו וכו' ופטרן והלכו לבתיהם לשלום (שם ק"ד). א"ר תי"א הרוצה לראות בארה של מרים יעלה לראש הר הכרמל ויצפה ויראה כמין כברה בים וזו היא בארה של מרים וכו' (שבת ל"ה). אך בירושלמי (כלאים פ"ט) הנוסחא הר ישימון. יין כרמלי נזכר בגמרא (נדה כ"א). שהוא יין אדום אך לא כין חשירוני שהוא אדום אע"פ שהוא מזוג.

ב. מ.

כרמלית: ע' רשויות

כְּרָה: העונש לנפש החוטא, שנאמר בתורה בלשון תמרת, שלשים ושש כריתות בתורה ומסודרות בריש מס' כריתות. על אלו חייבים על זדונם כרת ועל שגגתן חטאת (שם). ודוקא במיזר בלא התראה אבל אי איכא התראה יש מהן בתנא ויש מהן בסקילה ויש מהן במלקות (רש"י שם). כל חייבי כריתות שלקו נפטרו מידי כריתתם (מכות פ"ג מ"ז). וענין כרת הוא מלשון קציעה או שזרעו נכרת או נפו כרת או נשמתו נכרתת. ובכריתת הנפש יש דעות שונות. חז"ל אמרו כי כרת היא מיתה עורית היינו המת בלא בנים (שבת כ"ה). רש"י ד"ה וכתת, יבמות נ"ה :). ויש כרת של שנים שמת בהצי ימיו, או שלא ימלא ימיו הקצובים לו, כמו שאמרו מת בחמשים שנה זו היא מיתת כרת (מ"ק כ"ה). ועי' ירוש' בכורים פ"ב), רבה אמר מחמשים ועד ששים שנה, ר' יוסף ב"י תוח בר שיתין עבר להו יומא טבא לרכנן אמר נפקי לי ככרת וכו' (מ"ק שם). ויש כרת לנשמתו, ודרשו הכרת תכרת (במדבר ט"ו ל"א), הכרת בעוה"ז תכרת לעוה"ב (סנהדרין ס"ד: צ' :).

לרעה או למזבח, וביותר לחזיק לזולתו. העושים כשפים נקראו בשמות שונים: כשפים, חרטומים, לחטים, קוסמים, אשפים, אמנטים, חוברי חבר, מעוננים ומנחשים.

[איסור כשפים] הכשף נאסר בתורה מטעם ע"ז: לא יהיה בך... קוסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף וחבר חבר ושואל אוב וידעני ודרש אל המתים (דברים י"ח א'; ע"ז מ"ב כ"א ז', דהייב ל"ג ו'). האופן היותר מפורסם היה הכשף להתעוררות האהבה (בין איש לאשה) ובפרט האהבה האסורה (מ"ב ט' כ"ב, נחום ג' ד', מלאכי ג' ה'). כפי הנראה היה תוכן מעשה הכשף חטא ונבלה: זוכח לאלהים... שוכב עם בהמה... מכשפה... מפתה... (שמות כ"ב ט"ז—י"ט). וחשו את המכשף לשוכב עם בהמה שחייב בסקילה אף מכשף בסקילה (סנהדרין פ"ג:). הכשף התחבר לרוב עם הזנות, ואמרו הזנות והמכשפים כילו את הכל (סוטה פ"ט י"ג). מעשה היה בשלטון אחד שזן ביום אחד כשפנין ונאפין ורצחנין, אמר לסנקליוס שלו, שלשתן עשיתי בלילה אחת (שוח"ט תהלים פ' בסוף), מזה נראה שהיה יחס פנימי בין כשף וניאוף ורציחה, במשך זמן בית שני שמשו שמונים כהנים גדולים, לפי שהיו הורגים זה את זה בכשפים (ירוש' יומא ל"ה ע"ג). הכשף נחשב בין הדברים שנאסרו גם לבני נח (סנהדרין פ"ה:). ויש לשום לב אל המאמרים האלה: משרבו לחשי לחישות ברין בא חרון אף לעולם ונסתלקה שכנתה מישאל (תוס' סוטה פ"ד ג'); למה נקרא שמן כשפים? שמכחישין פמליא של מעלה (סנהדרין ס"ז:), כשפים נטרקין כחש פמליא של מעלה (רש"י שם). שעל מי שנגזר לחיות סמיתין (ע"ע ספרי דברים פ"ג וסנהדרין שם). בבבל התפשטו הכשפים יותר מבארץ ישראל (ע"י בשני החלמורים למשינות שבת פ"ו ופ"ד, פסחים פ"י, ניטין פ"ו וסנהדרין פ"ז), כי בעוד אשר בבבלי נמצא למקומות האלו חומר רב (שבת ס"ז:—ס"ז: ק"ט:—ק"י: פסחים ק"ט:—ק"י: ניטין ס"ה:—ע"י, סנהדרין ס"ז:—ס"ה:), לא נמצא בירוש' למקומות המקבילים רק מעט מזער.

[העוסקים בכשפים] המעם שלא נזכר בתנ"ך מכשף רק מכשפה מבואר בתלמוד, מפני שרוב נשים מצויות בכשפים (סנהדרין ס"ז, ירוש' שם כ"ה ע"ד), שמעון בן שטח תלה באשקלון שמונים נשים ביום אחד (סנהדרין מ"ה: במשנה), בדורות האחרונים שבנות ישראל פרוצות בכשפים (ערוכין ס"ד:), הכשרה שבנשים בעלת כשפים (סופרים פמ"ז י'). מרבה נשים מרבח כשפים (אבות פ"ב ז'), בשם בן סירא: הזקינה שמא תעשה כשפים (סנהדרין ק': וע"י שבת פ"א: סוטה כ"ב, ניטין מ"ה, ע"ז כ"ח, ספרי דברים כ"ז), אבל כאמור לעיל איסור כשפים הוא רק במעשה אבל מותר ללמוד כשפים (סנהדרין ס"ח, בסוף; ע"י בלוי, ציבועותעזן 20 הערה 2), והסנהדרין והדיינים היו

על גבול ארמיניא, ומלכי אשור נצחום והגלום אל ארץ בבל והושיבום במקום ציים ואנצי מים אך הכשדים בתרצינות הטיבו את הנחלה השוממה ההיא ועשאה לישוב גדול ונוספו על צבאות מלכי אשור, וע"ז אמר הנביא: הן ארץ כשדים זה העם לא היה אשור יסדה לציים הקימו בחוניו וגו' (ישעיה כ"ג י"ג). בהמשך חזקן נברה ידם על מלכות אשור, וגבו פלאסר כונן על חרבותיה את מלכות בבל אשר נתנה חתיחה על כל חארץ, וחיתה תפארת נאון כשדים (שם י"ג י"ט). והנביא אמר: הנני מקים את הכשדים הגוי המר והנמהר החולק למרהבי ארץ לרשח משכנות לא לו (חבקוק ב' ו'), הוא נבוכדנצר שהחריב את יהודה וירושלם, וכן נקראת ארץ בבל ארץ כשדים: בהולת בת בבל בת כשדים (ישעיה מ"א ה'), בני בבל כשדים ארץ מולדתם (יהוקאל כ"ג ט"ו). לשון כשדים היא לשון חארטית ונאמר וידברו הכשדים למלך ארטית (דניאל ב' ד'), שאני לשון כשדים דקליל (חולין כ"ד), ואמרו חז"ל ארבעה מתחרט עליהם הקב"ה שבראם וכו' כשדים דכתיב הן ארץ כשדים זה העם לא היה (סוכה נ"ב:), איוב בימי כשדים היה (כ"ב ט"ו:), ושתי היתה כשדית (מגילה י"ב:), יש אומרים כי השם כשדים מקורו משם כשד בן נחור אהי אברהם (בראשית כ"ב כ"ב) ויצאו מבני שם, ומעות הוא בידם, כי בשעה שישב אברהם באור כשדים שנקראה ע"ש הכשדים לא נולד עוד כשד בן נחור, ורק אחרי עקדת יצחק הוגד לאברהם כי ילדה מלכה גם היא בנים לנחור (שם), וחז"ל אמרו, ומה מקדש ראשון שנבאוהו בני שם והחריבוהו כשדים" (יומא י'). משמע שכשדים אינם מבני שם. העם כשדים נקראו בפי עמי הקדם כלראים או כלדיים וארצם כלדיא (Chaldea), והצטיינו בחכמת האצטננינות והיו בין הוברי שמים וחחים בכוכבים, ונחשבו בין חרטומים ואשפים והככשפים (דניאל ב' ב'), חרטם ואשף וכשדי (שם שם י'). וע"ז אמרו חז"ל מנין שאין שואלין בכלדיים וכו' (פסחים ק"ג:), אמרי לה כלדאי (שבת קנ"ז:), ועוד, ע"ע כשוף.

א.

כְּשֻׁפָּה (כשפים): מעשה קסמים; הכשוף היא תחבולה אשר בקש האדם מימים קדמונים להשיג ע"י אמצעים טבעיים פעולות שלא בדרך הטבע, או לשנות ע"י מעשי כשפים את מהגני הטבע. הפעולות הנדרשות הן בכוונת כחות הטבע (כמו רעש, או בסוג כחות הנפש כמו אהבה), ולא יושלם ענינו רק במעשה (סנהדרין ס"ז). והוא ההילוק בין כשוף שיט בו מעשה ובין אחיזה עיניים (ע"ע) שאין בה מעשה ואין בה איסור מן התורה ונחשבה רק כאמונה מפלה (ע"י ספרי דברים סק"ע, תוספתא סנהדרין פ"א ה', ת"ב הוצאת אה"י צ"י, צ"א: צ"ג: סנהדרין ס"ה:), מעשה הכשוף הוא באמצעות רוח המומאה ע"י מוזיקים רוחות ושרים. תכלית הכשוף לעשות מעשה נסים ולפעול פעולות

אצטגנינות; דבוק; דרכי אמורי; לחש; עין הרע; קסיע.

ביבליוגרפיה: בלוז, דאס אלטירישע צייכערוועזען שטראסבורג 1898; ברעכער, דאס טראנסצענדענטאלע אים הלמוד, וויען 1850; יאקאב, אים נאמען גאממעס, בילין 1908; שירער, געשיכטע ח"ג 297—304 (רשם רשימה מהספרות במקצוע הזה); שאלטיץ, געמענדיענסט אונז צויבערוועזען ביי דען אלטען העברעען וכו', ראטיסבאן 1877; Davies, Magic Divination and Demonology among the Hebrews and their Neighbors, London, 1896; Gaster, Sword of Moses, London 1896; J. E. viii, 255 (ע"י הספרות שם).

י. ל. ב.

כֶּשֶׂר: ענינו ראוי והגון יפה וטוב, כמו וכשר הדבר לפני המלך (אסתר ה' ה'). וישר הדבר בעיניו ת"י וכשר פתנא בעינהי (ש"א י"ה ב'). והו"ל תשתמשו בו לענין ראוי ונהגין מצד דיני התורה: כל חיוס כשר לקריאת המגילה (מגילה פ"ב ה'). כשר לשחיטה (חולין פ"א ד'). הכל כשרין לרזן (סנהדרין פ"ד ב'). כשרין לעדות החדש (ר"ת פ"א ג'). תחבול בין כשר למותר הוא שהכשר יוצאים בו ידי החובה אפילו למדקדקים, והמותר אין אסור רובץ עליו אבל יוכל איש להחמיר על עצמו שלא לחנות ממנו או להשתמש בו כ"א דוקא ברבר הכשר. הפוכו של כשר הוא: טרפה, פסול או טמא.

[כשר וטרפה] המלות „כשר“, „טרפה“ נשתנו הרבה פעמים מהוראתן הראשונה מוזן התנ"ך עד זמן התלמוד, וגם אחרי כן, מפני שחמלות האלה היו שגורות תמיד בפי העם והשתמשו בהן גם בדברים לשונות מדינותיהם. הו"ל השתמשו במלת כשר לענין טומאה בעין הזמנה, שדבר המקבל טומאה לא יקבל טומאתו אם לא הוכשר לטומאתו קודם ע"י משקה אשר יבוא עליו, היינו שהמשקין תנופלין על הדבר מתקנים ומזמינים אותו לקבל טומאה, ואולי בשביל זה הורגלו אח"כ לקרוא כל רבר מהור שערין לא נטמא „כשר“ היינו הוכשר לקבל טומאה, ונעשתה תוראת כשר כמו „טחור“. ולפי שמהור תוא מותר, החלו להשתמש בכשר להוראת מותר ואסור לתוראת טמא, כי בימיהם היו נוהגים בטומאה וטהרה כמו בימינו באסור והיתר, למשל בתערובת כשר וחלב אם היתה הכף החולבת אחד מששים נגד חמק שבקדרה, חמק כשר, היינו עודנו ראוי ומתוקן לקבל טרפות (לא כומאה). וכן הורגלו ההמון לומר „חופה כשרה“ או „חתונה כשרה“ או „כלת כשרה“, ר"ל שהזכירה ע"י טבילה והיא טהורה. וכן אומרים „מזוח כשרה“ או „תפילין כשרים“ היינו שאינם פסולים. גם הוראת המלה טרפה הונח בראשונה על בחמה או היה טרפת כמו „טרוף טורף יוסף היה רעה אכלתהו“. וגם תכמי התלמוד אשר נמסרו להם בקבלה הי"ת טרפות תתאמצו לבאר תוראת המלת ממוכנה תראשון באמרו: מה לי

צריכין ללמוד כשפים כדי שידעו איך לפסוק דין מכשף, אם מעשיו הם בסוג כשפים או לא. ואמרו: אין מושבין בסנהדרין אלא בעלי קופה... ובעלי כשפים יודעים שבעים לשון (סנהדרין י"ז.). א"ר עקיבא שלש מאות הלכות היה ר' אליעזר דורש בככשפה לא תהיה ולא למדתי הימנו אלא שני דברים (תוס' סנהדרין פ"א ה'). בין חכמי ישראל היו בקיאים בכשפים והמעשים שעשו כנראה היה ברוח קדושה ולא ברוח המומאה: ר' אליעזר בן הורקנוס בנטיעה ועקירת קישואים (סנהדרין ס"ה. ושם ס"ו). שנים לוקמן קישואין; ר' יהושע בן חנניה (ירוש' סנהדרין כ"ה ע"ד); רב (ב"מ ק"ז); רב חנינא בר פפא (קירושין ל"ט); ר' חנינא ור' אושעיא. רשב"י אומר אימלאי דינרי זהב והיא מתמלאה (פסיקתא דר"ג פ' בשלה פ"ז ב'). ר' ינאי ור' זעירא (סנהדרין ס"ז); רב סמרא ורבה בר הונא (שבת פ"א.). בלעם, בן סמרא וישו נחשבו למכשפים (סוטה מ"ז: סנהדרין ק"ז.). מין אחד (יהודי-נוצרי) אסר את ר' אליעזר ור' יהושע ור"ע בחבלי הכשפים, ור' יהושע שלם לו נמולו בראשו ע"י אותו מעשה (ירוש' סנהדרין כ"ה ע"ר; ע"י תוס' חולין פ"ב כ"ב; ירוש' שבת י"ד ע"ה, ע"ז מ' ע"ה, קה"ר פ"א. בבלי מגילה כ"ג, ע"ז כ"ז: חולין פ"ד.). לא נזכר בתלמוד בשום מקום שעם הארץ היה עושה בשפים והניע לפעולה המקווה על ידם. הלחשים הנזכרים בתלמוד לצורך רפואה שייכים לסוג אמונה טפלה או דרכי אמורי או לחש (ע"ע). ונזכר עוד שהיו אומרים בחבלי הכשוף התן וכלה בליל התונתם (ת"י ות' ירוש' דברים כ"ד ו').

[השפעת הכשוף] לפי עדות החפירות היותר חדשות שבא"י היו שם הרבה מיני כשוף קודם שבאו ישראל שמה (Stanley A. Cook, Religion of ancient Palestine, pp. 50—65, London 1908) ובוכשי הארץ: אשור בבל פרס ומדי יון ורומי חטביעו השפעתם גם בדבר הזה על בני ישראל, וביותר השפיעה ארץ מצרים, אשר היא לפי עדות כה"ק והתלמוד ארץ הכשרים (פסיקתא דר"ג פרה ס' ל"ד א'; פסיקתא רבתי הוצאת פרידסאן נ"ט.). עשרה קבין כשפים ירדו לעולם, תשעה נטלה מצרים ואחת כל העולם (קידושין ס"ט.); ואין לך כשפים ככשפים של מצרים (אר"ג נוסחא א' ריש פכ"ח, ג"ב פ"ח). כשהראה משה אותותיו אמרי ליה יוחנא וממרא למשה, תבן אתה מבנים לעפריים? אמר להו, אמרי אינשי, למתא ירקא ירקא שקול (מנחות פ"ה. וע"י בלוי שם 37—48). בימי הבינים החזיקו הנוצרים את היהודים למכשפים. במאה ה' ה' היה באיטליא ככשף יהודי ושמו זאמבריו (גירע) מאן, געשיכטע ח"ב 40 ת"ג 233). וכבר במאה שלפניו היו מכשפים באי סיציליא (צונץ, צור געשיכטע). הסופר הערבי מסעודי מדבר ממכשף יהודי (Budge, Egyptian Magic p 28) ע"ע אהיות עינים;

בשר העור. ואמרו כותבין על הנריל במקום השיער ועל הקלף בכקום נחשחו (ירוש' מגילה ע"א ע"ד). החילוק בין קלף לרוכסוסטוס הוא. כי קלף (כותבין) בכקום בשר, ורוכסוסטוס בכקום שיער (מנחות ל"ב). פ"ט"ו הענין בירושלמי (ס"ק פ"ג ב.) ובבבלי (מ"ק כ"ו. שבת ע"ט: גיטין ס'. ע"ז י"ח. מנחות כ"ט. ל"א): ותוספתא: (שבת פ"ח). כתבי הקדש היו נכתבין על עור בהכה טהורה (נריל). והשתמשו גם בקלף ורוכסוסטוס (ירוש' מגילה ע"א א'. כתובות ק"ג: ב"ס פ"ה:). ועור עגל (ב"ב י"ד.). לצורך הדיוט השתמשו גם בצמת פפירוס מחמת זולו, גם כתבו על נייר. לפעמים לא רחוקות כתבו עור על נבי כתב או על המחק אם לא היה צורך עוד לכתב הראשון והיה מטושטש. כדי להרויח בשמוש תחומר.

[חדיו וכלי הכתיבה] על הדיו נאמר: כל השמנים יפים לדיו ושמן זית סן הטובה. בין לנבל בין לעשן וכו'; כל השרפים יפין לדיו ושרף קטף יפה מכולם. במקום דיו לקחו גם סיקרא, קומום, קנקנתים, סם, משקין ומי פירות (גיטין פ"ב ג', פרה פ"ט א', עירובין י"ג. ועוד). עפצים נזכרו רק בגמרא (לעף, גראפישע רעקוויזיטען ח"א 167; ושאר מיני דיו ע"י שבת פ"ב ה', תוספתא גיטין פ"ב ג'). ע"פ הרוב כתבו בדיו וספר תורה היה אסור לכתוב בדבר אחר. ואפילו כתיבה של זהב אסרו. ולעומת מה שררשו עה"פ תורי זהב נעשה לך זה הכתב, עם נקודות הכסף זה הסרגול (שה"ש רבה פ"א י"א ושם פ"ה י"א). נמצא במס' סופרים: אין כותבין בזהב. מעשה בתורתן של אלכסנדריים שהיו כל אזכרותיה כתובות בזהב ובא מעשה לפני חכמים ואמרו תגנו (במס' סופרים שנרפס ע"י שענבלום בספרו "שלושה כפרים גפתחים" הגירסא שהיו אזכרותיה תלויות בזהב). ואמרו עוד: או שכתב שלא בדיו או שכתב את האזכרות בזהב הרי אלו יגנו (שבת ק"ג:). מחבר אגרת אריסטו (א' ס' (ע"ע) מספר, שהכהן הנדול שלח למלך מצרים ספר תורה כתובה בזהב, והו' המקור הראשון המדבר מכתובה בדיו של זהב, ולכן מחזיקים כתיבה זהובה למצאה יהודית. המכתב (חרט או עט) היו לו שני ראשים: הכותב והמוחק. אך לא השתמשו בו אלא התלמידים. אבל הלבלר כתב בקנה ועשה ממנו קולומם (שבת פ"א ג', פ"ח ח', תענית כ'). סופר אומן היה כותב קוים דקים (יומא ל"ו:). ואותיות קטנות. בתכונת הכתב היו ג"כ מינים שונים: כתב בולט וכתב שוקע, חק תוכות וחק ירכות (גיטין כ'). ירוש' שם ס"ד ע"ד). לפי התוס' (סנהדרין כ"ג:). יש יחס בין חק תוכות ובין כתב ליבונאה. ונזכר עוד כתב מטף ושופך (ירוש' גיטין מ"ד:). והיה גם כתב נסתר ומתנכר (סנהדרין כ"ב). הקלמרין (קסת הסופר) היתה חנורה במתנים (יחזקאל מ' ב' ג' י"א). בין כלי הכתיבה יש עוד למנות פחט, הער הסופר, אולר, קסם, אסח,

מתח כולח או מתח פלגא, ומה לי אם נקבה הראה או השט ע"י שני הארו והואב או ע"י קוף? וכן ציינו במלת טרפה אם לא נשחטה הבהמה כהלכה. וההמון משתמש עתה במלת טרפה גם לכלה שלא נטהרה כטומאתה במי כקוה. ואולי יחשבו לשון טרפה ללשון נקיה יותר מלשון טומאה. אבל לא ישתמשו לשון טרפה במקום "פסול" כמו במזוזה פסולה וספר תורה פסול. ההפך מן כשר (ע"י המאסף בארץ החרשה 15 נויארק 1881). ורגילים הרבנים לתת "הכשר" בכתב לאיש המוכר רבר כשר, כדי שיסמכו עליו ההמון ולא יהיה לבם נוקפם. ע"ע טרפה. ג. מ.

כְּתָב (כתיבה): רשימה וציור אותיות ומלות לספר ענין באגרת או בספר. בכה"ק אין שום רמז על המצאת הכתב, וידעתה אצל גדולים וקטנים נזכרה כדבר המובן מאליו (דברים כ"ד א'—ג. ישעיה י"ח ועוד). ובאמת מלמדות גם התפירות החדשות שבבבל, שכתב היתדות כבר היה במציאות אלפים שנה קודם משה, והמציאה של תל-אל-אמרנא מוכיחה שהכתב הזה כבר היה ידוע גם בכנען קודם שבא ישראל שמה. תזיל הרגישו בקדמות החכמה הזאת, באמרם: עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן... הכתב והמכתב והלחיות (אבות פ"ה ח'). וכעין זה חשבו כל העמים (ע"י אוצר ישראל ח"ג 194, שהוראת ע"ש בין השמשות בלשון חכמים הוא כנוי להחיות דברים עתיקים שלא נודע זמן בריאתם בקורות הימים, והם קודם ההיסטוריא—prehistoric).

[חומר הכתב והמכתב] החומר הראשון שהשתמשו בו לכתיבה היו האבנים (שמות כ"ד י"ב, ל"א י"ח, ל"ב ט'—י"ט, דברים ר' י"ג ט' י"ז, כ"ז ח', יהושע ח' ל"ב). סלעים (איוב י"ט כ"ד). לבנים (יחזקאל ד' א'). ארץ (ירמיה י"ז י"ג), לחות אבן (ישעיה ח' א', נליון גדול), עץ (במדבר י"ז י"ג, יחזקאל ל"ז ט"ז—כ'), לחות עץ (מ"א ז' ל"ז ירמיה ל"א ל"ב, חבקוק ב' ב', משלי ג' ג', ד' ג'). ואולי גם לחות של מתכות (שמות כ"ט ל"ז, ל"ט ל', איוב י"ט כ"ד, חשמונאים. ח"א י"ד כ"ה ח' כ"ב, ח"ב י"ד כ"ו). על התומרים הקשים האלה היו כותבים בעט ברזל. בצפירן שמיר (ירמיה י"ז א', איוב י"ט כ"ד), בחרט (שמות ל"ב ד'). וכתיבה כזאת היתה נקדאת: חקק, חרת, הרש, חרט. אמנם לכתיבת כפרים ושטרות השתמשו אנשים פרטים כבר בעתות הקדם בעור בהמה וחיה המעובר, כי החומר הזה היה נקל להמצא לכל איש. חומר הכתיבה היה נקרא ספר (חמלה הזאת נזכרה ק"ב פעמים בכה"ק). והכותב היה הסופר (מ"ח פעמים), וכעשה הכתיבה היה הכתב (ר"כ פעמים), וכותבים בדיו (נזכר רק פעם אחת בירמיה ל"ו י"ח). שלושה מיני עור היו: א' גויל (=עור), קלף, ורוכסוסטוס. גויל הוא העור שחסירו ממנו את השער אך בשר העור נשאר בשלימותו. בקלף ורוכסוסטוס נקצע גם חלק כן

כן, קנה, סרגול.

[אותיות הכתב] כתב האותיות היה בעצם וראשונה כתב הפיניקים (הכנענים). ע"ע אשמן עזר וכתובת המצבה בראש ה"ב אוצר ישראל). ודומה לו בעיקר צורתו הכתב שנמצא על מסבעות החשמונאים וכתב הנהוג אצל השמרונים עד היום הזה. זה נקרא כתב עברי. אמנם במשך הימים נתחלף בכתב אשורי. ר' אליעזר בן יעקב אומר: שלשה נביאים עלו עמם מן הגולה... אחר שהעיר להם על התורה שתכתב אשורית (זבחים ס"ב). ר' יוסי אומר, ראוי היה עזרא שתנתן החורה על ידו אילמלא קירמו משה... אך הוא ניתן על ידו כתב ולשון (כלומר כתב אשורי ולשון ארמי)... תורה עתידה להשתנות, ולמה נקרא שמו אשורי, על שום שעלה עמון מאשור. רבי אומר בכתב אשורי ניתנה התורה לישראל וכשחמאו נתפכה להם לרעץ וכשוכו בימי עזרא חזרה להן אשורית (תוספתא סנהדרין פ"ד ו'; ע' ספרי דברים ס" ק"ט, ירוש' מגילה פ"א י"א, בבלי סנהדרין כ"א). תרגום שכתבו עברית ועברית שכתבו תרגום, כתב עברי אינו מטמא את הירדים, לעולם אינו מטמא עד שכתבו אשורית על העור ובריו (ירם פ"ד ח' שבת קמ"ו:). מצד אחר נראה שעזרא שינה את הכתב, ומצד אחר נראה ששני מיני הכתב היו נהוגים בתקופה אחת. מחשקפת כל המאמרים השייכים לענין הזה יתבאר לנו, שהכתב האשורי ירש מקום הכתב העברי שהיה נהוג אצל עמי הקדם, ומקודם הסיני את נבולו בכתובת התורה ואה"כ גם בכתבי הדיוט. לרעת ר' עזריה מן האדומים נכתבה התורה ע"י משה בכתב אשורית, אך במשך הזמן שכתו את הכתב הזה והשתמשו בכתב עברי, וכשבא עזרא חזר ויסד הכתב האשורי לכל צרכי קדש, ובכתב העברי השתמשו לשטרי הדיוסות וצרכי חול (מאור עינים פני"ז). מלבד הכתב העברי ידעו יהודי ארץ ישראל בימים הקדמונים גם כתבים אחרים, כמו שאמר: היו כתובים נפמית מדית עברית עילמית יונית, אע"פ שלא ניתנו לקרות בתן מצילין אותן מפני הדליקה (שבת קמ"ו:). וכן על המנילה נאמר: גיפמית לגיפמים, עברית לעברים, עילמית לעילמים. יונית ליונים (מנילה י"ח. וע"י סופרים פ"א ז'). במה שנוגע לאומנות הסופרים ע"ע סופר; אדות דמות הספרים ע"ע ספרים. עוד ע"ע אותיות; דיו; כתבות.

ביבליזנריא: בלוי, שמודיען צום אלטהעברעאישען בוכוועזען, שטראמבורג 1902; תנ"ל צור איינלייטונג אין די הייליגע שריפט 48—99; הנ"ל, קויסמאן געדענקבוך 44—57.

י. ל. ב.

(manuscript) נקרא. כתבת או ספר ביד המחבר וביחוד מה שלא נרפס עדיין. כתבירד בלשון עברית הנמצאים כעת באוצרות הספרים הכללים נכתבו אחדים במאה העשירית ורובם במאות האחרונות. הכ"י היותר קדום הוא של חתניך הנמצא בפמברורג משנת 916. בין בתי עקר הספרים המצוינים שיש בהם כ"י בלשון עברית הם: בית אוצר ספרי בודליאן באוקספורד שיש בו בערך שלשת אלפים כ"י, בריטיש מוזיאום בלונדון כאלפים כ"י, בית עקר הלאומי בפאריס כאלפים כ"י, וואסיקאן ברומא כאלף כ"י, ליידען כאלף כ"י, פמברורג כאלף כ"י, פראנקפורט דמיין כאלף כ"י, בית מדרש הרבנים בבוראפעשט כאלף כ"י, בית מדרש הרבנים בניוארק כאלף כ"י (רובם נתן השופט מאיר זולצ' בערנער מפילאדלפיא). גם נמצאים כ"י באוצרות ספרים של יחידים כמו דר' משה נאסמר בלונדון כאלף כ"י, א"נ אדלר בלונדון כאלפים כ"י, בארון דוד נינעבורג בפמברורג כאלף כ"י, מלבד הרבה אוצרות צבור ויחידים שנמצא בכל אחר אחת מאות כ"י. בס"ה נמצאו בכל התבל בערך ליה אלפים כ"י בלשון עברית. הכ"י האלה נכתבים בכתב אשורית וכתב רש"י. בכתובה ספרדית ואשכנזית. ושונים זה מזה לפי זמן הכתיבה ולפי מקומם, היינו אם נכתבו בארצות הקדם ובפרט בארץ תימן או בכתב אימליא ואשכנז. בפרט חשובים כ"י שיש בהם ציורים נאים וצבעונים ואותיות מזהביות. כמו ההגדה של פסח שנכתבה בסאריעווא במאה ה"ד (נעתקה ברפוס בוויין בשנת 1898 The Haggadah of Sarajevo). חברת מקיצי נרדמים שנוסדה בעיר ליק בשנת 1864 הוציאה לאור ברפוס כ"י עתיקים שיש להם ערך גדול. ע"ע דפוס; ספר תורה; ספרים.

[כתבת קעקע] כתבת קעקע נעשה ע"י שריטה במחט בבשר איש, שכותב בכחול או בצבע תחת העור, ואחר שנרפא העור ונתחבר נראה מתחתיו הכתיבה של תקעקע (tatoo). ואינו נחזק לעולם. בכתבת קעקע רגילים בפרט המלחים, שהוקיים על בשר זרועם ציורים נאים. התורה הזהירה, "ובכתבת קעקע לא תתנו בככם" (ויקרא י"ט כ"ח) ותרנם אונקלוס רשומין הרוחין, ואינו חייב עד שיכתוב ויקעקע בידו ובכחול או בכל דבר שעושה רושם, אבל כתבת על העור לבר מבלי שריטה אינו חייב (מכות ב"א). חז"ל דרשו וכל תעבותיו אשר עשה והנמצא עליו (מ"ב כ"ד ה'). שכתב כתבת קעקע על בשרו (ויקרא מ"ט).

[כתבת על אבנים] הדברים החרוטים על אבנים או על המתכות בחרט אנוש (paleography) אדות יהודים, יש מהם כהמש מאות כתבות בלשון יונית ורומית שנמצאו במדינות שונות ועל דברים שונים, ועל כלם נחשבות הכתבות על עמודי מצרים (obelisk) שיש בהם פתוחי חרטומים על מלכי פרעה ועל דבר עבודת בני ישראל. וכתבות על לחות בלשון אשורית.

כְּתִיבָה: מינים ואופנים שונים של כתיבה: א' כתבירד על נייר או קלף. ב' כתבת קעקע. ג' כתבת על אבנים לזכרון מאורעות נכבדים, ד' מצבות לזכרון מתים, ה' כתבת על מסבעות החותמות. כתב יד

כתבי קדש (כתבי קדש): ספרי תורה נביאים וכתובים (תנ"ך). ונקראו כתבי קדש כדי להבדילם מספרים חיצוניים (ע"ע) שלא הכניסו אנשי בנסת הגדולה בין ספרי תנ"ך. כה"ק מכונים בשם "עשרים וארבעה" על מספר הספרים ונס בשם "מקרא" (גדרים פ"ד ג', אבות פ"ה סוף), מפני שהיו כתובים בספר והיו קודאים בהם. בניגוד למשנה ומדרש שהיו לומדים בעל פה. ולפעמים מתארים את המקרא בלשון "כתוב" הבתוב אומר וגו'. בלשון העמים נקרא התנ"ך המקובל בשם קאנון (Canon, *καὶνὸν*), ועיקרו בלשון עברית קנה או "קנת המרה" (יחזקאל מ' ג'). בלומד הישעור והקצב ששמו בעלי המסורת במנין הספרים שנחשבו לקדש מבלי להוסיף ולגרוע מהם, והשאר הם ספרי הדיוט וספרי מינים שהם ספרים חיצוניים.

[סדר הספרים ומספרם] מספר הספרים בתנ"ך הם עשרים וארבעה ונחלקים לשנים: חמשה חומשי תורה והשאר דברי קבלה. גם נחלקים לשלושה חלקים: תורה. נביאים, כתובים. ספר התורה נקרא ג"כ בשם אורייתא או חומשים; ספרי נביאים מחולקים לנביאים ראשונים ונביאים אחרונים, וכתובם "חרי עשר" ספרים קטנים; ובין ספרי הכתובים הם חמש מגילות ודברי הימים. סדר ספרי התורה הוא: (א') בראשית, (ב') שמות, (ג') ויקרא, (ד') במדבר, (ה') דברים. סדרו של נביאים לפי דברי חז"ל: (ו') יהושע, (ז') שופטים, (ח') שמואל, (ט') מלכים, (י') ירמיה, (יא') יחזקאל, (יב') ישעיה, (יג') שנים עשר, והם: הושע, יואל, עמוס, עובדיה, יונה, מיכה, נחום, חבקוק, צפניה, חגי, זכריה, מלאכי. סדרן של כתובים: (יד') רות, (ט"ז) תהלים, (ט"ח) איוב, (י"ז) משלי, (י"ח) קהלת, (י"ט) שיר השירים, (כ') קינות, (כ"א) דניאל, (כ"ב) מגילת אסתר, (כ"ג) עזרא (ונחמיה), (כ"ד) דברי הימים (כ"ב' י"ד:). בתנ"ך ילפנינו נחלקו ספרי שמואל, מלכים, ודה"י כל אחד לשני ספרים, א' וב'. וספר עזרא נחלק לעזרא ונחמיה. והושע שופטים שמואל ומלכים נחשבו לנביאים ראשונים, וסדר נביאים אחרונים הם: ישעיה ירמיה יחזקאל והרי עשר. סדר כתובים הם: תהלים משלי איוב שה"ש רות, איבה (קינות), קהלת, אסתר, דניאל, עזרא, נחמיה, דברי הימים. בס"ה ה' ספרים בתורה, ח' ספרים בנביאים, וי"א ספרים בכתובים. בן סירא כבר ידע מהסדר שלנו, שחשב ישעיה קודם ירמיה ויחזקאל (ע"י בן סירא מ"ח כ"ב, מ"ט ו' ח.). המספר כ"ד ספרים נזכר הרבה פעמים בדברי חז"ל הראשונים, ואמרו מה משמרות הבהנים כ"ד אף הספרים כ"ד (במדבר רבה פט"ו י"ח). גם חלוק הספרים לתורה ונביאים וכתובים הוא חלוק קדום. ודרש שהוא גלילאה בריך רחמנא דיהב אוריין תליתא, תורה משולשת: תנ"ך (שבת פ"ח.), בעלי מקרא יעסקו בתורה ובנביאים ובכתובים (סנהדרין ק"א.). אם אמר לה (לענין קדושין) קרא אבא, עד דקרי אורייתא נביאי וכתבי בדיוקא

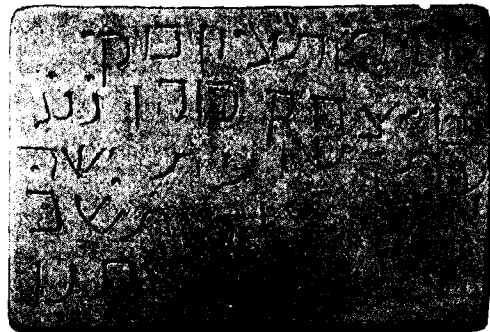
שמתי מראשותה שנמטר[ח]
 בשנת תקל"ז תהא
 נפשה צרורה בצרור
 החיים... ליצירה
 היא שנת שפ"ה למטריבי

המצבה שנמצאה בנרבונה צרפת בלשון רומית משנת 688 יש בה רק שלש מלים בעברית: "שלוש על ישראל" (R. E. J. xix 75-83). מצבה אחת בכרינרסי איטליא רשום בה שנת תשס"ד לחרבן (832), ויש בה הרברים האלה:

פה שב[ב]ת לאה בת יפה מזל שתהא נפשה בצרור החיים שהיא נפטרת משחרב בית המקדש עד מותה שבע מאות וששים וארבעה שנה וימי חייה היו שבע עשר שנה והקב"ה יזכה אותה להקים נפשה עם הצדקת ותבוא שלום ותנוח על מנוחה שומרי גנזי גן עדן פתחו לה שערי[י] גן עדן ותבוא לאה לגן עדן פתחו לה שערי גן עדן מחמרים בימינה וממתקים בשמואלה זאת תענה והאמר לה זה דורי וזה רעי המצבה שנמצאה בעיר ליאון בצרפת משנת תתס"א (1101). זה לשונה:

... יוסף בן עוזי הצורף נ[פטר]
 בן חמש וששים שנה באח[ד]
 בשבת חמשה עשר יום ליר
 לירח כסליו שנת שמונה
 מאות וששים ואחד למנין
 ליון מתא הקב"ה יזכהו
 ויסלח עונו ויכפר חט
 חמאתיו וירחמנו ויעמד
 ויעמדהו לגורלו לקץ הימין
 ויחיהו לחיי העולם הבא

בכתבת ביהכ"נ בכפר בירעים אצל צפת, נקרא: יחי שלום במקום הזה ובכל מקומות ישראל יוסי הלוי בן לוי עשה השקוף הזה תבוא ברכה במעשי.

המצבה הראשונה מקרים משנת 6 למה"ג
 Bulletino Italiano degli studi Orientali 1877)
 (No. 24) ע"ע מצבות; קברות.

קדושין נאמר על זה לא תהיה קדשה מבנות ישראל. וגם בני נח כאשר נשאו להם נשים כמשפטן היו נוהגים לכתוב להן מהר ומחן (רסבין בראשית כ"ה ו'). שמעון בן שמח תיקן שיחא כחב כל נכסי אהראן לכתובה. בתולה כתובה מאתים זה ואלמנה מנה היא תקנה ראשונה (כתובות פ"ב:) כדי שלא תחא קלה בעיניו להציאה (שם י"א.). ב"ד של כהנים היו גובין לכתולח ארבע מאות זה וכן משפחות מיוחדות בישראל ולא מיחו בהם חכמים. וגם לאלמנת כהנים תקנו מאתים תחת מנה כיון דחזו דקא פרושין מינייהו דאמר עד דנסבינן אלמנת כהנים ניזיל ניסיב בתולה בת ישראל (שהיא ג"כ במאתים) אהררינהו למלתיהו ועשו את מהר אלמנת כהנים מנה (שם י"ב:). סתיר הוח הוא בערך 15 סענט (עי' סטבעות). גם היו רגילים ליתן תוספת כתובה, יותר מן הסכום הקצוב (שם נ"ד: ש"ע אה"ע ס" ס"ו ז'). לפי ערך מה שהכניסה לו אשתו בתור נכסי מלוג וצאן ברזל ואמר ר"מ כל חפותח לכתולה ממאתים ואלמנה מנה הרי זו בעילת זנות (שם נ"ד:). וסמכו חכמים כתובת האשה מן התורה ממה שנאמר כסף ישקול כמהר הבתולות (שמות כ"ב), רשבי' אומר כתובת אשה היא מדברי סופרים (כתובות י'). והא דאמר רב פפא במקום שאין כותבין כתובה עסקינן (שם ס"ז:). חיינו בשעת הגזרה של שמד (עי' מגילת תענית פ"ו). הרמב"ם והר"ף סוברים דכתובת בתולה היא מדרבנן ור"ת סובר שהיא מדאורייתא. וזה משמע ממה שכותבין בכתובה, "כסף זווי מאתן דחזו לכי מדאורייתא". אבל הרא"ש (כתובות פ"א) שסובר ג"כ שהכתובה מדרבנן אומר דמדאורייתא קאי על חמסבע משום דחמשים כסף האמור במפתח שהוא מהר הבתולות הוא כסף צורי מאתן ולא סלע מדינה שהוא חמשים זה. ויש סכריעין דעיקר כתובת מן התורה, אך התורה לא נתנה שיעור כמה, וחכמים שיערו דמאתן לכתולה. והר"ם מינץ דורש נומריקן, "כמהר"= כמה?—ר', חיינו מאתן. אבל בכתובת אלמנה הכל מודים שהיא מדרבנן. ואף כי רב הנא בנדחאה מצא רמו לכתובת אלמנה מן התורה ממלת "אלמנה" על שם מנה דעתידין רבנן דמתקני לה, הוא דרוש בעלמא, דבימי משה לא היה מנה אלא כבר (כתובות י': תוס ד"ה אלמנה). ולכן כותבין בכתובת אלמנה כסף זווי מאה דחזו לכי מדרבנן.

[התחייבות הבעל בכתובה] בזמן התלמוד תקנו חכמים עשרה חייבים בכתובה. שלשה מדאורייתא שרם שארה כמותה ועונתה, ושבעה מתקנת חכמים, והם: לרפאותה אם הלחה; לפדותה אם נשבת, אם תשבאי אפרקינך לאותבינך לי לאינתה, ונכהנת "אהרדינך למדינתך" שאסורח לו; לקבורה אם מתה בחייו; בנין ריבין חיינו שאם תמות יירשו בניה חוכרים בכתובה כדי שלא יירא האב לתת נדוניא לכתו כמו

(קדושין מ"ט.). בת"ב אסור לקרות בתורה ונביאים וכתובים (תענית ל"א.), וכן אבל אסור לקרות בתנ"ך (מ"ק כ"א.). והרבה פעמים מביאים תול ראה סתנ"ך: כתוב בחורה שנוי בנביאים ומשולש בכתובים (מגילה ל"א.); מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים וכו' (מכות י"ז); וראה לתתיית חמתים מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים (סנהדרין צ'). בתפלת ר"ה אומרים עשרה פסוקים בתורה ועשרה בנביאים ועשרה בכתובים למלכות זכרונות ושופרות (תוספתא ר"ה פ"ד ר').

[דינים] צריך לנהוג כבוד בכתבי הקדש, וצריכין שרמוט בכתובתם, וצריך לכותבם סתוך הכחב (חוץ סמזוזה וחפילין משום דמגרים נריסי ובקי בהם הרבה), ואפילו כותבם על הנייר צריכין שרמוט (גימין ר: רמב"ם ס"ח פ"ז). כתבי הקדש ממטאין את הידים ופוסלין את התרומה (ידיים פ"ג ב' פ"ד ה'), והיא אחת מי"ה גורות שגזרו חכמים, שמתחלת היו מצניעין את האוכלין דתרומה אצל ס"ת ואמרו האי קדש והא קדש, כיון דקחו דקאתו לידי פסידא ע"י עכברים גזרו כיה רבנן מומאה, והידיים מפני זעסקניות הן (שבת י"ד). אין חולקין (בירושה) בכתבי הקדש אע"פ ששניהם רוצים, ופירש"י בה"ק כ"ד ספרים היו רגילים לכותבן בגליון כס"ת שלנו לפיכך ננאי הדבר לחתכן (ב"ב י"א:). כתבי קדש אין לאבדם או לשורפם ולא לקוברם עם המת, מלבד האיסור של בל תשחית יש בו גם איסור של מחלל קדש, ופירושי הספרים האלה כמותם (באר שבע שאלה ס"ג). אך הספרים שנפסלו או נקראו ובלו גונזין אותם (ע"ע גניזה). כל כתבי הקדש מצילין מפני הדליקה בשבת ולא שאר ספרים דלא גזרו על תנ"ך משום שבות. ואפילו כתובים שאין קורין בהם (הפסרה) בשבת מצילין גם אותם, ואפילו כתובים בכל לשון שאין קורין בהם בעבור (שבת קמ"ו). ע"ע אותיות; אשורית; בקרת כתבי הקדש; כנסת הגדולה; ספרים היצונים; פירושים; קונקורדנציה; תרגום.

ביבליוגראפיה: קראכמאל מורה נבוכי הזמן פ"ה פ"ה מ"א; העתון כנסת הגדולה ח"ב 90; פירסם קאנאן דעס אלטען טעסטאמענטס נאך דען איבער-ליפערונגען אים תלמוד אונד כדרש. לייפציג 1868; בוהל קאנאן אונד טעקסט דעס אלטען טעסטאמענטס, לייפציג 1891; בלה צור איינזייטונג אין די הייליגע שריפט שטראסבורג 1894; Ryle, *The Canon of the old Testament*, London 1896.

א.

כְּתוּבָה (כְּתוּבָה): שמר ההתחייבות שכותב האיש לאשתו, שמקבל עליו חיוב בצרכי פרנסתה ועוד כל זמן שהיא תחתיו, ולשלם לה סכום כסף כשיגרשנה או כשתתאלמן ממנו, ואשה הנשאת בלא כתובה ובלא קידושין היא פלגש (סנהדרין כ"א.). ודעת הרמב"ם (מבוא בחינוך ס" חק"ע) שהגרשא אשה בלא כתובת

לבנו פן יירשנה בעלה, וכותב לה „בני דרכין ידיון ליכי מינאי אינן ירתון כסף כתובתיך יתר על חולקתך דעם אחורק“; מזונות הבנות של האשה ושתביאה עמה, וכותב לה „בני נוקבן דהוי ליכי מינאי הוין יתבן בביתי ומיתונן מנכסיו עד דחלקתן לטבתיך“; מזונות האשה עצמה מנכסיו אם ימות הבעל עד שתתארס לאחר, וכותב לה, את תחא יתבא בביתי ומיתונא מנכסיו כל ימי מינר אלמנותך בביתי“ כך היו כותבין אנשי ירושלים ואנשי הגליל, ואנשי יהודה היו כותבין „עד שירצו חיוורשין ליתן לך כתובתיך“ (שם נ"ב:); ואחריות הכתובה עליו ועל יורשיו, בימי הגאונים בסלו רוב חקנות חכמים בכתובה וכתבו רק המוהר סאתים וזו ושאר בסות ועונה. הרא"ש מביא בשם ר' מתתיהו גאון המעם שבסלו כתובה בנין דרכין, דעיקר החקנה היתה כדי שיקפוץ אדם ויתן לבתו נדוניא כמו לבנו והיום נתנו ליתן לבת יותר ויותר, ומביא תשובה מבעל העיטור לר' הנינא בר' יהודה ואומר: והלאוי יתן איש היום לבנו כבתו (אשרי כתובות פ"ד). ומדקדקין בכתיבת הכתובה ובפרט בשמות כמו בנט, שאם יקרה שיגרש אחד את אשתו ילמדו שמותיהם מהכתובה, ולכן הוכיח המהרש"ל את הרמ"א כי כתב משולם מלא וא"ו ובפסוק כתוב חסר (תשובת הרמ"א סי' ס"ח). ובתבין זמן כמו בכל שטרי חיוב, וכותבין בכתובה חרש ובנט ירח לפי שבנשואין כתיב אשה חדשה, ובגרשין כתיב גרש ירחיים. לכתולה כותבין הרא בחולתא ולא למנחא הרא ארמלתא ולחלוצה הרא חלוצתא ולגרשה הרא מתרבחא, ואם היא אנוסה או מפוחה כותבין סתם ולא כותבין בעולה משום חשש כהן דאם אמרה לכר נבעלתי נאמנת, רק בשבויה כותבין שבויה, דפסולה לכהן (מחר"ם מינץ בשם הרמב"ם).

וכותבין „דין נדוניא דהנעלת ליה“ וכו' אע"פ שלא הבניכה כלום כדי שלא לבייש מי שאין לה. מה „שהוסף לת טריליח“ היא התוספות כתובה והיא שליש על עיקר הכתובה (עי' תוס' ב"ב מ"ט: ד"ה השלשה). ומחקנה הגאונים לכתוב התוספת בכל הכתובות (רמב"ם אישות פט"ז; אה"ע סי' י"ב נ"ב). כתובה אינה נגבית אלא מן הקרקע, אבל הגאונים תקנו שתגבה גם מן המטלטלים, וכתב ר' שפירא גאון שהתקנה הזאת נעשית בהסכמת ועזקתא דריש גלותא ובעזקתא דראש ישיבה, וכותבין בכתובה מקרקעי ומטלטלי „ואפילו מנלימא דאכתפא“. כתובה פגומה, שיש בה טענה שכבר קבלה סכום הכתובה כולו או מקצה, אינה נגבית אלא בשבועה, ואם פטרה הבעל משבועה נובה בלא שבועה (כתובות פ"ז, ריב"ש סי' ע"ח וק"ח, ש"ע אה"ע סי' פ"ח א'). ויכולה לגבות במשך כ"ח שנים אחריו מות בעלה גם אם נשאת לאחר, ואחר הזמן הזה לא תוכל לגבות עוד מטעם יאוש, אבל אם נתגרשה תוכל לגבות לעולם (כתובות ק"ד, רמב"ם אישות פט"ז כ"ג, אה"ע סי' ק"א א"ד"). חכמי טולימולה תקנו

שלא תגבה יותר ממחצית חנכסיה, אם כתובתה חרבה וחנכסיה מעומים, והמחצית חנוניה ליורשים (אה"ע סי' ק"ח). האשה תצא בלא כתובה אם עוברת על דת, משה ויהודית, או תחזקה באומאה, הנודרת אינה מסיימת, או סקללת אבות בעלה בפניו, או אם רוצה לדרד בא"י ותיא סמאנת ללכת עמו וכו'. כל אלו אין להם לא עיקר כתובה ולא תנאי כתובה ולא תוספת, אבל חפול מה שהכניסה לו והוא בעין, ואם היא מורדת פוחתין מכתובתה (כתובות ע"ב, ק"י: רמב"ם אישות פ"ד ופ"ה; אע"ה סי' קמ"ז—ק"יז).

[נוסח הכתובה] נוסח הכתובה נמצא ברמב"ם (הל' יבום פ"ד ל"ג), ובגהלת שבועה (סי' י"ג), נוסח כתובת יבמה הוא: „... איך פלוני ב"פ אתא לקדמנא ואמר לנו, אחי דמן אבא שביב וחי לרבנן ולכל ישראל שביק ובר וכתר ומורית ומחסין ומקוים שמא בישראל לא שבק, ושבק החיא- איתתא דרשמה פביס דממתא פלונית חזי לי מדאורייתא ליבטי יתה ברכתיב בספר אורייתא דרשמה יבמה יבא עליה. וצביאת פלונית דא ואחיבמת לפב"פ יבמה בדיל לאוקובי שמא בישראל ברכתיב והיה תכבור אשר תלד יקום על שם אחיו חמה. ודין נדוניא די הנועלת“ וכו' (רב אלפס יבמות פ"ב; עי' רמב"ם יבום וחליצה פ"ד ג'). אם אשתכח טעות בכתובה כותב כתובה אחרת בפני עדים; „וכדז אשתכח מעותא בשטר כתובתא דהתייבית לה מנאי מיומא דאיתנסבית לי שחיה ביום פלוני וכו' וכתבנא לה כתיבתא דא חלוסי כתיבתא קמיתא, מיומא דנן, איך פב"פ“ וכו'. אם אכדה הכתובה כותב לה כתובה אחרת והיא „כתובה דאירכסא“. ויש נוסח כתובה כזאת מרבנו גרשום מאור הגולה, וזה נוסחה: „מה דהות קדמנא דחתימין מלתתה בשחסר יומין לירחא דשבט שנת ד"א ושבע מאות וחלת לכריאת העולם (943) וכו' והשתא הווא שטר כתובה אירכס ובעינא למיכתב לה אחרנא בתריקא [דיליח], וקנו מינאי וכתבו וחתמונו עלי בכל לישנא דזכו ותנו לה להרא מרת כונא אינתתא בת ר' דוד למיהוי לה לזכו בכתיבתא קדמא ומקבלנא עלי מחשתא למיפלח ולמיקר ולמיון“ וכו' (ברם חמד ה"ח 106). ועוד נוסחאות אחרות (שו"ת מרבנו מנחם עזריה שאלח מ"א, נחלת שבועת סי' י"ד, תקון שטרות סי' ט'), המנחג שהרב קורא את הכתובה אחר סדר הקדושין נלמד מריב"ז שתתם וקרא את הכתובה של בת נקדימון בן גודין (כתובות ס"ז:). ע"ע גם; מונונה; נשואין.

כתובות: מסכתא בש"ס, סדר נשים, אחר יבמות, ויש בה י"ג פרקים במשניות בתוספתא ובגמרא תלמוד בבלי וירושלמי. פ"א: בתולה נשאת ליום ד' ואלמנה ביום ה', כתובה בתולה סאתים ואלמנה מנה; לענין מענת בתולים. פ"ב: לענין נאמנות באשה אם היתה בתולה או אלמנה כשנשאת ונאמנות בכלל, ואם אין

עליהם לא גלו ישראל עד שנעשו כ"ד כתוב של מינים (ירוש' סנהדרין פ"י ט'). המינים הם היורדים (גנוסטיקים) שהאמינו בשתי רשויות, כפרו בתחיית המתים ובתורה מן השמים, גלו פנים בתורה שלא כחלכה ושנאו את החכמים. חז"ל מזכירים ד' כתוב שאין מקבלין פני שכינה והם: כת לצים, כת חנפים, כת שקרים, וכת מספרי לשון הרע, (משנה סוטה מ"ב מנהדרין ק"ג, ומדרש תהלים ק"א ג').

[כת לצים] הלצים נתיחסו עם הרשעים: אשרי האיש שלא הלך בעצת רשעים ובמושב לצים לא ישב (תהלים א' א'), שהיו מבנים התורה ולומדיה, הלשינו על משה רבינו, חתלוצו בספורי התורה ומצותיה, הם היו בעלי מריבה וחכמים שכורי יין ושכר ומחרפים ומגדפים ה' ותורתו (שם כ"א י"א וכ"ד כ"ד ט', כ"ז י'). ליצנים שבאותו דור חדשו על דור הפלגה (ב"ר פכ"ו), על אבימלך ופלשתים (שם פ"ח ה'), על דור המדבר (תהלים א' י"ד), על קרה וערתו (שם א' מ"ז). על משה אמרו לא נביא אמת היה ולא דבר ה' עמו ואין תורה מן השמים (תנחומא הוצאת באבער ח"ד דף צ"ב). והיו מדברים אחריו: אפשר שהשכינת שורה על בן עמרם (שמות רבה פנ"ב), או אדם ששלם במלאכת המשכן אין אתה מבקש שיחא עשיר (שם). ועל ספורי המקרא נמצא מהם ליצנות: אמר אתך לחבירו מתיירא אני של יום האחרון תנפה כרסי ותבקע מפני שאין אנו מצאין וכו' (במדבר רבה פ"ז). וע"כ אמרו שאין דוד שאין בו לצנים (ילקוט ר"ל"ט ע"ב). וכמו מנשה שדרש דרשות של דופי, באמרו לא היה לו לכתוב בתורה וילך ראובן, ולא לכתוב ואחות לומן חסנע (ספרי במדבר ס' ק"ב). לפיכך תקנו חכמים שמעשה ראובן נקרא ולא סתרגם וכן מעשה תמר ומעשה דוד ואמנון (מגילה כ"ה). הלצנים השתמשו בדרשותיהם על האנשים שנזכרו במקרא לגנאי כמו הנחש קין וקרה (עי' בס' של אירנוס נגד הכופרים ח"א פ"ב ס' א'). ואמרו בירושלמי: כד הוה חמי בר נש כשר הוה מייחבי נביה תרין ליצנין וא"ל איזה דור הביב סבל הדורות? א"ל דור המדבר, ואינון א"ל ולא עבדון ע"ז? והוא אמר להון בגין דחביבין לא איתענשו. ואינון אמרין ליה חשי (שתוק) מלכא בעי מיבער בן (ירוש' ע"ז פ"א א'). ומי לא ישתומם על התשובה שנתן בר נש כשר? אלא בודאי דרך היתול השיב להם.

[כת חנפים וכר'] חונפים נזכרו בישיעה (מ' י"ב, י' ו') ובאיוב (ח' י"ג, י"ג מ"ז, כ' ו') ובספרא (מ"ז מ"א), ותרנומו בכל מקום באיוב חנף הוא דלמור, או מלשון ר' בנימין אמר מפרסמין את החנפים מפני חילול השם, ועדה שיש בה חנופה היא מאוסה כנדה (סוטה מ"א:). וכל אדם שיש בו חנופה אפילו עוברין שבמעו אמן מקללין אותו (שם). אמנם חז"ל השתמשו ביסס חנופה גם למדבר בלב ולב, ואמרו שנתחייבו

עדים, הפה שאסר הוא הפה שהתיר"; ולענין שבריה ואנומה, פ"ג: קנס באונס ומפתח, באיזח נערות יש קנס, פ"ד: מה שהאב זוכה בבתו, ועד מתי היא ברשותו, אם הוא חייב במונות בתו, וסוף הפרק שייך לפ"א על דבר התתייבות הכתובה, וכן ריש פרק ח', אדות התוספות כתובה, פ"ה: המלאכות שחייבת האשה לעשות, ר"א אומר, "אפילו הכניסה לו מאה שפחות כופה לעשות בצמר, שהבטלה מביאה לירי זימה" או "לידי שיעמום"; עונת האשה ומורדת או המורד על אשתו; צרכי האשה, פ"ז: מה שזוכה הבעל מאשתו ובסק הנדוניא, פ"ז: המדיר אה אשתו ונדריה, ובאיזה אופנים כופין להוציא האשה, פ"ח וריש פ"ט: אם נפלה ירושה לאשה מתי זוכה בה הבעל, סוף פ"ט: הפוגמת כתובתה דחיינו שיש איזה מענה בפרעון הכתובה, לא הפרע אלא בשבועה, פ"י: מי שהיה נשוי שתי נשים או יותר לענין הירושה ופרעון הכתובה, פ"א: דין אלמנה לענין מוונות ונכסים ופרעון הכתובה, פ"ב: לענין מוונות לבת האשה שפסקה עמו קודם הנשואין, ומוונות האלמנה, פ"ג: התקנות של שני דיני נזירות בירושלם לענין מוונות לאשה שהלך בעלה למדינת הים, ומוונות חבנים, ובדרך אגב דברים אחרים שאמרו הדיינים האלה, בסוף הפרק: שלש ארצות לנשואין שאם נשא באחת מהן לא יכול לכופה לצאת אחריו לארץ אחרת, והכל מעלין לא"י ואין הכל מוציאין, כי יכול הבעל לכופה לאשה לעלות עמו לא"י; ובאיזה כסף של המדינה ישלם הבעל הכתובה, אם נרשה או מת במדינה אחרת, בגמרא יש ברכת הנשואין (ו' ח'), ותקנות אושא (מ"ט: ג'), ובסוף נזכר מות רבי (ק"ג, ק"ד), ומעלת ארץ ישראל (ק"ו)—ק"ב:). גם נמצאות בה אנדות יפות (מ"א: ג, ס"ז: ק"ח:).

ב. מ.

כתובים: ע' כתבי קדש

כתובים אחרונים: ע' ספרים היצונים

כתוב: חבורות ומפלגות שונות שיש להן דעות מיוחדות בעניני הנהגת המדינה או בעניני הדת והאמונה. גם בימי הבית הראשון היו חבורות חבורות בישראל שדעותיהן בעניני המדינה היו שונות זו מזו, וכמו כן בעניני הדת היו מתנודות לתורת משה ולדברי הנביאים וראשי הכנסיה, אולם לא היתה הפרידה ניכרת ביניהן כי רוח הלאומית היתה מחברת אותן. אבל בימי בית שני, מיום שהחלה רוח היונים למשול בא"י נתפרדה התבילה המקשרת את הלאום הישראלי ועמדו כתובות נפרדות. הכת היותר גדולה היתה כת הפרושים ומתנגדיהם הצדוקים שכפרו בתחיית המתים ואכזרו אין תורה שבעל פה, ולימינם עמדו הבייתוסים שנהלקו בדעות ובאמונות ובמנהגים מן הרבנים, ובשמאלם האסיים. בתלמוד ומדרשים נזכרו כ"ד כתוב, ואמרו

בין שנולדה קודם זמן התלמוד או בזמנו או אחריו. תבוא בערך מיוחד. ע"ע אביונים; אבליו ציון; איסיים; ביחוסים; דאגאטון; דומני; בני ישראל (בערך חודי); חסידים; יורנאנים (מושכניים); יודעים (גנוסטיקים); סנאריים; סנדיים; עיסוניים; עכבריים; עמרניים; פרושים; צרוקים; ריפורמים.

ביבליוגרפיה: מרמרשטיין, רעליגיאנסגעשיכטע שטודיען, חוברת א': די בעצייכנונגען פיר כריסטען אונד גנאסטיקער אים תלמוד אונד מדרש, סקאטשו 1910.

א. סמ"ש

כתיים: מבני יון בן יפת (בראשית י"ד), ועל שמו נקראה האומה שיצאה ממנו כתיים. חז"ל חשבו כי בני הכתים הם הרומיים, תרגום וצ"ל מיד כתיים (במדבר כ"ד כ"ד) "מרומא", ותי מן למברניא (צ"ל למברדיא) ומארע איטליא, בס' בראשית (שם) תרגם יונתן כתיים אבויא (צ"ל אבייא Euboa), וכן הוא הנוסחא בירושלמי (מגילה פ"א). יונתן על נביאים תרגם כתיים (יהוקאל כ"ו ו') מדינת אפוליא שהוא נ"כ אחד המחוזות באיטליא. על הפסוק וצ"ל מיד כתיים אמר רב ליתן אספיר ופירש"י שצ"ל לינן אספיר והוא מחנה של רומיים (סנהדרין ק"ו, ע"י ערוך ע' אספיר), וכן דעת הרס"ג והראב"ע, וראיתם מרגאל (י"א ל'), ובפי עדות סופרי היונים והרומיים נמצאה בימי קדם עיר בארץ איטליא בשם Cetia, והנה במלצית יהוקאל על צור נאמר: "שן בת אשורים מאי כתיים" (שם) והוא האי קורסיקא מאי איטליא ששם מכתר עצי ברזל ותאשור. אמנם לדעת יוספוס כתיים הוא האי קפריסין. (קדמוניות ס"א פ"ו א'). וכן דעת גוניוס כי השם כתיים מורח על האי Cyprus אשר שם ישבו רבים מבני צור ונקראה לפניו Kitlon (כיתונא), ועתה שם המקום Cheti, וכן פ' הרש"ד בבאורו (בראשית שם), ע"ע קפריסין.

ב. מ.

כתיר: עטרה, נזר (ובלשון חז"ל תגא, בליליא), חסובב וכקיף את הראש, והתיחד לכתרן של מלכים, כתר מלכות (אסתר ב' י'). כתר הוא תרגום ארמית של עטרה במקרא. במשנה אמרו: שלשה כתרים הם, כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות, וכתר שם טוב עולה על נביהן (אבות פ"ד י"ג). או אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד (חולין ס"ו). כל אלוף מלכות בלא תגא (סנהדרין צ"ט). עמרת מלך ארום אבן שואבת היתה בה (ע"ז ס"ד). בימי הבית השני תיו החתנים והכלות נושאים כתרים ביום ההגתם. בפולמוס של אספסיינוס גזרו על עמרות כלות (משנה סוטה ס"ט). אבל של הדם ושל וורד מותר, ושמואל חתיר רק של קנים ושל חילת (נוכח הגבל במים). ר' יוחנן אוסר עמרות כלה עם עיר של זהב (מצויות על"ה עיר

ישראל בלייה בשביל שחנפו לו לאגריפס המלך ואמרו אחינו אתה (שם). כת שקרנים. חז"ל גינו מאד את מדת השקרנות והרחיקו את עצמם ממנה ומאנשים המדברים שקר ומרמה. כת לשון הרע היתה נ"כ כבחה בעיניהם מאד, כח לה"ד נחלקו לאותן שאמרו לה"ד על הקב"ה ולאותן שקפרו לה"ד על בני אדם, ועל שניהם אמרו: כל המספר לה"ד נגעים באים עליו (ערכין ט"ו). ישראל אמרו לה"ד על הקב"ה באמרם שמה יש בו כח לזון את ישראל במדבר ולערוך לפניו שם שלחן? (פרקי ר"א פ"ג בשם ר"ג), ועל אלה שאמרו לה"ד אמרו, שאין להם חלק לעוה"ב (שם), ע"ע לשון הרע, במס' ד"א רכה (פ"ב) נזכרים כמה מיני רשעים ובכללם הכתות: הצדוקים המוסרות (הם התנפים) הזרים, האפקורסים, עוי פנים ומטילי מחלוקת, הרשעים נחלקו בינם לבין עצמם לשתי כתות. על ארות האפקורסים נחלקו חז"ל: מאי הו אפקורס? ר"י ור"א אמרו: כהן דאמר "הן ספריא!" וכהן דאמר "אילן רבניא!" (ירוש' סנהדרין פ"י א'). רב וריב"ל אמרו: המבזה ת"ה או את הכירו בפני ת"ה זה אפקורס (סנהדרין צ"ט). אולם נמצאו שם דוגמאות אחרות: א' המגלה פנים בתורה ואפקורס חד הוא, גם מנשה המלך שרדש הגרות של חפי (שם) וספרי במדבר ל"ג; ב' הני דאמרי "מאי אחנו לן רבנן? לירדהו תנו ולירדהו קרו"; ג' כגון דיתבי קמיה דרביה ונפלה ליה שמעתא ברובתא אחרתי ואמר הכי אמרינן התם ולא אמר הכי אמר מר; ד' כגון דאמר מעולם לא שרו לן עורבא ולא אסרו לן יונה; ה' כגון דאמר "אילן רבנן"; ו' המכנה את רבו בשם (שם). כנראה נתרבו האפקורסים בימיהם וכחם היה גדול, ור' יהושע בן כנניה היה נוצחם, וכשנמס למות היו תלמידיו רואנים "מה תהוי עלן מאפקורסין" (חגיגה ה'); ור' אליעזר אמר לתלמידיו: הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפקורס (אבות פ"ב ו'). ע"ע אפיקורוס, חבריהם של האפקורסים הם הזדים שנוכרו בכל מקום אצל המינים (בכרבת ולמלשינים בש"ע), וגם בברכת חנוכה נזכרו: "מסרת זדים ביד עוסקי תורתך", השבעים מתרגמים זדים (במזמור ק"ט בתהלים) בכל פעם *πασάρμοι* והמה מתנגדי הרת והתורה, בכלל נשתנו הכתות הנ"ל בתכינתן להכתות של היודעים והמינים שמוכרים אבות הכנסיה הנוצרית. הכומר אירנוס אומר עליהם כי אוכלים ושותים עם הגוים כובחיהם ומנסכיהם, והם בעלי חמס ומרמה, בעלי גלוי עריות ומבזים התורה והחכמים (נגד המינים ח"א ב"ד ה'). תלמידיו שמעון האמנושי שהיו הראשונים מתוודעים שנאו את התורה והרת (שם ס"ד). מבזים הקב"ה ואומרים שהוא שני לאל עליון וקוראים אותו בשם (שם), וכופרים בתורה ובתחיית המתים, והורסים הכתובים לפי דעתם, ועליהם אמרו חז"ל שאין להם חלק לעוה"ב. כל כת מסוכה שיש לה ערך היסטורי.

חר סיני בעת שאמרו נעשה ונשמע (שבת פ"ה.). ומצינו רבנן איקרי מלכי (ניטין ס"ב.) ונושאים כתר התורה, ולעמיד לבוא צדיקים יושבים ועמרותיהם בראשיהם ונתנין מזיו חשכינה (ברכות ט"ז.). וא"ר אליעזר א"ר עתיד הקב"ה לחיות עמדה בראש כל צדיק וצדיק שנאמר ביום ההוא יהיה ה' צבאות לעטרת צבי ונ"י (ישעיה כ"ח, מילה מ"ז:). התנין נקראו כתרם, ואמרו מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרם לאותיות (שבת פ"ח. מנחות כ"ט:). בחכמת הקבלה נקראה בשם כתר הספירה הראשונה בסדר עשר ספירות (ע"ע), ויש מחלוקת בין המקובלים אם כתר היא למעלה מעשר ספירות או שחיא בתוך הספירות.

א.

ירושלם). אבל עושה אותה כיפה של מילת (בבבא של משי) וכ"ר (שם מ"ט:). וחזו עומרים את מירוח כבורים (בבורים פ"ג ג'). וכוס של ברבה צריכה עמור (ברכות נ"א.). עמורי סוכה היו עושים מעמדת של שבלים (ירוש' סוכה פ"א דף נ"א ע"ד, ותוספתא שם פ"א). עשיות הכתרים ב"רם אמור (המנהיג הל' סוכה ס"י ג"ט). ועומרים הס"ת בכתר תורה (ע"ע ספר הורה). בדרך השאילה השתמשו במלת כתר למלכות השמים, ואמרו: סנדלפון עומד אחורי המרכבה וקושר כתרם לקונו (חגיגה י"ג:). בכל יום ויום העליונים מכתיבין להקב"ה ג' קדושות, מה הקב"ה עושה, נותן בראשו אחת ושתיים בראשו של ישראל (ילקוט ישעיה רמז רע"ב). והוא ע"ד דרשתם שזכו ישראל לשתי כתרם כמעמד

שיצאו ממנו יודעי בינה לעתים שאפילו ברוחו של משיח לא היו כמותן (עירובין ק'). אך במקום אחר נראה שנחשב לה זאת לחובה ובתח למדה ממעשיה שנאמר ותצא דינה ונ"י ודרשו כאמה כבתה (ב"ר פ' ד'). לאה נקברה במערת המכפלה עם יעקב. ע"ע רח"ל; שב"ט.

ב. מ.

**לאווין : ע מצות
לאומיות : ע ציונות**

לאזארום, א"מא : משוררת בלשון אנגלית; נולדה בנובמבר 22 יולי 1849, ומתה שנה 19 נאו"י 1888. היא היתה בת משה ואסתר לאזארום שהיו מצאצאי ספרד. עודנה בעלוסיה פעם בקרבה רוח חשירה, וראשית פעולתה קובץ שירים, בין שנותיה י"ד ו"ה. י"ל בשנת 1867 בנובמבר בשם Poems and Translations (שירים והעתיקות). וכתבה כמה מאמרים חוברות וכספרים פרויים וחרוזיים ואיזה דרסאות, והעתיקה שירי היינע (1881). בפרט התעוררה בה רוח השירה היהודית משנת 1881 ואילך מעת החלו גרי רוסיא לבוא לאמריקא במספר רב. וכתבה הרבה בשבת הנרים ולתועלתם, וביחוד נכבד ספרה האחרון By the Waters of Babylon (על נהרות בבל). העתיקות ממסורתי עברים נעשו בשימוש העתיקות האשכנזיות של מיכלזקש וניינר. בחייה נדפס קובץ שירים ומאמרים שחברה שהיו ספורים בעתה בשם Songs of a

**לא תסור : ע מצות
לאדו : ע לודו
לאדי : ע שניאור זלמן**

לאה : אשת יעקב אבינו. היא היתה בת לבן הבכירה ועיניה רכות, ואחותה רחל הצעירה היחה יפת תואר ומראה. יעקב עבד בבית לבן ברחל שבע שנים, אך לבן רמזו כי נתן לו את לאה לאשה תחת רחל. באמרו, לא יעשה כן במקומו לתת הצעירה לפני הבכירה, ויתן לו גם את רחל בשכר שבע שנים אחרות. לאה ילדה ליעקב ששה בנים: ראובן שמעון לוי יהודה יששכר זבולון, ובת אחת דינה. ותתן לאה ליעקב את זלפה שפחתה ותלד ליעקב את גד ואשר (בראשית כ"ט ט"ז—ל' כ"א). לאה היא האחרונה בסדר ארבע אמהות: שרה רבקה רחל ולאה (ברכות ט"ז:). כאן נשים שבאהל? שרה רבקה רחל ולאה (נזיר כ"ג:). לאה זכתה שיצא ממנה הבכור ליעקב מפני שקדכתה ברחמים והיתה בוכה עד שנשרו ריסי עיניה. וחזו עיניה רכות, כי יראת פן תפול בגורלו של עשו, ודרשו וירא ה' כי שונאה לאה. ששנאוין מעשה עשו בפניה וכו' (כ"ב קכ"ג. ב"ר פ"ע). גם דרשו ואחר ילדה בת (דינה), לאחר שרצה דין בעצמה ואמרה י"ב שבטים עהידין לצאת מיעקב, ששה יצאו ממני וארבעה מן השפחות הרי עשרה, אם זה זכר לא תהא אחותי רחל כאחת השפחות, מיד נהפכה לבת (ברכות ס'). נתיב ותצא לאה לקראתו שתבעו לדבר מצוח וכתה לישעב-

Semite, etc. (נויארק 1882), ואחר מותה נדפס עוד קובץ בשני תלמים בשם The Poems of Emma Lazarus (בוסטון וניארק 1889). העלמה לאזארוס נחשבה בין המשוררות המצוינות באמריקא.

ביבליוגרפיה: השלח ח"ו 428; שם ח"יא 451; קיינעוורלינג, די יידישע פרויען 804; נאהירא דעמ, דאס יידישע ווייב 281; *Morais, Eminent Israelites* pp. 186—192; *J. E.* vii. 650.

ב. מ.

לאזארוס (לאצארוס), משה: חוקר ומחבר; נולד בעיר פילדענע במחוז פהאנא באשכנז בשנת 1824, ומת במיראן אוסטריא, ב' דפסח תרס"ג (13 אפריל 1903). אביו ר' אהרן לעווין היה תלמיד ר' עקיבא אייגר. בשנת 1844 נכנס בנימנסיא בברונשווייג ולמד שם היסטוריא ופילוסופיא ובשנת 1850 הוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיא. הוא כתב ספרים רבים בנוגע לספרות האשכנזית הכללית במקצוע הסודות והפסיכר לוגיא. בשנת 1860 נבחר לפרופיסור בהאוניברסיטא בעיר בערן, ובשנת 1867 נתמנה למורה בהאקאדמיא של חיל המלכות בכרלין. הקיסר חגרמני כבדו בתואר „קעניגליכער געהיימער רעגירונגסראט“. בין ספריו הנוגעים לספרות היהדות נחשבו בפרט: „דער פראפעט ירמיה“ (1894). „די עמתיק דעס יודענמוסט“ (ב"ח 9—1898). שנעתקו ללשון אנגלית ועברית (עי' בקרת הרמן כהן במאנאטסשריפט שנה מ"ג 385 והלאה). לאזארוס התעסק בצרכי הצבור והיהדות, והשתתף באספות הקהלות בכרלין ובשנות 1882—1894 היה הסגן לאגודת הקהלות באשכנז (דייטש-איזראעלי-טישער געמיינדעבונד), ועזר הרבה לתמוך בידי גרי רוסיא ורוסניא. הוא היה אחד מסידי בית מדרש להכמת היהדות (לעהראשטמאלט פיר די וויסענשאפט דעס יודענמוסט) בכרלין, והיה פרקליט ומליץ ישר ליהודים נגד האנטישמיות באשכנז, אשר לדעתו היתה סבה עוברת, והביע רעתו נגד הרעיון הלאומי של היהודים, כי אינם עם ולאום בפני עצמם רק כתה דתית (במחברתו „טריי אונד פריי“ צד 77). בשנת 1895 נשא את האלמנה נאהירא רעמי שהיחה נוצרית ונתגיירה אצלו בשם רות, וגם היא כתבה הרבה בעניני היהדות: „דאס יידישע ווייב“ 1892; „דאס געבעט אין ביבעל אונד תלמוד“ 1892; „קולטורשמדיען איבער דאס יודעני טום“ 1894.

ביבליוגרפיה: אחיאסף ח"ד 214; השלח ח"ה 45; המליץ שנה מ"ג גליון 79; הצפירה שנת ל' גליון 79, 81; חומן שנה א' גליון 25; בערלינג, פרום דר' מ' לאצארוס אונד די עפגענפליכע מיינונג, ברלין 1887, על רות לאצארוס: האשכול ח"א 76.

ב. מ.

לאטיף: ע' לטיף

לאטיף, משפחת: שם משפחה נכבדה אשר מוצאח מעיר קטנה לאטיף Lattes בצרפת ולכן כותבים

לפעמים די לאטיף. ר' יצחק ב"ר יהודה לאטיף, חי בסוף המאה הי"ג ותחלת הי"ד. הוא היה בעיר מרפיניאן בשנת 1303 ואח"כ התישב שם בתור רופא. הוא למד בתלמוד וחכמות שונות וכתב ספרים בתכנה ועל חקמיות אשר האמין בהם. הוא נתן לסגולה אבן אשר חרות עליה אריה, ובשביל זה היה לו ריב דברים עם ר' אבא מארי אסתרק מרפיניאן וחרשב"א. ובמחלוקת האחרונים אדות הפילוסופיא היה נוטה לכאן ולכאן (עי' מנחת קנאות סי' א' ג' ה' ז' כ"ג ל"ז מ"ג). ר' יצחק ב"ר יעקב לאטיף, חי בפרובינצא והיה תלמיד הר"ן. בשנת 1340 כתב ספרו „תולדות יצחק“ ובו מ"ן פרקים. בעשרה פרקים תראשונים סבאר קורות תורה שבע"פ. יסודות המשנה והתוספתא, וספר יד החזקה להרמב"ם בבאורי המצות. בפרק י"א מונה מנין מצות כסדר התורה וע"פ פירוש הרמב"ם והסמ"ג. בפ"ב סבאר המקראות שהובאו במורה הנבוכים. פ"ד סבאר שיטת הראב"ע בפילד סופיא, ובשני פרקים האחרונים באו תשובות הרמב"ם בבאור דבריו ביד החזקה ודעות הקדמונים בנוגע למעשה בראשית. לספרו זה הקדים הקדמה ומוזכר בה זכרונות חכמים הרבה במדינתו. ומצורף לוח מפתח לעניני ספרו בשם „שערי ציון“. נמצא כ"ב בביבליותיקים, ורק החקרמה נדפסה ע"י באבער עם הערות (לבוב 1885). עוד חבר „קרית ספר“ באור עה"ת להלכה ולחקירת הדת (בכ"י על בראשית ושמות באוצרות חיים. ע"י צונץ צור געשיכטע 479). יהודה בן יעקב לאטיף, חי במאה הי"ג בצרפת, וחבר ס' „בעל אסופות“ בדינים וש"ת, ומזכירו ר' יצחק לאטיף בספרו שערי ציון (דף ע"ג). לקומים סבעל אסופות נדפסו ע"י שרל במאנאזין של ברלינג (ח"ד 73). עסנואל בן יעקב (בנימו) לאטיף, חי בערך שנת 1515 באיטליא, והיה מצוי בחצר האפיפיור ליאו העשירי בתור רופא ומעתיק מלשון רומית. בנו ר' יצחק יהושע בן עסנואל, תלמודי ומדפיס, בשנת 1536 היה במנטובה ועשה מסק להתיר הדפסת הזהר (עי' הקדמת הזהר המתחלת יצחק דא לאטש) והיה שותף להמדפיסים. וכנראה הוא ר' יצחק סלאטש הנזכר בתשובות המביט ח"ב, ולפי דברי ר' חיד"א העתיק ס' „חשק שלמה“ לר"י אלימן וחשלימו בשנת שכ"ח (1568). הוא כתב פ"י על ס' בחינת עולם (כ"י בוויין), וש"ת שנרפסו ע"י פרידלענדער (בוויין 1860). ר' יצחק נקרא לפירארא בתור מורה לבני יצחק אברבנאל ומת בפירארא בשנת 1570. (עי' אוצר נחמד ח"ב 60). ונמצאו עוד היום רבנים וחכמים באיטליא מצאצאי משפחת לאטיף (האטיף ח"א סוד ב' 207).

ב. מ.

לאנדא: ע' לנדא

לאנדרו, אברהם בן יצחק: נולד בארם צובה במאה חט"ו, והיה תלמידו של מן הבי"ב בצפת.

לאסאל (Lassale), פֿרֿינאָנאָד: יוצר תנועת הפועלים באשכנז ושיטתם הסוציאליסטיקורמית. כלומר, של השתתפותם בכל עסקי המדינה. נולד בברעסלוי 11 אדריל 1825, ומת 31 אוגוסט 1864 בנענף שווייץ. הוביל לקבוצות בברעסלוי. אביו היימאן איש סוחר ובן הדור החדש בימים ההם, שלח אותו לבית הספר ברצונו ובחוקתו שיהיה רופא או עורך דין, אבל לאסאל לא הצמיין אז בחריצותו ולא חשק בלמודים. ע"כ החליט אביו ללמדו דרכי המסחר ולתכלית זו נסע לאסאל בשנת 1840 ללייפציג. אולם אחרי עבוד שנה אחת נוכח שלא נועד להיות סוחר, ויעזוב את העיר והיא תרש וינמור למודי הניסנויים יהי תלמיד האוניברסיטאות בברעסלוי וברלין. שם השתקע בפילד סופיותו של הענל וירכוש לו את ידיעותיו הרבות בלשונות הקלסיקות שהצמיין בהן כל כך, ויתודע לראשי חכמי אשכנז אשר הקירו סאד את כשרונותיו האר-צויים. תימבולד קרא אותו "הילד הנפלא". אז נתבסס בו ג"כ הרעיון לכתוב את ספרו הגדול על הפילוסוף היוני היראקליס. בהיותו בן י"ד ומ"ו שנה כבר קרא את ספרי היינע ובערנע בלב מבין וברוח בקרת ויקלום את רוב דעותיהם ושאיותיהם, את אהבתם לחפש רוחני וחרות מדינית ואת שנאתם לעבדות והכנעה. הם הציחו בתוך נפשו התלהבות זו אשר לחמה בו עד לפני מותו. למען השתלם בלמודיו נסע לפאריס ושם נודע להיינע, והמשורר הגדול הוא איש עמד אז על פסנת גדולתו נתבמל בפני רצונו וכשרונו של הנער לאסאל, וינבא לו גדולות. באחד ממכתביו אליו כתב: "...מעולם לא ראיתי איש כמותך שנתאחד בו באותה מדה שכל זך ובריא והתלהבות עם כשרון המעשה. לך הצדקה להיות עז פנים... בפניך הנני אף זבוב הלש...". בככתבו לידידו פון אנזי. העריץ את כשרונותיו וידיעותיו של לאסאל במלים המעידות על התלהבותו והתבטלותו של המשורר בפני רעו זה שלא הניע עוד לעשרים.

[בתור מליץ יושר] בשוכו לברלין (1845) נודע להנסיכה האצפולד אשר בעלה, שהיה בעל זרוע. שלח מביתו ויגול כל הונח ויציא עליה שם דע. הנער העברי חס על כבודה של האשה אשר חיתה למרטס תחת דגלי נסיך נרמני. ואם גם הוגד לו שכל קרוביה התקפים והמלך בעצמו לא יכלו הושיע לה, לקח על עצמו לריב את ריבה בפומבי בבתי המשפט ולהציל את הונה וכבודה. אחרי עשר שנים של עבודה ענקית, של עמל רוח ונוף, הצליח, את אשר לא פלל שום איש, להכניע את מתנגדו תחתיו. ריב זה שאלצהו להקדיש לו כל הונו וכל כחותיו משך עשר שנים, להמליץ על הנסיכה ועל עצמו בפני שלשים וששה בתי דינים ולהשתמש בכל הצטרקאות והאמצעים, שם אותו לשיחה בפני חברות וחברותו ששעה כל זאת לא רק מאהבת היושר. אבל בו ההפתחו והשתכללו חרבה מכשרונותיו הגדולים ואחרי עינמד חקבע לו שכר שנתי לכל ימי חייו.

ונסע לויניציא להרפס ספרו "מגן אברהם" (1603). י"ז דרשות על ברית מילה אישות צדקה וידי תשובה אבלות וכו'. עוד חבר ס' "נקודות חכמה" פי' על שה"ש שדרפס ע"י ר' משה לאנידו (ויניציא 1616). ובהקדמתו יאמר שר' אברהם חבר עוד פי' עה"ת ועל המגלות והפטרות, על תהלים משלי איוב ודניאל ולא הספיק לחצוים לאור. ויש ממנו איזה תשובות בבי' ברוין ונרפסו עם חערות ע"י פרידלענדר (ויון 1860). ר' שמואל ב"ר אברהם לאנידו, היה רב בארם צובה בסוף המאה המ"ו והיה בן דורו של האלשיך ור"ח ומאל. הוא התעסק בפרט בדרשות ולכן מכונה "הדרשן". הוא חבר "כלי פז" פי' על ישעיה ועם פתיחה ויחידשים לנכדו ר' שלמה (ויניציא 1557): "כלי המדה" דרושים ופשמים ומאמרים תמוהים כסדר התורה כמה דרושים לכל פרשה (שם 1594); "כלי יקר" על נביאים ראשונים מלוקט מכל הספרים שלפניו בתוס' פשמים ויחידשי חז"ל (שם 1603). ר' חיד"א אומר כי היה בידו כ"י מר' שמואל פי' על מדרש שוחר טוב בשם "שכל טוב" (ע"י נייגר, מלא חפנים 86 הערה 107).

ב. מ.

לאנקעסטר (Lancaster): עיר במדינת פנסיל' וויניציא בארצות הברית. נוסדה בשנת 1730 והיא אחת משש או שבע ערים בארצות הברית שישבו שם יהודים קודם המרידה והפשות הארצות בשנת 1776. יש רשימה משטר מכירה מיום 3 פבר' 1747 שנתן מהאמאס קוקסאן ליצחק גונוס ריקוס ויוסף סימון שקנו ממנו חצי אקר קרקע בלאנקעסטר בעד החברה קדישא לצורך בית הקברות. בעת ההיא היו בלאנקעסטר עשר משפחות של יהודים וביניהם הרופא יצחק בהן. יוסף סימון היה אחד מראשי הסוחרים שעסקו עם הוודיים והיו לו כמה אחוזות קרקע ונכסים רבים, והספיק צרכי אנשי החיל. הוא מת 24 יאנואר 1804 בן צ"ב שנה, ונקבר בבית הקברות הנ"ל. אחון לוי (Levy) יליד אמשטרדם היה שותף ליוסף סימון וחלווה כסף רב להקולוניסטים האמריקנים כאשר מרדו בממלכת אנגליא. שמשון לוי נתמנה לעורך דין בשנת 1813. בביתו של סימון היו מתפללים עד יום מותו. ומאז נתפרדה החבילה ורוב היהודים העתיקו משכנם משם. ולא היה שם מנין קבוע עד שנוסדה קהלת ישראל מחדש בשנת 1855 בשם "שערי שמים" מ"ח חברים ובראשם יעקב הער-צאג. בית הכנסת נבנה ונתחנך ערב ר"ה שנת תרכ"ח (1867). והשתמשו בבית הקברות הישן. קהלה אודתר דוקסית בשם "דגל ישראל" נוסדה בשנת 1895 עם חמשים חברים, גם יש שם חברות שונות לצדקה. מספר היהודים בלאנקעסטר כאלף ורובם מנהלי רוסיא שכאו שם משנת 1884 ואילך.

ביבליונרפיא: Publ. of Jew. Hist. Society, No. 1, 2, 5, 8, 9, 11 (ע"י מפתחות). ב. מ.

שנת 1863, והוא הסכים להיות נשיאה ומנהיגה ונבחר על משך של חמש שנים. מספר החברים אשר היה מצער מאד בשעת הוסדה התרבה יום יום, ועת נסע בנפות נחר הרחיץ לדרוש בין הפועלים ולהפיץ דעותיו ברבים, נתקבל בכל הערים הן בכבוד מלך ותרועת מנצה, ואלפי מעריציו אשר נהרו אחרי מרכבתו בפרחים ובדגלים בכל מקום בואו ותרועתו היתה שלמה. גם ביסמארק, התקין בכל ממלכת אשכנז ובין שרי הממשלות באירופא, הלך לו כבוד ושעות שלמות הקשיב להצגאותיו על עתידות אשכנז שהתעסקו בהן שניהם בימים החם, איש איש מפאת השקפתו האישית. אבל אז החלו גם כחותיו לשקוע ולהתמעט. נפו נחלש מאד ועמו נחלשו גם רצונו ורוחו, ובסתר ובסומכי החל לרבר מיום מותו. אז נפגש עם העלמה היליני מבית דענינגסן, שאמרה היתה יהודית מומרת, ותרבק בה נפשו. גם היא אהבה אותו. אבל אבותיה לא הרשו לה להיות אשת איש יהודי ויבחרו בהנסיך מראקוביצא אשר הפך לקחתה לו לאשה. לאסאל דרש את הנסיך לדרקרב ויפול בפנישה זו הלל. והובל לקברות בקברות עמו בעיר מולדתו.

[שיטתו] דעותיו שנשתנו מעט בצורתן אחרי מותו הוסיפו לרכוש לבות הפועלים באשכנז והוג השפעתן התרחב בכל הארצות. אמנם ישנם מתנגדים לשיטתו גם בין בעלי אומנתו, האומרים כי שיטתו כבר עברה ובמלה מעולם החיים, וקובלים עליו שהיה מהב את הרעיון הלאומי והאימפיריאלי של עם אשכנז. כאשר נראה מחוברותיו על מלחמת איטליא ופילר סופיותו של פיכטא. בנוגע לדעותיו הנה ישנם חכמים בעלי הסתכלות הדה ובהירה האומרים שלא רחוק היום עת הן תחזורנה לכבוש להן מקום ולהשתרר על הרחוקות. ובדבר חיבתו לאשכנז עליו רק להודות שזו היתה אחת המדות המוכיחות על טבעו היהודי. אמנתו לארץ מולדתו היתה לו מסורת אבות שלא יכול להשתחרר ממנה. והוא בפירוש אמר בנאומיו. שלא בא להרוס את היסודות ולעקרם משרשם, כי א לחדשם ולתקנם ע"פ תנאים יותר מוסריים. אם גם לא האמין במוראה של מלכות. הנה האמין בסדרים מקוימים. שיטתו לא היתה שלילית, ניהיליסטית, אדרבא, היא באה לדרוש משפט ולקיים זכותם של מליוני איש שנולדו מהם בעלי הורוע.

[יהוסף לעמו] מתוך עובדות מקימות ומתוך מכתביו לאבותיו, מתכנן, סגנונם ומבטאיהם העברים, יוצא שאביו ואמו עוד דבקו באמונתם והוא באהבתו אותם השתדל לרבר אתם בלשונם ולפי רוחם. עת בקרו אותו בברלין שבר לחם מעון קרוב לבית-הכנסת אף כי היה רחוק מביתו דרך פרסה. ובביתם למד גם לאחב ולחוקיר את עמו. בספר זכרונותיו בשנת 1840 בחיותו כבן י"ד, בותב: "אפשר לי להיות יהודי נאמן גם אם אינני שומר כמה מנהגים ומצוות". או "כיבדך

שהבשירו להקדיש אחר בן כל ימיו לעבודתו הספרותית והצבורית. ועובדה זו ראויה היא להזכר פה מלבד שהיא פרט גדול ממקרי חייו הנה מפיצה אור בחיד על תגות נפשו.

[צעולתו להפועלים] בשנת 1848 עת תסיסת המרידה אחזה בכל פנות אשכנז. החל הוא יחד עם קארל מארקס ומרעיו את עבודתו הקשה והפוריה בעד זכויות העג ומשפטיהם החברתיים והמדיניים. אף כי צעיר מאד לימים היה אחד מראשי התנועה ובנאומיו הלהיב את לבות שומעיו ללכת אהריו. ע"י נאומו בחדש נובמבר הושם בכלא, ומני אז החלה מלחמתו בעד הפועלים ובעד נפשו, כי הממשלה רדפה אותו בידי שופטיה ברצונה או לסגור פיו בבריה בית הכלא או להחליש את כח נופו ולהבניעו תחתיה. וכן בלה משנות חייו המעטות שנחתו לו לעבודה, שתי שנים בבתי הכלא. ובכל זאת מלבד כל חובותיו הרבות מלאות הענין וההגיון, שהיו אבני הפנה בבנין החקופה החדשה אשר יצר במשך השנים, ולמרות כל התעמולה הכבירה הזאת רבת הסכסוכים שדרשה כל כחותיו הנופניים והרוחניים, השלים ופרסם בשנת 1857 את ספרו "די פילאזאפיע העראקלייטאס דעס דונקעלן" (היראקליט ופילוסופיותו המדומדמת) בשני כרכים, ובשנת 1860 את ספרו המדעי, "סיסטעם דער ער-ווארבענען רעכטע, איינע פערעהונג דעס פאזיטיוונן רעכטס אונר דער רעכטספילאזאפיע" (שיטת המשפטים המסורים, כלומר, המשפטים שנתאורחו במשך הדורות), ג'ב בשני כרכים. בקרת הריפה על הרעיון המדעי והחברתי, ותכליתה היתה לחשלים בין תורת המשפטים העיונית והמבעית. אם בספרו על היראקליט הראה את הריפותו העיונית כתלמיד של העגל, והוכיח שיכול להדור לתוך מסתרי פילוסופיא שהיתה סגורה בשבעה חומות, הראה בספרו השני את דעתו הרחבה והעמוקה בשיטות המשפטים השונות מימי הרומיים כפאת השקפה היסטורית, בנוגע להתפתחותן והשפעתן על חיי העמים. בשני ספריו אלה רכש לו בין גדולי חכמי אשכנז את הכבוד של איש מלומד והוגה דעות מצוין, אבל גם ספרו זה השני כתב לאסאל לתכלית עבודתו המדינית, להפיץ אור על סדרי החברה וזכויות העם, כאשר כתב בשנת 1859 את חיונו "פראנץ מסיקינגען", דראמא היסטורית בחמש מערכות, אשר הצטיינה בשפתה העשירה וברעיונותיה הנשגבים, אם גם צורתה לא הכשירה אותה בעד הבמה. עבודתו זו העקרית התרכזה בפרט בשנות 1862-1864 והתגלמה בחוברותיו ונאומיו השונים אשר פרסם ואשר יצאו תכופים זה אחרי זה. הפועלים ודרישותיהם חכיותיהם, "חקף ומשפט", "המדע והפועלים", "לשאלת הפועלים", מלבד המלצותיו בסכסוכיו עם בתי המשפט.

[נשיא החסדרות] לבסוף הצליח ליסד את החסדרות הכללית של פועלי אשכנז. (בהדש מאי

ביסמארק, אולם בשנת 1879 התנגד לביסמארק כאשר רצה להמיל מס כבוד על המדינה. גם התנגד לו בהפגזת לחניביל הופש הדבור בהפרלמנט. לאסקר עזב את כת הלאומים שחיו עם הממשלה, אך לא יכול להסכים גם למתנגדי הממשלה הליברלים ונשאר קרח מכאן ומכאן, והיה כמעט יחיד במלחמת דברים עם ביסמארק בהפרלמנט. לאסקר נתייע הרבה במחלקותו עם ביסמארק עד כי כשל כחו ואוגו ונחלש, ויתפמד מעבודתו המדינית וביקש למצוא לו מנוח במסעותיו מחוץ למדינתו. יסע לאמריקא, ובחיותו בניוארק מת פתאום. חברי בית המחוקקים בוואשינגטון החלימו כי הם משתתפים בצערם במות לאסקר ושלחו את החלמותיהם לביסמארק ובקשו אותו להציע דבריהם לפני הפרלמנט, אך הוא מאן למלאות בקשתם מפני כי מצא בזה כעין תוכחה נגד הממשלה. לאסקר נחשב בין חבמי המדינים חיותר נזילים באירופא והיה דברן נפלא ופרלמנטרי חרוץ, וחבר ספרים במקצוע החוקים והמנהגים של הפרלמנט וקורותיו בכלל. גם השתתף בעניני הצבור, והציע חוק שעל ידו הורשו חקלות האורתודוקסיות ליסר עדה לעצמן.

ביבליוגרפיא: באמבערגער, עדוארד לאסקער, לייפציג 1884; וואלף, צור ערדינערונג אן עדוארד לאסקער, ברלין 1884; פריינד, אייניגעס איבער עדוארד לאסקער, לייפציג 1886; J. E. vii. 621.

ב. מ.

לאצארום: ע' לאוארום

לארא, דוד כהן די: רב (חכם) ומחבר; נולד בעיר ליסבן בערך שנת 1602, ומת בהמבורג בשנת 1674. הוא היה תלמיד ר' יצחק עזיאל באמשטרדם ובעודו בימי עלומו בא עם אביו ר' יצחק הכהן די לארא להמבורג, ושם נתמנה "לחכם" בעדת הספרדים בשכר שלש מאות מארק לשנה (סכום נדול בעת ההיא). לארא העתיק ללשון ספרדית איזה פרקים מס' "ראשית חכמה" לר' אליהו די ויראש, בשם Tratado del Temor Divino (אמשטרדם 1633). והעתוק עקרי הרמב"ם (שם 1652), גם כתב de Moralidad, y Regimiento de la Vida (המבורג 1662). בעברית כתב "דברי דוד", חידת הראב"ע על אותיות אהוי עם הנהות ופירוש ועם תרנום לשון דומית (ליידען 1658). וכתב ערוך בשם "עיר דוד". באור מלות זרות בתלמוד ומדרשים מלשונות יונית ורומית, ואשר הקדיש לכבוד מולינגען ציר ממשלת שוועדען באשכנז (אמשטרדם 1638), והוא קיצור מספרו חנדול "כתר כהונה" שהוא ערוך כולל כל שרשי המלות גם אשר לא באו בערוך ובשאר ספרים. חברו עד אות ר' ולא נרפס רק עד אות י"ד (המבורג 1868). השאר בכ"י "בית דוד" על שרשים ושמות נרפסים בלח"ק, ובספר הזה יע י"ב שנים; "פרחי כהונה, משלי מוסר חשכל; "אחל דוד" על שמות

אני לעשות כל דבר אשר בכחי לטובת עמי להצילם מידי עשקיהם. והני נכון גם לטוח על גמט המטבח לו רק יכולתי להחזיר להם בזה את כבודם המחולל. בשנות ילדותו אלה כבר הרגיש בעצמו את החסץ להלחם בעד אחיו עם חרב בכף. אז כבר חש בנפשו את הכרחה המוסרית וההכנעה אשר סבלו אחיו חנם. ואי אפשר שרגשות עזים כאלה שמלאו כל לבו חיו חלומותיו בחקץ מוח בקרבנו ונשכחו מלבו לגמרי אחרי שנים מעמות. כותבי תולדותיו השתמשו באיזה הלצות או דברים מרים אחרים שנמלטו מפיו בשעת שיחה במלה, להוכיח שבסוף ימיו נהפך לכו לשנוא את עמו. אבל דיוקם אינו מוכיח כלום. הנסיכה מראקוביצא העידה ששמח מאד עת הנידה לו שלא דרשה המרת דתו. הוא התרגו על עמו שלא עמדו על נפשם ושסבלו חרפתם מבלי הנקם מאויביהם וקראם מוני לב, לא משנאתו אותם, כיא יען היה בן דור חדש אשר לא ידע ולא הבין תולדות עמו וכל אשר עבר עליהם, יען לא הבין נורת החכמים לכלי לדהוק את חסן, כאשר אינם מבינים רבים מאחינו היום, גם המשבילים שבהם. מלבד העובדה שהוא היה אחד מענקי הרוח ונאוני הרצון שאינם יכולים ואינם רוצים לכוף את ראשם, שכל חפצם להתגבר או לפול חלל. כנראה התיאש באחרונה מנצחונו ויבחר במות, כאשר יוצא מדבריו שכתב לפני מותו.

ביבליוגרפיא: לאסאל רערען אוינד שריפטען, הוצאת עדוארד בערנשטיין, ברלין 1898; לאסאל אינטימע בריעפע אן עלטערן אוינד שוועסטער, הוצאת בערנשטיין, ברלין 1906; בראנדעס גיאורג; פערידיגאנד לאסאל, ברלין 1877, ומינכען 1902 (הספר חיותר טוב שנכתב על לאסאל בלי שום פניה או נסיה צדדית); אנקען הערמאן, לאסאל לייפציג 1904 (תולדותיו); הארטס בערנהארד, פערידיגאנד לאסאל זיינע בעריוטונג פיר ריא דייטשע סוציאל-דעמא-קראטיע, יענא 1909.

ל. ל.

לאסקר, עדוארד: חכם מדיני; נולד בעיר יאראמשין מחוז פוונא 14 אקט 1829, ומת בניוארק 5 יאנואר 1884, ונקבר בעיר ברלין. הוא נמר למודיו בהאוניברסיטא בברעסלוי וברלין, והיה מוכתר בתואר דוקטור בתורת המשפטים (1873) ודוקטור בפילוסופיא (1875). במלחמת המרידה בשנת 1848 לקח חלק בין לנין האקדמיא בווינא. בשנת 1851 נתמנה לעוזר בבית המשפט בברלין, ובשנת 1858 נעשה שופט חבר בברלין, ובשנת 1870 השיג הרשין להיות עורך דין בברלין. בשנת 1865 נבחר לציר העם בבית המחוקקים הפרוסי והתחבר לכת החולכים קרימה (פארטשריסט פארטיי) בעד השמאלי (נגד הממשלה). ומאז וחלאה נבחר לציר העם בהפרלמנט, בשנת 1866 היה אחד ממיסדים כת הלאומית (נאציאנאלפארטיי). ובזמן מלחמת פרוסיא ואוסטריא (1866) וכן במלחמת פרוסיא וצרפת (1870) וגם אח"כ היה בין הלאומים ועוזר להנסיך

הלב בתוכו (Hydropericarditis) קולפין הכסוי ואם נמצא הלב שלם ירפה כשר דהליגן תמים באו מחמת שניסם הכסוי וזיה למים. גיטל הלב בין ביד בין מחמת חולי טרפה וכן אם נמצאו ב' לבבות טרפה (ש"ע י"ד ס"ו מ', מ"א ומ"ב). בתורת סחלת הלב הצמיין הפרופיסור היהודי מאריך מרובע בברלין (מת בשנת 1883). ע"ע רא"ש.

שאר

לְבוֹב (Lwów, ובלשון אשכנזית: לעמבערג): בירת גליציה באוסטריא; למורה קראקא וכששים פרסאות אנגליות מנבול דוסיא. מספר התושבים בלבוב בשנת 1900 היה 159,618 וביניהם 44,801 יהודים, ובעת (1910) עולה מספר התושבים בערך 180,000 וחשליש מהם יהודים.

[קורות היהודים] היהודים התיישבו בלבוב מראשית שנת הוסדה במאה ה"ג והתערבו עם הרומנים הארמנים והטורקים. היהודים הראשונים היו רובם קראים מצאצאי הכוזרים שישבו למנים בארצות הביזאנטים, הם באו לפני האשכנזים והפולנים. ברישימת העיר משנת 1356 נקראו הקראים האלה בשם "סאראצינים" (Saraceni) כדי להבדילם משאר היהודים (Judaei). ואחריהם התיישבו היהודים אשר נודשו מאשכנז ומצאו מקום מפלט בלבוב כאשר נכבשה העיר בירי קאזימיר הגדול בשנת 1340. ונתן להם שווי זכויות עם הנוצרים, והזכויות האלה היו להם למורשה גם תחת המלך לודוויג מן אנזו (Anjou). תחת ממשלת קאזימיר הרביעי (91-1447) הוכרחו היהודים לשלם מס כבד בעד זכויותיהם. אך אחר חשרפה הגדולה ביום 5 אוגוסט 1494 שנשרפו אז רוב בתי ישראל הקל מעליהם עול המס, והממשלה עזרה להם לבנות בתים ולחשאר במקומם. תחת המלך זיגיסמונד הראשון עשו היהודים בלבוב מסחרים גדולים, ומשכו עליהם קנאת הסוחרים האשכנזים, אשר בקשו את אצילי פולין לעצור בעד התחרות היהודים. בשנת 1521 ערך שר העיר לבוב ביחר עם שרי הערים מסביב כתב בקשה אל המלך לבטל את זכויות היהודים שיש להם במסחר וקנין. באגרת שכתב השר מלבוב לשר העיר בפוזנא מזכיר את "הסכנה המרחפת מהתחרות הבלתי-מאמינים עם הסוחרים הנוצרים", חברי המועצה בקראקא נטו הם פנו אל המלך "להציל את הכנסיה הנוצרית מאבדון". אך המלך לא שעה להם כי ידע שהסוחרים היהודים כביאים טובה ליושבי הארץ ומס לאוצר הממשלה. מספר הסוחרים בלבוב עלה אז 3700 וביניהם רק חמש מאות נוצרים. היהודים העבירו סחורות רבות מתוצאות הארץ לחו"ל ובפרט לזואלאכיא ואסיא הקטנה. זכויותיהם במסחר היו מוגבלות רק לישא וליתן בשעות עזרות ומקנה. מכירת צמר ובגדים הותרה להם רק בימי השוק. מושלי הארץ הבינו את הטוב שעשו הסוחרים היהודים לחסון העם בכלל, עד

נרדפים בתלמוד; "אוצר רבי" על מלות הסממיות מלח"ק תרצ"ג. השתתף שארי לשונות, חבר ספר על "שבעים שבתות" שבדניאל בכ"י בחמבורג.

ביבליוגרפיה: מעולעם, דוד כהן די לאראים ראב"ב נישעם לעקסיקאן כתר כחונת, ברעסלא 1868; שפוינשניידר, קאמ' בודל' ס' 4828.

ב. מ.

לֵב: האבר הפנימי בנוף בעל חי שהוא מרכז מוחן הרם, משכן החיות והרצון, ומשם יתעוררו התפעלויות והחגיות ורגש המוסר, בר לבב (תהלים כ"ד ד'), לב טהור (שם נ"א י"ב). והפוכו מי שמדבר בלב ולב (שם י"ב ג'). שאף פיו ולבו שוים וזיה חונף. הרשעה נקראת ערלת הלב והרשע ערל לב (יהזקאל מ"ד מ'). וחז"ל הבדילו בין ערל בשר שהוא נוצרי או יהודי שמתו אחיו מחמת מילה ובין ערל לב שהוא יהודי נמול ומוסר. הלב הוא מקור השכל לרעה או לטובה, יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח' כ"א). יצה"ר דומה לזכוב ויושב בין שני מפתחי הלב (ברכות מ"א), והקב"ה ליבא בעי דכתיב וה' יראה ללבב (ש"א מ"ו, סנהדרין ק"ו). סחלוקת בין ר' אליעזר ובין ר' יהושע על מקור השכל, ר"א אומר החכמה תמצא בראש, ור"י אומר בלב, והיכן חכמה נתונה בלב שנתונה באמצע האדם, ולא עור אלא שהלב נתון ביד הקב"ה שנאמר פלגי מים לב מלך ביד ה' (ילקוט משלי א'). ואף כי בדברי חז"ל מצינו הרבה פעמים כי השכל הוא במוח שבקדקד, אבל מכה"ק נראה כי השכל הוא בלב, ששם מעין התבונה והודעה: בלב חכם לב נתתי חכמה (שמות ל' ו'). לבב חכמה (תהלים צ' י"ב). כלב נבון נתנה חכמה (משלי י"ד ל"ג), ועל הסרון השכל והבנה נאמר חסר לב (שם ו' ל"ב). לקנות חכמה ולב אין (שם י"ז מ"ו). עם סבל ואין לב (ירמיה ה' כ"א). גם בתלמוד אמרו: לבן של ראשונים כפתחו של אולם ושל אחרונים כפתחו של היכל (עירובין ג"ג). וע"ד המליצה נקרא כל דבר שהוא מרכז ואמצע בשם לב, כמו בלב ים, לב חשמים, לב האלה (ש"א י"ח י"ד). חולי הלב נקרא קרדיקום, ואמרו בלשון נונה מלב (ע"ע ס' ח' לה). האוכל לב בחמה משכח תלמידו (הוריות י"ג:).

[לדינא] לדעת חז"ל הלב יש לו חלל גדול וחלל קטן (חולין מ"ה:). ופירשי "חלל גדול" חלל האמצעי "חלל קטן" הרבה חדרים יש לו סביב, ואם ניקב לתוך איזה חלל הוא טרפה. קנה הלב פירשו בשם רב הלב שעל גבי דופני ריאה (שם) ופירשי קנה שומן שיוור בין שתי ערוגות הריאה. ורבך בשררה ומחובר לחלל חלב (Aorta). אם שומן הלב דהיינו המדמש רבוק בלב ואדוק מאד מפרידן אותו בסכין ואם נמצא קודם דם ומגיע עד החלל מרפה דמחמת מכה בא, ומסתמא ניקב הלב עד החלל, ואם לא הגיע עד החלל יש להכשיר במקום הפסד גדול. לב שחיה עליו כסוי מלא מים

בחלל ושמחה. ור' יצחק הלוי חבר שיר חדש לכבוד היום שאמרו אותו בכל שנה בשבת אחר הפורים. בימי המעלניצקי בשנת ת"ח צרו הקאזקים על לבוב אך סרו משם באשר שלמו להם החושבים סכום רב לפדיון נפשם וחלק גדול מהסכום הוחזק נתנו היהודים. והזואיטים לא נחו ולא שקטו עד אשר עוררו עוד עלילת דם בשנת 1728, ויסיחו את הנהגים אחרי שבת צבי משיח חשקר ואת הפראנקים ביהודים לקחת נקמתם מהם על אשר החרימו אותם הרבנים. וידברו על לבם להמיר את דתם ולהעיד כי היהודים ישחמשו בדם נוצרים בחג הפסח. הכמד הראשי די מיקולסקי הכריח את הרבנים להתנכח עם הפראנקים בחדש יוני 1759, ותוצאות הדיכוח הזה היו רדיפות ליהודי לבוב.

[מושב היהודים ומעולתם] היהודים הראשונים התישבו בתוך העיר בצד דרונית מערבית, והבאים אחריהם התישבו מחוץ לעיר שהיא עתה העיר העליונה. ומאז נפרדו היהודים לשתי קהלות ולכל אחת רב והנהגה מיוחדת. אמנם מתחלת המאה ה"ו התאחדו ע"י רב הכולל, אך ב"ד מיוחד לכל אחת. בית תפלה הראשון לקראים נבנה בשנת 1582. האשכנזים בנו בית תפלה איוה שנים אח"כ, אך היוזאיטים עמדו להם לשמן (כאמור לעיל), ולאחרונה בנו ביהכ"ג בשנת 1632. ומעת שחעתיקו הקראים משכנם מלבוב החזיקו האשכנזים את בית תפלתם. כעת נמצאו בלבוב שלשה בתי כנסיות גדולים ותשעה קטנים. שני בתי מדרשות. היבל או "בארשולע" לריפורטים שנתחנך בשנת 1846. בית ת"ת וישיבה, בית למוד לאומנות, בית תומים, בית חולים ישן ובית חולים חדש ע"ש מאריץ לאצארוס שנוסד ביום 1 אקט' 1902 ומחירו עולה לשמונה מאות אלפים כתרים. בית הקברות הראשון ניתן ליהודים בשנת 1414, אך כבר השתמשו את המקום הזה מקודם ונמצאת בו מצבה ע"ש הבחור יעקב משנת 1348, ומצבה אחרת ע"ש מרים בת שמואל ב' תמו ק"ט (1380). גדר אבנים סובב את בית הקברות זה, ואצל הכותל מחוץ קברות קראים. היהודים קנו בית קברות שני שנתחנך בשנת 1856. בלבוב נמצאים שבעה בתי דפוס, הראשון נוסד בשנת 1611. היהודים נחשבו בין הסוחרים המצוינים והם שניים להאשכנזים במעלת המסחר והקנין.

[תרגומם והמחברים] הרב תראשון בלבוב הנודע לנו היה ר' קלמן מווארמש רבו של ה"רמ"א והיה במשמרתו בשנות 1518—1560; ואחריו ר' אשר ב"ד יצחק הכהן (מת 1582); ר' אלעזר חתן ר' קלמן הנזיל (מת 1590); ר' משה ב"ד מרדכי אשכנזי (מת 1600); ר' יעקב קאפיל ב"ר אשר חתן (מת 1630); ר' מרדכי צבי הירש אשכנזי (מת 1636); ר' יהושע העשיל פאלק ב"ר יוסף מחבר "מיני שלמח" ה"פני יהושע" (מת בקראקא 1648); ר' משולם זאלצבורג ב"ר אברהם

כי בקשו אותם להשאר במקומם אחרי חסדמה בשנת 1527. והואילו להקל מעליהם המס במשך עשרים שנה. והרחיבו את זכויותיהם ע"י רשיון למכור אלפים וחמש מאות בחמט לשנה (תחת הרשיון הקדום של חמש מאות).

[זכויות היהודים] בכתב הזכויות שנתנו ליהודים בלבוב בשנת 1569 (רשום: א') הואיווארע (ראש המועצה) ימנה פקיד על עניני היהודים אציל פולני בעל נכסים; ב') פנקס הקהל יהיה מונח בבית הכנסת או בית המדרש מוסגר בארנו; ג') אם השופט [אציל פולני] כותב בפנקס איוה דבר בלי ידיעת והסכמת ראשי הקהל לא יהיה לתרבר הזה שום תוקף ועוז; ד') השופט לא יכול למנות סופר וחושב חשבונות הקהל מבלי הסכמת ראשי הקהל; ה') הפרנסים יבחרו רק ע"י חברי הקהל ובהסכם הואיווארע; ו') אין רשות להוואיווארע לקנום איוה יהודי בסכום יותר משלש מטבעות של עשרה קאפעק; והשופט יקבל מהנכנס לימרא פלפולין כפי חוק המלך. [היינו, הזכות של באלעסלאוו מקאליש], אבל הקנסות האלה צריכין הסכמת ראשי הקהל; ז') אין רשות לשום פקיד לסגור את ביהכ"ג או לקחת במשכון את החפצים שנמצאו בו. זולת בפקודת המלך; ח') שהיטת הבהמות מסורה ביד היהודים ויש להם רשות למכור חבשר לנוצרים, כמו שנהנו בערי קראקא פוזנא ולובלין; ט') הרשות ביד ראשי הקהל לענוש איוה יהודי בעונש חרם או בעונש אחר לפי דינם, ואיש לא ימחה בידם; י') הואיווארע לא יוכל לנזור או לעשות איוה חוק ליהודים מבלי הסכמת ראשי הקהל; י"ב) ראשי הקהל יהיו נשפטים רק לפני הואיווארע, או לפני השופט אשר ימנה ע"י והרשות בידם לפנות בדבר משפטם לפני השופט של המלך; ואם נקרא לפני הואיווארע או השופט במשפטים אחרים אינם חייבים לבוא ולהעיד.

[רדיפות מהזואיטים] רדיפות היהודים בלבוב החלו מעת שבאו שמה הזואיטים, כאשר קרא אותם הארכיבישאף סאליקאווסקי לבנות להם בית תפלה ביום 1 כפט' 1592. היום המר הזה רשום באותיות שחורים בקורות היהודים בלבוב. ומאז החחילו עלילות הדם והתנפלות התמוץ על היהודים ולחמוס את ממונם, ובשנת 1603 הצליח ביד הזואיטים לקחת את מקום ביהכ"ג ובית הת"ת באטרם כי הקרקע היא שלהם. היהודים פנו לבית המשפט אך יצאו תיב והוכרחו למסור את מפתחות ביהכ"ג ביד שונאיהם. אחר עמל רב והשתדלות יתירה ע"י הרב קליין ואשתו ראוה שנקרא "שושנה של זהב" אצל הארכיבישאף זאמאיסקי עלתה ביד היהודים אחר עבור חמש שנים ואחר ששלמו פדיון ארבעת אלפים וחובים שיחזרו להם את ביהכ"ג. ביום הפורים שנת שס"ט חגגו את ביהכ"ג מחדש

„מחזיקי הדת“ ע"י חברת מחזיקי הדת ובראשם מענדל מרנאשית. קול מחזיקי הדת. שמואל יהושע וילף. ותתן יומי ביהודית „מאנעבלאטט“. ושתוען בלשן פולנית Waschód. גרשם בארער מו"ל. לוח (קאלענדער) בלשן יהודית (שנת ט"ז) עם סאמרים ספרותיים.

ביבליאגראפיה. יחזקאל קארן. געשיכטע דער יודען אין לעמבערג. (ערשט 1793). קראקא 1894; שוין. סצנת קיש. לבוב 1860; דעמביצער. כלילת יופי. קראקא 1888; באבער. אנשי שם קראקא 1895; מאחר. שבילי עולם צד 111; וואסחאר הרוסי ספטי 1895.

א.

לבוד: קישור וחבור. רשי פירש לבוד כמו סניף, דבר קצר שחוספו עליו והאריכותו (עירובין ד'). כלומר אם יש רוח בין הדברים נחשב כאלו הוא מחובר. ושיעור לבוד פחות מעט משלשה טפחים: כל פחות משלשה סמוך לרופן כלבוד דמי (סוכה ז), ואפילו תרי לבוד אמרינו, היינו מלמטה ומלמעלה (שם ט"ז). ונתנו מעט לשיעור זה שלא יודקר בו הנדי בבת ראש (בבת אחת בלא עובב). דוקירת הנדי מבטל המחיצה מחורת לבוד (עירובין ט"ז). ונתנו עור טעם ללבוד, כי סברא היא שאי אפשר ליה לרשות הרבים שתילקט במלקט וברחיטני, להחליקו מנבשות במעצר, ובוראי עד שלשה טפחים במלים המקומות שנבוחים או שפלים מקרקע הרשות ובמלים אצלו. ובאמת אין צריכין טעם לשיעור הזה כי כל שעורין הלכה למשה מסיני, וכן אמרו כי כל פחות משלשה כלבוד דמי חלכתא נמירי לה (שבת צ"א).

ב. מ.

לבונה: עי סמרת

לבוש: עי בגד

לביא, משפחת: מקור משפחת לביא

הוא בספרד ומבני המשפחה התישבו אח"כ בתורקיה. ר' יוסף אבן וידאל לביא בן הפילוסוף שלמה אבן לביא, חי בסרקוסטה ספרד, והיה אחד מכה רבנים אשר התוכחו עם הכמרים בטורטוסא במצות האפיפיור בנדיקט הי"ג (בשנות 4—1413). והוא היה ראש המדברים. ר' יוסף לביא העתיק לעברית בשם „גרם המעלות“ את ספרו של יהושע הלורקי שכתב בערבית על הצמחים וסגולתם. מספריו האחרים שכתב לא נותרו כ"א איזה שירים ואגרות (בכ"י). יוסף ב"ר דוד לביא, הנודע ג"כ בשם מכיר בן ליב, הוטר מנוע משפחת ר' יוסף הנ"ל (ואולי היה נכדו); נולד בעיר מוניסטיר ומת בערך שנת 1600. נתמנה לרב בשאלוניקי בערך שנת 1540. השר דון יוסף נשיא והגבירה דוננא גראציה חטו אליו חסד. ובזיו לא מילא רצון הנשיא לחיות בין החתומים על החתם נגד דוד המון. אחרי שמתו עליו שני בניו במנפה נתמנה לרב

אשכנזי (מת 1645); ר' יוסף ב"ר אליקום נעץ (מת 1652); ר' דוד ב"ר שמואל הלוי מחבר „מורי זהב“ (מת 1667); ר' חירש קלוזנר רב בתוך העיר, ור' יהודה ב"ר יעקב מלובלין רב מחוץ לעיר (מת 1697); ר' אליהו ב"ר אברהם קלמנקש מלובלין (מת בשנת שצ"ז בעת שהיה דורש לפני הצבור בשבת הגדול); ר' שלמה ב"ר יצחק הלוי (מת 1638); ר' מאיר ב"ר אברהם זק (מת 1654); ר' נפתלי הירץ ב"ר יהודה זלקי מקראקא (מת 1669); ר' צבי הירש ב"ר זכריה מענדל קלוזנר (מת בשנת 1691 בלובלין); ר' משה פנחס ב"ר ישראל הריף (מת 1702); ר' יואל ב"ר יצחק אייזיק היילפרין (מת 1710); ר' צבי הירש ב"ר יעקב אשכנזי המכונה „הכם צבי“ (מת 1718); ר' שמחה ב"ר נחמן הכהן רפאפורט מלובלין (מת 1718); ר' משה חיים לעמבערגער (מת 1725); ר' יעקב יהושע ב"ר צבי הירש (עד שנת 1731, ומת בברלין 1756); ר' יהודה ליב עטמינגר ב"ר אליעזר הלוי (מת 1739); ר' אריה ליב ב"ר שמואל מקראקא (מת 1771); ר' תיים הכהן רפאפורט ב"ר שמחה (מת 1741); ר' שלמה ב"ר משה הלמא מחבר „מרכבת המשנה“ (מת בירושלם 1785); ר' מאיר ב"ר צבי הירש מרגליות מחבר „מאיר נתיבים“ (מת 1790); ר' אברהם ב"ר יעקב קאפיל (מת 1828); ר' יעקב משולם ארנשטיין מחבר „ישועות יעקב“ (מת 1839); ר' שמחה נתן עללענבערג; ר' יוסף שאול נאטהאנזאהן מחבר שו"ת „שואל ומשיב“ (מת 1875); ר' יעקב אהרן עטמינגר מחבר שו"ת (מת 1891); ר' צבי הירש ארנשטיין (מת 1898); ר' יצחק שמעלקיש; בעת (1910) ר' לייבלי ברירי התן הרב ר' צבי הירש ארנשטיין רב מחוץ לעיר, ור' יוסף באב"ד רב בתוך העיר. דר' יחזקאל קארן הוא רב החיכל ומשנהו דר' שמואל גוטמאן. בין המתקרים שחיו בלבוב הם: ר' יהושע פאלק הכהן בי"ץ מחבר ספר „מאירות עינים“, ר' אברהם שרענצל הכהן רפאפורט מחבר איתן האורחי (מת 1651). ר' יצחק חיות ב"ר יעקב מחבר „זרע יצחק“, ר' אברהם חיים ב"ר נפתלי שור מחבר „תורת חיים“, ר' אברהם ב"ר משה היילברן אשכנזי מחבר „אחבת ציון“, ר' מאיר ב"ר שמואל תאומים מחבר „ברכת יוסף“, ר' יוסף ב"ר מאיר תאומים מחבר „פרי מגדים“, ר' שמואל סולאר מחבר „שם משמואל“, ר' צבי הירש דזאנים מחבר „תשע שיטות“, ר' משולם ב"ר יואל הכהן מחבר „פתחי נרה“, ר' יצחק ב"ר צבי אשכנזי מחבר „תורת הקדוש“, ר' אברהם מענדל מאחר מחבר „שבילי עולם“, ר' שלמה ליב רפאפורט המחבר הידוע בשם ש"ר (1790—1807), ויוסף פערל מתנגד החסידים ומחבר „מגלה מסירין“. בין בע"ב הנכבדים נחשב הגביר ר' שמעלקע פון האראוויץ שהיה פרנס העיר, ר' שמעלקע רוקח, וראש הקהל דר' שמעון שאף. בלבוב יוצאים לאור שתי עתונים עבריים (בכל שבוע).

לקראת, שהיה רבן רבנא דמא (שם פ"ג ה'), אב הרמאים (תנחומא וישלח א'), ומלבד שדמיו בלאה, כל דבר ודבר שהיה לבן מתנה עם יעקב היה חזר בו מאה פעמים, שנאמר ואביבן חתל בי וחליף את משבורתי עשרת מצנים י פעמים י דאין מנין פחות מי' (ב"ב פ"ג נ'). גם מה שחראח לבן ליעקב סבר מנין יפות בבואו אצלו דרשו לננאי, בחשבו כי יעקב הוא עשיר ויתן לו מתנות רבות כמו אליעזר עבד אברהם. ויחבק לו אמר דינין אינון ואינון בחריזיה, וכיון דלא אשכח כלום וינשק לו, אמר דילמא מרגליות אינון ואינון בפומיה, וכיון דלא חסא כלום א"ל יעקב מה אתה סבור ממך אתית מעוון? לא אתית מעון אלא מילין ויספר ללבן ונז' (שם פ"ג י"ג), בלחה חלפה היו ג"כ בנות לבן מפלגשיו, ודרשו תבנית בנותי הרי ב', ולבנותי מה אעשה הרי ד' (שם פ"ג י'). אך לא היו לו בנים עד שבא יעקב ובזכותו נולדו (במדבר רבה פ"ב), לבן נחשב בין נביאי או"ה כי ה' נראה אליו בחלום הלילה, כי אין הקב"ה נגלה לנביאי או"ה אלא בשעה שדרך בני אדם לפרוש אלו מאלו (ביד פ"ג ה').

ש"ג

לבנה, ברכת: המאור הקטן המושל בלילה נקרא ירח וגם לבנה (ישעיה ס"ד כ"ג) ע"ש נוונה הלבן והמהור. ברכת הלבנה בעת התחדשה היא מנהג ישן ומקורו מימי קדם. בזמן המשנה היו מברכין ברכה קצרה כמו על החמץ ועל הכוכבים בחידושן, ברוך עושה בראשית, ונוכרת בתוספתא ברכות פ"ז ו': הרואח את החמץ ואת הלבנה ואת הכוכבים ואת המזלות אומר ברוך עושה בראשית (וע"י ברכות נ"ט: וירוש' ברכות י"ג ע"ד). אך מפני חשיבותה של לבנה, שישראל מונין לה, תקנו בשביליה ברכה בפני עצמה, ואמרו בירושלמי (שם): הרואח את הלבנה בחידושא אומר, ברוך מחדש חדשים. ובבבלי לא הסתפקו גם בברכה קצרה זו והניחו אותה לנשים, ובשביל האנשים תקן רב יהודה ברכה ארוכה והיא: אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם, חק וזמן נתן להם שלא ישנו את תפקידם, ששים ושמהים לעשות רצון קונם. פועלי אמת שמעולתן אמת, וללבנה אמר שתתחדש עמרת תפארת לעמוסי במן שהם עתיוין להתחדש כמותה ולפאר ליוצרים על שם כבוד מלכותו. בא"ח מחדש חדשים (סנהדרין מ"ב). ברכת הלבנה איננה חלויה בקידוש החדש עפ"י הראיה, כי אף בזמן הזה מברכין אותה. במדרש שאלו: הרואח את הלבנה האיד צריך לברך בזמן שהיו ישראל מקדשין החדש? יש מן רבנן אמרין ברוך מחדש חדשים ויש מהם אומרים ברוך מקדש חדשים ויש מהם אומרים מקדש ישראל, שאם אין ישראל מקדשין אותו אין אותו קידוש כלום (שמות רבה פ"ט כ"ד). ריפמאן בספרו פשר דבר (צד כ"ה) רוצה להביא ראיה מכאן שברכת הלבנה הייתה

בקדומא ושם ישב עיר יום פודו. הוא היה מלומד גדול בתלמוד וגם בשאר חכמות כנראה מספריו: שרית בארבעה חלקים (היא קדומא 1562, ח"ב שם 1566, ח"ג שם 1573, ת"ד ויניציא 1606). גם כתב תירושים על מס' בתובות, ניסין, קדושין, ב"ק, כ"ט, שבתות וע"י. וזעזע על רש"י תוספות ואשרי, וסליחה המתחלת "צדק ומשפט מכון כסאך" (עמוד העבודה 99). שני בניו דוד ומשה מתו במגפה בשאלתיקי, ואביהם הקים שמם בספרו שרית ח"א. ר' דוד כתב גם מאמר על דיני מינו. ר' שמעון לביא (כנראה היה ג"כ נכד ר' יוסף אבן יודאל), בהיותו על דרכו לנסוע לא"י, נתעקב במריפולי ונתמנה שם לרב בשנת 1549, ובראותו כי יש בידו לחקן תקנות ולהסיר מכשולים בקהלה ההיא חשב כי היא מצוה יותר גדולה לזכות את הרבים מלכת לאה"ק, ויאות לשבת שם ועל ידו נתחזק מצב הרוחני והגשמי של הקהלה. הוא היה בעל מקובל ועשה פירוש על הזהר (ליורנו 1795, 1805) וזמרת לשבת. ומהם נודע הזמר "בר יוחאי נמשחת" לקבלת שבת שנחוג גם היום אצל הספרדים. ויש שמעון לביא שהוציא לאור מחזור מריפולי כמאה שנים אחר ר' שמעון לביא הנ"ל (ע"י עמודי העבודה צד 311; שלעזינגר תפלת החדש צד קכ"א. וז"ל 1895). יוסף בן דוד לביא (הנ"ל), הידוע ג"כ בשם מכיר ב"ר ליב, נולד במאניסמיר ומת בערך שנת 1600 (ע"י קורא הדורות התצאת קאסעל במפתחות).

מ. ל. ב.

לבלר: ע סופר

לבן: ע' צבע

לבן: הארמי, מפרן ארם, אחי רבקה ואשת יצחק (בראשית כ"ד כ"ט). ובגן היה בן בנו של נחור אחי אברהם (שם כ"ב כ"א), וישב בחרן (ארם) במזרחית צפנית לארץ כנען מקום שבתו של אברהם. כאשר ברח יעקב מכנען מחמת עשו אחיו מצא מנוס לו בבית דודו לבן אחי אמו רבקה. ושם נשא לו יעקב נשים את בנות לבן לאה ורחל. בשכר עבודתו לרעות ולשמור את צאן לבן י"ד שנה, ועוד שש שנים בעד שכר צאן נקדים ומלואים, ויחליף את משבורתו עשרת מונים ולאחרונה הוכרח לברוח מבית לבן ויקח יעקב עמו את נשיו ובניו וכל אשר לו. לבן רדף אחריו וישנו ויתוכה עמו ונתפייסו ויכרתו שניהם ברית (שם כ"ט ל"ב). ע"ע יעקב.

[בחלמוד ומדרשים] לבן הוא בלעם הוא כושן רשעתיים (סנהדרין ק"א); ריב"ל אמר לבן הוא קמאל ולמה נקרא שמו קמאל? שקם כנגד אומתו של אל (ב"ר פני' ד'), ד' יצחק דרש שם לבן לשכח פרוזוכוס (פרדכסוס) לבן ביותר, ור' ברכיה דרשו לננאי שהיה מלובן ברשע (שם פ"ח ח'). חז"ל הפכו שם הארמי

י"א) לא גרס במצואי שבת רק אין מברכין על הירח עד שיתבסס (הירח). וכן נראה מדברי תלמיד ר' יונה, ופירוש עד שיתבסס, עד שתעשה כמו תופח גדולה קצת (ע"י בית יוסף סי' תכ"ז). אמנם נראה שהגירסא היתה אין מברכין על הירח אלא עד מצואי שביעי, פי' עד שיעברו עליה ז' ימים מהמולד שאז הירח מתבסס, או שהיה כתוב בקיצור עד מצואי שב' (שביעי) תעשה מזה, "מצואי שבת", ואין נפקא מינה אם נופל יום השביעי בשבת או באמצע השבת. אין מקדשין את הלבנה לא בליל שבת ולא בליל י"ט ולא קודם ת"ב ולא במצואי ת"ב ולא בשאר תענית (הגהת ש"ע שם). אך האר"י כתב לקדשה במצואי ת"ב. ומקדשין אותה במצואי יוח"כ ולא קודם יוח"כ (הגה שם) הרב תיר"א בפירושו למס' סופרים שם כתב בשם הרמ"ע שמקדשין לברך על הלבנה קודם יוח"כ לחוסוף מצוה יתירה. ומקדשין הלבנה ברחוב ולא תחת הגג, אך השר"ס בין נכרים מותרים לקדש הלבנה בבית דרך החלק או הפתח (בית הורש סי' תכ"ז). בזמן החלמוד היו גם הנשים מקדשות את הלבנה (סנהדרין שם), אך בוט. הזה לא נהגו כן, ואין טעם לזה (ע"י שבות יעקב ה"ב סי' י"א). ההמון מאמינים בכמה אמונות מפלות ביחס לקידוש הלבנה; א' שמי שברך על הלבנה בהירושלם מובטח שלא ימות בחוך החדש הזה, ב' כשתכסה הלבנה ואי אפשר לברך עליה אותו החדש לא יהיה מוצלח, ג' המנחם לנער הבגדים אחר ברכת הלבנה כדי שינער בדרך הזה את כל שונאיו ולא יוכלו להרע לו. אדות תכונות הלבנה ביחוסה של השמש ע"ע ש"ש.

י. ב. ל.

לְבָנוֹן: הר מפואר בצפון א"י, ומפריד בין צור ובין ארם, ונראה גם כיום יפו (עזרא ג' ז'). שמו לבנון ע"ש לובן השלג הרובץ על ראשו ברוב עתות השנה. גם על שם לובן אדמתו שהיא לבנה כמראה השלג. החר הזה גבוה מאד ולא יערכו אליו בנבחו כל שאר החרים בארצות מסביב. יתכן כי לרוב גדלו ובפרט ראשו שהוא הר הרמון מהואר הר הזה (במדבר ל"ד ז') והכותו (גבול צפון) העיד על זאת. לפניו היו גדלים על החר הזה ארזים גבוהים אשר השתמש בהם שלמה לבנות הבית. הארזים האלה נתנו ריה טוב גם פרחים רבים גדלו שם (נחום א' ד'), עד כי ריה לבנון היה למשל בכה"ק, וריה שמלותיך כריה לבנון (שה"ש ד' י"א). היין שבא מן החר החזק היה נודע לתהלה, זכרו כ"ן לבנון (הושע י"ד ח'). גם היו שם היתו יער (ישעיה מ' ט"ז). הר הלבנון יחלק מדי התפשטו מגבול ארץ כנען וחלאה לשני הרים גדולים; החר הפונה מערבה נקרא בשם לבנון, והחר הפונה מזרחה הנצב למולו אל עבר פניו לעומתו נקרא בשם מולדהלבנון (Anti-Lebanon), וכיניהם בקעת גדולה ורחבה מאד הנודעת בשם בקעת הלבנון (יהושע י"א י"ז), ובספר

נחמת רק בזמן שמקדשין עמ"י הראיה, ומעות הוא בידו כי כונת המדרש היא להביא המחלוקת איך היא הנוסחא "מחרש" או "מקדש" בזמן שהיו מקדשים ע"פ הראיה, אבל בזמן הזה תכל סודים שאומרים מחדש הדינים (ע"י יפה תואר שם, ובפירוש מהר"ז ובחדושי הרב"ל שם).

[שינרם בנוסחא שלגו] בנוסח הסדרו שלנו נאמר "פתח אמת שפעולתו אמת" (תחת "פתח אמת שפעולתו אמת" המוסב על צבא השמים, בנוסח הגמרא), ומוסב על הקב"ה (ע"י תוס' סנהדרין שם ד"ה פועלי אמת). ובזמנים שונים נתוספו עוד פסוקים לברכת הלבנה. במס' סופרים (פ"כ ב') נאמר: "אחר שסיים הברכה אשר במאמרו יאמר ג"פ: סימן טוב סימן טוב סימן טוב לכל ישראל ברוך יוצרך ברוך עושך ברוך קונך ברוך בוראך, ורוקד ג' רקידות כנגדה ואומר ג"פ: בשם שאני רוקד כנגדך ואיני נונע כך כך אם ירקדו אחרים כנגדי לא ינעו בי, תפול עליהם אימתה ופחד וכו' ולמפרע (פי' כאבן ידמו זרועך בגדול ופחד אימתה עליהם תפול) אמן, סלה, הללויה (רומז למזמור ק"ג הללויה חללו אל בקדשו). ואומר לחבירו ג"פ שלום, ולך לביתו בלב טוב". מזה נראה כי אמירת פסוקים ומאמרים אלו היא נזמן קדום, ולדעת רייפמאן (שם), המאמרים האלה נוסדו בראשונה לומר אותם בעת לקי הלבנה, שהוא סימן רע לישראל שמונים ללבנה (מכילתא פ' בא סי' ב'). וכן גם אמירת "תפול עליהם אימתה ופחד" היא ע"ד יתנו הניגון מהמה. אך ברבות הימים נספחו התפלות האלו אל ברכת הלבנה בכל חרש. המאמר "דוד מלך ישראל חי וקים" נזכר בבחי' פ' וישב ובר"מ או"ח סי' תכ"ז, ונראה מלשון הבחי' כי היא נוסחה קדומה ולקוחה ממה שאמרו: ושלח לי סימנא דוד מלך ישראל חי וקים (ר"ה כ"ה, ע"י רש"י). אמירת פסוקי שה"ש קול דודי וגו' נובעת מר"י החקיר (ע"י של"ה בשער האוחיות), ומזמור קכ"א שיר למעלות היא תקנת האחרונים בעבור שכחבו בו ג"ה בלילה, ולדעת רייפמאן נוסד בעבור שיוצא יחידי בלילה לברך ברכת הלבנה, כי המזמור הזה מסוגל לשמירה היוצא יחידי בלילה מפני המזיקים (ע"י שמו"ש תהלים). המאמרים "תנא דבי אליהו" ו"אמר אביי" (מנרא סנהדרין מ"ב). הובא בספרים קדמונים כדי להראות ערך מצוה זו למען יזהרו בה, אך את"כ טעו לספח אותם לברכת הלבנה, "מי זאת עולה" וכו', ויהי רצון" לפי האר"י, ומזמור למצצה בנינות היא הוספה מאוחרת מאד.

[דיני הברכה] אין מברכין ברכת הלבנה קודם שיעברו עליה ז' ימים מזמן המולד ולא לאחר שעברו עליה מ"ז ימים, ואין מברכין עליה אלא במצואי שבת (טור וישע א"ה סי' תכ"ז). ומקור לזה נמצא במס' סופרים (פ"כ א'): "אין מברכין על הירח אלא במצואי שבת כשהוא מבושם". אך רבנו ירוחם (רי"ש נתיב

הבאים ישליכו אל תוך הקערה בגדים מטפחות משי צעיפין ומנבעות הרבה. נתינת השמן והדלקת הקערה ימכרו שמשי העדה לכל המרכה כמחיר הכבוד הזה, והוא מדליק כנר דונג אשר בידו את החפצים אשר בהקערה והשלהבת עולה ועשן גדול בעשן הכבשן ימלא את כל החצר. והמדורה תראה כמה פרסאות למדווק. כמשך ההדלקה מזמרים האנשים העומדים מסביב שירה זמרה ותפלה. וינופפו כמטפחותיהם ורוקדים כנגליהם ומטפחים בידיהם מרוב שמחה וצהלה. במחולם יקרא אחד העומד כאמצע, "כולא הדא משאן צדיק" (כל זה מפני כבוד הצדיק). והעומדים מסביב יענו, "הדא והדא משאן צדיק" (כזאת וכזאת מפני כבוד הצדיק). כביהמ"ד אצל הקבר ישבו אנשים ולוכדים האירדא מספר הזר וישירו שירי מזמורי תהלים. גם הנשים לוקחים חלק בשמחה הזאת, וכמקצוע החצר תשכנה חכוקות כרכים על הארץ והזקנה שכהן חספר לפנייהן את פעולת רשבי. וכולן תקשכנה לכל הנה היוצא מפייה ועונות כנשקן יריהן למו פיהן, "יא בר יוחאי. יא חביבי זכות הצדיק". בה חרכה ההמולה עד אחר הצות הלילה. ולמחרת בבקר השכם יתאספו כלם לביהמ"ד להתפלל ומנדכים למוכת ביהמ"ד, ואחרי התפלה יקיפו שכע פעמים כספרי תורות את כל חצר ביהמ"ד. ואח"כ יחלו לעשות את מנהג החאלאקא היא החספורת לילדים כפעם הראשונה ויניחו פאת ראשיהם (לונץ ירושלם ח"א 49). על ענין שרפת הכנדים כבר צווח קטאי כי עוברים על כל תשחית (חקרי לב מהדורא כי יו"ד סי י"א), אך ר"ש העליר אבי"ד בצפת צדד להתיר בקונמרסו, "כבוד מלכים" (ירושלם 1874). עוד נזכר מנהג זה של "חקיבוץ והשמחה במירון ביום ל"ג בעומר", באגרת הנוסע האיטלקי משנת רפ"ב (1522), וגם מדברי ר' חיים ויטאל בשער הבוונות בדרוש ל"ג בעומר מבואר שעוד לפני סורו האר"י היה מנהג זה ידוע, ושם מזכיר גם המנהג לנלח לקטנים שם בחצר רשבי כנהוג עד היום (ע"י כרכי יוסף סי' תצ"ג אות ג').

א.

ל"ז צדיקים: ע' צדיקים

לואנץ, אליהו: ע' בעל שם

לואנץ, יוסף בן נרשון (ונקרא נ"ב יוסל או יוסלמאן מראזיהיים): שתדלן בשביל יהודי אשכנז בחצר הקסרים מאקסימיליא הראשון וקרל החמישי; נולד בערך שנת 1480 ומת בשנת 1554 בראזיהיים במדינת עלזאס. בשנת 1510 נתמנה לפרנס ומנהיג לקהלות ישראל בעלזאס התחתונה, ותעודתו היתה לחשיגית בעין פקוחה על חייהודים להגין ולהמליץ עליהם מעלילות ואשמות אויביהם, ולעשות סדרים ותקנות בתוך הקהלות וכחו היה לחחרים ולענות כל מי שלא יאבה לשמוע לו. על חותמו היה חרות ראש שור

העמים תקרא בשם Coele-Syria (חלל סוריא). בצד צור לדרומה יורד הר הלכנון כמו מעל שלכות סולם עד חוף ים התיכון וזה נקרא כפי תול סולמא דצור (ירוש' ע"ז פ"א מ' בבלי עירובין פ'. ביצה כ"ה:). ירושלם וכפרם בית המקדש נקרא לבנת (ישעיה י' ל"ד, זכריה י"א א') מפני שנבנה מעצי לבנון, וחז"ל אמרו מפני שמלכן את עונותיהם של ישראל (יומא ל"ט.). ע"ע חרסון.

ביבליוגרפיא: לוח א"י ח"ג 59—71.

ב. מ.

ל"ג בעומר: שלשים ושלשה ימים לספירת העומר

שהוא י"ח אייר. היום הזה נחשב כחצי יו"ט ואין אומרים בו תחנון, ואין נוהגין בו אכלות של ימי הספירה לענין נשואין ותספורת, והתלמידים הקטנים חפשים מבית הספר, והולכים לשות כיערות ולירות בקשת בדרך צחוק ילדים. מקור השמחה הזאת היא האגדה בתלמוד כי שנים עשר אלף זוגות תלמידים היו לו לר"ע מנבת ועד אנטופרם וכולן כחו בפרק אחד וכו' מפסח ועד עצרת (יבמות ס"ב:). והנוסחא הקדומה היא עד פרס העצרת שהוא מ"ז יום קודם זה עד ח"י אייר והיינו ל"ג בעומר ומותר אז לישא אשה וחסומן כן י"ח לחופה (סדר הדרות ח"ב 306). והרכ אבן הירחי אומר: שמעתי בשם ר' זרחיה הלוי סנירונדה שמצא בתוב כספר ישן תבא מספרד שמהו מפסח ועד פרס העצרת, ומאי פורסא פלגא ברתנן שואלין בהלכות הפסח קודם לפסח שלשים יום ופלגא מ"ז יום קודם העצרת וזהו ל"ג בעומר (המנחג צ"א:). ר' יעקב טולין כספרו המנהגים אומר: אע"ג דאיתא בנמרא דתלמידי ר"ע מתו מן פסח עד עצרת מ"ט עושין ביום ל"ג בעומר יום שמחה משום דמתו רק בימים שאומרים בהן תחינה (תחנון) בשבעה שבתות העומר, ובל יום שא"א תחינה לא מתו, והשתא דל מן המ"ט יום של הספירה ז' ימי חגג ושלשה ימים דחל בהן ר"ח שנים לאייר ואחד לסיון וז' שבתות פשו להו ל"ב נמצא דלא מתו רק ל"ב ימים לכן כשבלו אותן ל"ב ימים שמתו עושין למחרתו שמחה לזכר (ספר מהר"ל דפוס ווארשא כ"א:). מהר"ל הנהיג לבחוריו איסור גילוח מפסח עד ל"ג בעומר (שם, ע"י בית יוסף ודרכי משה למור א"ח סי' תקצ"ג). עוד טעם אחר לשמחה ל"ג בעומר כי המן התחיל לרדת ב"ת באייר (ההם סופר יו"ד סי' רל"ג). לפי בעלי המקובלים יום ל"ג בעומר הוא יומא דהלולא דר"ש בן יוחאי. ביום שנלה סודותיו לתלמידיו קודם פטירתו (ע"י זהר רצ"א: רצ"ו: וע"ע א"ד ר"א). וכיחוד חוגגים את היום הזה במירון אצל צפת ששם קבור רשבי. ומסקומות רחוקים, מסוריא מצידים מרוקא וגם מקוקאז ופרס יבואו למירון לחוג את יום ההלולא. בליל ל"ג בעומר תעשה הדלקה אצל קברו על עמוד גבוה ובראשו תקועה קערת נחשת גדולה אשר ימלאו בשמן זית עד חציה ובל האורחים

ח"א יביל אזהרות על המוסרים וח"ב בודרי קבלת, הכ"י נמצא באוצר בודליאן (נייבויער קאמ"י סי' 2240), זכרונות יוסף שכתב בעברית שמעולותיו עד שנת 1547 נדפסים עם העתקה צרפתית בעתון R. E. J. (חלק מ"ז 84).

ביבליוגרפיה: לעהמאן, רבי יואסעלמאן מאן ראוהיים, ספרים 1879; לודוויג פילכענפעלד, רבי יואסעל מאן ראד היים, שטראסבורג 1898; J. E. vii. 244.

א.

לוב (לובים): שם ארץ ואומה חיושבת בצפון אפריקא למערב ארץ מצרים וסמוכה אליה, ונוכרת חמיר יחד עם כוש ומצרים, ונראה כי רבים מבני לוב היו שכירי מלכי מצרים לצאת אהם למלחמה נגד צד ואויב, כי הנביא בעיירו את עוצם המון חיל מצרים אומר: כוש עצמה ומצרים ואין קצה פוט ולובים היו בעורחך (נחום ג' ט'), וכן שישק מלך מצרים בעלותו למלחמה על ארץ יהודה, העלה עמו לובים עם רכב ופרשים רבים (דחייב י"ב ג'). אסא מלך יהודה נלחם על כבושים הלובים ויכבשם (שם ט"ז ח'), וכתוב ימשל [מלך גבור] בכמני הזהב והכסף וכלל חמדות מצרים ולבים וכשים במצעריו (דניאל י"א ט"ג). בפסוק כוש ופוט ולוד (יחזקאל ל' ח') יש מנסחים ולוב, וכך היא בתעוקה הסורית, וגם בפסוק כוש ופוט תפשי מגן ולודים (ירמיה מ"ז ט') המבקרים קורים ולובים תחת ולודים. לפעמים הם נקראים בשם להבים (ישעיה י"ג ח') ע"ש להבים בן מצרים בן חם אביהם (בראשית י"ג) וכן חרנם יותן להבים—ליוקא, וצ"ל לובדקאי, לדעת יוסיפוס נתיסדה ארץ לוב (Libya) ע"י פוט ויושביה נקראו פוטים (קדמוניות ח"א פ"ז ב'), ואמר כי עפר (אחד מבני קטורה, בראשית כ"ה ד') נלחם על לוב וילכדה, וכאשר חתישבו בני בניו שם קראו הארץ ההיא אפריקא על שמו (שם פמ"ז), וגם סיפר כי היו יהודים בלוב בימי אתונסטוס (שם חמ"ז מ"א). ארץ לוב נודעת על החמורים חפים שבה, ונקראים בשם חמרא לובא (שבת נ"א:), ובמשנה שם הם לברקס סתם ע"ש מדינת לוב ארץ מבורתיהם, ויונתן חרנם ועיירים עשרה ולברקין עשרה (בראשית ל"ב ט"ז), ואמרו מה נשתנו פמרי חמורים וכו' שאין לך כאורא מישראל שלא היו עמו חשעים חמורים לובים טעונים (בכורות ה:). אלכסנדרוס סקרן בלכתו לאפריקא דרך הרי חשך יעצוהו לקחת חמרי לובא (תמיד ל"ב), שרנילים לילך בסערות חול שמחשיכים חיים, פול המצרי בשחוא לח קורין אותו לובי, חמא אמרה הוא לובי הוא מצרי (ירוש' שבת שם כלאים פ"ח ג').

ביבליוגרפיה: ארץ קדומים ח"ב 68; שבע הכמות 148; נייבויער G du T. צד 41.

א.

לובלין: עיר גדולה בפולין הרוסית, בדרומית מזרחית מווארשא, בשנת 1896 היה מספר חושבי לובלין

ולמעלה תיבת "יוסף". בראשית התסנותו היה גר בעיר מיטעלבערנחיים ובשנת 1514 נאשמו שם היהודים הוא בתוכם כי הללו את לחם הקדש של משיחם ונאסר בכלא במשך איזה ירחים, אך הוא הוכיח כי תאשמה בשקר יסודה ויצא לחפשי, אח"כ העתיק משכנו לראוהיים וישב שם עד יום מותו. בשנת 1515 השתדל למובת אחיו מעיר אבערענחיים לפני הקיסר מאקסר מיליאן הראשון כי הציקו לחם שכניהם הנוצרים, ובשנת 1525 במלחמת האכרים הציל יהודים רבים בעלזאם בחשתדלוחו עם ראשי צבאותיהם להניחם. יוסף השתדל להשיג כתבה הגנה ליהודי אשכנז מהקיסר קרל החמישי במשך שנות 40—1520. גם השתדל למובת היהודים בביתם ומערהין לפני המלך פרדינאנד אחי קרל. בשנת 1530 התוכח עם המומר אנטוניוס מארנאד ריטא בעיר אונסבורג לפני הקיסר, והוכיח כי עלילות המומר במחברת שמנה נגד היהדות בשקר יסודן. דברי יוסף מצאו חן בעיני הקיסר ויגרש את המומר מאונס-בורג. יוסף השתדל למובת היהודים בבית מועצות העם והגין עליהם נגד החוק לחביל הרביח ושלא להביא במשפט את חלוה שלא פרע שטרם עם רבית ליהודי מלוח. בשנת 1534 השתדל לעשות שלום בין יהודי פראג ויהודי עיר הורוויץ בביהם. בשנת 1537 השתדל למובת יהודי זאכסן לפני הנבחר יוחן פרידריך שלא לגרש משם היהודים. יוסף הוכרח להתנצל להקתוליקים כי היהודים לא חסכו בהמרת מארמין לומחער, אף כי לוטהער בעצמו היה שונא ליהודים, ומצד חשני התנצל לפני הפרוטסטנטים כי לא נכוניו דברי לומהער שכתב שמנה על היהודים. בשנת 1541 השתדל לפני בית המועצה ברנשבורג לבטל שם גורת הגירוש. בשנת 1544 חשיג מבית המועצה בשפייער אגרה מסחה בשביל היהודים, ורשות ליהודים לקחה רבית יותר מהנוצרים מפני שהיהודים משלמים מס גדול ומפני שנאסר להם להתעסק במלאכות ובעבורת האדמה. בעה ההיא נחן יוסף להקיסר שלשת אלפים פלורין שנרבו יהודי אשכנז לצורך המלחמה עם צרפה. באגרה המחסה הזאת כתב הקיסר כי הוא מתנגד לאשמת עלילת דם על היהודים, ובככה האגרה הזאת הוציא יוסף לחפשי חמשה יהודים שנאשמו בעלילת דם בוורעבורג בשנת 1543. בעת המלחמה בשנת 1546 השתדל לפני הקיסר לצוות על אנשי החיל ועל הנוצרים בכלל שלא לנגוע ביהודים לרעה, ותחת זאת הכינו היהודים אוכל בשביל אנשי הצבא בעברם על דרכם. בכל שנות השתדלותו למובת הכלל מצא עת גם לעסוק בתורה, ומלבד החוכרות של התנצלות שכתב להמליץ על אחיו, כתב גם ספר בשם "דרך הקדש" בשנת 1531 בעיר מאבאנט. ברדכי המוסר וקירוש השם. הכ"י נאבד מאתנו אך נשאר ממנו שני קטעים שנדפסו בספר יוסף אומץ לר' יוסף האהן בפמרים 1723. ועוד ספר שני בשם "ספר המקנה" שכתב בשנת 1546.

עם הנתינים בימי חנו. מאניאכאווסקי המלך האחרון כולבלין בסוף המאה הי"ד. לא בתוך העיר עצמה רק סביב העיר כפרודקאוויטער על נהר ביסטריץ השופך אל נהר ויערמש (Wierpsz). הפרוד הזה נקרא ע"ש קאוויטיר השלישי שנתן רשות ליהודים להתישב שם בשנת 1396. את"ב נודע המקום הזה בשם „פיאסקי זשיראווסקי“ (חוף היהודים). המלך זיגיסמונד השני (1518) שם מס מיוחד על היהודים והגביל את מסחר השכר אשר בידם. ובשנת 1552 אסר להם למכור צדני אוכל נפש. בסוף המאה ה"ז, בשכר כס מיוחד ששלמו, הורשו היהודים לישב בתוך העיר בחלק הנקרא פאדואנצי. ונזכר ברשימות המכשלה כי בשנת 1596 הירשם מאה בחי ישראל, וכל אחד שלם מס שמונים פלורין וכ"ז גרווין לשנה. ובימי זיגיסמונד אנוסט היה המס 250 פלורין לכל בית, ועוד מסים אחרים. בעד בית היין ומקואות הית המס שתי אאות פלורין לשנה. מספר היהודים בעת ההיא היה כאלפים, ומספרם נחרב ער כי בשנת 1630 עלה סכום המס לשלש מאות זהובים. לאדיסלאוו הרביעי ביום 21 מארץ 1638 קיים את הזכויות שנחנו מלכי פולין הקודמים ליהודים. היואטיים שבאו ללובלין הרעו ליהודים מאד. ובשנת 1645 עוררו את ההמון להתנפל על היהודים ויהרגו מהם כעשרים איש וכמספר הזה נפצעו. היואטיים הקימו בית דפוס בשנת 1650 והסיעו מחברות נגד היהודים לעורר שנאה עליהם. בשנת 1656 התנפלו החקקים היל המעלניצקי על היהודים בלובלין ויהרגו מהם כעשרת אלפים נפשות כי מלבד נדי לובלין נפלטו שמה היהודים ממקומות אחרים. בין המומתים על קידוש השם היו רבנים ומתבררים נודעים. ע"ע קוזקים (ע"י „הסד שמואל“ לר' שמואל ב"ר דוד רף ב' : מ"ג : שהיה אחד מפלימי המהפכת). תחת שר העיר דניאלאוויטש הוטב מצב יהודי לובלין ונתן להם זכויות הרבה בשכר המס שבע מאות זהובים ששלמו בכל שנה. המלך יוהן סאביעסקי בשנת 1679 נזר על היהודים שלא לעשות מסחר וקנין

עם הנתינים בימי חנו. מאניאכאווסקי המלך האחרון כולבלין כאשר עלה על כסא מלכותו בשנת 1764 צוה לנרש את היהודים מפניו העיר אל הפרוד מבחתי. ואח"כ התיר להם לשוב כמחוד מס כבוד הזכות מתבלות. היל הסיא לכרו את לובלין בשנת 1831. [מצב תרומתי של היהודים] העיר לובלין חיתת המרכז של ועד ארבע ארצות (ע"ע) במאות המ"ז י"ז ו"ח. פנקס הקהל שבו נכתבו קורות הקהלה נשרף בשנת 1829. אך נשאר הפנקס מהחברה קדישא משנת 1685 ואילך יש בו כרוח שבת עקב תני"ד (1694) אשר בו מחריסים ומנדים את בני בליעל ומוסרים. ואם לא ישבו מדרבם הרעה יקברו אותם אחרי מותם קבורת חמור. בלובלין היו רבנים גדולים ומפורסמים כמו: המהרש"א. ר' יעקב פולק. ר' שלום שבנא. ר' שלמה לוריא (מהרש"ל) ור' מאיר ב"ר גדליה (מהר"ם). בלובלין יש המשה בחי כנסיות גדולים: א' ביהכ"כ מהרש"ל בתוך העיר. ובו מקום לשבת לשלש אלפים איש; ב' ביהכ"כ שיסר ר' צבי ב"ר משה דוקטור בשנת 1669; ג' ביהכ"כ של ר' שאול וואל (ע"ע); ד' ביהכ"כ מהרש"א; ה' ביהכ"כ שיסר ר' אברהם פרנס (מת בשנת 1763). ועוד בית הכנסת של חיימים ובתי סנינים רבים. בין המוסדות לעדקה נחשב בית החולים שיש בו נ"ץ מטות, בית אוסף לזקנים ואלמנות. בית מחסה ליתומים, בית ת"ת, בית ספר וישיבות. בית הדפוס לספרי עברית נוסד שם לראשונה ע"י יוסף מלובלין בשנת 1547 והו"ל „כתב התנצלות לדרשנים“ לר' רוד דרשן ועוד ספרים אחרים. בשנת 1550 השיג רשיון להדפסה מהמלך זיגיסמונד אנוסט. ע"ע מאיר ב"ר גדליה מלובלין.

ביבליוגרפיה: גיסענבוים, לקורות היהודים בלובלין, לובלין 1900; פרידבערג, לתולדות חרפוס העברי בלובלין, שם 1901; דעמביצער מכתבי בקרת, קראקא 1892. א.

לוג: ע' מדות ומשכלות

תם חלק המישי

הועתק וחוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ב